التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

16

Tercüme Heyeti

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR
YAYINEVİ

İTHAF

Bu eseri, merhum müfessir Fahruddîn er-Râzî,
Eserin Türkçemize kazandırılmasına vesile olan
Akçağ Yayınevi'nin Kurucusu merhum Ahmet
Hikmet Ünalmış ve Yayınevimizin kurucusu
merhum babam Alaaddin Sağlam'ın aziz
ruhlarına ithaf eder, Cenab-ı Hak'tan mağfiret ve
makamlarının yüce olmasını niyaz ederim.

Faruk Sağlam

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ
TEFSÎR-İ KEBÎR
(16. CİLT)

Orijinal Adı
Mefâtîhu'l-Gayb

ISBN: 978-605-4606-12-2 (Tk)
978-605-4606-32-0 (16.C)

Sertifika No: 50482

İstanbul, 2024

Tercüme
Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

Baskıya Hazırlayan
Abdullah Karakuş

İç Düzen
Çelebi Şenel

Baskı
Lord Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Sit. No: 103/430
Topkapı / İstanbul

© Bu kitabın tüm basım, yayın ve ticari hakları
Huzur Yayınevi-Faruk Sağlam'a aittir.

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

16. CİLT

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM PAZARLAMA
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Cennet Mah. 2.Yavuz Selim Cad. Osman Bey Apt No: 25/A
Tel: 0212 513 50 57 - 513 01 71
Küçükçekmece - İSTANBUL
www.huzuryayinevi.com.tr

Mü'minlere Dünyevi Hakimiyet Vaadi

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى الْاَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِى ارْتَضٰى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ اَمْنًا يَعْبُدُونَنِى لَا يُشْرِكُونَ بِى شَيْـًٔا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾

"Allah, iman edip sâlih amelde bulunanlarınıza yemin ile va'detti ki, onlardan evvel gelenleri nasıl (kâfirlerin) yerine geçirip, hâkim kıldı ise, onları da, yeryüzünde muhakkak müşriklerin yerine getirip hükümran edecek. Onlara, kendileri için beğendiği din-i İslâm'ı, mutlaka pâyidâr kılacak, onların korkularını giderdikten sonra, hallerini tam bir eminliğe çevirecektir. Tâ ki onlar bu emniyet içinde, bana ibâdet etsinler, hiçbir şeyi bana ortak tutmasınlar. Kim bundan sonra nankörlük ederse, onlar fâsıkların tâ kendileridir" (Nûr, 55).

Bil ki bu âyetin takdîrî mânâsı şudur: "Ey Allah'ın Resûlü, tebliğde bulun. Ey mü'minler siz de O'na itaat edin. Çünkü Allahu Teâlâ, sizden iman edip, sâlih amelde bulunanlara, yani bu ikisini birlikte yapanlara, onları yeryüzünde halife (hâkim) kılacağını, **Dâvûd** (a.s.), **Süleyman** (a.s) ve benzerlerinin zamanında, yeryüzüne onları, kendilerinden önceki (kâfir millet-lere) halef yaptığı gibi, siz mü'minleri de, yeryüzünün halifeleri, hâkimleri ve hükümranları kılacağını, dininizi hakkıyla yaşama imkânı vereceğini va'detmektedir." Allahu Teâlâ'nın buna imkân vermesi, "mü'minleri yardımıyla destekleyerek üstün kılması; düşmanlarına karşı ilahî yardım ile mü'minleri desteklemek, böylece mü'minlerin de düşmanlarını kılıçtan geçirip, şerlerinden emin olmaları suretiyle, düşmanlarından korkularını, emniyet hâline çevirmesi" demektir. Böylece o mü'minler, Hak Teâlâ'ya emniyet içinde ibâdet ederler, O'na hiçbir şeyi ortak koşmazlar ve herhangi bir şeyden ötürü endişeye düşmezler. Binâenaleyh bu va'd-i ilâhiden sonra inkâr edip, dinden dönenler, fasıkların tâ kendileridir."

Âyetten Çıkan Hükümler

Bil ki bu âyet, pek çok itikadî ve dinî meselelerin izahını ihtivâ etmektedir. Biz, bunların esas olanlarına işaret edelim:

BİRİNCİ MESELE: **Allah'ın Kelam Sıfatı**

Hak Teâlâ'nın, ...وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنكُمْ *"Allah, imân edip, sâlih amelde bulunanlarınıza yemin ile va'detti ki"* ifadesi, O'nun mütekellim (konuşan) olduğuna delâlet eder. Çünkü vaad, bir çeşit konuşmadır, "**çeşit**" diye isimlendirilebilen "**cins**" diye de nitelenebilir. Bir de Allahu Teâlâ, kendisine itaat olunan bir hükümdardır. İtaat olunan melikin, mutlak dostlarına vaadde, düşmanlarına vaîdde bulunması gerekir. Böylece, Allahu Teâlâ'nın "mütekellim" (kelam sıfatı sahibi) olduğu sâbit olur.

İKİNCİ MESELE: **Allah'ın İstikbali Bilmesi**

Âyet, **Hişam b. Hakem**'in görüşünün aksine, Hak Teâlâ'nın, daha varlıklar meydana gelmezden önce, onların ne ve nasıl olduğunu bildiğine delâlet eder. **Hişam b. Hakem** ise, Allahu Teâlâ'nın, eşya meydana gelmezden önce, onları bilmediğini söylemektedir. Âyet ile bu hususta şu şekilde istidlâl edilmiştir: "Hak Teâlâ, gelecekte olacak şeyleri, tafsilatlı olarak haber vermiş ve o şeyler de bu habere uygun olarak tahakkuk etmiştir. Bu gibi haberler ise, ancak ilim (onları önceden bilme) sayesinde doğru olabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Allah'ın Hayat Sıfatı**

Âyet, Allahu Teâlâ'nın "hay" (canlı) ve bütün mümkinâta kâdir olduğuna delâlet eder. Zira O, *"Onlardan evvel gelenleri, nasıl (kâfirlerin) yerine getirip hâkim kıldı ise, onları da, yeryüzünde muhakkak müşriklerin yerine geçirip hükümrân edecek. Onları, kendileri için beğendiği din-i İslâm'ı, mutlaka pâyidar kılacak, onların korkularını giderdikten sonra, hallerini tam bir eminliğe çevirecektir"* buyurmuştur ve va'dettiği gibi de yapmıştır. Binâenaleyh bu şeylerin meydana getirilmesi, ancak her şeye kâdir olan için söz konusudur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Allah'ın Hak Ma'bûd Olduğu**

Âyet, ancak Hak Subhânehû Teâlâ'nın ibâdete müstahak olduğuna delâlet eder. Çünkü O, *"Bana ibadet etsinler diye..."* buyurmuştur. Mu'tezile ise, "âyet, Allahu Teâlâ'nın fiillerinin, bir maksada, bir gayeye bağlı olduğunu gösterir. Çünkü mânâ, *"Bana ibâdet etsinler diye"* şeklindedir" demiş ve şöyle devam etmiştir: "Âyet, Hak Teâlâ'nın, herkesin ibâdet etmesini istediğini göstermektedir. Çünkü herhangi bir maksattan ötürü bir iş yapan, mutlaka o maksadın gerçekleşmesini murat ediyor demektir."

BEŞİNCİ MESELE: **Allah'ın Şerikten Münezzehiyeti**

Âyet, Hakk Teâlâ'nın, ortaktan münezzeh olduğuna delâlet eder. Çünkü O, *"Hiçbir şeyi bana ortak tutmasınlar"* demektedir. Bu, ikinci bir ilâhın olmadığına ve ister yıldıza tapanların dediği gibi bir yıldız olsun, ister

putperestlerin dediği gibi bir put olsun, Allah'tan başka hiçbir şeye ibâdetin câiz olmadığına delâlet eder.

***ALTINCI MESELE:* Hz. Muhammed (s.a.s)'in Nübüvvetinin Doğruluğu**

Âyet, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, peygamberliğinin doğru olduğuna delâlet eder. Çünkü O, *"Onlardan evvel gelenleri, nasıl (kâfirlerin) yerine getirip hâkim kıldı ise, onları da, yeryüzünde muhakkak müşriklerin yerine geçirip hükümran edecek"* ifâdesi ile gaibden haber vermiştir. Haber verilen şey de, aynen haber verildiği gibi tahakkuk etmiştir. Bu gibi haberler, bir mu'cizedir. Mu'cize ise, (söyleyenin) doğruluğuna delildir. O halde bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in doğruluğuna delâlet eder.

***YEDİNCİ MESELE:* Amel İmândan Ayrıdır**

Âyet, amel-i sâlih'in, imânın dışında kaldığına, imandan ayrı bir rükün olduğuna delâlet eder. Mu'tezile ise, bunu kabul etmez. Amel-i sâlih, imândan ayrı bir şeydir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu âyette sâlih ameli imâna atfetmiştir. Atfedilen ise, kendisine atfedilenden başkadır.

SEKİZİNCİ MESELE

Âyet, dört halifenin halifeliğine de delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s) zamanındakilerden, imân edip salih amelde bulunanlara bir vaadde bulunmuştur. Bu da, onlardan öncekileri halife kıldığı gibi, onları da yeryüzünün halifesi kılması, onlara, beğenilen bir din için fırsat vermesi ve onların korkularını emniyete çevirmesidir. Bu vaad ile kastedilenlerin, Hz. Peygamber (a.s)'den sonra, bunlar olduğu malumdur. Çünkü başkasının halife olması, ancak Peygamber'den sonra olur. Hz. Peygamber (a.s)'den sonra başka bir peygamber olmayacağı ise mâlumdur. Çünkü O, peygamberlerin sonuncusu (hâtemü'l-enbiyâ)'dır. O halde, bu halife kılma ile kastedilen, halifelik meselesidir. Hz. Peygamber (a.s)'den sonra bu şekilde bir halifeliğin ise, **Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer** ve **Hz. Osman** zamanında olduğu mâlumdur. Çünkü büyük fetihler bunlar zamanında olmuştur ve her türlü şeye imkân bulma, din ve emniyetin iyice yerleşmesi bunlar zamanında olmuştur. **Hz. Ali** (r.a) zamanında bunların hiçbiri gerçekleşmemiştir. Çünkü o, kendisine karşı çıkan ehl-i kıble (çeşitli mezheplerdeki Müslümanlar) ile savaşmakla meşgul olmak zorunda kaldığı için, kâfirlerle cihat etmeye zaman bulamamıştır. Binâenaleyh âyetin, bu sayılanların halifeliğinin doğru ve yerinde oluşuna delâlet ettiği, işte bu yönüyle sâbit olmuştur. Buna göre eğer, "Âyetin zahirî manası alınmamıştır.

Çünkü âyetin zâhiri, imân edip sâlih amelde bulunanlar için, halifeliğin söz konusu olmasını gerektirir. Halbuki durum, hiç de böyle değildir.

Bunu bir tarafa bırakalım, ama âyetteki *"onları da halife kılacaktır"* ifâdesiyle kastedilen mânânın, "Allahu Teâlâ onları yeryüzünde yerleştirecek ve onlara tasarruf imkânı verecek" şeklinde olması niçin câiz olmasın? Yoksa bundan murat, Allah'ın onları bizzat halife kılması değildir. Mânânın böyle olduğuna, âyetteki *"onlardan evvel gelenleri nasıl (kâfirlerin) yerine halife kıldı (yerlerine yerleştirip, hâkim kıldı) ise"* ifâdesi de delâlet etmektedir. Halbuki onlardan evvelkilerin halife oluşları, imâm (devlet başkanı) olma şeklinde olmamıştır. Binâenaleyh durumun bunlar hakkında da aynı olması gerekir. Bunu da bir tarafa bırakalım. Ne var ki burada, bunu, Allah'ın Resûlü'ne halife olma manasına hamletmenin câiz olmayacağına delâlet eden bir husus var: Çünkü sizin mezhebinize (görüşünüze) göre, Hz. Peygamber (a.s), hiç kimseyi halife olarak bırakmamıştır. Hem sonra **Hz. Ali** (r.a)'den de, "sizi tıpkı Allah'ın Resûlü'nün bıraktığı gibi (yerime halife tayin etmeden) bırakacağım" dediği rivâyet edilmiştir. Bunu da bir kenara bırakalım. Fakat âyet ile, **Hz. Ali**'nin kastedilmiş olması niçin câiz olmasın. Çünkü tek bir kişi, "ta'zim" (büyüklüğünü göstermek) için, cemî sîgasıyla ifâde edilebilir. Meselâ *"O (Kur'ân'ı), Kadir gecesi'nde biz indirdik"* (Kadr, 1) âyetinde böyledir. Hem sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Ali** (r.a) hakkında, *"Namazını dosdoğru kılanlar, zekâtlarını verenler ve rükû edenler"* (Mâide, 55) buyurarak, cemî sîgası kullanmıştır.

Bunu da bir tarafa bırakalım. Fakat bu âyet ile, on iki imâmın kastedildiğini iddia ediyoruz?" denilirse, bunlardan **birincisine** şu şekilde cevap veririz: Âyetteki "مِنْكُمْ" (sizden) ifâdesindeki "**min**", ba'ziyyet (kısmilik) mânâsınadır. O halde bu, bu hitap ile onlardan bazısının kastedildiğine delâlet eder. **İkincisine** de şöyle cevap veririz: Bahsettiğiniz manadaki halifelik, bütün insanlar için söz konusudur. Âyette müjde sadedinde zikredilen halifeliğin ise, mutlaka bundan başka olması gerekir.

Hak Teâlâ'nın, *"Onlardan evvel gelenleri nasıl (kâfirlerin) yerine halife kıldı ise."* ifâdesine gelince, onlardan önce olanların bazıları, bazen peygamberlik, bazen imâmet (devlet başkanı olma) sebebiyle, halife olmuşlardır. O halde, her iki şekilde de "halifelik" söz konusudur.

Üçüncüsüne de şu şekilde cevap veririz: Bizim mezhebimiz (Ehl-i sünnete) göre, her ne kadar Hz. Peygamber (a.s) açıkça belirtmek suretiyle

kimseyi halife bırakmamış ise de, halifenin vasıflarını zikretmek ve (bu vasıfta olanları) seçmeyi emretmek suretiyle âdetâ halife bırakmıştır. Binâenaleyh, hem Hak Teâlâ'nın, hem de Hz. Peygamber (a.s)'in, bu dört zâtı, yeryüzünün halifesi kılmış olmaları imkânsız değildir. İşte bu espriden ve manadan ötürü, âlimler **Hz. Ebu Bekir** (r.a) hakkında, *"Ey Allah'ın Resûlü'nün Halifesi"* ifadesini kullanmışlardır. Binâenaleyh "Hz. Peygamber (a.s) halife bırakmamıştır" denildiğinde, O'nun halifeyi bizzat belirlemediği manası kastedilir. "Hz. Peygamber (a.s) halife bırakmıştır" denildiğinde ise, O'nun, halifenin vasıflarını belirleyip, ümmetten o vasıfta olanları seçmeyi istediği manası kastedilir.

Dördüncüsüne de şu şekilde cevap veririz: Cemî lafzını müfret manaya almak mecazdır. Mecâz ise, asıl olanın aksine bir şeydir.

Beşincisine de şöyle cevap veririz: Bu, şu iki sebepten ötürü bâtıldır:

a) Âyetteki "**minküm**" (sizden) ifadesi, bu hitabın, mevcut olanlara bir hitap olduğuna delâlet eder. On iki imam ise, orada yoktular.

b) Allahu Teâlâ onlara dünyada iktidar, güç ve kuvvet va'detmiştir. Halbuki bunlar, onlar için, yani on iki imam için söz konusu değildir. Böylece, bu anlattıklarımızla dört halifenin, halifeliklerinin sıhhati sâbit olmuş olur ve **Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer** ve **Hz. Osman**'ın halifeliğini tenkit eden Râfizîler ile, **Hz. Osman** ve **Hz. Ali**'nin halifeliğini tenkit eden Hâricîlerin görüşleri bâtıl olmuş olur. Şimdi âyetin tefsirine dönelim:

Âyetteki, لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ *"Onları da halife kılacak"* ifadesi hususunda birisi, "Bu ifadedeki lâm ve nûn-u te'kîd'den anlaşılan kasem nerede?" diyebilir. Deriz ki: "Bu kasem mahzûftur. Kelamın takdiri ya, وَعَدَهُمُ اللهُ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ "Allah, onları mutlaka halife kılacağını onlara va'detmiştir" şeklindedir, yahut da Allah'ın o halifeliği gerçekleştirme hususundaki o va'di, kasem gibi kabul edilmiştir. Böylece de bu, sanki kasem varmış gibi ifade edilmiştir. Cenâb-ı Hak, sanki, "Celâlim hakkı için onları halife kılacağım" demek istemiştir."

Hak Teâlâ'nın كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ *"Onlardan evvel gelenleri nasıl (kâfirlerin yerine) halife kıldı ise"* ifadesi, "**Hârûn**'u, **Yûşâ**'yı, **Dâvud**'u ve **Süleyman**'ı nasıl halife kıldıysa" demektir. Buna göre âyetin manası, "Allah tıpkı onlardan önce yaşamış bu peygamberleri halife kıldığı gibi, onları da halife kılar" şeklindedir. Bu fiil, tâ'nın zammesi ve lâm'ın kesresi ile كَمَا اسْتُخْلِفَ (halife kılındıkları gibi) şeklinde de okunmuştur.

Âyetteki وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ *"Onlara, kendileri için beğendiği din-i İslâm'ı, mutlaka pâyidâr kılacak"* ifadesi, "Allah onlar için, seçip beğendiği dini onlar için sâbit (devamlı) kılacaktır. O din de İslâm'dır" demektir. **İbn Kesir, Âsım** ve **Ya'kûb** "if'âl" babından olarak, "وَلَيُبْدِلَنَّهُمْ" şeklinde okurlarken, diğerleri tef'îl babında, şeddeli olarak, "وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ" şeklinde okumuşlardır ki, bu ikisinin farkını "بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا" (Nisa, 56) âyetinin tefsirinde söylemiştik.

Hak Teâlâ'nın يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا *"Bana ibadet ederler, hiçbir şeyi bana ortak tutmazlar"* ifâdesinde, Allah'ın yukarıda bahsettiği o kimselerin, Allah'a ibâdeti bırakıp, şirke dönmeyeceklerine bir delâlet vardır. **Zeccâc,** bu ifâdenin, "Allah, sizden, imân edip sâlih amel işleyenlere, ibâdet etmeleri ve Allah'a ihlaslı olmaları halinde, şöyle şöyle yapacağını va'detmiştir" manasında olmak üzere, "hal" mevkiinde olabileceği gibi, onları medih (övme) sadedinde gelmiş bir müste'nef cümle de olabileceğini söylemiştir.

Hak Teâlâ ...وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ *"Kim bundan sonra nankörlük ederse,* yani bu nimetlerin hakkını yapmazsa, *onlar fâsıkların tâa kendileridir,* yani âsîdirler" buyurmuştur.

Allah'a İtaat Yolu

وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْاَرْضِ ۚ وَمَاْوٰيهُمُ النَّارُ ۖ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٥٧﴾

"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve o Peygamber'e itaat edin. Umulur ki rahmet olunursunuz. Sakın, o kâfirlerin yeryüzünde (bizi) âciz bırakabileceklerini sanma. Onların varacakları yer cehennemdir. Şüphesiz o (yer), ne kötü bir varış yeridir" (Nûr, 56-57).

Namazı dosdoğru kılmanın, zekâtı vermenin, "لَعَلَّ" (umulur ki) kelimesinin ve rahmetin ne demek oldukları, defalarca geçti. Hak Teâlâ'nın "لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا" âyetinin manası ise, "Ey Muhammed, kâfirlerin beni aşıp, elimden kurtulacaklarını ve onları yakalayamayacağımı sanma" şeklindedir. Bu fiil yâ ile "لَا يَحْسَبَنَّ" şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre şu manalar söz konusudur:

a) Âyetteki "**mu'cizine fi'l-ardı**" ifadesi, bu fiilin iki mef'ûlü sayılırsa mana, *"kâfirler, hiçbir kimsenin Allah'ı yeryüzünde âciz bırakacağını sanmasın, böylece de aynı şeyi yapmaya yeltenmesinler"* şeklinde olur.

b) Bu fiilin altında, "Resûl" (Peygamber) kelimesine râcî bir fâil zamiri var. Bu mercî, *"Resûle itaat edin"* ifadesinde geçmişti. Buna göre mana, "O (Muhammed), kâfirlerin, beni âciz bırakabileceklerini sanmasın" şeklinde olur.

c) Bunun aslı, وَلَا يَحْسَبَنَّهُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ "Kâfirler, onların beni âciz bırakabileceklerini sanmasınlar" şeklindedir. Daha sonra, buradaki birinci mef'ûl olan "**hüm**" ("onları") zamiri hazfedilmiştir.

Hak Teâlâ'nın وَمَأْوٰيهُمُ النَّارُ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ *"Onların varacakları yer cehennemdir. Şüphesiz o (yer), ne kötü bir varış yeridir!"* ifâdesine gelince, **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Âyetin nazmı, bunun, *"sanma"* ifâdesi ile alakalı olması ihtimalini vermemektedir. Çünkü oradaki cümle menfî, bu ise müspettir. O halde bu, vâv ile, takdiri, "Kâfirlerin yeryüzünde beni aciz bırakabileceklerini sanma. Aksine onlar, ezilip kahredilmişlerdir ve onların varacakları yer cehennemdir" şeklinde olan, mahzûf bir ifâdeye ma'tûftur.

İsti'zan

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِيَسْتَاْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَآءِ ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٨﴾ وَاِذَا بَلَغَ الْاَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَاْذِنُوا كَمَا اسْتَاْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٩﴾ وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَآءِ الّٰتِى لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ اَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَاَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٦٠﴾

"Ey iman edenler, ellerinizin altında olan (köle ve câriyeler) ile, sizden olup da henüz bülûğ çağına girmemiş olanlar şu üç vakitte: Sabah namazından önce, öğle sıcağında elbisenizi çıkaracağınız zaman ve

yatsı namazından sonra sizden izin isteyerek (yanınıza girsinler). Bu üç vakit sizin için avret (halvet) vaktidir. Bunlardan sonra ise, birbirinizi dolaşmanızda, ne sizin üzerinize, ne onların üzerine bir vebal yoktur. Allah, âyetleri size böylece açıklar. Allah hakkıyla bilendir, hakimdir. Sizin bülûğa eren çocuklarınız kendilerinden evvelkilerin izin istediği gibi, izin istesinler. Allah, âyetlerini size böylece beyân eder. Allah her şeyi hakkıyla bilendir ve hakîmdir. Kadınlardan, hayızdan-nifastan kesilmiş, artık nikâha ümitleri kalmamış olan ihtiyarlar, gizli ziynetlerini erkeklere göstermemeleri şartıyla, üst elbiselerini bırakmalarında, onlar için bir günah yoktur. Ama bundan da sakınıp örtünmeleri, kendileri için daha hayırlıdır. Allah hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir" (Nûr, 58-60).

Erkeklere Ait Hükmün Kadınları da Kapsaması

Bil ki âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kâdî şöyle der: "Hak Teâlâ'nın *"Ey iman edenler, ellerinizin altında olan köle ve cariyeler).. sizden izin isteyerek (yanınıza girsinler)"* ifâdesinin zâhirindeki *"sizden"* her ne kadar erkekler kastediliyor görünüyor ise de, bununla hem erkekler, hem kadınlar kastedilmiştir. Çünkü erkekler, dişilere "tağlîb" edilir, yani onlar zikredilmek suretiyle, öbürleri de kastedilir. Binâenaleyh, ayrıca zikredilmediklerine göre, hepsi de âyetteki كُمْ"siz" ifâdesine dâhildirler. Bunun böyle olduğunu, âyetteki, اَلَّذِينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"ellerinizin altında olanlar"* ifâdesi gösterir. Çünkü bu tâbir, hem kadın, hem de erkekler hakkında kullanılır."

Bana göre evlâ olan ise, bu hükmün kadınlar hakkında, "kıyas-ı celî" ile sâbit olmasıdır. Çünkü avretlerini (mahrem hallerini) koruyup göstermeme hususunda kadınlar erkeklerden önce gelir. Binâenaleyh bu hüküm, erkekler hakkında sâbit olduğuna göre, kadınlar hakkında haydi haydi sâbit olur. Bu tıpkı bizim ana babayı dövmenin haramlığını, "onlara öf bile demenin haram oluşuna" uyguladığımız bir kıyas-ı celî ile anlamamız gibidir.

***İKİNCİ MESELE:* İzin İsteyecek Köleler**

Âyetteki, *"ellerinizin altında olanlar"* ifadesinin zahirine, hem bülûğ çağına ulaşanlar, hem de küçükler dahildir, **İbn Abbas** (r.a)'tan nakledildiğine

göre bu ifade ile kastedilenler, küçüklerdir. Bu görüşü benimseyenler bu hususta şöyle istidlâl etmişlerdir: Büyük köleler, kendilerine sahip olan (sahibelerinin) ancak, hür kimselerin bakmalarının caiz olduğu yerlerine bakabilirler. Meselâ **İbnu'l-Müseyyeb,** "Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"ellerinizin altında olanlar"* ifadesini yanlış anlamayın. Çünkü, kadının kölesinin, o kadının küpesine, saçlarına veya herhangi bir güzelliğine bakması uygun değildir" demiştir. Diğerleri ise "tam aksine, bülûğa ermiş köleler, kendilerinin sahibi olan o kadının saçlarına ve benzer yerlerine bakabilirler" demişlerdir. Âyetin zahiri, daha önce Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minler cemaatine, *"ey imân edenler, kendi odalarınızdan başka odalara girmeyiniz"* (Nûr, 27) ifâdesiyle yasaklamış olduğu şeyi, mü'minlerin köleleriyle hür çocuklarına mubah kılmış olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah onlara, bu âyette bahsedilen üç vaktin dışında, girme işini mubah kılmış ve *"bunlardan sonra ise, birbirinizi dolaşmanızda, ne sizin üzerinize, ne onların üzerine bir vebâl yoktur"* beyanı ile, hem hür olan kimselerin bülûğa ermemiş çocuklarıyla birlikte, hem de kölelerin müsaade almadan birbirlerine gidip gelmelerine müsaade etmiştir. Yani, "âyette belirlenen bu üç vaktin dışında, birbirinizi dolaşabilirsiniz" demektir. Cenâb-ı Hak, bu manayı, bülûğa ermiş kimselere, daha önce izin isteme hususunda bülûğa ermiş kimselere gerekli kılmış olduğu şeyleri gerekli kılmak ve onları, *"ey imân edenler, kendi odalarınızdan başka odalara, sahipleriyle alışkanlık peyda etmeden ve selâm da vermeden girmeyin"* (Nûr, 27) ifâdesinin muhtevâsına giren kimselere bakmak suretiyle te'kid etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın لِيَسْتَاْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"sağ ellerinizin malik olduğu (köle ve cariyeler) sizden izin isteyerek (yanınıza girsinler)"* ifâdesiyle, bülûğa ermiş köle ve cariyeler kastedilirse, bu, onlar için gerçekte imkânsız değildir. Bununla bülûğa ermemiş kimseler kastedilirse, âyetin ifadesinin böylesi köle ve cariyelere bir emir olması caiz olmaz. Tam aksine bunun, tıpkı çocuklarımızın, namazın ne demek olduğunu anlayabildikleri sırada, onları bununla mükellef tutma manasında değil de, onlara namaz kılmalarını emretmemiz gibi, kölelere de bunu emretmemizi ve buna sevk etmemizi bize emreden bir emir olması gerekir. Ancak ne var ki bu, hem bizim için hem de bülûğa erdikten sonra köleler için, bir fayda mülahazasıyla üzerimize düşen bir mükellefiyettir. Âyetteki emrin her ne kadar zâhiren kölelere yönelik bir emir olsa bile, ancak ne var ki gerçekte onların

efendilerine yöneltilmiş bir emir olması da uzak değildir. Bu senin tıpkı bir kimseye, *"Ailen ve çocuğun senden korksun!"* demen gibidir. Binâenaleyh, emrin zâhiri, senin ehline ve çocuklarına yöneliktir, ama gerçekte bu emir, sana, sayesinde senden korkacakları bir şeyi yapmanı emirdir..

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Hz. Ömer'le İlgili Nüzul Sebebi**

İbn Abbas (r.a), şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Ensar'dan (Medineli) bir çocuğu, **Hz. Ömer**'i çağırması için ona gönderir. Çocuk gider ve **Hz. Ömer**'i evinde uyur vaziyette bulur. Kapıyı döver ve selâm verir. Fakat **Hz. Ömer** uyanmaz. Geriye döner, tekrar kapıyı döver, arkasında durur, hareket ettirir, ama **Ömer** yine uyanmaz. Bunun üzerine o çocuk "Allah'ım, onu benim için uyandır!" der; kapıyı tekrar döver ve "Ya **Ömer"** diye seslenir. Bunun üzerine **Hz. Ömer** uyanır ve oturur. Derken o hizmetçi çocuk içeri girer, tam o sırada, **Hz. Ömer**'in bir yeri açılmıştır ve **Ömer**, çocuğun, onun bu yerini gördüğünü zanneder. Bunun üzerine **Hz. Ömer,** "Allah'ın, oğullarınızı kadınlarınızı, hizmetçilerinizi, şu şu saatlerde izinsiz olarak yanınıza girmekten nehyetmesini ne kadar da arzu ederdim!" dedi, sonra da o çocukla beraber Hz. Peygamber'in yanına gitti. Derken, *"Ey imân edenler, ellerinizin altında olan (köle ve cariyeler) izin isteyerek (yanınıza girsinler)"* âyetinin, Hz. Peygamber'e nâzil olduğunu görür. Bunun üzerine Allah'a hamd edince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu ne demek ey Ömer?" der. O da, uşağın yaptıklarını O'na haber verir. Hz. Peygamber (s.a.s) de uşağın bu hareketinden şaşırır, onun ismini öğrenir ve onu medhederek, "Allah akıllı, hayalı, namuslu ve iffetli, kendisini haramdan koruyan kimseleri sever. Buna karşılık da, edepsiz, cüretkâr ve ısrarlı isteyenlere de buğzeder" der. Bu demektir ki bu âyet, **Hz. Ömer** sebebiyle nâzil olmuş olan âyetlerden birisidir.

Diğer Nüzul Sebebi

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu âyet, **Esmâ Binti Ebî Mürsed** hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o: "Biz, erkeklerin, kadınların yanına girip çıkıyoruz. Belki de onlar, o sırada, aynı yorgan çarşaf altında bulunuyorlar!" demiştir. Şu da rivâyet edilmiştir: **"Esmâ Binti Ebî Mürsed**'in yanına, girmesini istemediği bir sırada, yaşlı bir çocuk girer. Bunun üzerine **Esmâ** da, Hz. Peygamber'e gelir ve "Bizim hizmetçilerimiz kölelerimiz hoşlanmadığımız bir sırada yanımıza girip çıkıyorlar" der. İşte bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil olur.

BEŞİNCİ MESELE: **Bu Emrin Kadınları da Kapsaması**

İbn Ömer ve **Mücâhid** şöyle der: Âyetteki لِيَسْتَأْذِنْكُمُ ***"sizden izin istesinler"*** emri ile dişiler değil, erkekler kastedilmiştir. Çünkü, اَلَّذِينَ مَلَكَتْ اَيمَانُكُمْ ifadesi, dişiler değil, erkekler hakkında kullanılan bir ifâdedir.

İbn Abbas (r.a)'tan, bunun hem erkek, hem de kadınlar hakkında olup, gerek gece, gerek gündüzleyin onların izin isteyerek girmeleri gerektiği görüşü rivâyet edilmiştir. Doğru olanı, bu hükmün kadınlar için de geçerli ve vâcip olduğudur. Çünkü insan, erkeklerin, kendi hallerine muttali olmasını istemediği gibi, kadınların da kendi hallerine muttali olmalarını istemez. Ancak ne var ki bu hüküm, kadınlar hakkında, daha önce de bahsettiğimiz gibi, bu âyetin zahiri ile değil, kıyas ile sabittir.

ALTINCI MESELE: **Emrin Vücub İfâde Etmesi**

Bazı âlimler, âyetteki "لِيَسْتَأْذِنْكُمُ" emrini, mendûb ve mustehap oluşa hamlederken, bazıları bunu vücuba hamletmişlerdir ki, evlâ olan da budur. Çünkü, emrin zâhirinin vücûb ifâde ettiği sabittir.

Küçüklerin Durumu

Cenâb-ı Hakk'ın وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ***"sizden olup da henüz bülûğ çağına girmemiş olanlar",*** ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Ömer, lâm'ın sükûnuyla "اَلْحُلْمَ" (hulme) şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE: **İhtilam Yaşı**

Fukaha, "ihtilam" olmanın, "bülûğa ermek olduğu hususunda" ittifak etmişlerdir, ama on beş yaşına basıp da ihtilam olmayanlar hakkında ise ihtilaf etmişlerdir. **Ebu Hanife** (r.h), "erkek çocuk, on sekize basıp onu tamamlamadığı, kız çocuk da, on yedi yaşına gelmediği müddetçe baliğ olmaz" demiştir. **Şafiî, Ebu Yusuf** ve **İmam-ı Muhammed** (r.h), kız ve erkeğin, on beş yaşına girmeleri gerektiğini söylemişlerdir.

Ebu Bekir el-Razî (el-Cessâs) şöyle der: Cenâb-ı Hakk'ın, ***"sizden olup da henüz bülûğ çağına girmemiş olanlar..."*** ifâdesi, ihtilam olmadığı zaman, bülûğa erme çağını on beş yaş kabul edenlerin görüşlerinin bâtıl olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, ihtilâm olmadıkça, bu yaşa ulaşanlarla ulaşmayanlar arasında ayırım yapmamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, pek çok yolla, رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يُفِيقَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ ***"şu üç kimse hakkında kalem (mes'uliyet) kaldırılmıştır:***

Uyanmadıkça, uyuyandan; kendine gelmediği sürece deliden; ihtilâm olmadığı müddetçe çocuktan..."[1] hadisi rivâyet edilmiş ve Hz. Peygamber burada, on beş yaşına basanla basmayanı birbirinden ayırmamıştır.

İmdi şâyet, "Bu söz, bu müddetin, on sekiz yıl olmasını da iptal eder" denilirse, **Cessâs** buna şu şekilde cevap verir: "Biz, bülûğa ermedeki adetin, on beş yıl olduğunu bilmekteyiz. Binâenaleyh, örflere ve adetlere binâ edilen, dayandırılan şeylerin hepsinde, ilâve veya noksanlık mümkündür. Çünkü biz, on iki yaşında bile bülûğa erenlerin olduğunu görmekteyiz. Biz, mutâd olana ilavede bulunmanın mümkün olduğu gibi ondan bir miktar eksiltmenin de mümkün olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh, **Ebu Hanife** (r.h), mutâd (normal) olana ilavede bulunmayı, ondan noksanlaştırma gibi telakki etmiştir ki, bu da üç yıldır. (15 + 3=18). **Ebu Hanife** (r.h)'den, erkek çocuk hakkında bu yaşın, on dokuz yaş olduğu da nakledilmiştir ki bu, o çocuğun, on sekiz yaşını bitirip on dokuzuna girmesi anlamındadır."

Şafiî (r.h)'nin delili şudur: Rivâyet olunduğuna göre Uhud Muharebesinde **İbn Ömer,** on dört yaşında iken **Hz. Peygamber**'e arz olundu. Ama, o buna müsaade etmedi. Ama, Hendek Savaşında ise, on beş yaşında iken, yine Hz. Peygamber'e gösterildi de, o buna müsaade etti.

Ebu Bekr er-Razî bu delile de itiraz ederek şöyle der: "Bu hadis, "muzdarib" bir hadistir. Çünkü Uhud Harbi, hicretin üçüncü yılında, Hendek Harbi ise beşinci yılında olmuştu. O halde, bu iki savaş arasında geçen süre daha nasıl bir yıl olabilir?" Hem bununla birlikte, savaşa katılma hususundaki izin ve müsaadenin, bülûğa erme ile alakası yoktur. Çünkü bazen, zayıf ve güçsüz olduğu için, bülûğa ermiş kimsenin savaşa katılmasına izin verilmez. Bazen de, kuvvetli ve silahı taşıyabileceği için, savaşa katılması için, bülûğa ermemiş olan kimseye izin verilir. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ondan, ihtilam olup olmadığını, bu yaşa girip girmediğini sormadığına delâlet eder.

Büluğ Alameti Olarak Tüy Bitmesi

İkinci bahis: Âlimler, çocuğun tüyünün bitmesinin bülûğ sayılıp sayılmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Ebu Hanife** ve arkadaşları bunu bülûğ saymazlarken, **Şafiî** (r.h), bunu bülûğ saymıştır. **Ebu Bekr er-Razî el-Cessas** (r.h) şöyle der: Cenâb-ı Hakk'ın, *"sizden olup da, henüz bülûğ çağına girmemiş olanlar"* ifâdesinin zamiri, tıpkı, on beş yaşın bülûğ çağı

1 **Buhârî**, Hudûd, 22; **İbn Mâce**, Talâk, 15 (1/658).

sayılmasını nefyettiği gibi, ihtilam olmadığı müddetçe, tüyün bitmesinin de, bülûğ çağı sayılmasını nefyeder. Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, *"ihtilam olmadıkça, çocuktan kalem (mes'uliyet) kaldırılmıştır"* ifadesi de, böyledir.

Şafiî (r.h)'nin delili ise şudur: **Atıyye el-Kurazî** şunu rivâyet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Kurayza kabilesinden, tüyü bitmiş kimselerin öldürülmesini; bitmemiş oğlanların ise, affedilmesini emretmiştir." O, sözüne devamla şöyle der: "Bu sebeple Sahabe-i kirâm, benim (yüzüme) baktılar; benimse o sırada tüyüm bitmemişti. İşte bundan dolayı beni öldürmediler."

Ebu Bekr er-Razî (el-Cessâs), "şu sebeplerden dolayı, bu hadis ve benzerleriyle, ahkâm sabit olmaz:

a) **Atiyye,** sadece bu haberle ilişen meçhul bir şahıstır. Özellikle de, onun bu haberi, hem bu âyete, hem de ihtilam olmadan bülûğun olmayacağını bildiren habere ters iken.

b) Bu hadisin lafızları farklı farklıdır. Çünkü bazısında Hz. Peygamber'in, sakalı bitip de traş olabilen çocukları öldürmeyi emrettiği hususu zikrediliyorken, bazısında da, daha henüz tüyleri bitmiş olanları öldürmeyi emrettiği hususu bulunmaktadır. Bu halin meydana gelebilmesi için, o kimsenin bülûğa ermiş olması ve saçını sakalını traş edenlerin ise, ancak delikanlı olacakları malumdur. Binâenaleyh, "tüyün bitmesi ve traş olma" halleri, bahsettiğimiz o miktardan, yani on sekiz ya da daha ileri bir yaşa girmekten kinayedir.

c) Tüyün bitmesi, bedenin kuvvetli olduğunu gösterir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber, o kimsenin öldürülmesini, bülûğa erdiği için değil, güçlü kuvvetli olduğu için emretmiştir" demiştir.

Şafiî (r.h) şöyle der: "Bütün bu ihtimaller, rivâyet olunan şu hususla reddedilmiştir: **Osman İbn Affân** (r.a)'a bir çocuğun durumu sorulmuş, o da, "onun sakalları çıkmış mı?" demiştir. Ki bu, ölçü olarak bu hususun, sahabe arasında, adeta üzerinde ittifak edilmiş bir şey gibi olduğuna delâlet eder.

Bülûğ Alâmeti Olarak Boy

Üçüncü bahis: Seleften bazı kimseler, selefin, çocuğun bülûğa erip ermediğini tespit etmek için, o çocuğun boyunun beş karışa ulaşmasına itibar ettiklerini rivâyet etmiştir. Rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Ali** (r.a), "Çocuk beş karış boya ulaştığında, ona had uygulanır; o hem kısas talep eder, hem de ona kısas uygulanır" demiştir. **İbn Sîrîn** de, **Enes**'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: **"Hz. Ebu Bekir**'e, hırsızlık yapmış olan bir çocuk getirilir,

o da emir verir, çocuğun boyu karışlanır. Derken, boyu, beş karıştan parmak ucu kadar (2 cm. kadar) eksik gelir. Bunun üzerine o, onu serbest bırakır." **Ferezdak** da, aşağıdaki beytinde bu yolu benimsemiştir:

مَا زَالَ مُذْ عَقَدَتْ يَدَاهُ إِزَارَهُ وَسَمَا فَأَدْرَكَ خَمْسَةَ الْأَشْبَارِ

"O, elleri ile izarını (kuşağını, pantolonunu) ilk kez bağlamaya başlamasından beri, boyu uzayıp da beş karışa ulaşmasından beri"...

Fukahânın ekserisi ise, bu görüşü benimsememiş ve şöyle demiştir: İnsan bazen, bülûğa ermez, ama beş karıştan daha uzun olur. Bazen de, bülûğa erdiği halde, beş karıştan kısa olur. Binâenaleyh bu, nazar-ı itibâre alınamaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Bülûğ Öncesi Terbiye**

Ebu Bekr er-Razî şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime, ihtilâm olmadığı halde, aklen gelişmiş olan bir kimsenin, emirleri yapmakla emrolunup, kusur ve kabahatleri işlemekten de nehyolunacağına delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ onlara, sayılan bu vakitlerde izin istemelerini emretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de مُرُوهُمْ بِالصَّلَاةِ وَهُمْ اَبْنَاءُ سَبْعٍ وَاضْرِبُوهُمْ عَلَيْهَا وَهُمْ اَبْنَاءُ عَشْرٍ *"Onlara, yedi yaşına geldiklerinde namazı emredin; on yaşına geldiklerinde de namazı (terk etmelerinden ötürü) dövün"*[2] buyurmuştur. **İbn Ömer**'den ise "Biz, küçük çocuğa, sağını solundan ayırt etmeye başladığı zaman namazı öğretiyoruz" dediği nakledilmiştir. **Zeynel âbidîn**'in ise, çocuklara, öğle ile ikindiyi, akşam ile yatsıyı cem ederek kılmalarını emrettiği, bunun üzerine kendisine, "çocuklar namazı, vaktinin dışında kılıyorlar!?" denildiğinde de, onun, "Bu, onların birbirlerini namazdan alıkoymalarından daha hayırlıdır" şeklinde cevap verdiği nakledilmiştir. **İbn Mes'ûd** (r.a)'dan ise şu nakledilmiştir: "Çocuk on yaşına ulaştığı zaman, onun hasenâtı yazılır, ihtilâm oluncaya kadar kötülükleri yazılmaz."

Ebu Bekr er-Razî sözüne devamla şöyle demiştir: "Bunlar çocuğa, onu öğretmek, alışkanlık halina getirmesini sağlamak ve iyice alışmasını temin etmek için emredilir, ki böylece çocuk bülûğa erdikten sonra, onlar buna daha kolay gelir ve onlardan kaçmaz. Bunun gibi çocuk, haram içki içmekten ve domuz etinden uzak tutulur, diğer yasaklardan da nehyolunur. Çünkü çocuk, şâyet küçüklüğünde bunlardan men edilmemiş olsaydı, büyüdükten sonra bunlardan kaçınması son derece zor olurdu. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, hem kendinizi hem de ailenizi ateşten*

2 **Tirmizi**, Salât, 299 (2/259), **Dârimî**, Salât, 141 (1/333).

koruyun" (Tahrim, 6) buyurmuştur. Âyet, "Onları terbiye edip, bilgilendiriniz" şeklinde yorumlanmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ahfeş şöyle demiştir: "اَلْحُلُمْ" kelimesi şu şekilde kullanılır: Lâm'ın fethasıyla "حَلَمَ الرَّجُلُ" (adam ihtilam oldu); lâm'ın dammesiyle "يَحْلُمُ" (yahlumu) " حُلُمًا" (hulumen) ve yine "حَلِمَ – يَحْلُمُ" şeklinde kullanılır.

Cenâb-ı Hakk'ın ثَلٰثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَاءِ ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ *"..şu üç vakitte; sabah namazından önce, öğle sıcağında elbisenizi çıkaracağınız zaman ve yatsı namazından sonra.. Bu üç vakit sizin için avret (halvet) vaktidir"* beyanına gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Mahrem Olan Üç Vakit**

"ثَلٰثَ مَرَّاتٍ" ifadesi, "üç vakitte" anlamındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak bu kelimeyi, üç vakitte olarak tefsir etmiştir. Bu ifadenin, vakitler anlamında olduğu da söylenmiştir, çünkü Allahu Teâlâ, bu vakitlerden bir vakitte bir defa izin istemeyi murat etmiştir, çünkü onların, bu vakitlerden her bir vakitte bir defa izin istemeleri kâfi ve yeterlidir. Daha sonra da, bu vakitleri tefsir ederek şöyle buyurmuştur: Sabah namazından önce, öğlenin sıcağında sırttan elbiseler çıkarılacağı zaman ve yatsı namazından sonra. Yani bu demektir ki, insan genellikle bu üç vakitte elbiselerini çıkarır ve bir tarafı açık olabilir.

İKİNCİ MESELE

"ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ" tabirine gelince, Kûfeliler bu ifadeyi "ثَلٰثَ مَرَّاتٍ" ifadesinden bedel olmak üzere nasb ile "ثَلٰثَ عَوْرَاتٍ" şeklinde okumuşlardır. "Buna göre Cenâb-ı Hak sanki "فِى اَوْقَاتِ ثَلٰثِ عَوْرَاتٍ لَكُمْ" demek istemiştir. Binâenaleyh, muzâf "فِى اَوْقَاتٍ" hazfedilince, muzâfun ileyh durumunda olan kelime muzâf'ın i'râbını almıştır. Diğer kıraat imamları ise ref ile "ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ" şeklinde okumuşlardır ki bu "هِىَ ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ" takdirindedir. Bu kelime, mahzuf mübtedanın haberi olduğu için, merfû kılınmıştır. **Kaffâl** şöyle der: "Buna göre mana sanki, "üç açılma" şeklinde olup, bununla da, "üç açılma zamanı" kastedilmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Avret Kelimesi**

"اَلْعَوْرَةُ" (avret) kelimesi, ara, aralık, bozukluk, gedik anlamına gelir. Nitekim اَلْفَارِسُ "Binici eğrildi"; اَلْمَكَانُ"mekan eğrildi" ifadeleri de, bu anlamdadır. Gözü bozuk ve şaşı olana da, "اَلْاَعْوَرُ" denilir. Cenâb-ı Hak, bu

vakitlerden her birini "avret" diye isimlendirmiştir, çünkü, bu vakitlerde insanın hafızası ve örtünmesi zayıflar, bozulur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* O Vakitlerin Özelliği**

Bu âyet-i kerime, vâcip olanın, mümkün olduğunda hükümlerde illetleri nazar-ı itibara almak olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, şu iki bakımdan bu üç vakitteki illetlere dikkat çekmiştir:

a) *"Bu üç vakit sizin için avret (halvet) vaktidir"* ifadesiyle.

b) Bunun ancak, bu üç vakitte açılma illetinden dolayı, bu vakitlerde, açılmadan emin olunamayacağını, diğer vakitlerin ise böyle olmadığını belirtmek suretiyle, bu üç vakit ile bunun dışındaki vakitler arasında bir fark bulunduğuna dikkat çekmek suretiyle...

***BEŞİNCİ MESELE:* Bu Hükmün Mensuh Olup Olmadığı**

Bazı kimseler, *"Ey iman edenler, kendi evlerinizden başka evlere, sahipleriyle alışkanlık peyda etmeden ve selam da vermeden girmeyin."* (Nûr, 27) âyeti, bu izin istemenin, her durumda vacip olduğuna delâlet eder. Bu hüküm, bu vaktin dışındaki haller hakkında, bu âyetle nesholunmuştur" derken, bazıları da şöyle demiştir: "Birinci âyet ile, mükellef olan kimse kastedilmiştir; çünkü o, iman edenlere bir hitaptır. Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette zikrettiği isti'zân ise, henüz mükellef olmayan kimse hakkındadır. Binâenaleyh, onun, bazı hallerde ancak izin ile, bazı hallerde ise izinsiz olarak girebileceği söylenmiştir. Dolayısıyla bunu neshe hamletmenin gereği yoktur. Çünkü, ikinci âyet, birinci âyetin muhatap olduğu kimseleri kesinlikle muhatap almaz.

Buna göre eğer, اَلَّذِينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"sağ ellerinizin malik olduğu (köle ve cariyeler) ile"* ifadesinin kapsamına bülûğa ermiş olanların da girdiği kabul edilirse, o zaman nesh gerekir" denilirse, biz deriz ki: "Bu da gerekmez, çünkü *"Ey iman edenler, kendi evlerinizden başka evlere izin almadıkça girmeyin"* ifadesine, bu izafetten dolayı, bu evlere ancak, onlara sahip olanlar girebilirler. Bu doğru olunca, bu ifadenin kapsamına köle ve cariyeler girmez. Dolayısıyla, bu görüşe göre de nesh gerekmez. Ama ifade, küçük kölelere hamledilirse, o zaman bu hususta söz ise daha açıktır."

ALTINCI MESELE

Ebu Hanife (r.h) şöyle demiştir: "Âlimlerden hiç kimse, izin alma emrinin mensûh olduğunu söylememiştir." **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Allah'ın kitabındaki üç âyeti, insanlar terk ettiler. Ben,

hiç kimsenin, onlarla amel ettiğini görmüyorum." **Atâ** sözüne devamla, "Ben, o üç âyetin ikisi hatırımda, birisini ise unuttum" dedi ve bu âyetle, *"Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık"* (Hucurat, 13) âyetini okudu. **Saîd İbn Cübeyr,** üçüncü âyetin, *"Miras taksim olunurken akrabalar, hazır bulunursa"* (Nisa, 8) âyeti olduğunu söylemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍ *"Bunlardan sonra ise, birbirinizi dolaşmanızda, ne sizin üzerinize, ne onların üzerine bir vebal yoktur"* âyetiyle alakalı birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Bu âyetin, her hâlükârda mubahlığı gerektirdiğini söylüyor musunuz?

Cevap: Biz, bunun, bilhassa küçük çocuklar hakkında olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh onların bu üç vaktin dışında, hizmet etmek için girmeleri mubahtır. Bizim için de onlara bu imkânı vermemiz ve aynı şekilde onların yanına girebilmemiz mubahtır.

Hizmetçilerin Yanında Avret Açılabilir mi?

İkinci soru: Bu, onların yanında, avret mahallerinin açılmasının mubahlığını gerektirir mi?

Cevap: Hayır, Allahu Teâlâ bunu ancak, genellikle bu üç vaktin dışında avret mahallinin açılmaması cihetiyle mubah kılmıştır. Binâenaleyh, eğer kadın, hizmetçilerinin yanına gireceğini bildiği halde açılırsa, bu ona haramdır. Eğer hizmetçi mükellefiyet çağına ulaşmışsa, orada avret mahallinin açılmış olabileceğini sandığında, onun da oraya girmesi haramdır.

Eğer, "Bazı kimseler, bülûğ çağına ermiş kölelerin, sahibeleri olan hanımlarının saçlarına bakmalarının caiz olduğunu söylemiyorlar mı?" denilirse, biz deriz ki: Bunu caiz gören, malik olmaktan dolayı, saçı, "avret" saymamıştır. Nitekim saç, mahremlikten dolayı da, "avret" olmaktan çıkmıştır. Çünkü "avret", birkaç kısma ayrılır. Bazısı, her durumda "avret" sayılır; bazısının, duruma göre hali değişir. Binâenaleyh, yabancı bir erkek için "avret" sayıldığı halde, yukarda geçtiği gibi, onun dışındakilere "avret" sayılmaz.

Üçüncü soru: Siz bu mubahlığın, başkalarına değil de, sadece hizmetçilere has olduğunu mu söylüyorsunuz?

Cevap: Evet. Cenâb-ı Hakk'ın *"Bunlardan sonra ise, ne sizin üzerinize, ne onların üzerine bir vebâl yoktur"* beyanında, bu hükmün, daha önce bahsi

geçtiği gibi, bülûğa ermiş olanlara değil de, küçüklere tahsis edildiği hususunda bir delâlet bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak daha sonra bu hususu açıkça bildirerek, *"Sizden olan çocuklar bülûğ çağına ulaştığı zaman kendilerinden evvelkilerin izin istediği gibi, izin istesinler"* (Nûr, 59) buyurmuştur ki bu, "Kim bülûğa yeni ererse, bunun da, izin istemenin farz olması hususunda daha önce bülûğa ermiş olan kimseler mesâbesinde olması gerekir" demektir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"kendilerinden evvelkilerin izin istediği gibi"*, ifadesinin dile getirdiği manadır.

Birisi "küçükken hizmet eden kimsenin bülûğa ermesi halinde, izin istememesi, caizdir" şeklinde bir kanaat beyân edebilir. İşte Cenâb-ı Hak, bu kimsenin durumunu, hizmet etmeyen ve mülk de olmayan kimsenin durumundan ayırmış ve "Bülûğa eren kimselerin izin istemeden evlere girmeleri yasak olduğu gibi, her ne kadar daha önce hizmetçi veya köle olsalar bile, bülûğa ermeleri halinde onların durumu da aynıdır, (yani izinsiz içeri giremezler)" diyerek beyân etmiştir.

İzin İsteme Emri Akrabalara da Şamil midir?

Dördüncü soru: İzin isteme emri, sadece kölelere ve bülûğa ermiş kimselere mi mahsustur, yoksa "zevî'l-erham-akrabalar"ın hepsini de içine alır mı? Yine, yabancı bir kimse, akrabası olan bir kimsenin kölesi olması halinde bunun izin istemesi de gerekir mi?

Cevap: Birinci duruma gelince, "evet" diyoruz. Bunun delili ya, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, kendi odalarınızdan başka odalara, sahipleriyle alışkanlık peydâ etmeden girmeyin"* (Nûr,27) âyetinin umumî bir ifade olmasıdır, yahut da bunun, köle olan kimseye kıyaslanmasıyladır. O halde, bülûğa ermemiş olan kimseler, haydi haydi böyle olur. İkinci duruma gelince, biraz önce yazdığımız âyetin umum ifade etmesinden dolayı, izin istemesi gerekir.

Beşinci soru: Âyet-i kerimedeki, "لَيْسَ عَلَيْكُمْ" ifadesinin terkipteki yeri nedir?

Cevap: "ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ" ifadesini "ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ" biçiminde merfu okursan, o zaman bu ifade de, mahallen merfu olarak "ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ" ifâdesinin sıfatı olarak... Buna göre mana "Bu vakitler, izin isteme mecburiyeti olan üç avret-açılma vaktidir. Ama, "ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ" ifadesini mansub "ثَلٰثَ عَوْرَاتٍ" okursan, bu ifadenin i'rabta mahalli olmaz ve bu ifade, özellikle o hallerde izin isteme emrini pekiştiren bir ifade olmuş olur.

Altıncı soru: Âyet-i kerimedeki "طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ" tabiri ne demektir?

Cevap: Ferrâ ve **Zeccâc** şöyle demişlerdir: Bu, müste'nef bir cümledir. Bu, senin tıpkı, إِنَّمَا هُمْ خَرَّمُكُمْ وَطَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ "Onlar ancak sizin hizmetçileriniz ve sağınızda solunuzda dolaşanlarınızdır" demen gibidir. "Tavvâf" girip çıkmayı, dönüp dolaşmayı çokça yapan kimseler olup, bunun asıl manası, "tavaf etmek" anlamına dayanır. Buna göre mana, "Birbirinizi izinsiz olarak dolaşırsanız" şeklinde olur.

Yedinci soru: Âyetteki "بَعْضُكُمْ" kelimesi, hangi sebepten dolayı, merfu okunmuştur?

Cevap: "Bazınız bazınızı dolaşır" anlamında olmak üzere, bu ifade mübtedâ, "عَلٰى بَعْضٍ" ifadesi ise onun haberidir. "طَائِفٌ" (dönen dolaşan) kelimesinin hazfedilmesi ise, âyetteki "طَوَّافُونَ" ifadesi ona delâlet ettiği içindir.

Âyet-i kerimedeki وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا *"Kadınlardan, nifastan kesilmiş, artık nikaha ümitleri kalmamış olan ihtiyarlar"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kavâid Denilen Kadınlar**

İbn Sikkît şöyle der: "Bir kadın hayızdan kesildiği zaman, "اِمْرَأَةٌ قَاعِدٌ" denilir ki, bunun çoğulu, "قَوَاعِدُ"dır. Ama sen bu ifadeyle, o kadının oturduğunu kastediyorsan,"اِمْرَأَةٌ قَاعِدٌ" dersin." Müfessirler şöyle demişlerdir: "قَوَاعِدٌ" yaşlılığından dolayı hayızdan ve çocuktan kesilen, kocaya da arzu duymayan kadınlar demektir. Evlâ olan, onların hayızdan kesilmiş olmalarına itibar etmemektir, çünkü kadın hayızdan kesilmiş olabilir, ama kocaya arzu duymayı sürdürür. O halde, bununla, onların, kocaya arzu duymamaları kastedilmiştir. Bu ise ancak, o kadınların, erkeklerin kendilerine arzu duymayacakları bir yaşa varmaları ile olur.

İKİNCİ MESELE

Âyette kadınlar hakkındaki "لَا يَرْجُونَ" ifadesi, "إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ" (Bakara, 237) ifadesi gibidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Siyab Burada "Dış Elbise" Demektir**

Avret tamamen açılacağı için, Cenâb-ı Hakk'ın kadınların, elbiselerini tamamen çıkarmalarına müsaade etmediği hususunda şüphe yoktur. İşte bundan ötürü müfessirler, bu âyetteki elbise ile, "çarşafın, hırkanın ve başörtüsünün üstündeki örtünün kastedildiğini söylemişlerdir. **İbn Abbas** (r.a)'ın bu âyeti, أَنْ يَضَعْنَ جَلَابِيبِهِنَّ "Cilbâblarını, (çarşaf ve mantolarını)

çıkarmalarında..." şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. **Süddî** de, hocalarından, onların bu âyeti, "başlarındaki örtüleri çıkarmalarında..." şeklinde okuduklarını rivâyet etmiştir. Bazıları bunu مِنْ ثِيَابِهِنَّ "elbiselerinden (bazılarını)" şeklinde okumuşlardır. Cenâb-ı Hak, bu hükmü, bu kadınlara tahsis etmiştir. Çünkü bu kadınlar hakkında, böylesi bir töhmet (tehlike) söz konusu değildir. Onlar bu yaşa gelmişler ve dolayısıyla eğer zanlarına, bunun aksi galip gelirse, yine bu durumda, onların da başörtülerini çıkarmaları helal olmaz. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"ama bundan da sakınıp (iffetli davranmaları) kendileri için daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bunun, onları böylesi bir zandan daha fazla uzak tutacağı için, daha hayırlı olacağını söylemiştir. O halde, böyle bir zan olması halinde, tıpkı genç kadınlara gerektiği gibi, bu yaşlı kadınların da (üst) elbiselerini çıkarmamaları gerekir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"**Teberrüc**", saklı ve gizli tutulup, gösterilmemesi gerekli olan şeyi ortaya koymaya çalışmaktır. Bu, Arapların, "üzerinde örtüsü bulunmayan apaçık bir gemi" manasında söyledikleri, "**sefînetün bâricün**" deyimlerinden alınmadır. **Teberrüc,** beyazı, siyahı ile tastamam kuşatılmış, iyice görünen iri göz demektir. Ancak ne var ki bu ifade, kadının ziynetlerini ve güzel yerlerini ortaya koymak suretiyle erkeklere görünmesi manasında kullanılır olmuştur.

Akraba Evlerinde Yemek

لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَّلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَّلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَّلَا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَاْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اٰبَآئِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اُمَّهَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اِخْوَانِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخَوَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَعْمَامِكُمْ اَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخْوَالِكُمْ اَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ اَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهٗٓ اَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَاْكُلُوا جَمِيعًا اَوْ اَشْتَاتًا فَاِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾

"A'mâya bir günah yok, topala bir günah yok, hastaya bir günah yok. Size de, gerek evlerinizden, gerek babalarınızın evlerinden, gerek

annelerinizin evlerinden, gerek erkek kardeşlerinizin evlerinden, gerek kız kardeşlerinizin evlerinden, gerek amcalarınızın evlerinden, gerek halalarınızın evlerinden, gerek dayılarınızın evlerinden, gerek teyzelerinizin evlerinden, gerek anahtarlarına sahip olduğunuz evlerden, yahut da yakın arkadaşlarınızın evlerinden yemenizde bir günah yoktur. Hep bir arada toplu yemenizde de, dağınık ayrı ayrı yemenizde de bir günah yok. Fakat evlere girdiğiniz zaman, Allah tarafından güzel bir bereket ve selam dileyerek, kendinize (birbirinize) selam verin. İşte Allah, âyetleri, anlayasınız diye, böylece beyan eder" (Nûr, 61).

BİRİNCİ MESELE: **Sakatların muafiyeti**

Âlimler, körden, topaldan ve hastadan günahın kaldırılmasının ne demek olduğu hususunda değişik görüşler belirtmişlerdir: **İbn Zeyd,** "Bununla, "onların cihâda gitmemesinde bir günah yoktur" manası kastedilmiştir" derken; **Hasan el-Basrî:** "Bu âyet, **İbn Ümmi Mektûm** (r.a) hakkında nâzil olmuştur. Allah, o kör olduğu için ondan cihat farzını kaldırmıştır" demiştir. Bu ikinci görüş zayıftır. Çünkü Allahu Teâlâ, buna اَنْ تَاْكُلُوا *"ve size de yemenizde"* ifadesini atfederek, bununla, Allahu Teâlâ'nın, onlardan bu hususta hareci (vebal ve günahı) kaldırdığına dikkat çekmiştir. Ekseri âlimler ise bununla şu mananın kastedildiğini söylemişlerdir: Birtakım kimseler, hem bu üç kısım kişiyle, hem bu evlerde yiyip içmeyi yasak sanıyorlardı. Allahu Teâlâ işte bu sebeple, bunun yasak olmadığını beyan edip, o şüpheyi giderdi.

Âlimler, onların, hangi sebepten ötürü böyle bir yasağın var olduğunu sandıklarında da ihtilaf etmişlerdir: Kör, topal ve hasta hakkında, bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Onar kör olanlarla birlikte yemek yemiyorlardı. Çünkü o, yemeğin güzelini görüp alamıyordu. Topal ile de, o oturamadığı için, bir de başkaları iki lokma yerken, o ancak bir lokma yiyebildiği için, birlikte yemek istemiyorlardı. Hasta da böyledir. Çünkü o da, sağlam insan gibi yiyemez. **Ferrâ,** "Mananın böyle olması halinde, bu kelimelerin başındaki "عَلٰى" harf-i cerri "فِي" (hakkında) manasına gelip, "sizin bunlar ile yiyip içmenizde, bir vebal yoktur" demektir" der.

b) Körler, topallar ve hastalar, sağlam kişilerle yiyip içmeyi terk etmişlerdir. Körler, "Biz, hiçbir şey göremiyoruz. Bu sebeple de çoğu kez, yiyeceklerin iyisini alıp, kötüsünü başkalarına bırakıyoruz" derken; topal ve hasta olanlar da, "Biz, hastaya ârız olan bazı hallerden ötürü, yiyecekleri, sağlıklı kişilerin yiyeceklerini bozmaktan (onları tiksindirmekten) korkuyoruz" diyorlardı. Bu sağlıklı olanların, onlarla yemek yemeyi hoş karşılamamaları ve hastaların da çoğu kez hırsları, onları başkalarının lokmalarına bakmaya ve takip etmeye sevk etmesi sebebiyle idi. Bu ise, başkasının hoş karşılamayacağı hususlardandır. İşte bütün bu sebeplerden ötürü bunlar, sağlam kimselerle yiyip içmekten kaçınıyorlardı. Bu düşünceler iki taraflı olarak söz konusu olduğu için, Allahu Teâlâ, bu hususta onlar için mutlak (genel) bir ifade kullandı.

c) **Zührî, Saîd b. Müseyyeb**'in ve **Ubeydullah b. Abdullah**'ın bu âyet hakkında şöyle dediklerini rivâyet etmiştir: "Müslümanlar savaşa çıktıklarında, sakatlarını ve kötürümlerini götürmüyor ve onlara evlerinin anahtarlarını teslim ederek, "Size, evimizden yemenize müsaade ediyoruz" diyorlardı. Ama onlar bunu günah kabul ederek, "Onlar yok iken, evlerine giremiyoruz" diyorlardı. İşte onlar için bir ruhsat olmak üzere bu âyet indi." Bu, **Hz. Aişe** (r.anhâ)'nin görüşüdür. Buna göre âyetin manası, "Allah, savaşa çekip gittiklerinde, evlerinin anahtarlarını verdikleri kimselerin, onların evlerinden yiyip-içme hususunda, kötürüm ve sakatlar için bir vebal olmadığını bildirdi" şeklindedir.

d) **İbn Abbas** ve **Mukâtil b. Hayyan**'dan, bu âyetin **Hâris b. Amr** hakkında nazil olduğu rivâyet edilmiştir: Çünkü **Hâris,** savaşmak için Hz. Peygamber (s.a.s)'le çıkmış ve **Malik b. Zeyd**'i ailesine bakması için bırakmıştı. Dönünce de, onu darlık, bitkinlik içinde buldu ve ona halini sordu. O, "Senin iznin olmadan, evinden yemeyi vebâlli bir şey olarak gördüm" dedi.

Diğer sağlıklı insanlar hakkında ise, bu âyetle ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Mü'minler, zayıf, hasta ve düşkünleri, hanımlarının, çocuklarının, yakınlarının ve dostlarının evine götürüyor ve onlara oralardan yedirip içiriyorlardı. Hak Teâlâ'nın, *"Ey iman edenler, birbirinizin mallarını, ticaret (yani satın almanız) müstesna, haram yollarla yemeyin"* (Nisa, 29) âyeti nâzil olunca, insanlar birbirlerinin yemeğinden yiyemez oldu. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

b) **Katâde** şöyle der: "Ensar çekingen idi. Bu sebeple, ihtiyaçları olmadığı zaman, o evlerden yiyip içmezlerdi." **Süddî** bu hususta şöyle der: "Bunlardan biri babasının, kardeşinin veya kız kardeşinin evine gitse ve evin hanımı ona bir ikramda bulunsa, evin sahibi (efendisi) yok diye, onu kabul etmede bir vebâl görürlerdi. İşte, Allahu Teâlâ bu ruhsatı indirdi."

İKİNCİ MESELE

Zeccâc: "Arapçada, "**harec**", "darlık" demek olup, dinî manası "günah"tır" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ, insanlara bu gibi yerlerden yemeyi mubah kılmıştır. Âyetin zahiri bu evlerden yiyip içmenin, ev sahibinin müsaadesine bağlı olmadığına delalet etmektedir. Fakat âlimler bu hususta değişik görüşler belirtmişlerdir: **Katâde**'nin, "Bu mubah olmakla birlikte, güzel bir şey (davranış) değildir" dediği rivâyet edilmiştir. Âlimlerin çoğu bu görüşü kabul etmemiş ve şu değişik izahları yapmışlardır:

a) Bu, İslâm'ın ilk yıllarında böyle idi, ama daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَا يَحِلُّ مَالُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلَّا عَنْ طِيبِ نَفْسٍ مِنْهُ *"Müslüman kişinin malı başkasına, ancak onun gönül rızası ile (vermesi şartıyla) helal olur"*[3] hadis-i şerifi ile neshedilmiştir. Hak Teâlâ'nın, *"Peygamber'in evlerine, yemeğe davet olmaksızın ve vaktini gözetmeksizin, girmeyin"* (Ahzâb, 53) âyeti de bunun mensûh olduğuna delalet eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in eşlerinden, babaları, kardeşleri ve kız kardeşleri bulunanlar vardı. O halde bu nehiy, girme ve yeme hususunda izin olmaksızın, evlere girmeyi de içine almaktadır. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak, buna şu sebepten ötürü izin vermiştir: Çünkü Müslümanlar, sayılan bu akrabalarını, evlerinde bulunsalar da, bulunmasalar da, evlerinden yemekten men edemiyorlardı. Dolayısıyla bu hususta ruhsat verilmiş olabilir" denilirse, biz deriz ki: "Eğer durum böyle olmuş olsaydı, özellikle bunların sayılmasının bir manası olmazdı. Çünkü bu hususta, başkalarının durumu da onlarınkiyle aynıdır."

b) **Ebu Müslim el-İsfehânî** şöyle der: "Âyette bahsedilen akrabaların, mü'min olmaları hali kastedilmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ daha önce mü'minleri, *"Allah'a ve âhiret gününe imân eden hiçbir kavmin, Allah'a ve Resûlü'ne muhâlefet eden kimselerle dost olduklarını göremezsin"* (Mücâdele, 22) âyetiyle, onlarla içli-dışlı olmaktan nehyetmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak,

3 **Keşfu'l-Hafâ**, 2/370.

orada yasakladığını, burada (Nur Sûresi'nde) mubah kılmıştır. Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hak bu sûrede, evde bulunanlara selam vermeyi emrederek, *"Sahipleriyle alışkanlık peydah etmeden ve selam vermeden, evlerine girmeyin"* (Nûr, 27) buyurmuştur. Halbuki bu âyette bahsedilen akrabaların evleri için bunu emretmeyip, aksine, onların kendi kendilerine selam vermelerini emretmiştir. Velhâsıl bu âyetin anlatmak istediği, genel manada bir mubahlığı ifade etmektir, yoksa her zaman ve zeminde değil.

c) "Cenâb-ı Allah, bu kimselerin âdetinin, evlerine gelenlerin, yemeklerinden yemesinden hoşlanmak olduğunu bildiği için ve de bu hususta bir izin gibi olduğundan dolayı, özellikle bunları saymıştır" denilebilir. Çünkü böylesi bir âdet, çoğunlukla onlarda vardır. İşte bundan ötürü, âyette sayılanlara, arkadaşları da ilave etmiştir. Biz, bu mubahlığın, kendisinde bir memnunluğun bulunmasından ötürü, bu gibi kimseler için olduğunu bildiğimize göre âyetin mensûh olduğunu söylemeye gerek yok.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ âyette, on bir evden bahsetmiştir:

Birincisi: وَلَا عَلٰى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَاْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ *"Size de evlerinizden.. yemenizde bir günah yoktur"* âyetiyle anlatılandır. Burada şöyle bir soru sorulabilir: "İnsanın, kendi evinde yemek yemesinin mubah olduğunu söylemeye ne gerek var?"

Cevap: Bununla, "zevcelerinizin ve âilelerinizin evinde yemenizde bir beis yoktur" manası kastedilmiştir. Kadının evi, tıpkı kocanın evi gibi sayıldığından dolayı, bu ev kocaya nisbet edilmiştir." Bu, **Ferrâ** nın görüşüdür. **İbn Kuteybe** ise şöyle der: Cenâb-ı Hak bununla, insanların, kendi çocuklarının evinde yemelerini kastetmiştir. Buna göre âyette, çocukların evleri, babalarının evleri olarak ifade edilmiştir. Çünkü çocuk babanın ürünüdür. Çocuğun malı da, babasının malı sayılır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اِنَّ اَطْيَبَ مَا يَاْكُلُ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِهِ وَاِنَّ وَلَدَهُ مِنْ كَسْبِهِ *"Kişinin yediği en helal (güzel) şey, kendi kazancından yediğidir. Çocuğu da, onun kazancındandır"*[4] buyurmuştur. Bunun böyle olduğunun delili şudur: "Hak Teâlâ, akrabaları tek tek saymış, ama çocukları (burada) saymamış. Çünkü bu müsaadenin sebebi, akrabalık olduğu için, kişiye en yakın olan, haydi haydi bu ruhsata sahip sayılır.

4 **Buhârî**, Buyû, 15; **Müsned**, 2/334.

İkincisi, babaların evleri; **üçüncüsü,** annelerin evleri; **dördüncüsü,** erkek kardeşlerin evleri; **beşincisi,** kız kardeşlerin evleri; **altıncısı,** amcaların evleri; **yedincisi,** halaların evleri; **sekizincisi,** dayıların evleri; **dokuzuncusu,** teyzelerin evleri; **onuncusu** da, *"anahtarlarına sahip olduğunuz"* evlerdir. Buradaki anahtarlar **(mefâtih)** kelimesi, "**miftah**" (anahtar) şeklinde de okunmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** (r.a.), "Kişinin arazisi ve sürüsü üzerindeki vekili ve kahyasının, o arâzinin meyvelerinden yemesinde, sürünün sütünden içmesinde bir sakınca yoktur" demiştir. "Anahtarlara sahip olmak" demek, bir yerin anahtarının kişinin emânetinde ve elinde olması demektir.

2) **Dahhâk** şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, savaşa katılanlar yerine bekçilik ve gözcülük yapan yatalak hastaları murat etmektedir."

3) Bundan kastedilen, "kölelerin evleri"dir. Çünkü kölenin malı efendisine aittir.

el-Fadl şöyle demiştir: "مِفْتَاحٌ" kelimesinin tekili, mim'in fethasıyla "مَفْتَحٌ" (meftah)'tır. "اَلْمَفَاتِيحُ" kelimesinin çoğulu ise, mim'in kesresiyle "مِفْتَحٌ" (miftah)'tır.

Onuncusu, Cenâb-ı Hakk'ın, "اَوْ صَدِيقِكُمْ" âyetinin ifade ettiğidir ki, bunun manası, "arkadaşlarının evlerinden" demektir. "اَلصَّدِيقُ" kelimesi, hem tekil hem de çoğuldur. "اَلْخَلِيطُ" (halît), karışım; "اَلْقَطِينَ" (katîn) hizmeçiler, bağlılar ve "اَلْعِدُّ" (idd) ileri gelen kişiler kelimeleri de bunun gibidir. **Hasan el-Basrî**'den rivâyet edildiğine göre, (bir gün) evine girer. Bir de ne görsün bir grup arkadaşı, içinde hurma tatlısı ve leziz yiyecekler bulunan sepetleri divanın altından çıkarmışlar.. Kapanmışlar üzerine yiyorlar. Bunun üzerine **Hasan el-Basrî**'nin, yüzündeki çizgiler sevinçten ışıldar ve güler. Ve, sahabenin önde gelenlerini kastederek, "işte biz de onları böyle görmüştük" der.

İbn Abbas (r.a)'tan şu rivâyet edilmiştir: "Dost ve arkadaş, ana-babadan daha çok önde gelir. Çünkü cehennemdekiler yardım istediklerinde, babalarından ve analarından değil de, aksine dostlarından yardım istediler de, *"artık bizim için, ne şefaatçi, ne de candan bir dost yok!"* (Şuarâ, 100-101) dediler. Anlatıldığına göre, **Rebî İbn Haysem**'in, bir din kardeşi, o yokken, **Rebî**'nin evine varır, cariyesine güler yüz gösterir, cariyesi de ona yiyecek ikram eder. **Rebî** döndüğünde cariye bunu ona haber verir, bu duruma çok sevindiğinden cariyesine, "Eğer doğru söylüyorsan, hürsün?" der.

BEŞİNCİ MESELE: **Akrabadan Çalana Had Uygulanmaz**

Ebu Hanife (r.h) bu âyetle, kendisine haram olan bir akrabasının evinden bir şey çalan kimsenin elinin, Cenâb-ı Hak onlara bu âyetle onların evlerinden yemelerini mubah kılıp izinleri olmaksızın o evlere girme izni vermiş olduğundan, bundan dolayı da, onların malının "muhrez mal" olmayacağından dolayı kesilmeyeceğine istidlâlde bulunmuştur. Buna göre eğer, "Arkadaşının malından çaldığı zaman da kesilmemesi gerekir" denilirse, biz deriz ki: Arkadaşının malını çalmak isteyen kimse, onun dostu olamaz.

Cenâb-ı Hakk'ın لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَاْكُلُوا جَمِيعًا اَوْ اَشْتَاتًا *"Hep bir arada toplu yemenizde de, dağınık ayrı yemenizde de bir günah yok"* âyetine gelince, müfessirlerin ekserisi bu hususta şunu söylemişlerdir: "Bu âyet-i kerime, Kinâne'nin bir oymağı olan **Leys İbn Amr Oğulları** hakkında nazil olmuştur. Çünkü onların adamları, tek başına yemek yemiyor ve bekliyordu. Şâyet, kendisiyle birlikte yemek yiyecek birisini bulamazsa, hiçbir şey yemiyordu. Hatta bazen yanında, sağım zamanı gelmiş deve bulunuyor, fakat kendisiyle birlikte içecek bir kimseyi bulmadıkça, onun sütünden içmiyordu. İşte böylece Cenâb-ı Hak şunu bildirdi ki, bir kimse tek başına yemek yediği zaman ona günah yoktur." Bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür.

İkrime ve **Ebu Salih** (r.h) ise şunu söylemişlerdir: Ensârdan birinin yanına bir misafir geldi mi, o ev sahibi, ancak misafiriyle birlikte yemek yiyordu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onlara, nasıl isterlerse, ister topluca isterse dağınık olarak yemek yiyebilme müsaadesi vermiştir."

Kelbî de şunu demiştir: "Onlar, yemek yeme için bir araya geldiklerinde, tek başına yemesi için, âmâ olan kimseye yemek ayırıyorlardı. Bunun gibi, yatalak ve hasta olanlar için de.. Böylece Cenâb-ı Hak onlara, bunun vâcip ve zorunlu olmadığını beyan etmiştir."

Diğerleri de şöyle demiştir: Onlar, toplu yenilmesi halinde nefret ettirici ya da sıkıntı verici bir şey meydana gelir korkusuyla, tek başlarına yemek yiyorlardı. Bunun üzerine Allahu Teâlâ, bunun zorunlu olmadığını açıklamıştır. Âyetteki "جَمِيعًا" kelimesi hal olduğu için mansubdur. "اَشْتَاتًا" kelimesi, "شَتٌّ" kelimesinin "شَتِيتٌ وَشَتَّى" kelimesinin çoğuludur. "شَتَّانِ" kelimesi ise, "شَتٌّ" kelimesinin tesniyesidir. Bunu, **el-Mufaddal** söylemiştir. "**Şett**" kelimesinin, ayrılmak, darmadağınık olmak anlamında bir mastar olduğu, daha sonra sıfat anlamına kullanılıp çoğul yapıldığı da ileri sürülmüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ *"Fakat evlere girdiğiniz zaman, kendinize selam verin"* buyruğuna gelince bu, Allahu Teâlâ'nın, bütün Müslümanları, tıpkı وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ *"kendinizi öldürmeyiniz"* (Nisa, 29) âyetinde de olduğu, tekbir can gibi kabul etmesi anlamındadır. Nitekim **İbn Abbas:** Eğer orada kimse yoksa, kişi kendi kendine, اَلسَّلَامُ عَلَيْنَا مِنْ قِبَلِ رَبِّنَا "Rabbimiz tarafından olan selâm, bize olsun"; camiye girdiğinde de, اَلسَّلَامُ عَلَى رَسُولِ اللهِ وَعَلَيْنَا مِنْ رَبِّنَا "Rabbimiz tarafından olan selam, hem Resûlü'nün, hem de bizim üzerimize olsun" demiştir. **Katâde** şöyle demiştir: Bize, o selâmı meleklerin aldığı anlatılmıştır. **Kaffâl** de şöyle der: "Eğer evde zimmî bulunuyorsa, o kimse, اَلسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى "Selam, hidâyete tabi olana olsun" desin.. Âyetteki, "تَحِيَّةً" kelimesi, mef'ûlü mutlak olarak mansubdur. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, فَحَيُّوا تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللهِ "Allah'ın size emrettiği selâmdan bir selâm olmak üzere selam verin" demek istemiştir. **İbn Abbas** (r.a) da: "Kim "اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ" dese, bunun anlamı "Allah'ın ismi, sizin üzerinize olsun" demiş olur" demiştir.

Âyetteki "مُبَارَكَةً طَيِّبَةً" kelimesinin izahı hakkında **Dahhâk.** "Buradaki "bereket"in manası, kat kat bereket vermek demektir" der. **Zeccâc** da şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, kendisinde bulunan ecir ve mükâfattan dolayı, selamın mübârek olduğunu; kişi, bu hususta Allah'a itaat ettiğinde, hayrını çoğaltacağını ve mükâfatını bol vereceğini bildirmiştir."

Cenâb-ı Hak, "كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ" buyurmuştur. Yani "Allah âyetleri, yani yasalarını, anlayasınız, yani Allah'ın emir ve yasaklarını fehmedip kavrayasınız diye, böylece beyan eder." **Humeyd, Enes**'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Allah'ın Resûlü'ne, on yıl hizmet ettim. Ama o bana, yaptığım herhangi bir şey hakkında, "niçin böyle yaptın?"; yapmadığım bir şey hususunda da, "niçin şöyle yapmadın?" dememiştir. Allah'ın Resûlü'nün eline su döktüğüm ve başucunda durduğum bir sırada başını bana doğru kaldırdı ve "sana, istifade edeceğin üç haslet öğreteyim mi?" deyince, ben, "Anam babam sana fedâ olsun, ey Allah'ın Resûlü, evet öğret!" dedim. Bunun üzerine O, "Ümmetimden kime rastlar ve ona selâm verirsen, bil ki bu durum senin ömrünü uzatır. Bir eve girer ve oradakilere selam verirsen, senin evinin hayır ve bereketi çoğalır. Kuşluk namazını da kıl; çünkü o, evvâbinin (Allah'a çokça tevbe edenlerin) namazıdır" buyurdu."

Resûlullah'a Bağlılık

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَاِذَا كَانُوا مَعَهٗ عَلٰٓى اَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا حَتّٰى يَسْتَاْذِنُوهُ اِنَّ الَّذِينَ يَسْتَاْذِنُونَكَ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ فَاِذَا اسْتَاْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَاْنِهِمْ فَاْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٢﴾ لَا تَجْعَلُوا دُعَآءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَآءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ اَمْرِهٖٓ اَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ اَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ اَلَآ اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَآ اَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ اِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٤﴾

"Mü'minler ancak, Allah'a ve Resûlü'ne imân edenler ve onun mâiyetinde, toplayıcı bir iş üzerinde bulundukları zaman ondan izin almadıkça ayrılmayanlardır. Doğrusu; senden izin isteyenler (yok mu), işte Allah'a ve Resûlü'ne imân edenler onlardır. O halde bazı işleri için senden izin istedikleri zaman, sen de onlardan dilediğine, izin ver ve kendileri için Allah'tan mağfiret iste. Çünkü Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir. Peygamber'i, kendi aranızda birbirinizi çağırdığınız gibi çağırmayınız, içinizden diğerini siper ederek sıvışıp gidenleri, muhakkak ki Allah biliyor. Artık O'nun emrinden uzaklaşıp gidenler kendilerini bir fitnenin çarpmasından yahut onlara pek acıklı bir azabın gelip çatmasından çekinsinler. Gözünüzü açın, şüphesiz göklerde ve yerlerde ne varsa Allah'ındır. O, üzerinde bulunduğunuz durumu ve kendilerine döndürülüp götürülecekleri günü muhakkak ki biliyor. Onlara neler yaptıklarını haber verecektir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir" (Nûr, 62-64).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Emr-i Câmi Ne Demektir**

"عَلٰى اَمْرٍ جَامِعٍ" ifadesi "عَلٰى اَمْرٍ جَمِيعٍ" şeklinde de okunmuştur. Âlimler bunun ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) Emr-i câmi, üzerinde toplanmayı gerektiren şey, demektir. Binâenaleyh "emr"in, "toplayıcılık"la vasfedilmesi, mecazidir. Bu, meselâ, düşmanla savaşma yahut mühim bir iş hususunda meşverette bulunmak veyahut da, zararı ve faydası herkesi ilgilendiren şey, demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ *"Onun maiyetinde toplayıcı bir iş üzerinde bulundukları zaman"* ifâdesinde, bu işin, bu hususta tecrübelerinden yararlanması için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mutlaka tecrübe ve fikir sahibi kimselerle müşaverede bulunmasını gerektiren çok önemli bir iş olduğuna dâir bir işaret bulunmaktadır. Binâenaleyh, böylesi bir durumda onlardan birisinin çekip gitmesi, Hz. Peygamber'in kalbine zor ve ağır gelen şeylerdendir.

b) **Dahhâk**'tan, bu ifadeyle cumâlar, bayramlar ve kendisinde hutbe irad edilen her şeyin kastedildiği rivâyet edilmiştir.

c) **Mücâhid**'e göre bu ifadeyle, harp, vs. önemli işler kastedilmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Nüzul Sebebi**

Âlimler, bu âyetin sebebi nüzulü hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Kelbî** şöyle demektedir: Hz. Peygamber (s.a.s), hutbelerinde münafıklara değiniyor ve onları ayıplıyordu. Bunun üzerine münafıklar sağlarına sollarına bakıyor; onları hiç kimse görmediği zaman, namaz kılmadan çekip gidiyorlardı. Eğer onları Müslümanlardan birisi görürse, orada durur ve korktuğu için de, namazı kılardı. Derken, bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu. Bu âyet nazil olduktan sonra, mü'minler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den izin almadıkça, ihtiyaçlarını görmek için gidemez oldular. Münâfıklar ise, izinsiz olarak artık çıkabiliyorlardı.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cübbâî şöyle der: "Bu, o mü'minlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den izin istemelerinin, imânlarından olduğuna delâlet eder. Eğer böyle olmasaydı ve onlar da izin istemeselerdi, o zaman onların imânlarının kâmil olması câiz olurdu. Ki, bu da, Allah'ın her farzının yerine getirilmesinin ve haramlarından kaçınmanın, imândan olduğuna delâlet eder." Buna şu şekilde cevap veririz: "Bu, "**innema**" kelimesinin, hasr ifade etmesine binaen böyledir. Bir de münafıklar izin istemeyi, o işi hafife aldıklarından dolayı terk etmişlerdi. Bunun ise küfür olduğunda bir münakaşa yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mü'minler ancak, Allah'a ve Resûlü'ne imân edenler ve O'nun maiyyetinde, toplayıcı bir iş üzerinde bulundukları zaman, ondan*

izin almadıkça, ayrılmayanlardır. Doğrusu, senden izin isteyenler (yok mu), işte Allah'a ve Resûlü'ne imân edenler onlardır. O halde bazı işleri için senden izin istedikleri zaman, sen de onlardan dilediğine izin ver ve kendileri için Allah'tan mağfiret iste. Çünkü Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir" ifâdesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Meşrû İzin Talebi**

"إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ" ifadesi, "Edebe riâyet edip sana saygı göstermek için, senden izin isteyenler (yok mu), onlar Allah'a ve Resûlü'ne imân edenlerdir. Yani, "İmânlarının gereği ve muktezâsında amel eden kimselerdir" demektir. **Dahhâk** ve **Mukâtil** şöyle demişlerdir: "Bununla, **Ömer İbnü'l-Hattâb** kastedilmiştir. Bu böyledir, zira **Hz. Ömer,** Tebuk Savaşı'nda ailesine dönmek için izin istemiş, Hz. Peygamber de ona müsaade edip, münâfıklara işittirmeyi kastederek, "Git, Allah'a yemin ederim ki sen münâfık değilsin" demiştir. Münâfıklar bu sözü duyunca, "**Muhammed**'e de ne oluyor? Ashabı kendisinden izin istediğinde onlara müsaade ediyor, ama biz izin ve müsaade istediğimizde, bize izin vermiyor. Allah'a yemin ederiz ki, biz onun adil olduğunu sanmıyoruz" demişlerdir.

Hz. Ömer'e İzin Verilmesi

İbn Abbas (r.a) da şöyle demiştir: "**Hz. Ömer,** Hz. Peygamber (s.a.s)'den, umre yapmak için müsaade istedi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber ona müsaade ederek, "Ey **Ebâ Hafs,** salih duâlarından bizleri de unutma" buyurdu.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللهَ *"kendileri için Allah'tan mağfiret iste"* emri ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) Evlâ olanın, Hz. Peygamber için izin verse dahi, onların izin istememesi olduğuna dikkat çekmek için, *"kendileri için Allah'tan mağfiret iste"* buyurulmuştur. Çünkü, istiğfar, bir günahın sudur ettiğine delâlet eder ve bu ifade, genelde, bazı ruhsatlar hakkında kullanılır.

b) Allahu Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'e, ashabın, izin isteme konusunda, Allah'ın adabına sımsıkı sarılmalarına mukabil, onlar için mağfiret talebinde bulunmasını emretmiş olması da muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE

Katâde şöyle demiştir: Bu âyet, *"Niçin onlara izin verdin?"* (Tevbe. 43) âyetini neshetmiştir."

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Şûra ve İctihad**

Âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, o konuda reyiyle ictihâd etsin diye, bazı dinî meseleleri Hz. Peygamber (s.a.s)'e havâle ettiğine delâlet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا *"Peygamber'i, kendi aranızda birbirinizi çağırdığınız gibi çağırmayınız"* yasağına gelince, bununla ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır:

a) **Müberred** ve **Kâffâl**'ın tercihine göre âyetin anlamı şöyledir: "Onun, size olan emrini ve çağrısını, birbirinize olan emir ve çağrınız gibi kabul etmeyin. Çünkü, onun emrinin yerine getirilmesi farzdır, lâzımdır." Mânânın böyle olduğuna, bu ifâdenin peşinden gelen, *"Artık onun emrinden uzaklaşıp gidenler, çekinsinler"* âyeti de delâlet eder.

b) "O'nu, birbirinizi çağırdığınız gibi, "Ey Muhammed" diye çağırmayın. Onu, ancak, "Ey Allah'ın Resûlü, ey Allah'ın Nebîsi diyerek çağırın." Bu görüş, **Said İbn Cübeyr**'e aittir.

c) "Onu çağırırken, yüksek sesle çağırmayın" demek olup, bu aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'ın peygamberi yanında seslerini yavaşlatanlar,"* (Hucurât, 3) âyetinden kastedilendir. Bu görüş de **İbn Abbas**'a aittir.

d) "Onu kızdırdığınızda, onun, size bedduâ etmesinden sakınınız. Çünkü, onun duâsına icâbet edilir ve başkasınınkine benzemez" demektir. Birinci açıklama, âyetin nazmına daha uygundur.

Sıvışıp Kaçanlar

Cenâ-ı Hakk'ın, قَدْ يَعْلَمُ اللهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا *"İçinizden, diğerini siper ederek sıvışıp gidenleri, muhakkak ki Allah biliyor"* ifadesine gelince bu, "Allah, azar azar sıvışıp gidenleri biliyor" demektir. "تَسَلَّلَ" fiilinin bir benzeri de, "تَدَرَّجَ" ve "تَدَخَّلَ", "azar azar çıktı", "azar azar girdi" fiilleridir. Âyetteki "لِوَاذًا" kelimesi, "مُلَاوَذَةً" anlamında olup, bu kelime de, "Bu, onun arkasına gizlendi, o da, şunun arkasına", anlamına gelir. Buna göre âyet, "Allah, o topluluktan gizlice ve birbirinin arkasına gizlenerek çekip gidenleri bilir" demektir. "لِوَاذًا" kelimesi terkipte hal olup "مُلَاوِذِينَ" anlamındadır.

Mânânın şöyle olduğu da ileri sürülmüştür: Bazıları, izin talebinde bulunan ve kendisine izin verilen kimsenin arkasına gizlenerek, kendisine izin verilmediği halde, kendisine izin verilen bir kimseyle beraber çıkıp gidiyordu. (İşte Allah bunları bilir!) Bu kelime, lâm'ın fethasıyla "لَوَاذًا"

(levâzen) şeklinde de okunmuştur. Âlimler bu hususta ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

a) **Mukâtil** şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cuma günleri okuduğu hutbesi, münâfıklara ağır geliyordu. Böylece de onlar, onun ashabının arkasına gizlenerek, izin almaksızın çekip gidiyorlardı.

b) **Mücâhid,** "onlar, savaşta, saftan çıkıp, sıvışarak gidiyorlardı" derken,

c) **İbn Kuteybe,** "Bu hendeğin eşilmesi sırasında olmuştur" demiştir.

d) "Onlar, Allah'ın Resûlü'nden, kitabından ve onun hatırlatmasından sıvışıp kaçıyorlardı" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah biliyor"* ifadesi ise, cezalandırma hususunda bir tehdit ifade eder.

Cenâb-ı Hakk'ın فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ اَمْرِهِ *"O'nun emrinden uzaklaşıp gidenler... çekinsinler"* buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ahfeş "عَنْ اَمْرِهِ" ifadesindeki "**ân**" harf-i cerrinin zaid olduğunu, mânânın ise, "O'nun emrine muhalefet edenler sakınsın" şeklinde olduğunu söylerken, başkaları bu ifadenin manasının, "O'nun emrinden yüz çeviren ve sünnetinden meyleden" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh bu demektir ki, bu ifadenin başına "عَنْ" harf-i cerri, âyette geçen "يُخَالِفُونَ" fiilinin "يُعْرِضُونَ" manasına gelmesinden dolayı gelmiştir.

İKİNCİ MESELE

Daha önce, hem Peygamber'den, hem de Allah'tan bahsedilmiştir. Ancak ne var ki burada kastedilen, Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. O halde, "عَنْ اَمْرِهِ" ifadesindeki "ـه" zamirinin, Hz. Peygamber'e râci olması gerekir. **Ebu Bekir er-Razi (Cessâs)** da şöyle demiştir: "Daha açık ve uygun olanı, bu zamirin Allah'a râci olmasıdır. Çünkü, zamir, Allah lafzının hemen peşinden gelmiştir. Zamirlerin râci olmasındaki hüküm ise, onların, önce geçene değil, kendilerine en yakın olan şeye râci kılınmasıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet, emrin zahirinin vücub ifade ettiğini göstermektedir. Bu hususta istidlâlimiz, şöyle dememizdir: Emrolunanı yapmayan, o emre muhalefet etmiştir. Emre muhalefet eden ise, ilâhi cezaya müstahak olmuştur. O halde bu demektir ki, emredileni yerine getirmeyen, ilâhi cezaya müstahaktır. "Vücûb"un manası ise, işte budur. Biz, "emredileni yapmayan, o emre muhalefet etmiştir" dedik, zira, emre muvafakat etmek, (ona uygun

olarak hareket etmek), onun gereğini yerine getirmek demektir. Muhalefet ise, muvafakat etmenin zıddıdır. O halde, emre muhalefet etmek, onun muktezasını ihlâl edip yerine getirmeme demektir. Böylece emredileni yerine getirmeyenin, "muhalif" olduğu, (o emre muhalefet ettiği) sabit olmuş olur. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık O'nun emrinden uzaklaşıp gidenler kendilerini bir fitnenin çarpmasından çekinsinler"* âyetinden ötürü, emre muhalefet edenin, ilâhi cezaya müstahak olduğunu söyledik. O halde, bu emre muhalefet eden kimse, ilâhi cezadan sakınmakla emrolunmuştur. İlahi cezadan sakınma emri ise, ilâhi cezanın inmesini gerektiren şeyin bulunmasından sonra olur. Böylece, Allah ve Resûlullah'ın emrine muhalefet edenin hakkında ilâhi cezanın inmesini gerektiren bir şeyin bulunduğu sabit olmuş olur.

Buna göre şâyet "Biz, emredileni yerine getirmeyenin emre muhâlefet ettiğini kabul etmiyoruz. Muarızımızın, "Emre muvafakat etmek, emrin muktezasını yerine getirmek demektir. Muhalefet etmek ise, emrin muktezasını ihlal etmek demektir" şeklindeki sözüne gelince, biz diyoruz ki, emre muvafakat etmenin, onun gereğini yerine getirmek demek olduğunu kabul etmiyoruz. O halde, bunun delili nedir? Sonra biz, emre muvafakat etmeyi, şu iki şekilde açıklıyoruz:

a) Emre muvafakat etmek, emrin gereğini, o emrin gerektirdiği biçimde yerine getirmek demektir. Binâenaleyh emir, o işin mendub olarak yapılmasını gerektiriyor ve sen de onu, adeta bir farz gibi yaparsan, bu da emre muhalefet olmuş olur.

b) Emre muvafakat etmek, o emrin bir gerçek ve kabul edilmesi gerekli bir şey olduğunu itiraf etmek demektir. Emre muhalefet etmek ise, onun bir hak, bir gerçek kabul edilmesi gerekli bir şey olduğunu kabul etmemek demektir. Biz, senin zikrettiğin şeyin, emre muhalefet etmenin, onun gereğini yerine getirmemek demek olduğuna delalet ettiğini kabul etsek bile, ancak ne var ki bu, şu diğer açıklamalarla çelişki teşkil eder: "Emredileni terk etmek şâyet emre muhalefet etmek olsaydı, o zaman mendub olanı yapmamak da, hiç şüphesiz, Allah'ın emrine muhalefet etmek olurdu. Halbuki bu, batıldır. Eğer batıl olmasaydı, o zaman, mendubu terk eden kimse, ikinci mukaddimede beyan ettiğimiz üzere, ilahi cezaya müstahak olmuş olurdu. Biz, emredileni yerine getirmeyenin, emre muhalefet ettiğini kabul etsek bile, daha ne hakla sen, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık onun emrinden uzaklaşıp gidenler, çekinsinler"* ifadesine dayanarak,

emre muhalefet edenin ilahi cezaya müstahak olacağını söyledin?" denilirse, biz deriz ki: "Biz, bu âyetin, emre muhalefet edene, sakınmanın emrolunduğuna delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. Tam aksine, bu, (doğrudan doğruya) emre muhalefet etmekten sakınmayı emre delâlet eder. Binâenaleyh, mana, niçin böyle olmasın? Biz bunu kabul etsek bile, ancak ne var ki âyet, emre muhalefet edenin sakınması gerektiğine delalet etmektedir. O halde daha sen niçin, "Emre muhalefet edenin sakınması gerekmez" dedin? Buna göre şâyet sen, "عَنْ اَمْرِهِ" ifadesinin başındaki "عَنْ" lafzı, "zaid'dir" dersen, biz deriz ki: Kelâmda, özellikle ilahi kelâmda aslolan, ziyadenin olmamasıdır. Biz, âyetin, Allah'ın emrine muhalefet edenin, ilahî azaptan sakınmakla emrolunduğuna delâlet ettiğini kabul edelim.. Ancak ne var ki, sen daha niçin, "Bu kimsenin, ilahî azaptan sakınması farzdır" dedin? Bu konuda en son söylenebilecek şey şudur: Bu hususta bir emir gelmiştir. Ancak ne var ki, sen niye, emrin vücub ifade ettiğini söylüyorsun? İşte, meselenin başı da budur. Buna göre şâyet sen, "Farzedelim ki, bu emir, sakınmanın farz olduğuna delalet etmesin. Ancak ne var ki bu, her halükârda sakınmanın güzel olduğuna delalet ediyor. Sakınmanın güzel olduğu ise, ilahi azabın inmesini gerektiren şeyin bulunmasından sonra ancak, mümkün olur" dersen, biz deriz ki: Biz, sakınmanın güzel oluşunun, ilahi azabın inmesini gerektiren şeyin bulunmasına bağlandığını kabul etmiyoruz. Tam aksine sakınma, ilahi azabın inmesinin muhtemel olduğu bir sırada güzel olur. İşte bundan dolayı ihtiyat güzel kabul edilmiştir. Bize göre burada, sadece böyle bir ihtimal bulunmaktadır. Çünkü bu mesele kesin değil, ihtimale dayanan bir meseledir. Biz, âyetin, ilahi cezanın inmesini gerektiren şeyin varlığına delalet ettiğini kabul etsek bile, ancak ne var kí bu, her emirde böyle olmayıp, tam aksine tek bir emirde böyledir Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "عَنْ اَمْرِهِ" ifadesi, tek bir emri ifade eder. Bize göre, tek bir emir vücub ifade eder. O halde sen daha niye, her emir böyledir, diyorsun? Biz, her emrin de böyle olduğunu kabul edelim. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "عَنْ اَمْرِهِ" ifadesindeki zamir, hem Allah'a, hem de Allah'ın Resûlü'ne râci olabilir. Âyet ise, emrin, bu ikisinden birisi hakkında vacip olduğuna delalet eder. O halde sen daha nasıl, bunun diğeri hakkında da böyle olduğunu söyledin?" denilirse;

Cevap: Onun, "Siz niçin, "emre muvafakat etmek, onun gereğini yerine getirmektir" dediniz" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bunun delili şudur: Köle, efendisinin emrine imtisâl edip uyduğunda, "Bu köle

efendisinin emrine uymuştur. Ve onun emrine göre hareket etmiştir" denilmesi güzel olur. Binâenaleyh, şâyet onun emrine imtisal etmemiş olsaydı, o zaman da, "Kölesi efendisinin emrine muvafakat etmemiş, tam aksine muhalefet etmiştir" denilirdi. Bu şekilde bir kullanılışın makbul olduğu, dil âlimleri tarafından zorunlu olarak bilindiği malumdur. Binâenaleyh, "emre muvafakat etme"nin, onun gereğini yerine getirmek demek olduğu sabit olmuş olur.

Muarızımızın, "emre muvafakat etmek, emrin gerektirdiği şeyi, emrin gerektirdiği tarzda yerine getirmektir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Siz, emre muvafakat etmenin, ancak emrin gereğini yerine getirmekle olduğunu kabul edince, şimdi biz artık hiç şüphesiz, emrin muktezâsının "fiil" (iş) olduğunu söyleyebiliyoruz. Çünkü, kişinin, "yap" şeklindeki sözü, o işin yapılması gerektiğini gösterir. Fiil bulunmadığı zaman, emrin gereği bulunmamış olur. Bu sebeple, böylece de emre muvafakat bulunmamış olur ve neticedede (muvafakat değil), muhalefet tahakkuk etmiş olur. Çünkü, muvafakat ile muhalefet arasında, bir üçüncü şık bulunmaz.

Muarızımızın, "muvafakat, kişinin, o emrin hak ve kabul edilmesi gerekli bir şey olduğuna inanması demektir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki bu, emre muvafakat olmayıp, tam aksine o emrin hak olduğuna delalet eden delile muvafakat olmuş olur. Çünkü bir şeye muvafakat, o şeyin gereğini ifade edip ortaya konulmasını iktiza eden şeyi yapmaktan ibarettir. Binâenaleyh bu, o şeyin hak olduğuna delalet edince, o şeyin hak olduğunu itiraf etmek, o delilin muktezâsının ortaya konulmasını gerektirir. Emir, o fiilin varlık âlemine sokulmasını, yapılmasını gerektirince, emre muvafakat etmek, varlık âlemine girmeyi anlatan şeyden, durumdan ibaret olmuş olur. O şeyin varlık âlemine sokulması da, onun varlık âlemine girdiğinin anlatılmasını gerektirir. Binâenaleyh, emre muvafakat etmek, emrin muktezası olan işi yapmak demektir.

Muarızımızın, "Eğer bu böyle olsaydı, o zaman mendubu terk eden de, emre muhalefet etmiş olur ve böylece de ilahi cezaya müstahak olması gerekirdi!." şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Böyle bir ilzâm (muhatabı susturmak), ancak, mendubun emredilmiş bir şey olması halinde doğru olur. Halbuki bu, imkânsızdır.

Muarızımızın, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"çekinsinler"* ifadesinin emre muhalefet edene, sakınmayı emreden bir ifade değil, muhalefet etmekten sakınmayı

emreden bir ifade olması niçin caiz olmasın?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Eğer durum böyle olsaydı, o zaman âyetin takdîrî manası, "sıvışıp gidenler, O'nun emrine muhalefet etmekten sakınsınlar" şeklinde olurdu. Bu durumda da, Cenâb-ı Hakk'ın, "اَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ اَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ" ifadesi, açıkta kalmış olurdu. Çünkü, اَلْحَذَرُ "çekinmek" fiili, iki mef'ûl alan bir fiil değildir.

Muarızımızın, "Âyetteki "عَنْ" harf-i cerri zâid değildir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bu hususta âlimlerin ihtilafını, birinci meselede ele almıştık.

Onun, "Daha ne hakla siz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"çekinsinler"* ifadesinin, ilahî cezâdan sakınmanın vacip olduğuna delâlet ettiğini söylüyorsunuz?" şeklindeki sözüne gelince, deriz ki, biz, sakınmanın vücubiyyetini iddia etmiyoruz. Ancak ne var ki, bu en azından sakınmanın caiz olduğuna delalet eder. Bu da, ilahî cezânın meydana gelmesini gerektiren şeyin mevcut olması şartına bağlıdır.

Onun, "siz niçin, âyetin, emre muhalefet eden herkesin, ilâhî cezaya müstahak olduğuna delalet ettiğini söylediniz?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Allahu Teâlâ, ilâhî cezanın inmesini, muhalefet etmeye bağlamıştır. Binâenaleyh onun, ona bağlanmış olması gerekir. Bu sebeple de, illetin umumi olmasından dolayı, hükmün de umumi olması gerekir.

Muarızımızın, "Farzedelim ki, Allah'ın veya Resûlullah'ın emri vücub ifade etsin.. O halde, siz daha ne hakla, diğerinin emrinin de böyle olduğunu söylüyorsunuz?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Hiç kimse, bu ikisi arasında bir fark bulunduğunu söylememektedir. Allah en iyisini bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazı âlimler derler ki: "**Emr**" lafzı, sözlü emir ile, şân, durum, yol manasını ifade eden "**emr**" arasında müşterek bir ifadedir. Nitekim "Falancanın işi, emri doğrudur" denilir. Bunun böyle olduğu sabit olunca da, Cenâb-ı Hakk'ın, "عَنْ اَمْرِهِ" ifadesi, Hz. Peygamber'in sözünü, fiilini ve gidişatını içine alır. Ki bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapmış olduğu her şeyin, bize farz olmasını gerektirir." Bu açıklama, "عَنْ اَمْرِهِ" ifadesindeki zamirin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e râci olmasına dayanır. Ama bu zamirin, Allah'a râci olması halinde bu açıklama tamamiyle geçersiz kalır ki, biz bunun izahının tamamını, Usûl-i Fıkıh'ta zikretmiştik. Allah en iyisini bilendir.

Fitne'nin Buradaki Manası

Cenâb-ı Hakk'ın أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ *"kendilerini bir fitnenin çarpmasından yahut onlara acı veren bir azabın gelip çatmasından"* ifadesine gelince, bununla, "Emre muhalefet etmek, işte bu iki şeyden birisini gerektirir" manası kastedilmiş olup, âyetteki "**fitnetun**" kelimesiyle dünyevi azap; "**azâbün elîm**" ifadesiyle de, uhrevî azap kastedilmiştir. Allah, emre muhalefet eden kimsenin halini, bu iki durum arasında döndürüp durmuştur. Çünkü muhalefet eden kimse, bazen dünyevi bir cezaya maruz kalmadan ölür gider, bazen de, bu ceza, ona bu dünyada ârız olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onun durumunu "terdîd" (ya o, ya da bu) ifade eden "أَوْ" ile bildirmiştir. **Hasan el-Basrî,** "Fitne, onların nifaklarının ortaya çıkmasıdır" derken, **İbn Abbas** (r.a), "Fitne öldürülmeleridir" demiştir. Bunun, "zelzele ve çeşitli korkunç şeyle anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. **Cafer İbn Muhammed**'in bu kelimeye "Allah onlara zalim bir hükümdar musallat eder" manasını verdiği de rivâyet edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"Gözünüzü açın, şüphesiz göklerde ve yerlerde ne varsa Allah'ındır"* buyruğuna gelince, bu, âdeta Cenâb-ı Hakk'ın, yer ile göklere, bu ikisi arasında bulunanlara gücünün yettiğine ve mükellefe yapmış olduğu şeyler hususunda ya mükâfat veya ceza verebildiğine, mükellefin, gizli ya da açıktan yaptığı bütün şeyleri bildiğine delâlet eder gibidir ki, bütün bunlar da, kişileri, emrine muhalefet etmekten caydırır, alıkor.

Âyetteki قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ *"O, üzerinde bulunduğunuz durumu biliyor"* beyanına gelince, bu ifadenin başına "قَدْ" (kad) edâtı, Cenâb-ı Hakk'ın, onların üzerinde bulundukları dinî konulardaki muhalefetlerini ve nifaklarını bildiğini, te'kid etmek için gelmiştir. Onun bunu bildiğini te'kid etmesinin neticesi ise, tehdidin te'kid edilmesine varıp dayanır. Bu böyledir, çünkü "قَدْ" edatı, muzari fiilin başına geldiği zaman "رُبَمَا" (çoğu kez) anlamına gelir. Böylece de "قَدْ" edatı, çokluk manasını ifade etmede, "رُبَمَا"ya uymuştur. Bu tıpkı şairin,

فَإِنْ يُمْسِ مَهْجُورَ الْفِنَاءِ فَرُبَمَا أَقَامَ بِهِ بَعْدَ الْوُفُودِ وُفُودُ

"Eğer o, avlusu boş (ve virane olarak) akşamlamışsa da, ancak ne var ki, onu (o avlusunu), art arda gelen heyetler çok şenlendirmişlerdir" ifadesinde de böyledir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "قَدْ يَعْلَمُ مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ اِلَيْهِ" ifadesindeki, hitab ve gaib sîgalarının, iltifat yoluyla, münafıklar için kullanılmış olması muhtemel olduğu gibi, âyetteki, "مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ" ifadesinin umumi, "يُرْجَعُونَ" ifadesinin ise münafıklara yönelik bir ifade olması da muhtemeldir. "Allah'a rücu etmenin, O'nun hükmünden başka bir hükmün" bulunmadığı bir yere, makama dönmek anlamına geldiği defalarca geçmiştir. Binâenaleyh, bunu tekrar etmenin gereği yoktur. Allah en iyi bilendir.

Efendimiz ümmî Peygamber Hz. Muhammed (s.a.s) ile, onun âl ve ashâbına selât ve selâm etsin.

***

FURKÂN SÛRESİ

Bu sûre, yetmiş yedi âyet olup Mekkî'dir

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا ﴿١﴾ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا ﴿٢﴾

"Furkân'ı, âlemlere bir nezir olsun diye, kulu (Muhammed'e) indiren (Allah) ne yücedir ki, göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir. O, hiçbir evlât edinmemiştir. O'nun, mülkünde bir ortağı da yoktur. O, her şeyi yaratıp ona bir nizâm vermiş ve onun mukadderâtını takdir etmiştir" (Furkân, 1-2).

Bil ki Hak Teâlâ bu sûrede, tevhidden, nübüvvetten ve kıyametin hallerinden bahsetmiş, daha sonra da bu sûreyi, yakînen inanan ihlaslı kullarının vasıflarını belirterek bitirmiştir. Bir yaratıcının ve O'nun celal sıfatlarının ispat edilmesinin, her şeyden önce belirtilmesi gerektiği için, Allahu Teâlâ sûreye bu hususla başlayarak تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِ *"Furkân'ı, kulu (Muhammed'e) indiren (Allah) ne yücedir!"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Tebâreke Kelimesinin İzahı**

Zeccâc şöyle der: **"Tebâreke** kelimesi, "bereket" mastarından olup, "tefâül" vezninde bir fiildir." Bereket, hayrın bol ve fazla olması demektir. Burada şu iki mânâ düşünülebilir:

a) Bu, "O'nun hayrı çoğaldı ve arttı" demektir ve *"Eğer Allah'ın nimetlerini (tek tek) saymaya kalkışsanız, sayamazsınız"* (Nahl, 18) âyetiyle kastedilen manadır.

b) Bu, "Allah, zâtı, sıfatları ve fiilleri hususunda, her şeyden münezzeh ve müstağni oldu" demek olup, *"O'nun benzeri yoktur"* (Şûra, 11) âyetiyle kastedilen manadır.

Bunun, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı hususunda her şeyden müstağni ve münezzeh olması manası oluşuna gelince, mananın "varlığının vâcip ve kadîm olması sebebiyle, yok olmaktan ve değişikliğe uğramaktan uzaktır, yücedir, münezzehtir ve beridir" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi; "Tekliği ve birliği sebebiyle, mümkin (mahlûk) varlıklardan herhangi birisine benzemekten uzaktır, yücedir, münezzehtir ve beridir" şeklinde de olabilir.

Hak Teâlâ'nın, sıfatları hususunda her şeyden münezzeh oluşuna gelince, bunun manasının, "O'nun ilmi, zarûri veya kesbî veya tasavvurî, yahut da tasdikî olmaktan münezzehtir" şeklinde olması muhtemeldir. Cenâb-ı Hakk'ın, kudreti hususunda her şeyden münezzeh olmasına gelince, Bu, "O, maddeye, zamana, bir modele ve bir maksat ve gayeye ve bir bağışa muhtaç olmaktan münezzehtir" demektir. Cenâb-ı Allah'ın, fiilleri hususunda her şeyden münezzeh olması hususunda bu varlığın, bekânın, varlığın salahının (elverişli tarzda olmasının) ancak kendisi tarafından olması demektir.

Diğer bazıları şöyle demişlerdir: "**Tebâreke**"nin asıl manası, bekâya ve devamlılığa delâlet edip, devenin veya kuşun su üzerine çöküp yumulması manasına gelen "**burûku'l-ba'îr**" ve "**burûku't-tayr**" deyimlerinden alınmıştır. Çukura da içinde su biriktiği için, "**birke**" denilir. Buna göre "**tebâreke**", 'Allahu Teâlâ, zâtı hususunda ezelî ve ebedî olarak bâkidir, değişmesi imkansızdır. Yine sıfatları hususunda da bâkidir ve bunların değişmesi de imkansızdır" manasına gelir. Hak Teâlâ her türlü menfaat ve maslahatların yegâne yaratıcısı ve sürdürücüsü olduğuna göre, O'nun "Tebâreke ve Teâlâ", "O, yüce ve münezzehdir" diye tavsif edilmesi gerekir.

İKİNCİ MESELE: **Ellezî Kelimesinin Manası**

Dilciler şöyle demişlerdir: "**Ellezî**" kelimesi bir şeyi bilinen bir şey ile tarif etmek gerektiğinde, o bilinen hususa işaret etmek için kullanılmak üzere icat edilmiştir. İşte buna göre şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır: "Kendilerine hitap edenin Hak Teâlâ olduğunu bilen bu kimseler, Furkanı indirenin, Hak Teâlâ olduğunu bilmiyorlardı Öyle ise burada, "اَلَّذِى" kelimesinin kullanılması nasıl güzel ve yerinde olabilir?" Buna şöyle cevap verilir: Kur'ân'ın, bir mu'cize olduğunu ortaya koyan deliller bulunduğu için, bu deliller muvacehesinde Kur'ân'ın Allah katından olduğu ortaya çıkar ve anlaşılır. Binâenaleyh, delilin çok kuvvetli, açık seçik olmasından ötürü, Cenâb-ı Hak bunu sanki biliniyormuş gibi kabul etmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Furkan'ın Manası**

Bu âyette geçen, **"Furkân"** ile, Kur'ân'ın kastedildiğinde şüphe yoktur. Kur'ân'a bu adın verilmesi, ya Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'ı gerek Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği konusunda, gerek helâl ile haram konusunda hak ile batılı birbirinden ayıran bir kitap kılması bakımındandır. Yahut da parça parça indirilmiş olması bakımındandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İnsanlara dura dura (ağır ağır, tâne tâne) okuyasın diye, o Kur'ân'ı (âyet âyet) ayırıp (parça parça indirdik)"* (İsrâ, 106) buyurmuştur. Bu ikinci izah, doğruya daha yakındır. Çünkü Cenâb-ı Hak bu âyette نَزَّلَ الْفُرْقَانَ *"Furkân'ı tenzil ile (parça parça indirdi"* buyurmuştur. "نَزَّلَ" fiili, parça parça indirmeye "اَنْزَلَ" ise, toptan indirmeye delâlet eder. İşte bu incelikten ötürü Cenâb-ı Hak Âl-i İmran Sûresi'nde, *"(Allah) o kitabı (Kur'ân'ı) sana hak ile tenzil etti, Tevrat ve İncili de inzal etti'* (Âl-i İmrân, 3) buyurmuştur.

Bil ki Hak Teâlâ âyette her şeyden önce **"Tebâreke"** buyurunca ve bunun manası da, "hayır ve bereketi çok oldu" şeklinde olup, bunun peşinden de Kur'ân'dan bahsedince, bu Kur'ân'ın her türlü hayrın kaynağı ve bereketlerin en kapsamlısı olduğuna delâlet eder. Fakat Kur'ân ilimlerin, bilgilerin ve hükümlerin kaynağıdır. O halde, bu da ilmin hayır ve bereket yönünden yaratılmışların en kıymetlisi ve en üstünü olduğuna delâlet eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyette geçen **"abd"** (kul) kelimesi ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedildiği hususunda hiçbir ihtilaf yoktur. **İbnu'z-Zubeyr**'in (r.a) bu kelimeyi "عِبَادِهِ" (kullarına) şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir. Buna göre bu kullar ile, "Resûlullah ve ümmeti" kastedilmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak *"Size bir kitap indirdik"* (Enbiya, 10) ve *"Allah'a ve bize indirilene iman ettik" deyin"* (Bakara, 136) buyurmuştur.

Nezîr Vasfı

Cenâb-ı Hak لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا *"Âlemlere bir nezir olsun diye"* buyurmuştur. Bu, "Bu kul âlemlere bir nezir olsun diye" demektir. "لِيَكُونَ" (olsun) fiilinde müstetir **"hüve** (o)" zamirini, Furkân'a râci kılıp tıpkı, *"Hiç şüphesiz bu Kur'ân hidâyet eder"* (İsrâ, 9) âyetinde, hidâyetin Kur'ân'a nisbet edilmesi gibi, buradaki "nezir" (uyarıcı) olma vasfını Kur'ân'a nisbet edenlere gelince, bu görüş cidden uzaktır. Çünkü "münzir" ve "nezir" faile ait sıfatlardan olup, uyarma, ikaz etme, korkutma manasını ifade ederler. Binâenaleyh

bununla Kur'ân'ın tavsif edilmesi, mecazidir. Halbuki sözü, mümkün olduğu zaman, hakiki manasına hamletmek gerekli olan bir şeydir.

Âlemîn

Daha sonra âlimler şöyle demişlerdir: Bu âyet şu hükümlere delâlet eder:

1) "Âlem", Allah'ın dışında kalan her şey manasına gelip, cin, melek ve insanlar gibi bütün mükellefleri içine alır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s)'in, meleklere gönderilmiş bir peygamber olmadığı hususunda hepimiz müttefikiz. Dolayısıyla, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bütün cin ve insanlara gönderilmiş bir peygamber olması gerekir. Böylece bu, "Hz. Muhammed, herkese değil, sadece insanlığın bir kısmına gönderilmiş bir peygamberdir" diyenlerin görüşünün bâtıl olduğunu gösterir.

2) "Âlemîn" sözü, bütün mahlûkatı içine alır. Binâenaleyh bu âyet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kıyamete kadar gelip geçecek olan bütün mahlûkatın peygamberi olduğunu gösterir. Bu sebeple de Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün nebi ve Resûllerin sonuncusu olması gerekir.

3) **Mu'tezile** şöyle der: "Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün herkesin iman etmesini, itaatte bulunmasını istediğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, herkes için bir nezir (ikazcı) olsun diye, herkes için bir peygamber olarak göndermiş ve herkesin (hasen) güzel şeylerle meşgul olup, kabih (çirkin) şeylerden yüz çevirmesini istemiştir." (Ehl-i sünnet) âlimlerimiz, **Mu'tezile**'ye, Hak Teâlâ'nın, *"Andolsun ki biz cin ve insandan birçoğunu cehennem için yarattık"* (A'raf, 179) âyetiyle cevap vermişlerdir.

4) Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "Âyetteki "**tebâreke**" lafzı, hayrın ve bereketin çokluğuna delâlet ettiği gibi, mutlaka bunun peşinden zikredilen şeyin de çok hayır ve menfaatlerin sebebi olması gerekir. Halbuki inzâr (korkutma, ikaz etme), gam, keder ve korku sebebidir. Öyle ise, Tebâreke'nin peşinden niçin buna yer verilmiştir?"

Cevap: Buradaki inzâr, tıpkı babanın çocuğunu terbiyesi mesâbesindedir. Çünkü baba, her ne zaman çocuğunu terbiyeye itinâ gösterirse, bu ileride o çocuğun büyük faydalar sağlamasına sebep olacağı için, çocuğa bu şekilde yapılmış olan iyilik de, o derece çok olmuş olur. İşte burada da böyledir: Her ne zaman inzâr çok olursa, insanların Allah'a yönelmesi de o nispette çok olur. Binâenaleyh böylece uhrevî mutluluk daha tam ve daha mükemmel olmuş olur. Bu, dünyevî birtakım menfaatlere iltifat edilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, kendisini *"pek*

çok hayırları veren" diye tavsif edince, burada sadece dini menfaatlerden bahsetmiş ve hiçbir dünyevî menfaatten bahsetmemiştir.

Allah'ın Dört Vasfı

Cenâb-ı Allah, zâtını şu dört çeşit kibriya (büyüklük) sıfatı ile tavsif etmiştir:

1) اَلَّذِ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"Göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir"* ifadesi. Bu cümle, Allahu Teâlâ'nın varlığına dikkat çeker gibidir. Zira Allah'ın varlığını ispat etmenin tek yolu, O'nun fiillerini incelemektir. Bu işler, elbette yapan faile ihtiyaç olduğunu gösterirler. Binâenaleyh varlık sıfatının, diğer sıfatlardan önce zikredilmesi zorunlu bir şey gibidir. Âyetteki, *"Göklerde ve yerde olan her şey Allah'a aittir"* (Âl-i İmran, 109) cümlesi, mahlûkatın, meydana geliş zamanları ve mahiyetleri ile varlıklarında devam etme müddetleri açısından, O'na muhtaç olduklarına ve mahlûkat üzerinde istediği gibi tasarruf edenin de sadece Hak Teâlâ olduğuna işarettir.

2) وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا *"O hiçbir evlât edinmemiştir"* ifadesi... Cenâb-ı Hak, bununla ebediyen ma'bûd olanın kendisi olduğunu; başkasının ma'bûd olamayacağını ve hâkimiyetini O'ndan devralamayacağını beyân buyurmuştur. Binâenaleyh Allah'ın bu vasfı, hem **"tebârekе"** hem de, *"Göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir"* ifadelerini âdeta te'kid etmektedir. Bu sanki, Hıristiyanlara bir reddiye gibidir.

3) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِى الْمُلْكِ *"O'nun, mülkünde bir ortağı da yoktur"* cümlesi. Bununla ilahlıkta tek ve yegane olanın O olduğu manası kastedilmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyyetteki tekliğini anladığı an, her şeyden ve her şeye karşı korku ve ümidi sona ermiş, kalbi sırf Allah'ın rahmet ve ihsanı ile meşgul olarak kalıvermiş olur. Bu ifadede de, Senevilere (Mecûsîlere), yıldıza tapanlara ve putlara tapanlara bir ret vardır.

4) وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا *"O, her şeyi yaratıp ona bir nizam vermiş ve onun mukadderâtını takdir etmiştir"* cümlesi. Bu ifadeyle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Âyetteki, *"her şeyi yarattı"* cümlesinde de, Allahu Teâlâ'nın kulların fiil ve işlerinin yaratıcısı olduğuna da bir delâlet var mıdır?

Cevap: Evet, şu iki bakımdan buna bir delâlet var:

a) Âyette, *"her şeyi yarattı"* ifadesi, bütün her şeyi içine alır. Binâenaleyh bu, kulların fiillerini de içine alır.

b) Cenâb-ı Hak, ortağı olmadığını bildirdikten sonra, bu ifadeye yer vermiştir. Buna göre bu, "Allahu Teâlâ, ortakları olmadığını bildirince, birisi sanki "İşte burada Allah'ın ortaklarının olmadığını kabul ettiklerini söyleyen bir topluluk var. Fakat bunlar kendi fiillerini kendilerinin yarattıklarını söylüyorlar" demiş de, buna karşı Cenâb-ı Hak onların bu görüşlerini ret hususunda bir dayanak olsun diye, bu ifadeyi zikretmiştir.

Kâdî şöyle der: "Bu âyet, şu sebeplerden ötürü, kulların fiillerini de Allah'ın yaratmış olduğuna delâlet etmez:

1) Cenâb-ı Hak *"Hani, benim iznimle (ey İsa), çamurdan bir kuş halk etmiştin"* (Mâide, 110) âyetinde, kulun "hâlık" (yaratıcı) olduğunu açıkça ifade etmiştir. Yine O, *"Hâliklerin (yaratıcıların) en güzeli olan Allah, ne yücedir!"* (Mü'minûn, 14) buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Allah, bununla kendisini medh ü senâ etmiştir. Binâenaleyh bu ifadesiyle, bozuk ve yanlış (işleri) yaratmayı kastetmiş olması caiz değildir.

3) Hak Teâlâ zâtını, nizâm veren, takdir eden (ölçüp-biçen) olmasıyla kendisini medh ü senâ etmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bununla ancak güzel ve hikmetli olan şeyleri kastetmiştir. Eğer âyetin zâhiri sizin ileri sürdüğünüz manaya delalet ediyor ise, yaptığımız bu izahlardan dolayı, âyetin (zâhirî manasına hamledilmeyip) mutlaka te'vil edilmesi gerektiği sabit olur. Kaldı ki âyetin o manaya kesinlikle bir delâleti de yoktur. Çünkü "**halk**" takdir etmek, ölçüp-biçmek, yerli yerinde yapmak demektir. Binâenaleyh bu ifade, kendisinde ölçülü-nizamlı oluşun apaçık görülebildiği şeyleri içine alır. Böyle olma da, vasıflarda değil, ancak maddelerde ortaya çıkar.

Kâdî'nin görüşlerine şöyle **cevap** verilir: Onun, *"Hâlıkların en güzeli olan Allah, ne yücedir!"* (Mü'minûn, 14) ve *"Çamurdan bir kuş halk etmiştin"* (Mâide, 110) âyetlerini buna delil getirmesi, *"Allah her şeyin yaratıcısıdır"* (Ra'd, 16) ve *"Allah'tan başka yaratıcı (hâlık) var mı?"* (Fâtır, 3) âyetleriyle çelişir. Onun, "Cenâb-ı Hakk'ın bozuk ve yanlış işleri yarattığını söyleyerek övünmesi caiz değildir" görüşüne karşı deriz ki: "Allahu Teâlâ'nın, kudretleri mukayese etme ve yoktan var etme ile var olanı yok etmenin sadece kendisine ait olması bakımından böyle kendisini medh ü senâ etmiş olması niçin caiz olmasın."

Kâdî'nin, "Yaratma, ancak maddelerle ilgilidir" şeklindeki görüşüne de şu şekilde cevap veririz: "Eğer böyle olsaydı, âyetteki, *"O, her şeyi yarattı"*

ifadesi yanlış olurdu. Çünkü bu ifade, her ne kadar aklen ona izafe edilmesi doğru olmasa bile, yaratmanın, bütün her şeye nisbet edilmesini gerektirir."

İkinci soru: "**Halk**" kelimesinde, takdir etme manası yatmaktadır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Allah) her şeyi yaratıp, onu takdir etti"* âyetinin manası, "Her şeyi takdir edip, onu takdir etti" şeklinde olur.

Cevap: Bunun manası, "Allah her şeyi, eşitleme, takdir etme ve müsavi kılma hususlarının gözetildiği bir yaratmayla yaratmış ve onu, ona uygun bir şekilde takdir edip, var etmiştir" şeklindedir. Bunun misali şudur: Allah insanı, işte şu gördüğün mütenasip şekilde yaratmış ve onu hem dinî, hem dünyevî konularda mükellef tutulmaya ve bu mes'ûliyete bağlı, faydalara ehîl olarak yaratmıştır. Her canlı ve cansızı da, aynı şekilde hikmet ve tedbir (düzen) üzere takdir edilmiş, dengeli bir yaratılış üzere var etmiş ve her birini, takdir ettiğine uygun olarak, ondan ayrı düşünülemeyeceği bir biçimde, bir iş ve maslahat için takdir etmiştir.

Üçüncü soru: Âyetteki فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا *"Onun mukadderatını takdir etti"* cümlesinde, siz (Ehl-i sünnetin) görüşüne bir delâlet var mıdır?

Cevap: Evet... Bu, şu birkaç yöndendir:

a) İnsanlar hakkında kullanıldığında "**takdir**", "zannetmek", "inceden inceye hesaplamak" manasına gelir. Fakat bu, Allahu Teâlâ hakkında "söz konusu şeyi bilmesi ve haber vermesi" manasınadır. Bunun böyle olduğu, Mu'tezile ile ittifâk ettiğimiz bir şeydir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, falanca şeyin olmayacağını bilseydi, ama o şey buna rağmen olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın ilminin, cehalete; doğru haberinin de, yalana dönüşmesi gerekirdi. Halbuki bu imkansızdır. İmkansıza götüren şey de imkansızdır. O halde, o şeyin olması, meydana gelmesi imkansızdır. İmkansız olan şeyin olması istenemez, irade edilemez. Binâenaleyh o şey, irade edilmemiş, ama emredilmiştir. Böylece, "emretme" ile "irade etme"nin, birbirinin mütelâzımı (gerektireni) olmadıkları anlaşılır. Bu sebeple de "Saîd (cennetlik) olanın, tâ anasının karnında iken saîd olduğu, şakî (bedbaht) olanın da, yine tâ anasının karnında iken şakî olduğu ortaya çıkmış olur.

b) Kudret ve tam sebep bulunduğu zaman, eğer fiilin meydana gelmesi vâcip (kesin) olsaydı, kulun fiili, Allah'ın fiilini gerektirirdi. Bu durumda ise, Mu'tezile'nin görüşü bâtıl olurdu. Yok eğer bunlar, fiilin mutlaka meydana gelmesini gerektirmiyorsa, o zaman bak (düşün), eğer o fiilin, bir

müreccihe ihtiyacı yok denirse, bu "mümkin" varlık müreccih bulunmadan meydana gelebilir demektir. Bunun böyle olabileceğini söylemek ise, bir yaratıcının olması gerektiği kapısını kapar. Eğer fiil bir müreccihten müstağni olmaz ise, o zaman söz, yine müreccih meselesine döner ve ancak, bir vâcibu'l-vücûd'un olması gerektiğine varıp dayandığında sona erer.

c) Eğer kulun fiili, kendi kudretiyle meydana gelmiş olsaydı, o zaman ancak, kulun olmasını ve var etmeyi istediği şeyler meydana gelirdi. Fakat insan, her zaman ilmi ve gerçeği elde etmek ister. Halbuki insanın elde ettiği (neredeyse) hep cehalet ve yanlışlıktır. Binâenaleyh eğer iş, kulun kudreti dâhilinde olsaydı, bu böyle olmazdı. Buna göre eğer, "Bu kul cehaleti gerektiren bir şüpheye inandığı için (onu doğru sandığı için) böyle olmuştur" denilirse, biz deriz ki: Eğer kul o şüpheye başka bir şüpheden dolayı inanmışsa, bu durumda teselsül gerekir. Teselsül ise, imkansızdır. Binâenaleyh bu şüphenin bir ilk cehâlete (bilgisizliğe) dayanması gerekir. Bu cehalet de, insanın kalbinde daha önce olan bir cehalet sebebiyle meydana gelmiş değildir. Aksine insan o cehâleti bir gerektiren olmaksızın doğrudan var etmiş demek olur. Bu ise imkansızdır. Çünkü insan, hiçbir zaman kendisinin câhil olduğuna râzı olmaz ve câhil olmak için gayret sarf etmez. Aksine ilim için gayret sarf eder. Bu sebeple de, ancak kulun niyetlenip istediği şeyin meydana gelmesi gerekir. Bu böyle olmadığına (hep kulun istediği olmadığına) göre, her şeyin geçerli bir takdir ve nüfuzlu bir kader ile olduğunu anlıyoruz. İşte, *"O her şeyi yaratıp, onun mukadderatını takdir etmiştir"* âyetiyle kastedilen budur.

Putların Acizliği

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً لَّا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَوٰةً وَلَا نُشُورًا ﴿٣﴾

"O'ndan başka hiçbir şey yaratamayan, zaten kendileri de yaratılmış olan birtakım tanrılar edindiler. Onlar, kendileri için ne bir zarar, ne bir fayda vermeye kâdir değillerdir. Öldürmeye, diriltmeye, ölenleri yeniden diriltip (kabirden) çıkarmaya ise hiç güçleri yetmez"
(Furkân, 3).

Bil ki Allahu Teâlâ, kendisini celâl, izzet ve yücelik sıfatlarıyla tavsif edince, bunun peşi sıra putperestlerin inançlarının zayıflığını gösteren ve şu bakımlardan taptıkları şeylerin noksan olduğunu ortaya koyan ifadeleri getirmiştir:

1) O putlar, eşyanın yaratıcısı değillerdir. Halbuki ilahın, yaratmaya ve yoktan var etmeye kâdir olması gerekir.

2) Zaten putların kendileri mahluktur, yaratılmıştır. Mahlûk olan ise, muhtaç demektir. Halbuki ilâhın, hiçbir şeye muhtaç olmaması gerekir.

3) Putlar kendilerine bile fayda ve zarar veremezler. Böyle olan, başkasına daha nasıl faydalı olabilir? Öyle ise, böyle olana ibadet (kulluk) etmenin manası yoktur.

4) Putlar, öldürmeye, hayat vermeye ve öldükten sonra diriltmeye kâdir değillerdir, yani onlar teklif zamanında (bu dünyada) diriltmeye ve öldürmeye kâdir olmadıkları gibi, mücâzât zamanında (kıyamette) yeniden diriltmeye de kâdir değillerdir. Böyle olana nasıl "ilah" denilebilir ve asıl yapılması gereken, bu nimetleri verene ibadet etmek olduğu halde, nasıl bu putlara ibadet etmek güzel ve yerinde olabilir? Bu âyetle ilgili birkaç soru sorulabilir:

Âyetle İlgili Bazı Sorular

Birinci soru: Âyetteki, *"O'ndan başka birtakım tanrılar edindiler"* cümlesi sadece putperestlere mi mahsustur, yoksa buna Hıristiyanlar, yıldızlara ve meleklere tapanlar da girer mi?

Cevap: Kâdî şöyle der: "Buna, Hıristiyanların girmesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü onlar, Allah'ın dışında, birçok ilahlar edinmemişlerdir. Binâenaleyh doğruya en yakın olan, bununla putperestlerin kastedilmiş olmasıdır. Bu âyetin içine, meleklere tapanlar girebilirler. Çünkü bunların da ma'budları çoktur."

Birisi şöyle diyebilir: Âyetteki, *"edindiler"* ifadesi cemi (çoğul)dur; "tanrılar" ifadesi de çoğuldur. Çoğul bir lafız, çoğul bir lafza mukâbil konunca, her iki çoğulun fertleri, birbirlerinin mukabili sayılır. Binâenaleyh Hıristiyanların ma'bûdunun tek olması, onların bu ifadenin kapsamına girmelerine mâni değildir.

İkinci soru: (Ehl-i sünnet) âlimlerimizden bazıları, "Âyetteki, *"O'ndan başka hiçbir şey yaratamayan, zaten kendileri yaratılmış olan, birtakım*

tanrılar edindiler" ifadesini, kulların fiillerini Allah'ın yarattığına delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ kâfirleri, hiçbir şey yaratamayan şeylere tapmaları açısından tenkit etmiştir ki bu, ancak yaratabilenin ibadet edilmeye müstahak olduğuna delalet eder. Binâenaleyh eğer kul yaratıcı olsaydı, onun da ilah ve ma'bûd olabilmesi gerekirdi."

Ka'bî buna şu şekilde **cevap** vermiştir. "Biz (Mu'tezile), hâlik (yaratıcı) ismini ancak, Allah için kullanırız." Âlimlerimiz ise, şöyle demişlerdir: "Halk (yaratma) lafzında, bir müdâhalede bulunmadan, yerinden kıpırdamadan, planlamadan ve bundan ötürü bir yorgunluğa düşmeden var etme manası vardır. Böyle bir yaratma ise ancak Allah'a mahsustur."

Hem sonra, Allahu Teâlâ putları anlatırken, *"Onların, yürüyebilecekleri ayakları var mı?"* (A'raf, 195) buyurmuştur. Şimdi sorarım: Bu âyet, ayağı bulunan herkesin ma'bûd olabileceğini gösterir mi?" Eğer (Mu'tezile) buna, "hayır" diye cevap verirse, "Sizin söylediğiniz şey de aynen bunun gibidir." Cenâb-ı Hak, *"Yaratıcıların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir"* buyurmuştur" denilir. Bütün bunlar **Ka'bi**'nin sözleridir. Onun, "**Hâlık** (yaratıcı) ismi, kullar için kullanılmaz" şeklindeki sözüne karşı deriz ki: "Aksine bu gerekir. Çünkü Arapçada "halk" takdir etmek demektir. Takdir etmek ise, zannetmek ve inceden inceye ölçüp-biçmek demektir. Binâenaleyh "**halk**" isminin, kul hakkında hakikat, Allah hakkında mecâz olması gerekir. Öyle ise, siz daha nasıl, "**halk**" lafzının kul için kullanılamayacağını söylüyorsunuz?" *"Onların, sayesinde yürüyebilecekleri ayakları var mı?"* (A'raf, 195) âyetine gelince, bu âyette onlar âciz oldukları için tenkit edilmişlerdir. Binâenaleyh bazı bakımlardan âcizliği olan hiçbir varlığa ibadet doğru olmaz. **Kâ'bî**'nin "فَتَبَارَكَ اللهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ" âyetini delil getirişine gelince, bu hususdaki söz daha önce geçmişti.

Bil ki âlimlerimizin bu âyetle istidlâlleri yerinde ve güçlü bir istidlâl değildir. Çünkü bu kusurun, şu iki şeyin toplamından olması muhtemeldir:

1) Onlar, yaratıcı değillerdir.

2) Onlar mahlukturlar. Binâenaleyh kul, hâlik sayılsa bile, yine de mahluktur. Binâenaleyh kulun ilah ve ma'bûd olamaması gerekir.

Üçüncü soru: Âyet, öldükten sonra dirilmeye delâlet eder mi?

Cevap: Evet, çünkü Hak Teâlâ, "nuşûr"dan bahsetmiştir. Bu, "ma'bûd olanın, itaat edenleri mükâfatlandırıp, isyan edenleri cezalandırabilmesi gerekir. Böyle olmayan, ilah olamaz" takdirindedir.

Resûlullah'ın Karşısında Şaşkın Kâfirler

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ إِنْ هَٰذَآ إِلَّآ إِفْكٌ ٱفْتَرَىٰهُ وَأَعَانَهُۥ عَلَيْهِ قَوْمٌ ءَاخَرُونَ ۚ فَقَدْ جَآءُو ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤﴾ وَقَالُوٓا۟ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ٱكْتَتَبَهَا فَهِىَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٥﴾ قُلْ أَنزَلَهُ ٱلَّذِى يَعْلَمُ ٱلسِّرَّ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٦﴾ وَقَالُوا۟ مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ يَأْكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمْشِى فِى ٱلْأَسْوَاقِ ۙ لَوْلَآ أُنزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُۥ نَذِيرًا ﴿٧﴾ أَوْ يُلْقَىٰٓ إِلَيْهِ كَنزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُۥ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا ۚ وَقَالَ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴿٨﴾ ٱنظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا۟ لَكَ ٱلْأَمْثَالَ فَضَلُّوا۟ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٩﴾

"O kâfirler: "Bu, onun uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Bu hususta, bir zümre de ona yardım etmiştir" dediler ve böylece, hiç şüphesiz bir haksız söz ve yalan söylediler. Dediler ki: "Bu âyetler, onun başkasına yazdırıp, kendisine sabah-akşam okunmakta olan, evvelki kavimlerin masallarıdır." Onlara de ki: "O'nu, göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi. Şüphesiz ki O, gafûr ve rahîm'dir." Dediler ki: "Bu, nasıl peygamber, yemek yiyor, çarşılarda yürüyor! Ona bir melek indirilip, beraberinde bir inzarcı bulunmalı değil miydi? Yahut ona (gökten) bir hazine atılmalı, yahut onun yiyebileceği bir bahçesi bulunmalı değil miydi?" Yine o zâlimler "Siz (mü'minler), büyülenmiş birisinden başkasına tâbi olmuyorsunuz" dediler. Bak ki senin için ne misaller getirerek sapıttılar. Artık onlar, hiçbir yol bulamazlar."
(Furkân, 4-9).

Bil ki Allahu Teâlâ önce tevhidden, ikinci olarak da putperestleri retten bahsedip, üçüncü olarak bu âyette nübüvvet meselesine değinmiş ve o kâfirlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr hususundaki şu şüphelerini nakletmiştir:

Kâfirlerin Şüpheleri

Birinci şüphe: Bu, onların إِنْ هَٰذَآ إِلَّآ إِفْكٌ ٱفْتَرَىٰهُ وَأَعَانَهُۥ عَلَيْهِ قَوْمٌ ءَاخَرُونَ *"Bu, onun uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Bu hususta, bir zümre*

de ona yardım etmiştir" şeklindeki sözleridir. Bunun bir benzeri de, *"Onu, bir insan eğitip öğretti"* (Nahl, 103) âyetidir. Bil ki bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat kendisinin, Kur'ân'ı uydurduğu ve yalan söylediği manası kastedilmiş olabileceği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân'ı uydurup, yalan yere Allah'a nisbet ettiği manası da kastedilmiş olabilir. Sonra burada iki konu vardır:

İftira Kelimesi

Birinci konu: Ebû Müslim: "**İftira**" kelimesi "فَرَى" fiilinin, iftial vezninde mastarıdır. Nitekim bazen derinin ölçülüp-biçilmesinde "فَرَيْتُ الْأَدِيمَ" denilir. Binâenaleyh bozukluğun sona ermesini bildirmek için "اَفْرَيْتُ" ve "خَلَقْتُ" ؛ "اِفْتَرَيْتُ" ve "اِخْتَلَقْتُ" (ıslah ettim, ve ıslah oldu; yumuşattım ve yumuşadı) denilir. Yine Arapçada bir kişiye, onda bulunmayan kötü vasıfları ona isnat ederek sövüp sayan hakkında da "اِفْتَرَى عَلَيْهِ" denilir.

Yardımcı Dedikleri Kimseler

İkinci konu: Kelbî ve **Mukâtil** şöyle derler: "Bu âyet, **Nadr b. el-Hâris** hakkında nâzil olmuştur. O halde bu demektir ki, *"Bu hususta, bir zümre de ona yardım etmiştir"* diyen de odur. O "zümre" sözüyle, **Huveytib b. Abdu'l-Uzza**'nın kölesi **Addâs**'ı, **Amir b. el-Hadremi**'nin kölesi **Yesâr**'ı ve **Âmir**'in kölesi **Cebr**'i kastetmiştir. Bu üçü, Ehl-i kitaptan idiler, Tevrat'ı okur ve ondan bazı kıssalar anlatırlardı. Onlar Müslüman olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan, bunları öğrendi. İşte bundan ötürü **Nadr** bu sözü söyledi. Bil ki Allahu Teâlâ onların bu şüphesine, فَقَدْ جَاؤُا ظُلْمًا وَزُورًا *"Böylece hiç şüphesiz bir haksız söz ve yalan söylediler"* diyerek cevap vermiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç konu vardır:

Kur'ân'ın İ'cazı

Birinci konu: Âyetin bu kadarcık ifadesi, bahsedilen şüpheye cevap olarak kâfidir. Çünkü her aklı başında insan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o kâfirlere karşı Kur'ân ile meydan okuduğunu, o kâfirlerin alabildiğine fasih (edib) kimseler olduklarını ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in işini iptal etmek için onların var güçlerini ortaya koyduklarını, hatta bu hırslarının, onları Hz. Muhammed (s.a.s)'i bu âyette bahsedilen şey ile nitelemeye kadar vardırdığını bilmektedir. Binâenaleyh eğer onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'e teklif ettiği gibi (Kur'ân'ın benzerini getirebilselerdi), mutlaka bunu yaparlardı ve bu iş onların maksatlarını elde etmeleri hususunda bu ve benzeri âyetlerde ileri sürdükleri şeylerden daha uygundu. Binâenaleyh eğer Hz.

Muhammed (s.a.s) bu hususta başkasından yardım görmüş olsaydı, o kâfirlerin de o başkasından yardım almaları mümkündü. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) Arapçayı bilmede ve başkasından istifade hususunda onlarla aynı şartlara sahipti. Durum böyle olduğu halde, kâfirler bunu yapamadıklarına, Kur'ân'ın benzerini getiremediklerine göre, Kur'ân'ın fesahatta zirvede, i'cazda da en ileride olduğu anlaşılır. Bu deliller, Kur'ân'da defalarca geçip, bu sorunun (iddianın) yersiz olduğu böylece ortaya çıkınca, artık bu açık-seçik delillerden sonra, yine bu soruyu tekrarlamanın, ancak cehalet ve inat bataklığında oyalanıp durmadan ve boğulup kalmadan ileri geldiği ortaya çıkmış olur. İşte bütün bunlardan ötürü, Cenâb-ı Hak bu şüpheye cevap olarak, *"Hiç şüphesiz bir haksız söz ve yalan söylediler"* demekle yetinmiştir.

İkinci konu: Kisâî şöyle der: Âyetteki bu ifade, "Onlar, zulüm yaptı, yalan söylediler" demektir ve tıpkı لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا *"Andolsun ki siz pek çirkin bir şey getirdiniz, yani söylediniz"* (Meryem, 89) âyeti gibidir. Dolayısıyla bu ifadeler (getirme) fiilinin mef'ûlüdürler. **Zeccâc** da, bu ifadelerin harf-i cerrin hazfi ile mansub olduklarını söyler. Ona göre kelamın takdiri "جَاؤُا بِالظُّلْمِ وَالزُّورِ" şeklindedir.

Üçüncü konu: Allahu Teâlâ onların bu sözlerini, zulüm ve zûr (yalan) olarak nitelemiştir. Onların bu sözlerinin bir zulüm oluşu, böylesi çirkin bir fiili, bunu tamamen bir kişiye nisbet etmelerinden ötürüdür. Binâenaleyh onlar bu işi, mahallinin (sahibinin) dışında kullanmışlardır ki böyle bir şeyi esas yerinin dışına koymak zulümdür. Bunun bir zûr (yalan) oluşu ise, o kâfirlerin bu hususta yalan söylemiş olmalarından ötürüdür. **Ebu Müslim:** "Bu zulüm onların Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlayıp, dediklerini kabul etmemeleridir: bu yalan ise, onların O'nun hakkında yalan söyleyip, iftirada bulunmalarıdır" demiştir.

İkinci şüphe: Dikte ettirme اَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلٰى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَاَصِيلًا *"(Bu âyetler), onun başkasına yazdırıp, kendisine sabah-akşam okunmakta olan, evvelki kavimlerin masallarıdır"* demeleridir. Bununla ilgili birkaç konu var.

Birinci konu: "Esâtîr", Rüstem ve **İsfendiyar** hikâyeleri gibi, geçmiş insanların uydurup söyledikleri masallar olup, ya **"estâr"**ın çoğuludur, yahut da, tıpkı "Ahâdis"in, "uhdûse" (uydurma şey) kelimesinin çoğulu oluşu gibi, bu da **"ustûre"**nin çoğuludur. "اِكْتَتَبَهَا" lafzı, "Hz. Muhammed, bu esâtiri, Ehl-i kitaptan yani **Addâs, Yesâr** ve **Cebr**'den yazdırmıştır" demektir. O

halde bu fiil, burada tıpkı "اِحْتَجَمَ" (kan alınmasını istedi) ve "اِقْتَصَدَ" (Damardan kan aldırdı) fiilleri gibi "Kendisi için yazılmasını istedi" demektir. "فَهِيَ تُمْلٰى عَلَيْهِ" ifadesi, "Bunlar ona okunur" demek olup, "O, ümmi olduğu için, bunlar onun için başkaları tarafından yazıldı, yani ezberlemesi için yazılan şeyden ona telkin edildi, okundu" manasınadır. Çünkü ezberleyecek kimseye telkin etmenin şekli tıpkı kâtibe dikte ettirmenin (söyleyip yazdırmanın) şekli gibidir.

Bükre ve Esîl Tabirleri

Âyetteki بُكْرَةً وَاَصِيلًا *"Sabah-akşam"* ifadesi hakkında **Dahhâk** şöyle der: "Bu, "sabahleyin kendisine verilen-anlatılan şeyi, o size akşam okuyor-söylüyor. Akşam verilen-anlatılanı da sabah okuyor" demektir.

İkinci konu: Hasan el-Basri, *"Bu âyetler kendisine sabah akşam okunmaktadır"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerin bu sözlerine karşı cevap olarak zikrettiği bir sözdür. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu âyetler ona zaman zaman vahiy ile yazdırılan verilen âyetlerdir. O halde daha nasıl, bunun evvelkilerden kalma efsaneler olduğunu söylüyorsunuz" demiştir. Müfessirlerin ekserisi ise, bunun o müşriklerin sözleri cümlesinden olduğu hususunda ve onların bununla, bahsedilen o Ehl-i kitabın, sabah-akşam bu masalları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlattıkları manasını kastettiklerinde ittifâk etmişlerdir. Şu sebeplerden ötürü, bunun doğruya daha yakın olduğunda şüphe yoktur:

1) Bu sözün, daha önceki sözlerle son derece ilgisi bulunmaktadır. Buna göre sanki o kâfirler, "Muhammed evvelkilerin efsânelerinin yazılmasını istedi ve o masallar ona, sabah-akşam verildi, okundu ve anlatıldı" demişlerdir.

2) Bu, onların *"Bu hususta bir zümre de ona yardım etmiştir"* sözleri ile kastettikleri şeydir.

3) Allahu Teâlâ, bundan sonra onların bu sözlerine, *"Onlara de ki: "O'nu, göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi"* buyurarak cevap vermiştir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: **Hasan el-Basri**'nin bu görüşü, istifham-ı inkârî için olan hemzenin, meftuh kılınması halinde doğru olur ve "evvelin"de vakfetmesi gerekir.

Allah onların bu şüphelerine قُلْ اَنْزَلَهُ الَّذِى يَعْلَمُ السِّرَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا *"Onlara de ki: "Onu, göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi.*

Şüphesiz ki O, gafûr ve rahîmdir" buyurarak cevap vermiştir. Bununla ilgili birkaç bahis vardır.

Kur'ân Her Şeyi Bilenin Sözüdür

Birinci bahis: Bu bahis, âyetteki bu ifâdenin kâfirlerin o şüphesine nasıl bir cevap olduğunun izâhi hakkındadır. Bunu biraz önce de izâh etmiştik: Zira Hz. Peygamber (s.a.s) onlara Kur'ân'ın bir benzerini getirmelerini isteyerek meydan okumuştur. Onlar ise bunu yapamamışlardır. Binâenaleyh eğer, Hz. Peygamber (s.a.s) başkasından istifâde edip, destek görerek bu Kur'an'ı meydana getirmiş olsaydı, onlar da o başkalarından istifâde ederek, Kur'ân gibi bir eser getirebilirlerdi. Bunu yapamadıklarına göre, Kur'ân'ın bir vahy-i ilahi olduğu sabit olur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Onlara de ki: "O'nu, göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi"* buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü Kur'ân'ın lafızlarını bu şekilde bir araya getirenin şu sebeplerden ötürü, mutlaka her şeyi, açığı-gizliyi-sırrı bilen birisi olması gerekir:

1) Kur'ân'ın sahip olduğu fesâhat, ancak her şeyi bilen birisi tarafından gerçekleştirilebilir.

2) Kur'ân, gayba ait haberleri ihtivâ etmektedir. Bu da ancak her şeyi bilenden kaynaklanır.

3) Kur'ân, noksanlıktan ve kusurdan berîdir. Böyle olma da, ancak her şeyi bilenden kaynaklanabilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer O, Allah'ın katından olmasaydı onlar O'nda birçok ihtilaflar (tezatlar) bulurlardı"* (Nisa, 82) buyurmuştur.

4) Kur'ân, bütün âlemin mâslahat ve faydasını, kulların nizamını sağlayacak hükümler ihtiva etmektedir. Bu ise, ancak her şeyi bilen tarafından yapılabilir.

5) Kur'ân çeşitli ilimleri ihtiva etmektedir. Bu ise, ancak o her şeyi bilen tarafından olursa mümkün olur. Kur'ân işte bu bakımlardan kendisinin her şeyi bilen bir Zât'ın sözü olduğuna delâlet edince, o kâfirlerin bu şüphelerine cevap olarak *"Onlara de ki: "Onu, göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi"* ifadesiyle yetinmiştir.

Sır Kelimesinin İzâhı

İkinci bahis: Âlimler, "sır" ile ne kastedildiği hususunda değişik izâhlar yapmışlar, bazıları: "Bunun manası, "göklerde ve yerde olan, her sırrı,

gizliyi bilen ancak böyle bir kitabı indirebilir" şeklindedir" derken; **Ebu Müslim,** bunun manasının "Onu sırları bilen indirmiştir. Binâenaleyh birisi bu hususta yalan söyleyecek olsa, mutlaka O ondan intikam alırdı. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Eğer (Peygamber), bazı sözleri kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onu kıskıvrak yakalardık"* (Hâkka, 44-45) buyurmuştur" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bazıları da mananın şöyle olduğunu söylemiştir: "Allah, göklerde ve yerde saklı olan her sırrı bilir. Sizin, Hz. Muhammed'in söylediği şeylerin kesin bir hakikat olduğunu bile bile, onun aleyhinde gizli gizli kurduğunuz tuzaklar da, Hz. Muhammed'in işinin aslı ve sizin itham ettiğiniz şeylerden berî oluşu da, Allah'ın bildiği bu sırlar cümlesindendir. O, sizi ve o Peygamberi, hakkınızda bildiğine göre, cezalandıracak veya mükâfatlandıracaktır.

Gafûr ve Rahîm İsimlerinin Buradaki Anlamı

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hak şu iki sebepten ötürü, bu âyette kendisinin gafûr ve rahîm olduğunu söylemiştir:

a) **Ebu Müslim** şöyle der: "Bunun manası, "O, Kur'ân'ı ancak inzar (ikaz, korkutma) için indirmiştir. Binâenaleyh O'nun gafûr ve rahîm olması, cezaları hemen peşin vermemesi gerekir."

b) Bu, o kâfirlerin kurdukları bu tuzaklar yüzünden, başlarına ilâhi azâbın yağmur gibi yağmasını hak ettiklerini, fakat Cenâb-ı Hakk'ın gafûr ve rahîm olduğu için bunu şimdilik göndermeyip, onlara fırsat tanıdığına bir dikkat çekmedir.

Üçüncü Şüphe: Peygamber'in Beşer Oluşu

Onların bu şüpheleri son derece, zayıf ve tutarsızdır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s) için şu beş vasfı sayıp, bunların onun peygamber olmasına mani olduğunu sanmışlardır:

a) *"Bu, nasıl peygamber, yemek yiyor"*

b) *"çarşılarda yürüyor"* şeklindeki sözleri, yani "O, bu özelliklere sahip olduğuna göre, bizden üstünlüğü nerede. O da bütün bu hususlarda bizim gibi" demektir.

c) *"Ona bir melek indirilip, böylece beraberinde,* onu tasdik eden, ona bu hususta şahâdet eden ve ona muhalefet edenlere karşı gelen, *bir inzarcı bulunmalı değil miydi"* ifadesi.

d) *"Yahut ona (gökten) bir hazine atılmalı,* yani ona gökten bir hazine gönderilip, o da onu harcayıp böylece geçimini temin için çarşı-pazar dolaşmaya muhtaç olmamalı *değil miydi?"* ifadesi,

e) *"Yahut onun yiyebileceği bir bahçesi bulunmalı değil miydi?"* ifadesi. **Hamza** ve **Kisâi** buradaki "يَأْكُلُ" (yiyebileceği) fiilini, "نَأْكُلُ" (bizim yiyeceğimiz) şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları yâ ile okumuşlardır. Buna göre mana, "Eğer onun bir hâzinesi yoksa, hiç olmazsa bir tüccâr olmalı ve güzel bir bağı-bostanı bulunmalı değil miydi" şeklindedir.

f) *"Siz (mü'minler), büyülenmiş birisinden başkasına tabi olmuyorsunuz"* şeklindeki sözleri. Bu söz İsrâ Sûresi'nin sonlarında da geçmişti.

Şüpheye Karşı Cevap

Allahu Teâlâ, onların bu üçüncü şüphelerine de şu bakımlardan cevap vermiştir:

Birinci cevap انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا *"Bak ki senin için ne misaller getirerek sapıttılar. Artık onlar, hiçbir yol bulamazlar"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis var:

Birinci bahis: Bu, onların bu şüphelerine nasıl cevap olabilir? Bu hususun izâhı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, başkalarından ayrıldığı şey, mu'cize olan o Kur'ân'dır. O kâfirlerin, ileri sürdüklerinin hiçbiri, Kur'ân'ın mu'cizeliğine zarar verecek şeyler değildir. Binâenaleyh onlardan hiçbiri, onun peygamberliğini zedelemez. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kâfirlerin saptıkları ve senin peygamberliğini zedelemek istedikleri için hiçbir faydası ve manası olmayan böylesi misaller ve boş iddialarla nasıl oyalandıklarına bak. Onlar, bu hususta asla bir yara açamazlar. Çünkü bu konudaki tenkitler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in iddia ettiği mu'cizeyi zedeleyebilecek şeylerle olur; bu tür sözlerle olmaz" demek istemiştir.

Burada yapılabilecek bir diğer izah da şudur: "Onlar sapıtınca, artık hakkı kabule güçleri kalmamıştır." Bu izah, biz Ehl-i sünnetin inancına göre doğrudur ve bunun akıl ile izahı açıktır. Zira, insan ya hakka ve batıla, kendisini sevk edecek sebepler açısından, eşit durumdadır. Yahut da onu, bunlardan birisine götüren sebep, diğerine götüren sebepten daha kuvvetlidir. Bak eğer birinci ihtimal söz konusu ise, eşitlik hâli bir tarafı tercihe imkan vermediği için, fiilin (yani ikisinden her birinin) olması imkansızdır. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, taraflardan birinin ağır bastığı bu durumda, diğer tarafın olması imkansızdır. Binâenaleyh insanın

kalbinde, dalâlet (sapıklık) tarafının ağır basması halinde, hakkı kabul etmesi imkansız olur. İmkansız olan şeye ise güç yetirilemez. Böylece, onların sapmaları halinde artık hakkı kabul edemeyecekleri sabit olmuş olur.

Cehennemi Gören Münkirler

تَبَارَكَ الَّذِيٓ إِنْ شَآءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذٰلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا ﴿١٠﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾ إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾ وَإِذَآ أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴿١٣﴾ لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا ﴿١٤﴾

"(Allah'ın şanı) ne yücedir ki O, dilerse sana bunlardan daha hayırlı olmak üzere altından ırmaklar akıp duran cennetler verir, senin için saraylar yapar. Onlar, bilakis o saati de yalanladılar. Biz, o saati yalanlayanlara öyle çılgın bir ateş hazırladık ki, o kendilerini uzak bir yerden gördüğü zaman onlar bunun bu müthiş gazaplanmasını ve uğultusunu duyacaklardır. Elleri boyunlarına bağlı olarak, onun en dar yerine atıldıkları vakit orada (yetiş ey) helâk! (diye) bağırırlar, (onlara denilir ki), bu gün tek bir helâk çağırmayın, birçok helâk çağırın" (Furkân, 10-14).

Bil ki bu, o **(üçüncü) şüphenin ikinci** cevabıdır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Allah'ın şanı) ne yücedir ki, o dilerse sana bunlardan daha hayırlısını verir" buyruğunun manası, "onların hazine ve bahçeler-bağlar gibi, dünya nimetlerine dair sayıp döktükleri o şeyler, Allah'tandır" demektir. Allah bu âyette geçen "hayr" kelimesini *"altından ırmaklar akıp duran cennetler verir, senin için saraylar yapar"* ifadesiyle tefsir etmiştir. Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle o Peygamber'e o kâfirlerin ileri sürmüş oldukları şeylerin tamamını vermeye kadir olduğuna, ancak ne var ki, ya kulun faydası için, ya da kendi meşietine uygun olarak kullarını idare ettiğine, yaptığı işler hakkında hiç kimsenin itiraz hakkı bulunmadığına böylece de, kimilerine ilim ve irfan kapılarını açıp dünya kapılarını tıkadığına, bir başkası

hakkında ise bunun aksini yaptığına, bütün bunların ise kendisinin istediğini yapan bir varlık olduğu için olduğuna dikkat çekmiştir.

Âyetle İlgili Bazı Meseleler

Burada birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas "خَيْرًا مِنْ ذٰلِكَ" ifadesinin manasının, "Onların seni bağ bahçe sahibi olmamakla kınamalarından daha hayırlı olmak üzere... Çünkü onlar seni, tek bir bağ bahçe sahibi olmamakla ayıplamıştır. Oysa ki Cenâb-ı Hak Sana pek çok bağ bahçe vermeye kâdirdir" şeklinde olduğunu söylemiştir. **İbn Abbas, İkrime**'den gelen bir rivâyete göre de bu ifadeye, "Bu, çarşı-pazar dolaşmandan ve geçimini bu yolla temin etmenden daha hayırlı olmak üzere" manasını vermiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın "اِنْ شَاءَ" ifâdesinin manası (hâşa) "Allah bu hususta müteredditttir" manasında değil, "O, buna kadirdir" anlamındadır. Çünkü Allah hakkında şek düşünülemez. Bazıları da bu ifâdenin başındaki "اِنْ" edatının, "اِذَا" manasına geldiğini ve ifadenin takdiri manasının, "Biz, ahirette senin için pek çok bağ bahçeler kıldık ve pek çok saraylar yaptık" şeklinde olduğunu, bu ifadenin başına "اِنْ" edatının ise, kullarının bu şeylerin ancak ilâhî rahmet ile elde edileceğine bunların ilâhî meşiete bağlı olduğuna ve ne dünyada, ne de ahirette hiç kimsenin Allah'ta alacağı olmadığına dikkat çekmek için dahil olduğunu" söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "قُصُورًا" kelimesinin manası, "köşkler topluluğu" anlamında olup, saray ve kasr, yüksek mesken anlamına gelir. Binâenaleyh her cennetin bir kasrı olması muhtemeldir. Böylece o kasr, bir mesken ve gezinti yeri olmuş olur. Yine bu ifadeyle, köşklerin belli bir yerde, cennetlerin belli bir yerde bulunmasının kastedilmesi de mümkündür. **Mücâhid** bu ifadeye "Eğer Allah dilerse, Sana ahirette cennetler, dünyada da köşkler verir." şeklinde mana vermiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"وَيَجْعَلْ" kelimesinde farklı kıraatler vardır. Bu cümleden olarak **İbn Kesir, İbn Âmir** ve **Âsım,** lâm harfini merfû olarak "**yec'alu**", diğerleri meczum olarak "**yec'al**" şeklinde okumuşlardır. Binâenaleyh, meczum okuyanlara

göre mana, "Allah dilerse, sana cennetler ve köşkler verir, tahsis eder" şeklinde olur. Merfû okuyanlara göre bu ifade, cümle-i istinâfiyye olup mana, "Allah sana saraylar ve köşkler verecektir" şeklinde olur. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür. **Vahidi** ise şöyle der: "Bu iki kıraate göre, mana bakımından fark bulunmaktadır. Binâenaleyh, meczûm okuyanlara göre mana, "Eğer Allah dilerse, sana dünyada köşkler verir" şeklinde olup, "الْاَنْهَارُ" kelimesi üzerinde vakıf yapmak güzel olmaz. Bu ifadeyi merfû okuyanlara göreyse "الْاَنْهَارُ" kelimesi üzerinde vakıf yapmak yerindedir. Daha sonraki ifade "müste'nef" bir söz kabul edilerek, "Allah ahirette sana köşkler verecektir" biçiminde olur. **Ubeyy İbn Ka'b** ile **İbn Mesûd**'un mushaflarında burada "تَبَارَكَ الَّذِى اِنْ شَاءَ يَجْعَلْ" şeklinde bir ibare vardır.

Resûlullah'ın Zühdü

BEŞİNCİ MESELE

Tavus, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hz. Peygamber ile **Cebrâil** otururlarken **Cebrail** (a.s) "Bu, gökten inen ve seni ziyaret etmek için izin talebinde bulunan bir melektir" dedi. Çok geçmeden o melek geldi ve Allah'ın Resûlü'ne selam vererek, "Allah'u Teâlâ seni, senden önce hiç kimseye vermediği, senden sonra da hiç kimseye vermeyeceği şeylerin anahtarlarını sana vermek ve sana verdiği şeylerden dolayı da, daha sonra sana vereceği şeylerden noksanlaştırmamak hususunda seni muhayyer bıraktı" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayır, onların hepsini bana âhirette verir (versin, bunu isterim)" buyurdu da, işte bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın "تَبَارَكَ الَّذِى اِنْ شَاءَ" âyeti nazil oldu. **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: عَرَضَ عَلَىَّ جِبْرِيلُ بَطْحَاءُ مَكَّةَ ذَهَبًا فَقُلْتُ بَلْ شُبْعَةٌ وَثَلَاثُ جُوعَاتٍ وَذٰلِكَ اَكْثَرُ لِذِكْرِى وَمَسَاكِينَ لِرَبِّى *"Cebrail bana, Mekke vadisi dolusu altını sundu da ben, "Hayır, bir öğün tok, üç öğünse aç kalmayı (isterim!) Çünkü bu, benim Rabbimi daha çok hatırlamamı ve O'ndan daha çok talepte bulunmamı sağlar" dedim"*[5] **Safvan İbn Süleym**'in **Abdu'l-Vehhâb**'dan rivâyetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur. أَشْبَعُ يَوْمًا وَأَجُوعُ ثَلَاثًا فَاَحْمَدُكَ اِذَا شَبِعْتُ وَأَتَضَرَّعُ اِلَيْكَ اِذَا جُعْتُ *"Bir gün tok olurum, üç gün aç. Böylece de, tok olduğumda sana hamdederim, aç olduğumda da sana yalvarıp yakarırım"*[6] Yine, **Dahhâk**'ın rivâyetine göre müşrikler, Allah'ın Resûlü'nü yoksulluk ve çaresizlikle ayıpladıklarında, bundan dolayı

5 **Tirmizî**, Zühd, 35 (4/575); **Müsned**, 5/254. (Benzeri hadis).

6 **Tirmizî**, Zühd, 35 (4/575); **Müsned**, 5/254. (Benzeri hadis).

Hz. Peygamber (s.a.s) mahzunlaşmış, bunun üzerine onu takviye ve teselli etmek üzere, **Cebrâil** (a.s) gelerek Allah sana selâm yolladı ve *"Biz senden evvel hiçbir peygamber göndermedik (ki), muhakkak onlar da yemek yerlerdi (...)"* (Furkân, 20) buyurdu" dedi.

Yine **Dahhâk,** sözüne devamla şöyle der: "Bir gün **Cebrail** (a.s) ile Hz. Peygamber (s.a.s) karşılıklı konuşurlarken, semânın kapılarından birisi açılıverdi ki, bu kapı, daha önce hiç açılmamıştı. Derken, **Hz. Cebrail** (a.s), "Ey Muhammed, müjde! Bu bir hoşnutluk ve razı olmadır. Cennetin bekçisi sana, Rabbinden hoşnutluğu (rıdâ) getirdi ve sana selâm yollayarak şöyle dedi: Rabbin seni Hükümdar nebî olma ile kul nebî olma arasında muhayyer bıraktı" dedi. Onun elinde de, nurdan parlayan bir çanta bulunuyordu. "İşte bu dünya hazinelerinin anahtarlarıdır. Cenâb-ı Hak âhirette senin için hazırladığı şeylerden, bir sineğin kanadı kadar bile eksiltmeksizin bunları al..." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), sanki irtişare ediyormuşçasına **Cebrail'e** baktı, **Cebrail** de eliyle tevâzu da bulunmasını işaret etti. Derken Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Hayır, kul ve nebi olmayı tercih ederim" dedi. Ravi rivâyetine devamla şöyle der: "Artık Hz. Peygamber (s.a.s) bundan sonra ahirete irtihal edinceye kadar (hükümdarların yaptığı gibi) yaslanarak yemek yemedi.

Kıyâmeti Yalanlayanların Cezası

Cenâb-ı Hakk'ın بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَاَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا *"Onlar, bilakis o saati de yalanladılar. Biz, o saati yalanlayanlara öyle çılgın bir ateş hazırladık ki"* buyruğuna gelince, bu yine onların **(o üçüncü)** şüphelerine verilen **üçüncü** bir cevaptır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Onların tutundukları o şey, haddi zatında ilme dayanan bir şüphe değildir. Tam aksine onları, seni yalanlamaya sevk eden şey, ona hazırlanmayı ağır ve külfetli gördükleri için kıyâmeti yalanlamalarıdır."

Mananın şöyle olması da muhtemeldir: "Onlar, kıyameti yalanlamaktadırlar. Binâenaleyh bu demektir ki onlar artık, ne bir mükâfat ne de bir ceza beklememektedirler. Bu sebeple de düşünüp tefekkür etme külfetine katlanamamaktadırlar. İşte bundan dolayıdır ki, onlar kendilerine getirilen o delillerden asla yararlanamazlar."

Daha sonra Cenâb-ı Hak "وَاَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Müslim şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın "وَاَعْتَدْنَا" ifâdesinin manası, "Biz o cehennemi hazır hâle getirip onlar için hazırladık" demek olup, âyetteki "سَعِيرًا" ifâdesiyle de, cayır cayır yanan, tutuşan ateş kastedilmiştir. **Hasan el-Basri**'den bunun, cehennemin isimlerinden birisi olduğu da nakledilmiştir.

Cehennem Şimdi Mevcut mu?

İKİNCİ MESELE

Ehl-i sünnet âlimlerimiz أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ *"müttakiler için hazırlanmıştır"* (Âl-i-İmrân, 133) ifâdesiyle cennetin; bu âyetteki *"Biz, o saati yalanlayanlara öyle çılgın bir ateş hazırladık ki"* ifâdesiyle de ceza yurdu olana cehennemin (şu anda) yaratılmış olduğuna istidlâl etmişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın "اَعْتَدْنَا" ifâdesi, geçmişte yapılmış olan bir işi bildiren bir ifâdedir. Binâenaleyh bu âyet, cehennemin yaratılmış ve hâlen mevcut olduğuna delâlet eder." **Cübbâî** ise şöyle der: "Bu âyetin manasının, "ateşi, cehennemi dünyada hazırladık, onunla kâfir ve fasık kimselere, kabirlerinde azab edeceğiz" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, âyetteki "ateş" ifâdesiyle, ahiret ateşinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Böyle olması durumunda, "اَعْتَدْنَا" ifâdesi "O cehennemi onlar için hazırlayacağız" anlamında olur ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın وَنَادٰى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابَ النَّارِ *"Cennetlikler ateş ehline (...) diye seslendi"* (A'raf, 44) âyetindeki ifâdesi gibidir."

Bil ki **Cübbâî**'nin verdiği bu mana, son derece düşüktür. Çünkü âyetteki "سَعِيرًا" sözüyle, ya dünya ateşi, yahut da ahiret ateşi kastedilmiştir. Eğer birincisi olursa, bu durumda sen bak... Bununla ya, Cenâb-ı Hakk'ın o kâfir ve fasıklara dünyada, dünya ateşiyle azap edeceği, yahut da ahirette, dünya ateşiyle onlara azap edeceği kastedilmiş olur. Birincisi batıldır, çünkü Allahu Teâlâ dünyada kâfirlere dünya ateşiyle azap etmemiştir. İkincisi de batıldır, çünkü ümmetten hiçbir kimse, Allah'ın kafirlere ahirette dünya ateşiyle azap edeceğini söylememiştir. Binâenaleyh böylece, bu ifâdeyle ahiret ateşinin kastedildiği ve o cehennemin, şu anda hazır vaziyette olduğu sabit olmuş olur. Âyeti, "Allah o cehennemi hazırlayacaktır" anlamına hamletmek, delilsiz olarak, âyetin zahirini terktir. **Hasan el-Basri'nin**, "**Saîr**, cehennemin isimlerinden bir isimdir" demesine göre de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz, o saati yalanlayanlara öyle çılgın bir ateş hazırladık ki"* ifâdesi, O'nun, cehennemi yarattığı, hazır vaziyette tuttuğu hususunda sarih bir isimdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz, bu âyetle saîd olan kimsenin tâ anasının karnında iken saîd olduğuna istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Allah'ın, kendileri için saîr'i hazırladığı ve haber verdiği, haklarında böyle hükmettiği o kimseler, mükâfat ehli olan mü'minler olacak olsalar, o zaman Allah'ın, kendileri hakkında cehennemliklerden olduklarına dair vermiş olduğu o hükmü, yalana, ve bu hususstaki ilmi de cehâlete dönüşmüş olurdu. Halbuki bu dönüşme, imkansızdır. İmkansıza götüren de imkansızdır. O halde, o kimselerin mükâfat ehli mü'minler haline gelmeleri muhaldir. Böylece de saîd'in şakîye, şakînin de, saîde dönüşmesinin imkânsız olduğu sabit olmuş olur.

Cehennemin Özellikleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o cehennemi birkaç sıfatla tavsif etmiştir:

Birinci sıfatı, Cenâb-ı Hakk'ın *"O kendilerini uzak bir yerden gördüğü zaman onlar bunun bu müthiş gazaplanmasını ve uğultusunu duyacaklardır"* âyetinin ifâde ettiği hususstur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "سَعِيرٌ" kelimesi müzekker bir kelime olduğu halde burada "رَأَتْهُمْ" ve " سَمِعُوا لَهَا" kelimelerinde müennes itibar edilmiştir. Müennes sayılması, semai müennes olan "النَّارُ" yerine kullanılması itibariyledir.

İKİNCİ MESELE: **Allah Nizamını Değiştirebilir**

Ehl-i sünnet âlimlerinin itikadına göre, hayatiyetin bulunması için, bünye şart değildir. Binâenaleyh ateş, durumunu muhafaza ettiği halde, Cenâb-ı Hakk'ın onda hayatı aklı ve konuşmayı yaratması mümkündür. Halbuki Mu'tezile'ye göre bu mümkün değildir. Mu'tezile'nin bu konudaki delilleri sadece bunun adetlere aykırı bir şey olduğunu söylemeleridir. Eğer bu doğru olsaydı, o zaman Peygamber hakkındaki harikulâde şeylerin yalanlanması gerekirdi. Binâenaleyh, bu Mu'tezile'nin görüşleri hep çelişkilerle doludur. Aksîne, harikulâde şeyleri kabul etmemek, ancak felsefecilerin anlayış ve prensiplerine uygun düşer. İşte bundan dolayı bizim Ehl-i sünnet ve'l-cemaat âlimlerimiz, "Allah'ın, cehennemin vasfı hakkında buyurduğu *"O kendilerini uzak bir yerden gördüğü zaman, onlar bunun bu müthiş gazaplanmasını ve uğultusunu duyacaklardır"* ifadesini, zahiri manasına göre almak gerekir. Zira cehennemin, canlı gören ve kâfirlere öfkelenen bir hâle gelmesinde, bir imkansızlık bulunmamaktadır" demişlerdir.

Mu'tezile'ye gelince onlar, bu âyeti te'vil etme ihtiyacını duyarak bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Şunu demişlerdir: "Âyetteki "رَاَتْهُمْ" ifadesinin anlamı, "Cehennem onlara göründü" şeklinde olup, bu ifade de, Arapların دُورُهُمْ تَتَرَاءَى وَتَتَنَاظَرُ "onların evleri birbirini görmekte, birbirine bakmaktadır" deyimlerinden alınmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:اِنَّ الْمُؤْمِنَ وَالْكَافِرَ لَا تَتَرَاءَى نَارَاهُمَا *"Mü'min ile kâfirin ateşi, birbirine bakışmaz"*[7] buyurmuştur, yani mü'minin kâfir ve müşrikten uzak durması vâcip olduğu için, karşı karşıya gelmezler. Arapçada دُورَ فُلَانٍ مُتَنَاظِرَةٌ"Falancanın evleri, mütenâzırdır" yani, "karşı karşıya bulunurlar" denilir.

2) "Ateş, yanmasının ve fokur fokur kaynamasının şiddetinden dolayı (âdeta) kâfirleri görür, onları ister ve onlara öfkelenir hâle gelmiştir."

3) **Cübbâi** şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak burada, "cehennem ateşi"ni zikretmiş, ama bununla cehennemliklere azap etmekle görevlendirilmiş olan cehennem bekçilerini mura etmiştir. Zira görme işi ateşten değil, ancak o bekçilerden sâdır olabilir. Bu "وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ" (Yusuf, 82) âyetindeki duruma benzer "Köye sor", "Köyün ahalisine sor" manasına gelir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Öfkenin Sesi Duyulur mu?**

Bir kimse, "Tegayyuz, şiddetli bir şekilde öfkelenmekten ibarettir. Bu ise, duyulmaz... O halde daha nasıl Cenâb-ı Hak, *"Onlar bunun bu müthiş gazaplanmasını ve uğultusunu duyacaklardır"* buyurmuştur" derse, buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Tegayyuz (şiddetli öfkelenme), her ne kadar duyulmazsa da, ancak ne var ki, ona delâlet eden ses, vb. şeyler duyulabilir. Bu, bir kimsenin tıpkı öfkeye delâlet eden halleri gördüğünde, "Emirin gazap ve öfkesini, falancanın üzerinde gördüm" demesi gibidir. Muhabbet ve sevgi hakkında da aynı şey söylenir; işte burada da böyledir. O halde mana "Onlar öfkelenmiş ve gazaplanmış kimsenin sesine benzeyen bir ses duydular" şeklinde olur. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür.

2) Mâna, "O cehennemin öfkelendiğini anladılar, onun uğultusunu duydular" şeklinde olup bu, **Kutrub**'un görüşüdür. Bu, şairin tıpkı "مُتَقَلِّدًا سَيْفًا وَرُمْحًا" sözü gibidir. Sizde "Kuşanma" tabiri kılıca mahsus olduğu halde bu beyitte kılıçla beraber mızrak içinde kullanılmıştır. Ama asıl gaye yine kılıç için kullanılmasıdır.

7 **Nesâî**, 27 (8/36); **Ebû Dâvûd**, Cihâd, 103 (3/45) (Benzeri hadis).

3) Bu ifadeden murat, cehennem bekçilerinin öfkelenmesidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ubeyd İbn Umeyr şöyle demiştir: "Cehennemin öyle bir narası vardır ki, istisnasız bütün herkesin bedenini sarsacaktır. Hatta **İbrahim** (a.s) bile dizleri üste çökecek ve "Nefsî, nefsî" diyecektir."

Cehennem Ateşinin İkinci Özelliği

Ateşin **ikinci sıfatı** Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا *"Elleri boyunlarına bağlı olarak, onun en dar yerine atıldıkları vakit, orada (yetiş ey) helâk! (diye) bağırırlar"* âyetinin ifade ettiği hususdur.

Bil ki Cenâb-ı Hak, **kâfirler** cehennemin uzağında iken, onların durumunu vasfedince, daha sonra da onlar cehenneme atıldığı zamanki durumlarını tavsif etmiştir. Sığınma şekillerinin en makbulü ne ise, cehennem azabından onunla Allah'a sığınırız. Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır.

***BİRİNCİ MESELE:* Cehennemin Dayyık Olması**

"ضَيِّقًا" kelimesi hakkında biri şeddeli "ضَيِّقًا" ; diğeri de şeddesiz "ضَيْقًا" olmak üzere iki kıraat bulunmaktadır. Şeddesiz olanı, **İbn Kesir**'in kıraatidir.

İKİNCİ MESELE

"ضَيِّقًا" kelimesinin tefsiri hususunda pek çok şey nakledilmiştir. Mesela **Katâde** şöyle demiştir: **Abdullah İbn Ömer**'in bize anlattığına göre o şöyle demiştir: *"Dibine geçirilen demirin mızrağa olmayıp da darlaşması gibi, şüphesiz cehennem de kâfire daralır, onu sıkıştırır"* Hz. Peygamber (s.a.s)'e bundan sorulunca o şöyle buyurur: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُمْ يُسْتَكْرَهُونَ فِي النَّارِ كَمَا يُسْتَكْرَهُ الْوَتَدُ فِي الْحَائِطِ *"Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, o kâfirler tıpkı kazığın duvara zorla çakılması gibi, istemedikleri halde itile kakıla cehenneme sokulacaklar."* **Kelbî** de "Cehennemin en alt tabakasında bulunanları ateşin alevi yükseltir; yukarıda bulunanları da, yeni girenler bastırır, böylece onlar, o dar kapılarda sıkışıp kalırlar" demektedir.

Keşşaf sahibi ise şöyle demiştir: "Nasıl genişlikte bir rahatlık varsa, darlıkta da sıkıntı ve huzursuzluk vardır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak cenneti vasfederken, onun genişliği gökler ve yerler kadardır demiştir." Nitekim hadislerde de varid olduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:إِنَّ لِكُلِّ مُؤْمِنٍ مِنَ الْقُصُورِ وَالْجِنَانِ كَذَا وَكَذَا *"Her mü'minin, nitelikleri şöyle şöyle olan köşkleri ve bahçeleri (cennet) vardır"* Muhakkak ki Allah'u Teâlâ, şiddetli

azaba bir de sıkışmayı ve darlığı eklemek suretiyle, cehennemlikler için çok çeşitli belaları bir araya toplamıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın "مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ" ifadesinin tefsiri hakkında şunları söylemişlerdir: "Cehennemlikler, içinde bulundukları şiddetli azap ve o şiddetli darlıkla birlikte, bir de elleri boyunlarına bağlanmış oldukları halde zincirlere vurulurlar." Yine, her kâfirin kendi şeytanıyla birlikte zincire vurulmuş olduğu, ayaklarında ise kağışlar ve bukağılar bulunduğu da söylenmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu son derece şiddetli ikâb ve ceza çeşidiyle yüz yüze geldikleri zaman cehennemliklerin, "Yetiş ey yokluk, ey helâk!" diye nidâ ettiklerini nakleder. "ثُبُورٌ" (Subûr) kelimesi, helâk ve yok olmak anlamına gelir. Onların çağırması ise, "Nerdesin ey helâk, yetiş!" yani "Ey helâk ve yok olma, yetiş! İşte senin zamanın ve vaktin" demeleridir.

Enes'in merfû olarak rivâyet ettiğine göre, ateşten elbise giyecek olan ilk kişi İblis'tir. O elbiseyi iki yanına sarar da, onu sürükler. Arkasında da zürriyeti olduğu halde, "Ey helâk ve yokluk, nerdesin yetiş!" der. Zürriyeti de, "Ey yokluk, nerdesin? yetiş" diye çağırır. Derken, ateşe varırlar.

Âyetteki لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا *"Bu gün tek bir helâk çağırmayın"* ifadesine gelince, "Onlara şöyle denilir" takdirindedir. Her ne kadar burada bir söyleme söz konusu değilse de, onlar kendilerine böyle denilmeyi çoktan hak etmişlerdir. "وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا" ifadesinin anlamı, "Sizler öyle bir hâle düştünüz ki, bundan dolayı bir kere helâk olmayacaksınız. Sizin helâkınız, pek çok kere helâk olmaktır" şeklindedir. Bu da, ya azabın çok çeşitli olup, her bir türünün de şiddet ve dayanılmazlığından dolayı bir helâkının olmasından dolayıdır, veya onların derileri ateşten her kızardığı zaman, başka derilerle değiştirilmesi sebebiyledir, veyahut bu azabın, sürekli ve karışıklıktan uzak olup, sonu olmayan[8] her bir zamanda da bir helak ve yokluğunun bulunmasındandır veyahut da şundan dolayıdır: Çoğu kez onlar, "Nerdesin ey helâk, yetiş" demelerinden dolayı, bir tür hafiflik ve rahatlama bulabilecekler. Zira, kendisine işkence edilen kimse bağırıp ağladığı zaman, bundan dolayı bir tür rahatlama hisseder. İşte bunun üzerine onlar bundan men olunacaklar ve kendilerine, hüzün ve kederlerinin artması için, helâk oluşlarının her gün artacağı haber verilecektir. Bundan,

8 **Buhârî**, Rikâk, 51; **Müsned**, 3/210, 215.

Allah'a sığınırız! **Kelbî** de "Bu ifade, **Ebu Cehil** ile, bu tür şüpheler izhar eden kâfirler hakkındadır" demiştir.

Müttakilerin Cenneti

قُلْ اَذٰلِكَ خَيْرٌ اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ كَانَتْ لَهُمْ جَزَآءً وَمَصِيرًا ﴿١٥﴾ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَآءُونَ خَالِدِينَ كَانَ عَلٰى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْؤُلًا ﴿١٦﴾

"De ki: Bu mu iyi, yoksa müttakilere vaad olunan ebedilik cenneti mi? Ki bu, onlar için bir mükâfat, bir varış yeridir. Orada ne dilerlerse, kendileri de ebedi olarak onlarındır. Bu, Rabbinin üzerinde istenen bir vaaddir" (Furkân, 15-16).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İsm-i Tafdilin Özel Kullanılışı**

Bil ki Allahu Teâlâ kıyâmet saatini yalanlayanlara hazırlanmış olan ikabın durumunu anlatınca, bunun peşinden onların pişmanlık ve nedametlerini daha arttıracak olan ifadeyi getirmiş ve Resûlü'ne قُلْ اَذٰلِكَ خَيْرٌ اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ *"De ki: Bu azap mı iyi, yoksa ebedilik cenneti mi?"* buyurmuştur. Yani, "bu mu hayırlı, yoksa tasdik edip taatte bulunarak bu ebedilik cennetini arayıp bulmaları mı?"

İmdi eğer, "nasıl olur da azap mı daha iyi, yoksa ebedilik cenneti mi?" denilebilir? Akıllı bir kimsenin, "Şeker mi yoksa sabır mı, hangisi daha tatlı?" demesi caiz olur mu?" denilirse biz deriz ki: Korkutmak sadedinde söylenirse, bu uygun ve yerindedir. Nitekim, efendisi köleye bir mal verse, o da inat edip bunu almaya yanaşmayarak büyüklense, bunun üzerine efendisi onu, şiddetli bir biçimde dövse, o zaman onu kınamak ve azarlamak için şöyle der: "Söyle bakalım, bu mu daha güzelmiş, yoksa o mu?"

İKİNCİ MESELE

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, *"Müttakilere va'dolunan"* ifadesiyle, "mükâfat vermenin Allah'a vâcip olmadığı hususunda, istidlâl etmişlerdir. Çünkü bir kimse, "Hükümdar, falancaya şunları vermeyi va'detti" dese, bu ifade hükümdarın bir lütuf ve ikramda bulunacağı (et-tafdîl) anlamına hamledilir.

Ama, bu verme onun üzerine vâcip olsaydı, o zaman, "O ona şunu va'detti" denilmezdi. Mu'tezile'ye gelince, onlar da bu ifade ile, kendi görüşleri hususunda istidlâlde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ bunu takvâ sıfatıyla muttasıf olanlara va'detmiştir. Hükmün vasfa terettüp ettirilmesi ise, o vasfın hükmün illeti olduğunu ihsas ettirmektedir. İşte bunun gibi bu da, bu vaadin ancak, takva sıfatına bağlı olarak meydana geldiğine delâlet eder. Lütufta bulunma ise, müttakilere mahsus kılınmamıştır. Öyleyse, kendilerine mahsus kılınan bu mükâfat vacip olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Cennetin Ebedi Sıfatıyla Te'kidi**

Ebû Müslim şöyle demiştir: "Ebedilik cenneti, nimetleri sona ermeyen cennettir. "**Huld**" ile "**hulûd**" kelimeleri aynı anlamdadır, tıpkı "**şükr**" ve "**şükûr**" gibi. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا *"Biz sizden, ne bir karşılık, ne de bir teşekkür bekliyoruz"* (Dehr, 9) Buna göre, "Cennet, mükâfat yurdunun adıdır. Bu cennet, ebedi kılınmıştır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın daha, "ebedilik cenneti" buyurmasında ne fayda vardır?" denilirse, biz deriz ki: İzafet bazen temyiz için olur, bazen de kemâl sıfatını beyan etmek için. Nitekim, "Allah Hâlık'tır, Bâri'dir" denilir. Buradaki de bu kabildendir.

Kulun Mükâfat Hakkı Var mı?

Cenâb-ı Hakk'ın كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا *"Ki bu, onlar için bir mükâfat, bir varış yeridir"* ifadesine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile bu âyet ile, kulun mükâfat hak ettiğine şu iki şekilde istidlâlde bulunmuştur:

1) "**el-cezâ**" kelimesi, ancak "hak eden" kimseyi içine alır. Vaad ise, katıksız lütufta bulunmadır. Bu ise, bir "ceza-mükâfat" olarak isimlendirilmez.

2) Şâyet, "karşılık, mükâfat"tan murat edilen, sırf vaadden dolayı kulların yönelecekleri şey olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın "جَزَاءً" kelimesiyle "مَصِيرًا" ifadesi arasında bir fark olmaz, o zaman da bu faydasız bir tekrar olmuş olurdu. Sünni âlimlerimiz (r.h) buna şöyle cevap vermişlerdir: Bunun bir karşılık (ceza) olduğu hususunda bir ihtilaf yoktur. İhtilaf ancak, onun vaad ile mi yoksa hak etme ile gerçekleşmiş olan bir karşılık olduğu hususundadır. Âyette ise, bunlardan hangisinin murat edildiğine delâlet eden bir şey yoktur.

İKİNCİ MESELE: **Büyük Günahın Tevbesiz Affı**

Mu'tezile bu âyet-i kerimenin iki yönden Allah'ın büyük günah sahibini affetmeyeceğine delâlet ettiğini söylemiştir:

1) Büyük günah sahibi, ikaba müstahak olur. O halde onun, mükâfata müstahak olmaması vacip olur. Çünkü mükâfat (sevap), zarar şâibesinden uzak olan sürekli bir faydadır. İkâb da, fayda şaibesinden uzak olan sürekli bir zarardır. İkisini uzlaştırmak ise, imkansızdır. Varlığı imkansız olan şeyi hak etmek de imkansız olur. O halde her ne zaman, ikâbın hak edildiği (istihkak) sabit olursa, ödülü hak edebilmenin ortadan kalkması da vacip olur. O halde biz diyoruz ki: Eğer Allah büyük günah sahibini affetseydi, bu durumda ya onu cehennemden çıkarır, ama cennetine sokmazdı ki, ittifakla bu olamaz. Çünkü âlimler, kıyamet günü mükelleflerin ya cennetliklerden ya cehennemliklerden olacakları hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Bir kısmı cennette, bir kısmı ise cehennemdedir"* (Şûra, 7) buyurmuştur.

Yahut da, onu cehennemden çıkarır ve cennete sokar. Bu da olamaz. Çünkü cennet, Hak Teâlâ'nın, *"Bu, onlar için bir mükâfat, bir varış yeridir"* ifadesinden dolayı, ancak müttakilerin hakkıdır. Binâenaleyh cennet, onlar için hazırlanmış ve onlara tahsis edilmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, cennetin mü'min ve müttakilerin amellerine bir karşılık olduğu için cennetin onlara ait olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh, cennetler onların hakkıdır. Birisinin hakkını başkasına vermek ise, câiz değildir. Bu üç ihtimal imkânsız olunca, onlar için ilahî affın olamayacağı sâbit olmuş olur."

Âlimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Niçin şöyle demek mümkün olmasın ki: "Müttakiler, affa mazhar olanları, Allah'ın cennete koymasına razı olurlar. Böyle olması halinde affedilenlerin, cennete girmesi imkansız değildir."

2) **Mu'tezile** şöyle der: "Büyük günah sahibinin, "mü'min" diye adlandırılıp adlandırılamayacağı hususunda ihtilaf etsek bile, şeriat ıstılahında müttaki, inkârdan ve büyük günahtan kaçınan kimseye denir. Biz, büyük günah sahibinin, "müttaki"' diye adlandırılamayacağı hususunda da ittifak ettik. Hem sonra Cenâb-ı Hak, cenneti anlatırken, cennetin müttakiler için bir mükâfat ve varış yeri olduğunu söylemiştir. Bu hasr (sadece onlar için) manasını ifade eder. Buna göre âyetin manası, "O cennetler,

başkalarının değil, ancak müttakilerin varacağı yerdir" şeklinde olur. Durum böyle olunca oraya, büyük günah sâhiplerinin girmemesi gerekir."

Biz (Ehl-i sünnet) deriz ki: Bu konuda söylenebilecek nihâî söz şudur: Bu umûmî ifade ilahî vaîd (azap) hakkında açık bir ifadedir. Binâenaleyh bu umûmî manayı, vaad (cennet) âyetleri ile tahsis eder (sınırlarız).

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Uhrevî İşlerin Mazi Sigası ile Anlatımı**

Birisi şöyle diyebilir: "Cennet, müttakiler için bir mükâfat ve varış yeridir. Fakat o, mükâfat olduktan ve varıldıktan sonra böyle olmuş olur. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, mazi sîgası ile كَانَتْ لَهُمْ *"olmuştur"* buyurmaktadır?" Buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Allah'ın vaadi, gerçekte sanki olmuş-bitmiş gibi kesindir.

b) Bu hüküm, Cenâb-ı Hak bunları yaratmazdan çok uzun zaman önce Levh-i Mahfuz'da böyle yazılmıştır.

Hak Teâlâ'nın لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤُنَ خَالِدِينَ *"Orada, ne dilerlerse, kendileri de ebedi olarak onlarındır"* hükmü tıpkı *"Sizin için orada, nefislerinizin arzu ettiği şeyler var"* (Zuhruf, 71) âyeti gibidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Baba Cehennemdeki Çocuğunun Kurtulmasını İsterse**

Birisi şöyle diyebilir: "Düşük derecede olanlar, yüksek derecede olanları görüp müşahede ettiğinde, mutlaka o dereceleri arzu edecek, isteyeceklerdir. Onlar Rablerinden bunu istediklerinde, eğer Allah onlara bunu verecek olsa, eksik ile kâmil arasında bir fark kalmayacak. Yok eğer vermeyecek olsa, bu da Hak Teâlâ'nın, *"Orada, ne dilerlerse (...) onlarındır"* beyanını zedeleyecektir. Hem sonra, bir babanın, çocuğu en aşağı cehennemde ve en şiddetli azap içinde olurken, baba çocuğunu bu azaptan kurtarma arzusu taşıdığında, mutlaka Rabbisinden, çocuğunu oradan kurtarmasını isteyecektir. Eğer Allah bunu yaparsa, o zaman kâfirin azabının ebedî oluşu hususu zedelenecektir. Yok eğer yapmazsa, bu da *"Orada ne dilerlerse (...) onlarındır"* ve *"Sizin için orada, nefislerinizin arzu ettiği şeyler var"* (Zuhruf, 71) âyetlerini zedeler."

Buna şu şekilde cevap veririz: Allahu Teâlâ bu düşünceyi cennetliklerin kalplerinden siler. Hatta onlardan her biri, içinde bulunduğu cennet lezzetlerinden ötürü, başkasının haline dönüp bakmaya zaman bile bulamayacaktır.

İKİNCİ MESELE: **Fani Hayatın Tatminsizliği**

Cennet nimetlerinin şartı, devamlı olmasıdır. Çünkü eğer sonlu olsaydı, bir çeşit kederle (son bulacak korkusuyla) iç içe olurdu. İşte bundan ötürü **Mütenebbî**

اَشَدُّ الْغَمِّ عِنْدِی فِی سُرُورٍ تَیَقَّنَ عَنْهُ صَاحِبُهُ اِنْتِقَالًا

"Bana göre kederlerin en şiddetlisi, sahibinin sona ereceğini kesin olarak bildiği sevinçtedir" demiştir. Cenâb-ı Hak, bundan ötürü cennet nimetinin ebedî olduğunu bildirerek, *"Orada ne dilerlerse, kendileri de ebedî olarak onlarındır"* buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki bu ifade, bütün istek ve gayelerin, ancak cennette gerçekleşeceğine, başka yerlerde ise, bunun gerçekleşemeyeceğine, aksine dünyevî rahatlıkların ve zevklerin mutlaka birtakım üzüntü, keder, yara ve berelerle iç içe olduğuna sanki dikkat çekmektedir. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ طَلَبَ مَا لَمْ یُخْلَقْ اَتْعَبَ نَفْسَهُ وَلَمْ یُرْزَقْ *"Kim, yaratılmamış bir şeyi isterse, onun peşine düşerse, boş yere kendini yormuş olur ve onu yiyemez"* buyurdu. "O nedir, ya Resûlallah" denince, *"Bir günlük sevinç"*[9] buyurdu.

Hak Teâlâ'nın كَانَ عَلٰى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْؤُلًا *"Bu, Rabbin üzerinde istenen bir vaaddir"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE:

"عَلٰى" kelimesi, vücûb (gereklilik) ifade eder. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ نَذَرَ وَسَمّٰى فَعَلَیْهِ الْوَفَاءُ بِمَا سَمّٰى *"Kim bir şey nezreder ve onu belirlerse, ona belirlediğini tastamam yerine getirmek vâcibtir"*[10] buyurmuştur. O halde, âyetteki bu ifade bu işin Hak Teâlâ'ya vâcip olduğunu gösterir. Vâcip ise, yapılmaması halinde, yapmayanın zemme müstahak olduğu şeydir. Yahut da vâcip yokluğu imkansız olan şeydir. Dolayısıyla eğer âyetteki vaciplik, birinci manaya göre ele alınırsa, onu yapmama imkansızdır. Çünkü onu yerine getirmeme, zemme müstahak olmayı gerektirip, Allahu Teâlâ'nın da zemme müstahak olması imkansız olup, imkansızı gerektiren de imkansız olunca, onu yapmaması imkansız olmuş olur. Muhale (imkansıza) ise, Allah'ın kudreti taalluk etmez. Buna göre bu, "Allah onu yapmamaya kâdir değil" manasına gelir. Bu sebeple de Allah o işi yapmaya mecbur edilmiş demek olur. Yok eğer âyetteki vâciplik ikinci manada, yani "olmaması

9 Demek, hiç üzüntüsü olmayan bir tek gün bile yoktur (ç.).

10 **Darekutnî**, 4/159 (Benzeri hadis).

imkansız olan şey" manasına alınacak olursa, o zaman mecbur oluş ile ilgili söz, yine kaçınılmaz olur. Böylece de Allah aksine kâdir olmamış olur.

İmdi eğer: "Bu, vaad hükmüne göre böyledir" denilecek olursa, deriz ki: Eğer Cenâb-ı Hak bunu yapmayacak, bu vaadi yerine getirmeyecek olsa, doğru haberi yalana, ilmi cehâlete dönüşmüş olurdu. Bu ise imkansızdır. İmkansıza götüren şey de imkansızdır. O halde, Allah'ın bu vaadi (cenneti) terk etmesi muhaldir. Öyle ise, Cenâb-ı Hak bunu yapmaya mecburdur. Yapmaya mecbur olan ise, kâdir diye tavsif edilemez. O zaman da övgüye müstahak olamaz. İşte bu sorunun tamamı budur."

Buna şöyle cevap verilir: "Bir şeyi yapmak, onu yapmayı haber vermeden ve bilmeden önce gelir. Binâenaleyh o fiil, mecburen yapılan bir şey olmamış olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kâdirdir ve medh ü senâya müstahaktır."

İKİNCİ MESELE

"Vaad" kelimesi, cennetin, kulların hak etmelerine göre değil de, Allah'ın bunu onlara vaadi olmasından dolayı elde edileceğine delâlet eder. Bunun izahı daha önce geçmişti.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Va'den Mes'ûlâ Ne Demektir?**

Âlimler, âyetteki "**mes'ûlen**" (istenmiş) kelimesi hakkında şu izahları yapmışlardır:

a) Mükellefler, Cenâb-ı Hakk'tan *"Rabbimiz, peygamberinin (dili ile) bize va'dettiğini ver"* (Â-li İmran, 194) diyerek bunu isterler.

b) Mükellefler bunu, lisan-ı halleriyle isterler. Çünkü onlar, Allah'a taat hususunda çok şiddetli bir meşakkat sırtlanmış oldukları için, bu sanki Cenâb-ı Hakk'tan isteme gibi olmuş olur. **Mütenebbî** şöyle der:

وَفِي النَّفْسِ حَاجَاتٌ وَفِيكَ فَطَانَةٌ سُكُوتِي كَلَامٌ عِنْدَهَا وَخِطَابُ

"Benim (sana) ihtiyacım var, senin de (bunu anlayacak) aklın var. O'nun yanında sususum, konuşmak ve hitap etmek gibidir."

c) Melekler, Allahu Teâlâ'dan bu vaadi, *"Ey Rabbimiz, onları Adn cennetlerine sok"* (Mü'min, 8) diyerek isterler.

d) "**Vâ'den mes'ûlen**", gerekli (vâcip) olan bir vaad" demektir. Nitekim Arapçada, "Sana vacip (kesin) olarak, bin lira vermeyi va'dediyorum, sen istemesen de" denilir. "Bu izahı, **Ferrâ** yapmıştır. Diğer izahlar, buna nazaran

daha doğrudur. Çünkü onlar kelimenin hakiki manasına daha yakındır, **Ferra**'nın söylediği ise mecâzidir.

e) O vaad, Mu'tezile'ye göre, hak edildiği için; Ehl-i sünnete göre de va'dedildiği için, bir hak, bir vâcip olduğu için, onun hakkı istenilmektir.

Ahirette Rüsvay Eden Sorgu

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ فَيَقُولُ ءَاَنْتُمْ اَضْلَلْتُمْ عِبَادِى هٰٓؤُلَآءِ اَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ ﴿١٧﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِى لَنَآ اَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ اَوْلِيَآءَ وَلٰكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَاٰبَآءَهُمْ حَتّٰى نَسُوا الذِّكْرَ ۚ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ﴿١٨﴾ فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ ۙ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا ۚ وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا ﴿١٩﴾ وَمَآ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ اِلَّآ اِنَّهُمْ لَيَاْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِى الْاَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً اَتَصْبِرُونَ ۚ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﴿٢٠﴾

"(Rabbinin) onları da, Allah'tan gayrı taptıklarını da, mahşerde bir araya toplayıp, "Siz mi şu kullarımı saptırdınız, yoksa kendileri mi yolu kaybettiler?" diyeceği gün, onlar şöyle derler: "Seni tenzih ederiz. Senden başka velîler edinmemiz bize yakışmaz. Fakat onların ve atalarının, (müddetlerini) sen uzattın da, nihâyet onlar zikri unutup, helâke mahkum bir kavim oldular." İşte taptıklarınız sizi, söylediğiniz şeyler hakkında kesin olarak yalanlamışlardır. O halde ne (azabınızı) döndürmeye, ne de herhangi bir yardıma muktedir olacaksınız. Sizden kim zulmederse, ona büyük bir azap tattırırız. Senden evvel gönderdiğimiz her bir peygamber de yemek yer, çarşılarda yürürdü. Sizin bazınızı bazınıza bir fitne yaptık ki sabredecek misiniz diye. Rabbin her şeyi hakkıyla görendir."
(Furkân, 17-20).

Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"toplayacağı gün.."* ifadesi, *"Allah'tan başka birtakım tanrılar edindiler"* (Furkân, 3) ifadesiyle ilgilidir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki bu fiil hem nûn ile, hem yâ ile "يَحْشُرُهُمْ" (onları toplayacağı gün) ve "نَحْشُرُهُمْ" (toplayacağımız gün) şeklinde okunmuştur. Yine bu fiil, şın'ın kesresi ile "نَحْشِرُهُمْ" şeklinde de okunmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Tanrılaştırılan Varlıklar Hakkında**

Âyetteki وَمَا يَعْبُدُونَ *"taptıkları"* ifadesinin zahirinden, tapılanların, putlar; *"Siz mi şu kullarımı saptırdınız?" diyeceği gün"* ifadesinin zahirinden de melekler, **Hz. İsa** ve bu ikisi dışında kalanlar gibi, (onların taptıkları) canlı varlıklar kastedilmiştir. Çünkü idlâl (saptırma) ve hidâyetin, ancak böyle canlı olanlardan sâdır olması mümkündür. İşte bundan ötürü âlimler değişik izahlar yapmışlar ve bazıları bu son ifadeyi de (cansız) putlar manasına almışlardır.

Eğer onlara, "Putlar cansızdır. Öyle ise Cenâb-ı Hak nasıl onlara hitap etmiş ve onlar nasıl cevap verebilmişlerdir?" denilirse, buna karşı şu iki izahı yaparlar:

1) Allahu Teâlâ, onlara hayat vermiş ve böylece onlara konuşmuş, onlar da cevap verebilmişlerdir.

2) Bu, bizzat dil ile konuşma olmayıp, lisân-ı hâl ile olan bir konuşmadır. Bu tıpkı bazı kimselerin, cansız varlıkların tesbihatta bulunmaları, (âhirette) el ve ayakların konuşması konularında yaptıkları izah gibidir. Yine bu, "Yere "Nehirlerini kim kazdı, ağaçlarını kim dikti?" diye sor. Eğer sana açık ve net olarak cevap veremese de, hâli ile cevap verecektir" denilmesi gibidir.

Ekseri âlimler ise, âyetteki bu ikinci ifade ile melekler, **Hz. İsa** (a.s) ve **Hz. Üzeyir** (a.s)'in kastedildiğini söyleyerek, şöyle demişlerdir: Bu görüş, *"Hatırla o günü ki (Allah) onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere: "Bunlar mı size tapıyorlardı?" diyecek"* (Sebe', 40) âyetiyle de desteklenir. Bu görüşte olanlara, mâ lafzı, akıl sahipleri için kullanılmaz, (halbuki âyette bu lafız kullanılmaktadır)" denildiğinde, buna şu iki şekilde cevap verirler:

a) **"Mâ"** lafzının sadece akıllı olmayanlar için kullanıldığını kabul etmiyoruz. Bunun delili de (genellikle akıl sahipleri için kullanılan) men (kim) edatının da zaman zaman akılsızlar (cansızlar) hakkında kullanılabilmesidir.

b) Bununla sıfat (ism-i mef'ûl) manası kastedilmiş ve "مَا تَعْبُدُونَ" ifadesi ile "ma'bûdları" denilmek istenmiştir. Hak Teâlâ مَا بَنٰيهَا *"Sema'ya ve onu bina edene yemin olsun ki"* (Şems, 5) ve مَا أَعْبُدُ *"Siz, benim ibadet ettiğime de ibadet etmezsiniz"* (Kâfirûn, 3) âyetlerindeki "مَا" da, ancak bu iki izaha göre doğru ve yerinde olur. Aksi takdirde nasıl olur? Binâenaleyh bu soru düşer.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Sapma Hakkında Mu'tezile'nin İddiası**

Velhasıl Allahu Teâlâ kendilerine tapılanları mahşerde toplar ve sonra onlara, *"Siz mi bu kullarımı haktan, hak yoldan saptırdınız, yoksa onlar kendileri mi saptılar"* der. **Mu'tezile** şöyle der: "Bu âyette "Gerçekte kulları saptıran Allah'tır" diyenlerin görüşünü kıran ve reddeden açık bir delâlet vardır. Çünkü eğer durum onların dediği gibi olsaydı, bu sorunun doğru cevabı şöyle demeleri olurdu: "Ey Rabbimiz, burada bu iki ihtimalin dışında ve gerçek olan üçüncü bir ihtimal daha vardır ki, bu da onları senin idlâl etmiş olmandır." Onlar bunu söyleyemeyip, kulların sapmalarını yine kulların kendilerine bağlayacaklarına göre, Allahu Teâlâ'nın hiçbir kulunu saptırmadığını anlamış oluruz.

İmdi eğer, "Kendilerine tapılanların, böyle üçüncü bir ihtimale işaret etmediklerini kabul etmiyoruz. Aksine onlar buna da işaret etmişlerdir. Çünkü onlar, *"Fakat onların ve atalarının (müddetlerini) sen uzattın da nihâyet onlar zikri unuttular"* demişlerdir. Bu ise, kâfirlerin sapmalarının, Allahu Teâlâ'nın bu işinden dolayı olduğu hususunda açık bir ifadedir. Allahu Teâlâ'nın onların müddetlerini uzatması da, Allahu Teâlâ'nın onları ve atalarını dünya nimetlerinden alabildiğine yararlandırma fırsatı vermesidir" denilirse biz (Mu'tezile) deriz ki: Eğer durum böyle olsaydı, o zaman bu görüşte olanların, Cenâb-ı Hakk'ın o tapılanlar karşısında yenik ve hüccetle susturulmuş duruma düşmüş olduğunu söylemeleri gerekirdi. Halbuki âyetten maksadın bu olmadığı malumdur. Aksine maksat, o kâfirlerin yenik duruma düşürülecekleri delille susturulup yüzlerinin kapkara kesileceğidir. **Mu'tezile**'nin âyetle ilgili bütün izahları bundan ibarettir.

(Ehl-i sünnet) âlimlerimiz buna şöyle **cevap** vermişlerdir: Kulun, dalâlete dair kudreti, eğer hidâyete ermesine elverişli değilse, bu saptırma (dalâlet) işi, Allah'tandır. Yok eğer elverişli ise, o zaman o kudretin, saptırmaya (idlâle-dalâlete) kaynak oluşu, hidâyete kaynak oluşuna üstün gelmesi, ancak Allah tarafından olan bir müreccih (tesir) ile olur. Bu durumda da soru (problem), aynen geri döner. Âyetin zâhiri Mu'tezile'nin lehine gibi

görünüyor ise de, Ehl-i sünnetin görüşüne uygun olan diğer (birçok) âyetin zahiri ile reddolunur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetin zahiri her ne kadar bunun Allah'ın emri ile melekler tarafından olması muhtemel olsa da, suâlin Allah tarafından olduğuna delâlet eder. Bu durumda âyetle alâkalı birkaç soru yöneltilebilir:

Burada Zamirle Te'kid

Birinci soru: "أَنْتُمْ" (siz) ve "هُمْ" (onlar) denilmesinin yararı nedir? "أَأَضْلَلْتُمْ عِبَادِي هٰؤُلَاءِ أَمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ" denilmesi gerekmez miydi?

Cevap: Bu soru fiil ve onun varlığı hakkında değildir; çünkü fiil bulunmamış olsaydı, zaten böyle bir itab ve azarlama söz konusu olmazdı. Bu soru ancak, bu işin failine dair olup, bundan dolayı da onun mutlaka zikredilmesi ve bundan suâl edildiğinin bilinmesi için, fiilin başına istifham harfinin gelmesi gerekmiştir.

İkinci soru: Allahu Teâlâ ezelde kendisi hakkında soru sorulanın durumunu bildiği halde, yine bu soruyu sormanın faydası nedir?

Cevap: Bu, müşrikleri azarlamak amacıyla gelmiş olan bir sorudur. Nitekim Cenâb-ı Hakk **Hz. İsa** (a.s)'ya da *"Ey Meryem oğlu İsa, insanlara Allah'tan başka beni ve annemi iki tanrı edininiz diyen sen misin?"* (Maide, 116) demiştir. Bu bir de şundandır: Kendisine tapınılan bu putlar kendilerini aklayıp bu sapıklığı müşriklere havale edince, putların müşriklerden teberrî edip uzaklaşması, onlarda daha fazla pişmanlık ve nedametin meydana gelmesine sebep olmuştur.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak, أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ *"Yoksa kendileri mi yolu saptılar?"* buyurmuştur. Kıyasa göreyse bu fiil ضَلَّ عَنِ السَّبِيلِ "Yoldan saptı" şeklinde kullanılır?

Cevap: Aslolan budur; ancak ne var ki, insan ihmalkârlık ve ihtiyatsızlıkta çok aşırı giderse, ضَلَّ السَّبِيلَ "Yolu şaşırdı, yolu saptı" denilir.

Sübhaneke Lafzının İzahı

Âyetteki "سُبْحَانَكَ" ifadesine gelince, bil ki burada Cenâb-ı Hak onların cevabını nakletmiştir. "سُبْحَانَكَ" kelimesi hakkında birkaç izah şekli bulunmaktadır:

(1Bu, onlar tarafından bir taaccübün ifadesidir; şüphesiz ki onlar, kendilerine söylenilen şeye şaşırmışlardır; zira kendileri, mâsum olan melekler

ve nebilerdir. Binâenaleyh, İblis ve taraftarlarına mahsus olan saptırma işine, onlardan daha uzak olan kimse olamaz.

2) Onlar, kendilerinin Allah'ı tesbih, takdis ve O'na iman ettiklerini, bundan dolayı kendilerinin Allah'ın kullarını daha niçin ve nasıl saptıracaklarını ifade etmek için bunu söylemişlerdir.

3) Bu ifadeyle, Allah'ı, ister put, ister peygamber, isterse melek olsun, bütün ortaklardan (endâd) tenzih etmeyi amaçlamışlardır.

4) Onlar Allahu Teâlâ'yı, sorduğu bu soruyla bilmediği bir şeyi öğrenmek istediği zannından, ya da günahsız olan birine eziyet vermeyi dilemiş olmaktan tenzih edip, aksine O'nun bu sorusunun, kâfirleri kınayıp azarlamak için olduğunu ifade etmek istemişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا اَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ اَوْلِيَاءَ *"Senden başka velîler edinmemiz bize yakışmaz"* ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Kıraat Farkları

Birinci soru: Bilinen kıraat nûn'un fethası, hâ'nın da kesresiyle "اَنْ نَتَّخِذَ" (en nettehize) şeklindedir. **Ebu Ca'fer** ve **İnb Âmir**'den ise, meçhul sîgasıyla, nûn'un ötresi, hâ'nın da fethasıyla olmak üzere "اَنْ نُتَّخَذَ" (en nüttehize) şeklinde okudukları rivâyet edilmiştir. **Zeccâc** ise: "Nûn'un dammesiyle "اَنْ نُتَّخِذَ" (en nüttehize) şeklinde okuyan hata etmiştir. Çünkü "min" harf-i cerri bu gibi yerlerde ancak birinci mef'ûl oldukları zaman isimlerin başına gelir, hal ifâde eden mef'ûlün başına gelmez. Mesela sen "مَا اتَّخَذْتُ مِنْ اَحَدٍ وَلِيًّا" diyebilirsin ama "مَا اتَّخَذْتُ اَحَدًا مِنْ وَلِيٍّ" diyemezsin" demiştir.

Keşşâf sahibi ise şunu söylemiştir: "اِتَّخَذَ" fiili hem bir mef'ûl alır; mesela senin اِتَّخَذَ وَلِيًّا "Bir dost edindi" demen böyledir, hem de iki mef'ûl. Mesela senin اِتَّخَذَ فُلَانًا وَلِيًّا "Falancayı dost edindi" demen de böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا *"Allah, İbrahim'i dost edindi"* (Nisa, 125) buyurmuştur. Birinci kıraat, fiilin tek mef'ûle teaddi etmesi şeklindeki kullanıştandır ki, bu da "مِنْ اَوْلِيَاءَ" ifadesidir. İfadede aslolan ise "اَنْ نَتَّخِذَ اَوْلِيَاءَ" denilmesidir. Ancak ne var ki olumsuzluk manasını te'kid edip pekiştiren "min" harf-i cerri mef'ûlün başına ziyade kılınmıştır. İkinci kıraate göre ise fiil, iki mef'ûle teaddi etmektedir. Birinci mef'ûl, "نُتَّخَذَ" fiilinin nâib-i faili olan "نَحْنُ" (biz) zamiri, ikincisi ise, teb'îz, kısmiyyet ifade eden "min" harf-i cerrinin başına gelmiş olduğu "مِنْ اَوْلِيَاءَ" lafzıdır. Buna göre mana, "Bize bazımızı dostlar edinmemiz.." şeklinde olur. "اَوْلِيَاءَ" kelimesinin

nekire gelmesi, bunların muayyen ve belli dostlar olmaları bakımındandır ki, bunlar da cinler ve putlardır.

İKİNCİ MESELE

Bu âyetin tefsiri hususunda âlimler, birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

1) En sahih ve en kuvvetli görüş olan bu görüşe göre mana, şu şekilde olur: "Biz senden başkasını dostlar edinmeyi bizzat kendimize yakıştıramazken, bundan sonra daha nasıl, bizden başkalarını buna çağırabiliriz.

2) Bu ifâdenin anlamı şudur: "Kâfirlerin onları dost edinmeleri gibi, onların da kâfirleri dost edinmesi hususunda bizlerin, şeytanlara benzemesi asla düşünülemez ve bu yakışık almaz." Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şeytanların dostlarıyla yani kâfirlerle savaşın"* (Nisa, 76) ve, *"İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tağuttur"* (Bakara, 257) buyurmuştur. Bu görüş, **Ebu Müslim**'den nakledilmiştir.

3) Bunun anlamı, "Senin rızan olmaksızın, bizlerin dost edinmesi asla yakışmaz" şeklindedir. Yani "Biz, senin buna razı olmayacağını bildiğimiz için, bunu yapmadık" demektir. Netice olarak مِنْ دُونِ رِضَاكَ "Senin rızan olmaksızın" ifadesindeki muzaf olan "رِضَا" kelimesi hazfolunmuş, muzâfun ileyh olan "كَ" zamiri onun yerine geçmiştir.

4) Melekler şöyle demiştir: "Onlar, ey Rabbimiz, senin kullarındır. Kullarınınsa, bir kulun başka bir kulu kendisi için bir ilâh edinmesi bir yana, senin iznin olmaksızın herhangi bir dost ya da habib edinmeleri bile yakışık almaz, uygun düşmez."

5) **Ebu Ca'fer**'in kıraatine göre, müşkilât zâil olmaktadır. Buna göre eğer, "Bu kıraat câiz değildir, çünkü başkalarının onları dost edinmesinde onların herhangi bir dahli bulunmamaktadır" denilirse, biz deriz ki: Bu ifadeden murat, "Muhakkak ki biz buna uygun değiliz. O halde daha nasıl, bizim kendimizin ma'bûd olduğumuzu iddia etmemiz mümkün olur" şeklindedir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Allah İçin Sevgi ve Nefret**

Âyet-i kerime, dostluk ve düşmanlığın ancak Allah'ın izni ile câiz olduğuna; bundan ötürü nefsin arzusuna ve mizacın niteliğine dayanan her dostluğun da şeriatin hilâfına olduğuna delâlet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلٰكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَاٰبَاءَهُمْ حَتّٰى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا *"Fakat onların ve atalarının (müddetlerini) sen uzattın da, nihâyet onlar zikri unutup,*

helâke mahkûm bir kavim oldular" âyetine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Âyetin manası şudur: "Ey ilâhımız, sen onlara ve atalarına olan nimetini çoğalttıkça çoğalttın. Bu ise, yüz çevirmeyi ve nankörlüğü değil de, şükretmeye ve imâna sebeb olmalıydı." Bundan maksat ise, o kâfirlerin kendiliklerinden sapıp, şürekânın saptırmasıyla sapmadıklarını beyan etmektir. Çünkü onların bu apaçık inatları olmasaydı bunca açık delile rağmen, Allahu Teâlâ'ya itaatte yüz çevirmek mümkün olmazdı. Diğer âlimler ise, şunu söylemişlerdir: Bu söz, **Hz. Musa**'nın, *"Zaten o da senin imtihanından başka (bir şey) değildi"* (A'raf, 155) ifadesinde açıkça dile getirdiği hususa bir îma ve işaret gibidir. Bu böyledir, çünkü cevap veren şöyle demiştir: "Yâ Rabbi, dünyaya dâir bütün isteklerini ona veren sensin! O da böylece, şehvetler denizinde boğuldu. Onun şehvetler denizine dalması ise, onu senin taatine yönelip, sana hizmetle meşguliyetten alıkoydu. Bu ancak ve ancak senin bir imtihanın ve sınamandır."

***İKİNCİ MESELE:* Zikr**

"ez-Zikr" Allah'ı anmak, O'na, Kur'ân'a ve Allah'ın yasalarına imân etmektir. Yahut içinde onlar için dünya ve ahirete dâir güzel öğütler bulunan şeylerdir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Bûr Kelimesi**

Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Arapçada رَجُلٌ بُورٌ "helâk olmuş adam", رَجُلَانِ بُورٌ "helâk olmuş iki adam" denilir. "رِجَالٌ بُورٌ" Kelimenin, müennes kelimeler hakkındaki kullanılışı da böyledir. "Helâk olmuş kişi" anlamındadır. Bazen de, "رَجُلٌ بَائِرٌ" ve "قَوْمٌ بُورٌ " (helâk olmuş adam), (helâk olmuş topluluk) denilir. Bu tıpkı, "هَائِرٌ" (yıkılmış) ve "هُورٌ" (yıkılmışlar) kelimeleri gibidir. "**Bevâr**" kelimesi ise, "helâk olmak" anlamındadır."

Ehl-i sünnet âlimlerimiz bu âyet ile kaza ve kader meselesinde istidlâlde bulunmuşlardır. Çünkü, hiç şüphe yok ki bu ifadeden murat, "onlar, Allahu Teâlâ'nın, ahirette kendileri için azap ve helâk ile hükmettiği kimselerden oldular" manasıdır. Allahu Teâlâ'nın hakkında ahiret azabıyla hükmedip, bunu ondan bildiği ve durumunu Levh-i mahfuz'a kaydederek melekleri de hâline muttali kılmış olduğu kimse, şâyet imân edecek olsaydı, o zaman doğru haber yalana; ilim, cehâlete; Levh-i mahfuzda tespit edilmiş olan yazma işi bir yanlışa, meleklerin inancı da cehâlete dönüşmüş olurdu.

Bütün bunlar ise imkansızdır, imkansızı gerektiren şey de imkansızdır. Binâenaleyh, hakkında böyle hükmedilen kimseden imânın sâdır olması da imkansızdır. Böylece bu da, saîd (cennetlik) olanın, şakî (cehennemlik) haline, şakî olanın da saîd haline dönüşemeyeceğine delâlet etmiş olur.

Bir başka izah şekli de şudur: Onlar Allahu Teâlâ'nın o kâfirlere, sapıtma sebebi olan şeyleri verdiğini söylemişlerdir ki, bunlar da dünyada her istediklerini onlara verip, onların nefislerinin de böylece bu şeylerde boğulmasıdır. Âyet-i kerime böylece, bu sebebin onların helâkine sebebiyet veren bir dereceye ulaşmış olduğuna delâlet etmiş olur. Çünkü, sebebin hemen peşinden helâkin zikredilmiş olması, bir helâk işinin ancak bu sebepten dolayı meydana geldiğine delâlet eder. Böylece sözün neticesi şuraya varır: "Allahu Teâlâ kâfire, kendisi sebebiyle küfrü terk etmesinin mümkün olmayacağı bir biçimde davranmıştır." Böylece, saîd (mü'min) olanın şakî (kâfir) haline, şakînin de saîd haline dönüşemeyeceği ortaya çıkmış olur.

Şeriklerin Müşrikleri Reddi

Cenâb-ı Hakk'ın فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ *"İşte taptıklarınız sizi, söylediklerinizşeyler hakkında kesin olarak yalanlamışlardır"* buyruğuna gelince, bilesin ki "يَقُولُونَ" kelimesi, yâ ve tâ ile olmak üzere "**yekûlüne**" ve "**tekûlüne**" şeklinde okunmuştur. Tâ ile olan kıraate göre, mana şu şekilde olur: "Muhakkak ki onlar, sizin kendilerinin ilâh olduğunu söylemeniz hususunda sizi yalanlamışlardır. Yani, "Onlar ilâhlardır" sözünüz konusunda sizi tekzip ettiler" demektir. Yâ ile olan kıraate göre ise, mana "Onlar sizi, "Rabbimiz seni tenzih ederiz" sözümüzden ötürü, bu vesileyle yalanladılar" şeklinde olur ki, كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ "kalem ile kalem vesilesiyle yardım" deyimine benzer.

Âyetteki فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا *"O halde ne (azabınızı) döndürmeye, ne de herhangi bir yardıma muktedir olacaksınız"* cümlesine gelince, bil ki bu fiil; hem yâ ile hem de tâ ile okunmuştur. Tâ ile okunması halinde mana, "Ey kâfirler, sizler azabı kendinizden men etmeye kâdir olamayacaksınız" şeklinde olur. Buradaki "**sarfen**" kelimesinin "tevbe" anlamına geldiği söylendiği gibi, yine bunun "yol, çâre arar" anlamına gelen "يَتَصَرَّفُ" kelimesinden olmak üzere, "çare, tedbir, yol" anlamına geldiği de söylenmiştir. Ya da mana, "Sizin putlarınız ve ilahlarınız sizden azâbı savuşturmaya ve sizin için çâreler bulmaya kâdir olamaz, olamayacak" şeklindedir.

Zâlimler Cezalarını Tadar

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا *"Sizden kim zulmederse, ona büyük bir azap tattırırız"* ifadesine gelince, bu hususta iki mesele bulunmaktadır.

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade, yâ ile "يُذِقْهُ" şeklinde de okunmuştur ki, buradaki fâil zamiri ya Allahu Teâlâ'ya râcidir, ya da zulme...

***İKİNCİ MESELE:* Kebair İşleyenlerin Azâbı**

Mu'tezile, büyük günah işleyenlerin mutlaka azap göreceklerine dair, bu âyete (de) tutunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Şart sadedinde gelirse, "men" edâtının umûm ifâde ettiği malûmdur. *"Muhakkak ki şirk büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) âyetinden dolayı kafirin zalim olduğu, *"Kim tevbe etmezse, işte o kimseler zâlimlerin tâ kendileridir"* (Hucurât, 11) âyetinden dolayı da, fâsıkın zâlim olduğu sabit olmuştur. Buna göre, bu âyetle de, fâsıkın affolunmayıp aksine kesin olarak azaba duçar olacağı sabit olmuştur."

Genellik İfâde Eden Lafızlar

Buna şöyle cevap verilir: "Biz, şart sadedinde geldiği zaman "men" edatının umûm ifâde ettiğini kabul etmiyoruz. Bu hususta bizim görüşümüz, usûl-ü-fıkha dair (eserimizde) geçmişti. Bunun umûm ifâde ettiğini kabul etsek bile, bu kat'î olarak mıdır, yoksa zahiren midir? Kat'î olarak umûm ifâde ettiğini iddia etmek doğru değildir; çünkü meşhur örfte bazen umum ifâde eden sîgaların kullanıldığını ve fakat aslında umumun kastedilmeyip ekseriyetin veya muayyen kimselerin murat edildiğini görmekteyiz. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *"Şu muhakkak ki, küfredenleri inzar etsen de onlarca bir, kendilerini inzar etmesen de... inanmazlar"* (Bakara, 6) âyetidir. Halbuki küfredenlerden birçoğu iman etmiştir. O halde bu ancak şu şekilde savunulabilir: "الَّذِينَ كَفَرُوا" ifâdesi, her ne kadar umûm ifâde etse de, ancak ne var ki, bundan murat edilen, ya çoğunluktur, ya da muayyen kimselerdir. Her iki durumda da umûm ifâde eden lafızların, ekseriyeti ifâde için kullanılmış olduğu hususunun açık ve zahir bir örf olduğu sübût bulmuş olur.

Durum böyle olunca, bu sîgaların umûma delâlet edişleri, kat'î olmayıp zahiridir. Fakat bu, affın câiz olmasını nefyetmez. Haydi diyelim ki delâleti kat'î olsun. Fakat biz وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ *"Sizden kim zulmederse (...)"* ifâdesinin bu zulmü izâle edecek bir şeyin bulunmamasıyla mukayyet ve meşrût

olduğu hususunda, ittifak etmiştik. Bu durumda diyoruz ki: Bu kimse, Müslümandır. Fakat sen niçin, zulmü izâle edecek şeyin bulunmadığını söyledin? Çünkü bize göre af, onu izâle edecek şeylerden birisidir. Bu af ise, üç şeyin birisidir. Ve meselenin de başlangıcıdır. Bunun, onun dediği şeye delâletini kabul etsek bile, bu, mesela *"Hakikaten imân edip de, salih amellerde bulunanlara konak yeri olarak Firdevs cennetleri var"* (Kehf, 107) âyeti gibi vaad âyetleriyle çelişki teşkil eder.

İmdi eğer, "vaîd (tehdid) ifâde eden âyetler öncelikle nazar-ı itibara alınır. Çünkü hırsızlık edenin eli, herkese ibret olsun diye kesilir. İlâhi cezâyı hak etmemiş bir kimsenin elini, ibret olsun diye kesmek ise, câiz değildir. Binâenaleyh onun ilahi cezâya müstahak olduğu sabit olunca, -hak ettiği iki cezâyı birleştirmenin imkansız olduğunu da beyan ettiğimizden ötürühak ettiği mükâfatların boşa gitmiş olduğu sabit olmuş olur" denilirse deriz ki: "Hırsızın elinin sırf başkasına ibret olsun diye kesildiğini kabul etmiyoruz. Baksana hırsızın tevbe etmesi halinde de eli, bu maksatla değil ama bir mihnet (sıkıntı) olsun diye kesilir. Bunu bir tarafa bıraksak bile Cenâb-ı Hakk'ın *"Sizden kim zulmederse"* ifâdesi belli bir kavme hitaptır. O halde Allah'ın bunları affetmeyeceğini farzetsek bile, Cenâb-ı Hakk'ın başkalarını da affetmeyeceğini nasıl söylersin.

Resûllerin Ortak Vasfı

Hak Teâlâ'nın وَمَا اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ اِلَّا اِنَّهُمْ لَيَاْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِى الْاَسْوَاقِ *"Sen'den evvel gönderdiğimiz her bir peygamber de, yemek yer, çarşılarda yürürdü"* ifâdesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, müşriklerin *"Bu nasıl peygamber, yemek yiyor, çarşı-pazar geziyor"* (Furkan, 7) şeklindeki sözlerine bir cevaptır. Allahu Teâlâ bunun bütün peygamberlerde olan sünnetullahı olduğunu, dolayısıyla bunu tenkide mahal olmadığını beyan buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Aslında burada elif'in fethası ile "اِلَّا اَنَّهُمْ" denilmeliydi. Çünkü "اَنَّ" sözün ortasında gelmiştir. Bunun meksur okunması ancak ibtidâ (başta bulunma) halinde söz konusudur. İşte bundan dolayı âlimler şu izahları yapmışlardır:

a) **Zeccâc:** "اِلَّا"dan sonra gelen cümle, mahzûf bir mevsûfun sıfatıdır ve takdiri, "Senden önceki peygamberlerden gönderdiğimiz her biri de,

mutlaka yediler, içtiler, gezdiler" şeklindedir. Buna göre, "مِنَ الْمُرْسَلِينَ" (peygamberlerden) ifadesinde, bu mahzûf mevsûfa bir delâlet bulunduğu için, bu hazfedilmiştir. Bunun bir benzeri de, وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ *"Biz (meleklerden) her birinin belli bir makamı vardır"* (Sâffât, 164) âyetidir. Bunun takdiri de, "وَمَا مِنَّا اَحَدٌ" şeklindedir" demiştir.

b) **Ferrâ** şöyle der: "Bu âyette *"peygamberlerden"* ifadesi bulunmasından ötürü, ayrıca zikredilmesine gerek görülmeyen bir ismin "sıla"sıdır. Buna göre takdiri "إِلَّا مَنْ اَنَّهُمْ" şeklindedir. Bu tıpkı... "وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ" (Sâffât, 164) âyetinin "...إِلَّا مَنْ لَهُ مَقَامٌ" takdirinde olması gibidir. Hak Teâlâ'nın وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا *"Her biriniz mutlaka oraya uğrayacaksınız"* (Meryem, 71) âyetinin, ...إِلَّا مَنْ يَرِدُهَا "oraya uğrayacak olan mutlaka uğrayacak" takdirinde olması gibidir. Binâenaleyh **Zeccâc**'ın görüşüne göre mahzûf olan mevsuftur, **Ferrâ**'nınkine göre ise mevsûldür. Halbuki Basralılara göre, mevsûlü hazfedip, sılayı bırakmak caiz değildir.

c) **İbnü'l-Enbâri** şöyle der: "إِنْ" maddesi, istisnâ edatından sonra başında bir vâv takdir edilerek, "إِلَّا وَإِنَّهُمْ" şeklinde meksûr kılınır.

d) Bazıları da âyetin takdirinin إِلَّا قِيلَ إِنَّهُمْ *"Ancak şöyle denilmiştir"* şeklinde olduğunu söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Buradaki fiil, meçhul olarak "يُمْشَوْنَ" (yürütülürler), yani "ihtiyaçları, yahut insanlar onları yürütür, yürümeye mecbur eder" şeklinde de okunmuştur. Eğer birinci kıraat mütevatir olmasaydı, böyle okunması daha uygun sayılabilirdi.

İnsanlar Birbiriyle İmtihan Edilirler

Hak Teâlâ'nın وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً *"Sizin bazınızı bazınıza bir fitne yaptık"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bununla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu ifade, müşriklerin ileri gelenleri ile fakir sahabe hakkındadır. Buna göre soylu birisi, daha düşük derecede birisinin kendinden önce Müslüman olduğunu görünce, o Müslüman olduğu için, Müslümanlığa tenezzül etmiyor, kendisi gibi asil (zengin) olmayan kişinin, bu hususta kendisini geçmiş olmaması ve daha üstün olmaması için, inkârını sürdürüyordu. Bunun

delili, Hak Teâlâ'nın *"Eğer o (îmân) hayır olsaydı, onlar bizi bu hususta geçemezlerdi"* (Ahkaf, 11) âyetidir. Bu, **Kelbî, Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür.

b) Âyet, bütün insanlar hakkında genel bir ifadedir. **Ebu'd Derdâ** Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir. وَيْلٌ لِلْعَالِمِ مِنَ الْجَاهِلِ وَوَيْلٌ لِلسُّلْطَانِ مِنَ الرَّعِيَّةِ وَوَيْلٌ لِلرَّعِيَّةِ مِنَ السُّلْطَانِ وَوَيْلٌ لِلْمَالِكِ مِنَ الْمَمْلُوكِ وَوَيْلٌ لِلْمَمْلُوكِ مِنَ الضَّعِيفِ وَلِلضَّعِيفِ مِنَ الشَّدِيدِ بَعْضَهُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةٌ *"Veyl (o cehennem vâdisi), cahillerin yüzünden (onlara öğretmedikleri için) âlimlere, tebâsından ötürü hükümdarlara; hükümdarlardan ötürü tebâsına; köleden ötürü efendiye; güçsüzden ötürü güçlüye ve güçlüden ötürü güçsüze olacaktır. Çünkü onlar birbirleri için bir fitne (imtihan vesilesidir)"*[11] dedi ve bu âyeti okudu.

c) Bu, sıkıntıda olanlar ile refahta olanlar hakkındadır. Çünkü sıkıntıda olan şöyle der (düşünür): Ben yaratılış, huy, akıl, ilim, rızık ve ecel hususunda niçin refahta olan gibi kılınmadım? Bu, **İbn Abbas** ve **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

d) Bu, insan olma ve insanlık özellikleri hususunda, kendileriyle aynı olmasına rağmen, bu peygamberliğin Hz. Muhammed (s.a.s)'e verilmesi hususunda o müşriklere karşı bir delil getirmedir. Buna göre Cenâb-ı Hak peygamberleri, gönderildikleri kavimler ve onların eziyetleri ile, ibtila (imtihan) etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sizden önce kitap verilmiş olanlardan ve müşriklerden birçok eziyetler duyacaksınız"* (Âl-i İmran, 186) buyurmuştur. Peygamber gönderilen kavimlerde, hasetleri, daha evvel reis-başkan, sözü dinlenir, hizmet edilir iken, hizmet etmek ve malını-mülkünü (bu uğurda) harcamakla mükellef tutulmaları sebebiyle, peygamber gelmesinden rahatsız olur, eziyet duyar.

En uygun olan, âyeti bütün bu manalara hep birlikte hamletmektir. Çünkü hepsinin müşterek bir noktası vardır.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz: "Bu âyet, kaza ve kadere delildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Sizin bazınızı bazınıza bir fitne yaptık"* buyurmuştur" derler. **Cübbâî** ise, âyetteki "**ca'l**" fiilinin, "tarif etmek, bildirmek" manasına geldiğini söyleyerek şöyle der: "Arapçada hırsızlık yapan kimse için, "Falanca kendisini hırsız kılacak, yani hırsız olarak tanıtacak bir hırsızlık yaptı" denilir. **Cübbâî**'nin bu te'vili tutarsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "**ca'l**" fiilini, "bir işin o şekilde olduğunu bildirme" manasında değil, onu "fitne" diye tavsif etme

11 **Câmiu's-Sağîr**, 2/197.

manasında kullanmıştır. Akıl bile, burada kastedilenin, **Cübbâî**'nin söylediğinden başka bir şey olduğuna delâlet eder. Çünkü sebebin fâili, müsebbebin (neticenin) de fâilidir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ'nın, "safra" ve "hararet" mizacında yaratıp, kendisinde öfkeyi yerleştirdiği ve öfkelendiren şeye muttali olabilecek idrâki verdiği insana bak. Bu toplamı (yani bunların toplamı olan insanı) yaratan, şüphesiz, ondaki öfkenin de yaratıcısıdır. Haset ve benzeri huyların durumu da böyledir. İşte tam bu noktada, onları birbirine "fitne" kılanın da Hak Teâlâ olduğu anlaşılır. Biz, **Cübbâî**'nin dediği gibi, buradaki "**ca'l**'in, hüküm vermek (bildirmek), manasına olduğunu kabul etsek bile, "kılınan" şey eğer değişirse onun değişmesi Cenâb-ı Hakk'ın doğru hükmünün yalan çıkmasını gerektirir. Bu ise imkansızdır. Binâenaleyh bu "**ca'l**" "kılma"nın ve kılınanın değişmesi de imkansızdır. İşte bu durumda, kaza ve kaderin olduğunu söylemek gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Bu Âyetin Makabli ile İlgisi**

Bu, âyetin kendinden öncekiler ile ilgisini izah hususundadır. Çünkü o müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, yemek yediği, çarşı-pazar gezdiği ve fakir olduğu için tenkit edince, onların bu sözleri sanki hurâfe gibi olmuş olur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğine delil bulununca, bu gibi sözlerin, onun nübüvvetini zedeleme hususunda bir tesiri olmaz. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) müşriklerden, sövüp-saymalarından, abuk-sabuk sözler söylemelerinden ve doğru cevabı anlamaya yanaşmamalarından ötürü rahatsız olmuştur. İşte bu sebeple de Resûlü'nü, bütün bu eziyetlere sabra davet etmiş ve halkın bir kısmını bir kısmı için fitne yaptığını beyan etmiştir.

Allahu Teâlâ'nın أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا *"Sabredecek misiniz? Rabbin her şeyi hakkıyla görendir"* âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle der: "Eğer Hak Teâlâ'nın, *"Sizin bazınızı bazınıza fitne yaptık"* ifadesi ile, bunun böyle olduğunu haber vermesi manası kastedilmiş olsaydı, bunun peşi sıra, *"Sabredecek misiniz?"* ifadesini getirmezdi. Çünkü âciz olana emretmek câiz değildir."

İKİNCİ MESELE

Bu ifadenin manası, "Sizler Allah'ın sabredenlere va'dettiklerini bilip dururken, belâlara sabretmez misiniz? Senin Rabbin basîrdir, yani sabredeni

de, sabretmeyeni de görür, bilir ve her birine, hak ettiği mükâfat ve cezaya göre karşılık verir" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Sabredecek misiniz?" bir soru olup, bununla takrir (sabredin) manası kastedilmiştir. Binâenaleyh bunun "**fitne**" lafzından sonra zikri, tıpkı لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا *"Hanginiz en güzel şekilde amel edeceksiniz diye sizi imtihan etmek için"* (Mülk, 2) âyetindeki "ibtila" (imtihan) kelimesinden sonra "اَيُّكُمْ" lafzı gibidir.

Âhirette İnkârcıların Durumu

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا لَوْلَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ نَرٰى رَبَّنَا ۗ لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِيٓ اَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا ﴿٢١﴾ يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٢٢﴾ وَقَدِمْنَآ اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَآءً مَنْثُورًا ﴿٢٣﴾ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَاَحْسَنُ مَقِيلًا ﴿٢٤﴾

"Bize kavuşmayı ümit etmeyenler dediler ki: "Bizim üzerimize melekler indirilmeli değil miydi? Yahut Rabbimizi görmeli değil miydik? Andolsun ki onlar içlerinde kibir ve azamet saklamışlar ve büyük bir azgınlıkla haddi aşmışlardır. Melekleri görecekleri gün, "Evet o gün günahkârlara, hiçbir sevinç haberi yoktur. Size (müjde) yasak edilmiştir, yasak!" diyeceklerdir. Biz onların yaptıkları amellerin önüne geçtik ve bunları saçılmış (boşa gitmiş) zerreler yaptık. O gün cennet yârânının duracakları yer, çok hayırlı, dinlenecekleri yer çok güzeldir" (Furkân, 21-24).

Bil ki *"Bize kavuşmayı ümit etmeyenler dediler ki.."* âyeti, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmeyenlerin **dördüncü şüpheleri** olup, bunun neticesi, "Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'in iddiasında haklı ve doğru olduğuna şahâdet etsinler diye melekler indirmeli, yahut Allah'ın onu bize peygamber olarak haber vermek üzere Rabbimizi görmeli değil miydik?" şeklinde bir manadır. Bu şüphenin izahı şöyledir: Bir şeyi elde etmek isteyen kimsenin, onu elde etmek için, birisi ona kesinkes götüren,

diğeri götürüp götürmeyeceği şüpheli olan iki yolu bulunursa, hakîm (hikmetli) kimseye yakışan, maksadına ulaşması için en kuvvetli ve en güzel yolu seçmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, Resûlullah'ın peygamberliğinin doğruluğuna şahitler olarak melekler indirmesinin maksada daha çabuk ulaştıracağında şüphe yoktur. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber (s.a.s)'i tasdik ettirmeyi istemiş olsaydı, şüphesiz bunu yapardı. Allahu Teâlâ bunu yapmadığına göre, onun Hz. Peygamberi (açıkça) doğrulamayı irade etmemiş olduğunu anlıyoruz. İşte bu şüphenin neticesi budur. Sonra bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ferrâ *"Bize kavuşmayı ümit etmeyenler"* ifadesinin "Onlar, bize kavuşmaktan korkmazlar" manasında olduğunu, âyetteki "**recâ**" (ümid)in, "korku" yerine kullanılmasının, bir inkâr manası taşıdığında, Tihâme lehçesi üzeredir. Hak Teâlâ'nın "مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا" (Nûh, 13) âyetinin "Allah'ın azametinden korkmazlar" demek olduğunu söyler. **Kâdî** ise şöyle der: Böyle bir izah manasızdır. Çünkü bir sözü, hakiki manaya hamletmek mümkün iken mecâzi manaya hamletmek câiz değildir. Putperestlerin durumunun ahireti inkâr etmeleri yüzünden ilâhî cezadan endişelenmedikleri gibi, bizimle karşılaşmayı ve yapılan taatlare karşı, cennet ve diğer mükâfat vaadlerimizi ummayacakları malumdur. Bunu ummayanların, ilahi cezadan endişelenmeyecekleri de malumdur. Demek ki o korku, bu recâya (ummaya) tabidir.

***İKİNCİ MESELE:* Mücessimeye ve Mu'tezile'ye Reddiye**

Mücessime Cenâb-ı Hakk'ın لِقَاءَنَا *"Bize kavuşmayı"* ifadesine tutunarak, Allah'ın bir cisim olduğunu ileri sürmüşler ve şöyle demişlerdir: "Likâ, varmak, ulaşmak demektir. Nitekim "Ona ulaştı, onunla bitişti, kenetleşti" manasında "هٰذَا الْجِسْمُ لَقِيَ ذٰلِكَ" denilir. Cenâb-ı Hak da فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلٰى اَمْرٍ قَدْ قُدِرَ *"Su, (ezelde) takdir edilmiş bir emir üzerinde birleşiverdi"* (Kamer, 12) buyurmuştur. O halde, bu âyet Cenâb-ı Hakk'ın cisim olduğuna delâlet eder." Mücessimenin bu görüşüne şu iki yolla cevap verilmiştir: **Birinci yol,** biz Ehl-i sünnet âlimlerinin bazılarının yoludur ki, onlar şöyle demişlerdir: Buradaki "**likâ**"dan maksat görmektir. Çünkü gören kimse, görmesi vesilesiyle, görülen şeyin hakikatine ulaşır. Binâenaleyh, bu demektir ki "**Likâ**" görme çeşitlerinden birinin adıdır. Diğer çeşidi ise, bitişmek, kenetlenmek ve dokunmadır. Binâenaleyh bu âyet işte bu açıdan Cenâb-ı

Hakk'ın görülebileceğine delâlet eder. **İkinci yol**, Mu'tezile'nin yoludur. Nitekim **Kâdî** şöyle demiştir: "Âyetteki "**likâ**" kelimesini gözün görmesi anlamına alma, Arapçayı bilmemek sayılır. Nitekim duâda لَقَاكَ اللهُ الْخَيْرَ "Allah seni hayırla karşılasın" denilir. Ve yine bazen bir kimse, daha sonra onu ister görsün ister görmesin, لَمْ أَلْقَ الْأَمِيرَ "Emirle karşılaşmadım" der. Yine âmâ olan kimse hakkında, emîr kendisine müsaade edip engel çıkarmadığında لَقِيَ الْأَمِيرَ "Emîrle karşılaştı" denilir. Yine birisi karanlık bir gecede onu görmediği halde birisiyle karşılaştığında يَلْقَاهُ "onunla karşılaşır" denilir. O halde bu demektir ki, buradaki "**likâ**"dan maksat, *"O öyle bir gündür ki, hiçbir kimse, kimseye hiçbir şeyle fayda vermeye muktedir olamayacaktır. O gün emîr (yalnız) Allah'ındır"* (İnfitâr, 19) buyurulan günde, başkasının hükmüne değil, O'nun hükmüne varmak ve yönelmek demektir, yoksa gözün görmesi anlamında değildir."

Bil ki bu söz tutarsızdır. Çünkü biz, "**likâ**"yı gözün görmesi anlamına almıyoruz. Tam aksine biz bu kelimeyi gözün görmesiyle bir şeye bitişip onunla kenetleşme manası arasında müşterek olan bir mana ile yorumluyoruz. Bu da, o şeye kavuşmaktır. Biz, gören kimsenin görmesi vesilesiyle görülen şeye ulaşacağını beyan etmiştik. O halde, pek çok mana arasında müşterek olan bir manayı ifade etmek için vaz' olunmuş olan bir lafız, o manalardan her biri için kullanılabilir. O halde kişinin لَقَاكَ اللهُ الْخَيْرَ "Allah seni hayırla karşılasın" âmânın; لَقِيتُ الْأَمِيرَ "emirle karşılaştım", gören kimsenin "onu gördüm" anlamında "لَقِيتَهُ" ve gören kimsenin "Ona ulaşamadım" anlamında, "وَمَا لَقِيتَهُ" şeklindeki sözleri doğru ve yerindedir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk'ın *"Bize kavuşmayı ümit etmeyenler"* ifadesi, onları zemmetmek sadedinde gelmiştir. Binâenaleyh bu kavuşmayı ummanın mevcut olması gerekir. "**Likâ**"nın ifade ettiği şey, mekân bakımından ulaşma ile görmenin sağladığı ulaşma arasında müşterektir. Birincisi, imkansızdır, o halde ikincisi ister istemez taayyün edip ortaya çıkar. **Kâdî**'nin, "Âyetteki likâ, onun hükmüne başvurmak manasındadır" şeklindeki sözü, bu lafzı, delil olmaksızın zahirî manasından uzaklaştırmaktır. Binâenaleyh âyetin, görmenin sıhhatine, hatta vücûbuna, hatta ve hatta bunu inkâr etmenin kâfirlerin dininden olduğuna delâlet ettiği sabit olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın "لَوْ لَا أُنْزِلَ" ifadesinin manası, هَلَّا أُنْزِلَ "indirilmeli değil miydi?" şeklindedir. **Kelbî** ve **Mukâtil**, "Bu âyet, nübüvveti ve öldükten

sonra dirilmeyi inkâr eden, **Ebû Cehil, Velid İbn Muğîre** ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur" demişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا *"Andolsun ki onlar, içlerinde kibir ve azamet saklamışlar ve büyük bir azgınlıkla haddi aşmışlardır"* ifadesine gelince, bil ki bu, kâfirlerin o **dördüncü şüphelerine** cevaptır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Keyfe Göre Mu'cize Verilmemesinin Hikmetleri**

Bu mesele bu ifadenin o şüpheye nasıl bir cevap teşkil ettiğinin izahı hakkındadır. Bu izah, şu birkaç yönden yapılabilir:

a) Kur'ân'ın mu'cize olduğu aşikâr olunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti de sabit olmuş, kesinleşmiş olur. Artık bundan sonra bu gibi mu'cize talebinde bulunmak, böyle bir istek ileri sürmek, sırf bir büyüklenme ve işi yokuşa sürmedir.

b) Melekler inmiş olsaydı, bu da o mu'cizeler cümlesinden olurdu. Ve, bu iş meleklerin inişine tahsis edildiği için Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna yine de delâlet etmezdi. Tam aksine, onun mu'cize oluşunun umûmi olmasından ve böylece de o mu'cizeyi kabul etmek berikini reddetmek, birbirine müsavi olan iki şeyden birini herhangi bir üstünlük ve tercih sebebi bulunmaksızın, diğerine tercih etmek olur ki, bu da yine sırf büyüklenme ve işi yokuşa sürmedir.

c) O müşriklerin Rablerini görmeleri, Rablerinden Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin doğru olup olmadığını sormaları ve Cenâb-ı Hakk'ın da, "Evet, o benim resûlümdür, o benim peygamberimdir" demesi durumunda bile bu, Hz. Muhammed'in elinde zuhûr eden o mu'cizeyi tesdike herhangi bir katkıda bulunmaz. Zira biz açıkladık ki mu'cize, sözle tasdik etme yerine geçer. Zira Peygamber nübüvvetini iddia ettiğinde, onun: "Ya Rabbi eğer ben bu sözümde doğru isem, şu ölüyü dirilt" demesi üzerine, normalde böyle bir şey imkansız olduğu halde, Allah'ın onu diriltmesi ile, doğrudan doğruya "Doğru söyledin, ey Resûlüm!" demesi arasında fark yoktur. Sözlü tasdik ile, mu'cize ile meydana gelen tasdik, iddia edilenin doğrulanması hususunda eşit olunca, bunlardan ille de birisini istemek sırf büyüklenme ve işi yokuşa sürme olur.

d) Biz, ya Mu'tezile'nin ileri sürdüğü gibi Cenâb-ı Hakk'ın fiillerini maslahatlara göre yaptığını kabul edecek veyahut da Ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebinin ileri sürdüğü gibi, Allahu Teâlâ'nın fiillerini kendi meşîetine

göre yaptığını söyleyeceğiz. Binâenaleyh, eğer birincisi olursa, o müşriklerin belli bir mu'cizeyi istemeleri caiz olmaz. Çünkü bazen o mu'cizeyi izhar etmek ancak Allahu Teâlâ'nın bilebileceği bir kötülüğe yol açabilir. Binâenaleyh, ille de muayyen bir mu'cizeyi istemek bir küstahlık ve haddini bilmeme olur. Zira o herhangi bir şeyin faydalı olduğunu zannetti diye onun kesinkes faydalı olduğuna hükmetmiş olmaktadır. Halbuki kim bunu söylerse o kimse kendisinin bütün şeyleri bildiğine inanmış olur ki, bu da büyük bir tekebbür ve büyüklenmedir. Eğer ikincisi olursa ki bu Ehl-i sünnet ve'l-cemaat âlimlerinin görüşleridir. Kulun, Rabbinden bu manada bir talepte bulunma hakkı yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak dilediğini yapandır. O halde, O'ndan böylesi bir talepte bulunmak bir kibir ve kulluk sınırını aşıp, münakaşa ve karşı koyma durumuna geçmektir.

e) Peygamberler göndermenin maksadı, halka ihsan ve lütufta bulunmaktır. O halde, en büyük hükümdar kendisine acıdığı için aciz kimselerden birisine iyilikte bulunup, bu aciz kimse de, Cenâb-ı Hak ile cedelleşmeye ve karşı koymaya başlayarak, "Ben şunu değil, aksine şunu isterim" derse, o zaman kendini bilmeyip haddini aştığı için, "bu fakir kendi kendine büyüklendi ve azarak haddini aştı" denilmesi yerinde olur.

f) Kastedilen mananın şöyle olması da mümkündür: Allahu Teâlâ, "Şâyet onların bu talebi sırf büyüklenmeleri ve azgınlaşarak haddi aşmış olmalarından öne sürdüklerini bilseydim onların bu isteklerini yerine getirirdim. Ancak ne var ki, ben biliyorum ki onlar bunu sırf işi yokuşa sürmek ve sarpa sardırmak için yapmışlardır. Binâenaleyh şâyet onların bu isteklerini yerine getirmiş olsaydım, onlar bundan kesinlikle istifade edemezlerdi. İşte bu sebeple şüphesiz onların bu isteğini yerine getirmedim" demiştir. Bu izah, lafızdan anlaşılmaktadır.

g) Belki de onlar, Ehl-i kitaptan Allahu Teâlâ'nın, dünyada görülemeyeceğini ve dünyada avâma melek indirmeyeceğini duymuşlardı, bunu biliyorlardı. Ama onlar, iman etmelerini sırf işi sarpa sardırmak yahut da istihzâ etmek için buna bağlamışlardır.

***İKİNCİ MESELE:* Rü'yet Hakkında Mu'tezile'ye Reddiye**

Mu'tezile şöyle der: "Âyet, Allahu Teâlâ'nın görülemeyeceğine delâlet etmektedir. Çünkü O, görülebilseydi, böyle bir talepte bulunmak, haddi aşma ve büyüklenme olarak nitelenmezdi. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki onlar, içlerinde kibir ve azamet saklamışlar ve büyük bir azgınlıkla haddi*

aşmışlardır" şeklindeki ifadesi, ancak onların görmeyi istemelerinden dolayı söylenmiş bir ifadedir. Öyle ki, onlar şâyet sadece meleklerin inmesini istemekle yetinmiş olsalardı, onlara bu şekilde hitap edilmezdi. Bunun delili şudur: Allahu Teâlâ diğer bir âyetinde, kendisinin görülmesi meselesini müstakillen ele almış, bu âyette de bu işin çok büyük bir şey olduğunu belirtmiştir. Bu da, *"Ey Musa, biz Allah'ı apaşikâr görünceye kadar, sana katiyen iman etmeyiz"* (Bakara, 55) âyetidir. Cenâb-ı Hak, bir başka âyetinde de meleklerin inişinden bahsetmiş, fakat burada bu işin çok büyük bir şey olduğunu belirtmemiştir. Bu da o müşriklerin *"Bize melekler indirilmeli ve biz melekleri görmeli değil miydik?"* şeklindeki sözleridir. Böylece, işte bu yaptığımız izahla bu âyetteki büyüklenme ve küstahlaşarak haddi aşma gibi ifadelerin yer almasının, sırf Cenâb-ı Hakk'ın görülmesini talep etmekten dolayı olduğu sabit olmuş olur."

Bil ki bu hususla ilgili sözümüz Bakara Sûresi'nin tefsirinde geçmişti. Biz burada sadece şunu beyan etmek istiyoruz: Cenâb-ı Hakk'ın *"Bize kavuşmayı ümit etmeyenler."* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın görülebileceğine delâlet eder. Ama bu âyette yer alan, "büyüklenme, küstahlaşarak haddi aşma", gibi ifadelerin Allah'ın görülmesinin imkansız olduğuna delâlet etmiş olması mümkün değildir. Çünkü imkansız bir şeyi isteyen kimse hakkında "O, haddi aştı ve büyüklendi" denilmez. Baksana İsrailoğulları, *"Ya Musa, onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize öyle bir tanrı yap!"* (A'râf, 138) dediklerinde, onlar hakkında bu imkansız işi talep etmiş olmalarından dolayı "büyüklendiler, küstahlaşarak haddi aştılar" ifadeleri kullanılmamış, tam aksine *"muhakkak ki sizler cahil bir toplumsunuz"* denilmiştir. Aksine haddi aşma ve büyüklenme vb. ifadeler ancak, insan ya kendisine yakışmayan şeyi kendisinden üstün olandan istediğinde veyahut da o istediği şey kendisine uygun olur ama o da onu, işi sadece yokuşa sürdürmek maksadıyla talep ederse, kullanılır. Netice olarak diyebiliriz ki biz, rü'yetullah ister imkansız, isterse mümkün olsun, büyüklenme ve haddi aşma kelimelerinin hakikati hususunda pek çok izahlar yapmıştık. **Hz. Musa**'nın Cenâb-ı Hak'tan onu görmek istediğinde, Allahu Teâlâ'nın **Hz. Musa**'yı bu şekilde tavsif etmemiş olduğu da buna bir delildir. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) O'nu görmeyi arzuladığı için, böyle bir talepte bulunmuştur. Halbuki bu müşrikler, bu görme işini bir deneme ve işi yokuşa sürme amacıyla istemişlerdir. Bu sebeple de pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak onları bu şekilde

nitelemiştir. Binâenaleyh Mu'tezile'nin ileri sürdükleri iddianın yanlışlığı sabit olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak اَنْفُسِهِمْ فِى *"içlerinde"* buyurmuştur. Çünkü onlar, büyüklenmeyi kalplerinde saklayıp, buna bu şekilde inanmışlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak *"göğüslerinde, hiç şüphe yok ki, asla yetişemeyecekleri bir büyüklükten başka bir şey yoktur"* (Mü'min, 56) buyurmuştur.

Âyetteki وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا *"Onlar zulümde haddi aştılar"* demektir. Nitekim Arapçada عَتَا فُلَانٌ "Falanca haddi aştı" denilmektedir. Allah bu haddi aşmayı, "büyük olmakla" vasfetmekle, bunun çok büyük bir günah olduğunu bildirmiştir. Buna göre mana, "onlar bu denli büyük sözü söylemeye ancak kendilerinin büyüklenme ve azgınlıkta had noktaya varmış olmalarından dolayı cesaret edebilmişlerdir" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا *"Melekleri görecekleri gün, "Evet o gün günahkârlara hiçbir sevinç haberi yoktur. Size (müjde) yasak edilmiştir, yasak!" diyeceklerdir"* ifadesine gelince, bu o müşriklerin, *"Bize melek indirilmeli değil miydi?"* şeklindeki sözlerine bir cevaptır. Böylece Allahu Teâlâ onların istedikleri o şeyin tahakkuk edeceğini, ancak ne var ki ondan ötürü, hoşlarına gitmeyen şeylerle yüz yüze geleceklerini beyan buyurmuştur. Burada birkaç mesele bulunur:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler bu ifadenin başındaki "يَوْمَ" kelimesinin mansub olması hususunda şu iki izahı yapmışlardır:

1) Bu kelimeyi nasbeden âmil "لَا بُشْرٰى" ifadesinin delalet ettiği şey olup, ifadenin takdiri "Melekleri görecekleri günde, müjde talep ederler" şeklinde olmuş olur. Buna göre âyetteki "يَوْمَئِذٍ" kelimesi bir tekrar ifade etmiş olur.

2) İfadenin takdiri "Onların melekleri göreceği günü hatırla, an.." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, bu günün hangi gün olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas,** "Cenâb-ı Hak bununla ölüm zamanını kastediyor" derken, diğerleri kıyamet gününü kastettiğini söylemişlerdir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Ödül Bekleyen Kâfirlerin Hüsranları**

Kâfirlere, "müjde yok!" denilmiştir. Çünkü kâfir, her ne kadar sapık ve saptıran olsa bile, ancak ne var ki o, kendisinin hidâyete ermiş bir muhtedi olduğuna inanır. Böylece de işte bu hususta büyük bir mükâfat beklemektedir. Bir de onlar çoğu kez, kendisinden fayda umdukları şeyi yapmışlardır. Zulme uğrayan kimseye yardım etmek, fakire iyilik etmek ve sıla-i rahimde bulunmak vb. Ancak ne var ki kâfirler, bu gibi güzel şeyleri küfürleri sebebiyle iptal etmişlerdir. Böylece Cenâb-ı Hak onların tâ işin başında sonsuz bir ümitsizliğe ve hüsrana delâlet edecek bir söze muhatap olacaklarını beyan buyurmuştur ki, bu da son derece elem verici bir şey olup, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlar için, Allah'tan hiç de ummadıkları şeyler zuhûra gelmiştir"* (Zümer, 47) ifadesinden kastedilen hususdur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Normal olarak, "onlar melekleri gördükleri günde, kendilerine "müjde" yoktur" denilmesi gerekirdi. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, *"mücrimler için müjde yoktur"* buyurmuştur ki, işte bu sebeple bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, zamir yerine getirilmiş bir zamir isimdir.

b) Bu genel bir ifadedir. Binâenaleyh mücrimler tabiri genel olması sebebiyle burada söz konusu kimseleri de içine alır.

Mu'tezile şöyle der: "Bu âyet, fasık kimselerin ilahî azaba düçâr olacaklarına ve affedilmeyeceklerine kat'î olarak delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın *"mücrimlere hiçbir sevinç haberi yoktur"* ifadesi, nefyin peşinden gelmiş olan nekire bir kelimedir. Binâenaleyh bu ifade, bütün zamanlardaki bütün müjde çeşitlerini içine alır. Bunun delili şudur: Bu hükmü yalanlamak isteyen kimse, "Hayır, onun için falan vakitte müjde vardır" der. Bu hükmü yalanlamak için müjdenin herhangi bir vakitte olabileceği sabit olunca, biz Cenâb-ı Hakk'ın, "لَا بُشْرٰى" ifadesinin, bütün vakitlerde bütün müjde çeşitlerinin nefyedilmesini gerektirdiğini anlamış oluyoruz. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu olumsuzluğu, *"yasak edilmiştir, yasak"* ifadesiyle de te'kid etmiştir. Çünkü Allah'ın affetmesi, en büyük müjdedir. Cehenneme girdikten sonra oradan kurtulmak en büyük müjdedir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefaatte bulunması en büyük müjdedir. Binâenaleyh böylesi bir müjdenin hiçbir mücrim için sabit olmaması gerekir."

Bizim, âyetlerin umûm ifade eden sîgalarına tutunmaya ve bunları delil getirmeye dair açıklamamız defalarca geçmiştir. Müfessirler, bu âyette geçen *"mücrimler"* ifadesiyle kâfirlerin kastedildiğini, bunun delilinin ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Allah'a ortak koşarsa, Allah ona cennetini haram kılar"* (Maide, 72) ifadesinin olduğunu söylemişlerdir.

***BEŞİNCİ MESELE:* "Hicran" Deyiminin İzahı**

Âyetteki "حِجْرًا مَحْجُورًا" ifadelerinin tefsiri hakkındadır. **Sibeveyh,** çekimi olmayan "مَعَاذَ اللهِ" ve "قَعْدِكَ" ifadelerinde ve "عُمْرَكَ" ifadelerinde olduğu gibi fiilleri açıktan getirilemeyen fiiller ile mansûb olan mastarlar konusunda şunu söylemiştir: "Bunlar, Arapların bir düşmanla karşılaştıklarında veya başlarına bir belâ ya da bir musibet geldiğinde, istiâze (Allah'a sığınma makamında) yerinde kullanmış oldukları birtakım kelimelerdir. Nitekim bir kimse diğer bir kimseye, "Falanca şöyle şöyle yapıyor" der, kendisine bu söz söylenilen kimse de حِجْرًا "Allah'a sığınırım ne diyorsun?" der. Bu deyim birisi birisini bir şeyden men ettiğinde kullanılan حَجَرَهُ "onu men etti" ifadesinden alınmıştır. Çünkü, Allah'a sığınan (istiâze) kimse, Allah'tan kötü şeyleri engellemesini ve o kötü şeyin kendisini bulmamasını ister. Buna göre mana, "Allah'tan bunu engellemesini ve buna mani olmasını isterim" şeklinde olur. İmdi şâyet, "Bu ifadenin bu tür mastarlarından olduğu sabit olduğuna göre, daha bunun yeniden "مَحْجُورًا" ifadesiyle te'kid edilmesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu sıfat "حِجْرًا" kelimesinin manasını te'kid etmek için gelmiştir. Bu, Arapların "مَوْتٌ مَائِتٌ، ذَبْلٌ ذَابِلٌ، حَرَامٌ مُحَرَّمٌ" demesi gibidir. "ذَبْلٌ" kelimesi hor ve hakirlik anlamına gelir.

ALTINCI MESELE

Âlimler, bu sözü söyleyenlerin kimler olduğu hususunda ihtilaf ederek, şu üç görüşü ileri sürmüşlerdir:

Birinci görüş: Bunlar, kâfirlerdir. Bu böyledir, çünkü bu kâfirler, meleklerin inmesini talep ve arzu ediyorlardı. Daha sonra bu kâfirler o melekleri ölürken ve kıyamet gününde gördüklerinde onlarla göz göze gelmekten hoşlanmamışlar ve onlardan korkmuşlardır. Çünkü o kâfirler meleklerden hep hoşlanmadıkları şeyleri görüp, bunlarla karşılaşmaktadırlar. İşte bu sebeple kâfirler o melekleri gördüklerinde, kendi düşmanlarıyla karşılaştıklarında ya da bir belâ, musibet geldiğinde söyledikleri bu sözü söylemişlerdir.

İkinci görüş: Bunu söyleyen melekler olup, bunun manası "Size, ilahi mağfiret, cennet ve müjde haram kılındı, haram!" demek olup, yani "Allah bunu size haram kıldı, haram!" demektir. Bu görüşte olanlar kendi aralarında ihtilaf ederek, bunlardan bazıları şöyle demişlerdir:

1) Kâfirler, kabirlerinden çıktıklarında onların muhafızı olan bekçi melekler onlara "haramdır haram!" derler.

2) **Kelbî** şöyle der: "Bunlar cennetin kapılarında bulunan melekler olup, mü'minleri cennetle müjdelerken, müşriklere de "Burası size yasaktır yasak!" derler.

3) **Atiyye**'de şöyle demiştir: "Kıyamet gününde, melekler mü'minleri sevinçli haberlerle karışlarlar. İşte tam o sırada kâfirler bunu görünce, meleklere, "Bize de sevinçli haberler verin" derler. Bunun üzerine de melekler, "Size yasaktır yasak" derler.

Üçüncü görüş: Bu **Kaffâl** ve **Vahidî**'nin görüşü olup, aynı zamanda **Haşan el- Basri**'den gelen bir rivâyettir. Buna göre kâfirler, kıyamet günü kendilerini korkutan o şeyi görüp müşahede ettiklerinde, bundan sığınırlar da "sığınırız sığınır" derler. Bunun üzerine de melekler, "Bugünün şerrinden korunulamaz" derler.

Mücessimeye Reddiye

Cenâb-ı Hakk'ın "وَقَدِمْنَا" ifadesine gelince, **Mücessime** işte bu ifadeyle Allah'ın cisim olduğuna dair istidlâlde bulunarak, "Çünkü gelme işi, ancak cisimler hakkında söz konusu olur" demişlerdir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: "Gelme işinin Allah hakkında imkansız olduğuna dair delil bulunmaktadır. Çünkü gelme işi, hareket ifade eder. Hareketle nitelenen ise, muhdes varlık olur. İşte bundan dolayı **Hz. İbrahim** (a.s) yıldızların kayıp gitmesi (ufûl) ile, onların sonradan yaratılmış olduklarına istidlâl etmiştir. Allahu Teâlâ'nın da muhdes olmadığı sabittir. Binâenaleyh âyetin bu ifadesini te'vil etmek gerekir. Bu te'vili şu birkaç bakımdan yapabiliriz:

1) Cenâb-ı Hakk'ın "وَقَدِمْنَا اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ" ifadesinin manası, *"Biz onların amellerine yöneldik"* şeklindedir. Çünkü bir şeye yönelen, ona kastediyor, varıyor demektir. Kendisine yönelinen şeyde müessir olan ise kast'tır. O halde bu demektir ki, mecâz üslubuyla müsebbeb zikredilmiş, sebep murat edilmiştir.

2) Bununla meleklerin, ahirette hesap mahalline gelmeleri kastedilmiştir. Melekler Cenâb-ı Hakk'ın emriyle buraya gelmiş olunca, Cenâb-ı

Hakk'ın mecazî olarak وَقَدِمْنَا *"Biz geldik"* demesi caizdir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Nihâyet onlar bizi gazaplandırınca kendilerinden intikam aldık"* (Zuhruf, 55) ifadesidir.

3) Krallar bir memlekete girdiklerinde, orayı ifsat ederler. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onların amellerini yok edip, tamamıyla boşa çıkarınca, işte bu durum meliklerin ayak bastığı yerlere benzemiş olur. Bu sebeple de Cenâb-ı Hakk "وَقَدِمْنَا" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak bu "اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ" buyruğu ile onların iyilik diye inandıkları ve kendilerini, Allah'a yaklaştıracağını sandıkları amellerini kastetmiş olup, buna göre mana, *"Yaptıkları hangi amel olursa olsun"* şeklinde olur.

"Hebaen Mensur" Deyimi

Cenâb-ı Hakk'ın فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا *"bunları saçılmış (boşa gitmiş) zerreler yaptık"* ifadesine gelince, bu, "Biz onları geçersiz kıldık ve onları adeta avuca alınması mümkün olmayan toz zerrecikleri gibi faydalanılması mümkün olmayan bir biçime soktuk" demek olup, bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın *"dümdüz ve engin çöllerdeki bir serap gibidir"* (Nûr, 39); *"fırtınalı bir günde rüzgarın şiddetle savurduğu bir kül"* (İbrahim, 18) ve *"yenilmiş ekin gibi"* (Fil, 5) ifadeleridir. **Ebû Ubeyde** ve **Zeccâc** şöyle demektedirler: هَبَاءً (Hebâen) tıpkı pencereden güneş ışınlarıyla beraber içeri düşen toz zerrecikleri gibi olan şeydir." **Mukâtil** ise bunun, hayvanların tırnaklarından uçuşan toz zerrecikleri olduğunu söylemiştir.

Âyetteki اَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَاَحْسَنُ مَقِيلًا *"O gün cennet yaranının duracakları yer çok hayırlı, dinlenecekleri yer çok güzeldir"* ifadesine gelince, bil ki Cenâb-ı Hak kâfirlerin halinin perişan olduğunu, onların tamamen iflas ettiklerini ve alabildiğine bir pişmanlık içine düştüklerini beyan edince, hazzın ve zevkin, Allah'a taatte duyulan hazla ve manevi zevkler olduğuna dikkat çekmek için, cennetlikleri de tavsif etmeye başlamıştır. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

İsm-i Tafdilin Buradaki Manası

Birinci soru: Ateşte hayır olmadığı halde ve bal hakkında, "Bu sirkeden daha tatlıdır" denilemeyeceğine göre, cennetlikler daha nasıl, "Kalacakları yer bakımından, cehennemliklerden daha hayırlıdır" denilebilmiştir?

Buna birkaç bakımdan **cevap** verilebilir:

1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı daha önce geçmiş olan *"Bu mu daha hayırlıdır, yoksa ebedîlik cenneti mi?"* (Furkân, 15) âyeti hakkında yapılmış olan izah gibidir.

2) Cenâb-ı Hak bu ifade ile, onların hayrın ve iyiliğin zirvesinde olduklarını kastetmiştir. Yoksa cehenneme nispeten daha iyi bir yerde olduklarını kastetmiş değildir. Bu tıpkı şairin şu sözü gibidir: إِنَّ الَّذِى سَمَكَ السَّمَاءَ بَنَى لَنَا بَيْتًا دَعَائِمَهُ اَعَزُّ وَاَطْوَلُ *"Semâyı yükselten o zât, bizim için sütunları son derece kıymetli ve uzun olan bir ev yapmıştır."*

3) Bu iki makam arasında söz konusu olan üstünlük meselesi, yer ile ilgili bir meseledir. Yer ise, yer olması açısından, kendisinde bizatihi bir şer, bir kötülük bulunmaz.

4) Bu üstünlük, öyle farzedilmesi durumuna göredir. Yani, "onlar için burada karar kılacakları hayırlı bir yer (şâyet olmuş olsaydı) bile, cennetliklerin karar kılacağı yer, cehennemliklerinkinden daha hayırlı olurdu" demektir.

Cennette Mesken ile Dinlenme Yeri

İkinci soru: Âyet, o cennetliklerin kalacakları yerin, istirahat mahallerinden başka olduğuna delâlet etmektedir. O halde, bu nasıl olur?

Buna şu birkaç yönden **cevap** verebiliriz.

1) "**el-Müstekarru**" kelimesi, karar kılınacak yer anlamındadır. "**Makîl**" ise, kaylûle zamanı anlamına gelecektir. Binâenaleyh bu, onların mekânlarının en güzel bir yer, zamanlarının da en güzel bir zaman olduğuna işarettir.

2) Evet, cennetliklerin oturdukları yer, kaylûle (öğle uykusu) yaptıkları yerden başkadır. Çünkü onlar, Firdevs cennetinde kaylûle yaparlar, daha sonra da yine, kaldıkları mahalle gelirler.

3) Hesap bittikten ve cennetlikler cennete girdikten sonra, o vakit işte kaylûle zamanıdır. Nitekim **İbn Mes'ûd:** "Cennetlikler cennette, cehennemlikler de cehennemde kaylûle yapmadıkça, kıyamet gününün o gündüzü yarı olmaz" demiştir, ve yine **İbn Mes'ûd** bu ifadeyi,ثُمَّ اِنَّ مَقِيلَهُمْ لَاِلَى الْجَحِيمِ"sonra onların kaylûle zamanları muhakkak cehennemdedir" şeklinde okumuştur. **Said İbn Cübeyr** de şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ hüküm verme işine, hesaba çekmeye başladığında, insanlar arasında kuşluk namazı ile gündüzün yarısına kadar olan zaman arası olan bir müddet içinde

hükmünü bitirir. Bunun akabinde, cennetlikler cennette, cehennemlikler de cehennemde kaylûle yaparlar." **Mukâtil** ise, "Cennetliklerin hesabı hafif tutulur. Öyle ki bu iş, dünya günlerinden bir günün yarısı kadar olan bir zaman içinde olup bitiverir. Sonra da onlar aynı gün, cennette kaylûle yaparlar" demiştir.

Cennette Uyku Var mı?

Üçüncü soru: Size göre, ahirette cennetlikler uyumayacaklar, cehennemlikler hissettikleri bir azap içinde; cennetlikler de, hissedip nimetler içinde sürekli kalacaklarına göre, daha nasıl cennet ve cehennemde kaylûle yapılabilir?

Buna şu şekilde **cevap** verilebilir: Cenâb-ı Hak *"Orada, sabah akşam rızıkları da (ayaklarına gelecektir)"* (Meryem, 62) buyurmuştur. Halbuki cennette, akşam sabah diye bir şey yoktur. Zira Allahu Teâlâ, *"orada ne bir güneş ne de bir zemheri görmeyecekler"* (Dehr, 13) buyurmuştur. Bir de, ahirette güneş denilen bir şey olmayacağına göre, orada ne "gündüzün yarısı" ne de "kaylûle zamanı" diye bir şey düşünülemez. Aksine, bunlarla kastedilen, tıpkı kaylûle yerinin yerlerin en güzeli olması gibi, bu yerin de yerlerin en güzeli ve en hoşunun olduğudur. Allah en iyisini bilendir.

Kıyamet Günündeki Haşyet ve Nedâmet

وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَآءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلٰٓئِكَةُ تَنْزِيلًا ﴿٢٥﴾ اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذِ نِالْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا ﴿٢٦﴾ وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِى اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿٢٧﴾ يَا وَيْلَتٰى لَيْتَنِى لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿٢٨﴾ لَقَدْ اَضَلَّنِى عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَآءَنِىْ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْاِنْسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾

"O gün semâ, bulutlarla (çıkıp) parçalanacak, melekler (ellerinde amel defterleri bulunduğu halde hesap için) indirilecek, indirilecek... O gün, gerçek hâkimiyet Rahman'a aittir. Kâfirler için ise, o pek yaman bir gün olmuştur. O gün, her zâlim nedâmetle iki elini ısırıp, "Ne olurdu ben, o Peygamber'in beraberinde (Allah'a) bir yol ediniverseydim. Ne yazık bana! Keşke, falancayı dost edinmeseydim?

Andolsun ki beni zikirden o bana geldikten sonra, o saptırdı." diyecektir. Şeytan, insanı yapayalnız ve yardımsız bırakandır" (Furkân, 25-29).

Bil ki bu ifade, yine o müşriklerin, meleklerin indirilmesi hususunda öne sürdükleri talebe mebnidir. Böylece Cenâb-ı Hak bunun kendisi için birtakım sıfatlar bulunan o günde tahakkuk edeceğini beyan buyurmuştur.

Kıyametteki Bazı Durumlar

Birinci sıfat: *"O gün semâ, bulutları ile paramparça olacaktır."* Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE: **Göğün Parçalanması**

Cenâb-ı Hakk'ın *"Gök yarılıp parçalandığında"* (İnfitar, 1) ifadesi o göğün parçalanacağına; O'nun, *"Onlar ille Allah'ın buluttan gölgeler içinde meleklerle birlikte kendilerine gelivermesini mi bekliyorlar?"* (Bakara, 210) ifadesi de, o göğün bulutlu olacağına delâlet etmektedir. O halde bu demektir ki, söz konusu olan "يَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ" ifadesi, biraz önce zikrettiğimiz bu iki âyetin manasını da kapsamaktadır. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Gök açılıp, böylece kapı kapı olduğunda"* (Nebe, 19) ifadesiyle, yine onun *"artık o, o gün zaafa düşmüştür"* (Hakka, 16) âyetidir.

İKİNCİ MESELE

Ebu Amr ve Kûfeliler, hem burada, hem de Kâf Sûresi'nde, şeddesiz şin ile "تَشَقَّقُ" şeklinde okurlarken diğer kıraat imamları şeddeli şın ile "تَشَّقَّقُ" şeklinde okumuşlardır. **Ebû Ubeyde** şöyle der: "Benim tercihim, bunun tıpkı "تَسَاءَلُونَ" de olduğu gibi, şeddesiz olanıdır" şeddeli okuyanlara göre kelimenin aslı, "تَشَقَّقُ"dür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ferrâ şöyle der: "Âyetteki "بِالْغَمَامِ" kelimesi "عَنِ الْغَمَامِ" (bulutlardan) demektir. Çünkü gök bulutlar ile değil, bulutlardan paramparça olur. **Kâdî:** "Cenâb-ı Hakk'ın göğü, o bulutlara istinat ettirmek suretiyle parçalanacak bir şekilde yaratması imkansız değildir. Bu tıpkı, اَلسَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ *"Gök, onunla parçalanmıştır"* (Müzzemmil, 18) âyeti gibidir" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Meleklerin İnmesi**

Bu parçalanmanın mutlaka, meleklerin inişiyle ilgili olması gerekir. İşte bundan ötürü denilmiştir ki: "Bir peygamber gönderildiği zaman melekler,

göğün kendisiyle kenetlenmiş olduğu belli bir yere inerlerdi. Sonra o gün, gök parçalanıp, açılırdı. Açılınca da, melekler ile yer arasında bir perde olmaktan çıkardı ve böylece melekler yere inebilirlerdi."

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki نُزِّلَ الْمَلٰٓئِكَةُ *"Melekler indirilecek"* ifadesi, genel bir ifade olup, bütün melekleri içine alır. Bir de gök, meleklerin karargâhıdır. Binâenaleyh gök parçalanınca, onların yere inmeleri gerekir. **Mukâtil** şöyle der: "En yakın semâ (gök) parçalanır ve oradaki melekler iner. Bunlar, dünyada yaşayanlardan daha çoktur. Böylece yedi gök birer birer parçalanır, derken Kerîbiyyûn melekleri ve Arş'ı taşıyan melekler de inerler. Sonra da Rab Teâlâ iner." **Dahhâk**'ın rivâyetine göre, **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Her gök birer birer parçalanır ve her birinde olan melekler yere iner. Böylece de âlemi kuşatır ve âlemin etrafında yedi saf oluştururlar."

Bil ki Rab Teâlâ'nın kendisinin inmesi, kesinlikle asılsız bir meseledir. Çünkü inmek, hareket etmek demektir. Hareket etmekle tavsif edilen ise muhdes (sonradan yaratılma)dır. İlah ise muhdes olamaz. Meleklerin, yeryüzüne inmesi meselesine gelince, burada şöyle bir soru sorulabilir: "Yeryüzünün, en yakın semâya kıyasla tıpkı çöle atılmış bir halka (yüzük) gibi olduğu sâbittir. Ya bu dünya Kürsi ve Arş ile kıyaslanırsa iş nasıl olur. Binâenaleyh bütün buralardaki melekler, yeryüzüne nasıl sığabilir. Belki de Allahu Teâlâ, yerin enini boyunu artırır ve onu, bütün bunları içine alabilecek kadar büyütür.

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "Melekler, gökteki bir bulut üzerinde olurlar. Allahu Teâlâ o bulutu, maşherdekilerin üzerine getirir ve o, o gün meleklerin karargâhı olur." **Hasan el-Basri** de "O bulut, gök ile yer arasında bir perde oluşturur. Melekler insanların amellerini yazmak için oraya çıkar. Hesaplaşma ise, yeryüzünde olur.

ALTINCI MESELE

"Meleklerin inmesi"nin manası açıktır. Bu ifadenin sonundaki "**tenzil**" mef'ûl-ü mutlaktır, te'kid için gelmiştir ve meleklerin orada koşuşturduklarının delilidir.

YEDİNCİ MESELE

"اَلْغَمَامُ" kelimesindeki elif-lâm (harf-i ta'rif) umûm için değildir. O halde bu, "ahd" (belli bir bulutu göstermek) içindir. Bununla Hak Teâlâ'nın *"Onlar,*

Allah'ın o buluttan (اَلْغَمَامِ) *gölgeler içinde, meleklerle, kendilerine gelivermesini mi bekliyorlar"* (Bakara, 210) âyetindeki "bulut" kastedilmiştir.

SEKİZİNCİ MESELE

Bu ifade"نُنَزِّلَ الْمَلٰئِكَةُ" (melekleri indiririz) "نُزِّلَ الْمَلٰئِكَةُ، نُنَزِّلُ الْمَلٰئِكَةُ" (indirilir) " نُزِّلَتِ الْمَلٰئِكَةُ" (indirilir) ve "نُزِّلُ الْمَلٰئِكَةَ" (indiririz) şekillerinde okunmuştur ki bu son okuyuş, "نُنَزِّلُ" kıraatindeki fâül-fiil olan nûn'un hazfına göredir ve Mekkelilerin kıraatidir.

O günün ikinci sıfatı: Bu اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ بِالْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ *"O gün gerçek hâkimiyet Rahman'ındır"* ifadesidir. **Zeccâc**, "Buradaki "hak" kelimesi "mülk"ün sıfatıdır ve takdiri, **"el-mülkü'l-Hakkı"** şeklindedir. "Hak" kelimesinin, bu şekilde bir kıraat olmasa bile, başında mukadder bir اَعْنِى (kastediyorum, demek istiyorum) fiili ile mansup okunması da câizdir. "Hâkimiyetin gerçek (hak) olarak nitelenmesi ise, sona ermemesi ve değişmemesi manasınadır" demiştir. Buna göre eğer, "Böylesi mülk, zaten ancak Allah için söz konusudur. Binâenaleyh âyette "o gün gerçek hâkimiyet O'nundur" denilmesinin manası nedir?" denirse, biz deriz ki: O gün, ne şeklen, ne de gerçek manada, Allahu Teâlâ dışında mâlik yoktur. Diğer günlerin aksine, artık o gün, bütün hükümdarlar O'na boyun eğer, bütün yüzler O'na döner ve bütün zorbalar, O'nun önünde zilletini kabul eder.

Bil ki bu âyet, **Mu'tezile**'nin, "Allah'ın, itaat edenlere mükâfat ve karşılık vermesi O'na vâciptir" şeklindeki görüşlerinin yanlışlığına delâlet eder. Çünkü eğer, mükâfat vermesi Allah'a vâcip olsaydı, vermemesi halinde kınanmaya müstahak olurdu. Böylece de, o böyle yapamamazlık edemezdi. Dolayısıyla da mutlak manada hükümdar olamazdı. Hem sonra, *"O gün hak olan mülk Rahman'ındır"* âyeti, o gün başkasına ait bir hâkimiyetin bulunmayacağını göstermektedir. **Mu'tezile**'nin görüşüne göre ise, âyetin manası yerini bulmaz. Çünkü başkasında alacağı bulunan, o alacağının gerçek malikidir. Bu duruma göre, Hak Teâlâ, kul tarafından hak edilen şeyin maliki değil demektir. Bir de, Hak Teâlâ, birisinden alacaklı durumda olduğunda, onu bağışlaması-silmesi mümkündür. Başkası ise, birisinde alacağı olduğunda, ondan vazgeçmeyebilir. O halde, buradaki kulluk daha mükemmeldir. Bir de ömrü boyunca Allah'ı inkâr edip, ömrünün sonunda kısa bir zaman Allah'ı tanıyıp, O'na inanıp, ölen kimseye Hak Teâlâ milyon sene çeşitli sevaplar verse de, sonra bir an için ona vermemeyi kastetse, o zaman (sefih) beyinsiz olur. İşte bu da, kulluğun ve zilletin doruk

noktasıdır. Hâli böyle olan kimse hakkında, artık nasıl olur da *"o gün gerçek hâkimiyet Rahman'ındır"* denilmesi uygun düşer? Hem, her zaman bir şeyi yapan herkes, eğer o şeyi yapmayacak olsa, bu kınamayı gerektirir. O kimse, vermesi ile mükemmelliği, vermemesi ile de noksanlığı kazanmış olur, binâenaleyh böylece de O, melik değil, üzerinde herkesin alacağı bulunan bir fakir olmuş olur. Dolayısıyla da *"O gün hak olan mülk Rahman'ındır"* âyetinin, Mu'tezile'nin prensiplerini reddettiği sabit olur.

Üçüncü sıfat: Bu وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا *"Kâfirler için ise o pek yaman bir gündür"* âyetidir. Bunun manası açıktır. Çünkü Allahu Teâlâ bütün halleri bilen ve dilediği her şeye kâdir olandır. Diğer varlıklar ise, âcizlik yuları ve kahır gemi ile gemlenmiştir. Binâenaleyh o gün, kâfirler için çok zor bir gün olacaktır.

Dördüncü sıfat: Bu وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ *"O gün her zâlim nedametle iki elini ısırır"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bununla ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"ez-Zâlim" kelimesinin başındaki elif-lâm ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, istiğrâk ifade eder, bütün zâlimleri içine alır.

b) Ahd ifade eder, belli bir zâlimi gösterir. Bunun "ahd" ifade ettiğini söyleyenler de iki değişik görüş belirtmişlerdir:

1) **İbn Abbas** (r.a), "Bununla, **Ukbe b. Ebî Mu'ayt b. Ümeyye b. Abdişems** kastedilmiştir. Çünkü o, bir yerden geldiğinde Mekkelilerden komşularını dâvet edeceği bir ziyafet verirdi. Hz. Peygamber (s.a.s) ile pek sık otururdu. Peygamber (s.a.s)'in sözleri, onun hoşuna giderdi. Derken yine böyle bir gün; bir ziyafet hazırladı. Hz. Peygamber (s.a.s)'i de dâvet etti. Hz. Peygamber (s.a.s) "Sen kelime-i şahâdet getirip (Müslüman olmadıkça) yemeğini yemem" dedi. O da, kelime-i şahâdet getirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) onun ziyafetine katıldı. Bu iş, **Ümeyye b. Halef**'in kulağına gitti. O, "Sapıttın ey **Ukbe**" dedi. Çünkü **Ümeyye, Ukbe**'nin samimi arkadaşı idi. **Ukbe** "Ben bunu, o benim yemeğimi yesin diye söyledim" deyince, **Ümeyye b. Halef,** "Hayır olmaz. Gidip onun yüzüne tükürmedikçe ve boynuna basmadıkça senden razı olmayacağım" dedi. **Ukbe** de bunu yaptı. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Seninle Mekke dışında karşılaşırsam, kılıcımla başına ineceğim" dedi. Bunun üzerine *"O gün, o zâlim nedametle*

iki elini ısırır" âyeti indi. Yani **Ukbe**, "Keşke ben, **Ümeyye**'yi dost edinmeseydim. Vallahi o beni zikirden, yani Kur'ân'dan, ve Hz. Muhammed (s.a.s) sayesinde bana gelen imândan uzaklaştırdı" diye, pişmanlığını gösterdi. Derken Bedir günü **Ukbe** esir edildi ve ölüme mahkum hapsedildi ve öldürüldü. O gün **Ukbe** ile **Nadr b. Hâris**'in dışında hiçbir esir öldürülmemişti.

1) Râfızîler "Bu, zâlim, ismi açıkça verilmiş olan biri idi. Fakat Müslümanlar onun ismini değiştirdiler, sakladılar ve onun isminin yerine, âyete (falanca) diye yazdılar" diye iddia eder Resûlullah'ın iki faziletli sahabisinin adını verirler.

Bil ki, lafzı umûmi manası üzerine bırakıp, olduğu gibi anlamak, lafzın kendisinden ötürü değildir. Çünkü biz, usûl-ü fıkıh'ta, "Elif-lâm, müfred ismin başına geldiğinde, umûmilik ifade etmez, aksine bu kelime umûmiliği, "Bir hükmün bir vasfa dayandırılması, o vasfın o hükmün illeti olduğunu ihsâs ettirdiği içindir" kâidesinden ötürü kazanmıştır" diye beyan ettik. Binâenaleyh bu, o zâlimin ellerini pişmanlıkla ısırmasında müessir olanın, kendisinin zâlimliği olduğunu gösterir. Bu durumda da, illet umûmi olduğu için, ifade ettiği hüküm de umûmi olmuş olur. Bu görüş, meseleyi tek bir şahsa tahsis etmekten daha evlâdır. Çünkü bizim bahsettiğimiz husus, bunun umûmi olmasını gerektirir. Bu âyetin, hususi bir hadise hakkında inmesi, kendisinden umûmiliğin kastedilmesine, hem bu belli şahsın, hem onun dışında kalanların, bu umûmi hüküm (ifade) içine girmelerine ters değildir. Bir de âyetin maksadı, herkesi zulümden alıkoymaktır. Bu ise ancak, âyetin umûmi manada olmasıyla sağlanır. Râfızilerin görüşü ise ancak Kur'an'a ta'n etmek ve onun değiştirip tahrif edildiğini iddia etmek manasına gelir. Bunu söylemenin ise küfür olduğunda şüphe yoktur.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile, *"O gün her zâlim nedametle iki elini ısırır"* âyetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "zâlim sözü, kâfiri ve fasığı da içine alır. Binâenaleyh bu Allahu Teâlâ'nın büyük günah sahiplerini affetmeyeceğine delâlet eder." Bu hususdaki görüş ve cevabımız daha önce geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ, *"O gün her zâlim nedâmetle iki elini ısırır"* buyurmuştur. **Dahhâk** "O zâlim iki elini, dirseklerine kadar yer ve sonra elleri yeniden bitiyor (tekrar meydana geliyordu). Bu iş, sürüp gidiyordu (gidecek)" derken,

muhakkik âlimler, "Bu ifade, o kimsenin alabildiğine pişmanlık duyduğunu, üzülüp kederlendiğini mecâzen ifade etmektedir. Nitekim Arapçada bu manada, "parmak uçlarını ısırıyor, ellerini yiyor" denilir" demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki *"zâlim"* ile belli tek bir şahıs kastedilmeyip, bütün zâlimleri ifade ettiğini beyan ettiğimiz gibi, yine "falanca" ifadesi ile de belli bir şahıs kastedilmeyip, aksine Allah'a isyan edilecek konularda, kendisine baş eğilen, itaat edilen, sözü dinlenen herkes kastedilmiştir. **Kaffâl,** bu hususta: *"Kâfir, Rabbinin aleyhine (şeytana) yardımcıdır"* (Furkân, 55) ve *"Kâfir o gün, "Keşke toprak olsaydım" diyecek"* (Nebe', 40) âyetlerini delil getirerek, bu âyetlerdeki "kâfir" ile kâfirler cemaatinin kastedildiğini söylemiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Yâ ile "يَا وَيْلَتَا" şeklinde okunmuştur. Asıl olan şekil de budur. Çünkü insan "وَيْلَتَهُ" diye, pişmanlık nidâsında bulunur. Bu, "o kimsenin helâki" manasına gelir. Nitekim insan, kendi helâkine ölümüne sanki "Gel ey helâk, tam senin zamanın" der. Bu "yâ", tıpkı **"sahâra"**, **"uzâra"** kelimelerinde olduğu gibi, elif'e kalbolunmuştur.

ALTINCI MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"zikir'den"* ifadesi, Allah'ı zikirden, yahut Kur'ân'dan ve Resûlullah'ın va'z u nasihatından" demektir.

Bununla o kimsenin kelime-i şehadeti söyleyip İslâm'a girişi de kastedilmiş olabilir. Âyetteki "şeytan" da, o zâlimin dostu olan (**Ümeyye**'ye) bir işarettir. O ona, tıpkı şeytanın birisini saptırıp, sonra yapayalnız bırakması ve ona faydalı olmaması gibi, kendisini saptırdığı için "şeytan" diye isimlendirilmiştir. Yahut da bununla Allahu Teâlâ "İblis"i kastetmiştir. Çünkü onu, o saptırana dost olmaya, Resûlullah'a muhalefet etmeye sevk eden, sonra da onu yapayalnız bırakan İblis'in kendisidir.

Yahut da Cenâb-ı Hak bu kelimeyle, bütün şeytanları, cinlerden ve insanlardan şeytanlaşan herkesi kastetmiştir. Âyetteki *"şeytan"* cümlesinin o zâlimin sözünün nakledildiği yani ona ait ifadeye dahil olması muhtemel olduğu gibi, Cenâb-ı Hakk'ın söylediği bir söz olması da muhtemeldir.

Kur'ân'ı Garip Bırakanlar

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَٰذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ ۗ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾

"Peygamber dedi ki: "Ya Rabbi, kavmim gerçekten şu Kur'ân'ı terk edilmiş (bir şey) edindiler." Biz, her peygambere günahkârlardan böyle düşmanlar kıldık. Hidâyet verici ve yardımcı olarak Rabbin yeter" (Furkân, 30-31).

Bil ki kâfirler, çokça yersiz itirazlarda bulunup, işi yokuşa sürünce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gönlü daraldı ve onları Allah'a şikâyet ederek *"Ya Rabbi, kavmim gerçekten şu Kur'ân'ı terk edilmiş (bir şey) edindiler"* dedi. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Bu Sözün Ahirette Söyleneceği**

Müfessirlerin çoğu, bunun Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat söylediği bir söz olduğu kanaatindedirler. **Ebu Müslim** ise, "Hayır, bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in ahirette böyle söyleyeceği manası kastedilmiştir. Bu tıpkı, *"Her ümmete bir şahit getirdiğimizde ve seni de bunlara şâhit kıldığımızda (halleri) nice olacak?"* (Nisa, 41) âyetinde anlatılan husus gibidir" demiştir.

Birinci görüş daha uygundur, çünkü âyetin lafzına (zâhirine) daha uygundur. Bir de Hak Teâlâ'nın, bundan sonraki *"Biz, her peygambere günahkârlardan böyle düşmanlar kıldık"* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s) için bir tesellidir. Bu ise, ancak o sözün dünyada iken ondan sâdır olması haline uygun düşer.

İKİNCİ MESELE: **Mehcur Kelimesi**

Âlimler, "**mehcûr**" kelimesinin iştikâkı hususunda şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

a) Bu kelime, "**hicrân**" mastarındandır ve "onlar ona iman etmediler, onu kabul etmediler ve o Kur'an'ı dinlemekten hicret ettiler, yüz çevirdiler" demektir.

b) Bu "اَهْجَرَ" fiilindendir ve takdiri "مَهْجُورًا فِيهِ" şeklindedir. Yani "hakkında atılıp-tutulan, ileri-geri konuşulan" demektir. Bu "فِيهِ" mahzuftur.

Bunu مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ *"Siz, müstekbirler olarak, geceleyin bu hususta hezeyanlarda bulunuyorsunuz"* (Mü'minûn, 67) âyeti de destekler. Sonra Kur'ân hakkındaki "**hecr**"leri, yani atıp-tutmaları, onları "Bu sihirdir, şiirdir, yalandan, saçma-sapan şeylerdir" demeleridir.

Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّقَ مُصْحَفًا لَمْ يَتَعَهَّدْهُ وَلَمْ يَنْظُرْ فِيهِ جَارَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ يَا رَبِّ الْعَالَمِينَ عَبْدُكَ هٰذَا اِتَّخَذَنِي مَهْجُورًا اِقْضِ بَيْنِي وَبَيْنَهُ *"Kim Kur'ân'ı öğrenir ve kendisine ilgi duymaksızın ve içindekileri tefekkür etmeksizin onu bir mushaf olarak baş ucuna asarsa, kıyamet günü o Kur'ân onun yakasına yapışır ve "Ey âlemlerin Rabbi, bu kulun beni mehcûr (terkedilmiş-unutulmuş bir şey) kıldı. Benimle onun arasında (bugün) hükmü sen ver" der."*

Daha sonra Allahu Teâlâ, Resûlü'nü teselli edip, ona güç-kuvvet vererek, وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ *"Böylece biz, her peygambere günahkârlardan düşmanlar kıldık"* buyurmuş ve bununla Peygamber'in diğer peygamberlerden alabileceği ibretler bulunduğunu, dolayısıyla, tıpkı onlar gibi, kavminden gördüğü eziyetlere karşı sabretmesi gerektiğini beyan buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ehl-i sünnet âlimlerimiz bu âyetle, hayrın da, şerrin de yaratıcısının Allahu Teâlâ olduğuna dair istidlâl edip şöyle demişlerdir: "Çünkü Hak Teâlâ'nın bu beyanı bu düşmanlığın, Allah'ın yaratmasıyla olduğuna delâlet eder. Bu düşmanlığın bir küfür olduğunda ise şüphe yoktur."

Cübbâî de şöyle der: "Buradaki "**ca'l**" (kılma) ile açıklama bildirme manası kastedilmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ onların düşman olduklarını beyan edince, "Onları düşman kıldık" denilmesi câiz olur. Nitekim bir adam, falancanın hırsız olduğunu açıklayınca, "O onu hırsız kıldı, hırsız yaptı" denilir. Yine hâkim için, "O, falancayı âdil kıldı, falancayı fâsık kıldı ve tenkit etti" denilir.

Ka'bî de, "Allahu Teâlâ peygamberlere, kâfirlere düşman olmalarını emrettiği ve kâfirlere düşmanlık da, kâfirlerin peygamberlere düşmanlığını gerektirdiği için, *"Biz, her peygambere, günahkârlardan böyle düşmanlar kıldık"* denilmesi câiz ve doğru olmuştur. Çünkü bu düşmanlığa sebep olacak şeyi ona yaptıran ve onu buna davet eden, Allah Subhanehû ve Teâlâ'nın kendisidir" demiştir.

Ebu Müslim de: "Âyette bahsedilen düşmanlığın, yakınların değil, uzakların düşmanlığı olması muhtemeldir. Çünkü yardım, yakınlık ve desteği ifade ettiği gibi, düşmanlık da uzaklığı ifade eder. Çünkü Allahu Teâlâ, mü'minler ile kâfirlerin birbirinden uzak olduğunu bildirmiştir" demiştir.

Cübbâî'nin görüşüne şöyle cevap veririz: "Açıklamaya kesinlikle **"ca'l"** (kılma) denmez. Çünkü bir yaratıcının varlığını ve kadim olduğunu, bir başkasına açıklayan kimse için, "O, onu yaratıcı ve kadim kıldı" denemez. İkinci görüşüne de şu şekilde cevap veririz: Allahu Teâlâ'nın emrettiği şeyin, onların kalplerinde düşmanlığın meydana gelmesinde bir tesiri var mıdır, yok mudur? Eğer var ise, mesele yok. Çünkü onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'e düşman oluşları küfürdür. Binâenaleyh Allah, Resûlüne o düşmanlığa sebep olacak bir şeyi emrettiğinde, küfre düşmeye sebep olan bir şeyi emretmiş olur. Yok eğer bunun bir tesiri yok ise, o bundan tamamen uzak olmuş olur. Dolayısıyla bunun ona isnat edilmesi imkansız olur. Bu aynı zamanda **Ebû Müslim**'in görüşüne de bir cevaptır.

İKİNCİ MESELE: **Peygambere Beddua Yaraşır mı?**

Birisi şöyle diyebilir: "Hz. Muhammed (s.a.s)'in, *"Ya Rabbi, kavmim gerçekten şu Kur'ân'ı terk edilmiş (bir şey) edindiler"* ifadesi mana bakımından tıpkı **Hz. Nuh** (a.s)'un, *"Rabbim, kavmimi gece gündüz (dine) davet ettim. Ama benim bu davetim, ancak onların nefretini artırdı"* (Nuh, 5-6) şeklindeki sözü gibidir. Binâenaleyh **Nuh** (a.s)'un bu sözünden maksadı, kavminin başına ilâhî azabın inmesi olduğuna göre, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in sözünde de böyledir. Öyle ise Hak Teâlâ'nın, *"Seni ancak âlemlere rahmet olmak üzere gönderdik"* (Enbiya, 107) âyetinde, kendisini "Rahmet" (sebebi) olarak tavsif ettiği bir peygambere, böyle beddua etmesi nasıl uygun düşer?"

Buna şöyle **cevap** verilebilir: **Nuh** (a.s) bunu söylemiş ve arkasından onlara açıkça beddua etmiştir. Fakat **Hz. Muhammed** (s.a.s) bu sözü söylemiş, ama peşi sıra onlara beddua etmeyip beklemiştir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, *"Böylece biz, her peygambere günahkârlardan düşmanlar kıldık"* buyurunca bu, sanki **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e bütün olup bitenler hususunda sabredip, onlara beddua etmemeyi emir gibidir. Böylece de bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki *"kıldık"* kelimesi ta'zim (Allah'ın yüceliğini gösteren) ifade eden bir üsluptur. Büyük olan, kendisinden ta'zim sadedinde bahsedip, bahşişte bulunacağını bildirir ise, mutlaka o bahşişin büyük olması gerekir. Mesela, *"Celalim hakkı için biz sana Seb'u'l-Mesâniyi verdik"* (Hicr, 87) ve *"Sana kevseri verdik"* (Kevser, 1) âyetlerinde olduğu gibi. O halde bu bahşiş ve atiyyenin, hem dini, hem dünyevî zararların kaynağı bir düşmanlık olması, bu üslûba nasıl uygun düşer?

Cevap: Düşmanlığı yaratmak, (karşı tarafın) meşakkatin artmasına sebep teşkil eder. Zahmetin fazlalığı ise daha fazla mükâfata vesile olur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu düşmanın tek veya daha fazla olması mümkündür. Bu tıpkı, *"Onlar, benim için bir düşmandır"* (Şuarâ, 77) âyetinde olduğu gibidir. Tefsirde Resûlullah (s.a.s)'ın (baş) düşmanı olarak da, **Ebû Cehil** gösterilmiştir.

Âyetteki وَكَفٰى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا *"Hidâyet verici ve yardımcı olarak Rabbin yeter"* cümlesine gelince, **Zeccâc,** "Buradaki bâ harf-i cerri zâiddir. Yani, "...كَفٰى رَبُّكَ" takdirindedir. **"Hâdi"** ve **"nâsir"** kelimeleri de, hâl olarak mansubdurlar, yani "O, dinî ve dünyevî menfaatlere hidâyet eder, sevk eder ve düşmanlarınıza karşı size yardım eder" demektir. Bunun bir benzeri de, *"Ey Peygamber, sana Allah ve tâbi olan mü'minler yeter"* (Enfal, 64) âyetidir" demiştir.

Kur'ân'ın Parça Parça İndirilişinin Hikmeti

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْاٰنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً ۚ كَذٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهٖ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا يَاْتُونَكَ بِمَثَلٍ اِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾ اَلَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلٰى وُجُوهِهِمْ اِلٰى جَهَنَّمَ ۙ اُولٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٣٤﴾

"O kâfirler "Ona Kur'ân bir defada toptan indirilmeli değil miydi" dediler. (Ama) biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık, onu âyet âyet indirdik. Onlar sana her bir misal getirdiklerinde, biz de sana hakkı ve tefsirin en güzelini getiririz.

O yüzleri üstü cehenneme sürülüp (orada) toplanacaklar yok mu, onların yeri çok kötü, yolu çok sapıktır." (Furkân, 32-34).

Bil ki bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr edenlerin **beşinci şüpheleridir.** Bir de Mekkeliler: "Sen, Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu iddia ediyorsun. **Tevrat**'ın **Hz. Musa**'ya, **İncil**'in **Hz. İsa**'ya ve **Zebur**'un da **Hz. Davud**'a toptan indirilmesi gibi, Kur'ân'ı bize toptan getirmeli değil miydin?" demişlerdi. **İbn Cüreyc,** Kur'ân'ın ilk nâzil olan âyeti ile, son nâzil olan âyeti arasındaki sürenin yirmi iki veya yirmi üç sene olduğunu söylemiştir.

Hak Teâlâ onların bu şüphelerine كَذٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ *"Biz onu senin kalbine yerleştirmek için böyle yaptık"* diyerek cevap vermiştir. Bu cevabı şu şekillerde izah ederiz:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) okuma-yazma bilmiyordu. Binâenaleyh eğer Kur'ân ona bir defada indirilmiş olsaydı, o onu zaptedemez (aklında tutamaz), belki de yanılırdı. **Tevrat,** toptan indirilmiştir. Çünkü o, **Hz. Musa** (a.s)'nın okuyabileceği bir biçimde (levhalara) yazılmış olarak gelmişti.

2) Yanında kitap bulunan, çoğu kez kitapta yazılı olana güvendiği için, onu ezberlemek istemez. İşte bu sebeple Allahu Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e kitabı, Kur'ân'ı bir defada değil, onu daha iyi ezberleyebilsin ve yanılmaktan, az okumaktan uzak olsun diye parça parça indirdi.

3) Allahu Teâlâ, eğer Kur'ân'ı tek bir defada indirmiş olsaydı, onun bütün hükümleri, insanlara toptan inmiş olurdu ve bu, insanlara çok ağır gelirdi. Ama Cenâb-ı Hak onu parça parça muayyen zamanlarda indirince, dinin emir ve yasakları da azar azar inmiş olur. Onları yerine getirmek de o nispette (daha) kolay olur.

4) Hz. Peygamber (s.a.s) **Cebrâil** (a.s)'i zaman zaman gördüğünde, kalbi onu görmesinden dolayı güç-kuvvet kazanıyordu. Böylece de, üstlendiği (peygamberlik) vazifesini yerine getirme ve ondan dolayı gelen ezâ-cefalara sabretme, kavminin eziyetine tahammül gösterip cihat etme hususunda kendisini daha güçlü hissediyordu.

5) Parça parça inmesine rağmen Kur'ân'ın mu'cize oluş şartı tamamlanınca, onun mu'cize olduğu sabit olmuş olur. Çünkü bu, insanların gücü

dahilinde olsaydı, onların Kur'ân'ın bir mislini (benzerini) böyle parça parça meydana getirmeleri gerekirdi.

6) Kur'ân onların sorularına, isteklerine cevap vermek için ve başlarına gelen hâdiselere göre iniyordu. Böylece de onlar daha fazla basiret sahibi oluyorlardı. Çünkü bu sebeple, Kur'ân'ın fesahatine, gaybdan haber verme işi de ekleniyordu.

7) Kur'ân, parça parça ve aralıklarla inince, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, tâ işin başında meydan okudu ve sanki Kur'ân'ın her bir parçası ile onlara meydan okumuş oldu. Binâenaleyh onlar Kur'ân'ın parçalarının benzerini yapamadıklarına göre, bütününün benzerini hiç yapamazlar. İşte bu yolla, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gönlünde, müşriklerin artık hiç bir zaman Kur'ân'ın benzerini yapamayacakları hususu iyice yer etmiş oldu.

8) Allah ile peygamberleri arasında, elçilik (habercilik) görevini üstlenmek ve ilâhî kelâmı (mesajı) insanlara ulaştırmak büyük bir makamdır. Binâenaleyh şöyle denilebilir: "Allahu Teâlâ eğer Kur'ân'ı Hz. Muhammed (s.a.s)'e tek bir defada indirmiş olsaydı, **Cebrâil** (a.s) işte böylesi bir makamı (bu vahyi defalarca taşıma şerefini) elde edemezdi. Ama Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı parça parça, belli zamanlarda indirince, bu büyük şeref **Cebrâil** (a.s)'de sürüp gitti. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, Kur'ân'ı parça parça, belirli aralıklarla indirdi.

Âyetteki "كَذٰلِكَ" kelimesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, müşriklerin sözünün devamıdır, yani "Böyle tek bir defada, **Tevrat** ve **İncil** gibi!." demektir. Buna göre, âyette bir takdir yapmaya ihtiyaç kalmaz. Bu da, "Biz onu, senin kalbine iyice yerleştirmek için parça parça indirdik" şeklinde yapılacak bir takdirdir.

b) Bu, Allahu Teâlâ'nın onlara cevap olarak söylediği sözüne dahildir ve manası, *"Böylece o Kur'ân'ı parça parça indirdik"* şeklindedir. Buna göre eğer, "Bu "كَذٰلِكَ" kelimesindeki "ذٰلِكَ" daha önce geçen bir şeye işaret bulunmasını gerektirir. Daha önce geçen şey ise, toptan indirme meselesidir. Öyle ise bu nasıl, "Biz onu böylece parça parça indirdik" şeklinde tefsir edilebilir?" denilirse, deriz ki: O müşriklerin, *"Muhammed'e bu Kur'ân tek bir defada indirilmeli değil miydi?"* şeklindeki iddiaları, mana olarak, "Bu niçin parça parça indirildi" demektir. Binâenaleyh bu "mezkûr" kelime bu manaya işarettir.

Tertîl

Âyetteki وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا *"Onu âyet âyet indirdik"* ifadesine gelince, sözdeki "tertil", sözün kelimelerinin birbiri ardınca, tek tek, yavaş yavaş söylenmesi demektir. Dişlerin "tertil"i ise, dişlerin seyrek bir şekilde düzene konulmuş, dizilmiş olması demektir. Nitekim Arapçada "güzel dizilmiş dişler" manasında "ثَغْرٌ رَتْلٌ" denilir ki bu, muhkem, kuvvetli, sımsıkı olmanın zıttıdır.

Allahu Teâlâ, müşriklerin görüşlerinin bozukluğunu çok net bir cevapla ortaya koyunca, "وَلَا يَأْتُونَكَ بِمِثْلٍ..." yani "Daha önceki şüpheleri cinsinden, her şüphe ortaya atışlarında, biz, sana müşriklerin görüşlerini berhava edecek hakkı getiririz" buyurmuştur. Bu tıpkı, *"Aksine biz hakkı batılın üzerine atarız. Böylece hak o bâtılı paramparça eder. Bir de bakarsın ki bâtıl yok olmuş"* (Enbiya, 18) âyeti gibidir ve "en güzel tefsir" olarak getirdiği o şeyin, açık ve açıklayıcı olma hususunda, kendisinde bulunan üstün meziyetten ötürü olduğunu beyan buyurmuştur. **"Tefsir"**, sözün delâlet ettiği, anlatmak istediği şeyi açıklamak olduğuna göre, bu âyette kendi manası yerinde kullanılmıştır. İşte bu sebeple Araplar, tıpkı, "Bunun manası şöyle şöyledir" denildiği gibi, "Bunun tefsiri şöyle şöyledir" de derler.

Haşirde Kâfirlerin Durumu

Hak Teâlâ'nın اَلَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَى وُجُوهِهِمْ إِلَى جَهَنَّمَ *"O, yüzleri üstü cehenneme sürülüp (orada) toplanacaklar yok mu"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Hureyre (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى ثَلَاثَةِ اَصْنَافٍ صِنْفٌ عَلَى الدَّوَابِّ وَصِنْفٌ عَلَى الْاَقْدَامِ وَصِنْفٌ عَلَى الْوُجُوهِ *"İnsanlar, üç grub olarak haşrolunacaklardır. Bir grub hayvanlar üzerinde, bir grub ayakları üzere (dimdik), bir grub da yüzleri üzere (sürünerek)"* Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in اِنَّ الَّذِى اَمْشَاهُمْ عَلَى اَرْجُلِهِمْ قَادِرٌ عَلَى اَنْ يُمْشِيَهُمْ عَلَى وُجُوهِهِمْ *"Onları ayakları üzere yürüten, yüzleri üstü yürütmeye (süründürmeye) de kâdirdi"*[12] buyurduğu rivâyet edilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Doğruya en yakın olan, her âyetin ifade ettiği hususun her ne kadar diğer cehennemlikler de onlarla birlikte cehenneme girseler bile, bu soruları sırf işi sarpa sardırmak ve yokuşa sürmek için soranların sıfatı olmasıdır.

12 **Müslim**, Münafikûn, 54 (4/2161).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı âlimler bunu, onların âhirette tepetaklak yani yüzleri aşağı, ayakları yukarı doğru çevrilmiş olarak yürüyecekleri manasına tefsir etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den bu da rivâyet edilmiştir. Diğer bazıları ise, bununla kastedilenin, onların öldükten sonra diriltilecekleri ve yüzleri üstü sürünerek gidecekleri manası olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den böyle olacağı da rivâyet edilmiştir. En doğru olanı da budur.

Sûfîler ise şöyle demişlerdir: "Kalpleri, Allah'tan başka şeylere bağlananlar, öldüklerinde işte bu hal üzere kalırlar. Cenâb-ı Hak, onların bu halini *"Onlar, yüzleri üstü cehenneme sürülüp (orada) toplanacaklar"* diye anlatmıştır."

Daha sonra Allahu Teâlâ, bunların makam-mevki bakımından, cennetliklerden daha kötü durumda olduklarını, yol ve gidişatı bakımından çok sapık olduklarını beyân buyurmuştur. Âyetin bu ifadesinin gayesi, onları bu gidişatlarından caydırmaktır. Bu âyet hakkında sorulabilecek soru, *"Cennet ashabı o gün, duracakları yer bakımından daha hayırlıdırlar"*(Furkân, 24) âyeti hakkında sorulan soru gibi olup, cevabı orada geçmişti.

*

Bil ki Allahu Teâlâ tevhit, şerikleri ret, nübüvveti ispat, inkârcıların peygamberlikle ilgili şüphelerine cevap ve kıyametin halleri gibi bazı hususlarda konuştuktan sonra, bilinen metot üzere kıssalar zikretmeye başlamıştır:

1- Hz. Musa (a.s)'nın Kıssası

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهٗٓ اَخَاهُ هٰرُونَ وَزِيرًاۚ ﴿٣٥﴾ فَقُلْنَا اذْهَبَآ
اِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۚ فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًاۚ ﴿٣٦﴾

"Andolsun ki biz, Musa'ya o kitabı verdik. Biraderi Hârun'u da onun yanına vezir yaptık ve "Âyetlerimizi yalan sayan o kavme gidin!" dedik. Neticede onları tam bir helak ile imhâ ettik" (Furkân, 35-36).

Bil ki Cenâb-ı Hak, *"Biz her peygambere günahkârlardan böyle düşman peydâ ettik"* (Furkân, 31) buyurunca, bunun peşinden bir grup

peygamberlerden bahsetmiş ve onlara, ümmetlerinden tekzip eden (yalanlayanların) başına gelecek şeyleri bildirmek üzere: *"Andolsun ki biz, Musa'ya o kitabı verdik..."* buyurmuştur. Bu, "Ey **Muhammed,** sen peygamber olarak gönderilip, kavmince tekzip edilen ilk kimse değilsin. Biz **Musa**'ya da âyetlerimizi vermiştik, ama kavmince kabul görmedi, reddolundu. Musa'ya **Tevrat**'ı vermekle kalmadık, onu kardeşi **Harûn** ile tavkiye ettik. Ama buna rağmen, yine reddolundu" demektir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Vezirin Manası**

Hz. Hârun (a.s)'un vezir olması, onun nübüvvet (peygamberlik)te, **Hz. Musa** (a.s)'nın ortağı olmasına mani değildir. Binâenaleyh bu âyetteki فَقُلْنَا اذْهَبَا ifadesinin, sadece **Hz. Musa** (a.s)'ya bir hitap olduğunu söyleyenlerin, bu görüşlerinin tutar tarafı yoktur. Aksine bu tıpkı اِذْهَبَا اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى *"Firavun'a gidin, çünkü o azdı"* (Tâhâ, 43) âyeti gibidir.

Şâyet, "**Hz. Hârun** (a.s)'un vezir olması, onun **Hz. Musa** (a.s)'ya peygamberlik hususunda ortak olmasına ters gibidir. Hatta bundan öte, "Eğer o ona peygamberlikte ortak olursa, onun veziri olmaktan çıkar" denilmesi gerekir?" denilirse biz deriz ki: Bu iki vasıf arasında bir zıtlık yoktur. Çünkü **Hz. Hârun** (a.s)'un, peygamberlik meselesinde, **Hz. Musa**'ya ortak olması ve onun veziri, yardımcısı olması imkansız değildir.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: "Arapçada "vezir", kendisine başvurulan ve fikrinden istifade edilen kimse demektir. O halde "vezir", sayesinde (yanlışlıklardan) korunulan" demektir. Hak Teâlâ'nın كَلَّا لَا وَزَرَ *"Hayır, hiçbir sığınak yok"* (Kıyame, 11) ifadesi de bu manada olup, "Sığınılacak, ilticâ edilecek, başvurulacak yer yok" demektir. **Kâdî** şöyle der: "İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "O'nun veziri vardır" ve "O vezirdir" diye nitelenemez. Çünkü bu manada, O'nunla müşavere etmek ve O'ndan görüş almak yine O'nun başkasıyla müşavere etmesi söz konusu değildir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "فَدَمَّرْنَاهُمْ" kelimesi, "Onları tamamen helâk ettik" manasınadır. Buna göre eğer, "Bunun başındaki fâ, fâ-i takibiyyedir. Halbuki onların helâk işi, **Hz. Musa** ile **Hz. Hârun**'un o kavme gidişlerinin hemen peşinden olmayıp, uzun bir zaman sonra olmuştur?" denilirse, biz deriz ki: "Buradaki takibiyye (hemen peşi sıra olma), helâkin meydana gelmesi açısından değil, helâke hükmedilmesi bakımındandır." Allahu Teâlâ'nın bu

kıssayı özet halinde sunmak istediği ve bundan dolayı da, kıssanın sadece başı ile sonunu zikretmiş olduğu, çünkü kıssanın uzun uzadıya anlatılmasının maksadının, peygamber göndermek suretiyle, onları delillerle susturmak, onların da peygamberleri yalanlamak suretiyle helâki hak etmeleri olduğu da söylenmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"Âyetlerimizi yalan sayan o kavme gidin"* buyurmuştur. Şimdi biz, burada bahsedilen "âyetleri yalan sayma" meselesini, Allah'ın âyetlerini (**Tevrat'ı**) yalanlama manasına alırsak, bir problem yok. Fakat bunu "peygamberlik âyetlerini, yani "mu'cizeleri" yalanlama manasına alırsak, bu ifadede kullanılan كَذَّبُوا *"yalanladılar"* fiilini, mazi olmasına rağmen, muzâri olarak yani "yalanlayacak olanlar" manasına alırız.

2- Hz. Nûh (a.s)'un Kıssası

وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ اَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ اٰيَةً وَاَعْتَدْنَا لِلظّٰلِمِينَ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿٣٧﴾

"Biz, Nûh kavmini de, peygamberleri tekzip ettikleri vakit boğduk ve kendilerini insanlara bir ibret yaptık. Zâlimler için acı veren bir azap hazırladık" (Furkân, 37).

Bil ki Allahu Teâlâ bu âyette, *"Onlar, peygamberleri tekzip ettiler"* buyurmuştur. Bu ya onların bütün peygamberleri inkar eden Brahmanlardan olmalarından dolayıdır, yahut da bir tek peygamberi yalanlamanın, bütün peygamberleri yalanlamak demek olmasından ötürüdür. Çünkü peygamberlerden bir tanesini bile tekzip etmek, ancak mu'cizeyi kabul etmemekle mümkündür. Mu'cizeyi kabul etmemek, ona inanmamak ise, bütün peygamberleri yalanlamayı gerektirir. Yahut da bu "peygamberler" kelimesi ile, tek olmakla beraber **Hz. Nûh** (a.s) kastedilmiştir. Bu tıpkı فُلَانٌ يَرْكَبُ الْاَفْرَاسِ "Falanca atlara biniyor" denilmesi gibidir.

Hak Teâlâ'nın اَغْرَقْنَاهُمْ *"Onları boğduk"* ifadesine gelince, **Kelbî** şöyle der: "Allahu Teâlâ, kırk gün üzerlerine yağmur yağdırdı ve yerden sular çıkardı. Böylece bütün yeryüzü bir deniz oldu."

Hak Teâlâ'nın وَجَعَلْنَاهُمْ *"(ibret) yaptık"* ifadesi, "Onların boğuluşunu, yahut onların kıssasını bir âyet, ibret alınacak bir şey kıldık" demektir. *"Zâlimler için acı veren bir azap hazırladık"* ifadesi de, "Peygamberleri yalanlama hususunda, o kavmin yoluna giren herkes için elem verici bir azap hazırladık" demektir. Bu "Zâlimler" ile, **Nûh** (a.s)'un kavminin murat edilmiş olması da muhtemeldir.

3- Âd, Semûd ve Ashabu'r-ress'in Kıssası

وَعَادًا وَثَمُودَا۟ وَأَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًۢا بَيْنَ ذَٰلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴿٣٩﴾

"Âd'ı da, Semûd'u da Ress Ashabını da ve bunlar arasında (geçen) birçok nesilleri de (helâk ettik). Biz, her birine misaller irâd ettik ve hepsini tamamen helâk ettik" (Furkân, 38-39).

Bu âyetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "**Âd**" kelimesi ya bir önceki âyetteki وَجَعَلْنَاهُمْ *"onları ibret yaptık"* ifadesindeki "**hüm**" (onlar) zamirine, yahut da, الظَّالِمِينَ "zâlimler" ifadesine atıftır. Çünkü bunun manası, "Biz zâlimlere acıklı bir azap hazırladık, vaîdde bulunduk" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

"**Semûd**", "kabile" manası kastedilerek gayr-ı munsarıf olarak "ثَمُودَ" şeklinde de okunmuştur. Ama munsarıf olması halinde, bu ya (müzekker bir kelime olan) "**hay**" (küçük kabile) manasına olmasından, yahut da bu kavmin en büyük babalarının adı olmasından ötürüdür.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Ashabu'r-Ress**

Ebu Ubeyde: "Ress, içi duvarla örülmemiş kuyu manasınadır" derken, **Ebû Müslim,** şöyle demiştir: "O beldede, "**Ress**" denilen bir yer vardı. Bundan dolayı o vâdinin bu kimselerin yurdu olması mümkündür. "Araplara göre **"Ress"** gömmek demektir. Buna hafr (kazmak, eşmek) de denir. Nitekim ölü için bir çukur kazılıp gömüldüğünde, "رُسَّ الْمَيِّتُ" denilir. Tefsirde

ise, bu bir kuyunun adıdır. Bu her ne ise, şurası muhakkak ki Cenâb-ı Hak, **Ashab-ı Ress**'i helâk ettiğini haber vermiştir, vesselam.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Müfessirler, "**Ashabu'r-Ress**"in kimler olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Bunlar, çok malları ve sürüleri olan putperest bir kavim idi. Allahu Teâlâ, onlara **Hz. Şuayb** (a.s)'ı peygamber olarak gönderdi ve o, onları imana davet etti. Ama onlar azgınlıklarını artırdılar, ona hep eziyet ettiler. Bir gün o kuyularının etrafında iken, Cenâb-ı Hak onları ve evlerini yere batırdı.

2) **Ress**, "Felcü'l-Yemâme" denen yerdeki bir kent adıdır. Onlar, peygamberlerini öldürdükleri için helâk edildiler. Bunlar, **Semûd** kavminin orada kalanlarından idiler.

3) Bunlar, **Hanzele b. Sahran** gibi bir peygamberin ashabından idiler. Bunlara anka kuşu musallat olmuştu. Bu anka, kuşların en büyüğüdür. Boynu uzun olduğu için, ona bu ad verilmiştir. Bu kuş onların "Feth" adındaki dağlarında yaşıyordu. Avlanmak istediğinde, gökten aniden inip, çocuklarını kapıp götürüyor, yiyordu. Derken **Hanzele** o kuşa beddua etti ve kuşa yıldırım isabet etti. Sonra kavmi **Hanzele**'yi öldürdüler. Bunun üzerine onlar helâk edildiler.

4) Bunlar, Ashab-ı uhdûd (kuyular ashabı)dırlar. Çünkü "ress", kuyu demektir.

5) Ress, "Antakya"dır. Çünkü Antakyalılar orada, **Habibu'n-Neccâr**'ı öldürmüşlerdi. Onların, **Habib**'i yalanlayıp, bir kuyuya gömüp öldürdükleri rivâyet edilmiştir.

6) **Hz. Ali** (r.a)'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bunlar, "Senevber" ağacına tapan bir topluluktu. Onlar, peygamberlerini toprağa gömdükleri için, Ashab-ı Ress adını almışlardır."

7) **Ashab-ı Ress**, doğudan gelen. **Ress** adındaki bir nehrin kenarında şehirleri bulunan bir kavim idi. Allahu Teâlâ onlara, **Ya'kub** (a.s)'un oğullarından Yahûda'nın soyundan gelen bir peygamber gönderdi. Fakat onlar onu yalanladılar. Derken o onların içerisinde bir müddet kaldı. Sonunda onları Allah'a şikâyet etti (onlara beddua etti). Bunun üzerine onlar, bir kuyu kazıp onu içine hapsettiler ve: "İlahımızın bizden razı olacağını umarız"

dediler. Gün boyu, hapsettikleri peygamberin iniltisini dinliyorlardı. O peygamber: "Allah'ım, ey efendim, yerimin darlığını, belâmın şiddetini, kalbimin zayıflığını, çaremin azlığını görüyorsun. Binâenaleyh canımı bir an önce al" diyordu. Ölene kadar böyle dedi. Sonra Allahu Teâlâ, alabildiğine kavurucu bir rüzgâr gönderdi. Onların yaşadıkları o arazi, tutuşmuş bir çakmak taşı gibi yandı. Cenâb-ı Hak, üzerlerine de zifiri bir bulut kapattı. Böylece onların bedenleri tıpkı kalayın ateşte erimesi gibi, eridi.

8) **İbn Cerir**, Hz. Peygamber (s.a.s)'den şunu rivâyet etmiştir. "Allahu Teâlâ bir belde ahalisine, bir peygamber gönderdi, ama siyah bir köle hariç, o belde halkından hiçbiri ona iman etmedi.. Daha sonra onlar, o peygambere saldırdılar ve onun için bir kuyu kazarak, onu oraya attılar, kuyunun üzerine de büyük bir kaya parçası kapattılar.. Bu köle, oduncuydu. Derken o peygamber için yiyecek-içecek şeyler satın alıyor, o kaya parçasını kaldırıyor, o yiyecekleri ona uzatıveriyordu. Bu iş, böyle sürüp gitti. Derken, bir gün o köle yine, odunları keserek demetler haline getirdikten sonra onu tam sırtına alacağı bir sırada canı uyumak istedi. Bunun üzerine yan üstü yattı. Allah da onu böylece yedi sene uyuttu... Sonra uyandı, gerinerek, diğer yanı üzere döndü ve yedi yıl daha uyudu... Sonra uyandı ve odun yükünü sırtlandı. O, gündüzün bir saati süresince uyuduğunu sanmıştı. Derken o beldeye geldi, odununu sattı, yiyecek ve içecek satın aldı, o kuyunun başına gitti, ama hiç kimseyi bulamadı. Çünkü o peygamberin kavmi, onu kuyudan çıkarmış, ona iman etmiş ve onu tasdik etmişlerdi. O peygamber de onlara o siyah köleyi sorup duruyordu. Onlar da: "Onun ne olduğunu bilemiyoruz" diyorlardı. Derken Allah hem o peygamberin hem de o kölenin canını aldı. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), *"O siyah köle cennete girenlerin ilkidir"* buyurmuştur.

Bil ki esas görüş, **Ebu Müslim**'in ileri sürdüğü görüştür. Çünkü bu rivâyetlerden hiçbiri Kur'ân âyetleriyle bilinen ve isnâdı kuvvetli olan haberlerle desteklenen bir rivâyet değildir. Onlar hangi durumda olurlarsa olsunlar, şurası bir gerçek ki Allahu Teâlâ, onların küfürleri sebebiyle helâk olduklarını haber vermiştir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Karn**

en-Nehâî: "**Karn** kelimesi, kırk yıldır" derken, **Hz. Ali** (r.a) bunun yetmiş yıllık süre olduğunu söylemiştir. Bunun, yüz yirmi yıllık süre olduğu da ileri sürülmüştür.

ALTINCI MESELE

بَيْنَ ذٰلِكَ *"bunlar arasında..."* ifadesine gelince, bu "بَيْنَ ذٰلِكَ الْمَذْكُور" takdirindedir. Nitekim, farklı farklı şeyleri zikreden kimse, onlara ذٰلِكَ "bu" ifadesiyle işaret eder; yine pek çok sayıyı hesaplayan kimse daha sonra "işte, bu hesaplananlar, bu sayılanlar" anlamında "وَذٰلِكَ كَيْتَ كَيْتَ"dir.

وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْاَمْثَالَ *"Biz, her birine misaller irad ettik..."* ifadesine gelince, bu, "biz onlara açıklamada bulunduk ve ara yerdeki bütün mazeretleri kaldırdık. Buna rağmen onlar, yalanlamaya devam edince, onları tamamen helâk ettik..." demektir. Yine bu ifade "Ey Muhammed, tıpkı senin kavminin ileri sürdüğü gibi, peygamberlerini yalanlama hususunda onların da ileri sürdükleri o şüphelerine cevap verdik. Ama, bu fayda vermeyince de, onları tamamen helâk ettik" şeklinde de olabilir. Böylece Cenâb-ı Hak, bununla hem dünyada hem de ahirette o toplumların başlarına gelenlerin, peygamberlerini yalanlamayı sürdürmeleri halinde, onların da başına gelmesin diye, Hz. Muhammed'in ümmetini bundan sakındırmıştır.

YEDİNCİ MESELE

Bu âyetteki birinci "وَكُلًّا" ifadesi, "ضَرَبْنَا لَهُ الْاَمْثَالَ" ifadesinin delâlet ettiği şeyle yani اَنْذَرْنَا"uyardık" veya حَذَّرْنَا"sakındırdık" ifadeleriyle; ikinci "وَكُلًّا" ifadesi de, "تَبَّرْنَا" ifadesiyle mansubdur. Çünkü bu fiil, onu nasbetmeye müsaittir (mef'ûl zamiri almamıştır).

SEKİZİNCİ MESELE

"تَتْبِيرٌ" (Tetbîr) kelimesi, kırıp dökmek, un-ufak etmek anlamındadır. Altının, gümüşün ve camın kırıkları anlamına gelen "اَلتِّبْرُ" (et-tibru) kelimesi de bu köktendir.

4- Lût (a.s)'un Kıssası

Dördüncü kıssa, Lût (a.s)'un kıssasıdır.

وَلَقَدْ اَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِىٓ اُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ ۜ اَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا ۚ بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾

"Andolsun ki onlar, belâ yağmuruna tutulan o beldeye uğramışlardır. Onu da görmüyorlar mıydı? Hayır, onlar dirilmeyi ummazlar."
(Furkân, 40).

Bil ki Allahu Teâlâ, âyette geçen "**karye**" sözüyle **Lût** (a.s)'ın kavminin memleketlerinden olan **Sedom**'u kastetmiştir. Bu memleketlerin sayısı ise beştir. Allah onların dördünü, içindekilerle beraber helâk etti, geriye ise sadece birisi kaldı. "مَطَرَ السَّوْءِ" ifadesi "taş" anlamındadır. (Yani, onlara taş yağdırdı). Yani "Kureyş, Şam'a ticaret yaparken, gökten yağan taşlarla helâk olmuş olan o yerlere, defalarca uğradılar.

...أَفَلَمْ يَكُونُوا *"Onu da görmüyorlar mıydı?"* Yani, "onlar, bu uğramaları esnasında, Allah'ın azabının ve ibret verici cezalarının neticelerine bakmadılar mı?

Reca'nın Buradaki Manası

بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا"Hayır, onlar dirilmeye inanmayan, bunu ummayan kâfir bir topluluk oldular" demektir. Âlimler bu âyette geçen "يَرْجُونَ" kelimesinin tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Bu, **Kâdî**'nin görüşü olup, en kuvvetli olanıdır. Bu görüşe göre bu kelime, hakiki anlamda "ummak" manasına hamledilmiştir. Zira insan, ahiret mükafatını umduğu için, tekliflerin yorgunluklarına, tefekkür ve istidlâlde bulunmanın meşakkatlerine katlanır. Binâenaleyh, ahirete inanmazsa, o ahiretin herhangi bir mükâfatını ummaz, böylece de o mükellefiyetlerin zorluklarına ve sıkıntılarına katlanamaz.

2) Bunun anlamı, "onlar, dirilmeyi beklemezler" şeklindedir. Böylece "**recâ**" maddesi, "bekleme" anlamında kullanılmıştır. Çünkü böyle bir neticeyi ancak iman eden kimse bekler.

3) Bu, **Tihâme** lehçesine göre, "korkmazlar, endişelenmezler" anlamındadır. Bu görüş zayıftır. Kuvvetli ve doğru olan ise, birinci açıklamadır.

Müşriklerin Resûlullah'la Alay Etmeleri

وَإِذَا رَأَوْكَ إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾ إِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا
عَنْ آلِهَتِنَا لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا ۚ وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا

﴿٤٢﴾ اَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهٗ هَوٰيهُ اَفَاَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴿٤٣﴾ اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ اَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ اَوْ يَعْقِلُونَ اِنْ هُمْ اِلَّا كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٤﴾

"Seni gördükleri vakit, "Bu mu Allah'ın peygamber olarak gönderdiği?" (derler), seni bir eğlenceden başka bir şey edinmezler. (Şöyle derler): "Muhakkak ki, eğer üzerlerine sebât göstermeseydik bizi az kaldı tanrılarımızdan saptıracaktı o." Onlar azabı görecekleri vakit kim yolca daha sapıktır, yakında bilecekler. Gördün mü o hevâ (ve hevesi)ni tanrı edinen kimseyi? Şimdi onun üzerine sen mi bekçi olacaksın? Yoksa onların çoğunu hakikaten dinlerler, yahut akıllarını kullanırlar mı zannedersin?.. Onlar, başka değil, dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta onlar, yolca daha sapıktır." (Furkân, 41-44).

Bil ki Allahu Teâlâ, müşriklerin, Hz. Muhammed'in nübüvvetini alabildiğine inkâr ettiklerini ve bu hususta çok çeşitli şüpheler ileri sürdüklerini beyan buyurunca, bundan sonra onların, o peygamberi gördüklerinde, onu hafife alıp eğlence konusu edindiklerini, ona iman etmemekle kalmayıp, tam aksine imansızlıklarına onunla alay edip ona hakaret etmeyi de eklediklerini, birbirlerine de, *"Bu mu, Allah'ın peygamber olarak gönderdiği?"* dediklerini beyan buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu âyetlerde geçen birinci "اِنْ" edatı, olumsuzluk ifade eder. İkinci "اِنْ" ise "اِنَّ"den hafifletilen "اِنْ"dir. "لَيُضِلُّنَا" kelimesinin başındaki lâm da "كَادَ"nin başındaki "اِنْ" in ne şartıyye ne de olumsuzluk için olmadığını, bunun "اِنَّ"den hafifletilmiş "اِنْ" olduğunu gösteren lâm'dır.

İKİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "**iza**" edatının cevabı, mukadder olan "**kavl**" (söylemek) maddesidir. Yani, "istihza ederek seni gördükleri zaman, *"Bu mu, Allah'ın peygamber olarak gönderdiği"* derler" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın "اِنْ يَتَّخِذُونَكَ" ifadesi ise "**iza**" edatıyla onun cevabı arasına girmiş olan bir itiraziyye cümlesidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"اِتَّخَذُوهُ هُزُوًا" tabiri, "Onlar, onunla alay ettiler" manasında olup, bu da "onlar onu eğlence konusu edindiler"; yahut, "onunla eğlendiler" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ o müşriklerin, o peygamberi her gördüklerinde şu iki tür fiili işlediklerini haber vermiştir:

Bunlardan **birincisi**, onların o peygamberle alay etmeleridir. Cenâb-ı Hak onların alaylarını, *"Bu mu, Allah'ın peygamber olarak gönderdiği?"* ifadesiyle anlatmıştır. Halbuki bu, büyük bir cehalettir. Çünkü istihzâ, ya Hz. Peygamber (s.a.s)'in şekli ve şemâilinden dolayı olacaktır, ya da onun vasıf ve sıfatlarından, hallerinden dolayı olacaktır. Birincisi olamaz, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), o alay edenlerden, hem sûret hem de yaratılış bakımından daha güzeldi. Bunun böyle olmadığı takdir edilse bile, ancak ne var ki Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan, şekil itibariyle farklı olduğunu iddia etmemiş, tam aksine, hüccet ile iddiada bulunmuştur. İkincisi de olamaz, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan, farklı oluşunu, onların elinde değil kendi elinde zuhûr eden mu'cizeler ile onların kendisinin hüccet ve delillerini zedelemeye muktedir olamamaları bakımından iddia etmiştir. Binâenaleyh, bu demektir ki, gerçekte alay edilecek bu kimse veya bu peygamber değil, aksine kendileridir. Sonra onlar, utanmazlıklarından dolayı, bu hükmü ters çevirip, Hz. Peygamber (s.a.s)'le alay etmişlerdir. Bu da, bâtıldan yana olan kimse için daima ve her zaman var olan şeyin, onun alçaklığı ve utanmazlığı olduğunu gösterir.

İkincisi ise, onların Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında, *"Muhakkak ki eğer üzerlerine sebât göstermeseydik, bizi az kaldı tanrılarımızdan uzaklaştıracaklardı"* demeleridir. Bu da şunları ifade eder:

1) Onlar, buna "uzaklaştırmak" adını vermiştir. Bu da, onların kendi putlarına alabildiğine saygı duyduklarına ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları o ilahlarından alıkoymasını büyük bir kabahat olarak gördüklerine delâlet eder ki, bu da onların, yegâne hakkın kendi inandıkları bu şey olduğuna inandıklarına delâlet eder. İşte bu bakımdan bu husus "Ancak, delilleri bilen kimse küfre nisbet edilir" diyen ehl-i maarifin görüşünü iptal eder. Çünkü bu müşrikler Hz. Peygamberi cahillikle itham etmişlerdir. Allahu Teâlâ da onları, işte bu yüzden küfre ve sapıklığa nisbet etmiştir. Onların, لَوْ لَا اَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا *"eğer üzerlerine sebât göstermeseydik"* şeklindeki sözleri de, işte buna delâlet etmektedir.

2) Onların bu sözleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları, putları tapmaktan alıkoyma, vazgeçirme hususunda ne denli çalıştıklarına delâlet eder.

Çünkü eğer böyle olmasaydı onlar, *"Muhakkak ki eğer üzerlerine sebât göstermeseydik bizi az kaldı tanrılarımızdan uzaklaştıracaktı"* demezlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, bu şekilde davranmıştır; zira o, tâ işin başından iyice deliller getirmiş, onların şüphelerini cevaplamış ve onların yaptıkları her türlü beyinsizlik ve edepsizliğe katlanmıştır.

3) Bu, o müşriklerin asla ve asla Hz. Peygamber (s.a.s)'in delillerine karşı koyamayacaklarını itiraf ettiklerine delâlet eder. Zira onlar o delillere, sırf delilsiz bir inkâr ve taklit ile karşı koymaya çalışmışlardı. Çünkü onların, *"Muhakkak ki, eğer üzerlerine sebât göstermeseydik (...)"* şeklindeki sözleri, bu işi kayıtsız şartsız inkâr ettiklerine ve taklitle hareket ettiklerine bir işarettir. Eğer onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in delillerine karşı bir itirazda bulunmuş olduklarını zikretselerdi, o zaman bunun zikredilmesi, cahillerin âdeti ve örfü olan "ısrar" ile, "kayıtsız şartsız inkâr etme"nin zikredilmesinden daha evlâ olurdu ki, bu da, o müşriklerin, Hz. Muhammed'in hüccetleri altında ezilip gittiklerine ve ellerinde sadece, yüzsüzlükleri ve utanmazlıkları bulunduğuna delâlet eder.

4) Bu âyet, o müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'in hüccetlerinin aşikârlığı karşısında, delirmiş, cin çarpmış kimselere döndüklerine delâlet eder. Çünkü onlar, ilk önce Hz. Peygamber (s.a.s)'le alay etmişler, daha sonra da onu "Eğer ona, kayıtsız şartsız inkâr etmek ve bu hususta sadece inkârda bulunmakla mukabelede bulunmasaydık, o az kalsın bizi ilâhlarımızdan saptıracaktı..." diye nitelemişlerdir. İşte bu son sözleri, o topluluğun Hz. Peygamber (s.a.s)'in delillerinin kuvvetli, aklının da mükemmel olduğunu kabul ettiklerine delâlet eder. Onunla alay edip eğlenmeleri ise, ancak câhil ve aciz kimselerin yapacağı bir şeydir. Binâenaleyh, o müşrikler, o iki sözü birlikte söyleyince, bu onların Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti hususunda adeta şaşkın kimseler gibi olduklarına delâlet eder. Çünkü onlar, utanmazlıkları sebebiyle bazen onunla alay ediyorlar, bazen de onu ancak mükemmel bir âlime uygun düşen niteliklerle vasfediyorlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların bu sözlerini nakledince, onların bu hususta yöntemlerinin şu üç bakımdan yanlış olduğunu bildirmiştir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlar azabı görecekleri vakit, kim yolca daha sapıktır, yakında bilecekler"* ifadesi. Çünkü onlar, *"bizi az kaldı saptıracaktı"* sözlerinde, Peygamber'i saptırmakla niteleyince, Cenâb-ı Hak kendisinden kaçınılamayacak olan azabı müşahede ettiklerinde, işlerinde kimin sapık

kimin saptırıcı olacağının ayan beyan ortaya çıkacağını beyan etmiştir ki, bu, onların kasıtlı olarak görmezlikten gelmeleri ve de istidlâl ve tefekkürden yüz çevirmeleri sebebiyle onlara tevcih edilmiş şiddetli bir tehdit ve uyarıdır.

Hevâsını Tanrılaştıran Kimse

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gördün mü o hevâ (ve hevesini) tanrı edinen kimseyi? Şimdi onun üzerine sen mi bekçi olacaksın?"* ifadesi... Bunun manası şudur: Allah onların cehâlete dalmış olmalarının ve delillerden yüz çevirmelerinin bu derece yoğun ve şiddetli olmasının, onları taklidin istila etmesi ve muhakkak ki o kimselerin, hevâ ve heveslerini tanrılar edinmiş olması sebebiyle olduğunu, bu nedenle de hevâlarının kendilerini davet ettiği her şeye, delil onları bundan men etsin ya da etmesin, hemen ona uyduklarını beyan etmiştir. Sonra, burada birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: "اَرَاَيْتَ" ifadesi, hem bildirmek (ilâm) hem de soru için uygun olan bir ifadedir. Burada ise, niteliği ve vasfı böyle böyle olan bir kimsenin cehâletine karşı duyulan şaşkınlığı dile getirmek (taaccüp) için gelmiştir.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın "اِتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ" ifadesinin anlamı, "Hevâsının arzuladığını ilahı edindi" ya da, "kendisini çok sevdiği bir ilah tanrı edindi" şeklindedir. Buradaki ifadenin maklüb (ters çevrilmiş) olup, mananın "اِتَّخَذَ هَوٰيهُ اِلٰهَهُ" şeklinde olduğu da söylenmiştir ki, bu zayıftır. Çünkü "اِتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ" ifadesi bir hasr belirtir. Yani, "Kendisi için, hevâ ve hevesinden başka bir ilâh edinmedi" demektir. Bu mana ise, ifadenin ters çevrilmesi halinde elde edilmemektedir. **İbn Abbas,** "Hevâ, kendisine (âdeta) tapınılan bir ilahtır" derken, **Said İbn Cübeyr** de, "Müşriklerden birisi puta tapıyor, ondan daha güzelini gördüğünde ise, elindekini atarak ötekini ilah ediniyor, bu sefer ona tapmaya başlıyordu" demiştir.

Üçüncü bahis: Âyet-i kerimedeki "اَفَاَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا" cümlesinin anlamı, "Şimdi onun üzerine, onu hevâsından men edecek bekçi ve gözetleyici sen mi olacaksın?" şeklindedir. Yani "Sen böyle görevi olan birisi değilsin" demektir.

Dördüncü bahis: Bu âyetin bir benzeri de, *"Onların üzerine musallat değilsin"* (Casiye, 22), *"Onların üstünde bir zorba değilsin sen"* (Kaf, 45) ve *"Dinde zorlama yoktur"* (Bakara, 256) âyetleridir. **Kelbî,** kıtâl âyetinin bunu neshettiğini söylemiştir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa onların çoğunu hakikaten dinlerler, yahut akıllarını kullanırlar mı zannedersin?"* ifadesidir. Buradaki "أَمْ" (em) edatı, "munkatia" olan "أَمْ" dir. Manası ise, "Daha doğrusu sen.... mi zannedersin?" "بَلْ تَحْسَبُ" şeklindedir. Bunun "بَلْ" anlamına geldiğine, bu kınamanın, geçmiş olandan daha şiddetli olduğu, bundan ötürü de, öncekinden iğrab yaparak buna geçildiği de delâlet etmektedir." Buradaki kınanmaları ise, onların kulak ve akıllarının bulunmadığı biçimindedir; çünkü onlar, çok inatçı olduklarından, söze kulak vermiyorlardı. Dinlediklerindeyse, onu düşünmüyorlardı. Böylece de, onların sanki ne kulakları vardı, ne de akılları. İşte o zaman da Allah onları, sözden yararlanmadıkları, onu tefekkür ve düşünmeye yönelmedikleri, sırf halihazırdaki maddi lezzetlere yönelip manevi olan ebedi saadetleri arzulayıp elde etmekten uzaklaştıkları için, dört ayaklı hayvanlara benzetmiştir. İşte burada da birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin *"onların çoğunu"* أَكْثَرَهُمْ buyurdu da, böylece bu konuda tamamı hakkında değil, çoğu hakkında hükmetti?

Cevap: Çünkü onların içinde Allah'ı bilen ve hakkı akledip düşünen kimseler bulunuyordu. Ancak ne var ki bu kimseler, cehâletten dolayı değil de, makam ve riyaset sevgisinden dolayı İslâm'a girmemişti.

Kâfirlerin Hayvanlarla Mukayese Edilmesi

İkinci soru: Onlar niçin, dört ayaklı hayvanlardan daha sapık olmakla nitelenmişlerdir?

Cevap: Bu, birkaç bakımdandır:

1) Hayvanlar, sahibine, kendisine yem verene, onu bakıp gözetene itaat eder, kendisine iyi davrananı kötü davranandan ayırt eder, kendisine faydalı olanı arar, zarar verenden kaçar. Bunlar ise, Rablerine itaat etmezler, O'nun kendilerine olan ihsanı ile, kendilerinin düşmanı olan şeytanın kötülüğünü birbirinden ayırt etmezler, faydaların en büyüğü olan sevâbı talep etmezler, zararların en büyüğü olan ikâbdan da kaçınmazlar.

2) Hayvanların kalpleri, ilimden halî olduğu gibi, aynı zamanda kişinin bir şeye gerçeğin hilafına olarak samimi bir biçimde itikat edip inanması demek olan cehâletten de halî ve uzaktır. Bunlara gelince, onların kalpleri ilimden halî ve uzak olduğu gibi, aynı zamanda cehâletle muttasıftır. Zira onlar bilmezler, bilmediklerini de bilmezler. Aksine, hâlâ bildikleri hususunda ısrâr ederler.

3) Hayvanlarda ilmin olmayışı kimseye zarar vermez. Müşriklerin cehâletine gelince, bu büyük bir zarar kaynağıdır. Çünkü onlar, insanları Allah'ın yolundan saptırıyorlar, Allah'ın yolunu eğri göstermek istiyorlar.

4) Hayvanlar bir şey bilmezler; bu (sebeple de) onu talep etmekten âcizdirler. Bu cahillere gelince, onlar bunu aramaktan âciz değillerdir. Âciz olduğu için yüce mertebeleri talep etmekten mahrum olan kimse, elde etmeye muktedir olduğu halde, kötü seçiminden dolayı onları terk eden kimse gibi zemmedilmez, kınanmaz.

5) Hayvanlar, ilimsizliklerinden dolayı ikaba müstahak olmazlar. Bunlara gelince, bundan dolayı, cezaların en büyüğüne müstahak olurlar.

6) Bazı âlimlerin anlayışına göre, hayvanlar da Allah'ı tesbih ederler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir şey yoktur ki hamd ile onu tesbih etmesin"* (İsra, 44); *"Bilmez misin ki göklerde olanlar O'na secde eder"* (Hacc, 18) ve *"Saflar halindeki kuşlar... muhakkak her biri, kendi duasını ve tesbihi öğrenmiştir"* (Nûr, 41). Durum böyle olunca, kâfirlerin dalâletleri, bu hayvanlarınkinden daha şiddetli ve daha büyük olmuş olur.

Üçüncü soru: Allahu Teâlâ onlardan, işitmeyi ve akletmeyi nefyedince, o halde daha nasıl onları, dinden yüz çevirmekle kınamış; daha nasıl onlara peygamber yollamıştır? Çünkü akıl, mükellef tutulmanın şartlarındandır.

Cevap: Bundan maksat, "onlar akledemiyorlar" manası olmayıp, aksine bundan murat, "Onlar bu akıldan yararlanamıyorlar" şeklindedir. Bu, bir kimsenin, bir şeyi anlamayan bir başkasına, "Sen ancak kör ve sağırsın" demesine benzer.

Gölge, Uyku, Yağmur Nimetleri

اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ ۚ وَلَوْ شَآءَ لَجَعَلَهٗ سَاكِنًا ۚ ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ
دَلِيلًا ﴿٤٥﴾ ثُمَّ قَبَضْنَاهُ اِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿٤٦﴾ وَهُوَ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ
لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾ وَهُوَ الَّذِىْٓ اَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا
بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهٖ ۚ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾ لِنُحْيِىَ بِهٖ بَلْدَةً مَّيْتًا
وَّنُسْقِيَهٗ مِمَّا خَلَقْنَآ اَنْعَامًا وَّاَنَاسِىَّ كَثِيرًا ﴿٤٩﴾

"Rabbine bir bakmadın mı? Gölgeyi nasıl uzatmıştır O? Eğer dileseydi, onu elbet sakin de kılardı. Sonra biz güneşi ona bir delil yapmışızdır. Sonra onu azar azar alıp kendimize çektik. O, geceyi sizin için bir libas, uykuyu bir dinlenme, gündüzü de yeni bir hayat (faaliyeti) yapandır. O, rahmetinin önünde rüzgârları bir müjde olarak gönderendir. Biz, gökten tertemiz su indirdik. Onunla, ölü bir toprağa can verelim, yarattığımız hayvanları ve birçok insanları onunla sulayalım diye" (Furkân, 45-49).

Bilesin ki Allahu Teâlâ yaratıcının delillerinden yüz çeviren kimselerin cehâletini ve bu konudaki yollarının yanlışlığını beyân edince, bundan sonra da O'nun varlığına delâlet eden delil çeşitlerini zikretmiştir.

Gölgenin Delâleti

Birinci çeşit delil: Artması, eksilmesi ve bir halden başka bir hâle geçmesi hususunda gölgenin durumuyla istidlâlde bulunmak... Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"اَلَمْ تَرَ" Tabirinin izahı**

Cenâb-ı Hakk'ın "اَلَمْ تَرَ" ifadesi hakkında iki izah şekli bulunur:

1) Bu, gözün görmesi anlamındadır.

2) Bu, kalbin görmesi, yani ilim anlamındadır. Biz bu ifadeyi gözün görmesi anlamına alırsak, her ne kadar onun lafzını, Arapların kullandığı anlama almak daha fasih ise de, o zaman mana, "Gölgeye bakmadın mı? Rabbin onu nasıl uzattı?" şeklinde olur. Kelimeyi ilim anlamına alırsak -ki bu **Zeccâc**'ın tercihidir- o zaman da mana, "Bilmedin mi" şeklinde olur. Bu daha evlâdır. Çünkü biz gölgeyi gözle görülen şeylerden addedersek, o zaman, Allahu Teâlâ'nın kudretinin onu uzatmadaki tesiri ittifakla görülmez. Her değişen şeyin mümkin (câiz) olduğu, her mümkin varlığın ise, bir müessiri (var edeni) bulunduğu malum olduğu için, bu kelimeyi, işte bu bakımdan kalbin görmesi (ilim) anlamına hamletmek daha evladır.

İKİNCİ MESELE

Lafzın zahirine göre bu hitap her ne kadar Hz. Peygamber (s.a.s)'e müteveccih ise de, hitap mana bakımından umumidir. Zira âyetin gayesi, Allah'ın gölge vasıtasıyla olan nimetlerini beyan etmektir. Bütün mükellefler ise, bu nimetlere dikkatlerini yöneltip, onlarla Yaratıcı'nın varlığına

istidlâlde bulunmalarının gerekliliği hususunda müşterektirler, aralarında bir fark yoktur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Gölge Hakkında**

Âlimler, bu âyetin tefsiri hususunda çok şey söylemişlerdir. Söylenenler şu iki maddede özetlenebilir:

1) Gölge "اَلظِّلُّ" katıksız ışık ile katıksız karanlık arasında, orta bir haldir. Fecrin zuhûrundan güneşin doğmasına kadarki zamanda olur. Evlerin içinde ve duvarlarla örülü avlularda meydana gelen haller de böyledir. Bu durum en hoş bir durumdur; çünkü insan tabiatı katıksız karanlıktan hoşlanmaz, ondan nefret eder. Katıksız ışığa gelince, bu güneşten çıkıp gelen bir niteliktir. O da, yoğunluğundan dolayı gözü kamaştırır. Güçlü bir buharlaşma (terleme)ye sebebiyet verir. Bu sebeple de sıkıntı ve eziyet vericidir. O halde, en hoş hal, gölgedir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak cenneti onunla nitelemiş ve وَظِلٍّ مَمْدُودٍ *"yayılmış gölgeler"* diye tavsif etmiştir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, gölgenin büyük nimetlerden ve muazzam menfaatlerden olduğunu açıklamıştır. Sonra bir de, gölgeli zamanda renkli şeye bakan kimse, sanki cisimden ve renkten başka bir şey göremez. Diyoruz ki, gölge, üçüncü bir şey değildir. O ancak, güneş doğup da ışığı cisim üzerine vurduğunda, o gölge zâil olduğu zaman anlaşılır ve bilinir.

Binâenaleyh eğer güneş olmasaydı ve onun ışıkları maddeler üzerine düşmeseydi, gölgenin bir varlığı ve mahiyeti olduğu bilinemeyecekti. Çünkü eşya (varlıklar) ancak kendi zıtlarıyla bilinirler. Eğer güneş olmasaydı, gölge bilinemeyecekti. Karanlık olmasaydı, ışık bilinmezdi. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, güneşi yeryüzü üzerine doğdurup da, gölge zail olduğu zaman, işte o vakit akıllar, gölgenin, cisim ve renk üzerine ilâve bir keyfiyet olduğunu anlamış olur. İşte bundan dolayı Allah: *"Sonra güneşi ona bir delil yaptık"* buyurmuştur. Yani, "Biz gölgeyi, önce içinde bulunan faydalar ve lezzetlerle yarattık. Sonra biz akılları, güneşi doğdurmak suretiyle, onun varlığının bilgisine ulaştırdık. Böylece de güneş o nimetin varlığına bir delil ve bir işaret olmuş oldu. Daha sonra da o gölgeyi biz, çektik. Yani, o gölgeyi birden bire değil, yavaş yavaş aldık" demektir. Çünkü, her ne zaman güneşin yükselmesi artarsa (bu nispette), batı tarafından gölgenin noksanlaşması da o nispetle artar. Mekâna ait hareketler, aynı anda meydana geldikleri gibi, o gölgelenme işinin ortadan kalkışı da, bir anda değil, yavaş yavaş olur. Bir de gölgenin çekilmesi eğer birdenbire olsaydı,

insanların maslahatlarına uygun olmazdı. Fakat gölgeyi yavaş yavaş çekmek, âlemde çeşitli menfaatlerini sağlar. O halde âyetteki **"kabz"** ile kastedilen, yok etme, izale etme, giderme manasıdır. İşte bu, iki te'vilden biridir.

2) Hak Teâlâ, yeri, göğü, yıldızları, güneşi, ayı yaratınca yeryüzü gölgeli oldu. Sonra Hak Teâlâ, güneşi o gölgeye delil (sebep) yaptı. Bu böyledir. Çünkü gölgeler, ışığın hareketine göre yer değiştirir. Zira bu ikisi birbirini takip eden, birbirine (âdeta) delil olan, birbirinden ayrılmayan, aralarında bir üçüncüsü olmayan iki şeydirler. Dolayısıyla birinin artışı oranında diğeri noksanlaşır, yol gösterilen kimse, yol gösteren delilin (kılavuzun) işaretine göre yolunu bulup, ona göre hareket ettiği gibi, gölgeler de adeta ışıklar için birer yol gösterici ve onların takipçileridirler. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak güneşi gölgelere bir delil kılmıştır.

Hak Teâlâ'nın ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا *"Sonra onu azar azar alıp kendimize çektik"* ifadesi ile kastedilen, ya o gölgeleri yavaş yavaş çekilerek sıfır noktasına ulaştırmaktır ki, bu durumda gölgelerin giderilmesi, "çekilmesi" diye ifade edilmiş olur, yahut da gölgelerin azar azar çekilmelerinden kastedilen, kıyamet koptuğu zaman bütün gölgelerin izale edilmesidir ki, bu da, gölgeleri sağlayan sebeplerin, yani gölgeler bırakan kütlelerin ortadan kaldırılmasıyla olur. Bu âyetteki **"yesiren"** (azar azar) kelimesi *"Bu haşr (toplama) bize az gelir, kolaydır"* (Kâf, 44) âyetindeki gibidir. İşte ikinci te'vilin özeti budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyetle, ihsan sahibi, lütufkâr bir yaratıcının varlığına şu şekilde istidlâl edilmiştir: Gölgelerin varlığı, hem hayvanlara hem insanlara faydalı bir iştir. Fakat katıksız bir ışık veya katıksız bir karanlık, canlılar için faydalı değildir. O halde gölgelerin varlığı ya zorunlu (vacip) şeylerdendir, ya olabilecek (mümkin) şeylerdendir. Birinci ihtimal söz konusu olamaz. Aksi halde, gölgeler hiç değişmez, hep aynı kalırdı. Çünkü zorunlu (vâcip) olan şey, değişikliğe uğramaz, öyle ise bu gölgelerin varlığının, mümkinattan olması gerekir. Dolayısıyla onu, yok iken var eden ve var ettikten sonra yok eden, mutlaka kâdir, her şeyi idare eden, lütufkâr ve bunu hayvanlar ile insanlara faydalı olabilecek oranda yaratmış olan bir yaratıcının bulunması gerekir. Bu yaratıcı da, ancak ulvî (gök) kütlelerini hareket ettirmeye, felekî (semâvî) maddeleri idare etmeye ve onları en güzel ve mükemmel

bir şekilde sıraya ve nizama koymaya kâdir olandır. Böyle olan ise ancak Hak Subhanehû ve Teâlâ'dır.

Gölge Nimet Sayılır mı?

İmdi eğer, "Gölge, ışık verme özelliğinden olan şeyin ışık vermemesi manasına gelir, öyle ise nasıl olur da, aslında yok demek olan bir şey ile Allah'ın varlığına istidlâl edilebilir ve nasıl olur da bu, nimetlerden sayılabilir?" denilirse, deriz ki: "Gölge, sırf yokluk değildir. Aksine o, ışığın gölge ile karışımı bir şeydir. O halde gerçekte gölge de ikinci bir ışık demek olup, bu var olan bir şeydir. Bu işin ortaya konulması ve açıklanması konusunda, çok ince meseleler vardır. Bunlar hakkında akliyyat ile ilgili (felsefi) kitaplarımıza baş vurulsun.

Gecenin Elbise Kılınması

İkinci çeşit delil: وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا *"O, geceyi sizin için bir libas, uykuyu bir dinlenme, gündüzü de yeni bir hayat (faaliyeti) yapandır"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bil ki Hak Teâlâ, her şeyi örtüp bürüdüğü için geceyi bedeni sarıp kapatan elbiseye benzetmiş ve onda bizim için birçok faydalar bulunduğuna da, *"uykuyu bir dinlenme (yaptık)"* ifadesiyle dikkat çekmiştir.

Uykunun Subât Olması

"**Subât**", "rahat" demektir. Allahu Teâlâ, rahatlık, dinlenme sebebi olduğu için uykuyu, "rahatlık" diye ifade etmiştir. **Ebu Müslim** şöyle der: "**Subât,** rahatlık demektir. Örfe göre (daha önce) hep cumartesi istirahat edildiği için, cumartesiye "sebt" günü denmesi de bu yüzdendir. Yine hasta kimse için, hastalığın yorgunluğunu atıp rahata kavuştuğunda, "**mesbût**" denilir. **Keşşâf sahibi** ise şöyle demiştir: "**Subât,** ölüm demektir. Hayatı sona erdiği için, ölene "**mesbût**" denilir. Bu tıpkı, *"O (Allah), gece (uyuduğunuzda) sizi öldürendir"* (En'âm, 60) âyetinde ifade edildiği gibidir. "**Subât**" kelimesinin, "ölüm" manasına alınmasının "rahatlık" manasına alınmasından daha evlâ olduğunu söyledik. Çünkü "Subât"ın karşılığında zikredilen "**nuşûr**" (yeni bir hayat) kelimesi, onun "rahatlık" manasına alınmasına mânidir.

Ebu Müslim de şöyle der: "Bu "**nuşûr**" intişâr (yayılma, dağılma) ve hareket etme manasınadır. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, insanın uykusunu ölüm diye nitelendirmesi gibidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah (ölenin) ölümü zamanında, ölmeyenin de uykusunda rûhunu alır"* (Zümer, 42) buyurarak, uykudan uyanma ile ölümden uyanmayı (dirilmeyi) aynı şekilde "**nuşûr**"

olarak adlandırmıştır. Bu âyet, yaratıcının kudretine delâlet etmesinin yanı sıra, O'nun mahlûkatına nimetler verdiğine de delâlet etmektedir. Çünkü gecenin örtmesi ile örtünmede (görünmemede) insanlar için nice dinî ve dünyevî faydalar vardır. Uyku ve uyanmayı Cenâb-ı Hak, ölüm ve hayata benzetmiştir. **Lokman** (a.s)'ın oğluna, *"Uyuyup uyandığın gibi, ölüp yeniden dirileceksin"* dediği rivâyet edilmiştir.

بُشْرًا **Kelimesindeki Kıraatler**

Üçüncü çeşit delil: Bu وَهُوَ الَّذِى اَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِ *"O, rahmetinin önünden, rüzgârları bir müjde olarak gönderendir"* âyetinin ifade ettiği husus olup, bu ifadenin tefsiri, (A'raf, 57) âyette geçmişti. Bu hususta birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**Riyâh**", "**rîh**" şeklinde de okunmuştur. **Zeccâc** şöyle der: ("**Büşrâ**"nın bir diğer okunuş şekli olan) "**nüşran**" kelimesinde şu beş değişik okunuş (kıraat) vardır: Nûn'un fethası ile "**neşran**", nûn'un zammesiyle "**nüşran**", nûn'un ve şîn'ın zammesiyle "**nüşüran**", münennes olmak üzere, nûn yerine bâ ile ve elif-i maksure ile "بُشْرَى"; tenvin ile "**büşran.**" **Ebû Müslim** şöyle der: "Bunu "**büşran**" şeklinde okuyanlar, "**beşir**" (müjdeci) kelimesinin çoğulu olarak böyle okumuşlardır. Bunun bir benzeri de, *"Allah'ın rüzgârları mübeşşirât (müjdeciler) olarak göndermesi de âyetlerindendir"* (Rum, 46) âyetidir. Bunun nûn ile "**neşran**" okunuşu ise, tıpkı وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا *"Bulutları yaydıkça yayanlara yemin olsun ki"* (Mürselat, 3) âyetinde olduğu gibidir. Bu yayanlar, rüzgârlardır. Âyetteki "**rahmet**", yağmur ve su manasınadır.

***İKİNCİ MESELE:* Sema Kelimesi**

Âyetteki وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا *"Biz gökten tertemiz su indirdik"* ifadesi, Allahu Teâlâ'nın yağmuru, buluttan değil gökten indirdiğini ifade etmektedir. Öyle ise, buluta "gök" (sema) diyenlerin görüşü zayıftır. Çünkü bu kelimenin iştikakından (kök manasından) ötürü böyledir. Fakat dilin aslına göre, "**semâ**" şu malum gökyüzüne ve dünyanın âdeta tavanı gibi olan şeye verilen addır. Binâenaleyh kelimeyi bu manasından alıp, başka manada kullanmak, zâhiri manasını terk etmek demektir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Tahûr Kelimesi**

Âlimler "**tahûr**"un manası hususunda ihtilaf etmişler ve çoğu bunun, tıpkı "**fatûr**"un, iftar edilecek şey, "**sahûr**"un da sahur yapılacak (sahurda yenecek) şey manasına gelişi gibi, kendisi ile taharet yapılacak (temizlenilecek)

şey manasına geldiğini söylemişlerdir. **Keşşaf sahibi** bunu kabul etmeyerek şöyle der: "Fa'ûl vezni bir şeyde etkili (fâil) olma manasına gelmez. **Tahûr,** Arapça'da şu iki şekilde kullanılır:

a) Sıfat olarak.

b) İsim olarak. Sıfat olarak kullanılması, tıpkı "tâhir su" yerine, "tahûr su" demen gibidir. İsim olarak kullanılışı ise, tıpkı "abdest suyu" manasında "vedû", yakıt manasında "vekûd" demen gibi, "Kendisi ile temizlenilecek şey" manasında "tahûr" demendir. Birinci görüşte olanların delili Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَلتُّرَابُ طَهُورُ الْمُسْلِمِ وَلَوْ لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ عَشْرَ حِجَجٍ *"Eğer on sene de su bulamasa, toprak Müslüman için tahirdir."*[13] buyurmuştur. Eğer "**tahûr**", tâhir (temiz) manasına olsaydı, o zaman bu hadis, "Toprak Müslüman için temizdir" şeklinde olurdu ve tam bir mana ifade etmiş olmazdı. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şu hadisi de böyledir. طَهُورُ إِنَاءِ اَحَدِكُمْ اِذَا وَلَغَ الْكَلْبُ فِيهِ اَنْ يَغْسِلَهُ سَبْعًا *"Sizden birisinin kabı, eğer ona köpek batar (ondan yalarsa) onun temizlenmesi, onun yedi defa yıkamasıdır."*[14] Binâenaleyh eğer "tahûr", tâhir manasına olsaydı, o zaman bu hadis, "Sizden birinin kabının temiz oluşu" manasında olurdu ve bu muntazam bir söz olmazdı. Hem sonra Cenâb-ı Hak, *"(Allah) kendisiyle sizi temizlemek için gökten yağmur indirir"* (Ental, 11) buyurmuş ve sudan maksadın, temizlemek olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla suyun "tahûr" olması ile, "kendisi ile temizlenilen şey" manasının kastedilmiş olması gerekir. Çünkü Allahu Teâlâ bunu, bir nimet sadedinde zikretmiştir. Binâenaleyh bunu en mükemmel manasına hamletmek gerekir. Temizleyici olmanın ise, temiz olmadan daha ileri ve mükemmel olduğunda şüphe yoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, suyun şu iki faydasını zikretmiştir:

a) Bitkilerle ilgili olanı..

b) Canlılarla ilgili olanı. Bitkilerle ilgili faydası, *"Onunla ölü bir toprağa can verelim diye"* cümlesi ile anlatılmıştır. Bu ifadeyle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin "بَلْدَةً مَيْتًا" demiş de, "بَلْدَةً مَيْتَةً" dememiştir?

Cevab: Çünkü "**belde**" Hak Teâlâ'nın سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ *"O (bulutu) ölü bir beldeye sevkettik"* (A'raf, 57) âyetindeki (müzekker) "**beled**" takdirindedir.

13 **Tirmizî**, Tahâret, 92 (1/212); **Müsned**, 1/158.

14 **Buhârî**, Vudû, 33; **Müslim**, Tahâret, 91 (1/234).

İkinci soru: Beldenin (toprağın) ölmesi ve can bulmasıyla ne kastedilmektedir?

Cevap: İnsanlar, ma'mur olmayan yerlere, "ölü araziler" (mevât), toprağın ma'mûr olmasını sağlayan sulama işine de "onu diriltme" (ihyâ) adını vermişlerdir.

Tabiî Sebeplerin Zatî Tesirleri Yoktur

Üçüncü soru: Tabiatcılar ile Mu'tezile'den **Kelbî** "Yer, su ve güneşin tabiatından olarak bitkiler meydana gelmiştir" demişler ve bu hususta Hak Teâlâ'nın, *"onunla ölü bir toprağa can verelim diye"* ifadesine tutunarak, "Buradaki بِهِ "Onunla" ifadesindeki bâ harf-i cerri, suyun bunda tesirli olduğunu göstermektedir" iddiasında bulunmuşlardır.

Cevap: Her ne kadar âyetin zâhiri bu manaya delâlet ediyorsa da, kelamcılar, tabiatın (karakterin) bozulabileceğine delil bulunduğu için, bu âyetin zahirî manasını bırakıp, buna mecazî mana vermişlerdir.

Suyun canlılarla ilgili faydası da وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا اَنْعَامًا وَاَنَاسِيَّ كَثِيرًا *"Yarattığımız hayvanları ve birçok insanları onunla sulayalım diye"* cümlesiyle anlatılmıştır ve bununla ilgili olarak şu sorular sorulabilir:

Canlıların Suya İhtiyaçları

Birinci soru: Niçin burada sadece, insan ve hayvanlar zikredilmiş; hepsi de bundan istifade etmesine rağmen, kuşlar ve vahşi hayvanlar niçin zikredilmemiştir?

Cevap: Kuşların ve vahşi hayvanların suya olan ihtiyaçları, o kadar fazla değildir. Çünkü onlar su içme ihtiyacını pek az hissederler. En'am (evcil hayvanlar) ise böyle değildir. Çünkü bunlar, insanların kazancı (malı) olan hayvanlardır ve insanların birçok genel menfaatleri de bunlara dayalıdır. Dolayısıyla, sanki bu hayvanlarını sulayacak, su vermek suretiyle in'amda bulunmak, bizzat insanlara su verip in'am etmek gibi olmuştur.

İkinci soru: Âyetteki **"en'am"** ve **"ünâs"** kelimelerini nekire getirip, onları "çok" diye tavsif etmenin hikmeti nedir?

Cevap: Bu, "İnsanların birçoğu, vâdi ve nehir kıyılarında, suların fayda sağladığı kıyılara yakın şehirde yerleşmişlerdir. Binâenaleyh bu insanlar yağmur sayesinde sulanmaya fazla muhtaç değillerdir, onlardan pek çoğu ise çöllerde, ve vahalarda yerleşmişlerdir. Binâenaleyh onlar, içecek suyu, ancak yağan yağmurdan elde edebilmektedirler. İşte Hak Teâlâ'nın, *"Onunla*

ölü bir toprağa can verelim diye" cümlesi ile kastedilen budur. Allahu Teâlâ bununla, suyun kolayca elde edildiği yerlerden uzak olan kimselerin bazı beldelerini kastetmiştir. Âyetteki "çok" kelimesinin "نُسْقِيَهُ" (sulayalım) kelimesiyle ilgili olması da muhtemeldir. Çünkü canlılar suya zaman zaman ihtiyaç hissederler. Bitkiler ise böyle değildir. Onlara belli bir miktar su yeter. Hatta o yeterli sudan fazlasını almaları, onlara zarar verir. Canlılar ise, yaşadıkları müddetçe zaman zaman suya ihtiyaç hissederler.

Canlıların Burada Sıralanmasının İzahı

Üçüncü soru: Hak Teâlâ, âyette yerin diriltilmesini ve en'am'ın (hayvanların) sulanmasını, niçin insanların sulanmasından önce zikretmiştir?

Cevap: Çünkü insanların hayatı, topraklarının ve hayvanlarının hayatına bağlıdır. Binâenaleyh insanların hayat ve geçim sebebi olan bu şeyler işte bundan ötürü, kendilerinin sulanmalarından önce zikredilmiştir. Çünkü onlar, arazilerini ve hayvanlarını sulamaya muvaffak olunca, kendilerini sulamaya da muvaffak olmuş olurlar. Bir de Hak Teâlâ'nın, *"Andolsun bunu, onların arasında tasrif ettik"* (Furkân, 50) âyetinin manası, yağmurun her sene bir başka tarafa tasrif edilmesi, gönderilmesi demektir. Bu böyle olduğuna göre, o sudan hepsi değil, her sene pek çok insan o yağmurdan istifade eder.

Enâsi Kelimesi

Dördüncü soru: "**enasî**" nasıl bir kelimedir?

Cevap: Ferrâ ve **Zeccâc**: "**İnsi** ve **ünâs** (insan ve insanlar) kelimeleri, tıpkı "**Kürsî** ve **kerâsi**" kelimeleri gibi (biri müfret, biri cemidir). Cenâb-ı Hak, "**Kesiren**" (çok) buyurdu, ama "**kesîrine**" (çokları) demedi, (böylece cemi olan "**ünasi**" kelimesinin sıfatını müfret getirmiş oldu). Çünkü fa'il vezni bazen müfret olarak getirildiği halde, kendisiyle cemi manası kastedilir. Bu tıpkı "وَقُرُونًا بَيْنَ ذٰلِكَ كَثِيرًا" (Furkân, 38) ve "وَحَسُنَ أُولٰئِكَ رَفِيقًا" (Nisa, 69) âyetlerinde olduğu gibidir.

Suyun Fıkıh Yönünden Hükmü

Bil ki fakihler, suların hükmünü, Hak Teâlâ'nın *"Biz, gökten tertemiz (tahûr) su indirdik"* âyetinden çıkarmışlardır. Şimdi o meselelerin ana noktasına işaret ediyor ve diyoruz ki: Burada şu iki husus var:

a) Su, temizleyicidir.

b) Sudan başka diğer şeyler temizleyici midir, değil midir?

Birinci husus: Diyoruz ki su, ya değişmez (bozulmaz), ya değişir (bozulur).

Değişmemiş (bozulmamış) olan birinci kısmın kendisi temizdir ve başkasını temizleyicidir. Ancak ma-yı müsta'mel (abdest ve gusülde kullanılmış olan su) bu hükümden istisna edilmiştir. **İmâm-ı Şâfiî**'ye göre bu su temizdir, fakat temizleyici değildir. **İmam Mâlik** ve **İmam-ı Sevrî:** "Bununla abdest almak caizdir" derken, **Ebû Yusuf**'un rivâyetine göre, **İmam Ebû Hanîfe** bu suyun pis olduğunu söylemiştir. Burada birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Kullanılmış Su Temizleyici Değildir**

Bu mesele, kullanılmış suyun, temizleyici olmadığının beyanı hakkındadır. Bizim delilimiz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا يَغْتَسِلُ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ وَهُوَ جُنُبٌ *"Sizden hiç kimse cünüp iken, durgun sularda gusletmesin."*[15] şeklindeki hadisidir. Binâenaleyh, şâyet su eskiden olduğu gibi hem temiz hem de temizleyici olma vasfını devam ettirseydi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nehyetmesinin bir anlamı olmazdı. Bizim, kıyas açısından delilimiz ise şudur: Sahâbe-i kiram, yolculukları esnasında abdest alıyor, ilerde bu sulara ihtiyaçları olduğunu bile bile, kullandıkları suları bir kapta biriktirmiyorlardı. Eğer bu su, temizleyici bir su olmuş olsaydı, onlar o suyu ihtiyaç duyacakları bir gün ve zaman için, mutlaka yanlarında götürürlerdi.

İmam Malik, bu hususta hem âyet hem hadis, hem de kıyasla istidlâl etmiştir. Âyetten istidlâli şu iki şekilde olmuştur:

1) Cenâb-ı Hak, *"Biz gökten tertemiz su indirdik"* buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, *"O size gökten, kendisiyle sizi temizlemek için su indirir"* (Enfâl, 11) buyurmuştur. Binâenaleyh bu âyetler, suyun temizleyici vasfının bulunduğuna delâlet etmektedir. Var olduğu sabit olan şeylerde temel düstur ise, onun aynı hal üzere devam ettiğidir. Binâenaleyh, su, "mâ-i müsta'mel" (kullanılmış) olduktan sonra da, bu vasfının devam ettiğine hükmetmek gerekir. Hem, Cenâb-ı Hakk'ın طَهُورًا *"temiz"* ifadesi o suyla defalarca temizlenmenin caiz olmasını gerektirir.

2) Allahu Teâlâ فَاغْسِلُوا *"yıkayınız"* (Maide, 6) emriyle yıkamayı mutlak anlamda kastetmiştir. Binâenaleyh mai (sıvı) olan her şeyi kullanmak bir gusüldür, yıkanmadır. Çünkü yıkama ve yıkanma suyu uzuvlar üzerinde kaydırmaktır. Nitekim şair فَيَا حَسَنَهَا إِذْ يَغْسِلُ الدَّمْعُ كُحْلَهَا "Göz yaşları sürmesini yıkadığında bile, güzel olan ey kadın, ey sevgili" demiştir. Binâenaleyh

15 **Müslim,** Tahâret, 97 (1/236).

kim, mâyi müsta'mel (kullanılmış su) ile guslederse, gusletmiş sayılır. Bunun ona, yeterli olması gerekir. Çünkü o böylece emrolunduğu şeyi yerine getirmiştir. Binâenaleyh, sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir.

Guslün Keyfiyeti

İmam Malik'in sünnetten deliline gelince, Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyet edilen şu hadistir: تَوَضَّأَ فَمَسَحَ رَأْسَهُ بِفَضْلِ مَا فِي يَدِهِ *"Hz Peygamber (s.a.s) abdest aldı ve elinde kalan suyla da başına meshetti."* Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in abdest aldığı suyu, sakalının ıslaklığından alarak, onunla başını meshettiği rivâyet edilmiştir. **İbn Abbas**'tan Hz. Peygamber'in şöyle de yaptığı rivâyet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s) gusletti, bedeninde suyun isabet etmemiş olduğu kuru bir yer gördü de, bunun üzerine, üzerinde yaşlık bulunan ıslak saçlarını tuttu, daha sonra da elini o kuru yerin üzerinde gezdirdi.

İmam Malik'in kıyastan delili ise şudur: Bu su, temiz bir bedenle karşı karşıya gelmiş, üzerinden akmış temiz bir sudur. Böylece de bu su, bu yönüyle tıpkı, bir taşın veya bir demirin üzerinden akan bir suya benzemiş olur. Dördüncü defa kullanılan, serinlemek ve temizlenmek için kullanılan su da böyledir. Bir de suyun, kişinin yüzünün en üst tarafına konulup, bu suyla o yerin yıkanma farziyyeti sâkıt olup, daha sonra da bu suyun bizzat kendisinin yüzün geriye kalan kısmına inip akması halinde -bu suyun üst tarafında mâ-yi müsta'mel vasfını almış olmasına rağmen- o yerin yıkanmasının farziyyetinin giderilmesine kâfi geldiğinde ihtilaf yoktur.

***İKİNCİ MESELE:* Suyu Necis Kılan Durumlar**

Mâ-yi müsta'melin temiz olmasının delili, Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz gökten tertemiz su indirdik"* âyetidir. Bunun sünnetten delili, Hz. Peygamber'in, sakalının yaşlığından alarak onunla başını meshetmesi ve خُلِقَ الْمَاءُ طَهُورًا لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ إِلَّا مَا غَيَّرَ طَعْمَهُ أَوْ رِيحَهُ أَوْ لَوْنَهُ *"Su, temizleyici olarak yaratılmıştır. Tadı veya rengi, yahut da kokusu değişmediği sürece, onu hiçbir şey necis hale getiremez"*[16] buyurmasıdır. **Şâfiî** şöyle der: Hz. Peygamber (s.a.s) abdest almıştır. O abdest suyundan düşenler, onun elbisesine mutlaka değmiştir. Ama, onun bundan dolayı ne elbisesini değiştirdiği, ne de mâ-yi müsta'melin yıkadığı yeri yıkamamıştır. Müslümanlardan hiç kimsenin de böyle yaptığı rivâyet edilmemiştir. Böylece, onların bu mâ-yi müsta'melin necis, pis olmadığı hususunda ittifak etmiş oldukları sabittir. Bir de bu su temiz bir

16 **İbn Mâce**, Taharet, 76 (1/174).

bedenle karşı karşıya gelmiş, onun üzerinden akmış bir sudur. Böylece bu yönüyle de bu su tıpkı bir taş üzerinden akmış olan suya benzemiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu su, ya abdest uzuvlarını yıkadığı için, yahut da elbise yıkadığı için müsta'mel olmuş, bu vasfı almıştır. Bunun abdest uzuvlarının yıkanmasından ötürü müsta'mel (kullanılmış) olmasına gelince, bu da ya farz ve ibadet sayılan bir şeyden dolayı müsta'mel olmuştur, yahut farz olan fakat ibadet sayılmayan bir şeyden ötürü müsta'mel olmuştur, yahut da ibadet olup da farz olmayan bir şeyden dolayı müsta'mel olmuştur, veyahut da ne farz ne de ibadet olan şeyden dolayı müsta'mel olmuştur.

Birinci kısma, yani farz ve ibadet olan şeyden dolayı müsta'mel olmasına gelince, bu, Şâfiîlerin ittifakıyla, temizleyici vasfını haiz değildir (Yani temizdir, fakat temizleyici değildir).

İkinci kısma gelince, bu da, Müslüman bir kocanın nikahı altındaki zimmî kadının kullandığı sudur. Yani, kocasının kendisiyle cimâ edebilmesi için, o kadının hayzından temizlenmesi için kullandığı sudur.

Üçüncü kısma gelince, bu da ikinci, üçüncü defa kullanılan su ile, abdesti yenilemek için kullanılan su ve sünnet olan gusüllerde kullanılan sudur. Şâfiîlerin, bu iki kısım su hakkında, iki çeşit izahı bulunmaktadır.

Dördüncü kısma gelince, bu dördüncü defa kullanılan su ile, serinlemek ve temizlenmek için kullanılan su olup, bu bütün Şâfiîlerin ittifakıyla mâ-yi müsta'mel olmayıp, hem temiz hem de temizleyicidir.

Elbiselerin yıkanması için kullanılan suya gelince, bu kimse, şâyet necis (pis) bir elbiseyi yıkamış ve o elbise de tek bir yıkama ile temiz olmuş ise, onu üç defa yıkaması müstehap olur. Binâenaleyh bu duruma göre, ikinci ve üçüncü kerelerde o elbiseden çıkan su, sahih görüşe göre, temizleyicidir.

Değişen ikinci kısım suya gelince, biz deriz ki: Su, değiştiği zaman, ya kendiliğinden yahut da başkası sebebiyle değişmiş olur. Birinci kısma gelince, bu mesela, bir suyun bir yerde uzun müddet kalması sebebiyle değişmesi gibi, bununla abdest almak caizdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) **Kudâe kuyusu**ndan abdest almıştır. Onun suyu ise adeta sanki uzun müddet orada kına bitkisi kalmış gibi bir renk almıştı. Başkası sebebiyle değişene gelince, bu başkası ya o suya bitişiktir veya ondan ayrıdır. O suya bitişik olmayana gelince, bu tıpkı suyun hemen yakınına bir laşenin atılması,

konulması ve düşmesi, böylece de o suyun o leş sebebiyle kokuşmuş hale gelmesidir. Bu su da temizleyicidir.

Suyun Vasfının Değişmesi

Ama kendisine bitişen bir şey sebebiyle suyun değişmesine gelince, bu bitişen şey ya temiz olur, veya necis, pis olur. Birinci kısma gelince, o temiz olduğu sırada ona ya bir şey karışır veya karışmaz. Eğer ona bir şey karışmamışsa bu tıpkı o suya yağın, kokunun, ağaç dalının, anberin, katı kâfurun düşmesi sebebiyle bozulmuş bir su gibidir ki, bu da tıpkı suyun yakınında bir leşin bulunması halindeki gibi temizdir. Bir de temizlik, Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz gökten tertemiz su indirdik"* buyruğu ile sabittir. Sabit olan şeyde aslolan şey ise, onun devam ettiğidir. Kendisine karışan bir şey sebebiyle değişen suya gelince, bu karışan şeyden o suyu korumak ya mümkün olmaz veya mümkün olur. Mümkün olmama haline gelince bu, mesela toprak, siyah kokmuş çamurun içine düşen yapraklar ve kendisinde oluşan yosunlar sebebiyle değişmiştir ki, bu da temizdir. Çünkü bunun temiz oluşu, âyetle sabittir. Ve, bundan sakınmak da adeta imkansızdır. Binâenaleyh bu zorluk, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Size din hususunda hiçbir zorluk yaratmamıştır"* (Hacc, 78) âyetinden dolayı, kaldırılmıştır. Yine suyun, akarken kiremit, kireç, sürme taşı yatağına uğrayıp, yahut da bu şeylerden o suya herhangi bir şeyin düşmesi yahut bu suyun o şeylerin bizzat yatağından çıkması da böyledir. Suyun dışardan gelen şeylerin karışmasından dolayı bozulması haline gelince, bu durumda bakılır: Eğer su, mesela kendisine za'ferân düşüp de böylece de biraz sararması yahut un karışıp da, böylece de biraz beyazlaşması suretiyle, onu su olma özelliğinden çıkaramayacak derecede değişirse, Şâfiî mezhebinin sahih görüşüne göre, bununla abdest almak caizdir. Çünkü bu karışan şeyler o sudan su ismini silememiştir (ona yine su denmektedir). Ama bu değişme çok fazla olur, böylece de o suya mesela çorba gibi yeni bir isim verilirse, bununla ittifakla abdest almak caiz değildir. Yok bu su yeni bir isim almazsa, **Şâfiî**'ye göre onunla abdest almak caiz olmadığı halde, **Ebû Hanife**'ye göre onunla abdest almak caizdir.

Şâfiî'nin delilleri şunlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) abdest aldı, daha sonra da هٰذَا وُضُوءٌ لَا يَقْبَلُ اللّٰهُ الصَّلَاةَ إِلَّا بِهِ *"Cenâb-ı Hakk'ın namazı kabul etmesi için şart koştuğu abdest*

sadece böylece alınan abdesttir."[17] buyurdu. Binâenaleyh bu abdest eğer vasfı değişmiş bir suyla olmuşsa, onun ancak bununla caiz olması gerekir. Halbuki durumun böyle olmadığı ittifakla sabittir. Böylece, bunun vasfı değişmemiş bir su ile alınmış bir abdest olduğu sabit olmuş olur ki, elde edilmek istenen netice de budur.

2) Gül suyu suya karışsa, sonra da insan bu suyla abdest alsa. Bu durumda abdest uzuvlarının bazısının su ile değil de o gül suyuyla yıkanmış olması muhtemeldir. Durum böyle olunca da, abdestin bulunduğu hususunda bir şüphe meydana gelmiş olur. Böylece de abdestsizliğin bulunduğu kesinkes ortaya çıkmış olur. Şüphe ise, kesin olana karşı duramaz. Binâenaleyh o insanın abdestsiz olması gerekir. Ama bu suyun, eserinin ortaya çıkamayacağı bir derecede az olması durumu, bunun aksinedir. Çünkü o, bu durumda adeta yok gibidir. Onun eseri ortaya çıkınca, biz onun varlığını anlamış oluyoruz. Böylece de biraz önce bahsettiğimiz durum ortaya çıkmış olur.

3) Abdest, manası anlaşılamayan bir kulluk (ibadet) biçimidir. Çünkü bir kimse, gülsuyu ile abdest alması halinde, abdesti sahih olmuyor, ama kokuşmuş, durgun bir su ile abdest alması halinde abdesti sahih oluyor. Manası anlaşılmayan yerlerde, mevrid-i nass ile yetinmek gerekir, kıyas yapılmaz.

Ebû Hanîfe'nin delilleri de şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz gökten tertemiz su indirdik"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu âyet, suyun temizleyici olduğuna delâlet etmektedir. Mevcût, var olan şeylerde aslolan ise, o şeyin devam etmesidir. Binâenaleyh, karışım sebebiyle suyun vasfının değişmesine rağmen, bu özelliğinin devam etmesi gerekir.

2) Cenâb-ı Hak abdest uzuvlarını sıralarken onlar hakkında *"...yıkayınız"* (Maide, 6) buyurmuştur. Bu emir mutlak bir yıkamayı emreden bir ifadedir. Bunu yapan kimse de emri yerine getirmiş olur. Bu sebeple de sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir. Biz bunun ne demek olduğunu biraz önce izah ettik.

3) Cenâb-ı Hakk'ın *"Su bulamazsanız teyemmüm ediniz"* (Maide, 6) âyetidir. Cenâb-ı Hak teyemmümün caiz olmasını su bulamama şartına bağlamıştır. Vasfı değişen bu suyu elde eden kimse ise, suyu bulmuş, onu elde

17 **Feyzu'l-Kâdir**, 6/429.

etmiş demektir. Çünkü sıfatının değişmiş olmasına rağmen, değişen bu su yine sudur. Mevsûf sıfat bulunduğu sürece mevcuttur. Binâenaleyh o kimsenin (böylesi bir su varken), teyemmüm etmesinin caiz olmaması gerekir.

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'in denizler hakkında هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ *"O, suyu temiz ve temizleyici olandır"* buyurmuş olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu ifadesinin zahiri, her ne kadar ona başka şeyler karışsa bile, onunla temizlenmenin caiz olmasını iktiza eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) bu ifadeyi mutlak olarak zikretmiştir.

5) Hz. Peygamber (s.a.s) kedinin ve hayızlı kimsenin artığı ile -o suya onların tükrüklerinden bir miktar bulaşmış olmasına rağmen- abdest almayı mubah kılmıştır.

6) Kendisine çamurların ve sahradaki kuru ot ve bitkilerin karışmasıyla renginin değişmesine, işte bundan dolayı da renginin bazen siyaha bazen kırmızı ve sarıya dönüşmüş bir şekilde görünmesine rağmen, bataklık ve sel sularıyla abdest alınabileceğinde ihtilaf yoktur. Binâenaleyh işte bu husus, karışan şeyin o suya galip gelip, ondan "su" adını kaldırmadığı müddetçe, suya karışan bütün şeyler hakkında temel bir düstur olur.

Suya Necaset Karışması

İkinci kısım: Suya karışan necis bir şey olursa, bu durumda bazı kimseler ister az ister çok olsun, o necâset sebebiyle su değişmediği müddetçe o suyun necis olmayacağını iddia etmişlerdir ki, bu **Hasan el-Basrî, en-Nevevî, İmam Malik** ve **Dâvud (ez-Zahiri)**'nin görüşü olup **Gazali** de **İhya**'sında bu görüşe meyletmiştir.

Ebû Bekr er-Râzi el-Cessâs ise şöyle der: "Bizim âlimlerimizin bu hususstaki görüşü şudur: Biz o suda, necasetten bir parçanın bulunduğunu kesinlikle bilir, yahut da bunun böyle olduğuna zann-ı galibimizle hükmedersek, o suyu kullanmak caiz olmaz. İşte bu noktada, deniz, kuyu, göl, durgun ve akıcı sular değişmez. Çünkü deniz suyuna necaset düşmesi halinde, necasetin düştüğü o suyu kullanmak caiz değildir. Akıcı su da böyledir. Âlimlerimizin, bir tarafı kımıldatıldığında diğer tarafı kımıldamayan büyük göl için verdikleri hükme gelince, bu, o iki taraftan birine düşen necasetin diğer tarafa da ulaştığı hususunda bir zann-ı gâlib ile söylenmiş bir söz olup, bu "Kendisine necaset düşen suyun bir kısmını kullanmak caizdir, bir kısmını ise kullanmak caiz değildir" şeklinde bir söz değildir." Bütün bu sözlerin tamamı **Ebû Bekr er-Razî el-Cessâs**'ındır.

Ben derim ki: Bazı kimseler, suyun az olması ile çok olmasını birbirinden ayırmışlardır. Meselâ **Abdullah İbn Ömer**'den, "suyun kırk "**kulle**" olması halinde, onu hiçbir şeyin pis edemeyeceği" rivâyet edilirken, **İbn Abbas** (r.a)'tan, "Havuzun, kırk garb (öküz gönünden yapılmış büyük su kabı) olması durumu müstesna, o suda cünüp kimse yıkanamaz (yıkanırsa o suyu pis etmiş olur) dediği rivâyet edilmiştir ki, bu aynı zamanda **Muhammed İbn Ka'b el-Kuvazî**'nin de görüşüdür. **Mesrûk** ve **İbn Şîrîn** "Su çok olması halinde, hiçbir şey onu pisleyemez" derlerken, **Saîd İbn Cübeyr:** "Miktarının üç kulle olması halinde durgun suyu, hiçbir şey necis hale getiremez" demiştir. **İmam Şâfiî** de "Hecr (هَجَر) kullelerine göre iki kulle olması halinde, tadı, kokusu veya rengi değişmediği sürece, hiçbir şey onu pis edemez. Eğer o su verilen bu miktardan daha az olursa, necasetin kendisinde zuhûr etmesinden dolayı necis olur" demiştir.

Bil ki **İmam Mâlik**'in görüşünü destekleme hususunda şunlara tutunmak mümkündür:

1) Cenâb-ı Hak, *"Biz gökten tertemiz bir su indirdik"* buyurmuştur. Kendisinde necaset zuhûr ettiği için, rengi veya tadı veya kokusu değişen sular hakkında, âyetin bu hükmüyle amel edilmemiştir. Binâenaleyh, âyetin bunun dışında kalanlar hususunda aslı üzere kalması gerekir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah, suyu temizleyici olarak yaratmıştır. Tadı veya rengi veya kokusu değişmediği müddetçe onu hiçbir şey pis edemez"* buyurmuştur. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözü, işte bu konuda bir nastır.

3) Cenâb-ı Hak, *"yüzlerinizi (...) yıkayınız"* buyurmuştur. Bu suyla abdest alan, yüzünü yıkamış olur. Böylece de emrolunduğu şeyi yerine getirmiş olur ve bu sayede de sorumluluktan kurtulmuş olur.

4) Karışan iki şeyden her biri, diğerine baskın çıkması halinde, kendisine baskın çıkılanın, baskın çıkanın niteliğini alması, bunların kaçınılmaz bir durumudur. Binâenaleyh bir damla sirkenin, büyük bir suya düşmesi halinde, onun sirkelik vasfı yok olur ve o da su sıfatıyla muttasıf olur. Onlardan birinin diğerine galip gelmesi hususu ise, ancak duyu organlarının zann-ı galibe göre yapmış olduğu değerlendirme ve hissedilen, görülen neticeler ve alâmetler ile bilinir ki, bu hissolunan neticeler de suyun tadı veya rengi veyahut da kokusudur. Binâenaleyh bu demektir ki her ne zaman o suda necasetin tadı veya rengi yahut kokusu görünürse, necaset

suya baskın çıkmış ve su o necasetin içinde erimiş olur. İşte bu sebeple de hiç şüphesiz ki o suya necaset hükmü galip gelmiş olur. Ama o suda bunlara dair herhangi bir şey zuhur etmezse, galip gelen su olmuş olur ve necaset de o suyun içinde erimiş kaybolmuş, yok olmuş olur ki, bu durumda da taharet hükmü galip gelir ve temizliğine hükmolunur.

5) **Hz. Ömer** (r.a)'den rivâyet edilen şu hususdur: O, Hıristiyanların testisinden, Hıristiyanların kap-kacaklarının necis olduğu ilme yakın bir zan ile malûm olduğu halde, abdest almıştır. Bu da **Hz. Ömer** (r.a)'ın (bu hususta) sadece suyun değişmemesi prensibine dayandığına delâlet eder.

6) Suyun muayyen bir miktarı göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi -ki bu miktar **Şâfiî**'ye göre iki kulla miktarı; **Ebû Hanîfe**'ye göre ise eni ve boyu on zirâ olan havuz gibi su birikintisidir- geçerli olsaydı, bu temizliğin en muteber olduğu mekân, **Mekke** ve **Medîne** olurdu. Zira oralarda gerek akar su, gerek durgun su olarak su çok değildir. Tâ Hz. Peygamber (s.a.s)'in asrının başından, sahabe asrının sonuna kadar, onların suları belli bir miktar ile takdir etme işine giriştikleri nakledilmemiştir. Yine onların suların necasetten nasıl korunulacağını sordukları da nakledilmemiştir. Onların su kaplarını necasetten sakınamayan çocuklarla cariyeler taşımaktaydı.

7) Hz. Peygamber (s.a.s)'in (su içmesi için) kabı, kediye eğmesi ve Sahâbe-i Kirâm'ın kediyi, onlar onun fare yediğini görmelerine rağmen, kap-kacaklarından su içmekten men etmemeleridir. Çünkü, onların beldelerinde kedilerin içinden su içecekleri havuzları ya da içine inip de su içecekleri bir kuyu yoktu.

8) **Şâfiî,** necasetlerin yıkandığı kirli suların vasıfları değişmediği müddetçe temiz olduğunu, değiştiğindeyse pis olduğunu açıkça ifade etmiştir. Binâenayeh, o suyun üzerinden akması suretiyle o necasetle karşı karşıya gelmesi ile necasetlerin o suya gelmesi arasında ne fark vardır? Ve, akma kuvveti karışmaya mani olamadığı halde, akma kuvveti necaseti def eder" diyen kimsenin sözünün ne anlamı vardır?

9) Onlar, akan az suyun etrafında abdestlerini bozuyorlar (ve sudan temizleniyorlardı). **Şâfiî**'nin mezhebinin akan bir suya o su az miktarda dahi olsa idrar damlası düştüğünde, suyun vasfı değişmediği müddetçe onunla abdest almanın caiz olacağı şeklinde olduğunda ihtilaf yoktur. Binâenaleyh akan su ile duran su arasında ne fark vardır? Keşke bilseydim: Suyun

vasfının değişmemesi kıstasına mı, yoksa akması sebebiyle suyun akış kuvveti kıstasına mı havale etmek daha isabetlidir?

10) Bir damla idrar, iki "kulle"ye düşse, sonra da bu kütleler birbirinden ayrılsalar. Binâenaleyh bu demektir ki, bunlardan alınan her testi su, **Şâfiî**'nin görüşüne göre temizdir. Halbuki su az olduğu için idrarın onun her tarafına yayıldığı malumdur. Binâenaleyh bu az şeyin, bu kadarcık bir şeye doğrudan doğruya düşmesi ile, başkasının o suya bitişmesi ile, böylece suyun onunla temasa geçmesi arasında ne fark vardır?

11) Hamamlarda tâ öteden beri, elleri isli paslı, kirli olan kimseler abdest almaktadırlar. Bunlar ellerini ve kaplarını, oraya hem temiz hem de kirli ellerin girdiğini bile bile havuzdaki o az suya sokuyorlardı. Eğer bu suyun miktarının iki kulle ile takdir edilmesi muteber olsaydı, bu iş, meşhur olur ve tevâtur derecesine varırdı. Çünkü ekseri kimselerin kendisine iyice ihtiyaç duyduğu bu gibi şeylerin naklinin tevâtür derecesine ulaşması gerekir. Böyle olmadığına göre biz bu miktarın muteber olmadığını anlamış bulunuyoruz.

Temizlik Konusunda Kulleteyn Meselesi

12) Biz, suyun necis hale dönüşmesine hükmetsek bile büyük vâdiler ve büyük göllerin suyu gibi, son derece çok olan suların da necis hale geleceğine hükmetmemiz mümkün olmaz. Çünkü bu icmâen bâtıldır. O halde bu demektir ki, bu suyun miktarını belli bir miktar ile tayin etmek gerekir. Biz, ulemânın, bu hususta farklı farklı takdirler yaptıklarını nakletmiştik. Bunların hiçbiri diğerlerinden daha isabetli değildir, yani hepsi geçerlik bakımından aynı durumdadır. Bu sebeple bu demektir ki, nakledilen bu şeyler arasında bir çelişki vardır ve bunların birbirlerini götürmeleri gerekir. **Ebû Hanife**'nin bu suyun miktarının, on zira en, on zira da boy olarak takdir etmesinin mücerret bir dava olduğu malumdur. **Şâfiî**'nin Hz. Peygamber (s.a.s)'in إِذَا بَلَغَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلْ خُبْثًا *"Suyun miktarı iki "kulleye" ulaştığında, pislik taşımaz."*[18] şeklindeki hadisine binâen, bu suyun miktarını iki kulle olarak takdir etmesi de zayıftır. Çünkü **Şâfiî**, bu haberi rivâyet ederken, "bana bir adam haber verdi" demiştir. Böylece ravi "meçhûl", hadis de "mürsel" olmuş olur. Halbuki mürsel hadis, Şâfiî'ye göre delil değildir. Hem muhaddislerden pek çoğu bunun **İbn Ömer**'e varan mevkûf bir haber olduğunu iddia etmişlerdir. Biz, rivâyetin doğruluğunu

18 **Tirmizî**, Tahâret, 50 (1/97).

kabul etsek bile bu meçhulu yine bir meçhule sevk etmek demektir. Çünkü "**kulle**" sözü, malum değildir. Bu "küçük küp'e de, çömleğe de büyük testiye de, el ile taşınabilen her kaba da uygun düşebilen bir kelimedir. Yine bu kelime, insanın başı, dağın tepesi anlamlarına da gelir. Biz, kullenin malum bir şey olduğunu kabul etsek bile, hadisin metninde bir ıdtırab vardır. Çünkü bu hadis, "Şu iki kulleye", "bir kulleye", "kırk kulleye" iki veya üç kulleye" ve "iki küçük küpe vardığında" vb. şeklinde rivâyet edilmektedir.

Biz, metnin sahih olduğunu kabul etsek bile, ancak ne var ki bu, zahiri terk edilen bir hadistir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"O pislik taşımaz"* sözünü, zahirî manasında almak imkânsızdır. Çünkü pislik suya düştüğünde, su onu taşır. Biz bu sözün zahirî manaya alınabileceğini kabul etsek bile, ne var ki pislik, şer'î pislik, hakiki pislik olmak üzere ikiye ayrılır. İsim, lügavî müsemmâ mana ile şer'î mana arasında dönüp dolaştığında, onu lügavî müsemmasına (manasına) hamletmek daha evlâ olur. Çünkü bu isim, lügavî manasında hakiki, şer'î manasında ise mecâzî mana ifade eder. Bu, müşterekliği ve dönüp dolaşmayı bertaraf etmek için yapılır. Durum böyle olunca, bu kelimeyi lügavî manasına hamletmek gerekir. Bunun lügavî manası ise tabiat itibariyle "kazûratten olan pislik" şeklindedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) مَا اِسْتَخْبَثَتْهُ الْعَرَبُ فَهُوَ حَرَامٌ *"Arapların pis kabul ettiği her şey haramdır"* buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi diyoruz ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"o pislik taşımaz"* şeklindeki sözünün anlamı, "O su, tabiat itibariyle pis olmaz" şeklinde olur. Biz de bunun bu anlamda olduğunu söylüyoruz. Ancak ne var ki daha sen ne hakla, "Bu şer'ân pis olmaz" dedin? Biz bu hadiste geçen "خُبْثًا" kelimesiyle şer'î necasetin kastedildiğini kabul etsek bile, ancak ne var ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in "لَمْ يَحْمِلْ خُبْثًا" sözü, "onu taşımakta zorluk çeker, za'afa uğrar" demektir. "Taşımakta za'afa düşer" ifadesinin anlamı ise ondan etkilenmesi demektir. Böylece bu, o suyun temiz olarak devam ettiğinin değil de pis hale dönüştüğünün bir delili olmuş olur.

Şöyle de denilemez: "Bu sorulara şu şekilde cevap verilebilir: **Şâfiî,** her ne kadar bazı yerlerde, ravinin adını anmamış ise de, ancak ne var ki **Şâfiî** bu raviyi bazı yerlerde zikretmiştir. Böylece bu hadis, mürsel olmaktan çıkar. Bir de diğer muhaddisler, bu ravinin ismini belirlemişlerdir.

"Bu **İbn Ömer**'e dayanan mevkûf bir hadistir" şeklindeki sözünüze gelince, biz deriz ki: Biz bunu kabul etmiyoruz: Çünkü **Yahya İbn Main,** "Bu ceyyidu'l-isnat (isnadı güzel ve muteber) bir hadistir" demiş, bunun üzerine

kendisine, "**İbn Uleyye,** bu hadisi **İbn Ömer**'e vakfetmiş, (yani bunun **İbn Ömer**'den gelen mevkûf bir hadis olduğunu söylemiştir" denildiğinde o, "Eğer **İbn Uleyye** bu hadisin mevkûf olduğunu söylemişse, **Hammâd İbn Seleme** de, bunun merfû bir hadis olduğunu söylemiştir" diye cevap vermiştir. Senin "Kullenin miktarı belli değildir" şeklindeki sözüne karşı da biz deriz ki biz bunu kabul etmiyoruz.

Çünkü **İbn Cüreyc, "Hecr kabilesi**nin kütlesi" demiştir. Daha sonra da **İbn Cüreyc,** sözüne devamla şöyle demiştir. "Ben, Hecr kütlesini gördüm. O kulle ya iki kırbayı ya da iki küsur kırbayı içine alır."

Senin "Hadisin metninde karışıklık vardır" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Biz bunu da kabul etmiyoruz, çünkü hem biz hem de sen, diğer miktarların muteber olmadığı hususunda muvafıkız. Binâenaleyh, geriye muteber olarak bizim bahsettiğimiz şey kaldı.

Senin, "Bu hadisin zahiri, terk edilmiştir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Biz bunu şer'î anlamındaki pislik anlamına aldığımızda, bu mahzur ortadan kalkar. Bu daha uygundur, çünkü şeriatın sözünü, şer'î anlama hamletmek, onu aklî anlama hamletmekten daha evlâdır. Hele de özellikle onu, aklî anlama hamletmede bir ta'tîl (muattal bırakmak) söz konusu ise... Senin, "Bununla, "O, bunu taşımaktan zorlanmış, zaafa düşmüştür (yani, o bundan etkilenmiştir)" manası kastedilmiştir" sözüne gelince, biz deriz ki: "Bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"Su, iki kulle olduğunda pis olmaz"* dediği sahih olarak varid olmuştur. Bir de, Hz. Peygamber (s.a.s.) iki kulle'yi bu hükmün şartı kabul etmiştir. Şarta bağlı olan şey ise, şart bulunmadığında, bulunmaz. Bu hükmün, kullenin miktarı hususunda diğer rivâyetlerin zikretmiş olduğu miktarlara bağlanması durumunda ise, burada geçen "iki kulle" sözünün manası kalmaz... Çünkü biz diyoruz ki, bu haberin doğruluğunun kabul edilmesi halinde bu haberin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz gökten tertemiz su indirdik"* âyetinin *"Fakat (Allah) sizi temizlemek murat ediyor"* ve *"(..) yüzünüzü yıkayın"* (Maide, 6) âyetleri ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"su temiz olarak yaratıldı. Onu hiçbir şey pis edemez"* şeklindeki hadis-i şerifinin umûmî manalarını tahsis etmeyi gerektirdiğinde şüphe yoktur. Bu tahsis edenin ise, mutlaka ve mutlaka her türlü ihtimalden ve şüpheden uzak olması lazım. "**Hecr" kabilesi**nin "**Kulle**"leri meçhuldür, **İbn Cüreyc**'in, "**Külle,** iki veya iki küsûr kırba suyu alır" şeklindeki sözü de hüccet değildir. Çünkü "kulle"nin ne kadar olduğu tam bilinmediği gibi, kırbanın da ne kadar olduğu tam bilinmemektedir.

Çünkü kırba bazen büyük, bazen küçük olur. Bu hususdaki rivâyetler de farklı farklıdır: Bazen, "Su iki kırba miktarına ulaştığında", bazen "Su, kırk kulle olduğunda", bazen de, "Su, iki testi olduğunda" diye rivâyet edilmiştir. Binâenaleyh bu rivâyetler birbiriyle çeliştiğinde, bu gibi haberlerle kitabın ve her türlü ihtimalden uzak, açık sünnetin umûmî manalarını tahsis etmek câiz olmaz, **İmam Mâlik'in** görüşünü destekleme hususunda söyleyeceklerimiz bundan ibarettir.

Necaset Düşen Suyun Necis Olduğu

İçine necâset düşmüş olan suyun "necis" (pis) olacağını söyleyenler de şu şekillerde delil getirmişlerdir:

1) Cenâb-ı Hak, *"onlara, habis şeyleri haram kılan.."* (A'râf, 157) buyurmuştur. Halbuki necis şeyler de habâistendir. Yine Cenâb-ı Hak, *"(Allah) size meyteyi, leşi ve kanı haram kıldı"* (Bakara, 173) ve içki hakkında: *"O, şeytanın işlerinden bir pisliktir. Binâenaleyh ondan kaçınınız"* (Maide, 90) buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s.) iki kabre rastlamış ve şöyle buyurmuştur: إِنَّهُمَا لَيُعَذَّبَانِ وَمَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيرَانِ اَحَدَهُمَا كَانَ يَسْتَبْرِىءُ مِنَ الْبَوْلِ وَالْآخَرُ كَانَ يَمْشِى بِالنَّمِيمَةِ *"Şu iki kabirdeki insanlar, azap olunmaktadır. Fakat onlar büyük bir günahtan ötürü azap olunmamaktadırlar: Onlardan birisi istibrâ yapmazdı, diğeri ise söz götürüp getirirdi."*[19] O halde Cenâb-ı Hak, bütün bu şeyleri mutlak manada haram kılmış, bunların yalnız başına olmaları ile suya karışık olarak bulunmaları halini birbirinden ayırt etmemiştir. Binâenaleyh içinde çok cüz'i bir necaset bulunan her bir şeyi kullanmanın haram olması gerekir.

Bu konuda söylenebilecek son söz şudur: Suyun temizleyici olduğuna delâlet eden deliller, onunla temizlenmenin caiz olacağını gerektirmektedirler. Fakat bu deliller, bununla temizlenmenin mubah olduğunu gösteren delillerdir. Bizim bahsettiğimiz deliller ise, bu işi yasaklayan delillerdir. Mubah kılan deliller ile, yasak olduğunu gösteren deliller bir arada bulunduğunda, yasaklayan deliller üstün gelir ve tercih edilirler. Baksana iki adam arasında ortak olan câriyede, eğer onlardan birinin yüz, diğerinin tek hissesi bulunsa, bu câriyede de yasaklayan taraf, mubah kılan taraftan daha üstün olur ve ortaklardan hiçbirinin o cariyeye cinsi temasta bulunması caiz olmaz. İşte burada da böyledir.

19 Buhârî Vuzû, 55; Müslim, Tahâret, 111 (1/240).

2) Hz. Peygamber (s.a.s) لَا يَبُولَنَّ اَحَدُكُمْ فِى الْمَاءِ الدَّائِمِ ثُمَّ يَغْتَسِلُ فِيهِ مِنَ الْجَنَابَةِ *"Hiçbiriniz, durgun (akmaz) bir suya bevledip, sonra da aynı suda cünüplükten ötürü yıkanmasın"*[20] buyurmuş ve sözü o suyun az veya çok olması arasında bir fark gözetmeksizin, mutlak manada kullanmıştır.

3) Yine Hz. Peygamber (s.a.s) اِذَا اسْتَيْقَظَ اَحَدُكُمْ مِنْ مَنَامِهِ فَلْيَغْسِلْ يَدَهُ ثَلَاثًا قَبْلَ اَنْ يَدْخُلَهَا فَاِنَّهُ لَا يَدْرِى اَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ *"Sizden biriniz uykusundan uyandığında, elini kaplara sokmazdan önce, üç defa yıkasın. Çünkü insan uykuda elinin nerede gecelediğini bilemez"*[21] buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s) kişinin ihtiyaten, elinin necâset yerlerine dokunmuş olma ihtimalinden ötürü, elini yıkamasını emretmiştir. Halbuki bu gibi ellerin, suya sokulduğunda, o suyun özelliklerini değiştirmeyeceği malumdur. Eğer bu el, o suyu bozmamış olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, insanın ihtiyaten elini yıkamasını emretmesinin bir manası olmazdı.

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Su iki kulle miktarına ulaştığında pislik taşımaz (tutmaz)"* hadis-i şerifi, mefhum-u muhalifi ile (dolaylı olarak), "Su iki kulle miktarına ulaşmadığında pislik taşır" manasına delâlet eder.

İmam Malik, bu görüşlerden birincisine şöyle cevap verir: Pis suyu kullanmanın haram olduğunda münakaşa yok. Fakat sıvı şeylerden olan, az bir pislik suya karıştığında, o su içinde, onun ne rengi, ne tadı, ne de kokusu belli olmaz. O halde siz nasıl, "o necaset onun içinde devam ediyor" diyorsunuz? "O necaset, özelliğini kaybetti" denilmesi niçin caiz olmasın? Bunu biraz önce izah etmiştik. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Hiçbiriniz, durgun bir suya bevletmesin (akıtmasın)"* hadisine gelince, siz niçin bu yasağın, sadece ileri sürdüğünüz hususlardan dolayı olduğunu söylüyorsunuz. Belki de bu yasak, genellikle insanların o sudan içmeleri ihtimalinden ötürüdür. Böyle bir su ise, insan tabiatının nefret edip, içmek istemeyeceği bir sudur. Konumuz ise, insan tabiatının hoşlanmadığı şeyler değildir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"Sizden biriniz uykusundan uyandığında elini üç defa yıkasın"* hadisine gelince, bunun müstehaplık ifade eden bir emir olduğunda müttefikiz. Öyle ise, müstehab olan şey, nasıl farziyet ifade eder? Hem sonra bu emrin farziyeti gösterdiğini kabul etsek bile, "Bu farziyetin, ancak sizin ileri sürdüğünüz hususla ilgili olduğunu" nasıl söylersiniz? Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Su iki kulle miktarına ulaştığında?* hadisi ile ilgili sözümüz ise,

20 **Buhârî**, Vuzû, 68; **Müslim**, Tahâret, 94 (1/235).

21 **Buhârî**, Vuzû, 26; **Müslim**, Tahâret, 87-88 (1/233).

daha önce geçmişti. İleri sürdüğümüz bütün bu şeyleri bir an için bir tarafa bırakalım. Sizin yaptığınız da "mefhum"a tutunmaktır. Bizim bahsettiğimiz naslar ise "mantûk"tur. Mantûk, mefhumdan üstündür, ona tercih edilir. Allah en iyi bilendir.

Su Dışında Temizleyici

İkinci husus: Sudan başka diğer şeyler temizleyici midir, değil midir konusudur. Bu cümleden olarak, **Esamm** ve **Evzâî:** "Her türlü sıvılarla abdest almak caizdir" derlerken, **Ebu Hanife:** "Hurma şırası ile yolculukta abdest alınabilir" demiştir. Yine **İmâm Ebu Hanife:** "Aynı necisleri (bizzat pislik olan şeyleri) giderebilecek olan her türlü sıvı ile gidermek caizdir" demiştir, **İmam Şâfiî** (r.a)'ye göre ise, temizleme işi mutlak manada suya aittir. Bunun abdestsizlik hususundaki delili, *"Eğer su bulamaz iseniz, teyemmüm edin"* (Nisa, 43) âyetidir. Cenâb-ı Hak bu âyette, teyemmümü, su bulunmaması şartına bağlı olarak farz kılmıştır. Binâenaleyh eğer sirke veya hurma şırasıyla abdest almak caiz olsaydı, su bulunmadığı zaman teyemmüm vacip olmazdı. Pisliklerin giderilmesi (temizlenmesi) meselesinde, eğer sirke pisliği temizleyebilse idi, tahûr bir şey olurdu. Çünkü tahûr, temizleyici demektir. Eğer sirke tahûr olsaydı, bununla abdest alınmasının da caiz olması gerekirdi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) لَا يَقْبَلُ اللهُ صَلَاةَ اَحَدِكُمْ حَتَّى يَضَعَ الطَّهُورَ مَوَاضِعَهُ *"Allahu Teâlâ, tahûru (abdest suyunu) abdest mahallerine ulaştırmadığınız sürece, namazınızı kabul etmez"* buyurmuştur. **"Hatta"** edatı, intihâ-ı gaye (son noktayı, sınırı) göstermek için kullanılır. Binâenaleyh namazın kabul olunmamasının sınırının, "tahûrun kullanılması" noktası olması gerekir. Kabul edilmeyişin sona ermesi ise, kabulün başlamasıyla olur. Binâenaleyh eğer sirke temizleyici olsaydı, onu kullanmakla, namazın kabul edilmesi gerekirdi. Böyle bir kabul bulunmadığına göre, pisliklerin temizlenmesinin, sadece su ile olacağını anlamaktayız.

İnsanlardaki Nankörlük

وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا۟ فَأَبَىٰٓ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِى كُلِّ قَرْيَةٍ نَّذِيرًا ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِعِ ٱلْكَٰفِرِينَ وَجَٰهِدْهُم بِهِۦ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾

"Celalim hakkı için bunu (insanların) ibret almaları için aralarında, çeşit çeşit suretlerde anlattık. Fakat insanların çoğu nankörlükten

başka bir karşılık vermemekte diretirler. Eğer dileseydik, muhakkak ki her kasabaya, uyarıcı birer peygamber gönderirdik. Binâenaleyh kâfirlere itaat etme de, bununla onlara karşı, büyük bir cihâd yap" (Furkân, 50-52).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki âlimler âyetteki, *"Celalim hakkı için bunu (...) çeşit çeşit suretlerde anlattık"* ifadesindeki "bunu" zamirinin neye işaret olduğu hususunda şu üç değişik izahı yapmışlardır:

1) Ekseri âlimlere göre, bu daha önce bahsedilen "yağmur"a râcidir. Bu görüşte olanların bazıları, "Âyetin manası "Biz o yağmur sularını içmek, ziraatte kullanmak ve çeşitli geçimleri temin etmek için, nehirlere - çaylara akıttık" şeklindedir" derlerken, diğer bazıları da, bunun manasının "Hak Teâlâ, yağmuru şuraya değil de buraya, şu yılda değil de bu yılda yağdırır. İkinci senede, bir önceki senede meydana gelenin aksi meydana gelir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas,** "Hiçbir yıl, diğer bir yıldan daha fazla yağmurlu değildir. Fakat Cenâb-ı Hak yağmuru, yeryüzünde çeşit çeşit dağıtır" der ve bu âyeti okurdu. **İbn Mes'ûd** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

مَا مِنْ عَامٍ بِأَمْطَرَ مِنْ عَامٍ وَلٰكِنْ اِذَا عَمِلَ قَوْمٌ بِالْمَعَاصِى حَوَّلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَى غَيْرِهِمْ فَاِذَا عَصَوْا جَمِيعًا صَرَّفَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَى الْفَيَافِى *"Hiçbir yıl diğer bir yıldan daha yağmurlu değildir. Fakat bir topluluk isyan eder, günahlara dalarsa, Allah bu yağmuru, başkalarına (başka) yerlere döndürür. Fakat bütün insanlar toptan asi olursa, Allah bu yağmuru çöllere (insanların yaşamadığı yerlere) çevirir."*[22]

2) **Ebu Müslim**'e göre bu zamir, bir önceki âyette bahsedilmiş olan, yağmur, rüzgar, bulut ve gölge gibi, tevhit delillerine râcidir.

3) Bu, "Biz bu sözü Kur'ân'da, diğer semavî kitaplarda ve peygamberlere indirilen suhuflarda, insanlar arasında evirip-çevirdik, hepsine anlattık" demektir. Bu söz de tefekkür etsin ve sayesinde Yaratıcı'nın varlığına istidlâl etsinler diye, bulutların yaratılışından ve yağmurların yağdırılmasından bahsedilmesidir. Birinci görüş doğuya daha yakındır. Çünkü buna göre "bunu" zamirine merci gösterilen şey, zamire en yakın olandır.

22 **es-Sünenü'l-Kübrâ, Beyhakî,** 3/363.

İKİNCİ MESELE

Cübbâî şöyle der: "Âyetteki *"ibret almaları için"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, her insanın tefekkür edip, ibret almasını istediğini gösterir. Eğer Allah insanların kâfir olmasını ve haktan yüz çevirmelerini murat etmiş olsaydı, o zaman bu ifade, yerli yerinde olmamış olurdu. Bu ise, "Allah, kâfirin küfrünü irade etmiştir" diyenlerin görüşünü iptal eder." **Cübbâî** sözüne şöyle devam eder. "Hak Teâlâ'nın, *"Fakat insanların çoğu, nankörlükten başka bir karşılık vermemekte diretirler"* ifadesi, bu insanların bu tefekkür ve ibret alma gücüne sahip olduklarına delâlet eder. Çünkü eğer onlar buna kâdir olmamış olsalardı. *"Bu hususta ayak diretirler"* denilmesi caiz olmazdı. Bu tıpkı, kötürüm birisi hakkında "O, koşmamakta diretti" denilememesi gibidir."

Ka'bî de şöyle der: "Hak Teâlâ'nın *"Celalim hakkı için bunu (insanların) ibret almaları için aralarında, çeşit çeşit suretlerde anlattık"* ifadesi Kur'ân'a (inanmanın) kâfirler üzerinde bir vebâl (vazife) olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'ı indirmek suretiyle, kâfirlerin iman etmelerini istemediğini iddia edenler aleyhine bir delildir. Çünkü âyetteki, *"ibret almaları için"* ifadesi, bütün insanları içine alan bir ifadedir. O'nun, *"Fakat insanların çoğu direttiler"* ifadesi de, bu çoğunluğun, o genel ifadeye dahil olmalarını gerektirmektedir. Çünkü "Biz o Kur'ân'ı iman etsinler diye, sadece Kureyş'e indirdik, fakat Temîm kabilesinin çoğu, nankörlükten başka bir karşılık vermemekte diretti" denilemez. Bil ki bu hususta söz ve cevabımız defalarca geçti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Fakat insanların çoğu, nankörlükten başka bir karşılık vermemekte diretirler"* ifadesi ile, "Onlar Cenâb-ı Hakk'ın bu nimetleri üzerinde tefekkür etmedikleri, bunlarla, yaratıcının varlığına, kudretine, ihsanına istidlalde bulunmadıkları ve nankörlük ettikleri o nimetleri bile bile inkara kalkıştılar" manası kastedilmiştir. Âyetteki "**küfura**" kelimesi ile, "küfür" (inkar) manası kastedildiği de söylenmiştir. Zira onların bu küfürleri, "Falanca yıldızın batması, falanca yıldızın doğması sayesinde yağmurumuz yağar" demelerinden ötürüdür. Çünkü nimetin, nimet verenden kaynaklandığını inkâr edip, böyle nimetleri yıldızlara ve feleklere mâl eden herkes kâfir olur. Bil ki gerçek şudur: Kim, bu şeyleri gerektirme ve yaratma hususunda, felekleri ve yıldızları başlı başına sebep ve müessir sayarsa,

onun kâfir olacağında şüphe yoktur. Fakat, "Hak Teâlâ, felekleri ve yıldızları böylesi hadiselerin meydana gelmesini gerektirecek özellik ve sıfatta yaratmıştır" diyen kimselerin hataları, belki de küfür derecesine varmaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler şöyle demiştir: "Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın bildiğinin aksi şeylerin de Allah'ın kudreti dahilinde olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü âyetteki lev "eğer" edatı, Hak Teâlâ'nın her beldeye bir nezir (uyarıcı peygamber) göndermeyi murat etmediğine delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, bunu dilemediğini, ama buna kâdir olduğunu haber vermiştir. Böylece bu ifade, Allahu Teâlâ'nın bildiğinin aksi şeylerin de, Allah'ın kudreti dahilinde olduğuna delâlet eder."

Hak Teâlâ'nın وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا *"Eğer dileseydik, muhakkak ki her kasabaya uyarıcı birer peygamber gönderirdik"* ifadesine gelince, en kuvvetli görüşe göre, şu sebeplerden ötürü, bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in büyüklüğünün gösterilmesi kastedilmiştir:

1) Allahu Teâlâ sanki, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şunu beyan etmek istemiştir: "Her beldeye bir peygamber göndermeye kâdirim. Fakat peygamberlik vazifesini sadece sana veriyor ve seni herkese üstün kılıyorum." İşte bundan ötürü bunun peşi sıra, *"Binâenaleyh kâfirlere itaat"* yani *"Onlara muvafakat etme, uyma"* buyurmuştur.

2) Bununla, "Eğer isteseydik, senden bütün âleme gönderilen bir peygamber olma yükünü hafifletir ve her beldeye ayrı bir peygamber gönderirdik. Fakat bu işi (ve şerefi) sadece sana verdik, seni yücelttik ve seni diğer peygamberlerden üstün kıldık. Binâenaleyh bu yüceltmemize sen de dinî konularda taviz vermemek suretiyle karşılık ver" manası kastedilmiştir.

3) Bu âyet, ilâhî lütfun ilahi şiddet ile karışık (yan yana) olduğunu göstermektedir. Çünkü bu Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s) gibi her belde ve şehre bir nezir (uyarıcı) gönderebileceğine delâlet etmektedir. Yine bu âyet Cenâb-ı Hakk'ın katında Hz. Muhammed (s.a.s)'e mutlaka ihtiyaç olmadığına delâlet etmektedir. Âyetteki *"eğer"* ifadesi Hak Teâlâ'nın bunu yapmayacağına delalet eder. Binâenaleyh birinci manaya nazarla bir terbiye, ikincisine nazarla bir yüceltme söz konusudur.

Âyetteki فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ *"Binâenaleyh kâfirlere itaat etme"* ifadesi ile, Cenâb-ı Hakk'ın, Peygamberi'ni, kâfirlere itaatten nehyettiği manası

kastedilmiştir. Bu âyet, bir şeyden nehyetmenin, nehyedilen kimsenin, o şeyi yapmakta olduğu manasına gelmez.

Cihad'ın Manası

Cenâb-ı Hakk'ın وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا *"Bununla onlara karşı büyük bir cihat yap"* ifadesine gelince, bazıları şöyle demişlerdir: "Bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in, vazifesini ifâ ve dua hususunda, alabildiğine cehd ve gayret sarf etmesi manası kastedilmiştir" derken, bazıları da, "Bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in cihat etmesi, savaşması kastedilmiştir" demişlerdir. Diğer bazıları da, "Bu iki mana da kastedilmiştir" demişlerdir. Doğruya en yakın olan birinci manadır. Çünkü bu sûre Mekkîdir. Cihat emri ise, hicretten epey sonra gelmiştir. Cenâb-ı Hak, *"büyük bir cihat yap"* buyurmuştur. Çünkü Allah'ın her beldeye bir nezir (peygamber) göndermesi halinde, bunların her birinin kendi beldesindekilerle uğraşması, cihat etmesi gerekirdi. Bütün bu cihatlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in uhdesinde toplanmıştır. Dolayısıyla onun cihadı büyük olacaktır. Bu sebeple de ona, "Bütün beldelere birden nezir olman sebebi ile, onlarla her türlü cihadı kendinde toplayan büyük bir cihatla cihat et" denilmiştir.

Suları Birbirine Karışmayan İki Deniz

وَهُوَ الَّذِى مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٥٣﴾

"O, iki denizi (birbirine) salıp katandır. Şu, tatlı ve susuzluğu gidericidir, bu ise tuzlu ve acıdır. (Allah) aralarında bir perde, karışmaya bir engel koymuştur" (Furkân, 53).

Bil ki bu, tevhidin **dördüncü çeşit** delilidir. Âyetteki "مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ" ifadesi "O iki denizi, Allah salıverdi, kendi haline bıraktı" demektir. Arapçada hayvanları otlamak üzere salıverdiğinde "مَرَجْتُ الدَّابَّةَ" dersin. "**Merec**"in asıl manası salıvermek, birbirine katmaktır. Hak Teâlâ'nın, *"Onlar bir emr-i meric (yani birbirine girmiş, karışmış bir hal) içindedirler"* (Kâf, 5) ifadesi de bu manadadır. Cenâb-ı Hak, bu iki büyük ve geniş suya "**Bahr**" adını vermiştir. **İbn Abbas** (r.a) "Bu, "Tıpkı atların otlağa salıverilmeleri gibi, Allah

o iki denizi mecrâlarına (yataklarına) salıverdi ve onlar, birbirine kavuştular" demektir" demiştir.

Cenâb-ı Hakk هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ *"Şu, tatlı ve susuzluğu gidericidir"* buyurmuştur. Buradaki "**furât**" ile, o suyun sanki tadın kendisi olacak kadar, alabildiğine tatlı olduğu anlatılmak istenmiştir. "**Ücâc**" ise, bunun tam tersidir. Ama buna rağmen, Hak Teâlâ kudreti ile bu ikisini birbirine karışmaktan alıkoymuştur ve bu ikisi arasında karışmalarına engel bir perde bulundurmasının, kudretinden olduğunu bildirmiştir. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

"حِجْرًا مَحْجُورًا" Tabirinin izahı

Birinci soru: "وَحِجْرًا مَحْجُورًا" ifadesi ne demektir? **Cevap:** Bu, Allah'a sığınanın söylediği bir sözdür. Bu ifadeyi daha önce tefsir etmiştik. Burada bu ifade mecâzî olarak kullanılmıştır. Buna göre o iki denizden her biri, diğerinden Allah'a sığınarak ona "hicren mahcurâ" demiştir. Bu tıpkı, *"O iki (deniz) arasında birbirlerine kavuşmalarına mâni bir perde vardır"* (Rahman, 20) âyetinde ifade edildiği gibidir, yani "Biri diğerine karışmak suretiyle, onlardan hiçbiri, diğerinin sınırına (sahasına) tecavüz etmez" demektir. Binâenaleyh bu âyette, bu iki deniz arasında haddi aşmanın olmadığını bildirmek, tıpkı onların bundan Allah'a sığınması gibidir. Tefsir ettiğimiz âyette de, Cenâb-ı Hak, onlardan her birinin diğerine tecavüz edebilecek şekilde olduğunu bildirmiştir. Bundan ötürü bu iki deniz, o tecâvüzden (Allah'a) sığınmıştır. Bu ifade, en güzel istiârelerdendir.

İkinci soru: Denizin tatlı olanı yoktur. Öyle ise Cenâb-ı Hak burada niçin tatlı denizden bahsetmiştir? Bu soruya karşı "Bu söz şu iki bakımdan kabul edilmez:

a) Bununla Nil ve Ceyhun gibi, âdeta birer deniz olan büyük nehirler kastedilmiştir.

b) Belki de Cenâb-ı Hak denizde, iki tarafından birisi tatlı, diğeri tuzlu bir yer yaratmıştır" da diyemezsin. Eğer böyle dersen, biz de deriz ki: "Bunlardan birincisi tutarsızdır. Çünkü bu büyük nehirlerde (âyette bahsedildiği gibi, tatlı suyun yanı sıra) tuzlu su yoktur. Denizde de tatlı su yoktur. O halde, burada şaşılacak bir şey yok. İkinci husus da zayıftır. Çünkü böyle delil getirilen bir yerin, mutlaka ve mutlaka malum ve meşhur olması gerekir. Sırf bir ihtimal ile istidlâl etmek güzel olmaz. Çünkü biz diyoruz ki: Âyetteki tatlı deniz ile bu büyük nehirler, tuzlu deniz ile de (bunların

aktığı) büyük denizler kastedilmiştir. İşte Cenâb-ı Hak, bu ikisinin suyunun arasında bir berzah (perde) yaratmıştır, yani araya bir kara parçası sokmuştur. Bununla tevhide nasıl delil getirileceği açıktır. Çünkü tatlılık ve tuzluluk eğer toprağın veya suyun kendinden kaynaklanan bir özellik olsaydı (bütün toprak ve suların) aynı bir özellikte olması gerekirdi. Böyle olmadığına göre, her maddeye ayrı bir sıfat ve özellik veren bir kâdir ve hakîmin mutlaka bulunması gerekir.

Bir Damla Sudan Yaratılan İnsan

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا ۗ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾

"O, sudan bir beşer yaratıp onu soy-sop yapandır. Rabbin, (her şeye) kâdirdir" (Furkân, 54).

Bil ki bu tevhidin **Beşinci çeşit** delilidir. Bu hususta şu iki bahis vardır:

Birinci bahis: Âlimler âyette bahsedilen bu "su" hususunda şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

1) Bu kendisinden, bütün canlıların asıllarının yaratıldığı "su"dur. Cenâb-ı Hak bunu *"Allah her canlıyı sudan yarattı"* (Nûr, 45) buyurarak beyan etmiştir.

2) Bununla, nutfe (meni) kastedilmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"(insan), fışkıran bir sudan yaratılmıştır"* (Tarık, 6) ve *"değersiz bir sudan yaratılmıştır"* (Murselat, 20) buyurmuştur.

İkinci bahis: Bu, "Allahu Teâlâ, insanı "soy" (nesep) ve "sop" (akraba) diye iki kısma ayırmıştır: Bir kısmı, kendilerine nesep yoluyla nisbet edilen ve "Falan oğlu falan", "Falan kızı falan" denilen kimseler; diğer kısmı ise, evlenen kadınlar vasıtasıyla meydana gelen hısımlar şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, *"(Allah) o sudan (meniden) erkek-dişi iki, sınıf çıkarmıştır"* (Kıyame, 39) âyeti de bunun gibidir. وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا *"Rabbin, tek bir meniden (tohumdan), erkek ve dişi olmak üzere iki çeşit insan yarattığına göre, her şeye kâdirdir."*

Şaşkın Kâfiri Hakka Davet

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلٰى رَبِّهٖ ظَهِيرًا ﴿٥٥﴾ وَمَآ اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٥٦﴾ قُلْ مَآ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِلَّا مَنْ شَآءَ اَنْ يَتَّخِذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبِيلًا ﴿٥٧﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِى لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهٖ وَكَفٰى بِهٖ بِذُنُوبِ عِبَادِهٖ خَبِيرًا ﴿٥٨﴾

"(Kâfirler), Allah'tan başka kendilerine ne fayda, ne zarar veremeyecek olan şeylere taparlar. Kâfir, Rabbinin aleyhine (şeytana) destektir. Biz seni bir müjdeci ve bir uyarıcı olmaktan başka bir sıfatla göndermedik. De ki: "Buna karşı, sizden hiçbir ücret istemiyorum. Ancak Rabbine doğru bir yol tutmayı dileyen adamlar istiyorum, ölmez olan o hayy (Allah'a) tevekkül et, O'na hamd ile tesbihte bulun. O'nun, kullarının günahlarından haberdâr olması yeter." (Furkân, 55-58).

Bil ki Allahu Teâlâ, tevhidinin (bir olduğunun) delillerini genişçe izah edince, sözü müşriklerin putlara tapmadaki felsefelerini tenkide getirmiştir. Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Bu Âyetin Ebu Cehil Hakkında Oluşu**

Âyette geçen *"kâfir"* ile, Ebû Cehil'in kastedildiği, çünkü âyetin onun hakkında nâzil olduğu ileri sürülmüş ise de, evlâ olan, bu âyeti umûmi manada bütün kâfirlere hamletmektir.

Çünkü sebeb-i nuzûlün husûsi olması, (âyetin) lafzının umûmi oluşunu zedelemez. Bir de âyeti umumi manasına hamletmek, âyetteki *"(Kâfirler) Allah'tan başka kendilerine ne fayda, ne zarar veremeyecek olan şeylere taparlar"* ifadesinin zâhirî manasına daha uygundur.

İKİNCİ MESELE: **Zahîr Kelimesinin İzahı**

Âlimler âyetteki "**zahîren**" kelimesinin manası hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) "**zahir**" tıpkı "**avin**"in, mu'âvin (yardımcı) manasına gelmesi gibi, "**muzâhir**" (sırt veren, destek olan) manasınadır. Fa'îl vezninin, mufâil

(ism-i fâil) manasına gelmesi garip bir şey değildir. Binâenaleyh bunun manası, "Kâfir, Rabbine karşı, düşmanlık hususunda şeytana destek olur" şeklindedir.

İmdi, "Kâfirin Rabbine karşı şeytana destek olması nasıl olur?" denilir ise, deriz ki: Hak Teâlâ, *"Rabbinin aleyhine"* diye kendini zikretmiş ama, bununla "Resûlullah'a karşı" manasını kastetmiştir. Bu tıpkı, *"Allah'a eziyet eden o kimseler"* (Ahzab, 57) ifadesinde olduğu gibidir.

2) Bununla, cemaat (taraftar) kastedilmiştir. Bu da tıpkı, *"melekler, artık bundan sonra onun (o peygamberin) zahirî (cemaatidir)"* (Tahrim, 4) âyetinde olduğu gibidir. Bu kelime aynen, "**sadîk**" (arkadaş) ve "**halît**" (eş-dost-arkadaş) kelimeleri gibidir. Bu tefsire göre, âyetteki "**kâfir**" ile kâfir cinsi ve onların ilahî nûru söndürme hususunda, birbirlerine verdikleri destekleri kastedilmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O kâfirlerin kardeşleri, azgınlıkta onları desteklerler ve bu hususta hiç kusur etmezler"* (A'raf, 202) buyurmuştur.

3) **Ebû Müslim el-İsfehânî** şöyle der: "Zahîr, Arapların birisi diğerinin ihtiyacını kulak ardı edip, arkasına attığında kullandıkları, ظَهَّرَ فُلَانٌ بِحَاجَتِي "Falan, ihtiyacımı kulak ardı etti" demeleri gibidir. Bu, Hak Teâlâ'nın وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا *"Onu, arkanıza atılmış değersiz bir şey kabul ettiniz"* (Hûd, 92) âyetinde olduğu gibidir. Yine bir şeyi hafife alan ve önemsemeyen kimse hakkında, "O, şeyi, zahrı gerisine attı (kulak ardı etti)" denilir. Arapça kâidelerine göre, bu kelimenin "mazhûr" (yani hafife alınmış, arkaya atılmış) şeklinde olması gerekirdi. Fakat "mazhûr" manasında, "zahîr" denilmiştir ki bu, "Kâfirin küfrü Allah'a vız gelir. Allahu Teâlâ onun küfrünü önemsemez" demektir.

Âyetteki وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا *"Biz seni, bir müjdeci ve bir uyarıcı olmaktan başka bir sıfatla göndermedik"* ifadesi, daha önce geçen ifadelerle ilgilidir ve "Kâfirler, Allah'a ve Resûlullah'a karşı destek aramaktadırlar. Allahu Teâlâ ise, Resûlü'nü onlara faydalı olmak üzere göndermiştir. Çünkü O, Peygamberi'ni onları taatlerinden ötürü müjdelemek, masiyetlerinden ötürü inzar etmek ve böylece de mükâfatı hak etmeleri, ilahî cezadan sakınmaları için göndermiştir. Binâenaleyh bütün gayretini, dînî ve dünyevî işleri düzene koymak için bütün gayretini sarf eden ve bunu yaparken de onlardan buna karşılık asla ücret istemeyen bir zata eziyet etmek

hususunda alabildiğine gayret gösteren kimsenin cahilliğinden daha büyük cahillik yoktur" demektir.

Resûlün Hasbîliği

Hak Teâlâ'nın إِلَّا مَنْ شَاءَ *"ancak (...) dileyen adamlar (müstesnâ)"* ifadesi hakkında, âlimler birbirine yakın şu izahları yapmışlardır:

1) O peygamber, görevini ifâ ederken ve davetini yaparken, onlardan ücret istemez. Fakat cihat ve benzeri şeylerde harcamada bulunmak suretiyle Allah'a yaklaşmak ve böylece Rablerinin rahmetine, mükâfatına kavuşmaya bir yol bulmak isteyen adamlar müstesna...

2) **Kâdî** şöyle der: "Bu "ben buna karşılık, kendim için bir ücret istemem. Sizden, Rabbinize bir yol bulmak için, kendinize bir ecir elde etmeyi istemenizi isterim" demektir.

3) **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Hak Teâlâ'nın bu ifadesi "ancak dileyenlerin yapması müstesna" manasınadır. Bunun ücretten istisnâ edilmesinin bir benzeri, mal elde etme hususunda senin için gayret gösteren ve sana çok şefkatli olan kimsenin şu sözüdür: "Senden, malını koruman ve onu kaybetmemenden başka bu sa'y u gayretime karşılık bir şey istemiyorum." O kimsenin, kendi için kendi malını koruması, bir ecir (karşılık) olmadığı halde, bunun şekli sanki mükâfata (ecre) benzediği için, mükâfat olarak isimlendirilmiştir. Böylece bu, şu iki faydayı (manayı) ifade eder:

a) Mükâfat arzuladığı hususunda muhatabın şüphesini tamamen silmek. Buna göre o sanki sana şöyle demektedir: "Eğer malını muhafaza etmen sence bir mükâfat ise, bilesin ki işte ben de senin için bu mükâfatı istiyorum."

b) Zirveye varmış bir şefkati ortaya koymak. Çünkü buna göre mana, "malını muhafaza etmen, bana vereceğin büyük bir mükâfat sayılır" şeklindedir. Bu adamların Allah'a "doğru bir yol tutmayı dilemeleri"nin manası ise, onların O'na yaklaşmaları ve iman ile, taat ile Allah katında bir yakınlık elde etmeyi istemeleridir." Bununla onların Allah yolunda, tasadduk ve infakta bulunmak suretiyle, Allah'a yaklaşmak istemeleri manasının kastedildiği de söylenmiştir.

Ebedi Allah'a Dayanmak

Cenâb-ı Hakk'ın وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ *"ölmez olan o hayy (Allah'a) tevekkül et"* ifadesi, "Allah, kâfirlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'e eziyet etme

hususunda birbirlerine destek sağladıklarını beyan edip, Hz. Muhammed (s.a.s)'e onlara yaptığı tebliğe ve davete karşılık onlardan kesinlikle bir ücret istememesini emredince, ona bütün zararları defedip, her türlü menfaati elde etmek için, Allah'a güvenip dayanmasını emretti" demektir. Cenâb-ı Hak, *"ölmez olan o hayy'a (diriye)"* demiştir, çünkü ölen canlıya tevekkül eden kimse, tevekkül ettiği kimse ölünce zarar etmiş olur. Hak Teâlâ ise, ölmez bir diridir. Binâenaleyh O'na güvenip dayanan kesinlikle kaybetmez.

Allahu Teâlâ'nın وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ *"O'na hamd ile tesbihte bulun"* emrine gelince, bazıları bu tesbihi bizzat söz ile yapılan tesbihe, bazıları namaza, bazıları da tevhid ve adl vasıflarında Allah'ı, O'na yakışmayan şeylerden tenzih etme manasına hamletmişlerdir ki, bunların ne demek olduğu açıktır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah وَكَفٰى بِهٖ بِذُنُوبِ عِبَادِهٖ خَبِيرًا *"O'nun, kullarının günahlarından haberdâr olması yeter"* buyurmuştur. "كَفٰى" mübalağa manası için kullanılan bir lafızdır. Nitekim "sana yeter!" manasında كَفٰى بِالْعِلْمِ جَمَالًا "Güzellik olarak ilim yeter" ve كَفٰى بِالْأَدَبِ مَالًا "mal olarak da edep yeter" denilir. Buna göre âyet, "Allah senin yanında olduğu müddetçe, başkasına muhtaç olmazsın. Çünkü O, onların bütün hal ve hareketlerini hakkıyla bilendir, haberdârdır ve yaptıklarının karşılığını vermeye kâdirdir" manasına gelir ve son derece ileri bir tehdit ifade eder. Cenâb-ı Hak sanki bununla, "Eğer Allah'ın emrine muhalefete yeltenirseniz, hak ettiğiniz cezayı almanız için, O'nun ilmi size yeter" demek istemiştir.

Kâinatın Altı Günde Yaratılması

اَلَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ ۚ اَلرَّحْمٰنُ فَسْـَٔلْ بِهٖ خَبِيرًا ﴿٥٩﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ﴿٦٠﴾

"O, gökleri ve yeri ve aralarında olan şeyleri altı günde yaratan, sonra Arş'a "istiva" edendir, Rahman'dır. Bunu, haberdâr olana sor! Onlar: "Rahman'a secde edin" denildiği zaman, "Rahman da ne imiş? Senin bize emrettiğin için mi secde edeceğiz?" dediler. Böylece bu secde emri onların nefretlerini artırdı" (Furkân, 59-60).

Bil ki Allahu Teâlâ, Resûlü'ne kendisine tevekkül etmesini emredince, kendini şu sıfatlarla nitelemiştir:

1) Ölmez olan bir hayy (diri). Bu, *"Ölmez olan o hayy (Allah'a) tevekkül et"* âyetinin ifade ettiği sıfattır.

2) Bütün her şeyi bilen. Bu da *"O'nun kullarının günahlarından haberdâr olması yeter"* âyetiyle ifade edilen hususdur.

3) Her mümkinâta kâdir. Bu da, *"O, gökleri ve yeri yaratandır"* âyetinin ifade ettiği hususdur.

O halde, Hak Teâlâ'nın, *"yaratan"* ifadesi, *"ölmez olan o diriye tevekkül et"* ifadesiyle ilgilidir. Çünkü göklerin, yerin ve ikisi arasında olanların yaratanı Hak Teâlâ olunca, O'nun her türlü menfaate kâdir, her türlü zararı def'e gücü yeten ve bütün nimetler kendisi tarafından verilen zât olduğu anlaşılır. Dolayısıyla da tevekkül sadece O'na yapılır. Âyetle ilgili, şöyle birkaç soru sorulabilir:

Bazı Sualler

1- Güneş ve Dünya Yaratılmadan, Gün Olur mu?

Birinci soru: Gün (gece ve gündüz), güneşin gökteki hareketinden ibarettir. Gökler yaratılmazdan önce "gün" diye bir şey yoktu, öyle ise Cenâb-ı Hak, gökleri, yeri ve arasındakileri "altı günde" yarattığını nasıl söyleyebilir?

Cevap: Bu, "miktarı bu kadar olan bir zaman zarfında" demektir. "Belli bir miktara göre belirlenen, artmayı, eksilmeyi ve parçalanmayı kabul eden şey sırf yokluk olamaz. Aksine mutlaka onun mevcut olması gerekir. Böylece de onun varlığından, âlem meydana gelmezden önce bir müddetin var olması gerekir. Bu da, zamanın kadîm olmasını gerektirir" diye bir iddiada da bulunulamaz. Çünkü biz diyoruz ki: Böyle olması, bizzat zamanın kendisiyle çelişir. Zira on güne muhtemel olduğu düşünülen bir zaman dilimi, beş güne; beş güne muhtemel olduğu düşünülen bir müddet de on güne muhtemel olmaz. Dolayısıyla, bundan bir müddet için başka bir müddetin düşünülmesi gerekir. Bu böyle olamayacağına göre, sizin ileri sürdüğünüz şey de olamaz. İşte bundan ötürü diyoruz ki: Belki de Cenâb-ı Hak, önce zamanı yaratmış, sonra da yeri ve göğü, o zaman içerisinde, altı günlük bir müddette yaratmıştır.

Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak, yer ile göğü âhiret günleri itibarıyla altı günde yaratmıştır. Ahiretin her bir günü, bin (dünya)

yılıdır." Bu görüş, uzak bir ihtimaldir. Çünkü tarifin (anlatımın), mutlaka bilinmeyen bir şey ile değil, bilinen bir şey ile yapılması gerekir.

2- Bu Müddetin Hikmeti "Teabbüd"dür

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, bu yaratmayı ve yoktan var etmeyi, niçin bir miktar zaman içinde yapmıştır?

Cevap: Biz ehl-i sünnetin görüşüne göre, böyle bir miktar ile takdir etme hususunda, Allah'ın meşîet ve kudreti yeter sebeptir. **Mu'tezile** ise şöyle der: "Hayır, mutlaka bu hususta hikmetli bir sebebin bulunması gerekir. O da, âlemin bu kadar bir süre içinde yaratıldığının belirtilmesinin mükellefler için daha uygun olmasıdır." Mu'tezile'nin bu görüşü şu iki sebepten ötürü haktan uzaktır:

a) Böyle bir hikmetin bulunması, ya zâtı gereği vâciptir. (mutlaka bulunması gereken bir şeydir) veya câizdir. Eğer vâcip olursa, bunun değişmemesi gerekir. O zaman da bu hikmet her zaman mevcuttur demektir. Binâenaleyh bunun, belli bir zamanda olduğunun söylenmesi mümkün olamaz. Eğer caiz olursa, o hikmetin o zamanda var olması, bir muhassise (tahsis eden) muhtaç olur ki bu durumda teselsül gerekir.

b) Bunların her biri arasındaki farkı, mükellefin zihni ve aklı idrâk edemez. Bu sebeple, böyle bir farklılığın varlığı, açıkça hissedilemeyince, bu maslahatın varlığını nasıl zedeler?

Bil ki, ister bizim ister Mu'tezile'nin görüşüne göre olsun, mükellefe yakışan şey, bu gibi sorular ile uğraşmamasıdır. Çünkü bu konular, sahili bulunmayan bir okyanustur. Mesela, cehennem ile görevli meleklerin sayısının on dokuz, Arş'ı taşıyan meleklerin sekiz, yılın aylarının on iki, göklerin ve yerin yedi kat olarak belirlenmiş olmaları işte bu konulardandır. Yine beş vakit namazın rekatlarının, zekattaki nisap miktarlarının, şer'î ceza ve keffâret miktarlarının o belli sayılarla belirlenmiş olması da böyledir. Binâenaleyh din-iman, Allahu Teâlâ'nın buyurduğu her şeyin hak olduğunu kabul etmektir. Bu gibi şeyleri araştırmak, insan için gerekli değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususta açık olarak, *"Biz o cehennemin bekçiliğine meleklerden başkasını memur etmedik. Onların sayılarını da küfredenler için, ancak bir fitne (imtihan) yaptık ki, böylece Ehl-i kitap sağlam bilgi edinsin ve iman edenlerin de imanları artsın. Velhasıl hem Ehl-i kitap, hem mü'minler (bu hususta) şüpheye düşmesinler. Kalbinde (nifak) hastalığı bulunanlar ve kâfirler ise, "Allah, bu sayı ile misâl olarak neyi murat etmiş?" desinler. İşte*

Allah kimi dilerse böylece şaşırtır" (Müddessir, 31) buyurmuş, hemen peşi sıra da, *"Rabbinin ordularını, kendinden başkası bilmez"* demiştir.

"Cenâb-ı Hak bir anda yaratmaya kâdirken, yeri göğü niçin böyle bir anda yaratmamıştır?" sorusuna verilecek cevap da işte budur. **Saîd b. Cübeyr**'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allah yeri, göğü ve arasındakileri bir anda yaratmaya kâdir olduğu halde, insanlara şefkati ve teenniyi öğretmek için, altı günde yaratmıştır." Bunların yaratılışının cuma günü tamamlandığı, bundan ötürü Cenâb-ı Hakk'ın o günü Müslümanlara (haftalık) bayram yaptığı da ileri sürülmüştür.

3- Arş'a İstiva Ne Demektir?

Üçüncü soru: Âyetteki, *"Sonra Arş'a istiva etti"* ifadesi ne demektir? Bu istivâyı, hükümrân olma, kâdir olma manasına hamletmek câiz değildir. Çünkü Allah'ın, hükümran olma ve kâdir olma gibi sıfatları ezelîdir. Binâenaleyh bunun başına, "sonra" edatı dahil olamaz.

Cevab: "İstikrâr buldu, karar kıldı" ifadesi, Allah için kullanılamaz. Çünkü bu iş, hudûs (sonradan olmanın) delili olan bir değişikliği, terkibi ve bölünmeyi ifade eder.

Bütün bunlar ise Allah hakkında imkânsızdır. Aksine bununla kastedilen mana, "Sonra da hükümran olarak Arş'ı yarattı ve onu yüceltti" şeklinde olup, tıpkı *"Sizden mücahit olanları bilelim diye, sizleri imtihan edeceğiz"* (Muhammed, 31) âyetinde ifade edilen husus gibidir. Çünkü bu da, "biz onların mücahit olduğunu önceden bildiğimiz halde onlar cihat edinceye kadar, sizleri imtihan edeceğiz" demektir.

Arş Gökten Sonra mı Yaratıldı?

Buna göre eğer, "Sizin bu izahınıza göre, Arş'ın göklerden sonra yaratılmış olması gerekir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Arş'ı su üzerinde idi (mevcûd idi)"* (Hûd, 7) buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Âyetteki *"sonra"* edatı, Arş'ın yaratılmasının sonralığına değil, Arş'ın gökler üzerine kaldırılmasının sonra olduğuna delâlet eder.

4- Bir İ'rab Meselesi

Dördüncü soru: Âyetteki "اَلرَّحْمٰنُ فَسْئَلْ بِهٖ خَبِيرًا" ifadesinin i'rabı nasıldır?

Cevab: Âyetteki "اَلَّذِى خَلَقَ" (yaratan) ifadesi mübteda, "**Rahman**" kelimesi de onun haberidir. Yahut o ifade, "el-Hayy" kelimesinin sıfatı, "Rahmân" da mahzuf bir mübtedanın haberidir. İşte bundan ötürü **Zeccâc** ve

başkaları vakfın, "**Arş**" kelimesi üzerinde yapılabileceğini ve sonra söze "**er-Rahman**" ile başlanılabileceğini, buna göre mananın (takdirinin): "O, secde ve ta'zimin ancak kendisine yapılacak olan Rahman'dır" şeklinde olduğunu söylemiştir. Âyetteki "Rahman"ın mübtedâ; *"Bunu, haberdâr olana sor"* cümlesinin ise bunun haberi olması da mümkündür.

5- "Habîr Olana Sor" Ne Demek?

Beşinci soru: Âyetteki فَسْئَلْ بِهِ خَبِيرًا *"Bunu, haberdâr olana sor"* ifadesi ne demektir?

Cevap: Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) **Kelbî**, "Bu, "Onu bilene sor" demektir" der. Buna göre "بِهِ" (bunu) zamiri, daha evvel bahsedilen, göklerin, yerin yaratılışı ile Arş'ın istivası konularına râcidir ve bâ harf-i cerrinin müteallakı da, "**habîr**" kelimesidir. "**Habîr**" (bilen) ise, Allah celle celâluhûdur. Çünkü göklerin ve yerin nasıl yaratıldığına aklî delil yoktur. Binâenaleyh bunların nasıl yaratıldığını ancak Allah bilir. **İbn Abbas** (r.a)'ın "Bu "**habîr**", **Cebrâil** (a.s)'dir. Fasılaları, yani âyet başlarından sonlarını gözetme ve âyetlerin hüsn-ü nazmından (tertibinden) ötürü, "**bihî**" zamiri "habîr"den önce zikredilmiştir" dediği de rivâyet edilmiştir.

b) **Zeccâc** "Bihî" lafzı "**anhu**" "ondan" manasına olup, "Ondan, habîr olana sor" demek olduğunu söylemiştir ki, bu aynı zamanda **Ahfeş**'in görüşüdür. Bunun bir benzeri de سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ *"O olacak azaptan, bir soran sordu"* (Meâric, 1) âyetidir. **Alkame b. Abede** şöyle demiştir:

فَإِنْ تَسْأَلُونِي بِالنِّسَاءِ فَإِنَّنِي بَصِيرٌ بِأَدْوَاءِ النِّسَاءِ طَبِيبٌ

"Eğer bana kadınlardan sorarsanız, bilin ki ben, kadınların dertlerini iyi bilen bir doktorum."

c) **İbn Cerir**, "bihî"deki harf-i cerrin zâid olup, "Ona o habîr (bilen) olduğu halde sor "فَسَلْهُ خَبِيرًا" manasında olduğunu ve "habîr"in "hal" olarak mansub olduğunu söylemiştir.

d) "Bihî" ifadesi tıpkı وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ (Nisa, 1) âyetinde olduğu gibi yemin yerine geçen bir edattır. (Yani "Ona yemin olsun ki" manasındadır.)

Rahman'a Secdeden Kaçınmaları

Cenâb-ı Allah'ın, وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُ *"Onlara, "Rahman'a secde edin" denildiği zaman, "Rahman da ne imiş?" dediler"* ifadesi işte böyle söyleyen bir topluluğu haber veren bir ifadedir. Binâenaleyh

muhtemelen onlar, Allah'ı bilmiyorlardı veya muhtemelen onlar onu biliyorlardı ama, bile bile inkâr ettiler.

Rahmân İsmini Bilmedikleri İddiası

Veya muhtemelen onlar, Allah'ı bilip inansalar bile, Rahmân isminin Allah'ın isimlerinden olduğunu bilmiyorlardı. Müfessirlerin çoğu bu son görüşü benimseyerek şöyle demişlerdir: "Rahmân, Allah'ın, önceki semavî kitaplarda da yer alan bir ismidir. Fakat Araplar bunu bilmiyorlardı." **Mukâtil** ise, **"Ebû Cehil, Muhammed'in** söylediği bu şeyler şiirdir" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Şiir bundan farklıdır. Hayır bu Rahmân'ın kelâmıdır"* dedi. **Ebû Cehil** de, "Aferin, bak hele! Hayatım hakkı için, bu, sana bunları öğreten Yemâme'deki Rahmân (adındaki o adamın) sözleridir" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, *"Rahmân, göklerin ilahı olan ve kendisinden bana vahiy gelen o yüce zattır"* dedi. **Ebû Cehil** de: "Ey Gâlib kabilesi! Allah'ın bir olduğunu iddia eden ve sonra da *"Bana Allah ve Rahmân öğretiyor"* diyen Muhammed'den benim hakkımı kim alır? Sizler, Allah ile Rahmân'ın iki ayrı ilah olduğunu bilmiyor musunuz?" dedi, sonra sözüne devamla şunu ilave etti: "Sizin Rabbiniz bütün her şeyi yaratandır. Rahmân ise (Yemâme'deki) Müseyleme'dir" demiştir.

Rahmân Kelimesini Biliyorlardı

Kâdî şöyle der: "Doğruya en yakın olan, bu âyetle onların "Rahmân" ismini değil, Allah'ı inkâr ettiklerinin kastedilmiş olmasıdır. Çünkü "Rahmân" Arapça bir kelimedir ve onlar bunun, "alabildiğine in'âm ve lütufta bulunan" demek olduğunu biliyorlardı. Şimdi biz bunu onların Allah'ı inkâr ettikleri manasına alırsak, *"Rahmân da ne imiş?"* şeklindeki sözleri, bunun manasını öğrenmek için sorulmuş bir soru olur ki, bu tıpkı, **Firavun**'un *"Âlemlerin Rabbi de ne imiş?"* (Şuarâ, 23) şeklindeki sözü gibidir. Yok eğer biz onların Allah'ı kabul ettiklerini, ama "Rahmân" ismi ile muttasıf olduğunu bilmediklerini söylersek, *"Rahmân da ne imiş?"* sözleri Rahmân kelimesi ile ilgili bir soru olur.

Âyetteki أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا *"Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?"* ifadesi, "Sen "Sana hayrı emrediyorum" dediğin için, yahut da "sen bize emrettiğin için, secde etmemizi emrettiğin o zâta secde eder miyiz?" demektir. Bu ifade yâ ile "يَأْمُرُنَا" şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana "onlar birbirlerine, "Muhammed'in bize emrettiği için" yahut, "Rahmân adını

almış olan, ama bizim ne olduğunu bilmediğimiz kimsenin bize emrettiği için mi secde edeceğiz?" demek istiyorlardı.

Bu emirden beklenen, onları işe ve onu kabul etmeye sevk edici olması iken, onun bu emri, onların nefretini arttırmıştır. Dahhak şöyle der: Bu âyet nazil olunca, Allah'ın Resûlû, **Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Osman İbn Maz'ûn ve Amr İbn Anbese** secdeye kapandılar. Müşrikler onları bu halde görünce alay ederek, mescidin bir kenarına çekildiler ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın وَزَادَهُمْ نُفُورًا *"Böylece bu secde emri, onların nefretlerini artırdı"* ifadesiyle kastedilen budur. Yani, "Onların bu secdeleri, onların nefretlerini arttırdı" demektir.

Gökyüzü Düşünmeye Davet Eder

تَبَارَكَ الَّذِى جَعَلَ فِى السَّمَآءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا ﴿٦١﴾
وَهُوَ الَّذِى جَعَلَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يَذَّكَّرَ اَوْ اَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾

"Gökte burçlar yaratan, onların içinde bir kandil ve nurlu bir ay yerleştiren Allah'ın şanı ne yücedir! O, iyice düşünüp ibret almak arzusunda bulunan ya da şükretmeyi isteyen kimseler için, geceyle gündüzü birbiri ardınca getirendir" (Furkân, 61-62).

Burç Kelimesi

Bil ki, Allahu Teâlâ kâfirlerin, secde etmekten alabildiğine nefret ettiklerini anlatınca, tefekkür etmeleri halinde, Rahman'a ibadet etmenin ve secdenin vacip olduğunu anlayacakları şeyi de zikrederek تَبَارَكَ الَّذِى جَعَلَ فِى السَّمَاءِ بُرُوجًا *"Gökte burçlar yaratan (...) Allah'ın şanı ne yücedir!"* buyurmuştur. "تَبَارَكَ" **(tebâreke)**nin ne demek olduğu, daha önce geçmişti. "بُرُوجٌ" kelimesine gelince bu, gezegenlerin konaklama yerleri olup, bu mâlûm olan şeydir. Bunlara, "yüksek, yüce köşkler" anlamına gelen, "burçlar" denilmiştir; çünkü bunlar âdeta o yıldızlar için, kendilerinde sükûnete erdikleri bir konaklama yerleri gibidir. Bu kelime, zuhûr etme, görünme anlamından dolayı, "**teberrucun**" (görünme, ortaya çıkma) kelimesinden iştikak etmiştir. Bu hususta **İbn Abbas**'tan gelen diğer bir görüş de, "**Burûc,** burçlar, büyük yıldızlardır" şeklinde olup, Cenâb-ı Hakk'ın وَجَعَلَ فِيهَا *"Onda yani*

burçlarda kıldı, meydana getirdi" ifadesinden dolayı, birinci açıklama doğruya daha yakındır.

Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hakk'ın "فِيهَا" ifadesindeki zamir, burçlara değil de semaya niçin râci olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Çünkü "**burûc**" kelimesi, zamire daha yakındır. Binâenaleyh zamirin, "**burûc**" kelimesine râci olması daha evlâdır. Âyette geçen "سِرَاجًا" (sirâc) kelimesiyle de güneş kastedilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا *"Güneşi de sirâc, lamba kıldı"* (Nûh, 16) buyurmuştur. Bu ifade "سُرُجًا" şeklinde de okunmuştur ki bu, o semâda bulunan güneş ve büyük yıldızlar demektir. **Hasan el-Basri** ve **el-A'meş** "وَقُمْرًا مُنِيرًا" şeklinde okumuşlardır ki bu "قَمْرَاءُ" (Aylı, ay ışığı ile dolu) kelimesinin çoğuludur. Buna göre sanki وَذَا قَمَرٍ مُنِيرًا "Aydınlatıcı ve ay ışığı ile dopdolu kıldı" denilmiştir. Çünkü geceler, aydan dolayı, ay ışığı ile dopdolu olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu ışığı, geceye nisbet etmiştir. Âyetteki "قَمَرًا" kelimesinin tıpkı "رَشَدٌ – رُشْدٌ" ve "عَرَبٌ – عُرْبٌ" kelimesi gibi "قُمْرٌ" (kumrun) anlamında olması da uzak değildir.

Gece ile Gündüzün Halef Olmaları

Âyetteki "خِلْفَةً" kelimesine gelince, bu hususta şu iki açıklama yapılmıştır.

Birinci açıklama: Bu, iki şeyden birisinin diğerinin arkasına geçmesi ve onun ardından gelmesi anlamındadır. Nitekim Arapçada bir kimse birisinin abdest bozacağı yere varıncaya kadar karışıp, ihtilaf çıkardığında "فُلَانٌ خِلْفَةٌ وَاخْتِلَافٌ" denilir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak, ayla güneşi "**hılfet**" sahibi olarak yarattı. Yani, "Birbirlerini takipçi kıldı." Yani, "Bu onu, o da bunu izler, takip eder" demektir.

İbn Abbas (r.a) da şu manayı vermiştir: "Cenâb-ı Hak bu ikisinden her birini, kendisinde amel etmeye ihtiyaç duyulan şeyler konusunda, diğerine halef kıldı. Binâenaleyh, kim geceyle gündüzden birinde, bir işini tamamlayamazsa, onu diğerinde tamamlar." **Enes İbn Malik** de şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s), bir gün geceleyin Kur'ân okuyamayan **Hz. Ömer**'e, *"Ey Hattab oğlu, andolsun ki, Allah senin hakkında bir âyet indirdi"* dedi ve bu âyeti okuyarak *"Geceleyin kaçırdığın nafile ibadetleri gündüzünde, gündüzün kaçırdığın, yapamadığın şeyleri de gecende ifa et"* buyurdu.

İkinci açıklama: Bu, **Mücâhid, Katâde Kisâî**'nin görüşü olup, bunlar şöyle demişlerdir: "Arapçada, ihtilaf eden iki şeye "هُمَا خِلْفَانِ" (Humâ hılfâni) denilir.

Binâenaleyh âyetteki "خِلْفَةً" kelimesi مُخْتَلِفَيْنِ"Muhtelif, farklı" anlamındadır. Yani, "Bu beyâzdır, diğeri de siyah, bu uzun, diğeri kısa" demektir. Ama, birinci görüş doğruya daha yakındır.

Âyetteki اَنْ يَذَّكَّرَ*"iyice düşünüp ibret almak"* kelimesini bütün kıraat imamları bu şekilde okurken, **Hamza** şeddesiz olarak "**en-yezkure**" okumuştur. Bu kelimeyi **Ubey İbn Ka'b**'ın da "يَتَذَكَّرَ" şeklinde okuduğu söylenmiştir. Buna göre mana, "Bakıp tefekkür eden kimselerin onların farklı farklı oluşları hususunda tefekkür etmeleri, böylece de, onların bir halden başka bir hale geçişleri hususunda, mutlaka onları bu hale sokan ve değiştiren bir yüce zâtın bulunduğunu anlamaları için" şeklinde olur. Bu kelime, daha önce bahsedilen nimetlerin tamamıyla ilgilidir. Cenâb-ı Hakk "Rahman da neymiş? diyen o kimseler, şâyet bu nimetler hususunda tefekkür ve tezekkür etselerdi, böylece bu sayede onlar, Allah'ın kudretinin ne denli büyük olduğuna istidlâl etmiş olurlar ve gecedeki sükûnet ve dinlenme, istirahat, gündüzdeki çalışma ve dönüp dolaşma gibi nimetlere şükredenler şükretmiş olurdu" diye açıklamada bulunmuştur. Bu tıpkı, *"Onun rahmetinden ki O, sizin faydanıza olarak içinde sükun ve istirahat etmeniz için geceyi ve fazl-u kereminden aramanız için gündüzü yaratmıştır"* (Kasas, 73) âyetinde olduğu gibidir. Yahut da bunun manası, o ikisi, "Tefekkür ve tezekkür edip şükredenler için iki vakit, iki zaman olsun diye" şeklinde olup, buna göre "Kim, o ikisinden birisinde yapamazsa, ibadetten alıkonulursa, onu diğerinde yapar, yapsın" demektir. "شُكُورًا" kelimesi "شَكَرَ – يَشْكُرُ" fiilinin mastarıdır.

Rahman'ın Has Kullarının Vasıfları

وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴿٦٣﴾ وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴿٦٤﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾ إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾ وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾

"Rahman'ın has kulları ki onlar, yeryüzünde vakar ve tevâzû ile yürürler. Kendilerine beyinsizler laf attığı zaman, "selâmetle!" derler. Onlar ki gecelerini Rableri için secde ederek ve kıyamda

durarak geçirirler. Onlar ki, "Ya Rabbi, bizden cehennem azabını sav. Gerçekten, onun azabı daimî bir helâktir. Hakikaten orası ne kötü bir karargâh ve ikametgâhtır." derler. Onlar ki, harcadıkları vakit, ne israf ederler, ne de sıkılık yaparlar. İkisi arasında, ortalama hareket ederler" (Furkân, 63-67).

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın "وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ" ifadesi, haberi bu sûrenin sonlarında olan bir müptedâdır. Buna göre sanki, "sıfatları ve nitelikleri böyle olan Rahman'ın kulları yok mu, işte onlar, cennet odalarıyla mükâfatlandırılırlar" denilmek istenmiştir. Bu ifadenin müptedâ, haberinin "الَّذِينَ يَمْشُونَ" olması da mümkündür.

Bil ki Cenâb-ı Hak, "kulluk" ismini kullukla meşgul olanlara tahsis etmiştir. Böylece bu iş, işte bu sıfatın, mahlûkattaki sıfatların en değerlisi olduğuna delâlet etmiştir. Bu kelime "وَعُبَّادُ الرَّحْمٰنِ" şeklinde de okunmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hak bu kulları şu dokuz çeşit sıfatla tavsif etmiştir:

1- Sıfat: Tevazû

Birinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا *"ki onlar, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürürler"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu, onların gündüzleyin olan gidişatlarını nitelemedir. Bu kelime "يَمْشُونَ هَيِّنًا" şeklinde de okunmuştur ki, bu ya hâldir, ya da "هَيِّنِينَ" anlamında yürümenin sıfatıdır; yahut da مَشْيًا هَيِّنًا "vakur bir yürüyüşle" anlamındadır. Ancak ne var ki, masdarın sıfat yerinde kullanılması mübalağa ifade eder. "هَوْنٌ" yumuşaklık, mülayemet ve şefkat demektir. اَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْنًا مَا *"Sevdiğini ölçülü sev, ileri gitme"* hadisindeki kelime de bu köktendir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَلْمُؤْمِنُونَ هَيِّنُونَ لَيِّنُونَ *"Mü'minler vakurdurlar, şefkatlidirler, yumuşacıktırlar"* sözü de bu anlamdadır. Bu, "onların yürümeleri, hal ve hareketleri (bile), bir yumuşaklık, bir vakar, bir ağırbaşlılık bir tevâzû içindedir. Şımararak haddi aşarak, ayaklarını (gururla) yere vurmazlar. Kibirlenerek, böbürlene böbürlene yürümezler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Yeryüzünde şımararak yürüme"* (Lokman, 18) buyurmuştur. **Zeyd İbn Eslem**'in de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "هَوْنًا" kelimesinin tefsirini araştırdım, ama bulamadım. Derken, bir gün rüyamda gördüm. Bana, "Bunlar yeryüzünde fesâdı istemeyen kimselerdir" denildi. **İbn Zeyd**'in de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bunlar, kibirlenmeyen zorbalık taslamayan ve yeryüzünde büyüklenmek istemeyen kimselerdir."

2- Sıfat: Cahilleri Muhatap Almazlar

İkinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا *"Kendilerine beyinsizler laf attığı zaman, "selâm" derler"* âyetinin ifade ettiği husus olup, bunun anlamı, "Biz de size uyup sizin gibi cahillik yapmayız. Sizinle bizim aramızda iyi ya da kötü bir şey yoktur" demek olup, bu "Sizin yaptığınıza karşılık size selam verip, size bulaşmayız" anlamındadır. Böylece burada "سَلَامًا" kelimesi "تَسْلِيمٌ" (selam etmek) kelimesinin yerine getirilmiştir.

Diğer taraftan, onların maksatlarının, selâmet ve sükûneti temin etmek olması da muhtemeldir. Yine bununla, sakınsınlar ve kaçınsınlar diye, onların gidişatlarının kötü olduğuna dikkat çekmenin de kastedilmesi muhtemel olduğu gibi, bu mü'minlerin maksatlarının onlara aynıyla muamelede bulunmaktan kaçınmaları olması da muhtemeldir. Yine bununla, onların cahilliklerine mukabil sabır göstermenin kastedilmiş olması da muhtemeldir. **el-Esamm** şöyle der: "Bu âyetteki, "selâm" ta'zim ve saygı selamı değil, vedalaşma selamıdır. Bu tıpkı **Hz. İbrahim** (a.s)'in, babasına *"Sana selam olsun, uğurlar olsun"* (Meryem, 47) ifadesi gibidir. **Kelbî** ve **Ebu'l-Âliye** bu âyeti, Kıtâl (cihad) âyetinin neshettiğini söylemişlerdir ki, bunu söylemeye gerek yoktur. Çünkü, beyinsizlerin yaptıklarına göz yummak ve onlara aynıyla mukabelede bulunmamak hem aklen hem de dinen güzeldir, hem ırz ve namusun selametinin, hem de takvânın sebebidir.

3- Sıfat: Geceyi İbadetle İhya

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا *"Onlar ki, gecelerini Rableri için secde ederek ve kıyamda durarak..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bil ki Cenâb-ı Hak, onların gündüzki gidişatlarından şu iki bakımdan bahsetmiştir:

a) Eziyet etmemek. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Yeryüzünde vakar ve tevazuyla yürürler"* âyetinden kastedilen hususdur.

b) Sıkıntılara katlanmak. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın *"Kendilerine beyinsizler laflar attığı zaman, "selametle!" derler"* âyetinden anlaşılandır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, o mü'minlerin, insanlara karşı gündüzdeki gidişatlarını açıklayınca, bu âyetlerde de işte onların Hâlıklarına hizmetle meşgul olduklarında, geceki gidişatlarını beyan buyurmuştur ki, bu tıpkı, *"Yanları yataklardan uzaklaşır"* (Secde, 16) âyeti gibidir.

Ayrıca **Zeccâc** şöyle demiştir: "Geceye yetişen herkese, uyumasa dahi "بَاتَ" (geceledi) denilir. Bu tıpkı "بَاتَ فُلَانٌ قَلِقًا" (Falanca, canı sıkkın olarak

geceledi) geceyi canı sıkkın olarak geçirdi gibidir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın "يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ" ifadesi ile onların gecelerinde namaz kıldıkları kastedilmiştir. Öte yandan âlimler kendi aralarında ihtilaf ederek, bazıları şöyle demişlerdir: "Kim bir namazda, Kur'ân'dan az bile olsa bir şey okursa, o kimse secde etmiş ve kıyama durmuş olarak gecelemiş olur." Bunun akşam namazından sonra kılınan iki rekât ve yatsıdan sonra kılınan dört rekât namazla gerçekleştiği de söylenmiştir. Ama evlâ olanı, bununla onların gecelerinin tamamını veya ekserisini ihyâ etmiş olmakla vasfedilmiş olmalarıdır. Nitekim Arapçada فُلَانٌ يَظَلُّ صَائِمًا وَيَبِيتُ قَائِمًا "Falanca, gündüz sâim (oruçlu) gecede kâim (ibadet halinde)dir" denilir. **Hasan el-Basri** de şöyle der: "Onlar, Allah rızası için ayakları üstünde (ayakta) gecelerler. Rablerinden korktukları için gözyaşları yanaklarından akarak, yüzlerini Allah rızası için yere vururlar.

4- Sıfat: Cehenneme Girmekten Korkmaları

Dördüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا *"Onlar ki, "Ya Rabbi, bizden cehennem azabını sav. Gerçekten, onun azâbı daimî bir helâktir" derler"* âyetinin ifade ettiğidir. **İbn Abbas** (r.a) "Onlar, secdelerinde ve kıyamlarında, işte bu sözü söylerler" derken, **Hasan el-Basri** de, "Cehennem azabından tir tir titredikleri için onlar, gündüzün huşu içindedirler, gece de yorgun argındırlar" demiştir. Âyetteki "غَرَامًا" kelimesine gelince, bu, "helâk, hüsrân, peşi bırakmayan ve yapışan" anlamındadır. Peşi bırakılmayıp ısrarla takip edildiği için borçluya da "**ğarîm**" denilmesi bundandır. Yine Arapçada kafasını kadınlara takan, gönlünü onlara kaptıran kimse için فُلَانٌ مُغْرَمٌ بِالنِّسَاءِ "Falanca, kafasını kadınlara takmıştır, kadınlara çok düşkündür" denilir.

Nafi İbnu'l-Ezrâk, İbn Abbas'a "غَرَامًا" kelimesini sorduğunda, o "Bu can yakan, sızlatan anlamındadır" demiştir. **Muhammed İbn Ka'b**'ın da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Cenâb-ı Hak kâfirlerden, onlara verdiği nimetlerin parasını istedi de, onlar onu O'na ödeyemeyince de, onları borçlu tutarak cehenneme soktu."

Bil ki Allahu Teâlâ, bu mü'minleri gecelerini secde ve kıyam ile ihyâ etmekle nitelemiş, daha sonra da bunun peşinden onların bu çabalarına rağmen alabildiğine haşyet içinde bulunduklarını ve ilahî azabın kendilerinden uzaklaştırılması hususunda Allah'a yalvardıklarını bildirerek, onların yaptıkları bu duayı zikretmiştir ki, bu da tıpkı *"Rablerinin huzuruna*

döneceklerinden yürekleri korkarak vergilerini verenler" (Mü'minun, 60) âyeti gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın اِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا *"Hakikaten orası ne kötü bir karargâh ve ikametgâhtır"* buyruğuna gelince, bu cümledeki "سَاءَتْ" kelimesi, tıpkı "بِئْسَتْ" gibi olup, bu fiilin hakkında "مُسْتَقَرًّا" kelimesinin açıkladığı mübhem bir zamir bulunup, "mahsûsun bizzemm ise mahzuftur. Buna göre mana "Orası, karargâh ve kalınacak yer olma bakımından ne kötüdür!" şeklinde olup, "مُسْتَقَرًّا" kelimesi ya haldir ya temyizdir.

Buna göre eğer, "Âyet-i kerime şu iki sebepten dolayı, onların, Allahu Teâlâ'dan cehennem azabını kendilerinden uzaklaştırmasını istemiştir:

1) Çünkü onun azâbı helâktir.

2) Orası, çok kötü bir karargâh ve ikametgâhtır. O halde, bu iki sebep arasında ne gibi bir fark vardır? Yine karargâh **(müstekarr)** ile ikametgâh **(mukâm)** arasında ne gibi bir fark bulunur?" denilirse, deriz ki: Kelâmcılar, kâfirin cezâsının, fayda şaibesinden tamamiyle uzak ve devamlı bir zarar olması gerektiğini söylemişlerdir. "اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا" cümlesi onun fayda şaibelerinden uzak katıksız bir azap olduğuna; "اِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا" ifadesi de, o azâbın devamlı olduğuna işaret etmektedir. Bu ikisi arasında bir farkın bulunduğunda ise şüphe yoktur. "**Müstekarr**" ile "**mukâm**" kelimeleri arasındaki farka gelince, "**müstekarr**"ın iman ehli olan günahkârlar için olması muhtemeldir. Çünkü onlar, ateşte (geçici bir süre için) karar kılacaklar, ama orada (ebedi) mukîm olmayacaklar. "**Mukâm**" kelimesinin ifade ettiği "ikamet"e gelince, bu da kâfirler içindir. Şunu bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın "اِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا" ifadesinin, Allah'ın kendi sözü olması muhtemel olduğu gibi, bunun o kâfirlerin sözlerinin nakli ve hikâyesi olması da mümkündür.

5- Sıfat: Harcamada İtidal

Beşinci sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın وَالَّذِينَ اِذَا اَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَامًا *"Onlar ki, harcadıkları vakit ne israf ederler, ne de cimrilik yaparlar. İkisi arasında ortalama hareket ederler"* âyetinin ifade ettiği hususdur. "وَلَمْ يَقْتُرُوا" kelimesi tâ'nın kesresi ve dammesiyle "يَقْتِرُوا" ve "يَقْتُرُوا"; yâ'nın dammesi kâf'ın sükunu ve tâ'nın kesresiyle "يُقْتِرُوا" ve yâ'nın dammesi, kâf'ın fethası, tâ'nın da kesresi ve şedde ile "يُقَتِّرُوا" şekillerinde okunmuştur ki, bunların hepsi de değişik kullanışlardır. "**Katr**", "**ıktâr**" ve "**taktir**"

kelimeleri, israfın zıddı olup, kısmak ve daraltmak anlamına gelir. İsraf ise, harcamada haddi, ölçüyü aşmaktır.

İsraf ile Cimrilik Arasında

Müfessirler israf ve kısma hususunda birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

1) En kuvvetli olan bu görüşe göre, Allahu Teâlâ onları aşırılık ile eksiltme arasında bulunan itidallikle nitelemiş, Peygamberi'ne de aynısını emretmiştir. *"Elini boynuna bağlayarak asma. Onu büsbütün de açıp saçma"* (İsrâ, 29)

Vüheyb İbnu'l-Verd'den naklolunduğuna göre o, bir âlime şunu sormuştur: "Kendisinde israf bulunmayan ev, bina nedir?" sorusuna "Seni, güneşten koruyan ve yağmurdan muhafaza edeni"; Kendinde israf olmayan yiyecek nedir?" sorusuna "Açlığı gideren"; Kendisinde israf olmayan elbise nedir?" sorusuna da "Avret mahallerini, (bedenini) örten ve seni soğuktan koruyan" diye cevap vermiştir.

Yine rivâyet olunduğuna göre, adamın birisi sade bir sofra hazırlayıp Hz. Peygamber (s.a.s)'i davet edince, o da yanındakilere *"icabet bir vazifedir"* icabet ediniz" buyurdu. Sonra adam ikinci kez hazırlar ve yine haber yollar, Hz. Peygamber, *"Münasiptir, dileyen icâbet etsin, dileyense otursun (kendi bilir)"* der. Sonra adam üçüncü kez yapıp, yine haber yollayınca, *"bu riyâdır, bunda hayır yoktur"* der.

2) Bu, **İbn Abbas, Mücâhid, Katâde** ve **Dahhâk**'ın görüşü olup, buna göre israf, Allah'a isyanın söz konusu olduğu hususlarda harcamada bulunmaktır. Kısmak ise, Allah'ın hakkını men etmektir. **Mücahid** şöyle demiştir: "Şâyet bir adam, **Ebû Kubeys Dağı** kadar altını Allah yolunda harcasa, bu israf olmaz. Ama, Allah'a isyan hususunda bir ölçek (sâ') harcasa, bu israf olur." **Hasan el-Basri** de şöyle demiştir: "Bunun anlamı, onlar, Allah'a isyân olacak hususlarda harcamazlar, gerekli yerlerden de kısmazlar" şeklindedir. Kısma işi, bazen Allah'ın hakkı olan şeylerden geri durmak şeklinde olur ki, bu, kısmanın en kötü olanıdır. Bazen de, vacip olmayan ama mendûb olan şeylerden geri durmak biçiminde. Bu, meselâ zengin bir kimsenin, kendi akrabaları olan fakirleri zenginliğine yaklaştırmaması gibidir.

3) İsrâftan murat, helâl olsa bile dünyada nimetlenme ve ona dalma hususunda haddi aşmadır. Bu, muhakkak ki mekruhtur, zira kendini beğenme ve kibre sebebiyet verir. **"İktâr"** ise, kısmaktır. Buna göre, insanı ibadetten alıkoyacak derecede tok olduğu halde kişinin yemek yemesi

israftır. İhtiyaç miktarı yerse, işte bu da kısmadır. İşte bu vasıf, Hz. Peygamber'in ashâbının niteliğidir. Onlar, nimetlenmek ve lezzet almak için yemiyorlardı, güzelleşmek ve süslenmek için giyinmiyorlardı. Ama onlar, açlıklarını giderecek ve Rablerine olan ibadetlerini yapmalarına medar olacak kadar yiyorlar; avret mahallerini örtecek ve onları, sıcaktan soğuktan koruyacak şeyleri giyiyorlardı. Burada iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE: **Kavâm Kelimesi**

Âyetteki "**kavâm**" kelimesi hakkında **Sa'leb** şunu demiştir:

"Bu kelime kâf'in fethasıyla adâlet ve doğruluk üzere olma; kesre ile "**kıvâm**" şeklinde okunduğunduysa bir şeyin, sayesinde ayakta durabildiği şeydir." **Keşşâf sahibi** de şöyle demiştir: "**Kavâm** kelimesi, iki tarafında dosdoğru ve itidâl üzere bulunmasından dolayı, iki şey arasında bulunan denge ve ahenk anlamına gelir. "**İstikâmet**" kökünden gelen "**kavâm**" kelimesinin bir benzeri de "**İstivâ**" kökünden gelen ve eşit, müsavi anlamına gelen "السَّوَاءُ" (sevâ'u) kelimesidir. Bu kelime kesre ile "**kıvam**" şeklinde de okunmuştur ki, anlamı bir şeyin kendisiyle ayakta durduğu şeydir, kıvamdır. Arapçada "أَنْتَ قِوَامُنَا" denilir ki, buradaki "**kıvâm**" kelimesinin anlamı, "ihtiyaçların tamı tamına karşılanarak, kendisiyle ayakta durduğu, karşılandığı şey"dir.

İKİNCİ MESELE

Buradaki mensûb iki kelimenin, yani "بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَامًا" ifadelerinin aynı anda iki haber olması caiz olduğu gibi, "بَيْنَ ذٰلِكَ" kelimesinin "zarf-ı lağv"; "قَوَامًا" ifadesinin de "zarf-ı müstekar" olması, yine zarfın haber, "قَوَامًا" kelimesinin de te'kid edici hal ifadesi olması mümkündür. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Eğer dilersen "بَيْنَ ذٰلِكَ" ifadesini "كَانَ" nin ismi tutabilirsin. Nitekim sen "كَانَ دُونَ هٰذَا كَافِيًا" dersin. Bununla da "Bundan daha azı da yeterli ve kâfidir" anlamını kastedersin. Buna göre "بَيْنَ ذٰلِكَ" ifadesinin anlamı, "Bunun, harcamanın ortası daha adildir" şeklindedir." Bu açıklama zayıftır. Çünkü "**kavâm**" kelimesi "**vasat**" (orta, orta halli) anlamına gelir ki, bu durumda kelâmın takdiri وَكَانَ الْوَسَطُ وَسَطًا "Orta hallisi, ortadır" şeklinde olur ki, bu bir hatadır.

6- Sıfat: Katl, Zina Gibi Günahları İşlemezler

Altıncı sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetleridir:

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِى حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَاُولٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَاتٍ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٠﴾ وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاِنَّهُ يَتُوبُ اِلَى اللّٰهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾

"Onlar ki Allah'ın yanında başka bir tanrıya daha tapmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar, zina etmezler. Kim bunları yaparsa, cezaya çarpar. Kıyamet günü de azâbı katmerleşir ve o azâbın içinde, hor ve hakir olarak ebedi bırakılır. Tevbe ve iman edip de iyi amelde bulunan kimseler müstesnâ. İşte Allah, bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok affeden ve çok merhamet edendir. Kim tevbe eder ve güzel amel işlerse, muhakkak ki o tevbesi makbul ve rızasına nail olmuş olarak Allah'a döner." (Furkân, 68-71).

Bil ki, Allahu Teâlâ, Rahmân'ın kullarının sıfatlarından olmak üzere, onların şirkten, adam öldürmeden ve zinâdan kaçınmayı zikredince, bunun peşinden bu işleri yapanın cezâsının ne olacağını belirtmiş, sonra da tevbe eden kimseyi bunlardan istisnâ etmiştir. Burada birkaç sual bulunmaktadır:

Kavramların Sıralanması Hakkında

Birinci soru: Allahu Teâlâ bu sıfatı zikretmeden önce, Rahmân'ın kullarını, hafif ve yakışık almayan işlerden tenzih etmişti. Bundan sonra daha nasıl, onları şirk, katl ve zina gibi büyük günahlardan tezkiye etmesi uygun düşer? Tertip, şâyet bunun aksine olsaydı, daha uygun olmaz mıydı?

Cevap: daha önce geçmiş olan sıfatlarla muttasıf olan bir kimse bazen dini bakımdan şirke tutunabilir. Diri diri toprağa gömülen kız çocuğunu öldürmeye yönelebilir ve zinâ edebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kişinin sadece bu niteliklerle, Rahmân'ın kulu olamayacağını, bu nedenle bunlara böylesi büyük günahlardan uzak durması hasletinin de bitişmesi gerektiğini beyan etmiştir.

Hasan el-Basri ise buna değişik bir açıdan cevap vermiş ve şöyle demiştir. Bundan amaç, Müslümanların yaşantısıyla kâfirlerin yaşantısı arasındaki farka dikkat çekmektir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Rahmân'ın kulları şu kimselerdir ki: Onlar, Allah'la beraber başka bir tanrıya tapmazlar. Oysa sizler ey müşrikler, tapıyorsunuz. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar. Oysa siz, ey müşrikler diri diri toprağa gömdüğünüz kız çocuklarınızı öldürüyorsunuz. Zina etmezler, oysa siz ey müşrikler, zina ediyorsunuz."

Cana Kıymazlar

İkinci soru: وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ إِلَّا بِالْحَقِّ *"Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar"* ifadesinin anlamı nedir? Katledilmesi helâl olanın, öldürülmesi haram kılınmış nefs, can kapsamına girmediği malumdur. O halde bu istisna, daha nasıl uygun olabilir?

Cevap: Öldürmenin haramlığını gerektiren hüküm, ebedî olarak kaimdir ve yürürlüktedir. Öldürmenin cevazı ise, ârızî olarak sübut bulmuştur. Buna göre حَرَّمَ اللهُ *"Allah haram kıldı"* ifadesi, haramlığı gerektiren hükme; إِلَّا بِالْحَقِّ *"geçerli bir hak olan bir sebepten dolayı olursa müstesnâ"* ifadesi de, ârızî olan sebebe bir işaret olmuş olur.

Kısası Gerektiren Hal

Üçüncü soru: Hangi sebepten dolayı, katl helâl olabilir?

Cevap: İrtidat, evlendikten sonra zina sebebiyle, hadiste de varid olduğu gibi, kısas yoluyla öldürmek suretiyle... Adam öldürmenin savaştan dolayı ve bir de aleyhinde delil sayılabileceği mülahazasıyla da kısas gerekeceği söylenmiştir. Eğer delil bulunmazsa, durumun kendisine şahâdet etmesiyle öldürülür.

İrtidat Meselesi

Dördüncü soru: Bazı âlimler "وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ إِلَّا بِالْحَقِّ" ifadesini, irtidat, dinden dönme ile açıklamışlardır. Bu doğru mudur?

Cevap: "**Katl**" kelimesi umûmi bir ifade olup, hepsini içine alır. **İbn Mes'ûd**'dan şu rivâyet edilmiştir: "Dedim ki, "Ey Allah'ın Resûlü, hangi günah daha büyüktür?" *"Seni yarattığı halde, Allah'a eş koşman!"* buyurdular. "Daha sonra?" deyince, *"Seninle yemek yer de, (rızkın daralır) korkusuyla çocuğunu öldürmen"* buyurdular. Ben, "Ya Resûlallah daha sonra" deyince

de *"Komşunun karısıyla zina etmendir!"* buyurdular. Bunun üzerine Allah da onu tasdik eden bu âyetleri inzal buyurdu.

Beşinci soru: "اَثَامًا" kelimesinin anlamı nedir? Buna birkaç bakımdan **cevap** verilir:

1) Bu, günahın cezâsıdır. Kelime "اَلْوَبَالُ" (vebâl, günah, manevi ağırlık) ve "اَلنَّكَالُ" (cezâ, ikâb) veznindedir.

2) **Ebû Müslim'in** görüşü olup, buradaki **"esâm"** kelimesi **"ism"** "اِثْمٌ" anlamındadır. İkisi de aynı anlamda olup, günah manasına gelir. Burada bununla kastedilen ise, günahların karşılığı ve cezâsıdır. Böylece bir şeyin ismi, onun karşılığı olarak kullanılmış demektir.

3) **Hasan el-Basrî, "asâm** kelimesi, cehennemin isimlerinden bir isimdir" derken, **Mücahid,** bunun cehennemde bir vâdi olduğunu söylemiştir. **Abdullah İbn Mes'ûd** şiddetli anlamında olmak üzere, "اَثَامٌ" şeklinde okumuştur. Çok şiddetli ve fırtınalı bir gün hakkında da "يَوْمَ ذُو اَثَامٍ" denilir.

Cenâb-ı Hakk'ın يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا *"Kıyamet günü de azâbı katmerleşir ve o azabın içinde, hor ve hakir olarak ebedi bırakılır"* âyetine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"يُضَاعَفْ" Kelimesi Hakkında**

"يُضَاعَفْ" kelimesi "يَلْقَ" kelimesinden bedeldir. Çünkü, bu ikisi aynı anlamdadır. Bu kelime "يُضَعَّفْ" şeklinde okunduğu gibi, nûn ve "azâb" kelimesinin nasbı ile "نُضَعِّفْ لَهُ الْعَذَابَ" şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime ya müste'nef bir cümle ya da hal cümlesi olarak ref ile "يُضَاعَفُ" şeklinde de okunmuştur. "يَخْلُدْ" kelimesi de böyledir. Bu kelime meçhul olarak if'âl ve te'fîl babından "يُخَلَّدْ" ve "يُخْلَدْ" şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime, iltifattan dolayı "تَخْلُدْ" (sen ebedî kalırsın) şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE: **Kâfirler Fürû-u Şeraiti Haiz Olup Zekât Verebilirler mi?**

Azâbın kat kat kılınmasının sebebi şudur: Müşrik, şirkinin yanı sıra başka günahlar da işleyince, hem şirkinden hem de diğer günahlardan dolayı azap görür. Böylece de kendisinden dolayı azap görülen şeylerin, sayısı artıp katlandığı için, onun cezası da kat kat artmış olur ki, işte âyetin bu ifadesi, kâfirlerin de dini fürûundan sorumlu olduklarına delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâdî şöyle der: "Allahu Teâlâ bu kat kat olma ve artma işinin devamlı olmadaki durumlarının, değişmeden aynen aslında olduğu gibi devam

edeceğini beyan buyurmuştur. O halde, âyet-i kerimedeki "وَيَخْلُدْ فِيهِ" ifadesinin anlamı, "o kimse bu kat kat azap içinde devamlı kalıcıdır" demek olur. Sonra bu kat kat verme işi, günahlara karşılık olan bir cezâdan dolayı meydana geldiği için, bu isyanların cezasının kâfir hakkında ebedi olması gerekir. Durum böyle olunca da bunun mü'minler hakkında da aynı olması gerekir. Çünkü ister başkasıyla birlikte yapılsın, isterse yalnız başına yapılsın, bunun durumu hak edilen şey hususunda değişmez."

Buna şöyle cevap verilir: "Şirkin, başka günahlarla birlikte işlendiğinde, bunun çirkinliğinin artmasında bir tesiri niçin olmasın? Baksana her ne kadar birlikte yapıldığında kabih (çirkin) olan iki şeyden biri tek başına aslında güzel olabilir. Yine bazen iki şeyi birlikte yapmak daha çirkin (kötü) olduğu halde, onlardan her biri tek tek sadece biraz kötü olabilir. İşte burada da böyledir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki *"O azabın içinde, hor ve hakir olarak ebedi bırakılır"* ifadesi, tıpkı mükâfatın, ta'zim (saygı ile) iç içe olan saf menfaat olması gibi, ikâbın da zelil kılma, hor ve hakir kılma ile iç içe olan, katıksız bir zarar olduğuna bir işarettir.

Tevbenin Makbuliyeti

Hak Teâlâ'nın إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا *"Tevbe ve iman edip de iyi amelde bulunan kimseler müstesnâ. İşte Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok affeden ve çok merhamet edendir."* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyet, tevbenin makbul olduğuna delâlet eder. Buna delâlet eden "istisnâ" değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, o kimsenin azabının kat kat olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh bu istisnânın yerinde olabilmesi için, tevbe edenin azabının kat kat olması gerekir. O halde âyette buna delâlet eden, *"İşte Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir"* cümlesidir.

***İKİNCİ MESELE:* Katilin Tevbesi**

İbn Abbas (r.a)'ın "Katilin tevbesi makbul değildir" demiş ve bu âyetin, *"Kim bir mü'mini kasten öldürürse."*(Nisa, 93) âyeti ile mensûh olduğunu iddiâ etmiştir. Sahabe, "yumuşaklıktan fazla geçmeden daha sert hüküm indi" demişlerdir. **Dahhak** ve **Mukatil**'in aradaki müddetin, sekiz

yıl olduğunu söyledikleri rivâyet edilmiştir. Bu hususta izahımız, Nisa Sûresi'nde geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer "amel-i sâlih" içine tevbe ve iman da girer. Öyle ise "amel-i sâlih"-den önce bu ikisinin zikredilmesi, gereksiz bir şey olmaz mı?" denilirse, biz deriz ki: "Cenâb-ı Hak, iman ve tevbeyi, çok önemli ve şerefli oldukları için, ayrıca zikretmiştir. Bunlarla birlikte mutlaka diğer sâlih ameller de gerekli olduğu için, bu ikisinin peşinden "amel-i sâlih"i de zikretmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Günahların Yerine Sevap Yazılması**

Âlimler, âyetteki *"İşte Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir"* cümlesi ile ne kastedildiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas, Hasan el-Basri, Mücâhid** ve **Katâde**'ye göre bu çevirme işi, dünyada iken olur: Allahu Teâlâ o kimselerin müşrik iken yaptıkları kötü amelleri, Müslüman olarak güzel ameller işleme haline çevirir. Binâenaleyh Allah, onların şirkini imana, mü'min öldürüşlerini müşrik öldürmelerine, zinalarını da iffete ve namusa çevirmiştir. Böylece Hak Teâlâ sanki onlara onları bu salih amellere muvaffak kıldığını ve onların bu sayede o mükâfatları hak ettiklerini müjdelemiştir.

2) **Zeccâc** şöyle der: "Günahın (seyyienin) kendisi, haseneye (iyilik haline) dönüşmez. Fakat bu hususta ki te'vilimiz şöyle olur: Onların yaptıkları seyyieler, tevbeleri sayesinde silinir ve tevbe ettikleri için onlara hasene (sevap) yazılır. Allah kâfirin iyi amelini boşa çıkarır ve onun yerin günah yazar."

3) Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ bu âyete göre, kulun günahlarını siler ve onların yerine hasene (sevap) yazar." Bu, **Saîd b. el-Müseyyeb** ile **Mekhûl**'ün görüşüdür. Bunlar, **Ebu Hureyre** (r.a)'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den naklettiği şu hadisi delil getirmişlerdir: لَيَتَمَنَّيَنَّ أَقْوَامٌ أَنَّهُمْ أَكْثَرُوا مِنَ السَّيِّئَاتِ قِيلَ مَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: اَلَّذِينَ يُبَدِّلُ اللهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ *"Hiç şüphesiz bazıları dünyada çokça günah işlemiş olmayı temenni edeceklerdir."* "Ey Allah'ın Resûlü bunlar da kim?" denilince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Onlar, Allah'ın seyyiâtını hasenâta çevirdiği kimselerdir"*[23] buyurmuştur. Bu izaha göre, bu çevirme işi âhirette olacak demektir.

23 **Kenzu'l-Ummal**, 4/10227.

4) **Kaffal** ve **Kâdî** şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, cezayı ve ikabı, mükâfata çevirir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ âyette, seyyie ve haseneyi zikretmiş, ama bunlarla bunların karşılığını kastetmiştir. Bu kelimeler böyle karşılık (ceza) manasına hamledilince, "çevirme" işinin Allah'a isnadı, mecazi değil hakiki olur. Çünkü mükafaatlandırma sadece, Allah tarafından olur.

Tevbenin Tekrarının Hikmeti

Hak Teâlâ'nın, وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللهِ مَتَابًا *"Kim tevbe eder, güzel amelde bulunursa, muhakkak o tevbesi makbul ve rızasına nâil olmuş olarak Allah'a döner"* ifadesi ile ilgili şu iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Âyetteki bu tekrarın faydası (hikmeti) nedir?

Cevap: Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Bu bir tekrar sayılmaz. Çünkü birincisi, o günahlar hakkında olunca, Cenâb-ı Hak, tevbenin geçerli olması hususunda, bütün günahların onlar gibi olduğunu da bununla beyan etmiştir.

2) Birinci tevbe, kişinin şirk ve günahlardan dönmesi, onları bırakması manasınadır. İkincisi ise, insanın mükâfat ve sevap için, Allah'a dönmesi manasınadır. Bu da tıpkı, *"Sadece O'na tevekkül ettim ve dönüşüm de sadece O'nadır"* (Ra'd, 30) âyeti gibidir.

İkinci soru: Tevbe zaten sadece Allah'a yapılır, öyle ise, âyette *"O... Allah'a tevbe eder, döner"* denilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Buna da birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Daha önce de bahsettiğimiz gibi, birinci tevbe günahlardan dönme manasına, bu ikincisi ise Allah'ın hükmüne ve mükâfatına dönme demektir.

2) Bu, "Kim Allah'a tevbe eder (dönerse), hiç şüphesiz Allah katında makbul olan, günahlarını silen ve büyük mükâfat kazandıran bir tevbe yapmış olur" demektir.

3) Âyetteki bu ifade geçmiş ile ilgilidir. Çünkü Hak Teâlâ şöyle demek istemiştir: "Kim bu tevbeyi geçmişte ihlaslı bir şekilde yaparsa, Allah ona gelecekte tevbe etmeye muvaffak kılacağını va'detmektedir." Bu, en büyük bir müjdedir.

7- Batıl Şeyle İlgilenmezler

Yedinci sıfat: Bu, şu âyette bahsedilen sıfattır:

وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ ۙ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾

"Onlar, yalan şâhitlik etmezler, boş ve kötü söze rastladıkları vakit, şerefli olarak geçip giderler" (Furkân, 72).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Zûr Kelimesinin İzahı**

Âyette bahsedilen "**zûr**" ile, yalancı şâhitlik manası kastedilmiş olması muhtemeldir. Buna göre mana, "Onlar, yalan yere şâhitlik etmezler" şeklindedir. Binâenaleyh bu ifadeden muzâf hazfedilmiş, muzâfun ileyh onun yerine getirilmiştir (takdiri "شَهَادَةَ الزُّورِ" şeklindedir). Yine bununla, yalan konuşulan yerlerde durmama manası da kastedilmiş olabilir. O zaman bu âyet tıpkı, *"Onlar bir başka söze dalıncaya kadar, onlardan yüz çevir"* (En'am, 68) âyeti gibidir. Yine bununla, uygun olmayan şeylerin geçtiği hiçbir yerde bulunmama manası da kastedilmiş olabilir. Böylece bunun içine, müşriklerin bayramları ile fasık-fâcirlerin toplantıları da girer. Çünkü şer ehline karışıp, onların işlerine müşahede eden, onların toplantı yerlerinde bulunan, bütün bu günahlarda onlara ortak olmuş olur. Çünkü orada bulunma ve seyretme, o işe râzı olmanın delilidir. Hatta bu, o işlerin yapılmasına ve gelişmesine bir sebeptir. Çünkü onları o işi yapmaya sevk eden şey, seyredenlerin onu hayranlıkla seyredip, arzu ile bakmasıdır, **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bununla Allah'a ve Resûlullah'a iftira edilen, onlar hakkında atılıp-tutulan, yalan-yanlış konuşulan meclislerde bulunmama kastedilmiştir." **Muhammed b. Hanefiyye** ise **"Zûr,** şarkı-türkü söylemektir" demiştir. Bil ki bütün bu izahlar, âyetin muhtevasına dâhildir. Fakat "**zûr**" kelimesinin, "yalan" manasına kullanılması daha yaygındır.

***İKİNCİ MESELE:* Lağv**

En doğru görüşe göre, "**lağv**", boş ve faydasız şeylerden sayılıp, terk edilmesi gereken her şeydir. Bazı âlimler bunu, "Allah'a taat olmayan her şey" diye tefsir etmişlerdir. Bu zayıftır. Çünkü taat olmayıp mubah olan işler, lağv sayılmaz. Binâenaleyh âyetteki bu ifadenin manası, "Onlar lağve, yani ehl-i lağve (**lağv** ile meşgul olanlara) rastladıkları zaman" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "مَرُّوا كِرَامًا" ifadesinin, "Onlar, **lağv** hali gibi şeylerden ötürü, kendilerine ikram edici olarak geçip giderler" manasında olduğu, onların kendilerine ikramının da "Bu gibi şeylerden uzak durmak, hoşlanmamak, böyle şeylere destekçi ve alkışçı olmamak suretiyle olduğu söylenmiştir. Bunun içine, şirk, Kur'ân hakkında ileri geri konuşma, peygambere atıp tutma ve dine-diyânete uygun olmayan şeylere dalma girer. Bu kelimenin aslı, sütü sağılırken iyilik olsun diye, kendini koyuveren deve için kullanılan "**nâkatün kerimetün**" ifadesinden alınmıştır. Buna göre sanki o deve, sütü çok bol olduğu için, kendisinden sağılana hiç aldırmıyormuş gibi bir hal almış olur. İşte bundan ötürü, başkalarının hatalarına hiç aldırmama manasında, teşbihen kullanılmıştır. Nitekim **el-Leys** şöyle der: "Arapçada, birisi kendisine isnat edilen ayıplardan uzak olup, kendini bunu söyleyenlerden kerîm (şerefli) kabul ettiğinde, "تَكَرَّمَ فُلَانٌ عَمَّا يَشِينَهُ" denilir." Bu âyetin bir benzeri de, *"Bunlar, yaramaz lakırdı işittikleri zaman, ondan yüz çevirdiler ve, "Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size aittir. Size selâm (olsun). Biz câhillere uymayız" dediler"* (Kasas, 55) âyetidir. **Hasan el-Basri**'nin, "Günahlar, onların akıllarını çelmez, iştahlarını çekmez" dediği rivâyet edilmiştir. Yine bunun, "Onlar, kâfirlerin sövüp saymalarını ve eziyetlerini gördükçe aldırmazlar" manasında veya "Onlar, cinsî münasebetten açıkça değil, imâ ile bahsederler" manasında olduğu da söylenmiştir.

8- Âyetlere Karşı Saygı

Sekizinci sıfat: Bu, şu âyetin ifade ettiği hususdur:

﴿وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾﴾

"Onlar, kendilerine Rablerinin âyetleri okunduğu zaman, bunlara karşı kör ve sağır düşmezler" (Furkân, 73).

Bu âyet hakkında **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Fiilin başındaki "لَمْ", "düşme" işinin olmadığını değil, aksine olduğunu göstermiş; ama kör ve sağır olma işinin söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Nitekim Arapçada لَا يَلْقَانِي زَيْدٌ مُسَلِّمًا "**Zeyd** bana selam vererek gelmedi" denilir ki bu da, aslında Zeyd'in gelmediğini değil, selam vermediğini ifade eder. Buna göre âyetin manası,

"Onlar, kendilerine âyetler okunduğunda, onları dinlemek için aşırı arzu göstererek onlara üşüşür ve onlar da bahsedilen şeylere yönelirler" şeklindedir ki onlar, âyetlere böyle üşüşmelerinde dikkatlice dinleyen ve ezberleyen bir kulak ile dinlerler ve işi hakkıyla takip eden bir gözle izlerler. Yoksa bunlar münafıklar gibi, âyetler kendilerine okunduğunda, aslında onları anlamadıkları ve onda olanı görmedikleri için sanki sağır ve dilsizler gibi oldukları halde, kendilerini âyetlere üşüşüyormuş, âyetlere yöneliyormuş, bunları dinlemek için aşırı arzularından dolayı, âyetleri okuyana koşuşuyorlarmış gibi gördüğün kimseler değillerdir.

9- Salih Eş ve Evlat İsterler

Dokuzuncu sıfat: Bu, şu âyette bahsedilen sıfattır:

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾

"Onlar, şöyle diyenlerdir: "Ey Rabbimiz, bize zevcelerimizden ve nesillerimizden, göz aydınlığı olacaklar ihsan et. Bizi müttakilere imam kıl" (Furkân, 74).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi, İbn Kesir, İbn Âmir ve Âsım'ın ravisi **Hafs: "zürriyet"** kelimesini cemî elifi ile **"zürriyyâtina"** şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, bu elif olmaksızın müfret okumuşlardır. Çünkü bu kelime, hem müfret, hem cemi olabilir.

İKİNCİ MESELE

Bununla, onların mal ve güzellik gibi, dünyevî şeylerde değil de, dinî bakımdan göz aydınlığı olacak nesiller istediklerinde şüphe yoktur. Âlimler bu hususta şu iki izahı yapmışlardır:

1) Onlar, dünyevî hususlarda kendilerine yardımcı olacak eşler ve zürriyetler istemişlerdir. Böylece Allah'a taate sarılma hususunda, o eşlerinin ve çocuklarının da kendileriyle birlikte olmalarını arzu etmişler ve evlâd ü iyallerinin cennette, kendileriyle birlikte bulunma arzuları güç kazanmıştır.

Çünkü onların, bu arzu sayesinde, dünyada sevinçleri tamamlanır, ahirette ise mükâfat elde ettikleri zaman, çok sevinirler.

2) Onlar, sevinçlerinin tam olması için, Allahu Teâlâ'dan, cennette eşlerini ve çocuklarını kendilerine katmasını istemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Buna göre eğer, "مِنْ اَزْوَاجِنَا"daki "min" harfi cerri ne çeşittir?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun, min-i beyâniyye olması muhtemeldir. Binâenaleyh sanki, "Bize, göz aydınlığı olacak kimseler ihsan et" denilmiş ve sonra göz aydınlığının kimlerden olacağı مِنْ اَزْوَاجِنَا *"eşlerimizden"* ifadesi ile beyân edilmiştir. Bu, Arapların "Sen arslansın manasında "رَاَيْتُ مِنْكَ اَسَدًا" demeleri gibidir. Bu "min"in, "kendileri sayesinde gözlerimizin aydın olacağı taat ve salâh gibi şeyleri, o eşlerimiz ve çocuklarımız tarafından bize bağışla" manasında olmak üzere, min-i ibtidâiyye olması da muhtemeldir.

Kurretu'l-ayn Tabiri

Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hak niçin "قُرَّةَ اَعْيُنٍ" diyerek bu ifadeyi nekre getirmiş ve bir azlık anlamını ifade etmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Nekre kılmasına gelince, bu, "قُرَّةَ" kelimesini nekre kılmak içindir. Çünkü muzafı nekire yapmanın yolu, muzâfun ileyh'i nekire kılmaktan geçer. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bize, onlardan (zevceler ve zürriyetlerimizden) dolayı, sürür ve mutluluk ver" demek istemiştir. Âyette "عُيُونٌ" değil de "اَعْيُنٌ" denilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bununla müttakilerin gözlerini kastetmiştir ki, müttakilerin gözleri başkalarının gözlerine oranla azdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şükreden kullarım ne de azdır"* (Sebe', 13) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Zeccâc şöyle der: "Arapçada, "Allah gönlüne göre versin" anlamında "اَقَرَّ اللّٰهُ عَيْنَكَ" denilir. **Mufaddal** ise, "Göz aydınlığının ne demek olduğu hususunda, şu üç izah yapılmıştır" demiştir:

a) O, gözlerin akan yaşlarının serinliğidir ki, bu sevinçle gülme esnasında olur. Hüzünden dolayı akan göz yaşı ise, sıcak ve hararetli olur.

b) Bu, gözlerin uyumasıdır. Zira gözler uyuduğunda, hüzün ve acılar gider.

c) Bu, Allah'ın rızasına nail olmadır.

***BEŞİNCİ MESELE:* Müttakilere Önderlik İsteme**

Cenâb-ı Hakk'ın, "وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ اِمَامًا" ifadesine gelince, doğruya en yakın olanı şudur: "Onlar Allahu Teâlâ'dan kendilerini, kendilerine işaret edilip uyulacakları bir taat mertebesine ulaştırmasını istemişlerdir." Bazı âlimler de, "Âyet-i kerimede; din hususundaki riyaset ve önderliğin talep edilip arzulanmasının vacip olduğuna dair delil vardır" demişlerdir. **İbrahim** (a.s) de, *"Sonrakiler içinde benim için lisân-ı sıdk ver"* (Şuarâ, 84) buyurmuştur. Bu âyet-i kerimenin, cennetle müjdelenen on kişi hakkında nazil olduğu söylenmiştir.

ALTINCI MESELE

Ehl-i sünnet âlimlerimiz bu âyetle, kulun fiilinin Allah tarafından yaratıldığına istidlâlde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Dindeki önderlik ancak ilim ve amel ile olur. Bu da, ilim ve amelin ancak Allahu Teâlâ'nın kılması ve yaratmasıyla olacağına delâlet eder." **Kâdî** ise, "Buradaki talep ve istekten maksat, çoğaldıklarında onların bu vazifelere seçilecekleri ve böylece de imamlar olacakları lütuflardır" demiştir ki, buna şöyle cevap verilir. Bu lütuflar, şüphesiz ki zaten yapılmışlardır, binâenaleyh onları yeniden talep etmek abes olur.

YEDİNCİ MESELE

Ferrâ şöyle demiştir: "Âyet-i kerimede tekil olarak "اِمَامًا" (bir imam) buyurulmuş, "اَئِمَّةً" buyurulmamıştır. Nitekim tesniye içinde اِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Biz, âlemlerin Rabbi olan (Allah'ın) peygamberiyiz"* (Şuarâ, 16) buyurulmuştur. Burada anlamın, *"Sizi bir çocuk olarak çıkarır"*(Hacc, 5) âyet-i kerimesinde de olduğu gibi, "Bizden her birini bir imam kıl" şeklinde olması caizdir. **Ahfeş** ise şöyle demiştir: "**imâm**" kelimesi çoğul olup, bunun tekili, tıpkı "صِيَامٌ" (oruç tutanlar) kelimesinin müfredinin "صَائِمٌ" (oruç tutan) olması gibi, "اَمٌّ" kelimesidir." **Kaffâl** ise, "Bana göre, "**imâm**" kelimesi isim muâmelesi gördüğünde tekil getirilir. Buna göre sanki, "Bizleri, müttakiler için bir hüccet yap" denilmiştir. **el-Beyyine** (delil, burhan) kelimesi de bunun bir benzeridir. Arapçada mesela هٰؤُلَاءِ بَيِّنَةُ فُلَانٍ "Şunlar falancanın delilidir" denilir.

*

Bil ki, Cenâb-ı Hak muhlis ve müttaki kimselerin sıfatlarını sayıp dökünce, bundan sonra da, onlara olan ihsanının çeşitlerini beyan etmiştir

ki, bunlar da, iki şeyden meydana gelen bir gruptur: Faydalar ve ta'zîm, saygı. Faydalara gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir:

Gurfe Mükâfatı

أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ﴿٧٥﴾

"İşte onlardır ki, zorluklara katlanıp dayanmaları sebebiyle, gurfe ile mükâfatlandırılacaklar. Orada sağlık temennileri ve selâm ile karşılanacaklardır" (Furkân, 75).

Bu ifadeden murat şudur: "Bu kimseler gurfelerle (cennet odalarıyla) mükâfatlandırılacaklardır." Bunun delili ise هُمْ فِي الْغُرُفَاتِ آمِنُونَ *"Onlar, odalar içinde emindirler"(Sebe', 37)* âyetidir. Cenâb-ı Hak, لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ *"Onların odaları vardır; odalar üstünde odalar"* (Zümer, 20) buyurmuştur. "**Gurfe**" kelimesi Arapçada "yüksek olan" anlamına gelir. Buna göre, her yüksek bina, bir "**gurfe**"dir. Bundan burada maksat ise, yüksek derecelerdir. Müfessirler ise, "**gurfe**"nin cennetin ismi olduğunu söylemişlerdir. Buna göre anlam, "Onlar cennetle mükâfatlandırılacaklardır. Bu, çok sayıda cennet bahçeleridir" şeklinde olur. Bazı âlimler ise bu ifadeyi "أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ فِي الْغُرْفَةِ" Bunlar, "**gurfe**" içinde mükâfatlandırılırlar" şeklinde okumuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın بِمَا صَبَرُوا *"zorluklara katlanıp dayanma sebebiyle"* ifadesine gelince, burada iki bahis vardır:

Kul Ameliyle Cennete Girer mi?

Birinci bahis: Âyet-i kerimeyle, cennetin kullarca hak edildiği görüşünü savunan kimse istidlâlde bulunmuş ve şöyle demiştir: "بِمَا صَبَرُوا" ifadesindeki bâ harf-i cerri, buna delâlet eder. Eğer bu vaadden dolayı olsaydı, bu doğru olmazdı.

İkinci bahis: Burada sabır zikredildi de, neye karşı sabredildiği zikredilmedi. Bu her nev'i içine alsın diyedir. Öyleyse onların marifetullah hususundaki tefekkür ve istidlâl meşakkatlerine, taatleri işleme, şehevî şeyleri terk etme meşakkatlerine, müşriklerin ezâlarına katlanma meşakkatlerine; cihat, yoksulluk ve nefsi eğitme meşakkatlerine katlanmaları ve sabretmeleri de, bu ifadenin kapsamına girer. Buradaki sabrın, özellikle fakirliğe

karşı olduğunu söyleyen kimsenin görüşü, pek uygun düşmez. Çünkü bu nitelikler zenginlikle birlikte tahakkuk edince, fakirlikle birlikte tahakkuk ettiğinde de nasıl cennete müstahak olacaksa, zengin olan ve bu sıfatlarla muttasıf olan kimse cennete müstahak olur.

İkincisine, yani ta'zime gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا *"Orada sağlık temennileri ve selâm ile karşılanacaklardır"* (Furkan, 75) ifadesidir. Bu ifade tıpkı وَلَقَّىٰهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا *"onlara, bir güzellik ve bir sevinç vermiştir"* (İnsan, 11) âyetinde olduğu gibi, "**yulakkavne**" şeklinde okunduğu gibi, يَلْقَ أَثَامًا *"cezaya çarpar"* (Furkan, 68) âyetindeki şekliyle, "**yelkavne**" şeklinde de okunmuştur. "**Tahiyye**" Allah'ın uzun Ömür vermesi için dua etmek, "**selâm**" ise, esenlik ve salim olması için dua etmektir. Buna göre, "**tahiyye**", "cennet nimetlerinin bakî olması, hiç kesilmemesi" anlamına geliyorken, "**selâm**" kelimesi ise, bu nimetin zarar şaibelerinden uzak olması anlamını ifade eder. Sonra, bu "**tahiyye**" ve "**selâm**"ın, Cenâb-ı Hakk'ın *"Rahîm olan Rabden gelen bir söz olmak üzere, selâm"* (Yasin, 58) âyetinden dolayı, Allah'tan olması da mümkün olduğu gibi, *"Her kapıdan melekler, "Size selâm olsun" diye onların yanına girer"* (Ra'd, 23) âyetinden dolayı meleklerden olması da mümkündür. Onların birbirlerini selâmlamış olmaları da muhtemeldir.

Dua İbadetin Esasıdır

خَالِدِينَ فِيهَا ۚ حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾ قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ ۚ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

"Orada ebedî kalıcıdırlar onlar. O, ne güzel bir karargâhtır, (ne güzel) bir ikâmetgâhtır. De ki: "Dua ve ilticanız olmasaydı, Rabbim size değer verir miydi?" Şimdi, siz yalanladınız. O halde, (size artık), yakın bir azap kaçınılmaz oluyor?" (Furkân, 76-77).

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Orada ebedi kalıcıdırlar onlar. O, ne güzel bir karargâhtır, (ne güzel) bir ikâmetgâhtır"* ifadesine gelince, bundan murat şudur: Allah onlara önce faydalar, sonra da ta'zim va'dedince, daha sonra bu iki şeyin vasfının da sürekli olduğunu beyan etmiştir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın

خَالِدِينَ فِيهَا *"Orada ebedi kalıcıdırlar"* ifadesinden murat edilendir. Bu iki şeyin diğer bir vasfının da, katıksızlık ve saflık olduğunu beyan etmiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا *"O, ne güzel bir karargâhtır, (ne güzel) bir ikametgâhtır"* ifadesinden murat edilendir. Bu, *"Hakikat o, ne kötü bir karargâh ve ikametgâhtır"* (Furkân, 66) ifadesine mukabil olarak gelmiştir. Yani, "Öteki ne kadar kötü iken, bu ne kadar güzeldir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Dua ve ilticanız olmasaydı, Rabbim size değer verir miydi? Şimdi, muhakkak surette yalanladınız. O halde (size artık), yakın bir azap kaçınılmaz oluyor"* buyruğuna gelince, bil ki: Allah müttakilerin sıfatlarını açıklayıp, onların mükâfatının durumunu beyan edince, Resûlü'ne, *"Dua ve ilticanız olmasaydı, Rabbim size değer verir miydi?"* demesini emretmiştir. Bu ifadeyle de, kendi yüce zatının, kulların ibadetinden müstağni olduğunu, onları ancak kendi taatlerinden faydalanmaları için mükellef tuttuğunu anlatmıştır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"يَعْبَؤُا" Tabiri**

Halil şöyle demiştir: "مَا اَعْبَأُ بِفُلَانٍ" deyimi, "Ben onu ne yapayım?" anlamındadır. Bunu söyleyen kimse bu ifadeyle sanki onu değersiz görmekte ve küçümsemektedir." **Ebû Ubeyde** ise şunu demiştir: "مَا اَعْبَأُ بِهِ" demek, "Onun varlığı ile yokluğu benim nazarımda müsavidir" demektir. **Zeccâc** da "Bunun anlamı, "sizin, Rabbiniz katında zerre ağırlığınca değeriniz yoktur" demektir" demiştir. Çünkü "اَلْعِبْءُ" Arapçada, ağırlık anlamına gelir. **Ebû Amr İbnu'l-Alâ** da: "Bunun anlamı, "Rabbiniz size aldırış etmez" şeklindedir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Buradaki "مَا" hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, istifham manası kapsamaktadır. Nasb mahallinde olup, mastar mâ'sıdır. Buna göre sanki وَاَنَّى عِبْءٍ يَعْبَأُ بِكُمْ لَوْلَا "Duanız olmasaydı, Rabbiniz size hangi değeri verirdi ki?" denilmek istenmiştir.

b) Bu mâ'nın, olumsuzluk mâ'sı olması.

ÜÇÜNCÜ MESELE

لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ *"Dua ve ilticanız olmasaydı"* ifadesi hakkında âlimler iki izah şekli zikretmişlerdir:

a) Bunun manası, "Allah'ın sizi, dine ve tâate çağırması olmasaydı, Rabbiniz katında ne değeriniz olurdu ki?" şeklindedir. Buna göre "dua" kelimesi, mef'ûlüne muzaf olmuş olan bir mastardır.

b) Buradaki "dua" kelimesi, failine muzaf olmuştur. Bu durumda da âlimler birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

1- "لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ" demek, "eğer sizin imanlarınız olmasaydı" demektir.

2) Bu, "Eğer sizin ibadetleriniz olmasaydı" demektir.

3) "Sıkıntılar gelince, O'na yakarmanız olmasaydı" demektir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gemiye bindiklerinde Allah'a dua ettiler"* (Ankebût, 65) âyeti gibidir.

4) "دُعَاؤُكُمْ"den maksat, "Yani sizin onun ihsanına mukabil şükrünüz olmasaydı" manasıdır. Bu tıpkı, *"Eğer şükrederseniz, Allah size niye azap etsin"* (Nisa, 147) âyeti gibidir.

5) Bu, "Sizleri ben ancak, benden isteyesiniz, ben de vereyim, bağışlanmanızı talep edesiniz, ben de affedeyim diye yarattım ve ihtiyacınızın giderilmesini üzerime aldım" anlamındadır.

İnkârın Cezası

Âyetteki *"Şimdi, muhakkak surette yalanladınız"* cümlesine gelince, bunun anlamı şudur: "Ben size, "ben kullarıma ancak ibadetlerinden dolayı değer veririm" şeklindeki hükmümü bildirince, sizler bu hükmümü yalanlamak suretiyle muhalefet ettiniz. Bundan dolayı yalanlamanızın peşinden size bir azap gelecektir ki, bu ahiret azabıdır." Bunun bir benzeri de hükümdarın kendisine karşı gelene "Benim âdetim şudur: Bana itaat edene lütfederim. Sen ise bana asi oldun. Binâenaleyh bana isyanından dolayı, başına neler getireceğimi göreceksin" demesidir.

Eğer, "Bu hitap kime yöneliktir?" denilirse, deriz ki: Mutlak anlamda bütün insanlara, onların içinde, âbidler vardır, yalanlayanlar vardır, isyankâr olanlar vardır. Böylece onlara kendilerinde olan yalanlama ve ibadet sıfatlarıyla hitap olunmuştur. Bu ifade,فَقَدْ كَذَّبَ الْكَافِرُونَ فَسَوْفَ يَكُونُ الْعَذَابُ لِزَامًا"Muhakkak ki kâfirler yalanladılar da, böylece azap, onlar için kaçınılmaz olacaktır" şeklinde de okunmuştur. Yine "لِزَامًا" kelimesi, fetha ile "**lezâmen**" şeklinde okunmuştur ki, "lazım olmak", "kaçınılmaz olmak" anlamındadır. Tıpkı "**sebat**" ve "**sübût**" kelimeleri gibidir. En güzel izah ise şudur: "Onun va'dolunan şeylerden olduğu bilindikten sonra, ibhâm için ve bir de vasfedilemeyecek denli çok olan şeyleri kapsamına alsın diye, "كَانَ"nin ismi zikredilmez." Bu azabın ahirette olduğu söylenildiği gibi, bunun Bedir günü olduğu da söylenmiştir. Bu, **Mücâhid** (r.h)'in görüşüdür. Allah en iyisini bilir.

ŞUARÂ SÛRESİ

Bu sûre, şu dört âyet hâriç Mekkî'dir.
Bu dört âyet ise Medenî'dir.
Bunlar "وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ" (224-227) âyetleridir.
Sûre 226 veya 227 âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Tebliğ Şevki

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ اَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ اِنْ نَشَاْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَآءِ اٰيَةً فَظَلَّتْ اَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ ﴿٤﴾

"Tâ sîn mîm. Bunlar o mübîn kitabın âyetleridir. Onlar mü'min olmayacaklar diye, neredeyse kendine kıyacaksın. Eğer dilersek, biz onların tepesine gökten bir tek âyet indiririz ve boyunları ona hemen eğilir" (Şuarâ, 1-4).

"**Tâ**", âriflerin kalbinin "tarb"ına (coşkusuna); "**sin**", aşıkların sürûruna; "**mim**" de müritlerin münacaatına bir işarettir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Katâde, izâfetle âyeti, "بَاخِعٌ نَفْسَكَ" şeklinde okumuştur. Ayrıca âyet "فَظَلَّتْ اَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعَةً" şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

"بَخْع" (bah'), "بِخَاعٌ" (bihâ') "...a kadar kesmek" demektir. Bu da omurga iliğine kadar varan bir kesmedir. Buradaki "لَعَلَّ" işfâk (şefkat-acıma) ifade eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"طٰسٓمٓ * تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ" ifadesi *"Bu sûrenin âyetleri, mübin (açıklayıcı) kitabın âyetleridir"* manasında olup, bunun geniş izahı, Bakara 2. âyetin tefsirinde geçmişti.

Kur'ân'ın Kâfirler İçin Mübîn Olması

Bu âyetteki "**Kitap**" ile Kur'ân'ın kastedildiğinde şüphe yoktur. "**Mübîn**" (açıklayıcı) olan da, gerçekte konuşabilen bir varlığın sıfatı olsa bile, kendisine bakılıp-okunduğunda, bazı şeylerin açıklığa kavuşmuş olması bakımından, bazen bir söz (veya yazı) için de bu sıfat kullanılabilir.

Eğer "Onlar kâfir olduklarına göre nasıl olur da Kur'ân'ın âyetleri, onlar için onlara gereken şeyleri beyân edici (açıklayıcı) olabilir? Halbuki bu Kur'ân ile ancak hükümler beyan edilir" denilirse biz deriz ki: O kâfirlerin, bir benzerini getirememeleri açısından, Kur'ân'ın lâfızları ile, kulların bir benzerini yapamayacağı şeylerden istidlâl etmeleri gibi, onlardan başka bir fâil-i muhtarın bulunduğuna istidlâl etmeleri de mümkündür. İşte Kur'ân bu bakımdan tevhidin, i'câz bakımından da nübüvvetin delilidir. Artık bundan sonra Kur'ân ile kendisinin Allah katından olmuş olduğu anlaşılır. Bu da ondaki bütün hükümlerin delili, hücceti olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca da, bütün usûl (tevhit) ve fürû (ahkâm) hakkında Kur'ân âyetlerinin yeterli olduğu sabit olur.

Allahu Teâlâ, bütün bu şeyleri açıklayanın kendisi olduğunu beyan buyurunca, her ne kadar bu kitap mübîn (açıklayıcı) olma hususunda zirveye ulaşmış ise de, daha evvel Allah'ın hükmü (kaderi), aksi şekilde, yani onların kâfir kalmaları şeklinde geçtiği için, Kur'ân'ın onları imana sokucu olamayacağına dikkat çekmek için لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ *"Onlar mü'min olmayacaklar diye, neredeyse kendine kıyacaksın."* "Binâenaleyh bu hususta, fazla üzülüp esef etme. Çünkü eğer çok ileri gider, fazla üzülürsen, kendini öldüren, canına kıyan kimse gibi olursun ve böyle yapmakla da bir şey elde edemezsin" buyurdu ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i sabra davet edip, kalbini takviye etti. Açıklama ve izah özelliği çok ileri seviyede bir kitabın bulunmasına rağmen, onların bundan istifâde edemeyeceklerini beyan ettiği gibi, bu hususta ki keder ve üzüntüsünün de hiçbir fayda vermeyeceğini Hz. Peygamber'e bildirdi. Daha sonra da indiği takdirde kendisine boyun eğip, kabul etmek mecburiyetinde kalacakları bir âyet indirebileceğini, (fakat bunu yapmayacağını) beyan etmiştir.

Eğer, "خَاضِعِينَ" *(itaat ediciler olarak)* kelimesi nasıl onların boyunlarına nisbet edilmiştir" denilirse biz deriz ki: Bunun takdiri, فَظَلَّتْ لَهَا خَاضِعِينَ "Ona boyun eğdiler" şeklinde olup, "**a'nâk**" (boyunlar) kelimesi, "boyun eğme" işinin mahallini göstermek için getirilmiş ve böylece aslı üzere bırakılmıştır. "Boyunlar" ancak akıllı varlıklara nisbet edilecek "huzû" (itaat etme) sıfatı ile tavsif edilince de, tıpkı لِي سَاجِدِينَ *"(O yıldızları) bana secde ediyor gördüm"* (Yûsuf, 4) âyetinde olduğu gibi, cemi müzekker olarak "**hâdı'îne**" şeklinde getirilmiştir. Bu ifade ile kâfirlerin liderlerinin ve ileri gelenlerinin kastedildiği; tıpkı, "Onlar başlardır, göğüslerdir" denildiği gibi, ileri gelenlerin, "boyunlara" teşbih edildiği de ileri sürülmüştür.

Yine bununla, insan topluluklarının kastedildiği, Arapçada "bir grup insan" manasına "جَاءَنَا عُنُقٌ مِنَ النَّاسِ" denildiği de söylenmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyetin bir benzeri de Kehf suresindeki "فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ" (Kehf, 6) ile "فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ" (Fâtır, 8) âyetidir.

İman İçin Tefekkür

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ اِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ ﴿٥﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الْاَرْضِ كَمْ اَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿٧﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٩﴾

"Kendilerine o Rahmân'dan yeni bir öğüt geldiğinde, mutlaka bundan yüz çeviricidirler onlar. Şimdi tekzip ettiler. (Fakat) istihzâ edegeldikleri haberler yakında onlara gelecektir. Yeryüzüne bir bakmadılar mı ki, biz orada her güzel eşten nice nebatlar bitirdik. Şüphesiz ki bunlarda elbet birer ders vardır. (Fakat) onların çoğu iman edici değildirler. Şüphesiz ki senin rabbin elbette azîz ve rahîmdir" (Şuarâ, 5-9).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Kendilerine o Rahmân'dan yeni bir öğüt geldiğinde, mutlaka bundan yüz çeviricidirler onlar" âyeti, *"Eğer dilersek biz onların tepesine gökten bir âyet indiririz"* âyetinin tamamlayıcısıdır. Böylece Hak Teâlâ, onları zorla mü'min etmeye kâdir olduğu halde, zaman zaman onlara bir zikir (öğüt) olan Kur'ân'ı getirmesi ve onlara, yüz çevirme, yalanlama ve istihzâ etmede hep aynı noktada durmalarına rağmen Kur'ân'ı onlara tekrar tekrar (âyet âyet) indirmesinin, onlara rahmetinden dolayı olduğuna dikkat çekmiştir. Sonra bu ifade, bir tehdit ve caydırma özelliği taşır. Çünkü insan, küfrünü sürdürdüğü zaman, ona ancak böylesi tehditler fayda verir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Şimdi tekzip ettiler"* yani, "Onlar Allah'ın âyetlerini

alabildiğine reddettiler. Ama, *"İstihza edegeldikleri haberler yakında onlara gelecektir"* buyurmuştur. Bu haberlerin gelmesi de, ya dünyada başlarına azap inmesi, yahut o azabı tam müşahede etmeleri esnasında olur, yahut da ahirette olur. Binâenaleyh bu ifade tıpkı, *"Onun haberini (gerçek olduğunu) bir müddet sonra öğreneceksiniz"* (Sâd, 88) âyeti gibidir. Kötülük eden kimselere bir tehdit olmak üzere, "Artık sen gününü görürsün" demek adettir.

Kerîm Ne Demektir?

Allahu Teâlâ sonra Kur'ân'ı zaman zaman indirmesine rağmen, zaman zaman deliller de ortaya koyduğunu beyan ederek, اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الْاَرْضِ كَمْ اَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ *"Yeryüzüne bir bakmadılar mı ki biz orada her güzel eşten nice nebatlar bitirdik"* buyurmuştur. "**Zevc**" çeşit, sınıf demektir. "**Kerîm**" de, kendi türünde ve konusunda beğenilen ve övülen her şey için kullanılır. Nitekim güzelliği ve yakışıklığı açısından beğenilen yüze "**vech-i kerim**" ve faydaları ve ihtiva ettiği manalar açısından beğenilen kitaba da, "**Kitab-ı Kerîm**" denilir. "Nebat-ı Kerim" ise, kendisinde bulunan faydalardan ötürü beğenilen bitki demektir.

Âyette, "zevc"in (eş)in "kerîm" diye nitelenmesinin şu iki manası vardır:

a) Bitkiler, faydalı ve zararlı olmak üzere ikiye ayrılırlar. Buna göre Hak Teâlâ, yeryüzündeki çeşitli faydalı bitkilerin çokluğundan bahsetmiş, zararlı olanları ise bahse konu etmemiştir.

b) Bu ifade, faydalı ve zararlı bütün bitkileri içine alır. Cenâb-ı Hak, her iki çeşit bitkiyi de, "**kerîm**" olarak nitelemiş, her ne kadar insanlar hepsini bilemese de, bitirdiği her bitkide bir hikmet ve fayda bulunduğuna dikkat çekmiştir.

Hak Teâlâ'nın اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ *"Şüphesiz ki bunlarda elbet birer ders vardır. (Fakat) onların çoğu iman edici değillerdir"* ifadesi de tıpkı, *"Bu Kur'ân muttakiler için bir hidâyettir"* (Bakara, 2) âyeti gibidir. Buna göre mana, "Bütün bunlarda düşünüp taşınan kimseler için bir delil vardır. Ama onların çoğu yine de iman etmezler, yani bütün bunlara rağmen, onların ekserisi küfrünü sürdürür" şeklindedir.

Âyetteki وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ *"Şüphesiz ki senin Rabbin azîz ve rahîmdir"* ifadesine gelince, Cenâb-ı Hak burada azîz oluşunu rahîm oluşundan önce zikretmiştir. Çünkü eğer bunu önce zikretmemiş olsaydı, çoğu kez, "Allah, onlara azap etmekten âciz olduğu için rahmet etmiştir" denilebilirdi.

Böyle bir vehmi silmek için, "gâlib, üstün, kâhir" demek olan izzetinden bahsetmiş ve bu izzetine rağmen kullarına rahmetli olduğunu bildirmiştir. Çünkü rahmet, ne kadar tam ve mükemmel bir kudret sahibinden kaynaklanırsa, konum bakımından o nispette değerli olur. O halde Cenâb-ı Hakk'ın bundan muradı şudur: Onlar kâfir oldukları ve ben de onların cezalarını hemen verecek kudrette olduğum halde, daha önce zikredildiği gibi, her kerîm bitkiyi yaratıp insanların her birine sıhhat, akıl ve hidâyet kâbiliyeti vermem açısından onlara hep merhamet ettim.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ kâfirleri önce yüz çevirme, ikinci olarak tekzip (yalanlama) ile, üçüncü olarak da, istihzâ etme ile nitelemiştir ki, bunlar, şakâvette yol alanların mertebeleridir.

Çünkü böylesi kimseler önce yüz çevirir, sonra açıkça tekzibe başlar, üçüncü olarak da onunla istihzâ edecek dereceye varır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer, "Cenâb-ı Hak, niçin "**kem**" (nice-kaç) ve "**küll**" (her-bütün) kelimelerini birlikte zikretmiş ve niçin sadece "مِنْ زَوْجٍ كَرِيمٍ" dememiştir?" dersen, derim ki, âyetteki "**küll**" kelimesi, bütün bitki çeşitlerini etraflıca içine aldığına delâlet eder, "**kem**" (kaç) lafzı ise, bu kuşatanların son derece çok olduğuna delâlet eder. İşte Cenâb-ı Hakk'ın bu iki kelimeyi birlikte kullanmasının hikmeti budur. O bunları kudretinin mükemmelliğini göstermek için peş peşe kullanmıştır.

İmdi eğer: "Cenâb-ı Hak, çeşitli çiftlerden, cinslerden bahsedip, bunlara çokluk ve her şeyi içine almayı ifade eden kelimelerle işaret edip, bitkilerin sayısı da ancak gaybı bilen tarafından bilinebilecek kadar çok olduğuna göre, niçin *"Bunda bir âyet var"* demiştir? Halbuki, "bunda pek çok âyetler vardır" demeli değil miydi?" denilirse, ben derim ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) "**Zâlike**" (bu) ifadesi ile "bitirdik" ifadesinin mastarı olan, "bitirme" işine işaret edilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Bunda, yani bu bitirme işinde, ne enteresan bir âyet (ders, nişâne) var" demektedir.

b) Bu ifade ile, "Bu eşlerin ve cinslerin her birinde bir âyet vardır" manası kastedilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Halku'l-Kur'ân İddiasına Ret**

Mu'tezile, Kur'ân'ın mahlûk (yaratılmış) olduğuna, âyetteki *"muhdes bir zikir"* (yeni bir öğüt) ifadesini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Zikir, *"Bu, mübarek bir zikirdir"* (Enbiya, 50) âyetinden ötürü, Kur'ân'dır. Cenâb-ı Hak bu âyetinde de bu zikrin muhdes (yeni-sonradan) olduğundan bahsetmiştir. Öyle ise, bu iki âyetin toplamından Kur'ân'ın "muhdes" olduğu neticesi çıkar. Bu istidlâl, *"Allah, en güzel sözü kitap olarak indirdi"* (Zümer, 23) âyeti ve *"Artık bundan sonra o kâfirler, hangi hadîse (söze) inanacaklar?"* (A'raf, 185) âyetleriyle de yapılabilir. Bunun muhdes olduğu sabit olunca, bu demektir ki, onun bir yaratıcısı var. Böylece de hiç şüphesiz ki o, mahluk olmuş olur."

Cevap: Bütün bunlar, bu lafızlarla ilgili izahlardır. Biz de, bu lafızların muhdes olduğunu kabul ediyoruz. Biz, bu harflerin ötesinde başka bir şeyin kadîm olduğunu iddia ediyoruz ki, işte âyette buna delâlet bulunmamaktadır.

Hz. Musa (a.s)'nın Risaleti

وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰ أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَ ۚ أَلَا يَتَّقُونَ ﴿١١﴾

"Hani Rabbin Musa'ya, "O zâlimler gürûhuna, Firavun'un kavmine git. Hâlâ sakınmayacaklar mı onlar?" diye nidâ etmişti" (Şuarâ, 10-11).

Ona Yapılan Nidanın Mahiyeti

Ehl-i sünnet, **Hz. Musa** (a.s)'nın, Allah'tan duyduğu o nidânın ne olduğu hususunda, -O'nun, kadîm kelâmı mı, bir çeşit ses mi olduğu hususunda- ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Ebu'l-Hasan el-Eş'arî** şöyle der: "Duyulan şey, O'nun kadîm olan kelamıdır. Delil, Cenâb-ı Hakk'ın zâtının mâlûm ve müretteb olduğuna delâlet ettiği halde, nasıl ki zâtı diğer eşyaya benzemiyor, aynen bunun gibi, onun kelâmı da duyulduğu halde, ses ve harflere benzemekten münezzehtir." **Ebû Mansûr el-Maturîdî** ise şöyle demiştir: "**Hz. Musa** (a.s)'nın duyduğu o şey, harfler ve sesler cinsinden bir nidâdır. Çünkü delil, bizim cevheri ve ârazı gördüğümüze delâlet

edip, görülebilmesi için de, cevher ile âraz arasında mutlaka müşterek bir sebebin bulunması gerekip, bu müşterek illet de, onların mevcudiyeti olunca, biz her mevcudun görülebileceğine hükmettik. Cisim ile ses arasında mutlaka ortak bir noktanın bulunduğuna hükmedilinceye kadar, bize göre bizim sesleri ve maddeyi görmemiz sübut bulmaz. Binâenaleyh bundan her mevcudun duyulabilmesi neticesi çıkmaz. Böylece aradaki fark ortaya çıkmış olur."

Mu'tezile'ye gelince, onlar bu duyulan şeyin, sadece harfler ve sesler olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu noktada onlar şöyle demektedirler: "Bu nidâ **Hz. Musa** (a.s)'nın, bu kelamın Allah tarafından geldiğini bileceği bir tarzda tahakkuk etmiştir. Böylece bu, sayesinde Allah'ın kendisine hitap ettiği bilinen bir mu'cize olmuş olur. Bu sayededir ki **Hz. Musa** (a.s) herhangi bir vasıtaya muhtaç olmamıştır. İşte o vakit **Hz. Musa** (a.s)'nın **Firavun**'a, *"O zâlimler gürûhuna, Firavun'un kavmine git"* risaletini taşıması yetmiştir. Çünkü bi'setin başlangıcında, **Hz. Musa** (a.s)'ya, tevhide çağırmayı emretmek, hükümleri ise daha sonra emretmek gerekir. Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa** (a.s)'ya bu şekilde emretmesi ise ancak, **Hz. Musa** (a.s)'nın istendiğinde kendisi elinden mu'cizelerin zuhûr edeceğini bildiği zaman zuhûr eder.

Cenâb-ı Hakk'ın اَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ *"O zâlimler gürûhuna git"* buyruğuna gelince, bu, Allah'ın onları zalimlikle tescil etmesi demektir. Onlar bu ismi almaya şu iki sebepten dolayı yani kâfir olmaları ve kendi nefislerine zulmetleri sebebiyle İsrâiloğullarına zulmetmeleri açısından müstahak olmuşlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın "قَوْمَ فِرْعَوْنَ" *"Firavnun kavmine"* ifadesi, onun "الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ" ifadesine bir atf-ı beyan olarak atfedilmiştir. Buna göre sanki, "zalim kavimler" ifadesiyle "firavnun kavmi" ifadesi, aynı manaya delâlet eden iki lafız gibi olmuş olurlar.

Âyetteki اَلَا يَتَّقُونَ *"Hâlâ sakınmayacaklar mı onlar?"* cümlesine gelince, bu ifade اَلَا يَتَّقُونَنِى "Hâlâ benden sakınmayacaklar mı onlar?" şeklinde olmak üzere nûn'un kesresiyle "**yettekûnî**" şeklinde de okunmuştur. Böylece nûn, iki nûn'un bir araya gelmesinden dolayı; yâ da kesre ile yetinilerek hazfedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesi müste'nef bir kelâm olup, bunun peşinden **Hz. Musa** (a.s)'yı zulüm ve taşkınlıktaki halleri ile kendi akıbetlerine dair duydukları güven ve korkusuzluktan dolayı taaccüp ve

hayrete davet etmek için, onları uyarmak ve zulümlerini tescil etmek amacıyla Musa'yı onlara gönderdiğini bildiren ifadeyi getirmiştir.

Bu kelimenin, "**zalimîn**" kelimesinin zımnındaki "**hüm**" zamirinden hal olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "onlar Allah'tan ve O'nun ikâbından korkmayarak zulmediyorlar" şeklinde olur. Bu manaya göre, istifhâm-ı inkârî için olan bu hemze, hâl cümlesinin başına getirilmiş olur.

Bir **üçüncü izah** da, bunun manasının, "Dikkat, ey insanlar, benden korkun!" şeklinde olmasıdır ki, buna göre bu ifade tıpkı, أَلَّا يَسْجُدُوا *"Allah'a secde etmesinler diye (...)"* (Neml, 25) âyetinde olduğu gibidir. Bu ifadeyi, muhatap sîgasıyla "أَلَا تَتَّقُونَ" şeklinde okuyanlara gelince bu onlara dönmek, onları yadırgayarak, yüzleri onlara çevirmek ve onlara gazap etmek üslubu gözetilerek böyle okunmuştur. Bu tıpkı, bir suç işleyen ve kendisi de orada bulunan kimseden şikâyetçi olan kimsenin hiddetle yüzünü ona çevirmesi gibidir. Bu kimse şikâyet etmeye koyulup da öfkesi şiddetlendiğinde, arkadaşından ilgisini keserek, suçluya yönelir, onu azarlar ve ondan dolayı onu kınar. Ve ona, "Allah'tan korkmaz mısın? İnsanlardan utanmaz mısın?" demeye başlar.

İmdi, şâyet "Hitap **Hz. Musa** (a.s)'ya olup, kendisine yönelinenler de, orada bulunmayan kimseler olduğu halde münâcaat (Allah'la konuşma) esnasındaki bu iltifatın fayda ve hikmeti nedir?" denilirse, ben derim ki: Bunu, kendilerine gönderilen o peygamberle konuşma esnasında yapmak, bunu onların huzurunda yapmak ve bunu, bizzat onların kulaklarına atmak demektir. Çünkü, onlara tebliğde bulunan odur, onlara yasak koyan da. Bunda **Hz. Musa** (a.s)'ya bir lütuf ve takvasını arttırmaya bir teşvik vardır. Kâfirler hakkında nazil olmuş nice âyet vardır ki, onları tefekkür etme ve onlardan dersler çıkarma bakımından, mü'minlerin o âyetlerden olan nasipleri daha da fazladır.

Musa (a.s)'nın Geri Durması

قَالَ رَبِّ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴿١٢﴾ وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنطَلِقُ لِسَانِي فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَٰرُونَ ﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنۢبٌ فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ﴿١٤﴾

"O dedi ki: "Ya Rabbi, doğrusu onların beni yalanlayacaklarından korkarım. Benim de göğsüm daralır, dilim açılmaz. Onun için

Hârun'a gönder. Hem onların, benim aleyhimde bir suç (davaları) da var. Bundan dolayı beni öldürmelerinden korkarım." (Şuarâ, 12-14).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'a **Firavun**'un kavmine gitmesini emredince, **Hz. Musa** (a.s), beraberinde **Hârun** (a.s)'u da onlara göndermesini istemiş, daha sonra da kendisini böyle bir talebe sevk eden sebepleri zikretmiştir ki, bunun neticesi şudur: Şâyet **Hârun** (a.s) olmasaydı, **Hz. Musa** (a.s)'nın peygamber olarak gönderilmesinden elde edilmesi istenen fayda, elde edilemezdi. Bu, şu iki sebepten dolayı böyledir:

a) **Firavun** genel olarak **Hz. Musa** (a.s)'yı yalanlar. Kişinin yalanlanması ise, kalbinin sıkışmasına sebeptir. Kalbin daralması da dilinde tutukluk bulunan kimselerin konuşurken zorluk çekmelerine sebep olur. Çünkü kalp daraldığında rûh ve vücuttaki tabii ısı, kalbin içinde tutulur, sıkışıp kalır. Rûh ile hararet-i garîziyye kalbin içinde sıkışıp kalıp, kalbin dışı rûh ile hararet-i garîzeden halî olunca, lisandaki tutukluk artar. O halde bu demektir ki, yalanlanmaktan dolayı eziyet duymak, kalbin sıkışmasına; kalbin sıkışması da dilin tutulmasına sebeptir. İşte bundan dolayı, **Hz. Musa** (a.s) ise önce yalanlanma korkusuyla, ikinci olarak kalbin daralmasıyla, üçüncü olarak da lisanın tutukluk yapmasıyla başlamıştır. **Hârun** (a.s)'a gelince, **Hz. Musa** (a.s), "o benden daha fasihtir. Onda, saydığım şu şeyler yoktur. Binâenaleyh onu göndermen daha uygun olur." der.

b) Onların bana karşı bir suç davası vardır. Binâenaleyh, onların hemen beni öldürmeye koşacaklarından korkarım. Eğer beni öldürürlerse, peygamber olarak gönderilme gayesi gerçekleşmez. Ama **Hârun** (a.s) böyle değildir, binâenaleyh bi'setin gayesi de ancak böylece tahakkuk etmiş olur."

İKİNCİ MESELE

Bu ifadeler, ref ile "يَضِيقُ" ve "يَنْطَلِقُ" şeklinde de okunmuşlardır. Çünkü bunlar "اِنَّ"nin haberi üzerine (اَخَافُ üzerine) matûfturlar. Bu iki fiil, "اَنْ"in başına geldikleri ifadeye atfedildikleri için de nasb ile de okunmuşlardır. Bu ikinci okuyuşa göre mana "Ben, onların beni yalanlamalarından, böylece de göğsümün daralmasından ve dilimin tutukluk yapmasından endişeleniyorum" şeklinde olur. Bu iki okuyuş arasındaki fark şudur: Merfû

okuyuş, **Hz. Hârun** (a.s)'un gönderilmesini isteme hususunda, üç ayrı sebebi ifade eder. Nasb ile okuyuş ise tek bir sebebi ifade eder ki, bu da bu üç şeyden "korkma"dır.

İmdi eğer, "Korku, olması beklenen bir kötülükten dolayı meydana gelen bir keder ve üzüntüdür. Halbuki dilin tutukluğu daha önce de mevcuttur. Binâenaleyh korku daha bununla nasıl alâkalı olabilir?" dersen ben derim ki: Biz ileride olacak yalanlamanın, kalbin sıkışmasına; kalbin darlığının da, lisanın iyice tutukluk yapmasına sebebiyet vereceğini beyan etmiştik. Binâenaleyh tutuklukta meydana gelen artma, o anda mevcût değildi, tam aksine, bu ilerde olması beklenen bir şeydi. Binâenaleyh korkunun, olması muhtemel olan bu tutukluğun artmasına bağlanması caiz ve uygundur.

Hârun (a.s)'u Teklif Etmesi

Âyetteki فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَٰرُونَ *"Onun için Hârun'a gönder"* cümlesine gelince, bu ifadenin zâhirinde, **Hz. Hârun** (a.s)'a kimin gönderileceği bulunmamaktadır. Haberin birinde şu varid olmuştur: "Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'yı **Hârun** (a.s)'a göndermiştir." **Süddî** şöyle der: "**Musa** (a.s) ailesiyle Mısır'a gitti. Derken, **Musa** (a.s) kendisini tanımayan **Hârun** (a.s)'la karşılaştı. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s), "Ben **Musa**" dedi ve böylece de tanıştılar. Ona, risalet görevini ifa için, kendisiyle birlikte **Firavun**'un yanına gitmesini emretti. Anneleri korktuğu için, korkarak arkalarından bağırdı. Ama onlar bunu dinlemeyerek, doğrudan **Firavun**'a gittiler. Bundan muradın, Cenâb-ı Hakk'ın **Hârun** (a.s)'a **Cebrâil** (a.s)'i göndermiş olması da muhtemeldir. Çünkü Allah'ın peygamberlerine gönderdiği elçisi, **Cebrâil** (a.s)'dır. Bu iş **Cebrâil** (a.s)'a verilmiş olunca, malûm olduğundan dolayı, bu ifadede anlatılmamıştır. Hem âyetin zâhirinde onun hangi şey için gönderildiği de yer almamıştır: Ancak ne var ki, sözün fehvâsı, sözden anlaşılan, **Hz. Musa** (a.s)'nın **Hz. Hârun** (a.s)'u yapmayı istediği şeyler hususunda kendisine yardımcı olması için talep ettiğini gösterir. Nitekim, Arapçada birisi, senin yerine davrandığında, فَأَرْسِلْ إِلَىٰ فُلَانٍ "Falancaya adam sal" denilir. Yani "o konuda sana yardımcı olması için..." demektir. Âyetin zâhirinde **Hz. Musa** (a.s)'nın, **Hz. Hârun** (a.s)'un kendisiyle birlikte nebî olmasını istediği hususu yer almamaktadır. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz âlemlerin Rabbinin gönderdiği peygamberiz deyin"* (Şuarâ, 16) şeklindeki ifadesi buna delâlet etmektedir.

Âyet-i kerimedeki وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ *"Hem onların, benim aleyhimde bir suç (davaları) da var"* cümlesine gelince, **Hz. Musa** (a.s) bu ifadedeki "suç", sözüyle kendisinin o Kıptîyi öldürmesini kastetmiştir ki, Allahu Teâlâ bu hadiseyi Kasas Sûresi'nde açıklamıştır.

Bil ki, **Hz. Musa** (a.s)'nın **Hz. Harûn** (a.s)'un kendisine katılmasını istemesi hususunda kendisinin **Firavun**'a gitmekten affedilmesini istediğini gösteren herhangi bir şey yoktur. Tam aksine, onun bu isteğinin gayesi, bu gitmenin maksada ulaşma bakımından en kuvvetli bir biçimde olmasını istemektir. Âlimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları şöyle demişlerdir: **Hz. Harûn** (a.s), her ne kadar nebî idiyse de ancak ne var ki o, kendisinin risaleti ifa edinceye kadar kalacağını bilemiyordu. Çünkü o, bununla ancak peygamberlik görevini yapmada **Hz. Musa** (a.s)'a yardımcı olmakla emrolunmuştu. Bu, Bağdatlılardan **Ka'bî** ve diğerlerinin görüşüdür. Çünkü Bağdatlılar, Allah'ın kuluna şartlı teklifte bulunabileceğini tecviz etmektedirler. Ekseri ulemânın benimsediği görüş ise, bunun caiz olamayacağıdır. Çünkü Allahu Teâlâ bir şeyi emrettiğinde, emrolunanın onu yapabileceğini, onu hangi vakitlerde yapabileceğini de bilir. Binâenaleyh o, onun onu yapamayacağını bilirse, o zaman ona onu emretmez. Bu doğru olduğuna göre, peygamberler hakkında doğruya en yakın olanı, onların Allah'ın kendilerine risâlet görevini yüklediğinde onu yerine getirebileceklerini ve bu risâlet görevi yerine getirilinceye değin de yaşayabileceklerini bilmeleridir. Bu gibi hususlar her ne kadar başkaları hakkında bir teşvik olsa bile peygamberler hakkında bir teşvik olmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir: "**Hz. Musa** (a.s)'nın, *"Hem onların benim aleyhimde bir suç (davaları) da var"* şeklindeki sözü, o günahın ondan sudur ettiğine delâlet eder mi?"

Cevap: Hayır. Bununla "onların iddialarına göre, onların benim aleyhimde bir suç (davaları) vardır" manası kastedilmiştir.

Musa ve Harûn (a.s)'un Firavun'a Gönderilmeleri

قَالَ كَلَّا ۖ فَاذْهَبَا بِآيَاتِنَا ۖ إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾ فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ
رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ أَنْ أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٧﴾

"Allah, "Hayır dedi, ikiniz de âyetlerimizle gidin. Şüphesiz ki biz sizinle beraberiz, işiticiyiz. Haydi Firavun'a gidin de, 'Biz, İsrailoğullarını beraberimizde yollayasın diye, âlemlerin Rabbinin gönderdiği gerçek peygamberiz' deyin" (Şuarâ, 15-17).

Bil ki **Hz. Musa** (a.s) şu iki şeyi istemiştir:

a) Kendisinden onların şerlerini def etmesini.

b) **Hz. Harûn** (a.s)'ı da kendisiyle birlikte göndermesini... Cenâb-ı Hak, onun bu iki isteğinden birincisine كَلَّا *"Hayır"* ifadesiyle cevap vermiştir ki, bunun anlamı, "Ey **Musa** düşündüğün şeyden vazgeç" şeklindedir. İkincisine de فَاذْهَبَا *"İkiniz de gidin"* emriyle cevap vermiştir ki, bu, "sen ve istediğin Harûn, birlikte çekip gidin" demektir. Buna göre, eğer "bu ifade, ne üzerine atfedilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu, "hayır" kelimesinin ifade ettiği fiile atıftır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey **Musa** düşündüğünden vazgeç ve **Harûn**'la birlikte git" demek istemiştir.

Allah'ın Beraberliğinin Manası

Âyetteki إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ *"Şüphesiz ki biz, sizinle beraberiz, işiticiyiz"* ifadesi, mecâzî bir ifade olup, Allahu Teâlâ bununla şu manayı kastetmiştir: "Ben sizin ve düşmanlarınız için, size düşmanınız aleyhine yardım edenim. Sizin aranızda geçen şeyleri hazırlar, düşmanınıza karşı size yardım eder, sizi galip getirir ve düşmanınızın size karşı olan şevket ve saltanatını kırarım." Biz burada "işitme" işini mecaz kabul ettik. Çünkü "**istimâ'**", kulak verme ve dinleme demektir. Bu ise Allahu Teâlâ için söz konusu değildir.

Resûl Kelimesinin Müfret Olmasının İzahı

Âyetteki إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Biz, âlemlerin Rabbinin gönderdiği peygamberiz"* ifadesi ile ilgili olarak şöyle bir soru sorulabilir: *"Biz, Rabbinin iki peygamberiyiz"* (Tâhâ, 47) âyetinde olduğu gibi, burada da, "**resûl**" kelimesi tesniye olarak getirilmeli değil miydi?" Buna şu birkaç şekilde cevap verebiliriz:

a) "**Resûl**" o mâhiyetin bir mi, daha çok mu olduğunu beyân etmeksizin bir mâhiyete verilen isimdir. Elif-lâm, istiğrak değil, vahdet (tek oluş) ifade eder. Bunun delili senin اَلْإِنْسَانُ هُوَ الضَّحَّاكُ "İnsan, gülendir" deyip, "Her insan, gülendir" dememen gibidir. Yine "Şu insan, gülendir" de denilemez. "**Resûl**" lafzının, sadece bir mahiyet ifade ettiği, mahiyetin de bire ikiye

hamledilebildiği sabit olunca, âyetteki *"Biz, âlemlerin Rabbinin Resûlüyüz"* ifadesinin doğruluğu sabit olmuş olur.

b) **"Resûl"** kelimesi bazen, **"risâlet"** manasına da gelir. Nitekim şâir:

لَقَدْ كَذَّبَ الْوَاشُونَ مَا فُهْتُ عِنْدَهُمْ بِسِرٍّ وَلَا أَرْسَلْتُهُمْ بِرَسُولِ

"Andolsun ki jurnalcılar, yanlarında söylediğim sırrı yalanladılar. Ben onlara bir risâlet (bir haber) de göndermedim" demiştir. Buna göre âyetin manası, "Biz, âlemlerin Rabbinden gelen bir risâlet (elçilik) sahibi kimseleriz" şeklinde olur.

c) Onlar aynı şeriatı getirdikleri ve kardeş olarak beraber oldukları için, her ikisi sanki bir peygamber gibi kabul edilmişlerdir.

d) Bundan "Bizim her birimiz bir resûldür" manası kastedilmiştir.

e) Bazıları bunun şu manaya olduğunu söylemişlerdir: "Özellikle **Hz. Musa** (a.s) peygamber olduğu için, burada tesniye değil, müfret ifade kullanmıştır. Bunun başındaki "biz" de, tıpkı azamet ifade eden, *"Hiç şüphesiz o Kur'ân'ı biz indirdik"* (Kadir, 1) âyetindeki "Biz" gibidir. Bu görüş zayıftır.

Âyetteki اَنْ اَرْسِلْ مَعَنَا بَنِى اِسْرَائِيلَ *"İsrailoğullarını beraberimizde yollayasın diye"* cümlesindeki "İrsâl" (yollama) ile, salıverme, bırakma, boşaltma manaları kastedilmiş olup, tıpkı اَرْسِلِ الْبَازِى "Şâhini sal" demen gibidir. **Hz. Musa** (a.s) bu ifadesi ile, "İsrâiloğullarını artık bırak, bizimle gelsinler" manasını kastetmiştir.

Firavun'un Musa (a.s)'ya Serzenişi

قَالَ اَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ ﴿١٨﴾ وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِى فَعَلْتَ وَاَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾

"(Firavun) dedi ki: "Biz seni yeni doğmuş bir çocukken içimizde büyütmedik mi? Sen ömründen bir hayli seneler bizim aramızda kalmadın mı? O yaptığın fiili de sen yapmıştın. Sen nankörlerdensin?" (Şuarâ, 18-19).

Bil ki, bu sözde şöyle bir hazif vardır: "Onlar **Firavun**'a geldiler ve Allah'ın emrettiği şeyi söylediler. İşte o zaman **Firavun** bu sözü söyledi." Rivâyet

olunduğuna göre, ikisi **Firavun**'un kapısına gitmişler, fakat bir sene geçtiği halde onun huzuruna alınmamışlar. Ta ki kapıcı, "burada kendisinin, âlemlerin Rabbinin elçisi olduğunu söyleyen birisi var" deyinceye kadar. Kapıcı böyle deyince, "içeri bırak bakalım. Belki biraz eğleniriz" demiş. **Hz. Musa** (a.s) ile **Harûn, Firavun**'a söylemekle görevli oldukları şeyi yerine getirdiler. Tam o sırada **Firavun, Musa** (a.s)'yı tanıdı ve peşinden, önce ona yaptığı iyilikleri sayıp döktü, sonra onun kendisine yaptığı kötülükleri sıraladı. **Firavun**'un ona yaptığı iyilikler, *"Biz seni yeni doğmuş bir çocukken içimizde büyütmedik mi?* ifadesi ile anlatılmıştır. **"Velîd"**, doğması yaklaşmış çocuk demektir. **Ebû Amr,** mim'in sükûnu ile "مِنْ عُمْرِكَ" şeklinde okumuştur. Âyetteki **"sinîn"** kelimesinin tefsirine gelince, **Hz. Musa** (a.s)'nın **Firavun hanedanının** yanında otuz yıl kaldığı ileri sürüldüğü gibi, Kıpti'yi tokatlayıp öldürdüğünde on iki yaşında bir çocuk olduğu, bu hadiseden sonra kaçıp gittiği de söylenmiştir. Bu hususta en doğrusunu bilen Allahu Teâlâ'dır. **Şa'bî**'nin, fâ'nın kesresiyle, **"fi'leteke"** şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir ki bu, (mastar binâ-ı nev'i) olup, **Hz. Musa** (a.s)'nın Kıpti'yi öldürmesi manasını ifade eder. Çünkü o, Kıptî'yi tokatla öldürmüştür ve bir çeşit (nev') öldürmedir. Fakat bu kelimenin **"fa'lete"** şeklinde okunması, **Hz. Musa** (a.s)'nın onu "tek" bir tokatla öldürmesinden ötürüdür. (Bunun mastar binâ-ı merre olmasından ötürüdür.) **Firavun Hz. Musa** (a.s)'ya yaptığı iyilikleri, onu terbiye ettiğini, yetiştirip büyüttüğünü söyleyerek ifade etmiş ve onu, fırıncısını öldürdüğü için kınayarak bunun büyük bir suç olduğunu, "O yaptığın fiili de sen yapmıştın (yapacağını yaptın gittin)" diyerek ifade etmiştir.

Âyetteki, وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ *"Sen nankörlerdensin"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Bunun hal cümlesi olması mümkündür, yani, "Sen böyle yapmakla bir nankör olarak onu öldürdün" demektir.

b) Bu, "Sen, işte o sırada onları kâfir kabul edenlerdendin" demek olup, **Firavun, Hz. Musa** (a.s)'ya iftira etmiş veya onun işinin ne olduğunu anlayamamıştır. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) onlara, nezîh bir şekilde muamele ediyordu. Zira küfür peygamberlikten önce de câiz değildir.

c) Bu, "Sen nankörlüğü adet haline getirmiş kimselerdendin. Bu halde olanın, veli nimeti olan belli kimseleri öldürmesi de şaşılacak bir şey değil" demektir.

d) Bu, "Sen **Firavun**'u ve onun ilahlığını inkâr edenlerdendin" veya "**Firavun**'un dinine göre kâfir olan kimselerdendin" demektir. Çünkü onların da taptıkları ilahları vardı. Onların ilahları (putları) olduğuna, *"Seni ve ilahlarını terk ediyor (o Musa)"* (A'raf, 127) âyeti de delâlet eder.

Hz. Musa'nın Kıptî'yi Kasıtsız Olarak Öldürmesi

قَالَ فَعَلْتُهَآ إِذًا وَأَنَا۠ مِنَ ٱلضَّآلِّينَ ﴿٢٠﴾ فَفَرَرْتُ مِنكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِى رَبِّى حُكْمًا وَجَعَلَنِى مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٢١﴾ وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَىَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿٢٢﴾

"(Musa) dedi ki: "Ben bunu o vakit bilmezlerden olarak yaptım. Sizden korkunca da, hemen kaçtım. Nitekim Rabbim bana bir hüküm verdi ve beni peygamberlerden yaptı. Benim başıma kaktığın o nimet, İsrâiloğullarını kendine kul-köle edinmenden dolayı olmuştu"
(Şuarâ, 20-22).

Bil ki **Firavun** terbiyeden ve o öldürme hadisesinden bahsedip, kendisinin **Hz. Musa** (a.s)'yı sarayında yetiştirmesi malum ve açık bir iş olunca, gâyet tabii olarak **Hz. Musa** (a.s) bunu yadırgamamış ve buna karşı cevap vermemiştir. Çünkü başkasına peygamber olarak gönderilen bir kimsenin elinde mu'cizeler ve deliller bulunduğunda, peygamber gönderilen insanların ona in'am edip etmemesi, iyi davranıp davranmaması halinde, peygamberin durumunun değişmeyeceği akıllarda yer etmiştir. Böylece **Firavun**'un **Hz. Musa** (a.s)'ya söylediği sözler asla tesir etmemiştir. Bu gibi sözlere iltifat etmemek evlâdır. Fakat öldürme işine ise, en beliğ bir şekilde cevap vermiş ve şöyle demiştir: *"Ben bunu o vakit bilmezlerden olarak yaptım"* Bundan murat, "Bu işinin ölümlü neticeleneceğini bilemeyenlerden olma"dır. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) terbiye etmek için o adama tokat atmıştır. Bu gibi şeyler, neticesi ölüme varsa bile, güzel kabul edilen işlerdendir. Böylece **Hz. Musa** (a.s), **Firavun**'a bu işi, sorumlu tutulması veya nankörlerden (kâfirlerden) sayılması caiz olamayacak bir şekilde yapmış olduğunu beyân etmiştir.

Âyetteki فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ *"Sizden korkunca da hemen sizden kaçtım"* ifadesi, "Ben, bu işi, öldürücü olduğunu bilmeden yaptım ve bu benden kasıtsız olarak sâdır olan bir hâdisedir. Binâenaleyh firarıma sebep olacak korkuyu hak etmemiştim. Ama sizin, *"Şehrin önde gelenleri seni öldürmek için toplandılar, hakkında konuşuyorlar"* (Kasas, 20) şeklindeki haberinizi duyduğumda sizden kaçtım" demektir.

Böylece **Hz. Musa** (a.s) bununla, **Firavun**'un bu öldürme hâdisesiyle ilgili olarak kendisine bir iyiliği olmadığını, aksine kaçışına sebebiyet verecek biçimde, korkuttuğu için, hatta kötülük yapmış olduğunun söylenebileceğini bildirmiştir. Daha sonra da, bu kaçışının peşi sıra Allah'ın verdiği nimetleri beyân ederek adeta şöyle demiştir: "Siz kötülük ettiniz, ama Allah bana "hüküm" vererek ve beni peygamber kılarak iyilikte bulundu." Âlimler, âyette bahsedilen *"hükmün"* ne olduğu hususunda, değişik görüşler belirtmişlerdir: Doğruya en yakın olan, bunun peygamberlikten başka bir şey olmasıdır. Çünkü ma'tuf, ma'tufun aleyh'ten başkadır. Peygamberlik, âyetteki "Beni peygamberlerden yaptı" ifadesinden anlaşılmaktadır. O halde âyetteki "hüküm" ile ilim ve anlayış kastedilmiştir ki, bunun içine akıl ve görüş ile tevhit demek olan dinin esasını bilme işi de girer. Bu izah doğruya daha yakındır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Musa** (a.s)'ı peygamber olarak göndermesi, ancak aklının, görüş kuvvetinin ve tevhit bilgisinin mükemmel oluşu ile câizdir.

Âyetteki فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا *"Rabbim bana bir hüküm verdi"* ifadesi bu hükmün, Allahu Teâlâ'nın yarattığı bir şey olduğunu sarîh (açık) olarak göstermektedir. Mu'tezile ise, "Bununla ilahi lütuflar kastedilmiştir" demektedir ki bu görüş gerçekten tutarsızdır. Çünkü ilahi lütuflar, herkes için eksiksiz ve kusursuz olarak yapılagelmektedir. Binâenaleyh bunun sadece **Hz. Musa** (a.s)'da olduğunu söylemenin bir manası olamaz.

Firavun'un Nimet Dediği Şey Hikmet İdi

Âyetteki وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدْتَ بَنِي إِسْرَائِيلَ *"Benim başına kaktığın o nimet, İsrailoğullarını kendine kul köle edinmenden dolayı olmuştur"* ifadesi, **Firavun**'un, *"Biz seni büyütmedik mi?"* şeklindeki sözünün cevabıdır. Arapçada birisi birisini kul-köle edindiğinde, "عَبَّدْتُ وَاَعْبَدْتُ الرَّجُلَ" denilir. Buna göre eğer, "Bu iki ifade arasında hiçbir münasebet görünmediği halde, bu onun nasıl cevabı olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Bunlar arasındaki münasebeti şu şekillerde izah ederiz:

a) **Hz. Musa** (a.s), **Firavun**'un eli ve terbiyesine düşmüştür. Bunun sebebi **Firavun**'un İsrailoğullarını köle edinmeyi ve onların erkek çocuklarını kesmeye niyetlenmiş olması idi. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s) sanki **Firavun**'a "Eğer bize ve milletimize karşı uyguladığın o zulmü yapmamış olsaydın, senin barındırmana ihtiyacım olmazdı" demek istemiştir.

b) Bu, daha sonra yapılan iyilik, milletimize yapılan o büyük zulme karşılık olmuştur. Bunlar bir birini karşılayınca, hiç yokmuş gibi olurlar.

c) **Hasan el-Basri** şöyle demiştir: Bu "Sen, onları köle edindin, mallarını aldın ve bana o mallardan harcadın. Dolayısıyla beni besleyip büyütmenden dolayı üzerimde bir nimetin yok" demektir.

d) Bu, "Benim terbiye işimi üstlenenleri sen köle edinmiştin. Binâenaleyh aslında bizzat senin bende bir nimetin yok. Çünkü bu terbiye işi, annem ve kavmimden olan bazı kimselerce yapılmıştır. Senin düşündüğün, aslında sadece beni öldürmekti. Bu ise bir nimet değil" demektir.

e) Bu, "Sen, İsrailoğullarının kölelerin olduklarını iddia ettin. Efendi ise kölelerini yedirip, içirdiği ve ihtiyaçlarını karşıladığı için, bunu onların başına kakamaz" demektir.

Kafir'in Yaptığı İhsan Hakkında

Bil ki bu âyette kâfirin küfrünün, kendisine iyilikte bulunduğu kimselerdeki nimetini ve lütfunu boşa çıkarmayacağına bir delâlet vardır. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) biraz önce de açıkladığımız gibi, bu hususu başka yönlerden izah etmiş cevaplamıştır. Âlimler bu hususta ihtilaf etmişler ve bazıları, "Nimet veren (iyilik yapan), kâfir olursa, insanlara yaptığı iyiliklerden ötürü şükre (teşekküre ve övgüye) müstahak olmaz, aksine küfrü sebebi ile hor ve hakir kılınmayı hak eder. Binâenaleyh eğer o kimse, iyilikleri sebebiyle ancak ta'zim ile yapılabilen şükre müstahak olsaydı, bu durumda o kimsenin aynı anda hem hor ve hakir kılınmaya, hem de saygı duyulmaya müstahak olması gerekirdi. Böyle iki zıt şeye aynı anda müstahak olmak ise imkansızdır" derken diğerleri "Küfr (inkâr) sebebiyle, şükür (teşekkür) bâtıl olmaz. Küfr ile bâtıl olan şey ancak kişinin alacağı mükâfat ile, iman etmesi halinde hak edecek olduğu övgüdür" demişlerdir. Âyet bu ikinci görüşe delâlet etmektedir.

İKİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle der: "Zamir, "تَمُنُّهَا" ve "عَبَّدْتَ" ifadelerinde "sen" şeklinde tekil getirildiği halde, "sizden kaçtım, sizden korktum" ifadelerinde

cemi getirilmiştir. Çünkü korku ve firar, sadece **Firavun**'dan dolayı değil, aynı zamanda **Hz. Musa** (a.s)'yı öldürme işini konuşan adamlarından dolayı olmuştur. Bunun delili: *"Şehrin önde gelenleri, seni öldürmek için toplandılar hakkında konuşuyorlar"* (Kasas, 20) âyetidir. Başa kakma işi ise sadece Firavun'dan olmuştur. Yine köle edinme işi de ondan kaynaklanmıştır. Buna göre eğer, "Âyetteki "**tilke**" (o) kelimesi neye işarettir. Ve "اَنْ عَبَّدْتَ" ifadesinin i'rabtaki yeri nedir?" denilirse ben derim ki, "**tilke**" (o) kelimesi, ne olduğu bilinmeyen ve pek iyi olmayan bir şeye işaret olup, onun ne olduğunu âyetteki, اَنْ عَبَّدْتَ *"kul-köle edinmen"* ifadesi tefsir etmektedir. Çünkü bu ifade, "atf-ı beyan"dır. Bunun bir benzeri de, "وَقَضَيْنَا اِلَيْهِ ذٰلِكَ الْأَمْرَ اَنَّ دَابِرَ هٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ" (Hicr. 66) âyetidir. Buna göre mana, "Senin İsrailoğullarını kul-köle edinmen, işte başıma kaktığın nimettir" şeklindedir. **Zeccâc** şöyle der: Burada başında "**en**" edatı bulunan cümlenin, (mef'ûl-ü leh olarak) mahallen mansub olması da mümkündür. Buna göre mana, "Sen, İsrailoğullarını kul köle edindiğin için, bu benim başıma kaktığın bir nimet olmuştur. Eğer sen böyle yapmasaydın, ailem bana yeter, beni terbiye ederdi" şeklinde olur.

Musa (a.s)'nın Firavun'a Tebliği

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۚ اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٢٤﴾ قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ اَلَا تَسْتَمِعُونَ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِيٓ اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ ﴿٢٧﴾ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۚ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْرِى لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَاْتِ بِهٖٓ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣١﴾

"Firavun dedi ki: "Âlemlerin rabbi (dediğin) nedir?" (Musa) da dedi ki: "Göklerin, yerin ve bu ikisi arasında bulunan şeylerin Rabbidir. Eğer hakikati yakînen bilmeye ehil kimselerdenseniz." Firavun etrafında bulunan kimselere dedi ki: "Ne dediğini işitiyor musunuz?" (Musa sözüne devamla), "O, sizin de, evvelki atalarınızın da Rabbidir" dedi. (Firavun), "Her halde size gönderilen (bu) peygamberiniz, şüphe yok

ki deli" dedi. (Musa) dedi ki: "O, doğu ile batının ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir. Eğer aklınızı kullanırsanız." (Firavun) da dedi ki: "Andolsun, eğer benden başka bir tanrı edinirsen, seni muhakkak ve muhakkak zindana girenlerden ederim" (Musa) dedi ki: "Sana apaçık bir şey getirdiysem de mi?" (Firavun) da dedi ki: "Doğru söyleyenlerdensen haydi getir onu" (Şuarâ, 23-31).

Firavun'un Rab Teâlâ Hakkında Sorması

Bil ki **Firavun, Hz. Musa** (a.s)'ya, *"Âlemlerin Rabbi (dediğin) nedir?"* sorusunu, **Hz. Musa** (a.s), kendisini âlemlerin Rabbine itaate davet ettiğinde sormuştur. Bunun böyle olduğunu, *"Haydi Firavun'a gidin ve "Âlemlerin Rabbinin gönderdiği iki peygamberiz" deyin"* (Şuarâ, 16) âyeti göstermektedir. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s) ve **Hârun** (a.s), **Firavun**'un yanına gittiklerinde böyle söylemişler ve bunun üzerine **Firavun,** *"Âlemlerin Rabbi (dediğin) nedir?"* demiştir. Bu ifade ile ilgili şu iki bahis vardır:

Birinci bahis: Firavun'un Allah'ı bildiği ve tanımakta olduğu söylenebilir. Fakat hükümdarlık ve riyâseti istediği için, bilmez gibi böyle sormuştur. Allahu Teâlâ, Kur'ân'da onun Allah'ın varlığını bildiğini gösteren şu âyeti zikretmiştir: *"(Musa), "Andolsun, bunları birer ibret olmak üzere, göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini bilmişsindir. Ben de Firavun, seni herhalde helâk edilmiş sanıyorum" dedi"* (İsra, 102). Binâenaleyh buradaki "عَلِمْتَ" (bilmişsindir) ifadesindeki te fethalı okunduğunda, **Firavun**'un bunları bildiği manası kastedilmiş olur. Bu da, onun Allah'ı tanıdığına delâlet eder. Fakat o kendisinin ilah olduğunu iddia ederek, kavmini sömürmüştür. Diğer bir kıraate göre ise, bu te ötüre ile okunmuştur. Buna göre de bu bilme işinin **Hz. Musa** (a.s) ile alâkalı olduğu manasına gelir. Ama eğer **Firavun** akıllı değil, deli idiyse, Allah'ın kendisine peygamber göndermesi caiz olmazdı. Yok eğer akıllı idiyse, ister istemez kendisinin daha önce mevcut, canlı ve akıllı olmadığını, bu şekle sonradan geldiğini bilmesi gerekirdi. Yine böyle sonradan olan her şeyin mutlaka bir müessiri (bir yaratıcısı) olduğunu da kesin olarak bilmesi gerekirdi. Binâenaleyh bu iki şeyi bilmesinin neticesi olarak, vücudunun terkibi (var edilmesi), hayatı, aklı hususunda var edici bir müessire muhtaç olduğunu gösteren bir üçüncü ilim meydana gelirdi. **Firavun**'un, tabiatcı olduğu da söylenebilir. Tabiatçılara göre, felekler zatları gereği vardırlar (vâcibu'l-vucûddurlar),

zâtları gereği hareket etmektedirler ve bu hareketleri, bu âlemde birtakım hâdiselerin meydana gelmesine sebeptir. Yahut şöyle de denebilir: **Firavun,** hür ve irade sahibi bir fâilin, bir yaratıcının bulunduğuna değil, mûcib bir illete (otomatik bir sebebin varlığına) inanan felsefecilerdendir. İsrailoğullarını sömürdüğü, onların yetkilerini ellerinden alıp, yularlarından tutup onları güttüğü için, kendisinin, memleketindeki insanların ilahı olduğuna inanmıştır. Yahut da şöyle denebilir: **Firavun,** ilahın zâtının belli bir insanın kalıbına girebileceğine inanan "hulûliyye" (incarnation) görüşünde idi ki, bunlar tanrının zatının muayyen bir insanın bedeninde zuhur ettiğine inanırlar. Onlara göre bir insanın ruhu bedenine göre ne durumda ise, tanrı da hulûl ettiği bedene göre aynı durumdadır. İşte sebeplerden ötürü de kendisini "ilâh" diye adlandırmıştır.

İkinci bahis: Firavun, Hz. Musa (a.s)'ya, *"Âlemlerin Rabbi (dediğin) nedir?"* demiştir. Bil ki bir şeyi "ما" (nedir?) ifadesiyle sormak, o şeyin, hakikatini ve mahiyetini tarif etmeyi istemektir. Bir şeyin hakikatini tarif etmek ve açıklamak ise, ya o hakikatin bizzat kendisi ile, yahut onun parçalarından bir şey ile; yahut o hakikatin dışında bir şeyle, hem onun harici ve dahili şeylerinden müteşekkil bir şeyle yapılır. O şeyin, hakikatini bizzat kendisiyle tarif etmek imkânsızdır. Çünkü tarif eden tarif olunandan önce bilinir. Binâenaleyh eğer bir şey, yine kendisiyle tarif edilmiş olsaydı, onun daha önce mâlum olması gerekirdi. Bu ise imkansızdır. O şey; kendisine (zatına) dahil olan şeylerle tarif etmek de vâcibul-vücûd olan zat hakkında imkansızdır. Çünkü kendisine dahil olan şeylerle onu tarif etmek, tarif olunanın "mürekkep" bir varlık olması halinde mümkündür. Vâcibu'l-vucûd olanın ise, "mürekkep" olması imkansızdır. Çünkü her mürekkep, kendisini meydana getiren parçaların her birine muhtaçtır. Mürekkebin her bir parçası ise, mürekkepten başkadır, yani onun kendisi değildir. O halde, "mürekkep" bir başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan da, zatı gereği "mümkin" varlıktır, öyle ise her mürekkep, "mümkin" varlıktır. Binâenaleyh mürekkep olması imkansız olan, "mümkin" olamaz. O halde vâcibu'l-vucûd olan mürekkep olmaz. Mürrekkep olmayınca da "Kendisini meydana getiren parçalarla tarif etme" işi onun hakkında mümkin olamaz. Bu iki kısım bâtıl olunca, vâcibu'l-vücûd olanın, hakikat ve mahiyetinin, ancak onun levâzımı ve eserleriyle tarif edilebileceği sabit olmuş olur.

Sonra bu levâzım (ayrılmaz vasıflar), bazen gizli, bazen açık ve net olur. Mahiyeti gizli olan levâzımı (sıfatları) ile tarif etmek câiz ve doğru

değildir. Aksine onu, açık net ve anlaşılır levâzımı ile tarif etmek gerekir. Vâcibu'l-vücûd olan zâtın en açık eserleri ise, bu maddi âlemdeki şeylerdir. Bunlar da gökler, yerler ve bu ikisi arasında yer alan şeylerdir. Binâenaleyh **Firavun**'un bu sorusunun cevabının ancak Musa (a.s)'nın dediği şu şey olduğu anlaşılır: *"O, göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabbidir"* **Hz. Musa** (a.s)'nın, اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ *"Eğer hakikati bilmeye ehil kimselerdenseniz"* sözü, "Eğer bu maddi âlemin, vâcibu'l-vücûd bir mevcûda dayandığına inanıyorsanız, bilin ki onu ancak şu söylediğim şeylerle tarif edip, anlatmak mümkün olur. Çünkü bu âlemin, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd bir varlığa varıp dayandığını kabul ettiğinizde, zâtı gereği vâcib olanın mutlak cevher (mürekkep olmayan tek bir şey) olduğu sabit olur. Mutlak cevherin ise, ancak eserleriyle tarif edilebileceği sabittir. Binâenaleyh o eserlerin, mutlaka ve mutlaka onun en açık eserleri olması gerekir. Bunlar ise, gökler, yerler ve bu ikisi arasında bulunan şeylerdir. Dolayısıyla eğer buna kesinkes inanmış iseniz, bundan başka bir cevabın olamayacağını da kesinkes kabul etmeniz gerekir" manasınadır.

Hz. Musa (a.s) bu gerçek cevabı söyleyince,قَالَ فِرْعَوْنُ لِمَنْ حَوْلَهُ اَلَا تَسْتَمِعُونَ *"Firavun, etrafında bulunan kimselere dedi ki: "İşitiyor musunuz?"* **Firavun** bunu **Hz. Musa** (a.s)'nın cevabına şaştığı için söylemiştir. Bu, "Ben ondan, âlemlerin Rabbinin, hakikat ve mahiyetinin ne olduğunu soruyorum, o ise bana fâiliyyet ve müessiriyet (yani onun fiilleri ve eserleri) ile cevap veriyor" demektir. Bu problemin aslı şöyledir: Mahiyeti, ayrılmaz vasıfları ve tesirleri (levâzımı) ile tarif etmek, o mahiyetin bizzat kendisini tam anlamayı sağlamaz. Bu böyledir. Çünkü bir şey hakkında, "O, kendisinde mutlaka falanca özellik bulunandır" dediğimizde, bu sözümüz, ya sırf o falanca özellik, onun ayrılmaz vasfı olduğu için bilinmiş olur, yahut da bu ayrılmaz özellik, ona tahsis edildiği için, o bununla bilinmiş olur. Birinci ihtimal imkansızdır. Çünkü onun için falanca özelliğin ayrılmaz bir vasıf olduğunu söylersek, o ayrılmaz vasfı, kâşif (onu gösteren ve anlatan şey) kabul etmiş oluruz. Gösterilen şey, bu kadar bir şey olmuş olsaydı, o zaman o şey yine kendisi ile tanınmış olurdu ki, böyle olması imkansızdır. İkinci ihtimal de imkansızdır. Çünkü onun kendisine falanca şeyin (vasfın) gerekli olduğunu bilmek, o mâhiyetin tam özelliğini bilmek demek değildir. Çünkü farklı mahiyetlerin aynı olan sıfatlarda (levâzımda) müşterek (benzer) olmaları aklen imkansız değildir. Binâenaleyh bir şeyi, hârici sıfatlarıyla tarif etmenin o şeyin hakikatini tam olarak ortaya koyamayacağı

sabit olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın göklerin yerin ve bu ikisi arasındaki her şeyin Rabbi olması, bu açıdan, **Firavun**'un *"Âlemlerin rabbi (dediğin) nedir?"* şeklindeki sorusunun tam cevabı olamaz.

İşte bu sebeple, **Hz. Musa** (a.s) bundan sonra *"O, sizin de evvelki atalarınızın da Rabbidir"* diye cevap vermiş ve sanki Allah'ı göklerin ve yerin yaratıcısı olması ile tarif etmeyi bırakmış ve O'nun hem bizim hem de atalarımızın yaratıcısı olması mümkündür. Fakat insanın kendisi, babası ve dedelerinin, zatları gereği (kendiliğinden) var olduklarına inanması imkansızdır. Çünkü görünür âlem, insanın kendisinin ve atalarının, yok iken var olduklarına ve varken yok olduklarına delâlet etmektedir. Bu durumda olan varlıkların ise, zatı gereği var olmuş olmaları imkansızdır. Zâtı gereği var olmayanın ise, bir fail (yaratıcı) ve müessir bulunmaksızın var olmuş olması imkansızdır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ı işte bu eseri ile tarif etmek ve tanıtmak daha açık ve nettir. Bundan dolayı **Hz. Musa** (a.s) birinci tarif ve tanıtımından sonra Cenâb-ı Hakk'ı bu ikinci ifadeyle tanıtmıştır. Bundan ötürü de **Firavun** اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِى اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ *"Herhalde size gönderilen bu peygamberiniz şüphe yok ki deli"* demiştir. Âyette "mâ" edatı kullanılarak sorulan soru ile, o şeyin mahiyetini ve hakikatini öğrenmek kastedilir. "O şeyi hârici eserleriyle tarif etmek, onun hakikatini kesinlikle anlatmış olmaz. Binâenaleyh peygamberliğini iddia eden bu kişi sorulara tam cevap vermek şöyle dursun, soruyu anlayamayan bir delidir" demektir.

Hz. Musa (a.s) bunun üzerine رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ *"O, doğu ile batının ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir, eğer aklınızı kullanıyorsanız."* diyerek ikinci tarifinden, daha açık bir diğer üçüncü yola başvurmuştur. Bu böyledir, çünkü **Hz. Musa** (a.s), "doğu" sözü ile, güneşin doğup gündüz oluşunu, "batı" sözü ile de, güneşin batıp gündüzün sona ermesini hatırlatmıştır. Şaşırtıcı şekilde hep devam eden bu nizam ve idarenin, ancak bir müdebbirin yönetmesi ile böyle olabileceği hususu açıktır. Bu **Hz. İbrahim** (a.s)'ın **Nemrud**'a karşı delil getirmede uyguladığı metodun aynısıdır. Çünkü o da işe önce diriltme ve öldürme hususlarıyla başlamıştır. Bu, **Hz. Musa** (a.s)'nın buradaki, *"O, sizin de, evvelki atalarınızın da Rabbidir"* ifadesiyle anlattığı hususdur. **Nemrud, Hz. İbrahim** (a.s)'ya, *"Ben de diriltir ve öldürürüm"* diye karşılık verince, **Hz. İbrahim** (a.s), *"Allah, güneşi doğudan doğdurur. Haydi sen de onu batıdan doğdur"* (Bakara, 258) demiş, bunun üzerine o kâfir apışıp kalmış ve cevap

verememiştir. **Hz. Musa** (a.s) da burada aynı hususu, *"O, doğu ile batının Rabbidir"* diyerek belirtmiştir.

Hz. Musa (a.s), *"Eğer aklınızı kullanıyorsanız"* ifadesi ile sanki şöyle demek istemiştir: "Eğer gerçekten akıllı isen, sorunun cevabının ancak söylediğim şekilde olabileceğini anlarsın. Çünkü benden o şeyin hakikat ve mahiyetini bizzat kendisi ile tarif etmemi istiyorsun. Halbuki bir şeyin kendisini, yine kendisi veya parçalarıyla tarif etmenin mümkün olmadığı sabittir. Binâenaleyh geriye, onun hakikatini eserleri ile tarif etmem kalır. Ben de onun hakikat ve mahiyetini eserleri ve levâzımı (ayrılmaz sıfatları) ile tarif ettim. Binâenaleyh aklı olan herkesin bu sorunun, verdiğim cevaptan başka cevabı olmayacağını anlayacağı sabit olur.

Allahu Teâlâ'nın Zatını Anlamak İmkansızdır

Bil ki, En'am Sûresi'nde Hak Teâlâ'nın, *"O, kulları üzerinde kâhirdir"* (En'am, 61) âyetinin tefsirinde şu açıklamayı yapmıştık: Cenâb-ı Hakk'ın hakikatini bizzat kendisi olarak anlamak, insanın kudreti dahilinde değildir. Durum böyle olunca, **Hz. Musa** (a.s)'ın, sayesinde o hakikatin bizzat kendisinin bilinebileceği bir tarif yapması imkansızdır. Fakat, o mahiyet ve hakikatin bizzat kendisini bilememek, peygamberlik işinin doğruluğuna zarar vermez. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s)'nın sözünün neticesi şudur: "Âlemlerin Rabbinin peygamberi olduğunu iddia etmenin doğru oluşu, âlemin bir Rabbinin ve ilahının bulunduğunu ispata dayanır. Yoksa bu iş, o Rabbin hususiyetini ve kendi mahiyetini bilmeye dayanmaz. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s), peygamber olduğunu iddia edişinin doğruluğu hususunda, ancak buna yetecek kadarını ispat edecek deliller getirmiş, **Firavun** ise ondan, o mahiyetin bizzat kendisini ortaya koyup anlatmasını istemiştir. Musa (a.s) da bu soru ve isteğin, peygamberliği ispat hususunda, olumlu veya olumsuz bir alâkası bulunmadığını bildiği için, **Firavun**'un Cenâb-ı Hakk'ın mahiyetini soran sorusuna doğrudan doğruya cevap vermemiştir. İşte bu konudaki sözümüzün tamamı budur. Allah en iyi bilendir.

Hz. Musa (a.s) sözünün sonunda. *"Eğer aklınızı kullanıyorsanız"* diyerek, uslûbunu sertleştirince, **Firavun** da لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْرِى لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ *"Andolsun, eğer benden başka bir tanrı edinirsen, seni muhakkak ve muhakkak zindana girenlerden ederim"* demiştir. Çünkü, artık delil getirmekten aciz kalınca, işi tehdide dökmüştür.

İşte bu esnada **Musa** (a.s) onun kalbini kendine bağlamak ve böylece tehdidinden vazgeçmesi için, kısa bir ifade ile أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ *"Sana apaçık bir şey getirdiysem de mi?"* yani "Allah'ın varlığına delâlet edecek ve benim O'nun peygamberi olduğumu gösterecek daha açık bir şey getirsem de mi beni yine de hapis ettireceksin?" demiştir. **Firavun** bunun üzerine, فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ *"Doğru söyleyenlerdensen haydi getir onu"* demiştir.

Âyetten Çıkan Tâlî Hükümler

Bu âyetten çıkan tâlî birtakım hükümler var:

Allah Cisim Değildir

Birinci hüküm: Âyet, Allahu Teâlâ'nın cisim olmadığına delâlet eder. Çünkü eğer Allahu Teâlâ cisim olsaydı ve bir şekli, kalıbı bulunsaydı, **Hz. Musa** (a.s)'nın cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın hakikatini gösterecek şekilde olmalıydı ve **Hz. Musa** (a.s), vermesi gereken bu cevabı vermediği için, **Firavun**'un **Hz. Musa** (a.s) hakkındaki sözü yerinde olmuş olurdu.

Saçma Söz Kaale Alınmaz

İkinci hüküm: Başkasını Allah'a davet edene yakışan ve gereken, karşısındakinin akılsız ve yersiz sözlerine karşılık vermemesidir. Nitekim **Musa** (a.s) da, **Firavun,** *"Sen delisin"* dediğinde bile, delilleri sıralamaya devam etmiştir. Yine kendisi, hapisle tehdit edince de böyle yapmıştır.

Üçüncü hüküm: Kendisine soru sorulanın, işi daha iyi izah etmek için getirdiği delil hususunda bir misalden başka bir misale (örneğe-delile) geçmesi câizdir? Bu, o kimsenin cevap vermekten aciz kalıp zorlandığına delâlet etmez.

Dördüncü hüküm: Eğer "**Hz. Musa** (a.s) sözünü, bir önceki sözüyle alâkası olmayan bir şeyi söyleyerek nasıl kesmiştir. Bu söz de onun, *"Sana apaçık bir şey getirdiysem de mi"* demesidir. Halbuki mu'cizenin Allah'a delâleti daha önce zikredilen delillerin delâletinden farklıdır?" denilirse, biz deriz ki: Aksine bu, **Hz. Musa** (a.s)'nın mesela asâsının yılana dönüşmesi gibi, Allah'a, birliğine ve kendisinin peygamberlik iddiasında doğruluğuna delâlet edecek bir mu'cizeyi ortaya koymayı istediğini gösterir. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s)'nın son sözü, öncekilerden daha kuvvetli ve daha kapsamlıdır.

Beşinci hüküm: Eğer, "Zamirin mercii (işaret ettiği şey) cemi olduğu halde niçin burada: *"Göklerin, yerin ve bu ikisi arasında olan şeylerin Rabbidir"* buyurarak, tesniyeye delâlet eden bir zamir kullanılmıştır?" denilirse,

buna şöyle cevap verilir: Bununla, bu "iki cihet" arasında olanlar kastedilmiştir." Eğer, *"göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin"* ifadesi bütün mahlûkatı içine almaktadır. Öyle ise **Hz. Musa** (a.s)'nın artık bundan sonra kendilerinden atalarından, doğudan ve batıdan bahsetmesinin manası nedir?" denilirse, şöyle cevap verilir: "**Hz. Musa** (a.s)'nın ilk önce umûm (genel) ifade kullanıp, sonra bu umûmi ifadeleri, kendilerini ve atalarını beyân ile tahsis etmesi şundan ötürüdür: İnsana en yakın olan şey, kendisi, kendisinden olan çocukları ve doğumundan ölümüne kadar geçirdiği devreleri ile halleridir. Daha sonra bu umûmi ifadeye dahil olan, doğu ile batıyı özellikle zikretmiştir. Çünkü güneşin bu ufuktan birinden doğması ve senenin bütün mevsimlerinde, düzenli bir şekilde batması apaçık delillerdendir.

Altıncı hüküm: Eğer "**Firavun** niçin daha veciz bir ifade ile "Seni hapsedeceğim" demeyip de "Seni zindana girenlerden ederim" demiştir?" denilirse, deriz ki: Çünkü eğer o sadece "seni hapsedeceğim" demiş olsaydı, bu, sadece onun zindana gireceğini ifade eder, başkalarının da gireceğini bildirmezdi.

Âyetteki لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ *"Seni muhakkak ve muhakkak zindana girenlerden ederim"* ifadesi, "Seni hapishanemdeki hallerini bildiğin o kimselerden birisi kılarım" demektir. Firavun'un âdeti, hapsetmek istediğini yakaladığında yalnız başına hiçbir şeyi göremeyeceği ve duyamayacağı derin bir kuyuya atmaktı ki, bu öldürmeden daha ağır idi.

Yedinci hüküm: اَوَلَوْ جِئْتُكَ *"Getirdiysem de mi?"* ifadesindeki vâv, başına istifham hemzesi gelmiş olan vâv-ı haliye olup, "Sana mu'cize getirmem halinde de mi bana bunu yapacaksın" manasındadır.

Âsânın Yılana Dönüşmesi

فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِىَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ ﴿٣٢﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِىَ بَيْضَآءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿٣٣﴾ قَالَ لِلْمَلَاِ حَوْلَهُ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ يُرِيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَاْمُرُونَ ﴿٣٥﴾ قَالُوٓا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَابْعَثْ فِى الْمَدَآئِنِ حَاشِرِينَ ﴿٣٦﴾ يَاْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ ﴿٣٧﴾

"Bunun üzerine o, âsâsını yere attı. Bir de ne görsünler, o apaçık bir ejderha (olmuş). Elini de (cebinden) çıkardı. Bir de gördüler ki bu,

bakanlar için bembeyaz bir eldir. Firavun, etrafındaki ileri gelen adamlarına, "Şüphe yok ki bu çok mahir bir büyücüdür. Sizi büyüsü ile yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Şimdi buna ne buyurursunuz?" dedi. Onlar da, "Onu ve kardeşini oyala ve bütün şehirlere toplayıcılar yolla da, mahir her büyücüyü sana getirsinler" dediler" (Şuarâ, 32-37).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

A'meş, "sehhâr"ı, "sâhir" şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki **Hz. Musa** (a.s)'nın, *"Sana apaçık bir şey getirirsem de mi?"* sözü, Allahu Teâlâ'nın, âsâsını yere atmazdan önce ona bu âsânın bir ejderha olacağını bildirdiğine delâlet eder. Eğer böyle olmasaydı, **Hz. Musa** (a.s) bunu söyleyemezdi. Binâenaleyh o âsâsını atınca, Allahu Teâlâ'nın ona va'dettiği gerçekleşti ve o *"âsâ apaçık bir ejderha"* oluverdi. Bu ifadenin anlatmak istediği şudur: "Bakıp seyredenlere o âsâ hareketleri ve diğer alametleri ile tam bir ejderha şeklinde göründü." Rivâyet olunduğuna göre âsâ bir ejderhaya dönüşünce, bir mil kadar göğe yükseldi ve sonra **Firavun**'a doğru süzülüp indi. "**Ey Musa** bana istediğini emret" demeye başladı. **Firavun** da, "Ey **Musa,** seni peygamber olarak gönderen zât aşkına, onu tutmanı istiyorum" dedi. Hz. **Musa** (a.s), onu tutunca tekrar bir âsâ halini aldı. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak burada, **"Sü'bân-ı mübîn"** *(apaçık bir ejderha)* buyurmuş, bir başka âyette, *"koşan bir yılan"* (hayye) (Tâhâ, 20) bir diğer âyette ise, *"sanki o bir cânn (hareketli yılan)dır"* (Kasas, 31) buyurmuştur. Halbuki "**cân**" küçük oluşa, "**su'bân**" ise büyük oluşa delâlet eden bir ifadedir" denilirse, şöyle cevap verilir: "**Hayye** bütün yılan cinsini içine alan bir isimdir. Bu isim, o yılan büyük olduğu için "**Su'ban**" diye ifade edilmiş, hafif ve süratli bir yılan olduğu için de, "cânn" diye ifade edilmiştir. Binâenaleyh her iki ifade de doğrudur. Bunun şeytana benzetilerek, "cânn" ismini almış olması da muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O cânnı (İblisi) de, daha önce zehirli ateşten yarattık"* (Hicr, 27) buyurmuştur. Bu âsâdan olan yılanın önce, "**cân**" gibi küçük olduğu, sonra büyüyerek ejderha haline gelmiş olması da muhtemeldir.

Sonra **Musa** (a.s) bu mu'cizeyi ortaya koyunca, **Firavun** ona, "Dahası da var mı?" dedi. **Hz. Mûsa** (a.s): *"Evet"* deyip, önce elini normal haliyle gösterdi, sonra onu cebine (koynuna) sokup tekrar çıkardı. Bir de ne görsünler, o el kendisinde hiçbir leke olmaksızın, inci gibi bembeyaz ve tıpkı güneş gibi ışıklar saçan ve o vâdiyi aydınlatan bir şey... İşte tam bu sırada **Firavun** bu delili örtbas etmek isteyerek buna karşı şu üç (şüpheyi) ortaya atmıştır:

1) *"Şüphe yok ki bu, çok iyi bilen bir sihirbazdır"* şeklindeki sözü... Böyle söylemiştir, çünkü o devir, sihirbazların yaygın olduğu bir zamandı ve insanların çoğu, bir sihirbazın sihri ile böylesi işleri yapabileceği inancında idiler. İşte bundan dolayı **Firavun,** kavmi tarafından bu sözün kabul edileceğini ummuştur.

2) *"Sizi büyüsü ile yurdunuzdan çıkarmayı istiyor"* şeklindeki sözü... **Firavun**'un bu sözü de, **Hz. Musa** (a.s)'nın dediklerini kabul etmemeleri için, kavminin ondan nefret etmelerini gaye edinen bir ifadedir. Buna göre mana, "O, aranıza atacağı fitnelerle, sizi yerinizden ve yurdunuzdan etmek ve sizi parçalamak istiyor" şeklindedir. İnsanın vatanını terk etmesinin en zor şeylerden olduğu malumdur. İşte bundan dolayı **Firavun,** kavmini, böyle söyleyerek **Hz. Musa**'dan nefret ettirmek istemiştir ki, bu bâtılı savunan kimsenin, haktan nefret ettirme hususunda, başvuracağı son çaredir.

3) *"Şimdi buna ne buyurur (ne tavsiye edersiniz?)"* şeklindeki sözü. Bu, "Bu hususta görüşünüz nedir ve ne yapmamı istiyorsunuz?" demektir. **Firavun** bu ifadesiyle, kendisinin onların görüşünü kabul edip, onun gereğini yapacağını anlatmak istemiştir. Bu gibi sözler, kalpleri kendisine çeker ve muhalefetten alıkor. **Firavun**'un bütün bu sözlerini duyduklarında, onlar tek bir çarede ittifak etmişlerdir: Bu da, اَرْجِهِ *"Onu ve kardeşini oyala"* şeklindeki sözleridir. Bu hemze ile ve şeddesiz olarak "اِرْجِهْ" ve "اَرْجِهْ" şekillerinde okunmuştur. Her iki şekilde, kullanılan şekillerdir. Arapçada, birisini oyaladığında "اَرْجَيْتُهُ" ve "اَرْجَتُّهُ" dersin ki, bu, "Onu geri bıraktım, oyaladım" demektir. **Firavun**'un adamlarının bundan muratları, "**Musa**'yı sihirbazlar toplanıncaya kadar oyala" manasıdır. Bu kelimenin, "Onu hapset" manasında olduğu da söylenmiştir. Bu da muhtemel bir manadır. Çünkü birisini, ihtiyacı olan şeyden alıkoyup oyaladığında, sanki "hapsetmiş" olursun.

Rivâyet olunduğuna göre **Firavun** bunu yapmayacak olsa bile **Hz. Musa** (a.s)'yı öldürmek istemiştir. Fakat ileri gelenler ona, "Yapma, çünkü eğer onu öldürürsen, insanlara bu işinin doğruluğu hususunda bir şüphe vermiş olursun. Fakat, kıskıvrak yakalayıp, köşeye sıkıştırmaları ve böylece, sana karşı hiçbir delili kalmaması için, sihirbazların toplanmasına kadar ona mühlet ver" dediler ve sonra sihirbazları alıp getirecek, toplayıcı adamlar göndermesini tavsiye ettiler. Onlar böyle yapmakla, eğer sihirbazlar çok olursa, **Hz. Musa**'ya galip geleceklerini ve gerçek halini su yüzüne çıkaracaklarını sanmışlardır. Yine onlar, **Firavun**'un, *"Şüphe yok ki bu çok mahir bir büyücüdür"* sözüne, *"Çok mahir her büyücüyü sana getirsinler"* diyerek karşılık vererek onun endişesini yatıştırmak ve sıkıntılarını hafifletmek için, daha kapsamlı ve daha mübalağalı bir ifade kullanmışlardır. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Eğer, "Âyetteki "حَوْلَهُ" kelimesinin âmili nedir?" dersen ben derim ki: Bu, iki yönden mansubdur: Hem lafzen, hem mahallen. Lafzen mansub oluşunun âmili, zarflar için takdir edilen şeydir. Mahallen mansub olmasındaki âmil ise, "hal" oluşudur.

Sihirbazların Meydana Çıkışı

فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٣٨﴾ وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ ﴿٣٩﴾ لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿٤٠﴾ فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿٤١﴾ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ إِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٢﴾

"Bu suretle belli bir günün belli bir vaktinde bütün sihirbazlar bir araya getirildi ve insanlara, "Haydi siz de gelip toplanıyor musunuz?" denildi. "Umarız ki eğer onlar gâlip gelirlerse, o sihirbazlara uyarız" dediler. Sihirbazlar gelince, Firavun'a: "Eğer üstün gelirsek, bizim için mükâfat var mı?" dediler. Firavun, "Evet, hem de o zaman siz, hiç şüphesiz benim en yakınlarımdan olacaksınız" dedi" (Şuarâ, 38-42).

Burada iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Sihirbazlarla Karşılaşma Günü**

Âyette geçen, *"malûm gün"* ifadesiyle, "ziynet günü"; "**mîkat**" sözüyle de, kuşluk vakti kastedilmiştir. Çünkü bu, **Hz. Musa** (a.s)'nın, *"(Musa) da, "Sizinle karşılaşma zamanımız, ziynet günü ve insanların toplanacağı kuşluk vaktidir dedi"* (Tâhâ, 59) şeklindeki ifadesinde, onlar için tayin ettiği ziynet günüdür. "**Mîkat**" ise, ister zamana isterse mekâna ait olsun, tayin edilen zaman ve tayin edilen yer demektir. مَوَاقِيتُ الْإِحْرَامِ "İhrama girilecek yerler" ifadesi de bu anlamdadır.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, **Firavun** kavminin ileri gelenleri, halkın huzurunda **Hz. Musa** (a.s)'nın da iddiasının yanlışlığının ortaya çıkması için, **Firavun**'a, **Hz. Musa** (a.s)'ya dokunmamasını ve bu arada da sihirbazları toplamasını tavsiye edince, **Firavun** onların söylediklerine razı oldu ve görüp müşahede ettiği şeyleri göremez oldu. Çünkü bir şeyi sevmek, kişiyi sağır eder. Derken, sihirbazlar bir araya geldiler, sonra da Firavun, bu çekişmenin büyük bir halk kitlesinin gözü önünde cereyan edebilmesi için, kutlaya geldikleri bir bayram gününde gerçekleşmesini istedi. **Hz. Musa** (a.s) da, kendi hüccetinin, delilinin büyük bir halk kitlesi önünde onlara galip gelmesi için, bunu arzuluyordu. Ve bu aynı zamanda **Hz. Musa** (a.s)'nın nübüvvetinin ortaya çıkması için de Allah'ın bir lütfu idi.

Âyetteki وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ *"İnsanlara, "Haydi siz de gelip toplanıyor musunuz...?"* ifadesine gelince bu, "Onlar, her iki taraftan sudûr edecek olan şeyi görüp müşahede etmeleri için toplanmaya teşvik olundular" anlamındadır.

Âyetteki لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ *"Umarız ki, o sihirbazlara uyarız" denildi"* ifadesine gelince, bu, "Biz, üstünlüğün sihirbazlar lehine tahakkuk etmesini ümit ederiz; böylece de, (eğer galip gelirlerse), onlara tabi oluruz" demektir. Sihirbazlar gelince de, işe, bir karşılık talebinde bulunmakla başladılar ki, bu karşılık da ya mal idi, ya da makam. **Firavun** da onlara bunu verdi. Vereceği bu karşılığı وَإِنَّكُمْ إِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ *"Evet, hem de o zaman siz, hiç şüphesiz benim en yakınlarımdan olacaksınız"* ifadesiyle vurguladı. Çünkü o sihirbazların isteyecekleri en son şey, **Firavun**'un bağışta bulunması ve onların makamlarını yükseltmesi idi. Böylece de **Firavun,** bu iki taleplerini de içinden gelerek verdi.

Âsânın Büyücülerin Oyununu Bozması

قَالَ لَهُمْ مُوسٰٓى اَلْقُوا مَآ اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٤٣﴾ فَاَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ اِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾ فَاَلْقٰى مُوسٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِىَ تَلْقَفُ مَا يَاْفِكُونَ ﴿٤٥﴾ فَاُلْقِىَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿٤٦﴾ قَالُٓوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾ رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿٤٨﴾

"Musa onlara, "Ne atacaksanız, evvela siz atın" dedi. Onlar da, ipleri ve sopalarını atıp, "Firavun'un izzetinin hakkı için mutlaka biz galip geleceğiz" dediler. Bunun üzerine Musa da âsâsını bırakıverdi. Bir de ne görsünler: O, büyücülerin uydurup ortaya attıklarını yutuyor! Büyücüler derhal secdeye kapandılar. "Âlemlerin rabbine, Musa ile Harun'un rabbine iman ettik" dediler" (Şuarâ, 43-48).

Bil ki, onlar bir araya gelince, işe ya onlar ya da **Musa** (a.s) başlayacaktı. Ama onlar, **Hz. Musa** (a.s)'ya karşı tevazu gösterip onu kendilerine takdim ederek, *"Ey Musa, ya sen at, yahut önce atan kişiler biz olalım"* (Tâhâ, 65) dediler. Onlar **Hz. Musa**'ya tevazu gösterince, **Hz. Musa** (a.s) da onlara tevazu gösterip, onları kendine takdim ederek. اَلْقُوا مَا اَنْتُمْ مُلْقُونَ *"Ne atacaksınız, evvela siz atın"* dedi. Buna göre şâyet, "Bu bir sihir, göz boyama ve bir küfür olduğu halde, böylesi bir emir vermek de caiz olmadığı halde, **Hz. Musa** (a.s) daha nasıl, sihirbazlara iplerini ve sopalarını atmalarını emretmiştir" denilirse, buna şöyle cevap verebiliriz: Bunun bir emir olmadığında şüphe yoktur. Çünkü **Hz. Musa** (a.s)'nın onlardan isteği, onların kendisine iman etmeleri ve bir münakaşa ve tartışma olabilecek bir şeye teşebbüs etmemeleri idi. Bunun böyle olduğu sabit olunca, âyetin bu ifadesini tevil etmek gerekir.

Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu emir, bir şarta bağlıydı. Buna göre kelamın takdiri, "Eğer haklı ve hak üzere iseniz, atacağınız şeyi atınız" şeklinde olur ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer doğru iseniz, onunkiler gibi olan bir sûre getiriniz"* (Bakara, 23) âyeti gibi olmuş olur.

b) Şüpheyi gidermek için, görünen yol ve çare bu olunca böyle bir emir vermek caiz olur.

c) Bu, aslında bir emir değil, tam aksine bir tehdittir. Yani, "Eğer siz bunu yaparsanız, biz yaptığınız o şeyi iptal edecek olan şeyi getiririz" demektir. Bu tıpkı bir kimsenin "Şâyet bana ok atarsan, ben de yapacağımı yaparım" deyip, sonra da karşı taraf ona okunu yönelttiğinde, onun ona "erkeksen at" demesi gibi olur ki, aslında bu bir emir değil, bir tehdit olmuş olur.

d) Biraz önce bahsettiğimiz hususdur. Sihirbazlar, **Hz. Musa** (a.s)'ya tevazu gösterip, onu kendilerine takdim edince, **Hz. Musa** (a.s) da bu tevazu onların hakkı kabul etmelerine sebep olur ümidiyle, onları kendisine takdim etmiştir. Yemin olsun işte bu tevazuun bereketi sebebiyle böyle bir netice elde edilmiştir ki bu, Müslümana bütün işleri konusunda yakışanın tevazu göstermek olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) gibi bir zât, o sihirbazlara karşı tevazu ile davranmayı elden bırakmadığına göre, bizden herhangi birinin böyle yapması daha daha uygun olur.

Büyücülerin Malzemeleri

Cenâb-ı Hakk'ın فَأَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ *"Onlar da ipleri ve sopalarını atıp"*, ifadesine gelince, **İbn Abbas**'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Onlar, civaya batırılmış urganlar ile, içi cıvayla doldurulmuş değneklerini atıp, bunlar da (güneşten dolayı) kızınca hareketleri hızlandı ve dört bir yandan harekete geçmiş olan yılanlar haline dönüştüler. **Hz. Musa** (a.s) bundan dolayı korkup heyecana kapılınca, kendisine *"sağ elindekini at"* denildi de, o da bunun üzerine elindeki âsâsını fırlattı. Bir de ne görsünler, *"o apaçık bir ejderhadır"* (A'raf, 107). Ejderha daha sonra ağzını açarak, onların attıkları o urganları ve sopaların hepsini yuttu ve hepsini yedi. Derken **Hz. Musa** (a.s) onu eline aldı, bir de ne görsünler o eskiden olduğu gibi bir değnek. Büyücüler bunu görünce, **Firavun**'a "Biz, sihir hususunda insanlarla yarışırdık, ama yendiğimizde de yenildiğimizde de, iplerimiz ve urganlarımız kalırdı, yok olmazdı. Ancak ne var ki bu, haktır" dediler, bunun üzerine de secdeye kapanarak, âlemlerin Rabbine iman ettiler, onu tasdik ettiler.

Bil ki, rivâyet edilen haberlerde, bu konuda pek çok şey bulunmaktadır. Kimileri, bu iplerin ve değneklerin sayılarını alabildiğine abartırken, kimileri de bu konuda orta bir yol tutturmuştur. Ama bunların sayılarının ne kadar olduğunu en iyi bilen Allah'tır. Kur'ân'ın gösterip delâlet ettiği

şey ise bunların çok olduğudur. Çünkü onlar muhtelif beldelerden toplanıp bir araya getirilmişlerdir. Bir de iş, önem açısından, **Firavun** ve onun kavmi nazarında öyle bir dereceye ulaşmıştı ki onun toplaması mümkün olan sihirbazları toplamayıp bunu küçümsemesi düşünülemezdi.

Âyetteki وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ *"Firavun'un izzetinin hakkı için mutlaka biz galip geleceğiz"* ifadesine gelince, bu "Onlar kendilerinin mutlaka galip geleceklerine dair kesinlik ifade edebilecek her şeyi ortaya koymuşlardır" demektir. Ama her şey ortaya çıkınca bütün bu olanlar **Hz. Musa** (a.s) tarafını daha çok destekledi.

Âsâ Yılanları Yuttu

Cenâb-ı Hakk'ın فَأَلْقَى مُوسَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ *"Bunun üzerine Musa da âsâsını bırakıverdi. Bir de ne görsünler: O, büyücülerin uydurup ortaya attıklarını yutuyor"* ifadesine gelince, buradaki "مَا يَأْفِكُونَ" ifadesiyle "sihir ve hileleriyle" heyet-i asliyesinden ve gerçek yönünden çevirdikleri böylece de o urganlarının ve değneklerinin koşan ve hızlıca hareket eden yılanlar oldukları süsünü verdikleri her şey" kastedilmiştir. Bu şeylere "ifk" adının verilmesi onların uydurdukları şeyin ne kadar uydurma bir şey olduğunu ifade etmek içindir.

Büyücüler Secdeye Kapandılar

Âyetteki "فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ" cümlesi *"Onlar, secde ederek yere kapandılar"* demektir. Çünkü onlar, sihir ilminin zirvesine çıkmış kimselerdi. Binâenaleyh, hiç şüphesiz, sihrin en son varacağı noktayı da çok iyi biliyorlardı. İşte onlar, bu hadiseyi görerek, bu işin, sihrin en son varacağı noktayı aştığını müşahede edince, bunun bir sihir olmadığını anladılar. Bu iş, onların sihir ilminde ileri bir derecede bulunmaları sayesinde tahakkuk etmiştir. Onlar işte bu esnada, sanki tutulup bu şekilde yere fırlatılmışçasına secde etmekten kendilerini anlamadılar.

İmdi eğer: "Şâyet "أُلْقِيَ" fiilinin faili açıkça getirilecek olsaydı, bu fail kim olurdu?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Bu fail Allahu Teâlâ'dır. Çünkü onların kalplerinde, her türlü karşı koymaktan uzak olarak onları buna yönelten sebepleri yaratan O'dur.

Ancak ne var ki evlâ olanı "أُلْقِيَ" fiili, "yere kapandı ve düştü" anlamlarına geldiği için, bizim buna bir fail takdir ve tayin etmememizdir.

Âyetteki رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ *"Musa ile Harun'un Rabbine"* ifadesi, daha önce geçen "رَبِّ الْعَالَمِينَ" ifadesinin bir atf-ı beyânıdır. Çünkü **Firavun,** rablık

iddiasında bulunuyordu. Böylece o sihirbazlar, **Firavun**'u rab olmaktan uzaklaştırmak istediler. Bu makamda, "**Musa** (a.s)'nın ve **Harûn** (a.s)'un Rabbi" denilmesinin anlamı, O'nun, **Musa** (a.s) ve **Harûn** (a.s)'un kendisine davet ettikleri zât olmasından dolayıdır.

Firavun'un İtham ve Tehdit Etmesi

قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهٗ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ ۚ اِنَّهٗ لَكَبِيْرُكُمُ الَّذِيْ عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ ۚ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُوْنَ ۙ لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِّنْ خِلَافٍ وَّلَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعِيْنَ ﴿٤٩﴾ قَالُوْا لَا ضَيْرَ ۚ اِنَّآ اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُوْنَ ۚ ﴿٥٠﴾ اِنَّا نَطْمَعُ اَنْ يَّغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَآ اَنْ كُنَّآ اَوَّلَ الْمُؤْمِنِيْنَ ۚ ﴿٥١﴾

"Firavun dedi ki: "Ben size izin vermeden siz ona iman ettiniz ha! Gerçekten, size büyüyü öğreten büyüğünüzmüş o! O halde yakında bileceksiniz. Muhakkak ki sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, sizin topunuzu derhal çarmıha gerdireceğim." Onlar, "Önemi yok. Biz şüphesiz ki, Rabbimize döndürüleceğiz. Biz, iman edenlerin ilki olduğumuz için, Rabbimizin bizim günahlarımızı bağışlayacağını umarız" dediler" (Şuarâ, 49-51).

Firavun'un Telaşlanması

Bil ki, o sihirbazların hepsi de iman edince, **Firavun,** insanların, "Bu sihirbazlar, bu kadar çok olmalarına ve birbirlerine yardım edip desteklemelerine rağmen, onlar ancak, **Hz. Musa** (a.s)'nın işinin doğruluğunu anladıkları için iman ettiler" demelerinden ve böylece de sihirbazların girdiği yola girmeleri hususunda emin olamadı da durumu orada bulunanlara tersyüz etmeye ve aşağıdaki bakımlardan orada bulunanları, **Hz. Musa** (a.s)'dan alabildiğine nefret ettirmeye çalıştı:

1) **Firavun**'un اٰمَنْتُمْ لَهٗ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ *"Ben size izin vermeden siz ona iman ettiniz ha!"* şeklindeki sözünün ifade ettiği hususdur. **Firavun** bu sözüyle şu zannı uyandırmak istemiştir: "Sizin, (ey sihirbazlar), **Musa**'ya iman etmeye koşuşmanız sizin ona meyyâl olduğunuzu gösterir. Bu da, halka bir ithâm ve töhmet kapısı açar." Binâenaleyh **Firavun,** bu sözüyle o büyücülerin

belki de sihirdeki hile ve tuzakları hususunda gevşeklik gösterip ellerinden geleni yapmadıkları zannını uyandırmak istemiştir.

2) Onun اِنَّهٗ لَكَبِيْرُكُمُ الَّذِىْ عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ *"Gerçekten size büyüyü öğreten büyüğü nüzmüş o!"* şeklindeki sözünün ifade ettiği hususdur. Bu, **Firavun**'un biraz önceki sözünde rumuzla anlatmak istediği şeyin açıkça ifade edilmesidir ki, onun bu sözünden maksadı, şöyle demek istemesidir: "Onlar bunu, **Hz. Musa** (a.s) ile kendileri arasında bir antlaşmadan dolayı yaptılar. Ve, Musa'nın nübüvvet meselesi zuhûr etsin diye de yapmaları gereken sihirde tembellik ve acizlik gösterip, yapılması gerekeni yapmadılar. Aksi halde, bunlar da **Musa** (a.s)'nın yaptığının aynısını yapabilecek güçteydiler." İşte bu da **Firavun**'un sözünü kabul edenler için, **Hz. Musa** (a.s)'dan uzaklaşmayı gerektiren kuvvetli bir şüphedir.

3) Bu onun, فَلَسَوْفَ تَعْلَمُوْنَ *"O halde yakında bileceksiniz"* şeklindeki sözünün ifade ettiği husus olup, bu da mutlak anlamda bir tehdit ve yıldırıcı bir vaîd, korkutmadır.

4) Bu لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِّنْ خِلَافٍ وَّلَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعِيْنَ *"Muhakkak ki sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, sizin topunuzu derhal çarmıha gerdireceğim"* şeklinde ifade ettiği bir husus olup, bu da mufassal olarak yapılmış olan bir tehdittir. El ve ayağın çaprazlama kesilmesi ise, sağ elin ve sol ayağın kesilmesi demek olup, "salbetmek" (çarmıha germek) ise malumdur. Bir kimseyi helâk etmek için, bundan daha kuvvetli bir imha biçimi yoktur. Âyette **Firavun**'un bunu uygulayıp uygulamadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Büyücülerin Firavun'a Cevabı

Daha sonra sihirbazlar, **Firavun**'un bu tehditlerine şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

1) Onların, لَا ضَيْرَ اِنَّا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُوْنَ *"Önemi yok. Biz şüphesiz ki, Rabbimize döndürüleceğiz"* şeklindeki sözlerinin ifade ettiği hususdur. "اَلضَّيْرُ" ve "اَلضُّرُّ" kelimeleri aynı anlama gelip, onların bu sözden maksatları, "Şâyet böyle bir şey olursa bize zarar vermez" demek değildir. Onlar inandıkları ahiret yurdunda nail olacakları ecrin yanında bu zararın önemsiz kaldığını kastetmişlerdir.

Büyücülerin Muhabbet Makamına Çıkmaları

Bil ki onların, *"Biz şüphesiz ki, Rabbimize döndürüleceğiz"* şeklindeki sözlerinde şöyle bir nükte de yatmaktadır: Onlar, Allah'ı sevme makamına

erişmişlerdir. Çünkü onlar, O'nun huzuruna ulaşmanın dışında, herhangi bir şey istememişlerdir. Ve yine onlar, mükâfat ümidi ve ceza korkusu sebebiyle de iman etmemişlerdir. Onların maksatları ancak sırf Allah rızasına ulaşmak ve onu elde etmek ve marifetullahın nurlarında boğulup kaybolmaktır ki, işte bu sıddîkların derecelerinin en üstünüdür.

2) Bu da onların اِنَّا نَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا *"Biz Rabbimizin bizim günahlarımızı bağışlayacağını umarız"* şeklindeki sözlerinin ifade ettiği husus olup, buradaki *"Bizim günahlarımız"* sözüyle kendilerinden vâki olmuş olan küfür, sihir vb. şeylere işaret etmişlerdir. Burada geçen, "umma, ümit etme" lafzının **Hz. İbrahim** (a.s)'in, وَالَّذِى اَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِى *"Ceza gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* (Şuarâ, 82) sözünde de olduğu gibi, "yakîn, kesinlik" anlamını ifade etmesi muhtemel olduğu gibi, zan anlamını ifade etmesi de muhtemeldir. Çünkü kişi, daha sonra ne olacağını kesin olarak bilemez.

Âyetteki اَنْ كُنَّا اَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ *"İman edenlerin ilki olduğumuz için"* ifadesi ile ya burada bulunan cemaatten, yahut sadece sihirbazlardan, yahut **Firavun**'un etrafındakilerden, yahut da kendi zamanımızdakilerden, "iman edenlerin ilki olduğumuz için" anlamı kastedilmiştir. Yine bu ifadenin başındaki edât kesre ile "اِنْ كُنَّا" şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre bu edât, kendisine güvenen cesur kimsenin kullanmış olduğu şart edâtı olmuş olur. Bunun bir benzeri de bir kimsenin, ücretini geciktiren kimseye, "Eğer ben sana çalıştıysam, benim hakkımı ver" demesidir.

Hz. Musa (a.s) ve Ümmetinin Mısır'dan Çıkışı

وَاَوْحَيْنَآ اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادِىٓ اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾ فَاَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِى
الْمَدَآئِنِ حَاشِرِينَ ﴿٥٣﴾ اِنَّ هٰٓؤُلَآءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ ﴿٥٤﴾ وَاِنَّهُمْ لَنَا لَغَآئِظُونَ
﴿٥٥﴾ وَاِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ ﴿٥٦﴾ فَاَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ
وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٥٨﴾ كَذٰلِكَ وَاَوْرَثْنَاهَا بَنِىٓ اِسْرَآءِيلَ ﴿٥٩﴾ فَاَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ
﴿٦٠﴾ فَلَمَّا تَرَآءَ الْجَمْعَانِ قَالَ اَصْحَابُ مُوسٰٓى اِنَّا لَمُدْرَكُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ كَلَّا اِنَّ
مَعِىَ رَبِّى سَيَهْدِينِ ﴿٦٢﴾

"Musa'ya: "Kullarımı gece yola çıkar. Çünkü takip edileceksiniz" diye vahyettik. Firavun da şehirlere toplayıcılar gönderdi. "Şüphesiz ki bunlar, azar azar birer cemaattir. (Böyle iken), onlar mutlaka bizim canımızı sıkarlar. Biz ise, elbette uyanık ve tedbirli bir cemaatiz" (diyordu). Bu suretle onları, bağ-bahçelerinden, akarsularından, hazinelerden ve şerefli makamlardan çıkardık. İşte (çıkarışımız) böyle oldu. Ve onlara, İsrailoğullarını mirasçı kıldık. Derken, (Firavuncular) güneş doğarken onların arkalarına düştüler. Vakta ki artık, iki ordu birbirini görmüştü, Musa'nın ashabı dedi ki: "Muhakkak ki yakalandık, (yetiştiler bize)." (Musa), "Hayır dedi, şüphesiz ki Rabbim, benimle beraberdir. O beni, kurtuluş yoluna iletecektir." (Şuarâ, 52-62).

Âyetteki "اَسْرِ" (esri) emri "hemze-i kat' " ile bu şekilde okunduğu gibi, vasl hemzesi ile "وَاسْرِ" (**vesri**) şeklinde de okunmuştur. O İsrailoğullarının görüp müşahede ettikleri mu'cizelerle Musa'nın nübüvveti(nin hak olduğu) ortaya çıkınca, Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'ya İsrailoğullarını çıkarıp götürmesini emretti. Çünkü Allahu Teâlâ ilm-i ilahisinde Musa hakkındaki ilahi tedbiri, onun ırmağa bırakılıp o kavmin elinden kurtarılacağını, ve onların ülkelerine ve mallarına Musa (a.s)'yı varis kılacağını kaydetmişti. Çünkü bu görünen üstünlük devam ettiği müddetçe, **Hz. Musa** (a.s), **Firavun** tarafından İsrailoğullarının başına gelebilecek olan kökünü kazıma, onları yok etme azap ve işkencesinden emin olamazdı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'ya İsrailoğullarını geceleyin alıp götürmesini emretti ki, bunlar, iman eden kimseler olup, **Hz. Musa** (a.s)'nın kavminden idiler. Âyetin bu ifadesinde, şöyle bir hazfin bulunduğunda şüphe yoktur: **Hz. Musa** (a.s) kavmini, Allah'ın emrettiği biçimde, gece yola çıkardı. Daha sonra **Hz. Musa** (a.s)'nın kavmi, **Firavun**'un kavmine "Bizim bu gece bayramımız var" dediler ve sonra da, **Firavun**'un kavminden, takılarını ve giysilerini ödünç aldılar. Daha sonra da, aldıkları bu eşya ile birlikte geceleyin Kızıldeniz etrafına doğru gittiler. **Firavun** bunu duyunca, şehirlere de tellallar çıkardı, ordu toplattı.

Sonra da **Firavun, Hz. Musa** (a.s)'nın kavmini şu iki kötü vasıfla niteleyerek, hem kendini, hem de ashabını takviye etti. Ve kendi kavmini de övmeye başladı.

Hz. Musa (a.s)'nın vasfettiği o **birinci kötü vasıf, Firavun**'un إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ *"Şüphesiz ki bunlar, azar azar birer cemaattir"* şeklindeki sözüdür. "شِرْذِمَةٌ" (şirzime), az olan grup, topluluk anlamına gelir. Arapların çürümüş ve paramparça olmuş elbise için "ثَوْبٌ شَرَاذِمُ" (sevbun şerâzimu) deyimleri de bu manadadır. **Firavun, Hz. Musa** (a.s)'nın kavmini azlığa delâlet eden **"şirzime"** adı ile yad etmiş, sonra da onları ayrıca vasfederek, az olduklarını vurgulamıştır. Sonra da bu azlığı, bir de çoğul yaparak onlardan her bir grubun pek az olduğunu belirtmek istemiştir. Yaptığı bu cemîlendirmede de azlığı ifade eden, "cem-i müzekker sâlim" kalıbını tercih etmiştir. Âyetteki azlık ile sayıca azlık değil de, zelil olmanın kastedilmiş olması da mümkündür. Buna göre mana, "onlar az oldukları için, onlara aldırış edilmez ve onların üstün gelmeleri de söz konusu olmaz" demek olur.

İsrailoğullarının Miktarı

Daha sonra müfessirler, âyette bahsedilen o az cemaatin sayılarının ne kadar olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Onlar, savaşabilen altı yüz bin kişi idiler; içlerinde, yirmi yaştan aşağı gençler bulunmadığı gibi, geri hizmetlerde istihdam edilegelenler hariç, altmıştan yaşlı kimse de bulunmuyordu. **Firavn,** İsrailoğullarını kendi askerine nispetle az görmüştür. Bu "شِرْذِمَةٌ" vasfı, bazen kendisinden daha çoğa nispetle, çok kimseler anlamında kullanılır." **Firavun**'un, erkek bir dor ata binmiş olarak yola çıktığı, ordusunun içinde de, onun atının renginde atlara binmiş olan üç yüz bin süvari olduğu rivâyet edilmiştir.

Benî İsrâîl'in Firavun'u Kızdırma Sebebi

Firavun'un, **Hz. Musa** (a.s)'nın kavmini nitelediği **ikinci sıfat** ise, "وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ" *"(Böyle iken), onlar mutlaka bizim canımızı sıkarlar"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Yani, "Onlar, bizi kızdıran, kalplerimize darlık veren işler yapıyorlar" demektir. Âlimler bu fiillerin neler olduğu hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) Daha önce de belirttiğimiz gibi, takı ve giysiler meselesi.

2) İsrailoğullarının, **Firavun** köleliğinden kurtuluşları ve hürriyetlerine kavuşmaları.

3) İsrailoğullarının **Firavun**'un kavmine din hususunda muhalefet etmeleri ve onlara başkaldırmaları.

4) İsrailoğullarının **Firavun**'u ilah edinmemeleri.

Farklı Kıraatlere Göre Manalar

Firavun'un, kendi kavmini nitelemesine gelince, bu onun وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ *"Biz ise, elbette uyanık ve tedbirli bir cemaatiz"* şeklindeki sözüdür. Bu hususta şu üç kıraat söz konusudur. "حَذِرُونَ" (hazirûn) "حَاذِرُونَ" (hâzirûn) ve dal ile "حَادِرُونَ" (hâdirûn).

Bil ki sıfat "ضَارِبٌ" (dârib) ve "مَضْرُوبٌ" (madrûb) gibi, ism-i fail, ya da ism-i mef'ûl olduğu halde, bir fiili tavsif etmek için gelirse, "hudûs" (sonradan meydana gelme, zaman zaman meydana gelme) ifade eder. Ama böyle olmaz da, sıfat-ı müşebbehe olursa, "sübût" (devamlılık ve süreklilik) ifade eder. Binâenaleyh bu kelimenin "حَذِرُونَ" (hazirûn) şeklinde okunuşu "Biz, âdeti sakınmak ve temkinli hareket etmek olan bir topluluğuz" manasına gelir. "حَاذِرُونَ" (hâzirûn) şeklinde okunuşu ise "Biz, şu zamanımız hariç, sakınmayı alışkanlık haline getirmemiş olan bir topluluğuz. (Bunu ancak şimdi aklettik) manasına gelir. Bu kelimeyi dâl ile "حَادِرُونَ" (hâdirûn) şeklinde okuma ise sakınma ve tedbiri tamamen nefyetme manasına gelir. Çünkü "حَادِرٌ" (hâdir) kelimesi ise paçaları sıvayan, işe her zaman hazır olan kimse anlamına gelir. Buna göre **Firavun** ya, "Biz, güçlü kuvvetli bir topluluğuz" anlamını kastetmiştir, yahut da, "Biz, pür silah hazır kimseleriz" manasını kastetmiştir. **Firavun**'un bu mazeretlerden maksadı, o şehirlerdeki kimselerin, **Hz. Musa** (a.s)'nın kavminden dolayı sukût-ı hayâle uğradığını veya ondan korktuğunu sanmamalarını sağlamaktır.

Mısır'dan Çıkış

Cenâb-ı Hakk'ın فَأَخْرَجْنَاهُمْ *"Bu suretle onları çıkardık"* ifadesine gelince, bu "Biz, onların kalplerinde yurtlarından çıkmalarını temin edecek sebepleri yarattık. Böylece de bu duygular çıkma işinin gerçekleşmesine sebep oldu" demektir. Binâenaleyh işte bu çıkarma işi, işte bu açıdan Allah'a nisbet edilmiştir.

Âyetteki مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ * وَكُنُوزٍ *"bağ-bahçelerden, akarsulardan, hazînelerden"* ifadesi hakkında **Mücâhid** şöyle der: "Cenâb-ı Hak onların mallarına mülklerine "künûz" adını vermiştir. Çünkü onlar, Allah'a taat olabilecek hususlarda, bunlardan hiçbir infakta bulunmamışlardı. Allah, âyetteki *"şerefli makam"* ile de güzel evleri ve hoş meclisleri kastetmiştir. Buna göre

âyetin manası, "oraları İsrailoğullarına teslim etmek için biz onları, içinde su kaynakları, altın ve gümüş hazineleri bulunan bağ bahçelerinden ve alabildiğine yararlandıkları o yerlerden çıkardık" şeklindedir.

Kezalik Kelimesinin İzahı

Âyetteki "كَذٰلِكَ" kelimesinin terkipteki yeri, şu üç şekilde olabilir:

a) "Biz onları, bahsettiğimiz çıkarışla çıkardık" manasında olmak üzere nasb.

b) Âyetteki "مَقَامٍ كَرِيمٍ" ifadesinin sıfatı olarak cerr. Buna göre mana, "Onlar için olan o makam gibi, kerim bir makamdan..." şeklinde olur.

c) "Durum işte böyledir" anlamında olmak üzere, mahzûf bir mübtedânın haberi olarak, ref...

Cenâb-ı Hakk'ın فَاَتْبَعُوهُمْ *"Derken (Firavuncular), onların arkalarına düştüler"* ifadesine gelince, bu, "onlar onlara yetiştiler" anlamındadır. Âyetin bu ifadesi, Arapların güneş doğduğunda, "اَشْرَقَتِ الشَّمْسُ شُرُوقًا" deyiminden olmak üzere "güneşin doğuşu vaktine girdiklerinde onlara yetiştiler" anlamında olmak üzere, "فَاَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ" (fe'ttebeûhun müşerrikîne) şeklinde de okunmuştur.

İki Topluluğun Karşılaşması

Cenâb-ı Hakk'ın فَلَمَّا تَرَاءَ الْجَمْعَانِ قَالَ اَصْحَابُ مُوسٰى اِنَّا لَمُدْرَكُونَ *"Vakta ki, iki topluluk birbirlerini gördüğünde Musa'nın ashâbı "muhakkak ki yakalandık, (yetiştiler bize)"* demişlerdir. Yine onlar, *"Biz dediler, sen bize gelmezden evvel de, bize geldiğinden sonra da işkenceye düçâr edildik"* (A'raf 129). Yani onlar "Sen bize gelmezden önce çoluk çocuğumuzu kesiyorlardı, geldikten sonra da şu anda bize yetiştiler ve böylece bizi öldürecekler" demişlerdir. Âyetin bu ifadesi "فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ" (Felemmâ terâeti'l-fietânı) şeklinde de okunmuştur. Yine, "لَمُدْرَكُونَ" ifadesi de "birbirine karışıp yok oldu" anlamında olmak üzere "اِدَّرَكَ الشَّيْءُ" anlamından alınarak dâl'ın şeddesi ve râ'nın kesresi ile "لَمُدَّرِكُونَ" (Le müdderikûne) şeklinde de okunmuştur Cenâb-ı Hakk'ın بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ *"Hayır, onların ahiret hakkındaki bilgileri peş peşe birbirine eklenmiştir"* (Neml, 66) âyetindeki kelime de bu köktendir. **Hasan el-Basri** ise, bu ifadeye, "Onlar ahiret bilgisinden mahrum oldular. Bu bilginin cahili oldular" manasını vermiştir. Buna göre tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin manası, "Biz, bizden hiç kimse kalmayacak biçimde, onların ellerinde yok olup gitme hususunda birbirimizi izliyoruz"

şeklinde olur. İşte tam o bu esnada **Hz. Musa** (a.s) onlara كَلَّا(kellâ) *"hayır"* demiştir ki bu, onları içine düştükleri o zandan men etmek içindir.

Hz. Musa (a.s)'nın Onları Cesaretlendirmesi

Daha sonra da, **Hz. Musa** (a.s) şu iki şey ile onların gönüllerini takviye edip yatıştırmıştır:

a) إِنَّ مَعِيَ رَبِّي *"Şüphesiz ki Rabbim, benimle berâberdir"* sözüyle... Bu, ilahî yardımın ve onun tekeffül edilmiş olmasının bir delilidir.

b) Onun, يَهْدِينِ *"O beni, kurtuluş yoluna iletecektir"* şeklindeki sözüdür. **el-Hûda** kurtuluş ve necât yolu demektir. Cenâb-ı Hak **Hz. Musa** (a.s)'ya kurtuluş yolunu gösterip düşmanlarını helâk edeceğini bildirince, böylece, ilahi yardım hususunda zirveye ulaşmış demektir.

Denizin Yarılması

فَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْبَحْرَ ۖ فَانفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴿٦٣﴾ وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ الْآخَرِينَ ﴿٦٤﴾ وَأَنجَيْنَا مُوسَىٰ وَمَن مَّعَهُ أَجْمَعِينَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ ﴿٦٦﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٦٧﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦٨﴾

"Bunun üzerine Musa'ya, "Âsâ'nı, denize vur" diye vahyettik. (Vurunca) derhal (deniz) yarıldı. Her parçası, kocaman dağ gibi oldu. Ötekileri de buraya yaklaştırdık. Musa ile, yanında bulunan kimseleri toptan kurtardık. Sonra öbürlerini boğduk. Bunda, elbette bir ibret vardı. Ama onların çoğu iman etmemişlerdi. Şu muhakkak ki senin Rabbin elbette O, mutlak galiptir ve çok merhametlidir"
(Şuarâ, 63-68).

Bil ki Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'nın, *"Şüphesiz ki Rabbim, benimle beraberdir. O beni, kurtuluş yoluna iletecektir"* (Şuarâ, 62) şeklindeki sözünü nakledince, bundan sonra, işte bu dini ve dünyevi nimetleri içine alan böyle bir tedbirle onu nasıl kurtuluş yoluna sevk edip kurtardığını, düşmanlarını da yok ettiğini beyan etmek üzere فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانفَلَقَ *"Bunun üzerine Musa'ya, "Asânı denize vur" diye vahyettik. (Vurunca)*

derhal, (deniz) yarıldı" buyurmuştur. Bu ifadeyle, "oda vurdu, böylece de deniz yarıldı" manasının kastedildiğinde şüphe yoktur. Çünkü bu, neredeyse, sözden anlaşılan ve bilinen bir husustur. Zira, vurma işi olmadan denizin ayrılması caiz değildir. Bununla beraber Cenâb-ı Hak, ona vurmayı emretmiştir. Çünkü bu fiilin zikredilmesi, adeta oyalanma ve boşa vakit geçirme sayılır. Bir de Cenâb-ı Hak bunu âsâ sebebiyle meydana gelen mu'cizelerinden kılmıştır. Bir başka husus da şudur: Denizin o âsâ sebebiyle yarılması, **Hz. Musa** (a.s) için büyük bir nimet olmuştur. Ve İsrailoğullarının, bu işin **Hz. Musa** (a.s)'nın Allah nezdindeki mertebesinden dolayı meydana geldiğini bilmeleri manasını daha fazla kuvvetlendirmiş olur.

Geçmede Tereddütleri

Âlimler, âyetteki "deniz" hususunda ihtilaf etmişlerdir. **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **"Hz. Musa** (a.s), İsrailoğullarıyla birlikte o denize varıp dayanınca, onlara o denize girmelerini emretti, ama **Yuşâ İbn Nûn** hariç, hepsi bundan kaçındılar. **Yuşâ İbn Nûn** atını mahmuzladı, denize girdi, öteye geçti, sonra da onlara dönüp baktı. Bir de ne görsün, denize girme hususunda hala diretiyorlar! Bunun üzerine **Mûsa** (a.s), denize, "benim için ayrıl, bölün" deyince, deniz, "bununla emrolunmadım; üzerimden âsiler geçemezler" dedi: **Musa** (a.s), "Ya Rabbi, deniz de ayrılma hususunda diretiyor" deyince, **Hz. Musa** (a.s)'ya *"Ona âsânla vur"* denildi, o da ona âsâsıyla vurunca deniz yarıldı ve her bir parçası adeta büyük bir dağ kütlesi halini aldı. Ve o denizden her bir kabileye ait on iki yol oluştu. Bunun üzerine her kabile, "Arkadaşlarınız öldürüldü" demeye başlayınca da **Hz. Musa** (a.s) Rabbine dua etti. Böylece Cenâb-ı Hak büyük dağ kütlelerini, tabakalar halinde olan manzaralar haline getirdi. Bu şekilde de onlar birbirlerinin kuru bir yer üzerinde yürüdüklerini gördüler." **Atâ İbn es-Sâib**'in de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **"Cebrâil** (a.s), İsrailoğullarıyla **Firavun hanedânının** arasında bulunuyordu. Ve İsrailoğullarına *"Gerideki-ler öndekilere yetişsin çabuk olun"* diyor, Kıptîlere de dönerek, *"yavaş olunuz, geridekiler size yetişsin"* diyordu. Yine rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Musa** (a.s) da tam o esnada "Ey her şeyden önce var olan, ey her şeyi var eden, ey her şeyden sonra var olmaya devam eden (yetiş)" diyordu.

Mu'cizenin Çeşitli Yönleri

Cenâb-ı Hakk'ın فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ *"Her parçası, kocaman dağ gibi oldu"* ifadesine gelince, "اَلْفِرْقُ" (el-fırku) kelimesi, "denizden bölünen parça"

anlamındadır. Bu ifade, "كُلِّ فِلْقٍ" (kullu filkın) şeklinde de okunmuştur ki, mana aynıdır. "اَلطَّوْدُ" (et-tavdü), "yüksek dağ" anlamında olup, "göğe doğru yükselen" demektir. Denizin bu hali alması şu birkaç açıdan mu'cizedir:

1) O suyun bölünüp ayrılması bir mu'cizedir.

2) O suyun, denizin her bir tarafının üstünde bir araya gelip, böylece de adeta bir dağ oluvermesi de bir mu'cizedir. Çünkü bu bölünme sebebiyle yerinden oynatılan o suyu, Cenâb-ı Hakk'ın yayıp dağıtması, böylece de hiç olmamış gibi olması da mümkündür. Binâenaleyh o su iki tarafta birikip (bir kütle oluşturunca), bu mu'cizeyi te'kid etmiş oldu.

3) Haber de "Allahu Teâlâ **Firavun**'a ve kavmine, onları şaşırtan rüzgar ve karanlık göndermiştir. Böylece de, İsrailoğullarının denizi geçmesi tamamlanıncaya kadar, onlar yerlerinde çakılıp kalmışlardır" şeklinde anlatılan bu husus, eğer gerçek ve doğruysa, bu da bir üçüncü mu'cizedir.

4) Allahu Teâlâ'nın, sudan meydana gelen o duvarlarda, onların birbirlerini görebilecekleri mazgal delikleri yaratması da dördüncü bir mu'cizedir.

5) Allahu Teâlâ'nın, o yolları **Firavun**'un yanındakilerin ona yaklaşıncaya ve **Hz. Musa** (a.s)'nın kavminin kurtuluşu gibi, kendilerinin de kurtulacaklarını umacakları bir zamana kadar aynı hal üzere tutması da bir beşinci mu'cizedir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَاَزْلَفْنَا ثَمَّ الْاٰخَرِينَ *"Ötekileri de buraya yaklaştırdık..."* ifadesine gelince, bu ifadeyle alakalı olarak şu iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: İbn Abbas, İbn Cüreyc, Katâde ve Süddî, "وَاَزْلَفْنَا" kelimesine "denizin, diğerlerine açıldığı, yarıldığı o yere, **Firavun**'un kavmini yaklaştırdım" manasını vermişlerdir. Sonra bu hususta şu üç izah yapılmıştır:

1) "Biz **Firavun**'un kavmini, Kıptîleri, İsrailoğullarına yaklaştırdık."

2) "Biz o Kıptîleri birbirlerine yaklaştırdık ve onlardan hiç kimse kurtulamayacak derecede bir araya sıkıştırdık."

3) "Biz onları denize sürdük..." Bazı âlimler de, âyetin bu ifadesine, "Hz. Musa (a.s)'nın peşine düştüklerinde, dünyada iken onların üzerinde dikilip duran bir bulutla gölgelememiz ve böylece de şaşırmış vaziyette kalmaları suretiyle biz, **Firavun** ve kavmini hapsettik" manasını vermişlerdir. Âyetin bu ifadesi, onların ayaklarını kaydırdık" anlamında olmak üzere, kâf ile "وَاَزْلَقْنَا" (ve ezlaknâ) şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana, "biz onların izzet ve şereflerini giderdik, götürdük" şeklinde olur. Allahu

Teâlâ'nın onların denizdeki yollarını, İsrailoğulları için kupkuru yapmış olduğu o yolların aksine olan bir hal üzere yapması ve böylece de, (bir kıraate göre) onların ayaklarını kaydırması da muhtemeldir.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hak bu yakınlaştırma işini, onların **Hz. Musa** (a.s)'yı araştırmak için birleşmiş olmaları bir küfür olmasına rağmen, kendisine nisbet etmiştir. **Cübbaî** bu hususa şu iki bakımdan cevap verir.

1) **Firavun**'un kavmi, İsrailoğullarının peşine düşmüştü. İsrailoğulları ise bu işi, Allah'ın emriyle yapmıştı. Binâenaleyh, İsrailoğullarının yola çıkışları, Allah'ın tedbiriyle olup, **Firavun**'un kavmi de onların peşine düşünce, Cenâb-ı Hak bu işi, mecazi olarak kendisine nisbet etmiştir. Bu tıpkı, içimizden birinin kölesini araştırırken yorgun argın düşüp bu iş ondan dolayı yapıldığı için, "Kölem beni yorgun argın düşürdü" demesine benzer.

2) Bu ifadenin manasının "O vakitte onlar ecellerine yaklaştıkları için, biz onları ölümlerine yaklaştırdık" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Nitekim şair,

وَكُلُّ يَوْمٍ مَضَى اَوْ لَيْلَةٍ سَلَفَتْ فِيهَا النُّفُوسُ اِلَى الْآجَالِ تَزْدَلِفُ

"Geçen her gün ve geride kalan her gecede, şüphesiz nefisler kendi ecellerine yaklaşırlar" demiştir.

Ka'bî de buna şu iki açıdan cevap vermiştir:

a) Allahu Teâlâ o Kıptîleri cezalandırmada acele etmeyip o denizi onlar için kupkuru hale getirince ve onlar da geçmeye heveslenince böyle bir nisbet caiz olmuştur. Bu tıpkı arkadaşının çiğ hareketlerini ve cahilce davranışlarını görmezden gelip, hareketleri karşısında sabır gösteren bir kimsenin durumuna benzer. Ama o, yanlış hareketini sürdürüp, beriki de ona onun bu hareketlerine mani olmaya kadir olduğunu göstermek istediğinde, ona şöyle der: "Senin bu hareketlerine göz yumdum, sabrımdan dolayı, bunlara mani olmadım." O bu sözüyle, onun yaptığı şeyi irade ettiğini kastetmemiştir.

b) Âyetin manasının, "Onları, tam o esnada boğmak ve **Musa** ve kavmine ulaşmamalarını sağlamak için bir araya getirdi, topladı" şeklinde olması da muhtemeldir. Bunlardan birincisine şu şekilde cevap verilir: İsrailoğullarının yaptığı o iş, **Firavun** kavminin kendilerini takip etmelerinde ya bir tesir icra etmiştir, ya da etmemiştir. Eğer birincisi olursa, maksat hasıl olmuş demektir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın fiilinin bu yaklaştırmayı gerektiren o sebebin meydana gelmesinde bir tesiri vardır. Yok eğer, bunda

asla bir tesiri bulunmuyorsa, arada bir ilgi ve münasebet yok demektir. Binâenaleyh böyle bir nisbetin güzel olmaması gerekir.

Bizden birisinin kölesini arama hususunda yorgun düşmesi meselesine gelince, o kölenin fiili bu yorgunluğun meydana gelmesinde adeta bir müessir gibi olduğu için, efendisinin, "Beni bu köle yorgun ve bitkin bıraktı, yordu" demesi caizdir. Çünkü köle her ne zaman bu fiili yaparsa onun yaptığı bu fiilin, efendisi tarafından bilineceği açıktır. Dolayısıyla her ne zaman efendisi, kölesinin o fiilini bilirse, efendisinin o fiili bilmesi kendisini böyle bir yorgunluğa sevk eder ve bu hususta müessir olur, işte bu sebeple de böyle bir nisbet, doğru olur.

Özet olarak diyebiliz ki, biz ehl-i sünnete göre bir işe kâdir olan kimsenin o işi, ancak kendisinde meydana gelen bir sebep, "dâî" ile yapması mümkündür. Binâenaleyh işte bu daî, o kâdir kimsenin, o fiilden müessir olur bir duruma gelmesinde müessir ve etkili olmuştur. Böylece de, hiç şüphesiz ki böyle bir nisbet pek yerinde olmuştur.

İkincisine de -ki bu, onları boğmak için bir araya toplamıştır. Allahu Teâlâ onları bir araya getirmemiş,[24] tam aksine onların kendileri bir araya gelmişler, sonra da bu ölüm işi tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh böyle bir yaklaştırma işinin Cenâb-ı Hakk'a nisbeti nasıl caiz olabilir- şeklindeki görüşüne de şu şekilde cevap veririz: Biz Ehl-i sünnete göre bu caizdir. Çünkü, bu yaklaştırma işini sağlayan o sebebi, daî'yi onların gönüllerinde yaratan Allah'tır.

Kâ'bî'nin "Allahu Teâlâ'nın onlara karşı göstermiş olduğu hilim ve sabrı onları buna sevketmiştir" şeklindeki görüşüne de şöyle cevap verebiliriz: Bu sabrın, onların gönüllerinde böyle bir duygunun peyda olmasında etkisi var mıdır, yok mudur? Bu sorumuzun devamının izahı, biraz önce geçtiği gibidir.

Dördüncüye verilecek cevap da, ikinciye verilen cevabın aynısıdır. Allah en iyi bilendir.

Mü'minlerin Kurtulup Ötekilerin Boğulması

Cenâb-ı Hakk'ın وَأَنْجَيْنَا مُوسَى وَمَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ * ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ *"Musa ile yanında bulunan kimseleri toptan kurtardık, sonra öbürlerini boğduk"* âyetine gelince, bu, "Allahu Teâlâ o denizi, **Hz. Musa** ve kavmi hakkında onlar oradan çıkıncaya kadar kupkuru yaptı. **Firavun** ve kavmini ise orada

24 Manada bir tuhaflık var, fakat metin bu şekildedir (Ç.).

boğdu. Çünkü **Firavun** ve kavminin denize girmeleri tamamlanınca, su onların üzerine kapandı, böylece de onlar o suda boğulup gittiler" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً *"Bunda elbette bir ibret vardı"* ifadesine gelince, bu "Denizde meydana gelen bu hadise, Cenâb-ı Hakk'ın kudretine delâlet eden en büyük delillerden olmak üzere insanı şaşırtan bir âyettir. Çünkü, bunun gerek dinî gerekse dünyevî hususlarda bir maslahat, **Hz. Musa** (a.s) için de bir mu'cize olması bakımından onun doğruluğuna delâlet eden bir delil, o denizi geçenler için ömür boyu nazar-ı dikkate alınacak bir hadise olması bakımından, hiçbir beşer bunu yapmaya ve bunun hikmetini anlamaya kâdir olamaz. Böylece bu, Allah'ın ve Resûlü'nün emrine muhalefet etmeye yeltenenler için bir sakındırma ve **Hz. Muhammed** (s.a.s) için ibret alınacak bir hadise olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Hak hemen bu ifadenin peşinden, وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ *"Ama onların çoğu iman etmemişlerdi"* buyurmuştur. Bu cümlede **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i tesellî bulunmaktadır. Çünkü, Hz. Muhammed (s.a.s) elinde zuhûr eden mu'cizelere rağmen, kavminin yalanlamasından dolayı kederleniyordu. Böylece Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, **Hz. Musa** (a.s) ve diğer peygamberlerde, kendisi için alabileceği örnekler bulunduğuna dikkatini çekmiştir. Çünkü **Hz. Musa** (a.s)'nın elinde zuhur eden, akıllara durgunluk verici bunca büyük mu'cizeler, kavminin denizde vs. yerlerde müşahede ettikleri onca şeylere rağmen, o kavminin ekserisinin onu inkâr edip yalanlamalarına mani olamamıştır. Binâenaleyh, "Ey Muhammed sen de kavminin ekserisinin seni yalanlamalarına şaşma, onların eziyetlerine katlan. Belki de onlar, ıslâh olacaklardır. Senin bu sabrın, onlara getireceğim delilleri te'kid eder" demiştir.

Âyetteki وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ *"Şu muhakkak ki senin Rabbin, elbette O, mutlak galiptir ve çok merhametlidir"* cümlesinin önceki ifadelerle münasebeti şudur: O topluluk bu çok net mu'cizeleri görüp müşahede etmelerine rağmen, yine de kâfir olmuşlardır. Allahu Teâlâ ise, onları helâk etmeye kâdir ve azîz, gâlip bir zâttı. Ama buna rağmen, o onları helâk etmemiş, tam aksine onlara çeşitli rahmetlerini yağdırmıştır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın böyle olması, O'nun rahmetinin mükemmel lütuf ve ihsanının, çok geniş olduğuna delâlet etmektedir.

İbrahim (a.s)'ın Kıssası

İkinci kıssa, Hz. İbrahim (a.s)'ın kıssasıdır.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ اِبْرٰهِيمَ ﴿٦٩﴾ اِذْ قَالَ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا نَعْبُدُ اَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ ﴿٧١﴾ قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ اِذْ تَدْعُونَ ﴿٧٢﴾ اَوْ يَنْفَعُونَكُمْ اَوْ يَضُرُّونَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا بَلْ وَجَدْنَآ اٰبَآءَنَا كَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٧٤﴾ قَالَ اَفَرَاَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٧٥﴾ اَنْتُمْ وَاٰبَآؤُكُمُ الْاَقْدَمُونَ ﴿٧٦﴾ فَاِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِى اِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٧﴾

"Onlara, İbrahim'e ait dosdoğru haberleri de oku. Hani o, babasına ve kavmine, "Siz neye tapıyorsunuz?" demişti. Dediler ki: "Putlara tapıyoruz. Onun için bütün gün onlara hizmet etmekte sabit ve devamlıyız." İbrahim: "Siz çağırdığınızda onlar sizi duyuyorlar mı? Yahut, (taparsanız) size bir fayda veya (tapmazsanız) size bir zarar verebiliyorlar mı?" dedi. Dediler ki: "Hayır, biz babalarımızı böyle bulduk. Onlar da böyle yapıyorlardı." İbrahim, "şimdi dedi gördünüz mü, gerek sizin, gerek daha önceki atalarınızın neye tapmakta olduğunuzu. İşte onlar benim, muhakkak ki düşmanlarımdır. Fakat âlemlerin Rabbi böyle değil" (Şuarâ, 69-77).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allahu Teâlâ, bu sûrenin başında kavminin kâfir olması sebebiyle **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in alabildiğine üzüldüğünü zikretmiş, daha sonra **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, böylesi sıkıntıların, **Hz. Musa** (a.s) için de söz konusu olduğunu anlayabilmesi için, **Hz. Musa** (a.s)'nın kıssasından yine bu sebeple **Hz. İbrahim** (a.s)'ın üzüntüsünün de kendisinin üzüntüsünden daha şiddetli olduğunu anlayabilmesi için, bunun peşinden **Hz. İbrahim** (a.s)'ın kıssasını getirmiştir. Çünkü onları hakka davet etmek ve dikkatlerini çekmek durumu hariç, kendilerini düştükleri o halden kurtaramadığı halde, **Hz. İbrahim** (a.s)'in babasını ve kavmini cehennemde görmesi **İbrahim** (a.s) için en büyük bir sıkıntıdır. İşte bu sebeple o onlara,مَا تَعْبُدُونَ *"neye tapıyorsunuz?"* demiştir. **Hz. İbrahim** (a.s) onların putperest olduklarını biliyordu. Fakat bu soruyu onlara taptıkları şeylerin ibadete müstahak olmadıklarını göstermek için sormuştur. Bu tıpkı senin, ticâret metâ'ının köleler olduğunu bildiğin bir köle tâcirine "malın ne?" deyip, sonra

da "Köle mal değil cemal (güzellik)dir demen gibidir. Onlar **Hz. İbrahim** (a.s)'e نَعْبُدُ اَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ *"Putlara tapıyoruz. Onun için bütün gün onlara hizmet etmekte sâbit ve devamlıyız"* diye cevap vermişlerdir. "**Ukûf**", bir şeye devam etmek, onu sürdürmek demektir. Onlar gece değil de, bütün gündüz o putlara taptıkları için "نَظَلُّ" demişlerdir.

İbrahim (a.s)'in Kavmini Sorgulaması

Bil ki onlar "sadece putlara tapıyoruz" deseler, bu yeterli bir cevap olurdu. Ama onlar, cevabı uzatmak için, buna *"Onun için, bütün gün onlara hizmet etmekte sabit ve devamlıyız"* ifadesini ilave etmişler. Onlar bunu, putlara tapmaktan ötürü duydukları sevinç ve iftiharı ortaya koymak için ilave etmişlerdir. İşte bundan ötürü **Hz. İbrahim** (a.s) onların inanç ve yollarının bozuk olduğuna dikkat çekmek için, هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ اِذْ تَدْعُونَ * اَوْ يَنْفَعُونَكُمْ اَوْ يَضُرُّونَ *"Siz çağırdığınızda onlar sizi duyuyorlar mı? Yahut size (taparsanız) bir fayda, (tapmazsanız) bir zarar verebiliyorlar mı?"* demiştir. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Âyetteki "يَسْمَعُونَكُمْ" ifadesinde, takdiri "onlar sizin duanızı ve çağrınızı duyuyorlar mı?" şeklinde olan mahzûf bir muzafın olması gerekir." **Katade** ise, "onlar size, sizin çağrınızın (duanızın) cevabını duyurabiliyorlar mı?" manasında bunu, "هَلْ يُسْمِعُونَكُمْ" şeklinde okumuştur. Onlar bunu yapabiliyorlar mı?" **Hz. İbrahim** (a.s)'in ileri sürdüğü bu delilin geniş izahı şudur: Başkasına tapanın genel hali çağrısını duyduğunda maksadını anlasın diye istediği bir hususta taptığına başvurması ve o taptığının da, bol bol fayda sağlamak yahut zararını defetme şeklinde onun duasına karşılık vermesidir. Binâenaleyh **Hz. İbrahim** (a.s) onlara şöyle demek istemiştir: "Sizin taptığınız o şeyler, dualarınızı dahi duymuyorlar ki maksadınızı, isteğinizi anlasınlar. Farazâ bunu anlasalar bile bol bol fayda sağlamaları veya zararları engellemeleri mümkün değildir. O halde bu vasıf ve durumdaki şeylere daha nasıl tapıyorsunuz?"

İşte bu kesin delil karşısında babası ve kavmi bu delili savuşturacak bir şey bulamadılar da şöyle demek mecburiyetinde kaldılar:وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا كَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ *"Biz babalarımızı böyle bulduk. Onlar da böyle yapıyorlardı"* İşte bu, taklidin batıl, delillere sarılmanın ise vacip (gerekli) olduğuna delâlet eden en güçlü delillerdendir. Çünkü işi tersinden alsak ve taklidi övüp delile sarılmayı yersek, bu hareketimiz, Cenâb-ı Hakk'ın yerdiği o kâfirlerin yolunu övmek, övdüğü **Hz. İbrahim** (a.s) yolunu da zemmetmek olur. **Hz. İbrahim** (a.s) de onlara اَفَرَاَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ * اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمُ الْاَقْدَمُونَ *"Şimdi gördünüz mü, gerek sizin, gerek daha önceki atalarınızın neye tapmakta olduğunuzu"*

diye cevap verdi. O, bu ifadesi ile bâtılın, yeni veya eski, onu yapanların az veya çok olması ile değişmeyeceğini anlatmak istemiştir.

Putları Düşman İlan Etmesi

Âyetteki فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ *"İşte onlar benim, muhakkak ki düşmanlarımdır. Fakat âlemlerin Rabbi böyle değil"* ifadesiyle ilgili birkaç soru var:

Birinci soru: Put, cansız bir varlık olduğu halde, nasıl düşman sayılabilir? Buna birkaç yönden **cevab** verilebilir:

1) Cenâb-ı Hak, Meryem Sûresi'nde putları tavsif ederken, *"Hayır öyle değil, o (taptıkları şeyler), onların tapmalarını inkâr edecekler ve onların aleyhine düşman olacaklar"* (Meryem, 82) buyurmuştur. Müfessirler bunun tefsiri hususunda şu izâhı yapmışlardır: "Allahu Teâlâ, onların taptığı putlara can verecek ve o putlar, kendilerine tapanları azarlayıp, bu işte kendilerinin bir suçu olmadığını söyleyeceklerdir." Bu izâha göre o putlar, kendilerine tapanlara ahirette düşman olacaklardır. İşte bu manadan ötürü **Hz. İbrahim** (a.s), putların düşmanı olduğunu söylemiştir.

2) Kâfirler onlara tapıp, onları ulu bilip fayda sağlama, zarar defetme hususunda onlardan bir şeyler umdukları için, putları, kâfirlerin inancına göre, akıllı ve canlı imiş gibi kabul edilmişlerdir. Hem sonra onlar, insanın saadetten (uhrevî mutluluktan) uzak kalıp, şekâvete düşmesine sebep olmuşlardır. Bundan dolayı canlı mesâbesinde kabul edilip, menfaatleri defeden ve zararları celbeden bir duruma konuldukları için düşman kabul edilmişlerdir. İşte bu sebepten ötürü, pek yerinde olarak **Hz. İbrahim** (a.s) onlar için "düşman" kelimesini kullanmıştır.

3) **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"İşte onlar benim, muhakkak ki düşmanlarımdır"* ifadesi ile, onlara tapanların düşmanlığı kastedilmiştir. Binâenaleyh bu izâha göre, cümlenin hakiki mana ifade etmesi için. **Hz. İbrahim** niçin, "Putlara tapanlar düşmanlarımdır" dememiştir?" denilirse, buna şöyle cevap veririz: "Çünkü bahsi geçen şey, tapanlar değil, onların taptıkları şeylerdir."

İkinci soru: Hz. İbrahim (a.s) niçin *"İşte onlar benim muhakkak ki düşmanlarımdır"* demiş de, "Sizin düşmanlarınızdır" dememiştir?

Buna şu şekilde **cevap** veririz: **Hz. İbrahim** (a.s) "Ben, bu işim hususunda düşündüm ve o putlara ibâdet etmemin, düşmanıma ibâdet etme olduğunu gördüğüm için onlara ibâdet etmekten kaçındım" manasında olmak üzere, meseleyi kendisi açısından değerlendirmiş ve onlara bunun

kendine yapmış olduğu bir nasihat olduğunu göstermiştir. Binâenaleyh onlar bunu iyice düşündüklerinde, **"İbrahim** bize, ancak kendine yaptığı nasihatin aynısını nasihat ediyor" diyecekler, böylece bu, onların o nasihati daha kolay kabul etmelerini sağlayacaktır.

Üçüncü soru: Hz. İbrahim (a.s) niçin bunu "فَاِنَّهُمْ اَعْدَائِى" şeklinde söylememiştir.

Cevap: "**Adüvv**" (Düşman) ve "**sıddîk**" kelimeleri hem müfret, hem cemî manasında kullanılırlar. Nitekim şâir

وَقَوْمٌ عَلَيَّ ذَوِى مُرَّةٍ اَرَاهُمْ عَدُوًّا وَكَانُوا صِدِّيقًا

"Onlar bana karşı murûet sahibi, mert kimselerdir. Onlar dost oldukları halde, onları düşman olarak gördüm" demiştir. Hak Teâlâ'nın, *"Onlar sizin düşmanınızdır"* (Kehf, 50) âyeti de bu manada olup, bu hususta izâhımız, "اِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ" (Şuarâ, 16) âyetinin tefsirinde geçti.

Dördüncü soru: Âyetin bu ifadesindeki istisnanın çeşidi nedir?

Cevap: Bu, istisna-ı munkatı'dır. Buna göre, **Hz. İbrahim** (a.s) sanki, "Lâkin Rabbu'l-âlemin müstesna" demiştir.

Ma'bud Olmak Halik'ın Hakkıdır

اَلَّذِى خَلَقَنِى فَهُوَ يَهْدِينِ ﴿٧٨﴾ وَالَّذِى هُوَ يُطْعِمُنِى وَيَسْقِينِ ﴿٧٩﴾ وَاِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ﴿٨٠﴾ وَالَّذِى يُمِيتُنِى ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿٨١﴾ وَالَّذِى اَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لِى خَطِيٓـَٔتِى يَوْمَ الدِّينِ ﴿٨٢﴾

"(O Rab), beni yaratan ve bana hidâyet edendir. Bana yediren ve bana içiren O'dur. Hastalandığımda bana şifa veren de O'dur. Beni öldürecek, sonra beni diriltecek olan da O'dur. Din gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur" (Şuarâ, 78-82).

Bil ki Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** (a.s)'in Rabbu'l-âlemîn'i bundan müstesnâ tuttuğunu nakledince, onun, Rab Teâlâ'nın hangi sebeplerden ötürü ibadete müstahak olduğunu belirttiğini de nakletmiş ve onun kendisinden ne istediğini zikretmiştir.

İbrahim (a.s)'in Allah'ı Tavsif Ettiği Hususlar

Hz. İbrahim (a.s)'in Cenâb-ı Hakk'ı tavsif ettiği hususlar şunlardır:

O'nun Başlıca Nimetleri; İnsanî Ruhu ve Bedeni

Birincisi: الَّذِى خَلَقَنِى فَهُوَ يَهْدِينِ *"O Rab, beni yaratan ve bana hidâyet edendir"* cümlesidir. Bil ki Allahu Teâlâ, *"O, yaratan ve düzenine koyandır. Takdir eden, yol gösterendir"* (A'lâ, 2-3) ifâdesi ile, kendisini yine bu iki hususla mehd ü senâ etmiştir. Bil ki istifade edebilecek herkes için, bütün menfaatler işte Allah'ın bu iki sıfatıyla elde edilir. Mesela insanı ele alalım, insanın mahlûk (yaratılmış) olduğunu söylüyoruz. Bazıları insanın, madde ve mahlûk âleminden olduğunu söylerken, bazıları da, onun emir ve ruhâniyet âleminden olduğunu söylemişlerdir. Mahlûkat âleminden olan insan bedeninin terkibi, "emir" âleminden olan kalbi verme işinden öncedir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu, *"O halde, ben onun yaratılışını bitirdiğim, ona rûhumdan üflediğim zaman siz derhal onun için secdeye kapanın" (Hicr, 29)* buyurarak ifâde etmiştir. Binâenaleyh bu tesviye (yaratılışı bitirme) işi, katılan maddelerin dengesine ve karıştırılan şeylerin birbirleriyle terkibine, ruh üfleme işi de, emir âleminden olan "nurâni, rabbani latife"ye bir işarettir. Ayrıca Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki biz insanı çamurdan bir hülâsadan yarattık"* (Mü'minûn, 12) buyurmuştur. Maddelerin değişme mertebelerini tamamlayınca da *"Bilahare onu başka bir yaratılışla inşâ ettik"* (Mü'minûn, 14) buyurmuştur ki bu da melekler âleminden olan o rûha işarettir. Hidâyetin, o rûhtan meydana geldiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh işte bu âyetlerle, yaratma işinin hidâyet işinden önce olduğu ortaya çıkmış olur.

Bu meseleyi, işin hakikatini tahkik etme itibariyle ele alacak olursak şöyle izah edebiliriz: İnsanın bedeni; babanın menisinin nutfesinin (spermasının) ananın hayız kanıyla (yumurtasıyla) birleşmesinden meydana gelir. Meni ile kan, enâsır-ı erbaa'nın (dört ana elementin) terkibinden ve birbirlerine tesirinden meydana gelen gıdalardan oluşur. Binâenaleyh meni o hayız kanıyla karışınca bu karışımdaki sıcaklık ve soğukluk, nemlilik ve kuruluk, karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeye ve her birindeki kuvvetler, diğerinin keyfiyetinin sûretlerini yıkmaya devam ederler. İşte bu esnada, yani karşılıklı olarak birbirlerine etkileri esnasında, soğuğa kıyasla sıcak olmak; sıcak olana kıyasla soğuk olmak isteyen, orta bir durum meydana gelir. Nemlilik ve kuruluk arasındaki durum da aynıdır. Böylece bu terkibi idare eden, birtakım kuvvetleri kabul etme istidadı meydana gelir.

Bu kuvvetlerin bir kısmı nebâti (bitkisel) kuvvetlerdir. Bunlar, gıdaları çeken, sonra onları bir müddet tutan, sonra ufalayıp hazmeden, daha sonra eziyet verici fazlalarını atan, sonra kendisinden ayrılıp gidenlerin (eskiyenlerin) yerine, o parçaları yerleştiren, daha sonra da uzuvların cevherine (özüne) uzunluk ve genişlik kazandıran bir takım nebâti kuvvetlerdir.

Daha sonra bu maddelerden, aynen yukarıdaki gibi meydana gelen, birtakım fazlalıklar oluşur. Bu kuvvetlerin bir kısmı, beş duyu hayal, (muhayyile) ezberleme ve hatırlama gibi, idrâk edici canlı kuvvetlerdir. Bir kısmı da ya şehvet ve gazap gibi, âmir (emredici-zorlayıcı) yahut da kaslarda bulunan kuvvetler gibi memur olan, fâil kuvvetlerdir. Bir kısmı da, insânî kuvvetlerdir ki bunlar da, ya müdrik kuvvetler, ya çalışan kuvvetlerdir. Müdrik kuvvetler, rûhani, maddi ulvi ve süfli eşyanın hakikatlerini idrâk etmeye yarayan kuvvetlerdir. Sonra sen, bu maddi âlemin mürekkep ve cevher maddelerinden her birini incelediğinde, ona uygun, halini mükemmelleştirecek bazı şeyler görebildiğin gibi, ona uymayan ve halini bozan birtakım şeyler de bulursun. Yine onlarda uygun olanı çeken (isteyen), uygun olmayanı iten (uzaklaştıran) bazı kuvvetlerin olduğunu da görürsün. Binâenaleyh işte bu şeylerin hepsinde, hallerinin düzgün olmasının, ancak bir yaratma ve bir hidâyet (doğru yolu gösterip, iletme) ile tamamlandığı ortaya çıkmış olur. Yaratma, o şeyi yok iken var etme ile olur. Hidâyet ise, faydalı olanları çekip, zararlı olanları iten o kuvvetlerle sağlanır.

Böylece **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"(O Rab), beni yaratan ve bana hidâyet edendir"* şeklindeki sözünün, hem dini, hem dünyevi bütün menfaatleri içine alan, çok kapsamlı bir ifâde olduğu anlaşılır. Sonra burada şöyle bir incelik söz konusudur: **Hz. İbrahim** (a.s), mâzî lafzı ile خَلَقَنِى *"beni yarattı"* demiş, sonra muzârî lafzı ile يَهْدِينِ *"bana hidâyet eder"* demiştir. Bunun sebebi şudur: İnsanın ve eşyanın zâtı, dünyada yenilenmez, aksine mâlum olan bir zamana (ecele) kadar kalır. Cenâb-ı Hakk'ın hidâyeti ise, ister dünyevi menfaatler hususunda olsun, -meselâ insanın duyularının faydalı şeyleri, zararlı şeylerden ayırması şeklinde olur-, ister dini menfaatler hususunda olsun, -mesela insanın aklının hakkı bâtıldan, hayrı şerden ayırması şeklinde olur-, bu her an ve her zaman tekrar eder. Binâenaleyh bu ifâde ile, **Hz. İbrahim** (a.s) sayesinde, yaratılışının tam olduğu diğer şeyleri, geçmişte tek bir defada yaratanın ve onu her an ve her zamanda çeşitli hidâyetleri ile, hem dini hem dünyevi menfaatlere sevk edenin Hak Subhanehü ve Teâlâ olduğunu beyan buyurmuştur.

Doyurması, Gıdadan Yararlandırması

İkincisi وَالَّذِى هُوَ يُطْعِمُنِى وَيَسْقِينِ *"Bana yediren ve bana içiren O'dur"* ifâdesidir. Bu ifâdeye, rızık menfaatleriyle ilgili olan her şey girer. Bu böyledir. Çünkü Hak Teâlâ, insan için yiyecekler yaratmış ve ona onlardan yararlanma gücü vermiştir. Binâenaleyh şehvet (arzu), kuvvet ve ayırt etme (temyiz) gibi insanda yiyecekleri yiyip, onlardan yararlanmasını sağlayacak özellikler bulunmasaydı, bu tam bir nimet olmazdı, bir işe yaramazdı. **Hz. İbrahim** (a.s) dolayısıyla burada yedirme ve içirmeden bahsederek, o iki şeyin dışında kalan diğer şeylere dikkat çekmiştir.

Şifa Vermesi

Üçüncüsü: وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ *"Hastalandığımda bana şifa veren de O'dur"* ifâdesidir. Burada şöyle bir soru sorulabilir: **"Hz. İbrahim** (a.s) niçin, "O beni hastalandırandır" demeyip de, "Hastalandığımda", demiştir. Buna şöyle birkaç şekilde cevap verebiliriz:

1) Hastalıkların çoğunun sebebi, insanın yemesi, içmesi ve benzeri şeylerde aşırı gitmesidir. Bundan ötürü feylesoflar, eğer ölenlerin çoğuna "ölümünüze ne sebep oldu?" diye sorulacak olsa, buna "çok yemekten ötürü, vucûdun ağırlaşması" diye cevap verirlerdi" demişlerdir.

2) Hastalık karışan maddelerin (vücudu meydana getiren elementlerin) bir kısmının bir kısmına hâkim olmasıyla meydana gelir. Bu hâkim olma, üstün gelme ise, aralarındaki nefret (uyumsuzluk)tan meydana gelir. Sıhhat ise, ahlat (vücudu meydana getiren) maddelerin olduğu gibi kalıp, aralarındaki dengeyi sürdürmeleri ile olur. Onların bu dengeyi sürdürmeleri de, onları bir araya gelmeye zorlayan kâhir (ezici) sebep sayesinde olur. Ahlatın sıhhate dönüşmesi tabiatleri itibarıyla ayrılmaya ve çekişmeye meyyâl oldukları halde, onları bir araya gelmeye ve dengede bulunmaya zorlayan ezici (kâhir) bir sebepten dolayı olur. İşte bundan ötürü, **Hz. İbrahim** (a.s) şifa, verme işini Hak Teâlâ'ya izafe edip hastalığı ona nisbet etmemiştir.

3) Şifâ (sıhhat), arzu edilen, istenen bir şey olup, asıl nimetlerdendir. Hastalık ise arzu edilmeyen bir şey olup, nimet değildir. **Hz. İbrahim** (a.s)'in maksadı ise, Allah'ın nimetlerini saymaktır. Hastalık, nimetlerden olmadığı için **Hz. İbrahim** (a.s) burada bunu Cenâb-ı Hakk'a nisbet etmemiştir. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın canlıları öldürdüğünü söyleyerek bu izâhı çürütmeye kalkarsan, buna da şöyle cevap veririz: Ölüm aslında zarar değildir. Çünkü ölümün zarar olması, onu hissetme şartına bağlıdır. Halbuki

ölüm hadisesi meydana geldiğinde, artık ölen bunu hissetmez. Zarar ise, ölümün öncülerindendir ki, bu da zaten hastalığın kendisidir. Hem sonra sen, insanın ruhu ilim ve güzel ahlak sayesinde kemale erdiğinde, bunun bedenlerde kalmasının zararın kendisi olduğunu, bunun bedenlerden ayrılıp, gitmesinin (kurtulmasının) ise hastalık değil, saadetin kendisi olduğunu bilirsin.

Öldürüp Dirilten O'dur

Dördüncüsü: وَالَّذِى يُمِيتُنِى ثُمَّ يُحْيِينِ *"Beni öldürecek, sonra beni diriltecek olan da O'dur"* ifâdesidir. Buradaki "öldürme" ile, Cenâb-ı Hakk'ın insanı dünyada öldürmesi ve onu dünyevî âfet ve cezalardan kurtarması, "diriltme" ile de ona (ahirette) mükâfat vermesi kastedilmiştir.

Affeden O'dur

Beşincisi: وَالَّذِى اَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لِى خَطِيٓئَتِى يَوْمَ الدِّينِ *"Din gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* ifâdesidir. Bu da her insanın ilâhî azaptan kurtulma ve ilâhî mükâfat elde etme arzusuna bir işârettir.

Bil ki **Hz. İbrahim** (a.s) bu cümlelerde yaratılışın başlangıcından ahiretteki ebedi hayatın sonuna kadar olan, bütün ilâhî nimetleri ifâde etmiştir. Sonra burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Mağfiret Ümidi

Birinci soru: "Tama" kelimesi "ummak" manasına olduğu halde **Hz. İbrahim** niçin bu kelimeyi kullanmış da kesin olarak ifâde etmemiştir?

Cevap: Bu söz ancak biz Ehl-i sünnetin inancına göre doğru bir sözdür. Çünkü biz, "Allah'a hiçbir kimse hakkında, hiçbir şey vacip, gerekli değildir. O'ndan gelen her şey güzeldir ve hiç kimse, Allah'ın yaptıkları hususunda O'na itiraz edemez" demekte ve böyle inanmaktayız.

Cübbâî buna şu iki şekilde itiraz etmiştir.

1) **İbrahim** (a.s), *"Din gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* ifâdesi ile kendinin bağışlanmasını değil, diğer mü'minlerin bağışlanmasını kastetmiştir. Çünkü umanlar ve bu hususta kesin olmayanlar onlardır.

2) Bu ifâde ile, "kesin inanma, güvenme" manası kastedilmiştir. Bu görüş, **Hasan el-Basri**'den rivâyet edilmiştir."

Keşşaf sahibi de (bize) şöyle cevap vermiştir: "Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi, ümmetine nasıl dua edileceğini öğretmek için bu şekilde getirmiştir." Bil

ki bu karşı izâhlar tutarsızdır: Birincisine gelince, Cenâb-ı Hak **Hz. İbrahim** (a.s)'in önce kendisine medh ü senâda bulunduğunu, ikinci olarak da dua ettiğini anlatmıştır. Methin başından, duanın sonuna kadar olan kısım **Hz. İbrahim** (a.s)'in sözleridir. Binâenaleyh bunlardan sadece, *"Din gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* ifâdesini başkalarına ait saymak, bu sözlerin tertibini bozar. İkincisine yani bu "umma" ile "kesin inanma, güvenme" manası kastedilmiş olduğunun söylenmesine gelince, bu dilin mantığına aykırıdır. Üçüncüsüne yani bu sözden maksadın, ümmete nasıl dua edeceğini öğretme oluşu şeklindeki izâh da yanlıştır. Çünkü bunun neticesi de, **Hz. İbrahim** (a.s)'in ümmete öğretme maksadıyla, kendi kendine yalan söylemiş olması neticesine varır ki bu kesinlikle olamaz.

Hz. İbrahim'in İsmet Sıfatı

İkinci soru: Hz. İbrahim (a.s) peygamberler hatalardan münezzeh oldukları halde niçin kendisine hata nisbet etmiştir?

Buna şu üç şekilde **cevap** verilir:

1) Bu, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Belki bu (kırma) işini, o büyükleri (büyük put) yapmıştır"* (Enbiya, 63); *"Ben hastayım"* (Sâffât, 89) ve hanımı **Sâre** hakkında, *"O, benim kız kardeşimdir"* şeklinde söylediği sözlerine hamledilmiştir ki, bu da tutarsızdır. Çünkü peygambere yalan söyleme işini isnat etmek câiz değildir.

2) "O, bunu tevâzundan ve nefsini küçük gördüğü için söylemiştir." Bu izah da zayıftır. Çünkü eğer o, bu tevâzuunda sâdık ise, aynı şekilde problem yine ortaya çıkar. Yok eğer yalancı ise, bu durumda da, bu cevabın neticesi, onu günahtan tenzih edelim derken, ona günah nisbet etmeye dayanır.

3) En doğru cevaba göre, bunun evlâ olanı terk etme manasına hamledilmesidir. Evla (en uygun) olanı terk etme, bazen "hatâ" diye ifâde edilebilir. Çünkü bir mücevheri bulunan ve onu bir milyona satabilecekken, bir dinara satan kimse hakkında, "hata etmiştir" denilebilir. Peygamberler için evla olanı terk etme ise câizdir.

Mağfiretin Ahirete Bırakılması

Üçüncü soru: Hataların dünyada iken bağışlanması da mümkün olduğu halde, **Hz. İbrahim** (a.s) hatalarının niçin din gününde bağışlanmasını istemiştir?

Cevap: Çünkü bağışlanmanın esas neticesi ve eseri din gününde görülecektir. Bu, dünyada kapalıdır, bilinmez.

Hz. İbrahim'in Şahsını Zikretmesinin Hikmeti

Dördüncü soru: Bu ifâdede "لِي (Benim için)" ifâdesinin getirilmesinin faydası nedir?

Buna şu birkaç şekilde **cevap** veririz:

a) Baba, çocuğunu; efendi, kölesini ve koca da karısını affettiğinde, bu genelde mükâfat elde etmek, cezalandırılmaktan sakınmak, yahut iyi bir isimle anılmayı istemek, yahut da hem cinsine karşı duyduğu şefkatten meydana gelen acıyı dindirmek için olur. Durum böyle olunca da, bu affın gayesi bağışlananı gözetmekten ziyâde insanın, ya uygun olanı elde etme veya uygun olmayanı savuşturması şeklinde, kendini gözetmesi olmuş olur. Ama Hak Teâlâ, zâtı gereği kâmildir, eksiksizdir. Binâenaleyh O'nun için, olmayan birtakım şeylerin sonradan meydana gelmesi, yahut bir noksanlığı olup da, bunun O'ndan gitmesi imkansızdır. Durum böyle olunca, O'nun affı, ancak affedileni gözetmeden ötürü olmuş olur. O halde **Hz. İbrahim** (a.s)'in bu ifâdesi, "O Rab, beni bağışladığında, bu bağışlayışı ve affı, asla kendisine yönelik bir faydadan ötürü değil, benden ötürü ve benim için olan bir zattır" demektir.

b) **Hz. İbrahim** (a.s) sanki şöyle demek istemiştir: "Sen beni, benim hatırım için yaratmadın. Çünkü beni yaratırken, ben yoktum. Binâenaleyh ondan önce mevcut olmadığıma göre, benim sâyemde bir şey elde etmek mümkün değildi. Fakat sen, yine de beni yarattın. Eğer beni affedersen, bu af benim için olmuş olur. Binâenaleyh beni, yaratmana muhtaçken önce beni yarattığına göre, affedilip bağışlanmaya en fazla muhtaç olduğum bir durumda beni bağışlayıp affetmen haydi haydi umulur" demektir.

c) **Hz. İbrahim** (a.s), mârifetullah denizine alabildiğine dalmış olduğu için, vasıtalara-sebeplere iltifat etmekten, o nispette nefret etmiş, kaçınmıştır. İşte bundan ötürü, Cebrâil (a.s) ona (ateşe atılırken), "ihtiyacın var mı?" diye sorduğunda, o "Sana ise hayır", cevabını vermiştir. İşte burada da, *"Din gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* demiştir ki bu, "Sırf sana kulluğum ve sadece sana muhtaç oluşumdan dolayı, hatalarımı bir şefaatçinin aracılığı ile değil, kendin bağışla" demektir.

Hz. İbrahim (a.s)'in Duâsının Devamı

رَبِّ هَبْ لِى حُكْمًا وَأَلْحِقْنِى بِالصَّالِحِينَ ﴿٨٣﴾ وَاجْعَلْ لِى لِسَانَ صِدْقٍ فِى الْآخِرِينَ ﴿٨٤﴾ وَاجْعَلْنِى مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ ﴿٨٥﴾ وَاغْفِرْ لِأَبِى إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا تُخْزِنِى يَوْمَ يُبْعَثُونَ ﴿٨٧﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾

"Rabbim, bana hüküm ihsan et ve beni sâlihlere kat. (Benden) sonrakiler içinde, benim için bir "lisan-ı sıdk" ver. Beni, naîm cennetinin varislerinden kıl. Baba mı da bağışla. Çünkü o dalâlete düşenlerdendir. İnsanların kabirden kaldırıldıkları gün, beni rezil rüsvay etme. O günde ki, ne mal fayda eder, ne de evlat, ancak Allah'a selim bir kalple gelmesi fayda eder" (Şuarâ, 83-89).

Duâdan Önce Hamd ü Senâ

Bil ki Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kendisini övdüğünü zikredince, kendisine duâ ve niyazda bulunduğu haber verilmiştir. Bu, duâdan önce hamd ü senâ yapılmasının önemini göstermektedir. Bu hususta sözün özü şudur: İnsanların ruhları, melekler cinsindendir. Binâenaleyh marifetullah, muhabbetullah ve rûhani âleme gitmeyle meşgul oluşlar ne kadar fazla olursa, onların melekler haline gelmeleri o nispette tam ve mükemmel olur. Böylece de bu âlemin madde ve eşyası üzerinde alabildiğine tasarruf güç ve kuvveti kazanırlar. Onların dünya âleminin lezzetleriyle meşgul olmaları ve bu maddî âlemin karanlıklarına gömülüp gitmeleri ne kadar fazla olursa, behimi (hayvan) kılığına girmeleri de o nispette kuvvetli olur. Binâenaleyh o ruhlar, böylece alabildiğine aciz, güçsüz ve maddi âlem üzerinde son derece tesirsiz olurlar. Dolayısıyla duâ ile meşgul olmak isteyenin, önce Allah'ı medh ü senâ etmesi (övmesi) ve O'nun azamet ve kibriyasını hatırlaması gerekir. Çünkü böyle yapmakla, marifetullah ve muhabbetullah'a dalmış olur ve meleklerin derecesine yükselmeye yaklaşmış olur. İşte bu sayede, o ruhlar için ilâhî ve semâvî kuvvetler hâsıl olur ve bu iş, insanın yapacağı duâ ile elde etmek istediği şeyin olmasına bir başlangıç teşkil eder. İşte bu, duânın mahiyetini anlatmaktadır.

Böylece, duâdan önce, Cenâb-ı Hakk'ı medh ü senâ etmenin gerekli olduğu ve **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in Allahu Teâlâ'dan naklettiği مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِى عَنْ مَسْأَلَتِى اَعْطَيْتُهُ اَفْضَلَ مَا أُعْطِى السَّائِلِينَ *"Beni zikri, benden bir şey istemesine engel olan kimseye, isteyenlere verdiğimin daha iyisini veririm"*[25] hadis-i kutsisinin gerçek manası anlaşılır.

İmdi eğer birisi, "Hele de ondan, "O'nun benim durumumu bilmesi benim O'ndan istememe ihtiyaç bırakmaz" dediği rivâyet edilmiş iken, **Hz. İbrahim** (a.s), niçin sadece Cenâb-ı Hakk'ı Medh ü sena ile yetinmemiştir" derse, şöyle cevap verilir: **Hz. İbrahim** (a.s) bunu insanları hakka dâvet ederken söylemiştir. Baksana o, *"İşte onlar (putlar) muhakkak ki benim düşmanlarımdır"* (Şuarâ, 77) demiş ve sonra Cenâb-ı Hakk'ı medh ü senâ etmiş, daha sonra duâ ve niyazda bulunmuştur. Çünkü kanun koyucunun (şâri'in) mutlaka öncelikle şeriâtı öğretmesi gerekir. Ama **Hz. İbrahim** (a.s) yalnız olup, maksadı şeriâtı öğretmek olmadığında, "O'nun benim durumumu bilmesi, benim O'ndan istememe ihtiyaç bırakmaz" sözü ile yetinebilir.

İbrahim (a.s)'in Dilekleri

İkinci bahis: Hz. İbrahim (a.s)'in duâsında istediği şeylerle ilgilidir. Bunlar birtakım isteklerdir:

1- Hüküm İhsanı

Birinci İstek, رَبِّ هَبْ لِى حُكْمًا وَاَلْحِقْنِى بِالصَّالِحِينَ *"Rabbim, bana hüküm ihsan et ve beni salihlere kat"* ifadesidir. Andolsun ki Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bu duâsına icâbet etmiştir. Çünkü onun hakkında, *"Hiç şüphesiz ki o (İbrahim) âhirette de salihlerdendir"* (Bakara, 130) buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak, şu hususlar vardır:

Hüküm'den Maksat

1) Âyetteki "hüküm"ü, "peygamberlik" diye tefsir etmek câiz değildir. Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s)'de bu duâdan önce de bu vasıf vardı. Binâenaleyh o, bununla nübüvveti istemiş olsa, bu nübüvvet (peygamberlik) ya önceki (mevcut) nübüvvetinin aynısı olacak, yahut gayrisi olacak. Aynısı olması imkansızdır, çünkü tahsil-i hâsıl (zaten olanı var etmek) imkansızdır. İkinci ihtimalde imkansızdır. Çünkü aynı şahsın, iki kere peygamber olması imkansızdır. Aksine âyetteki "hüküm"den maksat nazari

25 **Tirmizî**, Sevâbu'l-Kur'ân, 25 (5/184).

kuvvetin (tefekkür gücünün) mükemmel olmasıdır. Bu mükemmellik de hakkı idrâk etmekle olur.

İdeal Faziletin İzâhı

Hz. İbrahim'in, *"Beni salihlere kat"* ifadesiyle kastedilen ise, amelî kudretin mükemmel olmasıdır. Bu ise, hayrı yapmakla olur. Çünkü insanın mükemmel olması, zâtı gereği hakkı, kendisiyle amel etmek için de hayrı tanımadır. **Hz. İbrahim** (a.s), *"Rabbim bana hüküm ihsan et"* ifadesini, *"ve beni salihlere kat"* sözünden önce söylemiştir. Çünkü, nazari kuvvet, hem kıymet hem de zâtı itibariyle amelî kuvvetten önce gelir. Bir de **Hz. İbrahim** (a.s)'in hayrı bilmese bile, Hakk'ı bilip tanıması mümkündür. Bunun aksi ise, imkân dahilinde değildir. Bir de ilim, rükûn, amel ise bedenin vasfıdır. Ruh bedenden daha kıymetli olunca, ilim de amelden daha üstün olmuş olur. Biz, "hükmü" eşyayı tanıma diye tefsir ettik. Zira insan, eşyanın hakikatini ancak zihninde mahiyetlerin şekillerini hazır hale getirip, canlandırıp sonra da onların bir kısmını bir kısmına olumlu veya olumsuz olarak nisbet ettiğinde bilebilir. Ki işte hüküm denilen şey bu nisbet işidir. Daha sonra bu zihnî nisbet vâkıaya, görünür âlemdekine uyarsa bu zihnî nisbetin değişmesi imkansız olur, böylece de sapasağlam, çok muhkem olmuş olur. İşte bu gibi algılama ve idrakler, hikmet ve hüküm adını alırlar. Bu da Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"(Ey Rabbimiz) eşyanın mahiyetini bize olduğu gibi göster"* أَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ hadisinden kastedilen hususdur. "Salâh"a gelince, bu, aklî kuvvetin ifrat ve tefrit rezâletlerinin arasında orta bir yerde bulunmaktır. Bu böyledir, zira iki taraftan birinde ifrâta düşmek, diğerinde tefrit demektir, aksi de böyledir. O halde "salâh" ancak itidâl ve denge ile sağlanır. Hakiki itidâl, bölünmeyi kesinlikle kabul etmeyen bir bütün olup, bu âlemdeki beşeri fikirler de bu gibi şeyleri algılamaktan aciz olunca beşer, hâliyle az veya çok bu noktadan hep sapagelmiştir. Ancak ne var ki, mukarreblerin bu noktadan sapmaları, hissedilmeyecek derecede azdır. Halbuki, âsîlerin bu noktadan sapması ise, cidden son derece fazladır. İşte yaptığımız bu açıklamadan, "Ebrârın, iyilerin hasenâtı, mukarrebînin seyyieleri, hatalarıdır" şeklinde söylenen sözün gerçek ve hakikati ortaya çıkmıştır, ve yine **Hz. İbrahim** (a.s) *"ve beni salihlere kat"* deme ihtiyacını duymuştur.

Marifetullah Hakkında

2) Âyette geçen "حُكْمًا" (hüküm) ifadesiyle ilmin kastedildiği sabit olunca, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, Allah'tan kendisini ve sıfatlarını tanıma ilmini istediği sabit olmuş olur ki, bu da kulun kalbindeki mârifetullâhın ancak Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğine delâlet eder. Hz. İbrahim'in, *"ve beni sâlihlere kat"* sözü, kulun salih olmasının ancak Allah'ın yaratmasıyla olacağına delâlet eder. Âyetin bu ifadelerini, "lütuf fiilleri" anlamına almak, gerçekten uzak olan bir şeydir. Çünkü, muarızımıza göre, kudreti dahilinde olan bütün lütuf fiillerini, Allah zaten yapmaktadır. Binâenaleyh şâyet biz **Hz. İbrahim**'in buradaki duasını lütuf fiilleri anlamına alırsak, bu "hasıl-ı tahsil" talep etmek olur ki, bu yanlış bir şeydir.

3) **Hz. İbrahim**'in duasında talep edilen hüküm onun ya Allah'ı, ya da başkasını bilip, tanımak istemesidir. İkincisi bâtıldır, çünkü insanın bir şeyi bilip tanımaya hazır bir durumda iken, başka bir şeyi bilip tanımaya hazır hale geçmesi mümkün değildir. Binâenaleyh şâyet bu dua ile talep edilen şey, Allah'tan başkasını bilip tanıma arzusu olsaydı, Allah'tan başkasını bilip tanıma da Allah'ı bilip tanımaya, O'nun bilgisinde boğulmaya mani olunca, bu talep onun Allah'ın ilmine dalıp batmasına mani olacak bir şeyi istemek olur ki, bu caiz değildir. Çünkü, mârifetullâha dalıp batmanın üstünde, başka bir mükemmelik olamaz. O halde bu dua ile istenen şey, Allah'ı bilip tanıma olmuş olur. Sonra bu ilim ya imanın sıhhati şart olan Allah'ı bilip tanıma olur, ya da başkası. Birincisi olamaz, çünkü bu bütün mü'minler için bulunması gereken bir şey olduğuna göre, Hz. İbrahim'de nasıl bulunmaz. Bu, **Hz. İbrahim**'de de mevcüt olduğuna göre, onun bu ilmi elde etmeyi talep etmesi imkansız olur. O halde, bu dua ile istenen şeyin mârifetullâh hususunda, O'nun varlığını, bir mekânda olmadığını, bir yere hulûl etmediğini ve O'nun alîm, kâdir ve hayy bir zât olduğunu bilme derecesinden çok çok ilerde olan bir derece olduğu sabit olmuş olur. Bu ise ancak celâl sıfatlarına, yahut zâtının hakikatine vakıf olmak veyahut da mârifetullâh nûrunun, o kimsenin kalbinde zuhur etmesidir. Ayrıca burada sözlerin ifade edemeyeceği, hayâllerin beyan edemeyeceği birtakım haller söz konusudur. O hallere ulaşmak isteyen, eseri dinleyenlerden değil, bizzat kaynağa ulaşanlardan olsun.

2- İyi Bir Nam

İkinci istek: Hz. İbrahim وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ *"(Benden) sonrakiler içinde, benim için bir "lisân-ı sıdk" ver"* şeklindeki sözünün ifade ettiği hususdur. Bununla ilgili şu üç yorum yapılmıştır:

Birinci yorum: Hz. İbrahim (a.s), işe, insan için hem dünyada hem de ahirette yararlı olan zâtî mükemmelliği istemekle başlamıştır ki, bu ilim demek olan "hükm"ü istemesidir. Bundan sonra, dünyevi mükemmellikleri, bunun akabinde de uhrevî mükemmellikleri talep etmiştir. Dünyevi mükemmeliklerine gelince, bunların bir kısmı içsel, bir kısmı ise dışa aittir. Dahilî (içsel) olanlar, kişinin hem zâhirî, hem de bâtınî yaratılışıdır. Zâhirî yaratılış, alabildiğine maddi; bâtınî yaratılış da alabildiğine rûhanîdir. Binâenaleyh bu demektir ki **Hz. İbrahim** maddi olan hâli yani zâhirî yaratılışı bırakmış rûhani, manevi yani bâtınî yaratılışı istemiştir ki, bu, **Hz. İbrahim**'in *"ve beni sâlihlere kat"* sözünden kastedilen hususdur. Hârici olanlar ise mal ve makamdır. Mal, alabildiğine maddidir, makam ise alabildiğine manevidir. Binâenaleyh bu demektir ki **Hz. İbrahim** mal demek olan maddi hususu bırakmış, makam ve ebediyyen kalıcı olan zikr-i cemili, güzel yâdı, iyi bir nâmı istemek olan, manevi tarafı talep etmiştir ki bu da, **Hz. İbrahim**'in, *"(Benden) sonrakiler içinde, benim için bir "lisân-ı sıdk" ver"* sözünden kastedilen hususdur. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Hiç şüphesiz ki Allah, **Hz. İbrahim** (a.s)'e, *"Sonra gelenler arasında ona (iyi bir nam) bıraktık"* (Sâffât, 108) ifadesiyle, bunu vermiştir.

İmdi şâyet, "**Hz. İbrahim** (a.s)'in övülmeyi istemesinin maksadı nedir?" denilirse, buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

a) Bu, hikmet lisanıyla şudur: Biz, beşeri ruhların bir nebze müessir olduğunu, ancak ne var ki bunların bir kısmının zayıf olduklarını, böylece de müessir olamadıklarını ama bu ruhlardan bir grup bir araya gelince, bunların toplamının çoğu kez, her birinin teker teker yapamadıkları şeylere muktedir olduklarını beyân etmiştik.

Böyle bir hususiyet, maddeten müessir olan şeylerde de müşahede edilmektedir. Bunun böyle olduğu sabit olunca şimdi biz diyoruz ki: Tek bir insan, büyük bir cemaatin kendisini övüp ta'zim ettiği bir makamda bulunursa, onlar bir araya geldiğinde, çoğu kez onların himmetlerinin buna yönelmesi, o kimsenin mükemmelliğinin iyice artmasına sebep olur.

b) Bunun, kemâl lisanına göre izahı da şudur: Kendinde bulunan faziletler sebebiyle, insanlar arasında makbul bir kimsenin bu övülmesi ve şöhreti başkalarını da bu tür faziletleri kazanıp elde etmeye sevk eder.

İkinci yorum: Hz. İbrahim (a.s) Rabbinden, kendi zürriyetinden olmak üzere ahir zamanda, Allah'a dâvet edecek olan birini yaratmasını talep etmiştir ki, işte bu **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir. O halde **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"(Benden) sonrakiler içinde benim için bir "lisân-ı sıdk" ver"* ifadesiyle kastedilen, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesidir.

Hz. İbrahim'in Semavî Dinlerdeki Makamı

Üçüncü yorum: Bazı kimseler de, "Bununla, yeryüzündeki (semavi) din mensuplarının, **Hz. İbrahim** (a.s)'i sevme hususunda birleşmeleri kastedilmiştir" demişlerdir. Çünkü Allahu Teâlâ, ona bunu vermiştir, zira sen bütün (semavî) din mensuplarının **Hz. İbrahim** (a.s)'i dost edindiklerini görmektesin. Bazıları bu izahı, "kâfirin methine itibar edilmez" diyerek tenkit etmişlerdir. Ama buna da şu şekilde cevap verilebilir: Bundan maksat, kâfirin kâfir olduğu için methetmesi değil, tam aksine Hz. **İbrahim** (a.s)'in her insanın methettiği ve kalplerin kendisini sevdiği bir kimse olduğudur.

3- Cennete Varis Olmak

Üçüncü istek: Hz. İbrahim (a.s)'in وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ *"Beni, naîm cennetinin varislerinden kıl"* şeklindeki sözüyle ifade edilen istektir. Bil ki **Hz. İbrahim** (a.s), dünyevî mutlulukları isteyince, bundan sonra ahiret mutluluğunu da istemiştir ki, bu da "naîm cenneti"dir. **Hz. İbrahim** (a.s) naîm cennetini, varis olunacak şeye benzetmiştir; zira miras dünyada elde edilen bir nasiptir. Dolayısıyla, ahiret ganimetini de, dünya ganimetine benzetmiştir.

4- Babasının Affedilmesi

Dördüncü istek: Hz. İbrahim (a.s)'in وَاغْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ *"Babamı da bağışla. Çünkü o, dalâlete düşenlerdendir"* şeklindeki sözünün ifade ettiği hususdur. Bil ki **Hz. İbrahim** (a.s) kendisi için dünyevî ve uhrevî mutlulukları istemeyi bitirince, bunu kendisiyle alabildiğince alâkası bulunan birisi için de istemiştir ki, bu da babasıdır. İşte bundan dolayı **Hz. İbrahim** (a.s), *"Babamı da bağışla"* demiştir.

Af Dilemesinin İzahı

Hz. İbrahim (a.s)'in bu sözüyle ilgili olarak da şu üç izah yapılabilir:

a) Mağfiret Müslüman olma şartına bağlıdır. Neticeyi (meşrûtu) istemek şartı istemeyi de beraberinde getirir. O halde, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Babamı da bağışla"* şeklindeki sözünün neticesi, onun babasının Müslüman olması için dua etmiş olduğuna dayanır.

b) **Hz. İbrahim** (a.s)'in babası ona, Müslüman olacağını va'detmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İbrahim'in babasına olan istiğfarı, ancak ona ettiği bir vaadden dolayı idi"* (Tevbe, 114) buyurmuştur. İşte **Hz. İbrahim** (a.s) de babasına bu şarta bağlı olarak duâ etmiştir. Kâfire bu şarta bağlı olarak duâ etmek, imkansız değildir. Ama, *"Onun, Allah'ın bir düşmanı olduğu kendisince de besbelli olunca, o, ondan uzaklaştı"* (Tevbe, 114). Bu izâh tutarsızdır, çünkü bu şartla kâfire duâ etmek câizdir. Binâenaleyh şâyet **Hz. İbrahim** (a.s)'in babasına duâ etmesi bu şarta bağlı olmuş olsaydı, Cenâb-ı Hak **Hz. İbrahim** (a.s)'i bundan men etmezdi.

c) **Hz. İbrahim** (a.s)'in babası oğluna kendisinin içten **Hz. İbrahim** (a.s)'in dininde, zâhiren ise, takiyye ve endişeden dolayı **Nemrud**'un dininde olduğunu söylemiştir. **Hz. İbrahim** (a.s) de babasına durumun böyle olduğuna inandığı için duâ etmiştir. Ama **Hz. İbrahim** (a.s) tarafından, durumun tersine olduğu anlaşılınca, ondan uzaklaşmıştır. İşte bundan dolayı da duâsında, *"Çünkü o dalâlete düşenlerdendir"* demiştir. Binâenaleyh, **Hz. İbrahim** (a.s) babasının o anda dalâlette olmadığına inanmış olsaydı, bunu söylemezdi.

5- Mahşerde Rüsvay Olmamak

Beşinci İstek: Hz. İbralim (a.s), وَلَا تُخْزِنِى يَوْمَ يُبْعَثُونَ *"İnsanların kabirden kaldırıldıkları gün, beni rüsvay etme"* şeklindeki sözünün ifade ettiği hususdur. **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Buradaki "**ihzâ**" mastarı, ya aşağılık ve bayağılık demek olan "**hizy**" kökündendir, yahut da utanmak demek olan "**hazâye**" kökünden. Burada şöyle birkaç bahis bulunmaktadır.

Birinci bahis: Hz. İbrahim (a.s)'in, *"Beni rüsvay etme"* şeklindeki sözü, onun *"Cezâ gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* (Şuarâ, 82) şeklindeki sözünde de beyan ettiğimiz gibi, Allah'a hiçbir şeyin zorunlu ve vacip olmadığına delâlet eder.

İkinci bahis: Birisi şöyle diyebilir: "Hz. İbrahim (a.s) önce, *"Beni, naîm cennetinin varislerinden kıl"* deyip, cennet de, her ne zaman mevcut olduğunda, rezil rüsvay olma bulunmayacağına göre daha nasıl bundan sonra, *"beni rezil rüsvay etme"* demiştir. Bir de Cenâb-ı Hak, *"Bu gün, gerçekten*

rüsvaylık, zillet ve azab kâfirlerin üstünedir" (Nahl, 27) buyurmuştur. Binâenaleyh rezil rüsvaylık sadece kâfirlerin bir hissesi olduğuna göre, masum bir peygamber, bundan daha nasıl korkup endişe edebilir?" **Cevap:** Ebrârın hasenâtının, mukarrabinin seyyiâtı olması gibi, aynı şekilde ebrârın dereceleri de, mukarrabinin derekeleri mesâbesindedir. Herkesin hor ve hakirliği kendi derecesine göredir.

Üçüncü bahis: Keşşaf sahibi şöyle der: "يُبْعَثُونَ" kelimesindeki "vâv" zamirinin mercii, ya malum oldukları için "kullar"dır, yahut da "sapıtanlar"dır.

Kalb-i Selîm Sahipleri

Hz. İbrahim (a.s)'in إِلَّا مَنْ أَتَى اللهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ *"Allah'a selim bir kalple gelenler müstesnâ"* şeklindeki sözüne gelince, bil ki Allahu Teâlâ ona bu vasfı ve niteliği vermiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz, İbrahim de onun fırkasındandı. Çünkü o, Rabbine tertemiz bir kalp ile gelmiştir"* (Sâffât, 83-84) buyurmuştur.

Sonra buradaki istisnâ hakkında da şu izahlar yapılmıştır:

a) Sana "Zeyd'in malı ve oğulları var mıdır?" denildiğinde sen, "onun malının ve çocuklarının bulunmadığını ama bunun yerine selîm bir kalbinin bulunduğunu kastederek, "Onun malı ve oğulları kalbinin selîm oluşudur" dersin. İşte âyette de böyledir.

b) Biz, bu sözü manaya hamleder, âyette bahsedilen mal ve oğulları ifadesini zengin olma anlamına alırız. Buna göre sanki, "O günde ancak, Allah'a selîm bir kalp ile gelenin zenginliğinden başka hiçbir zenginlik fayda vermez" denilmiştir. Çünkü kişinin dini konusundaki zenginliği, dünyası hususundaki zenginliğinin malı ve çocukları ile olması gibi, kalbinin selîm oluşu iledir.

c) Biz, âyetteki "**men**" edatını "**yenfau**" fiilinin, mef'ûlü yaparız. Buna göre mana, "Mal ve evlât ancak malının yanı sıra kalbi de selîm olan kimseye fayda verir. Çünkü o, malını Allah'a taat yolunda infâk etmiştir. Oğullarını dine irşâd ettiği için, evlâtlarıyla birlikte kalbi de selîm olan kimseye fayda vermiştir" şeklinde olur ki, bu izaha göre, yine âyetin manası, "Bunlar ancak, Allah'a mal ve oğullar imtihanından selîm ve kurtulmuş olan bir kalp ile gelene fayda verir" şeklinde olur.

Âyetteki "selîm" ile ilgili şu üç izah yapılmıştır:

1) En doğru izâha göre, bununla kalbin cehaletten ve kötü huylardan uzak (selîm) oluşu kastedilmiştir. Bu böyledir. Çünkü bedenin sıhhat ve selâmeti, uygun olan mizaç, terkip ve birleşmeden ibaret olunca, onun hastalığı da bu üç şeyin birisinin bozulması demektir. Aynen bunun gibi, kalbin sıhhat ve selâmeti de, uygun olan şeylerin mevcut olması demektir ki, bu uygun şeyler de ilim ve güzel huydur. Kalbin hastalanması ise, bu iki şeyden birisinin bulunmaması demektir. O halde **Hz. İbrahim** (a.s)'in *"Allah'a kalb-i selîm ile gelenler müstesnâ.."* ifadesi, "O kalbin, bozuk inançlardan, dünyevî şehvet ve lezzetlere meyletmekten uzak ve beri olması" demektir.

İmdi eğer, "bu âyetin zahiri, kalb-i selîm sahibi kimsenin, kurtuluşa ermesi gerektiğine, bu hususta dilin ve elin sâlim olmasına ihtiyaç kalmadığına delâlet eder" denilirse, buna şu şekilde cevap verilebilir: İnsana esas tesir eden kalbidir. Dili ve uzuvları ise, kalbine tabidir. Binâenaleyh kişinin kalbi selîm (iyi) olursa, bunlar da selîm olurlar. Eğer kişinin eli ve dili selîm değilse, bundan kalbinin de selîm olmadığı anlaşılır.

2) Selîm, Allah korkusundan ötürü insanları tenkit edendir.

3) Selîm, selâmete eren, İslam olan, müsâlemet eden (sulh seven) ve teslimiyet gösteren demektir. Allah en iyi bilendir.

Ahiretteki Durum

وَاُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴿٩١﴾ وَقِيلَ لَهُمْ اَيْنَ مَا
كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ اَوْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٩٣﴾ فَكُبْكِبُوا
فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُنَ ﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ اِبْلِيسَ اَجْمَعُونَ ﴿٩٥﴾ قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ
﴿٩٦﴾ تَاللّٰهِ اِنْ كُنَّا لَفِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٩٧﴾ اِذْ نُسَوِّيكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٩٨﴾
وَمَا اَضَلَّنَا اِلَّا الْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾ فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ
﴿١٠١﴾ فَلَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٢﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ
اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾

"Cennet müttakilere yaklaştırılmıştır (o gün). Cehennem de azgınlara açılıp gösterilmiştir ve onlara, "Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede? Size yardım ediyorlar mı, yahut kendilerine yardımları

dokunuyor mu?" denilmiştir. Artık onlar da, o azgınlar da, İblis'in orduları da toptan, yüz üstü o (cehennem) içerisine atılmışlardır. Orada birbirleriyle çekişerek şöyle dediler: "Allah'a yemin olsun ki, gerçekten biz apaçık bir sapıklık içinde idik. Çünkü sizi âlemlerin Rabbi ile bir seviyede tutuyorduk. Bizi o mücrimlerden başkası saptırmadı. Artık bizim için ne şefaatçiler, ne de candan bir dost yok. Keşke bizim için bir geri dönüş olsaydı da, biz de mü'minlerden olsaydık" Şüphesiz ki bunda mutlak bir ibret vardır. Fakat onların çoğu iman edici değillerdir. Senin Rabbin muhakkak ki, azîzdir rahîmdir" (Şuarâ, 90-104).

Bil ki **Hz. İbrahim** (a.s) o âhiret gününü anlatmak için, şu üç şeyi zikretmiştir:

a) *"Cennet, müttakilere yaklaştırılmıştır (o gün)." Cehennem de azgınlara açılıp gösterilmiştir"* ifadesi. Bu, "Cennet, bazen Saîd (mutlu) kimselerin durdukları yere yaklaşır. Onlar oraya bakarlar ve oraya götürülüp toplanacakları için sevinirler. Cehennem de şakî (bedbaht) kimselere gösterilir. Onlar da neticede oraya sürülecekleri için üzülürler. Cenâb-ı Hak, cennetlikleri anlatırken, *"Cennet, uzak olmaksızın müttakilere yaklaştırılır"*(Kâf, 31) ve cehennemlikleri anlatırken de, *"Onlar onu yakın görünce, kâfirlerin yüzleri kötü bir hale getirilir"* (Mülk, 27) buyurmuştur. Allahu Teâlâ bunu, mü'minler için peşin bir sevinç, kâfirler için büyük bir gam olsun diye böyle yapmıştır.

Kübkibû Kelimesinin Manası

b) *"Onlara, "Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede? Size yardım ediyorlar mı, yahut kendilerine yardımları dokunuyor mu?" denilmiştir. Artık onlar da, azgınlar da, İblisin orduları da toptan, yüz üstü o (cehennem) içerisine atılmışlardır"* ifadesi. Bu "Nerede ilahlarınız? Onlar size, yardım etmek suretiyle faydalı olamayacaklar mı? Yahut intikamlarını alarak, kendi kendilerine de fayda veremeyecekler mi?" demektir. Çünkü hem o putperestler, hem de putlar, cehennemin yakıtıdırlar. Bu da, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"(Onlar) toptan yüz üstü o (cehennem) içerisine atılmışlardır"* ifadesinden anlaşılmaktadır, yani "o putlara ve onlara tapanlara cehennem gösterilecek" demektir. "كُبْكِبُوا" kelimesi tekrar tekrar yüz üstü atılmayı, yuvarlanmayı ifade eder. Lafızdaki (hece) tekrarı manadaki tekrara bir delil kılınmıştır.

Buna göre sanki, "Cehennemlikler, oraya atıldıklarında, cehennemin dibine ulaşıncaya kadar, bir yumak gibi yuvarlana yuvarlana giderler." İblisin orduları "ifadesi de, İblis'e tâbi olan âsi insan ve cinler demektir.

Müşriklerle Putların Yüzleştirilmesi

c) *Orada birbirleriyle çekişerek şöyle dediler: Allah'a yemin olsun ki gerçekten biz apaçık bir sapıklık içinde idik. Çünkü sizi, âlemlerin Rabbi ile bir seviyede tutuyorduk"* ifadesi. Bil ki bu ifadenin zâhirine göre, tapanlar tapılanlara düşman-hasım olmuş ve onlarla bu şekilde hitap edip çekişmişlerdir. Binâenaleyh putların durumu şu iki şekilden biri üzere olacak:

1) Ya Allahu Teâlâ âhirette putları cehennemliklerin azap olunduğu (bunun için yakılan) cansızlar olarak yaratır. Böyle olması halinde, onlara hitap etmek doğru olmaz. Bu durumda putperestlerin, *"Çünkü sizi, âlemlerin Rabbi ile bir seviyede tutuyorduk"* şeklindeki sözlerini, putlara bir hitap olarak almamak gerekir.

2) Yahut da, Allahu Teâlâ'nın o putlara, cehennemde hayat vereceği söylenebilir. Fakat bu da mümkün değildir. Çünkü onların, başkalarının kendilerine tapmasında bir kusurları yok. Binâenaleyh doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: "Onlar bu sözü, putların şekillerini, kendilerini gördükleri zaman, ya büyük hatalarını itiraf tarzında, yahut da hitap olsun diye değil, pişmanlıklarını göstermek için, bu şekilde söylemişlerdir. Bunun gerçekte bir hitap olduğu neticesine bizi götüren şey ise, onların, *"Bizi, o mücrimlerden başkası saptırmadı"* şeklindeki sözleridir. Onlar, bu sözle, kendilerini putlara tapmaya sevk eden, cinleri ve insanları kastetmişlerdir. Bu da tıpkı onların, *"Ey Rabbimiz biz, liderlerimize ve büyüklerimize uyduk. Onlar da bizi yoldan saptırdılar"* (Ahzab, 67) şeklindeki sözleri gibidir.

"Şefaatçi ve Dost"tan Maksat

Onların, *"Artık bizim için ne şefaatçiler,* yani mü'minler için gördüğümüz gibi, meleklerden ve peygamberlerden şefaatçilerimiz, *"ne de candan bir dost",* yani mü'minler için gördüğümüz gibi dostlar yok." Çünkü Âhirette birbirine dostluk gösterecek olan, sadece mü'minlerdir. Ehl-i cehennem arasında ise, karşılıklı bir düşmanlık ve kin olacaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Müttakiler müstesnâ, bugün dostlar birbirinin düşmanıdır"* (Zuhruf, 67) buyurmuştur.

Yahut bu ifâdelerin manası, "Bizim, dünyada iken kendilerini şefaatçi ve dost sandığımız kimselerden, burada ne bir şefaatçi, ne candan bir dost var" şeklindedir. Çünkü ehl-i cehennem putlarının Allah yanında kendileri için şefaatçi olacağına inanıyorlardı. Yine onların, insan şeytanlarından dostları vardı.

Yahut onlar, bir tehlikeye düştüklerinde, dostlarının ve şefaatçilerinin kendilerine fayda veremediklerini ve hiçbir zararı gideremediklerini anladılar ve *"ne şefaatçiler, ne candan bir dost yok!"* şeklindeki sözleriyle, onlar için bunların bir faydası olmadığını anlatmak istemişlerdir. Çünkü faydalı olmayan, yok hükmündedir. "**Hamîm**" ihtimâm "اِحْتِمَام" kökünden olup, "اِحْتِمَام" (ihtimâm) demektir. **İhtimâm** "Onu ilgilendiren şeyin, seni de ilgilendirmesi" demektir. Yahut bu, özel hâlis-muhlis dost demek olan "اَلْحَامَّةُ" (hâmme) kelimesinden müştaktır. Örfte şefaatçiler çok, dostlar ise pek az olduğu için, bu kâfirler sözlerinde şefaatçileri çoğul, dostu tekil olarak getirmişlerdir. Çünkü bir zalimin, baskısı ile imtihan olunan kimse, bazen kendisine şefaatçi olsunlar ve acısınlar diye, beldesinden büyük bir kalabalığı ayağa kaldırabilir. Arzuna uygun dost demek olan "sadîk" ise, "kartal yumurtasından" daha kıymetli ve nâdirdir. Bunların, "sadîk" (dost) kelimesi ile, bir grubu kastetmiş olmaları da mümkündür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların, *"Keşke bizim için bir geri dönüş olsaydı da biz de mü'minlerden olsaydık"* dediklerini ve dünyaya tekrar dönmeyi temenni ettiklerini nakletmiştir. Bu gibi yerlerde lev (eğer) kelimesi, temenni manasını ifâde eder. Buna göre sanki, لَيْتَ لَنَا كَرَّةً "Keşke bize bir dönüş daha olsaydı" denilmek istenmiştir. Bu böyledir, çünkü "**lev**" ile "**leyte**" arasında, mana bakımından bir ilgi vardır. Buradaki "**lev**" kelimesinin asıl manasında alınıp, cevabının mahzûf olduğunun söylenmesi de mümkündür. Buna göre cevap, "Eğer dönüş olsaydı, şöyle şöyle yapardık" şeklindedir.

Cübbâî şöyle demiştir: "Onların, فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ *"mü'minlerden olsaydık"* şeklindeki sözleri, iman ettiklerini gösteren bir cümle değil, böyle bir azim taşıdıklarını gösteren bir cümledir. Çünkü eğer bu, onların iman ettiklerini haber veren bir cümle olsaydı, bunun doğru olması gerekirdi. Çünkü âhirettekilerden yalan sâdır olmaz. Halbuki Allahu Teâlâ, *"Eğer onlar geri (dünyaya) gönderilselerdi, yine o nehyolundukları şeye dönerlerdi"* (En'am, 28) buyurmuştur. **Cübbâî**'nin bu görüşünün yanlış olduğunun izahı, En'am Sûresi'nin tefsirinde geçmişti.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, istidlâl etmek isteyenler, **Hz. İbrahim** (a.s) hadisesinde bir âyet (ibret) bulunduğunu beyan buyurmuş bunun akabinden de, وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ *"(Fakat) onların çoğu iman edici değillerdir"* buyurmuştur. Çoğu müfessirler, bu ifâdeyi **Hz. İbrahim** (a.s)'in kavmi ile ilgili kabul etmişlerdir.

Sonra Allahu Teâlâ, bütün bu delillere rağmen, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kavminin çoğunun ona iman etmediklerini beyan buyurmuştur ki, bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in kavminin kendisini yalanlamalarından dolayı duyduğu üzüntü için bir teselli olur.

Hak Teâlâ'nın وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ *"Senin Rabbin muhakkak ki azîzdir, rahîmdir"* ifadesi, "O, hemen intikam almaya kâdirdir. Fakat iman etsinler diye, onlara zaman tanıyarak rahmetini göstermektedir" demektir.

3- Hz. Nûh (a.s) Kıssası

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحِ نِالْمُرْسَلِينَ ﴿١٠٥﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ نُوحٌ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٠٦﴾ اِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ اَمِينٌ ﴿١٠٧﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿١٠٨﴾ وَمَآ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِىَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿١١٠﴾ قَالُوٓا اَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْاَرْذَلُونَ ﴿١١١﴾ قَالَ وَمَا عِلْمِى بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٢﴾ اِنْ حِسَابُهُمْ اِلَّا عَلٰى رَبِّى لَوْ تَشْعُرُونَ ﴿١١٣﴾ وَمَآ اَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٤﴾ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿١١٥﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ ﴿١١٦﴾ قَالَ رَبِّ اِنَّ قَوْمِى كَذَّبُونِ ﴿١١٧﴾ فَافْتَحْ بَيْنِى وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِى وَمَنْ مَعِىَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١١٩﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَ ﴿١٢٠﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٢١﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٢﴾

"Nûh kavmi gönderilen (peygamberleri) yalanladı. Hani kardeşleri Nûh onlara demişti ki: "İttikâ etmez misiniz? Şüphesiz ben, size gönderilmiş emîn bir peygamberim. Artık Allah'tan ittikâ edin ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim, âlemlerin Rabbinden başkasına âit değildir. O

halde Allah'tan korkun ve bana itaat edin." Dediler ki: "Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken biz sana iman eder miyiz?" (Nûh) dedi ki: "Benim, onların neler yapmakta oldukları hususunda bilgim yok. Onların hesabı, Rabbimden başkasına ait değildir, eğer ince düşünürseniz ve ben o mü'minleri (sizin hatırınız için) kovacak da değilim. Ben apaçık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim." Dediler ki: "Ey Nûh, sen vazgeçmezsen, muhakkak ki taşlananlardan olacaksın." (Nûh) dedi ki: "Rabbim, kavmim beni yalanladı. Binâenaleyh benimle onların arasındaki hükmü sen ver, beni ve beraberimdeki mü'minleri kurtar." Bunun üzerine biz de, onu ve beraberinde olanları, o dolu geminin içinde kurtardık. Sonra arkalarından, arta kalanları boğduk. Şüphe yok ki, bunda elbette bir âyet var. (Fakat) onların çoğu iman etmezler. Şüphesiz ki senin Rabbin, azîz ve rahîmdir?
(Şuarâ, 105-122).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e kavminden gördüğü şeyler karşısında onu teselli etmek için, **Hz. Musa** (a.s) ile **Hz. İbrahim** (a.s)'in kıssalarını anlatınca, ona yine **Nûh** (a.s)'un kıssasını da anlatmıştır ki, onun kıssası diğerlerininkinden daha mühimdir. Çünkü o, dokuz yüz elli sene, kavmini hakka davet etmiş, bununla beraber kavmi yine de onu yalanlamıştır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ *"Nûh kavmi (...) yalanladı"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, (müennes olarak) "كَذَّبَتْ" buyurmuştur, çünkü "**kavm**" kelimesi müennes olup, onun ism-i tasgîri "اَلْقُوَيْمَةُ" (el-kuveymetu) "kavimcik" şeklinde gelir.

Nûh Hakkında Mürselîn Denilmesi

Cenâb-ı Hak onlardan, şu iki sebepten dolayı peygamberleri yalanladıklarını nakletmiştir:

1) Onlar her ne kadar **Nûh** (a.s)'u yalanlamışlarsa da, fakat ne var ki, onların **Nûh** (a.s)'u yalanlamaları manen başkalarını da yalanlamayı kapsamaktadır. Zira, peygamberlerin bilgi elde etmelerinin yolu farklı farklı değildir, değişmez. İşte mana bakımından Cenâb-ı Hak onların, peygamberlerin (tamamını) yalanladıklarını nakletmiştir.

2) **Nûh** (a.s)'un kavmi, ya zındıklardan ya da Brahmanlardan oldukları için Allah'ın tüm peygamberlerini yalanlamışlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın اَخُوهُمْ *"kardeşleri"* ifadesine gelince, çünkü Nûh (a.s) onlardan birisiydi. Nitekim Araplarda, "Ey onlardan olan birisi" manasını kastederek, "يَا اَخَا بَنِى تَمِيمٍ" (Ey, Temimoğullarının kardeşi) derlerdi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Nûh** (a.s)'un, önce onları korkuttuğunu, sonra da kendisini vasfettiğini nakleder. Korkutmasına gelince, bu, onun اَلَا تَتَّقُونَ *"İttika etmez misiniz?"* ifadesidir.

Bil ki, topluluk o dinleri taklit yoluyla benimsemiştir. Mukallit korkutulduğunda korkar, kalbinde korku bulunmadığı sürece de, istidlâlle meşgul olmaz. İşte bu sebepten dolayıdır ki **Nûh** (a.s) *"İttikâ etmez misiniz?"* ifadesini, bütün sözlerinin başına getirmiştir.

Kendisini vasfetmesine gelince, bu da şu iki şeyledir:

1) Onun, اِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ اَمِينٌ *"Şüphesiz ben, size gönderilmiş emîn bir peygamberim"* cümlesidir. Bu böyledir, zira o onlar arasında tıpkı **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in Kureyşliler arasında emîn olarak tanınması gibi, emânet ve doğrulukta şöhret bulmuştu. Buna göre sanki, "Ben daha önce emîn ve doğru sözlü idim. O halde beni bugün nasıl itham ediyorsunuz?" demiştir.

2) Onun, وَمَا اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ *"Ben bana karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum"* ifadesidir. Yani, o insanları, (paraya) tamah ettiğinden dolayı davet etmektedir zannına düşülmesin diye, "şu anda ifa etmekte olduğum nübüvvet ve risâlet görevine mukabil hiçbir ücret istemiyorum" demektir. Buna göre eğer, ittika etme emri niçin tekrarlanmıştır?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Nûh (a.s) birinci ifadede, "Ben Allah'ın Resûlü olduğum halde, bana muhalefet etmekten kaçınmaz, ittika etmez misiniz?" manasını murat etmişken, ikincide ise, "Ben, sizden hiçbir ücret de almazken siz bana muhalefet etmekten ittika etmez misiniz?" manasını kastetmiştir. Binâenaleyh, bunlar mana cihetinden birbirinden farklı olup, bunda bir tekrar bulunmamaktadır. Mesela bazen bir kimse, başkasına, (çocuğuna) "Küçük iken seni bakıp büyüttüğüm halde, bana asi olmak konusunda Allah'tan ittika etmez misin? Büyüdüğünde de seni okuttuğum halde bana karşı gelme hususunda Allah'tan korkmaz mısın?" der. Nûh (a.s) Allah'tan ittikâyı, kendisine itaat emrinden önce getirmiştir, çünkü Allah'tan ittika etmek, ona itaat etmenin de bir illeti ve sebebidir. O da işte illeti ma'lûlden (neticeden) önce zikretmiştir.

Sade İnsanlarla Beraberlikten Kaçınma

Nûh (a.s) onlara bunu söyleyince, onlar da ona اَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْاَرْذَلُونَ *"Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken, biz sana iman eder miyiz?"* diyerek cevap vermişlerdir.

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "شَاهِدٌ" (şahid) ve "اَشْهَادٌ" (eşhâdun-şahitler) kelimelerinde olduğu gibi ya "تَابِعٌ" **(tâbiun)** kelimesinin çoğulu olmak üzere, ya da "بَطَلٌ" (batalun-kahraman) ve "اَبْطَالٌ" (kahramanlar) kelimelerinde olduğu gibi "تَبَعٌ" (tebe'un) kelimesinin çoğulu olmak üzere "اَتْبَاعُكَ الْاَرْذَلُونَ" (Etbâ'uke) şeklinde de okunmuştur. Buradaki vâv harfi hâl için gelmiş olup, onun hakkı kendisinden sonra gelen "اِتَّبَعَكَ" ifadesinin başında bir "قَدْ" edatının takdir edilmesidir. "اَلْاَرْذَلُونَ" kelimesi burada vâv nûn ile (cem-i müzekker salim) çoğul yapılmışken, هُمْ اَرَاذِلُنَا *"onlar en aşağı tabakalarımızdandırlar"* (Hûd, 27) âyetinde cem-i teksir üzere, çoğul yapılmıştı. "**Rezâlet**" ise, değersizlik, aşağılık anlamındadır. Onlar onları sırf nesep cihetinden düşük ve dünyadan payları da az olduğu için bayağı kimseler olarak nitelemişlerdir. Yine (**Nûh** (a.s)'a tabi olanların) mesela terzilik ve hacamat (kan alma) gibi, (o zamanlar aşağı görülen) aşağı dereceden meslek erbabı oldukları da söylenmiştir.

Bil ki bu delil (şüphe) son derece yanlıştır. Çünkü **Nûh** (a.s) insanların tamamına peygamber olarak gönderilmiştir. Binâenaleyh, bu konudaki durum fakirlik veya zenginlik sebebiyle, ya da geçim vasıtasının şerefli olması ya da olmamasıyla değişmez. **Nûh** (a.s) da onlara, şu gerçek cevapla mukabele etmiştir: وَمَا عِلْمِى بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Benim, onların neler yapmakta oldukları hususunda bilgim yok."* Bu söz onların **Nûh** (a.s)'a tabi olanları, buna rağmen bilerek ve istidlâlde bulunarak değil de, hevâ ve arzularına uyarak iman etmeye nisbet etmiş olduklarına delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak bunu onlardan, *"Basit ve zahirî bir görüşle (uyan) en aşağı tabakalarımızdan"* (Hûd, 27) âyetinde de nakletmiştir. Daha sonra اِنْ حِسَابُهُمْ اِلَّا عَلٰى رَبِّى *"Onların hesabı, Rabbimden başkasına ait değildir"* demiştir. Bunun "onların durumu hakkında biz ancak, gizli olana değil de, zahire itibar ederiz" manasında olması muhtemeldir. **Nûh** (a.s), *"Onların hesabı, Rabbimden başkasına ait değildir" deyip,* onlar da bunu tasdik etmeyince, o bunun peşinden لَوْ تَشْعُرُونَ *"eğer ince düşünürseniz..."* ifadesini getirmiştir.

Daha sonra ise وَمَا اَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ *"Ve ben, o mü'minleri (sizin hatırınız için) kovacak da değilim"* demiştir. Bu ifade sanki, o münkirlerin, **Nûh**

(a.s)'dan, kendisine ittibâ edebilmeleri ya da buna daha yakın olabilmeleri için, o mü'minleri yanından uzaklaştırmasını istemiş olduklarına bir delâlet gibidir. Böylece **Nûh** (a.s) kendisini onları tard etmekten alıkoyanın, onların kendisine iman etmiş olmaları olduğunu beyan etmiş, sonra da, yüklenmiş olduğu risalet göreviyle amaçlanan gayenin buna mani olduğunu açıklayarak اِنْ اَنَا اِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ *"Ben apaçık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim..."* demiştir. Bundan murat şudur: "Ben, beni yalanlayanı ve nübüvvetimi kabul etmeyeni korkutuyorum. Binâenaleyh kim kabul ederse, o (bana) yakındır; kim de reddederse, o da uzaktır." **Nûh** (a.s) onlara olan cevabını tamamlayınca, onlar ise, ancak tehdit ve korkutma ile mukabelede bulunmuşlar ve لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ *"Ey Nûh, sen vazgeçmezsen, muhakkak ki taşlananlardan olacaksın..."* demişlerdir. Bunun anlamı şudur: "Onlar, **Nûh** (a.s)'u, taşlayarak öldürmekle korkutmuşlardır." Bunun üzerine **Nûh** (a.s) da, onların felâha ulaşamayacaklarına dair bir ümitsizlik ve ye's hasıl olmuş, bunun üzerine de **Nûh** (a.s) رَبِّ اِنَّ قَوْمِى كَذَّبُونِ * فَافْتَحْ بَيْنِى وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا *"Rabbim, kavmim beni yalanladı. Artık benimle onların arasındaki hükmü sen ver"* demiştir. Bundan gaye, onların yalanladığını Allahu Teâlâ'ya bildirmek değildir, çünkü O Âlimu'l-gayb ve şehâdet olan, Allah'ın en iyi bilen olduğunu bilmektedir. Fakat o bununla, "Bana eziyet ettiklerinde, Allah'ım ben onlara bedduâda bulunmuyorum... Ben ancak ve ancak senin ve senin dinin için sana yakarıyorum... Onlar, vahyin ve risaletin hususunda beni yalanladıkları için benimle onların arasındaki hükmü sen ver Allah'ım..." manasını murat etmiştir. "**Fitâhat**" kelimesi, "hükmetmek" anlamına gelir. "**el-Fettâh**" ise, hükmeden, hakim anlamındadır, zira hakim zor ve muğlak meseleleri çözümler. Buradaki hükümden maksat ise, onların üzerine bir ceza indirmektir. Zira o, hemen peşinden وَنَجِّنِى *"Beni kurtar"* demiştir. Şâyet bu hükümden maksat, ceza indirmek olmasaydı, bundan sonra "kurtarmak" ifadesinin zikredilmesinin hiçbir anlamı olmazdı. Onun kıssası hakkındaki açıklamalar, daha önce geniş bir biçimde A'râf ve Hûd sûrelerinde geçmişti.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ *"Bunun üzerine biz de, onu ve beraberinde olanları o dolu geminin içinde kurtardık"* buyurmuştur. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "اَلْفُلْكُ" kelimesi gemi anlamında olup, çoğulu da "اَلْفُلُكُ" (el-fülük)dür. Nitekim Allah مَوَاخِرَ *"Gemilerin orada (suları) yararak gittiklerini görüyorsun"* (Nahl, 14) buyurmuştur. Buna göre kelimenin müfredi "قُفْلٌ" (kufl) vezninde, çoğulu da "اُسُدٌ" (usud) vezninde

olmak üzere "فُلْكٌ" (fülük)dür. "**Meşhûn**" dolu anlamına gelir. Denildiğine göre **Nûh** (a.s) gemiyi atlar ve adamlarla iyice doldurdu. Binâenaleyh bu, **Nûh** (a.s)'la birlikte kurtulanların bir çokluk olduğuna, geminin onlarla ve onların yanında bulunanlarla dolduğuna delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Hak, onları kurtardıktan sonra, diğerlerini boğduğunu, onları boğmasının mü'minleri kurtarmasından sonra olduğunu beyan etmiştir.

4- Hz. Hûd (a.s)'un Kıssası

كَذَّبَتْ عَادٌ ِالْمُرْسَلِينَۚ ﴿١٢٣﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ هُودٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ ﴿١٢٤﴾
اِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ اَمِينٌۙ ﴿١٢٥﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِۚ ﴿١٢٦﴾ وَمَآ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ
مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِىَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَۙ ﴿١٢٧﴾ اَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ اٰيَةً تَعْبَثُونَۙ
﴿١٢٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَۚ ﴿١٢٩﴾ وَاِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَۚ
﴿١٣٠﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِۚ ﴿١٣١﴾ وَاتَّقُوا الَّذِىٓ اَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ ﴿١٣٢﴾
اَمَدَّكُمْ بِاَنْعَامٍ وَبَنِينَۙ ﴿١٣٣﴾ وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍۚ ﴿١٣٤﴾ اِنِّىٓ اَخَافُ عَلَيْكُمْ
عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٣٥﴾ قَالُوا سَوَآءٌ عَلَيْنَآ اَوَعَظْتَ اَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَۙ
﴿١٣٦﴾ اِنْ هٰذَآ اِلَّا خُلُقُ الْاَوَّلِينَۙ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَۚ ﴿١٣٨﴾ فَكَذَّبُوهُ
فَاَهْلَكْنَاهُمْۗ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةًۗ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ
الْعَزِيزُ الرَّحِيمُۧ ﴿١٤٠﴾

"Âd (kavmi) de, gönderilen (peygamberleri) yalanladı. Hani kardeşleri Hûd onlara demişti ki: "İttikâ etmez misiniz? Şüphesiz ki ben size gönderilmiş emin bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Sizden buna karşı hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak Rabbü'l-âlemin'e aittir. Siz, her yüksek yerde bir alâmet binâ edip eğlenir misiniz? Ebedî yaşayacağınızı umarak, yer altında su mahzenleri edinir misiniz? Tutup yakaladığınız vakit, zorbalar gibi yakalar mısınız? Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Size bilip durduğunuz imkânlar (nimetler) veren, size davarlar, oğullar, bağlar, ırmaklar ihsan eden (Allah'tan) korkun. Ben, gerçekten üstünüze büyük bir günün azabının (gelmesinden)

korkuyorum." Dediler ki: "Va'z etsen de, va'z edicilerden olmasan da bize göre birdir. Bu, evvelkilerin âdetinden başka (bir şey) değildir. Biz azaba uğratılacaklardan da değiliz." Böylece onu yalanladılar, biz de kendilerini helâk ettik. Şüphesiz bunda, bir ibret vardır elbet. (Fakat) onların çoğu iman ediciler değildir. Gerçekten senin Rabbin, azîz ve rahîmdir" (Şuarâ, 123-140).

Bil ki, bu hadisenin ve **Nûh** (a.s)'un kıssasının başlangıçları aynıdır. Binâenaleyh, yeniden tefsir etmenin faydası yoktur. İmdi Allahu Teâlâ, **Hûd** (a.s)'un kavmine söylediği şeylerin şu üç şey olduğunu belirtmiştir:

Bu Kavme Mahsus Hitaplar

1) Onun, أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ ءَايَةً تَعْبَثُونَ *"Siz, her yüksek yerde bir alamet bina edip, eğlenir misiniz?"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Âyetteki "رِيعٌ" kelimesi, râ'nın fethasıyla "رَيْعٌ" (Rey') şeklinde de okunmuştur ki, yüksek yer, tepe demektir. Arapların, "yüksekliği ne kadardır" anlamındaki لَمْ رَيْعٌ أَرْضِكَ "Arazinin yüksekliği, râkımı ne kadardır" sözleri de bu manadadır.

Âyet Kelimesinin Burada Manası

Âyette geçen "آيَةٌ" sözü de, "alâmet" demektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Onlar, her yüksek yere, **Hûd** (a.s)'a gidenlerle eğlenmek için ona giden yollar üzerinde köşkler yapmışlardır."

b) Onlar, övünmek için, bu sayede zenginlikleri anlaşılsın diye yüksek yerlere binalar yapmışlardı. Böylece onlar, bundan nehyolundular ve onlar abesle meşgul olmakla vasfolundular.

c) Onlar, yolculukları esnasında yıldızlar yardımıyla yol bulan kimselerdi. Ama, buna rağmen onlar, yolları üzerine yol alameti olsun diye yüksek yüksek köşkler yapmışlardı. Oysa yıldızlar sayesinde bunlara ihtiyaçları olmadığı için onların bu hareketi abes addedilmiştir.

d) Onlar, her yüksek yere de güvercin burçları yapmışlardır.

Mesâni'

2) Onu وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ *"Ebedi yaşayacağını umarak, yer altında su mahzenleri edinir misiniz?"* sözüdür. Âyetteki **"el-mesâni'"** su kanalları, su mahzenleri demektir. Bu kelimenin kuvvetli köşkler ve kaleler

anlamına geldiği de söylenmiştir. "لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ" yâni, "Çünkü sizler, dünyada ebedi kalmayı umuyordunuz" demektir. Yahut da bu ifadenin anlamı, "sizin durumunuz tıpkı ebedi yaşayacağına inanan kimsenin durumu gibidir" şeklindedir. **Ubeyy İbn Ka'b**'ın mushafında da كَأَنَّكُمْ تَخْلُدُونَ"Sanki ebedi kalacakmışsınız gibi" şeklinde yazılmıştır. Tâ'nın dammesi ile, şeddeli ve şeddesiz olarak "تُخَلَّدُونَ" ve "تُخْلَدُونَ" şeklinde de okunmuştur. Bil ki âyette bahsedilenlerden birincisi, ya israfa, yahut da böbürlenmeye götürdüğü için, kınanmıştır. İkincisi de, tül-i emele ve dünyanın, ebedi karargâh değil de uğrak yeri olduğundan habersiz olmaya delâlet ettiği için kınanmıştır.

3) Onun وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ *"Tutup yakaladığınız vakit, zorbalar gibi yakalar mısınız?"* ifadesinin anlattığı hususdur. Cenâb-ı Hak onların, bu israf ve dünya hayatına karşı hırslarının yanı sıra, başkalarına karşı davranışlarının da, zorbaların muamelesi gibi olduğunu beyan etmiştir. Biz, bu vasfın her ne kadar Allah hakkında bir övgü ifade etse bile, kullar hakkında kötü bir vasıf olduğunu defalarca izah etmiştik. Buna göre, sanki hak etme yoluyla değil de, istila yoluyla başkasına hücum edenin, onu tutması, "zorbaların yakalanması" olarak tavsif edilmiştir. **Hz. Hûd**'un söylediği bu üç cümlenin neticesi şudur:. Yüksek yüksek binalar yapmak, yüceliği sevmeye, yer altında su mahzenleri edinmek, ebediliği sevmeye, zorba olma ise, ululukta ve büyüklükte tek olmayı arzu etmeye delâlet eder. Bunların sonucu da, onların yüceliği sevdiklerine yüceliğin devamını istediklerine ve yücelikte yalnız olmayı arzu ettiklerine varıp dayanır. Bütün bunlar ise, ulühiyyete ait sıfatlar olup, kul için tahakkuku imkansızdır. Böylece bu dünya sevgisine batıp gittikleri, kulluk sınırlarını aştıkları ve rububiyyet iddiasında toplandıkları için, dünya sevgisinin onlara hükümran olduğuna delâlet eder ki, bu da her hatanın başının, her küfür ve günahın sebebinin, dünya sevgisi olduğuna dikkat çeker.

Hûd (a.s) bu üç şeyden sonra onları ahirete daha fazla teşvik etmek ve dünya sevgisinden, israftan, ihtirastan ve zorbalıktan caydırmak için فَاتَّقُوا اللهَ وَأَطِيعُونِ *"Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin"* demiştir. **Hz. Hûd** (a.s) bu öğütüne bunu destekleyecek şu hususu ilave etmiştir: Bu da, Allah'ın onlara olan nimetlerine önce kısaca, sonra tafsilatlı olarak dikkat çekmedir. Böylece onları, kendilerine bunları unutturan, o gaflet uykusundan uyandırmak istemiştir. Çünkü o önce, *"Size, bilip durduğunuz imkanlar*

(nimetler) veren..." demiş, sonra bunu açarak, *"Size davarlar, oğullar, bağlar, ırmaklar ihsan eden (Allah'tan) korkun. Ben gerçekten üstünüze büyük bir günün azabının (gelmesinden) korkuyorum"* demiştir. Böylece **Hz. Hûd** (a.s), bu çağrısında va'z u nasihat, teşvik, ikaz ve açıklama bakımından, zirveye varmıştır. Fakat gel gör ki onların cevabı *"Va'z etsen de, va'z edicilerden olmasan da bize göre birdir"* demek olmuştur. Onlar böylece, **Hûd** (a.s)'un bu sözlerine aldırış etmediklerini ve söylediği şeyleri hafife aldıklarını ifade etmişlerdir.

Eğer, "Onlar, "Va'z etsen de, va'z etmesen de..." demiş olsalardı, mana aynı olduğu halde, söz daha kısa olmuş olurdu" denilirse, şöyle cevap verilir: "Mana aynı olmazdı, çünkü onlar böyle söylemekle "Bize va'z etsen de, va'z işini yapanlardan olmasan da bizim için değişmez" demek istemişlerdir. Bu onların **Hz. Hûd** (a.s)'un va'zlarına hiç değer vermediklerini ifade eder. Ama diğer şekil, bunu ifade etmez. Âlimler, onların **Hz. Hûd** (a.s)'un sözlerine aldırmadıkları manasını, *"Bu, evvelkilerin adetinden başka bir şey değildir"* şeklindeki sözlerinden çıkarmışlardır. Binâenaleyh kim, buradaki "**hulk**" kelimesi "**halk**" şeklinde okursa, mana "Senin bize getirdiğin, evvelkilerin uydurmaları ve efsaneleridir" şeklinde olur. Nitekim bu kâfirler peygamberlerin söyledikleri hakkında, "esâtiru'l-evvelin" (geçmiş milletlerin efsane ve masalları) demişlerdir. Yahut bu okuyuşa göre ifadenin manası, "Biz, ancak geçmiş ümmetlerin yaratılışı gibi yaratıldık. Binâenaleyh onlar gibi yaşar, onlar gibi ölür gideriz, öldükten sonra dirilme ve hesap da neymiş?" şeklindedir. Bu kelimeyi iki ötüre veya tek ötüre ile, "**hulk**" ve "**huluk**" şeklinde okursa, ifadenin manası, "üzerinde olduğumuz din evvelki (atalarımızın) adeti, huyu ve yoludur. Çünkü onlar da böyle yaşamışlardır. Biz onlara uymaktayız" şeklinde, yahut "şu anda inandığımız hayat ve ölüm, eskiden beri insanların sürdüre geldikleri bir inançtır" şeklinde, yahut da, "senin getirdiğin bu şeyler, evvelkilerin adetidir. Çünkü onlar da böyle yaldızlı, süslü şeyler söylüyor ve uyduruyorlardı" şeklinde olur. Daha sonra bu kâfirler, *"Biz azaba uğratılacaklardan değiliz"* diyorlardı ve bu sözleriyle, öldükten sonra dirilişi inkâr hususunda görüşlerini te'kid ettiklerini ortaya koyuyorlardı. İşte bundan ötürü Allahu Teâlâ, onları helâk edeceğini beyan buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın onları nasıl imha edeceği, başka surelerde anlatılmıştır. Allah en iyi bilendir.

5- Sâlih (a.s)'in Kıssası

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٤٢﴾
إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٤٣﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٤٤﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ
مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٤٥﴾ أَتُتْرَكُونَ فِي مَا هَاهُنَا آمِنِينَ
﴿١٤٦﴾ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٤٧﴾ وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ ﴿١٤٨﴾
وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ ﴿١٤٩﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٥٠﴾
وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٥١﴾ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ
﴿١٥٢﴾ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٥٣﴾ مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا فَأْتِ
بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٥٤﴾ قَالَ هَٰذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ
مَعْلُومٍ ﴿١٥٥﴾ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥٦﴾ فَعَقَرُوهَا
فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ ﴿١٥٧﴾ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿١٥٨﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٥٩﴾

"Semûd da peygamberleri tekzip etmişti. O zaman hani kardeşleri Sâlih onlara şöyle demişti: "İttika etmez misiniz? Şüphesiz ben, size gönderilmiş emîn bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim, Rabbü'l-âleminden başkasına âit değildir. Siz burada, emîn emîn bırakılacak mısınız? Bağların pınarların içinde, ekinlerin ve tomurcukları nazik, yumuşak hurma ağaçlarının içinde. Dağlardan şımarık şımarık evler yontuyorsunuz. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin, müsriflerin emrine boyun eğmeyin ki, onlar yeryüzünde fesat yapar, ıslah etmez kimselerdir." Onlar dediler ki: "Sen, ancak büyülenmişlerdensin. Sen, bizim gibi bir beşerden başkası değilsin. Bununla beraber eğer sadıklardan isen, haydi bir âyet (mu'cize) getir." (Sâlih) dedi ki: "İşte bu dişi deve... Su içme hakkı (bir gün) onundur, belli bir günün içme hakkı da sizin. Ona bir kötülükle ilişmeyin. Sonra sizi büyük bir günün azabı yakalar." Derken onu kestiler. Fakat pişman oldular, çünkü kendilerini o azap

yakalayıverdi. Şüphesiz bunda elbette bir âyet var. Böyle iken onların çoğu imân ediciler değildir. Hakikat senin Rabbin, azîzdir rahîmdir" (Şuarâ, 141-159).

Bil ki **Sâlih** (a.s) kavmine şunları söylemişti:

1) *"Siz burada emîn emîn bırakılacak mısınız?"* ifadesi... Bu, "sizler, bu yerinizde-yurdunuzda güven içinde bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz? Siz bunu ve mücâzât yurdunun olmadığını mı sanıyorsunuz?" demektir. Bu ifade, "Bu yerde, içinde bulunduğunuz bu nimetler üzere bırakılacağınızı mı sandınız" demektir. Sonra **Sâlih** (a.s) bunu *"Bağların, pınarların içinde..."* diyerek tefsir etmiştir. Bu da, bir şeyi önce mücmel (özet) zikredip, sonra tafsil etme (detaylıca anlatma) kabilindendir.

Eğer, "Niçin, "cennât" (bağlar-bahçeler) ifadesinden sonra, Cenâb-ı Hak ayrıca "hurma ağaçları" ifadesini getirmiştir. Halbuki, "bağlar-bahçeler" ifadesinde zâten bu var?" denilirse, buna şu iki açıdan cevab veririz:

a) Hurma ağaçları ifadesi, diğer ağaçlarda mevcut olduğu halde, hurmaların daha üstün olduğuna dikkat çekmek için ayrıca zikredilmiştir.

b) Âyetteki "bağlar-bahçeler" sözü ile, hurmalıklardan başka bahçeler kastedilmiştir. Çünkü "**cennât**" lafzı, başka ağaçları da ifade etmektedir. Daha sonra "nahl" (hurma ağaçları-hurmalıklar) ifadesi o ifadeye atfedilmiştir. "طَلْعٌ" (talea), tıpkı kılıcın ucu, demir kısmı gibi, hurma ağacından tomurcuk olarak çıkan, ortasından hurma salkımının çıkıp geliştiği şeye denir. "هَضِيمٌ" (hedîm) ise, hoş ve güzel olan demektir. Bu, Arapların "كَشْحٌ هَضِيمٌ" "Hoş ve güzel kemer" tabirlerinden alınmadır. Bu kelimenin yumuşak, olgun ve yetişmiş manasına geldiği de ileri sürülmüştür. Buna göre Cenâb-ı Hak âyette, "meyveleri olgunlaşmış hurma ağaçları" demek istemiştir.

2) *"Dağlardan şımarık şımarık, evler yontuyorsunuz"* ifadesi. **Hasan el-Basri** bunu hâ'nın fethasıyla "تَنْحَتُونَ" (sizin için yontuluyor) şeklinde okumuştur. Yine buradaki kelime "فَرِهِينَ" şeklinde de okunmuştur. "**Fârih**" ve "**ferâhet**", neşeli, şımarık olan, neşeli olma manasınadır. "**Fârihîn**" kelimesi, dağı yontup ev yapanların "hal"i olur.

Hûd ve Sâlih Kavimlerinin Özellikleri

Bil ki bütün bu âyetlerin zahiri, **Hûd** (a.s)'un kavmine psikolojik lezzetlerin hâkim olduğunu gösterir. Bunlar da; hükümran olma, ebedî kalma ve yücelikte tek olma ve zorbalık gibi lezzetlerdir. **Sâlih** (a.s)'in kavmine hâkim olan durum ise, yeme içme ve sağlam-güzel evler peşinde koşma gibi maddî lezzetlerdir.

3) *"Müsriflerin emrine boyun eğmeyin"* ifadesi. Bu, dünyada yettiği kadarı ile yetinmenin gerekli olduğuna; dünyayı istemek ve dünyanın lezzetleri ile arzularından istifade etmede ileri gitmenin doğru olmadığına bir işarettir.

İmdi eğer: "Onun ayrıca, *"Onlar yeryüzünde fesat yapar, ıslah etmez kimselerdir"* demesinin hikmeti nedir?" denilirse, şöyle cevap veririz: "Bunun hikmeti, onların bu fesatlarının bazı müfsitlerin fesatlarının yanı sıra, salahlarının da bulunması gibi olmayıp, içinde hiç salah olmayan bir fesat olduğunu anlatmaktır.

Sâlih (a.s)'in kavmi de ona şu iki hususu söyleyerek karşılık vermişlerdir:

Birincisi, *"Sen, ancak büyülenmişlerdensin"* sözleridir. Bu hususta şu izahlar yapılır:

a) "**Musahhar**", insanın aklını başından alacak şekilde, büyülenmiş kimse demektir.

b) "**Musahhar**", "**sahr**" (mide) sahibi demektir. Her yiyen canlı da "**musahhar**"dır. "**Sahr**", karnın üstüne denir. **Ferra** ise, içi boş olan karnı bulunan her şeye "**musahhar**" denilir demiştir. O kâfirler bu sözleriyle, "Sen de yiyip içiyorsun, sen de bir insansın" demek istemişlerdir.

c) **el-Müerric**'den, "**musahhar**" kelimesinin **Büceyle** lügatinde, "mahlûk, yaratılmış" anlamına geldiği rivâyet edilmiştir.

İkincisi: Onların مَا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا فَاْتِ بِاٰيَةٍ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِيْنَ *"Sen, bizim gibi bir beşerden başkası değilsin. Bununla beraber eğer sadıklardan isen, haydi bir âyet (mu'cize) getir"* şeklindeki sözleridir. Bu ifade iki manaya muhtemeldir:

a) Bu, "Sen de bizim gibi bir beşersin. Binâenaleyh daha nasıl bir peygamber olabilirsin?" manasındadır. Bu ifadeleri, tıpkı nebîler hakkında söylemiş oldukları, "Eğer onlar doğru ve sadık olsalardı, o zaman melekler

cinsinden olurlardı" şeklindeki sözleri menzilesinde, onlar kabilinden bir sözdür.

b) Bununla kastedilenin "Muhakkak ki sen bizim gibi bir beşersin. Binâenaleyh bize nübüvvetini delil ile ispat etmen gerekir" şeklinde olmasıdır. Bunun üzerine **Sâlih** (a.s) هٰذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ *"İşte bu dişi deve. Su içme hakkı (bir gün) onundur..."* dedi. Buradaki "**şirb**" kelimesi damme ile "**şürb**" şeklinde de okunmuştur.

Rivâyet olunduğuna göre onlar şöyle derler: "Bu kayanın içinden çıkacak ve hemencecik bir yavru doğuracak olan on aylık gebe bir deve istiyoruz." Bunun üzerine **Sâlih** (a.s) oturarak düşünmeye başlar. **Cebrail** (a.s) ona, *"iki rekat namaz kıl ve Rabbinden dişi deveyi iste"* der. O da bunu yapar ve dişi deve çıkarak, onların önüne çöker. Bir de kendisi gibi büyük olan bir yavrusu olur. **Sâlih** (a.s) onlara şu iki tavsiyede bulunur:

1) Onun, *"Su içme hakkı (bir gün) onundur, belli bir günün içme hakkı da sizin"* şeklindeki sözünün ifade ettiği husus. "**Katâde**" şöyle demiştir: "Devenin su içme günü gelince o onların suyunun tamamını içerdi. Onların içmesi ise, devenin içmediği gündeydi."

2) Onun, وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ *"Ona bir kötülükle ilişmeyin"* şeklindeki sözünün ifade ettiği husus. Yani, "vurarak, ya da keserek vb." فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ "Sonra *sizi büyük bir günün azabı yakalar..."* Günün büyük olması, azâbın o günde meydana gelmesinden dolayıdır. Günün büyük olarak nitelenmesi, azâbın büyük olarak nitelenmesinden daha beliğdir. Çünkü zaman azap sebebiyle büyük ve dehşetli olunca, onun büyüklük ve dehşet bakımından etkisi daha şiddetli olur. Daha sonra Allah onların o deveyi kestiklerini nakletmiştir. Rivâyet olunduğuna göre bir kimse onu dar bir yere sıkıştırır, sonra ona ok atarak onu devirir. Sonra ise, **Kudâr** onu boğazlar... Buna göre eğer, "Onlar buna pişman oldukları halde, daha niçin onları azap yakalamıştır?" denilirse, buna iki şekilde cevap verilir:

1) Onların nedâmeti, tevbe edenlerin nedâmeti gibi olmadı. Başlarına hemen gelecek olan azaptan korkan kimselerin nedâmet ve pişmanlığı gibi oldu.

2) Nedâmetleri her ne kadar tevbe edenlerin nedameti gibi olmuşsa da ancak ne var ki, tevbe edilmesi gereken zamanda olmamış, aksine azâbın müşahede edildiği sırada olmuştu. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kötülükleri yapıp yapıp da, onlardan herhangi birine ta ölüm gelince, "Ben işte şimdi tevbe*

ettim" diyenlerin tevbesi değil... (kabul olunmaz)" (Nisa, 18) buyurmuştur. "**el-Azâb**" kelimesindeki lâm o büyük günün azabına işaret etmektedir (ahd içindir).

6- Lût (a.s)'un Kıssası

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ نِ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ لُوطٌ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾
اِنّى لَكُمْ رَسُولٌ اَمِينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿١٦٣﴾ وَمَآ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ
مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِىَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٤﴾ اَتَاْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ
﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾
قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ ﴿١٦٧﴾ قَالَ اِنّى لِعَمَلِكُمْ
مِنَ الْقَالِينَ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ نَجِّنى وَاَهْلِى مِمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾ فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ
اَجْمَعِينَ ﴿١٧٠﴾ اِلَّا عَجُوزًا فِى الْغَابِرِينَ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿١٧٢﴾
وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَآءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٣﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ
اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٤﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٧٥﴾

"Lût (kavmi de) peygamberleri tekzip etti. Hani kardeşleri Lût onlara, (Allah'tan) korkmaz mısınız demişti. Şüphesiz ben size (gönderilmiş) emîn bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfatım, âlemlerin Rabbinden başkasına ait değildir. Siz, Rabbinizin sizin için yarattığı zevcelerinizi bırakıp da insanların içinden erkeklere mi gidiyorsunuz? Hayır, siz, haddi aşan bir kavimsiniz." Dediler: "Ey Lût, sen (bu davadan) vazgeçmezsen, andolsun, mutlaka çıkarılanlardan olacaksın." Lût, "Ben sizin bu yaptığınıza elbette buğz edenlerdenim. Ya Rabbi beni ve ehlimi onların yapageldiklerinden kurtar" dedi. Bunun üzerine biz onu ve ehlini tamamiyle kurtardık. Geri kalanların içinde yalnız bir kocakarı vardı. Sonra geridekileri helâk ettik. Üstlerine öyle bir yağmur yağdırdık ki, (bak), inzâr edilenlerin yağmuru ne kötüdür! Şüphesiz bunda elbette bir ibret vardır, ama onların çoğu iman edici

değildir. Rabbin mutlak galiptir, çok merhametlidir O" (Şuarâ, 160-175).

Cenâb-ı Hakk'ın, أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ *"Siz insanların içinden erkeklere mi gidiyorsunuz?"* ifadesine gelince, bunun gelene ait olması muhtemeldir. Yani, "Sizler, insanlar içinde bu sıfata mahsus oldunuz" demektir. Bu sıfatsa, "erkeklere gelmektir" Bunun gelinen şeye ait olması da muhtemeldir. Yani, "Sizler, insanlar içinde erkekleri seçtiniz, kadınları değil" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın مِنْ أَزْوَاجِكُمْ *"zevcelerinizi"* ifadesine gelince, buradaki "min" harf-i cerrinin yaratılanı beyan etmek üzere gelmiş olan beyâniyye olması muhtemel olduğu gibi, teb'îz için olması da mümkündür. "Yaratılan şey ile, kadınların (yaklaşılması) mubah olan uzvu murat edilir. Buna göre sanki onlar bunun aynısını kendi kadınlarıyla da yapıyorlardı. "الْعَادِى" (el-âdî) kelimesi, zulümde çok ileri giden ve haddi aşan anlamındadır. Bu ifadenin anlamı ise. "Onca büyüklüğüne rağmen siz, bu günahı irtikap mı ediyorsunuz?" şeklindedir. بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ "Doğrusu siz, bütün günahlarda haddi aşan bir toplumsunuz. işte bu yaptığınız da bu günahlar cümlesindendir." Yahut da, "Doğrusu siz, böylesi bir hayasızlığı irtikap ettiğiniz için, haddi aşmakla vasfedilmeyi hak etmiş bir topluluksunuz" demektir. Buna karşılık onlar ona, لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ *"Ey Lût, sen (bu davadan) vazgeçmezsen, andolsun, mutlaka çıkarılanlardan olacaksın"* dediler. Yani, "ülkemizden çıkardığımız kimseler cümlesinden olacaksın" demektir. Muhtemelen onlar, çıkardıkları kimseyi, en kötü hal üzere sürüp çıkarıyorlardı. Bunun üzerine **Lût** (a.s) onlara إِنِّى لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ *"Ben sizin yaptığınıza buğzedenlerdenim"* diye cevap verdi. "الْقَلَى" (el-kılâ) kelimesi, şiddetli buğz anlamına gelir. Buradaki buğz sanki gönüle ve ciğerlere tesir etmiş olan bir buğzdur. Onun "مِنَ الْقَالِينَ" ifadesi إِنِّى لَعَمَلِكُمْ قَالٍ "Ben sizin yaptığınıza bir buğzedenim" sözünden daha beliğ ve etkilidir. Nitekim "Falanca kişi âlimler zümresindendir" sözü, "Falanca kişi, alimdir" sözünden daha beliğdir. Bunun manasının, "size buğzda en ileride bulunan kimselerdenim" şeklinde olması da muhtemeldir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ *"Biz onu ve ehlini tamamıyla kurtardık"* buyurmuştur. Bundan murat, "Biz onu ve ehlini onların işlerinin ukubet ve cezasından kurtardık" anlamıdır. إِلَّا عَجُوزًا فِى الْغَابِرِينَ *"Azapta kalanların içinde yalnız bir kocakarı vardı."*

Eğer "فِى الْغَابِرِينَ" ifadesinde kadına ait bir sıfat bulunmaktadır. Buna göre sanki "اِلَّا عَجُوزًا غَابِرَةً" denilmiştir. Oysa ki onları kurtardığı zaman azapta kalma o kadının sıfatı değildi" denilirse, buna şöyle cevap verilir: "Bunun manası, azapta kalması takdir edilmiş bir kocakarı" şeklindedir. Bu kadının köyden çıkanlarla birlikte üzerlerine yağan taş yağmuru yüzünden helâk olduğu söylenilmiştir.

Kâdî Abdu'l-Cebbar "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz, Rabbinizin sizin için yarattığı zevcelerinizi bırakıp da insanların içinden erkeklere mi gidiyorsunuz?"* âyetinin tefsirinde şöyle demiştir: "Bu âyette, cebrin batıl olduğuna dair birkaç delil bulunmaktadır:

a) Terk etmemeye kudret olmadıkça, "terk ediyorsunuz" denilmez. Bunun gibi kişiye "Sürmeyi ve sıkmayı niçin terk ediyorsun?" denildiği halde, "Göğe yükselmeyi niçin terk ediyorsun?" denilemez.

b) Cenâb-ı Hak, "مَا خَلَقَ لَكُمْ" buyurmuştur. Şâyet fiilin yaratılması Allah'a ait olsaydı, o zaman "مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ" onlar için yaratılan şey, onlar hakkında yaratıp vacip (zorunlu) kıldığı şey olurdu, yoksa terk edip yapmadıkları şey değil.

c) Cenâb-ı Hakk'ın *"Siz haddi aşan bir kavimsiniz"* ifadesi. Eğer, yapageldikleri şeyi onlarda Allah yaratmış olsaydı, daha nasıl onlara haddi aşmış oldukları söylenebilir? O siyah olan bir kimseye "Sen rengin konusunda haddi aştın" denilebilir mi?"

Biz de diyoruz ki: Bu açıklamaların neticesi şuna varıp dayanır: "Şâyet kul, fiillerinin bizzat mûcidi olmasaydı, ona ne medh ve zem, ne emir ne de nehy tereccuh etmez, yönelmezdi. Bu anlamda bu âyetin **Musa, İbrahim, Nûh** (a.s) kıssalarıyla diğer kıssalarda gelmiş olan emir, nehiy, medh ve zemlerden daha fazla bir hususiyeti bulunmaktadır. O halde, bu açıklamalar diğer kıssalara değil de niçin sadece bu kıssaya tahsis edilir? Bu izahların batıl olduğu kesinleşince geriye bu meşhur izah şekli kalmaktadır ki, biz de buna şu iki meşhur cevapla cevap veriyoruz:

a) Allahu Teâlâ bu şeylerin meydana geleceğini bilince, bunların olmaması imkansızdır. Çünkü bunların olmaması, ilmin cehâlete dönüşmesini gerektirir ki, bu imkansızdır. İmkansıza götüren şey de imkansızdır. Onun meydana gelmemesi imkansız olunca, onu terk etmeyi emretmek de muhal olan bir şeyi emretmek gibi olur.

b) Kadir, iki zıdda kadir olduğunda, herhangi bir müreccih olmaksızın, kudret yetirilen iki şeyden (makdûreyn) birinin diğerine ağır basması imkansız olur. Bu müreccih de "dâi" veya "irade"dir. Bu müreccih muhdes olup ona müessir (olan) bir güç vardır. Eğer bu müessir kul ise o zaman teselsül gerekir ki, bu imkansızdır, eğer Allahu Teâlâ ise işte bu da senin iddiana göre cebirdir. Bu iki kat'î ve kesin delille onun söylediklerinin sakıt ve geçersiz olduğu kesin olarak anlaşılmıştır. Allah en iyisini bilendir.

7- Şuayb (a.s)'ın Kıssası

كَذَّبَ اَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ الْمُرْسَلِينَۚ ﴿١٧٦﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ ﴿١٧٧﴾ اِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ اَمِينٌۙ ﴿١٧٨﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِۚ ﴿١٧٩﴾ وَمَآ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِىَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَۚ ﴿١٨٠﴾ اَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَۚ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِۚ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَآءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدِينَۚ ﴿١٨٣﴾ وَاتَّقُوا الَّذِى خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْاَوَّلِينَۚ ﴿١٨٤﴾ قَالُوٓا اِنَّمَآ اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَۙ ﴿١٨٥﴾ وَمَآ اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَاِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَۚ ﴿١٨٦﴾ فَاَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَآءِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَۚ ﴿١٨٧﴾ قَالَ رَبِّىٓ اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِۜ اِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٨٩﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةًۖ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٠﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٩١﴾

"Eyke ashabı da peygamberleri yalanlamıştı. O zamanda ki, Şuayb onlara demişti ki: "(Allah'tan) korkmaz mısınız? Şüphesiz ben size (gönderilmiş) emîn bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfatım âlemlerin Rabbinden başkasına ait değil. Ölçeği tam ölçün. Eksiltenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkından bir şeyi kısmayın. Yeryüzünde fesatçılar olarak bozgunluk etmeyin. Sizi ve evvelki ümmetleri yaratandan korkun." Dediler ki: "Sen ancak büyülenmişlerdensin. Sen bizim gibi bir beşerden başkası değilsin. Biz senin muhakkak yalancılardan olduğunu zannediyoruz.

Eğer sadıklardan isen, gökten üstümüze bir parça düşür." (Şuayb) dedi: "Ne yapıyorsanız, Rabbim daha iyi bilendir" Hülasa: Onu yalanladılar da, kendilerini o gölge gününün azabı yakalayıverdi. Gerçekten bu, müthiş bir günün azabı idi. Elbette bunda alınacak bir ibret vardır. (Fakat) onların çoğu iman edici değildir. Senin Rabbin mutlak galiptir, çok merhametlidir O" (Şuarâ, 176-191).

"**Eyke**" kelimesi, hemze ile ve hemzenin tahfifi ile ve izafetten ötürü mecrûr olarak "اَصْحَابُ الْاَيْكَةِ" şeklinde okunmuştur. Esas olan kıraat de budur. Bunu nasb ile okuyup, "**Eyke**"nin, "**leyle**" vezninde olarak meşhur bir beldenin ismi olduğunu iddia edenleri, bu yanılgıya sevk eden şey, Mushafın hattı (yazı şekli)dir. Çünkü bu kelime hem bu sûrede, hem de Sâd Sûresi'nde elifsiz olarak "اَصْحَابُ لْئَيْكَةِ"; Kur'ân'ın diğer yerlerinde ise, aslı üzere (yani başında elifle "اَلْاَيْكَةِ") diye yazılmıştır. Halbuki kıssa aynıdır, yani aynı yerden bahsedilmektedir. Eyke, marife olmayan bir isimdir. Rivâyet olunduğuna göre, **Ashab-ı Eyke,** sık ağaçlı bir korulukta yaşayanlar demektir. Bunlar, "**muhl**" nebatının taşıdığı ağaçlardır.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak, önceki kıssalarda olduğu gibi, "kardeşleri Şuayb" demeli değil miydi?" denilirse, buna **"Şuayb** (a.s), **Ashab-ı Eyke**'den değildi" diye cevap verilir. Hadis-i şerifte,اَنَّ شُعَيْبًا اَخَا مَدْيَنَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ وَاِلَى اَصْحَابِ الْاَيْكَةِ *"Medyenlilerin kardeşi Şuayb, hem Medyenlilere, hem de Ashab-ı Eyke'ye peygamber olarak gönderilmiştir"* diye vârid olmuştur.

Şuayb (a.s)'ın Kavminden İstedikleri

Sonra **Şuayb** (a.s) onlara şunları emretmiştir:

1) *"Ölçeği tam ölçün. Eksilticilerden olmayın"* ifadesi. Bu böyledir. Çünkü keyl (ölçme),

a) Tam ölçme,

b) Noksan ölçme ve,

c) Fazla ölçme diye üçe ayrılır. Böylece, Cenâb-ı Hak, "tam ölçmek" demek olan vâcibi, "اَوْفُوا الْكَيْلَ" ifadesiyle emretmiş; noksan ölçmek demek olan haramdan da, *"Muhsirinden (eksilticilerden) olmayın"* ifadesiyle nehyetmiş, ama fazla ölçmeden bahsetmemiştir. Çünkü insan fazla fazla ölçerek verirse iyilik etmiş olur, fazla ölçmeyip tam ölçerse, o zaman da günaha girmiş olmaz.

Şuayb (a.s) tam ölçmeyi emredince, bunun nasıl olacağını beyan ederek, *"Doğru terazi ile tartın"* demiştir. Kıstas (terazi) kelimesi, kâf'ın zammesiyle "**kustas**" şeklinde de okunmuştur.

2) *"İnsanların hakkından hiçbir şeyi kısmayın"* ifadesi. Arapçada "Onun hakkını eksik verdi" manasında "بَخَسَهُ حَقَّهُ" denilir. Bu, herhangi bir şahıs için sabit olup çiğnenmesi caiz olmayan her hak ve malikinden gasp edilmesi caiz olmayan ve onun izni olmadıkça meşrû hiçbir tasarrufta bulunulmayan her bir mülk hakkında kullanılan genel bir lafızdır.

3) *"Yeryüzünde fesatçılar olarak bozgunculuk etmeyin"* ifadesi. Arapçada عَثَا - عَثِيَ فِي الْأَرْضِ وَهُوَ عَاثٍ"Yeryüzünde fesat çıkardı, fesatçıdır" denilir. Bu da, mesela yol kesmek baskın yapmak ve ekinleri çiğnemek-yok etmek suretiyle olur. Onlar, her türlü fesadı yapmalarının yanı sıra bunları da yapıyorlardı.

4) *"Sizi ve evvelki ümmetleri yaratandan korkun"* emri. Buradaki "**cibille**" kelimesi "**übülle**" vezninde, "**cübülle**" şeklinde ve "**hilkâ**" vezninde, "**cible**" şeklinde de okunmuştur. Hepsi de aynı manaya olup "**hilkat**" sahibi (yaratılmış olan) demektir. Bununla kastedilen eğer o onları yaratmamış olsaydı, hiçbir zaman varlık âlemine çıkamayanlardan olacak bu insanları ve bunlardan öncekileri yaratmak suretiyle onlara lütfedenin Cenâb-ı Hak olduğunu anlatmaktır. Binâenaleyh o kavmin buna verebileceği cevap onu, yanı **Şuayb**'ı terk etmelerinin kendileri için daha uygun bir davranış olduğunu söylemek olmuştur. Bu da şu iki yöndendir. **Birincisi,** onların *"Sen ancak fazla büyülenmişlerdensin ve sen bizim gibi bir beşerden başkası değilsin"* şeklindeki sözleridir.

İmdi eğer, "Burada ifadenin başına vâv (ve) edatı getirmek, **Semûd** kıssasında ise getirmemekle mana farklı olur mu?" denilirse, buna şöyle cevap verebiliriz: "Eğer bunun başına vav getirildiğinde de o kâfirlerce peygamberliğe mâni iki ayrı mana kastedilmiş olur. Bu iki durum da sihir ile onun bir insan oluşudur. Fakat buraya "ve" getirilmezse onlar tek bir mani kastetmiş olurlar ki bu da büyülenmişlerden oluşudur. Daha sonra da **Hz. Şuayb** (a.s)'ın kendileri gibi bir insan olduğunu söylemiş olurlar.

İkincisi, *"Biz senin, muhakkak yalancılardan olduğunu zannediyoruz"* şeklindeki sözleridir. Bunun manası açıktır.

Sonra **Şuayb** (a.s) onları, yalanlamalarına devam etmeleri halinde ilahi azapla tehdit etmiştir. Ama onlar, bunun üzerine *"Gökten üstümüze bir*

parça düşür" demişlerdir. Âyetteki "**Kisefen**" kelimesi sin'in sükûnu ile, "**kisfen**" şeklinde de okunmuştur. Her iki şekil de "**kisfe**" (parça) kelimesinin cemisidir. Âyetteki gök (semâ) ile bulut veya gölge kastedilmiştir. Onlar bunun olmayacağını düşünerek, böyle bir istekte bulunmuşlardır. Böylece bu işin olmayarak **Hz. Şuayb** (a.s)'ın yalancı olduğunun ortaya çıkacağını sanmışlardır. İşte bu noktada **Şuayb** (a.s), *"Ne yapıyorsanız, Rabbim daha iyi bilicidir"* demiş, onlara beddua etmeyip, bu hususta işi, Cenâb-ı Allah'a havale etmiştir. Ama onlar bu tekziplerini sürdürünce, Allah onlar üzerine âyetteki semâ (gök) ile bulutu kastetmişlerse, istemiş oldukları o "gölgeli gün" azabını vermiştir. Yok eğer onunla, "gölge"yi kastetmişlerse, isteklerini kabul etmemiştir.

Rivâyet olunduğuna göre, Cenâb-ı Hak onlara yedi gün hep rüzgâr estirdi ve onlara kum, toz-toprak musallat etti ve nefeslerini ne bir gölgenin, ne bir suyun fayda veremeyeceği şekilde tuttu (kesti). Böylece onlar çöle çıkmaya mecbur oldular. Allah onları, serinliğini ve tatlı rüzgârını hissettikleri bir bulutla gölgeledi. Hepsi o bulutun altına toplandılar. Bulut onlara öyle bir ateş yağdırdı ki, yanıp gittiler. Rivâyet olunduğuna göre, **Şuayb** (a.s), **Ashab-ı Medyen** ve **Ashab-ı Eyke** denen iki ümmete peygamber olarak gönderilmiştir. Bunlardan **Medyenliler, Cebrail** (a.s)'in bir nârasıyla, **Eykeliler** de, o gölgeli-bulutlu günün azabıyla helâk oldular. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, duyduğu o şiddetli üzüntüye karşı teselli etmek için Cenâb-ı Hakk'ın bu surede zikrettiği yedi kıssayla ilgili izahımız burada sona erdi. Geriye şu iki soru kaldı:

Azap Küfür Sebebiyle Olmayıp, Tabii Sebeplerle Olamaz mı?

Birinci soru: Âd, Semûd, Lût kavmi, diğer kavimlerin başına gelen azapların, onların inkârları ve inatları sebebiyle değil, aksine müneccimlerin (ehl-i nücûm'un) ittifak ettiği üzere, yıldızlar arası alakalar ve yakınlaşmalar sebebiyle olduğunun söylenmesi niçin caiz olmasın?

Böyle bir ihtimal mevcut olunca, bu kıssalardan ibret almak söz konusu olamaz. Çünkü ibret almak, ancak bu azapların gelişinin, o kâfirlerin küfür ve inatları sebebiyle geldiğini bilmemiz halinde söz konusu olur.

Bela, Ceza Değil, İmtihan İçin Olamaz mı?

İkinci soru: Allahu Teâlâ, *"Sizden cihat edenleri ve sabredenleri bilelim diye, mutlaka sizi imtihan edeceğiz"* (Muhammed, 31) âyetinde buyurduğu gibi, mükellefleri denemek ve imtihan etmek için bu azabı indirmiştir.

Hem sonra Allah mü'min kullarını da pek çok yerde büyük belalarla imtihan etmiştir. Durum böyle olunca da onlara belanın inmesi, onların ehl-i bâtıl olduklarına delalet etmez.

Cevap: Allahu Teâlâ, bu kıssaları **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i teselli etmek ve onun kalbinden hüznü silmek için indirmiştir. Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onlara bu azapları indirenin kendisi olduğunu ve inkârlarının bir cezası olmak üzere bunu indirdiğini haber verince, Hz. Peygamber (s.a.s) durumun böyle olduğunu anlamış ve böylece de bu onun için bir teselli, bir ferahlık olmuştur. Bazı kimseler **İlmu'l-Ahkâm**'ı[26] tenkit (inkâr) için şu şekilde istidlal etmişlerdir: Bu eşyada müessir olan, ya yıldızlar, ya burçlar, veyahut da yıldızların belli burçlarda bulunmasıdır. Birincisi bâtıldır, aksi halde yıldızların bulunduğu her yerde böylesi neticeler meydana gelmesi gerekirdi. İkincisi de bâtıldır, aksi halde burçlar devam ettiği müddetçe, eserin de devam etmesi gerekirdi. Üçüncüsü de bâtıldır, çünkü onların görüşüne göre felek, mürekkep değil, basittir. Böylece bütün burçların karakteri, mahiyetlerinin tamamı bakımından diğer burçların karakterine eşit olurda, böylece o yıldızın durumu kendi burcunda olduğu halde diğer bir burçta olması halindeki durumu gibi olur. Bu sebeple de o yıldız devam ettiği müddetçe, bu neticenin, eserin de devam etmesi gerekir. Karşı taraf şöyle diyebilir: "O belli muayyen yıldızdan o eserin zuhur etmesinin o yıldızın başka bir yıldızın hizasında, olmasına bağlı olduğu niçin söylenemesin? Binâenaleyh bu karşısında, hizasında olma işi olmadığında tesir etme şartı da bulunmamış olur, böylece de o etki meydana gelmemiş olur."

Yine onlar şöyle de diyebilirler: "Bu delâlet, yıldızların zâtları ve karakterleri gereği müessir olmadıklarını gösterir. Ancak ne var ki, bu o yıldızların üzerinde bulundukları adete göre müessir olmadıklarını göstermez. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak yıldızların birbirlerine bitişmesi, yaklaşması ve dönüşlerinin peşinden hususi birtakım tesirlerin meydana gelmesine dair ilahi yasasını icra ettiğinde, bu tesirlerin meydana gelmesinden "Allahu Teâlâ onları kâfirleri alıkoymak, men etmek için yaratmıştır" denilmesi

26 Feleklerin konumundan ve yıldızların birbirlerinin karşısında yer almasından, birbirlerine yaklaşmasından ve şekillerinin üçgen, altıgen, kare, vs. oluşlarından; kâinat âleminde meydana gelen hadiselerle semâ boşluğunda, madenlerde, bitkilerde ve canlılarda meydana gelen bozukluklara dair istidlâlde bulunmaktır. **Keşfu'z-Zunûn**, 1/22.

gerekmez. Tam aksine Cenâb-ı Hak onları, o adetleri tekrar etmek için yaratmıştır. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'in Durumunu Bildirmesi

وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ
مِنَ الْمُنْذِرِينَ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ ﴿١٩٥﴾ وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٩٦﴾

"O, muhakkak ve muhakkak âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Onu, Rûhu'l-emin, inzar edicilerden olasın diye, senin kalbine manası açık Arapça bir dil ile indirmiştir. Şüphe yok ki o, daha evvelkilerin kitaplarında da vardır? (Şuarâ, 192-196).

Bil ki, Allahu Teâlâ önceki peygamberlere (a.s) dair olan kıssaları bitirince, bunun peşinden **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nübüvvetine delalet edecek şeyi getirmiştir. Bu delâlet etme şu iki bakımdandır:

1) O'nun وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"O, muhakkak ve muhakkak âlemlerin Rabbinin indirmesidir..."* şeklindeki âyetinin ifade ettiği hususdur. Zira Kur'ân-ı Kerim fesahati bakımından bir mu'cizedir. Böylece o âlemlerin Rabbinden olmuş olur.

2) Yahut, Hz. Muhammed (s.a.s) herhangi bir öğrenimde bulunmaksızın, geçmiş toplumların kıssalarını haber vermiştir. Binâenaleyh bu, ancak Allah'tan alınan vahy ile gerçekleşebilir. Cenâb-ı Hakk'ın bunların hemen peşinden, *"Şüphe yok ki o, daha evvelkilerin kitaplarında da vardır..."* şeklinde, buyurmuş olduğu ifade bu ikinci ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s) herhangi bir öğrenim ve hazırlanmada bulunmadan (bu surede bahsedilen) bu yedi kıssayı, evvelkilerin kitaplarında bildirilen duruma aynen uygun olarak[27] zikredip anlatınca,

27 **Âd** ve **Semûd** kavimleri ile ilgili **Hz. Hûd** (a.s) ve **Hz. Sâlih** (a.s) kıssaları **Tevrat** ve **İncillerde** geçmez. **Hz. Nûh, Hz. İbrahim** ve **Hz. Musa** (a.s) kıssaları ise (mevcut **Tevrat**'ta) bulunmakla birlikte bazı hususlarda farklılıklar vardır (Bunlar için bkz: M. Bucaille, Kur'ân ve Bilim, Trc. Suat Yıldırım, İzmir, 1981, s. 311 vd.). Zira Kur'ân-ı Kerim bir (tasdik edici) ise, diğer taraftan. Müheymin, yani kontrolcüdür. Onun için bazı hususlarda bu farklılıklar bulunur. Müfessirlerimiz bu noktayı burada gözden kaçırmış görünüyor (Ç.).

bu Kur'ân'ın Allah katından olduğuna delâlet etmiştir ki, işte bu âyetin maksadı da budur.

Cebrail (a.s)'in Vasfı

Cenâb-ı Hakk'ın *"O, muhakkak ve muhakkak âlemlerin Rabbinin indirmesidir..."* ifadesindeki "**tenzîl**" kelimesi ile ism-i mef'ûl manası kastedilmiştir. Sonra bu ifade Kur'ân-ı Kerîm hakkında getirilmiş bir ifade ve bu kıssaların da vasıtasız olarak Allahu Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirdiği şeyler olması mümkündür. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ *"Onu Rûhu'l-emîn... indirmiştir"* buyurmuştur. Bu ifadedeki bâ harf-i cerri, ister "**nezele**", isterse "**nezelle**" şeklinde okunmuş olsun, her iki okuyuşa göre de fiili müteaddi yapmak içindir. O halde "نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ" ifadesinin anlamı, "Allah rûhu O, Kur'ân-ı senin kalbine indirici kıldı" yani, "Rûh sana o Kur'ân'ı anlattı ve O'nu senin kalbine unutulmayacak bir biçimde tespit edip yazdı" demek olur ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sana okutacağız da sen unutmayacaksın"* (A'la, 6) âyeti gibi olmuş olur. Âyetteki "Emîn rûh" ifadesiyle, **Cebrail** (a.s) kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, **Cebrail**'i rûhtan yaratılmış olması bakımından "rûh" diye adlandırmıştır. Ona bu adın verilmesinin O'nun tıpkı kendisiyle hayatın mevcut olduğu bir rûh gibi dini konularda insanların kurtarıcısı olduğu için verilmiş olduğu ileri sürüldüğü gibi, O'nun insanların beden ve ruhtan meydana gelmeleri gibi değil de, sadece rûh oluşundan dolayı bu adı aldığı da ileri sürülmüştür. O'nun, "Emîn" diye adlandırılması da peygamberlere ve başkalarına götüreceği şeyler hususunda, kendisine güvenildiği içindir.

Cenâb-ı Hakk'ın عَلٰى قَلْبِكَ *"Senin kalbine"* ifadesine gelince, bu hususta şu iki görüş bulunmaktadır.

1) Cenâb-ı Hakk her ne kadar **Cebrail** (a.s)'i **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e indirmiş ise de, indirilen o şeyin peygamber tarafından, hıfzedilmiş olduğunu ve onun kalbinde, değişmeyecek ve değiştirilemeyecek biçimde yer ettiğini te'kid etmek için, *"...kalbine..."* demiştir. Cenâb-ı Hak bu hususu, maksadının da bu olduğunu beyan ettiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den sudûr edecek olan inzâr ile de te'kid etmiştir. İşte bundan ötürü, *"İnzâr edicilerden olasın diye..."* buyurmuştur.

Asıl Muhatap Kalptir

2) Gerçek manada muhatap, kalptir. Çünkü kalp, temyiz ve sınama merkezidir. Diğer uzuvlar ise onun emrine verilmiştir. Bunun delili, Kur'ân, hadis ve akıldır.

Buna Dâir Âyetler

Kur'ân'dan delile gelince, bunlar pek çok âyet olup, bunlardan **birisi** mesela Cenâb-ı Hakk'ın Bakara Sûresi'nde ki, *"Çünkü O'nu, senin kalbine indiren O'dur... (Cebrail'dir)"* (Bakara, 97) âyeti ile yine buradaki, *"O'nu, Rûhu'l-emîn senin kalbine indirmiştir"* âyeti ve *"Şüphesiz ki bunda aklı olan kimseler için elbette bir öğüt vardır"* (Kâf, 37) âyetidir.

İkincisi: Allahu Teâlâ, cezayı hak etmenin, ancak kalbin işine bağlı olduğunu bildirerek, *"Allah sizi yeminlerinizdeki "lağv"den dolayı sorumlu tutmaz. Fakat sizi kalplerinizin azmettiği yeminler yüzünden sorumlu tutar..."* (Bakara, 225); *"Onların ne etleri, ne kanları hiçbir zaman Allah'a erişmez. Fakat sizden O'na (sadece) takva ulaşır"* (Hacc, 37). Takva ise kalpte bulunur, çünkü Allahu Teâlâ, *"Onlar, Allah'ın takva için kalplerini imtihan ettiği kimselerdir"* (Hucurât, 3) buyurmuştur ve *"Göğüslerde ne varsa onlardan derlenip toparlandığı zaman"* (Âdiyât, 10) buyurmuştur.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın, cehennemliklerin söylediğini naklettiği, *"Eğer biz dinler, yahut aklımızı kullanır olsaydık, şu çılgın cehennem ehli içinde bulunmazdık"* (Mülk, 10) âyetidir. Aklın, kalpte olduğu, duyma ile oraya havale edildiği malûmdur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Çünkü kulak, göz, kalp... Bunların her biri bundan mes'ûldûr"* (İsrâ, 36) buyurmuştur. Kulak ve gözden ancak onların kalbe ulaştıracağı şeylerden istifade edileceği malumdur. Binâenaleyh kulak ile gözü sorumlu tutma, hakikatte kalbi sorumlu tutma olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah gözlerin hâin bakışını, göğüslerin gizleyeceği her şeyi bilir"* (Mü'min, 19) buyurmuştur. Gözler ise, ancak baktığı zaman kalplerin sakladığı şeyi gizli tutarlar.

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın *"O sizi yaratan, size kulak, gözler ve gönüller verendir"* (Mülk, 23) âyetidir. Cenâb-ı Hak delilin ilzâm ediciliğini bu üç şeye tahsis etmiş ve bu üç şeyin kendisine dua etmesi gerektiğini tedai etmiştir. Biz, kulak ve gözlerin o hususta kalbin karar verebilmesi için, ancak kalbe ulaştırdığı şeyler hususunda takat ve mecallerinin bulunduğunu söyledik. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki, size bile vermediğimiz imkanlardan, biz onlara (nice) kudret vermiştik. Onlara kulaklar, gözler, gönüller de vermiştik. Fakat ne kulakları, ne gözleri, ne gönülleri onlara hiçbir şeyle fayda vermedi"* (Ahkâf, 26) buyurmuş ve bu üçünü, onları sükut etmeye mecbur kıldığı hüccetinin tamamlayıcısı kılmıştır. Ki bundan maksat kendisine, kulak ve gözlerin ulaştırdığı şeyde hükmedenin kalp olmasıdır.

Beşincisi: Cenâb-ı Hak *"Allah onların kalplerine kulaklarına ve gözlerine mühür basmıştır"* (Bakara, 7) buyurmuş, ilâhî azâbı bu üç şeye gerekli kılmıştır. Ve yine Cenâb-ı Hak, *"Onların kalpleri vardır, bunlarla idrâk etmezler, gözleri vardır, bunlarla görmezler, kulakları vardır, bunlarla işitmezler..."* (Araf, 179) buyurmuştur. Bu âyetin konumuza delil olan yönü şudur: Allahu Teâlâ bu âyette, onlardan bütünüyle ilmi nefyetmeyi dilemiştir. Binâenaleyh şâyet, ilim kalpte sabit olduğu gibi, kalpten başka bir yerde de sabit olmuş olsaydı, ilâhî maksat tam yerini bulmuş olmazdı. Bu sebeple, bu âyetler ve benzerleri hepsi de ilzâm-ı hüccet (delil getirip susturma) ile maksut olanın kalp olduğunu ifade etmektedirler. Biz daha önce kalp ile birlikte zikredilen kulak ve gözün zikredilişlerinin sebebinin görünenlerin ve duyulanların şekillerinin yerine getirilmesi hususunda kalbin iki organı olduğunu beyan etmiştik.

Buna Dair Hadisler

Hadisten delile gelince, Numan İbn Beşir'in rivâyet ettiği şu hadistir. O şöyle demiştir: Ben Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini duydum: أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلُحَتْ صَلُحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ *"Dikkat, insanın bedeninde, iyi olduğunda bedenin tamamının da iyi olduğu, bozuk olduğunda da bedenin tamamının bozulduğu bir et parçası vardır ki, işte bu insanın kalbidir."*[28]

Buna Dâir Aklî Deliller

Akli delillere gelince bunlar şunlardır:

1) Kalp durduğunda, şâyet diğer uzuvlar kesilecek olsa, bu kesilmenin farkına varılmaz. Ama kalp, çalışmaya başladığında, o uzuvların başına gelen bütün afetleri hisseder ve duyar. Binâenaleyh işte bu hadise, diğer uzuvların kalbe tabi olduğunu göstermektedir. Kalp, sevindiğinde veya üzüldüğünde diğer uzuvların durumunun değişmesi de bundan dolayıdır. İnsandaki diğer sıfatlar hususundaki hüküm de böyledir.

2) Kalb, diğer uzuvlardan meydana gelecek olan fiillere sevk eden iştiyak ve arzunun kaynağıdır. Bu iştiyaklar diğer fiillerin başlangıcı ve bunların kaynağı da kalp olunca, mutlak manada âmir olan da kalp olmuş olur.

3) Aklın merkezi kaynağı da kalptir. Durum böyle olunca mutlak manada âmir olan da yine kalp olmuş olur. Bu üçüncü maddenin birinci

28 **Buhârî**, İman, 39; **Müslim**, Müsâkat, 107 (3/1220).

mukaddimesine gelince, bu hususta münakaşa edilmiştir. Çünkü önceki âlimlerden bir grup aklın kaynağının beyin olduğu, fikrine kail olmuşlardır. Bizim görüşümüzün delilleri ise şunlardır:

a) Cenâb-ı Hak, *"Onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, bu sebeple düşünecek kalplere sahip olsunlar..."* (Hacc, 46) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, *"Onların kalpleri vardır, bunlarla idrak etmezler"* (A'râf, 179) ve *"Şüphesiz ki bunda kalbi yani aklı olan... kimseler için elbette bir öğüt vardır"(Kâf,* 37) buyurmuş, bu âyette aklın kaynağı ve merkezi olduğu için, akla kalp adını vermiştir.

b) Allahu Teâlâ ilmin zıtlarını da kalbe nisbet etmiştir. Çünkü o, *"kalplerinde bir hastalık vardır"* (Bakara, 10) ve *"Allah kalplerine mühür bastı"* (Bakara, 7) buyurmuştur. Müşrikler de, *"...kalplerimiz perdelidir..."* (Nisa, 155) demiş, Cenâb-ı Hak da, *"Hayır, Allah onların kalpleri üzerine küfürleri yüzünden mühür basmıştır..."* (Nisa, 155) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, *"Münafıklar, kalplerinde olanı kendilerine açıkça haber verecek bir sûrenin tepelerine indirilmesinden daima endişe ederler"* (Tevbe, 64); *"Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı..."* (Âl-i İmran, 167); *"Hayır, bilakis onların kazanmakta oldukları kalplerini yenmiştir"* (Tatfif, 14), *"Kur'ân'ı iyiden iyiye anlamazlar mı? Daha doğrusu onların kalpleri üzerinde kilitler vardır"* (Muhammed, 24) ve *"Fakat hakikat şudur ki, (maddi) gözler kör olmaz, fakat sinelerin içindeki kalpler kör olur"* (Hacc, 46) buyurmuştur. Binâenaleyh, bu âyetler bilmemenin ve gafletin yerinin kalp olduğunu göstermektedirler. Bu sebeple, aklın ve anlayışın yerinin de kalp olması gerekir.

c) Biz, kendi kendimizi denediğimizde de ilimlerimizin kalp cihetinde olduğunu hissederiz. İşte bundan dolayıdır ki, bizden birisi iyice düşünüp çokça tefekkür ettiğinde, kalbinin sıkıştığını, darlandığını ve hatta bundan dolayı elem duyduğunu hisseder. Bütün bunlar aklın merkezinin kalp olduğunu gösterir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, mükellef olanın da kalp olması gerekir. Çünkü teklif akıl ve anlama şartına bağlıdır.

d) Kalp, meydana gelme bakımından uzuvların ilki, ölüm bakımından da en sonuncusudur. Bunun böyle olduğu anatomi ilmi ile sabittir. Bir de kalp, bedenin ortası sayılan göğüs içinde bulunmaktadır. Hizmetçilerine muhtaç olan krallar, etbâı kendisini her taraftan sarsın, kuşatsın ve böylece de bütün kötülüklerden uzak olsun diye, idare ettikleri ülkenin orta kısımlarında yer alırlar.

Aklın Beyinde Olduğunu Söyleyenler

Aklın beyinde olduğunu söyleyenler de, şu şekilde istidlâl etmişlerdir:

1) Algılamanın, idrak etmenin âletleri olan duyu organları kalbe değil, beyne açılırlar.

2) İhtiyarî ve iradî hareketlerimizde vasıta durumunda olan sinirlerimiz, kalbe değil, beyne açılırlar.

3) Beyne bir musibet geldiğinde akıl zedelenir.

4) Örfümüzde, bir kimsenin akıl noksanlığı ile tavsif edilmesi halinde herkes, o kimse hakkında "Hafif beyinli, hafif kafalı..." der.

5) Akıl en kıymetli şeydir. Binâenaleyh onun bulunduğu yerin de en kıymetli yer olması gerekir. Yüksekte olan kıymetli olan demektir. Yüksekte olan ise kalp değil beyindir, öyleyse aklın yerinin beyin olması gerekir.

Mezkûr Görüşün Tenkidi

Bunlardan **birincisine şöyle cevap verilir:** Duyu organlarının (algıladıkları) şeylerin neticesini, beyne ulaştırdıkları, daha sonra da beynin, o neticeleri kalbe ulaştırdığı niye söylenemesin? Böyle olması halinde bu demektir ki, beyin kalbin en yakın âleti, duyu organları ise, uzak olan âletleridir. O halde, bu demektir ki, duyu organları beyne beyin de akla hizmet etmektedir. Bunun gerçekliğini biz kendimizden yola çıkarak da anlayabilir. Çünkü biz, falanca işin yapılması, falancanın da yapılmaması gerektiğini düşündüğümüzde, işte bu düşünme esnasında uzuvlarımız harekete geçer. Biz bu düşüncelerin beyin tarafından değil, kalp tarafından olduğunu hissederiz.

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Bu eserin neticenin kalpten beyne iletilmiş olması, daha sonra da beynin kendisinden çıkan sinirler vasıtasıyla o uzuvları harekete geçirmiş olması, uzak bir ihtimal değildir.

Üçüncüsüne de şöyle cevap verebiliriz: Kalbin tesirinin diğer uzuvlara ulaşması için, beynin sağlam olmasının şart koşulması da uzak bir ihtimal değildir.

Dördüncüsüne de şu şekilde cevap verebiliriz: Böyle bir örf, kalbin mizacının, özelliğinin, beynin burûdetinden (serinliğinden) istifade etmesiyle mutedil hale geldiği için olmuştur. Binâenaleyh beyne, onu mutedil olmaktan çıkaracak bir musibet geldiğinde, kalp de mutedil ve denge halinde olmaktan çıkar. Bu, ya beynin hararetinin olması gerekli olan

miktardan fazla olması veya noksan olmasıyla olur. İşte bu durumda akıl zedelenir ve bozulur.

Beşincisine de şöyle cevap verilir: Eğer onların dedikleri doğru olsaydı, o zaman aklın yerinin kafatası olması gerekirdi. Bu yanlış olduğuna göre, onların görüşlerinin yanlışlığı da sabit olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Not: Bil ki, bizim kalbe mahsus olduğunu söylediğimiz bu keyfiyetler, bazen insanın sinesine (sadr), bazen de gönlüne (fuad) nisbet edilmiştir. Bunların kişinin göğsüne nisbet edilmesine gelince, mesela Cenâb-ı Hak, *"Göğüslerde ne varsa onlar da derlenip toparlandığında..."* (Âdiyât, 10); *"(Allah bunu) göğüslerinizin içindekini yoklamak, ...için (yaptı). Allah göğüslerde olanı hakkıyla bilendir"* (Âl-i İmrân, 154) ve *"De ki: Göğüslerimizin içinde olanı gizleseniz de, onu açıklasanız da Allah bilir onu..."* (Âl-i İmrân, 29) buyurmuştur. Gönüle (fuad) gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onların gönüllerini ve gözlerini (ters) çevirmiş ... bulunuyoruz..."* (En'âm, 110) âyetinde ifade edilen hususdur. Bazı kimseler, "kalp ile fuad'ın birbirinden ayrı şeyler olduğunu ileri sürerek "kalp" kendisini kuşatan et ve yağ değil de, "fuad"ın "العلقة السوداء" ortasında yer alan siyah noktacıktır. "Fuad" ise, onu çevreleyen et, yağ ve bu noktanın tamamıdır." derlerken, bazı kimseler de "kalp" ile "fuad"ın eş anlamlı iki lafız olduğunu söylemişlerdir. Her nasıl olursa olsun, bilinmesi gerekli olan bir husus vardır ki o da, "kalp" ve "fuad" adını alan uzuvda, gerçek manada aklın ve irade gücünün merkezi olan bir yerin bulunduğu ve diğer uzuvlar kalbin emrinde çalıştığı gibi, bu organın kütlesinin büyük kısmının da o yerin emrinde bulunduğudur. Çünkü kendisine nisbet edilen manalarda bir artış olmaksızın, bazen o uzvun parçaları çoğalır, -ki bu parçalar ile, aklı, sevinci ve kederi kastediyorum- bazen de bunlardan bir noksanlaşma olmaksızın, eksilir... Böylece de "kalp" ismi gerçekte bu manaların kendisine girdiği, o parçaların adı olur; fuad adı da, bu uzuvların toplamının tamamı olur. İşte bu konudaki sözümüz bundan ibarettir. Doğruya ileten ise Allah'tır.

Cenâb-ı Hakk'ın لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ *"İnzar edicilerden olasın diye"* ifadesine gelince, "inzâr"ın içine, ilim ve amel namına ne varsa her şeye davet etme ile, her türlü çirkinden men etme dahildir. Çünkü bu iki hususun tamamında ilâhî azaptan korkma vardır.

Kur'ân'ın Arap Lisanı ile Olması

Cenâb-ı Hakk'ın بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ *"manası açık, Arapça bir dil ile..."* ifadesine gelince, bunun başındaki bâ harf-i cerri, ya kendinden önce geçmiş olan "الْمُنْذِرِينَ" ifadesine taalluk eder. Buna göre mana "Sen manası açık, Arapça bir dil ile uyaranlardan olasın diye..." şeklinde olur. Ki bunlar, **Hûd, Salih, Şuayb, İsmail** ve **Muhammed** (a.s)'ler olmak üzere beş kişidirler. Yahut da "...نَزَلَ" ifadesine müteallîktir. Buna göre mana, "Onunla uyarasın diye Allah o Kur'ân'ı, manası açık Arapça bir dil ile indirdi" şeklinde olur. Çünkü Cenâb-ı Hak o Kur'ân'ı şâyet Arapça olmayan bir dille (a'cemi) indirmiş olsaydı o zaman o müşrikler Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Anlamadığımız şeyi de ne yapacakmışız?" derlerdi ve böylece de onunla inzârda bulunmak imkansız hale gelirdi. Bu izahta, "O Kur'ân'ı, senin ve kavminin lisanı olan Arapça ile indirmek, O'nu senin kalbine indirmek demektir. Çünkü o Kur'ân'ı, hem sen hem de kavmin anlamaktadır. Binâenaleyh, şâyet Arapça olmasaydı, o zaman O, senin kalbine değil senin kulağına inmiş olurdu... Çünkü sen (bu durumda) manasını anlayamadığın birtakım harflerin seslerini duymuş olurdun" manası yatmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ *"Şüphe yok ki o, daha evvelkilerin kitaplarında da vardır"* ifadesine gelince, buradaki hû zamirinin, özellikle, (bu sûrede bahsedilen) haberlere ve kıssalara râci olması muhtemel olduğu gibi, bununla Kur'ân'ın sıfatının, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in sıfatının veyahut da bütün inzar ve uyarma şekillerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü bütün bu şeylerin hepsi de, (bu zamire merci teşkil edecek bir biçimde), daha önce geçmişti...

Benî İsrail Âlimleri ve Kur'ân

أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةً أَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٩٧﴾ وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ ﴿١٩٨﴾ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٩﴾ كَذَلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٢٠١﴾ فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٠٢﴾

"İsrailoğulları bilginlerinin bunu bilmesi de onlar için bir alâmet değil miydi? Biz O'nu Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik de,

onlara karşı bunu okusaydı, yine buna iman edici kimseler değillerdi onlar. Biz (küfrü) o günahkârların kalbine öyle bir soktuk ki, o pek çetin azabı görecekleri (ana) kadar onlar bu (Kur'ân'a) inanmazlar. İşte bu (azap) onlara kendileri de farkında olmayarak ansızın gelecektir..." (Şuarâ, 197-202).

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın ***"İsrailoğulları bilginlerinin bunu bilmesi..."*** ifadesiyle, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nübüvvetine ve onun bu hususta doğru sözlü olduğuna dair ikinci bir delilin getirilmesi kastedilmiştir. Ki bunun izahı şöyle yapılabilir: İsrailoğullarından bir grup âlim Müslüman oldular ve kendisinde Hz. Peygamber (s.a.s)'in sıfat ve vasıflarının geçtiği **Tevrat**'ta ve **İncil**'de bazı yerlerin bulunduğunu açıkça ifade ettiler. Kureyş müşrikleri, (zaman zaman) Yahudilere başvuruyor ve bu haberleri onlardan öğreniyorlardı. İşte bu durum, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bir nebî oluşunun açık bir delilidir. Zira ilâhî kitapların, Hz. Muhammed (s.a.s)'in vasfı ve niteliği hususunda, birbirine mutabık olmaları Hz. Muhammed (s.a.s)'in nebi olduğuna kesinlikle delâlet etmektedir.

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, bu ifadede geçen "اٰيَةً" kelimesi mansûb olarak haberi, "اَنْ يَعْلَمَهُ" ifadesi de ismi olarak, "يَكُنْ" kelimesi müzekker olmak üzere bu şekilde okunmuştur. Burada geçen "âyet" sözünün isim; "اَنْ يَعْلَمَهُ" ifadesinin de haber kabul edilerek, fiil müennes olarak "تَكُنْ" (tekun) şeklinde de okunmuştur. Bu ikinci okuyuş birinci okuyuş gibi değildir. Çünkü burada, bu okuyuşa göre, nekire olan kelime isim, ma'rife olan ise, haber olarak vaki olmuştur... Fiilin "ayet" kelimesinin haber olarak mansûb okunması halinde de, müennes gelmesi caizdir. Bu tıpkı "ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ اِلَّا اَنْ قَالُوا" (En'am, 23) âyeti gibidir.

İKİNCİ MESELE: **Arap Olmayan Birine Kitap Gelseydi**

Cenâb-ı Hakk'ın "وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلٰى بَعْضِ الْاَعْجَمِينَ" ***"Biz O'nu, Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik de..."*** ifadesine gelince, bil ki Allahu Teâlâ yukarıda bahsedilen o iki delil ile, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nübüvvetini ve lehçesinin doğruluğunu beyan edince, bundan sonra da o kafirlere aklî ve naklî delillerin fayda vermeyeceğini beyan buyurarak, ***"Biz O'nu, Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik de..."*** buyurmuştur. Yani, "Biz bu Kur'ân'ı, apaçık Arapça bir dil ile, Arap olan bir adama indirdik. Onlar O'nu dinlediler,

onlar O'nu anladılar, onlar O'nun fasih olduğunu bildiler ve misli olan bir ifade ile karşı konulamayan bir kelam olduğunu iyice kavradılar..." demektir. Cenâb-ı Hak buna, eski semavi kitapların da, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olduğuna dair müjdesini eklemiş, "Ama buna rağmen onlar yine Kur'an'a iman etmemiş, O'nu inkâr etmişler; O'nu bazen şiir, bazen de sihir olarak adlandırmışlardır. Binâenaleyh şâyet biz o Kur'ân'ı Arapça bilmeyen kimselere de indirmiş olsaydık, onlar da yine onu inkâr eder ve inkârlarına, hileli yollarla mazeretler bulmaya çalışırlardı..." demek istemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Kalplerde Küfrün Yerleşmesi**

Daha sonra da كَذٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فِى قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ *"Biz (küfrü) o günahkârların kalbine öyle bir soktuk ki..."* buyurmuştur ki bu, "böylesi bir sokuşla, o Kur'ân'ı mücrimlerin kalbine soktuk... O'nu onların kalplerine işte böylece yerleştirdik ve böylece karar kıldırdık... Onlara her ne yapılırsa yapılsın onların üzerlerinde yürüyüp gittikleri inkâr ve sapıklıklarını değiştirmeleri mümkün değildir..." demektir. Bu da, Hz. Muhammed (s.a.s)'i teselli eden âyetler zincirindendir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) onların küfürde ısrar ettiklerini anlayıp ve ezeli hükmün bu şekilde cereyan ettiğini bilince, onların iman edeceklerini ümit etmez. Nitekim darb-ı meselde, "ümitsizlik, iki rahatlıktan birisidir" denilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz (küfrü) o günahkârların kalbine öyle bir soktuk ki..."* ifadesi her şeyin Allah'ın kaza ve yaratmasıyla olduğuna delâlet eder. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Allah, bu âyetle, bu yalanlama onların kalplerinde öylesine yer alıp kökleşti ki âdeta yaratılmış bir şey gibi oluverdi..." manasını kastetmiştir." Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hak bunlarda, ya yalanlamayı doğruluğa tercih etmeyi gerektiren bir şey yapmıştır, yahut da onlar da böyle bir şey yapmamıştır. Eğer birincisi olursa; biz, En'am Sûresi'nde tercihin vücub, noktasına varıp dayanmadığı sürece tahakkuk etmeyeceğine işaret etmiştik ki, bu durumda maksat hasıl olmuş olur. Yok eğer, bunlarda tercihi gerektirecek olan herhangi bir şeyi asla yapmamışsa, o zaman da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz (küfrü) o günahkârların kalbine öyle bir soktuk ki..."* demesi imkansız olur. Bu tıpkı, kuşun uçmasının onların küfürleriyle uzaktan ve yakından alakalı olmadığı zaman bu küfürlerinin o kuşun uçmasına isnat edilmesinin imkânsız oluşu gibidir.[29]

29 Manaya nüfuz etmek hayli zor ise de başka türlü tercümeye ibare müsait değil (Ç.).

BEŞİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle der: "Şâyet sen, "Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz (küfrü) o günahkârların kalbine öyle bir soktuk ki..."* ifadesine göre O'nun لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ *"bu (Kur'an'a) inanmazlar"* ifadesinin konumu nedir..." dersen, ben derim ki: Bunun konumu onu izah eden ve açıklayan bir konumdur. Çünkü bu ifade onu beyan etmek ve onların kalplerindeki inkarı te'kit etmek için getirilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak bu ifadeyi "Onlar, Allah'ın va'dettiği azabı bizzat gözleriyle görünceye kadar o Kur'ân'ı yalanlamayı sürdürürler..." şeklindeki manayı anlatıp ortaya koyan şeyin peşinden getirmiştir.

فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾ أَفَرَأَيْتَ إِنْ
مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ
مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ ﴿٢٠٧﴾ وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرَىٰ
وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٠٩﴾

"Bize bir mühlet verilir mi?.." diyeceklerdir. Onlar, hâlâ azabımızı çabuklaştırmak mı istiyorlar? Şimdi sen bana haber ver: Biz onları senelerce yaşatıp faydalandırsak da, sonra kendilerine tehdit olunageldikleri çatıverse, o yaşayıp faydalandıkları (yıllar) kendilerini kurtarabilir mi? Biz hiçbir memleketi ona öğüt vermek üzere inzâr ediciler göndermedikçe, helak etmedik... Biz zulmedenler değiliz" (Şuarâ, 203-209).

Bil ki Allahu Teâlâ, onların, o elîm azabı görünceye kadar, iman etmeyeceklerini ve onlara o azabın ansızın geleceğini beyan edince, bunun peşinden işte bu esnada onlardan bir tehassür ve nedamet şeklinde sudur edecek olan ifadeyi getirmiş ve kurtulmanın imkansız olması halinde, kişinin yardım istemesi gibi فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ *"Bize bir mühlet verilir mi?.."* diyeceklerini belirtmiştir. Çünkü onlar, ahirette, sığınılacak bir yerin bulunmadığını biliyorlar; ancak ne var ki onlar, bu sözü rahatlamak için söylemişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ *"Onlar hâlâ, azabımızı çabuklaştırmak mı istiyorlar?.."* ifadesine gelince bu, ilâhî izaba gelirken, onların durumunun,

iki hareket tarzının farklı olduğunu anlayıp, böylece de ibret almaları için, kendisinden "mühlet" istemeleri olması gerekirken, onların dünyada iken o azabı hemencecik istemiş olmaları olduğunu beyan buyurmuş; sonra da yalanlamasına ilahi azabın hemencecik gelmesini istemenin onlardan, dünyada faydalansınlar diye sadır olduğunu, ancak ne var ki bunun bir cehalet olduğunu açıklamıştır. Bu böyledir. Çünkü dünya nimetlerinden yararlanma süresi, azdır ve sonludur. Bundan sonra (ahirette) meydana gelecek azabın müddeti ise, sonsuzdur. Sonlu ve kısa ömürlü olan lezzetleri sonsuz elem ve acılara tercih etmek ise aklen caiz (doğru) değildir. **Meymun b. Mihran**'dan tavaf yaparken **Hasan el-Basrî**'ye rastladığı ve ona "bana va'z u nasihat et" dediği, **Hasan el-Basrî**'nin ise sadece bu âyeti okuduğu; bunun üzerine **Meymun**'un, "yemin olsun ki hakkıyla va'zettin" dediği rivâyet edilmiştir. Âyetteki fiil, şeddesiz olarak "يُمْتَعُونَ" şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak kendilerine hüccetler ve deliller getiren inzarcı bir peygamber bulunmadan, hiçbir beldeyi helak etmediğini beyan etmiştir.

Âyetteki "ذِكْرٰى" (zikrâ) ifadesi hakkında **Keşşaf sahibi,** "bu kelime, "**tezkireten**" (bir va'z u nasihat) manasında olmak üzere mansubdur. Bu, ya "اَنْذَرَ" ve "ذَكَّرَ" (inzar etti, hatırlattı) fiillerinin manaca birbirlerine yakın olmalarından ötürüdür ki, buna göre sanki "مُذَكِّرُونَ تَذْكِرَةً" denilmek istenmiştir, ya "**munzirûne**" deki zamirden haldir, ki buna göre, "onlar onları, hatırlatıcılar olarak inzâr ederler" demek olur, yahut "onlar va'z u nasihat ve hatırlatma ile onları inzar ederler" manasında olmak üzere mef'ûl-ü leh'tir, veyahut da bu ifade, "bu bir hatırlatmadır" manasında olmak üzere, mahzûf mübtedanın haberi olarak merfudur veya cümle-i i'tirazıyyedir, yahut "onlar, hatırlatıcı olan inzarcılardır" manasında olmak üzere, "**münzirune**"nin sıfatıdır. Peygamberler hatırlatma, va'z u nasihat işine çok önem verip, bunun üstünde durdukları için, sanki bizzat "**zikra**" (hatırlatma)nın kendisi kabul edilmişlerdir." Bir başka izah da şöyledir: "**Zikra** kelimesi, mef'ûl-ü leh olarak "اَهْلَكْنَا" fiili ile alâkalı olmasıdır. Buna göre mana, "biz onları helak etmemiz, başkaları için bir "zikra" (hatırlatma) olsun ve böylece de onlar gibi isyan etmesinler diye, zalim kavmin beldelerini, ancak kendilerine inzarcılar göndermek suretiyle onlara delillerimizi anlatıp onları susturduktan sonra, helak ettik" şeklindedir. وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ *"Biz zulmedenler olmadık"* ki, zalim olmayan bir kavmi helak edelim. İşte kendisine dayanılacak olan izah budur. Buna göre eğer sen, "اِلَّا" edatından sonra, "وَمَا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ" (Hicr, 4) âyetinde vâv getirildiği halde,

bu âyette niçin getirilmemiştir" dersen, ben derim ki: "Aslolan, vâv'ın getirilmemesidir. Çünkü bu cümle, "**karye**"nin sıfatıdır. Ama vâv getirilmişse, bu da sıfatı, mevsufa iyice bağlamak içindir.

Şeytan Vahye Kaynak Olamaz

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ ﴿٢١٠﴾ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٢١١﴾ إِنَّهُمْ عَنِ
السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴿٢١٢﴾ فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ ﴿٢١٣﴾

"Onu, şeytanlar indirmedi. Bu, onlara hem yakışmaz hem onlar buna (esâsen) güç de yetiremezler. Şüphe yok ki onlar, meleklerin sözünü dinlemekten kesinlikle uzaklaştırılmışlardır. Sakın, Allah ile beraber diğer bir tanrı daha çağırma. Sonra azaplandırılmışlardan olursun" (Şuarâ, 210-213).

Bil ki Allahu Teâlâ, Kur'ân'ı, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiş olması bakımından, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna delil getirip, bu da Kur'ân'daki sonsuz fesahattan ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in hiç öğrenimde bulunmadan ve başkalarından istifade etmeden, Kur'ân-ı Kerim'den, geçmiş milletlerin kıssaları hususunda, diğer semavi kitaplardakine tam tamına uygun olarak haber vermesi sayesinde anlaşılıp, kâfirler de: "Niçin bu, kâhinlere inen ve gelen diğer şeyler gibi cin ve şeytanların likası (haber verip getirmesi) ile olmasın deyince, Allahu Teâlâ işte buna şöyle cevap vermiştir: "Bu iş, şeytanlar için kolay yapılacak bir şey değildir. Çünkü onlar, atılan ateşlerle ve semavî fişeklerle kovalanmışlar ve gök ehli meleklerin sözlerini dinlemekten uzaklaştırılmışlardır.

Birisi şöyle diyebilir: "Şeytanların bu işten, yani meleklerin sözünü dinlemekten alıkonulduklarını bilmek, ancak sâdık peygamberin haber vermesiyle bilinebilecek bir husustur. Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s)'in, iddiasında doğru olduğunu, Kur'ân'ın fesâhatı ve gaybdan haber verişiyle ispat edip, Kur'ân'ın fesâhatının ve gaybdan haber verişinin bir mu'cize olduğunu ispat etmek ise, ancak şeytanların bu işten men olundukları sâbit olduğu zaman mümkün olunca, devr-i fasit (mantıkta, neticenin, mukaddimelerden biri olarak kullanılması) gerekir. Bu ise, bâtıldır." Buna şu şekilde

cevap verilir: "Şeytanların bu işten alıkonulduklarını bilmenin, ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'in haber vermesi ile olacağını kabul etmiyoruz. Çünkü biz, sâdık (doğru) olanın şânına verilen değerin, düşmanın şânına verilen değerden daha fazla olduğunu zarurî olarak biliyoruz. Yine, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, şeytanlara lanet ettiğini, insanlara, onlara lanet etmelerini emrettiğini de kesin olarak bilmekteyiz. Binâenaleyh eğer, böylesi gaybî bilgiler, eğer şeytanların haber vermesi, ilkâ etmesi sayesinde olsaydı, kâfirler böyle bir bilgiyi haydi haydi elde ederlerdi. Bu sebeple de, kâfirlerin böylesi şeylere, öncelikle kâdir olmaları gerekirdi. Binâenaleyh durum böyle olmadığına göre, şeytanların bu işten engellendiklerini ve gaybı bilmekten uzak olduklarını bilmekteyiz.

Cenâb-ı Hak bu cevabı verdikten sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben فَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ *"Sakın, Allah ile beraber diğer bir tanrı daha çağırma"* buyurmuştur. Aslında bu hitap, başkalarınadır. Çünkü hikmet sahibi olan zat, başkasına te'kidli bir şekilde hitap etmek istediğinde, bu hitapla maksat, esasen hitap edilenin tâbileri ise de, zâhiren bu hitap, idareci durumunda olanlara yöneltilir. Bir de Cenâb-ı Hak peşi sıra, buna uygun olan hususları bildirmek için, bu ifadeyi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben getirmiştir.

Aşireti Uyarma Emri

وَاَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْاَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢١٥﴾ فَاِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ اِنِّي بَرِيٓءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢١٦﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٢١٧﴾ اَلَّذِي يَرٰيكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾ وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ ﴿٢١٩﴾ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٢٢٠﴾

"Sen, önce en yakın akrabalarını inzar et. Mü'minlerden sana tâbî olanlara, kanat ger. Eğer sana isyan ederlerse de ki: "Ben, gerçekten sizin yaptıklarınızdan beriyim." Sen, o mutlak gâlip, o çok merhametli Allah'a güvenip dayan. O, kıyâm ettiğin vakit seni ve secde edenler arasında dolaşmanı görür. Çünkü hakkıyla işiten, hakkıyla bilen O'dur" (Şuarâ, 214-220).

Bil ki Allahu Teâlâ, önce Hz. Peygamber (s.a.s)'i alabildiğine teselli edip, ikinci olarak onun peygamberliğine dair hüccetler getirip, üçüncü olarak da inkârcıların sorularını ve şüphelerini zikredip, gerekli cevaplarını verince, bundan sonra Hz. Muhammed (s.a.s)'e, tebliğ ve peygamberliği ilgilendiren şeyleri emretmiştr. Bunlar, şu üç şeydir:

1) وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ *"Sen, önce en yakın akrabalarını inzâr et"* emrinin anlattığı hususdur. Allahu Teâlâ, işe önce Hz. Peygamber'den başlayıp, onu, kendisinin yanı sıra bir başka tanrıya ibadet etmesi halinde tehdit etmiş ve sonra ona, kendisine derece derece yakın olanları bu işe (dine) dâvet etmesini emretmiştir. Bu böyledir, çünkü insan işi önce kendisi sıkı tutar, sonra akrabalarını yakınlık derecelerine göre bu işe dâvet ederse, hiç kimsenin bu hususta bir tenkidi olamaz, söylediği söz son derece faydalı, hükümleri alabildiğine geçerli ve tesirli olur.

Rivâyet olunduğuna göre, bu âyet nâzil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) Safa Tepesi'ne çıkmış ve oradan kendisine derece derece yakın akrabalarına seslenerek, "Ey Abdulmuttalib oğulları, Ey Haşim oğulları, Ey Abdimenâf oğulları, Ey Muhammed'in halası Safiyye, ben, sizin için, Allah'tan gelecek hiçbir şeye mâni olamam. Fakat benden, istediğiniz kadar mal isteyiniz" demiştir.

Yine rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Abdulmuttalib oğullarını toplamıştı. Onlar o gün kırk kişi idiler ve her birinin bir koyunu ve bir çanak sütü vardı. O adamlardan her biri, koyunu ve çanaktakini yiyip içiyorlardı. Onlar, bunları yiyip bitirince Hz. Peygamber (s.a.s) söze başlayıp, "Ey Abdulmuttalib oğulları, "şu dağın arka eteğinde düşman süvarisi var" desem, bana inanır mısınız?" dedi. Onlar, "evet" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "o halde, sizi şiddetli bir azap gelmezden önce uyaran, ikâz eden bir peygamberim" dedi.

2) Bu, وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ *"Kanat ger"* emrinin anlattığı hususdur. Bil ki kuş, konmak için aşağıya doğru süzülmek istediğinde, kanatlarını büker ve yumar. Fakat uçmak istediğinde, kanatlarını açar ve çırpar. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kuşun iniş esnasında kanatlarını kapamasını, tevâzu ve yumuşaklıktan bir teşbih, bir darb-ı mesel kılmıştır.

Eğer, "Peygamber'e uyanlar, mü'minler olduğu halde aksi de yine böyle iken, daha niçin Cenâb-ı Hak, *"mü'minlerden sana tâbi olanlara..."* demiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz: "Biz, Peygamber'e uyanların

sadece mü'minler olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü akrabalarından da pek çoğu, Peygamber'e din için değil, akrabalık ve nesep sebebiyle uyuyorlardı.

Âyetteki, فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ *"Eğer sana isyan ederlerse de ki: "Ben, gerçekten sizin yaptıklarınızdan berîyim"* ifadesinin manası açıktır. **Cübbâî** şöyle der: "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların günahlarından berî olduğuna delâlet eder. Bu aynı zamanda, Allahu Teâlâ'nın da, Peygamberi gibi, onların amellerinden berî olmasını gerektirir. Aksi halde Peygamber, Allah'a ters düşmüş olur. Bu tıpkı, Peygamber'in, Allah'ın gazabına uğramış kimselerden râzı olması halinde, bu duruma düşmesine benzer. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onların amellerinden berî olunca, o amelleri yapan (yaratan) ve irade eden daha nasıl Allah olabilir?" Buna şu şekilde cevap veririz: "Allah'ın, onların günahlarından berî oluşu, onları emretmeyip, aksine nehyetmesi manasındadır. Cenâb-ı Hakk'ın, o masiyetleri irade etmemiş olması meselesini ise kabul etmiyoruz. Bunun delili şudur: "Allahu Teâlâ, onlardan bu masiyetlerin sâdır olacağını biliyordu. Allahu Teâlâ'nın, olacağını bildiği şey ise mutlaka öyle olur. Aksi halde, Allah'ın ilmi, cehâlete dönüşmüş olur ki bu imkânsızdır. İmkânsıza götüren şey de imkânsızdır. Olması muhakkak olan şeyin, olmaması murat edilmez. Binâenaleyh biz (Ehl-i sünnetin) dediği şey sâbit olur.

3) Bu تَوَكَّلْ *"Güvenip, dayan"* emrinin anlattığı hususdur. Tevekkül, kişinin işini, o işi yapabilecek ve kendisine fayda ve zarar verebilecek kimseye bırakması demektir.

Âyetteki, "عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ" ifadesi, "izzeti, kudreti ile düşmanlarını ezecek, rahmeti ile, onlara karşı sana yardım edecek Zât'a güven" demektir.

Tekallüb'ün Tefsirleri

Cenâb-ı Hak daha sonra, rahîm olduğunu bildirmesinin peşinden, bu rahmetin sebebi gibi olan hususu belirtmiştir. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kıyam edişi (gece kalkıp namaz kılışı) ve secde edenler arasında dolaşmasıdır. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

Teheccüd Namazı Kılanlar

a) Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gecenin bir yarısında teheccüd namazı için kalkıp, çalışıp çabalayan, din için uğraşan mü'minlerin hallerine muttalî olmak için, araştırmak üzere, onlar arasında (evleri arasında) dolaşması kastedilmiştir. Nitekim rivâyet olunduğuna göre, gece namazının farziyeti neshedilince, sahabe-i kiram'ın taatlere karşı çok sevgisinden ötürü,

Hz. Peygamber (s.a.s), onların ne yaptıklarını görebilmek için, o gece ashabın evleri arasında dolaştı ve o evleri, onlardan duyduğu zikrullah seslerinden ötürü, "arı kovanı" gibi buldu. Âyetteki *"secde edenler" ifadesi* ile namaz kılanlar kastedilmiştir.

Cemaat Halinde Namaz

b) Bunun manası şöyledir: "Allah seni, insanlarla birlikte cemaat halinde namaz kılmaya kalktığında görür." Hz. Peygamber (s.a.s)'in secde edenler arasında dolaşması da, onların imamı olduğu için, kıyamı, rükû'u, secdesi ve oturuşu ile, onlar üzerindeki tasarrufu manasınadır.

Müslümanlar

c) Bu, "sen, dini işleri yerine getirme ve bu hususta yetme hususunda, ne zaman kalkar ve secde edenlerle dönüp dolaşır, çabalarsan, bu halin Allah'a gizli değildir" demektir.

Namazda Hz. Peygamber (s.a.s)'in Arkayı Görmesi

d) Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, arkasında namaz kılanlara gözünün takılması kastedilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَتِمُّوا الرُّكُوعَ وَالسُّجُودَ فَوَ اللهِ اِنِّى لَاَرَاكُمْ مِنْ خَلْفِى *"Rükûnuzu ve secdenizi tam yapın. Allah'a yemin ederim ki, şüphesiz sizi, arkamda iken de görürüm"*[30] buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *"Çünkü hakkıyla işiten, hakkıyla bilen O'dur"* buyurmuştur. Bu, "O, senin söylediklerini hakkıyla duyan, niyet edip yaptıklarını hakkıyla bilendir" demek olup, Cenâb-ı Hakk'ın semî olmasını, duymak suretiyle bildiği şeylerden başka bir şey olduğuna delâlet eder. Aksi halde, "alîm" lafzı, zaten bu manayı ifade etmektedir. Bil ki, "تَقَلُّبَكَ" ifadesi, "نُقَلِّبُكَ" (nükallibüke) şeklinde de okunmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ecdadının Mü'min Oldukları

Bil ki Râfizîler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dedelerinin mü'min oldukları görüşündedirler. Onlar bu hususta hem bu âyete, hem bir hadise tutunmuşlardır. Bu âyet hakkında, şunu demişlerdir: "Âyetteki, *"secde edenler arasında dolaşmanı görür"* ifadesi, sizin ileri sürdüğünüz manalara gelebileceği gibi, bizim dediğimiz şekilde, bununla, "Allah, O'nun rûhunu bir secde edenden, diğer bir secde edene taşımış, dolaştırırmıştır" manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bütün bu manalar muhtemel olunca,

30 **Buhârî**, Salât, 40; **Müslim**, Salât, 110 (1/519).

bunlar arasında bir tezat ve bir üstünlük bulunmaması gerektiği için, âyeti bu manalardan hepsine de hamletmek gerekir."

Bu Râfizîlerin hadisten delilleri ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَمْ اَزَلْ اُنْقَلُ مِنْ اَصْلَابِ الطَّاهِرِينَ اِلَى اَرْحَامِ الطَّاهِرَاتِ *"Ben, hep temiz erkeklerin sulbünden, temiz kadınların rahimlerine aktarılıp durdum"* şeklindeki sözüdür. Halbuki kâfir olan her insan, *"Müşrikler ancak pisliktirler"* (Tevbe, 28) âyetinden ötürü, pistir. Râfizîler sözlerine şöyle devam ederler: "Bu inancımızın yanlışlığına, *"Hani İbrahim babası Âzer'e, "putları ilah mı ediniyorsun?" demişti"* (En âm, 74) âyetini delil getirirseniz, biz deriz ki: Buna şu şekilde cevap verilir: "Baba kelimesi bazen "amca" için de kullanılır. Yine **Hz. Yakûb**'un oğulları, **Yakûb** (a.s)'a, *"Senin ilâhına, babaların-dedelerin İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahına ibadet ederiz"* (Bakara, 133) diyerek, **İsmâil** (a.s), amcası olmasına rağmen, "baba"sı olarak saymışlardır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, amcası **Abbas**'ı kastederek, رُدُّوا عَلَى اَبِى *"Babamı bana getirin"*[31] demiştir. Yine putları ilah edinen bu kimsenin, **Hz. İbrahim**'in annesinin babası olması da muhtemeldir. Çünkü Arapçada buna da baba denir. Zira Cenâb-ı Hak, *"Onun zürriyetindendir, Dâvud, Süleyman ...ve İsâ"* (En'am, 84) buyurarak, **Hz. İbrahim** (a.s), ana tarafından onun dedesi olmasına rağmen, **İsa** (a.s)'yı **İbrahim** (a.s)'in zürriyetinden saymıştır.

Bil ki biz (Ehl-i sünnet) bu hususta, Hak Teâlâ'nın, *"Babası, Âzer'e..."* âyetine tutunmaktayız. Râfizîlerin söyledikleri ise, lafzı, zâhirî manasından çıkarıp, mecâzî mana vermektir. Onların, *"Secde edenler arasında dolaşmanı"* âyeti hakkında söyledikleri, "Bunu bütün manalara hamletmek gerekir" şeklindeki görüşleri mümkün değildir. Çünkü birkaç manaya gelebilen bir lafzı, aynı anda bütün manalarına birden hamletmenin câiz olmadığını beyân etmiştik. Râfizîlerin hadisten delillerine gelince, bu haber-i vâhid olup, Kur'ân'a muâraza edemez.

Şeytanın Kâhinler ve Yalancılarla Münasebeti

هَلْ اُنَبِّئُكُمْ عَلٰى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ عَلٰى كُلِّ اَفَّاكٍ اَثِيمٍ ﴿٢٢٢﴾ يُلْقُونَ السَّمْعَ وَاَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾

31 **Kenzu'l-Ummâl**, 10/30195.

"Şeytanların kimlerin üzerine indiğini size bildireyim mi? Onlar, her günahkâr yalancının tepesine inerler. Onlar, onlara duyduklarını anlatırlar ve onların çoğu yalancıdırlar" (Şuarâ, 221-223).

Bil ki Allahu Teâlâ, onların önceden ileri sürdükleri şüpheyi tekrar edip, buna şu iki şekilde cevap vermiştir:

1) *"Onlar, her günahkâr yalancının tepesine inerler"* diye... Bu, daha önce de anlattığımız şu hususun aynısıdır: Kâfirler, şeytana itaate dâvet ederler, Muhammed (s.a.s) ise, şeytana, lânete ve ondan uzaklaşmaya dâvet eder.

2) *"Onlar, şeytanlara kulak verirler ve onların çoğu yalancıdırlar"* diye... Bununla, "Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in durumunu, kâhinlerin durumuna kıyas ediyorlardı. İşte bundan ötürü onlara sanki şöyle denilmektedir: "Eğer bu durum, sizin söylediğiniz gibi olsaydı -ki, kâhinlerin genel halleri, yalancı oluşlarıdır- Peygamber'in durumunun da böyle olması gerekirdi. Peygamber (s.a.s)'in, gayba ait haberlerinde doğruluğundan başka bir şey ortaya çıkmadığına göre, onun durumunun kâhinlerinkine benzemediğini ve onların durumunun aksine olduğunu anlamış bulunmaktayız" manası kastedilmiştir.

Müfessirler bu âyet hakkında şu izahları yapmışlardır:

a) Burada bahsedilenler şeytanlardır. Rivâyet olunduğuna göre şeytanlar, (göklerde) taşlanarak melekleri dinlemekten men olunmazdan önce, mele-i a'la'daki konuşmalara kulak verip dinliyor ve oradakilerin haberdâr oldukları gayblar hakkında, o meleklerin konuşmalarından bazılarını duyuyor, kapıyor, sonra da bunu kendi dostlarına ulaştırıyorlardı. Dostlarına ulaştırdıkları şeylerin çoğunda yalan söylüyorlardı. Çünkü o şeytanlar, duymadıkları şeyleri de, duyduklarına katıp dostlarına söylüyorlardı.

b) Onlar, meleklerden duyduklarını aynen dostlarına ulaştırıyorlardı.

c) **"Effâk"** (yalancılar), duyduklarını şeytanlara söylüyor, şeytanlar da kendi duyduklarını onlara haber veriyorlardı.

d) **Effak"** (yalancı kâhinler), şeytanlardan duyduklarını, insanlara söylüyorlardı. Halbuki o kâhinlerin çoğu yalancıdır, şeytanların kendilerine söylemedikleri şeyleri de, şeytanlar söyledi diye iftira edip söylüyorlardı.

İmdi, eğer, "Âyetteki "يُلْقُونَ" kelimesinin i'rabdaki yeri nedir?" dersen, derim ki: Bunun, hâl olmak üzere, mahallen mansub olması ve "duyduklarını

söyleyerek inerler" manasında olması mümkün olduğu gibi, "effâk"ın sıfatı olarak, mahallen mecrûr olması da mümkündür. Çünkü "لِكُلِّ اَفَّاكٍ" ifadesi de cemi manasındadır. Bunun müste'nef bir cümle olarak i'rabdan mahalli olmayan bir kelime olması da muhtemeldir. Bunun, müste'nef bir kelime olması da muhtemeldir. Buna göre sanki birisi, "O şeytanlar, yalancılara niçin geliyorlarmış?" demiş de, cevaben, "şöyle şöyle yapmak için" denilmiştir.

Eğer, "Cenâb-ı Hak, onların her birinin yalancı olduklarını bildirdikten sonra, daha niçin, *"Onların çoğu yalancıdır"* buyurmuştur" denilirse, ben derim ki: "**Effâk,** hep yalan söyleyen manasında değil, çoğu zaman yalan söyleyen demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onların cinlerden-şeytanlardan naklettikleri şeyler hususunda, söyledikleri sözlerinin bazısının doğru olduğunu, ama çoğunun bir iftirâ olduğunu bildirmiştir.

Sapıkların Uyduğu Şâirler

وَالشُّعَرَآءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوٗنَ ﴿٢٢٤﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّهُمْ فِى كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾ وَاَنَّهُمْ
يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾ اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا
وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوٓا اَىَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

"Şâirlere gelince, onlara da sapıklar uyar. Onların her sahaya daldıklarını ve gerçekten hep yapmayacakları şeyleri söylediklerini görmüyor musun? Fakat bunlardan, ancak imân edip sâlih amelde bulunanlar, Allah'ı çok zikredenler ve zulme uğratıldıktan sonra öçlerini alanlar böyle değildir. O zulmedenler yakında hangi inkılab (değişim) ile sarsılacaklarını görecekler." (Şuarâ, 224-227).

Bil ki kâfirler, "Şeytanların, kehâneti kâhinlere; şiiri de şairlere ilham edip vermeleri gibi; Kur'ân'ı da Hz. Muhammed (s.a.s)'e getirdiğini söylemek niçin mümkün olmasın?" deyip, Cenâb-ı Hak da, Hz. Muhammed (s.a.s) ile kâhinler arasındaki farkı ortaya koyunca, bu âyetlerde de, Hz. Peygamber (s.a.s) ile, şâirler arasındaki farkı gösteren şeyleri bildirmiştir. Bu fark da, şâirlere, genelde azıp-sapanların tâbi olmuş olmalarıdır. Cenâb-ı Hak daha sonra bu azıp-sapmayı, şu iki hususla izah etmiştir:

1) أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ *"Onlar, her sahaya dalarlar"* diye... Bununla, onları takip ettikleri çeşitli yollar kastedilmiştir. Bu tıpkı senin, "Ben bir vâdide, sen bir vâdide..." demen gibidir. Çünkü o şâirler, bazen bir şeyi zemmettikten sonra methedebilirler veya aksini yapabilirler. Yine onlar, bir şeyi küçümseyip değersiz olduğunu söyledikten sonra, aynı şeyi yüceltip saygı da duyabiliyorlar veya aksini yapabiliyorlar. Bu ise, onları şiirleri ile, hak ve doğruluğu elde etme peşinde olmadıklarını gösterir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumu ise, bunun tam aksinedir. Çünkü işin başından sonuna kadar, hep aynı çizgide, yani Allah'a çağırma, âhirete teşvik etme ve dünyaya yönelmemeye dâvet etme çizgisinde devam etmiştir.

Yapmadıklarını Söyleyen Şairler

2) وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ *"Onlar, hep, yapmayacakları şeyleri söylüyorlar"* diye... Bu da, dalâlet işaretlerindendir. Çünkü onlar, bazen cömertliğe teşvik ediyor, bazen cömertlikten yüz çevirtiyor; bazen cimriliğe teşvik ediyor, bazen ise, ondan nefret ettiriyor; bazen insanları, atalarından çıkmış ufacık bir kusur ile tenkit ediyor, ama kendileri daha büyüğünü yapıyorlar. Bu da onların, azıp sapmalarına delâlet eder. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e gelince, o, işe önce kendisinden başlamıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak ona, *"Sakın Allah ile beraber diğer bir tanrı daha çağırma. (Sonra) azaplandırılanlardan olursun"* (Şuarâ, 213) demiştir. Daha sonra da oymak oymak akrabalarına dini tebliğ etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak ona, *"Sen (önce) aşiretini uyar"* (Şuarâ, 214) diye emretmiştir ki bütün bunlar, o şairlerin yollarına benzemez. Bu anlattıklarımız ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumunun, o şâirlerinkine benzemediği ortaya çıkar.

Makbul Şâirler

Cenâb-ı Hak daha sonra, işte Hz. Peygamber ile şâirler arasındaki farkı anlatmak için, şâirlerin bu kötü özelliklerini sayınca, şu dört vasfı taşıyan şâirleri, bunlardan istisnâ etmiştir:

1) İman. Bu, *"iman edenler müstesnâ"* cümlesi ile anlatılmıştır.

2) Amel-i sâlih. Bu da âyette *"sâlih amelde bulunanlar"* cümlesi ile anlatılmıştır.

3) Bunların şiirlerinin, tevhit, nübüvvet ve insanları hakka dâvet hususlarında olması... Bu da, *"Allah'ı çok zikrederler"* cümlesi ile anlatılmıştır.

4) Kendilerini hicvedenlere karşılık vermeleri durumu dışında, hiç kimseyi hicvetmemeleri... Bu da, *"zulme uğratıldıktan sonra öçlerini alanlar böyle değildir"* cümlesi ile anlatılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah, çirkin sözün alenen söylenmesini sevmez, zulme uğrayanlardan olursa bu müstesna."* (Nisa, 148) buyurmuştur. Hem sonra bu hususta şart olan, tecavüzü haddi aşmayı bırakmaktır. Çünkü Cenâb-ı Allah, *"Kim size karşı haddi aşarsa, siz de tıpkı onların haddi aşmaları kadar ona karşı koyun (haddi aşın)"* (Bakara, 194) buyurmuştur. Âyetteki, bu istisna ile, **Abdullah b. Revaha, Hassan b. Sâbit, Ka'b b. Malik, Ka'b b. Züheyr** gibi şairlerin kastedildiği ileri sürülmüştür. Çünkü bunlar şiirleriyle Kureyş kâfirlerini hicvediyorlardı. **Ka'b b. Mâlik** (r.a)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hz. Peygamber (a.s) bana, *"Kureyş'i hicvedin. Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, sizin onlara bu hicviniz, ok yağdırmadan daha çetindir."* Yine, Hz. Peygamber (a.s), **Hassan b. Sâbit** (r.a)'e hep, *"Söyle, Ruhu'l-Kudüs de seninledir"* derdi.

Zâlimleri Bekleyen Sarsıntı

Âyetteki, وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَىَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ *"O zulmedenler, yakında hangi inkılab (değişim) ile sarsılacaklarını görecekler"* cümlesine gelince, Allah en iyisini bilir ya, bana göre bu şu manayadır: "Allahu Teâlâ bu sûrede, Hz. Peygamber (a.s)'in kalbinden kederini silecek aklî delilleri, geçmiş peygamberlerin (a.s) kıssalarını, peygamberliğinin hüccetlerini, müşriklerin onu, bazen kâhin, bazen şâir diye adlandırmalarındaki tutarsızlıklarını, önce Hz. Peygamber (a.s) ile kâhinler arasında, sonra yine onunla şâirler arasındaki farkı zikrederek anlatmış ve sûreyi işte böyle büyük bir tehditle sona erdirmiştir. Bu, "Kendilerine zulmedip, âyetlerimizi düşünmeyen, delillerimiz hakkında kafa yormayan bu kimseler, yakında hangi inkılâb ile sarsılacaklarını görüp anlayacaklar" demektir. Âlimlerin çoğu, "Bu ifadeyle Cenâb-ı Hak, o şâirlerde bulunduğunu söylediği yollardan, insanları men etmeyi kastetmiştir" demişlerdir. Ama birinci izah, sûrenin başından sonuna kadarki nazmına daha uygundur. Allah en iyi bilendir.

Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a aittir. Salat, efendimiz ümmî peygamber Hz Muhammed (s.a.s)'e, âilesine, ashabına, mü'minlerin anneleri olan peygamber zevcelerine ve kıyamete kadar, bunlara güzellikle uyan mü'minlere olsun. (Âmin)

NEML SÛRESİ

Bu sûre, doksan üç veya doksan dört veya doksan beş âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طٰسٓ تِلْكَ اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ ﴿١﴾ هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٣﴾

"Tâ, Sîn. Bunlar, Kur'ân'ın ve Kitab-ı Mübin'in âyetleridir, mü'minler için bir hidâyet ve bir müjdedir ki o mü'minler, namazlarını dosdoğru kılarlar, zekâtlarını verirler ve onlar âhirete kesin olarak inanırlar" (Neml, 1-3).

Kur'ân'ın Başlıca Vasıfları

Bil ki âyetteki "**tilke**" (onlar) kelimesi, bu sûrenin âyetlerine işârettir. "**Kitab-ı Mübîn**" ile ise, levh-i mahfuz kastedilmiştir. Kitabın mübin (açık ve açıklayıcı) oluşu, onda, olacak her şeyin yazılı olması demektir. Binâenaleyh oraya bakan, onu okuyan melekler, olacak şeyleri açıklamaktadırlar. "**Kitab-ı Mübîn**" ifadesi, nekire ile bir müphemlik (belirsizlik) meydana gelsin ve böylece de onun çok büyük ve önemli bir şey olduğu anlaşılsın diye, nekire olarak getirilmiştir. Bu tıpkı, عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ *"Melîk-i muktedir (kudretli bir melik)"* (Kamer, 55) âyetindeki nekirelik gibidir. **İbn Ebi Able,** bunun "اٰيَاتُ كِتَابٍ مُبِينٍ" takdirinde, hazfedilen muzafın yerini tutmak üzere ref ile "**Kitab-ı Mübîn**" şeklinde okumuştur. Eğer, "Bu âyetle, Hak Teâlâ'nın, الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُبِينٍ *"Elif, Lâm, Râ. Bunlar o kitabın ve Kur'ân-ı Mübîn'in âyetleridir"* (Hicr, 1) âyeti arasında ne fark vardır?" dersen, derim ki: Bir fark yok. Çünkü atıf vâv'ı ("ve" edatı) tertibi gerektirmez."

Âyetteki, هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ *"Mü'minler için bir hidâyet ve bir müjde"* ifadesi, ya nasb, ya ref mahallindedir. Mansub oluşu, "hal" kabul edilmesine göredir ve bu takdirde, "هَادِيَةً مُبَشِّرَةً" (bir hidâyet edici ve müjdeleyici olarak) manasıdır. Bu "hal"in âmili ise, "تِلْكَ" kelimesindeki "işaret etme" manasınadır. Bunun mahallen merfû sayılması ise şu üç sebepten ötürüdür:

a) Mahzûf bir "**hüve**" mübtedasının haberi olarak,

b) Âyetteki, "**âyât**" lafzından bedel olarak,

c) İkinci haber olarak... yani, "onun âyetleri, kitabın âyetleri halinde, bir de hidâyet ve müjde kaynağı olarak oraya getirilmiştir" demektir.

Rehberliğin Mü'minlere Hasredilmesi

Âlimler, bu hidâyetin sadece mü'minlere has olarak zikredilmesinin sebebi hususunda şu iki değişik izahı yapmışlardır:

a) Bununla, o Kur'ân'ın, sadece mü'minlerin cennete gideceğini söylemesi ve onlara bu müjdeyi vermesi kastedilmiştir. Bu tıpkı, *"İşte Allah'a imân edip, O'na sarılanlar yok mu, Allah onları, kendinden olan bir rahmetin ve lütfun içine sokacak ve onları, kendisine giden bir yola hidâyet edecektir"* (Nisa, 175) âyetinde ifade edildiği gibidir. İşte bundan ötürü, bu hidâyet mü'minlere has kılınmıştır.

b) Âyetteki "hidâyet" ile, delil olma (rehberlik) kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar, bunun mü'minlere has oluşu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Allah bunu mü'minlere has kılmıştır. Çünkü Allah, bu hidâyetin yanı sıra müjdeden bahsetmiştir. Müjde ise ancak mü'minler için söz konusudur.

2) Hidâyetin o mü'minlere has olarak zikredilmesinin sebebi, onların o hidâyete sımsıkı sarılmış olmalarından ötürüdür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, özellikle mü'minleri zikretti. Bu tıpkı, *"Sen ancak ondan korkan kimseyi inzâr edicisin"* (Nâziat, 45) âyetinde olduğu gibidir.

3) Bu âyetlerin, mü'minler için bir hidâyet olması, o mü'minlerin hidâyetini artırması demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah, hidâyete ermiş olanların hidâyetini artırır"* (Meryem, 76) buyurmuştur.

Âyetteki, الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ *"Namazlarını dosdoğru kılarlar"* cümlesine gelince, doğruya en yakın olan, bu namaz ile beş vakit namazın kastedilmiş olmasıdır. Çünkü "salat" (namaz) kelimesinin başındaki elif-lâm bunu gerektirmektedir. Namazın ikâmesi ise, onun şartlarına göre yapılmasıdır. Bu âyetteki "zekât" ile ilgili söz de aynıdır. Çünkü bu zekât ile de farz zekât kastedilmiştir. Zekâtın ikâmesi ise, onun yerli yerince verilmesidir.

Âyetteki Nükteler

Âyetteki, وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ *"Onlar âhirete kesin inananların tâ kendileridir"* cümlesi ile ilgili şöyle bir soru vardır: Namazlarını dosdoğru kılıp, zekâtlarını hakkıyla edâ eden mü'minlerin, hiç şüphe yok ki mutlaka âhirete de kesinkes inanmış olmaları gerekir. Öyle ise, bu ifâdenin ayrıca zikredilmesinin hikmeti nedir? Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

1) Bu da, mevsûlün sılâsı cümlesindendir. Buna göre, şu iki izah yapılabilir:

a) İnsanın kemâli, zatı gereği hakkı; kendisiyle amel etmek için hayrı-iyiyi bilip tanımasındadır. Hakkı tanımanın kısımları ise, pek çoktur. Fakat sâyesinde kurtuluş yolunun elde edileceği şey, mebde' (yaratılış-başlangıç) ile me'âd'ın (âhiretin-sonun) bilinip tanınmasıdır. Kendisi ile amel edilen hayrın da kısımları pek çok olup, en kıymetlileri şu iki şeydir. Nefis ile (beden) ile yapılan taat-ibadet; mal ile yapılan taat. O halde âyetteki, "mü'minler için" ifadesi, mebde' bilgisine; *"namazlarını dosdoğru kılarlar, zekâtlarını verirler"* ifâdesi, bedenen ve malen yapılan ibadetlere ve *"Onlar, âhirete kesin inananların tâ kendileridir"* ifadesi de, âhiret bilgisine bir işarettir. O halde bu demektir ki Cenâb-ı Hak, mebde'in bilinmesini ilk uç, me'âdın bilinmesini son uç, bedenî ve malî ibadetleri de bu ikisinin arası kabul etmiştir.

b) Namazlarını dosdoğru kılıp, zekâtlarını veren mü'minlerin bir kısmı, haşrin ve neşrin (kıyametin) olacağına kesinkes inanırken, bir kısmının bu hususta şüphesi vardır. Fakat bu kısım, taatleri ihtiyâten yapıyor ve şöyle diyor: "Eğer bu hususta, hakka (doğruya) isabet etmiş isem, mutluluğu elde etmiş olurum. Yok hata etmiş isem, sadece bu kısa ömürdeki az birtakım iyi ve güzel şeyleri kaçırmış olurum." Binâenaleyh kim namazını, zekâtını bu ikinci tarzda ifâ ederse, gerçekte Kur'ân ile hidâyete ermiş olmaz. Fakat kim de âhirete kesinkes inanarak bu işleri yaparsa, Kur'ân ile hidâyete ermiş olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda bu ifadeye yer vermiştir.

2) Âyetteki bu ifade, cümle-i i'tirâziyyedir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: İman edip, namazlarını dosdoğru kılmak ve zekâtlarını hakkıyla vermek suretiyle sâlih amellerde bulunanlar var ya, işte bunlar, âhirete kesinkes inanmış kimselerdir. Doğruya en yakın izah işte bu ikinci izahtır. Bunun, doğruya en yakın oluşunun delili ise, bu cümlenin bir isim cümlesi olup, mübtedâ olan **"hüm"** (onlar) zamirinin tekrar edilmesidir. Böylece âyetin manası, "Âhirete hakkıyla ancak, imân ile amel-i sâlihi bir arada yapanlar inanırlar" şeklinde olur. Çünkü neticenin ne olacağı hususunda endişe duymaları, bunları, dinî ibadetlerin zorluklarını sırtlanmaya sevk etmiştir.

Âhirete İnanmayanların Şaşkınlığı

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ ﴿٤﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ ﴿٥﴾

"Biz, âhirete inanmayanların amellerini, kendileri için süslü göstermişizdir de, şaşırıp kalmışlardır. Onlar, kötü azap kendilerine ait olanlardır. Onlar, âhirette de en çok hüsrana uğrayanların tâ kendileridir?" (Neml, 4-5).

Bil ki Allahu Teâlâ, mü'minler için söz konusu müjdeyi beyân edince, bunun peşinden kâfirler için olacak, kötü (şiddetli) azaptan bahsederek, *"Biz, âhirete inanmayanların amellerini, kendileri için süslü göstermişizdir..."* buyurmuştur. Âlimler, Cenâb-ı Hak, *"Şeytan, onlara, amellerini süslü göstermiştir"* (Ankebût, 38) âyetinde, bu "tezyîn" (süslü gösterme) işini şeytana nisbet ettiği halde, bu âyette bu işi kendisine isnat etmiş olması konusunda değişik izahlar yapmışlardır:

Daî ve İlim Meselesi

Bizim (Ehl-i sünnet) âlimleri, âyeti, zâhirî manasına göre ele almışlardır. Çünkü insan bir şeyi ancak o şeyi yapmaya sevk eden bir sebep bulunduğu zaman yapar. Bu sebep (dâî) ise, o işi yapmanın bazı menfaatleri sağlayacağı hususunda bir bilginin, inancın veya zannın bulunmasıdır. Bu "dâî"nin (insanın kalbindeki bu duygunun), şu iki sebepten ötürü, mutlaka Allah'tan olmuş olması gerekir:

a) Eğer bu, kul tarafından olmuş olsaydı, kul bunun için, başka bir dâî'ye muhtaç olurdu. Bu şekilde de bir teselsül gerekirdi. Halbuki teselsül imkânsızdır.

b) İlim, ya zarurî, ya kesbî olur. Eğer zarurî olursa, mutlaka bu hususta "tasavvur"un bulunması gerekir. "Tasavvur"un ise, kesbî olması imkânsızdır. Çünkü kazanılan o şeyin, eğer bunu kazanan farkında ise, bu, onun için tasavvur edilmiş demektir. Halbuki hasıl-ı tahsil muhaldir. Yok eğer kul bunun farkında değilse, ondan habersiz demektir. O şeyden habersiz olan kimsenin ise, onu istemesi, onun peşine düşmesi imkânsızdır.

İmdi eğer sen, "Bu husus, bir yönden fark edilir, bir yönden edilmez" dersen, ben derim ki: "Fark edilen, fark edilmeyenden başkadır. Böylece bu iki kısımdan her biri için biraz önce yapılan taksim yeniden geriye dönmüş olur. Tasavvurun kesbî olmadığı kesin olarak sâbit olup, "tasdik"in bulunmasında, iki tasavvurdan her birinin bulunmasının yeterli olması demek olan, zarurî bir ilim de bulununca, tasavvur kesbî olmamış olur ve bu kesbî olmayan tasavvur, "tasdîk"i gerektirir. O halde bu demektir ki, her nerede, her ne zaman tasavvurât bulunursa, hiç şüphesiz "tasdîk" de bulunur, her nerede - her ne zaman o bulunmazsa, tasdîk de bulunmaz. Binâenaleyh bu bedîhî (zarûrî) tasdîkâtın bulunması kesbî değildir. Sonra bedîhî tasdîkât, nazarî tasdîkâtı gerektirir ise, o nazarî tasdîkat da kesbî olmaz. Çünkü zarûrî olanın, lâzım-ı gayr-ı mufarıkı olan vasfı da zarûrîdir. Yok eğer onları gerektirmiyorsa, nazarî ilimler diye farzettiğimiz o şeyler de böyle olmazlar, tam aksine taklîdî birtakım inançlar olurlar. Çünkü mukallidin inancı, onu yapmayı gerektiren herhangi bir şey olmaksızın, doğrudan doğruya iyi niyetle yaptığı bir inançtır. Böylece bu izah ile, bütün ilimlerin zarûrî olduğu sâbit olur.

Yine fiillerin başlangıcının da birtakım ilimler olduğu anlaşılır. O halde kulların fiillerinin tamamı zarûrîdir. Binâenaleyh bu demektir ki, insan aslında mecbur olduğu halde muhtar (irade sahibi) görünmektedir. Böylece, her iş yapanın, o işini ona güzel gösterenin Allahu Teâlâ olduğu sâbit olmuş olur. Binâenaleyh âyetteki "tezyîn" (süslü gösterme) ile, Cenâb-ı Hakk'ın o insanın kalbinde, yapacağı o işte, birtakım lezzet ve menfaatlerin olacağı bilgisini yaratması kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak insanın kalbinde, zararlı ve kötü şeylerin bilgisini yaratmaz. Binâenaleyh bu aklî ve kesin deliller ile, bu âyeti zâhirî manasına almanın gerekliliği sâbit olmuş olur.

Mu'tezile'nin Yorumunun Reddi

Mu'tezile ise bu âyetin te'vili hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Bu, "Biz, onlara dinî şeyleri ve kendisine sımsıkı sarılmaları gereken şeyleri beyân ettik. Onun güzelliğini ve onlar için ondaki mükâfatı açıklamak suretiyle de onu süsledik" demektir. Çünkü Allah'ın bir ameli süslemesi, o ameli güzel, gerekli ve iyi neticeli olarak tavsif etmesidir ki bu, *"Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi"* (Hucurât, 7) âyetiyle kastedilen manadır. Âyetin sonundaki, *"şaşırıp kalmışlardır"* ifadesi de buna

delâlet eder. Çünkü bu, "Onlar ise, bizim onlara süslediğimiz amellerden dönmüş ve yüz çevirmişlerdir" demektir.

2) Allahu Teâlâ onları, uzun ömür ve bol rızıkla faydalandırınca, o kâfirler, Allah'ın bu lütuf ve in'amlarını şehevî arzulara tâbî olmaya ve kendileri için gerekli mükellefiyetlerden uzaklaşmaya bir sebep kılmışlardır. İşte bundan dolayı, sanki Cenâb-ı Hak, onların amellerini süslemiş gibi olur. Bu manaya da, meleklerin, *"Fakat onları ve atalarını alabildiğine faydalandırdın da, nihâyet zikri (dersi) unuttular ve helâke mahkûm bir kavim oldular"* (Furkân, 18) şeklindeki sözleri işaret etmektedir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın şeytana zaman tanıması ve onu salıvermesi, böylece de şeytanın, insanlara kötü fiillerini güzel göstermesi, bu "tezyin" (süslü gösterme) işinde açıkça görülen bir ilgidir. İşte bundan ötürü bu tezyin işini Cenâb-ı Hak, kendisine izafe etmiştir.

Mu'tezile'nin bu görüşlerinden **birincisine** şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetteki, "amellerini" sözü, Allah'ın, yapılan amel ister iyi ister çirkin olsun, insanlara o amelleri güzel gösterenin Cenâb-ı Hak olduğunu ifade eden, umûmî bir lafızdır. Bu manadaki "tezyîn"in ne demek olduğunu biraz önce açıkladık. **İkinci izaha** da şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak, onları uzun ömür ve bol rızıkla faydalandırınca, bu işlerin, günahın işlenmesini, işlenmemesine tercihte bir tesiri var mıdır, yok mudur? Eğer var ise, tercihin bulunduğu her yerde mutlaka o işin gereklilik (zarûrilik) derecesine varıp dayanacağını söylemiştik. Bu durumda, bizim dediğimiz ortaya çıkar. Yok eğer bunda onların bir tesiri yoksa, bunlar, onların amellerine nispetle, tıpkı bir kapı gıcırtısı ve karga sesi gibi olur ki bu da, onların fiillerinin, o nimetlere dayandırılmasına mânîdir. Bu, aynı zamanda Mu'tezile'nin **üçüncü** izahlarına da bir cevaptır. Allah en iyi bilendir.

Âyetteki, فَهُمْ يَعْمَهُونَ *"Onlar, şaşıp kalmışlardır"* ifadesine gelince, "**ameh**" şaşıp kalmak, hayret etmek, tereddüd etmek" demektir, tıpkı yolunu şaşıranın durumu gibi.

Hak Teâlâ'nın أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ *"Onlar, kötü azap kendilerine ait olanlardır..."* cümlesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, o kâfirlerin Bedir günü kılıçtan geçirilmeleri ve esir edilmeleridir:

b) Bununla, ister dünyada, ister âhirette olsun, mutlak manada ilâhî azap kastedilmiştir. **"Kötü"** kelimesi ile de, o azabın şiddetli ve büyüklüğü kastedilmiştir.

Âyetteki, هُمُ الْاَخْسَرُونَ *"Onlar, en çok hüsrana uğrayanların tâ kendileridir"* cümlesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Kişinin, dünyada, sıhhat ve selâmetini soyup atması ve âhirette yine kendisini büyük bir azaba teslim etmesinden daha büyük bir azap yoktur.

b) Bu, "Onlar itaat etmiş olmaları halinde cennette elde edebilecekleri o makamları, itaat etmemek suretiyle; elden kaçırmış olmak suretiyle zarar etmişlerdir. Çünkü her mükellefin, cennette itaat etmesi halinde kendisine verilmek üzere hazırlanmış bir yeri vardır. Fakat isyan edince, bunu başkasına vermiş gibi olur, o makamı elde edemeyecek büyük zarara girmiş olur.

Kur'ân Vahyi ile Nebatatın Mukayesesi

وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ ﴿٦﴾ اِذْ قَالَ مُوسٰى لِاَهْلِهٖٓ اِنِّيٓ اٰنَسْتُ نَارًاۜ سَاٰتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ اٰتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾ فَلَمَّا جَآءَهَا نُودِيَ اَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨﴾ يَا مُوسٰٓى اِنَّهٗٓ اَنَا اللّٰهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُۙ ﴿٩﴾

"Şüphesiz ki bu (Kur'ân) sana, her şeyi hakkıyla bilen, hakîm ve alîm Allah tarafından veriliyor. Hani Musa âilesine, "Ben bir ateş gördüm. Size ondan ya bir haber getireyim, yahut size ondan bir kor getireyim de ısınasınız" demiştir. Oraya gittiği zaman, ona şöyle nidâ olundu: "Ateşte bulunana da, çevresinde olanlara da muhakkak bereket verildi. Âlemlerin Rabbi olan Allah münezzehtir. Ey Musa, hakikat şudur ki mutlak gâlib olan, azîz ve hakîm Allah benim"
(Neml, 6-9).

Âyetteki "وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ" ifadesi, "O Kur'ân sana, öyle alîm bir zattan, öyle hakîm bir zattan verilmiştir ki..." demektir. "**Alîm**" ve "**hakîm**"in nekire getirilmesinin hikmeti bu (te'kiddir). Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonra zikredeceği kıssalar için bir mukaddime (giriş)tir. "اِذْ" lafzı ise mukadder bir "اُذْكُرْ" fiili ile mansubdur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki bundan sonra şöyle demektedir: "O'nun hikmetinin ve ilminin neticesi

olan, **Musâ**'nın kıssasını da al." Bu lafzın, "**alîm**" kelimesinin mef'ûlü olarak mansub olması da mümkündür. İmdi, eğer, "Hikmet, ya ilmin bizzat kendisidir; yahut ilim, hikmetin içinde bir şeydir. Öyle ise niçin, hikmetle birlikte ilim de zikredilmiştir? **Cevap**: Hikmet, sadece amelî şeyleri bilmekle; ilim ise bundan daha kapsamlıdır. Çünkü ilim bazen amelî, bazen de nazarî olur. Nazarî ilimler ise, amelî ilimlerden daha kıymetlidir. Böylece Cenâb-ı Hak, amelî ilimleri kapsayan hikmeti ele almış, bunun peşinden de, kendisinin "**alîm**" olduğunu zikretmiştir ki, alîm, ilimde had noktaya varan demektir. Bunun kemâli ise şu üç cihetle elde edilir:

a) Tek olması.

b) Bütün malumatı içine alması.

c) Her türlü değişiklikten korunmuş olmasıdır. Bu üç mükemmeliyet hali ise, ancak Cenâb-ı Hakk'ın ilminde mevcuttur.

Bil ki Allahu Teâlâ bu sûrede pek çok çeşit kıssadan bahsetmiştir:

1. Kıssa: Hz. Musa Kıssasının Ezberlenmesi

Birinci kıssa, **Hz. Musa** (a.s)'nın kıssasıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِذْ قَالَ مُوسٰى لِأَهْلِهِ *"Hani Musa, ailesine ... demiştir"* ifadesine gelince bu, **Hz. Musa**'nın yolunda, hanımı **Hz. Şuayb**'ın kızından başka bir kimse bulunmadığını gösterir. Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'nın hanımını, onun "ehli" olarak vasfetmiş ve bunun peşinden de "**ümküsû**" (kalınız) (Kasas, 29) buyurarak, fiili çoğul getirmiştir.

Âyetteki, إِنِّي آنَسْتُ نَارًا *"Ben bir ateş gördüm..."* cümlesine gelince, bu şu anlamdadır: "Onlar geceleyin yürüyorlardı. Derken, yolu şaşırdılar. Vakit de soğuk bir vakit idi. Bu gibi hallerde nefis, yol konusundaki şaşkınlığı gidermek ve ısınmak için ateşten istifâde etmek ümidiyle, ta uzaklarda bir ateş görme arzusunu duyar.. İşte bundan ötürü **Hz. Musa,** hanımına, bir müjde vererek, *"Ben bir ateş gördüm..."* demiştir. Âlimler, bu ifadenin ne manaya geldiği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "**ânestü**" fiilinin "gördüm" anlamına geldiğini söylerken, diğer bazıları da, o, "tesadüf ettim, buldum da, ona ünsiyet keşfettim" manasına geldiğini söylemişlerse de, birincisi doğruya daha yakındır. Çünkü Araplar, "رَأَيْتُ بِبَصَرِي" ve "آنَسْتُ بِبَصَرِي" ifadeleri arasında bir fark görmezler.

Cenâb-ı Hakk'ın, سَآتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ *"size ondan ya bir haber getireyim..."* ifadesine gelince, "haber", kendisiyle yol hakkında bilgi verilen şeydir. Çünkü **Hz. Musa,** yolunu şaşırmıştı. Sonra bu ifadede, şöyle bir hazf söz konusudur:

"O, ateşi görünce, ona doğru yönelerek, "size ondan ya bir haber getireyim..." dedi. Yani, "kendisiyle, yolun bilinebileceği bir haber..." demektir.

Onun أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ *"Yahut size, ondan bir kor getireyim"* cümlesine gelince, "شِهَابٌ" (şihâb), alev, meşâle; "قَبَسٌ" (kabes) de, ele alınmış kor, ateş demektir. Cenâb-ı Hak, alevi kora, ateşe nisbet etmiştir;[32] çünkü "şihâb" kor ele alındığı zaman ele alınmış olur, ele alınmadığı zaman da ele alınmamış olur. Bu ifadeyi tenvinle "بِشِهَابٍ قَبَسٍ" şeklinde okuyanlar ise, "قَبَسٍ" kelimesini ya bedel tutmuş; yahut da, kendisinde bulunan, "ele alma, tutma" anlamından ötürü, sıfat addetmiştir. Sonra burada, şu şekilde birkaç soru sorulabilir:

Bazı Sorular ve Cevapları

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Size oradan ya bir haber getireyim..."* (Neml, 7) ifadesiyle, *"Olur ki ondan size bir haber ... getiririm..."* (Kasas, 29) ifadeleri, âdeta birbirleriyle tenakuz halindedirler. Çünkü bunlardan birisinde ümit etme manası var (Kasas, 29), diğerinde ise, kesinlik ve katiyet anlamı...

Biz diyoruz ki, bunun **cevabı** şöyledir: Bir şeyi uman, bekleyen kimse bazen, o umduğunu elde edememe ihtimalini de düşünerek, o hususdaki beklenti ve ümidi kuvvetli olduğu için, "şunu yapacağım ve şöyle olacak" der.

İkinci soru: Bu ifadenin başına niçin, "gelecek" manasını bildiren sîn gelmiştir?

Cevap: Bu, **Hz. Musa** tarafından, ailesine, geç de olsa, yahut mesafe uzak dahi olsa, onu getireceği hususunda verilmiş olan bir vaaddir.

Üçüncü soru: Hz. Musa, bu iki cümlenin arasına, "**ev**" (veyâ) edâtını sokmuştur? Her ikisine de, aynı anda ihtiyacı olduğu için, bunları birlikte anmalı, zikretmeli değil miydi?

Cevap: Hz. Musa Allah'ın sünnetine güvenerek, ümidini, ikisini birden elde edemezse bile, onlardan birini elde edeceğine, yani, ya yolu bulacağına, ya da ateşi elde edeceğine bağlamıştır. Çünkü Allah, kulu üzerinde, iki mahrûmiyeti birden bulundurmaz.

Âyetteki, "لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ" cümlesine gelince bu, "ısınmanız için" demektir. Ki bu da, onların, ısınmaya olan ihtiyaçlarını gösterir. Bu durumda bu işin, ancak soğuk bir vakitte meydana geldiği anlaşılır.

---

32 Razî burada, "بِشِهَابٍ قَبَسٍ" kıraatine göre bu açıklamada bulunmuştur.

Ağaçlardaki İlâhî Zuhûr

Cenâb-ı Hakk'ın "... نُودِيَ اَنْ بُورِكَ مَنْ فِى النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *Şöyle nidâ olundu: "Ateşte bulunana da, çevresinde olanlara da muhakkak bereket verildi"* ifadesine gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bu cümlenin başındaki **"en"**, tefsir için getirilen **en-i müfessire**'dir. Çünkü nidâ fiilinde "kâle" (dedi) anlamı vardır. Buna göre mana, "O **Musâ**'ya... bereket verildi" denildi.." şeklinde olur.

İkinci bahis: Âlimler "ateşte olan..." tabirinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) "اَنْ بُورِكَ" kelimesi, تَبَارَكَ"Bereketli oldu, arttı..." anlamındadır, **"nâr"** kelimesi de, "nûr" (şık, ziyâ) anlamındadır. Buna göre mana, "Nûrda olanlar mübarek oldu..." şeklinde olur. Ki bu da, Cenâb-ı Hakk'tır. "وَمَنْ حَوْلَهَا" tabiri ile de, melekler kastedilmiştir. Biz bu rivâyetin her ne kadar uydurulmuş ve mevzû olduğunu kesinkes biliyorsak da, bu, **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet edilmiştir.

2) "مَنْ فِى النَّارِ" ifadesiyle, "Allah'ın nûru" "وَمَنْ حَوْلَهَا" ifadesiyle de, "melekler" kastedilmiştir. Bu da, **Katâde** ve **Zeccâc**'dan rivâyet edilmiştir:

3) Allahu Teâlâ, Hz. Musâ'ya, mübarek bir yerdeki o ağaçtan duyduğu bir sözle nidâ etmiştir. O halde bu demektir ki, sözün mahalli o ağaçtır; ama, **Hz. Musa**'ya konuşan ise, bu konuşmayı o ağaçta yaratmak suretiyle kendisi olmuştur, ama ağaç olmamıştır. Sonra o ağaç, içindedir. Onun etrafındakiler ise, meleklerdir. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, "Ateşte bulunan da, çevresinde olanlar da mübarek kılındı" buyurmuştur. Bu, **Cübbâî**'nin görüşüdür.

4) Ateşte olan, **Hz. Musa**'dır. Çünkü, ateşe yakın olan odur. Ateşin etrafında olanlar ise meleklerdir. Bu, doğruya en yakın olan görüştür. Çünkü bir şeye yakın olan hakkında, "O, o şeyin içindedir" ifadesi kullanılabilir.

5) **Keşşâf sahibine** göre, "بُورِكَ مَنْ فِى النَّارِ" ifâdesinin anlamı "ateşin yerinde olan kimse ve onun çevresindekiler kutlu kılındı" demektir. Burası da ateşin hasıl olduğu yerdir, yani Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ شَاطِئِ الْوَادِى الْاَيْمَنِ فِى الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ *"bir yerdeki vâdinin sağ kıyısından..."*(Kasas, 30) âyetinde ele alınan kutlu bölgedir. Bunun böyle olduğuna, **Übeyy İbn Ka'b**'ın bu kelimeyi تَبَارَكَتِ الْاَرْضُ وَمَنْ حَوْلَهَا"o yer ile, onun etrafındakiler mübarek oldu" şeklindeki kıraati delâlet etmektedir. Yine **Ubeyy**'in, "بُورِكَتِ النَّارُ" şeklinde okuduğu da rivâyet olunmuştur.

O Mekânın Kutlu Olmasının Sebebi

Üçüncü bahis: O mıntıkanın, ateştekilerin ve onun etrafındakilerin mübarek kılınma sebebi, bu büyük hadisenin orada vaki olmasıdır. Ki, bu büyük iş de, Allahu Teâlâ'nın **Hz. Musa** ile konuşması, onu peygamber kılması ve onun elinden mu'cizeler izhâr etmesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Şam topraklarını, *"Onu da, Lût'u da, içinde âlemler için bereketler verdiğimiz arza (ulaştırıp) kurtardık"* (Enbiyâ, 71) âyetinde de belirttiği gibi, bereketli kılmış, mübarek yapmıştır. O toprakların böyle olması da gerekir; çünkü o topraklar peygamberler otağı, vahyin indiği mekân olup onların, ölülerini de, dirilerini de içinde bulunduran yerdir.

Tesbihin Buradaki Anlamı

Dördüncü bahis: Cenâb-ı Hak, bu sözü, **Hz. Musa**'nın münacâatının bir mukaddimesi yapmıştır. O halde âyet-i kerimedeki, *"Ateşte bulunan da, çevresinde olanlar da mübarek kılındı.."* cümlesi, bunun, bütün Şam topraklarında, kendisinden bereket fışkıran büyük bir iş olarak kabul olunduğuna delâlet eder.

Âyetteki, وَسُبْحَانَ اللهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Âlemlerin Rabbi olan Allah münezzehtir"* cümlesinin şu iki faydası vardır:

a) Cenâb-ı Hak, bunun, **Hz. Musa**'nın peygamberliğinin doğruluğu hususunda bir mukaddime olması için, kendisini, gerek zâtı, gerekse hikmeti hususunda O'na yakışmayan şeylerden tenzih etmiştir.

b) Bunun, kâinatta meydana gelen büyük olayların ve hadiselerin, Cenâb-ı Hak tarafından meydana getirildiğine dikkat çekmek için, bunu dileyenin ve onu yapanın, âlemlerin Rabbi olduğunu ilân etmek için gelmiş olmasıdır.

Ateşten Gelen Nidanın Manası

Cenâb-ı Hakk'ın ...إِنَّهُ اَنَا اللهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"hakikat şudur ki, mutlak galib olan, azîz ve hakîm olan Allah benim..."* ifadesine gelince, **Keşşâf sahibi** şöyle der: "**İnnehû**" kelimesindeki zamirin, şân zamiri; "اَنَا اللهُ" cümlesinin mübtedâ haber; "الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ" ifadesinin de, o haberin sıfatı olması muhtemel olduğu gibi, bu zamirin, kendinden öncekilerin delâlet ettiği şeye râci bir zamir olması da mümkündür. Yani, "Sana konuşan, Benim..." demek olur. Bu durumda, "Allah" lafzı, "ene"nin beyâniyyesi, "الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ" ifadeleri de, tayin için getirilmiş iki sıfat olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa'nın elinden izhâr etmek istediği mu'cizeleri ortaya koyması için, bir mukaddimedir. Allahu Teâlâ bu beyanı ile şunu demek istemiştir: "Meselâ o değneğin

bir yılana dönüşmesi gibi, vehim ve anlayışlardan uzak olan şeylere muktedir olan ve yaptığını ince hikmet ve tedbir ile yapan benim ben!."

Nidanın Hak Olmasının Ölçüsü

İmdi eğer, "Bu nidanın Allah'tan başkasından olması da mümkündür. O halde, **Hz. Musa,** bunun Allah'tan olduğunu nasıl bilebilmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verilir: Ehl-i sünnetin bu hususta, iki izah şekli vardır:

a) **Hz. Musa,** harflere ve seslere benzemekten münezzeh olan bir kelâm duymuş ve bunun, Allah'ın sıfatı olduğunu, bedîhî ve zarurî olarak bilip anlamıştır.

b) Mâverâünnehir imamlarının görüşüdür. Buna göre, **Hz. Musa** (a.s) o sesi o ağaçtan duymuştur. Bu noktada biz şöyle diyoruz: **Hz. Musa,** bunun Allah'tan olduğunu, şu sebeplerden dolayı anlamıştır:

1) "O nidâ, o ateş veya o ağaçta meydana gelince, **Hz. Musa,** bunun Allah tarafından olduğunu anlamıştır. Çünkü, içimizden hiç kimse, böyle bir şeye kadir olamaz." Bu izah tutarsızdır; çünkü, "Ateşe ve o ağaca şeytan girdi; sonra da nidâ etti" denilmesi muhtemeldir.

2) "O nidânın bizzât kendisinin büyüklük ve azametle, ancak bir mu'cize olabilecek bir dereceye ulaşmış olması da mümkündür." Bu izah da tutarsızdır, çünkü biz, meleklerin ve şeytanların, (ses bakımından) ne derece kuvvetli olduklarını bilemiyoruz. Binâenaleyh, bunlardan, her frekans ve yükseklikte sesin sadır olması mümkündür.

3) Bu konuşmaya, ilahi bir konuşma olduğunu gösteren bir mu'cize de eklenmiştir. Bu cümleden olarak, o ateşin yeşil bir ağaçta yanmasına rağmen, o ağacın kendisi yanmamıştır. Bu işte, adetâ bir mu'cize gibi olmuştur. En doğru olan da budur. Allah en iyisini bilendir.

Musa (a.s)'nın Teskîn Edilmesi

وَاَلْقِ عَصَاكَ ۚ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَآنٌّ وَّلّٰى مُدْبِرًا وَّلَمْ يُعَقِّبْ ۚ يَا مُوسٰى لَا تَخَفْ
اِنِّى لَا يَخَافُ لَدَىَّ الْمُرْسَلُونَ ۝١٠ اِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوٓءٍ فَاِنِّى
غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝١١ وَاَدْخِلْ يَدَكَ فِى جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ فِى تِسْعِ
اٰيَاتٍ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهٖ ۚ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ۝١٢ فَلَمَّا جَآءَتْهُمْ اٰيَاتُنَا

مُبْصِرَةً قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾ وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾

"Ve asanı bırak". (Musa asasını bırakıp da) onu çevik bir yılan gibi hareket eder görünce, arkasını dönüp kaçtı ve geri dönmedi. "Ey Musa, korkma. Çünkü ben (varım). Benim yanımda peygamberler korkmaz. Zulmeden kimseler müstesnâ. Fakat zulmeden kimse işlediği kötülükten sonra iyi iş yapar, halini düzeltirse şüphesiz ki ben, hakkıyla bağışlayıcı, çok merhamet ediciyim. Elini koynuna sok da, Firavn'a ve kavmine (göstereceğin) dokuz mu'cize içinde o, kusursuz, bembeyaz (parlak) olarak çıkıversin. Şüphesiz ki onlar, fâsıklar topluluğudur". Vakta ki âyetlerimiz böyle apaçık olarak onlara geldi. "Bu, apaçık bir büyüdür" dediler. Vicdanları da bunlara tam bir kanaat hasıl ettiği halde, zulüm ve kibir ile yine bunları inkâr ettiler. Fesat çıkaranların akıbeti bak nice oldu..." (Neml, 10-14).

Bil ki, bu âyetlerde yer alan hususların pek çoğunun izahı geçmişti. Biz burada, hassaten buraya mahsus olan (tekrarlanmamış olan) hususları zikredeceğiz.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَلْقِ عَصَاكَ *"Ve asânı bırak"* ifadesinin neye atfedildiği sorulmuştur.

Cevap: Bu, "بُورِكَ" (Neml, 8) lafzına atfedilmiştir. Çünkü kelamın takdiri, "نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ" şeklindedir. Ki, her ikisi de, "نُودِيَ" ifadesinin tefsiridir.

Âyetteki, كَأَنَّهَا جَانٌّ *"çevik bir yılan gibi..."* cümlesine gelince, "اَلْجَانُّ" cân kelimesi, küçük yılan anlamına gelir. Onu bu adla isimlendirmişlerdir, çünkü o, insanlara gözükmez. **Hasan el-Basrî** bu kelimeyi, iki sâkin harfin bir arada bulunmasından kaçınarak, "شَابَّةٌ" (şâbetun - genç kız) ve "دَابَّةٌ" (dâbetun - debelenen, kımıldayan canlı) diyen kimsenin okuyuşu üzere "جَانٌّ" (cânun) şeklinde okumuştur.

وَلَمْ يُعَقِّبْ *"ve geri dönmedi"* cümlesine gelince, bunun anlamı, "rücû etmedi, arkasına dönmedi" şeklindedir. Nitekim Arapçada, savaşçı hakkında, kaçıştan sonra tekrar geri dönüp saldırıya geçtiğinde "عَقَّبَ الْمُقَاتِلُ" (Akkâbe'l-Mukâtilu) denilir. O ancak, bunun, kendisi hakkında murat edilen bir şey olduğunu zannettiği için korkmuştur. Âyetteki *"Korkma, çünkü benim*

yanımda peygamberler korkmaz.." hitabı da buna delâlet eder. Bazıları da şöyle demiştir: "Bundan murat şudur: "Biz peygamberlere bir mu'cize izhar etmeyi emrettiğimiz zaman, onların bunu izhar hususunda korkmamaları gerekir..." Aksi halde, peygamberler, muhakkak ki bazen korkarlar.

Cenâb-ı Hakk'ın إِلَّا مَنْ ظَلَمَ *"zulmeden kimseler müstesnâ"* ifadesine gelince, bunun manası şudur: "Lâkin, zulmedenler hariç..." Buradaki zulüm, evlâyı terk etmek ya da küçük günahlar kabilinden, nebilerden sadır olan şeylere hamledilmektedir. Bununla kastolunanın, **Musa** (a.s) da bulunan şeye ima olması da muhtemeldir ki, bu, son derece hoş olan tavizlerdendir.

Hasan el-Basrî (r.a) şöyle demiştir: "Allah'a andolsun ki **Musa** (a.s) Kıbtîyi öldürmekle zulmetmiş olan, sonra da halini değiştiren kimselerden idi. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbim, ben nefsime zulmettim. Beni bağışla!.." dedi. Bunun üzerine Allah da bağışladı.."*(Kasas, 16) âyeti, **Hz. Musa**'ya delâlet eder. Bu ifade, tembîh harfiyle, "اَلَا مَنْ ظَلَمَ" (elâ men zaleme) şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ *"Sonra bir kötülüğün ardından onu bir iyiliğe çevirse.."* âyetine gelince, bundan murat, "tevbenin güzelliği ve günahın kötülüğü"dür. **Ebû Bekr**'in **Âsım**'dan olan rivâyetine göre o, "حَسَنًا" (Hasenen) şeklinde okumuştur.

Ona Verilen Dokuz Mu'cize

Cenâb-ı Hakk'ın, فِى تِسْعِ اٰيَاتٍ *"(göstereceğin) dokuz mu'cize içinde.."* ifadesine gelince bu müstesnâ bir ifadedir. Buradaki fî harf-i cerri, mahzuf olan bir kelama mütealliktir. Buna göre mana, "Dokuz mu'cize içinde (ile) **Firavun**'a git" şeklinde olur. Bir kimse şöyle diyebilir: "Mu'cizeler on bir taneydi. Bunlardan ikisi yed-i beyzâ ile asâ mu'cizeleridir. Dokuzu ise şunlar: Denizin yarılması, tûfan, çekirge, bit, kurbağa, kan, silme kör edilmeleri, badiyelerinde kuraklık, tarlalarında da eksilme...

Âyet-i Kerime'deki فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ اٰيَاتُنَا مُبْصِرَةً *"Vakta ki âyetlerimiz böyle apaçık olarak onlara geldi.."* cümlesine gelince, burada, "görme" (ibsâr) ise, âyetlere nisbet edilmiştir; hakikatte ise, bu âyetleri düşünene aittir. Bu da, onların iyice bakmaları ve onun hakkında tefekkür etmeleri sebebiyledir. Yahut da bu âyetler, son derece aşikâr olmalarından dolayı görür ve doğruya ulaşır gibi addedilmişlerdir. **Ali İbn Hüseyin** ve **Katâde** bu kelimeyi, tıpkı "مَجْبَنَةٌ" (mecbene) ve "مَبْخَلَةٌ" (mebhale) kelimelerinde olduğu gibi, "مَبْصَرَةٌ" şeklinde okumuşlardır. Yani, kendisinde görme ve ibret almanın çok olduğu mahal ve mekân.

Muarızların İçlerinden İnanmaları

Cenâb-ı Hakk'ın وَاسْتَيْقَنَتْهَا اَنْفُسُهُمْ *"Vicdanları da buna tam bir kanaat hasıl ettiği halde..."* ifadesine gelince, buradaki vâv, hâl vâv'ıdır. Kendisinden sonra da, bir kelime bulunur. Burada "الْاَنْفُسُ" (vicdanlar) kelimesini zikretmenin faydası ise şudur: "Onlar bu âyetleri dilleriyle inkâr edip yalanlamışlar, ama kalplerinde ve vicdanlarında ise, bunun gerçek ve hak olduğuna kanaat getirmişlerdir." "اِسْتَيْقَنَ" (isteykane) fiili, "اَيْقَنَ" (eykane) ifadesinden daha belîğdir.

ظُلْمًا وَعُلُوًّا *"zulüm ve kibir ile.."* ifadesine gelince, bu, "Bu âyet ve mu'cizlerin apaçık olup, Allah katından olduğuna kanaat getirdikten sonra, onu apaçık bir sihir olarak isimlendirmek suretiyle büyüklenen kimsenin zulmünden daha çirkin hangi zulüm vardır?.." anlamındadır. **"Uluvvu"** kelimesi, büyüklenerek, **Hz. Musa**'nın getirdiği şeye imandan yüz çevirmektir. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın *"Kibirlerine yediremediler... Onlar mütekebbir ve müstebid adamlardı..."* (Mü'minûn, 46) âyetinde olduğu gibidir. Bu kelime tıpkı, "عِتِيًّا" kelimesinde olduğu gibi, damme ve kesre ile "عَلِيًّا" ve "عُلِيًّا" şeklinde de okunmuştur.

2. Kıssa: Dâvud (a.s)

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْمًا ۚ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى فَضَّلَنَا عَلٰى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥﴾ وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُدَ وَقَالَ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَاُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَىْءٍ ۖ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ ﴿١٦﴾ وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾ حَتّٰٓى اِذَآ اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِ ۙ قَالَتْ نَمْلَةٌ يٰٓاَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ ۚ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُودُهُ ۙ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾ فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ اَوْزِعْنِىٓ اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِىٓ اَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلٰى وَالِدَىَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰىهُ وَاَدْخِلْنِى بِرَحْمَتِكَ فِى عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ ﴿١٩﴾

"Biz Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar, "Bizi mü'min kullarının bir çoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun" dediler. Süleyman Dâvud'a mirasçı oldu. Dedi ki: "Ey insanlar, bize kuşların

dili öğretildi. Bize her şeyden verildi. Şüphesiz ki bu, apaçık bir üstünlüğün tâ kendisidir. " Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan, kuşlardan orduları toplandı. İşte bütün bunlar, zapt ve idâre ediliyorlardı. Hatta karınca vadisine geldikleri zaman (dişi) bir karınca dedi ki: "Ey karıncalar, yuvalarınıza girin. Sakın Süleyman ve ordusu, bilmeyerek sizi kırmasın! (Süleyman) onun bu sözünden gülercesine tebessüm etti de: "Ya Rabbi, bana ve ana babama lütfettiğin nimetine şükretmemi ve senin razı olacağın iyi (işler) yapmamı bana ilhâm et. Rahmetinle beni de salih kullarının arasına sok" dedi." (Neml, 15-19).

Cenâb-ı Hakk'ın "عِلْمًا" ifadesine gelince bundan murat, "ilimden bir bölüm"dür. Yahut da, "yüce ve aziz bir ilim." Buna göre eğer, "Burada vâv değil de fâ olmalı değil miydi? Senin tıpkı أَعْطِيَتْهُ فَشَكَرَ"ona verdim, o da teşekkür etti" demen gibi olmalı değil miydi?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Dil ile şükretmenin hali ancak, ondan önce bir kalp amelî bulunduğu zaman güzel olur. Bu kalp ameli de, taatleri yapmaya, günahı ise terk etmeye azmetmedir. Bundan önce, taatlerle meşgul olmak olan, uzuvların amelinin de bulunması gerekir. İşte, dil ile şükürden önce mutlaka bu ikisinin bulunması gerekince, şüphesiz ki O'nun şöyle demiş gibi olması gerekir: "Biz ona ilim verdik. O da, bununla, hem kalben, hem de bedenen amel etti. Lisanıyla da, "Bana şunu şunu veren Allah'a hamdolsun" diyerek bunu yaptı..."

İlmin Önemi

Onun, الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى فَضَّلَنَا عَلٰى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ *"Bizi mü'min kullarının bir çoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun.."* ifadesine gelince, burada birkaç bahis vardır:

1) Kendilerinden üstün kılınan, çokluk, kendilerine ilim verilmeyenler, yahut da kendilerine onların ilmi gibi bir ilim verilmeyenlerdir. Onlar bu konuda pek çoklarına üstün kılındıkları gibi, pek çokları da kendilerine üstün kılınmıştır.

2) Âyet-i kerimede, ilmin ve mertebenin yüceliğine bir delil vardır. Çünkü **Süleyman** ile **Dâvud** (a.s)'a, başkalarına verilmemiş olan bir mülk verilmiş, ama onların mülke olan şükürleri, ilme olan şükürleri gibi olmamıştır.

3) Onlar kendilerini, herkese üstün tutmamışlardır. Bu da, tevâzûnun güzelliğine delâlet eder.

4) İfâdenin zahiri, bu faziletin ancak o ilim olmasını gerektirir. Sonra, Allah ve O'nun sıfatlarını bilmenin, diğer ilimlerden daha şerefli olmasını iktiza eder. Binâenaleyh, bu şükür ancak, bu ilimden ötürüdür. Sonra bu ilim, bütün mü'minler için mevcuttur. Dolayısıyla bunun, onların diğer mü'minlere üstün tutulmalarının sebebi olması imkânsız olur. O halde bu fazilet ve üstünlük, Allah ve onun sıfatlarına dair ilim hususunda, kulun, bunların içine dalmış olmasıdır. Öyle ki artık, kulun kalbine hiçbir şüphe gelmez, kalbi hiçbir an ve zaman Allah'tan gafil olmaz...

Süleyman (a.s)'ın Dâvud (a.s)'a Vârisliği

Cenâb-ı Hakk'ın, وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُۥدَ *"Süleyman Dâvud'a mirasçı oldu.."* ifadesine gelince, âlimler bu konuda ihtilâf ettiler. **Hasan el-Basrî,** meselâ şöyle demiştir: "Bu, mal hususundadır. Çünkü nübüvvet ilahî ve doğrudan Allah'tan olan bir bağış olup, ona miras olunmaz." Bir başkası, "Hayır, bu nübüvvettir" derken, diğer bazıları da, "Hayır, bu saltanat ve yönetimdir" demişlerdir. Eğer **Hasan el-Basrî** iyice teemmül etseydi, oğul kendisine varis olduğunda, malın da Allah'tan olan bir atiyye olduğunu anlardı. İşte bundan dolayıdır ki, çocuk mü'min olduğu zaman varis olur; kâfir ya da (mürisin) katili olduğu zaman varis olamaz! Fakat Allahu Teâlâ, veraset sebebini, bazı şartlarla, ölüye varis olana tahsis etmiştir. Ama nübüvvet böyle değildir, çünkü ölüm, çocuğun nebî olması için bir sebep olamaz. İşte bundan dolayı bunlar, birbirinden ayrılırlar. Ancak bu, babasının ölümünde nübüvvet ile görevlendirildiği için, nübüvvete varis olmakla nitelenmesine mani değildir. Nitekim oğul da, babasının ölümünde onu elde ettiği için mala varis olur. Söylediğimizi açıklayan şeylerden birisi de şudur: Allahu Teâlâ şâyet tafsilatlı olarak açıklasaydı da, "**Süleyman, Dâvud**'a, onun malına varis oldu" deseydi, o zaman, *"Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi"* âyetinin hiçbir anlamı olmazdı. Ama biz, "**Süleyman** onun, nübüvvet ve mülk (hakimiyet) makamına varis oldu" dersek, bu o zaman güzel olur. Çünkü mülke varis olmak, bütün bunları içine alır; mala varis olmak ise, nübüvveti içine almaz. Onun, إِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ *"Şüphesiz ki bu, apaçık bir üstünlüğün ta kendisidir.."* ifadesine gelince, bu da ancak, kâmil olsun yada olmasın herkese nasip olan mal değil de, zikrettiğimiz şeye, nübüvvet makamına yakışan bir şeydir. Allahu Teâlâ'nın bundan sonra zikretmiş olduğu, **Süleyman** (a.s)'ın orduları ifadesi ise, ancak zikrettiğimiz

hususa uygun düşer. Yaptığımız bu açıklama ile, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın sadece mala varis olduğunu iddia eden kimsenin görüşü batıl olmuş olur. Ama, "**Süleyman,** hem mala hem de mülke (hakimiyete) varis oldu.." denilirse bu, bizim yaptığımız açıklamalarla iptal edilmez. Aksine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ لَا تُورَثُ *"Biz, peygamberler topluluğu, varis olunmayız"*[33] ifadesinin zâhiriyle geçersiz olur.

Kuş Dilini Bilme Nimeti

Onun, يَا أَيُّهَا النَّاسُ *"ey insanlar"* ifadesine gelince, bundan maksat Allah'ın nimetini izhar etmek, onu yüksek sesle dile getirmek ve insanları, kuşların dilini bilme olan mu'cizeyi zikretmek suretiyle, tasdik ve imana davet etmektir. **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Mantık, konuşmak, bir mana ifade etsin ya da etmesin, tek tek kelimeleri ya da cümleleri söylemek, sesle ifade etmektir. **Ya'kûb,** kitabına, **İslâhu'l Mantık** başlığını koymuştur. Halbuki o, o kitabında sadece, müfret kelimeleri düzeltmiştir. Araplar şöyle derler: نَطَقَتِ الْحَمَامَةُ "Güvercin nutketti, seslendi." **Süleyman** (a.s)'ın kuşların diline dair öğrendiği şey ise, kuşların maksat ve gayelerinden bazısını bazısından ayırıp seçmesi, fark etmesidir.

Âyetteki, وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ *"Bize her şeyden verildi"* ifadesi ile **Süleyman** (a.s)'a verilen şeylerin çok olduğu anlatılmak istenmiştir. Çünkü "her şey" ile, her şeyin çoğu, çok olma bakımından müşterekterdirler. İşte böyle bir istiârenin (mecazın) yapılabilmesine sebep, bu müştereklikliktir. Bundan dolayı âyetteki "küllü" (her şey) kelimesi, "çok şey" manasında kullanılmıştır. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, *"O (Belkis'e) her şey verildi"* (Neml, 23) âyetidir.

Nebilerden Tevazu Dersi

Âyetteki, إِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ *"Şüphesiz ki bu apaçık bir üstünlüğün tâ kendisidir"* ifadesi, *"Bizi, mü'min kullarından bir çoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun"* ifadesinin bir izahıdır ki bundan murat, Allah'a şükür ve hamd etmektir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s), أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ وَلَا فَخْرَ *"Ben, Âdemoğullarının efendisiyim, ama (bunda) övünülecek bir şey yok"* buyurmuştur. Buna göre eğer, "Ulu ların kullandığı üslûptan olduğu halde, **Hz. Süleyman** nasıl, "Bize öğretildi, bize verildi" diyebilmiştir?" denilirse, buna şu iki şekilde cevap verilir:

33 **Buhârî**, Humus, 1; **Müslim**, Cihad, 52-56 (3/1379)

1) **Hz. Süleyman** (a.s), bu biz ifadesiyle, kendisi ile babası **Dâvud** (a.s)'u kastetmiştir.

2) Bu fiillerdeki nûn harfine, "**nûnu'l-vâhidi'l-mutâ'** " (itaat olunan ferdi ifade eden nûn) denilir. Çünkü **Süleyman** (a.s), itaat olunan bir padişahtı. Birçok maslahat (sebep), padişahı yüce olarak zikretmeyi gerektirir. Binâenaleyh böyle bir saygı vâcib olmuş olur.

Hz. Süleyman'ın Ordusu

Cenâb-ı Hakk'ın وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ *"Süleyman'ın cinlerden, insanlardan, kuşlardan orduları toplandı"* ifadesindeki, "haşr", çeşitli yerlerden bir araya gelip toplanmak ve toplamak demektir. Buna göre bu, "Allahu Teâlâ bütün bu çeşit varlıkları, onun ordusu kıldı" demektir. Bu ise, ancak **Hz. Süleyman**'ın kendi gayesi ve muradında tasarruf sahibi olmasıyla mümkün olur. Bu tasarruf da ancak, mevcut olduğu zaman mükellefiyetin söz konusu olduğu "akıl" bulunduğu zaman olur. Yahut da **Hz. Süleyman,** mükellef çağına yaklaşmış bir mürahık iken olmuştur. İşte bundan ötürü, "Allahu Teâlâ, **Hz. Süleyman** (a.s) zamanında, kuşları, akıllı varlıklar kılmıştır. Her ne kadar Cenâb-ı Hak, ihtiyaç duydukları incelikleri kuşlara ilham etmiş veya arı gibi hayvanlara kullara menfaatli olma özelliklerini vermiş ise de, zamanımızdaki kuşlar böyle akıllı değildir" diyoruz.

Hak Teâlâ'nın, فَهُمْ يُوزَعُونَ *"İşte bütün bunlar zapt ve idare ediliyorlardı"* ifadesi, "hepsi zapt u rapt altında tutuluyorlardı" demektir. Bu, âyette bahsedilen her grupta bir zapt u rapt altına alan ve idâre ettiği, tasarrufta bulunduğu, adına hareket ettiği kimseler üzerinde o kimsenin, bir hükümranlığı ve yetkisi bulunduğunda olur. Binâenaleyh âyetin zâhiri, işin bu kadarını anlatmaktadır. Hadiste, "Onlar, **Hz. Süleyman**'ın ordusu ile birlikte yaptığı hareket, bir nizam ve tertip dahilinde olsun diye, ileri gidenlere mâni oluyorlardı" şeklindeki haber ise, imkânsız değildir.

Karınca Vadisi

Hak Teâlâ'nın حَتّٰى اِذَا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِ *"Nihâyet karınca vadisine geldikleri zaman.."* ifadesine gelince, bu yerin, Şam'da karıncası çok bir vadi olduğu söylenmiştir. Eğer buradaki fiilin niçin "**alâ**" harf-i cerri ile müteaddî olduğu sorulursa, şu iki şekilde cevap verilir:

a) Onların gelişleri, vadinin üst tarafından olmuştur. Bundan dolayı bu fiil, isti'la (üstten oluşu) ifade eden bu edat ile kullanılmıştır.

b) Bununla, vadinin geçilip, sonuna ulaşıldığı manası kastedilmiştir. Bu, birisi bir şeyin sonuna ulaştığında Arapların kullandığı "اَتَى عَلَى الشَّيْءِ"

deyimindendir. Buna göre **Hz. Süleyman** (a.s)'ın ordusu, vadinin bitiminde konaklamayı murat etmişlerdir. "**Neml**" (karınca) kelimesi, mim'in ve nûn'un zammesi ile, "**nümul**" şeklinde okunduğu gibi, "**racul**" vezni üzere "**nemül**" şeklinde de okunmuştur. "**Neml**" şekli ise, bunların tahfif ile okunan şeklidir.

Karıncanın Konuşması

Âyetteki, "قَالَتْ نَمْلَةٌ" ifadesi, "Bir karınca dedi ki" demektir ki karıncanın konuşması akıldan uzak görülecek bir şey değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, karıncada hem aklı, hem konuşma kâbiliyetini yaratmaya kadirdir. **Katâde**'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: O, bir gün Kûfe'ye gelmiş ve etrafına insanlar toplanmış. Bunun üzerine o, "İstediğinizi sorun" demiş. **Ebu Hanife** (r.h) de, o zaman henüz bir delikanlı olarak, onların arasında imiş ve "**Süleyman** (a.s)'ın karıncasının, erkek mi dişi mi olduğunu sorun" demiş. İnsanlar, **Katâde**'ye bunu sorunca, o cevap verememiş. **Ebu Hanife** (r.h), o karıncanın dişi olduğunu söylemiş. **Ebu Hanife**'ye "Nereden biliyorsun?" denildiğinde, "Allah'ın kitabından... Çünkü Allah, kitabı Kur'ân'da "قَالَتْ نَمْلَةٌ" demiştir. Eğer o karınca erkek olsaydı, "قَالَ نَمْلَةٌ" derdi" cevabını vermiştir. Bu böyledir. Çünkü "**nemle**" kelimesi, müzekker ve müennesi aynı olma bakımından, "hamâme" (güvercin), "şât" (koyun) kelimeleri gibidir. Binâenaleyh bunlardan dişisi erkeğinden verilen sıfat ile "حَمَامَةٌ ذَكَرٌ" (erkek güvercin) ve "حَمَامَةٌ أُنْثَى" diyerek veya "هُوَ – هِيَ" gibi zamirler kullanılarak ayırt, edilirler.

Âyetteki, أُدْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ *"Yuvalarınıza girin"* ifadesine gelince, bil ki, karınca akıllı bir varlık olunca, şüphe yok ki onlara, akıllı varlıklara hitap edildiği gibi hitap ederek, (cemi müzekker sâlim sîgası kullanmıştır.) Bundan ötürü, böyle söylemiştir. Eğer, "Âyetteki, لَا يَحْطِمَنَّكُمْ "Sizi kırmasın" ifadesinin i'rabdaki yeri nedir?" dersen, ben derim ki: Bunun, emrin cevabı olması muhtemel olduğu gibi, emirden bedel bir nehiy olması da mümkündür. Buna göre mana, "Yerinizde durmayın, yoksa onlar sizi yol üzerinde ezer, kırıp geçerler. Sizi, burada görmeyeyim" şeklinde olur.

Bu âyetle, şu hususlara dikkat çekilmiştir:

a) Yolda yürüyenin (yerdekilere) dikkat etmesi gerekmeyip, yol üzerindekilerin sakınması gerekmektedir.

b) Karınca, peygamberin masûm (günahsız) olduğunu ve ondan ancak hatâen canlıları öldürme işinin sâdır olacağını bildiği için, "bilmeyerek

sizi kırmasınlar" demiştir ki bu, peygamberlerin masûm olduklarına kesin inanmak gerektiğine önemli dikkat çekmedir.

c) Bir kitapta şunu gördüm: O karınca başkalarına, içeri girmelerini şundan ötürü emretmiştir. Çünkü o, idare ettiği karınca topluluğunun, **Hz. Süleyman** (a.s)'ı, bu saltanat ve celâlet içinde görmeleri halinde, nankörlüğe düşebilecekleri endişesini duymuştur. İşte onun, *"Süleyman sizi ... kırmasın"* ifadesi ile kastettiği budur. Böylece o, karıncalar bu nimet ve saltanatı görüp, bir nankörlüğe düşmesinler diye, onlara yuvalarına girmelerini emretmiştir ki bu bir, kendini dünyaya kaptırmış kimselerle oturup kalkmanın mahzurlu olduğuna dikkat çekmedir.

d) Ve "مَسْكَنَكُمْ" şeddesiz nûn ile "وَلَا يَحْطِمَنَكُمْ" şeklinde kıraatler de var. Yine aslı "يَحْتَطِمَنَّكُمْ" olmak üzere bu fiil, tî'nın fethası veya kesresiyle "يَحَطِّمَنَّكُمْ" şeklinde de okunmuştur.

Süleyman (a.s)'ın Gülümsemesi

Âyetteki, فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا *"(Süleyman) onun bu sözüne gülercesine tebessüm etti"*, "tebessüm sınırını gülmeye vardırdı", "gülmeye başlayarak tebessüm etti" demektir. **Hz. Süleyman** (a.s) şu iki sebepten ötürü gülmüştür:

a) O karıncanın sözünün, kendisinin ve ordusunun merhametine, hallerinin şöhretine ve ordusunun takva konusundaki şöhretine delâlet edişinden hoşlandığı için. Karıncanın buna delâlet eden sözü, *"bilmeyerek"* şeklindeki sözüdür.

b) Allahu Teâlâ'nın, karıncanın sözünü duyma ve onu anlama gibi bir nimeti kendisine verip, başka kimseye vermemiş olmasından ötürü duyduğu sevinçten.

Âyetteki, رَبِّ اَوْزِعْنِى *"Rabbim bana ... ihsan et"* ifadesi hakkında **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Bunun asıl manası, "Bendeki nimetlerinin şükrünü hakkıyla yapmamı bana nasip et ve ömür boyu sana şükredebilmem için, o nimetlerin benden gitmesine mâni olma kudreti ver" demektir." Bu âyet biz (Ehl-i sünnetin) görüşüne delâlet eder. Çünkü **Mu'tezile**'ye göre, yapılması mümkün olan her şey lütuf fiillerindendir. Binâenaleyh bütün bunlar olup bitmiştir. Halbuki hasıl-ı tahsil (olmuş şeylerin olmasını istemek) abestir.

Âyetteki, وَعَلٰى وَالِدَىَّ *"ve ana babama"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Süleyman**'ın ebeveynine verdiği nimetleri, aynen **Süleyman**'a verilmiş nimet gibi saydığına delâlet eder. وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ *"Senin razı olacağın iyi işler yapmamı (bana ilham et)"* ifadesi ise, gerek şükür, gerekse amel-i sâlih hususunda, Allah'tan yardım istemektir.

Daha sonra o, وَاَدْخِلْنِى بِرَحْمَتِكَ فِى عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ *"Rahmetinle beni de sâlih kulların arasına sok"* demiştir. O, dünyada iken, iyi şeyleri yapma hususunda Allah'ın yardımını talep edince, âhirette kendisini sâlih kullardan kılmasını da istemiştir. Onun, *"rahmetinle"* ifadesi, cennete girmenin, kul tarafından hak edilmesiyle değil de, ilâhî lütuf ve rahmet sayesinde olduğuna delâlet eder.

Bil ki **Hz. Süleyman** (a.s) önce âhiret mükâfatını sağlama vesilesi olacak şeyi istemiş, sonra âhiret mükâfatını istemiştir. Ahiret mükâfatına vesile olacak şey, şu iki hususdur:

a) Önceki nimetlere şükür,

b) Hizmetlerle (ibadetlerle) meşgul olma... Önceki nimetlere şükür hususunu, *"Ya Rabbi, bana ... lütfettiğin nimetine şükretmemi ilham et (nasib et)"* ifadesi anlatmaktadır. İnsanın, ana-babasına ve atalarına verilen nimetlerin, oğlun kıymetli bir babaya nisbet edilmesinin, Allah tarafından o oğula verilmiş bir nimet olacağı için, bizzat kendisine verilmiş gibi olduğundan dolayı, *"ve ana babama ... verdiğin nimetleri"* ifadesi ile **Hz. Süleyman,** Allah'ın, baba ve atasına verdiği nimetlere de şükretmiştir. Hz. Süleyman'ın diğer ibadetleri yapması ise, *"Senin razı olacağın iyi işler yapmamı..."* şeklindeki sözü etmektedir. **Hz. Süleyman'ın,** Allah'tan âhiret mükâfatı isteyişini de, *"Rahmetinle beni de sâlih kulların arasına sok"* ifadesi anlatmaktadır. Buna göre eğer, "Peygamberlerin, dereceleri, velilerin ve sâlih kulların derecelerinden daha büyük olduğu halde, Allah'tan, kendilerini sâlih kullarından kılmasını istemelerinin sebebi nedir? Çünkü meselâ **Yusuf** (a.s), *"Beni Müslüman olarak öldür ve beni sâlih kullarına kat"* (Yusuf, 101) diye dua ederken, **Hz. Süleyman** (a.s) da, *"Rahmetinle beni de sâlih kulların arasına sok"* diye dua etmiştir" denilirse, şöyle cevap verilir: Kâmil-tam salih, Allah'a hiç isyan etmeyen ve hiçbir günaha yeltenmeyendir ki bu, çok yüce bir derecedir. Allah en iyi bilendir.

Süleyman (a.s)'ın Kuşları Teftişi

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِىَ لَآ اَرَى الْهُدْهُدَ اَمْ كَانَ مِنَ الْغَآئِبِينَ ﴿٢٠﴾ لَاُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا اَوْ لَاَاْذْبَحَنَّهُ اَوْ لَيَاْتِيَنِّى بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢١﴾ فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ اَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَاٍ بِنَبَاٍ يَقِينٍ ﴿٢٢﴾ اِنِّى وَجَدْتُ

امْرَاَةً تَمْلِكُهُمْ وَاُوْتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَّلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ وَجَدْتُّهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٢٤﴾

"(Süleyman) kuşları teftiş edip dedi ki: Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa gelmeyenlerden mi oldu? Onu mutlaka çetin bir cezaya uğratacağım, yahut onu mutlaka kestireceğim. Yahut bana, açık bir burhân (mazeret) getirir." Derken o geldi ve "Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe'den sana çok doğru bir haber getirdim. Hakikaten orada bir kadını, onlara hükümdarlık eder buldum. Ona her şey verilmiştir. Onun bir de büyük bir tahtı var. Hem onun, hem kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytan onlara, işlerini süslemiş ve yoldan çıkarmış. Dolayısıyla onlar hidâyete eremiyorlar" dedi" (Neml, 20-24).

Hüdhüd'ü Sorması

Bil ki **Süleyman** (a.s), kuşları teftiş edince **Hüdhüd**'ü hususi bir işi için aradığı zannını uyandırmaktadır. Âlimler, **Hz. Süleyman**'ın **Hüdhüd**'ü neden araştırdığı hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) **Vehb b. Münebbih**'e göre, **Hüdhüd** nöbetini ihlâl ettiği için, Süleyman (a.s) onu araştırmıştır.

2) Süleyman (a.s) onu, su ölçekleri ve bulma aletleri onda olduğu için aramıştır. Çünkü **Hüdhüd,** yakında olan su ile, uzakta olanı bilebiliyordu. **Süleyman** (a.s) buna ihtiyaç duyduğundan dolayı, onu sordu ve araştırdı.

3) **Hüdhüd,** güneşe karşı, **Süleyman** (a.s)'a gölge yapardı. Ortalıktan kaybolunca, **Süleyman** (a.s) onu araştırdı.

Âyetteki, فَقَالَ مَا لِيَ لَا اَرَى الْهُدْهُدَ اَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ *"Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa gelmeyenlerden mi oldu" dedi"* ifadesindeki, "اَمْ" edatı, em-i münkatıadır. **Hz. Süleyman** (a.s), **Hüdhüd**'ün yerine baktı, fakat onu göremedi. Bunun üzerine, "o, orada olduğu halde, görünmesine mâni olan bir şeyden ötürü mü, yoksa başka bir sebepten ötürü mü onu göremiyorum" manasında, "Bana ne oluyor da onu göremiyorum" demiş. Sonra onun orada olmadığını anlayınca, bu sözden vazgeçmiş ve "Yoksa gelmeyenlerden mi?" demiştir. Böylece sanki, anladığı şeyin, doğru olup olmadığını,

sormuştur. Bunun bir benzeri de, Arapların, اِنَّهَا لِإِبِلٍ اَمْ شَاءٌ "Bu (sürü) deve sürüsü, yok koyun sürüsü" şeklindeki sözleridir.

Hüdhüd İçin Düşündüğü Ceza

Âyetteki, *"Onu mutlaka çetin bir azaba uğratacağım, yahut onu mutlaka kestireceğim. Yahut bana açık bir burhan (mazeret) getirir"* ifadesine gelince, Hz. **Süleyman**'ın böyle bir sözü, ya ancak mükellef kimseler, yahut da temyiz (mükellefiyet) çağına yaklaşmış ve terbiye edilmeye elverişli kimseler hakkında söylemesi mümkündür. Âlimler, onun, *"Onu mutlaka çetin bir azaba uğratacağım"* ifadesindeki azap hakkında, şu değişik görüşleri belirtmişlerdir: Meselâ **İbn Abbas** (r.a), **Hz. Süleyman**'ın, onun kanatlarını yolup, güneşe atacağını söylerken; onun, zifte batırılıp, güneşe atılacağı da söylenmiştir. Yine bununla, onun, karıncaların içine atılıp, onlar tarafından yeneceği ile tehdit edilmiş olduğu söylendiği gibi, "kafesine kapatılarak" cezalandırılacağı da ileri sürülmüştür. Yine onunla arkadaş olanların arasının ayrılması ve o **Hüdhüd**'ün, hoşlanmadığı kimselerle arkadaşlığa mecbur edileceği de söylenmiştir. Çünkü bazı kimseler, "en kötü ve dar hapishane, kişinin hoşlanmadıkları ile beraber olmasıdır" demişlerdir. Yine bu cezanın, **Hüdhüd**'ün emsallerine hizmet mecburiyetinde bırakılacağı şeklinde olacağı da söylenmiştir.

Âyetteki, "فَمَكَثَ" ifadesi, kâf'ın fethası ve zammesiyle okunmuştur. "غَيْرَ بَعِيدٍ" ifadesi ise, "عَنْ قَرِيبٍ" (çok geçmeden, en yakın zamanda) manasınadır. Cenâb-ı Hakk'ın bu bekleyişi "kısa" olarak nitelemesi, **Hüdhüd**'ün **Hz. Süleyman** (a.s)'dan korktuğu için, hızlıca geldiğini göstermesinden dolayı ve o kuşun, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın emrine nasıl âmâde olduğunu bildirmek içindir.

Hüdhüd'ün Getirdiği Haber

Onun اَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ *"Ben senin bilmediğin bir şeyi öğrendim"* ifadesine gelince bunda, **Hz. Süleyman**'ın, Allahu Teâlâ'nın en aşağı derecedeki varlıkları arasında, onun bilmediğini bilen kimselerin bulunduğu hususunda bir tembih ve uyarı bulunmaktadır. Binâenaleyh bu, ucbu (kendini beğenmeyi) terk etme hususunda, ince bir uyarı olmuş olur. Bir şeyi ilimce kuşatmak, onun bütün yönlerden bilinmesidir.

Sebe'

Onun, وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ *"Sebe'den sana çok doğru bir haber getirdim"* sözüne gelince bil ki, "سَبَأٌ" (Sebe') kelimesi hem munsarif olarak "مِنْ سَبَأٍ"

hem de gayr-i munsarif olarak "مَنْ سَبَأَ" okunmuştur. Kelime, bâ'nın sükûnuyla da "مِنْ سَبْإٍ" şeklinde de rivâyet olunmuştur. Bir rivâyette ise **İbn Kesir**'den, elif'le okunuş rivâyet edilmiştir: "مِنْ سَبَا" (min sebâ). Bu onların tıpkı "ذَهَبُوا اَيْدِىَ سَبَا" (Onlar, Sebâ'nın huzuruna gittiler) ifadeleri gibidir.

Bu, **Sebe İbn Yeşcub İbn Ya'rub İbn Kahtân**'dır. Bunu, kabilenin adı addeden kimse kelimeyi munsarif okumaz... Bunun mahallenin ya da büyük babanın adı olduğunu söyleyense, munsarif "مِنْ سَبَإٍ" okur. Daha sonra ise, Me'reb kenti, Sebe' diye isimlendirilmiş olup, onunla Sanâ arasında üç günlük bir mesafe bulunmaktadır. "**en-Nebeu**" kelimesi ise, mühim haber anlamına gelir. Buradaki "مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ" ifadesi, sözün lafızla alakalı güzelliklerinden olup, güzelliğinin alâmeti de, mânanın doğruluğudur. Andolsun ki burada, mananın doğruluğuna ilave olarak gelmiş, böylece de hem lafız hem de mana cihetinden güzel olmuştur. Bir baksana; eğer "بِنَبَإٍ" yerine "بِخَبَرٍ" kelimesi konulmuş olsaydı, mana yine sahih ve doğru olurdu. Ama "نَبَأٌ" (nebeun) kelimesi, kendisinde durumun tasvirine daha uygun olan bir fazlalık ve te'kid bulunduğu için, daha uygun ve evlâdır...

Sebe'yi Yöneten Kıraliçe

Onun, إِنِّى وَجَدْتُ امْرَاَةً تَمْلِكُهُمْ *"Hakikaten orada, bir kadını onlara hükümdarlık eder buldum..."* ifadesine gelince, buradaki kadından murat, **Belkıs Binti Şurâhîl**'dir. Onun babası, Yemen topraklarının hükümdarı olup, o ve kavmi, güneşe tapan Mecûsîlerdendi. "تَمْلِكُهُمْ" ifadesindeki zamir, Sebe' (kavmine) racidir. Eğer bununla kavim murat edilmişse, durum gâyet açıktır; ama bununla kent kastedilmişse, o zaman mana, "Ora halkına hükümdarlık eden" şeklinde olur.

Onun, وَاُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَىْءٍ *"Ona her şey verilmiştir"* ifadesine gelince, burada şöyle bir soru bulunmaktadır: **Süleyman** (a.s), *"Bize her şeyden verildi"* (Neml, 16) demişken, **Hüdhüd** daha nasıl, *"Ona her şey verilmiştir"* demiştir? Sanki böylece **Hüdhüd,** her ikisini bir tutmuştur. **Cevap**: **Süleyman** (a.s)'ın söylediği şey, ona verilmiş olan nübüvvet ve hikmete racidir. Sonra da, mülk ve dünya sebeplerine... **Hüdhüd**'ün (**Belkıs** hakkında) söylediği ise, ancak dünyayla alakalı meselelerle ilgilidir.

Belkıs'ın Tahtı

Onun, وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ *"Onun bir de büyük bir tahtı var"* cümlesine gelince, burada da bir soru bulunmaktadır: **Hüdhüd, Süleyman** (a.s)'ın mülkünü görmüş olduğu halde, nasıl olur da **Belkıs'ın** tahtının çok büyük olduğunu

söyleyebilmiştir? Ve yine nasıl olur da, büyüklükle niteleme hususunda, **Belkıs**'ın tahtını Allah'ın Arş'ına müsavî tutar?..

Birinciye cevap: Süleyman (a.s)'ın durumuna nispetle **Belkıs**'ın durumunu aşağı görüp de, kendisine nispetle tahtını büyük görmüş olması caiz olabilir. Yine, onca büyüklüğüne ve azametine rağmen, **Süleyman** (a.s)'ın böyle bir şeyinin olmaması mümkündür. Nitekim, kimi emirlerin (prensinin), hükümdarda benzeri bulunmayan şeylere sahip olduğuna tesadüf olunmaktadır.

İkinciye de şöyle cevap verilir: Onun tahtını büyüklükle nitelemek, bunu, onun sülalesinden gelen hükümdarların tahtlarına nispetle yüceltmek ve büyük görmektir... Allah'ın Arş'ını büyüklükle nitelemek ise, onu, Allah'ın yaratmış olduğu göklere ve arza nispetle ta'zîm etmek ve ululamaktır... Bil ki burada iki bahis vardır.

Bazı Şüphelere Cevaplar

Birinci bahis: Mülhidler bu kıssayı birkaç bakımdan ta'n etmiştir:

1) Bu kıssa, karınca ve **Hüdhüd**'ün, ancak akıllı varlıklardan sadır olacak olan bir sözü söylemiş olduklarını ifade eder. Bu ise, safsataya götürür... Eğer biz bunu tecviz edersek, şu zamanımızda müşahede ettiğimiz karıncaların, **Öklîd**'den daha iyi geometri, **Sîbeveyh**'ten daha iyi nahiv bildikleri konusunda emin olamayız... (Bu mümkündür). Bit ve beyaz karınca hakkında da böyle söylenebilir... Binâenaleyh, onların içinde peygamberler, mükellefiyetler ve mu'cizeler bulunabilir. Bilinen bir şeydir ki, bunların olabileceğini söyleyen kimse, deliliğe daha yakındır.

2) **Süleyman** (a.s) Şam diyarında olduğu halde, **Hüdhüd** nasıl olur da, Şam'dan Yemen'e kadar olan mesafeyi bu kadarcık kısa zamanda uçar, sonra da tekrar geri döner?

3) Bütün insanların ve cinlerin **Süleyman** (a.s)'a boyun eğmiş olduğunu; rivâyete göre, **Belkıs**'ın sancağı altında, on iki bin meliklik (birlik), bunların her birinin sancağı altında da yüz bin kişi bulunduğu halde, **Süleyman** (a.s) bütün dünyanın meliki ve kralı iken, yine rivâyete göre, Süleyman (a.s) ile Belkıs'ın ülkesi arasında, **Hüdhüd**'ün uçuşuyla ancak üç günlük bir mesafe bulunuyorken, daha nasıl olur da, **Süleyman** (a.s) böylesine azametli bir kraliçenin hükümranlığından haberdar olamazdı?

4) **Hüdhüd,** marifetullah, O'na secde edilmesinin farziyyetini, onların güneşe tapmalarını inkâr edip de, bunu şeytana ve onun süslemesine nisbet etmeyi nereden ve nasıl öğrenmiştir?

Birinciye cevap: Böyle bir ihtimal aklen mümkündür; ancak bu, icmâ ile reddolunur. **Diğerine de şöyle cevap verilir:** Âlemin, kâdir ve irâde sahibi bir Yaratıcı'ya muhtaç olduğuna iman etmek, böylesi şüpheleri yok eder.

İkinci bahis: Mu'tezile, *"Güneşe secde ettiklerini ... Şeytan onlara, işlerini süslemiş ve yoldan çıkarmış"* ifadesinin, kulun fiilinin kendisi cihetinden olduğuna delâlet ettiğini; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, bu fiili, önce kullara nisbet ettikten sonra şeytana izâfe ettiğini; bunu zem makamından getirip, onların hidâyete ermediğini beyan ettiğini söylemişlerdir.

Buna birkaç bakımdan cevâp verilir:

1) **Hüdhüd**'ün bu sözü hüccet olmaz.

2) Bu ifadenin zahiri terk olunur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O yolun doğrusunu göstermek Allah'a aittir"* (Nahl, 9) buyurmuştur. Onlara göre şeytan, kâfiri, doğru yoldan men etmemiştir. Eğer kâfir, men edilmiş ve alıkonulmuş olsaydı, teklifin ondan düşmesi gerekirdi. Binâenaleyh burada ancak, medh ve zemmi feshetmek (ayırmak) işine tutunmaya kalır. (Yani, o zemmolunduğuna göre, fiilinin failidir ve sorumludur)...

Bu konudaki cevap ise, daha önce defalarca geçmiş olup, bunu tekrarlamanın hiçbir faydası yoktur. Allah en iyisini bilendir.

Süleyman (a.s) ile Hüdhüd'ün Muhaveresi

أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ اَللّٰهُ لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٢٦﴾ قَالَ سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾ اِذْهَبْ بِكِتَابِي هٰذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾

"... göklerdeki ve yerdeki her gizliyi çıkaran, gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilen Allah'a secde etmesinler diye... Allah O'dur ki, o büyük arşın sahibi olan kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. (Süleyman), "Bakalım doğru mu söyledin, yoksa yalancılardan mı oldun?" dedi. Şu mektubumu götür, onu kendilerine bırak. Sonra onlardan biraz geri çekil de bak neye dönecekler" (Neml, 25-28).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın "اَلَّا يَسْجُدُوا" ifadesinde birkaç kıraat vardır:

1) Kelimeyi tembîh edâtı olmak üzere, şeddesiz olarak (elâ) şeklinde okuyan kimsenin kıraati. Bu kıraate göre yâ harfi, nida harfi olur. Münada ise mahzûftur. (Yani, "...اَلَا يَا اَسْجُدُوا" Dikkat, ey falancalar, secde ediniz...) Bu, aşağıdaki beytinde münâdâyı hazfeden şairin hazfetmesine benzer:

اَلَا يَا اَسْكَمِي يَا دَارَ مَيٍّ عَلَى الْبِلَى وَلَا زَالَ مَنْهَلًا بِجَرْعَائِكِ الْقَطْرُ

2) Şedde ile "اَلَّا يَسْجُدُوا" şeklinde okumak. Bu kıraatle, "ve şeytan, secde etmemeleri için onları yoldan alıkoydu, saptırdı" manası murat edilir. Böylece "اَنْ" edatı ile birlikte harf-i cer olan lam düşmüştür. (لِئَلَّا يَسْجُدُوا) Buradaki "لَا" (lâ)'nın, zâid olması da mümkündür. فَهُمْ لَا يَشْهَدُونَ اِلَى اَنْ يَسْجُدُوا Buna göre mana, "Onlar, secde etme hidâyetine varamadılar... ulaşamadılar..." şeklinde olur.

3) Bu, **Abdullah İbn Mes'ûd** ile **A'meş**'in harfi (Mushaflarında bulunan şekil) olup, buna göre "اَلَا" kelimesindeki hemze hâ'ya çevrilir ve "هَلَّا" (hellâ) şeklinde okunur. **Abdullah İbn Mes'ûd**'un, muhatap sîgasıyla, "secde etsenize, secde etmiyor musunuz?" anlamında olmak üzere "هَلَّا تَسْجُدُونَ" şeklinde okuduğu da rivâyet edilir.

4) **Übeyy İbn Ka'b**'ın kıraati olup o, "اَلَا يَسْجُدُونَ اللهِ الَّذِى يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَمَا تُعْلِنُونَ" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Muhakkik ulemâ şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın "اَلَّا يَسْجُدُوا" ifadesinin, emir manasında olması gerekir. Çünkü eğer, secdeden men etme anlamında olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine secde edilmeyi vâcip kılan şeyle -ki bu, O'nun, gizliyi çıkarmaya kadir olup, sırları bilmesidir- vasfedilmesinin bir manası olmazdı."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet-i kerime, Allahu Teâlâ'nın kudret ve ilimle vasfedilmiş olduğuna delâlet eder. Kudrete gelince, bu, *"Göklerdeki ve yerdeki her gizliyi çıkaran"* ifadesidir. Gizli olan şey, mastar ile "اَلْخَبْءُ" isimlendirilmiştir. Bu, bütün rızık ve mal çeşitlerini ve onların, yağmur ile semâdan; nebât ile de yerden çıkarılmasını içine alır. İlim ile vasfedilmesine gelince, bu da, *"gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilen"* ifadesidir.

Güneşe Tapanlara Ret

Bil ki bu ifadeden maksat, güneşe tapanlara reddiyedir. Bunun delâleti şu şekilde ifade edilebilir: İlâhın, gizliyi çıkarmaya muktedir ve gizli olan

şeyleri bilmesi âlim olması gerekir. Güneş ise böyle değildir. Binâenaleyh o, bir ilâh olamaz. O, ilâh olmayınca da, ona secde etmek câiz olmaz. Allahu Teâlâ'ya gelince, O'nun, zikredildiği üzere, kâdir ve âlim olması vaciptir. Allah, zâtı gereği vâcip olunca, O'nun kâdir oluşu ve âlim oluşu, kimilerini dışta bırakacak biçimde, bazı makdurâta ve bazı malûmata tahsis olunmaz, onlarla sınırlanmaz. Güneşe gelince, o böyle değildir. Çünkü o, sonlu bir cisimdir. Zâtında sonlu olan her şey ise, sıfatlarında da sonludur. Durum böyle olunca, onun, gizliyi çıkarmaya muktedir ve gizli olan şeyleri bilen olduğu bilinemez... Onun halinden bu anlaşılamayınca da, onun halinden, faydalar temin edip zararları gidermeye kâdir olduğu da anlaşılamaz... Böylece bu ifadenin nihaî delâleti, **Hz. İbrahim**'in, *"İşitmeyen, görmeyen, sana hiçbir faydası dokunmayan şeylere niye tapıyorsun?"* (Meryem, 42) âyetinde zikretmiş olduğu şeye raci olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Göklerde ve yerdeki her gizliyi çıkaran..."* buyruğunda başka bir izah şekli daha vardır. Bu da şudur: Bu, **Hz. İbrahim**'in, *"Rabbim, dirilten ve öldürendir"* (Bakara, 258), *"Allah güneşi doğudan getirir, o halde sen onu batıdan getir (bakalım!)"* (Bakara, 258) ifadelerinde kendisiyle istidlâlde bulunduğu hakikate bir işarettir. Bu böyledir, çünkü, Allahu Teâlâ güneşi, o batıda battıktan sonra, doğudan getirendir. Bu, göklerdeki gizliyi açığa çıkarmaktır. **İbrahim** (a.s)'in, *"Ben ufûl edip batanları sevmem..."* (En'âm, 76) ve *"Allah güneşi doğudan getirir, o halde sen onu batıdan getir (bakalım!)"* (Bakara, 258) sözleriyle, **Hz. Musa**'nın, *"Doğunun da batının da Rabbi"* (Şuarâ, 28) sözlerinden kastedilendir. Bunların neticesi şunu vurgulamaktadır. Güneşin batması ve doğması, onların, kâhir bir müdebbirin yönetimi altında olduğuna delâlet ederler. O halde, onları hükmü altında tutup onlarda tasarrufta bulunana ibâdet etmek daha makûl ve evlâdır. Yerdeki gizli olanın çıkarılmasına gelince, bu da, nutfenin "sulb" ve "terâib"den çıkarılmasını, bunlardan cenînin oluşturulmasını içine alır.

İmdi eğer, **"İbrahim** ile **Musa** (a.s), enfüsî delilleri afâkî delillerden önce zikretmişlerdir. **İbrahim** (a.s), *"Rabbim dirilten ve öldürendir"* demiş, ondan sonra, *"Allah güneşi doğudan getirir, o halde sen onu batıdan getir (bakalım!)"* demiştir. **Musa** (a.s) ise, *"Hem sizin hem de daha önceki atalarınızın Rabbi"* (Şuarâ, 26) demiş, bundan sonra da, *"Doğunun da batının da Rabbi"* (Şuarâ, 28) demiştir. "O halde durum burada niye tersine olmuş da, göklerin gizlisini çıkarmak yerlerin gizlisini çıkarmaktan önce zikredilmiştir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: **İbrahim** (a.s) ve **Musa**

(a.s), insanın ilah olduğunu iddia edenlerle münazara etmişlerdi. Bu nedenle, hiç şüphesiz işe, insanın ilah olamayacağını ispatla başlamışlar ve daha sonra göklerin, ulûhiyyetini iptale geçmişler. Âyetteki, *"Hem onun, hem kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm"* ifadesinden anlaşıldığı üzere, buradaki münazara, güneşin ilah olduğunu iddia edenlerle yapılmıştır. İşte bu sebeple işe, önce göklerle ilgili olanlardan başlanmış, sonra yeryüzünde olanlara geçilmiştir.

Hak Teâlâ'nın اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ *"Allah O'dur ki, o büyük Arş'ın sahibi olan kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur"* ifadesine gelince, bu, "Allah, göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin bir müdebbire muhtaç olduklarını beyan edince, bundan sonra, cisimlerin en büyüğü ve kıymetlisinin de yaratılmış ve terbiye edilmiş olduğunu zikretmiştir. Bu ise, Hak Teâlâ'nın kudret ve rubûbiyyet hususunda, dahası olmayan bir dereceye varıp dayandığına delâlet eder" demektir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "اَحَطْتُ"den, "الْعَظِيمِ" ifadesine kadar (âyet 22-23) olan kısmın, **Hüdhüd** kuşunun sözleri cümlesinden olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun Cenâb-ı Allah'ın kelâmının devamı olduğu da söylenmiştir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Tilavet Secdesi Gerektirmesi**

Doğru görüşe göre, her iki kıraate göre de, secde-i tilavet vâciptir. Bu, **Şâfiî** ve **Ebu Hanife** (r.h)'nin görüşüdür. Bunlar, Kur'an'daki secde âyetlerinin on dört olduğu ve bunun da onlardan biri olduğunda ittifak etmişlerdir. Bir de, secde âyetlerinde, ya secde emredilmiştir, ya secde eden methedilmiştir, yahut da secde etmekten kaçınan zemmedilmiştir. Bu iki kıraatten birisine göre, âyette secde emredilmekte, diğerine göre de, secdeye yanaşmayan kınanmaktadır. Böylece **Zeccâc**'ın, âyetin şeddesiz okunması halinde secdenin vâcip olacağı şaklindeki görüşün, iltifat edilmez bir görüş olduğu anlaşılır.

ALTINCI MESELE

Âyette vakıf yapan, bu iki kıraatin arasını ayırabilir mi?

Cevap: Evet. Vakıf yapan kimse, âyeti şeddesiz okuduğunda, "فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ" ifadesi üzerinde vakıf yapar. Sonra da okumaya "اَلَّا يَسْجُدُوا..." diye başlar. Bu kimse isterse "اَلَّا يَا" üzerinde vakıf yapar, sonra da "اُسْجُدُوا" diye yeniden başlar. Fakat şeddeli okursa, ancak "الْعَرْشِ الْعَظِيمِ" üzerinde vakıf yapar.

Âyetteki, سَنَنْظُرُ *"Bakalım"* ifadesi, "düşünme" manasında olan "nazar"dandır. Bu ifade ile, "Doğru mu yoksa yalan mı söyledin?" manası kastedilmiştir.

Fakat, اَنْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ "yoksa yalancılardan mı oldun?" ifadesi daha beliğdir. Çünkü kişi yalan söylemekle meşhur olunca, verdiği haberlerde de yalanla itham olunur ve kendisine güvenilmez.

Hz. Süleyman فَاَلْقِهْ اِلَيْهِمْ *"Onu kendilerine bırak"* diyerek, zamiri cemi getirmiştir. Çünkü **Hüdhüd,** *"Hem onun, hem kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm"* deyince, **Süleyman** (a.s) da, "o mektubu onlara, yani dinleri böyle olanlara bırak" demiştir.

Hz. Süleyman (a.s)'ın, ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ *"Sonra onlardan biraz geri çekil"* yani, "Onlardan, ne diyeceklerini duyabileceğin ve neye döneceklerini, neye başvuracaklarını görebileceğin ve onların seni göremeyecekleri, yakın bir kenara çekil" dedi. Bu ifade tıpkı, *"Onlar sözü birbirine evirip-çevirirler (danışırlar)"* (Sebe, 31) âyetinde olduğu gibidir. **Hüdhüd**'ün, **Belkıs**'ın odasına, mazgal deliğinden girdiği ve mektubu onun yanına attığı ve sonra pencerede saklanıp neticeyi gözlediği ileri sürülmüştür.

Belkıs'a Gönderilen Mektup

قَالَتْ يَآ اَيُّهَا الْمَلَؤُا اِنِّيٓ اُلْقِيَ اِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ ﴿٢٩﴾ اِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ وَاِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٣٠﴾ اَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَاْتُونِي مُسْلِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالَتْ يَآ اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَفْتُونِي فِيٓ اَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً اَمْرًا حَتّٰى تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾ قَالُوا نَحْنُ اُولُوا قُوَّةٍ وَاُولُوا بَاْسٍ شَدِيدٍ وَالْاَمْرُ اِلَيْكِ فَانْظُرِي مَاذَا تَاْمُرِينَ ﴿٣٣﴾

"(Belkıs) Dedi ki: "Ey seçkin topluluk, gerçekten bana çok şerefli bir mektup bırakıldı. Hiç şüphesiz o, Süleyman'dandır ve şüphesiz 'Bismillâhirrahmânirrahîm' diye başlamaktadır. 'Bana karşı baş kaldırmayın, Müslümanlar olarak bana gelin' diye (yazmaktadır)." O, "Ey seçkin topluluk, bana bu işim hakkında bir görüş belirtin. Siz, huzurumda bulunmadıkça, hiçbir işte kâfî (bir hüküm) vermem" dedi. Onlar da dediler ki: "Biz, güç, kuvvet sahibi, savaşçı bir milletiz. Emir sana âit, ne emredeceğini düşün" (Neml, 29-33).

Bil ki âyetteki, *"(Belkıs) dedi ki: "Ey seçkin topluluk, gerçekten bana çok şerefli bir mektup bırakıldı"* ifadesi, "Ona bu mektubu **Hüdhüd** attı. O da

(adamlarına) böyle dedi" demektir. Binâenaleyh bu hususlar, takdiren vardır. Rivâyet olunduğuna göre, o melike, uyurken kapılarını kitler ve anahtarları başucuna kordu. Derken **Hüdhüd** mazgal deliğinden (penceresinden) girip, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın mektubunu sırtüstü uyumakta olan melikenin göğsüne bıraktı. **Hüdhüd**'ün **Belkıs**'ı gagaladığı ve onun da çığlık atarak uyandığı da rivâyet edilmiştir.

Âyetteki, **"kitab-ı kerim"**e şu üç mana verilmiştir:

1) Bu, muhtevası güzel olan bir mektuptur.

2) **Belkıs** bu mektubu, kerim (kıymetli) olarak nitelemiştir. Çünkü bu, kerim bir hükümdardan gelmektedir.

3) Mektup mühürlü idi. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) كَرَمُ الْكِتَابِ خَتْمُهُ *"Mektubun şerefi, mühürüdür"*[34] buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, yabancılara mektup yazarken, "Onlar, ancak mühürlü mektupları kabul ederler" denilince, kendisi de bir mühür edinmişti.

Mektubun Bazı Özellikleri

Âyetteki إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ *"Hiç şüphesiz o Süleyman'dandır ve Bismillâhirrahmânirrahîm diye başlamaktadır"* ifadesi ile ilgili bir kaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bu, müste'nef bir cümle olup, **Belkıs**'a bırakılan mektubu anlatmaktadır. Buna göre sanki o kadın, "Bana, çok kıymetli bir mektup bırakıldı" deyince, ona, "o mektup kimden geliyor ve içinde ne var?" denilince o da, "Süleyman'dan geliyor ve şöyle yazıyor" demiştir. **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a), bunu "إِنِّي" üzerine atfen "إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ وَإِنَّهُ" şeklinde okumuştur. Her iki "إِنَّ" de, fetha ile "أَنَّهُ" şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, "kitap" kelimesinden bedeldir. Buna göre sanki, "أُلْقِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ..." takdirindedir.

b) Bu, **"Belkıs,** bunun **Süleyman**'dan olduğunu anlatmak istemektedir, bir de bu besmele iledir" takdirindedir. Sanki **Belkıs,** o mektubun kıymetli olduğunu, **Süleyman**'dan oluşuna ve besmele ile başlayışına bağlamıştır. **Übeyy** (r.a), en-i müfessire olarak okumuştur. Buradaki, "أَلَّا تَعْلُوا"daki "en" edatı da, böyle en-i müfessiredir. "لَا تَعْلُوا" ise, "Diğer krallar gibi, sen de kibirlenme" demektir. **İbn Abbas** da, kelimeyi, bu "haddi aşmak" manasına olan, "ğulüvv"den olarak, "لَا تَغْلُوا" şeklinde okumuştur.

34 **Deylemî**, 3/297.

İkinci bahis: Hz. Süleyman (a.s) mektubunda niçin, Allah'ın adından önce kendi ismini zikretmiştir? **Cevap:** Hâşâ o bunu yapmaz. Aksine o, mektuba besmeleyle başlamıştır. Fakat **Belkıs,** önce kitabın kimden olduğunu, sonra içinde ne olduğunu anlatmıştır. Cenâb-ı Hak da bunu aynı şekilde anlatmıştır. O halde, buradaki bu önce zikrediş, hikâye ediştedir.

Üçüncü bahis: Peygamberler sözü uzatmazlar, aksine sadece maksatlarını söylemekle yetinirler. Bu mektup da, maksadı tam olarak ifade etmektedir. Bu böyledir, zira, insanlardan istenen, ya ilimdir, ya ameldir. İlim, amelden öncedir. O halde onun, "Bismillah..." ifadesi, münezzeh olan bir yaratıcının varlığını ifade etmektedir. Yine bu ifade o yaratıcının, âlim, kâdir, hayy (diri), hür ve irade sahibi, hakîm ve rahîm olduğunu da ifade etmektedir.

Âyetteki أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ *"Bana karşı baş kaldırmayın"* ifadesi, nefse, heva ü hevese itaatten ve kibirden bir nehiydir. وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ *"Müslümanlar olarak bana gelin"* ifadesindeki "Müslümanlar" ile, ya inkıyâd eden, boyun eğenler manası, ya "iman edenler" manası kastedilmiştir. Böylece bu mektubun, son derece kısa olmasına rağmen, hem dinî, hem dünyevî konularda anlatılması gereken her şeyi ihtiva etmiş olduğu sâbit olur.

İmdi eğer, "Kendisinin gerçek bir peygamber olduğuna bir delil getirmeden, Hz. **Süleyman** (a.s)'ın, isyandan nehyedip, kendisine boyun eğilmesini emretmesi, "taklit" ile yetinilmesi gerektiğine delâlet eder?" denilirse, şöyle cevap verilir: Burada bir taklidin bulunmasından Allah'a sığınırım. Bu böyledir, zira **Süleyman** (a.s)'ın **Belkıs**'a gönderdiği elçi, **Hüdhüd** idi. **Hüdhüd**'ün böyle elçi olarak gönderilmesi ise bir mu'cizedir. Mu'cize ise, bir yaratıcının varlığına, sıfatlarına ve peygamberlik iddiasında bulunanın doğruluğuna delalet eder. Binaenaleyh **Hüdhüd**'ün bu elçiliği, tevhide ve nübüvvete tastamam delalet edince, **Süleyman** (a.s) mektubunda ayrıca bir delil zikretmemiştir.

Belkıs'ın Şûra'ya Danışması

Âyetteki, يَا أَيُّهَا الْمَلَؤُا أَفْتُونِي فِي أَمْرِي *"Ey seçkin topluluk, bana bu işim hakkında bir (fetva) görüş belirtin"* ifadesinde geçen, "**fetva**", yaşta genç demek olan "**fetâ**" kelimesinden alınıp mecâzen kullanılan ve "yeni bir hadise hakkında belirtilen bir görüş" demek olan bir kelimedir, yani, "Bana, şu yeni ortaya çıkan problem hakkında bir görüş belirtin" demektir. Ben, size başvurmak ve görüşlerinizi öğrenmek istemek suretiyle, gönüllerinizi

hoşnut etmek istedim. Henüz kesin karar vermiş değilim, yani, işi, ancak sizin huzurunuzda kesin karara bağlayacağım" demektir.

Âyetteki قَالُوا نَحْنُ أُولُوا قُوَّةٍ وَأُولُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ *"Onlar da dediler ki: "Biz, güç kuvvet sahibi, savaşçı bir milletiz"* ifadesindeki "**ülû kuvve**" ifadesi ile, bedenlerinin, alet edevâtlarının, silahlarının kuvveti, "**ülû be'sin şedidin**" ifadesi ile, savaştaki yiğitlikleri ve sebatları kastedilmiştir. Bu cevabın ortaya koymak istediği şudur: Bu adamlar, şu iki hususu belirtmek istemişlerdir:

a) "Eğer sen, ey **Belkıs,** bizden savaşmamızı, vatanımızı müdafaa etmemizi istiyorsan, bizi arzu ettiğin şekilde bulursun" hususunu ortaya koymak için, zâtî ve arızî (bedenî ve teknik) güçlerini göstermek.

b) Onların, *"Emir sana âit, ne emredeceğini düşün"* şeklindeki sözlerinde de, melikenin barış istemesi halinde, yine ona itaat edecekleri hususunu bildirme vardır. Bundan daha güzel bir cevap vermek mümkün değildir.

Belkıs'ın Süleyman (a.s)'ı Sınaması

قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً وَكَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾ وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِم بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَانَ قَالَ أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَا آتَانِيَ اللَّهُ خَيْرٌ مِّمَّا آتَاكُم بَلْ أَنتُم بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾ ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَّا قِبَلَ لَهُم بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُم مِّنْهَا أَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٣٧﴾

"O dedi ki: "Şüphesiz ki hükümdarlar, bir memlekete girdikleri zaman, orasını perişân ederler; halkından şerefli olanları hor ve hakîr kılarlar. Bunlar da, böyle yapacaklar. Ben onlara bir hediye göndereyim de, elçiler ne (cevap) ile dönecekler bakayım." Bunun üzerine o heyet Süleyman'a geldi. (Süleyman da) dedi ki: "Siz bana mal ile yardım mı edeceksiniz. İşte Allah'ın bana verdiği nimetler. Onlar, size verdiğinden daha hayırlıdır. Doğrusu siz hediyenizle böbürlenirsiniz. Dön onlara. Andolsun ki karşı duramayacakları ordularla onlara gelir ve onları hor ve hakîr olarak oradan çıkarırım" (Neml, 34-37).

Bil ki **Belkıs,** hadiseyi, kavminin ileri gelenlerine arz edip onlarda diyeceklerini deyince, o zaman kendi fikrini açıkladı. Bu fikir de şudur: "Hükümdarlar bir memlekete zorla girdiklerinde, orayı bozup yıkarlar, yani harap ederler, oranın azîz olanlarını zelîl hale getirirler." Böylece **Belkıs** onlara, harbin neticesinin ne olacağını anlatmış oldu.

Âyetteki وَكَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ *"Bunlar da böyle yapacaklar"* ifadesine gelince, âlimler bu ifadenin, **Belkıs'ın** sözü cümlesinden mi, yoksa Allah'ın sözü cümlesinden mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir ki bu, **Belkıs'ı** tasvip etmek gibidir. Doğruya en yakın olanı, bunun, **Belkıs'ın** sözü cümlesinden ve onun bunu, meliklerin durumu hakkında söylediği şeyleri te'kîd için getirmiş olmasıdır.

Ona Hediye Göndermesi

Âyetteki "**hediyye**"nin ne demek olduğu hususunda, âlimler çok söz söylemişlerdir. Ancak ne var ki, Kur'ân'da, bunun vasfına dair bir şey zikredilmemiştir.

Belkıs'ın فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ *"elçiler ne (cevap) ile dönecekler bakayım"* ifadesine gelince bu ifadede, **Belkıs'ın, Hz. Süleyman'ın** o hediyeyi kabul edeceğinden emin olmadığına, bunu reddedebileceğine ve bununla **Hz. Süleyman'ın** maksadının ne olduğunu anlamak istediğine bir delâlet bulunmaktadır.

O hediyeler **Hz. Süleyman'a** ulaşınca, **Hz. Süleyman** şu iki şeyden bahsetmiştir:

1) Onun, أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ *"Siz bana mal ile yardım mı edeceksiniz?"* demesi... Böylece,

Hz. Süleyman bu sözüyle, o mallara değer vermediğini beyan etmiştir. Onun, بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ *"Doğrusu siz, hediyenizle böbürlenirsiniz"* cümlesine gelince, bu hususta da şu üç izah yapılabilir:

a) **Hediyye,** tıpkı "atiyye"nin, verilen şeye ad olması gibi, hediye edilen şeyin adıdır. Binâenaleyh bu kelime, hem hediye edilen şeye, hem de kendisine hediye edilen kimseye nisbet edilir. Buradaki nisbet ise, kendisine hediye edilenedir. Buna göre mana, "Allah bana, en yüce mutluluk olan dini vermiştir. Ve bana, dünyada üzerine hiçbir şeyin ilave edilemeyeceği şeyleri vermiştir. O halde, benim gibilerin gönlü, bu gibi hediyelerle nasıl çelinebilir? Hayır, tam aksine, sizler size hediye edilen şeylerle sevinip böbürlenirsiniz. Ne var ki benim durumum sizinkine benzemez" demektir.

b) Bunun manası şudur: "Sizler, bu gibi şeyleri hediye etmeye muktedir olmanız açısından sunduğunuz bu hediyelerle sevinir, böbürlenirsiniz."

c) **Hz. Süleyman** sanki şöyle demek istemiştir: "Hayır, hayır, tam aksine size yaraşan hediyenizi geri almanız ve onunla sevinmenizdir."

2) Onun, اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ *"Dön onlara"* şeklindeki sözü... Bu sözün, o elçiye bir hitap olduğu ileri sürüldüğü gibi, başka bir mektubu götürmesi için, **Hüdhüd**'e yazılmış bir hitap olduğu da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın لَا قِبَلَ *"Karşı duramayacakları"* ifadesine gelince bu, لَا طَاقَةَ "takat edilemez" demektir. Esasen "**kıbel**", mukavemette bulunmak, mukabelede bulunmak demektir. Yani, "onlar ona mukabele edemezler" demektir. **İbn Mes'ûd** bu ifadeyi, لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهِمْ "Onlar onlara mukavemet edemez" şeklinde okumuştur.

Âyetteki "مِنْهَا" zamiri **Sebe'** kelimesine râcidir. Söz konusu olan zûl ise, onlarda bulunan izzet ve melikliğin onlardan gitmesidir. Âyette bahsedilen, "hakîr olmak" ise, onların esarete düşmeleri ve köle edinilmeleri; böylece de, daha önceleri kral iken, onların tebaa haline dönüştürülmesiyle yetinmemektir.

Süleyman (a.s)'ın Belkıs'ın Tahtını Getirtmesi

قَالَ يَا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَاْتِينِى بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَاْتُونِى مُسْلِمِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ اَنَا اٰتِيكَ بِهِ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَاِنِّى عَلَيْهِ لَقَوِىٌّ اَمِينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ الَّذِى عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ اَنَا اٰتِيكَ بِهِ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّى لِيَبْلُوَنِى ءَاَشْكُرُ اَمْ اَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ رَبِّى غَنِىٌّ كَرِيمٌ ﴿٤٠﴾

"(Süleyman) dedi: "Ey seçkin topluluk, onun tahtını, kendilerinin bana Müslüman olarak gelmelerinden önce, hanginiz bana getirir?" Cinlerden bir İfrit, "Sen, makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Ben bu hususta, mutlaka güvenilecek bir kuvvete mâlikim" dedi. Nezdinde kitaptan bir ilim olan, "Ben, sen gözünü yumup açıncaya kadar onu sana getiririm" dedi. Vakta ki onu yanında durur bir halde gördü. "Bu, Rabbimin lütfundandır. Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni imtihan etmek

içindir. Kim şükrederse, bu onun faydasınadır, kim de nankörlük ederse, şüphe yok ki Rabbim, tamamen müstağnidir, hakkıyla kerem sahibidir" dedi." (Neml, 38-40).

Tahtı Getirtme Sebebi

Bil ki âyet-i kerimedeki قَالَ يَا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَاْتِينِى بِعَرْشِهَا *"(Süleyman) dedi: "Ey seçkin topluluk, onun tahtını, hanginiz bana getirir?"* ifadesinde, hem **Belkıs**'ın, **Süleyman**'a katılmaya azmettiğine, hem de o taht meselesinin meşhur bir mesele olduğuna, böylece de **Hz. Süleyman**'ın, **Belkıs** gelmeden önce, o tahtın kendi yanında olmasını istediğine dair bir delâlet bulunmaktadır. Âlimler, **Hz. Süleyman**'ın o tahtı getirip, orada hazır bulundurmasındaki maksadının ne olduğu hususunda ihtilaf ederek, şu açıklamaları yapmışlardır:

1) Bundan maksat, bunun, **Belkıs** için, Allah'ın kudretine, **Hz. Süleyman**'ın peygamberliğine dair bir delil olması ve böylece Belkıs'ın, bu delili daha önce geçmiş olan diğer delillere eklemesidir.

2) **Hz. Süleyman,** o tahtı getirtmeyi, böylece şeklini ve şemâilini değiştirmeyi, daha sonra da **Belkıs**'ın onu tanıyıp tanıyamayacağını anlamak için, o tahtı ona sunmasıdır. Ki, bunun gayesi de, **Belkıs**'ın aklını ve zekâsını ölçmektir. Cenâb-ı Hakk'ın *"Onun tahtını bilinmez hale getirin. Bakalım (tanımaya) muvaffak olacak mı, yoksa başaramayanlardan mı olacak?"* (Neml, 41) ifadesi de, bu görüşe delâlet eder gibidir.

3) **Katâde** şöyle der: **"Hz. Süleyman, Belkıs** Müslüman olduğunda, onun malını almasının helâl olmayacağını bildiği için, o Müslüman olmadan önce, onun tahtını almak istemiştir."

4) **"Arş"**, bir memleketin kudretini simgeleyen bir şeydir, tahttır. Böylece **Hz. Süleyman, Belkıs** kendisine gelmeden önce, onun mülkünün miktarını, (ne derece zengin olduğunu) bilmek istemiştir.

İfrit'in Teklifi

Âyetteki, قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ *"Cinlerden bir İfrit dedi..."* ifadesine gelince, insan hakkında kullanıldığı zaman **"ifrit"**, akranlarını ezip geçen, onları zelîl kılan kötü adam demektir. Şeytanlar için kullanıldığında ise, âsî ve habîs anlamına gelir.

Âyetteki, قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ *"Sen makamından kalkmadan..."* ifadesi, "sen meclisinden kalkmadan" demektir. Bu işin, bir zamana ve bir müddete

bağlanabilmesi için, bu hususta mutlaka mâlûm olan bir örfün bulunması gerekir. İşte bu sebeple, bu cümleden olarak bununla, insanlar arasında hükmetme meclisi (zamanı) kastedilmiştir, denildiği gibi; bununla, kendisinde insanlara bir hutbenin, hitabenin îrad edileceği bir vaktin kastedildiği de ileri sürülmüştür. Yine bu müddetin, gündüzün yarısına (öğleye) kadar olan bir müddet olduğu da ileri sürülmüştür.

Âyetteki "لَقَوِيٌّ اَمِينٌ" lafzına gelince bu, "Onu taşıyabilirim, hiçbir şeyi kırmadan, dökmeden, olduğu gibi getirebilirim" anlamındadır.

İlim Ehli Vezirinin Teklifi

Âyetteki قَالَ الَّذِى عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ *"Nezdinde kitaptan bir ilim olan..."* tabirine gelince, bu hususta şöyle iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Âlimler bu ifade, bahsi geçen şahsın kimlerden olduğu hususunda şu iki şekilde ihtilaf etmişlerdir:

a) Bunun meleklerden olduğu ileri sürüldüğü gibi,

b) Bunun insanlardan olduğu da ileri sürülmüştür. Binâenaleyh, **birinci görüşte** olanlar da, kendi aralarında ihtilaf ederek,

1) Bu **Cebrâil** (a.s)'dir,

2) Allahu Teâlâ'nın **Hz. Süleyman**'ı desteklediği bir melektir.

İlim Ehli Kim İdi?

İkinci görüşü benimseyenler de kendi aralarında inkişaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Mes'ûd**'a göre bu, **Hızır** (a.s)'dır.

2) **İbn Abbas**'ın en meşhur görüşüne göre bu, **Hz. Süleyman**'ın veziri **Asaf İbn Berhiyâ**'dır ki bu, Allah'ın ism-i a'zamını bilen sıddîk bir kuldu. O bununla dua ettiğinde, duâsı kabul olunurdu.

3) Katâde'ye göre bu, ism-i a'zamı bilen bir insandı.

4) **İbn Zeyd**'e göre bu, o denizdeki bir adada yaşayan salih bir kimseydi. O gün, **Hz. Süleyman** (a.s)'a bakmak için çıkmıştı.

5) Doğrusu bu, **Süleyman** (a.s)'ın bizzat kendisidir. Hitap olunan şahıs ise **Hz. Süleyman** (a.s)'ın kendisiyle konuştuğu **İfrit**'tir. **Hz. Süleyman** (a.s), bir mu'cize ortaya koymak ve böylece de, her şeyden önce onlara meydan okumak istemiştir. Daha sonra da **İfrit**'e, **İfrit** için mümkün olmayan bir sürat içinde, o tahtı kendisinin getireceğini açıklamıştır.

Katından Bir İlim Bulunanın Süleyman (a.s) Olduğu Hakkında

Bu görüş şu görüşlerden dolayı doğruya daha yakındır.

a) "اَلَّذِی" lafzı, Arapçada, bir şahıs belli bir hâdise ile tarif edilmeye çabalandığında, o muayyen şahsa işaret etmek için vazolunmuş bir lafızdır. *"Katında kitaptan bir ilim"* bulunmakla meşhur olan o şahıs ise, **Süleyman** (a.s)'dır. Binâenaleyh, bunun **Hz. Süleyman**'a verilmesi gerekir. Bu konuda söylenebilecek son söz şudur: Diyelim ki, **Asaf** da böyledir. Ancak ne var ki, biz diyoruz ki: **Hz. Süleyman,** kitabı ondan daha iyi bilir, çünkü **Hz. Süleyman** peygamberdir. Binâenaleyh bu lafzı, **Süleyman** (a.s)'a hamletmek daha uygundur.

b) O tahtı, çok kısa bir zaman dilimi içinde getirip mevcut hale getirmek, yüksek bir payedir. Binâenaleyh, şâyet bu derece, **Hz. Süleyman**'da değil de **Asaf**'ta tahakkuk edecek olsaydı, bu, **Asaf**'ın **Hz. Süleyman**'dan üstün kılınmış olmasını gerektirirdi ki, bu caiz olamaz.

c) Hz. Süleyman (a.s), şâyet bu hususta, **Asaf**'a muhtaç olmuş olsaydı, bu, Hz. **Süleyman**'ın durumunun, halk nazarında daha aşağıda olmasını gerektirirdi.

d) **Hz. Süleyman** (a.s) *"Bu Rabbimin lütfundandır. Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni imtihan etmek içindir"* demiştir ki, bu ifadenin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın bu mu'cizeyi, **Hz. Süleyman**'ın duası vesilesiyle izhar etmiş olmasını gerektirir.

İkinci bahis: Âlimler bu âyette geçen "**kitâb**" lafzıyla neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bununla, Levh-i Mahfuz; *"katında ondan bir ilim bulunan kimse"* tabiriyle de **Cebrail** (a.s)'in kastedildiği ileri sürüldüğü gibi, bununla, **Hz. Süleyman**'ın kitabı veya peygamberlerden birinin kitabının kastedildiği de ileri sürülmüştür. Bunun, bir medh ifadesi olduğu ve bu vasfın, o tahtın taşınmasında bir tesirinin bulunduğu, işte bundan dolayı da onların, "Bu, mevcût olduğunda, en kısa zamanda Allah tarafından icâbetin meydana geldiği ism-i a'zamdır" dedikleri, genel olarak malumdur.

Âyette yer alan اَنَا اٰتِیكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ یَرْتَدَّ اِلَیْكَ طَرْفُكَ *"Ben, gözün sana dönmeden evvel onu sana getiririm"* ifadesine gelince, bununla ilgili şöyle iki bahis vardır:

Birinci bahis: Her iki yerde geçen "اٰتِیكَ" ifadesinin, fiil veya ism-i fâil olması mümkündür.

İkinci bahis: Âlimler, *"gözün sana dönmeden evvel..."* ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek şu iki açıklamayı yapmışlardır:

1) Bununla, bu işin son derece kısa zamanda meydana geleceği kastedilmiştir. Bu, tıpkı senin arkadaşına, "Ben bunu bir anda, hemen yaparım!" demen gibidir. Bu, **Mücâhid**'in görüşüdür.

2) Bizim, bu ifadeyi, zahirine göre ele almamızdır. "**Tarf**", bakarken göz kapaklarını hareket ettirmek demektir. Binâenaleyh, sen, göz kapaklarını açtığında, gözün ışığının, görülen nesneye doğru uzadığı sanılır. Yumduğunda ise, o nûrun, tekrar yeniden göze geri döndüğü sanılır ki, işte âyetteki, *"gözün dönmesinden* kastedilen de budur.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Aradaki mesafe böylesine uzak iken, o tahtın bu kadarcık bir zaman içinde taşınması nasıl mümkün olabilir? Bu taşınma işi, ya o tahtın sıçrayarak buraya konduğunu veyahut da aynı cismin, aynı anda iki yerde bulunduğunu söylemeyi gerektirir.

Cevap: Mühendisler, şöyle demişlerdir: Güneş küresi, yer küresinden yüz altmış dört kez daha büyüktür. Buna rağmen güneşin doğma zamanı, çok kısa sürer: Binâenaleyh biz, güneş yuvarlağının doğuş zamanını, Şam ile Yemen arasındaki zamana taksim ettiğimizde, o lemha (o kısacık an), uzamış olur. Binâenaleyh, böylesine hızlı bir hareketin varlığı aklen sabit olup, Cenâb-ı Hakk'ın da bütün mümkinâta kâdir olduğu sabit olunca, bu soru ortadan kalkar.

Şükür, Şükredene Fayda Verir

Sonra, **Hz. Süleyman** (a.s), *"Vakta ki onu yanında durur bir halde gördü, "Bu, Rabbimin lütfundandır. Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni imtihan etmek içindir"* demiştir. "İbtilâ-imtihan etme"nin ne demek olduğu, defalarca anlatıldı. **Hz. Süleyman,** şükrün faydasının, Allah'a değil, şükredene yönelik olduğunu beyan etmiştir. Bunun, şükredene yönelik olmasına gelince, bunun sebepleri şunlardır:

1) Şükrünü gerektiren hususun, böylece hakkını yerine getirmiş, mes'uliyetten kurtulmuş olur.

2) O, bununla, Allah'ın daha fazla vermesini talep etmiş olur. Nitekim Cenab-ı Hak, *"Eğer şükrederseniz, elbette size olan nimetimi artırırım"* (İbrahim, 7) buyurmuştur;

3) Şükr ile meşgul olan, maddî lezzetlerle meşgul olmuş demektir. Bu ikisi arasındaki fark, şeref bakımından, in'am edenle o nimet arasındaki fark gibidir. Daha sonra, وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ *"Kim de nankörlük ederse, şüphe yok ki Rabbim, tamamen müstağnidir, hakkıyla kerem sahibidir"* demiştir. Bu, "Allah, o kimsenin şükründen müstağnîdir, onun nankörlüğü

O'na zarar vermez; O, kulunun şükretmekten yüz çevirmesi sebebiyle, o nimetlerini o kimseden kesmeyecek derecede kerîm olandır" manasındadır.

Süleyman (a.s)'ın Belkıs'ı Sınaması

قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنظُرْ أَتَهْتَدِيٓ أَمْ تَكُونُ مِنَ ٱلَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾ فَلَمَّا جَآءَتْ قِيلَ أَهَٰكَذَا عَرْشُكِ قَالَتْ كَأَنَّهُۥ هُوَ ۚ وَأُوتِينَا ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴿٤٢﴾ وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِن دُونِ ٱللَّهِ ۖ إِنَّهَا كَانَتْ مِن قَوْمٍ كَٰفِرِينَ ﴿٤٣﴾

"(Süleyman) dedi ki: "Onun tahtını tanınmaz şekle getirin. Bakalım, tanıyabilecek mi, yoksa tanımaya muvaffak olamayanlardan mı olacak? Artık, o kadın gelince, ona şöyle denildi: "Senin tahtın böyle miydi?" Kadın, "Sanki bu odur, dedi; ondan evvel de bize ilim verilmişti ve biz, Müslüman olmuştuk." (Hayır), onun, Allah'tan başka olarak tapmakta devam ettiği şey, kendisinin Müslüman olmasına mani olmuştu. Hakikatte o, kâfirler topluluğundandı" (Neml, 41-43).

Tahtın Görünüşünü Değiştirmesi

Bil ki, **Hz. Süleyman**'ın, "نَكِّرُوا" ifadesinin anlamı, "o tahtı, tıpkı bir kimsenin, insanlar tarafından tanınmamak için kıyafet değiştirmesi gibi, şeklini değiştiriniz, tanınmaz hale getiriniz" şeklindedir. Bu böyledir, zira o taht, aynen olduğu gibi bırakılmış olsaydı, şüphesiz ki **Belkıs** onu tanırdı. Ve onun onu tanıması çok akıllı olduğuna delalet ederdi. Ama taht değiştirildiğinde, onun onu tanıması veya o hususta duraklaması ise, aklının fazlalığına delalet eder. İleri sürülen şu şeyin doğru olması da imkansız değildir: Rivâyet edildiğine göre **Süleyman** (a.s)'a, hasetlerinden, o onunla evlenmesin ve o kadın onun yanında makam-mevki sahibi olmasın diye, onun aklının noksan olduğu söylenmiştir. Bunun üzerine de **Süleyman** (a.s) onun aklını sınamak istemiştir.

Âyetteki نَنْظُرْ *"bakalım..."* ifadesine gelince, bu ifade, emrin cevabı olarak meczûm; müste'nef bir cümle olarak merfû okunmuştur.

Âlimler, âyetteki "أَتَهْتَدِي" ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek şu iki açıklamayı yapmışlardır:

a) Daha evvel de söylediğimiz gibi, o, onun kendi tahtı olduğunu tanıyacak mı?

b) O bu sayede, bununla, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın nübüvvetini anlayacak mı, anlamayacak mı? İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ *"yoksa tanımaya muvaffak olamayacaklardan mı olacak?"* buyurmuştur. Bu, bir zem ve kınama gibi olup, ancak, delâlet yoluyla buraya uygun düşer. Buna göre **Süleyman** (a.s) sanki, onun, bu tahtı bulup o tahtın uzak bir yerden oraya getirilmiş olması açısından, bu sayede kendi nübüvvetini tanımasını arzulamıştır. Çünkü bu, hem Allah'ın kudretine, hem de **Hz. Süleyman** (a.s)'ın doğruluğuna delalet eder. Ve yine **Hz. Süleyman** (a.s), kendisine has bu maksatlardan dolayı, yine bununla, aklının üstünlüğünü bilmek istemiştir. İşte bundan dolayı ona bu şekilde sormuştur.

Onun İsabetli Cevabı

Âyetteki أَهٰكَذَا عَرْشُكِ *"Senin tahtın böyle miydi?"* ifadesine gelince; bil ki, "هٰكَذَا" ifadesi, harf-i tembîh, teşbih kâf'ı ve işâret ismi gibi üç kelimeden meydana gelmiştir. **Hz. Süleyman** (a.s) أَهٰذَا عَرْشُكِ "senin tahtın bu mu?" dememiş, ancak ne var ki, ona bir ipucu vermemek için, *"senin tahtın da böyle miydi?"* demiştir. Bunun üzerine o kadın da, "Bu, o", veya, "bu, o değildir" demeyip, *"sanki bu, odur"* demiştir ki, bu da, onun aklının mükemmel oluşunun neticesidir. Çünkü o, durulması, (itinâ edilmesi, teennî ile hareket edilmesi gereken) yerde, cevrilik yapmamış, teenni ile hareket etmiştir.

Onun, وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا *"Ondan evvel de bize ilim verilmişti..."* ifadesine gelince, bununla ilgili şu iki şey sorulabilir:

a) Bu, kimin sözüdür?

b) Bu, hangi cümleye atfedilmiştir?

Bunun iki cevabı vardır:

a) Bu, **Süleyman** (a.s) ve kavminin sözüdür. Çünkü, **Belkıs**'a tahtı sorulduğunda, o da, bu soruya *"sanki bu, odur"* diye cevap verince, görünen odur ki, **Süleyman** (a.s) ile kavmi, "cevabında isabetli, akıllı ve zekî bir kadın; İslâm'la müşerref oldu" demişler, sonra da bu sözlerine, *"ondan bize ilim verildi"* şeklindeki sözlerini atfetmişlerdir. Buna göre onlar sanki, "Biz, o kadın bilmezden önce, Cenâb-ı Hakk'ı ve O'nun kudretini biliyoruz" demek istemişlerdir, onların bundan maksatları, İslâm'a ilk girme şerefini kendilerine nasip ettiği için, Allah'a şükretmektir.

b) Bu, **Belkıs**'ın, *"Sanki bu, odur"* şeklindeki sözüyle alâkalı olarak, yine onun sözüdür. Buna göre, mana, "Bize, bu mu'cizeden ya da bu hallerden

önce, Allah'ı ve **Süleyman** (a.s)'ın nübüvvetini tanıma bilgisi verildi" şeklinde olur. Daha sonra, âyetteki *"(hayır), onun, Allah'tan başka olarak taptığı şeyler (...)"* şeklindeki ifadeler ise, Cenâb-ı Hakk'ın sözleri cümlesinden olmuş olur.

Belkıs'ın Şirki

Âyetteki, وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللهِ *"Onun, Allah'tan başka olarak tapmakta devam ettiği şey, kendisinin Müslüman olmasına mani olmuştu"* ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Bununla, "o kadının, Allah'tan başkasına ibadet etmesi, kendisinin iman etmesine mani olmuştur" manası kastedilmiştir.

2) Harf-i cerr'in hazfedildiği ve fiilin îsali (fiilin doğrudan doğruya müteallakıyla birleştirilmesi) düşünülerek, o kadını, Allah veya **Süleyman** (a.s), ibadet ettiği şeylerden men etti" manasının murat edilmesi... "وَصَدَّهَا اللهُ عَمَّا كَانَتْ تَعْبُدُ" (demektir)... "اِنَّهَا كَانَتْ" ifadesindeki kelimesi, yâ, "صَدَّهَا" fiilinin fâilinden bedel olmak üzere, veyahut da "لِاَنَّهَا" manasında olduğu düşünülerek, fetha ile "اَنَّهَا" (ennehâ) şeklinde de okunmuştur.

Mu'tezile, bu âyetle istidlâlde bulunarak şöyle der: "Şâyet, o kadında o küfrü yaratan Allahu Teâlâ olmuş olsaydı, onun imana girmesine mani olan, *"ne onun önceki küfrü, ne de o kadının kâfirler topluluğundan olması"* olmazdı. Tam aksine, onun imana girmesini engelleyen şey, Allahu Teâlâ'nın o kadında, o küfrü yeniden yaratmış olması olur.

Cevap: Bu, ikinci te'vile göre ele alınırsa, bu istidlâlin sâkıt olduğunda şüphe yoktur. Ama, birinci te'vile göre, bizim buna vereceğimiz cevap şudur: O kadının kâfirler zümresinden olması, onun küfrünü gerektirecek "daî"nin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu durumda da, âyetin zahiri, biz Ehl-i sünnetin görüşüne muvafık olarak kalmış olur. Allah en iyi bilendir.

Belkıs'ın Saraya Girişi

قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ ۖ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا ۚ قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ ۗ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾

"Ona denildi ki: "Saraya gir." Kadın onu görünce (sarayın girişini) derin su sandı, baldırlarını açarak sıvadı. (Süleyman), "o, sırçadan mamül, düzeltilmiş ve (şeffâf) bir sahadır" dedi. (Kadın), "Ya Rabbi, muhakkak ki ben, kendime yazık etmişim. Süleyman'ın maiyyetinde âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim, (Müslüman) oldum" dedi"
(Neml, 44).

Bil ki Allahu Teâlâ, daha önceki delillerin tümüne rağmen o kadının küfründe devam ettiğini nakledince, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın, o kadının Müslüman olmasına sebep olan şeyi izhar ettiğini zikretmiştir ki, bu da, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın, *"saraya gir"* şeklindeki sözüdür. "**Sarh**" kelimesi, tıpkı,يَا هَامَانُ ابْنِ لِى صَرْحًا *"Ey Hâmân, benim için yüksek bir kule yap"* (Mü'min, 36) ifadesinde olduğu gibi, "köşk, yüksek saray" demektir. "Evin eyvanı" manasına geldiği de söylenir. **İbn Kesir** bu kelimeyi "عَنْ سَاقَيْهَا" şeklinde okumuştur ki, bunu şu şekilde izah edebiliriz: Bu kelimenin "سُؤْق" (sü'ûk) şeklinde cemisi dilde mevcut olduğundan müfredi de onun yerinde mütalaa edilmiştir.

"**Mümerred**" kelimesi, "pürüzsüz, dümdüz" anlamındadır. Rivâyet olunduğuna göre **Süleyman** (a.s), **Belkıs** gelmeden emreder, böylece, **Süleyman** (a.s) için, **Belkıs**'ın yolu üzerine, şeffaflık bakımından tıpkı su gibi olan bembeyaz bir köşk yapılır. Sonra da, o köşkün altına su salınır ve o suya balıklar vb. şeyler bırakılır. **Hz. Süleyman** (a.s)'ın tahtı da, o köşkün baş köşesine konulur. Böylece **Hz. Süleyman** (a.s), etrafında insanlar, cinler ve kuşlar dolanır bir durumda o tahta oturur. O bunu, o kadına, şanının ne kadar büyük olduğunu ve nübüvvetinin gerçek olduğunu bildirmek için yaptı.

Cinlerin Belkıs'ı Kötü Tanıtmaları

İddia olunduğuna göre cinler, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın **Belkıs**'la evlenmesini istememişler. Bunun üzerine de cinler, **Hz. Süleyman** (a.s)'a **Sebe' Kabilesi**'nin sırlarını iletmişlerdir. Çünkü **Belkıs,** cin taifesine mensup bir kız idi. Denildiğine göre, cinler, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın **Belkıs**'tan bir çocuk sahibi olmasından, böylece de o çocukta cin ve insan zekâsının bir araya gelmesi sebebiyle kendilerinin **Süleyman** (a.s)'ın idaresinden daha sıkı bir idareye çatmalarından endişe ettiler. "**Belkıs**'ın aklında bir noksanlığı var", "onun bacakları kıllı olup, ayakları da tıpkı eşek ayağı gibidir..." şeklinde

sözler yaydılar. İşte bu sebepten dolayı, **Hz. Süleyman** (a.s), o tahtın şeklini ve şemalini değiştirmek suretiyle onun aklını sınadı. O köşkü de, bacaklarının durumunu öğrenmek için yaptırmıştır. Saf camın durumunun, tıpkı bir su gibi olduğu malumdur. Binâenaleyh **Belkıs** bunu görünce, onu, durgun bir su sandı da, ona girmek için baldırlarını açtı. Bir de ne görsünler; o, baldır ve ayak cihetinden insanların en güzeli! Bu, **Hz. Süleyman**'ın o kadınla evlendiğini söyleyenlere göre yapılan bir tuzaktır.

Diğerleri ise şöyle demişlerdir: **"Hz. Süleyman** (a.s)'ın o köşkü yaptırmaktan maksadı, o toplantının muhteşem ve muazzam olmasını sağlamak içindir. Baldırların açılıp sıvanması ise, (onun su sanılmasından dolayı), ister istemez meydana gelmiştir. Ama kendisine, oranın camdan yapılmış dümdüz bir saha olduğu hatırlatılınca bacaklarını kapamış, bundan dolayı hayranlık duymuş ve bununla, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine, **Süleyman** (a.s)'ın da peygamberliğine istidlâlde bulunarak, *"Ya Rabbi, ben kendime, daha önceki küfre devam etmek suretiyle yazık etmişim"* demiş, peşinden de, *"Ben, Süleyman (a.s)'ın maiyyetiyle birlikte, âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum"* ifadesini eklemiştir. Yine şu da ileri sürülmüştür: O kadın, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın kendisini suda boğacağını sanmış, böylece bir şeyin olmadığını görünce de, *"Süleyman (a.s) hakkında sû-i zanda bulunduğu için, kendime yazık etmişim"* demiştir.

Süleyman (a.s)'ın Belkıs'la Evlenmesi Hakkında

Âlimler, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın, o kadınla evlenip evlenmediği, o kadınla bu halde mi evlendiği, yahut da, bacaklarını sıvazlamasından önce mi evlendiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ulemanın açıklamalarından anlaşılan, onun o kadınla evlenmiş olduğudur. Halbuki, bunun bilgisi ne Kur'ân'da yer alır, ne de sahih bir hadiste... **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet olunduğuna göre, **Belkıs** Müslüman olunca, **Hz. Süleyman** (a.s) ona, "Kavminden, seni evlendirebileceğim birisini seç" dedi. Bunun üzerine kadın, "Böylesi bir saltanatı olan benim gibi bir kadınla, (alelâde) adamlar evlenmez" dedi. Bunun üzerine **Hz. Süleyman** (a.s), "Nikâh İslâm'dandır" deyince de kadın, "Eğer durum böyleyse, beni, Hemdan hükümdarı **Tübbâ** ile evlendir" dedi. Bunun üzerine de **Hz. Süleyman** onu, onunla evlendirdi. Sonra da onları **Yemen**'e gönderdi ve o kadın, kraliçeliğini devam ettirdi. Allah en iyi bilendir.

3. Salih (a.s)'ın Kıssası

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَآ اِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ فَاِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ ۚ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ ۚ قَالَ طَآئِرُكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾ وَكَانَ فِى الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿٤٨﴾ قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللّٰهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَاَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ اَهْلِهِ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ ۖ اَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾ فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا ۗ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾ وَاَنْجَيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾

"Celalim hakkı için biz, Semûd'a da, "Allah'a ibadet edin" diye, kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Bir de ne görsün, onlar, birbirleriyle çekişen iki grup... Sâlih dedi ki: "Ey kavmim, niçin iyiden evvel çarçabuk kötüyü istiyorsunuz? Allah'tan mağfiret edilmenizi istemeli değil misiniz? (Böyle yaparsanız), mağfiret edilmeniz umulur." Onlar da dediler ki: "Sen ve beraberinde bulunanlar sebebiyle uğursuzluğa uğradık." (Salih) dedi ki: "Sizin amel ve hareketleriniz Allah yanında (yazılı)dır. Belki siz, imtihana çekilmekte olan bir kavimsiniz." O şehirde dokuz grup vardı ki, bunlar, yeryüzünde fesat çıkarıyorlar, iyiliğe hiç yanaşmıyorlardı. (Birbirine) Allah adına yemin ederek dediler ki: "Ona ve ehline mutlaka bir gece baskın yapalım. Sonra da velisine, 'Andolsun biz onun ailesinin helâkinde bulunmadık. Şüphesiz ki biz elbette sadıklarız' diyelim." Onlar böyle bir tuzak kurdular. Biz de, kendilerinin haberleri olmadan, onların planlarını alt-üst ediverdik. İşte bak, o tuzaklarının akıbeti nice oldu! Çünkü biz onları da, kavimlerini de toptan helak ettik. İşte zulmetmeleri yüzünden çökmüş, ıpıssız kalmış evleri. Şüphe yok ki bilecek kimseler için bunda bir âyet vardır. İman edip, ittikâ edenleri ise, biz kurtardık" (Neml, 45-53).

Nûn'u bâ'nın zammesine tâbî kılarak, "...اَنُ اعْبُدُوا اللهَ" şeklinde de kıraat vardır.

İki Gruptan Maksat

Âyetteki, *"Bir de ne görsün, onlar iki grup..."* ifadesiyle ilgili şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bununla, mü'min grup - kâfir grup manası kastedilmiştir.

b) Bununla, onlardan hiç kimse iman etmezden önce, **Sâlih** (a.s)'in kavmi kastedilmiştir.

Âyetteki, *"Birbirleriyle çekişen"* ifadesi, "iman edenler, **Hz. Salih** (a.s)'in getirdiği delilleri inceleyip doğruluğunu anladıkları için iman etmişlerdir. Durum böyle olunca da, bunların mutlaka o delilleri kabul etmeyenlerin hasmı olmaları gerekir. Bu hasımlaşma ve çekişme, din konusunda olunca, bu, dinî konularda mücadele etmenin, tartışıp, onları iyice incelemenin hak olduğuna delalet eder. Yine bu ifadede, taklidin geçersizliğine de işaret vardır.

İyi Yerine Kötüyü İsteme

Âyetteki, *"Ey kavmim, niçin iyiden evvel çarçabuk kötüyü istiyorsunuz?"* ifadesi ile ilgili şu iki bahis vardır:

Birinci bahis: Haseneden (iyiden) evvel, çarçabuk kötülüğün istenmesi hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) **Hz. Sâlih** (a.s)'in, kendisini yalanlayanlara getirdiği deliller fayda vermeyince, o onları ilahî azapla tehdit etmiş; bunun üzerine onlar, *"Eğer sadıklardan isen (doğru söylüyorsan), haydi o azabı getir"* (Ankebût, 29) demişlerdir. Onlar bu sözü, onunla alay etmek için söylemişlerdir. İşte bu sırada o, *"Niçin iyiden evvel, çarçabuk kötüyü istiyorsunuz?"* demiştir. Bu, "Allah size, rahmetine ulaşma ve mükâfatını elde etme fırsatı vermiştir. Binâenaleyh daha niçin bunu bırakıp, O'nun azabının hemen gelmesini istiyorsunuz" demektir.

2) Onlar cahil oldukları için, "Salih'in bizi tehdit edip durduğu o ilahi ceza eğer, iddia ettiği gibi gelecek olursa, o esnada bir araya gelir ve Allah'tan mağfiret isteriz. Bu durumda da Allah tevbelerimizi kabul eder ve o azabı bizden uzaklaştırır" diyorlardı. **Sâlih** (a.s) bu sebeple, onların inançlarına göre hitap edip, "Keşke o azap gelip çatmazdan önce Allah'tan mağfiret isteseniz. Çünkü hayrı hemen istemek, şerri hemen istemekten daha evladır" demiştir.

İyi ile Kötünün Manası

İkinci bahis: Âyetteki "**seyyie**" (kötü) ile, ilahî ceza; "**hasene**" (iyi) ifadesi ile de ilahî mükâfat kastedilmiştir. İlahî azabın, "kötü" diye adlandırılması mecazdır. Bu mecazın sebebi, ya ikâb-ı ilâhînin, kötülüğün ayrılmaz vasfı oluşundandır, yahut da bu ilahî ceza, kötü olma bakımından kötüye benzetilmiş olmasındandır. Rahmetin ve mükâfatın iyi (hasene) diye nitelenmesinin, bazı âlimler "hakikat" olduğunu söylemiş, bazıları da bunun mecazî olduğunu söylemişlerdir. Birincisi doğruya daha yakındır. Sonra **Salih** (a.s) bu gerçek sözü ifade edince, onlar buna, yine bozuk bir ifade ile, *"Sen ve beraberinde bulunanlar sebebiyle uğursuzluğa uğradık. Çünkü başımıza gelen bu darlık ve kıtlık, senin ve adamlarının uğursuzluğu yüzündendir"* demişlerdir.

Tatayyur (Uğursuzluk)

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Onlardan birisi, yolculuğa çıkmak istediğinde, bir kuşa rastlayınca onun peşinden giderdi. Eğer o kuş, solundan sağına doğru uçarsa, bunu uğur sayar; şâyet, sağından soluna doğru uçarsa, uğursuzluk kabul ederdi. Binâenaleyh onlar iyiyi-kötüyü, hayrı-şerri kuşların uçuş ve hareketlerine nisbet edince, "**tayr**" (kuş) kökü, mecazî olarak hayır ve şer için kullanılmaya başlamıştır. Halbuki bu, Allah'ın takdiri ve taksimi ile olur." İşte **Salih** (a.s) de, طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللهِ *"Sizin kuşunuz (yani amel ve hareketleriniz) Allah yanında (yazılıdır.)"* Yani "size gelen hayır ve şerleriniz, Allah'tan olup, bu da O'nun kaza ve kaderi iledir. O, isterse size rızık verir, isterse sizi mahrum eder" demiştir. Bunun manasının, "sizin uğursuzluğunuzun karşılığı olan ilahî ceza Allah katındandır" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Doğruya en yakın olan, birinci manadır. Çünkü o kavim, o anda meydana gelen bu işe işaret etmişlerdir. Bunun cevabının da, başka konuda değil, bu konuda olması gerekir.

Hz. Salih (a.s) daha sonra, bunun onların cahilliklerinden kaynaklanan bir cevap olduğunu, بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ *"Belki siz imtihana çekilmekte olan bir kavimsiniz"* ifadesi ile açıklamıştır. Binâenaleyh onları o sözü söylemeye sevk edenin, başkaları olması muhtemel olduğu gibi, şeytanın, vesvesesiyle onları bu fitneye düşürmüş olması da muhtemeldir.

Şehirdeki Dokuz Çete

Cenâb-ı Hak وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ *"O şehirde dokuz çete vardı ki, bunlar yeryüzünde fesat çıkarıyorlardı..."* buyurmuştur. Doğruya en yakın olan bu ifade ile, dokuz grubun kastedilmiş olmasıdır. Çünkü **"raht"** kelimesinin zahiriyle tek kişi değil, bir cemaat kastedilir. Bunların, dokuz kabile olması muhtemel olduğu gibi, sebebin farklı olmasından değil de, sıfatlarının ve hallerinin farklılığından ötürü, onların bu belli sayıda olmuş olmaları da muhtemeldir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, onların yeryüzünde fesat çıkarıp, iyiliğe hiç yanaşmadıklarını, fesatlarına iyilik namına hiçbir şeyi karıştırmadıklarını anlatmıştır. Çünkü O, *"Bunlar, yeryüzünde fesat çıkarıyorlar, iyiliğe hiç yanaşmıyorlardı..."* buyurmuştur.

Daha sonra Hak Teâlâ, onların **Hz. Salih** (a.s)'in işine dair kafalarında kurdukları şeyin de, bu fesatları cinsinden olduğunu beyan buyurmuştur.

Âyetteki, تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ *"(Birbirlerine) Allah adına yemin ederek..."* ifadesindeki fiilin, emir veya başında mahzuf bir "قَدْ" edatı ile, hal yerine vaki olmuş bir haber cümlesi olması da muhtemeldir. Yani, "onlar, yemin ederek böyle söylediler" demektir.

"Beyât" geceleyin düşmanı izlemek ve baskın yapmak demektir.

Âyetteki, ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ *"Sonra da velisine, "Andolsun biz onun ailesinin helakinde bulunmadık" diyelim"* ifadesi, "Eğer onun kavmi, akrabaları bizi itham ederlerse, onlara, "orada değildik" diye yemin ederiz" demektir. Âyetteki, **"mehlike"**, "هَلَكَ" fiilinden olmak üzere, mîm'in ve lâm'ın fethasıyla **"mehlek"**; ve lâm'ın kesresiyle **"mehlik"** şeklinde okunduğu gibi, "أَهْلَكَ"den olmak üzere, mîm'in zammesiyle **"mühlek"** şeklinde de okunmuştur. Bu kelimenin, mastar-ı mîm'i, ism-i zaman ve ism-i mekân olması da muhtemeldir.

Hilelerine İlâhî Ceza

Daha sonra Hak Teâlâ, *"Onlar böyle tuzak kurdular. Biz de kendilerinin haberleri olmadan onlara tuzak kurduk..."* buyurmuştur. Âlimler Allah'ın mekri (tuzağı) hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Allah'ın mekri, onları farkına varmadıkları bir anda helak etmesidir. Allah'ın mekri, mecazî olarak, insanların mekrine benzetilmiştir. Rivâyet olunduğuna göre, **Salih** (a.s)'in, o kayanın içinde namaz kılabileceği bir kovuk vardı. O kâfirler, **"Salih** (a.s), bizden üç güne kadar kurtulacağını iddia etmektedir. Gelin biz, ondan ve ehlinden (ailesinden - adamlarından) üç gün gelmezden önce kurtulalım" demişler, o kaya kovuğuna

gitmişler ve "o buraya namaz (ibadet) için geldiğinde onu öldürür, daha sonra gider ehlini öldürürüz" demişler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bir kaya göndermiş ve o kaya onlar kovukta iken, kovuğun ağzını tamamen kapamış. Böylece onlar yok olup gitmişler. Geri kalanları da **Cebrâil** (a.s)'in o nârası ile yok olup gitmişlerdir.

2) Onlar, geceleyin kılıçlarını sıyırarak, **Hz. Salih** (a.s)'in bulunduğu yere gelmişler. Allahu Teâlâ da **Hz. Salih** (a.s)'in evi dolusu melek göndermiş ve melekler onların kafalarını taşlarla yarmışlar. Onlar taşları görüyorlarmış, ama atanları göremiyorlarmış.

3) Allahu Teâlâ, **Salih** (a.s)'e, onların kurdukları bu tuzağı haber vermiş, **Salih** (a.s) de, böylece onlardan kurtulmuş. İşte Allah'ın onlara karşı tuzağı, bu haber verişidir.

Âyetteki, اَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ *"Onları helak ettik"* ifadesi, bir müste'nef cümledir. Bunun başındaki "اِنْ" edatını meftuh okuyanlar, bunu, ya önce geçen "akıbet"ten bedel yaparak mahallen merfu kabul etmişlerdir, yahut takdiri, *"Onların helakleri budur"* şeklinde olan, mahzûf bir mübtedanın haberidir. Yahut da bu ifade, "...لِاَنَّنَا" manasında (mef'ûl-ü leh) olarak, yahut da "كَانَ"nin haberi olarak mahallen mansubdur. Bu ikincisine göre mana, "Onların tuzaklarının neticesi, kendileri için bir helak oldu" şeklinde olur.

Âyetteki "**hâviyeten**" kelimesi, üzerinde, "**tilke**"nin delalet ettiği şeyin amil olduğu bir "hal"dir. **İsa b. Ömer,** bunu, mahzûf bir mübtedanın haberi olmak üzere, ref ile "**hâviyetun**" şeklinde okumuştur. Allah en iyi bilendir.

4. Hz. Lût (a.s)'un Kıssası

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖٓ اَتَاْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾ اَئِنَّكُمْ لَتَاْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَآءِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّآ اَنْ قَالُوٓا اَخْرِجُوٓا اٰلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ ۚ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٥٦﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَهٗٓ اِلَّا امْرَاَتَهٗ قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٥٧﴾ وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا ۚ فَسَآءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٥٨﴾

"Lût'a da (peygamberlik) vermiştik. O zaman kavmine şöyle demişti: "Siz, gözünüz göre göre hâlâ o kötülüğü yapacak mısınız? Gerçekten kadınları bırakıp da, şehvetle erkeklere mi yanaşacaksınız? Hayır, hayır, siz beyinsizlikte devam eden bir kavimsiniz." Buna karşı

kavminin cevabı ancak, "Lût hanedanını memleketinizden çıkarın, çünkü onlar (bize uymayıp) temizlik gayretinde olan insanlardır" demek oldu. Bunun üzerine biz de, hem onu, hem geri kalanlardan olmasını takdir ettiğimiz karısı dışındaki bütün ailesini kurtardık. Onların üstüne öyle bir yağmur yağdırdık ki... Ne kötü idi inzar edilenlerin o yağmuru" (Neml, 54-58).

Keşşâf sahibi şöyle der: "Bu âyetin başındaki "**Lût**" kelimesi, ya mukadder bir اُذْكُرْ *"hatırla"* fiili ile, yahut "وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا" (Neml, 45) âyetinin delalet ettiği mahzûf bir "**erselnâ**" fiili ile (mef'ûl olarak) mansubdur. Bundan sonraki "**iz**" edatı, birinci ihtimale göre bedel, ikinciye göre zarftır.

Âyetteki, *"O kötülüğü yapacak mısınız?"* ifadesi, her ne kadar başında istifham (soru) edatı varsa da, bu işin nâhoş olduğunu gösteren bir tarzdadır. Çünkü bu gibi üslup ile, azarlamak ve tenkit etmek, genelde daha beliğ ve daha etkilidir.

Âyetteki, *"gözünüz göre göre"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Onlar, bu işi önemsemeyerek, bu işin yapılmasından kendilerini tenzih etmiyor ve saklama gereği duymuyorlardı ki, işte bu, bu fiilin çirkinliğinin sebeplerinden birisidir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu kötülüğü anlatmak için onlara bunun ne kadar fena bir şey olduğunu gösteren bir ifade kullanmıştır.

2) Buradaki görme ile, kalbin görmesi ve düşünmesi kastedilmiştir, yani, "Sizler bunun, daha önce hiç kimsenin yapmadığı bir kötülük olduğunu ve Allahu Teâlâ'nın erkeği erkek için yaratmamış olduğunu biliyorsunuz. O halde, yaptığınız bu çirkin iş, Allah'ın yaratış hikmetlerine ters bir davranıştır" demektir.

3) Bu, "Sizler, sizden önceki âsilerin - günahkârların başlarına gelenleri ve hallerini görüp biliyorsunuz" demektir. Buna göre eğer sen "Bu ifadeden sonra, *"Siz beyinsizlikte devam eden bir kavimsiniz"* ifadesi bulunduğu halde, âyetteki *"göre göre"* ifadesini, "bile bile" manasına alıyorsun. Çünkü onlar aynı anda hem bilenler, hem beyinsizler olamazlar" dersen, ben derim ki: "Cenâb-ı Hak bu ifadesi ile, "Sizler, onun bir fuhuş (kötülük) olduğunu bile bile, bir kötülük olduğunu bilmeyenler gibi davranıyorsunuz" manasını, yahut, "sizler bu işin neticesini bilmiyorsunuz" manasını kastetmiştir. Yahut Cenâb-ı Hak, âyetteki cehalet ile, beyinsizliği ve onların

sürdürmekte oldukları o cinâyeti kastetmiştir. Daha sonra onların cehaletlerini, o söze uygun olmayan bir şekilde cevap verdiklerini göstermek suretiyle ortaya koyarak şöyle demiştir: *"Buna karşı kavminin cevabı ancak, "Lût hânedanını memleketinizden çıkarın. Çünkü onlar temizlik gayretinde olan insanlardır" demek oldu."* Böylece onlar, onların çıkartılma sebebini, bu kötü fiilden uzak ve temiz kalmak isteyişleri olarak göstermişlerdir. Halbuki bu, onları ödüllendirme ve hürmet etme sebebi sayılmalıydı. Fakat müfessirler, onların bu sözü, istihzâ için söylediklerini ileri sürmüşlerdir. (Yani temizlik taslayan, "sözüm ona temiz" kimseler olduklarını söylemişlerdir.) Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Lût** (a.s)'u ve o hanımı dışındaki bütün ailesini kurtardığını, diğerlerini ise helak ettiğini bildirmiştir. Bütün bu hususlar, daha önce genişçe ele alınmıştı. Allah en iyi bilendir. Bu sûredeki kıssalar burada sona erdi. Allahu a'lem.

Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'e Hitabı

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰى آللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾
اَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَنْبَتْنَا بِهٖ حَدَآئِقَ ذَاتَ
بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَآ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ﴿٦٠﴾

"De ki: "Hamdolsun Allah'a, selam olsun O'nun seçtiği kullarına." Allah mı hayırlı, yoksa onların Allah'a ortak koştukları şeyler mi? (O şeyler mi), yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten sizin için su indiren mi? Biz o su ile, sizin bir ağacını bile bitiremeyeceğiniz nice güzel bahçelerin bitkilerini bitiririz. Allah ile beraber bir tanrı öyle mi? Hayır, onlar sapıklıkta devam eden bir gürûhtur" (Neml, 59-60).

Selam O Peygamberlere

Hak Teâlâ'nın, *"De ki: "Hamdolsun Allah'a, selâm olsun onun seçtiği kullarına." Allah mı hayırlı, yoksa onların Allah'a ortak koştukları şeyler mi?"* buyruğu ile ilgili şu iki izah yapılır:

1) Bu, sûrede geçen önceki kıssalarla alâkalı olup, "Peygamberlerini yalanlayan o kavimleri helâk ettiği için, Allah'a hamdolsun ve kendilerini

peygamber olarak göndermek ve helâkten kurtarmak suretiyle seçtiği o kullarına selâm olsun" manasındadır.

2) Bu, yeni bir cümle ve yeni bir konudur. Çünkü Allahu Teâlâ, peygamberlerin hallerinden bahsedip, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumu da, o azap hususunda, geçmiş peygamberlere benzer olmayınca, yani kökü kazıma azabı onun ümmetinden kaldırılmış olduğu için, O'na, bu nimeti kendisine veren Rabbine şükretmesini ve peygamberlik görevindeki zorluk ve sıkıntılara göğüs gerip sabreden o peygamberlere selam etmesini emretmiştir.

Şerikler Lehine Hiçbir Sebep Yoktur

Âyetteki, *"Allah mı hayırlı, yoksa onların Allah'a ortak koştukları şeyler mi?"* ifadesi, müşrikleri susturmak, susmaya mecbur bırakmak ve üzerinde oldukları hali küçümseyip, onunla alay etmektir. Çünkü onlar putlara ibadeti, Allah'a ibadete tercih etmişlerdir. Halbuki bir kimse, bir şeyi bir şeye, ancak onda daha fazla hayır ve fayda olursa tercih eder. İşte bu sebeple, onların sapıklıkta ve cehalette zirvede olduklarına dikkat çekmek için böyle denmiştir. "يُشْرِكُونَ" fiili, yâ veya tâ ile olmak üzere iki şekilde okunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu âyeti okuduğunda, بَلِ اللهُ خَيْرٌ وَاَبْقَى وَاَجَلُّ وَاَكْرَمُ *"Hayır, hayır, Allah daha hayırlıdır, daha bâkîdir, daha yüce ve daha kerimdir"* dediği rivâyet edilmiştir.

Sonra bil ki Hak Teâlâ, bunun peşi sıra sözünü bir fasıl halinde getirmiştir.

Birinci fasıl: Bu, putperestlere ret hususundadır. Bu faslın merkezi, Hak Teâlâ'nın nimetlerin asıllarını ve fer'lerini yaratıcı olmasının izahıdır. Dolayısıyla, hiçbir faydası bulunmayan şeylere ibadet etmek daha nasıl güzel olur? Hak Teâlâ bu noktada şu hususları zikretmiştir:

Birinci husus, göklerle ilgilidir. Bu, *"(O şeyler mi), yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten sizin için su indiren mi? Biz, o su ile, sizin bir ağacını bile bitiremeyeceğiniz nice güzel bahçelerin bitkilerini bitiririz. Allah ile beraber bir tanrı öyle mi? Hayır, onlar sapıklıkta devam eden bir gürûhtur..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* "Em" Edatı Hakkında**

Keşşâf sahibi şöyle der: "Buradaki "**em**" edatı ile "اَمَّا" ve "اَمَّنْ"deki "اَمْ" arasındaki fark şudur: Birincisi, em-i muttasıladır. Çünkü manası, "Bu ikisinden hangisi daha hayırlı" şeklindedir. Berikiler ise, em-i munkatıadır ve bel (daha doğrusu, hayır; aksine) manasınadır."

"**Hadîka**", etrafı duvarlar ve engellerle çevrili bağ-bahçe demektir ve kuşatmak manasına gelen "**İhdâk**" mastarındandır. Âyette "ذَاتَ" kelimesi kullanılmıştır, çünkü bu, "güzel olan bahçeler" demektir. Nitekim Arapçada ذَهَبَتْ اَلنِّسَاءُ "Kadınlar gitti" denilir (fiil müfret müennes olarak getirilebilir). Bahçe, güzel ve hoş demektir. Çünkü o bahçelere bakanın içi açılır, ferahlar, ondan hoşlanır. ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ *"Allah ile beraber bir tanrı öyle mi?"* ifadesi, "Allah'tan başkası ona yakın görülür ve ortak koşulur öyle mi?" demektir. Bu, "ءَاِلٰهًا مَعَ اللّٰهِ" şeklinde de okunmuştur ve "sizler, demek Allah'tan başkasına ibadet ediyor ve O'na onları ortak koşuyorsunuz öyle mi?" manasına gelir.

***İKİNCİ MESELE:* Gökleri Yaratan Allah'tır**

Allahu Teâlâ, gökleri ve yeri, ancak kendisinin yarattığını, gökleri yağmur için, yeri de bitki için bir mahal kıldığını beyan etmiş, en büyük nimetlerinden olan güzel bahçelerden bahsetmiş ve o güzel bahçelerde bitki bitirmeye kendisinden başka hiç kimsenin kâdir olamayacağına dikkat çekmiştir. Çünkü eğer bizden biri buna kâdir olsaydı, ağaç dikmeye ve onun meyvesini beklemeye ihtiyaç duymazdı. Bu nimetleri veren sadece Allahu Teâlâ olduğuna göre, ibadetin de sadece O'na yapılması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Hayır, onlar sapıklıkta devam eden bir güruhturlar"* buyurmuştur. Âlimler bunun manası hakkında değişik görüşler belirtmişlerdir: "Bu, "Onlar, apaçık olan bu haktan sapıyorlar" manasındadır" denildiği gibi, "Onlar başka varlıkları, Allah'a denk tutuyorlar" manası da verilmiştir. Bunun benzeri bir âyet En'âm Sûresi'nin başında geçmişti.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İltifat Sanatındaki İncelik**

"Âyetteki, *"Biz... bitkilerini bitiririz"* ifadesindeki "iltifât'ın (gaibden, böyle mütekellim sîgasına geçişin) hikmeti nedir denilirse, buna şöyle cevap verebiliriz. İnsanın, göklerin ve yerin yaratıcısının, gökten yağmur indirenin ancak Allahu Teâlâ olduğunda şüphesi yoktur. Fakat insanın kalbine, zaman zaman, o ağacı bitirip yerleştirenin kendisi olduğu şüphesi ârız olur. Çünkü o şöyle düşünür: "Sıcak yere tohumu atan benim. Onu sulayan benim. Onun güneş almasına gayret eden benim. Sebebi yapan, müsebbebin (neticenin) de faili sayılır. O halde, o ağacı bitiren benim." Binâenaleyh işte böyle bir şüphe ihtimali söz konusu olunca, Cenâb-ı Hak bu ihtimali ortadan kaldırmak için, gaib sîgasından mütekellim (konuşan) sîgası olan, *"Biz.... bitirdik"* sîgasına geçmiş ve *"Siz onun bir ağacını bile bitiremezsiniz"* buyurmuştur. Çünkü insan, bazen tohum atar, suyunu verir, bu hususta

her türlü sıkıntı ve meşakkate katlanır, güneş almasını sağlar, ama yine de istediği gibi bir mahsul elde edemez, istediği gibi olanlarda ise, o şeyin sebebini, yapısını, ölçüsünü ve nasıl olduğunu anlayamaz. Öyle ise, o insan nasıl bu işin gerçek faili olabilir? İşte bu incelikten ötürü, buradaki "iltifat" pek yerinde ve güzel olmuştur.

Yeryüzüne Hayat Veren Allah'tır

أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ۗ أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

"(O şeyler mi), yoksa yeryüzünü bir karargâh yapan, aralardan ırmaklar akıtan, onun için sabit dağlar kuran, iki denizin arasına bir perde koyan mı (daha hayırlı)? Allah ile beraber bir tanrı öyle mi? Hayır, hayır, onların çoğu bilmiyorlar" (Neml, 61).

İkinci husus, yeryüzü ile ilgili olandır ve bu âyetle anlatılmıştır.

Keşşâf sahibi şöyle der: "Bu ifadeler, bundan önceki أَمَّنْ خَلَقَ *"yaratan mı?"* ifadesinden bedeldir. Buna göre, bu âyetin durumu da, önceki âyetin durumu gibidir."

Arzın Dört Faydası

Bil ki Allahu Teâlâ, bu âyette yeryüzünün şu dört faydasını saymıştır:

Karargâh Olması

Birinci fayda, onun bir karargâh oluşudur. Bunun böyle oluşunun pek çok sebepleri vardır:

a) Allahu Teâlâ, yeryüzünü oval yaratmış ve üzerinde rahat durulabilsin, karar kılınabilsin diye, onu düzenlemiştir.

b) Allahu Teâlâ, yeri ne fazla sert, ne fazla yumuşak yaratmamış, orta bir halde yaratmıştır. Böylece yeryüzü, üzerinde oturan kimsenin rahatsız olacağı bir taş gibi sert değildir. Yine yer, içine batılıp gidilen bir su ve balçık gibi yumuşak değildir.

c) Allahu Teâlâ yeri, ışığın aksetmesine kabil olması için kesîf ve tozlu yaratmıştır. Eğer yeryüzü saydam olsaydı, ışıklar onda durmaz, o zaman da hiçbir canlının yaşamayacağı bir soğuklukta olurdu.

d) Allahu Teâlâ güneşin dönme eksenini eğik yaratmıştır.[35] Böyle olmasaydı mevsimlerdeki farklılıklar meydana gelmezdi. Mevsimlerden hâsıl olan faydalar da elde edilemezdi.

e) Hak Teâlâ, yeryüzünü durgun (hareketsiz) yaratmıştır. Eğer o hareketli olsaydı, ya bir doğru istikametinde hareket edecekti, yahut bir daire üzerinde hareket edecekti.[36] Her iki takdire göre de, yeryüzünde iskân ile elde edilen faydalar elde edilemezdi.

f) Allahu Teâlâ yeryüzünü, ölülerin de dirilerin de yer aldığı bir mekan kılmıştır. Çünkü her çirkin şey onun üzerine atılır ve her güzel şey ondan çıkar.

Orada Irmaklar Akıtılması

İkinci fayda, Allah'ın o yeryüzünün aralarında ırmaklar akıtmış olmasıdır. Bil ki yeryüzünden şu dört çeşit su çıkmaktadır:

a) Akan gözelerin suyu... Bu, kendisi fazla, fışkırma gücü ileri, yer altı buharlarından kaynaklanan, yeri bu kuvvetiyle delip çıkan ve sonra devamlı olarak akan sulardır.

b) Durgun gözelerin suları... Bunlar da, kuvveti, ancak yeryüzüne çıkacak kadar olan, fakat kuvveti ve kendisi, peş peşe gelecek derecede olmayan buharlardan olan sulardır.

c) Nehir ve kanalların suları... Bunlar da, yeryüzünü delecek güçte olmayan buharlardan elde edilen sulardır. Bunların üzerinden, o toprak kazılıp kaldırıldığında, o buharlar çıkacak bir delik bulurlar ve az bir güç ile yeryüzüne çıkıp akmaya başlarlar.

d) Kuyuların suları... Bunlar da, kanal ve nehir suları gibi, yerden kaynayan sulardır. Fakat bunların, bir yere doğru akma imkanı yoktur. Kanal ve nehir sularının, kuyu sularına nispeti, akan göze sularının, duran göze sularına nispeti gibidir. Binâenaleyh, yeryüzünün bu sertliğinin olmaması halinde, o buharların yerin altında bir araya gelemeyecekleri anlaşılır. Çünkü eğer o buharlar yerin altında bir araya gelmeselerdi, yerin üstündeki bu gözeler meydana gelemezlerdi.

---

35 Şimdiki bilgilere göre, mevsimlerin meydana gelmesi, dünyanın dönme ekseninin 23° 45' derece eğik olması ile ilgilidir. Razi'nin dönemindeki ilmî seviye, arzın küreliğini bilmekle beraber onu sabit bilip güneşin döndüğünü kabul ediyordu (Ç.).

36 Müfessirlerimizin muhakeme tarzı da bir bakıma haklı olmakla beraber, Allahu Teâlâ'nın, yüce kudreti ile, normal bir uçaktan çok daha hızla dönen dünya, hiç hareket etmiyormuşçasına istikrarlı bir yerleşme yeri (karargâh) kılınmış ve müfessirlerimizin karargâh kavramından düşündüğü faydalara başka tarzda yine hasıl olmuştur (Ç.).

Arzda Dağların Yaratılması

Üçüncü fayda, Allah'ın o yeryüzünde **"revasî"** yani kazık gibi çakılmış dağlar yerleştirmesidir. Bu cümleden olarak diyoruz ki: Gözelerin, su birikintilerinin ve madenlerin çoğu, ya dağlarda, ya dağlara yakın yerlerde bulunur. Gözelerin dağlarda meydana gelmiş olması şöyle olur: Yer yumuşak ve nemsiz olsaydı oradan buharlar emilip zayi olur ve zikre değer bir su birikmezdi. Demek ki bu buharlar ancak, sert toprak altında toplanabilir. Dağlar ise, yerin en sert yerleridir. Dolayısıyla bu buharları tutmaya, toplamaya ve böylece de gözelerin esasını oluşturabilecek şeylerin bir araya gelmesine elverişli yerler olurlar. Dağ, su deposuna benzer. Dağın huknası buharla doludur ki, adeta damıtma işlemi için hazırlanmış imbiğe benzer. Buharın az bir kısmının bile dağılıp kaçmasına imkan vermez. Dağın alt kısmı ise damıtma kazanır durumunda olup kanallardan gelen su orada toplanır. İşte bundan ötürü, gözelerin çoğu dağlardan, pek azı da sahralardan fışkırır. Bu az kısmın o sahralardan fışkırması da yine, oraların sert olmasına bağlıdır.

Dağda Su Olmasının Sebebi

Bulutların çoğunun dağlarda oluşmasının şu üç sebebi vardır:

1) Dağlarda bulunan çiğ taneleri kadar, başka yumuşak arazilerde çiğ tanesi bulunmaması...

2) Dağların, yüksek olmaları sebebiyle, daha serin olmaları... Böylece, dağların üzerindeki çiğler ve karlar kadar, başka yerde çiğ ve kar kalmaz.

3) Yükselen buharların dağlarda hapsedilmiş, tutulmuş olup, ayrılıp çözülmelerine imkan verilmemiş olması... Bunun böyle olduğu sabit olunca, dağlarda bulutların çok oluşunun sebebi de ortaya çıkmış olur. Çünkü onları meydana getiren madde, dağların içinde ve dışında daha çoktur, yine buharı tutma özelliği daha fazladır ve buharın çözülüp gitmesine sebep olan sıcaklık da dağlarda daha azdır. İşte bundan ötürü, bulutlar dağlarda daha fazla oluşur. Buharlara muhtaç olan madenlerin arz ile olan münasebeti ise daha fazladır ve kanal açma işinin tamamlanması için yeryüzünde daha fazla kalma durumundadırlar. Bu hususta ise, dağlar kadar müsait ortam olamaz.

İki Deniz Arasına Engel Konulması

Dördüncü fayda: Allah'ın iki deniz arasına bir perde koymasıdır... Bundan murat, tatlı suyun karışmalar ile bozulmamasıdır, bir de aradaki perdeden istifade edilmesidir. Bir de mü'minin kalbinde iman ve hikmet denizi

ile, tuğyan ve şehvet denizi vardır. Cenâb-ı Hak, yardımı ile bu ikisinden biri diğeri ile karışıp bozulmasın diye, aralarına bir engel koymuştur. Bazı feylesoflar, Hak Teâlâ'nın, *"O, iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. (Böyle iken) aralarında yekdiğerine tecavüz etmeye mâni bir perde vardır"* (Rahman, 19-20) hususunda, "tecavüz olmadığı zaman o ikisinden inci ve mercan çıkar" demişlerdir. Kalpte de aynı şekilde, iki tarafın birbirine tecavüzü ve karışması olmadığı zaman, şükür sayesinde din ve iman çıkar. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak niçin denizi tuzlu yaratmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Eğer deniz tuzlu olmasaydı, suyunun tadı, rengi ve kokusu bozulur, böylece de o bozukluk yeryüzüne yayılır ve umumi bir veba hastalığı meydana gelirdi.

Bil ki denizin yeryüzünün belli yerine yerleştirilmesi, değişmesi mümkün olmayan bir şey değildir. Gerçek olan şudur ki, deniz bir asırdan, diğer bir asra nakledilen tarihlere sığmaz, uzun bir müddet içinde yer değiştirir. Çünkü denizler genelde nehirlerden, nehirler de genelde gözelerden beslenir. Gökyüzünün suları ise, belli mevsimlerde oluşurlar. Sonra ne gözelerin, ne gök sularının aynı mıntıkada, hallerinin devamlı birbirine benzemesi gerekmez. Çünkü gözelerin çoğu, batıp kaybolur. Yine çoğu kez, gök, sularını indirmez. Binâenaleyh mutlaka bu durumda vadilerin ve nehirlerin suyu çekilir ve kurur. Böylece de denizlerdeki suların azalması-çekilmesi meydana gelir. Yeryüzünün bir başka tarafında gözeler meydana geldiğinde, orada nehirler de meydana gelir. Bundan sonra da o tarafta denizler meydana gelir.

Daha sonra Hak Teâlâ, kendisinde bu gibi yüce faydalar bulunan yeryüzünü yaratanın ancak kendisi olduğunu beyan edince, ulûhiyyetin de kendisine has kabul edilmesi gerekir. Cenâb-ı Hak, *"Hayır, hayır, onların çoğu bilmiyorlar"* ifadesiyle de, onların böylesi bir düşünceden yoksun oldukları için, cehâletlerinin büyük olduğuna dikkat çekmiştir.

Mahlûkların Allah'a İhtiyaçları

اَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوٓءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَآءَ الْاَرْضِ ۗ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ ۚ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾

"Yoksa bunalmışa kendisine dua ettiği zaman icâbet eden, fenâlığı gideren, sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı? Allah ile beraber bir tanrı (ediniyorsunuz) öyle mi? Siz ne kıt düşünüyorsunuz?"
(Neml, 62).

Üçüncü husus, mahlûkâtın, Hak Teâlâ'ya muhtaç oluşları ile ilgilidir ve bu âyetle ifade edilmiştir.

Bil ki Cenâb-ı Hak, bu âyette şu iki şeye dikkat çekmiştir:

a) *"Yoksa muzdar kalmışa, kendisine dua ettiği zaman icâbet eden .... mi?"* âyetinin ifade ettiği husus... **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Zarûret, insanı sığınmaya götüren, mecbur bırakan hal demektir. "**Iztırâr**" da, "zarûret" kökünün "iftial" vezni üzere olan şeklidir. Arapçada, اِضْطَرَّهُ اِلَى كَذَا "Onu, ona mecbur kıldı" denilir. Bu bâb'ın, ismi fâili ve ism-i mef'ûlü aynı şekilde "**muztar**" olarak gelir. Bil ki "**muztar**", bir hastalığın veya fakirliğin veya zamanın belâlarından herhangi birinin, Allah'a yalvarıp yakarmaya mecbur bıraktığı kimsedir." **Süddî**'nin buna, "gücü kuvveti olmayan, çâresiz" manası verdiği rivâyet edilmiştir. Yine bu kelimenin, "mağfiret eden, günah işleyip istiğfar eden kimse" manasına olduğu da söylenmiştir.

Kabul Edilmeyen Dua Olur mu?

İmdi, eğer, "Cenâb-ı Hak, bu beyanı ile, "muztar"ı genel olarak zikretmiş ve onların dualarına icabet ettiğini bildirmiştir. Halbuki nice dua eden çaresiz kimseler vardır ki, dualarına icâbet olunmamıştır?" denilirse, buna şu şeklide cevap verilebilir: Başında elif-lâm bulunan müfret kelimelerin, umûmî mana ifade etmediklerini; bunların sadece o "mahiyet"i ifade ettiklerini, usûl-ü fıkıhta beyan etmiştik. Mahiyet için söz konusu olan hükmün doğruluğu hususunda, bu hükmün, o mahiyetin fertlerinden birinde bulunması yeterli olur. Hem sonra, Allahu Teâlâ onun duasını kabul edeceğini söylemiş, ama hemen kabul edeceğini söylememiştir. Duanın ve kabulünün şartları ile ilgili bütün izahlarımız, "وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ" (Mü'min, 60) âyetinin tefsirinde yapılmıştır.

Hak Teâlâ'nın وَيَكْشِفُ السُّوءَ *"Fenalığı giderir"* ifadesi, duanın nasıl kabul edildiğinin izahı gibidir. Çünkü acze düşürülemeyen, kâdir ve karşı durulamayan, kahhâr Allah'tan başka hiç kimse, insanın başına gelen fakirliği zenginliğe, hastalığı sıhhate, darlığı genişliğe döndürmeye gücü yetmez.

b) *"Sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı?"* âyetinin ifade ettiği husus... Bununla, "Onların, o yerde yerleşmeyi ve tasarrufta bulunmayı, nesil be nesil, birbirlerinden devralmaları" manası kastedilmiştir. Hak Teâlâ, âyetteki "halifeler" sözü ile, mülkiyeti ve hükümranlığı kastetmiştir. Son fiil, yâ ile ve tâ ile, idğamlı olarak, "**yezzekkerûn**" ve "**tezzekkerûn**" şekillerinde de okunmuştur. Bunun başındaki "مَا" edatı, zâide olup, mana, "Onlar çok az düşünüyorlar" şeklindedir. Ama aslında kastedilen, onların hiç düşünmedikleridir. Çünkü "azlık", bazen "yokluk" manasında kullanılır.

Mahlukların İhtiyaçları

أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ۗ أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ ۚ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾

"Yahut o kara ve denizlerin karanlıkları içinde, size yolunuzu bulduran, rahmetinin önü sıra rüzgârları müjdeci gönderen mi? Allah ile beraber bir tanrı öyle mi? Allah onların ortak koştukları şeylerden çok yüce, çok münezzehtir" (Neml, 63).

Dördüncü husus, mahlûkatın belli vakitlerdeki belli ihtiyaçları ile ilgilidir ve bu âyet ile ifade edilmiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ bu âyette de şu iki şeye dikkat çekmiştir:

a) *"Size yolunuzu bulduran mı?"* âyetinin ifade ettiği husus... Bu, "O, siz karada ve denizde yolculuk ederken, gece, karanlığını üzerinize döktüğünde, size gökteki yıldızları ve yerdeki çeşitli alâmetleri ile yolunuzu bulurandır" demektir.

b) *"Rahmetinin önü sıra rüzgârları müjdeci gönderen mi?"* âyetinin ifade ettiği husus... Çünkü, rüzgârları harekete geçirerek, bulutları önce yayıp, sonra onları dilediği yere götüren Hak Teâlâ'dır. Eğer, "Biz rüzgârları harekete geçirenin Hak Teâlâ olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü felsefeciler şöyle demektedirler: "Rüzgârlar, dumanlardan (buharlardan) oluşur. Dumanların hepsi ateş ile yanan şeylerden yükselen siyah madde değildir. Aksine ister ateşin sıcaklığından, ister güneşin sıcaklığı sebebi ile olsun, sıcaklığın artması ile yükselen yeryüzü maddelerinin hepsi dumandır. Rüzgârların dumanlardan doğuşları da, birisi çok, diğeri az olmak

üzere ikiye ayrılır. Çok olanlarına gelince, şöyledir: Çok miktarda duman yukarı doğru yükselip, soğuk bir tabakaya ulaştığında ve dumanların sıcaklığı, o soğuk hava tabakasının soğukluğu ile ya kırılır (azalır), ya kırılmaz. Eğer kırılırsa, şüphesiz o zaman ağırlaşır, aşağı doğru iner ve onun inişinden hava dalgaları meydana gelir. Bundan da rüzgârlar meydana gelir. Yok eğer o dumanların sıcaklığı, o hava tabakasının soğukluğu ile kırılmaz ise, mutlaka o dumanlar, feleğin hareketi ile hareketlenen ateş küresine ulaşıncaya kadar yükselmeye devam ederler. Buraya ulaşınca da, o ateşin hareketi sebebi ile artık yükselme imkânı bulamazlar ve geri dönüp rüzgârları oluştururlar. Şu da iddia edilemez: Eğer o dumanların geriye dönüşleri, üstteki havanın hareketi sebebiyle olmuş olsaydı, o zaman dumanların hareketleri aşağı doğru değil, aksine yukarıdaki havanın hareket yönüne doğru olurdu. Çünkü biz diyoruz ki: Bunun şu iki şekilde izahı vardır:

1) Çoğu kez o dumanların yükselmesine onlara katılan şeylerin hepsi, karşı çıkan hareketin yönünün aksi yönünde hareketi gerektirir. Bu tıpkı, hareket eden bir cisme isabet eden ve onu bazen, eğer o karşı çıkan engel, hareket edeni kendisine doğru gelmekten çevirmeye kâdir olduğu gibi, kendisinin hareketi yönüne çevirmeye de kâdir olursa, o oku bazen kendi yönüne doğru, bazen de, o karşıt kuvvet onu engellemeye kâdir, ama geri çevirmeye kâdir olmadığı zaman, o cihetin aksi yöne dönen bir ok gibi olur.

2) Çoğu kez, alttan yükselen dumanların bir kısmı, üstten aşağı doğru inen dumanlara mâni olur. İşte bu sebepten ötürü de, diğer taraflara doğru hareket eder" denilirse, bil ki Müslümanların burada yapacakları şu iki iş vardır:

a) Bu gerekçenin yanlışlığına delil getirmek... Bunu şu iki şekilde yapabiliriz:

1) Yeryüzündeki dumanların parçaları, sıvılara ait buharların parçalarından daha ağırdır. Hem sonra bu buharlar soğuduklarında "hatt-ı müstakim"i takip ederek (düz olarak) yağmur şeklinde inerler. O halde duman, soğuduğunda, niçin düz olarak inmez de, sağa sola gider?

2) O parçaların aşağı doğru hareketleri tabiîdir. Sağa sola doğru hareketleri ise, ârızîdir. Tabii olan, ârızî olandan daha kuvvetlidir. Kuvvetli olmasa bile, en azından eşittir. Sonra o rüzgâr sağa sola hareket ettiğinde, çoğu kez ağaçları kökünden söker, duvarları yıkar, hatta tepeleri bile götürür. O halde, dumanlara ait o parçalar, kendilerine ait tabii hareketlerini,

yani aşağı doğru hareketlerini yaptıkları zaman, tavanları delip-yıkıp inmeleri gerekir. Fakat biz, pek çok toz toprağın havadan inip, damlara dolduğunu görürüz ama, bunun bacaları yıkması şöyle dursun, indiğini bile hissedemeyiz. Böylece felsefecilerin ileri sürdükleri şeylerin yanlışlığı anlaşılır.

b) Farzedelim ki durum onların söyledikleri gibidir. Fakat gerek etkili olan sebepleri ve gerek (onların etkilerine maruz kalan) alıcı durumundaki sebepleri yaratan Allahu Teâlâ'dır. Çünkü eğer o buharların ve dumanların yükselmesinde tesirli olan güneş ve hava tabakaları olmasaydı, bu işler olamazdı. Halbuki bilindiği üzere, bir kimse birtakım sebepleri yaratır, o sebepleri de akla hayale sığmayan enteresan menfaatler ve üstün hikmetler sağlarsa, o kimse, o faydalı şeyleri de yapmış sayılır. Binâenaleyh bütün durumlarda bu gibi hadiselerin, ihtiyaçlar zincirini sona erdirmek için, zatı gereği var olan hâkim bir müdebbirin varlığına mutlaka şehadet ettiğini kabul etmek gerekir.

Haşr

اَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦٤﴾

"Yahut ilk yaratan, sonra onu iâde edecek olan ve sizi gök ile yerden rızıklandıran mı? Allah ile beraber bir tanrı öyle mi? De ki: "Eğer iddianızda doğru iseniz delilinizi getiriniz" (Neml, 64).

Beşinci husus, haşr ve neşr (diriliş) ile ilgili olup, bu âyetle ifade edilmiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, dünya nimetlerini sayınca, *"Yahut ilk yaratan, sonra onu iâde edecek (yeniden yaratacak) olan mı (daha hayırlı)"* buyurarak, âhiret nimetlerinden bahsetmiştir. Çünkü mükâfat ile elde edilecek âhiret nimetleri, ancak ilk yaratmadan ve mükellef çağına getirdikten sonra, yeniden yaratma ile tamamlanır. O halde, Hak Teâlâ'nın bu sözü, bütün bu nimetleri ifade etmektedir. Bu nimetlerin ancak azıklarla tamamlanacağı malumdur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Sizi gök ile yerden kim rızıklandırıyor?"* buyurmuş ve sonra onların hareket tarzlarındaki tersliğe dikkat çekerek, *"Allah ile beraber (başka) bir tanrı öyle mi?"* demiştir. Sonra,

"De ki: "Eğer iddianızda doğru iseniz, delilinizi getiriniz" hitabı ile, onların buna hiçbir delilleri bulunmadığını ve onların bâtılı böyle delilsiz olarak savunduklarını beyan buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın bu hitabı, iddia edilen şey hakkında mutlaka bir delil bulunması gerektiğine ve taklidin yanlışlığına delalet eder.

İmdi şâyet, "onlar, öldükten sonra dirilmeyi kabul etmedikleri halde, kendilerine daha nasıl, *"Yahut ilk yaratan, sonra onu iâde edecek olan mı?"* denilmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: Onlar, yaratılışın başlangıcını kabul etmektedirler. İbtidâ ise, "iâde"ye, çok kuvvetli bir biçimde delâlet etmektedir. Binâenaleyh bu söz, böylesine kuvvetli bir delil olunca, onlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edince, adeta mazeretsiz kalıvermişlerdir. Allah'ın kudretinin mükemmelliğine delâlet eden deliller burada sona ermektedir.

Gayb İlmi Allah'ındır

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ ۚ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾ بَلِ ادّٰرَكَ عِلْمُهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ ۖ بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ مِنْهَا ۖ بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ ۚ ﴿٦٦﴾

"De ki: "Göklerde ve yerde, gaybı Allah'tan başka kimse bilmez. Onlar da, ne zaman diriltileceklerini bilmezler." Hayır, onların ahiret hakkındaki bilgileri art arda gelip bitişmiştir. Hayır, onlar bundan şek içindedirler. Hayır, onlar bundan kördürler" (Neml, 65-66).

Bil ki Allahu Teâlâ, bu kudretin kendisine mahsus olduğunu beyan edince, gaybın bilgisinin de kendisine mahsus olduğunu beyan buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, ibâdete müstahak olanın da kendisi olduğu sabit olmuş olur. Çünkü ilah, mükâfatı hak eden kimseleri, cezâyı hak eden kimselere karıştırmadan, mükâfatlandıran zâttır.

Buradaki İstisnanın İzahı

Eğer; "istisnâ, yapılmaması halinde, müstesnâ minh'in muhtevasına girmesi gerekenlerin hariçte tutulması için yapılır. Burada bu âyet, Allah (c. c.)'ın, gökler ve yerdekilerden istisnâ edildiğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh, Allah'ın, göklerde ve yerdekilerden olması gerekir ki, bu da, Allahu

Teâlâ'nın bir mekânda olmasını iktizâ eder" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz: Bu âyetin zahiri terk olunmuştur. Çünkü, Allahu Teâlâ'nın bir mekânda olduğunu söyleyenler, O'nun göklerin üstünde olduğunu iddia etmişler; O'nun bir mekânda olmadığını söyleyenler ise, O'nu bütün mekânlardan tenzih etmişlerdir. Böylece Allah'ın göklerde ve yerde olmadığı icmâ ile sabit olmuş olur. Bu sebeple bu âyetin te'vil edilmesi gerekir. Bu cümleden olarak biz diyoruz ki: Allahu Teâlâ, göklerde ve yerde olanlardandır. Nitekim kelâmcılar şöyle demektedirler: "Allah her yerdedir" sözü, "O'nun ilmi her yerdedir" manasına gelir.

"Allahu Teâlâ'nın göklerde ve yerde olması mecâz, o göklerde ve yerde bulunanların orada bulunmaları ise hakikattir. Halbuki, bir kimsenin aynı ibare ile hem hakiki hem de mecazi manayı murat etmesi caiz değildir" de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, göklerde ve yerde olanların orada olmaları, zatları mekânlarda bulunduğu halde, orada bulunmaları hakikat olduğu gibi, mecaz da olur ki, mecazî oluşu da, onların o yerleri bilmeleri demektir. Binâenaleyh biz, Cenâb-ı Hakk'ın, göklerde ve yerde olmayışını mecazî manaya, -ki bu O'nun oralarda ilmi ile bulunmasıdır- hamlettiğimizde, hem Allahu Teâlâ, hem de kulları bu ifadenin kapsamına girmiş olur. Böylece de istisnânın yapılması yerinde olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا يَشْعُرُونَ *"onlar da bilmezler..."* ifadesine gelince, bu, gökteki ve yerdekilerin sıfatı olup, onların gaybı bilmediklerini anlatır. Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmenin ne zaman olduğunu اَيَّانَ يُبْعَثُونَ *"ne zaman diriltileceklerini..."* ifadesiyle, gaybları bilinemezler içinde zikretmiştir. O halde bu ifadenin başındaki "**eyyâne**" kelimesi "**metâ**" anlamında olup, bu kelime, "اَىْ" ve "اَلْآنَ" kelimelerinden meydana gelmiştir. Vakit anlamındadır. Hemzenin kesresiyle, "اِيَّانَ" (iyyâne) şeklinde de okunmuştur.

Âyetteki بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ *"Hayır, onların âhiret hakkındaki bilgileri art arda gelip bitişmiştir"* ifadesine gelince, bil ki, **Keşşâf sahibinin** bu hususta sözü şu üç bahse dayanmaktadır:

Âyetteki On iki Kıraat

Birinci bahis: Bu âyette, on iki türlü kıraat vechi bulunmaktadır: "بَلْ اَدَّرَكَ، بَلْ اَدْرَكَ؛ بَلْ تَدَارَكَ، بَلْ اَدَّارَكَ" iki hemze ile "بَلْ اَأَدْرَكَ" iki hemze arasında; elif ile "بَلْ آَدْرَكَ" tahfif nakl ile "بَلْ آَدْرَكَ" lâm'ın fethası, dâl'ın şeddesi ile: "بَلَى ادَّرَكَ" ki bunun aslı, istifham üslûbu üzere tek hemze ile "اَمْ تَدَارَكَ، بَلَى أَدْرَكَ، بَلْ اَدْرَكَ" ve "اَمْ اَدْرَكَ، بَلَى أَأَدْرَكَ" ...

İkinci bahis "اِدَّارَكَ"nin aslı, "تَدَارَكَ"dir. Bu demektir ki tâ, dâl'a idğam edilmiştir, "اِدَّرَكَ" de "اِفْتِعَالْ" babındandır.

Üçüncü bahis: "اَدْرَكَ عِلْمُهُمْ" ifadesinin manası, "Zirveye vardı ve mükemmel oldu" şeklindedir. Yine, "اَدْرَكَ"nin manası, "peşi peşine geldi ve sağlamlaştı" demektir. Sonra burada şu izahlar yapılabilir:

1) "Kıyametin şeksiz şüphesiz olacağına dair ilimlerinin sağlamlaşmasının ve mükemmelleşmesinin sebepleri, onlar için bulunmaktadır. Onlar, o sebepleri tanıma imkânını bulmuşlardır. Ama onlar, yine de şüphe içinde olup cahildirler." Ki bu son mana, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hayır onlar bundan şek içindedirler. Hayır, onlar bundan kördürler"* âyetinin beyan ettiği hususdur. Cenâb-ı Hak bu beyanı ile, göklerde ve yerde bulunan müşrikleri kastetmiştir. Çünkü o göktekiler de yerdekilerin cisminden olduğu için, yerdekilerin fiilleri tümüne birden nisbet edilmiştir. Bu tıpkı, o işi onlardan bir grup yaptığı halde, "Falancaoğulları şöyle yaptılar" denilmesi gibidir.

İmdi şâyet, "Âyet, gaybı bilmenin sadece Allah'a mahsus olduğunu, kulların ise, buna dair hiçbir şey bilemediklerini, onların öldükten sonra dirilmelerinin ve ayağa kaldırılmalarının zamanının da, gayblar cümlesinden olduğunu, fakat o insanların bunun farkında olmadıklarını bildirmek için getirilmiştir. Binâenaleyh, bilme sebep ve vasıtalarının sağlamlığına ve onların bunu bilebilme imkânına sahip olmalarına rağmen, müşrikleri öldükten sonra dirilmeyi inkârla vasfetmek, bu manaya daha nasıl uygun düşer?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak, sanki, "Varlığına apaçık delillerin delâlet ettiği ahiretin varlığı hususunda şüphe ederlerken, daha nasıl gaybı bilecekler? Binâenaleyh, bu kadar apaçık şeylerden habersiz olan kimse, daha nasıl, her şeyden daha kapalı ve daha gizli olan gaybı bilebilecektir?" demek istemiştir.

2) Onların bu konudaki ilimlerini, "sağlamlık"la nitelemek, onlarla alay etmek içindir. Bu tıpkı senin, en cahil insana, alay etmek için, "ne acaip âlimsin?" demen gibidir. Bu, onların, kendisine ileten yol apaçık olan bir şeyin varlığı hususunda şüphe etmelerinden dolayıdır.

3) اَدْرَكَ , "sona erdi, son buldu" demektir. Bu senin, اَدْرَكَتِ الثَّمَرَةُ "Meyve olgunlaştı, sona erdi" sözünden türetilmiştir. Çünkü, meyvenin bu noktaya varmasıyla, yok olması da başlamış olur.

Hasan el-Basrî, bu ifadeye "Onların ilimleri izmihlâle uğradı ve art arda yok olup gitti" anlamını vermiştir ki, bu ifade, "art arda yok olup

gittiler" anlamına gelen, "تَدَارَكَ بَنُو فُلَانٍ" (Tedâreke benû fülânin) ifadesinden alınmıştır.

İstifhâm hemzesiyle, "أَأَدْرَكَ" şeklinde okuyanların kıraatinin izahına gelince, bu, onların ilimlerinin olgunlaşmasını inkâr etme tarzında olan bir okuyuştur. "اَمْ اَدْرَكَ" ve "اَمْ تَدَارَكَ" şeklinde okuyanların kıraati de böyledir. Çünkü bu ifadelerin başındaki "اَمْ" ve "بَلْ" istifhâm hemzesi anlamında olan "اَمْ"dir.

"بَلٰى اَدْرَكَ" şeklinde okuyanlara gelince, böyle okuyan kimse, Cenâb-ı Hakk'ın *"bilmezler"* (وَمَا يَشْعُرُونَ) ifadesinden sonra "بَلٰى"yi getirince, o zaman bunun manası, "evet, bunun farkına varırlar" demek olup, sonra da bu farkına varma işini, bu bilginin hiç olmadığını ifade eden bir istihzâ tarzında, *"Onların ahiret hususundaki ilimleri olgunlaşıp kemâle ermiştir, (öyle mi?)"* diyerek açıklamıştır. Buna göre, bu şekilde okuyan sanki onların âhiretin ne zaman olacağına dair bilgi ve bilinçleri; onların o ahireti bilmeyişleridir. Böylece bu söz, daha beliğ bir biçimde bilmeyi nefyetmiş olur.

Bu kelimeyi, istifham şeklinde "بَلٰى اَاَدْرَكَ" şeklinde okuyanlara göre mana, "Evet ya, onlar ne zaman diriltileceklerini bilirler" şeklinde olup, sonra o, bu istifhamla, onların ahireti bilmediklerini kastetmiş olur. O, onların ahireti bilmediklerini belirttiğinde ve yine o, onların, ahiretin varlığına dair bilgilerinin mevcut olmadığını söylediğinde, onlarda âhiretin ne zaman olacağına dair bilgi de meydana gelmemiş olur. Eğer sen, "Bu âyetteki üç "idrâb"ın, (yani "öyle değil böyle" demenin) manası nedir?" dersen ben derim ki, bu onların, bu konudaki derecelerini ve mertebelerini beyandır. Çünkü Cenâb-ı Hak onları ilk önce, öldükten sonra dirilmenin vaktini bilmemekle vasfetmiş, daha sonra, kıyametin olacağını da bilmediklerini belirtmiş, bunun peşinden onların şek ve şüpheleri için de şuursuzca hareket ettiklerini bildirmiş, daha sonra da en kötü vasıfla nitelemiştir ki, bu da onların kör olduklarını belirtmesidir. Burada şöyle bir nükte de bulunmaktadır: Allahu Teâlâ, ahireti, onların körlüklerinin başlangıcı kabul etmiştir. İşte bundan dolayı "عَمُونَ" kelimesini "**an**" ile değil de, ibtidâ ifade eden "**min**" ile müteaddî kılmıştır. Onların ahireti ve cezayı inkâr etmeleri, onları adeta hayvanlar haline getiren şeydir.

Ahireti İnkâr Karşısında Allah'ın Hilmi

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا وَاٰبَآؤُنَآ اَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ وَاٰبَآؤُنَا مِنْ قَبْلُ اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْ سِيرُوا۟ فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِى ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧١﴾ قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِى تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾ وَمَا مِنْ غَآئِبَةٍ فِى السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٧٥﴾

"Küfredenler dediler ki: "Biz ve atalarımız toprak haline geldikten sonra mı, hakikaten biz mi kabirlerimizden çıkarılacağız? Andolsun ki, bu tehdit bize yapıldığı gibi, daha önce atalarımıza da yapıldı. Bu, evvelkilerin düzme yalanlarından başka bir şey değildir." De ki: "Yerde gezin, dolaşın da, mücrimlerin sonu nice olmuştur, görün." Sen onlara karşı tasalanma. Kurmakta oldukları tuzaklardan dolayı da darlıkta olma. Onlar, "Bu va'd ne zamandır? Doğru sözlü kimseler iseniz, (söyleyiniz?)" derler. De ki: "Çabuk gelmesini istemekte olduğunuz o azabın bir kısmı, ensenize binmek üzeredir. Şüphesiz ki senin Rabbin insanlara karşı fazla kerem sahibidir. Ama onların çoğu şükretmezler. Senin Rabbin, onların sinelerinin saklamakta olduğunu da, açıklayageldiklerini de muhakkak biliyor. Yerde ve gökte hiçbir gâib müstesnâ olmamak üzere, hepsi apaçık bir kitaptadır" (Neml, 67-75).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki, Allahu Teâlâ, yaratılışın durumundan bahsedince, bundan sonra da, meâdin durumundan bahsetmiştir. Zira meâd hususundaki şüpheler, Allah'ın kudretinin veya ilminin mükemmel oluşu hususundaki şüpheden kaynaklanmaktadır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün mümkinâta kâdir ve her türlü mâlûmatı bilen bir zât olduğu sabit olunca, O'nun, mükelleflerden

her birinin bedeninin cüzlerini, diğerinin bedeninin cüzlerinden ayırabileceği kesinleşmiş olur. Yine, O'nun, yeniden bir araya getirip, getireceği o şeylere hayat vermeye muktedir olduğu kesinlik kazanmış olur. Bunun mümkün olduğu sabit olunca, haşr ile ilgili sözün doğruluğu da sabit olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu iki temel kaideyi bu âyetten önceki yerlerde beyân buyurunca, pek yerinde olarak bu âyet-i kerimede bu hususu tekrarlamamış, sadece, onların, toz-toprak olduktan sonra yeniden canlı hale getirileceklerine dair hayrete düştüklerini ve bunu, şu iki yönden tenkit ettiklerini nakletmiştir:

1) Onların, لَقَدْ وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ وَاٰبَاؤُنَا *"Andolsun ki, bu tehdit bize yapıldığı gibi, daha önce atalarımıza da yapıldı."* şeklindeki sözlerinin ifade ettiği hususdur. Yani, "Bu, bize denildiği gibi bizden öncekilere de söylenen bir sözdür. Ama, bunun herhangi bir neticesi ortaya çıkmamıştır. O halde bu, evvelkilerin düzme yalanlarındandır" demektir. Onlar, bu sözleriyle bunun aslı esası olmayan haberlerden olduğunu kastetmişlerdir.

Eğer, "Burada, لَقَدْ وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ وَاٰبَاؤُنَا *"Andolsun ki, bu tehdit bize yapıldığı gibi, daha önce atalarımıza da yapılmıştır"* buyurulmuşken, başka bir âyette de, "لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَاٰبَاؤُنَا هٰذَا" denilmiştir. (Yani mananın aslı aynı kalmakla beraber "**hâzâ**" işaret zamirinin yeri değiştirilmiştir. Aralarındaki fark nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bir ifadeyi başa almak, onun esas maksat olduğunu, ve sözün de sırf bunun için söylendiğini gösterir.

Sonra, Cenâb-ı Hak, bu iki asla delâlet eden delilleri beyan edince, bu iki aslı iyice anlayıp ihata eden kimsenin haşir ve neşrin doğruluğunu bilip anlayacağı açık ve aşikâr bir hal olduğundan, böylece onların bunlardan yüz çevirdiği ve onları iyice düşünmediği sabit olmuş olur. Bu yüz çevirmenin sebebi ise, dünya sevgisi, riyaset, mevki-makam tutkusu ve de başkasına itaat etmemedir. İşte bundan dolayı, pek verinde olarak Cenâb-ı Hak, dünyanın fani ve geçici olduğunu önemle belirtmiş ve قُلْ سِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ *"De ki: "Yerde gezin, dolaşın da, mücrimlerin sonu nice olmuştur, görün"* buyurmuştur. Burada iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, "كَيْفَ كَانَتْ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ" buyurmamış da, "كَانَ" buyurmuştur?

Cevap: Çünkü "عَاقِبَةٌ" kelimesinin müennesliği hakîki değildir. Bir de, mana, كَيْفَ كَانَ آخِرُ اَمْرِهِمْ *"Onların işlerinin sonu nice oldu"* şeklindedir.

Kâfir Yerine Mücrim Denilmesinin İzahı

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, "Kâfirlerin sonu nice olmuştur?" buyurmadı?

Cevap: Bu ifadenin amacı, bütün mücrimlerin korkutulmasıdır.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in Teselli Edilmesi

Sonra Cenâb-ı Hak, Peygamberi'ne, bu kâfirlerden karşılaştığı kötülüklere direnip dayanmasını emretmek üzere şöyle buyurmuştur: وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِى ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ *"Onlara karşı fenalanma. Kurmakta oldukları tuzaklardan dolayı da darlıkta olma..."* Böylece Cenâb-ı Hak bu cümlede, onların inkârları sebebiyle Hz. Peygamber'in üzülmemesini ve onlardan gelecek şeylerden korkmamasını aynı anda zikretmiştir. Bu da adeta, onlara karşı kendisine yardım edeceğini tekeffül etme gibi olmuştur.

"وَلَا تَكُنْ فِى ضَيْقٍ" cümlesindeki "**dayk**", "kalb sıkışıklığı ve darlığı" manasına gelir. Arapçada, ضَاقَ الشَّىْءُ "o şey daraldı, sıkıştı"; "ضَيْقًا" ve "ضِيقًا" (Daykan - dîkan) denilir. "**Dayk**" kelimesi, "**dayyık**" kelimesinin şeddesiz okunuşudur. Burada, "Onların hile ve tuzaklarından ötürü, dar ve sıkıcı bir iş içinde olma" manasının kastedilmiş olması da mümkündür.

İkinci izah şekli ise şöyledir: Kâfirler, *"Bu va'd ne zamandır?"* demişlerdir. Onların *"Doğru sözlü kimseler iseniz"* şeklindeki ifadeleri, onların önceki sözü alay etme üslûbuyla zikrettiklerine delâlet eder. Cenâb-ı Hak da buna, عَسٰى اَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِى تَسْتَعْجِلُونَ *"Çabuk gelmesini istemekte olduğunuz o azabın bir kısmı, ensenize binmek üzeredir"* diyerek cevap vermiştir. Bu, Bedir gününün azabıdır. Tıpkı, وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ *"Kendinizi tehlikeye atmayın"* (Bakara, 195) âyetindeki bâ harf-i-cerri gibi, buradaki "**leküm**"de bulunan lâm, te'kîd etmek için ziyade kılınmıştır. Yahut da "رَدِفَ" fiili "lâm" ile teaddî eden bir fiil manası içerdiği için, bu "lâm" gelmiştir. Meselâ, "Size uydu ve size bitişti, yetişti" anlamına gelen "دَنَا لَكُمْ وَاَزِفَ لَكُمْ" (Denâ leküm ve ezife leküm) tabirleri gibi. **A'rec** ise bu kelimeyi, "ذَهَبَ" vezninde olmak üzere "**redefe**" şeklinde okumuştur ki, bunlar iki ayrı kullanıştırlar, ama kesreli olarak "**redife**" daha fasihtir. Burada iki bahis bulunur:

Allah Hakkında Asâ (Ola ki) Tabirinin İzahı

Birinci bahis: Muhakkak ki, عَسٰى "ola ki" ve لَعَلَّ "belki" ifadeleri, hükümdarların

vaad ve vaîdlerinde, o şeyin kesin olarak doğruluğuna delâlet ederler. Onlar bu ifadeleri kullanmakla, kendi saygınlık ve vakarlarını göstermek

ve düşmanlarının, ellerinden kaçamayacaklarına emin oldukları için, intikam almak için acele etmeyeceklerini anlatmak isterler. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın vaadi ve vaîdi de bu ifadelerin üslûbuna göre cereyân etmektedir.

Allah'ı Görmekten Mahrumluk Ateşten Beterdir

İkinci bahis: Aklî deliller ile sabit olmuştur ki, ru'yetullahtan mahrum bırakılma azabı, ateş azabından daha şiddetlidir. Bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak, *"Hayır! Şüphesiz ki onlar o gün Rablerinden kesin olarak mahrumdurlar. Sonra onlar muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme gireceklerdir"* (Mutaffifîn, 15-16) buyurmuş, böylece mahrûmiyeti, cehennem ateşinden önce zikretmiştir. Sonra onlar, şu anda da mahrum bırakılmışlardır. Böylece azâbın sebebi, eksiksiz meydana gelmiştir. Ancak şu var ki, dünya ve lezzetleriyle meşgul olmak, bu acı ve elemi duymaya mâni gibidirler. Tıpkı, kendisine ateş dokunmuş olan uyuşuk bir uzvun hissetmeyişi gibi. Zira, elem ve acının sebebi şu anda mevcuttur, ancak ne var ki, bir engel bulunduğundan, bu elem ve acı hissedilmemektedir. Ama engel ortadan kalkınca, belâ ve mihnet büyüyecektir. İşte burada da böyledir. Beden ortadan kalkınca, mahrûmiyetin acı ve azabı büyük olacaktır. Cenâb-ı Hakk'ın "عَسٰى اَنْ يَكُونَ" ifadesi buna göre, "Bunu iktizâ eden ve buna müessir olan şeyler mevcut. Onun tamamı da ölümden sonra vukû bulacaktır" demek istemektedir.

Hemen Cezalandırmamanın İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hemencecik azaplandırmamasının sebebini açıklamış ve şöyle buyurmuştur: وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ *"Şüphesiz ki senin Rabbin insanlara karşı fazl-u kerem sahibidir..."* **"Fadl"** kelimesi, lütuf ve ihsanda bulunma anlamına gelir. İfadenin manası, "Muhakkak ki O, onlara, akıbetini geciktirmek suretiyle lütuf ve ikramda bulunandır. Ama onların ekserisi bu nimeti anlamaz ve onun şükrünü eda etmez" şeklindedir. Bu âyet, "Allah'ın kâfirlere karşı bir nimeti bulunmamaktadır" diyen kimsenin görüşünü iptal eder.

Gizli Olanın Aşikârdan Önce Zikredilmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların kalplerinde bulunan şeylere muttali olduğunu beyan ederek وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ *"Senin Rabbin, onların sinelerinin saklamakta olduğunu da, açıklayageldiklerini de muhakkak biliyor"* buyurmuştur. Burada aklî bir bahis bulunmaktadır ki, o da şudur: Cenâb-ı Hak, sinelerin sakladığı şeyleri bilmesini, açıklaya geldikleri

şeyleri bilmesinden önce zikretmiştir. Bunun sebebi şudur: Sinelerin gizlediği şeyler, istekler ve temayüllerdir. Bunlar ise, açığa vurdukları şeylerin (arka plandaki) sebepleridir. Berikiler ise, uzuvların amel ve davranışlarıdır. "İlleti bilmek, bu illete bağlı olanı bilmenin de illetidir." İşte, buradaki takdimin sebebi budur. Bu kelime "**tekunnu**" seklinde de okunmuştur. Arapçada, "onu gizledim ve örttüm" anlamında, "كَنَنْتُ الشَّيْءَ وَاَكْنَنْتُهُ" (Kenentü'ş-şeye ve eknentuhû) denilir. Buna göre bu ifade, "Allahu Teâlâ, onların Allah'ın Resûlü'ne düşmanlık yapmak ve tuzaklar kurmak kabilinden gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir" anlamına gelir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ *"hiçbir gâib müstesnâ olmamak üzere..."* ifadesine gelince, **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Gâib olan ve gizli kalan şey, "غَائِبَةٌ" ve "خَافِيَةٌ" (gâib ve hâfiye) olarak isimlendirilir. Buradaki tâ'lar ise, bu kelimelerin sıfat olmayıp, isim olduklarını ifade etmek için gelmiş olup, "**akibet, âfiyet, natîha** (sürülmüş hayvan), **zebîha** (kesilmiş hayvan) ve **remiyye** (oklanmış, taşlanmış)" kelimelerindeki tâ'lar gibidir. Bunların iki sıfat olup, tâ'ların ise, mübalağa için getirilmiş olması da caizdir. Bu tıpkı Arapların, وَيْلٌ لِلشَّاعِرِ مِنْ رِوَايَةِ السُّوءِ"Kötü olanı çokça anlatmasından dolayı, yazıklar olsun şaire!" ifadesindeki "rivâyet" kelimesinin tâ'sının mübalağa ifade etmesi gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Son derece gizli ve saklı bile olsa, hiçbir şey yoktur ki, Allah onu bilip, ilmiyle ihâta etmiş ve mahfûz olan, apaçık olan, kendisine bakan melekler için aşikâr ve zahir olan Levh-i Mahfûz'a kaydetmiş olmasın."

Kur'ân Rahmeti

إِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَقُصُّ عَلٰى بَنِيٓ إِسْرَآءِيلَ اَكْثَرَ الَّذِى هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾ وَإِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِى بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِۦ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٧٨﴾ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ ۖ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ ﴿٧٩﴾ إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَآءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿٨٠﴾ وَمَآ اَنْتَ بِهَادِى الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ ۖ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

"Şüphesiz ki bu Kur'ân, İsrâiloğullarına, hakkında kendilerinin ihtilaf edegeldikleri şeylerin pek çoğunu açıklar. Hakikaten o, mutlak bir hidâyettir, mü'minler için de bir rahmet... Muhakkak

ki senin Rabbin onların arasındaki hükmünü yerine getirecek. O, mutlak galiptir, hakkıyla bilendir. O halde sen, Allah'a güvenip dayan. Çünkü sen apaçık bir hak üzerindesin. Zira, şüphesiz ki sen ölülere duyuramazsın. Arkalarını dönmüş kaçarlarken sağırlara da sesini işittiremezsin. Ve sen o körleri sapıklıklarından ayırıp hidâyet veremezsin. Sen âyetlerimize iman edecek kimselerden başkasına (söz) dinletemezsin. İşte Müslüman olanlar onlardır." (Neml, 76-81).

Kur'ân'ın Mu'cizliğine Dair

Bil ki Cenâb-ı Hak, mebde' ve meâdı ispat etmeye dair sözünü tamamlayınca, bunun peşinden nübüvvetle ilgili açıklamaya geçmiştir. Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat hususunda en büyük dayanak Kur'ân olunca, pek yerinde olarak, önce Kur'ân'ın birkaç bakımdan mu'cize olduğunu beyan etmiştir:

1) Kur'ân'da zikredilen kıssalar, Hz. Peygamber'in bir ümmî olduğu, hiçbir âlimle bir araya gelmemiş olduğu, asla ilim ve öğrenmeyle meşgul olmadığı bilindiği halde, **Tevrât** ve **İncil**'de bulunanlara uygundur, öyleyse Kur'ân ancak, Allah tarafından gönderilmiş demektir. Âlimler, onların ihtilaf ettikleri şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler, bu cümleden olmak üzere bazıları, "Allah bununla, hakkında ihtilaf edip ayrıldıkları hususları kastetmiştir" derken, diğer bazıları da, "Allah bununla, bazılarının yaptığı tahrifi kastetmiştir" demiştir. Diğer bazıları da şöyle demiştir: "Hayır, bununla, peygamberlerin haberlerini murat etmiştir." Doğruya yakın olanı, birincisidir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hakikaten o, mutlak bir hidâyettir, mü'minler için de bir rahmet..."* ifadesi... Çünkü, bazı kimseler şöyle demiştir: "Biz Kur'ân'ı iyice düşündüğümüzde, onda tevhide, haşre, nübüvvete, Allah'ın sıfatlarının açıklanmasıyla O'nun celâl ve azâmetinin vasfına dair öyle aklî deliller buluruz ki, bunu başka hiçbir kitapta bulamayız. Yine onda, akla mutabık ve ona uygun yasalar bulur, onun, her türlü tenakuz ve tutarsızlıktan uzak olduğunu görürüz. İşte böylece o, bu cihetlerden bir rahmet ve hidâyettir. Yine biz, beşerî hiçbir kuvvetin, böylesi bir kitap te'lif etmeye güç yetiremediğini görürüz. Böylece de biz, onun ancak Allah katından olduğunu iyice anlamış oluruz. İşte Kur'ân, bu cihetten bir mu'cize olmuş olur.

3) Kur'ân fesâhat bakımından, insanların kendisine muarazada bulunamayacakları bir dereceye ulaşmış olduğu için, mü'minler için bir rahmet ve hidâyettir. Bu ise, bir mu'cizedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin doğruluğuna delâlet etmek üzere bir mu'cize olduğunu beyan edince, bundan sonra şu iki hususu zikretmiştir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ *"Muhakkak ki senin Rabbin onların aralarındaki hükmünü yerine getirecek. O mutlak galiptir, hakkıyla bilendir"* ifadesi... Bundan murat şudur: "Kur'ân-ı Kerim her ne kadar, İsrâiloğulları'na, ihtilaf ettikleri çoğu şeyi anlatıyor ise de, ancak ne var ki sen, onlara uyma, onların kaydı altına girme. Çünkü Rabbin, onlar arasında hükmedecek olandır. Yani, "isâbet edenle etmeyen arasında..." Bu ifade, kâfirler için bir men ifadesidir. Bundan ötürü "وَهُوَ الْعَزِيزُ" buyurulmuştur. Yani, "karşı konulamayan gâlib ve azîz; hükmettiğini bihakkın bilen, alîm ve ancak, Hak olan."

İmdi, eğer "Kazâ ve hüküm, aynı manadadırlar. O halde, *"hükmünü yerine getirir"* ifadesi, "kazâsıyla hükmeder, hükmüyle hükmeder" demek gibi olur" denilirse, buna şöyle cevap verilir: "بِحُكْمِهِ" ifadesinin anlamı, "Kendisiyle hükmettiği şey ile" demektir ki, bu O'nun adaletidir. Zira Allah ancak adâletle hükmeder. Yahut da O, bununla "hikmetler" anlamını murat etmiştir ki, bunu "hikmet" kelimesinin çoğulu olarak "بِحِكَمِهِ" (bi hikemihî) şeklinde okuyan kimsenin kıraatine delâlet eder.

b) Allahu Teâlâ Hz. Peygamber'e, risâlettin hücceti zuhur ettikten sonra, Allah'a tevekkül etmesini, Allah'ın düşmanlarına iltifat etmemesini, peygamberlik görevlerini ifa ederken sağlam bir kalple başlamasını emretmiş ve ona, *"Allah'a güvenip dayan"* buyurmuştur. Sonra bunu da iki sebebe bağlamıştır:

1) O'nun, *"Çünkü sen apaçık bir hak üzerindesin"* cümlesi... Bunda, haktan yana olanın, Allah'ın yardımına layık olduğuna, onun asla yardımsız kalmayacağını beyan ve izahta bulunmaktadır.

2) O'nun, *"Zira, şüphesiz ki sen, ölülere duyuramazsın"* ifadesi... Bunun, tevekkülün sebep ve gerekçesi kılınmış olması güzeldir. Çünkü insan, bir kimseden bir şeyler almayı umduğu sürece, o, kalbinde ona karşı muhalefet etme gücü bulamaz. Ondan olan beklenti ve ümidini kestiğinde ise, kalbinde ona muhalefet hususunda güç ve kuvvet bulur. O halde Cenâb-ı Hak, onların ölüler sağır ve körler gibi olduklarını, böylece de onların

anlamayan, duymayan, hakkı görmeyen kimseler olduğunu beyan etmek suretiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'in onlar hakkında beklentisini kesmek istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dini olduğu gibi ortaya koymasına dair, kalbini kuvvetlendiren sebep de işte budur.

Eğer: "Âyetteki *"arkalarını dönmüş kaçarlarken..."* cümlesinin manası nedir?" denilirse buna şöyle cevap verilir: Bu, sağırların durumunu te'kiddir. Çünkü sağırlar, haktan sırt çevirmek suretiyle, ona ileten vesilelerden uzaklaşınca, onun sesini idrak etmekten de o nispette uzak olurlar.

Cenâb-ı Hakk'ın, اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا *"Sen âyetlerimize iman edecek kimselerden başkasına (söz) dinletemezsin"* buyruğuna gelince bu, "Senin, ancak Allah'ın, âyetlerine iman edeceklerini, O'nu tasdik edeceklerini bildiğin kimselere işittirebilmen mümkündür ki, bunlar, Müslümanlardırlar; yani ihlâslı ve samimi mü'minlerdir" demektir. Ki bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın "بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهٗ لِلّٰهِ" (Bakara, 112) beyanı kabilinden olup, "O kimse dirisini, ölüsünü, zâtını Allah'a teslim etti, yani O'na has kıldı, özge kıldı" demektir.

Kıyamet Alâmeti

وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَآبَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾ حَتّٰٓى اِذَا جَآءُو قَالَ اَكَذَّبْتُمْ بِاٰيَاتِى وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا عِلْمًا اَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا الَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

"İlahî hüküm haklarında vâkî olduğu zaman, yerden bunlar için bir dâbbe çıkarırız ki, bu, onlara insanların âyetlerimize yakînen inanmadıklarını söylerler. O gün her ümmetin âyetlerimizi yalan sayanlarından bir cemaati toplayacağız. Artık onlar tevkif olunacaklar. Nihâyet (hesap yerine) geldikleri zaman, (Allah) buyuracak ki: "Siz benim âyetlerimi, onları hiçbir bilgi ile kavramadığınız halde, yalanladınız ha! (Âyetlerimi okumadıysanız) ne yapmış sayılırsınız ki?" Zulüm etmeleri sebebiyle üzerlerine o hüküm vâki olmuştur. Artık onlar söz de söyleyemeyecekler. İçinde sükûn bulmaları için geceyi, aydınlıkla gözlerini açmaları için

gündüzü yarattığımızı görmediler mi? Bunda, iman edecek kimseler için elbette kat'î ibretler vardır" (Neml, 82-86).

Bil ki Allahu Teâlâ, kesin delillerle kudret ve ilminin kemâlini anlatmış, sonra bunlara haşrin (dirilişin) mümkün olduğu meselesini dayandırmış, sonra Kur'ân'ın mu'cize oluşundaki yönü ortaya koymuş, sonra buna dayalı olarak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğini anlatmış, sonra bu âyetlerde de, kıyametin kopuşunun mukaddimelerinden (alâmetlerinden) bahsetmiştir. Cenâb-ı Hak bu konudaki sözü, peygamberlik müessesesini ispattan sonraya bırakmıştır. Çünkü bu şeyler ancak, sâdık bir peygamberin sözü ile bilinebilir. Bu, son derece güzel bir sıralamadır.

Dâbbetu'l-Arz

Bil ki Allahu Teâlâ, bazen kıyametin kopmasına alâmet olan şeyleri, bazen de kıyamet koptuğunda meydana gelecek işleri zikretmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, kıyamet alâmetlerinden olarak önce, "dâbbetü'l-arz"dan bahsetmiştir. İnsanlar bu hususta birkaç açıdan izah yapmışlardır:

1) Bunun cisminin miktarı (büyüklüğü) hususunda... Bir hadis-i şerifte, onun yetmiş zirâ uzunluğunda olduğu ifade edilmiştir. Yine onun başının bulutlara değdiği de rivâyet edilmiştir. **Ebu Hureyre** (r.a)'den, onun iki boynuzu arasındaki mesâfenin, bir süvarinin bir fersahta (konakta) olabileceği kadar olduğu rivâyet edilmiştir.

2) Bunun, yaratılışı (şekli şemâili) hususunda... Onun dört ayağı, yumuşak tüyleri, kanatları olduğu rivâyet edilmiştir. **İbn Cüreyc** onu şöyle anlatmıştır: "Başı, öküz başı; gözü, domuz gözü; kulağı, fil kulağı; boynuzu, deve boynuzu; göğsü, aslan göğsü; rengi, kaplan rengi; böğrü, sığır böğrü; kuyruğu, koç kuyruğu; ayakları da deve ayağı gibidir."

3) Bunun, nasıl çıkacağı hususunda... **Hz. Ali** (r.a)'den, onun üç günde çıkıp büyüyeceği, insanların ona bakıp seyredeceği ve sadece üçte birinin (yer üstüne) çıkacağı rivâyet edilirken, **Hasan el-Basrî,** onun çıkışının üç günden sonra tamamlanacağı rivâyeti gelmiştir.

4) Bunun, çıkacağı yer hususunda... Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onun nereden çıkacağı sorulduğunda Hz. Peygamber (s.a.s) onun, Allah katında en kıymetli olan yerden, yani Mescid-i Haram'dan çıkacağını söylemiştir.

Yine bunun Safâ tepesinden çıkıp, insanlara Arapça konuşacağı da ileri sürülmüştür.

5) Bunun kaç defa çıkacağı hususunda... Rivâyet olunduğuna göre, bu şey, üç kez çıkacaktır. Önce, Yemen-i Aksa'dan (Yemenin en uzak cihetinden) çıkacak ve gizlenecek, kaybolacak. Sonra, bâdiyeden (çölden) çıkacak, sonra kaybolup, uzun müddet görünmeyecek. Ahali, Allah katında en kıymetli ve büyüğü olan Mescid-i Haram'da iken, onları, mescidin sağından, Mahzûmoğulları evlerinin hizasından, "Rükn" arasından çıkıp, insanları korkutacak. O zaman bazı insanlar korkup kaçacak, bir kısmı orada kalacak.

Bil ki Allah kitabı Kur'ân'da, bu anlatılanlardan hiçbirine açık bir delâlet yoktur. Eğer bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'den sahih bir hadis var ise kabul edilir, aksi halde bunlara iltifat edilmez.

Âyetteki "وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ" ifadesi ile, mutlaka ilgili bir söz (bir hüküm) kastedilmiştir. Bu da, o kâfirlerin tehdit edilmekte oldukları kıyametin kopuşudur. Kıyametin vâkî oluşundan maksat, gerçekleşmesidir. Bundan da murat, kıyametin yaklaşması ve alâmetlerinin ortaya çıkmasıdır. Âyetteki **"dâbbetü'l-arz'ın** manasını biraz önce anladın.

Hak Teâlâ'nın تُكَلِّمُهُمْ *"Onlara söyler..."* ifadesi, "yaralamak" manasına gelen "**kelm**" mastarından olarak, "**teklimuhum**" (onları yaralar) şeklinde de okunmuştur. Rivâyet olunduğuna göre, bu hayvan, Safâ'dan çıkacak ve kendinde **Hz. Musa** (a.s)'nın âsâsı ile, **Süleyman** (a.s)'ın mührü bulunacak. Mü'minlerin iki kaşı arasına, **Hz. Musâ** (a.s)'nın âsâsıyla vurup, beyaz bir çizik atmış olacak. Bu çizik, mü'minlerin yüzünün her tarafına yayılıp, bütün yüzü ak olacak. Kâfirin de burnuna yine bununla vurup, bir çizik atacak. O çizik, kâfirin bütün yüzüne bir siyahlık olarak yayılacak.

Bil ki bu ifadenin, "**teksir**" (çok çok yapma) vezninde olmak üzere, aynı kökten "تُكَلِّمُهُمْ" şeklinde olması da mümkündür. Nitekim Arapçada, "çok çok yaralıyor" manasında, "فُلَانٌ مُكَلِّمٌ" denilir. **Übeyy** (r.a), bunu "تُنَبِّئُهُمْ" (onlara haber veriyor) şeklinde okurken, **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a) bâ ile "تُكَلِّمُهُمْ بِأَنَّ..." şeklinde okumuştur. Bunun, meksûre "**inne**" ile okunması, ya o hayvanın sözünü, yahut da Allah'ın sözünü nakletmek içindir. Böylece Cenâb-ı Hak, o hayvanın işte bunu söylemek için çıktığını açıklamıştır.

İmdi eğer: "Bu ifade, o hayvanın sözünü nakletme manasında ise, Cenâb-ı Hak nasıl, *"âyetlerimize"* demiştir?" denilirse, buna şöyle cevap veririz: "O hayvanın sözü, Allah'ın sözünün naklinden ibarettir. Yahut buradaki,

"âyetlerimiz..." ifadesi, "Rabbimizin âyetleri" manasındadır. Yahut da âyetlerin aslında Allah'a mahsus olduğu bilindiği için, Allah'ın âyetleri o hayvana nisbet edilerek ifade edilmiştir. Nitekim meselâ hükümdarın has adamları, atlar ve belde krala ait olduğu halde, "Bizim atlarımız ve beldemiz" derler. Kim buradaki elif-nûn maddesini, fetha ile okursa, bunu, harf-i cerr'in hazfinden dolayı yani, "بِأَنَّ النَّاسَ" takdirinde olarak böyle okumuş olur.

Hak Teâlâ'nın, *"O gün her ümmetin âyetlerimizi yalan sayanlarından bir cemaat toplayacağız..."* beyanına gelince, bil ki bütün bu âyetin anlattıkları, kıyametin kopmasından sonra olacak şeylerdir. O halde, bu âyette yer alan iki "**min**" edatı arasındaki fark, birincisinin "teb'iziyye", ikincisinin beyaniyye olmasıdır. Bu ikincisi tıpkı, "فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ" (putlardan) ifadesindeki "**min**" gibidir.

Hak Teâlâ'nın فَهُمْ يُوزَعُونَ *"Onlar tevkif olunacaklardır..."* ifadesi, "onların ilkleri, sonlarını beklemeleri için durdurulacak, böylece bir araya toplanacak ve hep birlikte cehenneme, tepetaklak atılacaklardır" demektir. Bu, onların çokluğundan ve kapladıkları alanın çok geniş oluşundan ötürüdür. Bu tıpkı, **Süleyman** (a.s)'ın ordusunun benzeri şekilde nitelendirilişi gibidir.

Âyetteki, *"Nihâyet (hesap yerine) geldikleri zaman (Allah) buyuracak ki: "Siz, benim âyetlerimi yalanladınız ha!"* ifadesi ile, her ne kadar bazılarının dediği gibi, o peygamberlerin mu'cizeleri kastedilmiş olabilir ise de, bu *"âyet"* ifadesi ile, bütün âyetler ve mu'cizeler kastedilmiş de olabilir. Dolayısıyla bu ifadeye, Allah'ın bütün âyetlerini, veya onlardan en ufak bir şeyi inkâr eden diğer kâfirler de girer.

Hak Teâlâ'nın, وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا عِلْمًا *"Onları hiçbir bilgi ile kavramadığınız halde..."* ifadesinin başındaki "vâv", hâliyyedir. Buna göre Allahu Teâlâ sanki, "Siz, âyetlerimi hiç düşünmeden ve aslına götürecek bir tefekkürde bulunmadan, peşinen inkâr ettiniz" demektedir.

Âyetteki أَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"Ne idi o ısrarla yaptığınız...?"* ifadesinden murat, "Siz bu mühim işle meşgul olmadığınıza göre, daha ne yapacaksınız?" manası olup, Allah âdeta, "Bunun dışında her iş, sanki hiç yok gibidir" demek istemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o va'dedilen azabın, Allah'ın âyetlerini yalanlamaları sebebiyle onları çepeçevre sardığını ve konuşup mazeret ortaya koyamaz hale getirdiğini anlatmak üzere: *"Zulmetmeleri sebebiyle, üzerlerine*

o söz vâkî olmuştur" buyurmuştur ki, bu da, Hak Teâlâ'nın, *"Bu, onların konuşamayacakları bir gündür"* (Mürselât, 35) âyeti gibidir.

Gece ve Gündüzdeki Nimet

Daha sonra Allahu Teâlâ, onları kıyametin halleriyle korkutunca, imana sevk etmede ve küfürden sakındırmada etkili olsun diye, tevhide, haşre ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delil olacak bir cümle getirerek, *"İçinde sükûn bulmaları için geceyi, aydınlıkla gözlerini açmaları için gündüzü yarattığımızı görmediler mi?"* buyurmuştur. Bunun tevhide delâleti şu şekildedir: Aklen nûrun zulmete, zulmetin nûra çevrilişi, ancak yüce, kâhir bir kudretle olabileceği açıkça bilinebileceği bir husustur. Bu ifadenin haşre delaletinin izahı da şöyledir: Allahu Teâlâ'nın, anlatıldığı şekilde, nûru zulmete, zulmeti nûra çevirmeye kâdir olduğu anlaşılınca, bazen hayatı ölüme, bazen de ölümü hayata çevirmeye de kâdir olduğunun kalplerde anlaşılmasına mâni ne olabilir?

Bunun nübüvvete delâletinin izahı da şöyle yapılabilir: Allahu Teâlâ, mükelleflerin faydasına olsun diye, gece ile gündüzü art arda getirir, kısaltır, uzatır. Peygamberlerin mahlûkata gönderilmesinde de yine büyük faydalar vardır. O halde, onların bu faydalarından dolayı, insanlara gönderilmiş olmasına ne mâni var? Böylece bu tek ifadenin, kâfirlerin küfürlerinin ve ilahî azabı hak edişlerinin kaynağı olan, bu üç temelin doğruluğuna delil olmada, yeterliliği anlaşılır.

Bu âyetle ilgili şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Görme işinin, insanlara âit olduğu halde, "gündüz"e nisbet edilmesinin sebebi nedir?

Cevap: Bu vasfın, görmenin gündüz mükemmel ve tam oluşuna dikkat çekmek içindir.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, *"Sükûn bulmaları için geceyi..."* demiş de, aynı şekilde onda görebilsinler diye gündüzü" dememiştir?

Cevap: Çünkü gecede sükûnet, ondan beklenen asıl maksattır. Ama gündüz görme işi ise, asıl maksat olmayıp, dinî ve dünyevî birtakım menfaatleri elde etmeye sebeptir.

Hak Teâlâ'nın, *"Bunda, iman edecek kimseler için elbette kat'î ibretler vardır"* ifadesine gelince, her ne kadar bu âyetler herkes için bir delil ve ibret ise de, sadece mü'minler bunları kabul ettiği, -daha önce de belirtildiği gibi-, sadece onlar bundan istifade ettiği için, Cenâb-ı Allah sadece *"iman edecek kimseler için..."* buyurmuştur.

Kıyamet

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَآءَ اللّٰهُ وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾

"Sûr'a üfürüleceği gün, Allah'ın diledikleri müstesna, artık göklerde kim var, yerde kim varsa dehşetle korkmuştur. Her biri hor ve hakîr O'na gelmiştir" (Neml, 87).

Sûr Hakkında

Bil ki bu, kıyametin kopuşunun ikinci alâmetidir. *"Sûr'a üfürüleceği gün..."* ifadesi ile ilgili, birkaç izah var:

1) **Sûr,** boynuza benzeyen bir şeydir. **İsrâfil** (a.s), Allah'ın ismi ile ona üfleyecek, onu çalacaktır. İnsanlar, tabiatlarının-güçlerinin tahammül edemeyeceği bir şekilde olan bu sesi duydukları zaman, derhal dehşete kapılıp, düşüp ölecekler. Bu âyet aynen, *"O boru üfürülünce..."* (Müddessir, 8) âyeti gibidir. Bu izah, ekseri âlimlerin görüşüdür.

2) Bunun, ölülerin çağrılmasını anlatan bir temsil olması da câizdir. Çünkü onların kabirlerinden çıkışı, tıpkı borazanın sesini duyan askerlerin karargâhtan çıkıp toplanışı gibidir.

3) **Sûr** "sûret" kelimesinin çoğuludur. Sûr'a üfleme, süratlere (bedenlere) rûh üflenmesi tarzında düşünülmüştür. İfadenin zahiri buna delâlet ettiği için, birincisi doğruya daha yakın olup, buna mani herhangi bir şey de yoktur.

Herkesin Dehşete Kapılması

Âyetteki, فَفَزِعَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ *"artık göklerde kim var, yerde kim varsa dehşetle korkmuştur"* cümlesine gelince, bil ki, Cenâb-ı Hak "فَفَزِعَ" buyurdu da "فَيَفْزَعُ" buyurmadı; bu, dehşetli korkunun vaki olduğunu ve kesinleştiğini; mutlaka meydana geleceğini bildirmek içindir. Zira mazi fiil, işin meydana geldiğine ve kat'î olarak tahakkuk ettiğine delâlet eder. Burada kasdolunan ise, onların, sûra ilk üfürülme sırasındaki dehşetli korkularıdır.

O'nun اِلَّا مَنْ شَآءَ اللّٰهُ *"Allah'ın diledikleri müstesnâ..."* ifadesine gelince, bundan murat, Allahu Teâlâ'nın, kalbini sağlamlaştırmış olduğu meleklerdir.

Âlimler bunların, **Cebrâil, Mikâil, İsrâfil** ve ölüm meleği **(Azrâil)** olduğunu söylemişlerdir. Şehitler olduğu da söylenmiştir. **Dahhâk**'tan, hûrîler, cehennem bekçileri ve Arş'ı taşıyan melekler olduğu rivâyet edilmiştir. **Câbir**'den de, **Musa** (a.s)'nın da bunlardan olduğu, zira onun daha önce bir kere yere yıkıldığı nakledilmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Sûr'a üfürülmüş de, artık Allah'ın dilediklerî müstesna olmak üzere, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölmüştür"* (Zümer, 68) âyetidir. Bu konuda kesin bir haber olmayıp, kitap, mücmel olarak bir kısım kimselerin müstesna tutulduğuna delâlet etmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ *"Her biri hor ve hakir O'na gelmiştir"* ifadesine gelince, buradaki "اَتَوْهُ" (O'na geldiler) kelimesi, "اَتَاهُ" (O'na geldi) şeklinde; "دَاخِرِينَ" kelimesi de "دَخِرِينَ" (dehırîne) şeklinde okunmuştur. Fiilin çoğul sîgasıyla okunması, mâna cihetinden; müfret okunması ise lâfız cihetindendir. "**Dâhir**" ve "**dehir**" kelimeleri, zelil ve hor anlamına gelirler. Buradaki gelmenin manası ise, onların sûr'a ikinci üfürülüşten sonra durak yerine gelip hazır olmalarıdır. Bundan, onların Allah'a dönmeleri ve O'na boyun eğmelerinin kastedilmiş olması da caizdir.

Dağların Hareketi

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللهِ الَّذِيَ اَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ اِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾

"Sen dağları görür, onları yerinde durur sanırsın. Halbuki onlar, bulut gibi geçer gider. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" (Neml, 88).

Bil ki bu, kıyametin kopmasının üçüncü delilidir. Bu da, dağların yürütülmesidir. İnsanların, dağların hareketsiz sanmalarının sebebine gelince, çünkü büyük cisimler aynı yönde ve aynı keyfiyette hızlıca hareket ettirilseler, bunlara bakan kimse, onları duruyor zanneder. Halbuki onlar süratle yola devam etmektedirler.

صُنْعَ اللهِ *"Bu Allah'ın sanatıdır"* cümlesindeki "صُنْعَ" kelimesi, "وَعْدَ اللهِ" (Nisa, 122) ve "صِبْغَةَ اللهِ" (Bakara, 138) kelimeleri gibi, te'kid eden mastarlardandır.

Ancak ne var ki, bu kelimenin te'kid ettiği şey mahzuf olup, bu da "يَوْمَ يُنْفَخُ" ifadesini nasbeden kelimedir. Buna göre mana şöyle olur: "Allah, kendisinden başka hiç kimsenin güç yetiremeyeceği o şeyleri daha önce zikredince, bu sanatının da, sapasağlam, hikmet ve doğruluk üzere yapmış olduğu o şeyler cümlesinden olduğunu beyan buyurmuştur. **Kâdî Abdu'l-Cebbar,** "Bunda, kabîh (çirkin) olan fiillerin Allah'tan olmadığına dair bir delâlet bulunmaktadır. Aksi halde, bunları da sapasağlamlıkla (itkân) vasfetmiş olması gerekirdi. Fakat icmâ buna manidir..." demiştir ki, buna şöyle cevap verilir: İtkân (muhkem yapma) ancak, mürekkep şeylerde olur. Binâenaleyh, ârazların bununla vasfedilmesi imkânsızdır. Allah en iyisini bilir.

İşlerin Karşılığı

مَنْ جَآءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا ۚ وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ اٰمِنُونَ ﴿٨٩﴾ وَمَنْ جَآءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِى النَّارِ ۟ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

"Kim iyi (bir haslet)le gelirse, ona bundan daha iyi bir ödül vardır. Onlar o gün, korkudan emniyet içindedirler. Kim de fena bir amelle gelirse, yüzleri ateşe sürtülür. Ya siz yaptıklarınızın başkasıyla mı mukabele edileceksiniz?" (Neml, 89-90).

Bil ki Allahu Teâlâ, kıyametin alâmetlerinden bahsedince, sonra da, kıyametin kopması sırasında, mükelleflerin hallerini açıklamıştır. Buna göre, mükellef ya itaatkâr olur, ya da asî. İtaatkâr olana gelince, o iyilikle gelendir. Onun iki durumu söz konusudur:

1) Ona, getirdiğinden daha hayırlısı vardır ki, bu da sevap ve mükâfatıtır.

Maddî Zevk Taatten İyi Olabilir mi?

Buna göre şâyet, "Kulun getirdiği iyiliğe, Allahu Teâlâ'yı bilme, taatlerde ihlâs sahibi olma dahildir. Sevap, yani mükâfat ise, ancak yeme ve içmedir. O halde daha nasıl (cennette) yeme ve içmenin, Allah'ı bilip tanımadan daha hayırlı olduğu söylenebilir?" denilirse, buna birkaç bakımdan cevap verilir:

a) Dünyada meydana gelen nazarî bilginin sevabı, ahirette meydana gelecek olan, zorunlu marifet, Allah'ı bilmek ve Allahu Teâlâ'nın vech-i

kerîmine bakmanın verdiği haz ve lezzettir. Deliller de, mutlulukların en üstününün bu olduğuna delâlet etmektedirler. Şâyet âyet bu manaya hamledilmezse, yeme ve içmenin, marifetullah'tan daha hayırlı olması gerekir ki, bu, bâtıldır.

b) Mükâfat, sevap, kendisinin devamlı; amelin de sonlu olması sebebiyle, amel ve işten daha hayırdır. Çünkü amel, kulun fiilidir; sevap ise, Allahu Teâlâ'nın fiili.

c) "**Minhâ**"daki zamir cennete ait düşünülebilir. Buna göre "فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا" ifadesinin anlamı, "ona, o cihetten, yani cennet cihetinden gelen, hâsıl olan bir hayır vardır..." şeklinde olur.

Günahkâr Mü'minin Cezası

Bir **ikinci soruya** gelince, bu da şudur: "**el-Hasenetü**" kelimesi, ma'rife olan tekil bir kelimedir. Bunun, umûm ifâde etmeyip, aksine, sadece tek şeyin meydana geldiğini ifade edebildiği daha önce sabit olmuştu. Hal böyle olunca, biz bunu, durum bakımından en mükemmel ve en yüce haseneye hamledelim ki, bu da, imandır. Bundan dolayıdır ki **İbn Abbas,** "Kelime-i şehâdet, tekil olarak hasenenin ifade ettiği anlamlardandır" demiştir. Bu ise, iman ehlinin cezalandırılmayacağını kesin olarak söylemeyi gerektirir." Buna da şöyle cevap verilir: Buradaki "**hayır**", o mü'minin cezasının, ebedi ve muhalled olmamasıdır.

2) İtaatkâr kulun ikinci durumu ise, onların, her türlü dehşet ve korkudan emin olmalarıdır. Yoksa durum, bazılarının, "Kıyametin dehşeti, mü'min-kâfir herkese şamildir" şeklinde değildir. İmdi eğer, "Allahu Teâlâ, daha önce, *"artık göklerde kim var, yerde kim varsa, dehşetle korkmuştur..."* (Neml, 87) buyurmuştur. O halde daha nasıl, burada, korku nefyedilebilir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Duyulan ilk dehşet ve korku, vaki olan şiddet ve korku hissolunduğunda hiç kimsenin hali olmayacağı bir korkudur. Denildiği gibi, muhsin olan kimse, bu zararın kendisine ulaşmasından güvenlik içinde ise de, bu hal, şiddetli bir korku ve dehşetle aniden yakalayıverir; her ne kadar vakit izzet ve ikram vakti ise de, kişi çok korkmuş bir sîne ve titreyen bir kalp ile huzura girer. İkinci korkuya gelince, bu cezalandırılma korkusudur. Kıyametin dehşetlerinin müşahede edildiği sırada kişiye ârız olan korku ve ürperişten hiç kimse kurtulamaz. Buna delâlet eden haberler bulunmaktadır. Buna göre, öylesine şiddetli ve yoğun bir korku söz konusudur ki, bunu nitelemek mümkün değildir. Bu, cehennem korkusudur. "اَمِنَ" (emine-emin oldu) kelimesi, hem harf-i cer'le,

hem de harf-i cer'siz teaddî eder. اَفَاَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِ فَلَا يَاْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ *"Onlar artık, Allah'ın ihmalinden mi emin oldular? Fakat... Allah'ın ihmalinden emin olamaz"* (A'raf, 99) âyeti, harf-i cer'siz teâddi ettiğine bir örnektir. Bu, mutî kulların halini beyandır.

Seyyie: Burada Şirk

Asîlerin hâline gelince, bu da وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ *"Kim de fenâ (bir amelle) gelirse..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Buradaki "**es-seyyie**" kelimesinin şirk anlamına geldiği söylenmiştir. فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِى النَّارِ *"Yüzleri ateşte sürtülür.."* Bil ki, bütünden, yüz, kafa ve boyun ile bahsedilmiştir. Buna göre sanki, "ateşte sürtülürler... (bütün uzuvları)" denilmiştir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın فَكُبْكِبُوا *"Yüzleri koyun (cehennemin) içine atılmışlardır"* (Şuâra, 94) âyeti gibidir. Onların ateşe, yere kapaklanmış biçimde, yüzüstü yere atılacaklarını bildirmek için, burada, "yüz" ifadesinin zikredilmiş olması da caizdir.

Onun, هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"Ya siz, yaptıklarınızdan başkasıyla mı mukabele edileceksiniz?"* ifadesine gelince, burada, iltifat sanatının ve "قَالَ" maddesinin takdiriyle de yüzüstü, ateşe atılmaları sırasında olan söylenenin nakledilmesinin söz konusu olması caizdir.

Kur'ân'ı Bilmenin Önemi

اِنَّمَآ اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِى حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَىْءٍ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩١﴾ وَاَنْ اَتْلُوَا الْقُرْاٰنَ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهٖ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ اِنَّمَآ اَنَا مِنَ الْمُنْذِرِينَ ﴿٩٢﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهٖ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

"Bana ancak, bu beldenin Rabbine -ki O, burayı hürmetli kılmıştır- ibâdet etme emri verildi. Her şey O'nundur. Ayrıca bana Müslümanlardan olma ve Kur'ân okuma emri de verildi. Kim doğru yolu bulursa, o, kendi faydasına bulmuş olur. Kim de saparsa, de ki: "Ben sadece, fena hareketlerin korkunç akıbetini haber verenlerdenim." Ve "Allah'a hamdolsun" de. O, size âyetlerini gösterecek de, siz de bunları tanımayacaksınız. Rabbin ne yapacağınızdan gafil değildir" (Neml, 91-93).

Bil ki Allahu Teâlâ, mebde' ve meâdı, kıyametin alâmetlerini; kıyamet halkının sevap ve ikâb hususundaki hallerini açıklayınca, -ki bu, dinî asıllarını beyan etmekle alâkalı şeylerin en önemlileridir- sözünü, bu hoş hatimeyle bitirerek buyurdu ki: *"De ki, "ey Muhammed, bana bazı şeyler emredildi."*

1- "Ben, ibadeti sadece tahsis etmek, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamakla emrolundum." Allahu Teâlâ tevhîdin delillerini önce zikredince, böylece, Hz. Muhammed (s.a.s)'e sanki, o müşriklere, "Size zikrettiğim bu şekiller, şâyet sizin için tevhidi ifade etmeye yetmiyorsa, şüphesiz benim için tevhîdi ifade etmektedir. Siz bu daveti ister kabul edin, ister yüz çevirin, ben bu inanç üzere sebât edeceğim, onda şüpheye düşmeyeceğim..." demesini emretmiştir.

Sonra o, Cenâb-ı Hakk'ı iki vasıfla nitelemiştir:

a) O, bu beldenin Rabbidir. Bu belde, Mekke'dir. O, diğer beldeleri değil de, kendi ismini (Rab adını) bu şehre nisbet ederek, sadece Mekke'yi zikretmiştir. Çünkü Mekke, onun nezdinde beldelerin en sevgilisi ve en kıymetlisidir. Böylece ona, bu beldenin, nebisinin vatanı, vahyinin de indiği yer olduğuna delâlet edecek bir biçimde, ta'zim üslûbuyla işarette bulunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın الَّذِى حَرَّمَهَا *"Ki O, bunu hürmetli kılmıştır"* ifadesine gelince, bu ifade "الَّتِى حَرَّمَهَا" şeklinde de okunmuştur. Allah bu beldeyi, şu sebeplerden dolayı hürmetli olmakla vasfetmiştir:

1) Cenâb-ı Hak, orada hac yapan kimselere bazı şeyleri haram ve hürmetli kılmıştır.

2) Oraya sığınan kimse, emîndir, güven içinde olur.

3) Oraya ancak, zalim olan saygısızlık eder. Ağacı koparılmaz; avı avlanmaz, kovalanmaz... Bu böyle zikredilmiştir, çünkü Araplar, Mekke'nin saygın bir yer olduğunu kabul etmekte ve bu üstünlüğün, putlardan değil, aksine Allah'tan kaynaklandığını bilmekteydiler. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, "Sen ve sizler, bu nimetleri tekeffül edip verenin Allahu Teâlâ olduğunu bildiğine ve bildiğinize göre, ibadeti sırf Allah'a has kılmanız gerekmiştir.

b) O, Cenâb-ı Hakk'ı وَلَهُ كُلُّ شَىْءٍ *"Herşey O'nundur"* ifadesiyle vasfetmiştir. Ki bu, bu sûrede tevhîd konusunda ele alınmış olan, önceki delillere bir işaret olup, bu da, Allah'ın, bütün nimetlerin yaratıcısı olduğudur. Böylece Allah, yukarıda mufassal olarak verdiği şeyleri, burada icmâlen zikretmiştir. Bu tıpkı, bir kralı, kuvvetle nitelemek isteyen ve ondan sonra da,

ayrıntılı biçimde onun niteliklerinden bahsederek, en sonunda da, "Bütün dünya onun, herkes de ona itaat içindedir" demesi gibidir.

2- Ona, Müslümanlardan olmasını emretmiştir.

3- Ona, onlara Kur'ân okuması emredilmiştir. Andolsun ki, Hz. Peygamber (s.a.s), bütün bunları, en mükemmel biçimde yerine getirmiştir. Binâenaleyh, "Kim, daha önce geçen bu üç meselede, yani tevhid, haşr ve nübüvvet meselesinde hakkı kabul eder, doğru yolu bulursa, o yolu, kendi faydasına bulmuş olur. Yani, onun ihtidâ etmesinin faydası, kendisine yöneliktir. Kim de saparsa, bana bir günah yok. Çünkü ben, ancak uyarıcı olan bir peygamberim.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu sûreyi, son derece güzel bir hâtime ile bitirmiştir ki, bu da onun, "Bana verdiği ilmi, hikmet ve nübüvvet nimetlerine mukabil, yahut da, beni risâlet görevini yerine getirmeye ve inzâra muvaffak kılmasına mukabil, Allah'a hamdolsun" demesidir. *"O size, kesin âyetlerini gösterecek, siz de onu anlayacaksınız,"* ama ne var ki, bu anlayışınız imanınızın size fayda vermeyeceği bir zamanda olacak. وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ *"Rabbin ne yapacağınızdan gafil değildir."* Çünkü amel eden kimseleri ödüllendirmek Allah'a aittir. Allah en iyisini bilendir.

Allah'a hamd ü senalar; ümmî Resûlüne, âline ve ashâbına, mü'minlerin anneleri olan ezvâc-i tahiresine, kıyamete kadar güzellikle onlara tâbi olanlara salât ü selâmlar olsun ki, bu sûrenin tefsiri tamamlanmıştır.

***

KASAS SÛRESİ

“اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ” (52.) âyetinden “لَا نَبْتَغِى الْجَاهِلِينَ” (55.) âyetine kadar olan kısım hariç, bütün sûre Mekkî'dir.
Sadece “اِنَّ الَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ” (85.) âyetinin Medenî olduğu da söylenmiştir. Sûre, 87 veya 88 âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Musa (a.s)'nın Misyonu

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَإِ مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِى الْاَرْضِ وَجَعَلَ اَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَآئِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ اَبْنَآءَهُمْ وَيَسْتَحْيٖ نِسَآءَهُمْ اِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾ وَنُرِيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِى الْاَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ اَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ ﴿٥﴾ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ وَنُرِىَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾

"Ta, sîn, mîm. Bunlar, apaçık bildiren kitabın âyetleridir. Musa ile Firavun haberinden bir kısmını, iman edecek bir zümre için, hak olarak sana okuyacağız. Hakikat, Firavun yeryüzünde büyüklük taslamaya kalktı, ora ahalisini fırkalar haline getirdi. Onlardan bir zümreyi zaafa uğratıyor, bunların oğullarını boğazlıyor, kızlarını diri bırakıyordu. Çünkü o fesatçılardandı. Biz ise diliyoruz ki o yerde zaafa uğratılanlara lütfedelim. Onları önderler yapalım. Onları, vârislerden kılalım. Onlara orada kudret verelim. Firavun'a, Hâmân'a ve bunların ordularına da gocunmakta oldukları şeyi gösterelim"
(Kasas, 1-6).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın "طٰسٓمٓ" ifadesi, diğer sûrelerin başındaki, hurûf-ı mükattaalar gibi olup, bu hususta sözümüz daha önce geçmiştir. Bu âyetteki tilke ism-i işareti, bu sûrenin âyetlerine işarettir. Buradaki "الْكِتَابِ الْمُبِينِ" (kitâb-ı mübîn) sözüyle, ya Levh-i mahfûz, yahut da Allahu Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'e indireceğini kastettiği kitap kastedilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu sûrenin âyetlerinin, o kitabın âyetleri olduğunu beyan etmiş oldu. Allah, bu kitâbı, ya kendisinde helâl-haram beyan edildiği için; ya, fesahatiyle onun, kulların kelâmı değil, Allah'ın kelâmı olduğu; yahut Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğu; yahut evvelkilerin

ve sonrakilerin haberleri, veyahut da sapıkların şüphelerinden nasıl kurtulunacağı beyan edildiği için "**mübîn**" diye vasfetmiştir.

"بِالْحَقِّ" Tabirinin İzahı

نَتْلُوا عَلَيْكَ *"Sana okuyacağız..."* âyetine gelince, bu, "**Cebrâil** (a.s)'in lisânıyla okuyoruz..." demektir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) kendisine gelen vahiyleri ezberleyinceye kadar, **Cebrâil** (a.s) ona okuyordu. Cenâb-ı Hakk'ın مِنْ نَبَإِ مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ *"Musa ile Firavun haberinden bir kısmını... hak olarak..."* ifadesi, نَتْلُوا *"... okuyacağız"* fiilinin mef'ûlü olup, "Biz, sana, o ikisinin, yani **Musa** (a.s) ile **Firavun**'un haberlerini hak (gerçeğe uygun) olarak okuyacağız" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ *"Yağı bitiriyor..."* (Mü'minûn, 20) âyeti gibi olup, orada olduğu gibi, burada da bâ harf-i cerri aslî unsur olmayıp, tezyîn için kullanılmıştır.

Âyet-i kerimedeki لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ *"iman edecek bir zümre için..."* ifadesiyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

1) Allahu Teâlâ bu tabirle iman etmeyenleri de kastetmiştir. Ancak ne var ki, kabul edip yararlananlar iman edenler olduğu için, hassaten mü'minlerden bahsetmiştir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"Müttakiler için bir hidâyet rehberi"* (Bakara, 2) ifadesi gibidir.

Firavun'un Azması

2) Şu mâna da muhtemeldir: Allahu Teâlâ, Kur'ân'ı okumadaki salâhın, onların iman etmeleri olduğunu biliyordu. Böylece O'nun, o salâhı iman etmeyenler için dilemiş olması da, (**teb'**) kabilinden olur, yani bunun peşinden gelen tâlî bir şey olur.

Firavun'un Zulmü

Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِى الْاَرْضِ *"Hakikat, Firavun o yerde büyüklük taslamaya kalktı..."* ifadesine gelince, bu âyetteki **Firavun** kelimesi, fâ'nın dammesi ile "**Furavun**" ve "**Furavn**" şeklinde okunmuştur, ama kesreli **(Firavun)** okunması daha yerinde olup, bu tıpkı "**el-Kustâs**" ve "**el-Kıstâs**" kelimeleri gibidir. "عَلَا" kelimesi, "tekebbür etti, zorba oldu, büyüklük tasladı ve azdı" anlamlarına gelip, bununla, o kralın kuvvet ve kudreti kastedilmiştir. "Yerde büyüklük taslamak" ise, "idâre ettiği beldede böyle oldu, dünyanın her tarafında değil..." demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu saltanatın bir yönünü, وَجَعَلَ اَهْلَهَا شِيَعًا *"ora ahalisini fırkalar haline getirdi..."* beyanı ile açıkladı. Bu ya, "**Firavun,** idare ettiği memleketlerin halkını, istediği şeyde, kendisine yardım eden ve itaatte bulunan; içlerinden

hiçbirisinin kendisine muhalefet edemeyeceği gruplar haline getirdi" demektir, yahut, "Kendisine hizmet hususunda, onları birbirleriyle yardımlaşır hale getirdi"; yahut da, "Onları, kendisine hizmet hususunda, daha fazla itaatkâr olsunlar diye, aralarında düşmanlığı kışkırttığı değişik değişik sınıflara, gruplara böldü" demektir. Veyahut da, bununla kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ اَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِ نِسَاءَهُمْ *"Onlardan bir zümreyi zaafa uğratıyor, yani kendisine hizmet ettiriyor, bunların oğullarını boğazlıyor, kızlarını diri bırakıyordu..."* buyruğu ile tefsir ettiği şeydir ki, işte âyetteki "شِيَعًا" kelimesiyle kastedilen de budur. Onlardan zaafa uğratılan o zümre, İsrailoğullarıdır.

Rüyanın Muteberlik Derecesi

Onların oğullarının kesilme sebebi hususunda da, şu izahlar yapılmıştır:

1) Bir kâhin, **Firavun**'a, "İsrailoğulları arasında, falanca gecede doğacak bir çocuk sebebiyle, senin mülkün ve devletin yok olup gidecektir" demiş, o belirtilen gecede de on iki erkek çocuk doğmuş, **Firavun** ise onları öldürtmüştür. Müfessirlerin ekserisine göre, bu işkence, İsrailoğulları arasında uzun seneler devam etmiştir. **Vehb** şöyle demektedir: "Kıptiler, **Hz. Musa** (a.s)'yı bulabilmek için, İsrailoğullarından doksan bin kişiyi öldürdü." İşte bundan dolayı bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Bu hâdisede, **Firavun**'un ahmak olduğuna bir delil yatmaktadır. Çünkü, kâhin eğer doğru söylüyorsa, yapılacak olan öldürmeler, olacak olan şeyin önüne geçemeyecek. Eğer yalan söylüyorsa, bu öldürmenin ne manası kalır? Bu soru, ilm-i nücûmdan elde edilen, "ilmü'l-ahkâm"ın geçersizliği hususunda da bazen ileri sürülür. Bunun bir benzeri de, teklifin olmadığını söyleyenlerin şu şekildeki sözleridir: "Eğer, meselâ Zeyd; Allah'ın ilmine ve kazasına göre "**saîd**" kullardan ise, onun itaatte bulunmasına gerek yok. Yok eğer, "**şakî**" (bedbaht) kimselerden ise, onun taatte bulunmasının faydası yoktur. Hem bu soru, şâyet doğru olsaydı, o zaman rüya tabîri (yorum) ilmi ve faydaları geçersiz oturdu. Bir de, müneccimlerin cevabı şöyledir: "Yıldızlar, öldürülmemesi halinde, şöyle şöyle olacak bir çocuğun doğumuna işaret etmiştir." Böyle olması halinde, onu öldürmeye çaba sarf etmek, boş şeyle iştigal olmaz."

Bil ki bu son izah tutarsızdır; çünkü böylesi bir haberin o kâhine isnat edilmesi, o kâhinin, gayb'dan tafsilatlı bir biçimde haber verdiğini kabullenme olur. Binâenaleyh, şâyet biz bunun olabileceğini söylesek, gaybdan

haber verme işinin, peygamberlerin doğruluğuna delâlet etmeleri bâtıl olmuş olur ki, bu Müslümanların icmâı ile bâtıl ve geçersiz bir husustur.

2) **Süddî**'ye göre **Firavun,** rüyasında, Beyt-i Makdis yönünden, bir ateşin geldiğini; Mısır diyarını da içine aldığını, derken İsrailoğullarını değil de, Kıptîleri yakıp kül ettiğini görmüş... Böylece de, rüyâsını tabircilere sormuş, onlar da, İsrailoğullarının geldiği o beldeden ve onların içinden, Mısır'ın helâkine sebep olacak olan bir adamın çıkacağını söylemişler... Bunun üzerine de, **Firavun,** İsrailoğullarının erkeklerinin öldürülmesini emretmiştir.

3) **Hz. Musa** (a.s)'dan önce gelen peygamberler, **Hz. Musa** (a.s)'nın peygamber olacağı müjdesini vermişler. **Firavun** da bunu duymuş. İşte bundan dolayı **Firavun,** İsrailoğullarının erkek çocuklarını katlettirmiştir. Bu izah, kabûle daha uygundur.

Keşşâf sahibi şöyle der: "يَسْتَضْعِفُ" ifadesi, ya "وَجَعَلَ" ifadesindeki zamirden haldir, ya "شِيَعًا" kelimesinin sıfatıdır, veyahut da müste'nef bir kelâmdır. "يُذَبِّحُ" kelimesi de, "يَسْتَضْعِفُ" kelimesinden bedeldir.

Firavun'un İfsadı

Âyet-i kerimedeki إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ *"Çünkü o fesatçılardandı"* cümlesi, bu öldürme işinin sadece bir fesat olup; Allah'ın kazasını def etme hususunda bir tesirinin bulunmadığını gösterir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَنُرِيدُ اَنْ نَمُنَّ *"Biz ise diliyoruz ki.."* ifadesi, O'nun *"Fakat, Firavun yeryüzünde büyüklük taslamaya kalktı..."* ifadesine atfedilmiş bir cümledir. Çünkü bu da, Hz. Musa (a.s) ile Firavun'un o önemli haberlerini tefsir etme ve anlatma hususunda, o âyetin bir benzeridir. Ancak ne var ki, "**nurîdu**" lafzı, muzari olması itibari ile her ne kadar, gelecek ifade ediyorsa da, bununla mazinin hikayesi kastedilmiştir. Bunun, "يَسْتَضْعِفُ" kelimesinden hâl olması da mümkündür. Buna göre mana, "Biz, onlara lütfetmeyi dilediğimiz halde, **Firavun** onları istihdam etmek ve zaafa uğratmak istemiştir" şeklinde olur.

İmdi eğer, "Allah'ın onlara lütfetmeyi irade etmesiyle, Firavun'un onları köle olarak kullanması hâdisesi, nasıl bir arada düşünülebilir? Çünkü Allah bir şeyi irade ettiğinde, o hemen oluverir ve onun olması, başka bir vakte kalmaz..." denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, onların Firavun'un elinden kurtulmalarıyla ilgili lütfunun meydana gelme zamanı yakın olduğu için, bu lütfun meydana gelişini dilemek, sanki, onların zaafa uğratılmak istenilmesine mukarin (bitişik) kılınmıştır (ikisinin zamanı aynı kabul edilmiştir).

İmam'ın Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, وَنَجْعَلَهُمْ اَئِمَّةً *"Onları önderler yapalım..."* beyanına gelince, bu, "Onları, gerek dinî, gerekse dünyevî hususlarda (kendi zamanlarının) öncüleri kıldık" demektir. **Mücahid** bu ifadeye, "onları, hayra çağıranlar yaptık..." manasını verirken, **Katâde**, "onları idareciler kıldık" manasını vermiştir ki, bu ikinci manaya göre bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve sizi, krallar yaptık..."* (Mâide, 20) ifadesi gibi olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ *"Onları, varisler kılalım..."* ifadesine gelince, bu, "Firavun'un idaresine, yerine, sahip olduğu şeylere varisler kılalım..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ *"Onlara orada kudret verelim..."* buyruğuna gelince, bil ki: Arapçada, birisi birisine, üzerinde oturacağı, ayak basacağı bir yer hazırlayıp onu oraya yerleştirdiğinde, "مَكَّنَ لَهُ" denilir. Bunun bir benzeri de, "اَرَّضَ لَهُ" tabiridir. Onlara o yerde -ki bu, Mısır ve Şam beldeleridir-, imkân ve kudret vermesi anlamı, onların emirlerini geçerli ve nüfuzlu kılmak, el ve ayaklarını çözüp hürriyete kavuşturmaktır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَنُرِىَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ *"Firavun'a, Hâmân'a ve bunların ordularına da, gocunmakta oldukları şeyi gösterelim..."* beyanına gelince, bu cümlenin başındaki "نُرِىَ" kelimesi "**yuriye**" şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana, "Bunlara, israiloğulları arasında doğacak olan o çocuk vasıtasıyla mülklerinin ellerinden çıkmasına ve yok olup gitmesine dair o şeyi göstermek için..." şeklinde olur.

Musa (a.s)'yı Irmakta Bulup Almaları

وَاَوْحَيْنَآ اِلٰى اُمِّ مُوسٰٓى اَنْ اَرْضِعِيهِ ۚ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَاَلْقِيهِ فِى الْيَمِّ وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنِى ۚ اِنَّا رَآدُّوهُ اِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٧﴾ فَالْتَقَطَهُٓ اٰلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا ۗ اِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِـِٔينَ ﴿٨﴾ وَقَالَتِ امْرَاَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِى وَلَكَ ۖ لَا تَقْتُلُوهُ ۖ عَسٰٓى اَنْ يَنْفَعَنَآ اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

"Musa'nın anasına, "Onu emzir, onun hakkında endişe edersen, kendisini denize bırak, korkma, kederlenme. Çünkü biz onu yine sana geri döndüreceğiz. Hem onu peygamberlerden biri yapacağız"

diye vahyettik. Firavun'un ailesi de akıbette kendilerine düşman ve başlarına dert olsun diye onu bulup aldı. Doğrusu Firavun da, Hâmân da, bunların orduları da suçlulardı. Firavun'un karısı dedi ki: "Benim için de, senin için de bir göz aydınlığı... Onu öldürmeyin. Olur ki bize faydası dokunur, yahut onu bir evlat ediniriz." Halbuki onlar (işin) farkında değillerdi" (Kasas, 7-9).

Musa (a.s)'nın Annesine Vahyedilmesi

Bil ki Allahu Teâlâ, *"Biz ise diliyoruz ki, o yerde zaafa uğratılanlara lütfedelim"* buyurunca bu konudaki nimetlerin ilkini وَاَوْحَيْنَا اِلٰى اُمِّ مُوسٰى *"Musa'nın anasına ... vahyettik"* ifadesiyle zikretmiştir ki, burada bahsedilen, "vahy" ile ilgili açıklamayı biz, Tâhâ Sûresi'ndeki, *"Andolsun ki biz sana, diğer bir zamanda, anana vahyolunacak şeyi ilham ettiğimiz vakit de lütfetmiştik..."* (Tâhâ, 37-38) âyetlerinin tefsirinde yapmıştık.

Cenâb-ı Hakk'ın اَنْ اَرْضِعِيهِ *"onu emzir"* ifadesi, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesinin, **Hz. Musa** (a.s)'yı emzirdiğine delâlet eder gibidir. Fakat, Kur'ân'ın metninde, emzirmenin sınırı, kesin bir şekilde yer almamaktadır. *"Komşularının, onun farkına varmalarından, ağlarken onun sesini duymalarından endişelendiğinde ise, onu denize bırak..."* **İbn Cüreyrc** şöyle der: "Denize atma işi, doğumundan dört ay sonra olmuştur. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) ağlayınca denize atılmıştır. Buradaki "**yemm**" kelimesiyle Nil kastedilmektedir."

Cenâb-ı Hak, وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنِى *"korkma, kederlenme"* buyurmuştur. "**el-Havfu**", ilerde meydana gelmesi beklenilen nâhoş bir şeyden dolayı meydana gelen keder; hüzün ise, geçmişte meydana gelmiş olan nâhoş bir şeyden dolayı insanı saran bir kederdir. Buna göre sanki, "Onun helâk olacağından korkma; senden ayrıldığı için de mahzun olma. Çünkü biz onu emzirenlerden olasın diye, biz yine sana göndereceğiz ve onu, Mısırlı ve Şamlılara gönderilmiş olan bir peygamber yapacağız..." Onun, denize (Nil'e) atılma hadisesi, Tâhâ Sûresi'nde geçmişti.

Hz. Musa (a.s)'ın Doğumu

İbn Abbas (r.a) şöyle der: "**Hz. Musa** (a.s)'nın annesinin doğumu yaklaşınca, **Firavun**'un hamile kadınları kontrol ile görevlendirdiği ebelerden bir ebe de, **Musa** (a.s)'nın annesi için görevlendirilmişti. **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi, doğum sancılarının başladığını hissedince, o ebeye haber saldı ve ona, "Başıma gelecek şeyler geldi. Senin beni sevmen, işte bu gün fayda

verecek..." dedi, bunun üzerine ebe oturdu. **Musa** (a.s) dünyaya gelince, o kadın bir de ne görsün! **Musa** (a.s)'nın iki gözü arasında bir nur. İşte bunun üzerine, kadının bütün mafsalları titremeye başladı ve **Hz. Musa** (a.s)'nın sevgisi kalbine girdi... Bunun üzerine ebe, "Ey kadın, aslında ben sana çocuğunu öldürmek için geldim. Ancak ne var ki, senin şu oğluna karşı, içimde alabildiğine bir sevgi duydum... Haydi artık oğlunu muhafaza et. Çünkü onu, düşmanlarımız görebilir..." dedi. Ebe, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesinin yanından ayrılınca, onu, casuslar gördü. Derken, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesinin yanına girmek için, o kapının yanına geldiler. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s)'nın kız kardeşi, "Anneciğim, bekçiler..." diye bağırdı. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi, onu bir beze sararak, kızgın tandıra attı. O sırada, aklı başından gitmiş ve ne yapacağını akledememişti.

Derken, bekçiler içeri girerler; bir de ne görsünler, kızgın bir tandır! **Musa** (a.s)'nın annesinin ise, rengi değişmemiş ve kendisinde süt meydana gelmemiş olarak gördüler. Bunun üzerine, "Ebe yanına niye geldi?" deyince, **Musa** (a.s)'nın annesi, "O, benim dostumdur; ziyaret için gelmişti..." cevabını verdi. Bunun üzerine onlar, onun yanından çıkınca, aklı başına geldi ve **Musa** (a.s)'nın kız kardeşine, "Çocuk nerede?" dedi. O da "bilmiyorum" cevabını verdi. Tam o sırada, tandırda bir ağlama sesi duydu. Hemen o tarafa doğru koştu. Bir de ne görsün; Allah o ateşi, **Hz. Musa** (a.s) için bir serinlik ve esenlik kılmış! Hemen çocuğunu aldı ve bağrına bastı... Daha sonra, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi, **Firavun**'un, doğan erkek çocukların peşine düşme hususundaki ciddiyetini görünce, oğlundan endişe duymaya başladı.

Derken, Allahu Teâlâ, onun kalbine, bir sandık yaptırıp, sonra da o sandığı Nil'e bırakması düşüncesini ilhâm etti... Bunun üzerine, "Mısırlı bir marangozun yanına gitti. Derken, ondan bir sandık satın aldı. Bunun üzerine marangoz ona, "Bunu ne yapacaksın?" deyince de, kadın, "Bir oğlum var, Firavun'un tuzağından endişeleniyorum... Onu bu sandıkta saklayacağım..." dedi. Annesi, bu haberin yayılacağını düşünemedi. **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi, marangozun yanından ayrılır ayrılmaz, marangoz, bu haberi cellatlara bildirmek için oradan hemen ayrıldı. Onların yanına gelince, Allah, marangozun dilini konuşmaz hale getirdi ve o, eliyle işaret etmeye başladı... Derken, bunun üzerine onlar onu tartakladılar, dövüp kovdular. Marangoz çalışma yerine dönünce, Allah, konuşma yeteneğini kendisine yeniden verdi. Bunun üzerine o, bu hâdiseyi onlara haber vermek için yine oraya gitti; onlar da onu, yine dövüp tartakladılar. Yine yerine dönünce,

Allah konuşma yeteneğini ona yeniden verdi. Bunun üzerine o, bu hâdiseyi bildirmek için yeniden oraya gitti. Onlar onu, aynı şekilde dövdüler ve tartakladılar. Bu sefer, Allahu Teâlâ onun gözünü ve konuşma yeteneğini alıverdi. Böylece o, Allahu Teâlâ'ya, ona, gözünü ve dilini iade etmesi halinde, onlara bu haberi iletmek üzere gitmeyeceğine dair yalvarmaya başladı. Cenâb-ı Hak da onun, bu niyazında samimi olduğunu görünce ona görme ve konuşma yeteneğini yeniden verdi... Derken, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi gelip, onu o sandığa koyarak Nil'e attı...

Firavun'un bir kızı vardı. Ondan başka da çocuğu yoktu. O çocuğun, günlük olarak, babasına arz ettiği üç derdi vardı. Şöyle ki: O kızda, ileri derecede bir alaca hastalığı vardı. **Firavun** da, bu hastalık hususunda, o günün tabip ve sihirbazlarıyla fikir alış-verişinde bulunuyordu. Bunun üzerine onlar, "Ey hükümdar! Bu kız, bu hastalıktan ancak deniz tarafından insana benzer bir şeyin bulunması; onun tükrüğünden alınarak, bu alacalı yerlere sürülmesi ile kurtulacak. Bu iş de, falanca ayda, falanca günde, güneş doğarken gerçekleşecek. O gün olunca, **Firavun,** Nil'in kenarındaki meclis binasına geldi. Beraberinde, **Asiye Binti Müzahim** de bulunuyordu. Derken, **Firavun**'un kızı, cariyeleri arasında çıkageldi ve nehrin kenarına oturdu. Tam o sırada Nil, dalgalarının çarptığı bir sandığı getirdi ve o sandık bir ağaç dalına takıldı. Bunun üzerine **Firavun,** "onu bana getirin bakalım" dedi. Her bir taraftan, kayıklara binerek onu almaya yöneldiler ve onu getirip **Firavun**'un önüne koydular... Sandığın kapısını açmaya çabaladılar, ama bir türlü açamadılar. Kırmak istediler, ama kıramadılar. Derken, **Asiye** sandığa baktı ve sandığın ortasında, ondan başka kimsenin göremeyeceği bir nur gördü. Bu sefer **Asiye** işe müdahale etti... Ve sandığı açtı. Bir de ne görsün, o beşikte küçük bir çocuk! Gözleri arasında da bir nur...

Böylece Allah, o çocuğun sevgisini, oradakilerin kalbine atıverdi... **Firavun**'un kızı hemen onun tükrüğünden almaya yöneldi ve aldı, alacalı yerlerine sürdü ve hemen iyileşti. Derken o çocuğu bağrına bastı... Bunun üzerine, **Firavun** kavminin azgınları, "Biz, bunun, kendisinden sakındığımız; senden korkulduğu için de denize atıldığını zannettiğiniz o şey olduğunu sanıyoruz..." dediler. Bunun üzerine **Firavun,** onu öldürmeye niyetlendi, ama **Firavun**'un karısı, "onu bana bağışla" dedi ve onu alarak evlat edindi; bunun üzerine de **Firavun** onu öldürmekten vazgeçti.

"لِيَكُونَ"deki Lâm'ın Nev'i

Cenâb-ı Hakk'ın فَالْتَقَطَهُ اٰلُ فِرْعَوْنَ *"Bunun üzerine Firavun'un adamları onu yitik olarak aldılar"* ifadesine gelince, "اِلْتِقَاطٌ" (iltikâtun) kelimesi, bir şeyin, peşine düşmeksizin bulunması, tesadüfen bulunması demektir. Bu ifadedeki "اٰلُ" (âlu) kelimesiyle de, **Firavun**'un cariyeleri kastedilmiştir. Âyetteki, لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا *"İleride kendilerine düşman ve başlarına dert olsun diye..."* ifadesine gelince, meşhûr olanı, bu lâm ile, âkıbet ve netice manası kastedilmiş olmasıdır. Bu görüşte olanlar, sözlerine devamla şöyle derler: "Aksi halde, âyetlerdeki, قُرَّتُ عَيْنٍ لِى وَلَكَ *"Benim için de, senin için de bir göz aydınlığı..."* ifadesiyle, وَاَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّى *"Sana karşı kendimden bir sevgi bırakmıştım..."* (Tâhâ, 39) ifadesi çelişir. Bu lâm'ın bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ *"Andolsun ki cehennem için yaratmışızdır"* (A'râf, 179) ifadesiyle, şairin, لِدُوا لِلْمَوْتِ وَابْنُوا لِلْخَرَابِ "ölmek için, doğurunuz; yıkılmaz için yapınız" şeklindeki ifadesidir.

Bil ki, bu hususdaki gerçek izah, **Keşşâf sahibi**nin yaptığı şu izahtır: "Buradaki lâm, mecâzî anlamda olmak üzere, lâm-ı ta'lîl'dir. Bu böyledir, zira o şeyin maksat ve gayesi, o şeyin neticesinin ona varıp dayanmasıdır. Böylece Araplar bu lâm'ı, teşbîh üslûbuyla, o şeyin ilerde varıp dayanacağı o şey, o netice anlamında kullanmışlardır. Bu tıpkı, arslan kelimesinin, cesûr bir kimseye; ahmak kelimesinin de eşeğe verilmesi gibidir." **Hamza** ve **Kisâî**, hâ'nın dammesi ve zâ'nın sükûnuyla, "**hüznen**" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları ise, her ikisinin de fethasıyla "**hazenen**" şeklinde okumuşlardır ki, bu iki okuyuş da, tıpkı "**sukm**" ve "**sekam**" (hastalık) kelimeleri gibi iki kullanıştır.

"خَاطِئِينَ" Kelimesinin Manası

Âyetteki, كَانُوا خَاطِئِينَ *"Çünkü Firavun da, Hâmân da, bunların orduları da suçlu idiler..."* ifadesine gelince bununla ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) **Hasan el-Basrî** şöyle der: "Buradaki "خَاطِئِينَ" sözü, "خَطِيئَةٌ" (Hatîe-hata, günah, suç) manasında olmayıp, tam aksine mana, "Onlar, onların mülkünü giderecek olanın o olduğunun farkında değillerdir..." şeklindedir.

b) Müfessirlerin ekserisine göre bunun anlamı, "Onlar, üzerinde bulundukları küfür ve zulümleri konusunda, suçlu idiler. Derken, Allahu Teâlâ, onları kendi düşmanlarını ve kendilerinin helâkine sebep olacak olan kimseyi, kendi ellerinde büyütmek sûretiyle, cezâlandırdı..." şeklindedir. Bu ifade, benzeri olarak, "doğruyu yanlışa kattılar" anlamında, "خَاطِينَ"

(Hâtîne) şeklinde de okunmuştur. Allahu Teâlâ, hem kendisi hem de **Firavun** için göz aydınlığı olsun diye, **Firavun**'un hanımı **Asiye**'nin onu bulduğunu beyân etmiştir.

İbn İshâk ise şöyle der: "Allah Teâlâ **Hz. Musa** (a.s)'nın sevgisini; **Firavun**'un hanımının kalbine attı. Çünkü, **Hz. Musa** (a.s)'nın yüzünde, gören herkesin sevebileceği bir tatlılık vardı. Bir de, **Firavun**'un hanımı o sandığı açarken, o nûru görmüştü. Ayrıca, **Firavun**'un hanımı, o sandığı açarken, **Hz. Musa** (a.s)'yı parmağını emerken bulmuştu. Bir başka husus da, **Firavun**'un kızının, **Hz. Musa** (a.s)'nın tükrüğünü, alacalı yerlerine sürdüğünde iyileşmiş olmasıdır. **Firavun**'un hanımının çocuğu olmadığı için, onu sevmiş olduğu da söylenmiştir..." **İbn Abbas** şöyle der: "**Firavun**'un hanımı, *"Benim için de senin için de bir göz aydınlığı..."* deyince **Firavun,** "Bu, senin için böyle; bana gelince, benim buna ihtiyacım yok" dedi. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: وَالَّذِينَ يُحْلَفُ بِهِ لَوْ اَقَرَّ فِرْعَوْنُ اَنْ يَكُونَ قُرَّةُ عَيْنٍ لَهُ كَمَا اَقَرَّتْ لَهَدَاهُ اللّٰهُ تَعَالَى كَمَا هَدَاهَا *"Kendisine yemin olunan Allah'a yemin ederim ki, şâyet Firavun da, hanımı gibi, onun kendisi için bir göz aydınlığı olacağını ifade etseydi (Allah) hanımını hidâyete erdirdiği gibi onu da hidâyete erdirirdi..."*

Keşşâf sahibi şöyle der: "قُرَّةُ عَيْنٍ" ifadesi, mahzûf bir mübtedânın haberi olup, bunun mübtedâ olması; لَا تَقْتُلُوهُ *"onu öldürmeyin..."* ifadesinin de haber olması kuvvetli bir tahlil değildir. Şâyet mansûb kılınacak olsa, daha kuvvetli olur. **İbn Mes'ûd**'un kıraati, bunun haber oluşunun delilidir. Çünkü o, "لَا تَقْتُلُوهُ قُرَّةُ عَيْنٍ لِى وَلَكَ" şeklinde okumuştur.

Bunun mübtedâ olması da, "لَا تَقْتُلُوهُ" ifadesinin başa alınmasından dolayıdır. Daha sonra Firavun'un hanımına, عَسٰى اَنْ يَنْفَعَنَا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا *"Olur ki bize faydası dokunur,* böylece de, onun vesilesiyle bir hayır bulmuş olur. *Yahut onu evlat ediniriz.* Çünkü o, evlat edinilebilir" demiştir.

Hak Teâlâ'nın وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ *"Halbuki onlar işin farkında değillerdi"* ifadesine gelince, müfessirlerin ekserisi, bunun, yeni başlayan bir cümle olduğu kanaatindedirler ve "onlar, kendi helâklerinin, **Hz. Musa** (a.s) sebebiyle ve onun elinde olacağının farkında değillerdir" demektir. Bu, **Mücâhid, Katâde, Dahhâk** ve **Mukâtil**'in görüşüdür, **İbn Abbas,** "Cenâb-ı Hak bu cümle ile, onların, **Hz. Musa** (a.s)'nın işinin nereye varacağının şuurunda olmadıklarını kastetmiştir" demektedir. Diğer âlimler ise, bunun, o kadının sözünün devamı olan bir cümle olduğunu söylemişlerdir. Buna göre,

"İsrâiloğulları ve Mısır halkı, bizim onu bulacağımızın farkında değillerdi" şeklinde olur. Bu, **Kelbî**'nin görüşüdür.

Evlâdından Ayrı Kalan Anne

وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١١﴾

"Musa'nın annesi, yüreği (evladından başka bir şeyden) bomboş olarak, sabahladı. Eğer (Allah'ın vaadine) inananlardan olması için, kalbini pekiştirmeseydik, az kalsın onu açığa vuracaktı. Musa'nın kız kardeşine dedi ki "Onun izini takibet. " O da, berikiler farkına varmaksızın, onu uzaktan gözetledi" (Kasas, 10-11).

"Kalbin Boş" Olması Deyimi

Âlimler, âyetteki "فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا" ifadesi hakkında şu izahları yapmışlardır;

1) **Hasan el-Basrî** buna, "**Hz. Musa** (a.s)'yı düşünme dışında her türlü düşünceden uzak ve boş" manasını verirken;

2) **Ebu Müslim,** "Kalbin fârig (boş) olması, korku ve heyecanla dolu olup (başka şeye yer olmaması)" demektir. Bu tıpkı, وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ *"Kalplerinin içi ise bomboş..."* (İbrahim, 43) âyeti gibidir" demiştir.

3) **Keşşâf sahibi** de buna, "Akıldan boş" manası vermiştir. Buna göre mana, "**Musa** (a.s)'nın annesi, **Hz. Musa** (a.s)'nın, Firavun'un eline düştüğünü duyunca, aşırı sabırsızlık ve korkudan ötürü aklı uçtu" şeklinde olur.

4) **Hasan el-Basrî** ve **Muhammed b. İshak,** bu tabire, "Onun kalbi, kendisine, *"Kendisini denize bırak, korkma, kederlenme. Çünkü biz onu yine sana geri döndüreceğiz"* (Kasas, 7) şeklinde vahyimizi unutmuş olduğu halde..." manasını vermiştir.

Derken, Hz. Musa (a.s)'nın annesine şeytan gelerek ona, "Sen, Firavun'un, çocuğunu öldürüp, böylece de bir ücret almaktan hoşlanmadın ama, kendin onu yok etmiş oldun" dedi. **Hz. Musa** (a.s)'nın annesine, çocuğunun **Firavun**'un eline düştüğü haberi gelince, bu büyük musibet ona, Allah'ın kendine verdiği o sözü unutturdu.

5) **Ebu Ubeyde** şöyle der: "Onun kalbi, hüzünden boş ve uzak olarak sabahladı. Çünkü o, Allahu Teâlâ'nın, **Hz. Musa** (a.s)'nın faydasına olan şeyleri garanti ettiğine güvendiği için, onun öldürülemeyeceğini biliyordu."

İbn Kutebye de şöyle der: "Bu, şaşılacak şeydir. Allahu Teâlâ, *"Kalbini pekiştirmeseydik"* demiş olduğu halde, onun kalbi nasıl hüzünden boş olabilir. Rabt (pekiştirme) ancak hüzünlü ve sabırsız kalbe yapılır." Buna şöyle cevap verilebilir: **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi, Allah'ın vaadine alabildiğine güvendiği için onun ismini açıklamaktan korkmamış ve **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi, onun ismini açıklasa bile, Allah'ın vaadinden ötürü, sâlim kalacağına, kötülüklerden uzak olacağına kesin olarak inanmıştı. Fakat **Musa** (a.s)'nın kimliğini açıklamasının zâhireh zarara sebebiyet vereceği için, Allah onun kalbine bir kuvvet ve sabır verdi.

Âyetteki "اِنْ كَادَتْ لَتُبْدِى بِهٖ لَوْلَا اَنْ رَبَطْنَا عَلٰى قَلْبِهَا" ifadesi, "Eğer biz onun kalbini vahy ile pekiştirip, teskin edip, böylece de o kendisini bu konuda emin hissedip, kalbinden o hüzün ve keder gitmemiş olsaydı, neredeyse onun kimliğini açığa vuracaktı" manasına gelebilir. Bu izaha göre, "onun kalbi, **Hz. Musa** (a.s) için üzülmekten kesinlikle uzak oldu" şeklinde te'vil edilebilir.

Burada bir üçüncü izah olarak da şu yapılabilir: **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi, **Firavun**'un hanımının, **Hz. Musa** (a.s)'ya şefkat duyup evlat edindiğini duymuştu. Eğer biz, o mel'un **Firavun**'un hanımının **Hz. Musa** (a.s)'yı evlat edinmesi ve ona şefkatli davranmasına değil, Allah'ın vaadine güvenenlerden olsun diye, onun kalbindeki aşırı sevinç ve memnûniyeti yatıştırmamış olsaydık, duyduğu o şeyin sevincinden ötürü kendisine hakim olamayarak, onun kendi çocuğu olduğunu açıklayabilirdi."

Âyetteki "**fâriğa**" kelimesi, "boş ve uzak" manasında olarak, "**firğâ**" şeklinde de okunmuştur. Bu, Arapların اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ صَفْرِ الْاِنَاءِ وَفِرْغِ الْغِنَاءِ "Kabın ve avlunun boş olmasından Allah'a sığınırım" şeklindeki sözlerinde olduğu gibidir. Yine Araplar, "Aralarındaki kan davası boştur" manasında "دِمَاؤُهُمْ بَيْنَهُمْ فِرْغٌ" , yani "Aralarında akan kanlar boşa akmıştır" derler. Buna göre âyet, "Onun kalbi, kalbe gelen şeylerin şiddetinden ötürü, bozuldu, heder oldu" demektir.

Neredeyse Açıklayacaktı

Âyetteki, "اِنْ كَادَتْ لَتُبْدِى بِهٖ" ifadesine gelince, bil ki âyetteki **"fâriğ"** kelimesini, kalbin kederden ve üzüntüden boş manasına tefsir edenlere göre, bu ifadenin ne manaya geleceğini biraz önce zikrettik. Fakat bu kelimeyi,

kalbi korkunun sarması manasına tefsir edenlere göre ise, bu ifade hakkında şu izahlar yapılmıştır: **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "**Hz. Musa** (a.s)'nın annesi neredeyse, "Sizin bulduğunuz o çocuk benim oğlumdur" diye haber verecekti." İkrime'nin rivâyetine göre yine **İbn Abbas** buna, "O, bu sebeple uğradığı vecdin (kendinden geçmenin) şiddetinden ötürü, Nil'in dalgalarının **Hz. Musa** (a.s)'yı kaldırıp indirdiğini gördüğünde, neredeyse "vah evladım!" diyecekti" manasını vermiştir. **Kelbî** şöyle der: "**Hz. Musa** (a.s)'nın annesi bunu, insanların "**Musa, Firavun**'un oğludur" dediklerini duydukça yapacaktı." **Süddî** buna, "**Firavun**'un, **Hz. Musa** (a.s)'yı Nil'den alınca, neredeyse **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi, "o benim oğlum" diyecekti. Fakat Allah böyle söylemekten onu korudu" manasını vermiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Kalbini, pekiştirmeseydik"* buyurmuştur. "**Rabt**" koparılmış, çözülmüş bir şeyin oradan ayrılmaması için, bağlanması, çivilenmesi demektir. *"İnananlardan olması için"* ifadesi, "Allah'ın vaadine güvenen, tasdik edenlerden olması için" demek olup, bu vaad, Hak Teâlâ'nın, *"Biz onu yine sana geri döndüreceğiz"* şeklindeki sözüdür.

Âyetteki وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ *"Onun (Musa'nın) kız kardeşine dedi ki: "Onun izini takip et"* ifadesi, "Onun peşinden izle, nereye takılıp kalacağına ve o (sandığın) kimin eline geçeceğine bak" demektir. Bu, **Musa** (a.s)'nın anababa bir kız kardeşi olup, adı **Meryem**'di. فَبَصُرَتْ بِهِ *"O, (Musa'nın içinde bulunduğu) sandığı gözetledi."* **İbn Abbas,** bu kelimenin, "اَبْصَرَتْهُ" (onu gördü) manasında olduğunu söylerken, **Müberred,** "اَبْصَرَتْهُ" ve "بَصُرَتْ" aynı manayadır" demiştir. "عَنْ جُنُبٍ" ifadesi, "uzaktan" demek olup, "عَنْ جَانِبٍ" şeklinde de okunmuştur. Her ikisi aynı manaya olup, "O, uzaktan, fark ettirmeden gözetledi ve izledi" demektir. وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ "O Firavun'un adamları ise, o kızın durumunun ve maksadının farkında değillerdi" manasınadır.

Annesine Kavuşması

وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى اَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾ فَرَدَدْنَاهُ اِلٰى اُمِّهِ كَىْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

"Biz daha evvel ona, süt anaların (sütünü emmeyi) haram etmiştik. Bunun üzerine, (kız kardeşi) onlara, "sizin için onun bakımını

üstlenecek ve bunun için hayrı isteyen kimseler olacak bir aileye sizi götüreyim mi?" dedi. İşte böylece onu annesine geri döndürdük. Tâ ki gözü aydın olsun, endişelenmesin ve Allah'ın vaadinin şüphesiz bir hak olduğunu bilsin diye. Fakat onların çoğu bunu bilmezler"
(Kasas, 12-13).

Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Biz daha evvel ona, süt anaları haram etmiştik"* ifadesi, o süt anaların bundan önce de haram kılınmış olduğu manasına gelir. **Hz. Musa** (a.s)'ya haram kılma, onun ayırt etme çağında olmaması sebebiyle mükelleflik ve nehiy suretinde olamayacağına göre, mutlaka başkasına ait bir fiil ile olması gerekir. Bu şeyin şöyle bir şey olması muhtemeldir: Meselâ Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'nın süte ihtiyacı olmasına rağmen, **Musa** (a.s)'da diğer kadınların sütünden hoşlanmama karakterini yaratmıştır. İşte bundan ötürü o, anasından başkasını emmemiştir. Yahut Allah, o kadınların sütünde, **Hz. Musa** (a.s)'nın tabiatının hoşlanmayacağı bir şey yaratmıştır. Yahut **Hz. Musa** (a.s)'nın annesinin sütüne fevkalâde bir lezzet vermiştir. **Hz. Musa** (a.s) ona alıştığı için, artık başka kadınların sütünden hoşlanmamıştır. **Dahhâk**'tan, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesinin onu üç ay emzirdiği, böylece de onun, annesinin kokusunu tanıdığı rivâyet edilmiştir. "**Merâdı'** ", "مُرْضِعْ" kelimesinin çoğulu olup, bu, "emziren kadın" demektir. Yahut bu kelime, "مُرْضَعٌ" kelimesinin çoğulu olup, "süt emme yeri" (yani meme) yahut mastar-mim'i, yani süt emme manasınadır. "مِنْ قَبْلُ" ifadesi, "onu annesine geri döndürmezden, kız kardeşi gelmezden ve bizim hüküm ve kazamıza göre, doğum meydana gelmezden önce..." demektir.

İşte tam o sırada, **Hz. Musa** (a.s)'nın kız kardeşi. "هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى اَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ..." Yani "Onu emzirmesi ve faydasına olan şeyleri üstüne alacak, onun iyiliğini isteyecek, onu terbiye etmek, büyütmek ve yemesi hususunda faydalı şeyleri ondan esirgemeyecek, onun hakkında size hıyanet etmeyecek bir ev ahalisine sizi götüreyim mi?" demiştir. "Nasihat", işi, fesat şâibesinden kurtarmak demektir.

Süddî şöyle der: **Hz. Musa** (a.s)'nın kız kardeşi وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ *"Onlar onun için nasihat edicidirler"* deyince, bunun zahiri, bahsedilen o ev halkının onu tanıdığına delâlet eder. İşte bu sebeple, **Firavun**'un veziri **Hâmân**, **Hz. Musa** (a.s)'nın kız kardeşine, "Bu çocuğu tanıdın. Öyle ise ailesini bize göster" deyince, o, "Ben onu tanımıyorum. Fakat onların, kralın kalbindeki sıkıntı

son bulsun diye kral hakkında hayırhah olduklarını kastediyorum" demiştir. Bu konuda rivâyet edilenlerin tamamı, bu sevginin sadece, **Firavun**'un karısı **Asiye**'ye has olduğunu söyleyenlerin görüşüne değil de, **Firavun**'un da **Asiye**'nin yanında, **Musa** (a.s)'yı alabildiğine sevdiğine delalet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَرَدَدْنَاهُ اِلٰى اُمِّهٖ كَىْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ yani, *"Biz onu annesine, işte böyle bir lütfumuzla, gözü aydın olsun, mahzun olmasın ve Allah'ın onu kendisine döndüreceği vaadiyle ilgili şeylerdeki bu vaadinin hak bir vaad olduğunu bilsin diye geri döndürdük, getirdik"* buyurmuştur. Andolsun ki annesi de bunu biliyordu. Fakat haber, hiçbir zaman görme gibi değildir. Dolayısıyla, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi, va'dedilen şeyin bizzat gerçekleşmesi ile, onu bizzat görmekle, kalbi sükûnete ermiştir.

Âyetteki, وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ *"Fakat onların çoğu bunu bilmezler"* ifadesi ile ilgili olarak şu dört izah yapılmıştır:

1) "Fakat insanların çoğu bu vaadi ve bundan sonra olacakları, Allah'ın âyetlerine bakmaktan, onlar üzerinde düşünmekten yüz çevirdikleri için bilmezler."

2) **Dahhâk** ve **Mukâtil,** "Mısırlılar, Allah'ın, onu annesine geri vereceği hususundaki ilâhî vaadini bilemezler" demişlerdir.

3) Bu, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesinin, **Musa** (a.s)'nın haberini duyup, sabırsızlanıp, kalbinin bomboş, daha bir şey düşünemez hale geldiği, o ileri durumuna bir ta'riz (işaret) gibidir.

4) Bunun manası, "Biz, Allah'ın vaadinin hak olduğunu bilesin diye onu sana geri döndürdük. Bu geri döndürmenin asıl gayesi, dinî olan o gayedir. Fakat insanların çoğu, asıl maksadın bu olduğunu, bunun dışındaki hüznün gitmesi gibi şeylerin buna bağlı ikinci derecede şeyler olduğunu bilemezler" şeklinde olabilir. **Dahhâk** şöyle der: **"Hz. Musa** (a.s), annesinin memesini kabul edince, **Hâmân,** "Sen şüphe yok ki, onun annesisin" dedi. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi "hayır" deyince, **Hâmân,** "Öyle ise niçin kadınlar arasından sadece senin memeni tuttu?" dedi. **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi de, "Ey kral, ben kokusu güzel, sütü tatlı bir kadınım. Benim kokumu alan her çocuk mememi tutar" dedi. Oradakiler, "Doğru söylüyorsun" dediler ve **Firavun**'un ailesinden herkes ona hediyeler verdiler, altın ve mücevheratlar bağışladılar."

Gençliğe Ermesi

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهٗ وَاسْتَوٰٓى اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًاۗ وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤﴾ وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلٰى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ اَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِۖ هٰذَا مِنْ شِيعَتِهٖ وَهٰذَا مِنْ عَدُوِّهٖۚ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِى مِنْ شِيعَتِهٖ عَلَى الَّذِى مِنْ عَدُوِّهٖۙ فَوَكَزَهُ مُوسٰى فَقَضٰى عَلَيْهِۖ قَالَ هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِۖ اِنَّهٗ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ قَالَ رَبِّ اِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى فَاغْفِرْ لِى فَغَفَرَ لَهٗۚ اِنَّهٗ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿١٦﴾ قَالَ رَبِّ بِمَآ اَنْعَمْتَ عَلَىَّ فَلَنْ اَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ ﴿١٧﴾

"Musa gençliğine erip geliştiği zaman, biz ona hikmet ve ilim verdik, iyi hareket edenleri biz böyle mükâfatlandırırız. (Musa), ahâlisinin gaflet üzere bulunduğu bir zamanda şehre girdi. (Orada) birbiriyle kavga etmekte olan iki adam gördü. Birisi kendi taraftarlarından, öbürü de düşmanlarındandı. Derken taraftarlarından olan adam, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Musa onu bir yumruk vurup öldürdü. (Musa): "Bu, şeytanın işlerindendir, o, gerçekten şaşırtıcı, apaçık bir düşmandır. Ya Rabbi, ben (böyle yapmakla) cidden kendime zulmettim. Bana mağfiret et" dedi. Allah da ona mağfiret etti. Çünkü O, gafûr ve rahîmdir. "Rabbim bana in'âm ettiğin şeylerden ötürü (bana olan ihsanın hakkı için) artık suçlulara asla destek olmayacağım" dedi" (Kasas, 14-17).

BİRİNCİ MESELE: **Bedenî Gelişme Merhaleleri**

Bil ki âyetteki, "بَلَغَ اَشُدَّهٗ وَاسْتَوٰى" ifadesi ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Her iki ifade de aynı manaya olup, kuvvetin kemale ermesi, karakter ve bünyenin dengeye ulaşması demektir.

b) En doğru olan görüşe göre bu ikisi, birbirinden farklı manadadırlar. Bu görüşü savunanlar, şu değişik izahları yapmışlardır:

1) En doğrusuna göre, "اَشُدَّ" bedenî ve cismanî kuvvetlerin kemale ermesi; "**İstiva**", da aklî kuvvetin mükemmelleşmesi demektir.

2) "اَشُدَّ" kuvvetin tamamlanması; "**İstiva**" ise, bünyenin ve hilkatin tamamlanmasıdır.

3) "اَشُدَّ" bülûğ çağı demektir. "**İstiva**" da, hilkatin tamamlanmasıdır.

4) **İbn Abbas, "Eşüdd,** on sekiz-otuz yaş arasında olmadır. Otuzdan kırka kadar olan çağda insanlar, ne artarlar, ne eksilirler. Kırktan itibaren ise noksanlaşma başlar" demiştir, **İbn Abbas**'ın söylediği doğrudur. Çünkü insan, ömrünün başında büyüme ve gelişme çağındadır. Sonra bu iş, bir müddet duraklar. Sonra da gerileme başlar. Büyüme yaşının sonu yirmidir. Yirmiden otuza kadar çağda, gelişme gerçekten az olur. Ama kuvvet alabildiğine gelişir. Otuzdan kırka kadar artık bu iş duraklar, ne artar, ne eksilir. Kırktan altmışa kadar, çok belirsiz ve yavaş bir eksilme ve gerileme başlar. Altmıştan ömrün sonuna kadar ise, belirgin bir gerileme başlar. Rivâyet olunduğuna göre, peygamberler kırk yaşlarının başında peygamber olarak gönderilmişlerdir. Bunun hikmeti açıktır. Çünkü insanın kırk yaşına kadar şehevî ve gazabî kuvvetleri gelişir ve tamamlanır, duyuları kemale erer. Böylece insan bu kuvvetlere iyice çekilmiş olur. Fakat kırka dayandığında, bundan sonra bedenî kuvvetler noksanlaşmaya, aklî kuvvet artmaya başlar. İşte bu noktada insan en mükemmel ve olgun haline gelir. İşte bu incelikten ötürü Allahu Teâlâ vahy için bu yaşı seçmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, "اَشُدَّ" kelimesinin müfredi hakkında ihtilaf etmişlerdir: **Ferrâ,** "Bunun müfredinin kıyasa göre, "شَدٌّ" şeklinde olması gerekir ama, bunun müfredi hiç duyulmamıştır" derken; **Ebu'l-Heysem,** "Nasıl, "اَنْعُمٌ" kelimesinin müfredi, "**ni'met**" şeklinde ise, aynı şekilde "اَشُدَّ" kelimesinin müfredi de, "**şiddet**"tir. Şiddet de, kuvvet ve celâdet demektir" demiştir.

Hüküm ve İlim'in İzahı

Âyetteki, اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا *"Biz ona hikmet ve ilim verdik"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah verilmiştir:

1) Bu, nübüvvet ve nübüvvetle ilgili bilgiler, huylar demektir. Buna göre, âyette nübüvvetin, **Hz. Musa** (a.s)'nın o Kıptîyi (Mısırlıyı) öldürmezden önce mi sonra mı olduğuna bir delil yoktur. Çünkü وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ *"ve şehre girdi"* ifadesindeki vâv (ve) edatı, tertip (sıra) ifade etmez.

2) Bu, "Biz ona hikmet ve ilmi verdik" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Evlerinizde Allah'ın âyet ve hikmetlerinden okunanları hatırlayın"* (Ahzâb, 34) buyurmuştur.

Bu görüş şu sebeplerden ötürü daha uygundur:

a) Nübüvvet, insanlara verilecek derecelerin en üstünüdür. Binâenaleyh nübüvvetten önce, hem ilim bakımından, hem de büyüklerin ve hükemânın yolu olan sîret (gidişat) bakımından mükemmel bir halin bulunması gerekir.

b) Âyetteki, *"iyi hareket edenleri biz böyle mükâfatlandırırız"* ifadesi, Hak Teâlâ'nın **Hz. Musa** (a.s)'nın muhsin (iyi) oluşuna bir mükâfat olsun diye, ona bu hikmet ve ilmi vermiş olduğuna delalet eder. Halbuki nübüvvet, bir işin mükâfatı olarak verilmez.

c) Eğer âyetteki hüküm ve ilim ile nübüvvet kastedilmiş olsaydı, o zaman *"Muhsinleri biz böyle mükâfatlandırırız"* ifadesinden ötürü, iyilikte bulunan (muhsin olan) herkes için nübüvvetin olması gerekirdi. Çünkü âyetteki bu ifade, daha önce geçen hikmet ve ilim verilişi ile ilgilidir.

Kıptî'nin Ölümüyle İlgili Bazı Meseleler

Hak Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'ya o **Kıptî**'yi öldürmezden önce, in'amda bulunduğunu bildirmiştir. Bu hususta birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, âyette bahsedilen o şehrin neresi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: Âlimlerin çoğu bunun, **Firavun**'un yaşadığı şehir olduğu kanaatindedirler. Bu da **Mısır**'a iki fersah uzaklıkta bir yerleşim yeridir. **Dahhâk,** bu şehrin "Ayn-i Şems" olduğunu söyler.

***İKİNCİ MESELE:* Gaflet Esnasında Şehre Girişi**

Âlimler, âyetteki عَلٰى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ اَهْلِهَا *"Ahalisinin gaflet üzere bulunduğu bir zamanda..."* ifadesinin manası hususunda şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

Birinci görüş: "Hz. Musa (a.s), gençliğine erip olgunluk çağına eriştiğinde, Allah ona, hem kendi dini, hem atalarının dini ile ilgili bilgileri ve hikmeti verince, **Hz. Musa** (a.s), **Firavun**'un ve kavminin bâtıl üzere olduklarını anladı, hakkı söylemeye başladı ve onların dinlerini tenkit etti. Bu öylesine yaygınlaştı ki iş, **Firavun** ve adamlarının, **Hz. Musa** (a.s)'yı tehdit etmeleri ve böylece onun onlardan çekinmesi noktasına varıp dayandı. **Hz. Musa** (a.s)'nın, İsrailoğullarından, kendine tâbi olan ve sözünü dinleyen taraftarları vardı. Bundan dolayı **Hz. Musa** (a.s), **Firavun**'un şehrine korkarak gireceği bir hale geldi. İşte bu şekilde o şehre bir gün, insanların gaflette (uykuda) olduğu bir zamanda girdi." Bu görüşte olanların çoğu, **Hz. Musa** (a.s)'nın o şehre, ahalinin kaylûle (öğle) uykusuna yattıkları bir zamanda girdiği görüşündedirler, **İbn Abbas** (r.a)'tan âyetteki bu ifade ile, akşam ile

yatsı arasının kastedildiği rivâyeti gelmiştir. Fakat önceki izah daha uygundur. Çünkü Allahu Teâlâ bu "gaflet"i, o şehrin ahalisine nisbet etmiştir. Binâenaleyh kişi, korktuğu için, görünmeden bir yere girecek olursa, bu durumda gaflet (farkında olmayış) işi, oranın ahalisine nisbet edilmez.

İkinci görüş: Süddî şöyle der: "**Musa** (a.s) büyüdüğünde, **Firavun**'un bineklerine biner ve onun elbiselerini giyerdi. Bundan dolayı da, "**Firavun**'un oğlu" diye çağrılırdı. Bir gün "**Firavun**'unki gibi bir bineğe bindi ve halkın kaylûle (öğle) uykusuna yatmış oldukları bir yere rastladı. Ortalık ıssız iken, gündüzün tam ortasında o yere girdi. İşte âyetteki ifade ile bu kastedilmiştir."

Üçüncü görüş: İbn Zeyd şöyle der: "Âyetteki bu ifade ile, "o saatte bir gafletin bulunduğu" mânâsı kastedilmemiş, aksine oranın halkınca, **Hz. Musa** (a.s)'dan ve o nübüvvet işinden habersiz oluşları kastedilmiştir. Çünkü **Musa** (a.s), küçükken, **Firavun**'un başına sopayla vurmuş ve sakalını yolmuştu. Bunun üzerine **Firavun** onu öldürmek istemiş, ama sonra bir ateş koru getirilip **Musa** (a.s)'nın eline verildiğinde, o onu avuçlayıp, ağzına atmış. İşte dilindeki tutukluk bunun eseri olarak kalmış. Bunun üzerine **Firavun,** "Onu öldürmeyeceğim. Ama onu bu şehirden çıkarın" demiş. Böylece **Hz. Musa** oradan çıkarılmış ve büyüyüp olgunlaşıncaya kadar, bir daha o şehre girmemiş. Oradakiler de, **Hz. Musa** (a.s)'yı anmaz olmuşlar ve onu tamamen unutmuşlardı. İşte âyetteki "gaflet" ile kastedilen budur."

Bu rivâyetlerin birini diğerine tercih etmenin imkânı yoktur. Çünkü **Kur'ân**'da bunlardan birine delalet edecek bir şey yer almamıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Dövüşen İki Şahıs**

Âyetteki *"(Orada) birbiriyle kavga etmekte olan iki adam gördü. Şu kendi taraftarlarından, bu da düşmanlarındandı..."* buyurulmuştur. **Zeccâc** şöyle der: "Cenâb-ı Hak, hikaye yoluyla ve her ikisi de gaib sîgası ile هٰذَا وَهٰذَا *"Biri, öbürü"* buyurmuştur. Buna göre, **Hz. Musa** (a.s) orada dövüşen iki adama rastladı. Birisi onlara baktığında (zâhiren), "şu birisi, onun taraftarlarından, beriki de onun düşmanlarından" derdi" demektir. Âlimler bu hususta değişik izahlar yapmışlardır: **Mukâtil** şöyle demiştir: "Dövüşen o iki adam da kâfirdi. Fakat biri İsrailoğullarından, diğeri Kıptîlerdendi." **Mukâtil** buna şöyle delil getirmiştir: "Çünkü **Hz. Musa** (a.s) ona ertesi gün, *"sen gerçekten besbelli bir azgınsın"* (Kasas, 18) demiştir. Meşhur olan görüşe göre ise, **Hz. Musa** (a.s)'nın taraftarlarından olan adam Müslümandı. Çünkü birisine hem din, hem mezheb (gidişat) bakımından

ters düşen kimse hakkında "Bu falancanın şî'asındandır (taraftarlarındandır)" denilemez, İsrailoğullarından olana musallat olan o Kıptî'nin, **Firavun**'un ocakçısı olduğu, onu mutfağına odun taşımak için görevlendirdiği rivâyet edildiği gibi, dövüşenlerden **Hz. Musa** (a.s)'nın taraftarı olanın **Sâmiri,** diğerinin ise **Firavun**'un ocakçısı olduğu da rivâyet edilmiştir. Doğrusunu Allah bilir.

Musa (a.s)'nın Kıptî'yi Öldürmesi

Âyetteki فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِى مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِى مِنْ عَدُوِّهِ *"Derken taraftarlarından olan adam, düşmanına karşı ondan yardım istedi"* ifadesi, "o, ondan, kendini bu düşmandan kurtarmasını ve ona karşı kendine yardım etmesini istedi." Bunun üzerine فَوَكَزَهُ مُوسٰى *"Musa onu bir vuruşta öldürdü"* demektir. "**Vekz**", parmak uçları ile itmektir. Bu itmenin bütün avuçla olduğu da söylenmiştir, **İbn Mes'ûd** bunu "فَلَكَزَهُ مُوسٰى" şeklinde okumuştur. Bazıları "**vekz**"in, önden, döşten itmek, "**lekz**"in de sırttan itmek olduğunu söylemişlerdir. **Musa** (a.s) güçlü-kuvvetli idi. Bazı müfessirler **Hz. Musa** (a.s)'nın onu, asası ile ittiğini söylemişlerdir. Fakat **Mufaddal,** bunun yanlış olduğunu, çünkü Arapçada "Onu âsâ ile "vekz" etti" şeklinde bir kullanış bulunmadığını söyler. "فَقَضٰى عَلَيْهِ" yani **Hz. Musa** (a.s) böylece o adamı öldürdü.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Peygamberlerin ismeti olduğuna itiraz edenler, bu âyeti delil getirerek şu izahları yapmışlardır:

1) O Kıptî'nin, bu ölümü hak etmiş olduğu veya etmemiş olduğu söylenebilir. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, **Hz. Musa** (a.s) daha niçin, *"Burada, "Bu, şeytanın işlerindendir"* ve *"Ya Rabbi, ben cidden kendime zulmettim. Bana mağfiret et"* demiş, yine bir başka sûrede, *"Ben bunu o vakit bilmezlerden olarak yaptım"* (Şuarâ, 20) demiştir. Eğer ikinci ihtimal, yani Kıptî'nin ölümü hak etmemiş olması ihtimali söz konusu ise, **Hz. Musa** (a.s)'nın onu öldürmesi bir günah olur.

2) Âyetteki *"öbürü de düşmanlarındandı..."* ifadesi, onun "harbî" bir kâfir olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh onun kanı mubahtır. **Hz. Musa** (a.s), onun ölümünden ötürü mağfiret olunmasını istemiştir. Halbuki mubah bir işi yapmadan ötürü, bağışlanmayı istemek câiz değildir. Çünkü bu o mubahın haram olduğu zannını uyandırır.

3) Âyetteki "**vekz**" ile, açıkça ve kasten öldürme manası kastedilmemiştir. Binâenaleyh bu öldürme işi, hatâen olmuştur. O halde daha niçin o, mağfiret olunmasını istemiştir.

Birincisine şöyle cevap veririz: "Öldürülen şahıs kâfir idi. Bundan ötürü de kanı mubah idi" denilmesi niçin caiz olmasın?

Hasmın, **Hz. Musa** (a.s)'nın, *"Bu şeytanın işlerindendir"* deyişini delil getirmesine karşı şu izahlar yapılabilir:

a) Belki de Allahu Teâlâ, her ne kadar o kâfirin öldürülmesini mubah kılmış ise de, "Evlâ olan onların öldürülmelerinin bir başka zamana ertelenmesidir" demiştir. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s), o adamı öldürünce, mubah ve mendub olan bir hususu (evlayı) terk etmiş oldu. Dolayısıyla **Hz. Musa** (a.s)'nın, *"Bu şeytanın işlerindendir"* sözü, "Benim mendubu yapmamam, şeytanın işlerindendir" manasındadır.

b) **Hz. Musa** (a.s)'nın, "Bu" kelimesi, kendi yaptığı işe değil, öldürülenin işine işarettir. O halde, "bu" ifade, "O maktûlün yaptığı iş, şeytanın işlerindendir" manasında olur. Bununla, o kimsenin, Allah'ın emrine muhalefet etmesinden dolayı, ölüme müstahak olduğunu anlatma kastedilmiştir.

c) Yine âyetteki hâzâ ile, öldürülenin kendisine işaret edilmiştir ve "Bu şeytanın ordusundan ve hizbindendir" demektir. Nitekim "şeytanın adamları" manasında, "falanca şeytanın işlerindendir" denilir.

Hasmın, **"Hz. Musa** (a.s)'nın, *"Rabbim, ben cidden kendime zulmettim. Bana mağfiret et"* şeklindeki sözünü kendilerine delil olarak ileri sürmelerine gelince, bu, **Hz. Musa** (a.s)'nın, tıpkı **Hz. Adem** (a.s)'in metodunu kullanarak söylediği gibidir. Çünkü o da, *"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik"* (A'raf, 23) demişti ki bununla şu iki hususdan biri kastedilmiştir. Bu, her ne kadar ortada bir günah yoksa da, ya Allah'a yalvarıp yakarma ve görevlerini hakkıyla yerine getirmemeyi itiraf etmek için söylenmiş bir cümledir, yahut da mendûbu (evlâ) olanı yapmamak suretiyle, insanın kendini mükâfattan mahrum kılmış olması açısından söylenmiş bir cümledir. Hz. **Musa** (a.s)'nın *"Bana mağfiret et"* deyişi de, "Bu mendubu yapmadığım için beni bağışla" demektir.

Bu hususta şöyle bir diğer izah da yapılabilir: "Bu mel'ûnu öldürdüğüm için, ya Rabbi kendime zulmetmiş oldum. Çünkü **Firavun** bunu benim yaptığımı anlarsa, ona karşılık beni öldürür. Binâenaleyh, "Bana mağfiret et" yani, "bunu gizle ve bunun haberinin **Firavun**'a ulaşmasına fırsat verme." Bunun üzerine "فَغَفَرَ لَهُ" yani, Allah bu haberi **Firavun**'a ulaşmaktan alıkoydu, **Musa** (a.s) ile arasında sır olarak bıraktı." Böyle bir te'vilin yapılabileceğine, bunun peşinden, **Hz. Musa** (a.s)'nın *"Rabbim, bana in'am ettiğin şeylerden ötürü ettiğin ihsan hakkı için, artık suçlulara asla destek*

olmayacağım" demiş olması da delâlet eder. Binâenaleyh burada mü'min olan tarafa yardım etmek, eğer bu masiyetin sebebi olsaydı, **Hz. Musa** (a.s) böyle demezdi.

Hasmın, **Hz. Musa** (a.s)'nın, *"Ben bunu o vakit bilmezlerden olarak yaptım"* (Şuarâ, 20) sözünü delil getirişine gelince, **Hz. Musa,** "Ben, bu işte hatalı oldum, sapıttım" dememiştir. Fakat **Firavun,** onun öldürdüğü sırada kâfir olduğunu iddia edince, **Hz. Musa** (a.s) kâfir olduğu iddiasını reddetmiş ve fakat "**dâll**" yani, ne yapması ve nasıl tedbir alması gerektiğini henüz o zaman bilmeyen bir şaşkın olduğunu itiraf etmiştir.

Hasmın, "Eğer o harbî bir kâfir idiyse, **Hz. Musa** (a.s) niçin onu öldürmesinden ötürü bağışlanmasını istedi?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Kâfirin kanının akıtılmasının mubah olması, şeriatlere göre değişen bir durumdur. Belki de onları öldürmek o zaman haramdı. Yahut mubah idiyse de, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, evlâ olan onu yapmamaktı" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bunu kabul etmiyoruz. Belki o adam zayıf, **Hz. Musa** (a.s) ise güçlü-kuvvetli biri idi. Onu parmak uçlarıyla yitince, kesin olarak öldürmüş oldu.

Sonra biz bunu kabul etsek bile, **Musa** (a.s)'nın, o Yahudiyi o Kıptî'nin elinden bu, terki evlâ olan, parmak uçlarıyla itmeksizin (yumruk vurmaksızın) da kurtarabileceğini söyleyebiliriz. İşte bundan ötürü mağfiret edilmesini istemiştir.

Şunu da belirtelim ki: Biz bu âyetin, **Hz. Musa** (a.s)'dan bir günahın sâdır olduğuna delâlet ettiğini kabul etsek bile, **Hz. Musa** (a.s)'nın o vakit peygamber olduğuna dair kesin bir delilin bulunmadığını beyan etmiştik. Binâenaleyh bu iş, **Hz. Musa** (a.s)'dan, peygamber olmazdan önce sadır olmuş bir hadisedir ki bunda zaten münakaşa yoktur.

BEŞİNCİ MESELE: **Halk-ı Ef'al Meselesi**

Mu'tezile şöyle der: "Bu âyet, günahları Allah'ın yarattığını söyleyen kimsenin görüşünün yanlışlığına delalet eder. Çünkü **Hz. Musa** (a.s), *"Bu, şeytanın işlerindendir"* demiş ve bu işi, şeytana nisbet etmiştir. Binâenaleyh bu masiyet, eğer Allah'ın yaratmasıyla olmuş olsaydı, şeytandan değil, Allah'tan olmuş olurdu. Bu tıpkı, **Hz. Yusuf** (a.s)'un, *"Benimle kardeşlerimin arasını şeytan bozduktan sonra"* (Yusuf, 100), **Hz. Musa** (a.s)'nın yol arkadaşı, **Hızır** (a.s)'ın, *"onu bana ancak şeytan unutturdu"* (Kehf, 63) ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şeytan, ebeveyninizi cennetten çıkardığı gibi, sizi de fitneye düşürmesin"*(A'raf, 27) sözleri gibidir.

Bâtıla Yardımın Hükmü

Âyetteki, *"Ya Rabbi bana in'am ettiğin şeylerden ötürü (bana olan ihsanın hakkı için), artık suçlulara asla destek olmayacağım"* ifadesi ile ilgili birkaç izah var:

1) Bu âyetin zâhiri **Hz. Musa** (a.s)'nın, "sen bana böylesi bir in'amda ve lütufta bulununca, ben nasıl herhangi bir suçluya destekçi olabilirdim. Aksine ben mü'mini desteklerim" demiş olduğuna delalet eder. Bu da, **Hz. Musa** (a.s)'nın, Kıptî'ye karşı, İsrailliye yaptığı yardımın, günah değil taat olduğuna delalet eder. Çünkü eğer bu bir günah olsaydı, o zaman **Hz. Musa** (a.s)'nın, "Sen bana o günahtan ötürü tevbemi kabul ederek in'am edince, ben o günaha devam ettim" demesi gerekirdi.

2) **Kaffal** şöyle der: **Hz. Musa** (a.s), sanki Allah'ın kendisine lütfettiği şeylere, yemin ederek, hiçbir suçluya destekçi olmayacağını bildirmiştir. بِمَا اَنْعَمْتَ *"in'am ettiğin şeylere yemin olsun ki"* ifadesinin başındaki "bâ", kasem (yemin) içindir.

3) **Kisâî** ve **Ferrâ,** "Bu, bir haber cümlesi olup, dua manasınadır. Buna göre, **Hz. Musa** (a.s) sanki, "Ya Rabbi beni, isyankârlara destekçi kılma" demek istemiştir. **Ferrâ** bunu zaten **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a) "فَلَا تَجْعَلْنِى ظَهِيرًا" şeklinde okuduğunu söyler. Bil ki bu âyette, zâlimlere ve fasıklara destekçi olmanın câiz olmadığına bir delalet vardır, **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: **"Hz. Musa** (a.s) istisnâ yaparak (inşaallah diyerek) "Eğer Allah dilerse, mücrimlere destek olmayacağım" dememiştir. İşte bundan dolayı, ertesi gün buna mübtelâ olmuştur." **İbn Abbas**'ın bu görüşü zayıftır. Çünkü Hz. Musa (a.s), ikinci gün o adama destekçi olmayı bırakmıştır. O düşman **Hz. Musa** (a.s)'dan korktuğu için, *"Bu yerde illâ yaman bir zorba olmak istiyorsun sen"* (Kasas, 19) demiştir. Yoksa **Hz. Musa** (a.s), bir şey yapmış değildir.

Şehirden Çıkması

فَاَصْبَحَ فِى الْمَدِينَةِ خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ فَاِذَا الَّذِى اسْتَنْصَرَهُ بِالْاَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسٰٓى اِنَّكَ لَغَوِىٌّ مُبِينٌ ﴿١٨﴾ فَلَمَّآ اَنْ اَرَادَ اَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِى هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسٰٓى اَتُرِيدُ اَنْ تَقْتُلَنِى كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْاَمْسِ اِنْ تُرِيدُ اِلَّآ اَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِى الْاَرْضِ وَمَا تُرِيدُ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾ وَجَآءَ رَجُلٌ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ

يَسْعٰى قَالَ يٰمُوسٰٓى اِنَّ الْمَلَاَ يَاْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ اِنِّى لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ ﴿٢٠﴾ فَخَرَجَ مِنْهَا خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِى مِنَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِينَ ﴿٢١﴾

"Hülâsa, şehirde korkarak, etrafı kollayarak sabahladı. Bir de ne görsün! Dün kendisinden imdat isteyen adam kendisine sesleniyor. Musa ona dedi ki: "Sen gerçekten besbelli bir azgınsın!" Derken (Musa), ikisinin de düşmanı olan o adamı yakalamak isteyince, o dedi ki: "Musa, dün bir cana kıydığın gibi, şimdi beni de mi öldürmek istiyorsun? Arabulucudan olmayı arzu etmiyorsun da, bu yerde illâ yaman bir zorba olmak istiyorsun sen." Şehrin öte başından koşarak bir adam geldi ve dedi ki: "Musa, şehrin yetkilileri seni öldürmek için, aralarında müzakere ediyorlar. Hemen çık (git). Şüphesiz ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim. Bunun üzerine Musa, korkarak ve etrafı gözleyerek oradan çıktı ve "Ya Rabbi, beni o zâlimler gürûhundan kurtar" dedi" (Kasas, 18-21).

Soydaşının Hz. Musa (a.s)'yı Tekrar Yardıma Çağırması

Bil ki o adamın, **Hz. Musa** (a.s)'nın itmesinden ötürü ölmesinden sonra, **Hz. Musa** (a.s) ertesi gün o adamı öldürenin kendisi olduğunun anlaşılacağı ve böylece de peşine düşüleceğinden endişe ederek sabahladı. Kimselere gözükmeden dışarı çıkınca, bir de ne görsün! Dün kendisinden yardım ve imdat isteyen o İsrailli yine seslenerek, kendisinden yardım istiyor. İşte o zaman **Hz. Musa** (a.s) ona, *"Sen gerçekten besbelli bir azgınsın"* dedi.

Dilciler şöyle derler, "**gavîy**" kelimesi, "**müf'il**" (azdıran) manasında "**fa'îl**" vezni üzere bir kelime olabilir. Buna göre mana, "Sen benim kavmimi iğvâ eden, azdıransın. Çünkü dün senin yüzünden o belaya düştüm" şeklinde olur. "**Gaviy**" kelimesinin "**gâvî**" (azgın) manasında olması da mümkündür. Peygamberlerin masum olduklarını kabul etmeyenler bununla istidlalde bulunarak şöyle demişlerdir: "**Hz. Musa** (a.s)'nın, kendisinden yardım isteyenler ve taraftarlarından olan birisine, *"Sen gerçekten besbelli bir azgınsın"* demesi nasıl caiz olur?" Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

1) **Hz. Musa** (a.s)'nın kavmi, kaba, sert sinirli kimselerdi. Baksana, onca mu'cizeyi görmelerine rağmen, yine de *"Onların ilahları olduğu gibi, bizim için de ilahlar (putlar) yap"* (A'raf, 138) demişlerdi. O halde, **Hz. Musa** (a.s), bu sözüyle bunu kastetmiştir.

2) **Hz. Musa** (a.s) onu böyle "gaviy" (azgın) diye nitelemiştir. Çünkü kendisinden, karşı tarafın zarar vermek istediği şeylerden kurtarması imkansız olacak bir şekilde çokça düşmanlık sâdır olan kimsenin yolu, rüşd yolunun aksi olur.

Âlimler, âyetteki, *"O dedi ki: "Musa, dün bir cana kıydığın gibi, şimdi beni de mi öldürmek istiyorsun?"* ifadesinin, o İsraillinin mi, yoksa o Kıptî'nin mi sözü olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bazıları şöyle demişlerdir: **"Hz. Musa** (a.s) o İsrailliye "azgın" deyip, İsrailli de onu öfkeli görünce, **Hz. Musa** (a.s) onu yakalamak istediğinde, İsrailli onun kendisini öldüreceğini sanmış ve bu sözü söylemiştir." Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Çünkü dün o adamı öldürdüğünü ondan başkası bilmiyordu. Böylece bu, o katlin zuhûruna ve adamın korkusunun artmasına bir sebep teşkil etmiştir." Diğer âlimler ise, "Aksine bu, Kıptî'nin sözüdür. Çünkü bu hadiseyi Kıptî, o İsrailliden öğrenmişti" demişlerdir. Doğru izah da budur. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Derken Musa, ikisinin de düşmanı olan o adamı yakalamak isteyince, o dedi ki: "Musa..."* buyurmuştur. Binâenaleyh bu söz, başkasına değil, o adama aittir. O halde, âyetteki, *"Bu yerde illa yaman bir zorba olmak istiyorsun sen"* ifadesi, ancak o kâfir tarafından söylenmeye uygundur.

Bil ki "**cebbar**", çeşitli zulüm ve katillikler yapmak isteyen, işlerin neticesine bakmayan ve kendisine yapılanı en güzel bir şekilde karşılamayan kimse demektir. Bunun, hiç kimseye boyun eğmeyen, kibirli kimse manasına olduğu da söylenmiştir. Bu hadise meydana gelince, o şehirde yayıldı, **Firavun**'a kadar ulaştı ve böylece de Kıptîler, Hz. Musa (a.s)'yı öldürmeyi kafalarına koydular.

Meçhul Bir Mü'min

Âyetteki, وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعٰى *"Şehrin öte başından koşarak bir adam geldi..."* ifadesine gelince, **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Âyetteki "يَسْعٰى" (koşarak) fiil cümlesinin, "**racül**" kelimesinin sıfatı olarak, mahallen merfû; veya o kelimeden "hal" olarak mahallen mansub olması mümkündür. Çünkü bu kelime (hal olmasına göre), âyetteki "مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ" ile tahassüs kesbetmiş (hususîlik, biraz belirlilik kazanmış) bir nekiredir. Âyetteki "**i'timâr**", "karşılıklı meşverette bulunmak, görüşme yapmak" demektir. Arapçada, taraflar birbirlerine bir şeyler emir ve tavsiye edip veya bir şeye dikkat çektiği için, اَلرَّجُلَانِ يَأْتَمِرَانِ "o iki adam istişare ediyorlar" denilir. Buna göre mana, "senin hakkında onlar görüşme yapıyorlar" şeklindedir. Müfessirlerin çoğu, âyette bahsedilen bu adamın **Firavun** hanedanından

iman etmiş bir kimse olduğu kanaatindedirler. İşte onun bu şefkatinden ötürü, **Hz. Musa** (a.s)'yı o toplumun kendisini öldürmek için ve kendisi hakkında görüştüklerini haber vermek, **Hz. Musa** (a.s)'yı ikaz etmek için, koşup ona geldi.

Âyetteki, فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ *"Bunun üzerine Musa, korkarak ve etrafı gözleyerek oradan çıktı"* ifadesi, "**Firavun** hanedanına karşı, canından korkarak, arkasına düşen ve kendisini yakalamaya gelmiş birisinin olup-olmadığını gözetleyerek çıktı" demektir. Daha sonra, **Hz. Musa** (a.s), Allah'tan başka sığınılacak birisinin olmadığını bildiği için, Allah'a ilticâ edip, *"Ya Rabbi, beni o zâlimler gürûhundan kurtar"* dedi. Bu, **Hz. Musa** (a.s)'nın, o Kıptî'yi öldürmesinin bir günah olmadığına delalet eder. Aksi halde, kendisi onlara zulmeden olmuş olurdu ve onlar ise, **Hz. Musa** (a.s)'yı kısasen öldürmek için, peşine düşüp aradıkları için zalim olmuş olmazlardı.

Medyen'e Gitmesi

وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَآءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسٰى رَبِّيٓ اَنْ يَهْدِيَنِى سَوَآءَ السَّبِيلِ ﴿٢٢﴾ وَلَمَّا وَرَدَ مَآءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ اُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ ۖ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَاَتَيْنِ تَذُودَانِ ۚ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا ۖ قَالَتَا لَا نَسْقِى حَتّٰى يُصْدِرَ الرِّعَآءُ ۖ وَاَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴿٢٣﴾ فَسَقٰى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلّٰٓى اِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ اِنِّى لِمَآ اَنْزَلْتَ اِلَىَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ ﴿٢٤﴾ فَجَآءَتْهُ اِحْدٰيهُمَا تَمْشِى عَلَى اسْتِحْيَآءٍ ۖ قَالَتْ اِنَّ اَبِى يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ اَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا ۚ فَلَمَّا جَآءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ ۙ قَالَ لَا تَخَفْ ۖ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ اِحْدٰيهُمَا يٰٓاَبَتِ اسْتَاْجِرْهُ ۖ اِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَاْجَرْتَ الْقَوِىُّ الْاَمِينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنِّىٓ اُرِيدُ اَنْ اُنْكِحَكَ اِحْدَى ابْنَتَىَّ هَاتَيْنِ عَلٰٓى اَنْ تَاْجُرَنِى ثَمَانِىَ حِجَجٍ ۖ فَاِنْ اَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ ۚ وَمَآ اُرِيدُ اَنْ اَشُقَّ عَلَيْكَ ۚ سَتَجِدُنِىٓ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ ذٰلِكَ بَيْنِى وَبَيْنَكَ ۖ اَيَّمَا الْاَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَىَّ ۖ وَاللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٢٨﴾

"(Musa) Medyen tarafına yönelince dedi ki: "Umarım, Rabbim beni doğru yola iletir." Medyen suyuna varınca, su başında bir yığın insan buldu, (hayvanlarını) suluyorlardı. Onların gerisinde ve

aşağısında da, (sürülerini) bekleten iki kadın gördü. Dedi ki: "Bu haliniz ne?" Dediler ki: "Çobanlar hayvanlarını sulayıp dönmedikçe biz sulayamayız. Babamız da yaşlanmış bir ihtiyardır. Bunun üzerine Musa da, onların (hayvanlarını) suladı. Sonra gölgeye dönüp, dedi ki: "Rabbim, gerçekten ben bana indireceğin bir hayra muhtacım" derken, o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi ve "Babam, sürümüzü sulamanın ücretini ödemek için seni çağırıyor" dedi. Bunun üzerine Musa ona gitti ve ona kıssasını anlattı. O, "Korkma, o zâlimler gürûhundan kurtuldun" dedi. O iki kadından biri, "Babacığım, onu ücretle çoban tut. Çünkü ücretle tuttuklarının en hayırlısı şüphesiz, kuvvetli ve emîn olandır" dedi. O (zat) dedi ki: "Ben, iki kızımdan birini, bana sekiz yıl işçilik yapmak şartıyla, sana nikahlamayı arzu ediyorum. Eğer hizmetini on yıla tamamlarsan, o da senin kereminden olur. (Bununla beraber), sana zorluk çıkarmayı da arzu etmem. İnşaallah beni salihlerden bulursun." (Musa) dedi ki: "O, seninle benim aramdadır. Bu iki müddetten hangisini yerine getirirsem, demek ki bana karşı bir husumet yok. Allah, dediğimize vekildir" (Kasas, 22-28).

Bil ki, âlimler, âyetteki وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ *"(Musa) Medyen tarafına yönelince"* ifadesinin izahı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "**Musa**, yola çıktı, ama Medyen'i keşfetmedi. Ne var ki, kendisini Allah'a teslim etti ve bu hususta hiçbir bilgisi olmadan yürümeye başladı. Bu sebeple de Allahu Teâlâ onu, Medyen'e ulaştırdı" demişlerdir ki, bu, **İbn Abbas**'ın görüşüdür. Diğer bazı âlimler ise şöyle demişlerdir: "**Hz. Musa** (a.s), bu yolculuğa çıkınca Medyen'i kafasına koydu. Çünkü onun gönlünden Medyenlilerle kendisi arasında bir akrabalık bulunduğu düşüncesi geçmekteydi. Çünkü onlar da, **Medyen İbn İbrahim** (a.s)'ın torunlarındandı. **Medyen İbn İbrahim** (a.s) de İsrailoğullarındandı. Ne var ki, **Hz. Musa** (a.s)'nın o yol hakkında herhangi bir bilgisi yoktu. Bu sebeple, Allah'ın lütfuna sarılmıştı. Bazı kimseler de, "Tam aksine, **Hz. Musa** (a.s)'ya **Cebrail** (a.s) geldi ve ona o yolu öğretti" demişlerdir.

İbn Cerir, Süddî'den şunu nakletmiştir: "**Musa** (a.s) yürümeye başlayınca, kendisine at üzerinde bir melek geldi. Derken, sevincinden dolayı, **Hz. Musa** (a.s) onun önünde eğildi. Bunun üzerine melek, *"Böyle yapma. Peşimden gel"* dedi. O da, Medyen'e giden yolda ona uydu."

Hz. Musa (a.s)'nın yolculuğa çıkarken kafasına Medyen'i koymadığını söyleyenler, şu iki şekilde istidlâl etmişlerdir:

1) Âyette, *"(Musa) Medyen tarafına yönelince..."* buyurulmuştur. Binâenaleyh, **Hz. Musa** (a.s) şâyet, Medyen'e gitmeye niyetlenmiş olsaydı, o zaman âyette, "Medyen'e yönelince..." buyurulurdu. Âyette böyle buyurulmayıp, *"Medyen tarafına yönelince..."* denilince, biz, **Hz. Musa** (a.s)'nın, o tarafın nereye çıktığını bilmeden, sadece o cihete doğru yönelmiş olduğunu anlamış bulunuyoruz.

2) Âyetteki, *"Umarım, Rabbim beni doğru yola iletir"* ifadesidir. Çünkü bu, bilenden değil, şüphe edenden sudûr edecek olan bir sözdür. Doğruya en yakın olanı ise, **Hz. Musa** (a.s)'nın Medyen'e gitmeye kastettiğini, ama yolu bilmediğini söylemektir. Daha sonra **Hz. Musa** (a.s), o yolun nasıl olduğunu rastladığı kimselere sormuştur. Çünkü, **Hz. Musa** (a.s)'nın aklından ve zekâsından beklenen şey, onun öyle yapmasıdır. Daha sonra **İbn İshâk** şunu ilave eder: "O, Mısır'dan Medyen'e, yiyeceksiz ve desteksiz olarak çıkmıştır. İki şehir arasında da, sekiz günlük bir mesafe bulunuyordu. **Hz. Musa** (a.s), bu yolculuğu esnasında ağaç yaprakları yemiştir."

Hz. Musa (a.s)'nın عَسٰى رَبِّيٓ اَنْ يَهْدِيَنِى سَوَاءَ السَّبِيلِ *"Umarım, Rabbim beni doğru yola iletir..."* ifadesine gelince, bu, dedesi **İbrahim** (a.s)'in, *"Ben, dedi, doğrusu Rabbime gidiciyim. O, bana yol gösterir"* (Sâffât, 99) şeklindeki sözünün bir benzeridir. Zaten, **Musa** (a.s), getirdiği istidlallerde, verdiği cevaplarda, yalvarıp yakarmalarında, genel olarak **Hz. İbrahim** (a.s)'in zikrettiği şeyleri zikreder. Zaten, selefi **Sâlih** (a.s) için, gerçek manada halef olmak da bunu gerektirir. Allah'ın salât ve selâmı onlara, bütün tayyib ve müttakîlere olsun.

Medyen Kuyusunda

Âyetteki, وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ *"Medyen suyuna varınca..."* cümlesinde geçen su, hayvanların sulandığı bir su olup, rivâyete göre burası bir kuyuydu. **Hz. Musa** (a.s)'nın oraya "vürûdu" ise, oraya gelip ulaşması demektir.

"وَجَدَ عَلَيْهِ اُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَاَتَيْنِ تَذُودَانِ" ifadesi, "onun üzerinde, yani kenarında, sulanan yerde bir topluluk, yani çeşitli insanlardan çok sayıda bir cemaat gördü. Onların bulunduğu yerden daha aşağı bir yerde de sürülerini beklerken iki kadın gördü" demektir. "اَلذَّوْد" (Zevd), karşı koymak, itmek, engellemek demektir. Buna göre, "تَذُودَانِ" kelimesinin anlamı, "sürülerini engelleyen, onları tutan, hapseden iki kadın" demektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Onlar, koyunlarını engelliyorlardı. Âlimler bu engellemenin nedeni hususunda da ihtilaf ederek, şu izahları yapmışlardır:

a) **Zeccâc** şöyle der: "Çünkü, o suyun kenarında, o ikisinden daha kuvvetli ve güçlü olan kimseler bulunuyordu. Dolayısıyla onlar koyunlarını sulama imkânı bulamıyorlardı."

b) Onlar, suyun kenarındaki sıkışıklıktan hoşlanmıyorlardı.

c) Koyunlarının, o suyun kenarındakilerin koyunlarına karışmasını istemiyorlardı.

d) Erkeklere karışmamak için.

2) Onlar, kendilerini görmek için bakan kimselerin bakışlarını, yüzlerinden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.

3) İnsanları, koyunlarından uzak tutmaya çalışıyorlardı.

4) **Ferrâ** şöyle der: "Onlar, o koyunları dağılmaktan ve sürülüp gitmekten alıkoymaya çalışıyorlardı."

Âyetteki, قَالَ مَا خَطْبُكُمَا *"Bu haliniz ne?"* ifadesine gelince bu, "Neyiniz var?" demek olup, mastar, ism-i mef'ûl anlamında olarak "مَا مَخْطُوبُكُمَا" demek olup, "sizin bu alıkoymadan maksat ve gayeniz nedir?" demektir. Buna göre bu demektir ki, tıpkı senin, "مَا شَأْنُكَ" sözündeki, "**meş'ûn**" manasının "شَأْنٌ" (şe'n) diye adlandırılması gibi, "**mahtûb**" da "**hatb**" diye adlandırılmıştır.

Yaşlı Babanın İki Kızı

Âyetteki, قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّىٰ يُصْدِرَ الرِّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ *"Dediler ki: "Çobanlar hayvanlarını sulayıp dönmedikçe, biz sulayamayız. Babamız da çok yaşlı bir ihtiyardır"* ifadesine gelince bu, şu sebeplerden dolayı, o iki kadının, sulamadan aciz olduklarını göstermektedir:

1) Sulama işini, âdeten erkekler yapar. Kadınlar ise bunu yapamazlar.

2) Onlardan beklenen, daha sonra sulamak üzere hayvanlarını engellemeleridir.

3) Onların, *"Çobanlar hayvanlarını sulayıp dönmedikçe..."* şeklindeki sözlerinden anlaşılan...

4) Onların, o topluluktan artan suyu beklemeleri.

5) Onların, *"Babamız da çok yaşlı bir ihtiyardır..."* şeklindeki sözleri. Bunun bu manaya delalet şekli şöyledir: Şâyet onların babaları güçlü kuvvetli olsaydı, orada bulunurdu. Orada bulunsaydı, o zaman, sulama işi geriye kalmazdı. İşte o zaman da, çobanlar kendi hayvanlarını sulamadan önce onlara sıra gelirdi. O vakit ise, babalarına, mu'tad olan vakitten önce dönerlerdi. **Ebu Amr, İbn Amir** ve **Âsım,** yâ'nın fethası, dal'ın da dammesi ile

"يَصْدُرَ" (yasdure) şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, yâ'nın dammesi, dâl'ın kesresi ile, "يُصْدِرَ" (yusdıre) şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraate göre mana, "Onlar o sudan ve o sulama işinden dönmedikçe" şeklinde olur ki, "صَدَرَ" (sadere), "وَرَدَ" (gelmek)'nin zıddıdır "صَدَرَ" (gitti, suya vardı). İkinci kıraate göre mana, "o topluluk hayvanlarını döndürmedikçe" şeklinde olur.

Âyetteki, فَسَقٰى لَهُمَا *"Bunun üzerine Musa da, (onların) hayvanlarını suladı"* ifadesine gelince, bu, "işte, o ikisinden dolayı, onların koyunlarını suladı" demektir. Bu sulama işinin nasıl olduğu hususunda da, şu görüşler ileri sürülmüştür:

1) Musa (a.s), oradakilerden müsaade etmelerini istedi de, onlar da bunun üzerine müsaade ettiler.

2) Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: "**Hz. Musa** (a.s), üzerinde, ancak on kişinin, bir rivâyete göre kırk kişinin, bir rivâyete göre de yüz kişinin itebileceği bir kaya parçası bulunan kuyuya yöneldi, onu tek başına oradan itti ve o kuyudan su çekti."

3) **Hz. Musa** (a.s) oradakileri sıkıştırınca, onlar o taşı o kuyunun ağzına koymaya yöneldiler. İşte, bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s) o taşı oradan itti ve kadınların koyunlarını suladı. Bunun izahı Kur'ân'da yer almamıştır. Bunlardan hangisinin doğru olduğunu en iyi bilen Allah'tır. Ancak ne var ki o kadın, **Hz. Musa** (a.s)'yı kuvvetli olmakla nitelemiştir. Böylece bu niteleme, o kadının, **Hz. Musa** (a.s)'nın kuvvetinin fazla olduğunu gösteren bir şeyin ondan sâdır olduğunu görüp müşahede ettiğine delâlet eder.

Cenâb-ı Hak, ثُمَّ تَوَلّٰى اِلَى الظِّلِّ *"Sonra gölgeye dönüp..."* buyurmuştur. Bunda, **Hz. Musa** (a.s)'nın, o kadınların sürülerini, güneşte ve sıcak bir havada sulamış olduğuna ve **Hz. Musa** (a.s)'nın kuvvetinin mükemmelliğine bir delalet vardır. **Kelbî** şöyle der: "**Musa** (a.s), o suyun kenarında bulunanların yanına geldi ve onlardan bir kova su istedi. Bunun üzerine onlar ona, "Eğer istersen, o kovayı kuyudan getir ve o ikisinin koyunlarını sula" deyince, **Hz. Musa** (a.s) da, "tamam" dedi. Daha önce, kuyudan çıkarabilmek için, kovanın başına kırk kişi toplanıyor ve onu ancak çıkarabiliyorlardı. Derken, **Musa** (a.s), yalnız başına olduğu halde o kovadan tuttu, su doldurdu ve (onu çıkararak) havuza döktü. Bereketlenmesi için de dua etti. Daha sonra da, o iki kadının koyunlarını o havuza yaklaştırdı; böylece de o hayvanlar, kanıncaya kadar su içtiler. Sonra da, onları, koyunlarıyla beraber salıverdi."

Kızların Babası Kim?

İmdi eğer, "Allah'ın Peygamberi olan **Şuayb** (a.s)'ın, o iki kızının o sürüyü sulamalarına gönlü nasıl razı olmuştur ve nasıl olup da bunu uygun bulmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Kur'ân'da, onların babalarının **Şuayb** (a.s) olduğuna dair bir delâlet bulunmamaktadır. Âlimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir: Bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Onların babaları, **Hz. Şuayb** (a.s)'ın kardeşinin oğlu **Bîrûn**'dur. **Şuayb** (a.s), kör olduktan sonra ölmüştür." Bu, **Ebu Ubeyd**'in tercihidir. **Hasan el-Basrî** de şöyle der: "Bu, o dini **Şuayb** (a.s)'dan öğrenmiş olan mü'min bir kimseydi."

Şunu da belirteyim ki, biz, bu mü'min adamın **Şuayb** (a.s) oluğunu kabul etsek bile, kızların hayvanları sulamasında bir fesat söz konusu değildir. Çünkü din, buna karşı değildir. Ama, bu konuda, insanların kişilikleri farklı farklıdır. Çöldeki kimselerin halleri, yerleşik hayat sürenlerinkinden farklıdır. Özellikle, o durum zarûret durumu olursa.

Hz. Musa (a.s)'nın İsteği

Âyetteki, فَقَالَ رَبِّ اِنِّی لِمَا اَنْزَلْتَ اِلَیَّ مِنْ خَیْرٍ فَقِیرٌ *"Ya Rabbi, gerçekten ben, bana indireceğin hayra muhtacım"* ifadesine gelince bu, "Ben, bana indirdiğin az veya çok, arık ya da besili, vereceğin her şeye muhtacım" demektir. "**Fakîr**" kelimesi, "سَأَلَ" (istedi) ve "طَلَبَ" (talep etti) manalarını kapsadığı için, lâm harf-i cerriyle müteaddi kılınmıştır.

Bil ki, bu söz bir ihtiyaç haline delalet eder, ama bu ihtiyaç, yiyecek de olabilir, başka şey de olabilir. Ancak ne var ki, müfessirler bunu yiyeceğe hamletmiş, yiyecek anlamına almışlardır. **İbn Abbas**, "**Hz. Musa** (a.s), bu sözüyle yiyeceği bir şeyi, taâmı kastetmiştir" derken, **Dahhâk**, "O, yer baklası hariç, yedi gün hiçbir şey tatmadan bekledi" der. Rivâyet olunduğuna göre **Hz. Musa** (a.s), bu sözü söylerken, bunu o iki kadına işittirmek için, yüksek sesle istedi. Buna göre şâyet, "**Hz. Musa** (a.s)'da, o büyük kovayı taşıyabilecek kuvvet mevcutken, onun o yüce himmetine böyle bir taam ve yiyecek talebinde bulunması nasıl yakışır? Hem, Hz. Peygamber (s.a.s) لَا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِیٍّ وَلَا لِذِی قُوَّةٍ سَوِیٍّ *"Zengine ve güçlü kuvvetli kimseye tasaddukta bulunmak helal olmaz"* buyurmamış mıdır?" denilirse, biz deriz ki: "**Hz. Musa** (a.s)'nın, bunu o iki kadına duyurmak ve yiyecek istemesi için sesini yükseltmiş olması, **Hz. Musa** (a.s)'ya kesin olarak yakışmaz. Binâenaleyh, bu rivâyet kabul edilemez. Ancak ne var ki, belki de, **Hz. Musa** bunu, içinden, Rabbine karşı söylemiştir."

Bu âyet hakkında şöyle bir izah da yapılabilir. **Hz. Musa,** "Ya Rabbi, senin bana, din hayırlarına dair verdiğin şeyler sebebiyle ben, dünya konusunda fakir düştüm" demek istemiştir. Çünkü **Hz. Musa** (a.s), **Firavun**'un yanındayken, bolluk ve servet içinde bulunuyordu. **Hz. Musa** (a.s) bu sözü, işte bu tebdile (din ile dünyasının yer değiştirmesine) razı olduğu, buna sevindiği ve buna şükrettiği için söylemiştir. İşte bu açıklama, bu te'vil, **Hz. Musa** (a.s)'nın haline daha uygundur.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَجَاءَتْهُ اِحْدٰيهُمَا تَمْشِى عَلَى اسْتِحْيَاءٍ *"Derken o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi..."* ifadesine gelince buradaki "اِسْتِحْيَاءٌ" (istihyâun) mastarı, terkip bakımından hal, ism-i fâil anlamındadır. Yani, "utanarak, havf ederek" demektir. **Ömer İbni'l-Hattâb,** "O kadın, gömleğinin kolunu yüzüne tutarak, onunla örtünerek gelmişti..." demiştir. Bu ifadeye "Erkeklere dönmeden, uzaktan uzağa yürüyerek..." anlamı da verilmiştir. **Abdülaziz İbn Ebî Hazım,** bu ifadeye, **"Hz. Musa** (a.s)'ya saygı duyarak..." manasını vermiştir. Kıraat âlimlerinden kimileri, âyetteki bu kelimeyi "تَمْشِى" ifadesi üzerinde vakfederek, daha sonra da, okumaya başlayarak, "عَلَى اسْتِحْيَاءٍ" der.

Kızların Babasının Onu Daveti

Âyetteki, قَالَتْ اِنَّ اَبِى يَدْعُوكَ *"Babam, seni çağırıyor..."* cümlesine gelince, bu, "o, utanarak geldi ve böyle dedi..." demektir. Çünkü, cömert kimse, bir başkasını ziyarete davet edince, utanır. Özellikle kadınlar. Bu ifadede, **Şuayb** (a.s)'ın, o iki kızın dışında, başka bir yardımcısının bulunmadığına dair bir delalet vardır. Rivâyet olunduğuna göre, o iki kadın oradakilerden önce babalarının yanına varınca, **Şuayb** (a.s) onlara, "Ne çabuk bitirdiniz?!" deyince, onlar, "Biz, bize acıyan, edepli, irfanlı, salih bir adama rastladık da, o bizim koyunlarımızı suladı" dediler. Bunun üzerine **Hz. Şuayb** (a.s), onlardan birisine "Git ve ona, bana gelmesini söyle" dedi. Âyette bahsedilen o ihtiyarın, **Şuayb** (a.s) mı yoksa başkası mı olduğu hususundaki farklı görüşler daha önce geçmişti. Ekseri ulemâ, onun **Şuayb** (a.s) olduğu kanaatindedirler. **Muhammed İbn İshâk,** o iki kız hakkında, "Onların büyüğünün adı, **Safûra,** küçüğünün adı da, **Liyâ**'dır" derken, başkaları, **Safrân, Safîrân** olduğunu söylemiştir. **Dahhâk** da, büyüğünün adının **Sâfûrâ** olduğunu söylemiştir. **Hz. Musa** (a.s)'ya gelen ise, ekserî ulemânın görüşüne göre, büyük kızdır. **Kelbî, Hz. Musa** (a.s)'yı çağırmaya gelenin küçüğü olduğunu söyler. Ama Kur'ân'da, bu tür tafsilattan herhangi birine dair herhangi bir delâlet yoktur.

Kadınla Babasına Gitmeleri

Âyetteki قَالَتْ اِنَّ اَبِی یَدْعُوكَ لِیَجْزِیَكَ اَجْرَ مَا سَقَیْتَ لَنَا *"Babam, sürümüzü sulamanın ücretini ödemek için seni çağırıyor" dedi"* ifadesine gelince, bunda bazı müşkil meseleler vardır:

1) **Hz. Musa** (a.s)'nın, bir kadının sözüne göre davranması ve o kadın yabancı olduğu halde onunla yürümesi nasıl uygun olmuştur? Zira bu, büyük bir töhmete sebep olabilir. Nitekim **Hz. Peygamber** (s.a.s) de,اِتَّقُوا مَوَاضِعَ التُّهَمِ *"Töhmet getirecek mahallerden, işlerden kaçının"* buyurmuştur.

2) O, o iki kadının koyunlarını Allah'a yaklaşmak amacıyla sulamıştı. O halde onun, buna mukabil bir ücret alması nasıl uygun düşebilir? Çünkü bu, ne mürüvvete, ne de dine uygun düşer.

3) **Hz. Musa** (a.s), hem kızların hem de babalarının yoksulluğunu ve acziyetlerini anlamıştı. O ise, azıcık bir çabayla, pek çok şeyler elde edebilecek derecede, son derece güçlü ve kuvvetliydi. O halde böyle olan bir kimsenin, bu kadarcık bir sulamaya mukabil, yaşlı bir adamdan ve fakir bir kadından ücret talep etmesi nasıl uygun düşebilir?

4) Bir peygamber olan **Şuayb** (a.s)'ın, kendi genç kızını, o adamın namuslu mu yoksa fasık birisi mi olduğunu henüz öğrenmeden genç olan birisinin yanına yollaması nasıl uygun düşebilir?

Birinciye cevap: Biz şöyle deriz: İster hür, ister köle, ister kadın, isterse erkek olsun, birisinin sözüne göre bizim davranmış olduğumuz gibi, bir kadının sözüne göre davranmak, haberde variddir. Burada o kadın, ancak babasından haber getirmiştir. Kadınla birlikte yürümeye gelince, ihtiyatlı ve takvâ içinde olduğu sürece bunda herhangi bir sakınca yoktur.

İkinciye cevap: Her ne kadar kadın böyle demişse de, belki de **Hz. Musa** (a.s), onlara, ücret talep etmek için gitmemiş, aksine o yaşlı ve muhterem kimseyi görmenin bereketi ümidiyle gitmiştir. Rivâyet olunduğuna göre kadın, *"ücretini ödemek için"* deyince, **Hz. Musa** (a.s) bundan hoşlanmıyor. Ona yiyecek sunulduğunda, yemekten kaçınıyor ve, "Biz, öyle bir evin halkıyız ki, dinimizi dünyamıza değişmeyiz; yapılan iyiliğe mukabil, bir ücret almayız..." diyor. Bunun üzerine **Şuayb** (a.s), "Bu, bize gelen herkese gösterdiğimiz âdet ve örfümüzdür" diyor.

Aynı şekilde şöyle de demişlerdir: Açlığın, artık tahammül edemeyeceği bir dereceye vardığı; çaresiz kaldığı için de bunu kabul etmiş olduğu.. herhalde yadırganmaz. Bu aynı zamanda üçüncünün de cevabıdır. Zira, zaruretler, mahzurlu ve memnû şeyleri mubah kılarlar.

Dördüncüye cevap: Muhtemeldir ki **Hz. Musa** (a.s), vahiy vasıtasıyla, o kadının temiz ve pâk olduğunu öğrenmişti. Bundan dolayı da, onun namuskârlığına güveniyordu.

Ücret İstemeyişi

Âyetteki فَلَمَّا جَاءَهُ *"Bunun üzerine Hz. Musa ona gitti"* cümlesi hakkında, **Ömer İbni'l-Hattab** (r.a) şöyle demiştir: "**Hz. Musa** (a.s) yürümek üzere ayağa kalkar. Önünde de kız bulunmaktadır. Derken rüzgâr eser, kızın kimi yerlerini açar. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s) ona, "Ben, **İbrahim** (a.s) soyundanım. Binâenaleyh, sen benim arkama geç ki, rüzgâr elbiselerini kaldırmasın. Ben de böyle, benim için helal olmayan şeyi görmeyeyim" der. **Şuayb** (a.s)'ın yanına girdiğindeyse, bir de ne görsün, yemek hazırlanmış. **Şuayb** (a.s) ona hemen, "Buyur ey delikanlı" deyince, **Hz. Musa** (a.s), "Allah'a sığınırım" der. **Şuayb** (a.s) "Niye ki?" diye sorduğunda **Hz. Musa** (a.s), "Çünkü biz, öyle bir ev halkındanız ki yer dolusu altın mukabilinde bile olsa, dinimizi satmayız" cevabını verir. Bunun üzerine **Şuayb,** "Fakat benim ve atalarımın örfü, misafiri yedirip içirmektir" deyince de, **Hz. Musa** (a.s) sofraya oturur ve yer. Şüphesiz ki o, başlangıçta, bunun yaptığı işe mukabil bir ücret olacağı endişesiyle yemekten kaçınmıştı.

Hızır'la birlikte bulunduğunda, ona, *"Dileseydin elbette buna karşı bir ücret alırdın"* (Kehf, 77) derken, bunu istememezlik yapmamıştı. Fark şudur: Yapılan sadaka (kabilinden ise) mukabil bir ücret almak caiz olmaz; ama, doğrudan doğruya ücretli çalışmaya gelince, mekrûh değildir.وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ *"ve ona kıssasını anlattı..."* cümlesinde "**kasas**" kelimesi, tıpkı " **'alel**" kelimesi gibi bir mastardır. Anlatılan şeye, "**kasas**" denilmiştir.

Dahhâk şöyle demiştir: "**Musa** (a.s), **Şuayb** (a.s)'ın yanına girdiğinde **Şuayb** (a.s) ona, "Ey Allah'ın kulu, kimsin sen?" diye sorar. O, "Ben, **Musa İbn İmrân İbn Yeshur İbn Kahis İbn Lâvî İbn Ya'kûb**'um" der ve doğduğundan itibaren başından geçen her şeyi, ebeleri, kendisini emzirenleri, denize atılmalarını, Kıptî'yi öldürmesini, onların onu öldürmek istemelerini... anlatır. Bunun üzerine **Şuayb** (a.s) لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ *"Korkma, o zâlimler gürûhundan kurtuldun"* der. Yani, "onların, bizim topraklarımızda sözü geçmez. Biz onların toprakları üzerinde değiliz..." demektir. Âyette, onun bunu, vahiyle mi yoksa durum öyle gerektirdiği için mi söylediğine dair bir delalet bulunmamaktadır.

Eğer, "Müfessirler şöyle demişlerdir: "**Firavun, Musa** (a.s)'nın arkasına düştüğünde, bir milyon altı yüz bin kişiyle birlikte yola çıkmıştı." O halde,

durumu böyle olan bir kralın toprakları içinde, kendi yönetim merkezinden sekiz günlük mesafede böyle bir köyün bulunması nasıl mâkul olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, ender rastlanacak bir şey ise de, imkânsız değildir.

Âyet-i kerimedeki قَالَتْ اِحْدٰيهُمَا يَا اَبَتِ اسْتَاْجِرْهُ اِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَاْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْاَمِينُ *"O iki kadından biri, "Babacığım, onu ücretle çoban tut. Çünkü ücretle tuttuklarının en hayırlısı şüphesiz, kuvvetli ve emin olandır..."* ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kadın, onun hayvanları nasıl suladığını gördüğü için, onu kuvvetli olmakla nitelemiştir. Yine, anlattığımız üzere, onlar sürülerini alıkoyarken **Hz. Musa** (a.s), onların hayvanlarını sularken ve de kadının önünde babasına gelirken bakışlarını indirdiği, ona bakmamış olduğu için de, onu güvenilir olmakla nitelemiştir.

İKİNCİ MESELE

Aksi daha uygun olduğu halde "خَيْرَ مَنِ اسْتَاْجَرْتَ" ifadesi, "اِنَّ"nin ismi, "الْقَوِيُّ الْاَمِينُ" ifadesi de haberi kılınmıştır. Çünkü, takdirin sebebi, o şeye daha çok ilgi ve alaka gösterilmesidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kendilerine, anlayış ve zekâ bitişmediği sürece, güçlü olmak ve emniyet telkin etmek, maksadı elde etmek için yeterli değildirler. O halde o, zekâ ve anlayış işini niye ihmal etmiştir? Bunun, emniyet telkin etme, emânet ehli olmanın kapsamına girdiğinin söylenilmesi mümkündür.

Abdullah İbn Mes'ûd'dan şu rivâyet edilmiştir: "İnsanların en zekileri, şu üç kişidir: **Şuayb** (a.s)'in kızı, **Hz. Yusuf** (a.s)'un hapishanedeki arkadaşı ve **Hz. Ömer** (r.a)'i tasdik ve tezkiye eden **Hz. Ebu Bekir** (r.a)."

Kızlardan Biri ile Evlenme Teklifi

Âyetteki قَالَ اِنِّي اُرِيدُ اَنْ اُنْكِحَكَ اِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ *"O (zât) dedi ki: "Ben, iki kızımdan birini ... sana nikâhlamayı arzu ediyorum..."* ifadesine gelince, hiç şüphesiz ki, lafız her ne kadar bir belirsizlik (terdîd) ifade ediyorsa da, fakat o, evlendirme hususunda, (hangisiyle olduğu hususunda) muayyen birisini gösterir. Akdin, iki süreden en azına göre vaki olduğunda şüphe yoktur. Daha fazla süre çalışmak ise, bir teberrû gibidir. Fukahâ bununla bazen, çalışmanın da mehir sayılma yönünden mal gibi olduğuna, ücrete ve ücrete bağlanana ziyadede bulunmanın caiz olduğuna dair istidlâlde bulunmuşlardır. Fakat bu, bizden önceki ümmetlerin şeriati olup, bizi bağlamaz.

Bu ifade aynı zamanda, o şeriatte, veliye bir menfaatin şart koşulmasının caiz olduğuna; yine o şeriatte, kadının hak etmiş olduğu bir bedel olmaksızın kadının nikahlanmasının caiz olduğuna; aynı şekilde, akdin gerektirmediği şartların, nikah akdini bozmadığına delalet etmektedir.

Daha sonra, o, عَلٰى اَنْ تَاْجُرَنِى ثَمَانِىَ حِجَجٍ *"bana sekiz yıl işçilik yapman şartıyla..."* demiştir. Bu ifade, sen, başkasına ücretli olarak çalıştığında söylediğin, "اَجَرْتُهُ" (ecertuhû) ifadesinden alınmıştır. Bu durumda *"sekiz yıl"* ifadesi, onun zarfı olur. Yahut da bu, "ona şöyle şöyle karşılık verdim" anlamına gelen "اَجَرْتُهُ كَذَا" ifadesinden alınmıştır. Nitekim اَجَرَكُمُ اللهُ وَرَحِمَكُمْ "Allah mükâfatını versin ve size merhamet etsin" temennisi de bunun gibidir. O zaman, *"sekiz yıl"* ifadesi, mef'ûl-ü bih olur. Manası ise, "sekiz yıl çobanlık yapmak" şeklinde olur.

Daha sonra o, وَمَا اُرِيدُ اَنْ اَشُقَّ عَلَيْكَ *"Sana zorluk çıkarmayı da istemem"* der. Bu hususta iki izah şekli vardır:

1) Bunun manası, "süreyi on yıla tamamlamayı mecbur tutmak suretiyle, sana zorluk çektirmeyi de istemem" şeklindedir. Buna göre eğer, "Arapların "شَقَقْتَ عَلَيْهِ وَشَقَّ عَلَيْهِ الْاَمْرُ" ifadesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun manası şudur: "Durum sana ağır geldiğinde, o zaman sanki, iki şeyi düşünmen suretiyle, o sana ağır ve meşakkatli gelmiştir. Bu yüzden, bazen, "Buna gücüm yeter" dersin, bazen de, "Buna gücüm yetmez" dersin."

2) Bunun manası şudur: "Çobanlık konusunda sana sıkıntı vermek istemiyorum. Bu konuda sana kolaylık gösteriyor, imkânın ölçüsünde çalışman konusunda müsamaha ediyorum. Çobanlık konusunda, büyük bir dikkat ve titizlikle seni sorumlu tutmuyorum..." İşte, peygamberler, burada da görüldüğü gibi, insanlarla olan muamelelerinde en kolayı seçerler. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَرِيكِى فَكَانَ خَيْرَ شَرِيكٍ لَا يُدَارِى وَلَا يُشَارِى وَلَا يُمَارِى *"Hz. Peygamber (s.a.s) benim ortağım idi. En hayırlı bir ortaktı; ne mudâra yapar, ne tartışmada ileri giderdi, ne de nizalaşırdı..."*

Akdin Yapılması

Daha sonra o سَتَجِدُنِى اِنْ شَاءَ اللهُ مِنَ الصَّالِحِينَ *"İnşaallah beni salihlerden bulursun..."* der. Burada da iki izah şekli vardır:

1) O burada, "**salâh**" ifadesiyle, güzel muameleyi ve yumuşak huyluluğu kastetmektedir.

2) O, "**salâh**" ifadesiyle, umûmî manayı kastetmektedir ki, güzel muameleler de buna dahildir. "**İnşaallah**" demiştir, ki bu, O'nun tevfik ve

yardımına güvenip dayanmak içindir. Buna göre eğer, "Böyle bir şartla akit nasıl tamam olur? Çünkü sen, "Allah dilerse karım boştur" dersen, o boş olmaz" denilirse, biz deriz ki: Bu, şeriatlere göre değişen bir husustur:

Onun, قَالَ ذٰلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ *"O, seninle benim aramda..."* ifadesine gelince, bil ki, "**zâlike**" mübtedâdır. "بَيْنِي وَبَيْنَكَ" ifadesi ise, onun haberidir. Bu, **Hz. Şuayb** (a.s) ile yapmış olduğu anlaşmaya bir işarettir. O bununla "Bu söylediğin ve, benimle üzerinde anlaşma yaptığın şey, ikimiz arasında geçerli olup, hiçbirimiz ondan çıkmayacağız. Ne ben, bana koştuğun şartlardan çıkacağım, ne de sen, kendine karşı bana taahhüt ettiğin şartlardan..." manasını kastetmiştir.

Daha sonra o أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ *"Bu iki müddetten hangisini yerine getirirsem (...)"* buyurmuştur. Yani, "en uzunu on yıl, en kısası da sekiz yıl olan iki süreden hangisini yerine getirirsem" demektir."فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ" yani, "ziyâdeyi istemede bana karşı husumet edilmez..." demektir. O bununla muhayyerliği belirtmek istemiştir. Şunu demek ister: Dilerse o, dilerse bu. Süreyi artırma işi, hiç kimse tarafından ona bir zorlama olmaksızın, onun görüşüne ve kanaatine bırakılmıştır.

Daha sonra o, وَاللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ *"Allah, dediğimize vekildir"* demiştir. "**el-Vekil**", işin, kendisine havale edildiği kimsedir. "**el-Vekîl**", şâhit manasında kullanıldığı için, alâ harf-i cerriyle müteaddî olmuştur.

Hz. Musa'ya Risalet Verilmesi

فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهٖٓ اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا ۚ قَالَ لِأَهْلِهِ
امْكُثُوٓا اِنِّيٓ اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلِّيٓ اٰتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ
تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَلَمَّآ اَتٰيهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ
مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا مُوسٰٓى اِنِّيٓ اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٠﴾ وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَ ۖ فَلَمَّا
رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَآنٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ ۚ يَا مُوسٰٓى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ ۖ اِنَّكَ مِنَ
الْاٰمِنِينَ ﴿٣١﴾ اُسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ ۖ وَاضْمُمْ اِلَيْكَ
جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهٖ ۚ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا
فَاسِقِينَ ﴿٣٢﴾

"Artık Musa, müddetini tamamlayınca, ailesiyle yola çıktı. Tûr yanında, bir ateş farketti. Ailesine dedi ki: "(Siz burada) bekleyin; çünkü ben, bir ateş gördüm; olur ki, oradan size bir haber, yahut ısınmanız için bir ateş parçası getiririm. Derken oraya gelince, mübarek bir yerdeki vâdinin sağ kıyısından, ağaçtan; "Ya Musa, âlemlerin Rabbi olan Allah benim ben! Âsânı bırak..." diye nida olundu. (Musa), âsâsını, bir yılan gibi deprenir görünce, arkasını dönüp uzaklaştı, geri dönmedi. "Ya Musa, beri gel, korkma; çünkü sen emniyette olanlardansın. Elini yakanın içine sok. Afetsiz bembeyaz olarak çıkacaktır o. Korkudan ellerini kendine kavuştur. İşte bu ikisi, Firavun'a ve cemaatine Rabbinden iki bürhandır. Çünkü onlar fâsıklar gürûhudur" (Kasas, 29-32).

Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s)'den, تَزَوَّجَ صُغْرَاهُمَا وَقَضَى اَوْفَاهُمَا *"Musa, o iki kızın küçüğü ile evlendi ve o iki vakitten uzun olanını yerine getirdi"* dediği rivâyet olunmuştur. **Mücâhid, "Hz. Musa** (a.s) bu süreyi on sene olarak tamamladı ve bundan sonra **Şuayb** (a.s)'in yanında bir on sene daha kaldı" demiştir. Âyetteki فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ وَسَارَ بِاَهْلِهِ اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ... *"Artık Musa müddetini tamamlayınca, ailesiyle yola çıktı. Tûr yanında bir ateş farketti..."* ifadesi, bu hissetme işinin, bu iki işten sonra olduğuna delalet eder. Fakat bunun, iki işin sadece birisinden sonra yani o müddetin tamamlanmasından sonra meydana geldiğine delalet etmez. Böylece **Kâdi**'nin, "Bu, **Hz. Musa** (a.s)'nın, o müddetten fazla kalmadığına delalet eder" şeklindeki sözü bâtıl olmuş olur.

Âyetteki, وَسَارَ بِاَهْلِهِ *"Ailesiyle yola çıktı..."* ifadesinde, **Hz. Musa** (a.s)'nın sadece hanımıyla yola çıktığına dair bir delalet yoktur. Çünkü âyette daha sonra gelen, *"bekleyin"* ifadesinde, bunların iki kişiden fazla bir cemaat olduklarına bir işaret vardır.

Ateşi Farketmesi

Âyetteki, اِنِّي اٰنَسْتُ نَارًا *"Bir ateş farkettim"* ifadesinin izahı, Tâhâ ve Neml sûrelerinde geçti.

Âyetteki لَعَلِّي اٰتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ *"Olur ki oradan size bir haber yahut, ısınmanız için bir ateş parçası getiririm"* ifadesiyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Keşşâf sahibi şöyle der: "Âyetteki "جَذْوَةٍ" üç şekilde, yani "**cezve**", "**cüzve**" ve "**cizve**" şekillerinde kullanılır ve bu şekillerde de okunmuş olup, bu, ister ucunda ateş olsun, ister olmasın, kalın sopa demektir." Zeccâc ise, "**cezve**"nin, kuru ağaçtan koparılmış kalın bir parça olduğunu söyler.

İkinci bahis: Tâhâ Sûresi'nde, **Hz. Musa** (a.s)'nın yolculuk ettiği bu gecede, çölde alabildiğine zifiri bir karanlık olduğunu, şiddetli bir rüzgârın estiğini, hayvanlarının dağıldığını, yolu kaybettiklerini, bir yağmura tutulduklarını, böylece de çok üşüdüklerini, işte tam o sırada uzakta bir ateş gördüklerini, **Hz. Musa** (a.s)'nın, kendilerine yol gösterecek birisini bulmak üzere o ateşe doğru gittiğini anlatmıştık ki bu, âyette *"Oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir ateş parçası (yanan bir odun) getireyim"* ifadesi ile anlatılan hususdur. Âyetin, *"Olur ki oradan size bir haber getiririm"* kısmında, **Hz. Musa** (a.s)'nın yolu kaybettiğine; *"Isınmanız için bir ateş parçası getireyim"* kısmında da üşüdüklerine bir delalet vardır.

Ağaç İçinden Nida

Âyetteki, فَلَمَّا اَتٰيهَا نُودِىَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِى الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا مُوسٰى اِنِّى اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ *"Derken oraya gelince, mübarek bir yerdeki vâdinin sağ kıyısından, ağaçtan, "Ya Musa, âlemlerin Rabbi olan Allah benim ben" diye nida olundu"* ifadesine gelince, bil ki, "**şâtıu'l-vâdi**", "vâdi tarafından" demektir. Çünkü o nida, vâdi tarafından, ağaç tarafından, **Musa** (a.s)'nın sağ yanından gelmişti. Âyetteki, *"ağaçtan"* ifadesi, *"vâdinin kıyısından"* ifadesinden bir "bedel-i iştimal"dir. Çünkü o ağaç, vâdinin o kenarında idi. Bu tıpkı, "لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ" (Zuhruf, 33) âyetindeki bedel gibidir. Cenâb-ı Hak, bu âyette, o bölgeyi "mübarek" diye nitelemiştir. Çünkü **Hz. Musa** (a.s)'nın peygamberliğinin başlangıcı ve Allah'ın ona konuşması, orada olmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Kelamullah'ın Mahiyeti Hakkında**

Mu'tezile, "Allah herhangi bir cisimde yarattığı kelamla konuşur" şeklindeki görüşlerine, âyetteki *"ağaçtan"* ifadesini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu, **Hz. Musa** (a.s)'nın o sesi, o ağaçtan duyduğu ve bu şekilde nida edenin Allahu Teâlâ olduğu hususunda açık bir ifadedir. Allahu Teâlâ ise, bir cisim içinde olmaktan münezzehtir. Dolayısıyla Allahu Teâlâ'nın, kelamını bir maddede yaratmak suretiyle konuştuğu sabit olur."

Cenâb-ı Hakk'ın kelamının kadîm (ezeli) olduğunu savunan (Ehl-i sünnet) şöyle derler: Bu meselede bizim şu iki görüşümüz var:

1) **Ebu Mansur el-Maturidi** ve **Maverâünnehir** âlimlerinin görüşüne göre, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı ile kâim (birlikte) olan kadîm kelâmı duyulmaz. Duyulan şey ancak sesler ve harflerdir. İşte o ağaçta yaratılan ve duyulan budur. Böyle olması halinde, **Mu'tezile**'nin görüşü sâkıt olur, düşer.

2) **Ebu'l-Haşan el Eş'ârî**'nin görüşüne göre, harf ve ses olmayan Allah kelâmının, tıpkı cisim (madde) ve âraz (sıfat) olmayan zât-ı ilâhinin görünmesinin mümkün oluşu gibi, duyulması mümkündür. Bu görüşe göre, **Hz. Musa** (a.s)'nın o harfleri ve sesleri ağaçtan duyması ve kadîm kelâmı (sözü) de, ağaçtan değil, Allah'tan dinlemiş olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bu iki şey arasında bir uyuşmazlık söz konusu değildir.

Ehl-i sünnet, görüşüne şöyle delil getirmiştir: "Âyetteki, *"Âlemlerin Rabbi olan Allah benim ben!"* sözünün çıktığı ve duyulduğu yer, eğer o ağacın kendisi olmuş olsaydı, o zaman o ağaç, "Allah benim" demiş olurdu." **Mu'tezile** buna şöyle cevap verir: "Bu, o sözü söyleyenin, sözün fâili (sahibi) değil de, sözün mahalli (söylendiği yer) olması halinde söz konusu olur ki, esas meselemiz de budur.." Ehl-i sünnet buna şu şekilde cevap verir: "Zehirli bir but, "Benden yeme, çünkü ben zehirliyim" dediğinde, bu sözün faili Allah olur. Çünkü eğer bunu söyleyen but, bizzat bu sözün sahibi olsaydı, o zaman Allah'ın, "Benden yeme, çünkü ben zehirliyim" demiş olması gerekirdi ki, bu olamaz. Binâenaleyh eğer konuşan, sözün yeri olmuş olsaydı, o zaman o ağacın, "Ben Allah'ım" demiş olması gerekirdi ki, bütün bunlar olamaz.

İKİNCİ MESELE

Şöyle de denebilir: "Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'da, duyduğu o sözün, Allah'ın sözü olduğuna dair kesin bir bilgi yaratmıştır." **Mu'tezile** buna da itiraz ederek şöyle der.

"Çünkü eğer, **Hz. Musa** (a.s), o sözün, Allah'ın sözü olduğunu kesin olarak bilmiş olsaydı, o zaman Allah'ın varlığını da kesin (bedihî) olarak bilmiş olması gerekirdi. Çünkü sıfatın (ârazın) zarûrî olarak bilinmesi ve bu sıfatın zatının (cevherinin) ise istidlalî olarak bilinmesi imkansızdır. Binâenaleyh eğer, **Hz. Musa** (a.s), Cenâb-ı Allah'ı zarurî (bedihî) olarak bilmiş olsaydı, mükellefiyet ortadan kalkardı." Şöyle de denebilir:

"Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'ya harf ve ses olmayan o kelâmını duyurunca, **Hz. Musa** (a.s) böyle bir sözün, mahlûkâtın sözlerinden olamayacağını

anlamıştır." Şu da ileri sürülebilir: "Bu sözün o ağaçtan çıkması, böyle bir sözün ancak Allah'tan olacağı bilinmesi yönünden, tıpkı çakıl taşlarından tesbîhatın çıkışı gibidir."

Şu da söylenebilir: "**Hz. Musa** (a.s)'nın yaş bir ağaçta ateşi görmesi mu'cize olunca, **Hz. Musa** (a.s), ateşle, yaş ve yeşil bir ağacı bir arada tutmaya kâdir olanın ancak Allahu Teâlâ olduğunu anlamış oldu." Şu rivâyetin doğru olması da muhtemeldir: **İblis, Hz. Musa** (a.s)'ya, "Onun Allah'ın nidası olduğunu nasıl anladın?" dediğinde, **Hz. Musa** (a.s) "Çünkü ben onu, bütün cüzlerimle, her tarafımla duydum" demiştir. Binâenaleyh o, bu duyma işinin bütün bedeninden olduğunu hissedince, bunun Allah'tan başka hiç kimsenin kâdir olamayacağı şeylerden olduğunu anladı." Bu ancak, biz Ehl-i sünnete göre doğru olabilir. Bize göre hayatın bulunması için, bünye şart değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Sûrelerdeki Farklı Anlatımlar**

Cenâb-ı Hak, Neml Sûresi'nde, *"Kendisine şöyle nida olundu: "Ateşte bulunana da, çevresinde olan kimselere de muhakkak bereket verildi"* (Neml, 8) buyurulmuş; burada *"Âlemlerin Rabbi olan Allah benim ben!" diye nida olundu"* buyurulmuş; Tâhâ Sûresi'nde ise, *"Ben senin Rabbinim" diye nida olundu"* (Tâhâ, 12) buyurulmuştur. Bu üçü arasında bir tezat yoktur. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, bütün bunları zikretmiş, ama her sûrede bunlardan birini nakletmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hasan el-Basrî "**Musa** (a.s)'ya konuşma nidası değil, vahiy nidası yapıldı. Bunun delili ise, *"Vahyolunana kulak ver"* (Tâhâ, 13) âyetidir" demiştir. Ekserî âlimler ise, Allahu Teâlâ'nın, **Hz. Musa** (a.s)'ya vahyen değil, vasıtasız olarak konuştuğu kanaatindedirler. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, *"Allah, Musa'ya konuştu"* (Nisa, 164) âyeti ve benzeri âyetlerdir. **Hasan el-Basrî**'nin delil getirişi zayıftır. Çünkü, *"Vahyedilene kulak ver"* (Tâhâ. 13) sözü ona, vahiy ile olmamıştır. Çünkü eğer bu da vahiy ile olmuş olsaydı, o zaman işin sonu, mükellefin duyduğu ve vahiy olmayan bir söze dayanmalıdır. Aksi halde teselsül gerekir. Aksine *"Vahyedilene kulak ver"* ifadesi ile kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Musa** (a.s)'ya, artık bundan sonra kendisine vahiy yoluyla gelen emirler hususunda titiz olması manasıdır.

Âyetteki وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَانٌّ وَّلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسٰى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِنِيْنَ *"Âsânı bırak" diye nida olundu. Şimdi (Musa), âsâyı bir yılan gibi deprenir görünce, arkasını dönüp uzaklaştı, geri dönmedi. "Ya*

Musa beri gel, korkma. Çünkü sen emniyette olanlardansın..." ifadesinin tefsiri daha önce geçmişti. Âyetteki, *"yılan gibi"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın o âsâyı yılana benzettiğini açıkça göstermektedir. Allah, âsânın bizzat yılan olduğunu söylememiştir. Binâenaleyh bu ifade, o âsânın ejderha (yılan) olmasına ters düşmez. Aksine Cenâb-ı Hak, o âsâyı, miktar bakımından değil de, hareket etme ve deprenme bakımından yılana benzetmiştir.

Hz. Musa (a.s)'nın niçin korktuğunu daha önce açıklamıştık. Âyetteki, "وَلَمْ يُعَقِّبْ" ifadesi, *"geri dönmedi"* demektir. Nitekim, savaşan birisi, kaçtıktan sonra geriye döndüğünde Arapçada "عَقَّبَ الْمُقَاتِلُ" denilir. **Vehb** şöyle demiştir: "O âsâ, ağaç ve kaya nâmına orada ne varsa hepsini yutmuştur. Hatta **Musa** (a.s), onun dişlerinin gıcırtısını ve kayaların onun karnında çıkardığı sesleri duymuştur. İşte o zaman dönüp kaçmıştır.

Âsâ Hakkında

Âlimler, bunun hangi âsâ olduğu hususunda şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

1) **Hz. Şuayb** (a.s)'ın yanında, geçmiş peygamberlerin âsâları vardı. Bir gece **Musa** (a.s)'ya şöyle dedi: "Bu eve girdiğinde, o âsâlardan birini al." **Hz. Musa** (a.s) da, **Hz. Adem** (a.s) ile birlikte cennetten inen âsâyı aldı. Peygamberler, o âsâya **Şuayb** (a.s)'a gelinceye kadar hep vâris olmuşlardır. **Hz. Şuayb** (a.s) ona, "Bana aldığın âsâyı göster" dedi ve âmâ olduğu için, o âsâyı eliyle yokladı ve onu vermemek istedi. Bunun üzerine, "Başkasını al" dedi. **Hz. Musa** (a.s) yedi defa (rastgele) bir âsâ seçmek istedi, yedisinde de bu âsâ eline geldi. Böylece **Şuayb** (a.s), **Hz. Musa** (a.s)'nın o âsâ ile epey işi olduğunu anladı.

Yine rivâyet olunduğuna göre, **Şuayb** (a.s), kızına, **Hz. Musa** (a.s) için evden bir âsâ getirmesini istedi. O da o eve girip, bu âsâyı alıp babasına verdi. **Şuayb** (a.s) onu görünce, kızına "Başkasını getir" dedi. Kızı onu yere attı, başkasını alıp götürmek istedi. Fakat eline yine o âsâ geldi. İhtiyar **Şuayb** (a.s) bunu görünce önce râzı oldu, sonra pişman oldu ve **Hz. Musa** (a.s)'yı aramaya başladı. **Hz. Musa** (a.s)'ya rastlayınca "o âsâyı geri ver" dedi. **Hz. Musa** (a.s), "o, benim âsâmdır" deyip, ona vermemek istedi. Derken münakaşa ettiler. Sonra da ilk rastlayacakları adamı bu hususta aralarında hakem kılmak üzere anlaştılar. Derken, yürüyerek (insan şeklinde) bir melek geldi ve aralarında şöyle hükmetti: "O âsâyı yere bırakın. Bundan sonra onu kim kaldırabilirse, o onundur." Bunun üzerine **Hz. Şuayb** (a.s) onu kaldırmak istedi, ama gücü yetmedi. **Musa** (a.s) ise, onu

kolaylıkla kaldırdı. İhtiyar **Şuayb** (a.s) böylece onu ona verdi ve **Hz. Musa** (a.s) ona on yıl çobanlık etti.

2) **İbn Sâlih, İbn Abbas** (r.a)'tan şunu rivâyet etmiştir: "**Şuayb** (a.s)'in kardeşinin oğlu **Bîrûn**'un evinde, sadece **Bîrûn** ile, **Bîrûn**'un **Hz. Musa** (a.s)'yla evlendirdiği o kızından başka hiç kimsenin giremediği bir oda vardı. Çünkü o kızı, orayı temizliyor ve süpürüyordu. O odada on üç tane âsâ vardı. **Bîrûn**'un da on bir erkek çocuğu vardı. Onlardan olgunluk çağına gelenlere, o odaya girip, âsâlardan bir tane almalarını emrederdi. Bir gün **Hz. Musa** (a.s), geceleyin **Bîrûn**'un evine geldi. Fakat evde kimseyi bulamadı ve koyunları gütmek için bir âsâya ihtiyaç duydu. Böylece o odaya girip, âsâlardan birini alıp çıkardı. Hanımı bunu görünce, babasına gidip, durumu haber verdi. **Bîrûn** buna sevindi ve kızına, "senin kocan peygamberdir ve onun bu âsâ ile yapacağı pek çok işler vardır" dedi.

3) Bazı rivâyetlerde şu yer almıştır: **Hz. Musa** (a.s), **Şuayb** (a.s)'la o anlaşmayı yapıp, ertesi sabah olup, **Musa** (a.s) koyunları gütmeye gitmek isteyince, **Şuayb** (a.s) ona, "o koyunları, bu âsâ ile sür, götür, yol ayrımına geldiğinde, her ne kadar sağ daha otlak ise de, sen sola sap. Çünkü sağ tarafta büyük bir ejderha var. O yılanın sana ve koyunlara zarar vermesinden korkarım" dedi. **Hz. Musa** (a.s) da koyunları alıp gitti. Yol ayrımına gelince koyunlar sağa gitmek istediler. **Hz. Musa** (a.s), onları sola çevirmek için çok çaba sarf etti ama başaramadı. Mecburen onların peşinden gitti ve bir de ne görsün, alabildiğine geniş bir otlak... Derken uyudu. Koyunlar otluyorlardı. İşte o sırada o yılan çıkageldi. **Musa** (a.s)'nın âsâsı hareketlenip dikildi ve o yılanla, öldürünceye kadar mücadele etti. Öldürünce, kana bulanmış olarak **Hz. Musa** (a.s)'nın yanına döndü. **Musa** (a.s) uyanınca, âsâsının kana belenmiş ve yılanın ölmüş olduğunu gördü. Allahu Teâlâ'nın o âsâda bir mu'cizesinin olduğunu ve bir kudretin bulunduğunu anladı. **Şuayb** (a.s)'ın yanına döndü; o, kör idi. Koyunlara dokunduğunda, bir de ne görsün; onlar, öncekinden daha güzel ve besili... Bunun üzerine, **Hz. Musa** (a.s)'ya, bunun sebebini sordu, **Hz. Musa** (a.s) da ona hadiseyi anlattı; o da buna sevindi ve hem **Hz. Musa** (a.s)'nın hem de o âsânın, kadr ü kıymeti olduğunu anladı. Sürüsünü güzelce güttüğü için, ikrâm olsun ve de kızı için de bir destek olsun diye, **Hz. Musa** (a.s)'yı mükâfatlandırmak isteyince şöyle dedi: "Koyunlarımın bu sene doğuracağı, dişi olsun erkek olsun, siyah beyaz, alacalı bütün kısımları sana hediye ettim. Bunun üzerine Allahu Teâlâ **Hz. Musa** (a.s)'ya, *"Âsânla, kendisiyle koyunları suladığın*

suya var!" diye vahyetti. O da bunu yaptı, sonra da koyunlarını o sudan suladı. O koyunlardan hiçbiri müstesnâ olmamak üzere de, her biri, erkekli dişili olmak üzere siyah-beyaz alacalı yavru doğurdu. Böylece **Hz. Şuayb** (a.s), bunun Allahu Teâlâ'nın **Hz. Musa** (a.s)'ya ve eşine gönderdiği bir rızık olduğunu anladı ve ona vermiş olduğu sözü de eksiksiz yerine getirdi.

4) Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu âsâ, **Adem** (a.s)'nın âsâsıdır. **Cebrail** (a.s), o öldükten sonra bu âsâyı almıştı. Ta ki, **Hz. Musa** (a.s), geceleyin onunla karşılaşıncaya kadar..."

5) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Bu, rastgele karşısına çıkan bir ağacın gövdesinden alıp yaptığı bir âsâ idi. Yani onu, ağacın enli kısmından almıştı. "اِعْتَرَضَهَا اِعْتِرَاضًا..." Bir şeyi seçerek almayıp, rastgele aldığında, Arapçada, "اِعْتَرَضَ" (İ'terada) denilir. **Kelbî**'den de şu rivâyet edilmiştir: "Kendisinden **Musa** (a.s)'ya nidâ edilen ağaç, Avsec ağacıdır. Âsâsı da ondandı." Bu izahlardan kimini diğerlerine tercih etmemize imkân verecek bir şey yoktur; çünkü Kur'ân-ı Kerim'de, buna delâlet eden bir şey bulunmamaktadır. Haberlerse birbiriyle çelişmektedir. Allah, bunu daha iyi bilir.

Yed-i Beyza

Cenâb-ı Hakk'ın اُسْلُكْ يَدَكَ فِى جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ *"Elini yakanın içine sok. Afetsiz bembeyaz olarak çıkacaktır..."* ifadesine gelince, bil ki Allah bunu, üç ibareyle zikretmiştir:

a) Buradaki ifade.

b) Tâhâ Sûresi'ndeki, وَاضْمُمْ يَدَكَ اِلٰى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ *"Bir de elini koynuna sok da, o ayıpsız ve bembeyaz bir halde çıkıversin..."* (Tâhâ, 22) ifadesi.

c) Neml Sûresi'ndeki اَدْخِلْ يَدَكَ فِى جَيْبِكَ *"Elini koynuna sok da..."* (Neml, 12) ifadesi. "**Garibu'l-Kur'ân**" adlı eserinde, **el-Azizî**, "اُسْلُكْ يَدَكَ فِى جَيْبِكَ"nin anlamı, *"elini koynuna sok, girdir"* şeklindedir" demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın "وَاضْمُمْ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ" ifadesine gelince, bu konuda en güzel sözü söyleyen, **Keşşâf sahibi** olup, o şöyle demiştir: "Bunun iki anlamı vardır:

a) Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s) için, âsâyı yılan haline çevirince, **Hz. Musa** (a.s) dehşete kapıldı ve tedirgin oldu, korktu. Bir şeyden korkan kimsenin yaptığı gibi, eliyle ondan korunmaya, sakınmaya çalıştı. Bunun üzerine ona, "Elinle ondan korunmada, düşmanlarına karşı senin için bir zillet ve nakîsa bulunmaktadır. Onu attığında o nasıl yılan haline geliveriyorsa, aynı şekilde, elinle sakınacağın yerde onu koltuğunun altına sok. Sonra da, şu iki şeyin meydana gelmesi için, onu bembeyaz çıkarıver. Bu

iki şey de, sana karşı bir nakîsa olan şeyden sakınma ve bir başka mu'cize izhâr etme... Buradaki "**cenâh**" kelimesinden maksat, eldir. Çünkü insanın iki eli, kuşun iki kanadı mesâbesindedir. Kişi, sağ elini sol koynuna soktuğunda, kanadını kendine yapıştırmış olur.

b) "Kanadın kendine çekilmesi"yle, kuşun davranışından istiâre yapılarak, âsânın yılana çevrilmesi sırasında titreyip korkmasın diye, **Hz. Musa** (a.s)'nın serinkanlı olması, kendine hakim olması ve metin, cesûr davranmasıdır. Çünkü kuş korktuğunda, iki kanadını yayar ve onları salıverir. Aksi halde ise, kanatları gövdeye yapışık ve kendine doğru çekilmiş olur. "مِنَ الرَّهْبِ" ifadesinin anlamı ise, "korkudan ötürü" şeklindedir. Yani, "yılanı görmen esnasında sana bir korku isabet ederse, ellerini kendine topla" demektir. "اُسْلُكْ يَدَكَ فِى جَيْبِكَ" ifadesi, iki tefsirden her birine göre, aynı anlamdadır. Fakat lafızlar farklıdır. İki yerdeki maksatlar farklı olduğu için, aynı mana tekrarlanmıştır. Şöyle ki: İki yerden birindeki gaye, ellerin bembeyaz çıkmasıdır. İkinci yerden gaye ise, korkuyu gizlemek ve örtmektir.

Farklı Anlatımlar

Eğer, "el" anlamına gelen "**el-cenâh**" (kanat), bir yerde toplanmış, çekilmiş (madmûm) olarak nitelendiği halde, diğer yerde, "kendisine toplanmış, kendisine çekilmiş" (madmûun ileyh) olarak nitelenmiştir. Bunlar "وَاضْمُمْ يَدَكَ فِى جَنَاحِكَ" (Tâhâ, 22) ve "وَاضْمُمْ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ" (Kasas, 23) ifadesidir. O halde bunların arası nasıl uzlaştırılabilir?" denilirse, biz deriz ki: "Toplanmış cenâh"tan maksat, sağ eldir; kendisine doğru toplanılan, çekilen -madmûun ileyh- "cenâh" ise, sol eldir. Sağ ve sol ellerden her biri, bir kanattır..." İşte bütün bu açıklamalar, **Keşşâf sahibi**nin sözü olup, bunlar son derece güzeldir.

Cenâb-ı Hakk'ın "فَذَانِكَ" ifadesine gelince bu, hem şeddeli, hem de şeddesiz olarak okunmuştur. Şeddesiz olarak okunması halinde bu, "ذَا" kelimesinin tesniyesidir. Şeddeli "فَذَانِّكَ" **(Fe zânnike)** okunması halinde ise, "ذَانِ"nin tesniyesidir. "بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ"nin anlamı, "Onun peygamberliğinin doğruluğu ve kendisine davet ettiği tevhit akidesinin gerçekliği hususunda, apaçık iki hüccettirler" biçimindedir. İfadenin zamiri, Allahu Teâlâ'nın bunu ona, nezdinde izhâr edeceği mu'cizelerin ne olduğunu bilebilmesi için, **Firavun**'la karşılaşmasından önce emretmiş olmasını gerektirir. Çünkü Allahu Teâlâ bundan sonra, **Hz. Musa** (a.s)'nın اِنِّى قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ *"Rabbim, ben, onlardan olan bir cana kıydım; bu sebeple beni öldürmelerinden korkuyorum"* (Kasas, 33) dediğini nakletmiştir. **Kâdî** şöyle demiştir:

"Durum böyle olursa, iki mu'cizenin de zuhûr etmesi durumunda, gerek ehlinden olsun gerekse başkasından, burada, **Hz. Musa** (a.s)'nın kendilerini risâletine davet etmiş olduğu kimselerin bulunması gerekir. Çünkü mu'cizeler peygamberler elinde ancak, resûl olarak gönderilmeleri anında zuhûr eder; önce değil. Onlar ancak kendileriyle, başkaları risâlete istidlâl etsinler diye zuhûr ederler..." Bu, zayıftır; çünkü mu'cizeler izhar etmenin mutlaka bir hikmeti vardır. Başkasının, kendisiyle, iddia olunanın gerektiğine istidlâl etmesinden daha büyük bir hikmet ise yoktur. Burada bir hikmetin bulunmayışına gelince, bunu kabul etmiyorum. Çünkü, muhtemeldir ki, burada da, bundan başka pek çok hikmet ve gayeler bulunur. Hele hele bu âyetler, burada **Hz. Musa** (a.s)'yla birlikte başka bir kimsenin bulunmamış olduğu hususunda tam mutabık iken...

Onun Harun (a.s)'u da Yardımcı İstemesi

قَالَ رَبِّ اِنِّی قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَاَخَافُ اَنْ یَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾ وَاَخِی هٰرُونُ هُوَ اَفْصَحُ مِنِّی لِسَانًا فَاَرْسِلْهُ مَعِیَ رِدْءًا یُصَدِّقُنِیٓ اِنِّیٓ اَخَافُ اَنْ یُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِاَخِیكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا یَصِلُونَ اِلَیْكُمَا بِاٰیَاتِنَآ اَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا جَآءَهُمْ مُوسٰی بِاٰیَاتِنَا بَیِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَآ اِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرًی وَمَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِیٓ اٰبَآئِنَا الْاَوَّلِینَ ﴿٣٦﴾ وَقَالَ مُوسٰی رَبِّیٓ اَعْلَمُ بِمَنْ جَآءَ بِالْهُدٰی مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ اِنَّهُ لَا یُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٣٧﴾

"Dedi ki: "Ya Rabbî, ben onlardan bir cana kıydım. Onun için beni katledeceklerinden korkarım. Kardeşim Harun, o, lisan bakımından benden daha fasihtir. Onu da benimle beraber yardımcı olarak gönder ki, beni tasdik etsin. Çünkü ben, beni yalanlayacaklarından endişe ediyorum." Allah, "Seni kardeşinle kuvvetlendireceğiz ve size öyle bir satvet vereceğiz ki, onlar size erişemeyecekler. Gidin âyetlerimizle. Siz de size tâbi olanlar da, galipsiniz" buyurdu. Musa, onlara apaçık âyetlerimizi getirince dediler ki: "Bu, uydurulmuş bir büyüden başka bir şey değildir. Biz evvelki atalarımızdan bunu işitmedik." Musa dedi ki: "Benim Rabbim, katından kimin hidâyet

getirdiğini, yurdun (güzel) akıbetinin kimin olacağını daha iyi bilendir. Hakikat şudur ki, zâlimler asla felâh bulmazlar" (Kasas, 33-37).

Bil ki Allahu Teâlâ, *"iş bu iki (mu'cize), Firavun'a ve cemaatine, Rabbinden iki bürhandır"* (Kasas, 32) deyince, bu ifade, **Musa** (a.s)'nın, bu iki delil ile **Firavun** ve onun kavmine gitmesini tazammun etmiştir. **Hz. Musa** (a.s) da o zaman Allah'tan, kalbini kuvvetlendirip korkusunu giderecek olan şeyi talep etmiş ve رَبِّ اِنِّی قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَاَخَافُ اَنْ یَقْتُلُونِ * وَاَخِی هٰرُونُ هُوَ اَفْصَحُ مِنِّی لِسَانًا *"Ya Rabbî, ben onlardan bir cana kıydım. Onun için beni katledeceklerinden korkarım. Kardeşim Harun, o, lisan bakımından benden daha fasihtir..."* demiştir. Zira, onun lisanında bir tutukluk bulunmuyordu. Musa (a.s)'daki bu tutukluk, ya doğuştan idi, ya da, Firavun'un sakalını yolduğunda, ağzına ateş parçası konulduğu için...

Onun, فَاَرْسِلْهُ مَعِیَ رِدْءًا یُصَدِّقُنِی *"Onu da benimle beraber yardımcı olarak gönder ki, beni tasdik etsin"* ifadesine gelince, burada birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: "**Rid'u**" kelimesi, kendisinden yardım talep edilen şeyin adı olup, fi'l veznindedir, ama ism-i mef'ûl anlamındadır. Tıpkı "اَلدِّفْءُ" (dif') kelimesinin ısınma vasıtası olan şeyin, ateşin adı olması gibi. Nitekim Arapçada, devrilmesin diye, duvarı tahta vs. şeylerle desteklediğinde "رَدَأْتُ الْحَائِطَ – اَرْدَؤُنَ" denilir.

İkinci bahis: Nâfi, hemzesiz olarak "رِدًا" diğerleri ise, hemzeli olarak "رِدْئًا" şeklinde okumuşlardır. **Âsım** ve **Hamza,** kâf'ın dammesiyle, "یُصَدِّقُنِی" şeklinde okumuşlardır. **Ebu Amr** ve diğer kıraat âlimlerinin, kâf'ın cezmiyle "**yusaddıknî**" şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir ki, bu **Ebu Amr**'dan meşhûrdur. Merfû okuyana göre mana, رِدْئًا مُصَدِّقًا لِی "Beni destekleyen bir yardımcı..." şeklinde; cezm ile okuyana göre de, şartın cezâsı olmak üzere, "Eğer onu gönderirsen, o beni destekler" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de فَهَبْ لِی مِنْ لَدُنْكَ وَلِیًّا یَرِثُنِی *"Bana tarafından -bir velî- oğul ihsan et. Ki bana da mirasçı olsun..."* (Meryem, 5) âyetidir. Buradaki "یَرِثُنِی" kelimesi, hem cezm, hem de ref ile okunur. **Süddî** ise bazı hocalarından رِدْئًا كَمَا یُصَدِّقُنِی "Beni tasdik etmesi için bir yardımcı..." şeklinde bir okuyuş nakletmiştir.

Üçüncü bahis: Cumhur, tasdikin, **Harun** (a.s)'a ait olduğu görüşünü benimserken, **Mukâtil,** bunun "Firavun'un tasdik etmesi için" anlamında olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, "Kardeşimi benimle gönder de,

hüccet ve delilimi beyan etme hususunda beni desteklesin, iki delilin bir araya gelmesiyle de, ola ki, maksat olan **Firavun**'un tasdiki tahakkuk eder" şeklinde olur.

Dördüncü bahis: Harun (a.s)'un tasdikinden maksat, **Hz. Musa** (a.s)'ya, "Doğru söyledin", yahut insanlara, "**Musa** (a.s) doğru söyledi" demesi değildir. Aksine bundan maksat, fasih lisanıyla delillerin yönlerini açıklaması, şüphelere cevap vermesi ve onun namına kâfirlerle mücadele etmesidir. İşte, anlamlı tasdik de budur. **Hz. Musa** (a.s)'nın, *"Kardeşim Harun, o, lisan bakımından benden daha fasihtir"* ifadesine bakmaz mısın? Fesahatin anlamı ise ancak, sadece "doğru söyledin" sözünde değil de, daha önce zikrettiğimiz biçimde ortaya çıkar.

Beşinci bahis: Cübbâî şöyle demiştir: "**Musa** (a.s), **Harun** (a.s)'un nebîlik için uygun olup olmadığını bilmediği halde, Allahu Teâlâ'dan, onu da Allah'ın emriyle görevlendirilmesini istemiştir. O, cevap verileceğinden emin olmadığı ya da hikmet olmayan bir şeyi istemiş değildir. Yine muhtemeldir ki, o, bunu mutlak olarak değil de, duâ eden kimsenin duâsından söylediği üzere, "Eğer hikmet bunu iktizâ ediyorsa, uygunsa..." anlamında olmak üzere, mukayyet olarak istemiştir.

İki Kişi Olmanın Faydası

Altıncı bahis: Süddî şöyle demiştir: "İki peygamber ve iki âyet, tek peygamber ve tek âyetten daha kuvvetlidir." **Kâdî** şöyle der: "Onun dediği, örf ve âdet bakımından daha kuvvetlidir. Delâlet bakımındansa, iki mu'cizeyle bir mu'cize arasında ve bir peygamberle iki peygamber arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü, kendilerine peygamber gönderilenler bunlardan hangisine bakarsa, hakikati anlar, herhangi birine bakmazsa, durum birdir. Bu, iki mu'cizedeki delâlet yolu, bir ve aynı olduğu zaman böyledir. Eğer bu iki peygamberin gösterdikleri mu'cizeler farklı olur ve onlardan birinde, diğerinde bulunması mümkün olmayan, şüpheyi izale özelliği bulunursa, o zaman bu ikisinin mu'cizelerinin farklı olması imkânsız değildir. Bu durumda da, **Süddî**'nin dediği gibi, bu iki peygamberin mu'cizelerinin toplamı, birininkinden daha kuvvetli olmuş olur. Fakat böyle bir şeyin, **Hz. Musa** (a.s) ve **Hz. Harun** (a.s) haklarında söz konusu olması düşünülemez. Çünkü onların mu'cizeleri, ayrı değil, aynı idi.

Âyetteki, سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ *"Seni kardeşinle kuvvetlendireceğiz"* ifadesine gelince, bil ki "**adud**", elin kuvvetli ve kâim olması, "**adud**"un "**şeddi**" ise, elin kuvvetli olması ile elin kuvvet kazanması demektir. Nitekim, hayır

dua etmek için, "Allah pazunu kuvvetlendirsin" denilir. Beddua olarak ise, "Allah pazunu kırsın" denilir. O halde âyetteki bu ifade, "seni, kardeşinle kuvvetlendireceğiz" demektir. Bu kuvvetlendirme ya pazu kuvvetli olursa kuvvetli olduğu içindir. Böylece beden de elin kuvvetli olması ile, işlevi görmeye kuvvet bulur. Yahut da adam, elin pazu ile kuvvet bulması sebebiyle kuvvet bulma bakımından, pazunun kuvvetine benzetilmiş. Böylece, **Hz. Musa** (a.s), kuvvetli bir pazu ile kuvvetlendirilmiş bir ele benzetilmiştir.

Onlar Üzerindeki İlâhî Himaye

Âyetteki, وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا *"Size öyle bir satvet vereceğim ki onlar size erişemeyecekler..."* ifadesinden murat, Allahu Teâlâ'nın **Hz. Musa** (a.s)'yı korktuğundan emin kılmaktır. Buna göre eğer, "Allahu Teâlâ, o satvetin (sulta'nın) âyetlerle olacağını bildirmiştir. Öyle ise, o kâfirler, o ikisine âyetler yüzünden ulaşamazlar? **Firavun,** bunlar zâhirî (açık) âyetler olmasına rağmen, (inanan) sihirbazları asmaya yeltenmemiş midir?" denilirse, biz deriz ki: O âsâ yılana dönüşmesi demek olan o âyet bir mu'cize olduğu gibi, aynı zamanda, **Firavun**'un zararının **Hz. Musa** (a.s) ile **Hz. Harun** (a.s)'a ulaşmasına mani oluyordu. Çünkü onlar, **Hz. Musa** (a.s)'nın âsâsını attığında büyük bir yılana dönüştüğünü ve üzerlerine salıvermek istediğinde, bu yılanın kendilerini yok edeceğini bildikleri için, onların bu bilgileri, **Hz. Musa** (a.s) ile **Hz. Harun** (a.s)'a hücumdan alıkoymuştur. Dolayısıyla bu âsâ, öldürme ve benzeri şekillerde onların, **Hz. Musa** (a.s) ve **Hz. Harun** (a.s)'a zarar vermelerine mani olmuş olur ve hem bir âyet hem bir mu'cize olmuş olur. Böylece de her iki durumu birlikte bulunduran bir özelliğe sahip olur. **Firavun**'un, sihirbazları asması konusunda âlimlerin ihtilafı vardır: Bazı âlimler, "Onlar, sihirbazları asamadılar. Çünkü Kur'ân'da buna delalet eden bir şey yoktur" demişlerdir. Bunun böyle olduğunu kabul etsek bile, Hak Teâlâ, *"Onlar size erişemeyeceklerdir"* buyurmuştur. Binâenaleyh açık olan husus, onların **Hz. Musa** (a.s) ve **Hz. Harun** (a.s)'a zarar veremeyecekleridir. Bu ikisinin dışında kalanlara zarar vermeleri ise, âyetin bu ifadesini zedelemez.

Daha sonra Cenâb-ı Hak أَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ *"Siz de, size tâbi olanlar da galipsiniz"* buyurmuştur. Âyetteki bu galibiyet ile, ya o andaki, hüccet ve delillerle galib olma kastedilmiştir, yahut başka bir zamandaki, devlet ve memleket için galip geliş manası kastedilmiştir. Birincisi, âyetin lafzına daha yakındır.

Âyetin, فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ *"Musa onlara apaçık âyetlerimizi getirince"* ifadesine gelince, Tâhâ Sûresi'nde, cemî olan *"âyetler"i,* tesniye (iki tane) olan, "âsâ" ve "el" hakkında niçin kullandığını izah etmiştik.

Büyü İddiaları

Âyetteki قَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرًى *"Dediler ki: "Bu uydurulmuş bir sihirden başka bir şey değildir"* ifadesine gelince, âlimler, "**müfterâ**" hususunda ihtilaf etmişler, bazıları, "Bununla, o bir sihirdir. Onu yapan bunun aksini iddia ederse, o zaman bu uydurulmuş, iftira edilmiş bir büyü olmuş olur" derlerken; **Cübbâî** şöyle demiştir: "Bununla, bu işin Allah'a ait olduğu, O'nun tarafından olduğu manası kastedilmiştir. Buna göre sanki onlar, "Bu, işte bu açıdan yalandır" demişler ve sonra sözlerine, câhil olduklarını gösteren, *"Biz evvelki atalarımızdan bunu işitmedik"* sözünü ilave etmişlerdir. Bu, "Atalarımız bize, kendi içlerinde böyle bir şey yapıldığını ve olduğunu söylemediler" demektir. Bu kâfirlerin, ya bu şeyleri atalarından duymuş oldukları halde yalan söylüyorlar, yahut da korkunçluğu ve dehşeti açısından bu kadarını duymadıklarını söylemek istemişlerdir, veyahut da kâfirler, **Hz. Musa** (a.s)'nın ortaya çıkacağını, getireceği o şeyleri haber vermemiş, gizlemişlerdir.

Bil ki böyle bir şüphe söz konusu olmaz. Çünkü bunun neticesi taklide varıp dayanır. Bir de evvelkilerin durumu mutlaka şu iki şekilde idi: Ya onlara böyle bir delil getirilmemiştir; bu durumda aradaki fark açıktır. Yahut da, onlara böyle deliller getirilmiştir, ama onlar bunu kabul etmemişlerdir. Bu durumda da, onların cehalet ve hatalarını hüccet kılmak doğru değildir, işte **Hz. Musa** (a.s), bu noktada onların inat ettiklerini bilerek, *"Rabbim, katından kimin hidâyeti getirdiğini, yurdun (güzel akıbetin) kimin olacağını en iyi bilendir"* demiştir. Çünkü bir kimse hüccet getirir ve hasmından hüccetine bir karşılık görmez, ama onun, yine de inatlaştığını hissederse, "Rabbim, bizden hüccet ve hidâyetin kimin tarafında olduğunu ve kimin bâtıl üzere olduğunu en iyi bilendir" demesi yerinde olur. **Hz. Musa** (a.s) bu sözüne, tehdidini ve vaîdini ekleyerek, *"Yurdun (güzel akıbetin) kimin olacağını en iyi bilendir"* demiştir, yani, Hakka tutunmasına karşılık mükâfatın kime, yine cezanın kime olacağını en iyi O bilir" demektir. "**Akıbetü'd-dâr**", güzel netice demektir. Bunun delili, *"İşte bunlar âkıbetü'd-dâr, yani Adn cennetleri kendilerinin olacak kimselerdir"* (Ra'd, 22-23) ve *"Akıbetü'd-dâr'ın kimlere olacağını kâfirler öğrenecekler"* (Ra'd, 42) âyetleridir. Dâr-ı dünya (dünya yurdu), bunun âkıbeti ve neticesinden

murat, kulun Allah'ın rahmet ve rızası ile canını vermesi, ölürken onu meleklerin müjde ile karşılamalarıdır. Buna göre eğer, "Güzel veya kötü neticeden her birinin de, "**âkıbetü'd-dâr**" (dünya yurdunun neticesi) olarak adlandırılması mümkündür. Çünkü dünyanın neticesi, bazıları için bir hayır, bazıları için bir şer olur. O halde, daha nasıl, dünya hayatının şerli sonucuna değil de, hayırlı sonucuna bu isim verilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Çünkü Allahu Teâlâ, bu dünyayı, ahirete bir geçiş köprüsü olarak koymuş ve kullarına, hayırlı neticelere ve güzel sonuca ulaşabilmeleri için, sadece hayırlı şeyleri yapmalarını emretmiştir. Dolayısıyla kim dünyada, Allah'ın, dünyayı yaratması hikmetinin aksine hareket ederse, işi tersyüz etmiş olur. O halde, dünyanın asıl neticesi, hayırlı neticedir. Kötü neticeye gelince, aslında buna itibar edilmemekte, değer verilmemektedir. Çünkü bu, fâcirlerin tahrifleri, işi saptırmalarıyla meydana gelen bir neticedir. Daha sonra **Hz. Musa** (a.s) bu sözünü, *"Zâlimler asla felah bulmazlar"* diyerek te'kid etmiştir. Bu, "Onlar, kurtuluşu, necâtı ve faydalı şeyleri elde edemezler, aksine bunların zıddını elde ederler" demek olup, bu da, onları, inatlarından alabildiğine caydıracak bir ifadedir.

Firavun'un Mu'cizeye Tepkisi

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرِي ۚ فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَىٰ إِلَٰهِ مُوسَىٰ وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٣٨﴾ وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾ فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ ۖ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٤٠﴾ وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ ۖ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ وَأَتْبَعْنَاهُمْ فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً ۖ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ ﴿٤٢﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾

"Firavun dedi ki: "Ey müsteşarlarım, sizin benden başka bir tanrınızı bilmiyorum. Ey Hâmân, haydi benim için, çamurun üzerinde ateş yak da bana büyük bir kule yap. Belki tırmanır da Musa'nın tanrısına

çıkarım! Mâmâfih, onu kesin yalancılardan sanıyorum." Kendisi de, askerleri de yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve bize döndürülmeyeceklerini sandılar. Bunun üzerine, hem onu, hem askerlerini yakalayıverdik ve denize attık. Bak zâlimlerin âkıbeti nice oldu! Biz onları, ateşe davet eden öncüler yaptık. Kıyamet gününde ise, asla yardım olunmayacaklardır. Bununla beraber, dünyada onların arkalarına lânet taktık. Hele kıyamet günü onlar, çok menfûr adamlardır! Andolsun ki Musa'ya, evvelki nesilleri helak ettikten sonra, insan için basiretler, hidâyet ve rahmet olmak üzere o kitabı verdik. Umulur ki, onlar nasihat kabul ederler diye..."
(Kasas, 38-43).

Basite İrcâya Çalışması

Bil ki **Firavun**'un âdeti, **Hz. Musa** (a.s)'nın delillerinin galip geldiği her seferde, o delilleri savuşturmak için, kavminin cahil, tecrübesiz toylarına, yutturabileceği bir şüpheyi ortaya atmaktır. Burada da **Firavun** şu iki şüpheyi akıllara sokmuştur:

Birinci şüphe: *"Sizin için benden başka tanrınızı bilmiyorum..."* şeklindeki sözüdür. Bu söz, gerçekte şu iki hususu ihtiva etmektedir:

a) Kendisinin dışında hiçbir ilah kabul etmemek...

b) Sadece kendisinin ilah olduğunu söylemek... Birincisi hususunda **Firavun,** "Delili olmayan şeyin ispatı mümkün değildir" prensibine dayanmıştır. Bu hususta delilin olmayışı şöyledir: Bu yıldızlar ve felekler, bu yeryüzü âleminin hallerinin değişmesinde yeter sebeptirler. Binâenaleyh bunların dışında bir yaratıcıyı kabul etmeye gerek yoktur. "Delili olmayanın ispatı mümkün değildir" sözünün manası açıktır.

Bil ki birinci mukaddime yalandır. Çünkü bir yaratıcının varlığına delil bulunmadığını kabul etmiyoruz. Çünkü, meleklerin "hâdis" (mahlûk) olduklarını deliller ile bildiğimize göre, madde olan feleklerin ve yıldızların hâdis olduklarını da anlıyoruz. Zarûrî ve bedîhî olarak, muhdes varlığın, mutlaka bir muhdisi olması gerektiğini de bilmekteyiz. Böylece âlemin bir yaratıcısı olduğunu delil ile bilmiş oluruz. Şaşarım şuna ki, bir kısım kimseler, pek çok şeyi inkâr için, "Bunun delili yok, binâenaleyh yok olduğunu söylemek gerekir" şeklindeki sözlerine dayanarak, "Biz bunun delili olmadığını söyledik, çünkü araştırdık-soruşturduk, ölçtük-biçtik ve delili

olmadığını gördük" derler. Bunların sözlerinin neticesi, iyice düşünülürse, "Delili bilinmeyen şeyin, yok olması gerekir" prensiplerine dayanır. **Firavun** ise, işi hemen kesip atmamış, "Bunun delili yoktur. Dolayısıyla bunu ispat etmek mümkün değildir. Bundan dolayı onu, iddiasında yalancı sanıyorum" demiştir. O halde o, bunca cehaletine rağmen, yukarıdaki delil getirmeye uğraşanlardan daha iyi ve insaflı sayılır.

Tanrılık İddiasında Firavun'un Maksadı

Bu ikincisi, **Firavun**'un kendisinin ilah olduğunu söylemesidir. Bu hususa gelince, bil ki, bununla kastedilen, **Firavun,** kendisinin göklerin, yerin, denizlerin, dağların ve insanların zatlarını ve sıfatlarını yarattığını iddia etmemiştir. Çünkü bunun imkansız olduğunu bilmek için pek zeki olmaya gerek yok. Dolayısıyla bu hususta şüphe etmek, aklının noksanlığına delil olur. İlah ise, ibadet edilendir. O halde **Firavun,** bir yaratıcının olmadığını ileri sürerek, insanların mükellefiyetlerinin, sadece meliklerine itaat etmeleri ve onun emirlerini dinlemeleri olduğunu söylüyor. İşte **Firavun**'un ulûhiyyet iddiası ile kastedilen, çoğu kimsenin sandığı gibi, onun, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu iddia etmesi değil, ma'bûd olduğunu iddia edişidir. Biz, özellikle, Tâhâ Sûresi'nde, *"Siz ikinizin Rabbi kim, ey* Musa?" (Tâhâ, 49) âyetinin tefsirinde, **Firavun**'un Allah'ı bildiğini ve bu sözü, kavminin cahil ve ahmaklarına yutturmak için söylediğini anlatmıştık.

Rab Hakkındaki Zannı

İkinci şüphe فَاَوْقِدْ لِی یَا هَامَانُ عَلَی الطِّیْنِ فَاجْعَلْ لِی صَرْحًا لَعَلِّی اَطَّلِعُ اِلٰی اِلٰهِ مُوسٰی وَاِنِّی لَاَظُنُّهٗ مِنَ الْکَاذِبِیْنَ *"Ey Hâmân, haydi benim için çamurun üzerinde ateş yak da, bana büyük bir kule yap. Belki tırmanır da Musa'nın tanrısına çıkarım! Mâmafih onu kesin yalancılardan sanıyorum..."* şeklindeki sözüdür. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Müşebbihe, Allah'ın gökte olduğu inançları hususunda bu âyete tutunarak şöyle demişlerdir: "**Hz. Musa** (a.s), **Firavun**'u buna inanmaya davet etmemiş olsaydı, **Firavun** bu sözü söylemezdi."

Buna şu şeklide cevap verilir: **Hz. Musa** (a.s) *"Göklerin ve yerin Rabbi"* ifadesiyle, Firavun'a delil getirmek istemiş. Fakat bunun için, "O, yerde değil gökte olandır" dememiştir. Böylece **Firavun, Hz. Musa** (a.s)'nın, ilâhının gökte olduğunu söylediğini sanmıştır. Bu da, **Firavun**'un kötü niyetinden, pisliğinden, tuzağından ve dehasındandır.

İkinci bahis: Âlimler, **Firavun**'un, bu kuleyi yaptırıp yaptırmadığı hususunda ihtilaf etmiştir. Bu cümleden olarak bazıları, onun bunu yaptırdığını

ileri sürerek şöyle demişlerdir: "**Firavun** o kulenin yapılmasını emredince **Hâmân,** işçileri toplar. Derken, yardımcılar ve işçiler hariç, elli bin tane usta toplandı. Kiremitlerin pişirilmesini, kireç taşlarının yakılmasını, tahtaların yontulmasını, çivilerin çakılmasını emretti. Derken o binayı, hiçbir kimsenin binasının ulaşamayacağı bir derecede, oldukça sağlam yaptılar. Derken Allahu Teâlâ, güneş batarken, **Cebrail** (a.s)'i gönderdi. **Cebrail** (a.s) ona kanadıyla vurdu, bunun üzerine onu, üç parçaya ayırdı. Bir parçası Firavun'un ordusu üzerine düştü, böylece bir milyon adam öldürdü.. Bir parçası, o denize düştü, bir parçası da batı tarafına düştü. Onun ustalarının, yapımcılarının hepsini imha etti."

Bu kıssa hakkında şu da rivâyet edilmiştir: **Firavun** o kulenin tepesine çıktı. Semaya doğru bir ok attı. Allah onu fitneye düşürmek istemişti. Derken o ok kana bulanmış olarak döndü. Bunun üzerine **Firavun, "Musa** (a.s)'nın ilahını öldürdüm!" dedi. Bu sözü söyledikten sonra, Allahu Teâlâ, o kuleyi yıkması için **Cebrail** (a.s)'i gönderdi.

Bazıları da, **Firavun**'un o kuleyi yaptırmadığını ileri sürerek şöyle demişlerdir: "En yüksek dağın tepesinde bulunan bir kimsenin gökyüzünü yeryüzünde iken gördüğü gibi göreceğini bilmelerine rağmen, onlardan aklı başında olan kimselerin, o kulenin yüksekçe yapılmasıyla gökyüzüne yaklaşabileceklerini sanmaları uzak bir şeydir. Bunun böyle olduğundan şüphe eden, akıl sınırları dışına çıkmış olur. Gökyüzüne atılan ok ve onun, kana bulaşmış olarak geriye dönmesi hususundaki söz de böyledir. Çünkü, aklı başında olan herkes, o okun gökyüzüne ulaşamayacağını ve bu hususta çaba gösteren herkesin, ancak deli olabileceğini bilir. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ'nın, Kur'ân'da naklettiği bu kıssayı, yanlış olduğu aklın bedâhetiyle bilinebilen bir manaya hamletmek, akla ve dine uygun düşmez. Binâenaleyh bu, Kur'an-ı tenkid etmeyi içten içe arzu eden herkes için kapı açmak olur.

Bu sebeple doğruya en yakın olanı, şöyle denilmesidir: "O, böyle bir şey yapmayı düşündü ama yapmadı." Veyahut da, bu ifadenin, **Firavun**'un, *"Sizin benden başka bir tanrınızı bilmiyorum"* şeklindeki sözünün bir devamı olmasıdır. Yani, "bir yaratıcının varlığını delil ile ispat etmeye imkan yoktur. Çünkü, yıldızların hareketleri, bu âlemlerin değişmesi hususunda yeter sebeptir. O yaratıcıyı hislerimizle de ispat etmenin imkanı yoktur. Çünkü, O'nu hissetmek, ancak göklere yükselmekten sonra mümkün olur. Bu ise, yapılmasına imkân bulunmayan şeylerdendir" demektir. İşte bu noktada

Hâmân'a, *"Haydi benim için, çamurun üzerinde ateş yak da bana büyük bir kule yap"* dedi. O, bu sözü alay olsun diye söyledi. Yani, "saydığım bu şeylerin toplamıyla da, o yaratıcının varlığına dair bir delilin olmadığı tespit edilmiş oldu" demektir. Daha sonra bu delillerin neticesini de buna bağlayarak, *"Mamafih, onu kesin yalancılardan sanıyorum"* demiştir. Bu açıklama, bunun dışında kalan açıklamalardan daha evlâ ve uygundur.

Hâmân'a İnşaat Emri Vermesi

Üçüncü bahis: Firavun, فَاَوْقِدْ لِی یَا هَامَانُ عَلَی الطِّینِ *"Ey Hâmân, haydi benim için, çamurun üzerinde ateş yak"* demiş, "Benim için tuğlalar ve kiremitler pişir ve onları hazırla, edin..." dememiştir. Çünkü, **Hâmân,** o tuğla işini yapanların ilkidir. Binâenaleyh, bu demektir ki, o bu sanatı biliyor. Bir de bu şekilde ifade kullanmak, Kur'ân'ın fesâhatine daha uygun ve zorba kimselerin sözlerine daha da çok benzer. Veziri olduğu halde **Hâmân**'a, çamur üzerine ateş yakmasını emretmiş ve ona sözün ortasında "ey" edâtıyla nidâ etmiştir ki, bu, o **Firavun**'un büyüklük ve zorbalık tasladığının bir delilidir.

Ittıla Kelimesinin Manası

(Âyetteki, "اَطَّلِعَ" ifadesine gelince) **"tulü' "** ve **"ıttılâ' "** kelimeleri, yükselmek anlamına gelir. Nitekim aynı manada **"Tala'a'l-cebele ve'ttala'a"**, "Dağa yükseldi, tırmandı" denilir.

Âyetteki, وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِی الْاَرْضِ بِغَیْرِ الْحَقِّ *"Kendisi de, askerleri de yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar"* cümlesine gelince, bil ki, "hak ile büyüklenmek, ancak Allah'a mahsustur. Binâenaleyh, gerçekte büyüklük, tekebbür, yani şan hususunda büyüklüğün zirvesinde olmak, ancak Allah'a aittir. Nitekim bir hadis-i kudsîde, Hz. Peygamber (s.a.s) Cenâb-ı Allah'tan şöyle nakletmiştir: اَلْكِبْرِیَاءُ رِدَائِی وَالْعَظَمَةُ اِزَارِی فَمَنْ نَازَعَنِی وَاحِدًا مِنْهُمَا اَلْقَیْتُهُ فِی النَّارِ *"Kibriyâ cübbem, azâmet elbisemdir. Binâenaleyh, onlardan birinde, her kim bana ortak olmaya kalkışırsa, onu cehenneme atarım."*[37] Binâenaleyh, O'nun dışında kalan, büyüklük taslayan herkesin, bu büyüklük taslaması haksız olacaktır.

İKİNCİ MESELE

Cübbâî şöyle der: "Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın **Firavun**'a hakimiyet vermediğine delalet eder. Aksi halde bu, haklı bir hakimiyet olurdu. Her istilâcının durumu da böyledir. Nitekim istilâ ettiklerinde, Emevîlerin melikleri de mülklerinin Allahu Teâlâ tarafından olduğunu iddia etmişlerdi. Çünkü Allahu Teâlâ, Allah'ın hükmünü gasbeden, herkes hakkında, onun

37 **Müsned,** 2/414,442,376; **İbn Mace,** Zühd 16 (2/1397)

bunu, haksız yere aldığını beyan buyurmuştur." Bil ki bu izah, zayıftır. Çünkü, o mülkün ona ulaşması, ya kendisindendir, ya Allah'tandır, yahut da ne ondan ne de Allah'tandır. Binâenaleyh, eğer o ondan ise, daha niçin, o mülke ondan başkası da kâdir olamasın? Nice aciz kimseler vardır ki, bir işi idare eden pekçok kimseden, daha kuvvetli ve daha akıllıdır. Yok eğer, bu, Allah'tan ise, zaten maksat elde edilmiş olur. Yok eğer, diğer insanlardan ise, daha niçin, insanların temayülleri, (onları yönelten saikler, faktörler) falancayı destekleyip, falanı desteklememe şeklinde bir araya gelmiştir? Bil ki bu izah, hiçbir akıllının şüpheye düşmeyeceği derecede çok net bir izahtır.

Âyetteki, وَظَنُّوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ *"ve bize döndürülmeyeceklerini sandılar"* ifadesine gelince, bu ifade, onların Allah'ı tanıdıklarına, ne var ki, öldükten sonra dirilmeyi kabul etmediklerine, bu yüzden de diretip isyân ettiklerine delâlet eder.

Âyetteki, فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ *"Bunun üzerine, hem onu, hem askerlerini yakalayıverdik ve denize attık..."* ifadesine gelince, bu, O'nun şanının büyüklüğüne ve hükümranlığının azametine delalet eden susturucu sözler cümlesindendir. Cenâb-ı Hak onları, -her ne kadar, büyük kalabalık ve son derece fazla iseler de-, hakir kılmak ve onların sayılarını ve hazırlıklarını hafife almak için, bir şahsın, bir hamlede eline alıp da denize fırlattığı çakıl taşlarına benzetmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Orada sabit ve yüce (dağlar) vücuda getirmedik mi?"* (Mürselat, 27); *"Yerler, dağlar yerlerinden kaldırılıp da yekdiğerine bir çarpışla hepsi toz haline geldiği (zaman)"* (Hâkkâ, 14) ve *"Allah'ın kadrini, layık olduğu tarzda bilemediler. Halbuki, kıyamet günü bütün yeryüzü (ancak) O'nun kabzasındadır. Gökler de O'nun elinde dürülmüşlerdir"* (Zümer, 67) âyetleri de bunun gibidir. Allah'ın bütün bunlardan maksadı, kendisine güç yetirilen her şeyin, ne kadar büyük olsalar dahi, kendi kudretine nispetle önemsiz ve hakîr olduğunu anlatmaktır.

Cehennem Öncüleri

Âyetteki, وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ *"Biz onları, ateşe davet eden öncüler yaptık..."* ifadesine gelince, Ehl-i sünnet âlimleri, Allahu Teâlâ'nın, hayrın ve şerrin yaratıcısı olduğu hususunda, bu âyete de tutunmuştur. **Cübbâî** ise şöyle der: "وَجَعَلْنَاهُمْ" ifadesiyle, "Biz, onların halinin bu olduğunu belirttik ve onları bu şekilde adlandırdık..." manası kastedilmiştir."

وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ اِنَاثًا *"Onlar, o çok esirgeyici Allah'ın bizzat kulları olan melekleri de dişi saydılar..."* (Zuhruf, 19) âyeti de bu anlamdadır.

Dilciler de, Arapçadaki "فَسَّقَهُ" ve "بَخَّلَهُ" (Fessakahû-behhalehû) ifadelerinin manasının, "o onu fâsık addetti; cimri olarak niteledi..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Yoksa, Allah onları imanlı olarak yarattı anlamında değildir. Çünkü Allah onları yaratırken, onlar "çocuk" idiler. **Ka'bî** de şöyle der: "Cenâb-ı Hak, onları, yaptıkları o şeylerle baş başa bırakıp, cezalarını peşin olarak vermediği ve onlar kâfir oldukları halde, onları zorla bu işten alıkoymadığı için, *"biz onları öncüler yaptık..."* buyurmuştur. Bu tıpkı, âyet nazil olduğu zaman küfürlerini artırdıkları için, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat (o sûreler)... küfürlerine küfür katıp arttırdı..."* (Tevbe, 125) âyeti gibidir. Bunun bir benzeri de şudur: Bir kimse, vermesi mümkün iken veren kimseye ağır gelen bir şeyi ister, o da cimrilik eder vermezse, isteyen kimseye, "onu cimrileştirdin" anlamında "جَعَلْتَ فُلَانًا بَخِيلًا" denir."

Ebu Müslim ise şöyle der: "Bu âyetteki, *"imamlar"* kelimesinin anlamı, öne geçenler, liderler demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onların azabını peşinen verince, onlar, kendilerinden sonra gelen kâfirler için öncü ve lider olmuş olurlar.

Bil ki bu hususta ki sözümüz, Cenâb-ı Hakk'ın, Meryem Sûresi'ndeki, *"Biz kâfirlerin başına, kendilerini alabildiğince tehyic eden şeytanlar gönderdik..."* (Meryem, 83) âyetinin tefsirinde geçmişti. Onların, ateşe davet etmelerinin anlamı, o ateşi gerektiren küfür ve günahlara davet etmeleridir. Çünkü hiç kimse, kesinlikle ateşe çağırmaz. Allahu Teâlâ onları, bu konuda öncüler olarak nitelemiştir; çünkü onlar, bu konuda zirveye ulaşmışlardır. Böyle olan herkes, bu konuda kendisine uyulan bir lider olmaya namzettir. Sonra Allahu Teâlâ, o azâbın, onların başına, kurtuluşları mümkün olmayan bir tarzda ineceğini beyan etmiştir ki, bu da, وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ لَا يُنْصَرُونَ *"Kıyamet gününde ise, asla yardım olunmayacaklardır"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Yahut da bunun anlamı, "Dünyada iken cennete çağıran öncülerin kıyamet gününde yardıma mazhar olmalarının aksine, onlara yardım olunmaz..." demektir.

Cenâb-ı Hak, وَاَتْبَعْنَاهُمْ فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً *"Bununla beraber, dünyada onların arkalarına lanet taktık"* buyurmuştur. Bu, "Allah'ın ve meleklerinin laneti onların üzerinedir" demektir. Cenâb-ı Hak, bu dünyada mü'minlere, onlara lanette bulunmayı emretmiş ve onların kıyamet gününde de, makbuhînden, yani ilahî rahmetten uzaklaştırılmış ve lanetlenmiş kimselerden olduklarını beyan buyurmuştur. "**Kubh**", uzaklaştırmak demektir. Nitekim **Leys** şöyle der: "Arapçada, "Allah onu her türlü hayırdan uzaklaştırdı" anlamında,

"قَبَحَهُ اللهُ" (Kabahahu'llâhu) denilir." **İbn Abbas** (r.a) da, "الْمَقْبُوحِينَ" tabirine "yüzleri kara olmak, gözleri de gömgök olmak suretiyle uğursuzluğa duçar kılınmışlardandır..." manasını vermiştir. Netice olarak diyebiliriz ki, birinci görüşte olanlar, "**kubh**"u, manevî bakımdan kubh'a, yani kovma, ilahî rahmetten uzaklaştırma manasına alırlarken, diğerleri bunu, şeklen ve sûreten çirkinlik manasına hamletmişlerdir. Bu hususta şu da ileri sürülmüştür: Allahu Teâlâ, onların şekillerini çirkinleştirdiği gibi, amellerini de çirkinleştirmeyi, böylece onlarda bu iki kepazeliği birleştirmiştir.

Tevrat Basîret Kaynağı İdi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisine sımsıkı sarılmak gereken şeyin, **Hz. Musa** (a.s)'nın getirdiği şey olduğunu beyan buyurarak, وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُولٰى بَصَائِرَ لِلنَّاسِ *"Andolsun ki Musa'ya, evvelki nesilleri helâk ettikten sonra, insanlar için basiretler, hidâyet ve rahmet olmak üzere, o kitabı verdik..."* buyurmuştur. **"el-Kitâb", Tevrât**'tır. Allahu Teâlâ onu, sayesinde, dinî konularda hakikatleri görecek olmaları açısından, "insanlar için basiret olmakla; kendisiyle istidlâl olunduğu ve ona tutunanın, elde etmek istediği o mükâfatı elde etmesi itibariyle "hidâyet" ve, kendisine kulluk eden kimselere karşı ilahî bir nimet olduğu için de, "rahmet" olarak vasfetmiştir. **Ebu Said el-Hudrî, Hz. Peygamber** (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: مَا اَهْلَكَ اللهُ تَعَالَى قَرْنًا مِنَ الْقُرُونِ بِعَذَابٍ مِنَ السَّمَاءِ وَلَا مِنَ الْاَرْضِ مُنْذُ اَنْزَلَ التَّوْرَاةَ غَيْرَ اَهْلِ الْقَرْيَةِ الَّتِى مَسَخَهَا قِرَدَةً *"Allahu Teâlâ, maymunlara çevirdiği o belde halkı hariç, Tevrât'ı indirdiğinden beri, hiçbir nesli gökten ve yerden gelen bir azap ile helak etmemiştir..."*[38]

Âyetteki, لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ *"Umulur ki onlar, nasihat kabul ederler, diye"* cümlesine gelince, bu, "düşünmeleri için, tefekkür etsinler diye..." demektir. **Kâdî** şöyle der: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, her mükelleften, bu mükellef onu ister tercih etsin isterse etmesin, tezekkürde bulunmasını istediğine delalet eder. Bu ifadede, "Cenâb-ı Hak, tezekkürü, ancak tezekkürde bulunanlardan ister; tezekkür etmeyenlere gelince, bunun onlardan sudûrunu kerih görür" diyen Cebriyye'nin görüşünün iptal edilmesi bulunmaktadır. Halbuki, Kur'ân'ın nassı bu görüşü reddetmektedir." Biz diyoruz ki: Siz, Allahu Teâlâ'nın, *"Andolsun ki, cehennem için yarattık..."* (A'raf, 179) ifadesini, netice manasına hamletmemiş miydiniz? Binâenaleyh, bu ifadenin burada

38 **Kenzu'l-Ummal,** 2/3020

da netice manasına hamledilmesi niçin caiz olmasın? Çünkü herkes için böyle bir tezekkür tahakkuk edecektir ki, bu da ahirette olacaktır.

Kesin Bilgi Vahye Dayanır

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ اِذْ قَضَيْنَآ اِلٰى مُوسَى الْاَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَۙ ﴿٤٤﴾ وَلٰكِنَّآ اَنْشَاْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُۚ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِيٓ اَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۙ وَلٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ اِذْ نَادَيْنَا وَلٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَآ اَتٰيهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَوْلَآ اَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَآ اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾

"Musa'ya, o emri vahyettiğimiz vakit, sen batı tarafında değildin. Görenlerden de değildin. Fakat biz, (Musa'dan sonra) daha birçok nesiller yarattık da, uzun bir ömür sürdüler. Sen Medyen ahalisi içinde ikâmet edici olup da âyetlerimizi onlardan okuyarak öğrenmiş de değilsin. Fakat resul gönderip bu haberleri vahyeden biziz. (Musa'ya) nidâ ettiğimiz vakit de, sen, Tûr'un yanında değildin. Fakat sen, Rabbinden bir rahmet olarak gönderildin. Ta ki senden evvel, kendilerini uyaran (bir peygamber) gelmemiş olan bir kavmi sen inzâr edesin... Olur ki onlar, iyice düşünüp nasihatini kabul ederler. Kendi elleriyle öne sürdükleri şeyler yüzünden, kıyamet günü başlarına azap geldiğinde "Ey Rabbimiz, keşke bize bir peygamber gönderseydin de, biz de âyetlerine uysaydık, mü'minlerden olsaydık" diyecek olmasalardı... (seni göndermezdik)" (Kasas, 44-47).

Mevsûfun Sıfatına İzafeti

Bil ki, bu âyetle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: Âyetteki "**cânib**" mevsûf, "**el-garbî**" kelimesi ise sıfattır. O halde daha nasıl mevsûf, sıfatına muzâf kılınmıştır?

Cevap: Bu, nahivciler arasında ihtilaflı bir meseledir. Basralılara göre mevsûfun sıfatına izâfeti, ancak biraz sonra bahsettiğimiz hususî şartlar

muvacehesinde caiz olur. Kûfelilere göreyse bu, kayıtsız şartsız caizdir. Basralıların delili şöyledir: Mevsûfun, sıfatına izafeti, bir şeyin, kendi kendisine izafetini gerektirir ki, bu doğru değildir. Binâenaleyh, bu da caiz değildir. Bu iki şeyin birbirleri arasındaki bu ilgi ve münasebeti şu şekilde izah edebiliriz: Sen meselâ, جَاءَنِى زَيْدٌ الظَّرِيفُ "Bana zarif Zeyd geldi" dediğinde, "**zarif**" lafzı, kendi zâtında muayyen, fakat, kendisi için akıllılığın meydana geldiği o lafza nispetle ise, meçhul (bilinmeyen) bir şeye delâlet eder. Binâenaleyh sen, Zeyd'i açıkça söylediğinde, biz, kendisi için akıllılığın tahakkuk ettiği o kimsenin Zeyd olduğunu anlamış oluruz. Bu sabit olduğuna göre, şimdi sen kalkar da, Zeyd'i *ez-zarîf* kelimesine muzaf kılarsan, Zeyd'i yine Zeyd'e muzaf kılmış olursun. Halbuki, bir şeyin, yine kendisine izafet edilmesi caiz değildir. Binâenaleyh, mevsufun sıfatına izafe edilmesinin de caiz olmaması gerekir. Ancak ne var ki, bu kelimenin aksi pek çok lafız kullanılagelmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın bu âyeti "وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ" (Kasas, 44) ile "وَذٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ" (Beyyine, 5) ;"لَحَقُّ الْيَقِينِ" (Hakka, 51) ve "وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ" (Nahl, 30) âyetleridir. Yine, "صلاة الاولى من الجامع بقلة الحمقاء" denilmektedir. Binâenaleyh, Basralılar, bunların te'villerinin şöyle olduğunu ileri sürmektedirler: "جانب المكان الغربى دين الملة القيمة حق الشىء اليقين دار الساعة الآخرة صلاة الساعة الاولى مسجد المكان الجامع بقلة الحبة الحمقاء" Daha sonra da sözlerine devamla şöyle derler: Bu gibi yerlerde muzâfun ileyh durumunda olan kelime, sıfat değil, mevsûftur. Ancak ne var ki, mevsuf hazfedilmiş, sıfatsa onun yerine kâim olmuştur. Binâenaleyh, burada bakılır; eğer bu sıfat, o mevsûf için belirlenmiş ve tayin edilmiş gibiyse, böyle bir izâfet caiz olur; aksi halde, makbul olmaz. Baksana, sen, "Yanımda yeni para vardır" manasında, "عِنْدِى جَيِّدٌ" diyemezsin; ama, "fakih bir adama rastladım" anlamında "مَرَرْتُ بِالْفَقِيهِ" diyebilirsin. Çünkü fakihin, ancak bir insan olduğu malumdur. Ama ceyyid-yeni, taze olan, dirhem de olur, başka şeyler de olur. Bu böyle olunca, o zaman "جَانِبُ الْغَرْبِيِّ" şeklinde kullanılması caiz olur. Çünkü, kendisine "**Cânib**" kelimesinin muzâf kılındığı "**el-garbî**" kelimesiyle nitelenen o şey ancak ya bir mekân ya da mekâna benzeyen bir şey olur. Binâenaleyh, hiç şüphesiz böyle bir izâfet makbul olmuş olur. Diğerleri hakkındaki söz de aynıdır. Allah en iyi bilendir.

İkinci soru: Âyetteki إِذْ قَضَيْنَا إِلٰى مُوسَى الْأَمْرَ *"Musa'ya o emri vahyettiğimiz vakit..."* cümlesi ne demektir?

Cevap: Batı tarafı demek, batı kıyısına düşen yer demektir ki, bu da **Musa** (a.s)'nın mîkatının tahakkuk ettiği ve Allah'ın, levhalara emirler

yazdığı Tûr dağındaki o yer demektir. Musa (a.s) için hükmedilmiş olan emir ise, ona vahyedilen o emirler mecmûu vahiy demektir. ...وَمَا كُنْتَ *"sen değildin..."* ifadesiyle de, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitap edilmiştir. Buna göre mana, "sen bizim Musa (a.s)'ya vahyettiğimiz o mekânda değildin ve sen, o vahye veya ona vahyedilen şeye şahit olanlardan da değildin..." şeklindedir. Bu böyledir, zira, şahidin mutlaka hazır olması gerekir. Bu işe şahit olanlar ise, Hz. Musa (a.s)'nın o mîkat için seçip tercih ettiği nakiblerdir, temsilcilerdir.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak, *"Sen batı tarafında değildin..."* deyince, Hz. Muhammed (s.a.s)'in orada bulunmadığı anlaşılmış olur. Çünkü şahidin, mutlaka bulunması gerekir. Binâenaleyh, daha yeniden ikinci kez, *"Görenlerden de değildin '* denilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bu ifadenin takdiri şöyledir: "Sen orada bulunmadın. Şâyet orada bulunmuş olsaydın da, o hâdiseleri müşahede edemezdin. Çünkü orada, müşahede etmeden ve görmeden de bulunmak mümkündür."

Dördüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat biz, (Musa'dan sonra) daha birçok nesiller yarattık..."* buyruğu, bir önceki ifadeyle nasıl alâkalıdır ve hangi yönden, birinci cümleden istidrâk yapılmıştır?"

Cevap: Âyetin manası şöyledir: "Ancak ne var ki, biz, **Musa** (a.s)'nın devresinden senin dönemine kadar olan zaman arasında, pek çok nesiller yarattık. Derken, onların ömürleri uzadı. Ve bu iş, senin içinde bulunduğun nesle, zamana kadar devam edegeldi. Gitgide bütün ilimler inkıraza uğradı. Binâenaleyh, seni onlara, peygamber olarak göndermek gerekti. Böylece de biz, seni peygamber olarak gönderdik ve sana, o peygamberlerin ve **Musa** (a.s)'nın hallerini bildirdik, haberlerini anlattık..." Netice olarak diyebiliriz ki: Cenâb-ı Hak sanki, "Sen, **Musa** (a.s)'ya ve onun başına gelenlere şahit olmadın. Ancak ne var ki, bütün bunları, sana biz vahyettik" demek istemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, fetret-i vahyi (vahyin kesintiye uğrama süresini) uzatmak demek olan o vahyin geliş sebebini zikretmiş, bununla neticeye işaret etmiştir. Binâenaleyh bu istidrâk, bundan sonra gelen iki istidrâke benzemektedir. Bil ki bu, o mu'cizeye dikkat çekmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Senin, bütün bunları orada bulunmadan, onları müşahede etmeden ve onlardan bunu öğrenmeden haber vermende, senin peygamber olduğuna apaçık bir delalet bulunmaktadır"

demek istemiştir ki, bu aynen, *"Bize o Rabbinden bir mu'cize getirmeli değil miydi?"* (Tâhâ, 133) âyeti gibidir.

Medyen Hakkında Bilginin Kaynağı

"وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِى اَهْلِ مَدْيَنَ" cümlesinin anlamı, "Sen orada mukîm değildin..." demektir.

تَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا *"Âyetlerimizi onlardan okuyorsun..."* ifadesine gelince, bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) **Mukâtil** şöyle der: "Sen, Medyen halkının içinde bulunmadın ki, Mekkelilere onların haberlerini okuyuveresin... وَلٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ *"Biz seni, Mekkelilere peygamber olarak gönderdik ve bu haberleri sana, biz indirdik (vahyettik). Eğer böyle olmasaydı, sen bu haberleri bilmezdin."*

b) **Dahhâk** ise şöyle der: "Ey **Muhammed** (s.a.s), sen, Medyen halkına, o kitabı okumak için gönderilmiş bir peygamber değilsin. Böyle yapan, başkasıdır. Ancak biz, her zaman bir peygamber gönderen olduk. Ve derken, Medyen halkına **Şuayb**'ı, seni de peygamberlerin sonuncusu olasın diye, Araplara gönderdik.

"Sen Dağın Yanında Değildin"in Manası

Âyetteki, وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ اِذْ نَادَيْنَا *"Nida ettiğimiz vakit de, sen, Tûr'un yanında değildin..."* ifadesine gelince, Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, **Hz. Musa** (a.s)'ya o münacaat gecesindeki nidâsıyla, onunla konuşmasını kastetmiştir. وَلٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ *"Fakat sen, Rabbinden bir rahmet olarak gönderildin..."* Yani "Biz, sana Rabbinden bir rahmet olarak (bunları) öğrettik..." demektir. **İsa İbn Ömer,** ref ile "**rahmetün**" şeklinde okumuştur ki, bu "هِىَ رَحْمَةٌ" takdirindedir.

Nidanın Bu Ümmete Yapıldığı

Müfessirler, âyetteki "اِذْ نَادَيْنَا" ifadesiyle ilgili olarak, şu diğer açıklamaları da yapmışlardır:

1) "اِذْ نَادَيْنَا" yani, "Biz, Musa (a.s)'ya, *"Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır.... Onlar selâmete erenlerin ta kendileridir"* (A'raf, 156-157) dedik" demektir.

2) **İbn Abbas** şöyle der: "Bunun manası şudur: "Biz, senin ümmetine, atalarının sulbünde iken, "Ey ümmet-i Muhammed, siz bana duâ etmeden önce duânızı kabul ettim. Benden istemeden önce size verdim. Ve benden, bağışlanmanızı istemeden önce sizi bağışladım" diye nidâ etmiştik..." O,

sözüne devamla şöyle der: "Allah bunu, **Hz. Musa,** Rabbiyle mîkat için yetmiş kişiyi seçerken söylemiştir..."

3) **Vehb İbn Münebbih** şöyle der: "Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'ya, ümmet-i Muhammed'in faziletlerinden bahsedince, **Hz. Musa** (a.s), *"Ya Rabbi, onları bana göster"* dedi. Cenâb-ı Hak da, *"Sen onların zamanına ulaşamayacaksın. Ama, istersen, ben onların seslerini, sana duyurabilirim"* buyurdu. Bunun üzerine **Hz. Musa,** *"Evet, ya Rabbi"* deyince Allah (c.c), "Ey ümmet-i Muhammed" diye seslendi. Bunun üzerine onlar da, Cenâb-ı Hakk'a, atalarının sulbünde iken cevap verdiler de, Allahu Teâlâ, Hz. Musa'ya, onların seslerini işittirdi, sonra da, **İbn Abbas**'ın zikrettiği gibi, "Siz bana dua etmeden önce sizin dualarınızı kabul ettim..." buyurdu.

Sahl İbn Sa'd, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Musa'ya o emri vahyettiğimiz vakit, (habibim), sen batı tarafında değildin"* ifadesi hususunda şöyle dediğini nakletmiştir: "Allahu Teâlâ, mahlûkatı yaratmadan iki bin yıl önce, bir kitap, bir hüküm yazdı, o sonra da onu, Arş'ın üzerine koydu ve "Ey ümmet-i Muhammed, benim rahmetim gazabımı geçmiştir. Siz benden istemeden önce, ben size veririm; siz benden bağışlanmanızı istemeden önce ben sizi bağışlarım. Sizden kim, Allah'tan başka ilah olmadığına, **Muhammed** (s.a.s)'in O'nun kulu ve peygamberi olduğuna şahâdet ederek benim huzuruma gelirse, onu cennetime sokarım" diye nidâ etti.

Âyetteki لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أَتٰيهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ *"Ta ki senden evvel, kendilerini uyaran (bir peygamber) gelmemiş olan bir kavmi sen inzâr edesin"* ifadesine gelince "**el-inzâr**", yazılan günahlara karşı, ilahî cezâ ile korkutmak demektir.

Bil ki, Allahu Teâlâ, **Musa** (a.s)'nın kıssasını anlatınca, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, "Batı tarafında değildin. Medyen halkı içinde de ikamet etmedin ve Tûr tarafında da değildin" buyurmuş, bu üç ifadenin üçünü de zikretmiştir. Çünkü bu üç durum, **Musa** (a.s) için tahakkuk eden büyük hadiselerdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Musa'ya o emri vahyettiğimiz vakit..."* ifadesiyle, Tevrât'ın indirilmesi kastedilmiştir. **Tevrât**'ın inmesi sayesinde de, **Hz. Musa** (a.s)'nın tebliğ ettiği din kemâle ermiş, şeriati yerleşmiştir. Âyetteki, *"Sen ikâmet edici değildin"* ifadesi ile de, bu işin başlangıcı kastedilmiş olup, buna göre, kastedilen mana, "Biz o **Musa** (a.s)'ya, o işin ortasında nidâ ettik" şeklinde olup, bu nidâ edilen orta iş de, münacâtın yapıldığı gecedir.

Araplara Önce Peygamber Geldi mi?

Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu işler olurken orada bulunmadığını, beyan buyurunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gönderdiğini ve ona, âlemlere rahmet olsun diye, bu durumları öğrettiğini bildirmiş, daha sonra da bu rahmeti *"Ta ki senden evvel, kendilerine inzâr edici (bir peygamber) gelmemiş olan bir kavmi sen inzâr edesin"* ifadesiyle açıklamıştır. Âlimler bunun ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "Allah onlara, onlardan bir peygamber göndermemişti..." manasını verirken, bazıları da, "Peygamberlerin delilleri onlar için de geçerliydi. Ancak ne var ki, Allahu Teâlâ o delilleri onlara bulup gösterecek olan kimseyi göndermemişti" demişlerdir. Diğer bazıları da şöyle der: "Mükellefiyetler hususunda, oraya bir fetretin girmiş olması, böylece Allahu Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'i, o mükellefiyetleri anlatmak ve o fetreti sona erdirmek için peygamber olarak göndermiş olması uzak bir ihtimal değildir.

Cenâb-ı Hakk'ın "وَلَوْلَا اَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا" ifadesine gelince, **Keşşâf sahibi** şöyle der: **Birinci** "لَوْلَا" (Levlâ), "imtinâiyye" olup, bunun cevabı mahzûftur. **İkincisi** "لَوْلَا اَرْسَلْتَ" ise, teşvik içindir. "فَيَقُولُوا" ifadesindeki fâ, atıf içindir. "فَنَتَّبِعَ" ifadesinde, "لَوْلَا"nın cevabı yatmaktadır. Çünkü bu ifade, bir şeyi emretmenin o işi yapmaya sevk edici olması bakımından, emir hükmündedir. "Sevk eden ve "teşvik eden" ise, aynı vadîden, aynı manadandır. Binâenaleyh, buna göre mana, "Şâyet onlar, daha önce işlerinin, oldukları şirk ve günahları sebebiyle (kıyamet günü) olunduklarında, bu şekilde, aleyhimize hüccet getirecek, "keşke bize de bir peygamber gönderseydin" demeyecek olsalardı, biz onlara peygamber göndermezdik" şeklinde olur. Yani, "Biz, o Resûlü, işte böyle bir mazereti sona erdirmek için gönderdik" demek olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ta ki peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın"* (Nisa, 165); *"Ta ki, "Bize ne bir rahmet müjdecisi, ne de bir azap habercisi gelmedi" demenize (meydan kalmasın...)"* (Maide, 19) ve *"Ey Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de şu zillete ve rüsvaylığa uğramamızdan evvel âyetlerine tabi olsaydık ya!"* (Tâhâ, 134) âyetleri gibidir.

Bil ki, Allahu Teâlâ, "Onlar, böyle bir mazeret beyan etmeyecek olsalardı, biz peygamber gönderecek değildik" demiş, tam aksine *"Şâyet onlara bir musibet gelmemiş ve böylece de bu mazereti öne sürmemiş olmasalardı, biz peygamber gönderecek değildik..."* buyurmuştur. Allah, şu nükteden

dolayı böyle ifade etmiştir: "Onlar şâyet, dinlerinin bâtıl olduklarını bildikleri halde, meselâ, bir cezâ görmemiş olsalardı, böyle diyecek değillerdi. Tam aksine onlar bu sözü, başlarına o ilahî cezâ geldiği için söylemişlerdir. Böylece bu, onların bu mazereti, küfürlerine dair bir pişmanlık duyduklarından dolayı getirmediklerine, tam aksine, onların bunu, o ilahî cezâya takat getiremedikleri için söylediklerine delalet eder ki, bunda da, onların küfürlerinin iyice yerleşmiş olduğuna ve o küfrün onların içinde kök salıp yerleştiğine bir dikkat çekme bulunmakta olup, bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Geri gönderilseler bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir..."* (En'âm, 28) âyeti gibidir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cübbâî, lütuf fiillerinin vâcib oluşuna dair bu âyetle istidlâl ederek şöyle der. "Şâyet bu vâcib olmasaydı, o zaman onların, *"Bize bir peygamber gönderseydin de, âyetlerine tâbi olsaydık..."* (Tâhâ, 134) deme hakları olmazdı. Zira inanmalarına kesin olarak vesile olacak şeyin kendilerine gönderilmemesi de -lütfun vücubuna muhalif olanlara göre- caizdir. Yaratılmasında fayda olan mümkin de mutlaka yaratılır.

İKİNCİ MESELE

Ka'bî bu âyetle, Allahu Teâlâ'nın, kullarının mazeretlerini kabul edeceğine istidlâl etmiş ve şöyle demiştir: "Durum, Ehl-i sünnetin söylediği gibi, Allah'ın hüccetleri kabul etmeyeceği şeklinde değildir. Bununla, Hak Teâlâ'nın *"O (Allah) yaptığından sorumlu tutulmaz"* (Enbiya, 23) âyetinden kastedilenin Ehl-i sünnetin zannettiği mana olmadığı ortaya çıkar. Allah'ın kullarının mazeret ve hüccetlerini kabul edeceği sâbit olunca, kulun fiilini Allah'ın yaratmamış olması gerekir. Aksi halde kâfir, Allah'a karşı en büyük hüccete sahip olurdu."

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kâdi'nin Bazı İddialarına Cevap**

Kâdî şöyle der: "Âyetin bu ifadesinde, şu yönlerden Cebriye'nin görüşünün batıl olduğuna delil vardır:

1) Onlara kalsa, insanların hakka tabi olmaları ve imanları, Allah'ın bu imanı onların kalplerinde yaratmasına bağlıdır, ister resûl gönderilsin, ister gönderilmesin (halbuki âyet resûl göndermenin önemini bildirmektedir).

2) İster peygamber gönderilsin, ister gönderilmesin, Allah insanlarda, buna dair bir kudret yarattığında, bu işlerin meydana gelmesi gerekir.

3) Onlara ister peygamber gönderilsin, ister gönderilmesin, Allah bu işin olmasını istediğinde, bu işin olması gerekir. O halde, Cebriyye'nin (Ehl-i

sünnetin) "Bu, eğer onların fiillerinin, Allah'ın mahlûku olduğunu kabul etme halindedir" şeklindeki sözlerinin ne manası vardır?

Kadî'ye şöyle denebilir: "Farzet ki sen yaratma ve ırade meselesinde, (Ehl-i sünnete) karşı çıkıyorsun. Fakat, "ilim" meselesinde, onlarla aynı görüştesin. Dolayısıyla Allah o insanlardan inkârın sâdır olacağını bildiği zaman, bunun meydana gelmesi gerekir mi gerekmez mi? Eğer gerekmezse, o zaman, Allah'ın o inkârın, meydana geleceğini bilmesine rağmen, meydana gelmemesi mümkün olmuş olur. Halbuki bunun mümkün olduğunu söylemek, iki zıt şeyi aynı anda kabul etmek demektir. Eğer o inkarın meydana gelmesi gerekirse, o zaman bizim aleyhimize delil getirdiğin şey, senin aleyhine de delil olur.

Bil ki **Kâdî**'nin sözü her ne kadar güzel ve kuvvetli ise de, bu kendisinden kurtuluş olmayan tenakuz ihtiva ediyorsa, akıllı olan bir kişi, nasıl olur da ona itimat edebilir?

İlahî Vahyin Birliği

فَلَمَّا جَآءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَآ اُوْتِيَ مِثْلَ مَآ اُوْتِيَ مُوسٰى اَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَآ اُوْتِيَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوٓا اِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ فَاْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ اَهْدٰى مِنْهُمَآ اَتَّبِعْهُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٩﴾ فَاِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ اَنَّمَا يَتَّبِعُونَ اَهْوَآءَهُمْ وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوٰيهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾ اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهٖ هُمْ بِهٖ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَاِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ قَالُوٓا اٰمَنَّا بِهٖٓ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَآ اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهٖ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾ اُولٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَاِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ اَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَآ اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ ﴿٥٥﴾

"(Fakat) şimdi onlara tarafımızdan o hak gelince, "Musa'ya verilenler gibi, ona da verilmeli değil miydi?" derler. Onlar, daha evvel Musa'ya verileni inkâr etmediler mi? "İki sihir birbirine destek

oldu" dediler. Keza, "Doğrusu biz hepsini inkâr edicileriz" dediler. De ki: "Eğer sâdık kimseler iseniz, Allah tarafından bu ikisinden daha doğru bir kitap getirin de, ben ona uyayım" Sana yine icâbet etmek istemezlerse, bil ki onlar sırf heva ü heveslerinin arkasında gitmektedirler. Halbuki Allah'tan bir delil olmaksızın, kendi hevâsına uyandan daha sapık kim olabilir? Şüphe yok ki Allah zâlimler gürûhunu muvaffak etmez. Andolsun ki biz onlar için, nasihat kabul etsinler diye, sözü birbiri ardınca indirip duyurduk. Bundan evvel kendilerine kitap verdiğimiz kimseler buna inanmışlardır. Onlara (Kur'ân) okunduğu zaman, "Buna inandık, şüphesiz ki bu Rabbimizden gelen bir haktır. Gerçekten biz, bundan evvel de İslâm'ı kabul etmiş kimselerdik" derler. İşte bunlara, sabır ve sebat etmelerinden ötürü iki kat mükâfat verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle defederler. Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden infâk ederler. Bunlar boş söz işittikleri zaman, ondan yüz çevirdiler ve "Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size aittir. Size selam (olsun). Biz câhillere bulaşmaya tenezzül etmeyiz" derler"
(Kasas, 48-55).

Bil ki Allahu Teâlâ, onların, korktukları zaman, *"Hey Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillete ve rüsvaylığa uğramamızdan evvel âyetlerine tâbi olsaydık ya"* (Tâhâ, 134) dediklerini nakledince, Mekkelilere peygamber gönderdiğinde de Mekkelilerin, *"Musa'ya verilen (mu'cizeler) gibi, ona da verilmeli değil miydi?"* dediklerini beyan etmiştir. Binâenaleyh bu kâfirler, peygamber gönderilmezden önce bir şüpheye, gönderildikten sonra da başka bir şüpheye tutunmaktalar. Böylece haktan sapma ve inatlaşma dışında herhangi bir maksatlarının olmadığı ortaya çıkmış oluyor.

Vahy, Farklı Tarzlarda Gelir

Âyetteki, *"Onlara tarafımızdan hak gelince..."* ifadesi, "Onlara, diğer mu'cizelerin yanı sıra, mu'cize olan bir kitapla tasdik edilmiş o peygamber geldiğinde bu peygambere "toptan indirilen kitap, âsânın yılana, elin bembeyaz hale dönüşmesi, denizin yarılması, bulutun onları gölgelemesi, taşın yarılıp su fışkırması, kudret helvası ile bıldırcın etinin indirilmesi, Allah'ın **Musa** (a.s) ile konuşması, levhalarda emirler yazılması ve diğer mu'cize ve âyetler gibi, **Musa** (a.s)'ya verilen şeylerin aynısı verilmeli değil

miydi?" derler, işi sarpa sardırmak ve yokuşa sürmek için bazı isteklerde bulunurlar. Bu tıpkı onların, "Ona bir hazine indirilmeli değil miydi, yahut kendisiyle birlikte bir melek gelmeli değil miydi" gibi sözler söylemeleri" gibidir.

Bil ki onların istedikleri şeylerin meydana gelmesi gerekli değildir. Çünkü peygamberlerin mu'cizelerinin aynı olması ve onlara indirilen kitapların benzer şekilde gelmesi gerekmez. Çünkü kulların menfaati **Tevrat**'ın toptan indirilmesinde, Kur'ân'ın ise parça parça indirilmesindedir.

Yahudilerin Vaktiyle Hz. Musa (a.s)'yı İnkârları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu şüphelerine اَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا اُوتِىَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ *"Onlar daha evvel Musa'ya verileni inkâr etmediler mi?"* diyerek karşılık verilmiştir. Âlimler *"inkâr etmediler mi?"* ifadesindeki *"onlar"* zamirinin kime râcî olduğu hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Yahudiler, Kureyş'e, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den, **Hz. Musa** (a.s)'ya verilen mu'cizelerin aynısını getirmesini istemelerini söylediler. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Onlar, daha evvel Musa'ya verileni inkâr etmediler mi?"* buyurdu. Bu, "Ey, o apaçık, net mu'cizelere rağmen, **Hz. Musa** (a.s)'nın karşısına böyle bir istekle çıkan Yahudiler, sizler de onu inkâr etmemiş miydiniz?" demektir.

2) Bu talepte bulunanlar, "Mekke kâfirleridir. **Hz. Musa** (s.a.s)'yı inkâr edenler de, onun zamanında olan kimselerdir. Fakat Allahu Teâlâ onları, aynı kabul etmiştir. Çünkü bunların hepsi de, küfürde ve işi sarpa sarmada aynıdırlar.

3) **Kelbî** şöyle der: Mekke müşrikleri, Medine Yahudilerine, Hz. Muhammed (a.s)'in durumunu sorup araştırmak için bir heyet gönderdiler. Bunun üzerine onlar, "Biz Muhammed (s.a.s)'i, aynen **Tevrat**'ta bahsedilen sıfat ve özellikleri ile bulmaktayız" dediler. Heyet, Mekke müşriklerine dönüp, Yahudilerin söylediklerini haber verince, Mekke müşrikleri, "Muhammed (s.a.s), nasıl bir sihirbaz ise, o (**Musa** (a.s) da) bir sihirbazdı" dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Onlar, daha evvel Musa'ya verileni inkâr etmediler mi?"* buyurmuştur."

4) **Hasan el-Basrî** şöyle der: "Arapların, tâ **Hz. Musa** (a.s) zamanında soyları vardı. Buna göre âyetin manası, "Bu Mekke müşriklerinin ataları da, **Musa** (a.s) ve **Harun** (a.s) haklarında, *"Onlar iki sihirbaz"* diyerek kâfir olmamışlar mıydı?" şeklinde olur."

5) Katâde şöyle der: "Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki o Yahudiler, daha önce **Hz. Musa** (a.s)'ya verilmiş olan, **Hz. İsa** (a.s) ve **Hz. Muhammed** (s.a.s) ile ilgili müjdeleri inkâr edip, *"onlar iki sihirbazdır"* dememişler miydi?"

6) Bence en açık görüşe göre, Kureyş ve Mekke kâfirleri bütün peygamberleri inkâr ediyorlardı. Sonra buna rağmen, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den, **Hz. Musa** (a.s)'nın mu'cizeleri gibi mu'cizeler getirmesini isteyince, Allahu Teâlâ, "Onlar daha önce sırf **Musa** (a.s)'ya verilenleri inkârla kalmayıp, bütün peygamberlere verilenleri inkâr etmemişler miydi?" demiştir. Böylece biz, onların bu istekteki maksatlarının, işi yokuşa sürmek olduğunu anlamış oluyoruz.

"İki Sihir Birleşti" İddiaları

Daha sonra Cenâb-ı Allah, onların **Hz. Musa** (a.s)'ya verilenleri nasıl inkâr ettiklerini şu iki şekilde anlatmıştır:

a) Onlar, "Bunlar birbirini destekleyen iki sihirbazdı" demişlerdir. **İbn Kesir, Ebu Amr,** Medine kurrâsı, bunu elif ile **"sâhirâni"** şeklinde okurlarken; Kûfeliler, elifsiz olarak **"sihrâni"** (iki sihir) şeklinde okumuşlardır. Âlimler, bu iki sihrin (sihirbazın) ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır: Bununla, birbirlerine destek olan, **Hz. Harun** (a.s) ve **Hz. Musa** (a.s) kastedilmiştir. "تَظَاهَرَا" kelimesi, karşılıklı yardımlaşma, destek olma manasına olup, bu kelime idğâm ile "اِظَّاهَرَا" şeklinde; **"Sâhirâni"** ifadesi de, "sihirli-büyülü" manasında olarak, **"sihrâni"** şeklinde de okunmuştur. Onlar, **Hz. Musa** (a.s) ve **Hz. Harun** (a.s)'u alabildiğine sihirbaz olarak nitelemek için, onları "bizzat sihir" olarak ifade etmişlerdir. Pek çok müfessir ise **sihrâni** (iki sihir) şeklinde okunması halinde, bu kelime ile, **Kur'ân** ile **Tevrat**'ın kastedildiğini söylemişlerdir.

Ebu Ubeyde, elifli olan kıraati tercih etmiş ve "Çünkü insanların ve fiillerinin birbirine destek olması, kitapların birbirine destek olmasından daha uygundur" demiştir. Buna şöyle cevap verebiliriz: "Daha evvel de beyan ettiğimiz gibi, "**sihrâni**" ifadesini o iki adam (**Musa** (a.s) ile **Harun** (a.s)) manasına almak mümkündür. Bununla, iki kitabın kastedilmiş olduğu farzedilse bile, bu iki kitaptan her biri diğerini takviye ettiği için, mecâzî olarak, "O ikisi birbirine destek oldular" denilmesi akıldan uzak bir şey değildir. Bu tıpkı senin, "Haberler birbirlerini destekliyor" demene benzer. Bu izah, ancak biz âyetteki, *"Onlar daha evvel Musa'ya verileni inkâr etmediler mi?"* ifadesini, ya Mekke kâfirleri manasına, yahut da **Hz.**

Musa (a.s) zamanındaki kâfirler manasına aldığımızda geçerli olur. Âyetin siyakına uygun düşenin de bu olduğunda şüphe yoktur.

b) *"Onlar, "Doğrusu biz hepsini inkâr ediyoruz" dediler."* Bu, "Muhammed (s.a.s)'e, **Musa** (a.s)'ya ve diğer peygamberlere indirilenleri inkâr ediyoruz" demektir. Bu sözün, Yahudilere değil de, ancak müşriklere uygun düşeceği malum olup, bu, "O müşrikler, **Hz. Musa** (a.s)'nın onca mu'cizesine rağmen, onu yalanladıklarına göre, her ne kadar hüccetleri açık olsa bile, aynı inkârı Hz. Muhammed (s.a.s)'e yapmalarına ne mânîdir?" demektir.

Cenâb-ı Hak, onların bu şüphelerini cevaplayınca, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna delil olacak şeyi getirerek قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللهِ هُوَ اَهْدٰى مِنْهُمَا اَتَّبِعْهُ... *"De ki: "Eğer sadık kimseler iseniz, Allah tarafından bu ikisinden daha doğru bir kitap getirin de, ben ona uyayım..."* buyurmuştur. Bu, onların, onun aynısını getirmekten aciz olduklarına dikkat çekmedir. **Zeccâc** şöyle der: "Şartın cevabı olarak, "اَتَّبِعْهُ" (Ben ona uyayım) ifadesi, meczûm okunmuştur. Bunu merfû okuyan, ifadenin takdirini "اَنَا اَتَّبِعُهُ" şeklinde yapmış olur."

Cenâb-ı Allah sonra, فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ *"Sana yine icâbet etmek istemezlerse..."* buyurmuştur. **İbn Abbas,** "Allahu Teâlâ, bununla, "Eğer onlar, senin getirdiğin hüccetleri tasdik etmezlerse..." manasını kastetmiştir" derken, **Mukâtil,** "Eğer onların, bu ikisinden daha doğru bir kitap getirmeleri mümkün değilse..." manasını vermiştir ki bu mana, âyete daha uygundur. Buna göre, "icâbet (kabul), bu duânın (isteğin) yapılmış olmasını gerektirir. Burada duâ nerede?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir kitap getirin"* ifadesi bir emirdir. Emir ise, o işi yapmaya bir davet (bir istek)tir.

Hevalarına Uyuyorlar

Cenâb-ı Allah sonra فَاعْلَمْ اَنَّمَا يَتَّبِعُونَ اَهْوَاءَهُمْ *"Bil ki onlar sırf, hevâ ü heveslerinin arkasında gitmektedirler"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, artık susmak mecburiyetinde bırakıldılar. Artık geriye sadece hevâlarının peşinden gitme kalmıştır" demektir.

Allahu Teâlâ sonra, onların bu yollarının, وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوٰيهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللهِ *"Halbuki Allah'tan dosdoğru bir delil olmaksızın, kendi hevâsına uyandan daha sapık kimdir?"* buyurarak bozuk olduğunu beyan etmiştir. Bu, taklidin yanlışlığına dair delillerin en büyüklerindendir ve mutlaka istidlâl ve delil getirmenin gerekli olduğunu gösteren bir ifadedir. *"Şüphe yok ki Allah zâlimler gürûhunu muvaffak etmez."* Bu ifade, *"Hiç şüphe yok ki şirk, büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) âyetinden ötürü, bütün kâfirleri içine

alır. Ehl-i sünnet âlimlerimiz bu âyeti, Allah'ın hidâyetinin mü'minlere has olduğuna delil getirmişlerdir. **Mu'tezile** şöyle demiştir: Lütuf fiillerinin bir kısmının mutlak olarak verilmesi güzeldir. Bir kısmının ise, ancak lütfedilecek şahsın imanından sonra yapılması güzel olur. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın *"Allah, hidâyeti kabul edenlerin hidâyetini artırmıştır"* (Muhammed, 17) âyetidir. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, *"Şüphe yok ki Allah zâlimler gürûhunu muvaffak etmez"* buyruğu, bu ikinci hususla ilgilidir. Bunu birincisine hamletmek caiz değildir. Çünkü Allahu Teâlâ önceki âyette, peygamber göndermemenin onlar için bir mazeret sayılacağını beyan ettiğine göre, onları hidâyete erdirmemesi, onlar için haydi haydi bir mazeret olur."

Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nübüvvetini, âyetin bu ifadesiyle beyan edince, وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ *"Andolsun ki biz onlar için sözü birbiri ardınca indirip duyurduk"* buyurmuştur. Sözün "tavsîl"i, peş peşe getirilmesidir. Bu, "وَصَّلَ الْبَعْضَ بِالْبَعْضِ" "Onları peş peşe getirdi" ifadesindendir. Bu peş peşe getirmeden, "Biz Kur'ân'ı, daha fazla va'z u nasihat olsun ve hatırlatmaya vesile olsun diye, parça parça, peş peşe indirdik" manasının kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü böylece insanlar, her gün başka bir hikmete muttalî oluyor, yeni bir fayda öğreniyorlardı. Böylece de, hatırlamaya, va'z u nasihat almaya o nispette yakın bulunuyorlardı. Mânânın böyle olması halinde bu, onların, *"Hz. Musa (a.s)'ya kitabın toptan verilmiş olması gibi, Muhammed (s.a.s)'e de kitabı toptan verilmeli değil miydi?"* şeklindeki sözlerine bir cevap olmuş olur. Bununla, "Biz, va'z u nasihat alma, böylece de küfürden iyice vazgeçmeleri için, peygamberlerin haberlerini ve peygamberleri inkâr eden kâfirlerin nasıl helâk olduklarına dair kıssaları peş peşe getirdik" manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Yine mananın, "va'z u nasihat almaları için, Kur'ân'ın mu'cize olduğuna dair delilleri tekrar tekrar ortaya koyduk" şeklinde olması da muhtemeldir.

Ehl-i Kitabın İnanma Borcu

Cenâb-ı Allah, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğine dair delilleri getirince, bu hususu اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ *"Bundan evvel, yani Kur'ân gelmezden önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, buna inanmış, yani Muhammed (s.a.s)'i kabul etmişlerdi. "* Binâenaleyh kitapları tanımayanların, haydi haydi teslim olması gerekir" diyerek te'kid etmiştir.

Âlimler *"kitap verdiğimiz kimseler"* ifadesiyle kimlerin kastedildiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) **Katâde** şöyle der: "Bu âyet, Ehl-i kitaptan, hak şeriat üzere olan ve o şeriate tutunan, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilince, onu da tasdik eden kimseler hakkında nazil olmuştur. **Selman-ı Fârisi** ile **Abdullah b. Selâm** (r. ahm) bunlardandır."

2) **Mukâtil** şöyle der: "Bu âyet, **İncil**'e inananlardan kırk kişi hakkında nâzil olmuştur ki, bunlar, **Câfer b. Ebi Talib** (r.a) ile birlikte Habeşistan'dan gelen o geminin yolcularıdır."

3) **Rifa'a b. Kurayza** bunun, on kişi hakkında indiğini ve kendisinin onlardan biri olduğunu söylemiştir.

Fakat burada nazar-ı dikkate alınacak şeyin, sebeb-i nüzûlün hususiliği değil, lafzın umûmiliği olduğunu biliyorsun. Binâenaleyh kendisinde ve hakkında bu özellik bulunan herkes, âyetin hükmüne dahildir.

Daha sonra Allahu Teâlâ, bunların imanlarının çok güçlü olduğuna delalet edecek şeyi naklederek, *"Buna inandık. Şüphesiz ki bu Rabbimizden gelen bir haktır. Gerçekten biz, bundan evvel de İslâm'ı kabul etmiş kimselerdik"* dediklerini belirtmiştir. Âyetteki *"Bu Rabbimizden gelen bir haktır"* ifadesi, bir sebep manası taşır, yani, "Bunun Allah katından bir hak olması, ona iman etmeyi gerektirir" demektir. Âyetteki, *"Biz, bundan evvel de İslâm'ı kabul etmiş kimselerdik"* ifadesi de onların, *"Buna inandık"* şeklindeki sözlerinin bir izahı gibidir. Çünkü bu imanın, zamanının yakın veya uzak olması muhtemeldir. Bundan dolayı onlar, buna eskiden beri inandıklarını haber vermişlerdir. Bu onların, Hz. Muhammed'in geleceğine dair müjdeyi önceki peygamberlerin kitaplarında da görmüş olmalarından ötürüdür.

İki Kat Mükâfat

Daha sonra Cenâb-ı Hak onları şu büyük övgüyle anarak, *"İşte bunlara, sabr u sebat etmekten ötürü iki kat mükâfat verilecektir"* buyurmuştur. Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Onlara, bir, **Hz. Muhammed** peygamber olarak gönderilmezden önce onu bekleyip, ona iman ettikleri, bir de peygamber olarak gönderildiğinde ona iman ettikleri için iki kat mükâfat verilecektir. Bu, doğruya en yakın olan görüştür. Çünkü Allahu Teâlâ, onların, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderildikten sonra, onu tasdik edip, ona iman ettiklerini beyan buyurunca, onların, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce de iman etmekte olduklarını beyan buyurmuş, sonra da onların ücretlerinin iki kat olduğunu bildirince, âyetin bu manaya alınması gerekir.

2) Onlar, bir **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den önce yaşamış olan peygamberlere iman ettikleri, bir de Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman ettikleri için, iki kat ücreti hak etmişlerdir.

3) **Mukâtil** şöyle der: "Bunlar, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman edince, müşrikler onlara sövüp-saymışlar; ama onlar müşriklerin sözlerine aldırmamışlardır. Bundan dolayı, bir aldırmayışlarına, bir de iman edişlerine karşılık onlara iki ücret verilmiştir." Rivâyet olunduğuna göre, onlar Müslüman olunca, **Ebu Cehil** onlara lanet etmiş, ama onlar ona cevap vermemişlerdi. **Süddî** ise şöyle der: "Yahudiler, **Abdullah b. Selam**'ı ayıplayıp, ona sövüp saydıkça, o, "Selam size" deyip geçmiştir."

Kötülüğü İyilikle Uzaklaştırma

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ *"Bunlar kötülüğü iyilikle defederler"* buyurmuştur ki, bu, "Onlar, daha önce işlemiş oldukları günahları, taat yaparak telafi ederler..." demektir. Bununla, "Onlar, kendilerine yapılan işkencelere, affetmek ve aldırmamak suretiyle karşılık verirler" manasının kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, bu "**hasene**" (iyilik) lafzı ile, onları günahlardan kaçınmaları manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü günahtan kaçınmak da bir "hasene"dir. Yine bununla, yapılmaması halinde seyyie (kötülük) olan şeyler de bertaraf edilmiş olur. Bununla, tevbe etme, pişman olma ve tevbeyi sürdürmenin kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Rızık Haramdan da Olur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden infak ederler"* buyurmuştur. Bil ki Allahu Teâlâ, onları önce iman ile, *"Bunlar kötülüğü iyilikle defederler"* ifadesiyle bedenî; *"Rızıklandırdığımız şeylerden infak ederler"* ifadesiyle mâlî ibadetlere sahip kimseler olarak medh ü senâ etmiştir. **Kâdî** şöyle der: "Bu medh, haramın rızık olmayacağına delalet eder." **Kâdî**'ye şöyle cevap veririz: Bu ifadedeki "مِنْ" (...den), ba'ziyyet (kısmiyyet) ifade eden bir kelimedir. Dolayısıyla bu, onların, rızıklandırıldıkları şeylerden bir kısmını infâk etmek suretiyle bu medhe müstahak olduklarına delalet eder. Bu durumda, **Kâdî**'nin yapmış olduğu istidlal düşer.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunların taat ve güzel işlerle nasıl meşgul olduklarını anlattıktan sonra, cahillerden nasıl yüz çevirdiklerini de anlatarak, وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ *"Bunlar, boş söz işittikleri zaman, ondan yüz çevirirler"* buyurmuştur. "**Lağv**", aldırılmaması ve terk edilmesi gerekli olan, abes vesâire şeylerdir ki, onlar, böyle şeyleri duyuyor, ama buna

girmiyor, aksine güzel bir şekilde, aldırmaksızın çekip gidiyorlardı. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, onların, *"Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size aittir. Size selam (olsun)"* dediklerini bildirmiştir. Bu ifade hakkında **Hasan el-Basrî**'nin şu sözü ne güzel: "Selam, mü'minler arasında bir selamlaşma, kâfirlere (câhillere) karşı ise, bir kurtulma için kullanılır. Bunun bir benzeri de *"Rahmanın kulları, yeryüzünde vakarla yürürler, cahiller onlara hitap ettiklerinde de "selam" derler"* (Furkan, 63) âyetidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hususu, onlardan naklettiği, *"Biz cahilleri aramayız"* ifadesiyle te'kid etmiştir. Bu ifade ile, "Biz bâtıla, bâtılla karşılık vermeyiz" manası kastedilmiştir. Bazı kimseler, âyetteki bu ifadenin, "kıtal" (savaş) emriyle neshedildiğini ileri sürmüşlerdir, ama bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü savaşmak vâcip ise de, sefihliği bırakmak da menduptur.

Hidâyet Allah'tandır

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾
وَقَالُوا إِنْ نَتَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا ۚ أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا
يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

"Sen, sevdiğini hidâyete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğine hidâyet eder ve O, hidâyete erecekleri daha iyi bilendir. Dediler ki: "Eğer biz, seninle birlikte hidâyete uyarsak, derhal yerimizden yurdumuzdan olur, bir çırpıda imha ediliriz. Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak her şeyin mahsullerinin gelip toplanacağı korkusuz bir haremde yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler"
(Kasas, 56-57)

Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Sen, sevdiğini hidâyete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğine hidâyet eder..."* beyanı ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Nüzul Sebebi**

Bu âyetin zâhirinde **Ebu Talib**'in kâfir olduğuna bir delâlet yoktur. **Zeccâc** şöyle demektedir: "Müslümanlar, bu âyetin **Ebu Talib** hakkında nâzil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü o ölürken, "Ey Abdimenafoğulları, Muhammed'e itaat edip, onu tasdik edin ki kurtulasınız, doğruya

ermiş olasınız" demişti. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s), *"Onlara iyiliği, kendileri için güzel olanı emrediyor, fakat aynı nasihati kendine yapmıyorsun"* deyince, **Ebu Talib,** "Ey kardeşimin oğlu, ne istiyorsun?" dedi. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s) *"Senden tek kelime istiyorum. Zira dünyada son gününü yaşıyorsun. Senin "lâilâhe illâllah" demeni istiyorum. (Eğer bunu dersen), Allah yanında senin için bu hususta şâhit olurum"* dedi. **Ebu Talib** de, "Değerli yeğenim, senin sâdık olduğunu biliyorum. Fakat "ölürken kalbi yufkalaştı, ısrara dayanamayıp söyledi" denilmesinden hoşlanmam. Eğer benden sonra senin ve soyun hakkında, bir aşağılama, sövüp-sayma söz konusu olmasaydı, senin hayırhahlığına ve teessürüne bakarak, mutlaka bu sözü söyleyerek seni sevindirirdim. Fakat, büyüklerimiz **Abdulmuttalib, Haşim** ve **Abdimenaf**'ın dini üzere ölmek istiyorum" dedi."

***İKİNCİ MESELE:* Hidâyet Etmede Müşkil Durum**

Hak Teâlâ bu âyette, *"Sen, sevdiğini hidâyete erdiremezsin"* buyurmuş; bir başka âyetinde ise, *"Şüphesiz sen, dosdoğru bir yola hidâyet edersin"* (Şûra, 52) buyurmuştur. Bu iki ifade arasında bir tezat yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e nispet ettiği, yapacağını söylediği "hidâyet", davet ve açıklamadır; ona nispet etmediği "hidâyet ediş" ise, imana göğsü açma ve muvaffakiyet verme manasındaki hidâyettir. Zira bu imana muvaffakiyet ve göğsü açma, kalbe verilen ve sayesinde kalbin hayat bulduğu bir nurdur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz, ona insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimse..."* (En'am, 122) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, hidâyet ve dalâlet konusunda bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Âyetteki, *"Sen, sevdiğini hidâyete erdiremezin. Fakat Allah dilediğine hidâyet eder"* ifadesi, her iki "hidâyet"in de aynı manaya olmasını gerektirir. Çünkü *"Sen hidâyete erdiremezsin"* ifadesindeki hidâyet ile bir şey; *"fakat Allah dilediğine hidâyet eder"* ifadesindeki hidâyet ile başka bir şey kastedilmiş olsaydı, o zaman âyetin nazmı bozulurdu. Hem sonra âyette geçen hidâyet ile, ya delillerin açıklanması, ya cennete davet, veya cennetin yolunu tarif, yahut kalplerde mecburî (zarûrî-kesin) olarak marifetullahı yaratmak, veyahut da kalplerde, mecbûrî olmaksızın marifetullah kastedilmiştir. Bununla "delillerin beyan edilmesi" manasının kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bu manada herkese "hidâyet" etmiştir. Binâenaleyh bu hidâyet, Cenâb-ı

Hakk'ın bütün insanlar için söz konusu olmadığını bildirdiği o hidâyetten başkadır. "Cennete davet" manasındaki hidâyet hakkındaki sözümüz de böyledir. "Cennetin yolunu tarif" manasındaki hidâyet de bu âyetten kastedilmemiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, bu hidâyeti kendi meşîetine bağlamıştır. Cennetin yolunu tarif ise, Allah'ın meşîetine bağlanmamıştır. Çünkü cennetin yolunu tanıtma işi Allah'a vâciptir. Vâcip olan ise, meşîete (iradeye) bağlanamaz.

On dinar borcu olan kimsenin, "İstersem bu on dinarı veririm" demesi doğru değildir. Zorlama, mecbur etme manasındaki hidâyet de caiz değildir. Çünkü böyle bir şey, onlara göre, mükellefler hakkında, Allah'tan sadır olması doğru değildir. Doğru olmayanı (kabîhi) yapmak ise, ya cahilliği, ya o işe olan ihtiyacı gerektirir. Bu ikisi de Allah hakkında imkansızdır. İmkansızı gerektiren de imkansızdır. Binâenaleyh bunun Allah'tan sâdır olması imkansızdır. İmkansızın, Allah'ın meşîetine bağlanması caiz değildir. Hidâyetin manası hususunda saydığımız bu kısımlar bâtıl olunca, geriye âyetteki bu hidâyet ile, "Allah, hidâyeti ve marifetullahı kalpte yaratmak suretiyle, bu hidâyeti bazı insanlara nasip eder, bazılarına ise vermez" manası kastedilmiştir. Çünkü Allah yaptığından mes'ul değildir. Âyetteki bu hidâyeti bu manada aldığında, **Kâdî**'nin bu konuda ileri sürdüğü mazeretlerin tamamı düşer.

Âyetteki, وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ *"O, hidâyete erecekleri daha iyi bilendir"* cümlesi, "Gaybı bilmek Allah'a mahsustur. Binâenaleyh O, bundan sonra hidâyete erecekleri de, ermeyecekleri de bilir" demektir.

Müşrik Arapların Tepkisinden Korku

Hak Teâlâ, onların şüphelerini zikredip, onlara çok net cevaplar verip, bu konuda kendisinin hidâyetinin olmadığı sürece, delillerin vazıh olmasının da yeterli olmayacağını beyan buyurunca, onların dünya halleriyle ilgili diğer bir şüphelerini nakletmiştir. Bu da onların, اِنْ نَتَّبِعِ الْهُدٰى مَعَكَ *"Eğer biz, seninle birlikte hidâyete uysak, derhal yerimizden olur, bir çırpıda imha ediliriz"* نُتَخَطَّفْ مِنْ اَرْضِنَا şeklindeki sözleridir. **Müberred** şöyle der: "**Hatf**, hızlıca koparılmak, sökülmektir." Rivâyet olunduğuna göre **Hâris b. Amir b. Nevfel b. Abdimenaf,** Resûlullah (s.a.s)'a şöyle demişti: "Söylediğin şeyin doğru olduğunu kesinkes biliyoruz. Fakat bunu kabul etmemize mani olan, yerimizden yurdumuzdan koparılmamız, sürülüp çıkarılmamız korkusudur. Yani Araplar, bizimle savaşmak için toplanır ve bizi

yerimizden yurdumuzdan sürüp çıkarırlar." Cenâb-ı Allah, bu şüpheye de birkaç yönden cevap vermiştir:

1) أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا *"Biz onları korkusuz bir haremde yerleştirmedik mi?"* ifadesi... Bu, "Size, içinde korku hissetmeyeceğiniz, endişeye kapılmayacağınız, bir yurt verdik" demektir. Bu, ya Arapların Harem-i Şerif'e saygı duyup, orada bulunanlara kesinlikle sataşmamalarından ötürüdür. Çünkü rivâyet olunduğuna göre, (cahiliye döneminde) Araplar, Harem'in dışında, çeşitli yağma ve baskın işlerini yaparlarken, Harem'in sâkinlerine asla sataşmazlardı. Yahut da Hak Teâlâ'nın, *"Kim oraya girerse, korkudan emin olur"* (Âl-i İmran, 97) beyanından ötürüdür.

2) يُجْبَى إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ *"Her şeyin mahsullerinin gelip toplanacağı..."* ifadesi... Allahu Teâlâ, bu diyarın, çeşitli afet, korku ve endişelerden uzak olduğunu beyan ettiği gibi, buradaki nimetlerin bol olacağından da bahsetmiştir. Çünkü âyetteki "**yücbâ**" "toplanır, gelir" manasına olup, bu, Arapların جَبَيْتُ الْمَاءَ فِي الْحَوْضِ "suyu havuzda topladım" deyimlerinden alınmadır. Medine kurrâsı bunu tâ ile "**tücbâ**"; Kûfeliler ve **Ebu Amr** ise ya ile "**yücbâ**" şeklinde okumuşlardır. Çünkü "**semerât**" lafzının müennesliği, cemî oluşundan olup, hakiki müennes değildir. Binâenaleyh bunun fiilinin, lafzından ötürü müennes, manasından ötürü müzekker getirilmesi caizdir. Âyetteki, "her şey" ifadesi, "çoğu şeyler" manasına olup, *"Ona her şey verildi"* (Neml, 23) âyetindeki gibidir. Velhasıl şunu diyebiliriz: Allahu Teâlâ Harem-i Şerifi, her türlü kötülükten muhafaza edip, oradakileri emin kılıp, onlara, Allah'a ibadetten yüz çevirip, putlara ibadet ettikleri halde çokça rızık verdiğine göre, eğer onlar iman etmiş olsalardı, bu durum haydi haydi sürerdi.

Kâdî şöyle der: "Eğer Peygamber (s.a.s) onlara, "Sizin ileri sürdüğünüz, memleketinizden sökülüp atılma mazeretiniz gerçek olsa bile, bu hususta deliliniz çok net ve açık olduğu için, ileri sürdüğünüz şey, iman etmeniz için yine de bir mazeret olmaz" demiş olsaydı, onlar kesilir kalırdı. Yahut peygamber onlara, "iman ederseniz, Kureyşlilerin sizi öldürmek ve benzeri şeylerle, sizi memleketinizden söküp çıkarmaları, sizin için bir şahadet gibi olur. Dolayısıyla bu da faydalıdır" demiş olsaydı, yine diyecek bir şey bulamazlardı. Şâyet Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, "Küfrünüze devam etmeniz halinde, kendisinden sakındırdığım o devamlı azabın yanında, memleketinizden sürülmenizin zararı bir hiç kalır" demiş olsaydı, yine apışıp kalırlardı. Fakat Hak Teâlâ, onların iman etmeleri halinde, o

bölgenin adetinin böyle bir şeyin cereyan etmemesi şeklinde olduğunu bilmiş olmaları açısından, memleketlerinden olma korkusunun mazeret olarak ileri sürmedeki yalanlarını ortaya koymak suretiyle, daha kuvvetli bir delil getirmiştir. Böyle bir şeyin karşı tarafa açıklanmasının mümkün olması halinde, bu gibi deliller, bahsettiğimiz önceki delillerden daha evla olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak bu delili ileri sürmüştür. Âyet, sayesinde ehl-i bâtılın şüphelerini bertaraf etmeye imkan bulunan delillerin doğruluğuna delâlet etmektedir. Burada geriye şu iki bahis kalmaktadır:

Birinci bahis: Keşşâf sahibi, âyetteki "**rızk**" kelimesinin mansub oluşu hususunda şunları söylemiştir: "Eğer bu kelimeyi, mef'ûl-ü mutlak kabul edersen, mâkablindeki fiilin manasından ötürü böyle mansub olması caizdir. Çünkü "**yücbâ**" (toplanır) fiili ile, "yürzaku" (rızık olarak verilir)" fiilinin manası temelde aynıdır. Bu kelimenin mef'ûl-ü leh ("rızık için") manasında olması da caizdir. Eğer bu kelimeyi ism-i mef'ûl yani "merzûk" (rızık olarak verilen şey) manasına alırsan, sıfat ile tahsis edilen nekireden ötürü mansub kılınma gibi, "**Semerât**" kelimesi izafetle "tahassüs" kespettiği için, "**rızık**" kelimesi "**semerât**"ın hâli olur.

İkinci bahis: Âlimlerimiz, *"tarafımızdan bir rızık"* ifadesini, kulun fiillerini Allah'ın yarattığı hususunda delil getirerek şöyle demişlerdir: "O rızıklar insanlara ulaşmıştır. Çünkü her yerden insanlar bu çeşitli azıkları oradaki insanlara taşımışlardır. Binâenaleyh eğer kulun fiilini Allah yaratmamış olsaydı, bu şekilde "tarafımızdan" denilerek, bunun Allah'a izafe edilmesi doğru olmazdı.

İmdi eğer, "Bu şekilde bir nisbetin sebebi, Allahu Teâlâ'nın bu duygu ve niyetleri, azıkları oraya götüreceklerin kalbine veren zat olmasıdır" denilirse, biz deriz ki: Bu duygu ve niyetler, her ne kadar bir tercihi gerektirirse de, "Tercih tahakkuk ettiğinde vücub (gereklilik) söz konusu olur. Bu durumda, bizim söylemek istediğimiz olur. Yok bu tahakkuk etmezse, nisbet etme işi, tamamen ortadan kalkar" diye defalarca açıklamıştık. Bil ki Allahu Teâlâ, o azıkların onlara ancak kendisi tarafından ulaştığını, bunun sebebinin ise şu olduğunu açıklamıştır: Onlar, her ne zaman bunun böyle olduğunu bilirlerse, Allah'ın dışında hiç kimseden korkmaz ve Allah'tan başka hiç kimseden ummaz hale gelirler. Böylece de, onların nazarları, halktan kesilir, Hâlık'a yönelir. Bu da, imanın mükemmelliğinin, Allah'ın dışındaki her şeyden yüz çevirip, tamamen Allah'ın taatına yönelmeyi gerektirir.

Zulmün Akıbeti

وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَاۚ فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ اِلَّا قَلِيلاًۜ وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ ﴿٥٨﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ فِىٓ اُمِّهَا رَسُولاً يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۚ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِى الْقُرٰٓى اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾

"Biz, (bol) geçimi ile halkı şımarmış nice memleketler imha ettik. İşte kendilerinden sonra ancak, pek az kimsenin konabileceği harap meskenleri... İşte bütün bunlara biz vâris olduk. Senin Rabbin, memleketlerin ana merkezlerine, karşılarında âyetlerimizi okuyacak bir peygamber göndermedikçe o ülkeleri imha etmez ve biz, ahalisi zâlimlerden ibaret olan memleketlerden başkasını helak edici de değiliz" (Kasas, 58-59).

Bil ki bu, o şüpheye **ikinci cevaptır.** Zira Allahu Teâlâ, Mekkelilere has kılmış olduğu o nimeti hatırlatınca, bunun peşinden, dünya nimetlerine gömülmüş geçmiş ümmetlerin başına getirdiği şeylerden bahsetmiştir. İşte onlar peygamberlerini yalanlayınca, Allah, onlardan o nimetleri almıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, bu açıklamasının maksadı şudur: O kâfirler, "Biz, dünya nimetlerinin elimizden kaçmasından korktuğumuz için iman edemiyoruz" deyince, Allahu Teâlâ onlara, o nimetleri elden kaçıracak olan şeyin, imana yönelmek değil, iman etmemekte ısrar olduğunu beyan etmiştir.

Keşşâf sahibi şöyle der: "**Batar**, zenginliğin verdiği şımarıklık ve kötülüktür. Bu da, zengin olanın, Allah'ın hak ve hukukunu gözetmemesidir." Âyetteki "**ma'îşetehâ**" kelimesi, ya tıpkı "وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ" (A'raf, 155) âyetinde olduğu gibi, harf-i cerrin hazfedilip, fiilin doğrudan doğruya ona birleştirilmesiyle, yahut da kendisine muzaf mahzûf bir "**zaman**" kelimesinden ötürü mansubdur. Buna göre takdir بَطِرَتْ اَيَّامَ مَعِيشَتِهَا"Geçim günlerinde şımaran..." şeklindedir. Yahut da, bu fiil, "inkâr etti, nankör oldu" manasını taşıdığı için, kelime böyle mansub olmuştur.

Âyetteki, فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ اِلَّا قَلِيلاً *"İşte kendilerinden sonra ancak, pek az kimsenin konabileceği harap meskenleri..."* ifadesindeki istisna hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** (r.a), "Bu, "Orada, bir günlüğüne, bir saatliğine misafir olan veya geçip giden kimselerden başka hiç kimse durmaz" demektir."

2) Mana "Âsî olmuş ve helâk edilmiş bu insanların uğursuzluklarının izleri hâlâ o memleketlerde mevcuttur. Binâenaleyh onların soylarından, orada yerleşen herkes, pek azı müstesna, orada fazla durmaz. Çünkü, oranın ahâlisinin helâkinden sonra oraya varis olanlar biziz" şeklinde olabilir. Oranın belli bir sahibi kalmayınca, "Burası Allah'ın varis olduğu yer" denilir. Çünkü mahlûkatı son bulduktan sonra, bâkî kalacak olan sadece O'dur.

İki Soruya Cevap: Mekke Müşrikleri Niçin İmhâ Edilmedi?

Daha sonra Hak Teâlâ, halkının şımarması yüzünden o memleketleri helak ettiğini belirtince, sanki birisi şu iki soruyu sormuştur:

1) **Hz. Muhammed** (s.a.s) gelmezden önce, onlar küfür ve inada gömülmüş olmalarına rağmen, Cenâb-ı Hak o kâfirleri niçin imha etmemiştir?

2) Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak geldikten sonra, kavminin mütemâdiyen Allah'ı inkâr, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tekzip etmelerine rağmen, niçin Hak Teâlâ onları helâk etmemiştir?" İşte Cenâb-ı Hak, bunlardan birincisine, *"Senin Rabbin, memleketlerin ana merkezlerine, karşılarında âyetlerimizi okuyacak bir peygamber göndermedikçe o memleketleri imha etmez"* buyurarak cevap vermiştir.

Velhasıl Allahu Teâlâ, önce peygamber göndermemenin o kavim için bir mazeret sayılabileceğini, binâenaleyh onları helâk etmenin ancak peygamber gönderdikten sonra câiz olabileceğini beyan etmiştir. Müfessirler bu hususta şu açıklamayı yapmışlardır:

a) Bu ifade, "O beldenin iki ana merkezi ve bağlı şehirlerine, susturmak ve her türlü mazeretlerini sona erdirmek için bir peygamber göndermedikçe..." demektir.

b) Bu, "Senin Rabbin, ümmü'l-kurâ'ya (metropol, ana kente) yani Mekke'ye peygamber göndermedikçe, yeryüzündeki beldeleri imha etmez" demektir. Bu peygamber de, hâtemü'l-enbiya olan, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir. Âyetteki, *"Karşılarında âyetlerimizi okuyacak..."* ifadesi, âyetleri tebliğ eden ve gereğini yapan demektir.

Cenâb-ı Hak, ikinci soruya da, *"Biz, ahâlisi zâlimlerden ibaret olan memleketlerden başkasını helâk etmeyiz"* buyurarak cevap vermiştir. **"Zâlimler"**, "şirke düşerek kendilerine zulmedenler" manasınadır. Mekkeliler ise böyle değildi. Çünkü onların bir kısmı iman etmişti. Allah bir kısmının

da ileride iman edeceklerini biliyordu. Bir kısmının ise, iman etmeyeceklerini, ama soylarından iman edecek kimselerin geleceğini biliyordu.

Hayat Dünyadan İbaret Değil

وَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَىْءٍ فَمَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَزِينَتُهَا ۚ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰٓ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٠﴾ أَفَمَن وَعَدْنَٰهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَٰقِيهِ كَمَن مَّتَّعْنَٰهُ مَتَٰعَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ مِنَ ٱلْمُحْضَرِينَ ﴿٦١﴾

"Size verilen her şey, dünya hayatının metâıdır, onun süsüdür. Allah nezdinde olan şeyler ise, hem daha hayırlı, hem daha devamlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız? Şimdi kendisine güzel bir vaad ile söz verdiğimiz, böylece de ona kavuşan kişi, dünya hayatının geçici zevki ile faydalandırdığımız, sonra kıyamet gününde huzurumuza getirilmişlerden olan kimse gibi midir?" (Kasas, 60-61).

Bil ki bu, o şüpheye verilen **üçüncü cevaptır.** Çünkü onların şüphelerinin vardığı netice, "Biz, dini, dünyamızı elden kaçırmamak için terk ettik" demelerine varıp dayanır. Böylece Cenâb-ı Hak, bunun büyük bir hata olduğunu; Allah'ın yanında olan şeyin ise, daha hayırlı ve daha devamlı olduğunu beyan buyurmuştur. Daha hayırlı olması şu iki şeyden dolayıdır:

a) Ahiretteki faydalar daha büyüktür.

b) Bu faydalar, her türlü şâibe ve kusurlardan arınmıştır. Dünya menfaatleri ise, zarar ve sıkıntılarla iç içedir; hatta, sıkıntı tarafı daha çoktur. Ahiretteki menfaatlerin bâkî olmasına gelince, bu, o nimetlerin ardı arası kesilmeden devam etmesidir. Dünya menfaatleri ise, sonludur. Her ne zaman sonlu olan, sonsuz olanla mukayese edilirse, bir yok mesâbesindedir. Nasıl böyle olmasın ki? Cennettekilerin her birinin nasibi, dünya menfaatlerinin bütününe kıyasla bir zerresinin okyanusla mukayese edilmesi gibidir. Bu açıklamamızdan, dünya menfaatlerinin, âhiret nimetleriyle asla kıyas edilemeyecekleri ortaya çıkmış oldu. Binâenaleyh, dünya menfaatlerini ebedîleştirmek maksadıyla âhiret menfaatlerini terk etmenin büyük bir cehâlet olduğu ortaya çıkmış olur. Allahu Teâlâ, buna dikkat çekince, أَفَلَا تَعْقِلُونَ *"Hâlâ akıllanmayacak mısınız?"* buyurmuştur. Yani,

"Dünya menfaatlerini âhiret menfaatlerine tercih etmeyen, sanki aklın ölçüleri dışına çıkmış olur" demektir. **Şâfiî** (r.h) şöyle demiştir: "Bir kimse, malının üçte birinin, insanların en akıllısına verilmesini vasiyet ederse, bu üçte bir, Allah'a tâatle meşgul olanlara verilir. Çünkü insanların en akıllısı, azı verip de çoğu alandır. Bunlarsa, ancak, Allah'a taatle meşgul olan kimselerdir." **imam-ı Şâfiî** sanki, bu hükmü, bu âyetten çıkarmış gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu tercihi, bir başka yönden de kuvvetlendirmiştir ki, o da şudur: Biz, Allah'ın nimetlerinin sona ereceğini, devamlı olan o azâbın dünya nimetleriyle iç içe olmadığını farzetsek bile, yine aklın sarih beyanı, âhiret nimetlerinin dünya nimetlerine tercih edilmesi gerektiğini iktiza ederdi. Ya, o dünya nimetleriyle âhiret azâbı birleşirse!... Binâenaleyh, hangi akıl, âhiret nimetlerinin dünya nimetlerinden üstün olduğundan şüpheye düşebilir?

İşte Cenâb-ı Hakk'ın أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ *"Şimdi kendisine güzel bir vaad ile söz verdiğimiz, böylece de ona kavuşan kişi..."* ifadesiyle kastedilen de budur. Binâenaleyh bu kimse, Allah'ın kendisine, dünya metâından az bir şey verip, ahirette de, ilahî azâba dûçar olanlar gibi olmuş olur. Bu ifadenin gayesi şudur: Onlar, *"Dini, dünya için terk ettik"* deyince, Allahu Teâlâ onlara şöyle demiş oldu: "Dünyanın peşinden ilahî cezanın zararı gelmemiş olsaydı bile, yine akıl, âhiret menfaatlerinin dünya menfaatlerine tercih edilmesini gerektirirdi. Nerde kaldı ki, bu dünyanın peşinden, devamlı olan bir azap gelecektir. Tercihi itiraf etmede, daha etkili ve daha baliğ olsun diye, Cenâb-ı Hak bu cümleyi, soru cümlesi şeklinde îrâd etmiştir. Azaba dûçar olan kimseler için "مُحْضَرِينَ" lafzının tahsis edilmesi, Kur'ân'a ait bir örftür. Çünkü Cenâb-ı Hak, لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ *"Hazır bulundurulanlardan olacaksın..."* (Sâffât, 57) ve *"Onlar, behemehâl ihzâren getirilecekler..."*(Sâffât, 158) buyurmuştur. Bu kelimenin lafzında da, bu manayı ihzâr vardır. Çünkü, "ihzâr", mükellefiyeti susturmayı ve boyun eğdirmeyi ihsas ettirmektedir. Bu ise, lezzet meclislerine değil, sıkıntı ve meşakkat meclislerine uygun düşer.

Hesap Gününde Müşrikler

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾ قَالَ الَّذِينَ حَقَّ
عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَٰؤُلَآءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَآ أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَآ إِلَيْكَ مَا كَانُوا

إِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾ وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَآءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَاَوُا الْعَذَابَ ۚ لَوْ اَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَآ اَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْاَنْبَآءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَآءَلُونَ ﴿٦٦﴾

"O günde ki, (Allah), onlara nidâ edip, "Hani tanrılığını iddia edip durduğunuz ortaklarınız nerede?" diyecektir. (O gün), aleyhlerinde söz hak olanlar, şöyle derler: "Ey Rabbimiz, işte bunlar bizim azdırdığımız kimselerdir. Kendimiz nasıl azmış isek, onları da öylece azdırdık. Biz onlardan beriyiz. Sana döndük. Zaten onlar bize tapmıyorlardı." (O gün onlara), "Çağırın ortaklarınızı" denilmiştir de, onlar da onları çağırmışlardır. Fakat bunlar onlara icabet etmemişlerdir ve (onların uğradıkları) azabı görmüşlerdir. Ne olurdu, hidâyeti kabul etmiş olsalardı! Allah, o gün onlara nidâ edip, "Peygamberlere ne cevap verdiniz?" diyecektir. Artık o gün onlara karşı haberler kör olmuştur. Bu sebeple, birbirlerine bir şey soramazlar" (Kasas, 62-66).

Bil ki Cenâb-ı Hak bu âyetinde, kıyamette kâfirlere şu üç şeyi soracağını beyan etmiştir:

1- Bu وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَاءِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ *"O günde ki, (Allah), onlara nidâ edip, "Hani tanrılığını iddia edip durduğunuz ortaklarınız nerede?"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Kâfirlerin kıyamette, dünyada iken, yapageldikleri o şeyin batıl olduğunu; tevhidin ve nübüvvetin doğruluğunu kesin olarak anlamış oldukları sabit olunca, Cenâb-ı Hak onlara, "Nerede taptıklarınız, bana, ibâdette ortak koştuklarınız, şefaat edeceklerini iddia ettikleriniz!? Size yardım etmeleri ve sizi, başınıza gelen bu şeylerden kurtarmaları için, hani nerede onlar?" demiştir.

"حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ" Ne Demektir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, diyeceği o şeyi, yani azabın, sözün kendilerine hak olduğu kimseleri beyan etmiştir ki, âyette geçen kavl (söz)den maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kesinlikle, cehennemi cin ve ins ile dolduracağım"* (Secde, 13) hükmünün onlar hakkında gerçekleşmesidir. O halde, "حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ" tabirinin anlamı, "O sözün gereği kendilerine hak ve vâcip oldu..." demektir. Âlimler, kendileri hakkında bu sözün vâcip olduğu kimselerin

kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bunların, dalalete davet eden o reisler olduğunu söylerken, bazıları, bunların şeytanlar olduğunu söylemişlerdir.

Saptıranların İtirafı

Âyetteki, رَبَّنَا هٰؤُلَاءِ الَّذِينَ اَغْوَيْنَا *"Ey Rabbimiz, işte bunlar bizim azdırdığımız kimselerdir"* cümlesindeki "هٰؤُلَاءِ" mübtedâ, "الَّذِينَ اَغْوَيْنَا" onun sıfatı; mevsûfa râci olacak zamir ise, mahzûf olup; müteakiben gelen "اَغْوَيْنَاهُمْ" kelimesi, mübtedânın haberi; "كَمَا غَوَيْنَا" ifadesindeki kâf da, mahzûf olan masdarın sıfatı olup, kelamın takdiri, "Biz onları azdırdık. Onlar da, bizim azdığımız gibi azdılar..." şeklindedir. Bu ifadeden kastedilen ise, "Bizim azgınlığımız, kendi irade ve ihtiyarımızla olduğu gibi, onların azıp sapmaları da, onların irade ve seçmeleriyle olmuştur..." demektir. Yani, "Bizim onları azdırıp saptırmamız, onları azıp sapmaya mecbur etmemiş, tam aksine onlar, o tür inanç ve amellere yönelme hususunda muhtar idiler..." demektir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, şeytanların söyleyeceklerini bildirdiği şu âyeti gibidir: *"Şüphesiz Allah size sözün doğrusunu söyledi. Ben de size vaad ettim ama, size yalancı çıktım. Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm, nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz. O halde kusuru bana yüklemeyin. Kendinizi kınayın..."* (İbrahim, 22) ve, Cenâb-ı Hak İblis'e, *"Benim kullarımın üzerinde senin hiçbir etkin yoktur; azıp sapanlardan sana tâbi olanlar müstesna..." (Hicr,* 42) demiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın *"Sana tabi olanlar müstesna"* beyanı, bu tâbi olma işinin, şeytanın buna mecbur etmesi cihetinden değil de, kendileri cihetinden olduğuna delalet eder.

Şeriklerin Uzaklaşmaları

Daha sonra, تَبَرَّاْنَا اِلَيْكَ مَا كَانُوا اِيَّانَا يَعْبُدُونَ *"Biz, onlardan, onların inanç ve amellerinden beriyiz, sana döndük. Onlar bize tapmadılar; onlar ancak hevalarına taptılar"* buyurmuştur. Hasılı kelâm, onlar, kıyamette onlardan uzaklaşmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O zaman arkalarından uyulup gidilenler kendilerine uyanlardan hızla uzaklaşmıştır..."* (Bakara, 166) buyurmuştur. Hem, Cenâb-ı Hakk'ın, اَيْنَ شُرَكَائِى *"Ortaklarım nerede?"* ifadesiyle, o reislerin ve şeytanların kastedilmiş olması da imkânsız değildir. Çünkü onlar onlara itaat edince, onlar onları, taat hususunda, Allah'a şerik koşmuş gibi olurlar; binâenaleyh, âyetin lafzı bu manaya alınırsa, kendilerine tapılanların cevabı, "Ey Rabbimiz, onlar bize değil, tam aksine kendi fasit hevâ ve heveslerine taptılar..." demeleri olur.

2- Cenâb-ı Hakk'ın وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ *"Çağırın ortaklarınızı" denilmiştir de, onlar da onları çağırmışlardır. Fakat bunlar onlara icabet etmemişlerdir"* âyetinin beyan ettiği husus. Doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: Bu, takrir, anlatma üslubu üzere söylenmiş bir ifadedir. Çünkü onlar, onları çağırmalarında bir fayda olmadığını biliyorlardı. Buna göre bu âyetten kastedilen mana, "Onlar, şâyet onları çağırsalardı bile, onlardan, yardım hususunda olumlu cevap sudur etmez ve azap kendileri hakkında sabit olur, değişmezdi..." şeklindedir. Bütün bunlar, azarlamak içindir. Bu âyetin ifadesinde, onları, ta dünyada iken bir caydırma ve men etme hususiyeti bulunmaktadır.

Keşke Bilselerdi

Âyetteki, لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ *"Ne olurdu hidâyeti kabul etmiş olsalardı!"* cümlesine gelince, pek çok müfessir, bu cümlenin başındaki "**lev**"in cevabının mahzûf olduğunu iddia ederek, şu izahları yapmışlardır:

1) **Dahhâk** ve **Mukâtil,** "Hem tâbi olunanlar, hem de tâbi olanlar, o azabı görürler. Şâyet onlar, dünyada iken hakikati bilmiş olsalardı, ahirette o azabı görmezlerdi" demişlerdir

2) "Şâyet onlar, dünyada iken, hidâyete kavuşmuş olsalardı, bu azabın hak olduğunu bilirlerdi..."

3) "Onlar o azabı görünce, dünyada iken, hakka hakikate kavuşmuş olmayı arzularlar..."

4) "Şâyet onlar, herhangi bir çâre elde edebilmiş olsalardı, onunla, bu azabı def ederlerdi..."

5) Azabı görmeleri, daha önce hidâyete ermiş olmalarının ne kadar gerekli ve faydalı bir iş olduğunu anlayacakları vakit gelmiştir. Bunun böyle olduğunu, *"O pek çetin azabı görecekleri (ana) kadar onlar inanmazlar"* (Şuarâ, 201) âyeti de te'kid eder.

Hazf Bulunmadığını Düşünmek Evlâdır

Bana göre "**lev**"in cevabı mahzuf değildir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz:

1) Allahu Teâlâ onlara, *"ortaklarınızı çağırınız"* diye hitap ettiğinde, onların korkuları o zaman şiddetlendi ve onlar, başından vurulmuş şaşkına döndüler, herhangi bir şeyi göremez hale geldiler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Onlar azabı gördüklerinde, şâyet bir şey görmüş, ona kavuşmuş olsalardı. Ama onlar, o korkununşiddetinden dolayı, hiçbir şeyi göremez hale geldikleri için, *"hiç şüphesiz ki onlar, o azabı fark edememişlerdir"* buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hak, o şürekâdan, yani o putların kendilerine seslenmesine cevap vermekten aciz olduklarını bildirince onlar hakkında, *"azabı gördüklerinde hidâyete ermiş olsalardı!"* demiştir ki bu, "Bu putlar, o azabı gördüklerinde, keşke hidâyete ermiş canlılardan olmuş olsalardı. Ancak ne var ki, o putlar, hiç de böyle değillerdir. Binâenaleyh, şüphesiz ki o azabı görememişlerdir" demektir.

Eğer "وَرَاَوْا" ifadesinde vâv zamiri, ancak akıllı varlıklara uygun düşen bir zamirdir; öyleyse, bu zamirin o putlara râci olması nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ" ifadesi gibidir. Bu ifadeler, o kavmin inancına göre söylenmiş olan ifadelerdir. İşte burada da böyledir.

3) Buradaki görmek fiiliyle, kalbin fiili, yani anlama kastedilmiştir. Yani, "O kâfirler, şâyet hakka ulaşmış olsalardı, bu azabın gerçek olduğunu, ta dünyada iken anlarlardı..." demektir. Bana göre bu izahlar "**lev**"in cevabının hazfedilmesine bina edilen izahlardan daha makuldür. Çünkü hazfi düşünmek, âyetin nazmını (düzenini) parçalamaya yol açmaktadır.

3- Cenâb-ı Hakk'ın, ahirette, kâfirlere sorduğu üçüncü şey de وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا اَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ * فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْاَنْبَاءُ *"Cenâb-ı Hak, o gün onlara nidâ edip, "Peygamberlere ne cevap verdiniz?" diyecektir. Artık o gün onlara karşı haberler kör olmuştur"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Yani, "O haberler onların hepsine, adeta kör olmuş gibi olur. Onlara ulaşmaz. Binâenaleyh onlar, *"Bu nedenle, birbirlerine bir şey soramazlar."* Yani, onlar birbirlerine, insanların müşkil meseleleri hususunda birbirlerine danışıp sormaları gibi, bir şey soramazlar. Çünkü, onların hepsi de, haberlerin kendilerine kapalı olması ve o haberlere cevap vermeme hususunda eşit ve denktirler. Bu ifade "**fe umiyet**" şeklinde de okunmuştur. Peygamberler, o günün dehşetinden dolayı bu gibi sorulara cevap verme hususunda aciz kalıp, ne diyeceklerini şaşırarak, işi Allah'ın emrine havale ederlerse ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O günde ki Allah bütün peygamberleri toplayıp da, "Size verilen o cevap nedir?" diyecek, onlar da, "Bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz gaybları hakkıyla bilen sensin sen" diyecekler"* (Maide, 109) ifadesinden anlaşılan hususdur. Artık sapıkların hallerinin ne olacağını bir düşün!

Kâdî'nin İtirazına Cevap

Kâdî şöyle der: "Bu âyet, Cebriyye'nin görüşünün bâtıl olduğuna delalet eder. Çünkü, kulların fiillerini şâyet Allah yaratmış olsaydı ve o fiiller, Allah'ın kudret ve irâdesine göre meydana gelmiş olsalardı, o haberler

onlara kör olmazdı ve onlar, "Biz, senin bizde, onları yalanlamayı ve bunu gerektiren kudreti yaratmış olman sebebiyle o peygamberleri yalanladık..." derlerdi. Böylece de onların, Allah'a karşı olan delilleri çok net ve sarih olmuş olurdu. Daha önceki ifadeler hakkında da aynı söz geçerlidir. Çünkü şeytan, Allah'a, "Ben, senin bende azgınlığı yaratman suretiyle azdım ve azdırdım. Benim davet ettiğim kimseler de, bu davetimi, işte bundan dolayı kabul ettiler" derdi. Böylece de, bu hususta onların delili, çok kuvvetli; gerekçeleri de apaçık olmuş olurdu."

Cevap: Kâdî, medh ve zemme, sevap ve ikaba şamil hiçbir âyeti bırakmaksızın, onunla istidlâlde bulunmayı tekrarlıyor. Onun bütün âyetlerdeki istidlâlde bulunma şekli, nasıl böyle tek bir söz ise, aynı şekilde, bizim cevabımız da bir tek sözden ibarettir. Şöyle ki: "İman vaki olduğu halde, Allah'ın iman olmayacağına dair bilgisi, zâtları ve mahiyetleri gereği, birbirini nefyeden, iki zıttırlar. İmanın vaki olmayacağını bilmekle beraber, kişi, imânı varlık âlemine sokmakla emrolunursa, o takdirde iki zıddı aynı anda yapmakla emrolunmuş olur."[39] **Kâdî**'ninse bu açıklamasını teyit etmek için Kelâm ilmine dair kitaplarında dayandığı şey şudur: "Bu mümkündür" diyenin sözü de yanlıştır, "mümkün değildir" diyenin sözü de." Doğrusu, vacip olan sükut etmedir. Şâyet kâfir Rabbine karşı böyle bir sual irat etseydi, Rabbinin ona karşı sükûttan başka bir cevabı olmazdı. Böylece kâfirin bahanesi kuvvetli, özrü de meydanda olurdu. Böylece, problemin her iki taraf için de müşterek olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.

İrade Allah'ındır

فَاَمَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسٰٓى اَنْ يَّكُوْنَ مِنَ الْمُفْلِحِيْنَ ﴿٦٧﴾ وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ ۗ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ ۗ سُبْحٰنَ اللّٰهِ وَتَعٰلٰى عَمَّا يُشْرِكُوْنَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُوْرُهُمْ وَمَا يُعْلِنُوْنَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ اللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۗ لَهُ الْحَمْدُ فِى الْاُوْلٰى وَالْاٰخِرَةِ ۗ وَلَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُوْنَ ﴿٧٠﴾

"Ama tevbe ve iman edip de iyi amel işleyen kimseler, muratlarına erenlerden olacaklarını umabilir. Rabbin ne dilerse yaratır, ihtiyar eder. Onlar için ise, muhayyerlik yoktur. Allah münezzehtir. Eş

39 Başka bir deyişle: Allah bir kişinin iman etmeyeceğini biliyorsa, onun iman etmesi mümkün değildir.

tutmakta olduklarından yücedir. Göğüsler neyi saklıyorsa, neleri de açıklıyorsa, Rabbin bilir. O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. Önünde de sonunda da hamd O'nundur. Hüküm de O'nundur. Siz, ancak O'na döndürüleceksiniz" (Kasas, 67-70).

Tevbe Kurtuluştur

Bil ki, Allahu Teâlâ, azaba dûçar olan kâfirlerin halleriyle onlara yöneltilen kınama ve azarları beyan edince, bunun peşinden, tevbeye teşvik edip küfürde direnmekten alıkoymak için, bu dünyada tevbe eden kimseyi anlatarak فَاَمَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسٰى اَنْ يَكُوْنَ مِنَ الْمُفْلِحِيْنَ *"Ama tevbe ve iman edip de iyi amel işleyen kimseler, muratlarına erenlerden olacaklarını umabilir"* buyurmuştur. Buradaki asâ hakkında birkaç izah şekli vardır:

1) Bu ifade, kerîm kimselerden sâdır olduğunda "muhakkak" anlamını ifade eder, Allah ise, kerîm olanların en keremlisidir.

2) Bununla, tevbe edenin umut ve beklenti içinde olması murat edilmiştir. Buna göre sanki, "O, felâha ermeyi umsun!" denilmiştir.

3) Bunun, "Tevbe ve imana devam ettikleri takdirde, böyle olmaları umulur..." manasında olması. Çünkü, buna devam etmemeleri de muhtemeldir. Bil ki, müşrikler başka bir şüphe daha zikrederek, *"Bu Kur'ân, iki memleketin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"* (Zuhruf, 31) derler. Bununla da, **Velid İbnu'l-Muğîre**'yi ya da **Ebu Mes'ûd es-Sakâfî**'yi murat ederler. İşte Allahu Teâlâ onlara, وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ *"Rabbin ne dilerse yaratır, ihtiyar eder"* diyerek cevap vermiştir. Bu cümleden maksat şudur: "O, mutlak mâliktir. Fayda ve zarardan münezzehtir. Dilediği kimseyi dilediği şeye tahsis etmek, O'nun hakkıdır. O'na asla itiraz edilemez." **Mu'tezile**'nin anlayışına göre ise şöyle denilir: "O'nun mutlak hikmet sahibi olduğu kesin olunca, O'nun yaptığı her şeyin hikmet ve doğru olduğu, hiç kimsenin O'na itiraz edemeyeceği bilinir."

Allah'a Karşı Kul İradesi Olmaz

Cenâb-ı Hakk'ın مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ *"Onlar için ise, muhayyerlik yoktur"* ifadesine gelince, "اَلْخِيَرَةُ" (hıyare) kelimesi "seçmek, ihtiyar etmek" kelimesinden gelen bir isim olup, mastar yerine geçmiştir. Bu kelime yine, ism-i mef'ûl (seçilmiş olan) anlamına da gelir. Meselâ, Arapçada, "Muhammed (s.a.s), Allah'ın kulları içinde seçtiğidir (Hıyaratu'llâh)" denilir. Sen bunu iyice anlayınca deriz ki: Âyette iki izah şekli vardır:

1) En güzeli olan bu açıklamaya göre, vakfın tamamının "وَيَخْتَارُ" üzerinde yapılması; "مَا كَانَ"nin de olumsuzluk için olması. Buna göre mana şöyle olur: "Rabbin ne dilerse yaratır, ihtiyar eder. Onlar için seçme yetkisi yoktur; çünkü onların, Allah'a karşı neyi yapacağı hususunda seçme hakları yoktur..."

2) "مَا كَانَ"daki "مَا"nın "اَلَّذِى" manasında olması... O zaman da vakıf, "وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ" üzerinde olur; sonra da okuyan kimse وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ "Muhayyer oldukları şeyi seçer, ihtiyar eder" diyerek, okumasına devam eder. **Ebu'l-Kasım el-Ensarî** der ki: "Bu, salâhı ve aslah olanı yapmanın Allah'a vâcip olduğunu söyleyen Mu'tezile'nin tutunduğu bir delildir (fiili mâ'ya müteallık yapması). İman etmeyeceğini bildiği bir kimseyi mükellef kılmada hangi salâh vardır ki? Belki de onu mükellef tutmasaydı, o, Allah'ın fadlından olan cenneti ve nimeti hak edecekti."

Eğer, "Allah onu mükellef tutunca, aslahı seçmek ve yapmak Allah'a vâcip olmuştur; çünkü hak edilen şey lütuf olarak verilenden daha üstündür..." denilirse, biz deriz ki: Efdal olanın elde edilemeyeceği kesin olarak bilindiğinde, onu ebedî bir ikâba dûçar kılmada, maslahata riâyet bulunmaz. Sonra onların, "Hak edilen, lütfedilenden daha hayırlıdır" sözleri de, bir cehalet eseridir. Çünkü bu farklılık ancak onun lütfedilmesinden kaçınan kimse için söz konusudur. Zatını ve vasıflarını ancak Allah'ın yaratması, lütfu ve keremi ile elde eden kimseye gelince, o, nimetlerin lütfedilmesinden nasıl kaçınabilir ki?...

Daha sonra Cenâb-ı Hak سُبْحَانَ اللهِ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ *"Allah münezzehtir. Eş tutmakta olduklarından yücedir..."* buyurmuştur. Bu ifadenin maksadı şudur: "Yaratma, seçme, azîz kılma, zelil kılma, Allah'a aittir. Hiç kimsenin bunda, ne bir ortaklığı, ne de münakaşa hakkı vardır." Cenâb-ı Hak, daha sonra bunu Allah'ın, göğüslerin, Allah'ın Resulü'ne karşı gizlemiş olduğu düşmanlıklar ile, onu ta'n ve tenkit etmek için açığa vurdukları düşmanlıkları; onların, "peygamberlik" konusunda "başkasını seçseydi ya!" şeklindeki sözlerini bildiğini beyan ederek kuvvetlendirmiştir.

Allahu Teâlâ, onların içinde yüzdükleri kin, kıskançlık ve adiliği bildiğini beyan edince, bundan sonra وَهُوَ اللهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"O öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur."* buyurmuştur. Bunda, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün mümkinâta kâdir, bütün malûmatı âlim, noksanlık ve kusurlardan münezzeh olduğuna, taatlerine mukabil muhsinleri mükâfatlandıracağına; isyanlarından dolayı da asileri cezalandıracağına bir dikkat çekme vardır.

Öte yandan bu ifade, günahkârlar için şiddetli bir men ve ret, itaatkârlar için de, son derece müessir olan bir gönül tavsiyesi ifade etmektedir.

Yine şu da muhtemeldir: Allahu Teâlâ, *"o gün onlara seslenir ve "nerede ortaklarım?" der"* (Kasas, 62) ifadesinden başlayarak, müşriklerin yollarının bozukluğunu açıklayınca, bu konudaki sözünü, tevhidi izhar edip, hamd ve senânın ancak O'na layık olduğunu açıklayarak bitirmiştir.

Başta da Sonda da Hamd Ona'dır

Cenâb-ı Hakk'ın لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولٰى وَالْآخِرَةِ *"Önünde de sonunda da hamd O'nundur"* ifadesine gelince, bu, bizim görüşümüzü desteklemektedir. Çünkü, mükâfat vermek, Allah'a vacip değildir. Aksine Allah, onu bir lütuf ve ihsan olarak verir. Önünde de sonunda da hamd O'na aittir. Cennetliklerin *"Bizden hüznü gideren Allah'a hamdolsun"* (Fatır, 34); *"Bize olan vaadini yerine getiren Allah'a hamd olsun"* (Zümer , 74) ve *"Dualarının sonu şudur: "Hamd, âlemlerin Rabbine'dir"* (Yunus, 10) demeleri de bunu te'yid eder. **Mu'tezile**'ye gelince, onlara göre mükâfat, hak olunmuştur. Allah, bunu yapmasından dolayı, cennetliklerden hamd ve senaya müstahak olmaz. Cehennemliklere gelince, onlara in'âmda bulunmamıştır ki, onlardan yana hamde müstahak olsun.

Kâdî ise şöyle demiştir: "Dünyada onlara olan, imkân verme, müyesser kılma, lütuflarda bulunma ve diğer nimetler gibi şeyleri sebebiyle, cehennemliklerden de hamd ve şükrü hak etmiştir. Zira onların kötülükleri Allah'ın nimetlerine şükretme gereğini ortadan kaldırmaz. Bu açıklamada tereddüdüm var, tetkik etmek lazım. Zira âhiret ehli, Allah'ı tanımaya mecbur ve muzdardırlar. Onlar eğer, günahlardan yapılan tevbeyi kabul etmenin Allah'a vacip olduğunu, şükürle meşgul olmanın mükâfat vermeyi Allah'a vacip kıldığını kesin olarak bilince ve bunu yapmaya muktedir de olunca, keza bunun kendilerini azaptan kurtarıp cennete girdireceğini bilince, o şahısların bu tevbeye bırakacaklarına hiç ihtimal verir misin? Bu mümkün mü? Bilakis onlara gereken, tevbe etmek ve şükürle meşgul olmaktır. Bunu ne zaman yaparlarsa, o zaman ikab sona erer.

Hüküm Allah'ındır

Âyetteki, وَلَهُ الْحُكْمُ *"Hüküm de O'nundur"* cümlesine gelince bu, "ya dünyada, ya da ahirette" demektir. Dünyada olmasına gelince, Allah'ın dışındakilerin hükmü ancak, O'nun hükmü sayesinde geçerli olabilir. Eğer Allah'ın hükmü olmasaydı, efendinin hükmü köleye, kocanın hükmü hanıma, babanın hükmü oğula; hükümdarın hükmü halka, Resûl'ün hükmü

de ümmete tesir etmezdi. İşte, hakiki hakim, Allah'tır. Ahirette olmasına gelince, oradaki yegâna hakim'in o olduğunda şüphe yoktur. Çünkü, ahirette, kullar arasında hükmetmeyi üstlenmiş olan O'dur. Mazlumların zâlimlerdeki haklarını da alır.

وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"Siz, ancak O'na döndürüleceksiniz"* hitabının manası şudur: "Onun hükmünün ve yargısının mahalline varacaksınız." "**İlâ**" kelimesi, bir uca varma manasını ifade eder ki, Allah mekândan ve cihetten münezzehtir.

Gündüz, Gece Nimetleri

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَاْتِيكُمْ بِضِيَآءٍ اَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَاْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

"De ki: Eğer Allah üzerinde geceyi ta kıyamete kadar fasılasız devam ettirirse, Allah'tan başka size ışık getirecek tanrı kimdir? Bana haber verin? Halâ dinlemeyecek misiniz? De ki: "Eğer Allah üzerinizde gündüzü kıyamet gününe dek mütemadiyen devam ettirirse, içinde dinleneceğiniz bir geceyi Allah'tan başka getirecek kimdir? Bana haber verin? Hâlâ görmeyecek misiniz? O'nun rahmetindendir ki, O, sizin faydanız için, içinde sükun ve istirahat etmeniz için geceyi ve fazl u kereminden aramanız için, gündüzü yaratmıştır. Ta ki şükredesiniz." (Kasas, 71-73).

Bil ki Allahu Teâlâ, daha önce, *"O öyle Allah'tır ki, kendinden başka hiçbir tanrı yoktur, önünde de sonunda da hamd O'nundur. Hüküm de O'nundur. Siz, ancak O'na döndürüleceksiniz."* (Kasas, 70) ifadesiyle, hamde müstahak olduğunu genel olarak beyan edince, bunun peşinden de, kendilerinden dolayı hamdetmeniz vacip olduğu ve Allah'tan başka kimsenin kâdir olamayacağı şeyleri tafsilatlı olarak anlatmış ve Resûlü'ne, *"De ki: "Eğer Allah*

üzerinizde geceyi de kıyamete kadar fasılasız devam ettirirse, Allah'tan başka size ışık getirecek tanrı kimdir?" demiş; böylece Allah, gece ve gündüzün, zaman olarak birbirini takip eden iki nimet olmaları hususundaki cihete dikkat çekmiştir. Çünkü kişi dünyada bulunduğu ve mükellef olduğu sürece, ihtiyaç duyduğu şeyleri elde etmek için, yorgunlukla baş başadır. Halbuki, gündüzün ışığı olmasaydı, o bunları elde edemezdi. İşte bundan dolayıdır ki, insanlar bir araya gelebilirler ve çeşitli alış-veriş yapma imkânı hasıl olur. Gecedeki rahatlık ve sükun olmasaydı, bu işlerin tam bir şekilde yapılamayacağı malumdur. Binâenaleyh, durum böyle olunca, bu iki şeyin mutlaka olması gerekir. Cennette ise, yorgunluk-argınlık olmadığı için, insanların geceye ihtiyacı yoktur. İşte bundan dolayı, cennette, hem aydınlık hem de lezzet alma devam eder. Böylece Allah, buna kâdir olanın sadece kendisi olduğunu beyan buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu iki âyetten birisinin sonunda, *"Hâlâ dinlemeyecek misiniz?"* buyurmuş, diğerinin sonunda da, *"Hâlâ görmeyecek misiniz?"* buyurmuştur., Çünkü bunların maksadı, duydukları ve gördükleri şeylerden tefekkür ve tedebbür açısından istifade edilmesidir. Binâenaleyh onlar, bu istifâdeyi yapmayınca, duymayanlar ve görmeyenler olarak kabul edilmişlerdir. **Kelbî,** Hak Teâlâ'nın, *"Hâlâ dinlemeyecek misiniz?"* hitabının manasının, "Hâlâ bunları yapana itaat etmeyecek misiniz"; *"Hâlâ görmeyecek misiniz?"* hitabının manasının ise, "üzerinde olduğunuz hatanızı ve dalâletinizi görmeyecek misiniz?" demektir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "**Sermed**", birbirine bitişik, devamlı olup, "Art arda, peş peşe" manasındaki "**serd**" kelimesindendir. Arapların haram aylar için, "üçü serd, yani art arda, biri ferd, yani tek başınadır" şeklindeki sözleri de bu manadadır."

Eğer, "Cenâb-ı Hak, *"İçinde dinleneceğiniz bir geceyi..."* demiş olduğu gibi, "içinde tasarruf edebileceğiniz bir gündüzü" demeli değil miydi?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifadede, "güneşin ışığı" demek olan "ziyâ" kelimesinin getirilmesi, kendisine taalluk eden menfaatlerin çokluğundan ötürüdür. Yoksa bu, sadece geçimle ilgili tasarruflar değildir. Karanlık (gece) ise, bu şekilde değildir.

Cenâb-ı Hak, "ziyâ"nın peşi sıra, *"Hâlâ dinlemeyecek misiniz?"* hitabını getirmiştir. Çünkü dinlemek ve duymak, o ziyanın (ışığın) faydalarını anlamak ve anlatmak için, gözün idrâk edemediği şeyleri idrâke vesiledir. Gecenin peşi sıra da, *"Hâlâ görmeyecek misiniz?"* buyurulmuştur. Çünkü karanlığın faydalarından olarak gördüğün o sükûnet, rahatlık, rahmet ve

benzeri şeyleri, senden başkası da görür. Hak Teâlâ, şu üç maksattan ötürü, gece ile gündüzü bir çift olarak yaratmıştır: Onlardan birinde yani gecede sükûnete ve rahata ermeniz; diğerinde, yani gündüzde Allah'ın fazlından elde etmeye uğraşmanız ve her iki faydaya karşı şükrünüzü yerine getirmeniz. Bil ki her ne kadar gündüzün sükûnete ermek ve geceleyin çalışıp çabalayıp, Allah'ın fazlından elde etmek mümkün ise de, bu ikisinden her birine en uygun olanı, Allahu Teâlâ'nın zikretmiş olduğu şekildir. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, her birine o belli özelliği tahsis etmiştir.

Müşrikin Hesap Günü Durumu

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾ وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوٓا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾

"Gün gelecek, Allah onlara nidâ edip: "Hani bâtıl zan ile iddia edip durduğunuz ortaklarım nerede?" diyecektir. (O gün) her ümmetten birer şâhit çekip çıkarmışızdır da, "Bürhanınızı getirin" demişizdir. O vakit bilmişlerdir ki hak muhakkak Allah'ındır ve uydura geldikleri şeyler (yani putlar) da kendilerinden ayrılıp gaib olmuşlardır"
(Kasas, 74-75).

Bil ki Allahu Teâlâ, ilk önce müşriklerin yolunu tenkit edip, ikinci olarak tevhitten ve onun delillerinden bahsedince, yeniden müşriklerin metotlarını redde yönelip, onların âhiretteki durumlarını dile getirerek, *"Gün gelecek... o gün,* (yani kıyamet günü) *Allah onlara nida edip, "Hani batıl zan ile iddia edip durduğunuz ortaklarım nerede?" diyecektir"* buyurmuştur. Bu, "sizi kurtarmaları için, daha önce, ilah olduklarını iddia ettikleriniz bugün nerede?" veya "Allah'tan başka ilah olmadığını bile bile, "O putlar bizi Allah'a yaklaştıracaktır" şeklindeki sözünüz nerede?" demektir. Onlara bu şekilde hitap edilmesi, onların gam ve pişmanlıklarını artırır.

Âyetteki, *"O gün her ümmetten birer şâhit çekip çıkaracağız"* ifadesi, "Onlara karşı şahitlik etmesi için, içlerinden birini çekip çıkarırız" demektir. Bazıları bu şahitlerin, peygamberler olduğunu; her bir peygamberin, peygamberi olduğu kavimlere Allah'ın delillerini ve âyetlerini tebliğ ettiklerine şahitlik edeceğine ve kusurun, kavimde olduğunun anlaşılması için, o delilleri

izahta son noktaya kadar varmış olduklarını anlatacaklarını ve bunun o kavimlerin kederlerini artıracağını söylerlerken; diğer bazıları, "Hayır, bunlar her zaman insanlara şâhitlik yapan kimselerdir" demişlerdir. "Bu şâhitlere peygamberler de dâhildir" demişlerdir. Bu görüş doğruya daha yakındır. Çünkü Allahu Teâlâ, o şâhidi, o ümmetten çekip çıkaracağını bildirmek suretiyle olacak bu işin, her ümmet ve her cemaat için genel bir durum olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh bu ifadenin içine, peygamberin bulunmadığı haller de girer. Bu hallere, "fetret" zamanları ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'den sonraki zamanlar da girer. Böylece bu şâhitler, hakkın Allah ve Peygamberi tarafından olduğunu bilirler ve iftirâ edip uydurdukları o şeyler, yani yalanları ve batılları, onlardan sıvışıp giden bir şey gibi kaybolup gider.

Azgın Zengin Modeli: Kârun

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ ۖ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾ وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ ۖ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا ۖ وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ ۖ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾ قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي ۚ أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ جَمْعًا ۚ وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾

"Kârun, Musa'nın kavmindendi. Fakat onlara karşı o, serkeşlik etti. Halbuki biz ona öyle hazineler verdik ki, anahtarları bile güçlü-kuvvetli bir cemaate ağır geliyordu. O vakit kavmi ona şöyle demişti: "Şımarma, çünkü Allah şımarıkları sevmez. Allah'ın sana verdiğinden harcayıp, âhiret yurdunu iste. Dünyadan nasibini de unutma. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsanda bulun. Yeryüzünde fesat arama. Çünkü Allah fesatçıları sevmez." Kârun: "Bu bana ancak bende olan ilim sayesinde verildi" dedi. Kendisinden evvelki nesillerde, kuvvetçe ondan daha üstün, taraflarca daha kalabalık kimseleri Allah'ın imha etmiş olduğunu bilmiyor mu? Mücrimlerden günahları (artık) sorulmaz" (Kasas, 76-78).

Bil ki Kur'ân'ın açık ifadesi, **Kârun**'un da **Hz. Musa** (a.s)'nın kavminden olduğunu göstermektedir. Yine bu ifadenin zahiri, onun, **Hz. Musa** (a.s)'ya başlangıçta iman etmiş kimselerden olduğunu gösterir. Bunun akrabalık manasında bir yakınlık olması da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü **Kelbî** şöyle der: **"Kârun, Hz. Musa** (a.s)'nın amcası oğludur. Zira, onun künyesi, **Kârun b. Yasher b. Kâhis b. Lâvî**'dir. **Musa** (a.s)'nın nesebi de, **Musa b. İmran b. Kâhis b. Lâvî**'dir." **Muhammed b. İshak** ise şöyle der: **"Kârun, Hz. Musa** (a.s)'nın amcasıdır. Çünkü **Hz. Musa** (a.s)'nın nesebi, **Musa b. İmran b. Yasher b. Kâhis**'tir. **Kârun**'un nesebi de, **Kârun b. Yasher b. Kâhis**'tir. **İbn Abbas**'tan **Kârun**'un **Hz. Musa** (a.s)'nın, halaoğlu olduğu şeklinde rivâyet de gelmiştir. **Kârun**'a, yakışıklılığından ötürü "münevver" denildiği de rivâyet edilmiştir ki o, İsrailoğulları içinde **Tevrat**'ı en çok okuyanlardandı. Fakat tıpkı **Sâmirî** gibi münafık idi.

Kârun'un Azması

Âyetteki, فَبَغٰى عَلَيْهِمْ *"Fakat, onlara karşı serkeşlik etti"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) O, malı ve zenginliği yüzünden azdı. Onun azması, fakirleri küçümsemesi, onların iman kardeşliği hakkını gözetmemesi ve malının çokluğundan ötürü onlara saygı duymamasıdır.

b) Bu **"bağy"** (serkeşlik), zulüm manasınadır. Rivâyete göre, **Firavun** onu İsrailoğullarına başkan yapmış, o da israiloğullarına zulmetmişti.

c) **Kaffâl:** "Bu ifade, "O, onlara üstünlük tasladı ve onların emri altında olmalarını istedi" manasındadır" der.

d) **Dahhâk** da, "Bu ifade, "O, onlara isyan etti, onlara karşı büyüklük tasladı ve hiçbir hususta onlarla uyuşmadı" demektir" demiştir.

e) **İbn Abbas,** "O, zorba oldu, böbürlendi ve onlara gazap etti" der.

f) **Şehr b. Harşeb,** "Bu, "O, onlardan bir karış elbise giydi" manasınadır" der. Böyle uzun elbise giymek de, onun kibrini gösterir.

g) **Kelbî,** "Bu, "O, **Hârun**'un dinî lider seçilmiş olmasını kıskandı" manasınadır" der. Rivâyet olunduğuna göre, **Musa** (a.s) o denizi geçip, Allah **Firavun**'u o denizde ordusuyla birlikte boğunca, dinî liderliği **Hârun** (a.s)'a verdi. Böylece **Hz. Hârun** (a.s)'da hem peygamberlik, hem dinî liderlik, hem kurban kesme ve kabul etme vazifeleri toplanmış oldu. **Hz. Musa** (a.s)'da ise sadece "risalet" görevi kaldı. İşte bundan dolayı **Kârun** buna dair bir kıskançlık hissetti ve "Ey **Musa,** risâlet sana, dinî liderlik ise **Hârun**'a kaldı. Bana ise bir şey yok. Ben buna tahammül edemem" dedi. Bunun üzerine

Musa (a.s), "Allah'a yemin ederim ki **Hârun** (a.s)'a bunu ben vermedim. Bunu ona Allah verdi" deyince, **Kârun,** "Vallahi, sayesinde bunu **Hârun**'a verenin Allah olduğunu anlayacağım bir delil ve mu'cize getirmedikçe kesinlikle sana inanmam" dedi. **Hz. Musa** (a.s) da, İsrailoğullarının reislerine, âsâlarını getirmelerini emretti. Her biri de âsâsını getirdi. **Hz. Musa** (a.s) onları, kendisine ait bir çadıra koydu. Bunu, Allah emrettiği için yapmıştı. Bunun sebebini onlara göstermesi için Allah'a dua etti Onlar, âsâlarını bekleyerek gecelediler. Sabahleyin baktılar ki, **Hârun** (a.s)'un asası, üzerinde yemyeşil yapraklar bulunan bir badem ağacından olarak, hareket ediyor. **Musa** (a.s), "Ey **Kârun,** Allah'ın **Hârun** için yaptığını gördün mü?" deyince, o, "Vallahi bu, senin daha önce yaptığın büyülerden daha şaşırtıcı değil" dedi ve birçok insan da onunla birlikte çekip gitti. Böylece **Hârun** (a.s), hem dinî liderlik, hem kurban, hem kabul işlerini üstlendi. İsrailoğulları kurbanlarını ona getiriyorlar, o da onları kesimhaneye koyuyor, gökten bir ateş inip onları yakıp bitiriyordu. (Böylece o kurbanlar kabul edilmiş oluyordu.) **Kârun,** o çok malı ve İsrailoğullarından o çok taraftarıyla çekip gitti. Artık **Musa** (a.s)'ya gelmez, onunla oturup kalkmaz oldu. **Ebu Ümâme el-Râhilî,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"O, Hz. Musa'nın ilahî kelamı dinlemek için seçtiği yetmiş kişiden biri idi"* dediğini rivâyet etmiştir.

Kârun'un Serveti

Hak Teâlâ'nın وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا اِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوأُ بِالْعُصْبَةِ اُولِى الْقُوَّةِ *"Halbuki biz ona öyle hazineler verdik ki, anahtarları güçlü-kuvvetli bir cemaate ağır geliyordu"* ifadesi ile ilgili olarak birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ka'bî "Sizler, Allah haramı vermez demiyor muydunuz? Öyle ise Allah daha nasıl, **Kârun**'un malını, *"Biz verdik"* diyerek, kendisinin verdiğini ifade etmiştir?" der. Buna şu şekilde cevap vermişlerdir: **Kârun**'un malının haram olduğunu gösteren bir şey yok. Bunun, **Kârun**'dan önceki kralların biriktirmiş (saklamış) olmaları, **Kârun**'un da bunları ele geçirmiş olması mümkündür. Bu ele geçiriş de ya mülk edinme yoluyla olmuştur, yahut da ona çeşitli yönlerden miras olarak kalmıştır. Daha sonra **Kârun,** çeşitli ortaklıklar kurarak, malı böylesine artırmış olabilir. Bütün bunlar ihtimal dahilindedir."

Mefâtîh

İkinci bahis: "Mefâtîh", mîm'in kesresi ile **"miftah"**ın yani "anahtarın" cemi'dir. Bunun, "hazineler" manasına geldiği de söylenmiştir. Bunun müfredinin kıyasa uygun şekli ise, mîm'in fethası ile "meftah"tır. Arapçada bir

şey bir şeye ağır gelip, onu eğdirdiğinde, نَاءَ بِهِ الْحِمْلُ "Yük onun belini eğdi" denilir. "Usbe" de, kalabalık topluluk manasınadır. "**İsâbe**" de, aynı manayadır. On kişilik topluluğa "**usbe**" denilir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, **Hz. Yusuf** (a.s)'un kardeşlerinin, "وَنَحْنُ عُصْبَةٌ" (Yusuf, 8) dediklerini nakledişidir. Onlar, on kişiydiler. Çünkü **Yusuf** (a.s) ve kardeşi onlarla birlikte değillerdi.

Lafızların manalarını anladığına göre, diyoruz ki burada şu iki görüş vardır:

a) "**Mefâtîh**" ile, kapıların kendileriyle açıldığı anahtarlar kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar, "**Kârun**'un hazinelerinin anahtarları, deve derilerindendi ve her anahtar da bir parmak kalınlığındaydı. Her hazinenin bir anahtarı vardı. **Kârun** yolculuğa çıktığında, bu anahtarlarını altmış katıra yükler, (beraberinde götürürdü).

Bazı kimseler bu görüşü şu iki açıdan tenkit etmişlerdir:

1) Tek bir adamın malı, bu kadar olamaz. Şâyet biz, altın ve mücevher dolu bir ülke var saysak, o zaman ona, az sayıdaki anahtarlar yeter. Daha, bu anahtarları çoğaltmaya ne gerek var?

2) "**Künûz**", yerde istiflenmiş olan mallara denilir. Binâenaleyh, onların anahtarlarının olması caiz olmaz. Birinciye şöyle cevap verilir: Şâyet mal, nakit cinsinden değil de, metâ cinsinden olursa, onun çokluk itibariyle bu noktaya ulaşması caizdir. Yine, "Bu anahtarlar altmış yüke baliğ olmuştu" şeklindeki ifade, Kur'ân'da zikredilmez, bu sebeple de bu rivâyet kabul olunmaz. Kur'ân'ın açıklaması, bu anahtarların çok olduğu ve onlardan her birinin bir başka şeye tahsis edilmekte olduğu şeklindedir. O zaman da, çokluğu sebebiyle, onu muhafaza etmek ve bilmek, güçlü kuvvetli bir cemaate ağır gelir. Bu açıklamaya göre de, imkânsız görme, ortadan kalkar. İkinciye de şöyle cevap verilir: "**Kenz**" kelimesinin zahiri, her ne kadar o örfen söyledikleri şey ise de, bazen, anahtar üstüne anahtarla kilitli yerlerde toplanmış mala da isim olur.

b) **İbn Abbas** ve **Hasan el-Basrî**'nin tercihi olup, buna göre, "anahtarlar" ifadesi bizzat malın kendisi manasına alınır. Bu izah, daha açık, şüpheden de daha uzaktır, **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Onun hazinelerini, güçlü kuvvetli kırk adam taşıyordu. Onun hazineleri dört yüzbin (altın) olup, her bir adam onar biner (altın) yükleniyordu."

c) **Ebu Müslim'in** tercihi olup, buna göre, "anahtarlar" ifadesinden murat, ilim ve ihatadır. Bu tıpkı وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ *"O'nun katındadır, gaybın anahtarları"* (En'âm, 59) âyeti gibidir. Buna göre âyetten kastolunan mana

şu olur: "Biz ona öyle hazineler (künûz) verdik ki, onları muhafaza etmek ve onları beklemek, güçlü kuvvetli ve hem de bilgili bir topluluğa son derece ağır gelir." Yani, "Bu hazineler çok fazla ve muhtelit türde olduğu için, onu bekleyen ve gözetleyen kimseleri, onu bekleme hususunda çok yorar."

Dünyalıkla Şımarmamalı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Kârun**'un kavmi içinde, ona pek çok şekilde vaz ü nasihat eden bir kimseler bulunduğunu açıklamıştır:

1) Onun, لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ *"Şımarma; çünkü Allah şımaranları sevmez"* ifadesi. Bundan murat, şımarma ve dünyaya tutunmadan dolayı, kendisine, onu ahiretten kesin olarak gafil kılacak olan bir halin ârız olmamasını (istemedir). Bazıları da şöyle demiştir: "Dünya ile ancak, ona razı olup da onda güven ve itminan bulan kimse şımarır. Ama, kendisinin pek yakında dünyadan ayrılacağını bilen kimse ise, onunla şımarmaz. **Mütenebbî**'nin söylediği şu söz ne güzeldir:

اَشَدُّ الْغَمِّ عِنْدِى فِي سُرُورٍ تَيَقَّنَ عَنْهُ صَاحِبُهُ اِنْتِقَالًا

"Kederlerin en şiddetlisi, bana göre, az sonra değişip gideceğini, sahibinin kesin olarak bildiği bir sürur ve neşe içinde bulunmadır."

Bundan daha güzel ve veciz olanı ise, Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğudur: *"Elinizden çıkana tasalanmayasınız, O'nun size verdiği ile sevinip şımarmayasınız diye"* (Hadid, 23). **İbn Abbas** şunu söylemiştir: "Onun bu şımarması şirk idi. Çünkü o, ondan ötürü, Allah'ın ikâbından çekinmiyordu."

2) Onun, وَابْتَغِ فِيمَا اٰتٰيكَ اللهُ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ *"Allah'ın sana verdiğinden harcayıp, âhiret yurdunu iste"* sözü, ifadenin zahirine göre o, ahireti kabul ediyordu. Maksat ise onun, malı, kendisini cennete götürecek şeylere harcayıp, tevazu yoluna girmesidir.

3) Onun, وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا *"Dünyada nasibini de unutma"* hitabı. Burada üç izah şekli bulunur:

a) Belki de, bütün himmet ve gayesini dünyayı elde etmeye sarf ediyordu. Bundan ötürü de, onlardan istifade ve yararlanmaya zaman ayıramıyordu. İşte nasihat eden kişi de, onu bundan nehyetmişti.

b) Nasihat eden kimse ona, malını ahiret yurdu için sarf etmesini emredince, bu sözüyle de ona, dünya malından mubah yollarla yararlanmada bir zarar bulunmadığını açıklamıştır.

c) Bundan maksat, malı, Allah'a taat uğruna harcamadır. Çünkü kişinin dünyadan nasibi, yediği ve içtiği şeyler değil, budur... Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: فَلْيَأْخُذِ الْعَبْدُ مِنْ نَفْسِهِ لِنَفْسِهِ وَمِنْ دُنْيَاهُ لِآخِرَتِهِ وَمِنَ

الشَّبِيبَةِ قَبْلَ الْكِبَرِ وَمِنَ الْحَيَاةِ قَبْلَ الْمَوْتِ فَوَالَّذِى نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ مَا بَعْدَ الْمَوْتِ مِنْ مُسْتَعْتَبٍ وَلَا بَعْدَ الدُّنْيَا دَارٌ اِلَّا الْجَنَّةُ وَالنَّارُ *"Öyleyse herkes kendi nefsinden -yine kendisi için- bir şeyler ayırsın, dünyasından bir şeyler ayırıp ahireti için hazırlık yapsın, ihtiyarlık gelmeden önce gençliğinden bir şeyler ayırsın, ölüm gelmeden önce de hayatından bir şeyler ayırsın. Muhammed'in hayatı elinde olan zata yemin ederim ki, ölümden sonra artık rızalık (tevbe) imkânı olmadığı gibi, dünyadan sonra cennet ya da cehennem dışında bir diyar olmayacaktır."*

4) Onun, وَاَحْسِنْ كَمَا اَحْسَنَ اللهُ اِلَيْكَ *"Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsanda bulun"* ifadesi. O ona, mal ile ihsanda bulunmayı emredince, ona, mutlak anlamda ihsanda bulunmayı da emretmiştir. Buna, mal ve mevki ile yardımda bulunmak, güler yüzlü ve hüsnü kabul sahibi olmak, sözü iyi olmak gibi şeyler dahildir. Bu kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun, eğer şükrederseniz size olan nimetimi artırırım"* (İbrahim, 7) âyetine dikkat çekmek üzere, *"Allah sana ihsan ettiği gibi..."* demiştir.

5) Onun, وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْاَرْضِ *"Yeryüzünde fesat arama..."* ifadesi. Bundan murat, onun işlemekte olduğu zulüm ve haksızlıklardır.

Kârun'un Gururu

Bunu söyleyenin, **Hz. Musa** (a.s) olduğu söylendiği gibi, bazıları da, kavminin iman edenleri olduğunu söylemişlerdir. Hangisi olursa olsun; doğrusu, bu öğütte öyle bir muhteva vardır ki, şâyet kabul etseydi daha fazlasına hiçbir ihtiyaç kalmazdı. Ama **Kârun,** kabul etmekten kaçındı, hatta buna mukabil, nimetin nankörlüğünü artırarak, اِنَّمَا اُوتِيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ عِنْدِى *"Bu bana ancak, bende olan ilim sayesinde verildi"* dedi. Bu hususta birkaç izah şekli bulunur:

a) **Katâde, Mukâtil** ve **Kelbî** şöyle demiştir: **"Kârun,** İsrailoğullarının, **Tevrat**'ı en iyi okuyanı idi. Bundan dolayı da, "Bu bana ancak, ilmimin üstünlüğünden ve bunu hak etmemden dolayı verildi" dedi.

b) **Said İbnü'l-Müseyyeb** ve **Dahhâk** ise şöyle demişlerdir: **"Musa** (a.s)'ya semadan Kimyâ ilmi indirilmişti. Bu ilmin üçte birini **Kârun,** üçte birini **Yûşa** ve üçte birini de **Kâlib** öğrenmişti. Derken, **Kârun** onları aldattı da, onların ilmini de kendi ilmine kattı. Artık, kurşunu alıyor gümüşe çeviriyor, bakırı alıyor altına çeviriyordu."

c) O bununla, kazanç ve ticaret yollarına dair ilmini kastetmiştir.

d) Onun "اِنَّمَا اُوتِيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ عِنْدِى" ifadesinin "Allah bana bunu, beni ve benim halimi bildiği halde vermiştir. Eğer bu bir maslahat olmasaydı, bunu yapmazdı" manasında olması... Onun "عِنْدِى" ifadesi, "Bana göre durum

böyledir" anlamındadır. Nitekim fetvâ veren kimse de, "Görüşüm ve anlayışım budur" anlamında, "Bana göre durum böyledir" der.

Allah onun bu sözüne اَوَلَمْ يَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَاَكْثَرُ جَمْعًا *"Kendisinden evvelki nesillerde, kuvvetçe ondan daha üstün, taraftarca da daha kalabalık kimseleri Allah'ın helâk etmiş olduğunu bilmiyor mu?"* diyerek cevap vermiştir. Burada iki izah şekli bulunmaktadır:

1) Bunun, onun, Allahu Teâlâ'nın kendisinden önceki nesiller içinde, kendisinden daha kuvvetli ve zengin kimseleri imha etmiş olduğunu bildiğini göstermesi caizdir. Çünkü o, bunu, **Tevrat**'ta okumuş, **Musa** (a.s) onu buna bildirmiş ve o da bunu, tarih belleyenlerden duymuştur. Buna göre, ona sanki şöyle denilmiştir: "O, üzerindeki ilimler cümlesi içinde, bunu öğrenmedi mi? (Yani, öğrendi). Öyleyse, malının ve kuvvetinin çokluğu ile gururlanmasa ya!"

2) Bu ifadenin, onun bunu bilebilmesini nefy için olması caizdir. Buna göre sanki, o, "Bu bana, bendeki ilimden ötürü verilmiştir" deyip de, ilmi ile kibirlenip onunla büyüklük taslayınca, ona, "Onun yanında, iddia ettiği ve kendisi sebebiyle şahsını her nimete müstahak addettiği o ilim gibisi var mı ki? O bu faydalı ilmi öğrenmedi; şâyet öğrenseydi onunla kendisini, helak olanların akıbetinden korurdu" denilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın "وَاَكْثَرُ جَمْعًا" ifadesine gelince, bunun anlamı, ya, "kendisinden daha çok mal toplamış olan", ya da "sayı ve taraftarca daha kalabalık..." şeklindedir. Verilen cevabın neticesi şudur: "Onun, malıyla, kuvvetiyle ve taraftarlarıyla gururlanması, büyük bir hatadır. Çünkü, Allah onu imha etmek istediği zaman, ona ne bu fayda vermiştir, ne de kat kat arttırmak istediği malı..."

Bir İşkalin Halli

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ *"Mücrimlerden günahları (artık) sorulmaz"* ifadesine gelince, bundan murat şudur: Allah günahkârları cezalandırdığında, O'nun, onlara günahlarının keyfiyet ve kemmiyetinden sormaya ihtiyacı yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak, bütün malumatı bilir, bu sebeple de sormaya ihtiyacı yoktur. Buna göre eğer, "Bu ifadeyle, *"Rabbine andolsun, muhakkak ki onların topuna birden soracağız"* (Hicr, 92) âyeti nasıl uzlaştırılabilir?" denilirse, deriz ki: Bu, daha önce de anlattığımız veçhile, iki (ayrı) vakte hamledilir.

Ebu Müslim ise, başka bir izah zikretmiş ve şöyle demiştir: "Sorma, bazen muhasebe için olur, bazen de, takrir ve azarlamak için. Kimi kez de,

tarziye alınmak için olur. Bu âyete en uygun şey ise, tarziye alınmak anlamında olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sonra o kâfirlere izin verilmeyecek, onlardan tarziye de talep edilmeyecektir"* (Nahl, 84) ve *"Bu (hepsinin) dillerinin tutulacağı bir gündür. Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler..."* (Mürselat, 35-36) buyurmuştur."

Kârun'un Feci Akıbeti

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهٖ فِى زِينَتِهٖ ۗ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَآ أُوتِىَ قَارُونُ ۙ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٧٩﴾ وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِّمَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ۚ وَلَا يُلَقّٰىهَآ إِلَّا الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾ فَخَسَفْنَا بِهٖ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِن فِئَةٍ يَنصُرُونَهُ مِن دُونِ اللّٰهِ ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ ﴿٨١﴾

"(Derken bir gün) ziyneti içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler dediler ki: "Ne olurdu, Kârun'a verilen gibi bizim de olsaydı. O, hakikaten büyük bir nasip sahibidir." Kendilerine ilim verilenler de şöyle dedi: "Yazıklar olsun size. Allah'ın sevabı, iman ve iyi amel eden kimseler için daha hayırlıdır. Buna da sabredenlerden başkası kavuşamaz." Nihâyet biz onu da, sarayını da yere geçiriverdik. Artık Allah'a karşı kendisine yardım edecek hiçbir cemaati da yoktu onun. Kendi kendisini müdafaa edebileceklerden de değildi" (Kasas, 79-81).

Onun, فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهٖ فِى زِينَتِهٖ *"Derken, ziyneti içinde kavminin karşısına çıktı..."* ifadesine gelince, bu, onun en gözde ve en güzel elbisesiyle kavminin karşısına çıktığına delalet eder. Kur'ân'da ancak bu kadarı zikredilir. Ancak insanlar, bu ziynetin keyfiyeti hususunda muhtelif şeyler zikretmişlerdir. **Mukâtil** şöyle demiştir: **"Kârun,** üzerinde gümüş eyer bulunan beyaz bir katır üzerinde kavminin karşısına çıkmıştı. Beraberinde, atlar üzerinde, erguvani renkli elbiseler giymiş olan dört bin süvari bulunuyordu. Ayrıca yanında, beyaz katırlara binmiş olan, ziynetlerle süslenmiş ve kırmızı elbiseler giymiş, ak tenli üç yüz cariye vardı." Bazıları da, "Doğrusu o, bu şekilde olan doksan bin kişi ortasında, kavminin karşısına çıktı" derken, diğer bazıları da "Hayır, üç yüz kişi ortasında..." demişlerdir.

En uygun olanı ise, bu tür açıklamaları terk etmektir. Çünkü bunlar birbirleriyle çelişmektedirler.

Halk bu ihtişamı görünce, içlerinden dünyaya rağbet edenler, يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ *"Ne olurdu, Karun'a verilen gibi bizim de olsaydı"* dediler. Yani, "Bu şeylerden ve bu mallardan..." Bu arzuyu taşıyanların kâfirler olması muhtemel olduğu gibi, dünyayı seven Müslümanlardan olması da muhtemeldir. Bilgin ve dindarlara gelince, onlar, bunu arzulayanlara şunu söylemişlerdir: "Yazıklar olsun size, Allah'ın sevabı, bu nimetlerden daha hayırlıdır. Zira sevap, zarar şaibelerinden uzak olan büyük ve kesintisiz faydalardır. Bu fani dünya menfaatleri ise, bu üç vasfın aksine bir durumdadır..." **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "وَيْلَكَ" kelimesinin asıl anlamı, "helâk olsun!" diye beddua etmektir. Daha sonra ise, men, reddetme ve hoşnut olunmayan şeyi terk etmeye teşvik etmek anlamlarında kullanılmıştır."

Âyetteki, وَلَا يُلَقَّيٰهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ *"Buna da, sabredenlerden başkası kavuşamaz"* cümlesine gelince, müfessirler bunun manasının, "Ona muvaffak kılınmaz..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. "يُلَقَّيٰهَا" daki zamirin neye râci olduğu hususunda iki izah şekli bulunmaktadır:

a) Âyetin başındaki آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا *"İman ve iyi amel eden kimseler..."* kısmının ifade ettiği şeye râcidir. Yani, "Bu ameller, bu şeyler ancak sabredenlere verilir" demektir.

b) Zeccâc şöyle demiştir: "Bu kelime, yani, *"Allah'ın sevabı daha hayırlıdır"* kelimesi ancak, tâatleri edâ, haramlardan kaçınma; kendisine ayırıp verdiği her türlü hayır ve şer hususunda Allah'ın kaza ve kaderine rıza hususunda sabredenlere verilir."

Âyetteki فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ *"Nihâyet biz onu da sarayını da, yere geçiriverdik"* ifadesi ile ilgili iki vecih vardır:

1) **Kârun** şımarıp, böbürlenip haddi aşınca, Allahu Teâlâ, onu ve evini barkını, haddi aşmasının ve şımarıklığının bir cezası olarak yere batırdı. Bu ifadenin başındaki fâ, bu manaya delalet ettirmektedir. Çünkü o, sebebiyet manasını ihsâs ettirmektedir.

2) Rivâyet edildiğine göre **Kârun,** Allah'ın Nebisi **Hz. Musa** (a.s)'ya eziyet eder, **Hz. Musa** (a.s) ise, aralarındaki akrabalıktan ötürü ona müdara ederdi. Derken zekatla ilgili ilahî emir geldi. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s), **Kârun** ile, her bin dinara karşılık bir dinar, her bin dirheme karşılık bir dirhem (zekat vermesi) üzere anlaştı. **Kârun** bunun yekununu hesap edince, çok buldu. Dolayısıyla cimrileşti ve İsrailoğullarını toplayarak,

"Musa (a.s) mallarınızı almak istiyor" dedi. Onlar da: "Sen bizim efendimiz ve büyüğümüzsün, bize dilediğini emret (yapalım)" dediler. **Kârun,** "Falanca günahkâr (zaniye) kadına rüşvet (para) verelim. Musa (a.s)'nın kendisiyle zina ettiğini söylesin. Böylece İsrailoğulları ondan vazgeçerler" dedi. Böylece o kadına bir tas dolusu altın verdiler.

Bir bayram günü, **Hz. Musa** (a.s) ayağa kalktı ve *"Ey İsrailoğulları, kim hırsızlık ederse, onun elini keseriz. Kim, "muhsan" olmaksızın zina ederse, sopa vururuz, kim de muhsan (evli) olarak zina ederse onu recmederiz"* dedi. Bunun üzerine **Kârun,** "Sen de olsan bile mi?" deyince, **Hz. Musa** (a.s), *"Ben bile olsam"* dedi. **Kârun,** "İsrailoğulları senin falanca kadınla günah işlediğini söylüyorlar" dedi ve o kadını huzura getirdi. **Hz. Musa** (a.s) o kadına, *"Denizi yaran ve Tevrat'ı indiren zat-ı ilâhiyye adına doğruyu söylemesini istedi."* Cenâb-ı Allah bunu sağladı (kadına doğruyu söyletti). Böylece kadın, "Onlar yalan söylüyorlar. Aksine **Kârun** bana, benimle zina ettiğin iftirasında bulunayım diye para verdi" dedi. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s) ağlayarak secdeye kapandı ve *"Ya Rabbi, eğer ben senin peygamberin isem, (onlara) benim için gazap et"* dedi. Allahu Teâlâ da, **Hz. Musa** (a.s)'ya, *"Yere istediğin gibi emret. Çünkü o, istediğini yapacak"* diye vahyetti. **Hz. Musa** (a.s), *"Ey İsrailoğulları, Allah beni Firavun'a peygamber olarak gönderdiği gibi, Kârun'a da peygamber olarak gönderdi. Binâenaleyh kim onunla beraber olmak isterse, onun yanından sarayından ayrılmasın. Kim de benimle beraber olmak isterse, Kârun'dan uzaklaşsın"* dedi. İki kişi dışında bütün insanlar **Kârun**'dan uzaklaştılar.

Sonra **Hz. Musa** (a.s) *"Ey yer, onları yakala"* dedi. Bunun üzerine toprak onları diz kapaklarına kadar çekti. Sonra yine, *"Onları yakala!"* deyince, yer onları bellerine kadar içine çekti. Üçüncü kere olan tut deyince, yer onları boyunlarına kadar içine çekti. Derken **Kârun** ve arkadaşları, "Allah ve akrabalık aşkına" diyerek, **Hz. Musa** (a.s)'ya yalvardılar. Fakat **Musa** (a.s), son derece öfkeli olduğu için, bunlara iltifat etmedi ve yeryüzüne yine, "yakala" deyince toprak onları tamamen yutup, üzerlerini kapattı. Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'ya, *"Ey Musa seni böylesine katı yapan neydi? Onlar senden defalarca medet umdular, yardım istediler, ama sen onlara acımadın. Halbuki onlar bana, bir defa bile dua etse, medet umsalardı, izzetim hakkı için, beni, yakın ve dualarına icabet edici bulurlardı"* buyurdu. Ertesi gün İsrailoğulları birbirlerine şunu fısıldamaya başladılar: "**Musa** (a.s), Kârun'un hazineleri ve yurduna tek başına konmak için, **Kârun**'a beddua etmiş, Allah'a

yalvarmış. Böylece de Allah onu, yeri, yurdu ve mallarıyla yere batırmış." **Kârun** her gün, yüz boy yere batmaya devam etmiş."

Kâdî şöyle der: O, yere batırılma azâbıyla helâk olunca, onun yeryüzünün dışından, yedinci kat yere kadar inip-inmemesi fark etmez. Çünkü bunun, zecirde (diğer insanlara ibret verip, onları caydırıcı olmasında) mübalağa üslubuyla böyle ifade edilmiş olması imkânsız değildir. Bunu rivâyet edenlerin, "Allahu Teâlâ, *"Eğer o benden yardım isteseydi, ben ona yardım ederdim"* şeklindeki sözlerine gelince, eğer bu söz doğru ise, ancak tevbe ile birlikte olan bir yardım çağrısına hamledilebilir. Fakat Allahu Teâlâ, bu yere batırma hükmünü veren zat olduğu halde, **Kârun**'un küfrünü sürdürmesiyle birlikte, Allah'ın böyle söylemiş olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü **Hz. Musa** (a.s), bu bedduayı, ancak Allah'ın emriyle yapmıştır. Bu hikayeyi nakledenlerin, **"Kârun,** her gün yere batmaya devam etmektedir" şeklindeki iddiaları da akıldan uzak bir şeydir. Çünkü bu işin, mutlaka bir yerde noktalanması gerekir. "Her gün yüz boy yere batması" iddiası da böyledir. Bana göre bu gibi hikayelerin faydası azdır. Çünkü bunlar âhad rivâyetlerdendir. Dolayısıyla kesinlik ifade etmezler. Hem sonra bu mesele, amelî bir mesele değildir ki bu hususta zann-ı gâlip yeterli olsun. Sonra bu haberler, genelde birbiriyle çelişir-çatışırlar. Dolayısıyla evlâ olan, böylesi şeyleri alıp, kabul etmemek, Kur'ân'ın nassının delâlet ettiği kadarıyla yetinmek ve diğer tafsilatı, gaybı bilen Allah'a havale etmektir.

Âyetteki, وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ *"Artık, Allah'a karşı kendisine yardım edecek hiç kimse yoktur"* ifadesi, "**Musa** (a.s)'dan intikam alanlardan veya Allah'ın azabına karşı korunma gücüne sahip olanlardan değildi" demektir. Nitekim Arapçada, birine destek verip de hasmına karşı onu güçlendirmeyi ifade için "نَصَرَ" (falana yardım etti); "فَانْصُرْ" (o da galip geldi) denilir.

Kâfirler Felah Bulmazlar

وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ ۚ لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا ۚ وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾ تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا ۚ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾

"Dün onun mevkiini temenni edenler, sabahleyin şöyle diyorlardı: "Vay, demek ki Allah, kullarından kimi dilerse, onun rızkını genişletiyor, yahut daraltıyor. Allah bize lütfetmeseydi, bizi de muhakkak yerin dibine geçirirdi. Demek hakikat şudur ki, kâfirler felah bulmaz." İşte âhiret yurdu! Biz onu, yeryüzünde ne tegallüb, ne fesat arzusuna düşmeyeceklere veririz, iyi âkıbet müttakilerindir"
(Kasas, 82-83).

Bil ki **Kârun**'un varlığını görüp imrenen o kimseler, onun başına yere batırılma hadisesinin gelişini de görünce, bu onlar için, dünya sevgisinden ve **Hz. Musa** (a.s)'ya muhalefetten caydırıcı bir şey; Allah'ın kaza ve kaderine, taksimatına (rızkına) razı olmaya, Allah'ın peygamberlerine iyice itaat etmeye sevk eden bir şey olmuştur.

"Vey Keenne" Tabiri

Âyetteki, وَيْكَأَنَّ اللهَ *"Vay, demek ki..."* deyimine gelince, bil ki "**vey**", "**keenne**"den ayrı bir kelime olup, hatayı görmek ve pişmanlığı ifade için kullanılan bir kelimedir. Binâenaleyh onlar, *"Ne olurdu, Kârun'a verilen servet gibi, bizim de malımız olsaydı"* (Kasas, 79) deyip, sonra onun yere batırıldığını görünce, hatalarını anlayıp önce *"vay"*, dediler; sonra da *"Demek ki Allah, kullarından kimi dilerse, ona ikram olsun diye değil, ilahî irade, meşîet ve hikmetine göre, onun rızkını genişletiyor, dilediğinin de, onu hor ve hakir kılmak için değil, aksine onu denemek, imtihan etmek için, hikmeti ve kazası gereği, rızkını darlaştırmıştır"* dediler.

Sibeveyh şöyle der: "**Halil**'e, bunun nasıl bir kelime olduğunu sorunca, şu cevabı verdi; "**Vey**", "كَأَنَّ"den ayrı, müstakil bir kelimedir. Onlar hatalarını anladıklarında, önceki sözlerine pişman olarak "vey" (vay!, tüh!) dediler." **Ferrâ** da şu iki açıklamayı yapmıştır:

1) "**Veyleke**", "Sana yazıklar olsun" demektir. Buna göre, lâm hazfedilmiştir. Çünkü bu kelime çok kullanıldığı için, lâm hazfedilmiştir ve meftuh "أَنَّ" mukadder bir fiil ile mansub kılınmıştır. Buna göre sanki, وَيْلَكَ اِعْلَمْ أَنَّ اللهَ *"Yazıklar olsun sana. Bil ki Allah..."* denilmek istenmiştir. Bu, aynı zamanda **Kutrub**'un **Yunus**'tan naklettiği bir görüştür.

2) "**Vey**" , "كَأَنَّ"den ayrı bir kelime olup, "hayret" ifade eder. Nitekim birisi birisine, "Vay, (şaşılacak şey), önündekini görmüyor musun?" der. Buna göre Cenâb-ı Hak, "**vey**" *(şaşılacak şey)"* deyip, sonra yeni bir cümle

ile, *"Demek ki Allah..."* buyurmuştur. Binâenaleyh Allahu Teâlâ bu kelimeyi, insanları hayrete davet için kullanmıştır. **Vahidî** şöyle der: "Bu, doğru bir izahtır. Fakat Araplar bu kelimeyi ayrı olarak yazmazlar. Eğer kelime, bu görüştekilerin söylediği gibi olsaydı, Araplar bunu ayrı olarak da yazar (kullanırlardı)." Birinci görüştekiler buna, "Mushaf'ın hattı diğer kelimelerin imlasına kıyas edilmez" diye cevap verirler.

Daha sonra o İsrailoğulları, *"Allah bize lütfetmeseydi, bizi de muhakkak batırırdı"* demişlerdir ki bu da, bir önceki cümleyi te'kid eden bir ifadedir.

Âyetteki, *"İşte ahiret yurdu..."* ifadesi, onun yüceliğini ve üstünlüğünü anlatmak için söylenmiştir, yani, "Bahsini duyduğun, sıfatları sana haber verilen şey işte odur" demektir. Bu vaad, sadece kibirlenmeyi ve fesadı bırakma şartına bağlanmamış, aynı zamanda onların bunu düşünmelerinin ve kalplerinin ona meyletmesinin terki şartına bağlanmıştır. Nitekim **Hz. Ali** (r.a) şöyle demiştir: "Eğer bir kimseyi, nalininin (çarığının, ayakkabısının) kayışının, arkadaşının nalininin kayışından daha güzel oluşu, ucbe (kendini beğenmeye) sevk ederse, o da bu âyetin muhtevasına dahildir." **Keşşâf sahibi** şöyle der: Hak Teâlâ'nın *"Gerçekten Firavun o yerde tegallübe kalktı"* (Kasas, 4) âyetinden ötürü, tagallübü (büyüklük taslamayı) **Firavun**'a; *"Yeryüzünde fesat arzusuna düşme..."* ifadesinden dolayı, "fesad"ı **Karun**'a verip, "Kim **Firavun** ve **Kârun** gibi olmazsa, işte ahiret yurdu onundur" diyen ve fakat cennet için de takvayı şart koşan "İyi akıbet müttakilerindir" cümlesini düşünmeyen kimse, boşuna heveslenmektedir. Halbuki yapılması matlub olan **Hz. Ali** (r.a)'nin yaptığı gibi, bu âyetten takva dersini almaktır.

Vahiydeki Rahmet

مَنْ جَآءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا ۚ وَمَنْ جَآءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ اِنَّ الَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لَرَآدُّكَ اِلٰى مَعَادٍ ۗ قُلْ رَبِّىٓ اَعْلَمُ مَنْ جَآءَ بِالْهُدٰى وَمَنْ هُوَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨٥﴾ وَمَا كُنْتَ تَرْجُوٓا اَنْ يُلْقٰٓى اِلَيْكَ الْكِتَابُ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ بَعْدَ اِذْ اُنْزِلَتْ اِلَيْكَ وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ

مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾

"Kim iyi hal ile gelirse, onun için bundan daha hayırlısı vardır. Kim de kötü hal ile gelirse, o kötülükleri işleyenler, yapmış olduklarından başkasıyla cezalandırılmazlar. Her halde o Kur'ân'ı sana farz kılan, seni dönülüp varılacak yere döndürecektir. De ki: "Hidâyetle gelen kim, o apaçık bir sapıklık içinde olan kim, Rabbin çok iyi bilendir." Sen, kitabın sana vahyolunacağını ummuyordun. Ancak bu, Rabbinden bir rahmettir. O halde kâfirlere arka çıkma sakın. Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra sakın, müşrikler seni onlardan saptırmasınlar. Sen, Allah'a davet et ve sakın müşriklerden olma. Allah ile birlikte bir başka tanrıya daha tapma. Ondan başka hiçbir tanrı yok. O'nun vechinden başka her şey helak olmuştur. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz" (Kasas, 84-88).

İyiliğin Mükâfatı Kat Kat

Bil ki Cenâb-ı Hak, âhiret yurdunun, yeryüzünde tahakküm ve bozgunluk peşinde olanlar için değil, muttakiler için olduğunu beyan edince, bundan sonraki âyetlerde muttakilere olacak mükâfatları anlatarak, *"Kim iyi hal ile gelirse, onun için bundan daha hayırlısı vardır"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Mânâ, "Kim bir iyilik işlerse, o iyiliğinden ötürü onun için bir hayır doğar" şeklindedir.

2) Bu, "Onun için, yaptığı iyilikten daha üstünü meydana gelir" yani "Onlara mükâfatları fazlasıyla verilir" demektir. Bunun izahı, Neml Sûresi'nin sonlarında geçti.

Âyetteki, *"Kim de kötü hal ile gelirse, o kötülükleri işleyenler, yapmış olduklarından başkasıyla cezalandırılmazlar"* ifadesinin zahiri, onlara, müstahak olduklarından daha fazlasının verilmeyeceğini anlatır. Bu, seyyieler hakkında sahih olunca, haseneler hakkında, âyetteki, *"onun için ondan daha hayırlısı vardır"* ifadesiyle kastedilenin, az önce de bahsettiğimiz gibi, fazla mükâfat vermek manası olduğu ortaya çıkar.

Keşşâf sahibi şöyle der: "Âyetin takdiri, "Kim bir kötülük yaparsa, onlar, yaptıklarıyla mukabele görürler" şeklindedir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, "**seyyie**" lafzını, bu âyette iki kez zikretmiştir. Çünkü, kötü amelin onlara tekrar tekrar isnat edilmesinde, onların hallerini iyice kötülemek ve dinleyenlerin kalbinde, "**seyyie**"nin adi kötü bir şey olduğunu iyice vurgulamak vardır. Allah'ın "**seyyie**"ye karşı, ancak misliyle; "hasene"ye de on katıyla mukabelede bulunması, O'nun büyük fazlındandır."

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak, (İsrâ Sûresi'nde) اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ وَاِنْ اَسَاْتُمْ فَلَهَا *"Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Eğer kötülük ederseniz, kendinize kötülük etmiş olursunuz"* (İsrâ, 7) buyurarak, "ihsan"ı iki defa tekrarlamış; kötülük yapmayı da bir kere zikretmekle yetinmiştir. Bu âyette ise, "**seyyie**"yi iki defa zikretmiş, "**hasene**"yi bir defa zikretmekle yetinmiştir. Bunun sebebi ne olabilir?

Cevap: Çünkü burası, âhiret yurduna teşvik makamıdır. Binâenaleyh, günahlardan men etme hususunda, müessir ve belîğ ifade kullanmak, burada son derece uygundur. Zira, günahlardan alabildiğine caydırmak, o nispette, ahirete davet etmek demektir. Ama İsrâ Sûresi'ndeki âyette ise, Cenâb-ı Hak, onların hallerini açıklamıştır. Binâenaleyh, onların güzel yanlarını iyice anlatmak, oraya uygun düşer.

Küfre Ebedî Cezanın İzahı

İkinci soru: Küfür kelimesini telaffuz eden, o anda öldüğünde, ebedî ve devamlı bir şekilde azap göreceği halde, daha nasıl Cenâb-ı Hak, "Kötülük, seyyie, ancak misliyle mukabele görecektir" buyurmuştur?

Cevap: Çünkü o, devamlı yaşaması halinde, bunu söyleme azmi içinde olacağı için, ona, azmine ve niyetine göre muamele edilmiştir.

Cübbâî, "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, suçsuz olarak, (kâfirlerin) çocuklarına da devamlı biçimde azap edeceğini caiz görenlerin bu görüşlerinin bâtıl olduğuna delalet eder" demiştir. Biz deriz ki: Allah böyle yapmaz, zaten âyette, buna delalet edecek herhangi bir şey de yoktur.

Mekke'nin Fethinin Müjdelenmesi

Cenâb-ı Hak (c.c), Resûlü Muhammed (s.a.s)'e kıyamet meselesini iyice açıklayınca, ona, kendisiyle alâkalı olan şeyi de beyan ederek, اِنَّ الَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لَرَادُّكَ اِلٰى مَعَادٍ *"Herhalde o Kur'ân'ı sana farz kılan, seni dönülüp varılacak yere döndürecektir"* buyurmuştur. **Ebu Ali** şöyle der: "Bu âyetin manası, "Sana, o Kur'ân'ın hükümlerini, farzlarını farz kılan zât, ölümünden

sonra da seni, "meâd"e döndürecektir" şeklindedir. "Meâd" lafzının belirsiz getirilmesi, onu (gönüllerde ve gözlerde) büyütmek içindir. Cenâb-ı Hak sanki, "Ne meâd ki, ne meâd'" demek istemiştir. Yani, "Senin dışındaki hiçbir beşer için, böyle bir meâd söz konusu değildir" demektir.

"**Meâd**" kelimesiyle, Mekke'nin kastedildiği de ileri sürülmüştür ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Mekke'ye döndürülmesinden kastedilen, Mekke'nin fethedilme günüdür. Bu kelimenin, bu manada olmak üzere, belirsiz getirilmesini de şu şekilde izah edebiliriz: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Mekke'ye hükümran olacağı, oradaki kâfirleri ezip geçeceği, İslâm'ın izzetini ortaya koyup kâfirler gürûhunu zelil kılacağı için, o günde, Hz. Peygamber (s.a.s) için şanı çok büyük olan bir meâd (dönüş) vardır. Bu sûre, Mekkî'dir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, o Mekke'de eziyet görüp ve Mekkeliler tarafından ezildiği bir sırada, onun oradan hicret etmesini emretmiş ve onu oraya, açıktan, hem de galip bir şekilde döndüreceğini va'detmiştir.

Mukatil şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s), mağaradan çıkıp peşine düşülme endişesinden dolayı, esas yolun dışında yürüyüp gidiyordu. Kendisini (bu ilâhi vaad sayesinde) emniyette hissedince, tekrar ana yola döndü ve Mekke ile Medine arasındaki Cuhfe'ye indi. Mekke'ye giden yolu tanıdı ve Mekke'ye arzu duydu. Kendisinin ve babasının doğduğu yerleri hatırladı. Bunun üzerine **Cebrail** (a.s) gelerek, *"Sen, beldene ve doğum yerine arzu duyuyorsun, değil mi?"* deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Evet"* dedi. Bunun üzerine **Cebrail** (a.s), *"Allahu Teâlâ, "Her halde o Kur'ân'ı sana farz kılan, seni dönülüp varılacak yere, döndürecektir" buyuruyor..."* dedi. Yani, "Mekke'ye, hem de onlara galip olarak..."

Bu izah, doğruya daha yakındır, çünkü "meâd" sözünden anlaşılan, ilk önce onun orada bulunması, sonra oradan ayrılması, daha sona da yine oraya dönmesi anlamınadır. Böyle olmak ise, ancak Mekke'ye uygun düşer. Her ne kadar diğer izahlar da ihtimal dahilinde ise de, ancak ne var ki, doğruya en yakın olanı budur. Muhakkik âlimler, "Bu, onun nübüvvetine delalet eden şeylerden birisidir. Çünkü bu ifade, gaybdan haber vermiştir. Bu haber de, bildirdiği gibi tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh bu, bir mu'cize olur" demişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ *"De ki: "Hidâyetle gelen kim, o apaçık bir sapıklık içinde olan kim, Rabbin çok iyi bilendir"* buyurmuştur. Bu ifadenin, daha önceki kısımla münasebetini

de şu şekilde izah edebiliriz: Allahu Teâlâ Resûlü'ne, onu "meâd"e döndürmeyi va'dedince, "Müşriklere şöyle de, dedi: "Kendisini meâd'de hak edeceği mükâfatı ve Mekke'ye döndürülmekle elde edeceği şerefi kastederek, "Benim Rabbim, hidâyeti getiren ile; onları ve meâd'lerinde hak edecekleri cezayı kastederek, *"apaçık bir sapıklık içinde olanı en iyi bilendir"* buyurmaktadır.

Vahiy Beklenmeden Gelmiştir

Daha sonra Cenâb-ı Hak Resûlü'ne وَمَا كُنْتَ تَرْجُوا اَنْ يُلْقٰى اِلَيْكَ الْكِتَابُ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ *"Sen, kitabın sana vahyolunacağını ummuyordun. Ancak bu, Rabbinden bir rahmettir"* buyurmuştur. Bu ifadede geçen **"illa"** kelimesiyle ilgili iki izah yapılmıştır:

a) Bu, istisnâ için olan "illâ"dır.

Öte yandan **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bu, manaya hamledilmiş bir ifadedir. Buna göre sanki, "Bu kitap sana, Rabbinden bir rahmet olsun diye verildi" denilmek istenmiştir. Bunu zahirî manasına almak da mümkündür. Buna göre mana, "Sen, ancak Allah'ın, rahmetiyle sana merhamet etmesini ve bu şekilde sana in'amda bulunmasını bekliyordun. Yani, sen ancak böylesi bir ümit içindeydin" şeklinde olur."

b) Buradaki, "اِلَّا" istidrâk için olan "lâkin" anlamındadır. Yani, "Lâkin, Rabbinden bir rahmet olarak o kitap sana verildi" demek olup, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Nida ettiğimiz vakit de sen, o dağın yanında değildin. Fakat sen, Rabbinden, sana tahsis etmiş olduğu bir rahmet olarak (gönderildin)"* (Kasas, 46) âyetidir.

Resûl'ün Mükellefiyeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e şunları teklif etmiştir:

Kâfirlere Taraf Olmama

1) Onu, kâfirlere destekçi olmamakla mükellef tutarak فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ *"O halde sakın kâfirlere arka çıkma"* buyurmuştur.

Müşriklere İltifat Etme

2) O, وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ بَعْدَ اِذْ اُنْزِلَتْ اِلَيْكَ *"Allah'ın âyetleri sana vahyedildikten sonra, sakın müşrikler seni onlardan saptırmasınlar"* buyurmuştur.

Dahhâk şöyle der: "Bu, o müşrikler, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i yolundan ve davasından men etmek için, atalarının dinine davet edip, mallarının bir bölümünü ona vermek istediklerinde nazil olmuştur ki, bu "Onlara iltifat

etme, onların sözlerine meyletme; aksi halde onlar seni, Allah'ın âyetlerine ittibâ etmekten alıkorlar" demektir."

Tebliğe Devam

3) وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ *"Sen, Allah'a davet et..."* buyurmuştur. Yani "Rabbinin dinine" demek olup, Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle, kâfirleri ve müşrikleri, kendi dinine davet etme hususunda sıkı davranmasını kastetmiştir. İşte bundan dolayı da, *"Ve sakın müşriklerden olma"* buyurmuştur.

4) Cenâb-ı Hak, وَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ *"Allah ile birlikte bir başka tanrıya daha tapma"* buyurmuştur. Bu, her ne kadar, herkes için vâcip ise de, ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, ta'zim için, özellikle Hz. Muhammed (s.a.s)'e bu şekilde hitap etmiştir. İmdi eğer, "Peygamber'in böyle bir şeyi yapmayacağı kesinlikle biliniyorken, "Bu yasaklamanın faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Belki de, zâhiren hitap, Hz. Muhammed (s.a.s)'edir. Ancak ne var ki, bununla başkası kastedilmiştir. Mananın, "Allah'tan başkasına güvenme. İşlerin hususunda, O'ndan başkasını vekil edinme. Çünkü Allah'tan başkasına güvenenin, sanki, tevhit hususundaki yolu kemâle ermemiş demektir" şeklinde olması da mümkündür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisinden başka ilahın olmadığını, yani fayda ve zarar verenin; (her şeyi) verenin ya da vermeyenin ancak kendisi olduğunu beyan buyurmuştur ki, bu tıpkı, *"O, doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur"* (Müzzemmil, 9) âyeti gibidir. Binâenaleyh, O'ndan başkasının ilâh edinilmesi caiz olmaz.

Allah'tan Başka Her Şey Helâktedir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كُلُّ شَىْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ *"O'nun vechinden başka her şey helâk olucudur"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her şey helâk olucudur"* ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler, buradaki "helâk" kelimesini, "yok olma" diye tefsir etmişlerdir. Buna göre mana, "Allahu Teâlâ, kendisi dışında her şeyi yok eder" şeklinde olur. Bazı kimseler de bu ifadeyi, ya öldürmek; yahut, her ne kadar parçaları devam etse bile, cüzlere ayırmak suretiyle, o şeyi yararlanılabilir halden çıkarma manasıyla açıklamışlardır. Çünkü Arapçada, هَلَكَ الثَّوْبُ وَهَلَكَ الْمَتَاعُ "Elbise ve eşya, yok oldu, helâk oldu" denilir. Onlar bununla, bu şeylerin cüzlerinin yok olmasını kastetmezler. Tam aksine, onun istifade edilir halden çıkışını kastederler.

Bazıları da şöyle demişlerdir: Onun helâk olması, o şeyin, zâtı gereği helâk olmayı kabul etmesi demektir. Çünkü, O'nun dışında kalan her şey, zâtı gereği mümkinu'l-vücud'dur. Mümkinu'l-vücud olan her şeyin ise yok olması kabildir. Binâenaleyh, bu demektir ki o helâk olmayı kabul eder. İşte bu izaha göre, bu işe, "helâk olmak" adı verilmiştir.

Kelamcıların İstidlâli

Bil ki kelamcılar, Allah'ın dışında kalan her şeyin, yok olmayı ve helâki kabul ettiğine dair deliller getirmek istediklerinde şöyle demişlerdir: Âlemin muhdes olduğu sabittir. Muhdes olan her şeyin hakikati ise, yokluğu ve varlığı kabul eder. Böyle olan her şeyin, her zaman o hal üzerine kalması gerekir. Çünkü mümkin oluş, mahiyetin ayrılmaz vasıflarındandır. Mahiyetin ayrılmaz vasfı ise, kesinlikle o mahiyetten ayrılmaz. Ancak ne var ki biz, bu delili incelediğimizde, bu maksadı tastamam biçimde ortaya koymadığını görmekteyiz. Zira kelâmcılar, maddelerin ve vasıfların, ârazların hâdis olduğuna dair delil getirmişlerdir. Binâenaleyh, şâyet onlar, Allah'ın dışında kalanların bir mekân işgal ettiklerine, veyahut da, mekân işgal edenle kâim olduklarına dair delil getirebilselerdi, o zaman maksatları tamamlanmış olurdu. Ancak ne var ki karşı taraf, mekânda olmayan ve mekânda olanla kaim olmayan birtakım varlıklar ispat etmektedirler. Binâenaleyh, mekânda olanın ve mekânda bulunanla kâim olanın muhdes olduğunu beyan eden delil, bu üçüncü kısmın olmadığına dair delil bulunmadığı sürece, Allah'ın dışında kalan her şeyin hâdis olduğunu ortaya koyamaz. Kelâmcıların, bu üçüncü kısmı nefyetme hususunda şu iki yolları bulunur:1) Onların, "Delili bulunmayanın kabul edilmemesi, nefyedilmesi gerekir" şeklindeki sözleridir. Bu, kelâm kitaplarımızda, tutukluğunu beyan ettiğimiz zayıf bir yoldur.

2) Onların, "Şâyet böyle bir varlık mevcut olsaydı, mekânın, zamanın ve mümkin oluşun nefyedilmesi hususlarında, Allah'a ortak bir varlık olmuş olurdu. Şâyet böyle olsaydı, o zaman bu varlık, Allah'ın misli olmuş olurdu" şeklindeki sözleridir. Bu da tutarsızdır. Çünkü şöyle denilebilir: (Bu vasıftaki) bu iki varlık, her ne kadar bu olumsuz vasıflardan müşterek iseler de, ancak ne var ki, bu iki varlıktan her biri, mahiyet ve hakikat açısından diğerinden ayrılır. Durum böyle olunca da, onların aklî delillerinin, Allah'ın zâtından başka her şeyin helâk oluşunu eksiksiz biçimde ispat edemediği ortaya çıkmış olur.

İki Vacibe Yer Yoktur

Bu konuda itimada şayan olan izah, bizim şöyle dememizdir: Âlemin zâtı gereği, vâcibu'l-vücud olan bir yaratıcısının bulunduğu sabittir. Binâenaleyh, zâtı gereği vâcip olan bir diğer varlığın bulunması imkânsız olur. Aksi halde bu iki varlık, vâcip oluş hususunda müşterek olur; her biri de diğerinden, kendi hususiyetiyle ayrılmış olur. Sayesinde müşterekliğin sağlandığı şey ise, yine sayesinde farklılığın meydana geldiği şeyden farklıdır. Böylece bu demektir ki, bu iki varlıktan her biri, sayesinde müşterekliğin sağlandığı şey ile, sayesinde farklılığın meydana geldiği şeyden mürekkeptir, yani ondan meydana gelmişlerdir. Halbuki, her mürekkep, kendisini meydana getiren cüzlerine muhtaç olan mümkin bir varlıktır. Sonra her iki cüz, eğer vacibü'l-vücud iseler, vücubda müşterek olurlar, başka bir şey nazar-ı dikkate alındığında da, birbirlerinden ayrılırlar. Binâenaleyh, bu durumda da, bu iki cüzden her birinin de, terekküb etmiş olması gerekir. O zaman da teselsül gerekir. Halbuki teselsül, imkânsızdır. Yok eğer, bu iki cüzden ikisi de vacibu'l-vücud olmazlarsa, bu iki cüz'e muhtaç ve onlardan meydana gelmiş olan "mürekkeb", vacibü'l-vücud olmamaya daha uygundur. Böylece, vacibü'l-vücud'un tek bir tane olduğu; dışında kalan her şeyin ise, mümkinü'l-vücud varlık olduğu sabit olmuş olur. Halbuki, her mümkin için, bir müreccih gerekir. Onun o müreccihe muhtaç olması ise, ya yokluğu ya da varlığı halindedir. Eğer birincisi olursa, onun muhdes olduğu sabit olur. Eğer ikincisi olursa, var olanın, bir müessise muhtaç oluşu, ya meydana geliş sırasında, yahut da varlığını sürdürdüğü esnada olur. İkincisi batıldır, çünkü bu, var olmuş bir şeyin yeniden var edilmesini gerektirir ki, bu imkânsızdır. Böylece, başkasına muhtaç oluşun, var oluş sırasında ortaya çıktığı sabit olmuş olur ve yine, Allah'ın dışında kalan her şeyin, ister mekânda yer tutsun, ister mekânda yer tutanla kaim olsun, isterse yer tutmasın, isterse yer tutanla kaim olmasın, muhdes olduğu sabit olmuş olur. Binâenaleyh, eğer bu delalet, Allah'ın sıfatlarıyla bir tenakuz teşkil edecek olursa, bil ki, burada çok güçlü bir fark bulunur. O'nun dışında kalan her şeyin hâdis olduğu ve muhdes olan her şeyin de yok olmayı kabul edeceği sabit olunca, bu çok net aklî delil ile, yokluğu ve helaki kabul ediyor manasında olmak üzere, Allah'ın zatının dışındaki her şeyin helak olacağı sabit olmuş olur.

Her Şey Zaten Helâktır

Sonra, bu âyeti bu şekilde tefsir edenler, bunun evlâ olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: Çünkü, Cenâb-ı Hak, kendisi dışında kalan her şeyin, o esnâda helâk olacağına hükmetmiştir. Binâenaleyh, bizim yapmış olduğumuz açıklamaya göre her şey o esnada helâk olmaktadır. Sizin yapmış olduğunuz açıklamaya göreyse, o esnada değil, ilerde helak olacaktır. Binâenaleyh, bizim görüşümüz daha evla olur. Hem, mümkin varlık, mümkin olarak var olduğunda, zatı gereği, ne yokluğa ne de varlığa müstahaktır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak için söz konusu olan, varlığa müstahak oluş ise, zatı gereği olan bir müstahak oluştur. Var oluş, (eşyaya ise) dıştan gelmektedir. O halde, onun var oluşu, kendisi için ödünç alınmış bir elbise gibidir. Çünkü eşya, böyle olması açısından, tıpkı, zengin bir adamdan ödünç elbise almış olan fakir bir kimse gibidir. Zira, fakir kimse, ödünç alınan bu elbise sebebiyle, fakirlikten çıkmaz. Aynen bunun gibi, mümkin varlıklar da, bizzat kendileri olmaları açısından, varlıktan ârîdirler. Onların var olmaları, tıpkı ödünç alınarak elde edilen bir elbiseye benzer. Böylece eşyâ, eşyâ olması açısından, her zaman yok olmaya mahkûmdur.

İleride Helâk Olacaktır Anlayışı

Bunu, "ilerde yok olacaktır" manasına hamledenlere gelince onlar bu hususta şöyle diyerek istidlalde bulunmuşlardır:

Arapçada "helâk"in iki manası vardır:

1) O şeyin, yararlanılabilir olmaktan çıkması.

2) Sona erip yok olması... Lafzı birinci manaya almak caiz değildir. Çünkü, eşyanın, istifade edilir durumdan çıkması manasında helâk olması, imkânsızdır. Çünkü, eşyâdan, cüzleri birbirinden ayrılsa bile, yararlanılması mümkündür. Çünkü, elde edilmek istenen menfaat, o eşyanın, kendisiyle kadîm bir yaratıcının varlığına istidlâl edilebilir halde olmasıdır. Böyle bir istifâde ise, o eşya ister dağınık, ister toplu halde olsun; ister varlığını sürdürsün, isterse yok olsun, daima söz konusudur. Helâk olmayı bu manaya almak imkânsız olunca, onu yok olma, varlığının sona ermesi manasına almak gerekir. Helâki, parçalanma ve dağılma manasına alanlar, buna şu şekilde cevap verirler: Eşyânın helâk olması, onun, kendisinden dolayı talep edilen bir menfaatten hâlî kalması demektir. Meselâ; insan öldüğünde, "helâk oldu" denilir. Çünkü, ondan matlup olan özellik, onun hayatiyetidir ve aklıdır. Elbise paramparça olduğunda, "helâk oldu" denilir. Çünkü elbiseden maksat, onun, giyilmeye elverişli olması demektir. Binâenaleyh, âlemin parçaları birbirinden ayrıldığında gökler, yıldızlar,

dağlar ve denizler, kendisi sebebiyle, kendilerinden özel bir şekilde yararlanılan vasıflarından uzak olmuş olurlar. Binâenaleyh, hiç şüphesiz, "helâk olan" vasfının bunlar hakkında kullanılması doğru olmuş olur.

Helâk "Başkalaşım" Manasına

Bunlarla, bir yaratıcının varlığına istidlâl edilebilmesine gelince, böyle bir menfaat, güneşe, güneş olduğu için; aya da, ay olduğu için tahsis edilmiş bir menfaat değildir. Binâenaleyh, bunların (bu şekilde) devam etmesinden onlara, helâk olma vasfının verilmemesi neticesi çıkmaz. Bu görüşte olanlar, âlemin parçalarının devamına dair, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün ki, yer başka bir yere; gökler de (başka göklere) tebdil olunacaktır"* (İbrahim, 48) âyetiyle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Bu, eşyânın cüzlerinin devam edeceği hususunda açık bir ifadedir. Fakat ne var ki, o cüzler, başka bir şekle bürünecektir. Burada söylenilecek şey, bundan ibarettir.

***İKİNCİ MESELE:* Allah Hakkında "Şey" Denebilir**

Ehl-i tevhîd, bu âyetle, Allahu Teâlâ'ya, "şey" denilebileceği hususunda istidlâl ederek, şöyle demişlerdir: "Zira Allahu Teâlâ (kendisini), âyetteki *"Her şey"* ifadesinden istisnâ etmiştir. İstisnâ, yapılmaması halinde, o şeyin muhtevasına girebileceklerin ve girmesi gerekli olanların, hüküm dışı bırakılması için yapılır. Binâenaleyh, Allah'ın da "şey" olması gerekir. Bunu, bizim, En'âm Sûresi'nde zikrettiğimiz husus da te'kîd etmektedir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın قُلْ اَىُّ شَىْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللّٰهُ *"De ki: Şahit olmak bakımından hangi şey daha büyük? De ki: Allah"* (En'âm, 19) ifadesidir. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın şey olmadığına dair, O'nun لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَىْءٌ *"O'nun benzeri gibisi yoktur"* (Şûra, 11) âyetiyle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Bu ifadenin başındaki kâf, "misl" anlamındadır. Buna göre âyetin takdiri, لَيْسَ مِثْلَ مِثْلِهِ شَىْءٌ "Hiçbir şey, O'nun mislinin misli değildir" şeklinde olur. Allah'ın mislinin misli ise, yine Allah'tır. Binâenaleyh, Allah'a şey denilmemesi, O'nun şey olmaması gerekir. Buna şu şekilde cevap verilir: Buradaki kâf, zâidedir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Allah Cisim Olmaktan Münezzehtir**

Mücessime, Allahu Teâlâ'nın cisim olduğu hususunda, bu âyetle şu şekilde istidlâl etmiştir:

1) Bu âyet, Allah'ın yüzü bulunduğu hususunda, sarih bir ifadedir. Bu ise, Allah'ın cisim olmasını gerektirir.

2) Cenâb-ı Hak, *"Siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz..."* buyurmuştur. "اِلٰى" (ilâ), mesafenin sonunu ifade eder. Mesafe ise, ancak maddeler hakkında düşünülebilir.

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu söz şâyet doğru olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, diğer bütün uzuvlarının kabul edilmemesi ve yüzünden başka hiçbir uzvunun bulunmaması gerekirdi. **Râfizîler**'den bazı **Müşebbihe** de bu iddiayı iltizâm etmiştir. Ki bu, **İbn Sem'ân**'ın bir iddiası olup, bunu, hiçbir akıllı söylemez.

Sonra bazı âlimler, şöyle demişlerdir: "Âyetteki vech sözüyle, Cenâb-ı Hakk'ın varlığı ve hakikati kastedilmiştir. Nitekim Arapçada, "Onun hakikati" manasında وَجْهُ هٰذَا الْاَمْرِ كَذَا "Bu işin vechi, budur" denilir. Bazıları da, buradaki "vech" kelimesinin zaid olduğunu, mananın, "O hariç, her şey helak olucudur" şeklinde olduğunu; *"O'na döndürüleceksiniz"* ifadesinin manasının ise, "O'nun hüküm ve yargısının mahalline döndürüleceksiniz" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Şimdi Cennet Mevcut mu?**

Mu'tezile, cennet ve cehennemin mahlûk olmadıklarına bu âyetle istidlâl ederek şöyle demiştir: "Çünkü bu âyet, her şeyin son bulacağını ifade etmektedir. Binâenaleyh, şâyet cennet ve cehennem de mahlûk olmuş olsalardı, onlar da son bulurlardı. Halbuki bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın cenneti vasfederken, *"Her zaman yemişini verir durur"* (İbrahim, 25) âyetinde söylediği, bu ifadeyle çelişir.

Cevap: Sizin bu istidlâliniz, Cenâb-ı Hakk'ın, cenneti vasfederken buyurduğu, *"Müttakiler için hazırlanmıştır"* (Âl-i İmran, 133); cehennemi vasfederken de, *"Yakıtı, insanlar ve taşlar olup, kâfirler için hazırlanmıştır"* (Bakara, 24) ifadesiyle çelişir. Sonra, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Herşey helâk olucudur"* beyanı, tıpkı *"Ona her şeyden de verilmiştir"* (Neml, 23) âyetinde olduğu gibi ya genel manaya hamledilir; yahut *"Her zaman yemişini verir durur"* (İbrahim, 25) âyeti, "Cennet ile cehennemin yok olma zamanları, devam etme zamanlarına nispetle az olunca, hiç şüphesiz devam lafzı kullanılmıştır" manasına hamledilir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Mâdûm, Şey Değildir**

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her şey helâk olucudur"* ifadesi, zâtın, bilfiil zât olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, o şeyin, helâk olacağına hükmetmiştir. Böylece bu, o şeyin, şey olması bakımından helâki kabul ettiğine delâlet eder.

Binâenaleyh, mâdûmun, şey olmaması gerekir. Allah, en iyisini bilendir. Hamd, âlemlerin Rabbine mahsustur.

ANKEBÛT SÛRESİ

Bu Sûre Mekkî'dir. Medenî olduğu da söylenmiştir.
Yine, ilk on âyetin Mekke'de; geriye kalanların ise Medine'de nazil olduğu söylenmiştir.
Yahut aksi de ileri sürülerek, ilk on âyetin Medine'de, geriye kalanın ise Mekke'de nazil olduğu da belirtilmiştir.
Yetmiş veya altmış dokuz âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

İmanın Mükellefiyeti

الٓمٓ ﴿١﴾ اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُوٓا اَنْ يَقُولُوٓا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾

"Elif Lâm Mîm. İnsanlar, inandık demeleriyle bırakılıvereceklerini, kendilerinin imtihana çekilmeyeceklerini mi sandılar?" (Ankebût, 1-2).

Bu âyetin tefsiri ve tefsir ilmini alâkadar eden şeyler hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Önceki Kısımla Münasebet**

Bu sûrenin başının, daha önceki kısımla münasebeti hakkında olup, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Cenâb-ı Hak, bu sûreden önce, *"Her halde o Kur'ân'ı sana farz kılan, seni dönülüp varılacak yere döndürecektir."* (Kasas, 85) buyurup, bundan maksadın da, açıkça Cenâb-ı Hakk'ın, Peygamberi'ni Mekke'ye, kâfirlere üstünlük sağlamış ve zafer elde etmiş olarak; cezalandırmak maksadıyla, geri döndürmesi olup, bunda da, savaşın getirdiği sıkıntılara katlanma meselesi yatınca, bu iş, bazılarına zor geldi. İşte bunun üzerine de Allahu Teâlâ, *"İnsanlar, inandık demeleriyle bırakılıp da, cihatla emrolunmayacaklarını mı sandılar?"* buyurmuştur.

2) Allahu Teâlâ, önceki sûrenin sonlarında, "Rabbine davet et" buyurmuştu. O'na çağırma meselesinde de, süngüleşme, muharebe etme ve mukâtele işin içine girmektedir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashâbı, kâfirler sırf davet ile iman etmezlerse cihatla emrolunmuşlardı. Hal böyle olunca, bu iş, bazılarına zor geldi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"insanlar, inandık demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar?"* buyurdu.

3) Allahu Teâlâ, önceki sûrenin sonunda, "Allah'ın zâtı hariç, her şey helâk olucudur" buyurunca, bundan sonra haşri inkâr edenlerin görüşünü iptal edecek hususa yer vererek, *"Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz..."* (Kasas, 88) buyurmuştur. Yani, "Hiçbir şey

rücû olmaksızın helâk olucu değildir. Tam aksine, her helâk olanın, mutlaka Allah'a dönmesi söz konusudur" demektir. Bunun böyle olduğu ortaya çıkınca, bil ki, haşri inkâr edenler, "Mükellef tutmanın faydası yoktur. Çünkü teklifler o anda bir sıkıntı doğurur. Fakat bunların, ilerde bir faydası yoktur. Çünkü, helâk olup son bulduktan sonra, rücû diye, Allah'a dönüş diye bir şey yoktur. Binâenaleyh bu demektir ki, mükellef tutulmada bir fayda yoktur. Bu sebeple, Allahu Teâlâ, onların, kendisine döndürüleceklerini beyan buyurunca, bu işin, onların sandığı gibi olmadığını, tam aksine, şükredenleri mükâfatlandırmak, nankörlük edenleri de cezalandırmak için mükellef tutmanın makul olduğunu beyan ederek, "İnsanlar, kendisi sebebiyle Rablerine döndürülecekleri amelleri olmaksızın, mükellef tutulmadan bırakılacaklarını mı sanıyorlar?" buyurmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Hurûf-u Mukattaanın Hikmeti**

Bu, sûrenin hecâ harfleri ile başlamasının hikmeti hakkındadır. Biz sûrelerin bu harflerle başlaması hususunda önce genel bir açıklama yapıp şöyle diyoruz: Hakîm olan, gafletteki yahut kalbi bir şeyle meşgul olan kimseye hitap ettiğinde, sayesinde muhatap kendisine dönsün ve bütün kalbiyle kendisine yönelsin diye, söyleyeceği esas sözden önce, başka bir şey söyler ve sonra esas maksadına geçer. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre diyoruz ki: Esas söylenecek şeyden önce söylenen o söz, bazen manası anlaşılan bir söz olur: Mesela, birisinin, "Dinle", aklın bende olsun", "bana dikkat et" demesi gibi. Bazen de manası anlaşılan söz manasında olur. Mesela birisinin, "Ey Zeyd", "yâ Zeyd", اَلَا يَا زَيْدُ "Dikkat ey Zeyd" demesi gibi... Bazen de bu, manasız bir ses olur. Mesela, birisinin arkasından dönmesi için çalınan ıslık gibi... Bazen de o ses, ağızdan çıkmayan bir ses olur. Mesela, duyanların dönüp bakması için, insanın ellerini birbirine vurması (çırpması) gibi... Sonra gaflet edilecek husus ne kadar tam ve söylenmesi gereken söz de ne kadar ehemmiyetli olursa, esas sözden öyle söylenecek söz de o nispetle çok olur.

İşte bundan ötürü, yakın kimseye "hemze" ile nidâ edilip, mesela "أَزَيْدٌ" (Ee Zeyd); uzakta olana yâ ile nida edilip, "يَا زَيْدُ" (Ya Zeyd); gafil (dalgın) kimsenin de önce dikkati çekilip, sonra nida edilerek, اَلَا يَا زَيْدُ"Dikkat, ey Zeyd" denilir. Bunun böyle olduğu sâbit olduğuna göre, şimdi diyoruz ki: Her ne kadar Hz. Peygamber (s.a.s), hep kalbi uyanık ise de, o da bir işin kendini meşgul edebileceği bir insandır. Binâenaleyh hakîm olanın, bir

ikaz-uyarı niteliğindeki birtakım harfleri, esas maksadını söylemezden önce söylemesi güzel olur.

Ayrıca, o harfler, manası anlaşılmayacak biçimde oldukları zaman, uyarma-dikkat çekme işinde bu maksadı ifadede manalı olan harfleri getirmekten daha mükemmel olur. Çünkü harflerin önce telaffuz edilmesi, dinleyen kimseyi, o harflerden sonra gelecek sözü dinlemek gayesiyle, konuşana yöneltmek için olup, ilk söylenen söz düzgün ve manası anlaşılan bir söz olduğu zaman, dinleyen onu duyduğunda, maksadın hepsinin bundan ibaret olduğunu, artık başka bir sözün gelmeyeceğini zanneder ve o söze olan ilgisini sürdürmez. Fakat konuşandan, manası olmayan bir ses duyduğunda, o sese iltifat eder, duyduğu şeyin, esas söylenecek şey olmadığını kesin olarak düşündüğü için, ondan sonra başka bir şey duymadıkça, dikkatini ondan kesmez. Binâenaleyh vaz' (konuş-icad ediliş) bakımından manası olmayan harflerin, esas söylenecek sözden önce getirilmesinin üstün bir hikmeti olduğu anlaşılır.

Münferit Harflerle Başlayan Sûreler

İmdi, eğer birisi, "Bu harflerin sadece bazı sûrelerin başında olmasının hikmeti nedir?" derse, biz deriz ki: İnsanın aklı, bütün tafsilatı ile bu ince şeylerin hakikatini idrak etmekten acizdir. Her şeyi bilen ise Allah'tır. Ancak biz yine de, Allah'ın muvaffak kıldığı ölçüde bu konuyu ele alıp şöyle diyoruz: Başında hecâ harfleri bulunan her sûrenin evvelinde, ya "kitab", ya "tenzîl" veya "Kur'ân" lafzı getirilmiştir. Mesela: الٓمٓ ذٰلِكَ الْكِتَابُ؛ الٓمٓصٓ*كِتَابٌ اُنْزِلَ اِلَيْكَ؛ الٓمٓ*اللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ *نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ؛الٓمٓ*تَنْزِيلُ الْكِتَابِ؛ قٓ وَالْقُرْاٰنِ؛صٓ وَالْقُرْاٰنِ ذِي الذِّكْرِ؛ يٰسٓ*وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيمِ؛ حٰمٓ*تَنْزِيلاَلْكِتَابِ Âyetlerinde olduğu gibi. Ancak, üç sûre yani, "كٓهٰيٰعٓصٓ" (Meryem, 1); "الٓمٓ * اَحَسِبَ النَّاسُ" (Ankebût, 1-2) ve "الٓمٓ * غُلِبَتِ الرُّومُ" (Rum, 1-2) sûreleri müstesnâ. Kendisinde Kur'ân, kitab veya tenzil lafızlarının yer aldığı sûrelerin bu harflerle başlamasının hikmeti şudur: Kur'ân, büyüktür. O'nu inzâl etmek (indirmek) ağır bir iştir. O'nun kitabeti (yazılması) da, zor bir yüktür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz biz sana ağır bir söz bırakacağız (vahyedeceğiz)"* (Müzzemmil, 5) buyurmuştur. Başında "Kur'ân, kitab ve tenzil" sözünün geçtiği her sûrede, bunlardan önce, muhatabı O'nu dinlemeye sevk edecek bir uyarıcı söz getirilmiştir."

Her sûre Kur'ân'dır. O'nu dinlemek ise, ister içinde "Kur'ân"ın ismi bizzat geçsin, ister geçmesin; Kur'ân'ı dinlemektir. Binâenaleyh (sizin bu

izahınıza göre), her sûrenin başında böyle bir dikkat çekici lafzın olması gerekirdi. Ayrıca "tenzil", "kitab" gibi kelimelerin yer alıp da, başında böyle hecâ harfleri bulunmayan sûreler de vardır. Meselâ "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ" (Kehf, 1); "سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا" (Nûr, 1); "تَبَارَكَ الَّذِى نَزَّلَ الْفُرْقَانَ" (Furkan, 1); "اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةِ الْقَدْرِ" (Kâdir, 1) sûrelerinde olduğu gibi" denilmesin. Çünkü birinci hususa şöyle cevap veririz: Her sûrenin Kur'ân'dan olduğunda şüphe yoktur. Fakat içinde Kur'ân ve kitab lafızları geçen o sûreler, Kur'ân'dan olmanın yanısıra, Kur'ân'ın bütününe dikkat çekmektedirler. Zira "طٰهٰ * مَا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ" âyeti, Kur'ân'ın bir parçası olmasına rağmen, Kur'ân'ın bütününden bahsedilmektedir. Binâenaleyh bunun misali, tıpkı padişahtan adamlarına gelen ve içinde bir mesele yazılmış olan bir mektup gibidir. Yine bunun misali, padişahtan adamlarına gelen ve içinde, "Biz sana, emirlerimiz bulunan bir mektup yazıyoruz. Binâenaleyh ona uy" diye yazılan bir başka mektup gibidir. Bu sonraki mektubun ağırlığının, birincisinden daha çok olduğunda şüphe yoktur.

İkinci hususa da şöyle cevap verebiliriz: "Elhamdülillah" ve "Tebâreke" gibi ifadeler, asıl maksadı teşkil eden birtakım tesbihattır. Kul, Rabbisini tesbihten gafil olamaz. Dolayısıyla burada bir uyarıcıya -dikkat çekiciye- ihtiyaç yoktur. Ama, emirlerin ve yasakların yer aldığı sûreler böyle değildir. Bu sûrelerde "kitab" kelimesinin zikredilmiş olması ise, tesbihatın yapıldığı zât'ın büyüklüğünü anlatmak içindir.

"سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا" ifadesine gelince, biz bunun, Kur'ân'ın indirilişinden bahseden bir sûre olduğunu daha önce beyan etmiştik. Bizim bahsettiğimiz sûrelerde ise, Kur'ân'ın bütününün bahsi esastır. Binâenaleyh Kur'ân'ın bütün olarak zikredildiği sûreler, aslında daha ağır ve büyüktürler... اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ *"Biz onu indirdik"* (Kadir, 1) ifadesine gelince, biz diyoruz ki: Bu, kalbi başka bir işle meşgul bir kimseye hitaben değildir. Bunun delili, bu ifadede "hû" (onu) zamirinin yer almış olmasıdır. Bu zamir, ya daha önce bahsedilmiş bir şeye, yahut da çok bilinen bir şeye râcîdir. Binâenaleyh bu "hû" (onu), Hz. Peygamber (s.a.s)'e, mâlum olan bir şeyi ifâde etmektedir. Zaten Hz. Peygamber (s.a.s), dikkati çekilmesine gerek kalmayacak kadar o şey için pür dikkattir.

Bil ki Kur'ân'da manası anlaşılmayan bu harflerin dışında başka lafızlarla da, dikkat çekilmiştir. "**Yâ eyyühe'n-nâs...**" *"Ey insanlar, Rabbinizden ittikâ ediniz. Çünkü kıyametin sarsıntısı büyük bir şeydir."* (Hacc, 1); *"Ey Peygamber, Allah'tan ittika et..."* (Ahzab, 1) ve *"Ey Nebi, niçin Allah'ın sana helâl*

kıldığını, haram kıldın..." (Tahrim, 1) âyetlerinde olduğu gibi... Çünkü bu âyetlerde bahsedilen hususlar, önemli ve büyük şeylerdir. Çünkü Allah'tan hakkıyla ittika etmek büyük bir şeydir. Dolayısıyla, bunların önü sıra, uzakta bulunan habersiz kişileri uyarmak için, nidâ edatları getirilmiştir.

İçinde kitab ve Kur'ân lafızları yer almadığı halde, hecâ harfleriyle başlayan sûrelerin, bu şekilde başlaması ise, o sûrelerde yer alan konuların ve manaların ehemmiyetinden ötürüdür. Tefsir ettiğimiz bu sûrede ise, bütün mükellefiyetler zikredilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"insanlar, "inandık" demeleriyle, bırakılıvereceklerini, kendilerinin imtihana çekilmeyeceklerini mi sandılar?"* yani "Onlar sırf bu söz ile bırakılacaklarını mı sanıyorlar? Aksine onlar her türlü mükellefiyetle emrolunmuşlardır" buyurmuştur. Binâenaleyh, emir ve yasakları ihtiva eden, "Kur'ân"ın isminin zikredildiği o sûrelerdeki mana, bu sûrede de (zımnen) mevcuttur.

Eğer: Tevbe Sûresi'ndeki şu âyet, bu sözün hem lafız, hem mana bakımından aynısıdır: *"Allah sizden cihat edenleri bilmeden, (ortaya koymadan), bırakılıvereceğinizi mi zannettiniz?"* (Tevbe, 16). "Ama bunun başında hecâ harfleri yer almamıştır?" denilirse deriz ki: "Bunun cevabı gâyet açık olup şöyledir: Tefsir ettiğiniz âyet, sûrenin ilk cümlesidir. Bundan ötürü, istifham "hemze" olarak getirilmiştir. Tevbe Sûresi'ndeki bu âyet ise, sözün ortasındadır. Bunun delili, istifhamın "أَمْ" şeklinde getirilmiş olmasıdır. Dikkat çekme işi, sözün ortasında değil, başında olur. "الٓمٓ * غُلِبَتِ الرُّومُ" âyetiyle ilgili izah, inşaallah o sûrenin tefsirinde yapılacaktır. Bu harflerle ilgili sözümüz bundan ibarettir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"الٓمٓ"in i'rabı hakkındaki açıklamamızın tamamı, bunun tefsirine dair nakledilen diğer izahlarla birlikte, Bakara Sûresi'nde geçmişti. Fakat burada, onlara ilaveten, bu harflerin i'rabtan mahalleri olmadıklarını, çünkü bunların uyarıcı sesler niteliğinde olduklarını beyan ediyoruz.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Nüzul Sebebi**

Âyetin sebebi nüzulü hakkında şunlar ileri sürülmüştür:

1) **Ammâr b. Yâsir, Ayyâş b. Ebî Rebîa, el-Velid b. el-Velîd** ve **Seleme b. Hişam** hakkında nazil olmuştur. Bunlar **Mekke**'de iken işkenceye maruz kalmışlardı.

2) Bu âyet, hicret ettiklerinde peşlerine kâfirlerin takıldığı, vuruşma neticesinde bir kısmının şehit düşüp, bir kısmının kurtulduğu Mekkeli bazı Müslüman grublar hakkında nazil olmuştur.

3) Bedir günü öldürülen **Muhca' b. Abdullah** hakkında nazil olmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Bu âyetteki "اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُوا" ifadesinin tefsiri hususundadır. Bu, "Onlar, sırf "inandık" demekle yakalarının bırakılacağını mı sanıyorlar?" وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ "Bedenî ve malî birtakım mükellefiyetlerle imtihan olunmadıkça..." demektir. Nahiv imamları (âlimleri), âyetteki "اَنْ يَقُولُوا" ifadesinin tahlilinde ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazı âlimler, bunun takdirininبِاَنْ يَقُولُوا... "demek ile" şeklinde olduğunu söylerlerken; bazıları da,اٰمَنَّا يَقُولُونَ "inandık diyerek..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu ifadenin zâhirinin muktezası (manası), sanki onların "inandık" demekten yasaklanmalarıdır. Bu tıpkı birisinin, "sen Zeyd'i dövmekten alıkonulacağını mı sanıyorsun?" yani "Bunun sana yasaklanacağını mı sanıyorsun?" demesi gibidir. Zâhirindeki bu mana, doğruluktan uzak bir manadır. Çünkü Allah hiç kimseyi, "inandım" demekten men etmez. Fakat bu müfessirin maksadı, onların, imtihan edilmeden, sırf "inandık" sözleri ile yakalarının bırakılmayacağıdır. Binâenaleyh farzların gerekli kılınması ile, buradaki bütün şeylerden men edilmiş duruma girmişlerdir.

***ALTINCI MESELE:* Bazı Derunî Meseleler**

Bu âyetteki manevî (derunî) birtakım incelikler hakkındadır. Bunlar şöyledir: İnsanlardan istenen en önemli şey, ibadettir. İbadetlerin en önemli gayesi ise, hadis-i şerifte de varid olduğu gibi, kişide "muhabbetullah"ın gerçekleşmesidir.

Bir hadis-i kudsîde Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ اِلَيَّ بِالْعِبَادَةِ حَتّٰى اُحِبَّهُ *"Kulum bana ibadetleri ile yaklaşmaya devam eder, nihâyet ben onu severim..."*[40] O halde kalbi Allah sevgisi ile dolup taşan kimse, Allah katında en büyük dereceyi alır. Fakat kalbin tercümanı vardır. Bu da dildir. Dilin de tasdikçileri vardır. Bunlar da bedenin diğer uzuvlarıdır. Bu tasdikçilerin de, tezkirecileri vardır. Mesela insan diliyle, "inandım" dediğinde, bu kimse kalbinde Muhabbetullah'ın yerleştiğini iddia etmiş olur. Binâenaleyh bu kimsenin iddiasına şâhitler getirmesi gerekir. İman

40 **Müsned,** 6/256; **Buhâri,** Rikak, 38. Fakat hadiste **ibadet** yerine, **nevâfil** (yani nafile ibadetle) lafzı vardır.

binasının üzerine oturacağı şeyleri yapmak için bütün uzuvlarını kullandığında, iddiasına, tasdikçi şâhitler tahakkuk etmiş olur. Bu kimse canını ve malını Allah yolunda harcayıp, amellerini Allahu Teâlâ dışındaki her şeyi bir tarafa bırakarak tezkiye ettiğinde (temizlediğinde), iddiasında kendisini tasdik eden şâhitlerini de tezkiye etmiş olur. Böylece de ismi, "muhibbîn" (Allah'ı sevenler) defterine kaydedilir ve mukarrepler bölümüne girmiş olur. İşte buna, *"İnsanlar inandık demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılır?"* ifadesiyle işaret edilmiştir ki bu, "Onlar, davalarının, şâhitler olmaksızın ve şâhitlerinin tezkiye edicileri olmaksızın kabul edileceğini mi sanıyorlar! Hayır, aksine onların "muhibbîn"den olabilmeleri için, bunların bulunması gerekir" demektir.

İkinci incelik: Kulun en aşağı derecesi, Müslüman oluşudur. Çünkü Müslüman oluşun hemen altında, küfür (inkâr) derekesi vardır. Binâenaleyh kulun elde ettiği ilk derece Müslüman olmasıdır. Binâenaleyh kul böyle bir mertebeyi elde ettiğinde, ismi Müslümanlar arasına yazılır, bölümü belirlenir. Fakat padişahlar nezdinde hizmet edenler pek çok kısımlara ayrılırlar: Kimileri, kendisine verilen görevi can-u gönülden, içten gelerek yapar ve kendini işine verir. Dolayısıyla bu kimse, yaptığı o hizmetten alınıp, derece bakımından daha yüksek bir hizmete verilir. Kimileri de tembel olur, görevini aksatır. Dolayısıyla bu, o hizmetten alınıp, daha düşük bir hizmete verilir. Kimileri, hiç yeri değiştirilmeden, aynı işte bırakılır. Kimilerinin de ilgisi tamamen kesilir, defterlerden adı silinir. İşte Allah'ın kulları da böyledir: Müslüman bazen âbid olur, kendini tamamen ibadete verir, saadeti benimser. Böylece bu kimse, mü'minler derecesinden, daha üst derece olan, "**mûkınîn**" derecesine yükseltilir ki bu, "**mukarrebîn**"in derecesidir. Kimilerinin de taati az olur, nefsine düşkün olur, dolayısıyla bu kimse, mevcut derecesinden, daha aşağı bir dereceye yani asîler ve kalbi katılaşmış kimseler derecesine indirilir. Bu kimse, kusurları küçük görür, çokça günah işler, ibadetten nasibini almaktan mahrum olur. Kovulur ve "ehl-i inat"a katılır. Kimileri de cennetin ilk derecesinde kalır. Bunlar da aptallardır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, işe cân-ı gönülden sarılan ve onu benimseyenleri müjdelemek için, *"İnsanlar... bırakılıvereceklerini mi sandılar?"* buyurmuştur. Yani, "Onlar, kendilerinin ilk makamda bırakılıvereceklerini mi sandılar. Hayır, hayır. Aksine onlar, derecelerin en üstüne çıkarılırlar". Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İlimden kendilerine dereceler verilmiş olanlar..."* (Mücadele, 1); *"Allah, mücâhitleri, oturanlardan (geri*

duranlardan) bir derece üstün kılmıştır" (Nisa, 95) ve bunun zıddını tembeller için söyleyerek, *"İnsanlar, "inandık" demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sanırlar?"* buyurmuştur, yani, "tembel olan, "iman ettim" deyip, günah işlemek suretiyle, sözünün aksine yaptığında, öylece bırakılıp, kendisinden razı olunacağını mı sanır? Hayır, aksine, daha düşük bir makama, yani ya günahkârlar, ya kâfirler makamına indirilir.

Öncekilerin İmtihanı

وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ ﴿٣﴾

"Celalim hakkı için biz onlardan evvelkileri de imtihan etmiştik. Allah elbette doğru olanları da, yalancıları da bilir..." (Ankebût, 3).

Cenâb-ı Hak, onları teselli edecek bir ifade kullanmak üzere, "Allah, sizden öncekilere de aynı şekilde davranmış ve "sırf "inandık" dedikleri için yakalarını bırakmayıp, onlara birtakım taatleri farz ve gerekli kılmıştır" buyurmuştur.

İmtihanla Bilme Konusu

Âyetteki, *"Allah elbette doğru olanları bilir"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) **Mukâtil,** "Bu, "Allah elbette gösterecektir" manasınadır" derken,

2) Bu, "Allah ortaya çıkaracak" ve "Allah, bunları birbirinden iyice ayırıp, seçecektir" manasınadır, denilmiştir. Müfessirler, âyeti, âyetteki bu "bilme" ifadesini, zâhirî manasına hamletmenin, Allah'ın ilminin tecedüdünü (yenilenmesini-değişmesini) gerektireceğini sanmışlardır. Çünkü Allah, imtihan etmeksizin, doğru söyleyeni ve yalan söyleyeni bilir. O halde daha nasıl, "Allah bunu imtihan etmek suretiyle bilir" denebilir.

Ama biz, âyetin zâhirî manasına alınabileceğini söylüyoruz. Zira Allah'ın ilmi, kendisinde olacak her şeyin, aynen olduğu gibi göründüğü bir sıfattır. Binâenaleyh Allah, mükellef tutup, denemeden önce de, mesela Zeyd'in itaat edeceğini, Amr'ın ise isyan edeceğini; mükellef tutunca da, Zeyd'in itaat edip, Amr'ın isyan edeceğini; Zeyd ile Amr'ın yaratılmalarından sonra,

Zeyd'in itaat edip, Amr'ın isyan edeceğini bilir. O'nun ilmi hiçbir şekilde değişmez. Burada değişen, bilinen şeylerin durumudur.

En güzel temsili getirmek Allah'a mahsus olmakla birlikte, biz bunu maddî bir misal ile açıklamaya çalışalım: Cilalanmış, tertemiz bir ayna bir yere asılıp, bir yöne doğru çevrilsin ve hareketsiz bırakılsın. Sonra önünden beyaz bir elbise ile Zeyd geçsin. Zeyd o aynada beyaz bir elbise içinde gözükecektir. Yine onun önünden, sarı bir elbise giyinmiş olarak Amr geçsin. Amr da aynada sarı elbiseli görülecektir. Şimdi kimin zihninde, "Demirden olan bu ayna değişmiştir?" yahut "o kimse, ayna döndürüldüğü için değişik göründü" gibi fikir belirebilir? Yahut kim o aynanın cilasında değişme olduğunu sanabilir? Yahut kimin hatırına, o aynanın yerinden oynadığı düşüncesi gelebilir. Hiç kimse, bunlardan hiçbirini aklına getirmediği gibi, aksine burada değişen şeylerin, harici (aynanın karşısındaki) şeyler olduğunu kesin olarak bilir. Binâenaleyh Allah'ın ilmini bu misal ile anlamaya çalış. Ama Allah'ın ilmi bundan daha yücedir. Çünkü bu aynanın değişmesi mümkündür. Fakat Allah'ın ilmi asla değişmez.

O halde Hak Teâlâ'nın âyetteki bu ifadesi, "Allah'ın, itaat edeceğini bildiği kimselerden itaat sâdır olur. Böylece de, bu ilim sayesinde onun itaatkâr olduğu anlaşılır" manasında olur; *"Yalancı olanları da bilir"* ifadesi de, "Kim ben mü'minim der, ibadetler farz kılındığında doğruluğunu gösterirse, ondan bu zuhur eder, bu bilinir. Kim de "Ben mü'minim" der, ama münafık olursa, ondan da bu münafıklık zuhur eder, bu bilinir" manasında olur.

Âyetteki, *"sadık (doğru) olanlar"* kelimesinin fiil sîgasıyla, "yalancılar" kelimesinin de isim sîgasıyla getirilmesinin lafızdaki ihtilafın fesahata delalet etmesinin yanı sıra şöyle bir faydası vardır: "İsm-i fâil, pek çok yerde, ifade ettiği işin, failde mevcut olduğuna ve onda kök saldığına delalet ettiği halde, mazî fiil buna delalet etmez. Nitekim Arapçada, "Falanca içki içti". "Falanca içki içendir" ve "Falancanın emri geçerli oldu" ve "Falancanın emri geçerlidir" denilir. Fiil sîgasında tekrar ve o işin kök saldığı manası anlaşılmadığı halde, ism-i failden bu anlaşılır. Bunun böyle olduğu sabit olunca diyoruz ki: Bu âyet indiğinde, mükellefiyetin başlangıcında İslâm'a hemen girecek olanlar ile, küfrünü sürdürüp gidecek olanlardan söz etmiştir. Böylece de mü'minler hakkında fiil sîgasıyla, اَلَّذِينَ صَدَقُوا "yani onlardan doğruluk sâdır olan kimseler" buyurmuş, kâfirler hakkında da, devamı ve sürekliliği haber veren sîga ile, "yalancılar" **(Kâzibin)** demiştir. İşte

bundan ötürü, *"Doğruluklarının doğrulara (sadıklara) fayda verdiği o gün..."* (Maide, 119) buyurarak, burada ism-i fail sîgası getirilmiştir. Çünkü bahsedilen o günde sadakat, artık mü'minlerin kalbine kök salmıştır. O gün de âhiret günüdür. Fakat bu durum, İslâm'ın başlangıcında böyle değildir.

Mücrimler Kaçamazlar

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٤﴾ مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللهِ لَآتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٥﴾

"Yoksa kötülükleri yapanlar bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar? Ne kötü düşünüyorlar. Kim Allah'a kavuşmayı umarsa, şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) o vakit mutlaka gelecektir. O, semî' ve alîmdir" (Ankebût, 4-5).

Cenâb-ı Hak, *"İnsanlar, bırakılıvereceklerini mi sandılar?"* ifadesi ile, mükellef tutmanın hikmeti ve güzel olduğunu beyan edince; bir görev verdiği halde bunu yerine getirmeyen kimseye azap edeceğini, hemen o anda azap etmese bile, ileride azap edeceğini; ne o anda, ne ileride hiçbir şeyin Allah'ın elinden kurtulamayacağını beyan buyurmuştur. Bu, "mükellefiyetler, yol göstermelerden ibarettir. Bunların yapılmaması halinde karşılık yapılan tehditlerin, bir teşvik ve terhîb (korkutma) olduğunu, Allah'ın azap etmeyeceğini, azap etmiş olsaydı, peşinen azap etmekten âciz olmadığını dolayısıyla, cezasını ertelemesi gerekmediğini" söyleyenlerin görüşünün yanlışlığına delildir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Yoksa kötülükler yapanlar bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar?"* yani, "İş, onların dediği gibi değil. Aksine ben, vaad ve vaîd hükmüne göre, azap olunacaklara azap eder, ödüllendirileceklere de mükâfat veririm. Çünkü ben, va'dimden dönmem" buyurmuştur. İmhâl, (yani mühlet verme, cezayı geriye bırakma), ihmal demek değildir. Amellerin karşılığını hemen vermek, derhal vermemesi halinde bunu bir daha yerine getiremeyeceği endişesini taşıyanların işidir.

Cenâb-ı Hak daha sonra سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ *"Ne kötü hükmediyorlar?"* yani, "Onların, "insanlar Allah'ın emrine muhalefet edebilirler, ama bunun

cezasını çekmezler" şeklindeki hüküm ve düşünceleri, çok kötü ve yanlış bir düşüncedir. Çünkü güzel hüküm, aklın ve şeriatın verdiği hükümdür. Akıl, Allah hakkında hükmedemez, karar veremez. Zira Allah istediğini yapar. Şeriatin hükmü de, bu iddiada olanların söylediklerinin aksinedir. O halde bunların hükümleri, vardıkları netice, son derece kötü, yanlış ve âdî bir hükümdür" buyurmuştur.

Hesaba İnananların Hâli

Cenâb-ı Allah daha sonra مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللهِ فَإِنَّ اَجَلَ اللهِ لَاٰتٍ *"Kim Allah'a kavuşmayı umarsa, şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) o vakit mutlaka gelecektir. O, semî' ve alîm'dir"* buyurmuştur.

Hak Teâlâ, *"insanlar... sanıyorlar mı?"* ifadesi ile, kulun dünyada başıboş bırakılmayacağını beyan edip, *"Yoksa kötülükleri yapanlar, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar?"* ifadesiyle de, mükellefiyetlerini yerine getirmeyenlerin azap göreceklerini bildirince, ahirete inanıp, ahiret için hazırlık yapanların, bu hazırlıklarını zayi etmeyeceğini, onları umduklarına nail edeceğini beyan buyurmuştur. Bu âyetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Biz, pek çok yerde üç asıl inanç prensibini ifadeye çalıştık: Birincisi, Allah'ın varlığına ve birliğine imandır; sonuncusu âhiret gününe imandır; ortası da birinciden gönderilen ve sonuncuya ulaştıran peygamberdir. İlâhiyât meselelerinde, bu üç şey, neredeyse birbirinden ayrılmazlar. O halde Hak Teâlâ'nın, *"İnsanlar, "inandık" demekle... bırakılıvereceklerini mi sandılar?"* ifadesi, birinci asla işarettir. Yani, "Onlar, ilk aslın (birinciye imanın) yeterli olduğunu mu sanıyorlar?" demektir. Hak Teâlâ'nın, *"İmtihana çekilmeyeceklerini mi sanıyorlar? Andolsun ki biz onlardan evvelkileri de, kendilerine peygamberler gönderip, yollarını bildirmek suretiyle, imtihan ettik"* buyruğu ikinci asla, yani peygamberlik müessesesine işarettir. *"Yoksa kötülükleri yapanlar..."* ve *"Kim Allah'a kavuşmayı umarsa..."* ifadesi de üçüncü asla, yani "âhirete" bir işarettir.

***İKİNCİ MESELE:* Likâ**

Bazı müfessirler, Allah'a kavuşmanın "Allah'ı görme" manasına olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş zayıftır. Çünkü "**likâ**" ve "mülâkât" aynı manaya olup, Arapçada "kavuşmak" manasınadır. Hatta iki cansız şey birbirlerine kavuşturulduklarında, yan yana getirildiklerinde, "Birbirlerine mülâkî oldukları" söylenir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Reca**

Bazı müfessirler, âyetteki "**yercûne**" (umarlar) kelimesinin, "Recâ ederler, korkarlar" manasında olduğunu söyleyerek, bunun "Kim Allah'a kavuşmaktan korkarsa..." manasına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüş tutarsızdır. Çünkü "**recâ**"nın meşhur manası, başka şeyi değil, hayrı ummaktır. Bir de "**recâ**"nın bu manaya geldiğinde ittifak etmişiz. Nitekim "Allah'ın fazlını recâ ederim (umarım)" denilir. Tabi ki bundan, "Allah'ın fazlından korkarım" manası anlaşılmaz. Kelime bu mana için kullanılınca, müşterekliği (çok anlamlılığı) bertaraf etmek için, başka manaya kullanılmaz.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Ecelellah**

Âyetteki "**ecelellah**" (Allah'ın eceli) ifadesi ile, (Allah'ın belirlediği) ölümün kastedilmiş olabileceği gibi, "haşr" ile meydana gelecek dirilişin kastedilmiş olması da mümkündür. Binâenaleyh eğer bu, "ölüm manasına alınırsa, âyet ölümden sonra da ruhların (canların) bâkî kaldıklarını ifade eder. Nitekim hadislerde de bu şekilde vârid olmuştur. Çünkü birisi, "Kim hayrı umuyorsa, bilsin ki sultan gelecektir" dediğinde, bu sözden, o hayır ümidinin, padişahın gelişine kadar süreceği anlaşılır. Hatta padişah gelse ve hayır sonraya kalsa, o zaman bunu diyene, "Sen şöyle şöyle dememiş miydin! Sultan geldi, ama ortada hayır yok" denilebilir. Binâenaleyh ölürken "likâ" (kavuşma) olmamış olsaydı, misalimizde olduğu gibi, âyetteki bu ifade yerinde olmuş olmazdı. Binâenaleyh bunun böyle olduğu anlaşıldığına göre, bekâ olmasaydı, "likâ" olmazdı.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Kim Allah'a kavuşmayı* umarsa" cümlesi şart; *"Şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) o vakit mutlaka gelecektir"* cümlesi ise bunun cevabıdır. Şarta bağlı olan şey, o şart bulunmadığı zaman gerçekleşmez. Binâenaleyh Allah'a mülakî olmayı (kavuşmayı) ummayanlar için, Allah'ın bu eceli gelmez. Fakat bu söz konusu olamaz. Binâenaleyh buna nasıl cevap verilir? Biz diyoruz ki: Buradaki "ecelin gelişi" ile kastedilen, itaat eden kimseye, ölümünden sonra, va'dedilen mükâfatın gelmesidir.

Yani "Kim, bu kavuşmayı umarsa, Allah'ın eceli geldiğinde, o kimsenin taatlerine karşı elde edeceği mükâfat da beraberinde gelir. Bunu ummayana ise, Allah'ın ecelinin, mükâfat görecek şekilde gelmeyeceğinde şüphe yoktur.

***ALTINCI MESELE:* "سَمِيعٌ عَلِيمٌ"in Hikmeti**

Cenâb-ı Hak, bu âyetin sonuna, "azîz" ve "hakîm" gibi sıfatlarını değil de, "semî" (işitici) ve "alîm" sıfatlarını getirmiştir. Çünkü, *"İnsanlar,*

"inandık" demekle bırakılıvereceklerini mi sandılar?..." cümlesinde, "deme" (söz); *"imtihan edilmeksizin"* ve *"Allah... bilir"* ve *"Kötülük yapanlar... sandılar mı?"* ifadelerinde ise "fiiller" geçmiştir. Sözün duyma (semi') ile, bilineceğinde şüphe yoktur. Amellerden ise niyetler gibi göz ile idrak olunmayanlar olduğu gibi, idrak olunanlar da vardır. "İlim", her ikisini de kapsar. O halde Allah, onların dediklerini duyan, söylediğinde sâdık olanları, yalancı olanlardan bilip ayıran bir âlimdir. Sonra Allah amel edenleri bilen, ona göre mükâfat ve ceza veren bir âlimdir.

Burada şöyle bir incelik vardır: Kulun, üç çeşit hasenâtı vardır:

a) Kalbinin amelleri... Bu, kalbin tasdiki (imanı)dır ve görülüp duyulmaz, fakat bilinir.

b) Dilinin amelleri... Bu, sadece duyulur.

c) Uzuvlarının ve bedeninin amelleri. Bunlar da görülür. Binâenaleyh kul, bunları yaptığında, Allah onun duyulan amellerini, hiçbir kulağın duymadığı şeyleri; görülen amelleri için, hiçbir gözün görmediği ve kalbinin amelleri için de, hiç kimsenin akıl ve hayaline gelmeyen mükâfatlar verir. Nitekim bu husus, cenneti anlatan haberde de belirtilmiştir.

Allah Müstağnidir

وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِۦٓ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَنِىٌّ عَنِ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٦﴾

"Kim cihat ederse, ancak kendisi için cihat eder. Çünkü Allah, bütün âlemlerden müstağnidir..." (Ankebût, 6).

Bil ki Allahu Teâlâ, mükellef tutmanın güzel ve yerinde olduğunu, bundan ötürü savuşturulması mümkün olmayan vaad ve vaîdlerinin bulunduğunu beyan edince, mükelleften bunu istemesinin kendisiyle ilgili bir faydası olmadığını, çünkü kendisinin her hâlükârda, her şeyden müstağnî olduğunu, kemâlinin, başkasına-başka şeylere bağlı olmadığını bildirmiştir. Bu gibi ifadeler, Kur'ân'da pek çoktur. Nitekim Cenâb-Hak, *"Kim sâlih amel işlerse, kendisi için yapmış olur"* (Casiye, 15) ve *"Eğer iyilik (ibadet) ederseniz, kendiniz için iyilik etmiş olursunuz"* (İsra, 7) buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Amel-i Sâlih**

Önceki âyet, bu âyetle birlikte, kulun amel-i sâlihi çokça ve sağlamca yapmasını gerektirir. Çünkü bir padişah için bir iş yapan ve o padişahın, yaptığı işi göreceğini ve bileceğini bilen insan, işini hem güzel, hem de sağlam yapar. Kul, yaptığı işin faydasının kendisine ait olduğunu ve yaptığı işe göre takdir edileceğini bilirse, o işi çokça yapar. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, zâtının alabildiğine duyan ve bilen olduğunu belirtince, kul amelini hem sağlam yapar, hem de sırf O'nun için yapar. Cenâb-ı Hak, "Kulun çalışıp çabalaması kendisi içindir" dediği zaman, kul daha çok gayret eder.

İKİNCİ MESELE: **Amellerin Karşılığı**

Birisi şöyle diyebilir: "Bu, karşılığın (mükâfatın), yapılan işe göre olduğunu gösterir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Kim cihat ederse (çalışıp-çabalarsa), ancak kendisi için savaşmış olur"* buyurunca, bundan, çalışıp-çabalayan kimsenin, bu gayreti olmaması halinde kazanamayacağı şeyleri, çalışıp çabalaması ile, gayreti ile kazanacağı anlaşılır." Biz diyoruz ki: Bu böyledir. Fakat mükâfat, hak etmeye göre değil, Allah'ın va'dinin hükmüne göredir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Allahu Teâlâ, mükellefin, çalışıp çabalaması halinde ona mükâfat vereceğini beyan edip, mükellef de kendine düşeni yaptığında, bu kendisi için faydalı bir çalışma olmuş olur. Bunun böyle olduğunda münakaşa yoktur. Münakaşa ancak, eğer Allah'ın bir va'di olmasaydı, kulunu, o işinden dolayı mükâfatlandırmasının Allah'a vacip (gerekli) olup olmaması ve herkese ancak ameli karşılığında ihsan ve lütufta bulunmasının câiz olup olmaması konusundadır. İşte bu hususla ilgili âyette bir şey yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "**innemâ**" lafzı hasr (sadece) manasınadır. Buna göre, kişinin çalışıp çabalamasının sırf kendisi için olması, bundan başkasının istifade etmemesi gerekir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü çalışıp çabalayan kimse, çalıştığı şeyden istifade edebildiği gibi, faydalı olmayı istediği kimse de ondan fayda görür. Hatta baba ve oğul, çalışıp çabalamaları ve gayretlerinin bereketinden, birbirlerinden istifade edebilirler. Şimdi biz diyoruz ki: Bu, yine aslında baba için bir faydadır. Çünkü çocuğunun istifadesi de, babasının istifadesi sayılır. Buradaki "hasr"ın manası, insanların çalışıp, çalışmasından Allah'ın hiçbir faydalanması olmaması manasındadır. Bunun

böyle olduğuna, âyetteki *"Allah, bütün âlemlerden müstağnidir"* ifadesi delalet eder. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Aslahı Yapmak Meselesi**

Bu âyet, daha faydalı olanı (aslahı) gözetmenin Allah'a vacip olmadığına delalet eder. Çünkü Allah en faydalı olandan da istifade etmez. Aksi halde, Cenâb-ı Hak, o fayda ile kemale ermiş olurdu. Halbuki o fayda, Allah'ın zatının dışında, "âlemler"e ait bir şeydir. Bu durumda Cenâb-ı Hak, kendisi dışındaki bir şeyle kemâle ermiş olması gerekir ve o şeye muhtaç olmuş olur. Halbuki Allah, "âlemlerden" müstağnidir. Bir de, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hakk'ın fiilleri, herhangi bir sebebe bağlanamaz.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet, Allah'ın bir mekânda olmadığına, özellikle Arş üzerinde bir mekan tutmadığına delalet eder. Çünkü Arşı da "âlemler"dendir. Allah ise, âlemlerden müstağnidir. Mekândan müstağni olanın bir mekana girmesi mümkün değildir. Çünkü bir mekana girene başlı başına, "Burada, orada..." diye işaret edilebilir. Kendisi için, "burada" veya "orada" denilebilenin, burada veya orada olmaması imkânsız olur. Aksi halde akıl bir mekânda olmayan cismin, idrâk edilebileceğini mümkün görür. Halbuki bu imkânsızdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer birisi, "Cenâb-ı Hakk'ın kâdir oluşu kudretle ve âlim oluşu ilimle değildir. Aksi halde O, kâdir oluşu hususunda kudrete muhtaç olmuş olurdu. Kudret ise Allah'ın kendisi dışında bir şeydir. Kendisi dışında kalan her şey ise, "âlem"dendir. Böylece Allah ona muhtaç olmuş olurdu. Halbuki Allah her şeyden müstağnidir..." diyebilir. Biz deriz ki: Siz, O'nun kudretinin "âlem"den olduğunu nasıl söyleyebiliyorsunuz? Çünkü âlem, sıfatları ile birlikte, Allah'ın dışında kalan varlıklardır. Yani her mevcut, hayy, kâdir, irade eden, âlim, semî, basîr ve mütekellim (konuşan) bir ilah mefhumunun dışındadır. O halde kudret, kâdir mefhumundan, ilim de âlim mefhumundan hâriç değildir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyette hem bir müjde, hem bir inzâr vardır. Âyette bir inzâr (korkutma-ikaz)ın bulunduğunu şu şekilde ispat ederiz: Allah, âlemlerden müstağni olunca, bu demektir ki, eğer kullarını azap ile helak ederse, O'na herhangi bir şey gerekmez. Çünkü O, kendisi dışında kalan her şeyden müstağnidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın böyle oluşu büyük bir korkuyu

gerektirir. Âyette bir müjdenin oluşunu da şöyle izah edebiliriz: Allah, her şeyden müstağni olunca, bu demektir ki, eğer O, herhangi bir kuluna bütün yarattıklarını verecek olsa, yine O'na bir şey gerekmez. Çünkü O, her şeyden müstağnidir. Cenâb-ı Hakk'ın böyle oluşu da tam bir ümidi gerektirir.

İman ve Amel-i Salih'in Mükâfatı

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَحْسَنَ الَّذِى كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

"İman eden ve sâlih ameller işleyenlerin kötülüklerini örteriz ve her halde, o işlemekte olduklarının daha güzeliyle onları mükâfatlandırırız" (Ankebût, 7).

Cenâb-ı Hak, kısaca sâlih amel yapan kimsenin, bunları kendisi için yapmış olduğunu beyan edince, kısmî bir tafsilat ile de, sâlih amel yapmak suretiyle itaatte bulunanın mükâfatının da, kişinin ameli olduğunu açıklamak üzere, böyle buyurdu. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyet, amellerin imandan başka bir şey olduğuna delalet eder. Çünkü atıf başkalığı gerektirir.

***İKİNCİ MESELE:* İman-Amel Münasebeti**

Âyet, amellerin imandan maksûd olan, gaye edinilen şeye dâhil olduğunu gösterir. Çünkü günahların bağışlanması ve amellerin en güzeli ile mükâfatlandırılması işi, sâlih amellerin işlenmesi şartına bağlanmıştır. Çünkü ameller, imanın meyvesidir. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Bu, tıpkı meyve veren bir ağaca benzer. O ağacın damarlarının ve dallarının ağaçtan olduğunda şüphe yoktur. Fakat yerden çektiği su ve etrafını çevreleyen o toprak ağaca dahil değildir. Fakat meyvesi, ancak kendisine dahil olmayan bu su ve toprak sayesinde elde edilmiştir. İşte iman ile amel-i sâlih münasebeti de böyledir. Hem sonra o ağacın etrafını, işe yaramaz otlar, zararlı dikenler sararsa, meyve mutlaka az olur. Eğer bunlar büsbütün o ağaca hükümran olur, onu mağlup ederlerse, ağacın hiç meyvesi olmaz ve ağaç kurur. İşte günahlar da imana bu tesiri yapar.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Hüsn ve Kubh**

İman, tasdîk (doğrulama, kabul etme) demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sen bize iman edici değilsin"* (Yusuf, 17) yani "tasdik edici değilsin" buyurmuştur. Bu kelime şeriat ıstılahında, Allah'ın ve Resûlüllah'ın buyurdukları şeylerin tamamını, tafsilatlı bir şekilde tasdik etmek, kabul etmektir. Eğer tasdik eden kişi, bunun Allah'ın veya Resûlüllah'ın sözü olduğunu ayrıntılı olarak biliyorsa... Allah'ın ve Rasûlüllah'ın söylediği şeylerin tamamını icmâlen tasdik etmektir. Eğer bunları ayrıntılı olarak bilmiyorsa... Bize göre sâlih amel, Allah'ın emrettiği her bir şeydir. Binâenaleyh bu, Allah emrettiği için "sâlih" olmuştur. Eğer Cenâb-ı Hak, onu yasaklamış olsaydı, o zaman o fiil sâlih olamazdı. O halde "salah" ve "fesad", fiillerin ayrılmaz vasfı değildir. **Mu'tezile** ise, bunun aksini iddia ederek, salah ve fesadın, fiillerin ayrılmaz sıfatı olduğunu ve emirler ile yasakların, bundan ötürü yapıldığını söylemiştir. **Mu'tezile**'ye göre sıdk (doğruluk), aslında "sâlih", iyi bir şeydir. İşte bundan ötürü Allah, doğruluğu emretmiştir. Bize göre ise, salah ve fesad, hüsn ve kubüh (iyilik ve kötülük), emretmeye ve yasaklamaya dayanan mefhumlardır (yani Allah emrettiği için, emrettiği o şey güzel, Allah yasakladığı için, yasakladığı o şey kötüdür). **Mu'tezile**'ye göre ise, bir şey aslında güzel veya çirkin olduğu için, Allah tarafından emredilmiş veya yasaklanmıştır. Bu mesele, akâid kitaplarında enine boyuna ele alınmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Amel-i sâlih, bâkîdir, kaybolmaz, yitmez. Çünkü "sâlih", fâsidin zıddıdır. Fâsit ise, telef olan, yok olan demektir.

Arapçada, "Ekin yok olduğunda veya istifade edilme halinden çıktığında", "فَسَدَتِ الزَّرْعُ" denilir. Yine Arapçada هِيَ بَعْدُ صَالِحَةٌ *"O, henüz sâlihtir, yani olduğu gibi devam etmektedir"* denilir. Bunun böyle olduğu bilinince diyoruz ki: Amel-i sâlih, kendi kendine bâkî kalamaz. Çünkü o bir arazdır, cevher değildir. O, âmili (yapanı) ile de kalamaz. Çünkü Cenâb-ı Hak, onu yapanın (kulların) helâk olacaklarını bildirmiştir ve *"Allah'ın zâtı dışında her şey helâk olacaktır"* (Kasas, 88) buyurmuştur. Binâenaleyh amel-i sâlih'in bâkî oluşunun, mutlaka bâkî olan bir şeyden dolayı olması gerekir. Fakat bâkî olan, sadece Allah'ın zâtıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın zâtı dışında her şey helâk olacaktır"* buyurmuştur. Binâenaleyh o amelin bâkî kalabilmesi ve sâlih olabilmesi için, Allah rızası uğrunda yapılmış olması

gerekir. Allah rızası için olmayan şeyin ise, ne kendisi, ne yapanı ve ne de uğruna yapıldığı şey ile bâkî kalamaz, dolayısıyla da sâlih amel olamaz. O halde amel-i sâlih, mükellefin, sırf Allah rızası için yaptığı şeylerdir.

BEŞİNCİ MESELE: **Amelde Niyet**

Bu, sâlih amellerde niyetin şart olmasını gerektirir. Niyet, o işi sırf Allah için yapmaya kastetmek demektir, **imam Züfer** dışındaki fukahaya göre, bunun içine oruç niyeti; **Ebu Hanife** dışındaki fukahaya göre, abdest niyeti de girer.

ALTINCI MESELE: **Amellerin Tasnifi**

Sâlih ameller "yükseltilir". Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Amel-i sâlihi (hoş kelimeler) yükseltir"* (Fâtır, 10) buyurmuştur. Fakat amel-i sâlih, kelime-i tayyibe (kelime-i tevhid, yani iman) ile yükselir. Çünkü kelime-i tayyibe, kendi kendine yükselir. Zira Cenâb-ı Hak, *"Kelime-i tayyibe, (hoş kelimeler) O'na (yani Allah'a) yükselir"* (Fâtır, 10) buyurmuştur. İşte amel-i sâlihi, tutup yükselten de budur. Binâenaleyh mü'min olmayanın ameli kabul olunmaz. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, imanı amelden önce zikretmiştir.

Burada şöyle bir incelik vardır: Mükelleflerin amelleri üç kısma ayrılır: Tefekkürü, inancı ve tasdîki demek olan, kalbinin amelleri; zikri ve şahâdeti demek olan, dilinin amelleri; taati ve ibadeti demek olan, uzuv ve bedenlerinin amelleri... Binâenaleyh bedenî ibadetler, kendi başlarına değil, ancak diğerleri sayesinde yükselebilirler. Doğru söz ise, âyette de beyan edildiği gibi, kendi kendine yükselebilir. Kalbin ameli demek olan tefekkür ise, ona iner. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: اِنَّ اللهَ يَنْزِلُ اِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا وَيَقُولُ هَلْ مِنْ تَائِبٍ... *"Allah, en yakın semaya iner ve "Yok mu bir tevbe eden, tevbesini kabul edeyim" diye nida eder."*[41] "Tevbe eden", kalbi ile pişmanlık duyandır. Yine, Hz. Peygamber (s.a.s) يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ اَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبِهِمْ *"Allah Azze ve Celle, buyuruyor ki: "Ben, kalbi kırık ve mahzûn olanların yanındayım"*[42] yani "Kendi aczini ve benim kudretimi, kendi önemsizliğini ve benim azametimi düşünenlerin yanındayım" demiştir. Bu, aklen de böyledir. Çünkü kim, Allah'ın nimetleri hususunda tefekkür ederse, Allah'ı bulur ve O'nu zihninde tutar. Böylece anlaşılır ki, kalbin ameli için Allah iniyor. Dilin amelleri ise Allah'a gidiyor ve uzuvların

41 **Müslim,** Musâfirin,, 172 (1/523) **Müsned,** 2/433.

42 Keşfu'l-Hafâ, 1/203

amelleri Allah'a kavuşuyor. İşte bu, kalbin amelinin (tefekkürün) ne kadar faziletli bir şey olduğuna dikkat çekmektedir.

***YEDİNCİ MESELE:* İman ve Cennet**

Allah, kulunun amellerinden, iman ile amel-i sâlih çeşitlerini dile getirmiş ve kendi fiillerinden olmak üzere, bu ikisinin mukabilinde şu iki şeyi, yani günahları örtmeyi (silmeyi) ve en güzel bir şekilde mükâfatlandırmayı zikretmiştir. Çünkü O, *"(Onların) kötülüklerini örteriz ve her halde, o işlemekte olduklarının daha güzeliyle onları mükâfatlandırırız"* buyurmuştur. Binâenaleyh, günahları örtmek, imanın mukabili; "daha güzeliyle mükâfatlandırma" da, amel-i sâlih mukabili zikredilmiştir. Bu ise şunları ortaya kor:

1) Mü'min ebediyyen cehennemde kalmaz. Çünkü onun imanı günahlarını örter. Dolayısıyla ilahî azapta ebedî kalmaz.

2) Burada bahsedilen "daha güzel mükâfat", cennet dışında bir mükâfattır. Çünkü mü'min cennete imanı sayesinde girecektir. Çünkü cennet onun kötülüklerini örter. Kötülükleri örtülmüş olan kimse ise cennete girer. O halde "en güzel (daha güzel) mükâfat" cennetten başka bir şey olup, bu da hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insanın aklına gelmeyen bir şeydir. Bunun rü'yetullah (Allah'ı görme) olması, uzak bir ihtimal değildir.

3) İman, dünyada günahların çirkinliğini örter. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak da mü'minin kusurlarını âhirette örter. Amel-i sâlih, dünyada sâlih kimsenin hâlini güzelleştirir. Dolayısıyla Allah o kimseyi âhirette en güzel mükâfatla mükâfatlandırır. Binâenaleyh imanı, günahlar iptal edemez. Aksine günahlara galip gelen, onları örten ve işleyeni pişmanlığa sevk eden imandır.

***SEKİZİNCİ MESELE:* Mü'min ve Günah**

Âyetteki, *"Kötülüklerini örteriz"* ifadesi, örtülebilmesi için, birtakım günahların bulunması gerekir; "iman eden ve sâlih ameller işleyenler" ifadesine göre ise, onlar için günah söz konusu değildir? Buna şu iki bakımdan cevap verilir:

1) Herkese birtakım şeyleri va'detmek, her bir kimseye, va'dedilenlerden her birinin va'dedilmiş olmasını gerektirmez. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Padişah, bir yerdekilere "Bana itaat ederseniz, babalarınıza (büyüklerinize) ikram eder, oğullarınıza saygı duyar, size in'am ve ihsanda

bulunurum" dediğinde, bu, o hükümdarın, babası ölmüş kimsenin atalarına ikrâm etmesini veya çocuğu olmayan kimsenin oğullarına saygı duymasını gerektirmez. Tam aksine onun bu sözünden anlaşılan, onun, babası olanların babasına ikramda bulunacağı; oğlu olanların da oğullarına saygılı davranacağı anlaşılır. İşte, aynen bunun gibi, âyetin ifadesi de, "O, kötülüğü olanların kötülüklerini örter" şeklinde olur.

2) Her mükellefin, mutlaka bir hatası bulunur. Peygamberlerin dışında kalanların durumu açıktır. Peygamberlere gelince, onların, efdâl, evlâ olanı yapmamaları, başkalarının seyyieleri mesâbesindedir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Hay Allah affedesice neden izin verdin onlara"* (Tevbe, 43) buyurmuştur.

DOKUZUNCU MESELE: **Daha Güzel Mükâfat**

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَحْسَنَ الَّذِى *"...Daha güzeliyle onları mükâfatlandırırız"* ifadesi, şu iki manaya gelebilir:

a) "Biz onları, amellerinin en güzeline göre, mükâfatlandırırız."

b) "Biz onları, amellerinden daha güzeliyle mükâfatlandırırız." Birinciye göre âyetin anlamı, "Biz onların amellerini, olabilecek en güzel şekilde değerlendirir ve ona göre onlara mükâfat veririz" şeklindedir. Yoksa, "onlardan en güzeli alınır, ona göre mükâfat verilir, gerisi değerlendirmeye tâbi tutulmaz" şeklinde değildir. İkincisine göreyse, bu ifadenin manası, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim iyi (hal) ile gelirse, onun için bundan daha hayırlısı vardır"* (Kasas, 84) ve *"Kim (Allah'a) bir iyilikle, güzellikle gelirse, işte ona bunun on katı..."* (En'âm, 160) ifadelerinin anlamına yakındır.

ONUNCU MESELE

Cenâb-ı Hak, azap edeceğine kısaca işaret olsun diye, kötülük yapanların halini, *"Yoksa kötülükler yapanlar bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar?"* (Ankebût, 4) ifadesiyle belirtmiş, iyilikte bulunanların durumunu, *"Kim cihat ederse, ancak kendisi için cihat eder"* (Ankebût, 6) ifadesiyle kısaca, rahmetinin gazabından daha tam ve mükemmel; lütfunun, adlinden daha kapsamlı olduğuna bir işaret olsun diye de, bu âyetle de, tafsilatlı biçimde anlatmıştır.

Anne ve Babaya İyi Davranma

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا ؕ وَاِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِىْ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ؕ اِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿٨﴾

"Biz insana, ana ve babasına güzellik (le davranmasını) tavsiye ettik. Eğer onlar, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için uğraşırlarsa kendilerine itaat etme. Dönüşünüz ancak banadır. Binâenaleyh, ne yapar idiyseniz, size ben haber vereceğim..." (Ankebût, 8).

BİRİNCİ MESELE: **Önceki Kısımla Münasebet**

Bu, bu âyetin, kendinden öncekilerle münasebetinin izahı hususundadır. Biz diyoruz ki: Allahu Teâlâ, mükellef tutmasının güzelliğini, bilfiil mükellef tuttuğunu ve mükellefi taate teşvik etmek için de, tekliflerin usul ve fürûlarını yerine getirenleri mükâfatlandıracağını beyan edince, bu hususta engeli zikretmiş ve mükellefi, başkasına uyma yolunu tercih etmekten men ederek şöyle buyurmuştur: "İnsan, eğer mutlaka bir başkasına uyacaksa, ana-babasına uyması gerekir..." Binâenaleyh, bununla beraber, şâyet ana-babası ona, Allah'a asi olmayı, (bunu gerektiren şeyleri) emrederlerse, başkaları şöyle dursun, bunlara dahi uyması caiz olmaz. Binâenaleyh, "Sizi, hiçbir şey, Allah'a itaatten alıkoymasın ve hiç kimse, Allah'a asi olmayı emreden kimseye tâbi olmasın" demektir.

İKİNCİ MESELE

Bu, kıraat hakkındadır. Âyet, "حُسْنًا" ve "اِحْسَانًا" şeklinde de okunmuştur. Ama, burada "حُسْنًا" şeklinde okunmasının sebebi daha aşikârdır. "اِحْسَانًا" kıraati ise, Cenâb-ı Hakk'ın "وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا" (İsrâ, 23) âyetini nazar-ı itibara alır. Bu ifadeyi meşhur kıraate göre şu şekilde tefsir etmek mümkündür: "Allahu Teâlâ, insana, ana-babasına karşı, gerek fiil, gerekse söz ile, en güzel bir teenni ile davranmasını emretmiştir." Mükemmellik ifade etsin diye de, bu kelime, nekre olarak "**husnen**" şeklinde getirilmiştir. Bu tıpkı, اِنَّ لِزَيْدٍ مَالًا "Zeyd'in öyle bir malı var ki!.." denilmesi gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا *"Biz insana, ana ve babasına güzellikle (davranmasını) tavsiye ettik"* ifadesinde, insanın, ana-babasına küfür noktasında ittibâ etmesinin caiz olmadığına delil vardır. Çünkü, ana-babaya iyilikte bulunmak, Allah emrettiği için vacip olmuştur. Binâenaleyh, bir kimse kalkar da, ana-babasının sözünden dolayı, Allah'a ibadeti bırakırsa, Allah'a itaati terk etmiş olur. Dolayısıyla da, Allah'ın o kimseye emredip tavsiye ettiği şeye inkıyad etmemiş olur. Neticede de, ana-babasına ihsanda bulunmuş olmaz. O halde kulun, onlara iyilikte bulunmak maksadıyla, ana-babasının sözüne uyması, onlara iyilikte bulunmama neticesine götürür. Varlığı yokluğuna götüren şey ise, batıldır. O halde, ana-babasına (bu anlamda) ittibâ etmek batıldır. Ama kişi, şirkten kaçındığı sürece, tâat üzerinde bulunuyor demektir. Ana-babasına ihsanı da, taattendir. Dolayısıyla o, bunu yapmış demektir. Bu sebeple, şeklen bu tür bir ihsanın yapılmaması, onların şirk konusundaki davetine uymaması, hakikatte ihsanın yapılmasına götürür.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Halık'ın Hakkı**

Ana-babaya iyilikte bulunmak emredilmiştir. Çünkü, ana-baba, doğurma neticesinde, çocuğun varlığının; alışılagelen terbiye sebebiyle de, bekâsının sebebidirler. O halde bu demektir ki, ana-baba, çocuk için, mecazî manada bir sebeptir. Halbuki Allahu Teâlâ ise, çocuk için, onun dünyaya gelmesini irâde etmesi sebebiyle, varlığının; ebedî saadete ulaşması için de, öldükten sonra diriltmek suretiyle, bekasının hakiki sebebidir. Binâenaleyh, kulun, Allah'a karşı olan halini güzelleştirmesi daha yerinde olur.

İlim Şirke Mânidir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا *"Eğer onlar, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için uğraşırlarsa, kendilerine itaat etme"* buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"hakkında bilgin olmayan şeyi"* ifadesi, şu demektir: Taklit, küfürde taklit olması şöyle dursun, iman konusunda daha iyi bir şey değildir. Binâenaleyh, insan bu konuda, taklitten kaçınıp ilimden başkasına boyun eğmeyince, ana-babasına asla itâat edemez. Çünkü, onların sözlerinin doğruluğunu bilmek, meydana gelmesi imkânsız olan bir şeydir. Binâenaleyh insan, taklit yoluyla müşrik olamayacağına göre, ilim olduğu halde şirkin sudûr etmesi imkânsız olur. O halde, o bilgili olan kimseden, asla şirk sadır olmaz.

Dönüş Allah'adır

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"Dönüşünüz ancak banadır. Binâenaleyh, ne yapar idiyseniz, size ben haber vereceğim"* buyurmuştur. Bu, "Her ne kadar bu gün, babalarınızla, çoluk-çocuğunuzla, akraba ve taraftarlarınızla oturup kalkıyor-iç içe yaşıyor iseniz de, akıbetiniz ve varışınız banadır bana!..." demektir. Halbuki, birisiyle beraber oturup-kalkan kimsenin, bu oturup-kalkmasının sona ereceğini, onun dışında kalan kimseyle bulunuşunun ise devamlı olup sona ermeyeceğini bilen kimsenin, bir başka zamanda terk edeceği kimseleri memnun etmek için, devamlı beraber olacağı kimseyi hoşnut etmeyi terk etmeyeceğinde şüphe yoktur.

Cenâb-ı Hakk' ın فَأُنَبِّئُكُمْ *"Size haber vereceğim "* ifadesinde şöyle bir ayrılık vardır: Allahu Teâlâ sanki şöyle demek ister: "Babalarınızı hazır, beni de sizden gâib, sizden uzak sanıp da, benim gayb olmama ve sizin bana muhalefetinizi (güya) bilmememe sığınarak, yanınızda bulunanlara itaat etmeyin, her dediklerini yapmayın! Çünkü ben, daima sizinle beraberim. Sizin yaptıklarınızı bilirim, onları unutmam; onların hepsini de, teker teker haber vereceğim."

Sâlihler Zümresi

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ ﴿٩﴾

"İman edip de güzel güzel amel işleyenler yok mu, biz onları muhakkak ki sâlihler (zümresine) sokacağız." (Ankebût, 9).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"İman edip de güzel güzel amel işleyenler"* ifadesini yeniden getirmesinin faydası ve hikmeti nedir?

Cevap: Biz diyoruz ki, Allahu Teâlâ, *"Allah, elbette sadık olanları da bilir, elbette yalancı olanları da bilir"* (Ankebût, 3) ifadesiyle, birisi hidâyete ermiş, birisi de sapıtmış olan iki çeşit mükelleften bahsetmiş; sapıtanın halini, kısaca; hidâyete ermiş olanın halini de, *"İman eden ve sâlih ameller*

işleyenlerin kötülüklerini örteriz" (Ankebût, 7) ifadesiyle tafsilatlı olarak ele almıştır. Cenâb-ı Hak bunu bitirince, birisi hidâyete sevk eden, diğeri de saptıran olmak üzere, diğer iki kısmı da ele almıştır. O halde bu demektir ki, *"Biz insana, ana ve babasına güzellik (le davranmasını) tavsiye ettik"* (Ankebût, 8) âyeti, ana-baba vesilesiyle hidâyete ulaşılması; O'nun, *"Eğer onlar, bana ortak koşman için uğraşırlarsa..."* (Ankebût, 8) âyeti ile de, ana-babanın saptırması kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dönüşünüz ancak banadır. Binâenaleyh, ne yapar idiyseniz, size ben haber vereceğim"* ifadesi, saptıran kimse için kısaca tehdit; O'nun, *"İman edip de..."* (Ankebût, 9) ifadesi, hidâyete sev keden kimseler için, detaylı bir biçimde vaad ifâde eder. O halde bu demektir ki, Cenâb-ı Hak, *"İman edip de..."* ifadesini, bir keresinde "hidâyete eren" kimsenin durumunu; diğer keresinde de, "hidâyete sevk eden" kimsenin durumunu beyan etmek için tekrarlamıştır. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın önce *"Kötülükleri örteriz"* (Ankebût, 7) demesi, ikinci olarak da, *"Biz onları muhakkak ki sâlihler (zümresine) sokacağız"* buyurması delâlet etmektedir. Salihler, hidâyete sevk edenlerdir; çünkü bu, peygamberlerin mertebesidir. İşte bundan dolayıdır ki pek çok peygamber, *"Beni, salihlere kat"* (Yusuf, 101) demiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Beka**

Biz, sâlih amellerin bâkî olduklarını ve o amelleri işleyen kimselerin de bâkî olduklarını zikretmiş, onların bekasının bizzat kendilerinden kaynaklanmayıp, tam aksine bâkî olan amelleri sayesinde olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh, bu demektir ki onların amelleri bâkîdir; o amellerin kendisi için yapıldığı şey, yani Allah'ın zâtı da bâkîdir. Bu demektir ki, o amelleri yapanlar da, amellerinin bekâsı sebebiyle bâkîdirler. O halde bütün bunlar, dünyevî işlerin, aksinedir. Zira, dünyada, fiilin bekası, fâil ile; ahirette ise, fâilin bekası fiil sebebiyledir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, "لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ" ifadesinin manasının, "Biz onları sâlihlerin makamına" ya da, "sâlihlerin yurduna sokacağız" şeklinde olduğu ileri sürülmüştür ama, evlâ olan, âyette herhangi bir takdîr cihetine gidilmemesi, kelamın manasının, "O onları sâlihlerden kılar ve onları, onların zümresine katar" şeklinde olduğunun söylenmesidir. Bu tıpkı, "Fakîh, ulemaya dahildir" denilmesi gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Feylosoflar şöyle demiştir: Unsurlar âlemi, kevn (oluş), fesât ve kendisine fesâdın arız olduğu âlemdir. Çünkü su, su olmaktan çıkar, bozulur ve kendisinden havâ oluşur... Gökler (rûhanî varlıklar) âleminde ise, bir oluşum ve bir bozulma söz konusu değildir. Tam aksine onlar, yoktan meydana gelmiş, ama yok olmazlar. Meselâ melek, toprağa dönüşmez. Ama insan, böyle değildir. Çünkü insan, ya toprağa ya da başka bir şeye dönüşür. Bu açıklamaya göre bu demektir ki, ulvî âlem, (fesâda uğramaz, yok olmaz), hep sâlihtir, yani hep bâkîdir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onları muhakkak ki sâlihlere sokacağız"* ifadesi, onları, "Kendileri için fesat söz konusu olmayan rûhanî varlıklara katacağız" anlamındadır.

İman ve Çile

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ فَاِذَآ اُوذِيَ فِى اللّٰهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللّٰهِ وَلَئِنْ جَآءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ اِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ اَوَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِمَا فِى صُدُورِ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾ وَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ ﴿١١﴾

"İnsanlardan öylesi vardır ki, "Allah'a inandık" der de Allah uğrunda eziyete (duçar) olduğu zaman insanların fitnesini Allah'ın azabı imiş gibi tanır. Rabbinden bir nusret gelirse, onlar muhakkak "Biz de hakikaten sizinle beraberdik" diyecekler. Allah, âlemlerin sineleri içinde ne var, çok iyi bilen değil midir? Allah iman edenleri de elbet bilir, münâfıkları da elbette bilir..." (Ankebût, 10-11).

Biz deriz ki: Mükellefler üçe ayrılır:

a) Hüsn-i itikadıyla kendisini ortaya koyan mü'min.

b) Küfrü ve inadıyla, açıktan hareket eden kâfir.

c) Bu ikisi arasında dönüp dolaşan (münafık).

Çünkü o, lisânıyla, iman ettiğini açıklıyor, kalbinde ise küfür saklıyordur. Allahu Teâlâ, *"Allah iman edenleri de elbette bilir, münafıkları da elbette bilir"* ifadesiyle, ilk iki kısmı açıklayıp, *"Yoksa kötülükler yapanlar..."* (Ankebût, 4-9) ifadesiyle de o iki grubun durumunu ortaya koyunca, üçüncü

kısmı da beyan etmek üzere: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ *"İnsanlardan öylesi vardır ki: "Allah'a inandık" der"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, daha sonra "اُوذِيَ ... جَعَلَ" buyurarak, fiilleri müfret getirdiği halde, burada "inandım" buyurmamış, "inandık" buyurmuştur. Çünkü münafık, kendisini mü'mine benzeterek, "Benim, imanım senin imanın gibidir" diyerek, "iman ettik" demiştir. Bu, kendi imanının, mü'minin imanı gibi olduğunu ihsas ettirerek, "Ben ve mü'min kimse, gerçekten iman ettik" demektir. Bu tıpkı şuna benzer: Aciz ve korkak bir kimse, kahraman savaşçılarla savaşmaya çıkıp da, onlar düşmanlarını hezimete uğrattığında, o korkak kimse de, "Savaşa çıktık, onlarla savaştık ve onları hezimete uğrattık!" der. Onun sözünü duyan kimsenin, bu durumda, "Senin onlar arasında ne işin vardı ki, şimdi de kalkmış, "Biz savaşa çıktık ve onlarla savaştık" diyebiliyorsun?" demesi doğru olur... Bu reddetme, o kimsenin sözünden, o korkağın çıkışının ve savaşmasının, onlarınki gibi olduğunun anlaşıldığına delalet etmektedir. Çünkü, çıkma ve savaşma konusundaki iddiasında onu yalanlamak doğru olmaz... "Ben ve kral, falancayla karşılaştık ve onu istikbâl ettik" diyen kimsenin sözü de, bunun gibi, yadırganır. Çünkü bundan anlaşılan, eşitlik ve müsavat, kendini kralla bir tutmadır. İşte münafıklar da, kendi imanlarının hak yolda olanların imanı gibi olduğunu göstermek istediklerinde, içlerinden birisi, "iman ettik" yani, "Ben ve hak üzerinde olan, iman ettik" diyordu.

***İKİNCİ MESELE:* Zor Karşısında Münafik**

Cenâb-ı Hakk'ın, فَاِذَا اُوذِيَ فِى اللّٰهِ *"Allah uğrunda eziyete (duçar) olduğu zaman..."* ifadesine gelince, bu, *"... Yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda işkenceye uğradılar"* (Âl-i İmran, 195) âyetinin ifade ettiği anlamdadır. Ancak ne var ki Âl-i İmran 195 âyetiyle murat edilen, kâfirlerin eziyetlerine sabredenler olduğu halde, burada kastedilenler ise, buna sabredemeyenlerdir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, orada, *"Benim yolumda işkenceye uğradılar"* buyurmuşken, burada, "Allah uğrunda eziyete duçar olduğu zaman", "Allah yolunda..." buyurmamıştır. Buradaki nükte şudur: Allah, sabredip dayanan mü'minin ne kadar şerefli olduğunu; öte yandan da, inançsız münafığın ne kadar âdî ve bayağı olduğunu beyan etmek istemiştir... Bunun için de, "Mü'mine, onu terk etmesi için Allah yolu uğrunda işkence edildi

de, buna rağmen o, onu terk etmedi; inançsız münafığa da işkence edildi ve hemen o, kendisini kurtarmak için Allah'ı terk etti" buyuruldu. Münafığın, kendisine yapılan eziyet, ikrah derecesine varsa da, mü'minlerle bir olduğunu; kalbinin iman ile mutmaîn olup, Allah'ı terk etmediğini göstermesi (böyle bir hava vermesi) de mümkündür; böyle bir durumda o, (aksine), bunu yapmamış, doğrusu, Allah'ı bütünüyle terk etmiştir. Mü'mine ise eziyet edilmiş ama o, Allah yolunu terk etmemiştir. Bilakis, kelime-i şehadet'i söylemiş ve taat ve ibadete sabretmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Halktan Korkma, Haktan Korkma**

Cenâb-ı Hakk'ın, جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللهِ ***"İnsanların fitnesini Allah'ın azabı imiş gibi tanır"*** ifadesine gelince, **Zemahşerî** şöyle der: "Nasıl, Allah'ın azabı, küfürden döndürücü ise, bunun gibi bu da, insanların fitnesini, imandan döndüren bir sebep bilmiştir" anlamındadır." Bunun, "Onlar, tıpkı Allah'ın azabından korktukları gibi, insanların eziyetinden korktular" manasında olduğu da söylenmiştir. Kısaca, bu ifadenin manası şudur: "İnsanların fitnesini onlar, zayıf ve sona erici olduğu halde, Allah'ın, son derece elim ve devamlı olan azâbı gibi addettiler de, bundan dolayı, bu meselede tereddüde düşerek, "Eğer iman edersek, insanların eziyetine duçar kalacağız; ama imanı terk edersek bu sefer de, Muhammed (s.a.s)'in bizi tehdit ettiği şeye maruz kalacağız" dediler. Böylece de, bu dünyada gelebilecek olan eziyetten kurtulmayı tercih ettiler... Oysa ki tereddüt, eşitlik söz konusu olduğu zaman olur. Halbuki, bu nerede, o nerede?! İnsanların işkencesi, ne son derece şedit, ne de, nihâyetsiz... Zira bu işkence, meselâ ateş ve başka şeylerle yapılan işkenceler gibi çok şiddetli olursa, insan derhal ölür ve böylece de işkence devam etmez. Hapsetmek ya da gözetim altında tutmak gibi, uzun süreli olsa, o zaman da çok şiddetli olmuş olmaz. Allah'ın azabı ise, hem şiddetlidir hem de kesintisiz. Yine, insanların işkencesinin önüne geçilebilir, ama Allah'ın azabının önüne ise, hiç kimse geçemez. Bunun gibi, insanların işkencesine mukabil, mü'mine büyük bir sevap ve mükâfat vardır. Allah'ın azabından sonra ise, çok elim ve acı bir azap vardır. Eğer meşakkatin peşinden büyük bir rahatlık geliyorsa, o hoştur ve bir azap sayılmaz. Bu tıpkı, bir urun kesilmesi ve onun, işkence sayılmaması gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Musibete Sabır**

Allahu Teâlâ "فِتْنَةَ النَّاسِ" buyurmuş, "عَذَابَ النَّاسِ" buyurmamıştır. Çünkü kulun fiili, Allah tarafından bir sınama ve imtihandır. Onun fitnesi, kimi

insanları, ona eziyet etsinler diye iman kelimesini izhar eden kimselere musallat etmesidir. Böylece onun durumu, tıpkı mükellefiyet ve sorumlulukları, bir imtihan ve sınama vesilesi yapmış olan kimse gibi olmuş olur. Ve bu da, insanı sınamak ve imtihan etmek için zuhur eden musibetlere sabretmenin, ibadetlere sabretmek gibi olduğuna bir işarettir.

***BEŞİNCİ MESELE:* İkrah Geçerli Değil mi?**

Buna göre şâyet bir kimse, "Bu durum, mü'minin, ikrâh halinde kelime-i küfrü izhâr etmemesini iktizâ eder; çünkü, dünya azabından korunmak amacıyla, ikrâhtan dolayı kelime-i küfrü izhar eden kimse, böylece, insanların fitnesini Allah'ın azabı gibi kabul etmiş olur" demiş olsa, biz deriz ki: "Hayır, böyle değil. Çünkü, kalbi imanla dolu olduğu halde küfre zorlanan bir kimse, insanların fitnesini Allah'ın azabı gibi addetmiş değildir. Çünkü Allah'ın azabı, kendisi sebebiyle azap edilen şeyi, hem zahiren hem de bâtınen terk etmeyi gerektirir. İnkâra zorlanan bu mü'min ise, kendisinden dolayı işkenceye duçar olduğu şeyi sadece zahiren terk etmesi sebebiyle insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi addetmemiştir. Bilakis, onun için dopdolu imandır.

Zafer Esnasında Münafık

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَلَئِنْ جَاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ اِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ *"Rabbinden bir nusret gelirse, onlar, "Biz de sizinle beraberdik" diyecekler muhakkak..."* buyurmuştur. Bu şu demektir: Münafığın adeti şudur: Eğer o, üstünlük ve galibiyetin kâfirde olduğunu görürse, gizlediğini ortaya döküp, onlara bağlılığını ve tebaiyyetini izhar eder." Bu ifadeyle ilgili olarak, birkaç mesele halinde zikredeceğimiz bazı faydalar bulunmaktadır.

***BİRİNCİ MESELE:* Allah ve Rab Lafızları**

Cenâb-ı Hak, "Rabbinden" buyurmuş, ama, daha önce "اُوذِيَ فِى اللّٰهِ" ve "كَعَذَابِ اللّٰهِ" ifadelerinde lafzâ-i celâl geçtiği halde burada "Allah" demeyip "Rabb"inden" buyurmuştur. Çünkü Rab kelimesi, hususi delaleti, şefkat ve merhamet olan bir isimdir. Lafzâ-i Celâl'in delâleti ise, heybet ve azametir. Nasr ve muzafferiyet söz konusu olduğunda, rahmet ve merhamete delâlet eden lafız; azap söz konusu olduğunda ise, azâmete delâlet eden lafız zikredilmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Mü'minlere İlahî Yardım**

Cenâb-ı Hak, niçin "لَئِنْ جَاءَكُمْ" yahut "جَاءَكَ" demeyip de, "لَئِنْ جَاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ" demiştir. O yardım şâyet onlara gelmiş olsaydı, onlar اِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ "Biz

de sizinle beraberdik" diyemezlerdi. Bu, onların, yardım geldiğinde, ister onlara isterse mü'minlere gelsin, "Biz sizinle beraberiz" demelerini gerektirir. Şimdi biz diyoruz ki, bu söz, onların, o yardım geldiğinde, "Biz sizinle beraberdik" demiş olmalarını gerektirir. Fakat o yardım sadece mü'minlere gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Mü'minlere yardım, üzerimize bir hak (bir vazife) oldu"* (Rum, 47) buyurmuştur. Bir de kâfirin, Müslümana galip gelmesi yardım değildir. Çünkü yardım, sonu selamet olan şeydir. Bunun delili şudur: İki ordudan birisi o anda yenilse, yenilen taraf, geri dönüp galipleri yense, "yardım etmiş" ifadesi, ancak en son neticeyi alan taraf için söylenir. Müslüman da böyledir. Her ne kadar o anda hayal kırıklığına uğrasa bile, netice müttakilerindir. O halde gerçekte yardım da onlar içindir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İşkence Karşısında**

Âyetteki, "لَيَقُولُنَّ" kelimesi iki şekilde okunmuştur:

a) "لَيَقُولَنَّ" şeklinde, lâm'ın fethasıyla... Bu, yine âyetteki, "مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا" kısmına hamledilerek meftuh okunur. "مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا اِذَا اُوذِىَ يَتْرُكُ ذٰلِكَ الْقَوْلَ وَاِذَا جَاءَ النَّصْرُ يَقُولُ اِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ" takdirindedir. İnandık der, fakat eziyete maruz kalınca, bu sözü terk eder.

b) Zafer gelince ise: "Biz de sizinle beraberdik" der, olarak, "لَيَقُولُنَّ" (derler) şeklinde okunmuştur. Çünkü münafıklar bir gruptu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların böylece insanları şaşırtmayı, aldatmayı istediklerini, ama bunun onlar için iyi olmayacağını, çünkü böyle aldatmanın ancak, kişinin sözünün, kalbindekine uymadığı zaman söz konusu olduğunu, dinleyenin, işi onun sözüne göre ele alacağını, kalbindeki niyetin ne olduğunu bilemeyeceğini ve bu sebeple de o işin, dinleyen açısından karışacağını, bir aldatmaca olacağını, Zât-ı ilâhiyyesinin ise, sînelerde (kalplerde) olan şeyleri hakkıyla bildiğini, zira insanın kalbindekini, o insandan daha iyi bildiğini ve bu işin kendisi nazarında karışık olmadığını, aldatmaca olamayacağını beyan buyurmuştur. Bu, kalplerde olanın esasen nazar-ı itibara alındığına bir işarettir. Binâenaleyh iman etmiş görünüp, içinde küfrünü gizleyen münafık, kâfirdir; zâhiren kâfirmiş gibi görünüp, imanını kalbinde saklamak mecburiyetinde bırakılan mü'min ise, gerçek mü'mindir. Çünkü Allah, bütün insanların kalplerinde olanı en iyi bilendir.

Allahu Teâlâ, kendisinin bütün âlemin kalbinde olanları en iyi şekilde bildiğini beyan buyurunca, mü'mini, imanını ortaya koymasa bile, münafığı, iman ettiğini ilan etse bile, bildiğini beyan buyurarak, وَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ

اٰمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِيْنَ *"Allah iman edenleri de elbet bilir, münafıkları da elbet bilir"* buyurmuştur. Bunun izahı daha önce geçti. Fakat burada şöyle bir husus vardır: "Allahu Teâlâ orada, *"Allah, sâdık olanları bilir"* (Ankebût, 3) buyurmuş; burada ise, *"Allah iman edenleri bilir"* buyurmuştur. Binâenaleyh diyoruz ki: Orada konu, mü'minler ve kâfirler olup, kâfirler "Allah birden çoktur" demek suretiyle sözünde yalancı; mü'minler de, "Allah birdir" demek suretiyle sözünde sâdık olup; orada ortaya koyduğunun aksini içinde saklayanlardan (münafıklardan) bahsedilmemiştir. Dolayısıyla orada, birisi sâdık, diğeri kâzip iki esas kısım söz konusu olmuştur. Bu âyette ise, münafık da sözünde (zâhiren) sâdıktır. Çünkü o da "Allah bir" demektedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, münafık hakkında kalbinin durumunu nazar-ı dikkate alarak, *"(Allah) münafıkları da elbet bilir"* demiş; mü'minin, tasdikten ibaret olan kalbî durumunu da nazar-ı dikkate alarak, *"Allah iman edenleri de elbet bilir"* buyurmuştur.

İnkâra Çağıranlar

وَقَالَ الَّذِيْنَ كَفَرُوا لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيْلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِيْنَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ ۭ اِنَّهُمْ لَكٰذِبُوْنَ ﴿١٢﴾

"O kâfirler, iman edenlere dediler ki: "Bizim yolumuza uyun. Sizin günahlarınızı biz yüklenelim." Halbuki onlar bunların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değildirler. Şüphesiz ki onlar katiyyen yalancıdırlar" (Ankebût, 12)

Cenâb-ı Hak, o üç grubu ve hallerini beyân edip, kâfirin "iman ettim" diyenleri, fitnesiyle küfre davet ettiğinden bahsedip, ilâhî azabın o fitnenin üzerinde olduğunu beyan buyurup, kâfir de inanan kimseye, "Hangi şeyden ötürü bu zillet ve işkenceye göğüs geriyorsun? Niçin, bize uymak suretiyle, bu zillet ve işkenceyi başından atmıyorsun?" deyince, mü'minin cevabı "Sizin yolunuz hatalı olduğu için, ona uyarsak Allah'ın azap etmesinden çekiniriz" şeklinde olunca, onlar, "Bunda ne hata var? Eğer bir hata varsa, hatası bize..." dediler. Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Yüklenelim"* ifadesi, emir sîgasıdır. Halbuki emredilen, emredenden başka olur. Dolayısıyla, bir şahsın hem emreden, hem emrolunan olması nasıl düşünülebilir? Biz diyoruz ki: Bu, emir sîgası olmasına rağmen, manaca şart ve cezâ (cevap) durumunda olup, "Eğer bize uyarsanız, biz sizin hatalarınızı yükleniriz" takdirindedir. **Kaşşâf sahibi** şöyle der: Bu, iki işi, varlık âleminde birleştirmek isteyen kimsenin "Senden bağış, benden duâ" sözü gibidir. Binâenaleyh âyetteki "yüklenelim" ifadesi, "yüklenmesi bizden..." manasına olup, gerçekten bir isteme ve kabul emri değildir.

İKİNCİ MESELE: **Günahın Havalesi**

Cenâb-ı Hak وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ *"Halbuki onlar, bunların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değildirler"* buyurmuştur. Bundan sonra ise, *"Onlar kendi yüklerini de, o yükleri (veballeri) ile beraber daha nice yükler yüklenecekler"* (Ankebût, 13) buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak burada, yüklenme işini onlardan nefyetmiş, o âyetle (12. âyette) ise, yükleneceklerini bildirmiştir. Öyle ise bu ikisi nasıl bağdaştırabilir? Deriz ki: Bir kimsenin, "Falanca, falancadan dolayı yüklendi" şeklindeki sözü, ötekinin yükünün hafiflediğini ifade eder. Ama eğer onun yükü hafiflememiş ise, o ondan herhangi bir şey alıp yüklenmiş olmaz. İşte burada da böyledir. Onlar onların hatalarını yüklenmemişlerdir, yani onlardan hataları kaldırıp almamışlardır. Ama onları saptırmış olmaları sebebiyle, veballer yüklenmişler; berikiler de yine kendi sapmalarının veballerini yüklenmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ غَيْرِ اَنْ يُنْقَصَ مِنْ وِزْرِهِ شَيْءٌ *"Kim kötü bir çığır açarsa, bu kötülüğün vebali (günahı) ve onu (artık bundan sonra) yapacak olan herkesin günahı, o yapanın günahından bir şey eksiltilmeksizin, o ilk yapanın üzerinedir"*[43] buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki sîga emirdir. Emirde ise, doğru olması veya yalan olması düşünülemez. O halde, *"Onlar katiyyen yalancıdırlar"* ifadesi nasıl anlaşılır? Deriz ki: Bunun, şart ve ceza manasında bir emir olduğu daha önce söylenmişti. Buna göre sanki onlar şöyle demişlerdir: "Eğer bize tâbî olursanız, biz sizin hatalarınızı yükleniriz." Onlar işte bu hususta yalan söylemişlerdir. Çünkü onlar hiçbir şey yüklenmezler.

43 **Müslim**, İlim, 15 (4/2059); **İbn Mace**, mukaddime, 14 (1/74); **Tirmizi**, İlim, 1 (5/43)

Sebep Olmaktan Doğan Mes'uliyet

وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْئَلُنَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾

"Onlar muhakkak ki kendi yüklerini de, o yükleriyle beraber daha nice yükleri de bizzât yüklenecekler ve uydurmakta oldukları şeylerden kıyamet günü muhakkak ki mes'ul olacaklardır"
(Ankebût, 13).

Uydurdukları şeyin ne olduğu hususunda üç vecih vardır:

1) Onların, küfür sebebiyle günah yoktur biçimindeki düşüncelerinden kaynaklanan, *"Sizin günahlarınızı biz yüklenelim"* (Ankebût, 12) şeklindeki sözleri. Kıyamet günündeyse karşılarına bunun aksi çıkar da, onlar bu uydurdukları şeyden sorgulanırlar.

2) Onların, *"...Sizin günahlarınızı biz yüklenelim"* sözü, haşrin olmadığı şeklindeki inançlarından kaynaklanmaktaydı. Kıyamet günündeyse, karşılarına bunun aksi çıkar da, onlar sorguya çekilerek, "Siz, haşrin olmadığını iddia etmiş değil miydiniz? denilir.

3) Onlar, *"Bizim yolumuza uyun, sizin günahlarınızı biz yüklenelim"* (Ankebût, 12) dediklerinde, onlara "Yüklenin onların günahlarını" denilir, ama onlar yüklenemezler, bunun üzerine sorguya çekilerek onlara "Niçin uydurdunuz?" denilir.

Nuh (a.s)'un Tebliği

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلٰى قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾

"Celâlim hakkı için biz Nuh'u, kavmine gönderdik de, o aralarında, elli yıl eksik olmak üzere, bin sene kaldı. Nihâyet onlar zulümde devam edip dururlarken, kendilerini tûfan yakalayıvermişti"
(Ankebût, 14).

Âyetin daha önceki kısımla münasebeti şudur: Allahu Teâlâ teklifi beyan edip mükelleflerin kısımlarını zikredip, doğru sözlü mü'mine büyük bir mükâfat va'dedip, kâfir ve münafığı da elim bir azapla tehdit edince ve yine, bu teklifin Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ashabına ve ümmetine has olmayıp, sadece onlara ağır ve meşakkatli olmadığını, bilakis *"Andolsun, biz onlardan evvelkileri de imtihan etmişizdir"* (Ankebût. 3) âyetinde de buyurulduğu gibi, ondan önceki ümmetlerin durumunun da aynı şekilde olduğu daha önce zikredilince, burada da, mükellef kıldığı ümmetler cümlesinden bir topluluğu zikretmiştir ki, **Nûh** (a.s), **İbrahim** (a.s) ümmetleri bunlardan başka bazı ümmetler bunlardandır. İşte Cenâb-ı Hak bu muhtevadan فَلَبِثَ فِيهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْسِينَ عَامًا *"O aralarında, elli yıl eksik olmak üzere, bin sene kaldı"* buyurmuştur.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Tebliğ Müddeti**

Nûh (a.s)'un, kalış süresinin zikredilmesindeki fayda nedir? Biz şöyle deriz: Kâfirlerin İslâm'a girmemesi ve küfürlerinde ısrar etmesi sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.s)'in günleri sıkışıyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak O'na, "Muhakkak ki **Nûh** (a.s), yaklaşık olarak bin sene davet etti, buna rağmen kavminden ancak pek az kimse iman etti. Ama o, sabretti ve daralmadı. Senin tebliğ ettiğin müddet daha az, ümmetinin sayısı ise çok olduğu için, senin sabretmen daha münasiptir" buyurdu. Yine, kâfirler, azâbın kendilerinden çok fazla tehir edilmesine aldanıyorlardı. "Ona rağmen, (**Nûh** (a.s)) kavmi kurtulamadı. Bu kadarcık gecikmeyle ise, (müşrik Kureyşlilerin) aldanmamaları gerekir. Çünkü, muhakkak ki azap, onların başına çökecektir (denilmek de istenmiş olabilir).

***İKİNCİ MESELE:* "اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْسِينَ عَامًا" Denilmesinin Hikmeti?**

Âlimlerden bazıları, sayıdaki istisnânın, geriye kalanı söylemek olduğunu ifade etmişlerdir. Meselâ bir kimse, "Falancanın bende, üç hariç, on (dirhem, dinar) alacağı vardır" dediğinde, o kimse sanki, "Onun bende yedi (dirhem, dinar) alacağı vardır" demiştir. İşte bu bilinince, Cenâb-ı Hakk'ın; *"Elli yılı eksik olmak üzere, bin sene"* ifadesi, "dokuz yüzelli sene" demiş gibi olur. O halde, böyle demeyip de başka bir üsluba geçilmesinin faydası nedir? Deriz ki: **Zemahşerî,** bunda iki faydanın bulunduğunu söyler:

1) İstisnâ, katiyyete delâlet eder; bu sebeple, istisnânın terk edilmesi ise, bazen takrîbî bir mana düşündürebilir. Çünkü bir kimse, "Falanca yüz

sene yaşadı" dediğinde, onun, kat'î olarak değil de yaklaşık olarak yüz sene demiş olması zannedilebilir. Ama o kimse, "bir ay hariç, bir sene hariç yüz sene" dese, o zaman bu zan izale olur ve bundan katiyyet anlaşılır.

2) Nûh (a.s)'un kavmi içinde kalış müddetini zikretmek ve onun çok sabrettiğini beyan etmek içindir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in, tebliğ süresi daha az olduğu için, onun sabretmesi, evleviyetle gerekir. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hak, kendisi için vad' olunmuş müstakil bir isim bulunan adetler mertebesinin en üstünde bulunan sayıyı zikretmiştir. Çünkü sayıların mertebesi, birlerden ona; onlardan yüze ve yüzlerden de bine doğrudur. Bundan sonra da, sayıları tekrarlamak suretiyle diğer çokluklar gelir. Meselâ, on bin, yüz bin, bin kere bin (milyon) denilir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İnsan Ömrünün Müddeti**

Kimi tabipler, "İnsan ömrü yüz yirmi seneyi aşmaz" demişlerdir ki, âyet, onların görüşünün aksine delâlet eder. Akıl da, bu konuda âyete muvafıktır. Çünkü, insandaki o terkip üzere kalmak, zâtı gereği mümkündür; aksi halde, kalmazdı. Onda etkili olan tesirin devam etmesi de, aynı şekilde mümkündür. Zira, ondaki müessir eğer vâcibu'l-vücud ise, devam edeceği aşikârdır; eğer başkası ise, onun da bir müessiri vardır. Bu da gide gide vâcibü'l-vücud'a varır ki, o da derin ve kesintisizdir. Binâenaleyh onun tesirinin devamlı olması caizdir; o zaman bekâ da, zâtı gereği mümkündür. Eğer böyle olmazsa, bu bir ârız'dan dolayıdır. Ama ârız, yokluğu mümkün olandır. Aksi halde, mani olan ârızın varlığının vâcip olması sebebiyle, bu miktar süre kalamazdı. Böylece onların sözlerinin, hem akla hem de nakle aykırı olduğu ortaya çıkmış olur.

Daha sonra biz şöyle deriz: Onlarla bizim aramızda bir niza yoktur; çünkü onlar, tabiî olarak ömrün yüz yirmi seneyi aşmayacağını söylüyorlar. Biz de, bu ömrün tabiî olmadığını, aksine ilahî bir bağış olduğunu söylüyoruz. Tabiî ömre gelince, yüz ya da daha fazla sene bir yana, onun takdir edilenden bir an daha öte geçmesi (mümkün değildir), öteye devam edemez.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ *"Nihâyet onlar zulümde devam edip dururlarken, kendilerini tûfan yakalayıvermişti"* buyruğuna gelince, burada bir latîfeye işâret vardır. Bu da şudur: Allahu Teâlâ, sırf zulmün bulunması sebebiyle, azap etmez. Aksi halde, zulmeden sonra da tevbe edene zulmetmesi gerekirdi. Zira, ondan zulüm sadır olmuştur. O ancak, zulmünde ısrar edene azap eder. İşte O'nun, "وَهُمْ ظَالِمُونَ" ifadesi, "Onlar

zulümleri içinde iken, Allah onları helâk etti. Şâyet onlar zulmü terk etselerdi, Allah onları helâk etmeyecekti" anlamındadır.

Kurtuluş Gemisi

فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَآ اٰيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٥﴾

"Fakat biz onu da, gemidekileri de kurtardık ve bunu, âlemlere bir ibret yaptık" (Ankebût, 15).

"جَعَلْنَاهَا" kelimesindeki "hâ" zamirinin neye râci olduğu hususunda iki izah şekli bulunur:

1) Bu, âyette geçen "**sefîne**" (gemi) kelimesine aittir. Bu durumda, onun bir "âyet ve ibret" olmasının birkaç izah şekli bulunur.

a) Gemi, suyun (tufanın) zuhûrundan önce yapılmıştı. Şâyet Allahu Teâlâ'nın, **Nûh** (a.s)'a bildirmesi ve bunu ona haber vermesi olmasaydı, o gemiyle meşgul olamaz ve böylece de kurtuluş meydana gelmezdi.

b) Nûh (a.s)'a, beraberinde mü'minleri de alması ve gıda miktarını yükletmesi emrolunmuştur. Kocaman denizin suyunun çekilmesini kimse bekleyemezdi. Fakat su, azığın bitmesinden önce çekildi. Şâyet bu olmasaydı, kurtuluş vaki olmazdı ki bu, sadece gemi ile değil, Allah'ın lütfuyladır.

c) Allahu Teâlâ gemiye esen rüzgarlardan ve öldürücü hayvanlardan kurtuluş ve esenlik takdir etmiştir. Bu olmasaydı, kurtuluş vaki olmazdı.

2) Bu zamir, "vâkıa"ya, ya da "necaf"a râcidir. Yani, "Biz bu vakıayı, ya da kurtuluşu âlemlere bir ibret yaptık" demektir.

İbrahim (a.s)'in Tebliği

وَاِبْرٰهِيمَ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾

"İbrahim'i de (hatırla). Hani O, kavmine demişti ki: "Allah'a ibadet edin, O'ndan çekinin. Bu, eğer bilirseniz, sizin için çok hayırlıdır..." (Ankebût, 16).

Allahu Teâlâ **Nûh** (a.s)'un kıssasına işareti bitirince, bundan sonra **İbrahim** (a.s)'in kıssasını zikretmiştir. **İbrahim** kelimesi iki şekilde okunmuştur:

1) Nasb ile okumadır ki, meşhur olanı budur.

2) وَمِنَ الْمُرْسَلِينَ اِبْرٰهِيمُ "Peygamberlerden birisi de İbrahim'dir" manasında olmak üzere merfu olarak okuma. Birincisine gelince, bunda iki izah şekli bulunur. Birincisine göre, bu kelime, zikredilmeyen bir fiil ile mansubdur. Bu, "**İbrahim** (a.s)'i de hatırla" anlamındadır. İkincisine göre ise, kelime, mezkûr bir fiile mahsustur ki, bu da "وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا" (Ankebût, 14) cümlesindeki fiildir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Andolsun biz, **İbrahim** (a.s)'i de gönderdik" buyurmuş olur. Buna göre âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"...اِذْ قَالَ" kısmı "اَرْسَلْنَا" fiilinin zarfıdır. Yani, "O kavmine... dediği zaman, biz **İbrahim** (a.s)'i peygamber olarak göndermiştik" demektir. Fakat, لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللّٰهَ *"Kavmine, "Allah'a ibadet edin"* ifadesi, bir davet ve çağrıdır. Peygamber olarak gönderme ise, davetten önce olur. Buna göre, **İbrahim,** davetten önce gönderilmiş olduğu halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "O kavmine, "Allah'a ibadet edin, dediği zaman, biz **İbrahim** (a.s)'i peygamber olarak gönderdik" sözü nasıl anlaşılır? Biz buna şu iki şekilde cevap veririz:

1) Peygamber gönderme, devam eden, uzayan bir durumdur. Onun, peygamber kılınmış olduğu halde kavmine, "Allah'a ibadet edin" şeklindeki sözü de bunun gibidir. Bu, bir kimsenin "Biz, evden çıktığında, emîr için saygı duruşunda bulunduk" demesi gibidir. Zira, durma işi, çıkmadan önce de olabilir. Ama, bu durma işi, çıkma zamanına kadar devam ettiği için, bunu söylemek geçerli olmuştur.

2) **İbrahim** (a.s), sadece Allah'ın hidâyete erdirmesiyle, müşriklerin sözünün yanlışlığını biliyor ve onları, henüz resûl kılınmadan önce, doğruya (reşâd) davet ediyordu. İşte o, İslâm'a davetle meşgul olunca, Allah onu peygamber kıldı.

Onun, *"Allah'a ibadet edin, O'ndan çekinin"* sözü, tevhide işarettir. Çünkü tevhit, tek bir ilahı kabul edip, dışındaki her şeyi reddetmektir. Buradaki, *"Allah'a ibadet edin"* emri ispata; *"O'ndan çekinin"* emri de, Allah'tan başka her şeyin reddine bir işarettir. Zira, hükümdara mülkünde, başkasını ortak tutan kimse, en büyük günahı işlemiş olur. *"Allah'a ibadet edin"* emrinin, vacipleri yapmaya; *"O'ndan çekinin"* emrinin de haramlardan kaçınmaya

bir işaret olduğunun söylenmesi de mümkündür. Birinciye, Allah'ı itiraf ve ikrar; ikinciye, şirkten kaçınma da dahil olur.

Âyetteki, "ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ" cümlesi: "Allah'a ibadet ve O'ndan ittikâ etmek daha hayırlıdır" demektir. Durum böyledir; çünkü, Allah'a ibadet etmeme, bir "ta'tîl"; O'ndan ittikanın zıddı ise, şirk koşmadır. Her ikisi de, hem aklen hem de kıyas itibariyle şerdir. Bunun aklen şer olması şöyle izah edilebilir: Mümkinin, teselsüle son vermek için, mümkin olmayan bir müessirinin bulunması gerekir. Bu da, vâcibü'l-vücud olan (Allah)'tır. O halde ta'tîl olamaz, çünkü bizim bir ilâhımız, (Allah) vardır. Şirkten sakınma meselesi de şöyle izah edilir: Vâcibü'l-vücud'a ortak koşulan, eğer vâcip değilse, daha nasıl şerik olabilir? Eğer vâcip ise, o zaman iki vâcibü'l-vücüd'un bulunması gerekir. O zaman da onlar, vacip oluşta müşterek, ulûhiyyette ise ayrı olmuş olurlar. Müşterekliğin meydana geldiği şey ise, ayrılığın meydana geldiği şeyden başkadır. O takdirde de onlar hakkında terkîb gerekir. Binâenaleyh, iki mürekkeb (varlık) olduklarından, onlar, vâcib olamazlar. O zaman da, "ta'tîl" gerekir.

Kıyas itibariyle şer olmasına gelince, bu böyledir. Çünkü şeref, hükümdar ya da buna yakın bir payede olan kişiye aittir. İnsan ise ne göklerin, ne de yerlerin meliki, (hakiki maliki) olamaz. Onun olabileceği en üstün derece, Melik olan Allah'a yakın olmaktır; ama, kullukla olan bir yakınlıkla... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Secde et ve yaklaş..."* (Alak, 19) buyurmuştur. Yine bir hadis-i kutside, لَنْ يَتَقَرَّبَ الْمُتَقَرِّبُونَ اِلَيَّ بِمِثْلِ اَدَاءِ مَا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِمْ *"Bana yaklaşan kullarım, kendilerine farz kıldığım şeyleri eda etmekle yaklaştıkları gibi hiçbir şeyle yaklaşamazlar"*[44] لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ بِالْعِبَادَةِ اِلَيَّ *"Kulum, devamlı ibadetlerle yaklaşır"* buyurmuştur. "Muattıl" ise Melik olmadığı gibi, Melik'e yakın biri de değildir, zira Melik'e inanan biri değildir. Binâenaleyh onun için asla bir mertebe yoktur. Şirk koşmaya gelince, efendisinin bir eşi ve benzeri olmayan kimse, efendisi için âdî eşler olan kimseden daha yücedir. O halde "Benim Rabbim'in eşi benzeri yoktur" diyen kimse, "Benim efendim, yontulmuş, âciz bir puttur" diyenden daha üstündür. Böylece Allah'a ibadet etmenin ve O'ndan ittikanın hayırlı olduğu sabit olur. Allah ise siz insanlar için, eğer yukarda bahsettiğimiz delilleri ve değer ölçülerini anlarlar ise, daha hayırlıdır.

---

44 **Müsned**, 6/256

Putlar Rızık Veremezler

إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾

"Siz ancak Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, yalan uydurup düzüyorsunuz. Oysa sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız, size hiçbir rızık vermeye muktedir olamazlar. O halde rızkı Allah katında arayın, O'na ibadet edin, O'na şükredin. Siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz..." (Ankebût, 17).

Cenâb-ı Hak, putperestlerin yollarının yanlışlığını en beliğ bir biçimde (bu âyette) beyan etmiştir. Çünkü ma'buda, şu sebeplerden biri için ibadet edilir:

a) Zâtı gereği ibadete müstahaktır. Bu, ister onun açlığını gidersin, ister uykudan men etsin, efendisinin satın aldığı ve ona hizmet eden köle gibidir.

b) Yahut, o anda faydalı olduğu için... Bu da, kendisine gelecek bir hayırdan, menfaatten ötürü başkasına hizmet eden kimse gibidir. Mesela ücretle çalıştırılan kimseler gibi...

c) Yahut da ileride faydalı olacağı için... Bu da mesela, gelecekte kendisinden bir iş beklenen ve başkasına hizmet eden kimse gibidir.

d) Veyahut da O'ndan korkulduğu içindir. İşte **Hz. İbrahim** (a.s), birer put olmaları ve hiçbirinin bir saygınlığı olmaması itibariyle, zatları gereği, ibadete müstahak olmadıklarına dikkat çekmek için, *"Siz ancak Allah'ı bırakıp, birtakım putlara tapıyorsunuz"* demiştir. Âyetteki *"Oysa sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız, size hiçbir rızık vermeye muktedir olamazlar. O halde rızkı Allah katında arayın, O'na ibadet edin. O'na şükredin. Siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz"* hitabı ise, o anda ve gelecekte bu putların bir menfaati olmayacağına işarettir. Bu böyledir. Zira menfaat ya var etmede, yahut varlığı sürdürmede olur. Fakat var etme hususunda putlardan hiçbir fayda sâdır olmaz. Çünkü zaten onları var eden, yapan siz insanlarsınız. Onları uydurup, yontup, yapıyorsunuz. Putların, var olanın varlığını

sürdürmesinde de bir faydası yoktur. Çünkü bu rızıkla olur. Rızık ise onlardan sâdır olmaz.

Cenâb-ı Hak, daha sonra bütün bu şeylerin kendisinden olduğunu bildirmek üzere: *"Rızkı Allah katında arayın"* buyurmuştur. Bu âyetteki "Allah" lafzı, kendisinin zâtı gereği ibadete müstahak olduğuna; *"rızık"* kelimesi de, hem dünyevî, hem uhrevî fayda ve menfaatlerin ancak Allah'tan olduğuna bir işarettir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, "لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا" hitabında "rızk'ı nekire, "فَابْتَغُوا عِنْدَ اللهِ الرِّزْقَ" hitabında ise marife olarak getirmiştir, bunun hikmeti nedir? Deriz ki: **Zemahşerî** şöyle der: "Olumsuzluk sadedinde getirilen nekirenin manası, "O putların yanında kesinlikle hiç rızık yoktur"; Rızkın Allah katında olduğunu ifade için marife getirmenin manası ise, "Her türlü rızık, O'nun katındadır. Öyleyse rızkı O'ndan isteyin" şeklindedir. Burada bir diğer izah da şöyle yapılabilir: "Rızkın, Allah'tan olduğu, Allah'ın verdiği bir şey olduğu. *"Yeryüzündeki her canlının rızkı Allah'a aittir"* (Hûd, 6) âyeti ile bilinmiştir. Putlardan rızık sâdır olduğu ise bilinmemektedir. İşte bu sebepten ötürü, bu bilinmediği için Cenâb-ı Hak, nekire (belirsiz) olarak, "لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا" buyurmuş ve "va'dedilen rızkı isteyin" manasında da, "فَابْتَغُوا عِنْدَ اللهِ الرِّزْقَ"O rızkı Allah katında arayın" demiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, zatı gereği ibadete müstahak olduğu için, *"O (Allah'a) ibadet edin"* mahlukatına nimetler verip, rızkı onlara ulaştırdığı için *"O'na şükredin"* Çünkü *"O'na döndürüleceksiniz"* yani, başvurulacak, müracaat edilecek, O olduğu için, kendisinden ancak hayır beklendiği için O'na ibadet edin" buyurmuştur.

Peygamber'in Görevi Tebliğdir

وَإِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٨﴾

"Eğer siz yalanlarsanız, (bilin ki) sizden evvelki ümmetler de yalanladılar. Peygamber'in vazifesi, apaçık bir tebliğden başkası değildir..." (Ankebût, 18)

Cenâb-ı Hak, tevhidini anlattıktan sonra tehdidini getirerek, *"Eğer siz, (Peygamber'i) yalanlarsanız.."* buyurmuştur. Bu cümle ile kime hitap edildiği hususunda şu iki izah yapılmıştır:

Muhatap İbrahim (a.s)'in Kavmi

a) Muhataplar, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kavmidir. Âyet, **İbrahim** (a.s)'in kavmini anlatarak sanki, **"İbrahim** (a.s)'in kavmine, "Eğer siz yalanlarsanız, (bilin ki) sizden evvelki ümmetler de (peygamberlerini) yalanladılar. Ben, bana düşen tebliğ görevini yerine getirdim. Zaten bir peygamberin görevi de, tebliğ ve açıklamadır" dedi" demek istemiştir.

Muhatap Muhammed (s.a.s)'in Kavmi

b) Bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kavmine bir hitaptır. Bunu şöyle izah ederiz: Nakil ve hikaye edişlerin ekserisi, birtakım maksatlardan ötürü olur. Fakat, hikaye güzel ve cazip olduğu için, bu maksatlar göz ardı edilir. İşte bundan ötürü hikaye eden kimse çoğu kez, "Hangi sebepten dolayı bunu anlatıyorum, (biliyor musun?" der. Hz. Peygamber (s.a.s)'in maksadı da, o kâfirlerin tekzipten vazgeçip, azaptan korkarak vazgeçmeleri için, kavmine eski ümmetlerin hallerini anlatmaktır. Bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s), kavmine önceki ümmetlerden bahsederken, "Ey kavmim eğer (beni) yalanlarsanız, bilin ki sizden önceki kavimler de (peygamberlerini) yalanlayıp helâk oldular. Binâenaleyh eğer siz de yalanlarsanız, başkalarının başına gelenin, sizin başınıza da gelmesinden korkarım" demiştir.

Birinci izaha göre, âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Hz. İbrahim (a.s)'dan Önceki Ümmetler**

Âyetteki, "فَقَدْ كَذَّبَ اُمَمٌ" cümlesi "ümmetler"den bahsediyor, halbuki, **İbrahim** (a.s)'den önce, sadece **Nûh** (a.s)'un kavmi vardır ve tek bir ümmettir. Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

1) **Nûh** (a.s)'dan önceki kavimler, **İdris** (a.s), **Şit** (a.s) ve **Adem** (a.s)'in kavimleridir.

2) Nûh (a.s) bin yıldan fazla yaşamıştır. Bu müddet zarfında asırlar ve nesiller tamamlanıp, yerine yeni nesiller gelmiştir. Ataları, babaları, oğullarına o peygambere uymaktan kaçınmalarını tavsiye etmişlerdir. Binâenaleyh **Nûh** (a.s)'un kavmi, birçok ümmet sayılabilir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "belâğ" ve "mübîn" ne manayadır? Deriz ki: Belâğ, meseleleri anlatmak; mübîn ise, o meselelere deliller getirerek açıklayan, demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet, açıklamaların, ihtiyaç duyulan vakitten sonraya bırakılmasının câiz olmayacağına delâlet eder. Çünkü bir peygamber, bir hükmü tebliğ eder de, iyice açıklama yapmaz ise, belâğ-ı mübîn yapmamış olur. Dolayısıyla da görevini tam yerine getirmiş olmaz.

Ölümden Sonra İhya

اَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿١٩﴾

"Allah'ın yaratılışa nasıl başlayıp, (ölümden sonra) onu nasıl yeniden canlandırdığını görmediler mi? Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır..." (Ankebût, 19).

Cenâb-ı Hak, tevhit demek olan ilk aslı beyan edip, *"Peygamberlerin görevi, apaçık tebliğden başkası değildir"* ifadesi ile, peygamberlik demek olan ikinci asla işâret edince, "haşr" (diriliş) demek olan üçüncü aslı izaha başlamıştır. Bu üç aslın, ilahiyat konularında, birbirinden neredeyse hiç ayrılmadıklarını, Cenâb-ı Hakk'ın, bunlardan ikisini zikrettiği her yerde, üçüncüsünü de zikrettiğini defalarca beyan ettik. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır.

***BİRİNCİ MESELE:* "Görme" Tabirinin Yeri**

İnsan, yaratılışın başlangıcını ne zaman gördü ki, ona, "Görmediler mi?" denilebilsin? Buna karşı deriz ki: Bu ifadeyle, tıpkı görme gibi, apaçık olan bir "bilme" manası kastedilmiştir. Çünkü insan, yaratılışın başlangıcının Allah'tan olduğunu bilir. Çünkü ilk yaratma, mahlûkattan olamaz. Aksi halde o ilk yaratma, ilk yaratma olmaz. O halde ilk yaratış, Allah'tandır. Bu, eğer biz bununla, bizzat yaratmanın kastedildiğini söylersek böyledir. Yok eğer, bu "başlama" ile, Hz. **Adem** (a.s)'in ilk yaratılışının; "yeniden yapma" ile de onun ikinci kez yaratılışının kastedildiğini söylersek, şöyle deriz: Kendisini yaratanın, çocukları rahimlerde şekillendiren, onları,

nutfe halinde, mükemmel bir insan haline getiren hâkimse kâdir bir zâtın olduğu konusu, insan için kapalı değildir. Bu ilk yaratma işi, insanca malumdur ve açıktır. Dolayısıyla böyle bir bilgi manasında "görme" kelimesi kullanılabilir. "Görmediler mi?" ifadesi, buna göre, "Onlar, çok açık ve net bir biçimde, Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını, onları topraktan yarattığını, terkip ettiğini ve aynı şekilde (öldükten sonra da), onların parçalarını topraktan bir araya toplayıp, ruhunu üfleyeceğini bilmiyorlar mı? Daha doğrusu siz insanlar için bu, daha kolaydır. Çünkü, bir bütün teşkil etmek üzere birtakım taşlar yontup sonra bunları bir araya getiren bir usta, bir başka sefer onları dağıtırsa diyebilir ki[45] "Bu sefer (ikinci seferde) onları (sıra ile) yan yana koymak, artık taşlar yontulmuş ve hazır olduğu için, bence daha kolaydır." Bir âyetin, diğerinin yanında olmasının uygun düşeceği malumdur. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ *"Bu, Allah'a daha kolaydır"* (Rum, 27) âyeti bu tarzda anlaşılmalıdır. Nitekim âyetteki, *"Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır"* cümlesinde buna işaret etmektedir.

***İKİNCİ MESELE:* Yaratma İşi Görülebilir mi?**

Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın yaratılışa nasıl başladığını görmediler mi?"* buyurmuş ve görme işini, yaratmaya değil keyfiyete "nasıl"lığa bağlamıştır. Çünkü "Onlar, Allah'ın yarattığını" veya "yaratmaya başladığını görmediler mi?" dememiştir. Keyfiyet ise, bilinen bir husus değildir? Buna cevaben diyoruz ki: Bu kadar bir keyfiyet (yani bunun nasıl olduğu) malumdur. Çünkü Allah o insanı, hiç söz konusu değilken, adı-sanı yokken yaratmıştır. Yine onu nutfeden yaratmıştır. Nutfe de gıdadandır. Gıda da sudan ve topraktandır. (Yaratılışın başlangıç keyfiyeti ile ilgili) bu kadar şey, yeniden yaratmanın mümkün olacağını göstermeye kâfidir. Çünkü yeniden yaratılış da, aynen başlangıç gibidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Zamir Yerinde İsim**

Cenâb-ı Hak niçin, *"Bu, Allah'a kolaydır"* cümlesinde, niçin ismini açık olarak getirip, zamirle "Bu O'na kolaydır" demedi? Halbuki ثُمَّ يُعِيْدُهُ *"Sonra O onu... yeniden yapıyor"* ifadesinde zamirle ifade etmiştir? Buna cevaben deriz ki: Bu, bu işin Allah'a kolay olduğuna delil getirmenin yanı sıra, "Allah" isminin açıkça zikredilmesiyle yapılan bir te'kiddir. Çünkü "Allah"

45 Matbu metinde, manayı karıştıran bir fark vardır: Matbû cümle şöyfedir فان من نحت حجارات إن ووضع ووضع شيئًا بجنب شيء ففرقها آخر فانه يقول شيئًا بِجُنْبِ شيء ففرقه امر ما فانه يقول وضعه شيئًا بجنب... yazmada şöyle: وضعها شيئًا بجنب شيء فى صنه النوبة اسهل على... tercüme, yazma nüshaya göre yapıldı (Süleymaniye Damad İbrahim), No: 139, 2/299 b).

isminin açıkça getirilmesi de, bu işin kolay olduğunu anlamayı gerektirir. Çünkü insan, Allah lafzını duyup, onun manasının, "Ey hiçbir şeyin âciz bırakamayacağı mükemmel bir kudretle kâdir; her maddenin bütün zerrelerini kuşatan bir ilimle âlim; irâdesi geçerli, irâde ettiğini geriye çevirecek hiçbir kudret bulunmayan zat" olduğunu anlarsa, yeniden yaratmanın mümkünlüğünü kesinkes anlar.

Hilkatin Başlangıcına Bakın!

قُلْ سِيرُوا فِى الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْأٰخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

"De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın da (Allah'ın) hilkate nasıl başladığını görün. Allah yeni bir âhiret hayatını da tekrar yaratacaktır. Çünkü Allah her şeye kâdirdir" (Ankebût, 20).

İdrâk Farklılıkları

Önceki âyet, (kişide) mevcut fikrî zekâya işarettir. Ki bu, peşine düşülmeksizin var olan bir şeydir. İşte bundan dolayı Allah, yokluğu imkânsız görme anlamında, istifhâm üslubuyla, *"görmediler mi?"* (Ankebût, 19) buyurmuş; bu âyetle de, "Eğer sizin için böyle bir ilim mevcut değilse, tefekkürî bir ilimle bilebilmeniz için, yeryüzünün çeşitli mıntıkaları konusunda tefekkür edin" buyurmuştur. Bu böyledir, zira insanlar, idrâk konusunda farklı farklıdır. Kimileri, bir şeyi, herhangi bir öğretimde bulunulmadan ve kendisine aklî herhangi bir delil getirilmeden anlar; kimileri, ancak o şeyi ortaya koymakla anlar, kimileri de hiç anlamaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Eğer birinci sınıftan değilseniz, yaratmanın nasıl başladığını bile bilebilmeniz için yeryüzünde dolaşın, yani, yeryüzü hakkında fikrinizi harekete geçirin ve kendinizin dışında cereyan eden hadiseler hakkındaki zihninizi çalıştırın..." buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Nazar ve Rü'yet Farkı**

Cenâb-ı Hak önceki âyette, "rü'yet görme" lafzını, bu âyette de, "nazar-bakma" lafzını getirmiştir. Bunun hikmeti nedir? Biz deriz ki: Daha önce de ortaya konulduğu gibi, fıtrî ilim, fikrî, tefekkürî ilimden daha tam

ve mükemmeldir. Çünkü, bakmak, görmeye götürür. Nitekim, Arapçada نَظَرْتُ فَرَأَيْتُ *"Baktım ve gördüm"* denilir. Bir şeye götüren ise, o şeyin altındadır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, birincisinde, "Sizin için görme tahakkuk etmediyse, o görmenin tahakkuk edebilmesi için, yeryüzüne bakınız..." buyurmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Hads-Nazar-Tefekkür**

Cenâb-ı Hak, bu âyeti emir sîgasıyla getirmiş; birinci âyette de, istifhâm üslubunu kullanmıştır. Çünkü hadsî ilim (bedihî ilim) mevcutsa, bunu emretmek, hasılı tahsîl olur. Eğer mevcut değilse, bu ancak, araştırmakla elde edilir. Çünkü araştırmakla, var olan şey, fikrî hale dönüşmüş olur. Binâenaleyh bunu emretmek, "teklîf-i mâlâyutâk" olur. Fakat tefekkürî ilim ise, kişinin kudreti dahilindedir. O halde, bu emredilebilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, yaratılışın nasıl başladığını bildirdiği âyetinde, lafzatullahı, açık olarak getirerek كَيْفَ يُبْدِئُ اللهُ الْخَلْقَ *"Allah yaratmaya nasıl başlıyor?"* (Ankebût, 19) buyurmuş, ثُمَّ يُعِيدُهُ *"Sonra onu geri çeviriyor"* (Ankebût, 19) diyerek, "**yuîdu**" fiilinin tahtında, Allah'a râci olan "**huve**" zamirini getirmiştir. Halbuki bu âyette ise, بَدَأَ fiilinin tahtında zamir getirmiş, "iâde"yi ifade eden cümlede de, ism-i zâhir getirerek "ثُمَّ اللهُ يُنْشِئُ" (Ankebût, 20) buyurmuştur. Çünkü bir önceki âyette başlama işinin kendisine nisbet edilebileceği bir iş, Allah'tan önce zikredilmemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak önce, "كَيْفَ يُبْدِئُ اللهُ الْخَلْقَ" buyurmuş, daha sonra da "ثُمَّ يُعِيدُهُ" buyurmuştur. Bu, tıpkı, birinin ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا "Zeyd Amr'a vurdu" deyip daha sonra da, ضَرَبَ بَكْرًا "Bekr'e de vurdu" diyerek, birincisi ile yetindiği için, ikinci de Zeyd adını zikretmeye ihtiyaç duymaması gibidir. İkinci âyette ise, başlama işi, lafzatullah'a isnât edilerek zikredilmiş ve bununla yetinilmiş, ism-i zahir de getirilmemiştir. Bu da tıpkı bir kimsenin, "Zeyd'in nasıl çıktığını bilmiyor musun?" deyip, كَيْفَ خَرَجَ "Onun nasıl çıktığını benden dinle..." diyerek Zeyd adını, ikinci cümlede açıkça zikretmemesi gibidir.

İsim Cümlesindeki Hikmet

Cenâb-ı Hakk'ın, lafzatullahı, "inşâ" fiiliyye beraber "ثُمَّ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ" demesi mümkün iken, böyle buyurmayıp "ثُمَّ اللهُ يُنْشِئُ" diyerek, açık isim halinde getirmesi ise, üstün bir hikmetten dolayıdır ki, o da şudur: Yeniden yaratmanın mümkün olduğuna dair aklî deliller mevcut iken, o ismi duyan herkesin, onun müsemmasının kemâl sıfatları ve celâl vasıflarıyla

mevsuf olduğunu anladığında, iadenin mümkün olduğuna kat'î olarak hükmedeceği bir zahir isim getirmiştir. Böylece de, o isimden, Allah'ın kudretinin mükemmel, ilminin kapsamlı, iradesinin geçerli olduğu anlaşılsın, insanın zihninde kalıcı bir mefhum oluşsun diye de, zahir bir isim olarak "Allah" demiştir. Ki böylece o kimse, yaratmaya "başlama"nın vukûunu ve iradenin mümkün olduğunu böylece kabul etmiş olur.

İmdi şâyet, "Cenâb-ı Hak niçin, senin biraz önce bahsettiğin hikmet ve faydadan dolayı "ثُمَّ اللهُ يُنْشِئُ" dediği gibi "ثُمَّ اللهُ يُعِيدُ" *"Sonra Allah iâde eder"* demiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu şu iki sebepten dolayıdır:

1) "ثُمَّ يُعِيدُهُ" ifadesi, lafzatullahın açık isim olarak getirilmiş olduğu "كَيْفَ يُبْدِئُ اللهُ الْخَلْقَ" ifâdesine yakın olduğu için, "ثُمَّ يُعِيدُهُ" ifadesinde lafzatullah açıktan getirilmemiştir. Zira, aralarında sadece "اَلْخَلْقُ" kelimesi bulunmaktadır. Ama burada ise "بَدَأَ الْخَلْقَ"da açık olarak getirilmediği için, ikinci ifade olan "ثُمَّ اللهُ يُنْشِئُ" ifadesinde açık olarak ism-i zâhir getirmiştir.

2) Burada, iâdenin olabileceğine dair delil, tamdır. Çünkü deliller, "afâkî ve enfüsî"liğe hasredilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gerek afakta, gerek kendi nefislerinde âyetlerimizi yakında onlara göstereceğiz"* (Fussilet, 53) buyurmuştur. Binâenaleyh, önceki âyette, insanın kendi nefsinden hareketle elde edeceği enfüsî delillere; ikinci âyette de, *"Yeryüzünde gezip dolaşın..."* ifadesiyle de, afâktan elde edilen delillere işâret etmiştir. İşte bu iki şeyde, bu iki delil tam ve mükemmel olur. Dolayısıyla bu delili, lafzatullah ismini açıkça getirerek te'kîd etmiştir. Ama, birinci delili ise, ikinci delille te'kîd etmiştir. Dolayısıyla da, "ثُمَّ اللهُ يُعِيدُهُ" dememiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Mazî-Muzari Farkı**

Cenâb-ı Hak önceki âyette, muzarî sîgasıyla "يُبْدِئُ" buyurmuş; bu âyette ise, mazî lafzıyla, "بَدَأَ" demiş, "كَيْفَ يُبْدِئُ" dememiştir. Niçin? Biz deriz ki: Birinci delil, hadsî (bedihî) ilmi gerektiren enfüsî delildir ki, bu her hâlükârda yaratmanın nasıl başladığını bilmeyi gerektirir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer siz, Allah'ın, her halde yaratmaya nasıl başlayacağını bilemiyorsanız, Allah'ın yaratmaya nasıl başlamış olduğunu "كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ" bilip anlamanız için, yaratılmış şeylere bakınız. Bu kadar bir bakışla, yaratmaya nasıl başlamışsa, yeniden yaratacağına dair netice ve matlûb elde edilir" demiştir.

Hadsî İlim-Umumî İlim

BEŞİNCİ MESELE: **Üslup Farklılığının Sebebi**

Cenâb-ı Hak bu âyette, "Allah her şeye kadirdir" buyurduğu halde, önceki âyette "Bu, Allah'a kolaydır" buyurmuştur. Bunun, şu şekilde iki hikmeti bulunur:

1) Birinci delil, enfüsî delildir. Bu, netice veren, her ne kadar, tam bir hadsî ilim ise de, ancak ne var ki bu enfüsî delile, afakî deliller de eklendiğinde, o zaman umumî bir ilim meydana gelir. Çünkü insan kendisini incelediğinde, kendisinin, Allah'a olan ihtiyacını ve varlığının O'ndan olduğunu; afâka baktığında kendisi dışında kalanların da O'na muhtaç olduklarını ve varlıklarının, O'ndan olduğunu anlar. Böylece de, her şeyin Allah'tan olduğuna dair ilmi, kemâle ermiş olur. İşte Cenâb-ı Hak, bu iki delilin zikredilmesi tamamlanınca, "Allah her şeye kâdirdir" buyurmuştur. Bir tek delil söz konusu olduğunda إِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ *"Muhakkak ki bu, yani yeniden yaratması Allah'a kolaydır"* (Ankebût, 19) buyurmuştur.

2) Biz, her ne kadar ikincisi daha genel ise de, birinci ilmin daha tam olduğunu beyan etmiştik. Halbuki işin, yapıcısına kolay olması, o işin o yapan kimsenin kudreti dahilinde olmasından daha tam ve mükemmeldir. Bunun delili, bir kimsenin, yüz ölçek taşıyabilen kimse hakkında, "O ona kâdirdir" deyip, "O ona kolaydır" dememesi gibidir. Ona, on ölçek taşıması sorulduğunda o, "Bu, ona kolaydır, basittir" der. Şimdi biz diyoruz ki: Allahu Teâlâ şöyle demek istemiştir: "Eğer sizde, bu işlerin, Allah'a göre kolay olduğuna dair tam bir ilim meydana gelmemişse, bunların O'nun kudreti dahilinde olduğunu bilebilmeniz için, yeryüzünde gezin. Çünkü bu şeyin O'nun kudreti dahilinde olması bile, yeniden yaratmasının mümkün olduğuna dair yeterli bir delildir."

Mutlak İrade Allah'ındır

يُعَذِّبُ مَنْ يَشَآءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَآءُ ۚ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾ وَمَآ أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِى الْأَرْضِ وَلَا فِى السَّمَآءِ ۖ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٢٢﴾

"Kimi dilerse azaplandırır. Kime dilerse merhamet eder. (Hepiniz) ancak O'na döndürüleceksiniz. Siz, ne yerde ne gökte, O'nu

aciz bırakacak değilsiniz. Allah'tan başka sizin hiçbir velîniz ve yardımcınız da yoktur..." (Ankebût, 21-22).

Cenâb-ı Hak yeniden yaratmadan bahsedince, o yeniden yaratma neticesinde, (kıyamette) olabilecek şeylerden de bahsetmiştir ki, bu da, adâleti ve hikmeti gereği, yalanlayanlara azap etmek; lütfu ve rahmeti gereği, hep kendisine yönelen ve O'nu tanıyanları da, mükâfatlandırmaktır. Âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Önce Azabın Bildirilmesi**

Hz. Peygamber (s.a.s)'in naklettiği bir hadis-i kudsîde de سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي ***"Rahmetim gazabımı geçmiştir"*** buyurduğu gibi, Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti en önde olduğu halde, Allahu Teâlâ azabını bu âyette, rahmetinden önce zikretmiştir... Biz deriz ki, bu şu sebepten dolayıdır:

Daha önce kâfirlerden bahsetmiştir. Dolayısıyla, azâbın önce zikredilmesi, tehdit hükmüne göre, o azabı hak edenlerin önce zikredilmelerinden dolayıdır. Bunun peşinden de Cenâb-ı Hak, rahmetini getirmiştir. Bu tıpkı, birinci aslın, yani tevhîdin ifade edilmesinden sonra, "Eğer yalanlarsanız, biliniz ki, sizden önce nice ümmetler tekzip etmişlerdir ve bundan dolayı da helâk olmuşlardır" denilerek, tehdidin getirilmesi gibi; en son aslın, yani haşrin ispatından sonra da, önce azap zikredilerek tehdit getirilmiş, o azap yalnız başına zikredilmiş olmasın diye de, ona tâbi olarak, rahmetten bahsedilmiştir ki, bu da Allah'ın, ***"Benim rahmetim gazabımı geçmiştir"*** şeklindeki sözünü te'yid eder. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, maksadın, sadece ilahî azabın zikredilmesi olduğu yerde bile, sadece azâbı zikretmemiş, onun yanında rahmetini de zikretmiştir.

İKİNCİ MESELE: **Genel İfadenin Faydası**

Bunun zikredilmesi, asîleri korkutmak, mü'minleri de ferahlandırmak olunca, Cenâb-ı Hak, şâyet, "...kâfire azap eder, mü'mine de merhamet eder..." demiş olsaydı, maksadı ortaya koymada daha müessir olurdu... Halbuki O'nun, (âyette), "Dilediğine azap eder" şeklindeki sözü, kâfir için, caydırıcı olmaz. Çünkü kâfirin, "Belki de ben, Allah'ın, azap etmeyi dilediği kimselerden olmayacağım" demesi mümkündür. Buna şöyle cevap verilir: Âyetin ifadesi, korkutma hususunda daha belîğ ve müessirdir. Çünkü Allah bununla, meşîetinin geçerli olduğunu ispat etmiştir. Zira o, bir şahsa azap etmek istediğinde, buna hiç kimse mani olamaz. Hem sonra, vaad

ve vaîd hükmüne göre, O'nun, ehl-i küfre azap etmeyi istediği, kulları tarafından bilinen bir hususdur. Binâenaleyh, âyetteki bu ifadeden tam bir korku anlaşılmış olur.

Ama "Asîlere azâb eder" ifadesi böyle değildir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın meşîetinin mümkemmel olduğuna delâlet etmez. Zira bu ifade, "O, mü'mine azap etmeyi de isterse, ona da azap eder" şeklinde bir manayı ifade etmez. Bu manayı ifade etmeyince de, kâfir, "Bu misâlde O'nun muradı gerçekleşmediğine göre, bir başka misâlde gerçekleşmesi mümkündür" diyebilir. Bunu bir misalle açıklıyor ve şöyle diyoruz: "Hükümdar, beldesinde bulunan herkesi dövmeye kadirdir" denilip hükümdar da, "Bana muhalefet edeni döverim" dediğinde, hükümdara muhalefet edecek kimseler için tam bir korku meydana gelmiş olur. Ama "Hükümdar, kendisine muhalefet edenleri dövmeye kadirdir, itaat edenleri ise dövmez" denilip, hükümdar da, "Kim bana muhalefet ederse, onu döverim" dediğinde, muhalefet edenlerin kalbine, "O, itaatkâr olan falancayı dövmediğine göre, beni de dövmez. Çünkü ben de, o falanca gibiyim" şeklinde bir düşünce gelebilir. Ayrıca bu ifadedeki bir başka fayda da, korkunun da ümidin de genel olduğudur. Çünkü, Allah'ın azabından bütünüyle emin olmak, Allah'a karşı cüret etmeyi doğurur. Böylece bu da, itaatkâr olanın bile asî olması neticesine varır.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Tekrarın Hikmeti**

Meselenin izahı ve ispatı daha önce geçtiği halde, ثُمَّ إِلَيْهِ تُقْلَبُونَ *"(Hepiniz) ancak O'na döndürüleceksiniz"* buyurmuştur. O halde, bunu niçin tekrarlamıştır? Biz deriz ki: Her ikisi de bazen peşin, hemen olduğu halde, Allah, azap edeceğinden ve rahmetinden bahsedince, "Eğer benim azabım sizin hakkınızda gecikmişse, ondan kurtulacağınızı sanmayın. Çünkü sizin dönüşünüz, ancak O'nadır ve sizi hesaba çekmek, O'na aittir. Mükâfatınız ve ikâbınız O'nun katında mahfuz ve mukayyettir" demiştir. İşte bundan dolayı da, Cenâb-ı Hak hemen bu ifadenin peşinden, وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ *"O'nu aciz bırakacak değilsiniz"* buyurmuştur. Yani, "Siz Allah'ın elinden kurtulamazsınız. Tam aksine, dönüşünüz O'nadır. O'ndan kurtulmak mümkün değildir" demektir. Bu âyetin tefsirinde şu incelikler bulunmaktadır:

1) Azap edeni, azap etmesinden aciz bırakmak, ya ondan kaçmak yahut ta karşısında durup, o azabı defetmek için, ona karşı mukavemet etmekle olur. İşte Allah, her iki ihtimali de zikrederek, *"Siz, ne yerde ne gökte, O'nu*

aciz bırakacak değilsiniz" buyurmuştur. Yani, "kaçarak..." demektir. Yani, "Sizler, semâdaki en yüksek yere çıksanız, yahut suyun derinliklerine inseniz, Allah'ın kudretinin yakalamasından kurtulamazsınız. Binâenaleyh, o azap edeni, kaçmak suretiyle acze düşürme ihtimali asla yoktur" demektir.

Ona karşı koyup, mukavemet etmek de böyledir. Çünkü, O'nu acze düşürmek, ya çok kuvvetli şefaat edebilen; azap edenin kendisine muhalefet etmesi mümkün olmayan, böylece de azap edenin azap edemeyeceği, acze düşeceği bir kuvvete, bir dayanağa sırtını dayamakla olur; yahut da, ona karşı koyacak bir topluluk sayesinde o azap edenden intikam almakla olur. Halbuki bu ikisi de imkânsızdır. Çünkü sizin, Allah'tan başka şefaat edecek bir dostunuz, O'nun azabını bertaraf edecek bir yardımcınız yoktur. Binâenaleyh, azap edeni, kaçmanız ya da ona karşı koymanız suretiyle, acze düşürmeniz mümkün değildir.

2) Cenâb-ı Hak, "وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ" buyurmuş, fiil sîgasıyla olmak üzere, "لَا تَعْجِزُونَ acze düşüremeyeceksiniz" buyurmamıştır. Çünkü, fiilin olumsuz gelmesi, o işin kesin olarak olamayacağına delalet etmez. Çünkü, bir kimsenin "Falanca dikiş dikmiyor" şeklindeki sözü, "O terzi değildir" şeklindeki sözün delalet ettiği şeye delalet etmez.

3) Cenâb-ı Hak bu âyetinde, yeri, semadan; velî'yi de nasîrden önce zikretmiştir. Çünkü, onların mümkün olabilecek kaçışları, yeryüzünde cereyân edecektir. Binâenaleyh, eğer onlardan bir kaçış sudur edecek olursa, bu, yeryüzünde olur. Sonra biz, onların bundan başka yapabilecekleri başka bir şey varsayacak olursak, bu da onların gökyüzüne tırmanmaları olabilir. Azabı defetmeye gelince, akıllı bir kimse için, bunu en güzel bir yolla defetmek mümkün olduğu zaman başkasına başvurmaz. Şefaat ise, en güzel bir yoldur. Bir de, şehadet âleminde herkes için padişahın huzurunda kendisi hakkında konuşan, ona şefaatçi olan birisi bulunur. Buna, aynı maksattan dolayı, o kimse için, herkes hükümdara karşı koyacak biçimde yardımcı olmaz.

Münkir Rahmet Umamaz

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللهِ وَلِقَائِهِ أُولَئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِي وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٣﴾

"Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr ederek kâfir olanlar yok mu, işte benim rahmetimden ancak onlar ümitlerini kestiler. İşte, pek acıklı bir azap da onlarındır" (Ankebût, 23).

Cenâb-ı Hak iki temel esası, yani tevhidi ve öldükten sonra diriltmeyi beyan edip, aklî delille bunları izah ederek, Kendisine muhalefet edenleri ayrıntılı bir biçimde tehdit ederek, kendisini inkâr edenlere bir işaret olmak üzere, "وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللهِ وَلِقَائِهِ" buyurmuştur. Çünkü her şeyde, Allah'ın birliğine dair bir delil bulunur. Binâenaleyh, müşrik olan kimse, Allah'ın âyetlerini inkâr etmiş demektir. Haşri inkâr edenlere bir işaret olsun diye de, "وَلِقَائِهِ" buyurmuştur. Çünkü, haşri inkâr eden, Allah'a kavuşmayı da inkâr etmiş olur.

Cenâb-ı Hak, أُولَٰئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِي *"İşte benim rahmetimden ancak onlar ümitlerini kestiler"* buyurmuştur. Bu, "Onlar müşrik olunca, kendilerini, rahmet konusunun dışında bırakmış olurlar. Çünkü kendisinin, ihtiyacını giderecek, sadece bir tek tarafı bulunan kimseye kolayca merhamet olunur. Ama yönelecek, sayısız cihetleri bulunan kimse, rahmete konu olmaz. İşte o müşrikler, kendileri için birtakım ilahlar edinince, muayyen bir tek cihete yönelerek ihtiyaçlarını gidermeyi kabul etmemiş, böylece de Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiş olurlar. Onlar haşri inkâr edip, "Azap yoktur" dediklerinde, müstahak oldukları cezayı haklarında gerçekleştirmek için, onlara "ta'zib"den bahsetmek pek yerinde olmuştur. Bu, tıpkı bir hükümdarın, "Bana karşı çıkanlara işkence edeceğim" deyip, bunu, hükümdardan uzak bir yerde bulunan birisi kabul etmeyerek, "O bana nasıl ulaşacak?" deyip de, böyle bir kimse yakalanarak hükümdarın huzuruna çıkarıldığında, hükümdarın ona işkence etmesi ve "Nasıl yapabildim mi, edemedim mi ki?!" demesi yerinde olur. Binâenaleyh, merhamet etmemenin, şirk koşmaya; elîm bir azâbın da, haşri inkâr etmeye uygun düştüğü ortaya çıkmış olur.

Bazı İncelikler

Sonra bu âyetle ilgili olarak nükteler bulunmaktadır:

Umûmî İfade

1) İfade, bütün insanları (yani kâfirleri) içine aldığını ifade etsin diye Cenâb-ı Hak, أُولَٰئِكَ يَئِسُوا *"Onlar ümitlerini kestiler"* buyurmuştur. Yine Cenâb-ı

Hak, aynı maksattan dolayı, *"İşte pek acıklı bir azap da onlarındır"* buyurmuştur. Binâenaleyh, şâyet Cenâb-ı Hak, "Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden o kimseler yok mu, onlar benim rahmetimden ümit kestiler ve onlara elim bir azap vardır" demiş olsaydı, yukardaki anlam elde edilmiş olmazdı. Binâenaleyh, şâyet birisi, "Eğer Allah, "**ülâike**" kelimesini bir kere getirmiş olsaydı, zikredilen maksadı ifade etmek için yeterli olurdu" derse, biz deriz ki: Hayır, zira Cenâb-ı Hak, "Sana diyorum, işte onlar... ümit kestiler. Onlar için elîm bir azap vardır..." demiş olsaydı, bir başkası, bu iki şeyin tamamının onlardan bir araya geldiğini; bu yekûnun, ancak onlarda bulunduğunu; ne var ki bu iki şeyden sadece birisinin başkalarında bulunabileceğini anlayabilirdi. O halde, Cenâb-ı Hak, "Sana diyorum, onlar ümit kestiler... Ve sana diyorum, onlar yok mu onlar işte onlar için elim bir azap vardır" buyurunca bu söz, bu iki şeyden her birinin sadece onlardan bulunduğunu ifade etmiş olur.

2) Cenâb-ı Hak, rahmetten bahsedince, onu kendisine nisbet ederek, "Benim rahmetimden..." demiş, azaptan bahsedince, onu kendisine nisbet etmemiştir. Bunun sebebi, rahmetinin azabını geçmiş olması ve bir de kullarına, rahmetinin onları kuşattığını ve o rahmetin kendisinden ayrılmazlığını bildirmek içindir.

3) "Sana diyorum, onlar yok mu, onlar, işte onlar ümit kestiler" diyerek, ye'si, onlara nisbet etmiş, rahmetini onlara haram kılmıştır. Binâenaleyh, şâyet onlar, ümit ederlerse, rahmetini de onlara mübarek kılar. Şâyet birisi, "Senin ye's ve azap demek olan iki şeyi, Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr etmek demek olan iki şeyle mukayese etmen, elim azabın, Allah'ı inkâr eden ve haşri itirâf eden kimseler için olmamasını; ye'sin de, haşri inkâr eden, Allah'ı tasdîk eden kimseler için olmamasını gerektirir" derse, biz deriz ki: Âyetin manası şöyledir: Onlar, ümit kestiler. Ve onlar için, haşri inkâr etmeleri sebebiyle de, fazladan elîm bir azap vardır. Haşri inkâr etmek sebebiyle azap etmenin, haşri inkâr edenler için olacağında şüphe yoktur. Diğerine gelince, haşri inkâr eden bir kimse, Allah'ı tasdik etmiş olamaz. Çünkü Allah'a iman etmek, ancak O'nu, söylediği şeyler hususunda tasdik ettiği zaman doğru olur. Haşr de, Allah'ın söylediği şeyler cümlesindendir.

Körü Körüne Ret

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّآ اَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ اَوْ حَرِّقُوهُ فَاَنْجٰيهُ اللّٰهُ مِنَ النَّارِ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾

"Buna karşı kavminin cevabı: "Öldürün onu. Yahut, yakın onu" demelerinden başka bir şey olmadı. Allah da onu, ateşten kurtardı. Şüphe yok ki bunda, iman edecek zümreler için, mutlaka ibretler vardır" (Ankebût, 24).

Hz. İbrahim (a.s), o üç temel esası izah edip, bu konuda kesin deliller getirince, iş onlara kaldı. Ya cevap verecekler, yahut da cevap olabilecek şeyi yapacaklar. Ama onlar, "O'nu öldürün veya O'nu yakın" demekten başka bir şey yapmadılar. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Onların Cevabı**

Cenâb-ı Hak, aslında bir cevap olmadığı halde, onların "öldürün onu" şeklindeki sözlerine, cevap adını vermiştir. Biz deriz ki, buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

1) Bu, onlardan, tıpkı, kendini beğenmiş bir kimsenin sözü gibi sadır olmuş bir sözdür. Nitekim hükümdar, karşı tarafın elçisine, kılıç bir cevap olmadığı halde, "size verilecek cevap, kılıçtır!" der ki, bu, "Ben ona, cevapla mukabele etmiyorum. Ben ona, kılıçla mukabele ediyorum" demektir. İşte bunlar da, "Onun delillerine cevap vermeyin; onu öldürün veya onu yakın" demişlerdir.

2) Allahu Teâlâ, onların sapıklıklarını beyan etmek istemiştir. Çünkü onlar, aslında bir cevap olmadığı halde, cevap sadedinde bunu söylemişlerdir. Böylece onların, bu konuda verebilecekleri bir cevapları olmadığı ortaya çıkmış olur. Çünkü, başkalarına cevap vermeyen ve susan kimsenin, susmasının, o işe iltifat etmemesinin bir emaresi olabileceğinden dolayı, onun cevap veremeyeceği bilinmiş olmaz. Ama, o, bozuk bir şekilde cevap verdiğinde, onun cevap vermeye yöneldiği, ama bunu beceremediği anlaşılmış olur.

İKİNCİ MESELE

"Onu öldürün, vurun onu" diyenler, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kavmidir. "Öldürün" emrini alanlar da, yine onlardır. Binâenaleyh, âmir durumunda olan, memûr olanın ta kendisi, olmuş olur. Şimdi biz diyoruz ki: Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

1) Bu, "Onlardan her biri, kendisi dışında kalanlara, "Onu vurun" demişlerdir. O halde bu demektir ki bu emir, hem onların her birinden çıkmış; emrolunan da, her birerleri olmuştur. Bu demektir ki, hem âmir olma, hem memûr olma, aynı şahısta birleşmemiştir. Zira her biri, kendisi dışında bir başkasına emretmiştir.

2) Bu cevap, onların liderlerinden sadır olmuştur. Binâenaleyh, bir beldenin ileri gelenleri bir sözü söylediğinde, "Belde halkı, şunda ittifak etmiştir" denilir, fakat kölelerin ve çapulcuların sözlerine iltifat edilmediği anlaşılmış olur. Binâenaleyh, âyette geçen, "kavminin cevabı" ifadesiyle, o kavmin ileri gelenlerinin, kendilerine uyan ve kendilerini destekleyen kimselere, "Onu öldürün" demeleri kastedilmiştir. Çünkü cevap verme işi, büyüklere, idârecilere; öldürme işi de, idare olunanlara aittir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"اَوْ" edatı, biri diğerinden ayrı olan iki şeyi ayırmak için zikredilir. Nitekim, زَوْجٌ اَوْزَدٌ *"çift veya tek"* denilir. Ve yine, "Bu bir insan veya hayvandır" demektir. Ama, "Eğer insan değilse, bu demektir ki o, hayvandır" demektir. Ama, "Bu hayvandır veya insandır" denilemez; çünkü bu sözden, bu sözü söyleyenin, "Bu hayvandır; yok eğer hayvan değilse insandır" demiş olduğu, anlaşılır ki, olamaz." Ancak ne var ki, (âyette geçen) yakma işi, ölümü de getirir. O halde, "Onu öldürün. Veya yakın" sözü tıpkı birinin: "Hayvandır; veya insandır" şeklindeki sözü gibi olur. Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) "Ev" edatının bahsedilenin aksine kullanılışı, daha yaygındır. Binâenaleyh, bu edat "bel" yerinde kullanılmış olur. Bu meselâ bir kimsenin,اَعْطَيْتُهُ دِينَارًا اَوْ دِينَارَيْنِ *"Ona ben, bir dinar veya iki dinar verdim"* demesi ile,اَعْطِهِ دِينَارًا بَلْ دِينَارَيْنِ *"Ona bir dinar, hayır daha doğrusu iki dinar ver"* demesi gibidir. Bu, tıpkı, قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَلِيلًا نِصْفَهُ اَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا اَوْزِدْ عَلَيْهِ *"Gecenin birazından gayrı (saatlerinde) kalk, (gecenin) yarısı miktarınca. Yahut ondan birazını eksilt. Yahut, üzerine artır"* (Müzzemmil, 2-4) âyetlerinde olduğu gibidir.

İşte burada da, ifade, "Onu öldürün veya ölüme ilavede bulunun ve onu yakın" manasındadır.

b) Biz, sizin söylediğinizi ve durumun burada böyle olduğunu kabul ediyoruz... Çünkü, yakma işi, ölüme götüren ve ölümün kendisinden ayrılmadığı bir iştir. Zira, birisini ateşe atıp derisinin tamamını yakıncaya kadar orada bekleten ve onu oradan diri olarak çıkaran kimse hakkında, "Falanca, yandı, falanca onu yaktı ama ölmedi" denilebilir. İşte, burada da onlar, şöyle demek istemişlerdir: "Onu öldürün, yahut onu öldürmede acele etmeyin; ona ateşle azap edin. Eğer o sözünden vazgeçerse, bırakın gitsin. Yok eğer ısrar ederse, bırakın ateşe yaslansın."

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَأَنْجٰيهُ اللّٰهُ مِنَ النَّارِ *"Allah da onu ateşten kurtardı..."* buyurmuştur. Feylesoflar, **Hz. İbrahim** (a.s)'in o ateşten nasıl kurtulduğu hususunda ihtilâf ederek, kimileri, "o ateş serinleştirildi" demişlerdir ki, bu doğru olanı ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey ateş ona bir serinlik ve selamet ol"* (Enbiyâ, 69) buyruğuna uygun olanı da budur. Kimileri, "**İbrahim** (a.s)'de, sayesinde ateşi serin hale getirecek bir keyfiyet yaratıldı" derken, kimileri ise, "Hayır, **İbrahim** (a.s), olduğu üzere, ateş de olduğu üzere bırakıldı, fakat ateşin eziyeti, **İbrahim** (a.s)'den men edildi" demişlerdir ki, bunların hepsi de mümkündür. Allah hepsine de kâdirdir.

Feylesoflara Red

Buna tabipler, bu yapılan izahların tamamını da inkâr ederek şöyle demişlerdir: "Ateşten hararetin giderilmesine gelince, ateşteki hararet, tıpkı dört sayısındaki çift oluşun ondan ayrılmayışı gibi, zâtî bir şeydir. Sayesinde ateşin serinleştirildiği bir keyfiyetin yaratılması meselesine gelince, insanın yapısının, karakterinin birisi tefrit birisi de ifrât olmak üzere iki nev'i vardır. Binâenaleyh, şâyet insan, bu iki nev'in dışına çıkacak olsa, ya insan olarak kalmaz veya yaşamaz. Meselâ mizaçtaki soğukluk, on derece olsa, insan olur. Ama bu derece on bire varsa, insan olmaz. Eğer soğukluk dereceleri, beş olursa, insan olarak kalır, ama dörde düştüğünde, insan olarak kalmaz. Ancak ne var ki, sayesinde ateşin serinlediği soğukluk, "semender" (semender, yani ateşi söndüren bir madde salgılayan bir hayvan) karakteridir. Bu karakter insanda bulunmuş olsaydı, ölürdü yahut da bu olurdu... Çünkü rûh (nefs), mizâca tâbidir.

Üçüncüsüne gelince, ateşte, ateş olduğu gibi kaldığı halde, kalmak ve kalmanın da yanma olmaksızın olabilmesi imkânsızdır... Şimdi biz diyoruz

ki: Bu âyet, onların bu görünüşünü ret etmektedir; akıl da, nakle uygundur. Birincisine gelince bu, şu iki sebepten dolayıdır:

1) Ateşteki hararet, çokluğu ve azlığı kabul eden bir keyfiyettir. Çünkü, kömürdeki ateşe üflendiğinde, o ateş demiri eritecek dereceye çıkar. Ama üflenmezse, ateşin şiddeti artmaz. Ancak ne var ki, azlık, ateşteki hararetin bir kısmının yokluğu demektir. Binâenaleyh, bir kısım yok olabildiğine göre, ateşteki diğer kısmın da, insana eziyet vermeyecek bir dereceye varıncaya kadar, yok olması da mümkündür. Halbuki, ey tabipler, sizin bahsettiğiniz çift oluş, böyle değildir. Çünkü bu, artmaz, eksilmez.

2) Tıbbın esasları arasında yer aldığına göre, tıpkı suyun serinletici bir keyfiyeti bulunduğu gibi, ateşin de hararetlendirici, sıcak bir keyfiyeti vardır. Ancak biz, su, su olma vasfını taşıdığı halde, kendisinden burûdet vasfının zail olduğunu görmekteyiz. Tıpkı bunun gibi, ateşten de hararet zail olur, yakmayan bir nur olduğu halde, yine de ateş olarak kalır. İkincisine gelince, bu da mümkündür. Ve onların görüşleri şu iki açıdan kabul edilemez:

a) "Rûhun, mizâca tabi olduğuna" dair ileri sürdükleri temel prensibin kabul edilmemesidir. Tam aksine Allahu Teâlâ, tıpkı cansızların mizâcı gibi olan o mizâcda, insanın rûhunu yerleştirmeye kadirdir.

b) Sizin bu temel prensibinize göre de, bir imkânsızlığın olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü, kendisinden bahsettiğimiz o keyfiyet, derinin dış yüzeyinde, tıpkı o deriye saçılmış parçalar gibidir. Dolayısıyla, o kalbe ve temel uzuvlara ulaşmaz. Görmez misin ki insan, uzun zaman elinde buz tutup, sonra da bir ateş korunu eline aldığında bu ateş onun elini yakmada, elini cebinden çıkarıp, ateşi eline alan kimsenin elini yakmadaki tesiri kadar tesirli olmaz. İşte bundan ötürü, onun eli, öbürününkinden önce yanar. Binâenaleyh insan derisinin dış yüzünde bir müddet, ateşin yakma tesirine mâni bir keyfiyetin olabileceği düşünülebileceğine göre, yakmasın diye, bu keyfiyetin anbean, yenilenmesi de mümkündür.

c) Bu, sırf bir alışkanlığın olmamasını beyan etmeyi, uzak görmeden ibarettir. Biz de, bunun alışılmış olmayan bir şey olduğu görüşündeyiz. Çünkü bu bir mu'cizedir. Mu'cizenin ise, alışılmışın dışında, harikulâde olması gerekir.

Alınacak Dersler

Daha sonra Hak Telâlâ, إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ *"şüphe yok ki bunda, iman edecek zümreler için ibretler (âyetler) vardır..."* buyurmuştur. **"Hz.**

İbrahim'in o ateşten kurtulmasında ibret alınacak noktalar vardır" demek olup, bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Allah, **Hz. Nûh** (a.s)'un ve gemisindekilerin kurtarılmaları hususunda, *"Onu bir âyet kıldık..."* (Ankebût, 15), burada ise, cemî olarak *"âyetler vardır"* buyurmuştur. Çünkü gemi ile kurtarılma işi, akılların yadırgamayacağı bir şeydir. Dolayısıyla onda âyet (ibret ve mu'cize), Allah'ın, **Hz. Nûh** (a.s)'a tam zamanında o gemiyi yapmayı vahyetmesindedir. Çünkü eğer böyle olmasaydı, **Hz. Nûh** (a.s) gaybı bilemediği için, gemi yapmazdı. Bir de bu, Cenâb-ı Allah'ın o gemiyi, mesela çok şiddetli fırtınalar gibi, helâk edici şeylerden koruması ile olmuştur. Fakat ateşten kurtarma işi, gerçekten enteresan ve hayrette bırakıcıdır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bu hususta cemî sîgasıyla "âyetler..." demiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Kıyamette Suya Kananlar**

Cenâb-ı Hak, orada *"âlemler için bir âyet..."* (Ankebût, 15), burada ise, *"iman edecek kavimler için âyetler"* buyurmuş ve âyetlerin mü'minlere has olduğunu beyan etmiştir.

Çünkü o gemi yıllarca kalmıştır. Böylece pek çok kimse ona uğramış ve onu görmüştü. Bu sebeple de herkesin o gemi hakkında bilgisi olmuştu. Ateşin serinletilmesine gelince, bu uzun süre devam etmişti. Dolayısıyla bu, **Hz. İbrahim** (a.s)'den sonra gelenler için, ancak ona inanmak suretiyle bilinir, kabul edilir. Burada şöyle bir incelik vardır: Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'e, o ateşi, bizzat kendisi hidâyete erip, soyunun hidâyete ermiş olmasından ötürü serinletmiştir. Allahu Teâlâ mü'minlere de, kendileri için, **Hz. İbrahim** (a.s)'de güzel örnekler bulunduğunu söylemiştir. Binâenaleyh bu demektir ki, mü'minler için, Allah'ın kıyamet günü onlara serinleteceği müjdesi verilmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "İşte bu serinletme işinde, inanan kimseler için âyetler vardır" demek istemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, orada "جَعَلْنَاهَا" burada ise, "أَنْجَاهُ" buyurmuştur. Çünkü "sefine" (gemi)nin kendisi için bir mu'cize değildir. Çünkü eğer Cenâb-ı Allah o tufanı yaratmamış olsaydı, **Hz. Nûh** (a.s)'un gemi yapma işi anlamsız olurdu. O halde, Allahu Teâlâ "sefine"yi, meydana geldikten, yapıldıktan sonra bir âyet kılmıştır. Ama ateşin serin kılınması işi, meydana

geldiğinde bizzat kendisi âyettir. Âyet olabilmesi için, tûfânın yaratılması gibi, diğer bir şeye muhtaç değildir.

Putlaştırmada Sevmenin Rolü

وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَمَأْوَاكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٥﴾

"De ki: Siz, dünya hayatında birbirinizle dost olduğunuz için, Allah'ı bırakıp ancak putlara tutundunuz. Fakat sonra, kıyamet günü kiminiz kiminize küfür, kiminiz kiminize de lanet edecektir. Barınacağınız yer ise ateştir. Sizin hiçbir yardımcılarınız da yoktur" (Ankebût, 25).

Hz. İbrahim (a.s) o ateşten çıkınca, kâfirleri kovmaya ve sürdürdükleri şeylerin yanlış olduğunu anlatmaya başladı ve "Ben size yolunuzun yanlış olduğunu anlattım. Ama siz buna karşı bir cevap vermediniz ve o yolunuzdan dönmediniz. Demek ki bu, sırf bir taklit. Çünkü sizin birbirinize karşı bir sempatiniz var. Binâenaleyh hiç biriniz, o yol ve gidişatta arkadaşının kendisinden ayrı olmasını düşünemiyor. Yahut da, sizinle atalarınız arasında bir sevgi bağı var. Bundan dolayı onlara vâris olup, onların söz ve inançlarını aynen alıp, sapıklık ve cehaletlerine yapışıp kaldınız" dedi. O halde âyetteki, *"Siz, dünya hayatında birbirinizle dost olduğunuz için, Allah'ı bırakıp ancak putlara tutundunuz"* hitabı bir delil değildir.

Burada, ince bir husus olan, şöyle bir diğer izah daha var: Âyetin manası, putlarla putlara tapanlar arasında bir sevgi bağı olduğunu gösteriyor. O sevgi şudur: İnsan, hem cisim (beden), hem akıl sahibidir. Cismi için, cismanî birtakım lezzetler, aklı için de aklî birtakım lezzetler vardır. Kendisinde cismanî lezzetlerin ve meyillerin galip olduğu kimse, aklî lezzetlere iltifat etmez. Aklî lezzetleri galip olan kimse de, cismani lezzetlere iltifat etmez. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Deli, yeme, içme ve bevletme gibi ihtiyaçlarını gidermek mecburiyetindedir. Halbuki o bu esnalarda, ileri gelen bir cemaat arasındadır. O, burada yeme, içme ve bevl

etme vs. gibi maddî ihtiyaç ve lezzetlerini giderir, güzel gidişat, iyi huy ve güzel vasıf gibi aklî lezzetlere hiç iltifat etmez. Akıllı insan ise, maddî acılara katlanır, aklî lezzetleri gerçekleştirmeye yönelir. Öyle ki defetme (dışarı atma) kuvveti, tutan kuvvetine üstün gelse de, kendisinden (istemeden) bir yellenme veya bir damla su (idrar) çıkacak olsa, utancından ve aklî eleminden, neredeyse ölür. Bunun böyle olduğu sabit olunca, onlar, akılları az, maddî lezzetler kendilerine galip gelmiş ve akılları, kendilerinin üstünde, altında, sağında, solunda, önünde, arkasında, olmayan, cisim olmayan, akla sığmayan bir ma'bûdu düşünememişler, kendilerindeki galip isteğe uygun düşen, birtakım cevherlerle süslenmiş maddeleri görmüş ve onları sevmişlerdir. O halde bunların o putları edinmeleri, kendileri ile o putlar arasındaki bir sevgiden dolayı olmuştur.

Kıyametteki İnkâr

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ *"Fakat sonra kıyamet günü kiminiz kiminize inkâr eder"* yani "Kalplerin körlüğü ortadan kalkıp, her şey, akıllı ve gâfil kimseler tarafından, olduğu gibi görülüp, anlaşılınca, bazınız, bazınıza küfreder, dünyada iken sürdürdüğünün yanlışlığını anlar. Böylece ibadet edenler, "Bu benim ma'budum değildir" ibadet edilen de, "Bunlar, bana ibadet etmediler" der. Yine bazınız bazınıza lanet eder ve "Bu, şuna "Bu azaba sen beni düşürdün. Çünkü sen bana ibadet ettin"; beriki de ona, "Buna sen beni düşürdün. Çünkü sana ibadet etmemle beni saptırdın" der ve her biri böylece öbürüne lanet ederek, uzaklaşmayı ister, ama uzaklaşamazlar. Aksine onlar, nasıl bu dünya hayatında birlikte idiyseler, ateşte de beraber olurlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَمَاْوٰيكُمُ النَّارُ *"Barınacağınız yer ise ateştir"* buyurmuştur.

Yardımcılarının Olmayışı

Daha sonra Allahu Teâlâ, وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ *"Sizin yardımcılarınız da yoktur"* buyurmuştur. Bu, "Bu ateş, Allah'ın **İbrahim** (a.s)'i kendisinden kurtarıp, yardım ettiği o sizin ateşiniz gibi değil. Şimdi siz, yardımcınız olmadığı halde bu ateştesiniz" demektir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE: **Cemin Hikmeti**

Cenâb-ı Hak bundan önce müfret (tekil) sîga ile, *"Allah'tan başka sizin bir veliniz ve bir yardımcınız yoktur"* (Ankebût, 22) buyurmuş; burada ise, cemî sigası ile, *"Sizin yardımcılarınız da yoktur"* buyurmuştur. Bunun hikmeti şudur: Onlar, **Hz. İbrahim** (a.s)'i yakmak istediklerinde, *"Onu*

yakın ve ilahlarınıza yardımda bulunun" (Enbiya, 68) âyetinde bahsolunduğu gibi, "Biz ilahlarımıza yardım ediyoruz" demişlerdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Siz, onların yardımcıları olduğunuzu iddia ediyordunuz. Halbuki ne siz putperestlerin, ne de o putların yardımcıları yoktur" buyurmuştur. Ama o âyette, yardımcılardan bahsolunmamıştır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, yardımı, cins olarak tamamen nefyederek, "Hiçbir yardımcı yoktur" buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ o âyette, "Sizin Allah'tan başka bir dostunuz ve bir yardımcınız yoktur" buyurmuş; burada ise, "dost"tan bahsetmemiştir. Buna göre diyoruz ki: Velî (dost)tan maksadın, "şefaatçi" olduğunu anlatmıştık. Buna göre o âyetin manası, "Size şefaat edecek bir kimse ve sizi müdafaa edecek bir yardımcı yoktur" şeklindedir. Burada hitaba, putlar da girdiği için, yani "Sizin hepinizin yardımcısı yoktur" denilip, "Bir şefaatçiniz yoktur" denilmemiştir. Çünkü onlar, hepsi için bir şefaatçinin olacağını zaten söylüyorlardı. Zira, ilahlarının şefaatçi olacaklarını iddia ediyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak, onların *"İşte bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"* (Yunus, 18) dediklerini bildirmiştir. Şefaatçi için, başka şefaatçi olmaz. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onlar bunu itiraf ettikleri için, artık bunun olmadığını söylemeye ihtiyaç kalmadığından onların hepsinin birden (topunun) şefaatçisi olmadığını burada belirtmemiştir. Ama o âyette, hitap sadece tapanlaradır. Tapanlar ise, kendilerinin şefaatçilerinin olacağını iddia ediyorlardı. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, onlar için bunun olmayacağını bildirmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak orada, *"Allah'tan başka sizin için..."* buyurup, bunu bir istisnâ sadedinde getirmiştir. Binâenaleyh bundan, onlar için bir yardımcı ve bir dost olduğu manası çıkar. O da Allahu Teâlâ'dır. Onlar için Allah dışında ne bir dost, ne bir yardımcı yoktur manası anlaşılır. Bu âyette ise, istisna yapmaksızın, *"Sizler için hiç yardımcılar yoktur"* buyurmuştur.

Biz diyoruz ki: Bu, onların dünyadaki durumları açısından söylenmiş bir sözdür, yani Allah dünyada onlara, "Allah'ı aciz bırakacağınızı sanmayın. Sizin için yardım edecek hiç kimse yoktur. Aksine, eğer tevbe ederseniz, size Allah yardım eder" demiştir. Bu, "Sizler tevbe etmek suretiyle O'nun yardımını istediğinizde, size yardıma hazırdır" demektir. Diğer

âyet ise, kıyamet günündeki durumla ilgilidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Fakat sonra, kıyamet günü kiminiz kiminize küfredecek..."* buyurmuştur. Burada yardımcı olmayışı umûmîdir. Çünkü artık bu günde tevbe, onlar ister tevbe etsinler, ister etmesinler, kabul edilmez. Onlara o gün ne Allah yardım eder, ne başkaları yardım edebilirler. Dolayısıyla onlar için, mutlak olarak hiçbir yardımcı yoktur.

Lut (a.s)'un Tasdiki

فَاٰمَنَ لَهٗ لُوطٌ وَقَالَ اِنِّی مُهَاجِرٌ اِلٰی رَبِّیْ اِنَّهٗ هُوَ الْعَزِیْزُ الْحَكِیْمُ ﴿٢٦﴾

"Bunun üzerine kendisine Lût iman etti. (İbrahim) dedi ki: "Şüphesiz ben Rabbime hicret ediyorum. Şüphe yok ki O, azîz ve hakîmdir." (Ankebût, 26).

Bu, "**Lût** (a.s), **İbrahim** (a.s)'in bu mu'cizesini görünce iman etti. **İbrahim** (a.s) de, "Ben Rabbime, yani Rabbimin gitmemi emrettiği yere hicret edeceğim. Çünkü O, azîz ve hakîmdir, yani, düşmanlarımın eziyetini benden, izzeti ile engelleyen bir azîz, bana ancak mükemmel hikmetine uygun şeyleri emreden bir hakîmdir" dedi" manasınadır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Mu'cizeden Önceki İman**

"Kendisine Lût iman etti" ifadesi, "Ondan bu kesin mu'cizeyi gördükten sonra, o ona imân etti" demektir. **Lût** (a.s), derecesi ve mertebesi üstün bir zattı. Binâenaleyh onun, bu mu'cizeyi görünceye kadar, o şekilde kalması, derecesini düşürecek şeylerdendir. Baksana **Hz. Ebu Bekir** (r.a), daha önce de kalbi nurlu olduğu için, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in dinini kabul edince, çakıl taşlarının konuşmasını duymadan, ayın yarılmasını görmeden, her şeyi kabul etmişti.

Diyoruz ki, **Lût** (a.s), **İbrahim** (a.s)'in mu'cizesini görünce, onun peygamber olduğuna inandı. Allah'ın birliğine ise, **Hz. İbrahim** (a.s)'in güzel sözlerini dinlediğinde iman etmişti. İşte buna Cenâb-ı Hak, "**Lût** (a.s) iman etti" diyerek değil, "Kendisine **Lût** (a.s) iman etti" diyerek işaret etmiştir.

İKİNCİ MESELE: **Önceki Kısımla Münasebet (Hicret)**

Âyetteki, *"Ben Rabbime hicret ediyorum"* ifadesinin, önceki ifadelerle ilgisi nedir? Diyoruz ki: **İbrahim** (a.s), irşâd hususunda elinden geleni yaptığı halde kavmi hidâyete ermeyince ve kavminin, en büyük bir mu'cizeyi gördükleri halde, imân etmediklerini görünce, tamamen ye'se kapıldığı için, hicret etmesi vâcip olmuştur. Çünkü kavmini doğruya sevk etmek istediği halde, o kavmi bundan istifade etmeyince, hidâyet eden kimsenin, kavmi içinde kalması bir mefsede (zarar) olur. Çünkü o, irşadını sürdürecek olsa, bile bile istifade edilmeyecek bir şeyle meşgul olmuş olur. Böylece de sanki bir taşa, "iman et" diyen gibi olmuş olur ki böyle yapmak abestir. Yahut da sesini artık çıkarmayacaktır. Bu ise, râzı olmanın işaretidir. O zaman da, "Artık o bizden, bizim hareketlerimize râzı oldu" denilecektir. Binâenaleyh onlar içinde durmak için daha bir sebep kalmayınca, hicret etmek vâcip olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Hicretin Yeri**

Hz. İbrahim (a.s), *"Rabbime hicret edeceğim..."* demiş, bu ifade bir cihetî hatıra getirdiği halde, "Ben, Rabbimin gitmemi emrettiği yere hicret ediciyim" dememiştir (niçin)? **Cevap:** Onun, "Rabbimin emrettiği tarafa hicret edeceğim" demesi, "Rabbime hicret edeceğim" demesi kadar ihlaslı olmazdı. Çünkü hükümdardan, ordunun falanca yere gitmesi emri çıkıp, ordudan birisi de içindeki bir maksattan ötürü oraya gidecek olsa, bu da, hükümdarın emrettiği yere gitmiş olur, ama hükümdar için değil, kendi için gitmiş olur. İşte bundan ötürü, **Hz. İbrahim** (a.s), *"Ben Rabbime hicret ediciyim"* yani "Hicret etmem emrolunan tarafa yönelip gitmem, oraya gitmeyi istememden ötürü değil, sırf Allah rızasından ötürüdür" demiştir.

Evlatlarının imanı

وَوَهَبْنَا لَهٗٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فِى ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ وَاٰتَيْنَاهُ اَجْرَهٗ فِى الدُّنْيَاۚ وَاِنَّهٗ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصّٰلِحِينَ ﴿٢٧﴾

"Biz ona, İshâk ile Ya'kûb'u ihsân ettik. Onun zürriyetinde Peygamberlik, nübüvvet ve sağduyu kıldık. Dünyada ona mükâfatını verdik. Şüphesiz o, âhirette de sâlihlerdendir." (Ankebût, 27).

Biz, Hak Teâlâ'nın, *"Onların kötülüklerini mutlaka örteriz ve onları mükâfatlandırırız"* (Ankebût, 7) ayetinin tefsirinde, Allah'ın rahmetinin tesirinin iki şeyde yani, kötü azaptan emin kılmada ve güzel mükâfat vermede olduğunu, şirk koşmamış olduğu için Cenâb-ı Hakk'ın ona azap etmeyeceği; Allah'ın bir olduğuna inandığı için, Allah'ın ona mükâfat vereceği va'dini kesin olarak yerine getirmiş olması için, bunun âhirette mü'mine ulaşacağını anlatmıştık. Fakat bunun dünyada olması vâcip değildir. Çünkü dünyada iken kâfirler çoğu kez bolluk içerisinde, mü'minler ise günlük ihtiyaçlarını bile gideremmemekte, yarınını düşünmektedir. Fakat ayette bahsedilen bu iki şey, dünyada iken de istenmektedir. Peşin azabın savuşturulması hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, وَقِنَا عَذَابَ الْفَقْرِ وَالنَّارِ *"Ey Rabbimiz, bizi fakirliğin ve cehennemin azabından koru"*[46] diye dua ettiği rivayet edilmiştir. Hadisteki "fakirlik azabı", dünyevî azabın def'i ile alakalıdır. Dünya mükâfatı ise *"Ey Rabbimiz bize dünyada hasene ver, âhirette de hasene ver"* (Bakara, 201) âyetinde ifade edilmiştir.

Bu malum olduğuna göre diyoruz ki: **Hz. İbrahim** (a.s), önce Cenâb-ı Hakk'ın birliğini anlatınca, Allah ondan dünya azabını, yani o ateşin azabını defetti; O, bu işi, kavminin ısrarlı tekzibine ve ona işkence etmek suretiyle zarar vermesine rağmen sürdürünce, Allah ona diğer mükâfatı, yani peşin-dünyevî mükâfatı da vermiş ve bunu ona, *"Biz ona, İshâk ile Ya'kûb'u ihsan ettik..."* âyetiyle anlatıp saymıştır. Âyette şöyle bir incelik var: Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, dünyadaki bütün hallerini zıtlarıyla değiştirmiştir: Kavmi ona ateşle işkence etmeyi istediğinde, o tek başına idi. Ama Allahu Teâlâ, onun yalnızlığını kesrete (çokluğa) dönüştürdü ve böylece dünyayı (sonra) onun zürriyetiyle doldurdu.

Hz. İbrahim (a.s)'in başlangıçta kavmi ve yakın akrabaları, hatta **Âzer**, sapmış ve saptırmışlardı. Cenâb-ı Hak, onun akrabalarını hidayete eren ve hidayete sevk eden akrabalar haline getirdi. Bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlik ve kitap verdiği zürriyetidir. **Hz. İbrahim** (a.s)'in başlangıçta ne makamı, ne malı vardı. Halbuki bu iki şey, dünyevî lezzetlerin tepe noktasını teşkil etmektedir. Allah ona dünyada iken mal ve makam şeklinde ecir de verdi. Böylece malı öyle çoğaldı ki sürülerinin sayısını ancak Allah biliyordu. Denildiğine göre boyunlarında altın tasmalar bulunan on iki bin bekçi köpeği vardı. Makama ve şerefe gelince, kıyamete kadar, diğer

46 **Nesâi, İstiaze**, 14-16 (8/261) (Benzer Hadis).

peygamberlere getirilen salat ü selâm ile birlikte ona da salât-ü selam getirilir oldu. Böylece önemsenmeyen bir kişi iken, peygamberlerin şeyhi olmakla meşhur oldu. Nitekim kavminden birileri, *"Adına İbrahim denen bir gençten bahsedildiğini duyduk."* (Enbiya, 60) diyorlardı. Bu, ancak, insanlar arasında pek tanınmayan birisi hakkında söylenecek bir sözdür.

İbrahim (a.s) Ahirette Sâlihlerdendir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ *"O, ahirette de sâlihlerdendir"* buyurmuştur. Yani, sevaplarını çoğaltması için kendisine dünyada iken iyiliklerinin sevabı (karşılığı) verilen, yahut istidrâç (derece derece daha çok azması) için kendisine mühlet verilenler için olduğu gibi, **İbrahim** (a.s)'e dünyada bu peşin bir mükâfat olarak verilmiş değildir. Onun ahirette verilecek, yol gösterme ve peygamberliğinin mükâfatı da vardır. Bu da onun, orada sâlihlerden olmasıdır. Çünkü kulun sâlih olması, elde edebileceği en yüksek derecedir. Zira "sâlih"in, olduğu gibi kalan şey manasına geldiğini beyân etmiştik. Nitekim Arapçada, اَلطَّعَامُ بَعْدُ صَالِحٌ *"yemek henüz sâlih, yani, olduğu gibi, bozulmadan durmaktadır"* denilir. Olduğu gibi kalan, bozulmayan ise bir azapta olmaz. Olamayacağı gibi, istediği her mükâfatı da elde eder. Âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İsmâil (a.s) de, onun sâlih oğullarındandır ve kurban olma konusunda, Allah'ın emrine boyun eğmiş ve hükmüne teslim olmuştu. Öyleyse niçin bu âyette ondan bahsedilmemiştir? Buna cevaben denilir ki: O, bu âyetti **"zürriyet"** ifadesine dâhil olarak düşünülmüş ve ondan açıkça, ismen bahsolunmamıştır. Çünkü âyetin maksadı, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İbrahim** (a.s)'e, çocuklar ve torunlar ihsan etmek suretiyle, lütfettiğini anlatmaktır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** (a.s)'in çocuklarından birini, yani en büyüğünü ve torunlarından birini, yani en bâriz olanını zikretmiştir. Nitekim birisi, "Hükümdârın hizmetinde, falanca padişahlar ve emirler var" der ve hepsini tek tek saymaz. Çünkü onlardan birini zikretmek, onun özelliğinden ötürü değil, cinsin beyânı içindir. Binâenaleyh eğer o ondan başkasını zikredecek olsa, o zaman bundan, hepsini tek tek sayacağı anlaşılırdı. Böylece de, sayılmayanların onun gibi (sayılan gibi) olmadığı zannedilirdi.

***İKİNCİ MESELE:* Duasına İcabet**

Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in zürriyetine, duasına bir icâbet olarak, peygamberliği vermiştir. Babanın, çocukları arasında eşit davranması

güzel bir şeydir. Öyle ise niçin, **Hz. İshak** (a.s)'ın soyundan gelen peygamberler, **Hz. İsmâil** (a.s)'in soyundan gelenlerden sayıca daha çoktur?

Cevap: Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'den kıyamete kadar, zamanı ikiye, insanları da iki ayrı topluma ayırmıştır. Zamanın birinci kısmında, Allah peygamberler göndermiştir. Onlarda pek çok faziletler vardı ve onlar birbiri peşine (peygamber olarak) gelmişlerdir. Hepsi de bir asır içinde gelmişlerdir ve hepsi de **Hz. İshâk** (a.s)'ın vârisleri (ve zürriyetidir)ler. Zamanın ikinci diliminde ise, **Hz. İbrahim** (a.s)'in diğer oğlu **Hz. İsmâil** (a.s)'den kendisinde, onlarda bulunan bütün faziletleri ve özellikleri taşıyan tek bir peygamber çıkarmış ve O'nu bütün mahlûkata peygamber olarak göndermiştir. Bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir ve O'nu Allah, peygamberlerin sonuncusu kılmıştır. İnsanlar, dört bin seneden daha fazla bir zaman, **Hz. İshak** (a.s)'ın torunlarının dini üzere olmuşlardır. Binâenaleyh insanların, **Hz. İsmâil** (a.s)'in zürriyetinin dini üzere de bu kadar bir süre kalmaları uzak bir ihtimal değildir.

Lût (a.s)'un Tebliğ ve Tehdidi

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖٓ اِنَّكُمْ لَتَاْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ اَئِنَّكُمْ لَتَاْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَاْتُونَ فِى نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّآ اَنْ قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنِى عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ ﴿٣٠﴾

"Lût'u da hatırla. Hani o, kavmine şöyle demişti. "Siz, sizden evvel âlemlerden hiç kimsenin yapmadığı bir hayasızlığı yapıyorsunuz. Siz, erkeklere gidecek, yolu kesecek, toplantı yerinizde meşrû olmayanı mutlaka yapacak mısınız?" Kavminin cevabı, "Eğer doğru söyleyenlerdensen, haydi Allah'ın azabını getir bize" demekten başka bir şey olmadı. De ki: "Ya Rab, o fesatçılar güruhuna karşı bana yardım et..." (Ankebût, 28-30).

Lût (a.s) kelimesinin i'rabı ve tefsiri, *"İbrahim'i de hatırla..."* (Ankebût, 18) âyetindeki "**İbrahim**" kelimesinin i'rabı ve izahı gibidir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Farklı Anlatım**

İbrahim (a.s) kavmine, *"Allah'a ibadet edin"* demişti. Bu âyette ise, **Lût** (a.s)'un kavmine, *"Bir hayasızlığı yapıyorsunuz..."* dediğini bildirmiştir (niçin)?

Cevab: Allah, **Hz. İbrahim** (a.s)'den bahsederken, **Hz. Lût** (a.s)'dan da bahsedip, o da, **Hz. İbrahim** (a.s)'in zamanında yaşamış olduğu için, peygamberin mutlaka **Hz. İbrahim** (a.s) gibi söylemesi gerekmesine rağmen, **Lût** (a.s)'un kavmine tevhidi emrettiğinden bahsetmemiştir. Bu hususta diyoruz ki: **Lût** (a.s) ve diğer peygamberlerin kıssasını, Allahu Teâlâ burada kısaca vermiş ve sadece **Lût** (a.s)'a has olan yönü zikretmekle yetinmiştir. Bu da, kavmini fuhuştan men edişidir. Her ne kadar **Lût** (a.s), bir başka âyette, *"Allah'a ibadet edin. Sizin, O'ndan başka hiçbir tanrınız yoktur..."*(A'raf, 85) dediğinden bahsedilmiş ise de, bu âyette, tevhidi emredişinden bahsedilmemiştir. Çünkü bu işi, biraz önce yaşamış olan **Hz. İbrahim** (a.s) yapmıştır. Binâenaleyh bu, âdeta **Hz. İbrahim** (a.s)'e has bir iş olmuştur. **Lût** (a.s) da bunu ondan almıştır. Kavmini yaptıkları o kötü işten menedişi ise, **Lût** (a.s)'a has bir iş olmuştur. Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s) zamanında, böyle bir şey yoktu. Dolayısıyla onları bundan men etmesi gerekmemiştir. Binâenaleyh bu iki peygamberden her biri, kendisine tahsis edilen (has olan) ve öncelikle yapmış olduğu şey ile bahsolunmuştur.

İKİNCİ MESELE: **Neslin Devamı**

Bu işe niçin, "fâhişe" denilmiştir? Deriz ki: Fâhişe, çirkinliği açık olan kötü iş demektir. Şehvet ve gazap da böyle çirkin sıfatlardır. Eğer bir maslahat olmasaydı, Cenâb-ı Hak, bu ikisini insanda yaratmazdı. Binâenaleyh avret mahalli ile ilgili şehevî maslahat, insanı üretime geçirmekle (tenâsül) ile, insan türünün devam etmesidir. Bu maslahat ise, ancak çocuğun doğması ve babasından sonra soyu sürdürmesidir. Çünkü eğer çocuk olsa ve babasından önce ölse, o zaman ilk asrın sona ermesiyle, insan türü de sona ermiş olurdu. Fakat zinâ, şehvetin ifasıdır. Bu, insan türünün bekâsı neticesini sağlamaz. Çünkü, bekânın ancak varlık ile ve çocuğun, babasının ölümünden sonra devamı ile mümkün olduğunu beyan etmiştik. Ama zina, her ne kadar çocuğun doğmasına sebep olsa da, bekasına (hayatını sürdürmesine) sebep değildir. Çünkü insanların menileri (ana rahminde)

karıştığında, baba, gerçekten kendinden olan çocuğu bilemez. Böylece de terbiyesini, geçimini hakkıyla yerine getirmez ve çocuk zâyi olur, gider. Dolayısıyla da bekâ (soyun sürmesi) maslahatı meydana gelmez, öyleyse zinâ, kendisi için yaratıldığı maslahattan uzak, çirkin bir şehvettir. Binâenaleyh zina, hiçbir maslahata dayanmadığı için, çirkinliği çok açık kötü bir iştir. Dolayısıyla o bir "fâhişe" (çirkinliği açık olan her şey)dir. Zina, çocuğun varlığına sebep olan, ama bekâsını sağlayamayan bir "fâhiş" iş olunca, çocuğun varlığına bile sebep olamayan "livâta" (homoseksüellik) haydi haydi "fâhişe" olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Livatanın Cezası**

Âyet, livata eden had uygulanacağının vâcip (farz) olduğuna delâlet eder. Çünkü livata, "fâhişe" olma bakımından, zina ile müşterektir, aynıdır. Zira Cenâb-ı Hak zina hakkında da, *"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o bir fahişedir..."* (İsrâ, 32) buyurmuştur. Bu ikisinin "fâhişe" vasfında müşterek oluşları, men edilmelerinin uygun olduğunu gösterir. Binâenaleyh zina hususunda, men edici olarak konan ceza, livata hakkında da men edici olarak meşrudur. Bu, her ne kadar bir kıyas ise de, bunun cihet-i câmiası (ikisi arasındaki müşterek noktası) âyetten alınmıştır. Bir başka izah da şöyledir: Allahu Teâlâ, bu işi yapan **Lût** (a.s) kavminin cezasını "üzerlerine taş yağdırma" şeklinde takdir etmiştir. Çünkü onların üzerine dünyada taş yağdırmıştır. Binâenaleyh bu (homoseksüellik) işini yapanlara, peşin (dünyevi) olarak, taşlama suretiyle ceza vermek gerekir. Bu ceza da "recm"dir.

Hak Teâlâ'nın, مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ *"Sizden evvel hiç kimsenin yapmadığı..."* ifadesi şu iki manaya gelir:

a) Onlardan önce hiç kimse bu çirkin işi yapmamıştı. Bu mana açıktır.

b) Onlardan önce, nâdiren bazı kimseler bu işi yapmış ise de, bu işte **Lût** (a.s)'un kavmi ileri gitmişlerdir. Bundan dolayı onlar, *"Sizden evvel âlemlerden hiç kimsenin yapmadığı (...)"* demiştir. Bu tıpkı, "Falanca cimrilikte cimrileri ve alçaklıkta alçakları geçti" denilmesi gibidir.

Daha sonra o, bunu açıklamak için, اَئِنَّكُمْ لَتَاْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ *"Siz erkeklere gidecek ve yolu kesecek misiniz?"* demiştir. Bu, "Siz şehvetlerinizi, insan türünün bekası faydasını sağlayacak mutâd kadınlar yolunu bırakıp, erkeklerde tatmin ediyorsunuz. Böylece bunun, maslahatın (faydanın) bile çirkinliğini örtemeyeceği bir çirkinlik olduğu ortaya çıkıyor" demektir.

Buna göre, bu âyet tıpkı, *"Kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere mi geliyorsunuz?"* (A'raf, 81) yani, "Kadınlara şehvetle gelmek, maslahatın örttüğü bir çirkinliktir. Çünkü sizin ihtiyaçlarınızı giderme hakkınız var. Bunda bir çirkinlik yok. Ama bunu bırakıp, çirkin olmasına rağmen, şehvetle erkeklere geliyor (onlarla) münasebette bulunuyorsunuz" âyeti gibidir.

Alenî Günah

Âyetteki, وَتَأْتُونَ فِى نَادِيكُمُ الْمُنكَرَ *"Toplantı yerinizde meşrû olmayanı mutlaka yapacak mısınız?"* ifadesi "Yaptığınızın çirkin oluşu yetmiyormuş gibi, bunu bir de açıktan yapma çirkinliğini işliyorsunuz" demektir.

Âyetteki, فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ *"Kavminin cevabı..."* ifadesinin tefsiri, tıpkı **Hz. İbrahim** (a.s) kıssasındaki "فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ" (Ankebût, 24) âyetinin tefsiri gibidir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Tebliğde Farklı Üslup**

Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kavminin "Onu öldürün veya yakın" dediğini, **Lût** (a.s)'un kavminin ise, "Allah'ın azabını getir bize" dediklerini, **Hz. İbrahim** (a.s), **Lût** (a.s) **İbrahim** (a.s)'in kavminden olduğu için, **Lût** (a.s)'dan daha büyük olduğu halde, onu tehdit etmediklerini nakletmiştir (niçin)? Buna cevaben diyoruz ki: **İbrahim** (a.s), onların dinlerini tenkit ediyor ve ilahlarını, değerlerini düşürecek, noksanlıklarını ifade eden, duymazlar, görmezler, faydalı olmazlar gibi sıfatlarla tenkit ediyor, kınıyordu. Bir kimsenin dinini tenkit etmek ise, ona ağır gelir. Bundan dolayı onlar, **Hz. İbrahim** (a.s)'in cezasını ölüm veya yakma olarak takdir etmişlerdi. **Hz. Lût** (a.s) ise kavminin yaptığı o çirkin fiili yadırgıyor, onları haram işlemekle itham ediyordu. Kavmi de, "Bu dinle ilgili bir şey değildir" diyorlardı. Dolayısıyla **Lût** (a.s)'un tenkidi kavmine, **Hz. İbrahim** (a.s)'in sözünün kavmine ağır gelişi gibi ağır gelmiyordu ve "Sen bunun haram olduğunu, Allah'ın bundan ötürü azap edeceğini söylüyorsun. Biz ise azap etmeyeceğini söylüyoruz. Eğer bu hususta sâdık isen, bize o azabı getir" demeye başladılar.

İmdi, eğer, "Allahu Teâlâ, bir başka yerde, *"(Buna karşı) kavminin cevabı, "Lût hânedânını memleketinizden çıkarın..." demelerinden başka (bir şey) olmadı"* (Neml, 56) buyurmuş; burada ise, *"Kavminin cevabı "Allah'ın azabını getir bize" demelerinden başkası olmadı"* (Ankebût, 30) buyurmuştur. Binâenaleyh bu iki ifadenin arası nasıl bulunur? Buna cevaben deriz

ki: **Lût** (a.s) irşâdına devam ediyor, onları yadırgadığını, bunun yasak olduğunu, ilahi azabın geleceğini tekrar tekrar söylüyordu, işte bundan dolayı onlar önce, *"Allah'ın azabını getir bize"* dediler. Daha sonra da, **Hz. Lût** (a.s)'dan bu sözler sık çıkıp, onun bunu söylemekten vazgeçmeyeceğini anlayınca, *"Lût hânedânını memleketinizden çıkarın"* dediler.

Daha sonra **Hz. Lût** (a.s), onlardan ümidini kesince Allah'ın yardımını isteyerek onları Allah'ın sevmediği bir vasıfla yâdedip, رَبِّ انْصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ *"Yâ Rab, o fesatçılar gürûhuna karşı bana nusret et"* dedi. Çünkü Allah fesatçıları sevmez. İşte böylece Allah, bu yardımı verdi. Bil ki her peygamber, ancak yokluklarının varlıklarından daha hayırlı olduğu zaman, kavminin helâkini istemiştir. Nitekim **Nûh** (a.s) da, *"Çünkü eğer sen onları bırakırsan, kullarını yoldan çıkarırlar. Kötüden, öz fâcirden başka da evlât doğurmazlar"* (Nûh, 27) yani, "Maslahat onlarda ya o an için söz konusudur, yahut da onlar sebebiyle gelecek olanlar için söz konusudur. Ama o an için onlarda artık bir maslahat yok. Çünkü onlar o anda sapıktırlar. Gelecekte de böyle olacaklar. Çünkü onlar küçük çocuklarına, peygamberlere uymamayı tavsiye etmektedirler" demiştir. **Hz. Lût** (a.s) da, kavminin o anda fesat içinde olduklarını ve onlardan bu hal üzere kalmaları durumunda, Allah'a ibadet edecek sâlih bir çocuğun gelmeyeceği bir çirkin işle meşgul olduklarını görünce, maslahatın hem o an için, hem gelecek için söz konusu olmayacağını (anlamıştır). Binâenaleyh onların yok olmaları, varlıklarını sürdürmelerinden daha hayırlıdır. İşte bundan ötürü, onlar hakkında o ilâhî azabı istemiştir.

İbrahim (a.s)'e Gelen Elçiler

وَلَمَّا جَآءَتْ رُسُلُنَآ اِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوٓا اِنَّا مُهْلِكُوٓا اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ اِنَّ اَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ اِنَّ فِيهَا لُوطًا قَالُوا نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنُنَجِّيَنَّهُ وَاَهْلَهُ اِلَّا امْرَاَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٢﴾

"Elçilerimiz İbrahim'e o müjdeyi getirince, dediler ki: "Biz bu memleketin ahâlisini imha edeceğiz. Çünkü oranın ahâlisi zâlim oldular. (İbrahim) dedi ki: "Onların içinde Lût da var." Dediler ki: "Biz orada kimin bulunduğunu çok iyi bileniz. Onu ve ehlini

muhakkak kurtaracağız. Yalnız geride azapta kalacaklardan olan karısı müstesna..." (Ankebût, 31-32).

Lût (a.s), kavmine *"Ya Rab... Bana nusret et"* diye duâ edince, Allah onun duasını kabul etti ve meleklerine, o kavmi imha etmelerini emredip, meleklerini hem müjdeleyici, hem inzârcı olarak onlara gönderdi. Böylece melekler **İbrahim** (a.s)'e gelip, onu güzel bir zürriyet ile müjdelediler ve *"Biz bu memleketin ahâlisini helâk edeceğiz"* yani Sedum (Sodom)luları" dediler. Bu âyetle ilgili şöyle iki incelik var:

1) Allahu Teâlâ melekleri müjdeleyici ve inzarcı olarak gönderdi. Fakat müjde Allah'ın rahmetinin, helâk ile inzâr etme ise, gazabının eseridir. Rahmeti ise, gazabını geçmiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak âyette, müjdeyi inzârdan önce zikrederek, *"Elçilerimiz İbrahim'e o müjdeyi getirince..."* buyurmuş, sonra da, *"Biz bu memleketin ahâlisini helâk edeceğiz"* demiştir.

2) Melekler müjdeden bahsederken, onu bir sebebe bağlamaksızın, "Biz, peygamber olduğun, veya mü'min veya âdil olduğun için seni müjdeliyoruz" dememişler. Ama helâk etmekten bahsederken, bunu bir sebebe bağlayarak, *"Çünkü onun ahâlisi zâlim oldular"* demişlerdir. Çünkü lütuf sahibinin lütfu bir karşılık ile olmaz. Adâletli olanın azabı ise, ancak bir suçtan dolayı olur. Bu âyet ile ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Müjdenin Tehditle İlgisi**

Eğer birisi, "Bu müjdenin bu inzâr ile ne alakası var?" derse, deriz ki: "Allahu Teâlâ bir kavmi helâk etmeyi irade edip, o helakla da o beldede kul nâmına hiç kimse kalmayınca, Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** (a.s)'e sulbünden olan oğullarının nesillerinin helâkine üzülmesin diye, yeryüzünü sâlih kullarla dolduracağını, bu helakten önce müjdelemiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak **Nûh** (a.s)'un kavmi hakkında, *"Tufan onları yakaladı"* buyurmuştur. Sen de "Bu, onların, Allah onları yakalarken, zulüm üzere olduklarına bir işarettir" dedin. Halbuki Cenâb-ı Hak, o âyette, "Onlar zâlim kimseler iken, Allah onları yakaladı" dememiştir. Burada ise, *"Onun ahâlisi zâlim oldular"* demiş. Halbuki "Onlar zâlimdirler" dememiştir, (niçin)?

Cevab: Her iki yerde de, onların helâk olmalarında ve zulümlerini sürdürmelerinde bir fark yoktur. Fakat orada haber veren Allah'tır ve "yakaladı"

fiili mazidir. Onlar zâlim idiler. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, onlar bu azaba düşerken, zâlim oldukları halde onları yakaladığını, bildirdi. Burada ise haber verme işi meleklerdendir ve gelecek sîgasıyladır. Çünkü onlar, *"İmha edeceğiz"* demişlerdir. O halde, melekler, Allah'tan olan bu imha emrinin güzelliğini ortaya koymak için, ihtiyaç duyulan ifadeyi kullanarak, "Siz onları imha edeceğiz. Çünkü Allah bize emir verdi. Biz o emri aldığımızda, onlar zâlim idiler. O halde, Allah'ın bu emri herkes nezdinde güzel ve yerindedir. Biz ise, ihtiyaç duymadığımız şeyden bahsetmiyoruz. Çünkü meleğin izinsiz bir söz söylemesi, su-i edeb olur. Bu emrin güzel ve yerinde olduğunu ortaya koymak için, ihtiyaç duyduğumuz şu hususu açıklıyoruz. "Allah onları imha etmemizi emrettiğinde onlar zalim idiler. Fakat onların şu anda zâlim olmaları veya böyle kalmaları meselesi, açıklamamıza ihtiyaç olmayan bir husustur" demek istemişlerdir.

Lût (a.s) Lehinde Şefaat

Daha sonra **İbrahim** (a.s) onların bu sözlerini duyunca, **Lût** (a.s)'un halini bildirmek için ve ona şefkatle titrediği için, *"Onların içinde Lût da var"* dedi. Yahut da melekler, "Biz onları helâk edeceğiz" dediklerinde, **İbrahim** (a.s) de, Allahu Teâlâ'nın bir kavmi, içlerinde peygamberler bulunduğu halde imha etmeyeceğini bildiği için, bu işe taaccüp ederek, "Onların içinde **Lût** (a.s) da var. Onlar bu şekilde nasıl helâk edilirler" dediğinde melekler: *"Biz orada kimin bulunduğunu çok iyi bileniz."* Yani, "Orada **Lût** (a.s)'un bulunduğunu biliyoruz. *"Onu ve ehlini muhakkak kurtaracağız"* geride kalanları ise imha edeceğiz" dediler. Burada şöyle bir incelik var: O grub, yani **Hz. İbrahim** (a.s) ile melekler hayır ehli idiler. Her biri diğerinin daha hayırlı olmasını isterdi. Meselâ **Hz. İbrahim** (a.s), meleklerin "Biz onları imha edeceğiz" sözünü duyunca, hem kendisini hem de kendisine meleklerin verdiği (sâlih evlat) müjdesini unutup **Lût** (a.s)'u düşündüğünü ortaya koydu ve *"Onların içinde Lût da var"* dedi. Melekler de, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bu durumunu görünce, buna bir diğer hususu ilave ederek, "Sen sadece **Lût** (a.s)'dan bahsediyorsun. Halbuki biz, hem onu hem ehlini (ona tâbî olanları) kurtaracağız" dediler. Sonra da ehlinden karısının müstesna olduğunu bildirerek, *"Yalnız geride kalacaklardan (yani helak olacaklardan) olan karısı müstesna"* demişlerdir.

Gâbir'in Manası

Gâbir (geride kalan) kelimesinin, "helâk olan" manasına kullanılması hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) Çünkü "gâbir", hem geçmiş, hem devam eden hakkında kullanılan "müşterek" bir lafızdır. Nitekim Arapçada "geçen" manasında, غَبَرَ مِنَ الزَّمَانِ "geçmiş zaman" denildiği gibi; اَلْفِعْلُ مَاضٍ وَغَابِرٌ "iş, geçmiştir ve devam etmektedir" denilir. Birinci izaha göre diyoruz ki: Zâlimlerden, meleklerin *"Biz bu memleketin ahâlisini helâk edeceğiz. Çünkü onun ahâlisi zâlim oldular"* şeklindeki sözlerinde bahsolunmuştur. **Lût** (a.s)'un bahsi ise, **İbrahim** (a.s)'in hatırlatması ve meleklerin ona cevabı ile geçmiştir. İşte bu sebeple melekler, اِنَّهَا مِنَ الْغَابِرِينَ "O kadın gâbirinden, yani kurtaracağımız kimselerden değil, bahsi geçen kimselerdendir" demişlerdir. Yahut da diyoruz ki: Helâk olan yok olur, geçip gider. Kurtulan ise, kalan demektir. Buna göre melekler, "O kadın gâbirîndendir, yani hayatını devam ettireceklerden değil, geçip gidecek olanlardandır" demişlerdir.

2) İkinci izaha göre ise diyoruz ki: Allah o kavmi imhaya hükmedince, helâktan kurtarılmaları emrolunanlar hariç, hepsi helâka dâhildirler. İşte bundan dolayı melekler, "Biz **Lût** (a.s)'u ve ailesini kurtaracağız. Ama hanımı, helâk içinde kalanlardandır" demişlerdir.

Lût (a.s)'un Üzüntüsü

وَلَمَّآ اَنْ جَآءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيٓءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ ۖ اِنَّا مُنَجُّوكَ وَاَهْلَكَ اِلَّا امْرَاَتَكَ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٣﴾ اِنَّا مُنْزِلُونَ عَلٰٓى اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِنَ السَّمَآءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٣٤﴾ وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَآ اٰيَةًۢ بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾

"Elçilerimiz Lût'a gelince, o, bunlar sebebi ile tasalandı. Yine bunlar sebebiyle göğsü daraldı. (Onlar), "Korkma, tasalanma. Çünkü seni de, aileni de kurtaracağız. Yalnız geride kalacaklardan olan karın müstesna" dediler. Muhakkak bu memleket ahalisinin üstüne, yapmakta oldukları fâsıklık yüzünden, gökten fecî bir azap indireceğiz. Andolsun aklını kullanacak bir topluluk için, biz orada apaçık bir âyet bıraktık" (Ankebût, 33-35).

O melekler sonra, **Hz. İbrahim** (a.s)'in yanından kalkıp, insan suretinde **Lût** (a.s)'a gittiler. **Hz. Lût** (a.s) onları insan sandı ve onlar hakkında, kavminden ötürü endişeye düştü. Çünkü onlar en güzel insanlar şeklindeydiler. O kavmin ise hali belliydi. Bundan ötürü **Lût** (a.s) endişeye düştü. Yani endişe ettiği şey başına gelmişti.

"ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا" Tabiri

Onlar için nasıl bir tedbir alacağını bilememiş, âcizlenmiş, üzülmüş ve onlardan ötürü göğsü daralmıştı. Âyetteki "ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا" (Kolu daralmıştı) tabiri, onlar hakkında hiçbir tedbir alamamaktan kinayedir. **Zemahşerî** şöyle der: "Arapçada حَالَ ذَرْعُهُ "Kolu uzun oldu" deyimi iş yapabilen kimse için,ضَاقَ ذَرْعُهُ وَذِرَاعُهُ "Kolu kısaldı" ifadesi ise, bir şey yapmaktan aciz kalan kimseler için kullanılır. Zira kolu uzun olan, kolu kısa olanın ulaşamayacağı yerlere ulaşır." Bu deyimlerin kullanılışı, bunun yanı sıra şöyle aklî bir izahın yapılabileceğini gösterir: Korku ve endişe, ruhun toplanmasını, sıkılmasını doğurur. Buna, kalp de katılır. Böylece kalp de sıkılmış daralmış olur. İnsan için esas kabul edilen şey, onun kalbidir. O halde insanın canı sıkılmış, kalbi daralmıştır. Böyle olan kimsenin adeta kolu kısalmış, alanı daralmış, böylece de bir darlığa girmiştir. Binâenaleyh Arapçada üzülen kimse için ضَاقَ ذَرْعُهُ "Kolu daraldı" denilir. Gazap ve ferahlık ise ruhun yayılıp genişlemesini, rahatlamasını sağlar. Böylece rûhun yani kalbin alanı genişler. Bu durumda da اِتَّسَعَ ذَرْعُهُ "Onun kolu açıldı, eli ayağı açıldı" denilir.

Sonra melekler, işin başında **Hz. Lût** (a.s)'un korktuğunu, tedbir düşünememesi sebebiyle de, işin sonunda üzüldüğünü görünce, "Bizim için endişelenme ve işimiz hakkında düşünerek üzülme" dediler. Daha sonra korkusunu ve kederini giderecek şeyi zikrettiler. Çünkü bir kimsenin sırf, "korkma" şeklindeki sözü, karşısındakinin korkusunu gidermez. Bu sebeple melekler, gerçek durumlarını anlatarak, **Lût** (a.s) tarafından kendilerinin melek olduğu anlaşılsın, eli ayağı açılsın, rahatlasın, korkusu gitsin diye, "Biz seni ve ehlini kurtaracağız. Onlara ise azabı indireceğiz" dediler. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak daha önce, وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا اِبْرٰهِيمَ *"Elçilerimiz İbrahim'e geldikleri zaman..."* demiş. Burada ise, وَلَمَّا اَنْ جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا *"Elçilerimiz Lût'a gelince..."* buyurmuştur. Bunun hikmeti nedir? cevaben deriz ki: Bunun

çok ileri bir hikmeti vardır ve o da şudur: "Orada geliş vakti esnasında vâkî olan, meleklerin "Biz onları imha edeceğiz" şeklindeki sözleridir. Bu söz ise, onların gelmeleriyle alakalı değildir. Çünkü melekler, önce müjdelemişler; daha sonra biraz beklemişler, bunu müteakiben, *"Biz bu memleketin ahalisini imha edeceğiz"* demişlerdir. Bir de, teennî ile hareket etmek, geldikten sonra bir müddet bekleyip, daha sonra imha edeceğini bildirmek daha güzel bir davranış şeklidir. Çünkü, korkunç bir haberi vermek üzere gelen kimsenin, o haberi aniden bildirmesi, güzel olmaz. Burada meydana gelen ise, **Lût** (a.s)'un, onlara, yani meleklere karşı duyduğu endişedir. Mü'min kimsenin ise, cinâyetten uzak bir zararın geleceğini hissettiğinde hiç gecikmeksizin, ondan dolayı üzülmesi ve endişe duyması gerekir. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre bu âyetteki, "وَلَمَّا اَنْ جَاءَتْ رُسُلُنَا" ifadesi "ittisâli" ifade eder. Yani, "**Lût** (a.s), onlar gelir gelmez, hemen endişelendi" demektir. Şâyet sen, "Senin yaptığın bu açıklama bu kıssanın hem Hûd Sûresi'ndeki şekli, hem de Ankebût, 31. âyette "**en**" edatı olmaksızın gelmiş olması sebebiyle, yanlışlanır" dersen, biz deriz ki: Hûd Sûresi'nde, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kıssası başka bir sîgayla gelmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak orada "وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا اِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى" (Hûd, 69) buyurmuştur. Binâenaleyh, oradaki "وَلَقَدْ جَاءَتْ" ifadesi, o meleklerin *"Biz... gönderildik"* sözlerini, gelme vaktinde olduğuna delâlet etmez. Halbuki, *"Elçilerimiz Lût'a gelince, o tasalandı"* ifadesi ise, **Hz. Lût** (a.s)'un, o meleklerin geldiği anda tasalandığını gösterir.

Bu bilindiğine göre, şimdi biz diyoruz ki: Orada, bizim zikrettiğimiz maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kıssasıyla alâkalı olarak buyurduğu, *"Andolsun, elçilerimiz, İbrahim'e müjde ile gelip"* (Hûd, 69) ifadesiyle gerçekleşmiştir. Bu arada, birtakım sözler ve yemek hazırlama gibi şeyler araya girmiştir. Daha sonra o melekler, *"Korkma, tasalanma, çünkü biz Lût'un kavmine gönderildik"* (Hûd, 70) demişlerdir ki, böylece zaten, inzâr, uyarma işi sonraya bırakılmıştır. **Lût** (a.s)'un kıssasında ise, *"Elçilerimiz Lût'a gelince"* ifadesiyle, hüzün ve kederlenmenin hemen olduğunun izahı yer almaktadır. Ama burada Cenâb-ı Hak, bahsettiğimiz açıklama ve hikmetten dolayı, **İbrahim** (a.s)'in kıssasını anlatırken "**en**" olmaksızın, "وَلَقَدْ جَاءَتْ" buyurunca **Lût** (a.s)'un kıssasında "**en**" ile, "وَلَمَّا اَنْ جَاءَتْ" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, burada, إِنَّا مُنَجُّوكَ وَأَهْلَكَ *"Çünkü seni de, ehlini de kurtaracağız"* buyurmuş, **Hz. İbrahim** (a.s)'in hakkında da, fiil sîgasıyla, ...فَأَنْجَيْنَاهُ *"Onu kurtardı"* (Ankebût, 24) buyurmuştur. Bunun bir hikmeti var mıdır?

Cevap: Kur'ân'da her harf ve harekenin, mutlaka bir faydası ve hikmeti vardır. Ama, beşerî akıllar, o hikmetlerin bazısını idrak eder, ama çoğuna ulaşamaz. Çünkü, beşere pek az ilim verilmiştir. Bu aciz ve zayıfın aklına gelen ise şudur: Burada, **Hz. İbrahim** (a.s) o meleklere, "Orada **Lût** (a.s) da vardır" deyince, onlar **İbrahim** (a.s)'e, onu kurtaracaklarını va'detmişlerdir. Kerim bir kimsenin va'di ise, kesinlik ifade eder. Burada ise, onlar **Lût** (a.s)'a, böyle deyip, bu söz de va'din peşinden ikinci sırada söylenmiş olunca melekler, *"Biz seni kurtaracağız"* yani, "Bunu biz kesinlikle yapacağız" demişlerdir ki, bu tıpkı, vukûu kesin olduğu için, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen meyyitsin, onlar da meyyittirler"* (Zümer, 30) âyeti gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Müjdeye Rağmen Korku**

Meleklerin, *"Korkma, tasalanma"* demeleri ile *"Seni... kurtaracağız"* sözleri uygun düşmüyor. Çünkü **Lût** (a.s)'un korkusu, kendinden dolayı değildi.

Cevap: Bu iki ifade arasında son derece güzel bir münasebet olup, o da şudur: **Lût** (a.s) meleklerden endişelenip onlar sebebiyle tasalanınca, melekler ona, "Bizim için tasalanma. Çünkü biz, meleğiz" demişler, daha sonra da yine, "Ey **Lût** (a.s), sen bizim için endişelendin, bizim için tasalandın. Senin korktuğun zamanki korkuna mukabil, biz senin korkunu giderecek, seni kurtaracağız. Senin hüznüne mukabil de, hüznünü giderecek ve seni, kavmin arasında üzüntülü bırakmayacağız" dediler, işte bundan dolayı da, *"Seni de, aileni de kurtaracağız"* dediler.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Lût (a.s)'un Karısının Günahı?**

Lût kavmi, kendilerinden kaynaklanan o hayasızlık sebebiyle, azaba duçar edildiler. Halbuki, **Lût** (a.s)'un hanımından bir hayasızlık sudur etmemişti. O halde daha nasıl onun karısı, kavmiyle birlikte helak olanlardan olmuştur?

Cevap: Şerre delalet eden kimsenin, tıpkı, hayra delalet edenin hayrı yapan gibi addedilmesine benzer olarak, onu yapan gibi bir hissesi ve payı vardır. O kadın ise, **Lût** (a.s) kavmine, **Lût** (a.s)'un misafirleri olduğunu haber vermiş, buna delâlet etmiştir. Böylece de o hayasız adamlar,

o misafirleri kafalarına koymuşlardır. İşte o kadın bu yol göstericiliği yüzünden, onlardan biri gibi olmuştur.

Başlarına İnen Feci Azap

Sonra onlar, **Lût** (a.s)'a, kendisini ve ailesini kurtaracaklarını müjdeledikten sonra, o beldenin halkına o azâbı indireceklerinden bahsederek إِنَّا مُنْزِلُونَ عَلَىٰ أَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ *"Muhakkak bu memleket ahalisinin üstüne, gökten feci bir azap indireceğiz"* dediler. Âlimler, bu azâbın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun, gökten yağan taş olduğunu söylerlerken, bunun bir ateş ve bir yere batırma olduğu da ileri sürülmüştür. Bu azâbın yere batırma şeklinde olması halinde, o azâbın gökten olması imkânsızdır. Bu ancak gökten, yere batırılma emrinin gelmesi veya gökte, buna dair hüküm verilmesi şeklinde olur. Bil ki, meleklerin, **Hz. Lût** (a.s) ile olan konuşmaları, onların, **Hz. İbrahim** (a.s) ile olan konuşmaları tarzında cereyan etmiştir. Çünkü melekler, müjdeyi, inzâr'dan önce belirtmişlerdir; zira, önce, *"Seni... kurtaracağız..."* demişler, daha sonra da, *"Muhakkak bu memleket ahalisinin üstüne indireceğiz"* demişlerdir. Yine melekler, bu kurtarma işini, bir sebebe bağlayarak, "Sen, nebî veya âbit olduğun için seni kurtaracağız" dememişler, ama, imha etme işini, o belde halkının, *"yapmakta oldukları fasıklık"a* bağlamışlardır. Ve yine melekler, tıpkı orada, *"Çünkü onun ahalisi zalim oldular"* (Ankebût, 31) dedikleri gibi, burada da, ...بِمَا كَانُوا "...yüzünden" demişlerdir.

O Beldenin Bakiyyesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ *"Celalim hakkı için aklını kullanacak bir topluluk için, biz orada apaçık bir delil bıraktık..."* buyurmuştur. **Minhâ:** *"o beldeden"* demektir. Çünkü, o belde, malûm bir beldedir. Orada, siyâh bir sur vardır. Ve bu belde, **Kudüs**'le **Kerk** arasında bulunur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE: **Nebilere Ait Mu'cize ve İbretler**

Cenâb-ı Hak, **Hz. Nûh** (a.s) ve **İbrahim** (a.s) hakkında, âyetini, mucizesini, onları kurtarmak ile izhar etmiştir. Çünkü O, *"Biz onu da, gemi arkadaşlarını da selâmete erdirmiş ve bunu, âlemlere bir ibret yapmışızdır"* (Ankebût, 15) ve *"Allah da onu ateşten kurtardı. Şüphe yok ki bunda, iman edecek zümreler için her halde ibretler vardır"* (Ankebût, 24) buyurmuştur. Buradaysa, helâk etmeyi, bir âyet, bir ibret kılmıştır. Sen bu konuda bir şey söyleyebilir misin?

Cevap: Evet, **İbrahim** (a.s)'e gelince, o mucize onun kurtarılışı ile olmuştur. Çünkü, o vakitte, helâk vaki olmamıştır. **Nûh** (a.s)'a gelince, bu da şöyle olmuştur: Yeryüzünün bütün dağlarının zirvesine ulaşan Tûfan'dan kurtarma işi, ilahî ve hayranlık uyandıran bir şeydir. Ve sayesinde o kurtuluşun gerçekleştiği o gemi de, (yok olmaksızın) kalabilmiştir. Böylesine bir Tûfan'dan sonra, geriye kalanlar için, bir iz ve eserin kalmaması gerekir. Böylece Cenâb-ı Hak, geriye kalan o gemiyi bir âyet ve nişane kılmıştır. Ama, burada, **Lût** (a.s)'un kurtarılışı, müşahede edilebilecek maddî bir şey ile olmamıştır. Onun kavminin helâkinin eseri ise, o şehirde, gözle görülecek bir haldedir. Böylece Cenâb-ı Hak, burada, âyetin, geriye kalan o durum olduğunu belirtmiştir ki, burada geriye kalan, o belde; orada ise, o gemidir. Burada şöyle bir incelik de bulunur: Allahu Teâlâ'nın kudretinin nişanesi, o kurtarma ve imha etmede mevcuttur. Böylece Cenâb-ı Hak, her konu için, bir ibret ve âyetten bahsetmiş; rahmetinin eseri olduğu için, kurtarma ile ilgili âyetleri başa almış; gazabının eseri olduğu için de, yok etme âyetlerini sona bırakmıştır. Çünkü, rahmeti gazabını geçmiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, gemiyle alakalı olarak, *"Onu bir âyet kıldık"* (Ankebût, 15) buyurmuş, "bir beyyine kıldık" dememiş; burada ise, "apaçık bir âyet" buyurmuştur...

Cevap: Çünkü, gemiyle kurtarma işi, her akıllının anlayabileceği bir iştir; ama bazen, bir cahilin kalbine de, "gemiyle kurtarma işi, zaten başka bir şeye muhtaç değildir" düşüncesi gelebilir. Buradaki "âyet" ise, yere batırmak, mamûr bir beldenin altını üstüne getirmek gibi olmuştur ki, bu, alışılmış bir şey değildir. Bu ancak, bunu, şuraya değil de buraya; şu zamana değil de bu zamana tahsis eden yüce bir kudretin iradesiyle olan bir şeydir. O halde bu, herhangi bir cahilin, "Bu, zaten böyle olması gereken bir şeydir" demesi mümkün olmayan bir beyyinedir, açık delildir. Yukarıdaki cahile: "(Allah bildirmeseydi...) Gemiye ihtiyaç duyulacağı nerden bilinecekti? Şâyet o su, onların yiyecekleri bitinceye kadar devam etseydi, onlar nasıl kurtulacaklardı? Şâyet Allah, gemidekilere, alabildiğine şiddetli bir kasırga musallat kılsaydı, onların halleri nice olurdu?" denilmezden önce o, "Gemiyle kurtulma işi olağan bir iştir. Bunun neresi mucize?" diyebilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, yukarda, "âlemler için" buyurmuş, burada ise, *"aklını kullanacak bir topluluk için"* buyurmuştur.

Cevap: Çünkü gemi, dünyanın her tarafında bulunabilir. Binâenaleyh, herkesin kafasında, sayesinde **Hz. Nûh** (a.s)'un halini hatırlayacaklar, **Nûh** (a.s)'un gemisinin modeli vardı. Onlar o gemiye bindiklerinde, kurtuluşu Allah'tan isterler. Hiçbir fert, sırf gemiye bel bağlamaz. Tam aksine, kurtuluşu istemek için, devamlı bir biçimde kalbi ürkek ve Allah'a tazarru içinde olur. Ama, **Lût** (a.s)'un beldelerindeki helâkin izleri, sadece oraya uğrayanın, oraya varanın ve onun, şuraya değil de buraya; şu zamanda değil de bu zamana tahsis edilmesi sebebiyle, hür ve irade sahibi Allah'tan olduğunu bilebilecek akıl sahiplerinin muttali olabilecekleri muayyen ve belli bir yerdedir.

Şuayb (a.s)'ın Tebliği

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٣٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٣٧﴾

"Medyen'e (de) kardeşleri Şuayb'ı gönderdik de, dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Âhiret gününe umut bağlayın. Yeryüzünde fesatçılar olarak bozgunculuk yapmayın." Fakat onu yalanladılar. Derken, onları, şiddetli bir sarsıntı yakalayıverdi de, yurtlarında hepsi dizüstü çökekaldılar..." (Ankebût, 36-37).

Cenâb-ı Hak, ibret alınması faydasına binâen, ikinci kıssayı da kısaca tamamlayınca, üçüncüsüne bağlayarak "وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ" buyurmuştur. Müfessirler, **Medyen**'in ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bunun, aslında bir şahıs adı olduğunu, çocukları bulunduğunu; kabile içinde, tıpkı **Temîm, Kays,** vb. isimleri gibi, meşhûr olduğunu söylerlerken, bazıları da, "Bu, kavmi, kendisine nisbet edilen ve o kavim arasında şöhret bulmuş olan suyun adıdır" demişlerdir ki, birincisi daha doğru gibidir. Bu böyledir. Çünkü Allahu Teâlâ, o suyu, Medyen'e nisbet etmiş ve *"Medyen suyuna geldiğinde"* (Kasas, 23) buyurmuştur. Eğer Medyen,

o suyun adı olmuş olsaydı, o zaman bu âyetteki izâfet, doğru veya hakiki olmazdı. Halbuki, izafette aslolan, aralarında gerçek manada bir muğayeretin bulunmasıdır.

Ehâhum (Kardeşleri) Tabiri?

Âyetteki "اَخَاهُمْ" (kardeşleri) ifadesine gelince, **Şuayb** (a.s)'ın, neseb cihetinden onlardan olduğu ileri sürülmüştür. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, **Hz. Nûh** hakkında, *"Andolsun ki Nûh'u biz, kavmine peygamber olarak gönderdik..."* (Ankebût, 14) buyurmuş, böylece önce **Nûh** (a.s)'u zikretmiş, daha sonra da kavmini, **Nûh** (a.s)'a râci olarak bir zamire muzâf kılarak "اِلٰى قَوْمِهٖ" kavmine tanıtmıştır. **İbrahim** (a.s) ve **Lût** (a.s) ile ilgili ifadeler de böyledir. Halbuki, Cenâb-ı Hak burada ise, önce kavimden bahsetmiş, daha sonra da "kardeşleri" diyerek **Şuayb** (a.s)'ı, onlara izafe etmiştir.

Cevap: Biz deriz ki, her yerde aslolan, önce kavmin bildirilip, daha sonra da, onlara gönderilen o peygamberin zikredilmesidir. Çünkü, peygamber gönderen, peygamberini, belli olmayanlara göndermez. Muhakkak ki burada, gönderilmiş bir peygamberin haber vermesine muhtaç olan bir topluluk ya da bir cemaat, mutlaka vardır. Böylece Cenâb-ı Hak onlara, seçtiği kimseyi peygamber olarak gönderir. Ne var ki, **Nûh** (a.s)'un, **İbrahim** (a.s)'in ve **Lût** (a.s)'un kavimlerinin özel isimleri sayesinde tanınacakları, muayyen bir kisvesi yoktur. Bundan dolayı onlar, kendilerine gönderilen peygamberlerle maruf hale getirildiler de, "**Lût** (a.s)'un, **Nûh** (a.s)'un kavmi" denildi. **Şuayb** (a.s), **Hûd** (a.s) ve **Sâlih** (a.s)'in kavimlerine gelince, onların, sayesinde, insanlar nezdinde meşhûr oldukları bilinen sülale ve nesepleri var idi. İşte bu gibi yerlerde söz, aslına göre söylenmiş olup, Cenâb-ı Hak da, meselâ, *"Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı..."* (Ankebût, 36) ve *"Ad'a da kardeşleri Hûd'u gönderdik"* (A'raf, 65) buyurmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Kavm-i Lût ile Medyen'in Farkı?**

Cenâb-ı Hak, **Lût** (a.s)'un kavmine, ibadet ve tevhidi emrettiğinden bahsetmemiş, fakat **Şuayb** (a.s)'ın bunu yaptığını ifade etmiştir. Niçin?

Cevap: Biz, **Lût** (a.s)'un bir kavmi olduğunu ve o kavminin, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kavminden olup onun zamanında yaşadığını; **İbrahim** (a.s)'in, **Lût** (a.s)'tan önce o kavme ibadeti ve tevhidi emrettiğini, bu hususta, gayret

sarfettiğini; öyle ki, bu tevhidi emretme işinin, o zamandaki insanlar nezdinde sadece **Hz. İbrahim** (a.s)'e has bir iş haline geldiğini, işte bundan dolayı, Cenâb-ı Hakk'ın, **Lût** (a.s)'un böyle yaptığından bahsetmediğini; her ne kadar, her peygamberin sözünün çoğu tevhid hususunda olacağı için **Lût** (a.s) da, kavmine tevhidi emretmiş ise de, onun daha ziyade hayasızlık, fuhuş vs. şeylerden men etme işiyle ilgilendiğini beyan etmiştik. **Şuayb** (a.s)'a gelince o, o kavmin soyunun sona ermesinden sonra peygamber olmuştur. Binâenaleyh, **Şuayb** (a.s) da, **Hz. İbrahim** (a.s) gibi, tevhid hususunda bir başlangıç ve asl olmuştu. İşte işe bununla başlayarak, "Allah'a ibadet edin" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İman, ancak tevhit ile tam olur. İbadeti emretmek, onu ifade etmez... (ortaya koymaz). Çünkü, Allah'a ve başkasına ibadet eden kimse, (mü'min değil), müşriktir. O halde daha nasıl, **Hz. Şuayb** (a.s), *"Allah'a ibadet edin"* ifadesiyle yetinmiştir?

Cevap: Bu emir, tevhidi ifade eder. Bu böyledir, çünkü bir kimse, birisini, onda daha büyük olan ya da Zeyd'in efendisi olan Amr da orada olduğu halde Zeyd'e hizmet ederken gördüğünde, ona, "Amr'a hizmet et!" denildiğinde bundan, onun ona, hizmeti ona yöneltmeyi emrettiği anlaşılır. Aynı şekilde, bir kimsenin bir dinarı olsa, onu da Zeyd'e vermek istese, o kimseye, "Onu Amr'a ver!" denildiğinde bundan, "Onu Zeyd'e verme!" manası anlaşılır. İşte biz diyoruz ki: Onlar, Allah o gayrın da maliki olduğu halde, Allah'tan başkasına ibadetle meşgul idiler. Bunun üzerine de **Şuayb** (a.s) onlara, "Allah'a ibadet ediniz!" dedi. Onlar da bundan, O'ndan başkasına ibadet etmenin terk olunması gerektiğini anladılar. Ya da şöyle deriz: Her birinin birer nefsi, zâtı olup, o onu, Allah'tan başkasına ibadete yöneltmek İster... Bunun üzerine de **Şuayb** (a.s) onlara, "Onu, uygun olan yerine koyunuz; bu da ancak, Allah'a ibadettir" der ki, bundan da, tevhit anlaşılır.

Daha sonra, o وَارْجُوا الْيَوْمَ *"Âhiret gününü umunuz"* demiştir. **Zemahşerî** şöyle der: "Bunun manası şudur: "Lirler, kendisiyle (güzel) akıbeti umacağınız şeyi yapınız." Çünkü, bir kimse bazen bir başkasına şöyle der: "Akıllı ol." Bunun manası, "Akıllı olan bir kimsenin yaptığını yap" şeklinde olur." Cenâb-ı Hakk'ın, "Âhiret gününü umunuz" emri hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Cennete Lütufla Girilir**

Bu, biz Ehl-i sünnetin görüşünün doğruluğuna delâlet eder. Çünkü bize göre, bütün ömrü boyunca Allah'a ibâdet edeni Allah, kendisinden bir lütuf olmak üzere mükâfatlandır. Bu ona vacip değildir. Çünkü, kula bazen öyle nimetler ulaşır ki, yaptığı (şükre) ne kadar ilavede bulunsa bile, onun şükrünü edâ etmiş olmaz. Bir kimse, kendisine verilmiş nimetlerden dolayı nimet verene teşekkür etse, o nimetleri ihsan edenin onu arttırması gerekmez. Ama eğer arttırırsa, bu, ondan ona karşı bir lütuf ve ihsan olur. O halde biz diyoruz ki: Onun, "Allah'a ibadet ediniz" demesinden sonra, "Âhiret gününü umunuz" demiş olması, vücûba değil de, İhsan ve tefaddüle delâlet eder. Çünkü, lütuf ve ihsan eseri olan şey umulur, âdil olana vacip olan şey ise, kat'îdir, kesindir...

İKİNCİ MESELE: **Korku Yerinde Umma Kavramı**

O, *"Âhiret gününü umunuz"* demiş de, bu gün, herkes nezdinde korkutucu olup, pek çok insan için, fısk ve fücuru, dünya muhabbeti sebebiyle umulup beklenilmediği; onu Allah'ın kullarının pek azı ümit ettiği halde, "O günden korkunuz" dememiştir. Niçin? Deriz ki: Allah ispat yoluyla tevhidi zikredip, *"Allah'a ibadet ediniz..."* deyip de, bunu nefy yoluyla söyleyerek, "Ondan başkasına tapmayınız" demeyince, burada "ummak, ümit etmek" (recâ) tabirini kullanmıştır. Çünkü kulun Allah'a ibadetinden, her iki dünyada da hayır umulur.

Bir başka izah şekli de şudur: Allahu Teâlâ **İbrahim** (a.s)'in kıssasında, onun, "Sizler, aranızdaki dünya hayatına olan muhabbetinizden dolayı putları ilâh edindiniz. Âhirete gelinceyse, onu inkâr ediyorsunuz" dediğini nakletmişti. Burada ise **Şuayb** (a.s), "Daha önce zikredilenler gibi olmayın. Onlar âhiret gününü ummamışlardı. Kendilerini tamamıyla dünya hayatına hasretmişlerdi. Siz, âhiret gününü umun ve onun için çalışın" demiştir. Daha sonra da وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ *"Yeryüzünde, fesatçılar olarak bozgunculuk yapmayın"* demiştir. "قِيَامًا" anlamında قُمْتُ قَائِمًا "Tam doğruldum" denildiği gibi, burada da, "**müfsidîn**" kelimesinin mastar manasında mansub olduğunun söylenmesi mümkündür. O zaman, "وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ" hitabı, bir kimsenin اِجْلِسْ قُعُودًا *"Otur oturduğun yere"* sözü gibi olur. Çünkü, ("**kuûd**" kelimesinin oturmak anlamına gelmesi gibi), burada da, "عَثِىَ" (asiye) ile "اَفْسَدَ" (efsede) fiilleri aynı anlamdadır. O, emirleri ve nehiyleri, *"Allah'a ibadet ediniz"* emri ile *"Bozgunculuk yapmayın"* cümlesinde

zikretmiştir. Sonraysa, o tebliğde bulunup açıklamalar yaptıktan sonra, kavmi onu yalanlamıştır ki, Allah bunu onlardan şu ifadeyle nakletmektedir: فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ *"Derken onları şiddetli bir sarsıntı yakalayıverdi de, yurtlarında, hepsi dizüstü çökekaldılar."* Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Tekzip Tarzları**

Şuayb (a.s)'dan nakledilen, emir ve nehiydir. Emir hakkında ise tasdik ve tekzip geçerli olmaz. Meselâ bir kimse birisine, "Kalk" derse, ona, "Yalan söyledin" denilmez. O halde biz deriz ki: **Şuayb** (a.s), "Allah tektir; o halde O'na ibadet ediniz. Haşr ve ba's vardır, o halde onu umunuz... Fesât çıkarmak haram kılınmıştır, o halde ona yaklaşmayınız" diyordu. Bu ifadelerde birtakım haber vermeler bulunmaktaydı ki, onlar **Şuayb** (a.s)'ı, onlara haber verdiği o şeyler hususunda yalanladılar.

***İKİNCİ MESELE:* Farklı Anlatım Üslûbu**

Allahu Teâlâ, burada ve A'raf Sûresi'nde, (78. âyet) "فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ" buyurduğu halde, Hûd Sûresi'nde (Hûd, 67, 94) أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ *"Zulmedenleri bir sayha yakalayıverdi"* buyurmuştur. Halbuki olay aynı olaydır. Niçin? Biz deriz ki: Aralarında bir çelişki yoktur. Çünkü sayha, "recfe" (sarsıntı)nın bir sebebi olmuştur. Bu, yerlerin sarsıntısının sebebi olmuştur; çünkü, **Cebrail** (a.s)'in bir na'ra atıp, onun bu na'rasından yerlerin sallandığı söylenmiştir; ya da bu, kalplerin yerinden oynamasının bir sebebi olmuştur. Zira bundan dolayı, onların kalbi yerinden oynamıştır. Hadiseyi sebebe nisbet etmek, sebebin sebebine (sayha, na'ra) nisbet etmeye aykırı değildir. Çünkü, "kana kana su içti de kuvvetlendi" denilmesi doğru olduğu gibi, aynı biçimde, "su içti de kuvvetlendi" denilmesi de doğrudur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, "فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ" buyurduğunda فِي دِيَارِهِمْ *"yurtlarında"* (Hûd, 67, 94) demiş, "فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ" buyurduğunda da, tekil olarak فِي دَارِهِمْ *"onlar yurdunda"* (Ankebût, 37) buyurmuştur. Niçin? Biz deriz ki: **dâr** kelimesinden murat, çoğul olan "**diyâr**" (beldeler, diyarlar) kelimesidir. Bir karışıklıktan emin olunduğu zaman, cemîye izâfetin cemî (çoğul) bir lafızla olması caiz olduğu gibi, bu izafetin, tekil bir lafızla olması da caizdir. Burada lafız, şu nükteden dolayı, farklı olarak tekil gelmiştir. Sarsıntı, kendisi bizzat korkunç olup, bu sebeple de başka bir korkutucu şeye ihtiyaç duyulmamıştır. Sayhaya gelince, o haddizatında korkunç değildir. Ama

bu sayha, yeryüzünde sarsıntılar meydana getirecek kadar büyük ve dehşetli olunca, Cenâb-ı Hak, o sayhanın heybeti ve azameti bilinsin diye, çoğul olmak üzere "**diyâr**" (Hûd, 67, 94) kelimesini zikretmiştir. Zelzele anlamında "**recfe**", herkes nezdinde büyük ve heybetli olup, onun azametini ortaya koyacak başka bir şeye ihtiyaç yoktur. Sayhanın daha umumî olduğu, çünkü onun yerler gibi göklere de şamil olduğu, zelzelenin ise ancak yerde meydana geldiği, bu sebeple de burada (Hûd, 67) "**diyâr**" kelimesinin zikredildiği de söylenmiştir. Ancak ne var ki bu izah zayıftır, çünkü yurt ve yurtlar, dizüstü çökülen yerlerdir, sayha ve sarsıntı, recfe yeri değildir... Binâenaleyh onlar ancak, kendi yurtlarında dizüstü çökekalmışlardır...

Diğer Kavimler

وَعَادًا وَثَمُودَا۟ وَقَد تَّبَيَّنَ لَكُم مِّن مَّسَٰكِنِهِمْ ۖ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ ٱلسَّبِيلِ وَكَانُوا۟ مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾ وَقَٰرُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَٰمَٰنَ ۖ وَلَقَدْ جَآءَهُمْ مُّوسَىٰ بِٱلْبَيِّنَٰتِ فَٱسْتَكْبَرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا كَانُوا۟ سَٰبِقِينَ ﴿٣٩﴾

"Ad ile Semûd'u da... Bu, muhakkak ki sizin için, (şu an mevcut) evlerinden anlaşılmaktadır. Uyanık kimseler oldukları halde, şeytan onların amellerini süsleyip kendilerini yoldan saptırmıştır. Karun'u, Firavun'u, Hâmân'ı da... Mûsa, kendilerine apaçık deliller getirmişti de, onlar yeryüzünde büyüklük taslamışlardı. Halbuki, (azâbın) önüne geçebilecek de değillerdi..." (Ankebût, 38-39).

Ad ve Semûd

Cenâb-ı Hak "وَعَادًا وَثَمُودَا" buyurmuştur. Yani, "Ad'ı ve Semûd'u da imha ettik" demektir. Çünkü, *"Derken onları şiddetli bir sarsıntı yakalayıverdi..."* ifadesi, helak etmeye delalet eder.

وَقَد تَّبَيَّنَ لَكُم مِّن مَّسَٰكِنِهِمْ ifadesi ise, "Durum ve kendisinden ibret alacağınız şeyler, size, onların evlerinden anlaşılmaktadır... (Bu evler), bunu anlatır" manasındadır. Cenâb-ı Hak daha sonra, onların başından geçen şeylerin sebebini beyan ederek, وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ ٱلسَّبِيلِ *"Şeytan onların amellerini süsleyip, kendilerini yoldan saptırmıştı"* buyurmuştur.

Burada *"Onların amelleri"*nden maksat, onların Allah'tan başkasına ibadet etmeleridir.

"Yoldan saptırmıştı" ifadesi ise, "Allah'a ibadetten saptırdı" anlamındadır, "وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ" ifadesi ise, "Onlar, peygamberler sayesinde aydınlanmış, uyarılmış, uyanık kimseler idiler..." anlamındadır. Yani, "Onların bu konuda hiçbir mazereti yoktur. Çünkü peygamberler yolları açıklamışlardır."

Firavun, Karun, Hâmân

Daha sonraysa Cenâb-ı Hak, **Ad** ve **Semûd**'a atfen "وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ" buyurmuştur ki bu, *"Ve biz, Kârun'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da imha ettik"* anlamındadır.

Cenâb-ı Hak daha sonra **Ad** ve **Semûd** hakkında, "Onlar, peygamberler vesilesiyle uyarılmış kimselerdi" dediği gibi, bunlar hakkında da وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ *"Mûsa kendilerine apaçık deliller getirmişti"* buyurmuştur. Daha sonra, "فَاسْتَكْبَرُوا" buyurmuştur. Yani, "Allah'a ibadet konusunda büyüklük tasladılar." فِي الْأَرْضِ *"yeryüzünde"* ifadesi ise onların ne kadar az akıllı olduğunu izah eden şeye bir işarettir. Çünkü, yeryüzünde bulunanlar, mükelleflerin en zayıflarıdırlar. Semâda (ruhanî âlemde) bulunanlar ise, en büyükleri. Sonra, semâda bulunan (melek)lar, Allah'a karşı büyüklenmeyip O'na ibadetten yüz çevirmeyince, yeryüzünde bulunanlar daha nasıl, büyüklenip kibirlenirler? Cenâb-ı Hak daha sonra, "وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ" buyurmuştur. Yani, "Onlar Allah'ın elinden kurtulamazlar" demektir. Çünkü biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ" (Ankebût, 22) âyetinde, bu ifadeden maksadın, yeryüzünün bütün köşe-bucaklarının, Allah'ın kudret kabzasında olduğunu beyan etmek olduğunu açıklamıştık...

İnen Felâketler

فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ ۖ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا ۚ وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ ۚ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ ۚ وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا ۚ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾

"İşte biz, her birini günahı sebebiyle yakaladık. İşte kiminin tepesine bir kasırga gönderdik, kimini korkunç bir sayha yakaladı, kimini

yere batırdık, kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyordu. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı." (Ankebût, 40).

Allah, dört çeşit azaptan bahsetti:

1) Kasırga ile azap. Bunun, kızdırılmış taşlar olup, üzerine düştüğü herkesin tepesinden girip aşağıdan çıktığı da söylenmiştir. Ki burada, ateşle azaba işaret vardır.

2) Sayha ile azap. Sayha, dalga halindeki havadır. Çünkü sesin sebebinin, havanın dalgalanıp, kulağın içindeki perdeye ulaşarak, oraya çarpması, böylece de kişinin onu hissetmesi olduğu ileri sürülmüştür.

3) Yere batırma ile azap. Bu da insanların toprakla boğulması demektir.

4) Boğma ile yapılan azap. Ki bu da su ile olur. Böylece o azâbın, "Anasır-ı erbaa" ile vâki bulduğu ortaya çıkmış olur ki, insan da zaten bundan mürekkeptir. İnsanın kıvamı, bekâsı ve devamı da bununladır. Binâenaleyh bu demektir ki Cenâb-ı Hak, insanı helâk etmek istediğinde, varlığının sebebi olan şeyi, yokluğunun; bekâsının sebebi olan şeyi de, son bulmasının sebebi kılmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "وَمَا كَانَ اللهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ" buyurmuştur. Yani, *"Allah onlara, imha etmekle zulmetmemiştir. Onlar, (müşrik olmaları sebebiyle), kendi kendilerine zulmetmişlerdir"* demektir. Burada, daha hoş olan bir izah da şudur: Allahu Teâlâ onlara zulmetmemiştir, yani onları, olmaları gereken şeyin dışına koymamıştır. Çünkü, onların bulunmaları gereken yer, ikrâm edilme mevkiidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Celalim hakkı için biz, Ademoğullarına ikram ve izzette bulunduk"* (İsrâ, 70) buyurmuştur. Ancak ne var ki, onlar kendilerine zulmetmişlerdir. Çünkü onlar kendilerini, ancak kıymetlerine rağmen, âdi ve değersiz olan putlara ibâdete âmâde kılmışlardır.

Şirk ve Örümcek Yuvası

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللهِ اَوْلِيَآءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ ۚ اِتَّخَذَتْ بَيْتًا ۗ وَاِنَّ اَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ ۘ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

"Allah'tan başka velîler edinenlerin misali, kendine bir yuva yapan bir örümcek misali gibidir. Halbuki eğer bilmiş olsalardı, evlerin en çürüğü muhakkak örümcek yuvasıdır." (Ankebût, 41).

Allahu Teâlâ, müşrik olanların cezâsını peşin vermek suretiyle imha ettiğini; yalanlayanlara da âhirette azap edeceğini ve onlara, her iki dünyada, taptıkları o şeylerin fayda vermediğini ve tapanlardan, taptıkları o şeylere karşı yaptıkları o rükû ve sücudlarının hiçbir şeyi savuşturmadığını beyan edince, onun (Allah'tan başka şeyleri) ma'bûd edinmesini, ne barındıran, ne de oturmaya elverişli olan örümceğin evine benzetmiştir. Bu âyette, birkaç mesele içinde ifade edebileceğimiz incelikler bulunur.

BİRİNCİ MESELE

Diğer temsiller arasından bu temsilin seçilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılır:

1) Evin, engel olan bir duvarı, gölgeleyen bir tavanı, kilitlenen bir kapısı, kendisinden faydalanılan birtakım şeylerinin olması gerekir. Hiç olmazsa, soğuğa mani olacak duvarları ile, sıcağa mani olacak ve gölgelik yapacak tavanı gibi iki şeyinin bulunması gerekir. Eğer bu iki şey de olmazsa, orası ev değil, bir çöl gibi olur. Fakat örümceğin evi ne örter, ne kapatır. İbadet edilecek varlığın da, yaratıcı, rızık verici, fayda verici ve zararı defedici olması gerekir. Eğer bunların hepsini kendisinde toplayamazsa, en azından zararı defeden ve faydalı olan bir varlık olması gerekir. Çünkü böyle olmayan varlık ile, yok olanın yokluğu eşittir. O halde, örümceğin o evi yapması ile, bir evde bulunması gereken şeylerden hiçbir şeyin meydana gelmemesi gibi, kâfirin de putları dost ve tanrı edinmesinde, kendisi için bir dosttan beklenen hiçbir şey meydana gelmez.

2) O evin derecelerinin en azı, gölgelik için olabilmesidir. Çünkü taştan yapılan ev, gölgelemeyi sağlar. Fırtına, sel, yangın, toprak kayması gibi zararları önler. Ağaçtan yapılan ev, gölgelenmeyi sağlar, sıcağa soğuğa mani olur; fakat kuvvetli rüzgara, sele ve yangına mani olamaz. Kıldan (keçeden) yapılan çadır ile bezden yapılan çadır, her ne kadar bir şeye mânî olamasa da, gölgelenmeyi sağlar, güneşin sıcağına mânî olur. Ama örümceğin evi, gölgeyi de sağlayamaz. Çünkü güneşin ışığı onun içine nüfuz eder. Tıpkı bunun gibi ibâdet edilen varlıkların en ilerisi, emri başkalarına nüfuz edendir. Eğer böyle olamazsa, bu demektir ki onun emri ancak

kendine ibadet edene geçer. Eğer böyle de olamazsa, hiç olmazsa ibadet edenin emrinin kendine geçmemesi gerekir. Fakat bu kâfirlerin ma'budları, kendi emirleri altındadırlar. Eğer ibadet edenler isterlerse onları yüceltir, ululartar; isterlerse zelil kılarlar.

3) Bir evden beklenen en az şey, o evin, bir ikamet ve fayda yeri olmasa bile, bir ayrılık ve firak sebebi olmamasıdır. Fakat örümceğin yuvası, onun rahatsız edilmesinin sebebidir. Çünkü örümcek bir müddet bir köşede ikamet etse, hiçbir yere gitmese ve oradan çıkmasa bile, kendisi için orada bir ev yaptığında, o evin sahibi evini örümceklerden temizlemek için, örümceğin kendisine bile zarar verecek sert şeylerle onu siler. İbadet sebebiyle âbid olan kimsenin de mükâfat elde etmesi gerekir. Eğer bunu elde edemezse, en azından bu yüzden azaba müstahak olmaması gerekir. Kâfir ise, putlara ibadeti sebebiyle ilâhî azaba müstahak olur.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, onların, putları dost edinmelerini, örümceğin yuva yapmasına benzetmiş, fakat örmesine benzetmemiştir. Bunun şu iki sebebi var:

1) Örümceğin evini örüşünün bir faydası vardır. Çünkü bu örüp-dokuma işi olmasaydı, hiçbir şey yakalayamazdı. Bu fayda da, daha büyük bir şeyden, elden çıkarmaksızın, bu ağı ile sinekleri avlamasıdır. O putlara ibadet edenlerin, put edinmeleri ise, dünya metâı olarak sinekten daha az bir fayda ifade etse bile, onlar buna karşılık daha büyük faydayı elden çıkarırlar. Bu da, daha hayırlı ve daha bâkî olan âhiret hayatıdır. Öyle ise onların put edinmeleri, örümceğin dokuması gibi bile değildir.

2) Örümceğin ağını (evini) dokuması bir fayda sağlar. Ama onun bu ağı bir ev edinmesi yanlıştır. Aynen bunun gibi, o kâfirler de eğer bu putları, Allah'ın varlığı ve kemâl sıfatları hususunda bir delil, ikram ve celâl sıfatları hususunda da bir bürhan edinmiş olsalardı, bu hikmetli bir iş olurdu. Fakat onlar, tıpkı örümceğin ördüğü ağı ev edinmesi gibi, o putları dost edinmişlerdir. Her iki iş de yanlıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu benzetme, işin başı için doğru olduğu gibi, sonu için de doğrudur. Çünkü rüzgar estiğinde, örümceğin evinin adı-sanı kalmaz, aksine uçuşan toz zerrecikleri haline gelir. İşte kâfirlerin putları için yaptıkları ameller de böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz onların yaptıkları her amelin önüne*

geçtik ve bunları saçılmış (hiçbir değeri olmayan) zerreler yaptık." (Furkân, 23) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, şirk-i hâfî'nin (riyâ gibi şeylerin) bâtıl olduğuna bir işâret olsun diye, *"Allah'tan başka veliler (dostlar) edinenler..."* deyip, "Allah'tan başka ilahlar edinenler..." dememiştir. Çünkü başkasına gösteriş olsun diye Allah'a ibadet eden, Allah'tan başka bir dost edinmiş olur. Bunun durumu da yine, ördüğü ağı ev edinen örümceğin durumu gibidir.

En Çürük Ev

وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ *"Halbuki eğer bilmiş olsalardı, evlerin en çürüğü muhakkak örümcek yuvasıdır."* Bu ifade de, yukarıda anlattığımız şu hususa bir işarettir. Her evde, gölge vs. temin etme gibi bir fayda vardır. Örümceğin evi ise, gölge sağlamaktan bile âcizdir. Çünkü en ufacık bir tesirle harap olur, silinir gider. İşte ah o kâfirler, kendilerinin amellerinin de böyle olduğunu bir bilebilselerdi.

Putlar Bir Şey Değildir

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤٢﴾

"Allah, kendinden başka taptıkları şeyi şüphesiz biliyor. O, azîzdir, hakîmdir." (Ankebût, 42).

Zemahşerî şöyle der: "Bu da, yukarıdaki benzetmeyi te'kid eden bir ifadedir. Çünkü onlar, aslında Allah'tan başka hiçbir şeye tapmazlar, yani taptıkları şeyler, "şey" değildir. Allah ise azîz ve hakîmdir. Binâenaleyh akıllı olanın, kâdir ve hâkim Allah'ı bırakıp da, aslında bir "şey" bile olmayan nesnelere ibadet etmesi nasıl uygun olur?" Bu, âyetteki "**mâ**"nın nâfiye olması (olumsuzluk ifade etmesi) halinde anlaşılan manadır ve doğrudur. "Bilme" fiili, cümlenin cümle ile "ta'lîk vâkî" olmuştur. Bu tıpkı bir kimsenin, "Ben, Allah'ın hak ve tek olduğunu biliyorum" demesi gibidir. Bu, "Ben, bu cümleyi biliyorum" demektir. Eğer âyetteki "**mâ**"yı haberiyle (mevsûl) olarak alırsak, o zaman mana, "Onların taptıkları her şeyi Allah bilir. Allah azîz ve hakîmdir. Yapılanları yok etmeye ve tapanları öldürmeye

kâdirdir. Ama yok olma da, yaşama da delil ile olsun diye O, onlara mühlet vermiş bir hakîmdir" şeklinde olur. Bu durumda hitab, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e olmuş olur.

İmdi, eğer birisi: "Bunun, önceki benzetme ile ne alakası var?" derse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, "Onların misâli (durumu), örümceğin durumu gibidir" buyurunca, kâfirin, "Ben, edindiğim bu putlara tapmıyorum. Çünkü onlar benim emrim altındadır. Bunlar, emirleri altında olduğum, faydamın, zararımın, hayrımın, şerrimin, varlığımın, bekâmın kendilerinden kaynaklandığı ve kendilerine secde ettiğim ve saygı duyduğum yıldızların şekilleridir" demesi gerekir. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, "Allah, kendisi dışında taptığınız şeylerin, tıpkı örümceğin evi gibi olduğunu; çünkü yıldızların, meleklerin ve Allah'ın dışındaki her şeyin ancak O'nun izniyle fayda veya zarar verebileceklerini bilir. O halde, görünmeyenlere ibadetiniz, görünenlere ibadetiniz gibidir. Halbuki Allah'tan başka ma'bûd ve ilah yoktur.

Misalleri Bilenler Anlar

وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ ۖ وَمَا يَعْقِلُهَآ إِلَّا الْعَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

"İşte bu misalleri biz, insanlar için getiriyoruz. Bunları ancak âlimler anlar." (Ankebût, 43).

Kâfirler, "Göklerin ve yerin yaratıcısı, nasıl oluyor da, karasinek, sivrisinek ve örümcek gibi böcekleri mesel getiriyor" dediler. Onlara şöyle denilebilir: "Teşbihler, meseller insanlar için yapılır. Eğer sizler hayvanlar gibi olsaydınız, içinde bulunduğunuz durumdan nefret etmenizi gerektiren anlayışlar o mesellerden meydana gelirdi. Çünkü teşbihler, insanların kalbine, tıpkı deliller gibi tesir eder. Zira, Hakîm Teâlâ hazretleri, o gıybet edene, "Sen, gıybet etmekle sanki ölü bir adamın etini yedin. Çünkü sen, o adamın bulunmadığı bir yerde gıybetini yaptın. O, senin dediğini duyup anlayamadı ki cevap versin" demiştir. Bu, tıpkı ölünün etini yiyen ve ölünün durumdan habersiz olduğu, haberi olsa bile kendisine mâni olamayacağı bir kimse gibidir. Gıybet eden kimsenin tabiatı ise ölü eti yemekten hiç

hoşlanmaz. Tıpkı insan tabiatının bundan hoşlanmayışı gibi. "Bak gıybet, ilahî azabı gerektirir. İkâba sebep olur" dendiğinde, bundan da nefret eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ *"Bunları ancak âlimler anlar"* yani, "Bu mesellerin gerçeğini, hakikatin böyle olduğunu, Allah'ın dışında kalanların batıl olup, ondan başkasına ibadetin yanlış olduğunu bilenler bilir" buyurmuştur. Burada şöyle hikmetli bir mana daha var: Doğuştan (fıtrî) olan bir ilmi insan bilir. Ama fikrî olan, tefekküre dayanan ince ilmî (bilgileri) ise, ancak âlim olan bilir. Zira insana, açık bir konu arz edildiğinde, idrâk edilecek şey açık, idrâk eden de akıllı olduğu için, o onu olduğu gibi doğru olarak anlar. O, bunun için, daha önce birtakım şeyleri bilmeye muhtaç değildir. Ama dakîk, tefekkürî ilim ise, kendinden önce birtakım bilgilerin olmasına ihtiyaç hissettirir. Binâenaleyh bunları anlamak için, kişinin âlim olması gerekir. Hem sonra böyle bilgiler, bazen son derece dakîk olur ve kişi de onu anlayabilir. Ama kişinin, onu tamamen anlayabilmesi için âlim olması gerekir. Bunun böyle olduğu bilinince, âyetteki *"Bunları ancak âlimler anlar"* ifadesi, "Allah insanlara bir darb-ı mesel (teşbih) getirdi. O teşbihin hakikatini ve ifade etmek istediği her şeyi ancak âlim olanlar anlayabilir" demek olur.

Hilkat Hikmetlerle Doludur

Sonra Allahu Teâlâ, mahlûkatına imanı emredip, gerçeği aklî delillerle ortaya koyup, kâfirler de emrolundukları şeyleri yerine getirmeyip, Allah o zaman onlara, ibretli birtakım kıssalar getirip, onları küfürlerinden ötürü imha edeceğini bildirerek ikaz edip, onların tutundukları delillerin zayıflığını teşbihlerle ortaya koyup, onlar buna rağmen doğru yola girmeyince ve insanlar artık onların imana gelmelerinden ümit kesince, mü'minleri şu ifadesiyle teselli etmiştir:

خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٤﴾

"Allah gökleri ve yeri hak olarak yarattı. Şüphe yok ki bunda, iman edenler için bir âyet var." (Ankebût, 44).

Bu, "Eğer onlar iman etmezlerse, onların küfürleri sizin dininizin doğruluğu hususunda bir şüphe doğurmasın ve onların şekleri, sizin yakîn

inancınızdaki yakîn kuvvetine menfî tesirde bulunmasın. Çünkü Allah'ın gökleri ve yeri gerçek bir gaye ile yaratması, yeryüzünde Allah'a hiçbir kâfir iman etmese bile, mü'minler için açık bir beyan, net bir aklî delildir" manasına gelir. Âyette, âyetin tefsirinin daha iyi anlaşılacağı şöyle bir mesele var: Cenâb-ı Hak, yer ile göğün yaratılmasında, aslında her insan için bir âyet (delil) olmasına rağmen, bundaki âyetin (delil) oluşunu niçin sadece mü'minlere ait olarak zikretmiştir. Nitekim bunun her insan için âyet olacağını, *"Onlara, "Göklerle yeri kim yarattı" diye soracak olsan, "Allah" derler"* (Lokman, 25) ve *"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde... aklını kullanan kimseler için nice âyetler vardır."* (Bakara, 164) buyurarak beyan etmiştir."

Buna şöyle cevap verilir: Göklerin ve yerin yaratılışı, her insan için bir âyettir. Ama bunların hak ile yaratılışı (yani boş yere yaratılmamış olması) sadece mü'minler için bir âyettir (delildir). Bunu aklî ve naklî yönden izah edebiliriz: Bunun naklen (dinden) delili, Hak Teâlâ'nın *"Biz o ikisini ancak hak ile yarattık. Ama onların çoğu bunu bilmezler"* (Duhan, 39) âyetidir. Allahu Teâlâ bu beyanı ile, herkesin gökler ile yeri Allah'ın yarattığını bildiğini, *"Onlara, "Göklerle yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, "Allah" derler"* (Lokman, 25) buyurarak haber verdiği halde, insanların ekserisinin, bu yaratılışın hak ile oluşunu bilmenin dışında olduklarını söylemiştir.

Bunun aklî delili de şudur: İnsan, göklerin ve yerin yaratılışına ilk bakıp düşünüşünde, onların bir yaratıcısının olduğunu anlar ki o yaratıcı Allah'tır. Daha sonra Cenâb-ı Allah'ın hidayet ettiği kimseler, bakışlarını sırf bunu söylemekle, bu işten geri çekemezler ve aksine derler ki: "O, bunları çok sağlam ve muhkem yapmış." İşte, âyetteki *"hak ile"* ifadesinin manası budur. Zira sağlam olmayan bozulur, yok olur. Bu kişi, Cenâb-ı Hakk'ın gökler ile yeri sapasağlam yaptığını anladığında şöyle demeye başlar: "O, böyle yarattığına göre, tam bir kudrete sahiptir; sapasağlam yapabildiğine göre ilmi her şeyi kuşatan bir âlimdir. Yerdeki ve göklerdeki varlıkların en küçük parçaları bile, O'nun ilminin dışında kalamaz. O, kâinatın ve mahlûkatın bütün parçalarını toplayıp, bir araya getirdiği gibi, bunları (sonra) yeniden toplayıp (diriltmekten) de âciz değildir. Kabirdekilerin yeniden diriltileceğini, peygamberler gönderileceğini ve Allah'ın bir olduğunu anlar. Zira eğer ilah, birden fazla olsaydı, yer ile göğün düzeni bozulur ve yok olurdu. Halbuki onlar şu anda, hak ile mevcutturlar. Böylece bu kimse için

Cenâb-ı Hakk'ın, her şeyi en güzel bir biçimde, yerli yerinde yarattığı hususunda bir inanç meydana gelmiş olur.

Resûlullah'ı Teselli

Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minleri bir önceki âyetle teselli edince, Peygamberi'ni de şöyle teselli buyurmuştur:

اُتْلُ مَآ اُوحِىَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾

"Sana vahyedilen kitabı oku ve namazı dosdoğru kıl. Çünkü namaz edepsizlikten ve münker olandan alıkor. Şüphesiz Allah'ın zikri en büyüktür. Allah, yaptıklarınızı bilir." (Ankebût, 45).

Bu, "Eğer sen onların inkârlarından ötürü üzülüyorsan, sana vahyedilen kitabı oku ki **Nûh, Lût** ve diğer peygamberler, senin bulunduğun yolda olduklarını, onların risâletlerini tebliğ ettiklerini, delillerini ortaya koyduklarını, ama yine de kavimlerini sapıklıktan kurtaramadıklarını öğrensin" demektir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Oku"* demiş de, "onlara oku" dememiştir. Çünkü tilavet (okuma) işi, burada sırf **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kalbini teselli etmek için olmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Kitabullah'ın Özellikleri**

Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında bir kitap bulunup, onu kimseye duyurmadan okumuş olsa, Peygamber'in bu kitabı okumasının kendisi için bir fayda ve manası olmaz. Buna cevaben deriz ki: Resûl bir peygambere indirilmiş bir kitap böyle değildir. Çünkü peygamberlerle birlikte gönderilen kitaplar iki çeşittir. Birisi, birine bir selam-kelam bulunan bir çeşit kitap olup, onu bir defa okumakla kişinin maksadı hasıl olur. Birisi de kendisine her zaman insanların ihtiyaç duyduğu küllî (genel) kanunların yer aldığı bir kitaptır. Bu da tıpkı bir padişahın, şu muhtevada yazmış olduğu bir kitaba benzer: "Biz, sizden falanca bid'atı kaldırdık, size falanca sünnetleri (hareket tarzlarını) koyduk ve size bütün bunların yer aldığı bu kitabı (mektubu) gönderdik. Binâenaleyh bu, bir idareciden sonra diğerinin aynı minval üzere uygulayacağı bir kitap olsun." İşte böylesi bir kitap,

sadece bir defa okunmaz, bir kenara itilmez, aksine yüksek bir yere asılır, çoğu kez, bir nüshası levha üzerine yazılır, mihrapların üzerine asılır ve böylece hep göz önünde bulundurulmuş olur. Allahu Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e gönderdiği kitap da böyledir. O, temel ve küllî bir kanundur. Kendisinde herkes için şifâ vardır. Dolayısıyla mütevâtir derecesine ulaşıncaya kadar defalarca okunması gerekir. Bu kitabı, nesiller birbirine aktarır; onu bir topluluk diğer bir topluluktan alır ve asırların geçmesine rağmen göğüslerde (hafıza ve ezberlerde) muhafaza edilir.

İkinci bir izah da şöyledir: Kitaplar, üç kısma ayrılır: Ancak başkası için tekrar okunan kitap, kıssalar (hikayeler) gibi... Çünkü bir hikayeyi bir defa okuyan kimse, onu ikinci kez ancak başkası için okur. Sonra bunu başkası dinlediğinde, o da bunu, duymamış olan bir başkası için okur. Eğer o kimse bunu ona hep okuyacak olsa, dinleyen bundan bıkar... Birisi de, nahiv, fıkıh vb. gibi, kişinin ancak kendisi için tekrar okuyacağı kitap... Birisi de, kişinin hem kendisi, hem başkası için defalarca okuyacağı kitap. Bu, güzel öğütleri ihtiva eden kitaplar gibidir. Çünkü böyle kitaplar, başkası için de tekrar tekrar okunur. Her ne zaman insan bunu dinlerse, bundan lezzet alır, kalbi yumuşar ve kendini o öğütlere uygun hale getirir, öğütler insanın içine tesir ederse, vesveseler gözyaşlarıyla birlikte dışarı çıkar. Bu kitabı kişi kendisi için de tekrar tekrar okur. Çünkü çoğu kez konuşan (okuyan) bir tek kelimeden bile alabildiğine tat alır. O, bu kelimeyi her tekrarlayışında, daha tatlı, daha tesirli ve daha neticeli olur. Öyle ki, gözleri kör oluncaya kadar ağlasa bile, bu sözden dolayı, kalbi rikkâte geldiği için, gözlerinden kan gelinceye kadar ağlar. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, anlıyoruz ki Kur'ân bu üçüncü çeşit kitaplardandır. Kur'ân'da kıssalar, fıkhî hükümler ve nahiv de vardır. Binâenaleyh Kur'ân'ın her zaman okunmasında fayda vardır.

***İKİNCİ MESELE:* Tilavet ve Salat**

Cenâb-ı Hak, özellikle kitabı okumayı ve namaz kılmayı niçin emretmiştir?

Cevap: Şu iki sebepten ötürü:

a) Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kalbini yatıştırmak isteyince ona, "Peygamber iki taraf arasında, Allah ile mahlûkat arasındaki yolda bir vasıtadır. Binâenaleyh peygambere bir taraf inanmasa bile, diğer tarafla onun irtibatı vardır. Baksana, bir peygamberin peygamberliği insanlarca kabul edilmediği zaman o, kendisini gönderene yönelir. Binâenaleyh sen

kitabını okuduğunda, eğer onlar seni kabullenmezlerse, özünü (kendini) bana yönelt ve benim rızam için namaz kıl" demek istemiştir.

b) Kula has olan ibadetler, şu üç şeydir: Gerçek bir inanç, güzel zikir demek olan lisânî ibadetler ve amel-i sâlih demek olan bedenî ibadetler. Fakat inanç tekrar etmez. Çünkü bir şeye inananın, ona yeniden inanması mümkün değildir. Aksine o ilk imanı olduğu gibi sürer gider. Bu husus, Hz. Peygamber (s.a.s) için, beyan edilenden elde edilenden daha mükemmel olan "a'yân"dan (müşâhededen) elde edilmiştir. Binâenaleyh bunun tekrarı mümkün olmadığı için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu emredilmemiştir. Fakat zikrin tekrarı mümkündür. Bedenî ibadetler de böyledir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bu iki şeyi emrederek, *"Kitabı oku ve namazı dosdoğru kıl"* buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Namaz Münkerden Korur**

Namaz, fuhuştan (edepsizlikten) ve münkerden (kötü şeylerden) nasıl alıkor?

Cevap: Bazı müfessirler, bu âyetteki "salât" (namaz) ile, Kur'ân'ın kastedildiğini; alıkoyucu olanın Kur'ân olduğunu, yani kendisinde bu iki şeyden nehyeden hükümler bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü kendisinden önce, *"Sana vahyedilen kitabı oku"* emri bulunan bir yerde, "salât" sözü ile Kur'ân'ın kastedilmesi, anlaşılması uzak ihtimal olan bir şeydir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, salât ile bizzat namazın kılınışını kastetmiştir. Çünkü namaz da, insan namazın içinde olduğu müddetçe, bu iki şeyden vazgeçirir. Zira namaz kılan kimsenin bu iki şeyle meşgul olması mümkün değildir. Biz de bunun böyle olduğunu söylüyoruz. Ama kastedilen bu değildir. Aksi halde bu, namaz için tam bir methi ifade etmez. Zira mesela vaktinde veya vakti dışında uyunan uyku gibi, namaz dışında bazı şeyler de, çoğu kez böyle, insanı kötülüklerden alıkoymuş olur. O halde diyoruz ki: Bununla, namazın mutlak manada fuhuştan ve münkerden alıkoyacağı manası kastedilmiştir. Bu izaha göre, bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bununla kastedilen, huzur ile (Allah'ın huzurunda olduğunun şuurunda olarak) kılınan namazdır. İşte bu namaz, her zaman için bu iki şeyden alıkoyucudur. Hatta Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği nakledilmiştir: مَنْ لَمْ تَنْهَهُ صَلَاتُهُ عَنِ الْمَعَاصِي

لَمْ يَزْدَدْ بِهَا إِلَّا بُعْدًا *"Namazı kendisini günahlardan alıkoymayan kimsenin, o namazı ile ancak gittikçe (Allah'tan) uzaklaşması artar"*[47]

Şimdi biz diyoruz ki: Şer'an, sahih olan namaz, insanı, bu iki şeyden, mutlak olarak alıkor. Şer'an sahih olan namaz da, insanın Allah için kıldığı namazdır. Eğer mükellef riyâ için namaz kılmış olsa, namazı şer'an sahih olmaz, yeniden kılması gerekir. Bunun böyle olduğu açıktır. Çünkü eğer insan, hem namaza, hem serinlemeye niyet ederek abdest alırsa, namazının sahih olmayacağı ileri sürülmüştür. Ya, namaz kılarken, hem Allah rızası, hem başkasına riya niyeti taşıyan kimsenin durumu nasıl olur? Bunun böyle olduğu sâbit olunca, diyoruz ki: Namaz şu yönlerden, insanı fuhuş ve münkerden alıkor:

1) Bir kimse, şanı yüce, ihsanı bol bir padişaha hizmet etse ve onun, bu padişah yanında bir itibarı olsa, o padişahın, adamlarından birisini de, bir daha kabul edilmesi düşünülmeyecek bir tarzda kovduğunu görse, meydana gelmesi mümkün olmayacak bir tarzda bu hayır fırsatını kaçırdığını görüp müşahede etse, o şanlı padişah yanında böylesine itibar etmiş bu kimsenin, örfen, bu padişahın hizmetini bırakıp, o kovulmuş kimseye itaate girmesi imkânsızdır. İşte kul da böyledir: Allah rızası için namaz kıldığında, Allah'ın kulu olur, bu kimse için, namazı kılan kimsenin makamı gerçekleşmiş olur ve bu makamda Rabbine münacaatta bulunur. Binâenaleyh bu kimsenin, Allah'a ibadeti bırakıp, kovulmuş o şeytanın itaatine girmesi imkânsızdır. Fakat fuhuş ve münker işleyen kimse, şeytana itaat etmektedir. O halde bu demektir ki namaz kişiyi fuhşiyâttan ve münkerâttan alıkor.

2) İşi, çöplükler ve mezbelelikler ile uğraşmak olan kimsenin, temiz bir elbisesi olsa, bu elbisesini giydiğinde, o pisliklerle artık uğraşmaz, o pisliklere yaklaşmaz. Elbisesi daha kıymetli olduğunda ve onu giymiş olduğunda, bu kimse o nispetle o pisliklerden kaçınır ve kaçınmasının-sakınmasının derecesi artar. Binâenaleyh böyle birisi altınla süslü ipek bir elbise giyse örfen (genel duruma göre), bu işlerle uğraşması imkânsızdır. İşte namaz kılan kimse de böyledir. Çünkü o namaz kıldığında takva elbisesini giymiştir. Zira o, Allah'ın huzurunda durmakta ve tıpkı heybetli bir hükümdarın gözü önünde huzurunda bulunan kimse gibi, sağ elini sol elinin üzerine koymuştur. Takva elbisesi, kalbe nispetle, altınla yaldızlı

47 **Câmiu's-Sağır,** 2/181

ipek elbisenin bedene nispetinden daha yüce, en hayırlı bir elbisedir. Artık böyle bir elbise giyinmiş kimsenin fuhuş ve münkerât pislikleri ile bilfiil uğraşması imkânsız olur. Hem sonra namaz, her gün devam etmektedir. Dolayısıyla bu takva elbisesi ile giyinik olma durumu da devam etmektedir. Binâenaleyh bu kişinin, fuhuş ve münker pisliklerinden sakınması da devam etmektedir.

3) Nefsinin emiri (âmiri-hâkimi) olan kimse, istediği yere oturur. Binâenaleyh bir padişahın hizmetine giren ve padişahın hususi bir makam-itibar verdiği kimse, böyle bir makam sahibi, ancak o makamda oturur. Bu kimse, ayakkabılık yanında (arkada) oturmak istese, kendine müsaade edilmez. İşte namaz kılan da böyledir. Kişi namaz kıldığında, Allah'a itaate girmiş olur ve artık nefsinin hükmü kalmaz. Bunun belli bir makamı, mertebesi vardır. O, artık ashab-ı yeminden olmuştur. Binâenaleyh bu kimse, oturması gereken yerin dışında, yani ashab-ı şimâlin (uğursuzların) yerinde oturmak istediğinde, oraya bırakılmaz. Fakat fuhuş ve münker ile meşgul olanlar, ashab-ı şimâldirler. İşte bu izah, Allah'ın korumasına bir işarettir, yani kim namaz kılarsa, Allah onu fuhşiyât ve münkerâttan korur.

4) Bu izah, bu konudaki haberlere (hadislere) de uygundur. Buna göre, pazarcı, dellâl, başkasından geçinen kimse gibi, padişahtan uzakta yaşayan bir kimse, hiçbir şeyi önemsemez. Helvacı ve tatlıcı dükkânlarından yer, her türlü insanla oturur kalkar. Padişahın, askerlerinden, komutanlarından ve seyislerinden birisi gibi, krala az bir yakınlık peydah ettiğinde, bu kadar yakınlık da, o kimseyi, o eski hallerinden alıkoymaz. Fakat padişaha yakınlığı daha da artıp, makamı bir emir pozisyonuna gelecek şekilde yükselince, elde ettiği bu makam, o gibi yerlerde yiyip-içmekten, öylesi dostlarla oturup-kalkmaktan alıkor. Namaz kılan kul da beyledir: Namaz kılıp secde ettiğinde, Hak Teâlâ'nın *"Secde et ve yakınlaş"* (Alak, 19) emrinden ötürü, bir tür yakınlık elde etmiş olur. Bu kadar bir yakınlık, onu günahlardan ve yasaklardan alıkoyduğuna göre, namazının ve secdelerinin tekrarı ile makam ve mertebesi öyle artar ki, artık kendisinde, büyük günahlar şöyle dursun, küçük günahları yapmayı bile kötü sayacak keramet (şeref) izlerini görür.

Bu âyetle ilgili olarak, naklin (âyet ve hadislerin) de desteklediği şöyle bir aklî izah daha vardır: Allahu Teâlâ'nın, *"Namaz edepsizlikten ve münker olandan alıkor"* ifadesinden, namazın insanı "ta'tîl"den (Allah'ı inkâr etmekten) ve şirkten alıkoymasıdır. Ta'tîl, Allah'ın varlığını kabul etmemek; şirk

ise, Allah'ın yanı sıra, başka ilahların varlığını da kabul etmektir. Binâenaleyh diyoruz ki: Ta'til, kötü (fâhiş) bir inançtır. Çünkü fâhiş, çirkinliği besbelli olan bir kötülük demektir. Fakat, Allah'ın varlığı, güneşten daha açık ve bellidir. Çünkü her şeyde Allah'ın varlığına apaçık bir delil vardır. Zâhir olanı inkâr etmek ise, inkârı açık ve belli olan bir şeydir. O halde, "ilah yoktur" demek kabîh (çirkin yani fâhiş bir iştir). Müşrik olmak ise, münker (hoş olmayan) bir iştir. Çünkü Allahu Teâlâ, münker ismini, bir çocuğunun bulunması mümkün olan birisinin çocuğunu başkasına nisbet etme işine, *"Onların anası, ancak onları doğuranlardır. Şüphe yok ki (çocukları analarından başkasına nisbet edenler), çirkin ve münker bir söz söylemiş oluyorlar"* (Mücâdele, 2) buyurmak suretiyle kullanmıştır. O halde, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" demek suretiyle, melekleri, doğurmayan ve çocuğunun bulunması mümkün olmayan Zât'a nisbet eden müşrikin sözü, nasıl "münker" olmaz? Binâenaleyh namaz, insanı böyle fâhiş ve münker olan şeylerden nehyeder, bu böyledir. Çünkü kul, namaza, "Allahu Ekber" sözü ile başlar. Kul, bu ifadesindeki, "Allah" sözü ile "ta'tili", "ekber" sözü ile de "şirki" bir tarafa atmış olur. Çünkü şerik (ortak), ortaklığın söz konusu olduğu hususta, ortağından daha büyük olamaz. Binâenaleyh kişi namaza başlayıp "**Bismillah**" (Allah adı ile) dediğinde, yine "ta'tili", "**er-Rahman er-Rahîm**" dediğinde de "şirki" bir tarafa atmış olur. Çünkü rahman, rahmeti ile, mahlûkata varlık verendir. Rahim ise, rahmeti ile, rızık vererek mahlûkata bekâ (hayatiyet) verendir. Dolayısıyla kul, "**Elhamdüllilâhi Rabbi'l-âlemîn**" (Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun) dediğinde, "Hamdolsun" ile, "ta'til"in; "Âlemlerin Rabbi" ile de "şirkin" aksini ifade etmiş olur, "**İyyâke**" sözünü öne alarak, *"Ancak sana ibadet eder, ancak senden yardım isteriz"* dediğinde, yine hem ta'tili, hem şirki bir tarafa atmış olur. Kul, *"bizi o yola ilet"* dediğinde, "ta'til"i bir tarafa atmış olur. Çünkü o yolu (İslâm yolunu) isteyenin bir maksadı var demektir. Muattılın (ateist olanın) ise, hiçbir maksadı yoktur.

"Müstakim" (doğru) ifadesi ile de, şirki bir tarafa atmış olur. Çünkü müstakim (doğru) olan, en yakın olandır. Müşrik ise putlara tapar. Aklınca, âlemlerin ilahı olarak şekil verdiği birtakım şeylere tapıyor ve onların, Allah katında kendilerine şefaatçi olacaklarını sanıyorlar. Ama Allah'a, arada bir vasıta olduğuna inanmaksızın ibadet etmek ise, en yakın, en kestirme, en doğru yoldur. Aynı izahı, namazın sonuna kadar sürdürür. Çünkü kul, namazının sonunda da, "**Eşhedü en lâ ilâhe illâllah**", *"Allah'tan*

başka ilah bulunmadığına şehâdet ediyorum" diyerek yine şirki ve ta'tili bir tarafa atıyor.

Burada şöyle bir incelik var: Namazın başında da, sonunda da "Allah" adı yer alır. Böylece namaz kılan kimse, kendisinin, namazın başından sonuna kadar, Allah ile olduğunu bilmektedir.

İmdi, eğer birisi, "Namazda geriye, kişinin **"Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah"** demesi ve peygambere getirdiği salât ü selâmlar kalıyor" derse, biz deriz ki: Bunlar, namazın sonunda, namazın esasından hâriç, bir sebepten ötürü yer almıştır. Çünkü namaz esasında, ancak Allah'ı zikirden ibarettir. Fakat namaz kılan, namazı ile Allah'a ulaşıp, Allah ile olunca, kalbine artık kendisinin bağımsız, tek başına, hiç kimseye ihtiyacı olmayan ve o peygamberden müstağni olduğu düşüncesi gelmemesi gerekir. Bu, tıpkı, hükümdarın katında bir yakınlık peydah eden ve böylece de gurura kapılıp, kapıcılara, teşrifatçılara iltifat etmeyen kimsenin durumuna benzer. İşte bu noktada, Cenâb-ı Allah kuluna, "Sen bu makama, Muhammed (s.a.s)'in hidayeti (kılavuzlaması) ile ulaştın. Dolayısıyla ondan müstağni olamazsın. O halde, beni zikretmenin yanı sarı, "Muhammed de Allah'ın peygamberidir" de. Hem sonra sen, bütün bunların, Muhammed (s.a.s)'in hidayet edişi bereketiyle (sayesinde) olduğunu anladığına göre, O'nun sana olan ihsanına da, O'na salat ü selâm getirerek karşılık ver. Mi'râcından (namazından) dönüp, (din) kardeşlerine vardığında, onlara selâm ver, onlara benim selâmımı tebliğ et" der. Bu tıpkı yolcuların, takip ettikleri (uydukları) bir sıra gibidir.

Bil ki namazın hey'eti (şekli), heybeti bulunan bir şekildir. Çünkü onun evveli, tıpkı idare edilenlerin, idare eden hükümdar huzurunda duruşları gibi, Allah huzurunda bir duruştur. Sonra da, tıpkı hükümdar önünde, hükümdarın oturtmak şerefiyle şereflendirdiği kimselerin, diz çöküp oturmaları gibi, huzur-u ilâhîde bir diz çöküştür. Çünkü kul, Allah'ın huzurunda durup, O'na medh ü senâlarda bulununca, Allah ona ikrâm etmiş, huzurunda oturmasına müsaade etmiş ve böylece o kimse diz çökmüş gibi olur. Bu diz çöküşte de şöyle bir incelik vardır: Kim dünyada Rabbisinin huzurunda böyle diz çökerse, âhirette diz çökmesi (yıkılıp kalması) söz konusu olmaz ve o kimse, haklarında Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zâlimleri ise orada diz üstü düşmüş bir halde bırakacağız"* (Meryem, 72) buyurduğu kimselerden olmaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَلَذِكْرُ اللهِ اَكْبَرُ وَاللهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ *"Şüphesiz Allah'ın zikri en büyüktür. Allah, yaptıklarınızı bilir."* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, kitabı okuma ve namazı kılma gibi bu iki şeyden bahsedince, bu işleri en büyük bir saygı ile yerine getirmeyi gerektiren hususu bahsederek, *"Şüphesiz Allah'ın zikri en büyüktür..."* yani, "Sizler, babalarınızı, atalarınızı ecdâdınızı, (kahramanlarınızı), güzel şöhretleri ile anıp zikredince, onları yâd etmiş ve ağızlarınızın-kalplerinizin dolusu ile zikretmiş (hatırlamış) olursunuz. Ama Allah'ın zikri (yâdı, adı), en büyüktür. Binâenaleyh bunun en güzel ve en üstün bir saygı ile yapılması gerekir" demiştir. Namaz işte böyledir. Çünkü Allah *"Yaptıklarınızı bilir."* Namaz, yaptıklarınızın en güzelidir. Binâenaleyh onun, ta'zim tarzında olması gerekir.

Âyetteki, "وَلَذِكْرُ اللهِ اَكْبَرُ" ifadesinde, kendisinden daha büyük olunanın zikredilmemiş olması açısından şöyle ayrı bir incelik daha vardır: Cenâb-ı Hak, "Allah'ın zikri, falancanın zikrinden daha büyüktür" buyurmamıştır. Çünkü "büyük"lük vasfı olarak başkasına nisbet edilen şeyin, onunla bir nisbeti söz konusu olur. Zira, "Dağ, hardaldan daha büyük" denilemez, ama "Bu dağ şu dağdan daha büyük" denilebilir. Böylece Cenâb-ı Hak, mensûbu (kıyas edilecek varlığı) zikretmemiş ve sanki "Büyüklük, sadece Allah'ın zikrindedir, başkasında değil" demiştir. Bu tıpkı, namazda, "Allahu Ekber" denilişi gibidir. Bu, "Allah'ın, başkası için söz konusu olmayan bir büyüklüğü var, büyüklük ancak O'na ait" demektir.

Ehl-i Kitapla Münasebet

وَلَا تُجَادِلُوٓا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ ۖ اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوٓا اٰمَنَّا بِالَّذِىٓ اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتَابَ ۚ فَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهٖ ۚ وَمِنْ هٰٓؤُلَآءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهٖ ۚ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَآ اِلَّا الْكَافِرُونَ ﴿٤٧﴾

"İçlerinden zulmedenler müstesna olmak üzere, Ehl-i kitap ile, en güzel olandan başka bir şekilde mücâdele etmeyin ve deyin ki: "Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilahımız da, sizin ilahınız da birdir. Biz, O'na teslim olanlarız. İşte aynı şekilde sana da bu kitabı indirdik. Onun için kendilerine kitap verdiklerimiz buna

imân ediyorlar. Şunlardan da ona imân edecek nice kimseler vardır. Bizim âyetlerimizi, ancak kâfirler bile bile inkâr eder."
(Ankebût, 46-47).

Cenâb-ı Hak, müşrikleri irşâdın yoluna ve irşaddan istifâde edeceklerin nasıl istifâde edeceklerini beyan edip, bundan kaçınanlardan ötürü, bir ümitsizlik meydana gelince, (Peygamberi'ne) Ehl-i kitabı irşâd etmenin yolunu da beyân buyurarak, *"Ehl-i kitab ile, en güzel olandan başka bir şekilde mücâdele etmeyin..."* buyurdu. Bazı müfessirler, bundan muradın, "*Zalim* olanlar ve savaş açanlar müstesna, imân etmeseler bile, Ehl-i kitab ile, kılıçla mücâdele etmeyin" manası olduğunu söylemişlerdir ki bu, "Onlar, küfürlerine ilâveten, zâlim olmadıkları müddetçe" demektir. Bu izahta, daha ince ve hoş şöyle bir mana daha vardır: Daha önce de beyan ettiğimiz gibi, müşrik, münker (kötü) olanı yapınca, ona lâyık olan onunla en sert bir biçimde mücâdele edip, gidişatını alabildiğine tenkit etmek ve ortaya koyduğu şüpheleri iyice zayıflatmaktır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, onlar hakkında, *"(Onlar) sağırlar, dilsizler, körlerdir..."* (Bakara, 18) ve *"Onların, sayesinde görecekleri gözleri yoktur. Onların, sayesinde işitecekleri kulakları yoktur"* (A'raf, 179) vs. buyurmuştur. Ehl-i kitab ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini itiraf ve kabul dışında, birçok iyiliği yapmışlar, mesela, Allah'ın birliğini kabul etmişler, kitaplar indirdiğine, peygamberler gönderdiğine ve haşre (kıyamete-dirilişe) imân etmişlerdir. Binâenaleyh onların bu iyiliklerine karşılık, onlarla önce, en güzel şekil ve usulde mücâdele olunur; fikirleri hafife alınmaz, ataları sapık olarak nitelenmez. Ama müşrikler böyle değildir. Bu izaha göre, âyetteki, *"Zulmedenler müstesnâ"* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s) için, bir başka güzel metodu açıklamaktadır ki o da şudur: Onlardan zâlim olanlar, yani Allah'ın, çocuğu olduğunu veya Allah'ın üç ilah'ın üçüncüsü olduğunu söylemek suretiyle, müşrik olanlar müstesna... Çünkü bunlar da münker (hoş olmayan) söz söyleme bakımından, o müşrikler gibidirler. Onlar zâlimlerdir. Zira şirk, en büyük zulümdür. O halde, bunlarla, sözlerini tenkit etmek, câhilliklerini ortaya koymak gibi, sert bir yolla mücâdele olunur.

En Güzel Mücadele

Daha sonra Cenâb-ı Allah, o en güzel metodun ne olduğunu açıklayarak, onların güzelliklerini öne alarak وَقُولُوا اٰمَنَّا بِالَّذِى اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ

وَإِلٰهُنَا وَإِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ *"Deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilahımız da, sizin ilahınız da birdir. Biz O'na teslim olanlarız"* buyurmuştur. Binâenaleyh bize Allah'ın söylediğine uymak gerekir. Fakat O, "Benim peygamber olduğumu da sizin kitabınızda bildirmiştir. Öyleyse bu, zaten mevcut olan bir delil demektir." Cenâb-ı Hak bundan sonra kurallı olarak elde edilecek bir delilden bahsederek, وَكَذٰلِكَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ *"İşte aynı şekilde sana da bu kitabı indirdik"* yani "Senden öncekilere indirdiğimiz gibi, sana da indirdik" buyurmuştur ki bu bir kuraldır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ "Kendilerine kitap verdiklerimiz, hakkında nass bulunduğu için buna iman ediyorlar ve وَمِنْ هٰؤُلَاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ *"Zaten onlardan böyle iman edenler de vardır"* buyurmuştur. Müfessirler, bu imân edenlerin kimler olduğu hususunda değişik izahlar yapmışlardır: Bazıları, "Âyetteki *"Kendilerine kitap verdiklerimiz"* ile, **Abdullah b. Selâm** gibi, Ehl-i kitaptan, Peygamberimiz'e iman edenler, *"Bunlardan (şunlardan)..."* ifadesi ile ise, Mekkelilerden iman edenler, kastedilmiştir" derken; bazıları da, âyetteki *"kitap verdiklerimiz"* ifadesi ile, zaman bakımından, Hz. Muhammed (s.a.s)'den önce yaşamış olan Ehl-i kitap; *"şunlardan"* ifadesi ile de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in zamanındaki Ehli kitabın kastedildiğini söylemişlerdir ki bu ikinci görüş doğruya daha yakın olandır. Çünkü âyetteki "هٰؤُلَاءِ" (bunlar-şunlar) ifadesini, Ehl-i kitap manasına almak, daha evladır. Çünkü söz onlar hakkındadır. Burada müşriklerden bahsedilmemektedir. Zira bu söz, müşriklerden bahsedilmesinden ve küfürlerinde ısrarları yüzünden, onlardan yüz çevrilmesinden bahsedilmesinden sonra getirilmiştir.

Burada, hem akla, hem nakle, hem de emredilen en güzel mücadele biçimine daha yakın ve uygun bir diğer izah da şudur: Âyetteki *"Kitap verdiklerimiz..."* ifadesi ile, peygamberler kastedilmiştir. "Bunlardan" ifadesi ile de, "Ehl-i kitaptan" manası kastedilmiştir. Bu izah, doğruya daha yakındır. Çünkü gerçekte kendilerine kitap verdiklerimiz kimseler, peygamberlerdir. Çünkü Allah kitabı, sadece peygamberlerine vermiştir. Zira O, *"Bunlar, kendilerine kitap verdiklerimizdir..."* (En'am, 89), *"Dâvud'a da Zebûr'u verdik"* (Nisa, 163) ve *"Bana (Allah) kitap verdi"* (Meryem, 30) buyurmuştur. Binâenaleyh âyetteki, *"kitap verdiklerimiz"* ifadesini bu manaya alırsak, âyet tahsis edilmiş (sınırlandırılmış) olmaz. Çünkü bütün peygamberler, diğer bütün peygamberlere inanmıştır. Fakat biz, önceki görüşte olanların

söylediklerini kabul edersek, *"kitap verdiklerimiz"* ifadesiyle, **Abdullah b. Selam** ve onunla birlikte Müslüman olan, bir iki kişi veya az sayıda kimse; "bunlardan" (şunlardan) ifadesi ile de, birinci ifadede bahsedilenlerin dışında bazı kimseler kastedilmiş olur. Fakat bizim bu izahımıza göre ise, sözün çıkışı şöyle olur: Cenâb-ı Hak, o topluluğu iki kısma ayırmıştır: Birisi, müşriklerdir. Allahu Teâlâ önce bunlardan bahsetti ve bunlarla ilgili sözünü tamamladı. İkincisi ise Ehl-i kitaptır. İşte Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde şimdi bunlardan bahsetmektedir. Şu an, onlardan bahsolunduğu andır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, "bunlardan" deyince, bu söz, Cenâb-ı Hakk'ın anlatmakta olduğu o Ehli kitapla ilgili olur. Fakat, "أُولَٰئِكَ" (Onlar...) demiş olsaydı, bu, daha önce bahsi geçen, halleri ortaya konan, müşriklere işaret olurdu. Bu tefsire göre de, mücadele en güzel bir biçimde yapılır. Çünkü peygamberler ve imamlar hakkındaki ihtilaf ve inkâr, reislerin ve kralların fazileti hususundaki ihtilafa yakın, benzer bir ihtilaftır. Binâenaleyh iki ayrı grup, iki kralın veya reisin fazileti hususunda ihtilaf edip, bu ihtilafları birbirleriyle savaşma neticesine götürünce, aralarını bulabilecek en kuvvetli söz, onlara "Bu iki kral, birbirine uygun ve birbirine dostturlar. Dolayısıyla münakaşanızın manası yok" denilmesidir. İşte burada da, Hz. Peygamber (s.a.s) "Biz, peygamberlere iman ettik. Onlar da bana iman ettiler. Binâenaleyh sizin, onlar hakkında taassup göstermenizin bir manası yok. Büyükleriniz ve âlimleriniz de bana iman etmiştir" demek istemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onları, sürdürdükleri bu tavırdan vazgeçirmek için, *"Bizim âyetlerimizi ancak kâfirler bile bile inkâr eder"* yani, "Sizler, her şeye iman ettiniz, ama bu mesele (yani Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman) hariç... Müşriklerden, böylece birçok faziletçe temayüz ettiniz. Ama bunu inkâr ederek, onlara, katılmış oldunuz. Maksadınızı boşa çıkardınız. Çünkü bir âyeti bile inkâr eden, kâfir olur" buyurmuştur.

Resul Yazma Bilmezdi

وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾ بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ ۚ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ ﴿٤٩﴾

"Sen bundan evvel ne bir kitap okumuş, ne de yazmıştın. Böyle olsaydı, bâtılcılar şüphelenebilirlerdi. Hayır, o (Kur'ân), kendilerine ilim verilmiş insanların göğüslerinde bulunan, apaçık âyetlerdir. Bizim âyetlerimizi, ancak zâlim olanlar bile bile inkâr eder." (Ankebût, 48-49).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Sen bundan evvel ne bir kitap okumuş, ne de yazmıştın"* buyurmuştur ki, bu, daha önce geçenlerden sonra, sırasına göre getirilmiş yeni bir mertebedir. Bu böyledir, zira mücadele eden, (yani cedelci), meselâ bir kimsenin, "Küçük kimsenin, (çocuğun) malından da zekât farzdır" demesi kabilinden, hakkında ihtilâf bulunan bir meseleyi ileri sürüp, kendisine, "Niçin?" denildiğinde de onun, "Çünkü, onun malında nafakanın vacip olması gibi..." deyip, bu ikisi arasındaki cihet-i camiayı, müşterek noktayı zikretmemesi gibi... Binâenaleyh, şâyet bu soruyu soran, sırf teşbihle yetinir ve cihet-i câmiayı kendiliğinden anlarsa, tamamdır. Yok, eğer anlamaz veya sadece sırf teşbihle yetinmezse, o zaman karşı taraf cihet-i câmiayı, (müşterek noktayı) ortaya kor ve "Bu her ikisi de, ihtiyaçtan fazla olan bir maldır. Dolayısıyla, farzdır" der. İşte, burada da böyledir. Cenâb- Hak önce, *"İşte sana kitap indirdik"* (Ankebût, 47) ifadesiyle teşbihte **(kezalike)** bulunmuş, daha sonra da, bu ikisi arasındaki müşterek noktayı getirmiş -ki, bu da, her ikisinin mu'cize oluşudur- ve şöyle demiştir: O kitapların indirilmiş olmaları, ancak mu'cize ile bilinmiştir. Bu Kur'ân'ın yazmayan ve okumayan bir kimse tarafından ortaya konulması da, mu'cizenin ta kendisidir. Binâenaleyh, bu sebeple, Kur'ân'ın da indirilmiş olduğu malumdur. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, إِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ *"Böyle olsaydı, bâtılcılar şüphelenebilirlerdi"* ifadesinde, şöyle bir ince mana vardır: Bu peygamberin okuması ve yazması halinde de, bu, bu sözün (Kur'ân'ın) onun sözü olmasını gerektirmez. Çünkü, yeryüzünün bütün yazarları ve okuyucuları (kurrâ), bunu yapamazlar. Ancak, ne var ki, böyle olması halinde, batılcının şüphesinin bir bahanesi olabilir... Ama, yukardaki şekilde olması halinde, batılcının şüphesinin hiçbir bahanesi olamaz. Binâenaleyh, âyetin yukardaki ifadesi, batılcının şüphesini daha fazla ibtal edicidir. Âyetin bu ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz şey hakkında bir şüphe içindeyseniz, onun gibi, yani Muhammed gibi, siz*

de tek bir sûre getirin" (Bakara, 23) ve *"Elif, Lâm, Mîm. Bu kitapta hiçbir şüphe yoktur"* (Bakara, 1-2) âyetleri gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِى صُدُورِ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ *"Hayır, o (Kur'ân), kendilerine ilim verilmiş insanların göğüslerinde bulunan, apaçık âyetlerdir"* buyurmuştur ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendilerine ilim verilmiş insanların göğüslerinde"* ifadesinde, bunun, insanoğlunun uydurup ortaya koyacağı şeylerden olmayacağına bir işaret bulunmaktadır. Çünkü, zihninde, uydurularak sıraya konulmuş bir ifade bulunan kimse, "Bu, benim kalbimin ve zihnimin ürünüdür" der. Ama, o sözü başkasından alıp ezberlediğinde ise, o zaman o kimse, "O, benim kalbimde ve göğsümdedir" der. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, *"Kendilerine ilim verilmiş insanların göğüslerinde"* buyurunca, bu, onlardan hiç kimsenin göğsünden sudur etmiş olan bir şey olmaz. Câhil bir kimseden böyle bir şeyin sudûr etmesi imkânsızdır. Binâenaleyh, cahil için, göğüslerden zuhur eden bir şey söz konusu değildir. Ve onlar, bu ümmete göre müşrikler sınıfından addedilirler. Binâenaleyh, bu demektir ki Kur'ân'ın zuhûru, Allah katındandır.

Şirk ve Zulüm

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَا اِلَّا الظَّالِمُونَ *"Bizim âyetlerimizi, ancak zalim olanlar bile bile inkâr eder"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak burada, "zâlimler" kelimesini, bundan önceki yerde de, -kâfirin de zalim olmasına ve bu iki ifadenin arasında bir tersliğin bulunmamasına rağmen-, "kâfirler" kelimesini kullanmıştır ki, bunda şöyle bir incelik bulunmaktadır: Onlara, mu'cize beyân edilmezden önce, "Sizin (ey Ehl-i kitap) müşriklere nazaran pek çok meziyetiniz vardır. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kabul etmemeniz ve böylece de kâfir olmanız suretiyle, o üstün taraflarınızı zayi etmeyiniz, boşa çıkarmayınız" denilmiştir. Dolayısıyla, burada kâfir sözünün kullanılması, onlar küfürden istinkâf ettikleri için, onları bu inkârdan men eden beliğ, müessir bir ifâde olmuş olur. Ama, mu'cize beyan edildikten sonra, Cenâb-ı Hak onlara, yani Ehl-i kitaba, "Eğer siz, bu mu'cizeyi inkâr ederseniz, o zaman sizin bütün peygamberlerin peygamberliklerini kabul etmemiş olmanız gerekir. Bu durumda da sizler, işin başında, hükmen müşriklere; bu ümmete göre de, hakikaten müşriklere katılmış olursunuz... Böylece de, zalim, yani müşrik olmuş olursunuz" demek istemiştir ki, bu, tıpkı bizim, şirkin en büyük zulüm olduğunu açıklamamız gibidir. Binâenaleyh burada, "zalim" lafzının; orada da "kâfir" lafzının kullanılması daha beliğ olmuştur.

Mu'cize Allah'ın Elindedir

وَقَالُوا لَوْلَآ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهٖ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاِنَّمَآ اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٥٠﴾

"Ona Rabbinden (başkaca) âyetler de indirilmeli değil miydi?" dediler. De ki o âyetler ancak Allah'ın nezdindedir. Ben sadece, apaşikâr bir uyarıcıyım" (Ankebût, 50).

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber namına getirmiş olduğu delili getirince, onların şüphelerini zikretmiştir ki, bu da, "makîsun aleyh" (kendisine kıyaslanan) ile "makîs" (kıyaslanan) arasındaki farkı belirtmek suretiyle olmuştur. Bunun üzerine o Ehl-i kitap, "Ey Muhammed (s.a.s), sen, sana, tıpkı **Mûsa** (a.s) ve **İsa** (a.s)'ya indirildiği gibi, bir kitabın indirildiğini iddia ediyorsun. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Çünkü **Mûsa** (a.s)'ya, gayesinde, o kitabın Allah katından olduğunun bilinip anlaşıldığı dokuz mu'cize verilmişti. Halbuki onlardan hiçbiri sana verilmemiştir" demişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, nebisini, bu şüpheye verilecek cevaplarla irşâd etti. Ki bunlardan birisi, O'nun, اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ *"O âyetler ancak Allah'ın nezdindedir"* beyanıdır. Bunu şu şekilde açabiliriz: "Peygamberimiz risalet iddiasında bulunmuştur. Halbuki, bir mu'cizenin getirilmesi, risâletin şartından değildir. Çünkü bir peygamber, önce peygamber olarak gönderilir, böylece de Allah'a davet etmeye başlar. Sonra, eğer insanlar onun bu davetini kabul etmek hususunda duraklarlar veya ondan bir delil isterlerse, bu durumda Allah, eğer onlara acır, merhamet ederse, o kimsenin peygamber olduğunu beyan buyurur. Yok eğer acımazsa, beyan etmez. Bu durumda da peygamber olan şahıs, "Ben şu anda bir peygamberim, ama mu'cize işine gelince, Allah isterse o mu'cizeyi getirir, istemezse indirmez" der. Bu böyledir, çünkü, Cenâb-ı Hak bir şeyi yarattığında, tıpkı insana nispetle mekân ve yer gibi, mutlaka o şeyin ayrılmaz vasfı olan şeyi de var eder. Binâenaleyh Allah, insanı yarattığında mutlaka o insanın yaratıldığı yeri de yaratmıştır veya ikisini birden yaratmıştır. Ancak ne var ki, risâlet ve mu'cize böyle değildir. Binâenaleyh Allah, bir peygamber, bir elçi yaratıp, onu da peygamber kıldığında onun bir mu'cizesinin olması ve bilinmesi, onun peygamberliğinin ayrılmaz vasfı değildir. İşte bundan

dolayı, kendilerinin bir mu'cizesi olup olmadığı bilinmeden, **Şîd** (a.s), **İdris** (a.s) ve **Şuayb** (a.s) gibi peygamberler bulunmuştur.

İmdi, eğer: "Onların peygamber olduğu biliniyordu" denilirse, biz deriz ki: Kimin peygamberliği, mu'cizesiz olarak sabit olmuşsa, bizim peygamberimiz de böyledir. Binâenaleyh, onun bu hususta herhangi bir mu'cizeye ihtiyacı yoktur. Çünkü onun peygamberliği de, **Hz. Mûsa** (a.s) ve **İsa** (a.s)'nın beyanlarıyla bilinmiştir. Şu halde, o Ehl-i kitabın, "niçin ona bir âyet indirilmedi?" şeklindeki sözlerinin batıl olduğu ortaya çıkmış olur. Bu böyledir, çünkü onlar, peygamberlikten önce bir mu'cizenin olmasını istemişlerdir. Halbuki, bir kimsenin peygamber olabilmesi için, bir mu'cize göstermesi şart değildir ki, böylece o mu'cize o kimsenin peygamberliğinden önce bulunmuş olsun. Onlar, şekli şöyle olan bir soru sorabilirler: "Ey peygamberlik iddiasında bulunan kimse, biz seni, ne tekzip ne de tasdik ediyoruz. Ancak ne var ki biz, Allah'ın bize, bizi yalancı peygamberi tasdik etmekten, gerçek peygamberi ise yalanlamaktan kurtaracak ve sayesinde, senin peygamber olduğunu anlayacağımız ve seni tasdik edeceğimiz bir mu'cizeyi ortaya koymasını istiyoruz." İşte bundan sonra, Allah'ın rahmeti gereği, bir mu'cize indirmesi uzak bir ihtimal değildir.

Bir diğeri ise, وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ *"Ben sâdece, apaçık bir uyarıcıyım"* şeklindeki ifadesidir. Bunun manası şudur: "Mu'cize Allah katındadır. İsterse onu indirir, isterse indirmez. Bunun benimle bir ilgisi yoktur. Ben ancak, bir uyarıcıyım ve ben, Allah namına, herhangi bir şeye karar veremem."

Mu'cize Olarak Kur'ân

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların şüphelerinin yanlışlığını bir açıdan beyan edince, bir başka açıdan da beyan ederek, şöyle buyurmuştur: Farzet ki, bir peygamberin peygamberliği hususunda bir mu'cizenin indirilmesi şart olsun! Ancak ne var ki, bu şart da tahakkuk etmiştir. Ki bu da, kitabın bizzat kendisindedir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak,

أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَى عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا ۖ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۗ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٥٢﴾

"Sana indirdiğimiz o kitap -ki, devamlı olarak karşılarında okunup duruyor- onlara kâfi gelmedi mi? Onda, iman edecek bir topluluk için, elbette bir rahmet ve bir öğüt vardır. De ki: Benimle sizin aranızda, Allah'ın, hakkıyla şahit olması yeter. Göklerde, yerde ne varsa, O bilir. Batıla iman ve Allah'ı (inkâr ile) kâfir olanlar (yok mu?), işte onlar, hüsrana uğrayanların ta kendileridir."

(Ankebût, 51-52).

Cenâb-ı Hak, *"Sana indirdiğimiz o kitap -ki, devamlı olarak karşılarında okunup duruyor- onlara kâfi gelmedi mi?"* buyurmuştur. Yani, "Eğer bir mu'cizenin indirilmesi, peygamberlik için şart ise, bunun için tek bir mu'cizenin indirilmesi kâfidir. Ki bu da indirilmiş olup, Kur'ân'ın bizzat kendisidir. Çünkü Kur'ân, açık ve devamlı olan bir mu'cizedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ *"Onlara kâfi gelmedi mi?"* ifadesi, Kur'ân'ın, yeterli olan miktarında fevkinde olan bir mu'cize olduğunu ifade etmektedir. Zira bir kimse, "Kötülük yapan için, ikram beklemesi şöyle dursun, kendisine dayak atılmaması yetmez mi?" dediğinde, O'nun bu sözü, dayak atmamanın onun için yeter de artar bir şey olduğunu ifade eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sana indirdiğimiz o kitap onlara kâfi gelmedi mi?"* hitabı da, böyle bir ifadedir. Bu böyledir, zira Kur'ân-ı Kerim, şu sebeplerden dolayı, daha önce geçen, her mu'cizeden daha tam ve mükemmel bir mu'cizedir.

1) O mu'cizeler, tahakkuk etmiş, ama sürekli olmamıştır. Çünkü, **Hz. Mûsa** (a.s)'nın değneğinin bir ejderhaya dönüşmesinden ve **Hz. İsa** (a.s)'nın, ölüleri diriltmesinden, bizim için geriye kalan bir şart yoktur. Binâenaleyh iman etmese bu tür şeylerin tahakkukunu yalanlasa, bu şeyleri o kimseye, ilahî kitap olmaksızın ispat etmek mümkün değildir. Ama Kur'ân'a gelince, bu sürekli bir mu'cizedir, bâkîdir. Şâyet O'nu, birisi inkâr edecek olsa, biz hemen O'na, "O'nun gibi bir âyet getir" deriz.

2) O değneğin bir ejderhaya dönüşmesi, bölgeseldir, bir mahalde tahakkuk etmiştir. Bu sebeple O'nu, orada bulunmayanlar görmemiştir. Kur'ân'a gelince, doğu ve batıya ulaşmış ve herkes onu duymuştur. Burada şöyle bir incelik de vardık. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mu'cizeleri, mahallî değildir. Ayın yarılması hadisesi, bunlardan birisi olup, bütün yeryüzünü ilgilendiren bir hadisedir. Çünkü, ay tutulduğunda, bu tutulma işi genel olur.

İşte, aynen bunun gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvveti de geneldir, bir bölgeye mahsus değildir. Zira, onun peygamber oluşundan (dünyaya gelişinde) bir tarafta **Sava Gölü** suyunu çekerken, diğer tarafta **Kisrâ**'nın sarayları yıkılmış, diğer yandan **Rûm** diyarında da kiliseler yerle bir olmuştur. Bütün bunlar, O'nun peygamberliğinin umumî olduğunu anlatmak için olmuştur.

3) Bu şudur: Bu mu'cizenin dışında kalan mu'cizeler hakkında inatçı kâfir, "Bu, çeşitli ilâçlarla yapılmış olan bir sihirdir" diyebilir. Halbuki Kur'ân için böyle bir şey söylemesi mümkün değildir.

Kur'ân'daki Rahmet Vechi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunu, sayesinde gerçek peygamberi tanımaları için kulları hakkında rahmet olan bir mu'cize yaptığına dair bir işaret olsun diye إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَرَحْمَةً *"Onda elbette bir rahmet vardır"* buyurmuştur. Bu böyledir, zira biz, gerçek peygamberin elinden bir mu'cizenin zuhur etmesinin, ilahî bir rahmet olduğunu ve onun, dilenirse ortaya konulmayacağını, böylece de insanların, doğru olan peygamberi yalanlama; yalancı peygamberleri ise tasdik etme gibi bir hata içinde bırakılacağını; çünkü, gerçek peygamberin yalancı peygamberden, mu'cizenin olmaması halinde ayırt edilemeyeceğini, ancak ne var ki Allah'ın istediğini yapacağını, dilediğini hükmedeceğini beyan etmiştik. Bu husus buna bir işaret olurken, Cenâb-ı Hakk'ın وَذِكْرٰى *"bir öğüt"* ifadesi de, bunun, zaman devam ettiği sürece, herkesin, kendisinden öğüt alacağı kalıcı bir mu'cize olduğuna bir işarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ *"İman edecek bir topluluk için"* buyurmuştur. Yani, "Bu rahmet mü'minlere tahsis edilmiştir. Çünkü mu'cize, kâfirlerin her türlü mazeretlerini sona erdirmek ve inkârlarını sonuçsuz bırakmak için, onlara öfkelenerek olmuş olan bir hadisedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا *"De* ki: *Benimle sizin aranızda, Allah'ın, hakkıyla şahit olması yeter"* buyurmuştur. Ki bu, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğu aşikâr olup, delilleri çok parlak olduğu halde, Ehl-i kitabın inatçıları onu tasdik etmeyince, tıpkı doğru söyleyen bir kimsenin yalanlanıp, bunun üzerine onun da, doğruluğu hususunda her türlü delili getirerek, yine de tasdik olunmayınca, bu kimsenin, "Ey inatçılar, Allah benim doğru, sizin ise yalanlayıcı olduğunuzu biliyor. O, benimle sizin aranızda, dediklerim hususunda, hüküm veren bir

şahittir" demesi gibi demiştir ki, bütün bunlar, bir takrir ve bir te'kîdi ifade eden inzâr ve tehdittir.

Allah'ın İlmi Her Şeyi Kuşatır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisinin kâfi oluşunu, bütün her şeyi bilmesi ile açıklayarak, يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ *"Göklerde, yerde ne varsa, O bilir"* buyurmuştur. Ki burada şöyle bir soru sorulabilir: Allahu Teâlâ, Râ'd Sûresi'nin sonunda, *"O küfredenler şöyle der: "Sen gönderilmiş bir peygamber değilsin." Dedi ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter ve nezdinde kitap ilmi bulunanlar da bunu (bilirler)"* (Râ'd, 43) buyurmuş, böylece burada Ehl-i kitabın şahâdetini sona bırakmıştır. Halbuki, bu sûrede de, bu şahâdeti öne almıştır. Çünkü, *"Kendilerine kitap verdiklerimiz, buna iman ediyorlar. Şunlardan da, yani Ehl-i kitaptan da ona iman edecek nice kimseler vardır"* (Ankebût, 47) buyurmuştur. Niçin? Biz deriz ki: Râ'd Sûresi'nde, muhatap müşriklerdir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, müşrikler aleyhine, kendileri dışındakilerin şahâdetiyle istidlâlde bulunmuştur. Hem sonra Allah'ın şahâdeti, onları susturma hususunda, Allah'ın dışındaki bir şahâdetinden daha kuvvetlidir. Halbuki buradaki söz, Ehl-i kitaba karşı söylenmiştir. Kişinin kendi aleyhine şahâdeti ise, o şeyi kabullenmesidir ki, bu, ona göre onun nezdinde delillerin en kuvvetlisidir. Binâenaleyh, Ehl-i kitab için, en lüzumlu olan şeyi başa almıştır.

Allah'tan Başka Her Şey Boş

Daha sonra Cenâb-ı Hak, müşrikleri ve Ehl-i kitabı irşâd etmedeki bu iki ayrı yolu beyan edince, her ikisini içine alacak genel bir beyan ve inzara başlayarak, وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللّٰهِ أُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ *"Batıla iman ve Allah'ı inkâr ile kâfir olanlar (yok mu?) işte onlar hüsrana uğrayanların tâ kendileridir..."* buyurmuştur. Bu, "Allah'ın dışındaki şeylere iman edenler" demektir. Çünkü, Allah'tan başkası bâtıldır. Zira O'ndan başka her şey, *"O'nun vechi (zâtı) hariç, her şey helâk olucudur"* (Kasas, 88) âyetinin de ifade ettiği gibi, yok olucudur. Yok olacak olan her şey de bâtıldır. O halde, yok olucu olan bâtıldır. Dolayısıyla Allah dışındaki her şey bâtıldır. Binâenaleyh Allah'ın dışında bir şeye iman eden, bâtıla imân etmiş olur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, *"İşte onlar, hüsrâna uğrayanların tâ kendileridir"* ifadesi, hasr manasını gerektirir, yani, "Kim bâtıla imân eder ve Allah'ı inkâr ederse,

işte bu hüsrana uğramıştır. Şu halde bunlardan sadece birini yapanın hüsrâna uğramaması gerekir?

Cevap: Biz diyoruz ki: Bunlardan birini yapanın, diğerini yapmamış olması imkânsızdır. Sadece Allah'tan başkasına iman etme kısmına gelince, böyle yapan, Allah'a şirk koşmuş, böylece de Allah'tan başka, Allah gibi, Allah'ı da başkası gibi kılmış olur. Fakat Allah'ın dışındaki her şey âcizdir, câhildir, mümkinü'l-vücûddur, dolayısıyla da bâtıldırlar. O halde böyle yapan, Allah'ı da böyle saymış olur. Böylece bu, Allah'ı inkâr olmuş olur. O'nu inkâr edip kâfir olan kimse, "Bu âlemin mucîd (var edici) bir ilahı yoktur. Binâenaleyh âlem, kendi kendine var olmuştur" demiş olur. Böylece de, "Bu âlem vâcibü'l-vücûddur. Vâcibü'l-vücûd (varlığı zorunlu, yokluğu düşünülemez) olan ise, ilahtır" demiş olur ki, dolayısıyla "Allah'tan başkası ilahtır" demiş olur. Bu da, Allah'tan başkasını ispat ve tasdik olur.

***İKİNCİ MESELE:* Te'kid Üslubu**

Allah'tan başka şeye (ilah olarak) iman etmek, Allah'ı inkârdır. Dolayısıyla bâtılı tasdik eden (ilah olduğunu söyleyen) herkes Allah'ı inkâr etmiş olur. Binâenaleyh bu atfın, bir kimsenin, "Kalk ve oturma. Bana yaklaş, uzaklaşma" sözünde olduğu gibi, te'kid dışında bir fayda ve manası var mıdır?

Cevap: Evet. Bunda, bu te'kid dışında şöyle bir başka fayda daha vardır: Allahu Teâlâ, ikinci ifadeyi birincinin çirkinliğini beyan etmek için getirmiştir. Bu tıpkı birisinin, bâtılı ileri sürmenin çirkinliğini ortaya koymak için, "Sen, hakkı bırakıp da bâtılı mı söylüyorsun?" demesi gibidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Ehl-i Kitap Buraya Dahil mi?**

Bu ifade, Ehl-i kitabı da içine alır mı, yani onlar da batıla iman edip, Allah'ı inkâr edenlerden midirler?

Biz deriz ki: Evet. Çünkü onlara göre, bu Peygamber'in mu'cizesinin Allah katından olduğu kesin olarak bilinip, onlar bu hususta inat edip, işi yokuşa sürerek, bile bile, "Bu, Allah'tan başkasının katındandır" deyince, bunlar, tıpkı taş atan birisini görüp, bu taşları atanın Zeyd olduğunu söyleyen kimse gibi olmuş olurlar. Bu durumda onlar o şahsın Zeyd olduğunu kesin bir ifade ile söylemişlerdir. Hatta öyle ki o şahsın kim olduğu sorulacak olsa ve "Bu adam kim?" denilecek olsa, "Zeyd" der. İşte tıpkı bunun gibi, onlar da bu mu'cizeyi ortaya koyanın Allah olduğunu kesin olarak bildikleri halde, "Bunu ortaya koyan **Muhammed** (s.a.s)'dir" dediklerinde, "**Muhammed** (s.a.s), Allah'tır" demiş olmaları gerekir ki, işte bu bâtıla

imandır. Onlar, bu mu'cizeyi ortaya koyanın belli bir zat yani (Allah) olduğuna kesin hükmetmelerine rağmen, "Bu mu'cizeyi ortaya koyan ilah değildir" dediklerinde, bu belli zâtın Allah olduğunu, fakat ilah olmadığını söylemiş olurlar ki, bu da Allah'ı bir inkârdır. Bu âyet, "Kulun fiilleri, Allah'ın yarattığı şeylerdir veya kulun kendisinin yarattığı şeylerdir" diyenler tarafından, aleyhimize delil olarak getirilemez. Çünkü bu da, tıpkı mu'cizeler, Allah'ın fiili olduğu halde, Ehl-i kitabın bunları başkasına nisbet etmeleri gibi, Allah'ın fiillerinin başkasına nisbet edilmesidir. Çünkü böyle diyen, fiilin kime âit olduğunu, kime nisbet edileceğini bilememiştir. Bu da tıpkı, atılan bir taş görüp, fakat atanı görmeyen, ama onu atanın Zeyd olduğunu sanan, böylece de, "Bu taşı atan ancak Zeyd'dir" deyip, sonra atanı görüp, Zeyd olmadığını anlayınca, artık kesin olarak, "Bu, Zeyd'dir" diyemez. Fakat bizzat atanın, taş atışını gördüğünde, bu taşı atanın Zeyd olduğunu söyleyeceği kesindir. İşte Ehl-kitabın, o mu'cizeyi ortaya koyanın Allah olduğunu bildikleri halde, "Bu, Allah'tan değildir" dediklerinde, bu hususta muannid (inatlaşmış) olanları açısından fark ortaya çıkmış olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"İşte onlar hüsrâna uğrayanların tâ kendileridir"* buyurmuştur. İşte hüsrân çeşitlerinin en ilerisi de böyle olur. Çünkü sermayesini kaybeden ve bunun peşi sıra istenen borçları olmayan kimsenin hali, sermayesini kaybettiği gibi, ayrıca birçok borçları da bulunan kimsenin hâlinden daha kolaydır. Binâenaleyh onlar da, Allah'tan başkasına ibadet edince, ömürlerini bu yolda harcamış ve karşılığında hiçbir şey elde edememiş, ayrıca üzerlerinde, ödemeyecekleri bir zaman ve yerde, istenecek birtakım farzları yapmama borçları kalmıştır.

Hemen Azap İstekleri

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْلَا أَجَلٌ مُسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾

"Senden azabı çarçabuk isterler. Eğer belirlenmiş bir vakit olmasaydı o elbette onlara gelip çatmıştı. Muhakkak ki o, kendileri farkında olmayarak, onlara ansızın gelecektir" (Ankebût, 53).

Cenâb-ı Hak onları, önce hüsrân ile uyardı. Bu da inzâr çeşitlerinin en mükemmelidir. Çünkü hüsrana uğrayanın, bu zarar-ziyanı kadar fayda meydana gelmez, aksi halde bu zarar, tam bu kadar değil, biraz aşağı olmuş olur. Meselâ birisi, bir dirhemi zâyî ettiğinde, bu bir dirhem karşılığında, yarım dirhemlik bir fayda meydana gelmesi uygun düşmez. Aksi halde bu zarar, bir dirhem değil, yarım dirhem olmuş olur. Binâenaleyh onlar da, ömür sermayeleri hususunda zarar ettiklerinde, onların azabını hafifletecek kadar bile bir menfaat meydana gelmeyecektir. Aksi halde ömürden bu kadarına karşılık bir fayda elde edilmiş olur. Böylece bu hüsrana uğramış kimse için elim bir azap olur. Binâenaleyh âyetteki "أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ" büyük bir te'kiddir. Dolayısıyla o kâfirler, böyle bir azabın söz konusu olmadığı hususundaki kesin kanaatlerini göstermek için, "Eğer bize gelecek bir azap varsa, haydi onu bize getir" demişlerdir. Cenâb-ı Allah daha, bu azabın onların isteği üzerine gelmeyeceğini, onların bunun gelmesi hususunda acele etmeleriyle, acele, vaktinden önce gelmeyeceğini, çünkü kendisinin bu azabı, bir hikmet ve rahmetten ötürü ertelediğini, Hakîm olduğu için hükmünün değişmeyeceğini, Rahîm olduğu için, öfkelenmeyeceğini, onların kökünü, şimdi kazımayacağını bildirerek cevap vermiştir. Eğer hikmetinin gerektirdiği ve rahmetine uygun bu belirli erteleme olmasaydı, Allah için bir rahmet ve hikmetin söz konusu olmayacağını, böylece de öfkeleneceğini, değişebileceğini, onların azabın acele gelmesini isteyişlerinden müteessir olacağını, bu isteklerinden dolayı öfkelenip, bu azabı hemen verebileceğini, ama durumun böyle olmadığını, dolayısıyla onlara, istemelerine rağmen bu azabı getirmeyeceğini, bu azaptan kendisine sığınsalar bile bu azabı onlardan defetmeyeceğini beyan buyurmuştur. Bu tıpkı, *"Onlar ne zaman o cehennemden, ıstırabından dolayı çıkmak isteseler, yine oraya döndürülürler"* (Hacc, 22) âyetinde ifade edildiği gibidir.

Ansızın Gelen

Cenâb-ı Allah sonra وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً *"Muhakkak ki o, onlara ansızın gelecektir"* buyurmuştur. Müfessirler bu ansızın gelecek şeyin ne olduğu hususunda şu değişik izahları yapmışlardır: Bazıları, "Onlara o azap ansızın gelir. Çünkü burada daha önce bahsedilmiş olan iki şeyden, buraya en yakını azaptır. Hem sonra onlar, azabın gelmesini istemişlerdi. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, "O, onlara ansızın gelecektir" buyurmuştur" derken; bazıları, "Onlara gelen şey eceldir. Çünkü ansızın gelen, eceldir. Fakat ecelden sonra gelen azap, artık ansızın değildir, zaten beklenmektedir" demişlerdir. Biz,

azabın veya ecelin ansızın gelmesinde şöyle bir hikmetin bulunduğunu daha önce de söylemiştik: Eğer azabın veya ecelin bize belli bir zamanı olmuş olsaydı, artık herkes, onun uzak oluşuna güvenir, vaktini bilir, böylece de ölmezden önce nasıl olsa tevbe ederim ümidi ile fasık ve fâcir (günahkâr) olurdu.

Hak Teâlâ'nın وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ *"Kendileri farkında olmayarak..."* ifadesi, şu iki manaya gelebilir:

1) Bu, tıpkı birisinin, "Ben ona ansızın, farkında olmadığı bir şekilde geldim" sözündeki, "farkında olmadığı bir şekil ve zamanda" ifadesinin, *"ansızın"* kelimesini te'kid edişi gibi âyetteki, *"ansızın"* kelimesini te'kid için gelmiştir.

2) Bu, müstakil bir mana ifade eden bir cümledir ve manası şöyledir: "O azap onlara ansızın gelir, onlar bu durumun hiç farkında olmazlar ve bu azabın kendilerine hiç gelmeyeceğini sanırlar."

Muhakkak Azap

يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٥٤﴾ يَوْمَ يَغْشَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾

"Senden azabı çarçabuk istiyorlar. Halbuki hakikatte cehennem o kâfirleri kuşatıp durmaktadır. O günde azap onları hem üstlerinden, hem ayakları altından saracak. (Allah) diyecek ki: "İşlemekte olduğunuzu tadın." (Ankebût, 54-55).

Cenâb-ı Hak, bu ifadeyi, taaccüp etmeleri için kullanmıştır. Çünkü bir tokat, bir yumruk gibi az bir zarar bulunan bir azapla (cezayla) tehdit olunan bir kimse, kendinde buna tahammül edebilecek bir güç görür ise, "Allah aşkına, haydi bunu yap" der. Fakat suda boğulma veya yakılma ile tehdit olunan ve tehdit edenin sözünden caymayacak muktedir birisi olduğuna kesinkes inanan kimseye gelince, hiç kimsenin aklına bu kimsenin, "Haydi bana, tehdit ettiğin o şeyi getir" diyebileceği gelmez. İşte Cenâb-ı Hak burada, *"Senden azabı çarçabuk istiyorlar..."* buyurmuştur. Halbuki cehennem ateşi ile olan azap onları çepeçevre kuşatır. O halde Hak Teâlâ'nın

önce, *"çarçabuk istiyorlar..."* demesi, o kâfirlerin böyle bir istekte bulunduklarını haber vermek; ikinci kez yine, *"Senden azabı çarçabuk istiyorlar"* buyurması ise, onlardan taraf bir şaşkınlığı ifade eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, cehennemin onları nasıl kuşattığını, *"O günde azap onları hem üstlerinden, hem ayakları altından saracak"* buyurarak beyan etmiştir. Bununla ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, niçin, "sağ, sol, arka ve önlerinden" dememiş de, "üstlerinden ve altlarından" demiştir?

Cevap: Çünkü maksat, cehennem ateşinin, dünya ateşinden ayrıldığı özelliği ortaya koymaktır. Çünkü dünya ateşi, dört taraftan kuşatır. Zira onun içine giren kimsenin, ateşin alevleri, arkasında, önünde, sağında ve solunda olur. Fakat dünyada, genel olarak, üstünden ateş inmez, alt tarafından çıkmaz. Çünkü ayakların bastığı yerde, ateşin alevi kalmaz. Cehennem ateşi ise, üstten de iner, ayağın basması ile de sönmez.

***İKİNCİ MESELE:* Ateşin Özelliği**

Cenâb-ı Hak bu âyette, *"Ayaklarının altından"* buyurduğu halde, aynı şekilde "başlarının üstünden" demeyerek, sadece "üstlerinden" buyurmuştur. Çünkü taht (alt) kelimesini, muzafun ileyh'li olarak zikretmiş, ama fevk (üst) kelimesini, böyle bir muzafun ileyh ile birlikte zikretmemiştir?

Cevap: Çünkü cehennem ateşinin inişi, ister tam tepeden olsun, ister yandan olsun, çok dikkate şayan şaşılacak bir şeydir. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bu inişi, "başa" has olarak zikretmemiştir. Ama ateşin ayağın bastığı yerde sönmeyip, devam etmesi ise, tek başına şaşırtıcı bir özelliktir. Çünkü, dünyada ayak tarafından bir alev olabilir, yine bu da alt tarafadır. O halde Cenâb-ı Hak, üzerine basılması ile sönmediği için ayak altında yanan ateşi ve yine mutlak manada üstte olan enteresan ateşi zikretmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, *"(Allah) diyecek ki: "İşlemekte olduğunuzu tadın."* buyurmuştur. Allahu Teâlâ, onların bedenlerinin çekeceği azabı anlatınca, ruhlarının çekeceği azabı da beyan etmiştir ki bu da, Allah'ın onlara, azarlama ve rüsvay etme üslûbu ile, "Yapmış olduğunuz işlerin azabını tadın bakalım" demesidir. Bu, müsebbebin (neticenin), sebep yerine kullanılması üslûbu ile, mübalağa için, sanki yaptıkları şeyin kendisi imiş gibi zikretmiştir. Çünkü onların amelleri, Cenâb-ı Hakk'ın bu ameli, onların

azaplarına sebep kılmasından dolayı, bir sebep olmuştur. Bu, kullanılış bakımından benzeri çok olan bir üslûptur.

Hicrete Teşvik

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِنَّ اَرْضِي وَاسِعَةٌ فَاِيَّايَ فَاعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

"Ey iman eden kullarım, şüphesiz ki benim arzım geniştir. O halde ancak bana ibadet edin" (Ankebût, 56).

Bu âyetin daha önceki âyetlerle münasebetini şu şekilde izah edebiliriz: Allahu Teâlâ hem müşriklerin, hem Ehl-i kitabın halini ayrı ayrı ele alıp, sonra da inzâr hususunda bunları birleştirip, her ikisini de cehennemliklerden sayınca, inatları arttı, fesatları fazlalaştı ve mü'minlere eziyet etmede ileri gidip, onları ibadetten men ettiler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, mü'minlere hitaben, *"Ey iman eden kullarım, şüphesiz ki benim arzım geniştir. O halde ancak Bana ibadet edin."* demiştir. Bu, "Ey kullarım, eğer sizin, yeryüzünün bazı bölgelerinde ibadet etmeniz imkânsızlaşmış ise, oradan hicret edin. Ama bana ibadeti kesinlikle bırakmayın" demektir. İşte bu ifade ile, dâru'l-harpte oturmanın haram, oradan çıkmanın farz olduğu anlaşılmıştır. Hatta, bir kimse oradan çıkmamak için, hanımının boş olması üzerine yemin etse bile, oradan hicret etmesi gerekir, böylece talak olacak olsa bile, orada durmaması gerekir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Kulluk Şerefi Mü'minlerindir**

Hak Teâlâ, *"Ey kullarım"* ifadesi ile, kâfirler de bu ifadeye dahil olduğu halde, sadece mü'minlere hitap etmeyi murat etmiştir, niçin?

Cevap: Biz, kâfirlerin, şu sebeplerden ötürü, onların bu ifadeye dahil olmadıklarını söylüyoruz:

1) Hakkında Allah'ın "kulum" dediği kimseler üzerinde şeytanın hükümranlığı (tesiri) söz konusu değildir. Bunun delili, *"Kullarım üzerinde senin için sulta (hükümranlık) yoktur"* (Hicr, 42) âyetidir. Kâfir ise şeytanın sultası altındadır. Dolayısıyla kâfir, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey kullarım"* ifadesine dahil değildir.

2) "Kullarım" diye yapılan hitap, mükelleflerin elde edeceği en şerefli bir makamdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Hz. Adem** (a.s)'i yaratınca, ona, üstün bir vasıf olan "**hilafet**" sıfatını verdi. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"* (Bakara, 36) buyurmuştur. Halife, değerce insanların en büyüğü; güç bakımından da insanların en ilerisidir. **İblis,** bu isimden korkmamış ve çekinmemiş, aksine bu isim sebebiyle, **Hz. Adem** (a.s)'e saldırmış, ona düşman olmuş ve onu yenmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şeytan o ikisinin (Adem ile Havva'nın) ayağını kaydırdı"* (Bakara, 36) buyurmuştur. Sonra, **Hz. Adem** (a.s)'in sâlih çocuklarından, Allahu Teâlâ'nın "kullarım" dediği kimseler vardır ki şeytan onlardan geri durmuş, onların karşısında küçülmüş ve saklanmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kullarım üzerinde senin için sulta (hükümranlık) yoktur"* (Hicr, 42) buyurmuştur. Zaten şeytan da, *"Kulların müstesna... ben o insanların hepsini azdıracağım"* (Sâd, 82-83) demiştir. Böylece mükellefin, Allah'ın (gerçek) kulu olması halinde, derece bakımından yeryüzünün halife oluşu halinden daha üstün olduğu anlaşılır. Belki de **Hz. Adem** (a.s), hakkında, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz seni yeryüzünde bir halife yaptık"* (Sâd, 26) buyurduğu **Dâvûd** (a.s) gibidir ki o, **Adem** (a.s) şeytanın elinden, ancak Allahu Teâlâ'nın kendisine "kulum" deyip, o da Allah'a, *"Ey Rabbimiz biz kendimize zulmettik"* (A'raf, 23) diye nidâ ettiğinde ve Allah da onu bu nidası sebebiyle (peygamber olarak) seçtiğinde kurtulabilmiştir. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kulumuz, o kuvvet sahibi Davud'u da hatırla"* (Sâd, 17) demesi gibidir.

Bu bilindiğine göre kâfir "halife" olmaya elverişli değildir. O halde daha nasıl o, hilâfetten daha büyük olan şeye yani *"kulum"* denilmeye layık olabilir. Şu halde Hak Teâlâ'nın *"kullarım"* ifadesine sadece mü'minler girer.

3) Bu hitap, mü'min için, kendi sa'y ü gayreti ve Allah'ın muvaffak kılması sayesinde yapılmıştır. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Bana dua edin, ibâdet edin ki size icâbet edeyim"* (Mü'min, 60) buyurmuştur. O halde mü'min Rabbisine, *"Ey Rabbimiz, bizi "Rabbinize iman edin diye" davet eden münâdiye kulak verdik ve böylece iman ettik"* (Âl-i İmran, 193) diye dua eder. Allah da ona, *"Ey kendi aleyhlerinde isrâf etmiş kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin"* (Zümer, 53) buyurarak icâbet etmiştir. O halde, Allah ile kulu arasındaki ilgi, kulunun "Ya Rabbi..." demesi, Allah'ın da, "Ey kulum..." demesi ile ve kulunun duası ile pekişir. Fakat kâfir dua etmez, dolayısıyla da ona icabet olunmaz. Dolayısıyla âyetteki, "Ey kullarım" ifadesi ancak mü'minleri içine alır.

***İKİNCİ MESELE:* İman Vasfını Tasrîhin Sebebi**

Âyetteki "Ey kullarım" ifadesi sadece mü'minleri içine aldığına göre, sıfat ancak mevsûfu temyiz etmek için kullanılmasına rağmen, O'nun bu ifadeyi *"iman eden"* diye tavsif etmesinin faydası nedir? Nitekim, kâfirlerden ve câhillerden ayırmak için, "Ey mü'min olan mükellefler... Ey akıllı olan adamlar..." denilir, niçin?

Cevap: Biz diyoruz ki sıfat, sadece mevsufu ayırt etmek için, bazen de sırf onda o vasfın bulunduğunu göstermek için getirilir. Nitekim her peygamber ve her melek temiz olduğu ve ikram edilmiş olduğu halde, "ikram olunmuş peygamberler...", "tertemiz melekler..." denilmiştir. Bu ifadeler, bunlarda ikram edilme ve temiz olma sıfatının mevcut olduğunu göstermek için kullanılmıştır. Bu, bizim "Büyük Allah", "Uzun Zeyd" dememiz gibidir. Binâenaleyh buradaki "iman edenler" vasfı, sırf o kulların mü'min olduklarını beyan etmek için getirilmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Âbide İbâdet Emri**

Onlar âbit oldukları halde, Cenâb-ı Hak onlara "Ey Kullarım" deyince, daha *"Bana ibadet edin "* diyerek tekrar ibadeti emretmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Diyoruz ki bunun iki manası vardır:

a) Bu ibadet işinin sürdürülmesini istemektir. Buna göre ifade, "Ey daha önce bana ibadet eden kimseler, gelecekte de, bundan sonra da bana ibadet edin" demektir.

b) Bu, ibadette ihlası emretmektir ve "Ey bana ibadet eden, ibadetini sırf benim için yap. Benden başkasına ibadet etme" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, فَإِيَّايَ *"ancak bana"* ifadesindeki "fâ" harfi, kendisinin bir şartın cevabı olduğuna delalet eder. Öyleyse o şart nedir?

Cevap: Âyetteki, *"Benim arzım geniştir"* ifadesi, Allah'a ibadet için bir mâniin olamayacağına bir işarettir. Sanki Allahu Teâlâ böylece, "Bana ibadet etmeye bir mâni olmadığı zaman, bana ibadet ediniz" demek istemiştir. Âyetteki فَاعْبُدُونِي *"Bana ibâdet edin"* ifadesinin başındaki fâ ise, muktezî (gerektireni), muktezâya (gereken) atfetmek için getirilmiştir. Bu tıpkı, "Bu âlimdir. Binâenaleyh ona ikram edin "فَأَكْرِمُوهُ" denilmesi gibidir. İşte burada da Cenâb-ı Hak kendisini, "Ancak bana" ifadesi ile bildirip, kendisi zâtı gereği ibadete müstahak olunca, *"O halde bana ibadet edin"* demiştir.

BEŞİNCİ MESELE: **İlahî Yardım Va'di**

Allahu Teâlâ'nın kulları aynı şeyi, *"Ancak sana ibadet ederiz"*, bunun peşinden de, *"Ancak senden yardım dileriz"* (Fatiha) demişlerdir. Allahu Teâlâ ise, kulunun "Ancak sana ibadet ederiz" şeklindeki sözüne *"Ancak bana ibadet edin"* diyerek muvafakat etmiş, ama kulunun *"Ancak senden yardım dileriz"* sözüne karşılık bir şey zikretmemiştir, niçin?

Cevap: Aksine bu yardım konusu da, Hak Teâlâ'nın, "Ey kullarım..." ifadesinin zımnında vardır. Çünkü kullarım ifadesi ile zikredilenlere karşı, şeytanın tüm yolları kapalı ve tıkalı olunca, bu alabildiğine bir yardım olur.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hak, yardımı önce zikretmiş; kul ise yardım istemeyi sona bırakmış, niçin?

Cevap: Çünkü kulun yaptığı şeyler, bir gayeden ötürüdür. Bir maksattan ötürü yapılan her fiilin maksadı ise, idrak edilme bakımından fiilden öncedir. Zira oturma için bir ev yapanın aklına, önce oturmanın fayda ve gereği ile ilgili düşünceler gelir ve bunlar onu bu binayı yapmaya sevk eder. Fakat maksat, gerçekleşme açısından, ancak vasıta olan o fiilden sonra gelir. Binâenaleyh diyoruz ki: Kulun yardım istemesi, ibadet maksadından ötürüdür. Dolayısıyla yardım isteme işi, idrak bakımından ibadetten öncedir. Allahu Teâlâ'nın fiilleri ise, böyle bir maksada mebnî değildir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, var oluştaki sırayı nazar-ı dikkate almıştır. Çünkü yardım etmesi, kulun ibadetinden öncedir.

Herkes Ölümü Tadacak

كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ اِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٥٧﴾

"Her can ölümü tadıcıdır. Sonra bize döndürüleceksiniz" (Ankebût, 57).

Allahu Teâlâ mü'minlere, hizmet etmelerini emredince, onlara vatanlarını terk etmek, kardeşlerinden, çoluk-çocuklarından ayrılmak güç geldi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlara, uygun bulmadığınız, hoşlanmadığınız şeylerin hepsi her halükârda meydana gelir. Çünkü her nefis ölümü tadıcıdır. Ölüm de, dostları birbirinden ayırır. O halde uygun ve evlâ olan, bu ayrılığın Allah için yapılmasıdır. Eğer böyle olursa, O size buna karşılık

mükâfat verir. Çünkü sizin dönüşünüz Allah'adır. Burada daha yumuşak ve ince şöyle bir izah daha var: Allahu Teâlâ şöyle demek istemiştir: Her nefis, kendinden başkasına bağlı olduğundan, eninde sonunda ölecektir[48] Sonra o nefis (can) Allah'a döndürülür ve ölümsüzleşir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar orada ilk ölümleri dışında ölümü tatmazlar"* (Duhan, 56) buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, kim ölümü tatmamak istiyorsa, nefsi ile birlikte kalmasın. Çünkü nefsi ölümü tadıcıdır. Aksine kendinden başkasına bağlansın, kalsın. Bu başkası, eğer Allah'ın dışında bir varlık olursa, o da ölümü tadıcıdır ve *"Her can ölümü tadıcıdır"* ve *"Allah'ın vechinden (zâtından) başka her şey helâk olucudur"* (Kasas, 88) âyetleri mucibince, yok olmaya mahkûmdur. O halde, ancak, Allah'a bağlanmaktır ki ölümden kurtarır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bana bağlanın, nefsinize bağlanmayın. Çünkü o ölümü tadıcıdır" manasında olmak üzere, *"Ancak bana ibadet edin"* buyurmuş, peşi sıra da, *"Sonra bize döndürüleceksiniz"* yani, "Bana bağlandığınızda, artık ölümünüz, gerçek bir ölüm değil bana dönmedir" buyurmuştur. Bu tıpkı Allahu Teâlâ'nın, *"Allah yolunda öldürülenleri (gerçek) ölü sanmayın. Aksine onlar diridir!"* (Âl-i İmran, 169) âyeti ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَلْمُؤْمِنُونَ لَا يَمُوتُونَ بَلْ يَنْقُلُونَ مِنْ دَارٍ اِلَى دَارٍ *"Mü'minler ölmezler. Aksine bir yurddan, bir başka yurda geçerler"* hadisinde ifade edildiği gibidir. Bu izaha göre de, âyetin daha önceki âyetlerle münasebeti ortadadır.

Mü'minlerin Mükâfatı

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ نِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٥٨﴾

"İman edip sâlih amellerde bulunanlar (var ya), biz onları, kendileri içlerinde ebedî kalıcı olarak, altlarından nehirler akan, o cennetin yüksek mevkilerine yerleştireceğiz. Amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir. (Ankebût, 58).

48 Matbu nüshada bu cümle şöyledir: «وهو أن الله تعالى قال كل نفس اذا كانت غير متعلقة بغيرها فهى للموت، ثم الى الله ترجع» Burada mana müphem kalınca yazmalara başvurduk. Süleymaniye (Damad İbrahim, 139 nüshası matbu nüsha gibi iken, Fatih, 308 nüshası az fakat önemli bu farkla manayı tamamen değiştirmektedir. O fark da «متعلقة» kelimesinin başındaki olumsuzluk ifadesi "غير" kelimesinin bulunmayışıdır. Tercüme bu yazmaya göre yapılmıştır. (Ç.)

Cenâb-ı Hak, daha önce kâfirler için olan şeyi, *"Cehennem o kâfirleri kuşatıcıdır"* (Ankebût, 54) diyerek beyan ettiği gibi, kendisine döndükleri zaman mü'minler için olan mükâfatı da açıklamıştır. Böylece kâfirler için cehennem ateşinin olmasına mukâbil, mü'minler için de cennetlerin; kâfirlerin altında cehennemin olmasına mukabil, o cennetlerde altlarından nehirler akan köşklerin bulunduğunu ve kâfirlerin amellerinin karşılığını, *"İşlemekte olduklarınızın (cezasını) tadın"* diye beyan etmesine mukabil, *"Amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!"* buyurarak mü'minlerin amellerinin karşılığını beyan etmiştir. Sonra bu iki âyet arasında, şu inceliklerin yer aldığı farklılıklar var:

a) Allahu Teâlâ, kâfirlerin azabı hususunda, onların üzerinde azap yani ateş bulunduğunu belirtmiş; burada ise, mü'min üzerinde herhangi bir şeyin bulunduğundan bahsetmemiş, aksine izafetsiz (isim tamlaması olmaksızın), sadece üstte olanı zikretmiştir. Bunlar da, yüksek mevkiler ve köşklerdir. Bu böyledir, çünkü her iki âyette ele alınan maddî mükâfat ve cezadır. Fakat kâfir cehennemin en alt tabakasındadır. Böylece onun üstünde cehennemin diğer tabakaları bulunur. Mü'minler ise, "A'lâyı illiyyîn"dedirler. Binâenaleyh onların mertebelerinin yüceliğine, makamlarının yüksekliğine bir işaret olsun diye, mü'minlerin üzerinde olan bir şey zikretmemiştir. Hak Teâlâ'nın لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ *"Onlar için üzerlerinde konaklar olan konaklar vardır"* (Zümer, 20) âyeti, bu âyete ters düşmez. Çünkü konaklar birbiri üzerinedir, mü'minlerin üzerinde değildir. Cehennem tabakaları ise, birbiri üstünde ve dolayısı ile, bu tabakalar, alt tabakada olan kâfirlerin üzerindedirler.

b) Orada, kâfirlerin ayaklarının altında ateşin olduğundan bahsolunmuş, bu âyette ise mü'minlerin köşklerinin altında suların aktığından bahsolunmuştur. Zira ayakların tam hizasında ve ayaklara bitişik olmadığı müddetçe, mutlak olarak altta olduğunda ayaklara acı vermez. Fakat ateşin alevi altta bile olsa, ayak hizasından saptığında, yahut ayak hizasında olup, ayağa bitişik olmadığında, aksine bir çukurda, çok altta bir yerde olduğunda da elem vermez. Suya gelince, hangi tarafta ve ne uzaklıkta olursa olsun, köşkün altında olduğunda, ondan zevk alınır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, ateş hakkında, elem verecek şekilde olduğu için, "ayakları altında" ifadesini kullanmış, su hakkında da, her ne şekilde olursa olsun zevk alınacağı için, "köşklerin altından" demiştir.

c) Allahu Teâlâ o âyette, o kâfirlerin kalplerine elem vermek için, emir sîgası ile, *"tadınız"* derken; burada, mü'minlerin kalplerini ferahlandırmak için, emir sîgasını kullanmadan, *"Amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir"* demiştir. Çünkü emir sîgası, artık bundan böyle, bütün ilginin koptuğuna delalet eder. Çünkü işçisine, "Al ücretini" diyen kimsenin bu sözünden, artık onunla münasebetinin kesildiği manası anlaşılır. Ama işçisine, "Benim yanımdaki ücretin tamdır" veya "Kazandığın ücretle aldığın malın ne güzeldir" dediğinde, bundan bu ücretin ancak kendisi tarafından verildiği manası anlaşılır. Cenâb-ı Hak da burada, "Ey işçiler, alın ücretlerinizi" dememiş; orada da, "Yaptıklarınızın cezasını tadın" demiştir.

İmdi eğer; "Cenâb-ı Hakk'ın, *"tadın"* emrinden, bir şeyin sona ereceği anlaşıldığına göre, bu demektir ki, kâfirlerin azabı da sona erecektir" denilirse, biz deriz ki: Durum, hiç de böyle değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, "tadın" dediğinde bu, O'nun onlara amellerinin karşılığını verdiğine; kendisiyle onlar arasındaki münasebetin sona erdiğine; ancak ne var ki bu şeyin onların üzerinde, artmaksızın ve eksilmeksizin devam ettiğine delalet eder. Ama mü'mine gelince, Cenâb-ı Hak, mü'mine bir şey verdiğinde o mü'mini, verdiği şeyle başbaşa bırakmaz, tam aksine, o mü'min için nimetlerini her gün artırır. Ki işte buna, Cenâb-ı Hak, *"İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzel iyilik, bir de ziyade vardır"* (Yunus, 26) ifadesiyle işarette bulunmuştur ki bu, "kâfirin başına gelen, artmaksızın devam eder. Mü'mine ulaşan nimetler ise, kesintisiz olarak artacaktır..." demektir. Ebedî kalma meselesine gelince, Cenâb-ı Hak her ne kadar bu hususu kâfir hakkında zikretmemiş ise de, ancak ne var ki bu, diğer naslarla bilinen bir hususdur.

Sabır ve Tevekkül

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾

"Ki onlar sabretmişlerdir ve yalnız Rablerine güvenip dayanmaktadırlar" (Ankebût, 59).

Cenâb-ı Hak bu âyette, sabır ve tevekkül gibi iki şeyden bahsetmiştir. Çünkü zaman, geçmiş, hal ve istikbal olmak üzere, üçe ayrılır. Ancak ne var ki geçmişi telafi edip yeniden elde etmek, mümkün değildir ve kula, geçmişe ait bir şeyi emretmek de söz konusu olamaz. Geriye, hal kalmıştır

ki, buna uygun olansa sabırdır; bir de gelecek kalmıştır ki, buna uygun olan da tevekküldür. O halde bu demektir ki, kişi, kendisine o anda isabet eden eziyetlere karşı sabreder, gelecekte muhtaç olacağı şeyler hususunda ise, tevekkül eder.

Bil ki sabır ve tevekkül, ancak Allah'ı ve Allah'ın dışında kalanları bilmekle elde edilecek olan iki sıfattır. Binâenaleyh, kim Allah'ın dışında kalanları bilir ve tanırsa, onların, günün birinde yok olacağını da bilir... Dolayısıyla, ona karşı sabretmesi kolaylaşır. Çünkü, yok olan şeylere karşı sabretmek kolaydır. Allah'ı bildiğinde ise, O'nun, kendisine her türlü rızkı veren bir bâkî olduğunu bilir ve anlar. Şâyet herhangi bir şeyi elde edememişse, o kimse, Hayy olan bir Bakî'ye, Allah'a tevekkül eder. Demek ki bu arada, sabır ve tevekkülden bahsetmek, son derece yerinde olmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey kullarım..."* (Ankebût, 56) ifadesi, Kendisine ibadet etmeye bir maniin bulunmadığını; bu hususta herhangi bir mıntıkada eziyet gören kimsenin, buradan çıkmasının gerektiğini beyan etmek için getirilmiştir. O halde bu demektir ki insanlar, iki kısımdırlar: Hicret etmeye muktedir olan, Rabbine tevekkül eden, vatanlarını terk edip eş ve dostlarından ayrılanlar. Diğeri ise, sıkıntılara katlanan, ama bu arada, Allah'a ibadet etmeyi de sürdüren, fakat hicret etmekten aciz olanlar....

Rızık Allah'a Aittir

وَكَأَيِّنْ مِنْ دَآبَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا ۖ اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ ۖ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٠﴾

"Nice canlı mahlûk vardır ki rızkını kendisi taşımıyor. Onu da, sizi de Allah rızıklandırıyor. O, hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir."
(Ankebût, 60).

Cenâb-ı Hak, sabredenlerden ve Rablerine tevekkül edenlerden bahsedince, kişinin tevekkül etmesine yardımcı olan hususa da yer vermiştir ki, bu da, yarını için hiçbir şey biriktirmeyen ve kendisine her gün rızkı bolca getirilen canlıların durumunun beyan edilmesidir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "كَأَيِّنْ" (keeyyin) kelimesinin, sadece dört değişik kullanılışı vardır. Bunlar: "**keeyyin**", "**kâinin**", "**keyyin**" ("ريع" vezninde) ve "**keyy**" ("رَيْعْ" vezninde) telaffuzlarıdır. Bunlar içinde sadece **İbn Kesir'e** ait "**keeyyin**" ve "**kâinin**" kıraatleri vardır.

***İKİNCİ MESELE:* Keeyyin Kelimesi**

"كَأَيِّنْ" kelimesi teşbîh kâf ile, "مَنْ" ve "مَا" gibi kullanılan, "اَيٌّ" (eyyun) kelimesinden meydana gelmiştir. Bu ikisi bir araya gelerek terkip oluşturmuşlar ve mürekkep halleri "كَمْ" (**kem**-nice)... manasında kullanılmıştır. Bu kelime, mürekkep olan ile olmayanın arasını belirlemek için, "**nûn**" ile yazılmıştır. Çünkü "كَأَيٍّ" (keeyyin) kelimesi, mürekkep olmaksızın kullanılır. Bu tıpkı, bir kimsenin, رَاَيْتُ رَجُلًا لَا كَأَيِّ رَجُلٍ يَكُونُ "Öyle bir adam gördüm ki, bu öyle rastgele bir adam değildir" demesi gibidir. Bazen muzâfun ileyh hazfedilir de, "رَاَيْتُ رَجُلًا لَا كَأَيِّ رَجُلٍ" denilir. (Yani, "يَكُونُ" kelimesi olmaksızın...) Bu durumda da "كَأَيٍّ" kelimesi mürekkep değildir; çünkü burada "كَأَيٍّ" kelimesi mürekkep olmuş olsaydı, tıpkı aradaki farkı belirtmek için, "مَعْدِيكَرِبَ" (Ma'dîkeribe) ile "بَعْلَبَكَّ" (Ba'lebekke) kelimesinin bitişik olarak ve "ثَمَّةَ" ile "ثَمَّتْ" arasını ayırmak için "ثَمَّةَ" kelimesinin "hâ" ile yazılması gibi, "**nûn**" ile yazılması gerekirdi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**Kem**" (nice) manasında olan "كَأَيِّنْ"kelimesi "min" ile çok ender kullanılır. "**Kem**" kelimesi de genellikle "min"siz kullanılır. Nitekim Arapçada "كَمْ رَجُلًا" ve "كَمْ مِنْ رَجُلٍ" (Nice adam) denilir. Bu böyledir, zira biz, "**kem**" manasına olan "**keyyin**" kelimesi ile mürekkep olmayan "**keeyyin**" kelimesi arasındaki farkı beyan etmiştik. Zira, "كَأَيٍّ" kelimesi mürekkep olmadığı zaman, kendisinden sonra "min"in getirilmesi caiz değildir. Zira, "رَاَيْتُ رَجُلًا لَا كَأَيٍّ مِنْ رَجُلٍ" denilmez. Halbuki "**kem**" manasında olan ve terkip teşkil etmiş olan "كَأَيِّنْ"de ise, "nûn"un getirilmesi caizdir. Böylece, işte bu şekilde ikisi arasındaki fark belirtilmiş olur.

Rezzak Allah'tır

Cenâb-ı Hak, "لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا" buyurmuştur. Bu ifadeye, zayıf olduğu için rızkını taşıyamaz, manası verilmiştir. Yine, bunların, bit, pire, kurtçuk vs. gibi hayvanlar olduğu da ileri sürülmüştür. Âyetteki bu ifadeye, rızkını toplayamaz, biriktiremez, manası da verilmiştir. Cenâb-ı Hak, kıyas yoluyla اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَاِيَّاكُمْ *"Onu da, sizi de Allah rızıklandırıyor"* buyurmuştur.

Yani, "Onların rızkının da Allah'tan olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Aynen bunun gibi, sizi de Allah rızıklandırıyor. O halde siz de tevekkül ediniz" demektir.

İmdi, eğer biri çıkıp da dese ki: "Canlıları rızıklandıranın Allah olduğunu kim söyleyebilir? Tam aksine, çöllerdeki bitkiler onların rızıklandırılması için yeter sebeptir. Canlılar onlara doğru koşar da, böylece de onları otlar..." derse, biz deriz ki: Canlıları Allah'ın rızıklandırdığının delili, rızka, rızıklanana ve bu ikisinin toplamına nazarla üç yöndendir.

Rızka itibarla bunun deliline gelince, Allahu Teâlâ şâyet o bitkileri yaratmamış olsaydı, o zaman canlılar için bir rızık olmazdı. Rızıklanana nazarla bunun deliline gelince, gıda alma işi, sırf o şeyleri yutmakla olmaz. Tam aksine, o yenilen şeylerin mutlaka, meselâ otun kemik, yağ ve et gibi şeylere dönüşebilmesi için, o canlının uzuvlarıyla mutlaka münasebet kurabilmesi gerekir. Bu ise, ancak Allah'ın hikmeti ile olan bir hususdur. Çünkü Cenâb-ı Hak o canlıda câzibe, tutma, hazmetme ve atıcı, def edici, vs. kuvvetleri yaratmıştır. Sırf Allah'ın kudreti ve iradesi dikkate alındığında bile bu demektir ki onları ışıklandıran Allah'tır.

Her ikisine itibarla bunun deliline gelince, şunu deriz: Şâyet Cenâb-ı Hak o canlıları, onun kokusunu tanıyabilmeleri için gıdaları olan o şeylere iletmemiş olsaydı, o canlı için bir gıdalanma söz konusu olamazdı. Baksana, hayvanlardan herhangi bir gıda çeşidini tanımayanlar vardır. Öyle ki, onun ağzına, tadını alması için o şey zorla konulur da, artık bundan sonra ancak onu yiyebilir. Çünkü, çoğu kez deve ne mayayı, ne de arpayı tanımaz. Ona iki veya üç defa bunlar yedirildiğinde o bunu tanır ve artık bundan sonra onu yemeye başlar.

Tevekkülde Hayvan ve İnsan

Buna göre şâyet birisi, "İnsan, tevekkülü gerektiren şeyler hususunda nasıl hayvanlara kıyaslanabilir? Halbuki, hayvanın rızkına ilişilmez. O ondan bugün bir şey yiyip, geriye bir şey bıraktığında, ertesi gün, onu, kimsenin eli ona dokunmamış olduğu halde bulur. İnsan ise, bu gün o şeyi almazsa, ertesi gün ona bir şey kalmaz. Hem insanın ihtiyaçları pek çoktur; çünkü o, pek çok çeşit giyim eşyasına ve yiyecek türüne muhtaçtır. Hayvanlarsa böyle değildir. Yine, hayvanların yiyecekleri hazırlanmıştır. İnsanların yiyecekleri ise, ekip biçme, öğütüp ekmek yapma, vb. birtakım sıkıntılara katlanmayı gerektirir. Binâenaleyh, şâyet insan, o azığını, kendisine

ihtiyaç duymadan önce bulundurmazsa, onu, kendisine ihtiyaç duyduğu zaman bulamaz. Şimdi biz, kişinin, günü gelmezden önce ihtiyaçlarını tedarik etmesinin, onun tevekkülüne zarar verdiğini söylemiyoruz. Tam aksine bazen, ekip biçip o kimse Allah'a tevekkül etmiş, namaz kılan ise, tevekkül etmemiş olabilir. Çünkü, ekip biçen kimse, Allah'a dayanır. Onun Allah hakkındaki inancı şöyledir: Eğer Allah isterse, ekip biçmeden de rızıklandırır. Eğer isterse, bu ekilen ve biçilen şeylerden de rızıklandırmaz. Binâenaleyh o çalışır, ama kalbi hep Allah iledir. Ve bir kimse, gerçek anlamda tevekkül etmiştir. Ama, namaz kılan kimsenin kalbi ise, (bazen) Zeyd'in ve Amr'ın elinde olan şeylerledir. Bu durumda tevekkül etmemiştir.

Bu soruyu soranın, "insanın ihtiyaçları pek çoktur" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Onun kazanç yolları da pek çoktur. Çünkü o, meselâ terzi ve dokumacı gibi eliyle; postacı vs. gibi ayağıyla; bağbekçisi gibi gözüyle; deve sürücüsü ve tellal gibi, lisânıyla; mühendis ve tacir gibi, anlayışıyla; doktor ve fakîh gibi, ilmiyle ve hamal ve nakliyatçılar gibi, bedeninin kuvvetiyle... kazanç elde edebilir. Hayvanın ise böylesi kazanç yolları bulunmaz. Binâenaleyh, insanın yarın veya yarından sonra muhtaç olduğu o yufkayı, bu kadar kazanç yolları olduğu halde, Allah'ın rızık olarak ona nasip etmemesi uzak bir şeydir. O halde insanın, daha çok tevekkül etmesi gerekir... iken, Allahu Teâlâ, insanı, kendisine rızkının ve rızık sebeplerinin gelebileceği bir biçimde yaratmıştır. Çünkü Allah insanı, dünyayı mamur kılmaya kabiliyetli yapmıştır. Ve o dünyayı, istese de istemese de, o kimsenin mülkü olabilecek biçimde yaratmıştır. Öyle ki, en'âmın (davar, sığır ve devenin) yavruları, ağaçların meyveleri, sahibi bunları istemese dahi, onun mülküne girer. Bir nesil öldüğünde bu şeyler, diğerleri ister kabul etsinler, isterse etmesinler, zorla diğerlerine geçer. Halbuki, havyanın durumu hiç de böyle değildir. Çünkü, hayvana o rızkı gelmezse, gelmez. O halde, insanın, tevekkül etmesi, akla, hayvanın tevekkül etmesinden daha yatkın olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *"O, hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir"* buyurmuştur. Yani, "Siz rızkınızı istediğinizde, O, bihakkın duyar; duyar da icâbet eder; sustuğunuzda ise, bihakkın bilir, sizin ihtiyaçlarınız ve ihtiyaçlarınızın miktarı O'na gizli ve saklı değildir" demektir.

Müşrik Yaratıcıyı İkrar Eder

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ ۚ فَأَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾

"Celalim hakkı için, "gökleri, o yeri kim yarattı? Güneşi, ayı kim Müsahhar kıldı?" diye sorarsan, mutlaka, "Allah" derler. O halde daha nasıl çevrilip döndürülüyorlar!" (Ankebût, 61).

Diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, durumu, müşriklere hitaben, orada beyan edip, fakat onlar bundan faydalanmayarak ondan yüz çevirip, böylece orada mü'minlere de, *"Ey iman eden kullarım"* (Ankebût, 56) ifadesiyle, hitapta bulunup, onlarla alâkalı hükümleri tamamlayınca, mü'minlerle birlikte işittirmek suretiyle müşrikler için bir irşâd sayılabilecek şeylere de yer vermiştir ki, bu son derece güzeldir. Çünkü, bir efendinin iki kölesi veya bir babanın iki çocuğu olur, bunlardan birisi akıllı, birisi de yaramaz olursa, önce yaramaza nasihat etmeye başlar. Eğer o sözlerini dinlemezse, ondan yüz çevirip, akıllıya dönerek, "Bu, hitap edilmeye değmez. O halde, sen dinle, sen kulak ver. Bu yaramaz gibi olma!" der. Böylece onun bu sözü, akıllı olan için bir nasihat, yaramaz olan için bir caydırıcılığı ihtiva eder. Çünkü onun, "Bu, hitap edilmeye değmez" şeklindeki sözü, yaramazın gönlünde bir bozukluk meydana getirir. Daha sonra baba, uslu çocukla konuşurken, yaramazın duyacağı bir biçimde, "Kendisine şaşılan bu kardeşin var ya; o, yaptığının kötülüğünü biliyor, yanlışı doğrudan seçebiliyor, doğruluk ve felâh yolunu biliyor, fakat hep bunların aksini yapıyor" dediğinde, onun bu sözü de o yaramazı kurtuluş yoluna sevk edici, yanlıştan alıkoyucu olur. İşte, aynen bunun gibi Allah, onlara şaşıran mü'mine "Şâyet onlara, gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan onlar, "Hiç şüphesiz Allah der" derler, ama yine de iman etmezler" şeklinde hitap etmiştir.

Âyette, birtakım incelikler bulunmaktadır.

1) Allah, gökler ve yer için, yaratma fiilini; güneş ve ay için de müsahhar kılma fiilini kullanmıştır. Zira, güneşin ve ayın, sadece yaratılmış olmaları hikmet sayılmaz, çünkü güneş, şâyet hareket etmeyen bir biçimde bir yerde duracak bir vaziyette yaratılmış olsaydı, ne gece-gündüz, ne de

yaz kış meydana gelirdi. Binâenaleyh, hikmet, onları hareket ettirmelerinde ve müsahhar kılınmalarındadır.

2) Bu incelik de, "**teshîr**" lafzının kullanılmış olmasıdır. Zira hareket ettirme fiili, sadece harekete delâlet eder. Halbuki, sırf hareket yeterli değildir. Zira güneş, şâyet bizim hareketimiz gibi hareket edecek olsaydı, yörüngesini binlerce yılda kat edemezdi. O halde, güneş ile ayın müsahhar kılınmalarındaki hikmet, o ikisinin, insanın nefes alıp vereceği bir zamanın içinde binlerce kilometre yol almalarıdır. Sonra Cenâb-ı Hak güneş ve ay için tek bir hareket yaratmamış, tam aksine pek çok hareket vermiştir. Bunlardan biri, güneşin, her gün ve gecede bir defa doğudan batıya doğru hareketidir. Diğeri ise, batıdan doğuya doğru olan hareketidir. Bunun delili, ayın, batı tarafında güneşe belli bir uzaklıkta görünmesidir. Daha sonra da, ayın ortalarına doğru, güneşin karşısında görülebilmesi için, oradan doğru uzaklaşır. Bu durumda güneş, batı ufkunda; ay ise, doğu ufkundadır. Diğer bir hareket de, yükseklik hareketi ile aydaki hilalleşme ve bedir haline gelme hareketidir. Batıdan doğuya doğru hareket olmasaydı, mevsimler meydana gelemezdi.

Bil ki, gök bilimcileri, "Güneş, yörüngesine oturmuştur. Yörünge onun hareketini yaptırmaktadır" demişlerdir, ama zahirden yana olan müfessirler bunu kabul etmemişlerdir. Biz ise, astronomlar bunun tabiat gereği olduğunu söylemedikleri müddetçe, bunun uzak bir ihtimal olmadığını belirtmek isteriz. Çünkü Allah, fâil-i muhtardır; isterse, yörünge hareket etmeksizin, ay ile güneşi yörüngesinde hareket ettirir, isterse, ay ile güneş hareket etmedikleri halde, onları, yörüngelerini hareket ettirmek suretiyle hareket ettirir. Bu hususta, kesin ya da zâhir (açık) bir nas yoktur. Biz bu konunun tamamını Cenâb-ı Hakk'ın, "وَكُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ" (Yasin, 40) âyetinin tefsirinde zikredeceğiz.

3) Allah, burada iki şeyden bahsetmiştir. Bunlardan birisi, göklerin ve yerin yaratılması, diğeri ise, güneşin ve ayın müsahhar kılınmasıdır. Çünkü, îcat (yoktan var etme), bazen zât, bazen de sıfatlar için olur. O halde, "göklerin ve yerin yaratılması" ifadesi, zatların icadına; güneşin ve ayın müsahhar kılınması da, sıfatların icadına bir işarettir ki, bu sıfatlar da, onların hareketleri vs.dir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, her iki taraftan ötürü iki misâl getirmiş gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ" buyurmuştur. Yani, "Onlar buna inanmıyorlar; o halde daha nasıl, ululuğu malûm olanın, hizmet edilmesi

gerektiği ortada iken, Allah'a ibadet etmekten yüz çeviriyorlar? Çünkü, gökleri ve yeri yaratanın ululuğu üstünde başka bir azamet; cansızların önemsizliği ve değersizliği üzerinde de başka bir önemsizlik düşünülemez. Zira, cansızlar, canlılardan; canlılar, insanlardan ve insanlar da göklerdekilerden daha aşağıdırlar. O halde daha nasıl onlar, varlıkların en büyüğüne ibadet etmeyi bırakıp da, varlıklarının en düşüğüne ibadet etmekle meşgul olurlar?" demektir.

Rızkın Bolluğu ve Darlığı

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَيَقْدِرُ لَهٗ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٢﴾

"Allah, kullarından kimi dilerse onun rızkını yayar (genişletir). Onu kısar da. Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir..." (Ankebût, 62).

Cenâb-ı Hak, yaratma işini izah edince, rızıktan bahsetmiştir. Çünkü, mahlûkatın kemâli, onun bekâ ve hayatı iledir. İnsanın bekası da rızkı iledir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak şöyle demek istemiştir: Ma'bûd, ya ibâdete müstahak olduğu için ibadet olunur; halbuki, putlar böyle değildir. Allah ise, ibadete müstahaktır... Ya, şânı yüce olduğu için ibadet olunur. Gökleri yaratan Allah'ın şanı yüce, bürhanı ve hücceti de âşikârdır. Binâenaleyh ibâdet, ancak O'na mahsustur. Ya da, ihsân ve lütfun sahibi ve velîsi olduğu için ibadete mahsustur. Allah, mahlûkata rızık verir. İyilikteki üstünlük, ihsan, fazl ve lütuf, ancak O'na aittir. Binâenaleyh, işte bu açıdan da ibadet de O'na mahsustur. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, لِمَنْ يَشَآءُ *"Kimi dilerse"* ifadesi, ihsanının mükemmelliğine bir işarettir. Bu böyledir, zira hükümdar malını infakla görevli olana, herhangi bir şahsa bir şey vermesini emredip, o da ona onu verdiğinde, alan kimse veren kimseye, fazla bir nimet borcu hissetmez. Çünkü alan kimse, "Bu, adamın kendi isteğiyle değil, ancak o hükümdarın emriyle olan bir şeydir" der. Ama, o hükümdarın adına hareket eden o adam, kendisine o hükümdarın, "istersen, bu kişiye bir şeyler ver, istemezsen verme" demek suretiyle, irade ve ihtiyâr sahibi kılınmış olsaydı ve bu durumda da o adama bir şeyler vermiş olsaydı, o zaman alan kimsenin, veren kimseye karşı az değil de pek çok minnet borcu olmuş olurdu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, sanki şöyle demek istemiştir:

"Rızkınız, bendendir ve benim meşîetim iledir. O halde bu, tam ve eksiksiz bir şükrü gerektiren bir iyiliktir, ihsandır..." وَيَقْدِرُ لَهُ *"Onu kısar da"* buyruğu, "isterse, o rızkı, dilediği kimseler için daraltır, kısar" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ" buyurmuştur ki, bu, "İhtiyaçların ve rızıkların miktarlarını bilendir" demektir. Bu ifadede, "bilme" maddesinin kullanılmasının, şöylece birkaç inceliği bulunur:

1) Tam bir meşîet sahibi olan rızıklandırıcı zât, kulunu ihtiyaç içinde görüp de aç olduğunu bildiğinde, onun rızkını ertelemez. Rızkı veren, rızkı ise ancak, meşîetinin geçerliliğindeki yetersizliğinden dolayı erteler... Bu, meselâ, henüz yemek pişmeden, yalnız kulun açlığını bilmeksizin, yedirmek içirmek isteyen bir hükümdarın durumu gibidir.

2) Allah, ilim maddesini zikretmek suretiyle, ulûhiyyet sıfatları olan sıfatları da zikretmiştir. Ki, bu ulûhiyyet sıfatlarını inkâr eden, kâfir olur. Bunlar, hayat, kudret, irâde ve ilim sıfatları olmak üzere, dörttür. Semi', basar ve Cenâb-ı Hakk'ın zâtıyla kâim olan kelâm sıfatına gelince, bunları inkâr edenler kâfir değil, bid'at ehli sayılırlar. Cenâb-ı Hak bu beyanında, o dört sıfatı tastamam ifade etmiştir. Çünkü O'nun, *"Gökleri ve yeri yarattı"* (Ankebût, 81) buyruğu, kudretinin mükemmelliğine, *"Kimi dilerse, onun rızkını yayar"* buyruğu, meşîet ve irâdesinin geçerliliğine ve *"Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir"* buyruğu da; ilminin şümûlüne bir işarettir. Kâdir, irâde sahibi ve âlim bir varlık ise, ancak Hayy (ezelî-ebedî hayat sahibi) olarak düşünülebilir.

Yağmur İndirip Yeşerten O'dur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Allah rızkını... yayar, bolca verir"* deyince, kulların bunu itiraf ettiklerini de belirterek,

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾

"Onlara, "Gökten su indirip onunla yeri, ölümünün ardından, canlandıran kimdir?" diye sorarsan, "Elbette Allah" derler. De ki: "Hamd Allah'a mahsustur." Fakat onların çoğu aklını kullanmazlar"
(Ankebût, 63)

Yani, "Bu, rızkın sahibidir. Sebebi yaratan, müsebbebin, (neticenin) de yaratıcısıdır. O halde rızık, Allah'tandır" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ *"De ki: "Hamd Allah'a mahsustur"* buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bu ifade, söz esnasında söylenen bir cümle-i itiraziyyedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Allah, onunla yeri, ölümünün ardından canlandırdı. Ama onların çoğu aklını kullanmazlar" demiş, işte bu sözün arkasından da, nimeti hatırlatmak için, *"Hamd Allah'a mahsustur"* cümlesine yer vermiştir. Bu tıpkı bir kimsenin "اِنَّ الثَّمَانِينَ وَبُلِغْتَهَا قَدْ اَحْوَجَتْ سَمْعِى اِلَى تَرْجُمَانِ Allah seni de ulaştırsın, seksene varmış kimsenin kulakları, bir tercümana ihtiyaç hissettirir..." demesi gibidir.

2) Bu ifadenin de, cümle-i itiraziyye değil, diğer ifadelerle birlikte zikredilmiş bir kelam olması. Yani "çünkü onlar, bunun Allah'tan olduğunu biliyor, itiraf ediyor, ama bildikleriyle amel etmiyorlar. Sen ise, Ey Muhammed (s.a.s), biliyor ve bildiğinle amel ediyorsun. Seni tasdik edenler de böyledir. O halde, "Allah'a hamdolsun" de. Halbuki onların ekserisi, bütün hamdin Allah'a ait olduğunu akledemezler, böylece de, Allah'tan olan o nimete mukabil, Allah'tan başkasına hamdederler" demektir.

3) Bununla şu kastedilmiştir: Onlar, bütün bunların, Allah'tan olduğunu söylüyor, ama bunun yanı sıra da Allah'tan başkasının ulûhiyyetini iddiâ ediyorlar. Böylece onların sözlerinin çelişkisi ve tuttukları yolun tutarsızlığı, ortaya çıkmış oluyor. O halde sen, onların çelişkilerinin ortaya çıkmasından dolayı, "Hamd, Allah'a mahsustur" de. Çünkü onların ekserisi, bu çelişkiyi ya da bu çelişkinin yanlışlığını akledemezler.

Halis Hayat Cennette

وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ ۚ وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِىَ الْحَيَوَانُ ۘ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾

"Bu dünya hayatı bir eğlenceden, bir oyundan başka (şey) değildir. Âhiret yurdu(na gelince), şüphe yok ki o, hayatın ta kendisidir. (Bunu) bilmiş olsalardı!..." (Ankebût, 64).

Cenâb-ı Hak onların, kendisinin yaratıcı ve Rezzâk olduğunu itiraf ettiklerini, fakat ibadet etmediklerini, ibâdeti, ancak dünya hayatının ziynetinden dolayı terk ettiklerini beyan buyurunca, onların kendisine yöneldikleri şeyin değersiz olup bir kıymet ifade etmediğini, "وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ" şeklinde beyan buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Lehv ve La'ıb Farkı**

Bu iki şeyden birinin diğerine atfedilebilmesi için, "lehv" ile "la'ıb" arasındaki fark nedir?

Cevap: Biz deriz ki: Bu iki şey arasındaki fark, şu iki yöndendir:

1) Farzedelim ki, her şey kişiyi meşgul eder. Mükellef, bir şeye yöneldiğinde, onun, o şeyin dışında kalanlardan yüz çevirmiş olması gerekir. Çünkü, bir işin diğer bir işi yapmaktan kendisini alıkoymadığı zât, sadece Allah'tır. Binâenaleyh, geçici ve önemsiz bir lezzetten dolayı, batıla yönelen kimsenin, haktan yüz çevirmiş olması gerekir. O halde bu demektir ki, batıla yönelmek, "**la'ıb**"; haktan yüz çevirme ise, "**lehv**"dir. O halde dünya bir oyundur. Yani, batıla yönelmedir; bir lehv'dir, yani, haktan yüz çevirmedir.

2) Bir şeyle meşgul olan, onunla meşgul olabilmesi için, hiç şüphesiz onu başkasına tercih eder. Bu tercih etme işi ya o kimsenin, "Bunu öne alıyorum, diğerini ise daha sonra yapacağım" demek suretiyle takdim (öne alma) şeklinde olur; yahut da tamamiyle o işe dalıp, başkasından da bütünüyle yüz çevirmekle olur. İşte bunlardan birincisi oyun; ikincisi ise lehv'dir, eğlencedir, meşgaledir. Bunun delili şudur: Örfte, satranç, güvercin uçurma, vb. şeyler, eğlence aletleri olarak isimlendirilmezler. Halbuki ûd ve diğer yaylı sazlar ise, eğlence âletleri olarak isimlendirilirler. Çünkü bunlar, insanı, o anda kendilerinde hasıl olan lezzetten dolayı, başka şeylerden alıkor. O halde dünya, bazıları için meşgul olduğu ve, "Bu meşguliyetinin yanı sıra, ibâdet ve âhiretimle de meşgul oluyorum" dediği için oyun; diğer bazıları için de, o işe tamamiyle dalarak âhireti büsbütün unuttuğu için, bir lehv'dir, eğlencedir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak En'âm Sûresi'nde, ... "وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا" (En'âm, 32), burada ise "وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا" buyurmuştur. Niçin?

Cevap: Çünkü burada, daha önce zikredilen dünya durumudur. Çünkü Cenâb-ı Hak, ("وَمَا هٰذِهِ" ifâdesinden önce), *"Ölümünün ardından onunla yeri canlandırdı"* (Ankebût, 63) buyurmuştur. Halbuki En'âm'da, daha önce ele

alınan, âhirettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Onlar yüklerini arkalarına yüklenerek, demişler ki: "Orada yaptığımız taksirlerden dolayı eyvah bize! Dikkat edin, ne kötüdür o yüklenip taşıyacakları şeyler!"* (En'âm, 31) buyurmuştur. O halde bu demektir ki bu vakitte (âhirette), dünya onların hatırlarında değildir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "...وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ" değil de, "...وَمَا الْحَيٰوةُ" buyurmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Sıralama Farkının İzahı**

Cenâb-ı Hak burada, "لَهْوٌ وَلَعِبٌ" orada ise "لَعِبٌ وَلَهْوٌ" buyurmuştur. Niçin?

Cevap: Orada daha önce bahsedilen şey, âhiret hayatıyla onların üzüntü ve nedametlerini ortaya koymuşlardır. O halde o vakitte kişinin dünya hayatına gömülmesi uzak bir şeydir. Sadece dünya ile meşguliyet söz konusudur. Bu sebeple daha uzak olanı sonraya bırakmıştır. Ama burada ise, daha önce bahsedilen dünyadır. Meğer ki onu, gömülmekten engelleyen bir mani bulunsun. Bu durumda o, onunla, gömülme olmaksızın meşgul olur. Meğer ki onu koruyan bir kuvvet olsun, bu durumda o, onunla hiç meşgul olmaz. Binâenaleyh burada gömülme, ademinden daha yakın bir durum olduğundan, "lehv" öne alınmıştır.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Cennetin Farklı Vasıfları**

Cenâb-ı Hak orada "وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ" (En'âm, 32) buyurmuş, burada ise "وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ" buyurmuştur. Niçin?

Cevap: Oradaki durum, nedâmetin ortaya konulması durumu olunca, mükellef, kuvvetli bir caydırıcıya muhtaç değildir. İşte bu sebeple, وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ *"Âhiret yurdu daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Halbuki buradaki durum, dünya ile meşgul olma durumu olunca, mükellef daha kuvvetli bir caydırmaya muhtaçtır. İşte bu sebeple de Cenâb-ı Hak, "Âhiret hayatının dışında, (hakiki manada) hiçbir hayat yoktur" buyurmuştur. Bu tıpkı bir insana, iki şey sunulup, böylece o, bunlardan birisi hakkında, "Bu, ondan daha iyidir" dediğinde, bu iş, sadece bir tercih olmuş olur. Ama o, "Bu, güzeldir, iyidir; beriki ise hiçbir şey değildir" dediğinde, bu, alabildiğince bir tercih olmuş olur. İşte Cenâb-ı Hak, burada da, mükellef o dünyaya batıp gittiği için, daha müessir ve etkili bir ifade kullanmıştır...

***BEŞİNCİ MESELE:* Dünya Kâfirin Cenneti**

Cenâb-ı Hak, *"Âhiret yurdu daha hayırlıdır"* (En'âm, 32) buyurmuştur. Burada ise, "Şüphe yok ki o hayatın tâ kendisidir" buyurmuştur. Çünkü âhiret, sadece müttakiler için hayırlıdır. Ama kâfire gelince, dünya onun

cennetidir. O halde dünya kâfir için âhiretten daha hayırlıdır. Ama âhiretin, ebedî hayatın devam ettiği bir yurt olmasına gelince, bu sadece belli bir grup için değil, herkes için böyledir.

***ALTINCI MESELE:* Hayavan Kelimesi**

Hayavan: Büyüme ve idrâk kabiliyeti olan varlığa denilirken nasıl olup da bu vasıf âhiret yurdu hakkında kullanılmıştır?

Cevap: "**Hayavân**" tıpkı, "hayat" gibi, "hayye" (canlı oldu) fiilinin mastarıdır. Fakat "**hayavan**" kelimesinde bulunan mana, "hayat" kelimesinde tam olarak yoktur. Dâr-ı âhiret ile kastedilen de, ikinci hayattır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Nazar-ı dikkate alınması gerekli olan hayat, o ikinci hayattır" demek istemiştir. Yahut da diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, *"İyi amel edenlere, daha iyisi ve fazlası var"* (Yunus, 21) âyetinde de beyan ettiği gibi, âhiret, artan ve büyüyen yer olup, gerçek ve tam bir idrâkin meydana geldiği yer olunca, nitekim Cenâb-ı Hak, *"O günde (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır"* (Târık, 9) buyurmuştur, bunun için, büyüyenler ve idrâk edenler hakkında kullanılan "**hayavan**" kelimesi kullanılmıştır.

YEDİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, En'âm Sûresi'nde, *"Akletmez misiniz?"* (En'am, 32) buyurmuş, burada ise *"Bilmiş olsalardı"* buyurmuştur. Çünkü orada ibadet edilen şey âhiretin daha hayırlı oluşudur ve bu açıktır ve sadece akla dayanan bir meseledir. Burada bildirilen ise, âhiret hayatından başka bir hayatın olmayışıdır. Bu ise, ancak faydalı ilimle bilinebilecek bir inceliktir.

Gemi Batarken Allah'a Yönelirler

فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ ﴿٦٥﴾

"Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız O'na tahsis etmek suretiyle ve muhlisler olarak, Allah'a dua eder. Fakat biz onları selametle karaya çıkarınca, hemen Allah'a şirk koşanlar olurlar." (Ankebût, 65).

Cenâb-ı Allah bu âyetle tevhitten alıkoyan şeyin dünya hayatı (dünya hayatına meyil) olduğuna işaret etmiştir. Bunu şöyle izah ederiz: Onlar, o esnada ümitlerini dünyadan kesip, tevhide şâhit olan fıtratlarına dönmüşler, Allah'ı bir olarak tanımışlar ve ihlaslı hale gelmişler. Fakat Cenâb-ı Hak, onları denizdeki tehlikelerden kurtarıp, yine hayatta bırakınca, onlar evvelki hallerine, dünya sevgisine dönmüşler ve şirklerine devam etmişlerdir.

لِيَكْفُرُوا بِمَآ اٰتَيْنَاهُمْ ۛ وَلِيَتَمَتَّعُوا ۟ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾

"Ki kendilerine verdiğimize nankörlük etsinler ve zevk alsınlar diye. Fakat onlar yakında bileceklerdir..." (Ankebût, 66).

Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

1) Âyetin başındaki **"lâm"**, "كَيْ" (için, diye) manasınadır, yani, "Onlar, şirk koşmaları, bu kurtarma nimetine nankörlük olsun diye, müşrik olmuşlar ve şirkleri sebebiyle, yine dünya nimetlerine dalmışlardır. Fakat onlar, yaptıklarının vebalini, emelleri tükenince anlayacaklar" demektir.

2) Âyetin başındaki **"lâm"**, emir lâm'ı da olabilir. Buna göre mana, "Onlar inkâr etsinler" şeklindedir ve bu tehdittir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Haydi dilediğinizi yapın"* (Fussilet, 40) ve *"De ki: "Elinizden geleni yapın. Ben de yapacağım. Sizler yaptığınız şeyin yanlışlığını ileride anlayacaksınız."* (En'âm, 135) buyurmuştur.

Mekke'deki Güvenlik

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ ۭ اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُوْنَ وَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَكْفُرُوْنَ ﴿٦٧﴾

"Çevresindeki insanların zorla (yakalanıp) kapılmakta olmasına rağmen, (Mekke'yi) güvenlik diyarı yaptığımızı onlar görmediler mi? Hâlâ bâtıla inanıyorlar da, Allah'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar" (Ankebût, 67).

Önceki Kısımla Münasebet

Bunun tefsiri (manası) açıktır. İnce ve kapalı olan, âyetin daha önceki kısımla ilgilidir. Bu hususta diyoruz ki: Denizde olan insan, kendisini mümkün olan en ileri korkunun içinde hisseder. Evinde oturan kimse ise, mümkün olan en ileri bir emniyet içinde hisseder. Hele de bu ev, korunmuş (emin-emniyetli), bir beldede olursa. Cenâb-ı Hak müşriklerin o şiddetli korku esnasındaki hallerinden bahsedip, müşrikler kendilerini o durumda, kendilerini ihlasla Allah'a yönelmiş bulunca, Hak Teâlâ onların en ileri bir emniyet hissi içinde bulundukları hallerinden de bahsetmiştir. Bu da onların, **Mekke**'de evlerinde oluşlarıdır. Çünkü Mekke, onların şehirleri, diyarlarıdır ve onlar orada doğmuş, orada ikamet etmişlerdir ve orası, ayrıca Allah'ın garantisi altındadır. Çünkü oranın etrafında olan kabileler, orada oturanlarla savaşmaktan kaçınır. Orada olmak, kötülükleri ve belaları, insanların canlarından uzak tutar ve orada bulunmak insana yeter. Âyet, "Sizler, en korkulu halinizde Allah'a yalvarıp yakarıyorsunuz. Ama emniyet içinde bulununca, Allah'ı inkâr ediyorsunuz. Bu bir çelişkidir. Çünkü sizin tehlike hissettiğiniz o vakitte ihlaslı olarak duâ ve niyazda bulunmanız, nimetlerin ancak Allah'tan olduğunu kesin olarak bilip anlamanızdan ötürüdür. Şu halde bu kurtuluşunuz da gerçekleşmiş büyük bir nimettir ve siz de nimetlerin, ancak Allah'tan olduğunu kabul etmiştiniz. O halde daha nasıl, bu nimetlere nankörlük ediyor, (Allah'a şirk koşuyorsunuz). Halbuki korku esnasında kendilerinden bir emniyet ve koruma gelmeyeceğini kesin olarak anladığınız o putlara, emniyete erince daha nasıl imân ediyorsunuz?

Allah Adına Yalan Uyduranın Zulmü

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَآءَهٗ اَلَيْسَ فِى جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾

"Allah adına yalan uyduran kişiden, yahut kendisine hak gelince, onu yalan sayandan daha zâlim kimdir? Kâfirlere cehennemde barınacak yer mi yok" (Ankebût, 68).

Cenâb-ı Hak, bahsedildiği şekilde, çeşitli halleri beyan edip, kendisine o kâfirlerden kimse iman etmeyince, onların en zâlim kimseler olduklarını anlatmıştır. Çünkü zulüm, daha evvel de izah edildiği üzere, bir şeyi olması gerekli olan yerin dışına koymaktır. Binâenaleyh bir kimse bir şeyi, konulması gereken yerden başka bir yere koyduğunda, zalim olmuş, haksızlık etmiş olur. Fakat o şeyi, olması mümkün olmayan bir yere koyduğunda, daha zalim olmuş olur. Çünkü mümkün olanın yokluğu, var olanın yokluğundan daha kuvvetlidir. Zira mümkün olmayan elde edilemez. Elde edilemeyen her şey de mümkün değildir. Allah'ın şerikinin (ortağının) bulunması da mümkün değildir. Ama onlar O'na bir ortak koşmuşlardır. Bu ortak koşma işi eğer, mülk ve saltanatında tek olan bir melik hakkında olmuş olsaydı, bu, o melik tarafında elim bir azabı (cezalandırmayı) gerektiren bir zulüm (suç) olmuş olurdu. Bir de bu iş, bir ortak ve benzeri imkânsız olan "zât" için yapılırsa, nasıl olur?! Bir de yalan söyleme ihtimali olan bir sâdık zâtı, yalanlayan kimsenin durumu zulüm (haksızlık) olur. Ya yalan söylemesi imkânsız olan bir sâdıkı, birisi kalkar da yalanlarsa, bunun hali nasıl olur?! Binâenaleyh şirk koşmak suretiyle Allah'a karşı yalan söyleyenden, peygamberini tasdik hususunda Allah'ı, Rabbinin peygamberliği hususunda peygamberi ve Allah'tan o peygambere indirilen kitabı tekzip eden (yalan sayan)dan daha zâlim kimse olamaz. Şaşarım şu müşriklere: Çünkü onlar, yontulmuş kütük (ve taşlardan) elde edilenleri ilahlığa kabul ediyorlar da, risâlet görevi ile görevlendirilmiş şerefli bir insanı, peygamber olarak kabul etmiyorlar!

Bu âyet hakkında şöyle bir izah da yapılabilir: Allahu Teâlâ bir olduğunu, risâleti ve haşri beyân edip, onu iyice izah edip, va'z u nasihatte bulunup, gerekli sakındırmaları yapınca, Peygamberi'ne insanlara, *"Allah'a karşı yalan düzen kişiden daha zalim kimdir?..."* yani, "Ben peygamberlik görevi ile görevlendirildim ve ben bu görevlendirmenin Allah tarafından olduğunu, bu sözlerin Allah'ın kelâmı (mesajı) olduğunu söylüyorum. Sizler ise benim yalan söylediğimi ileri sürdünüz. Bu şu iki manaya gelir: Ya, bu kitap, Allah'tan başkası katında olduğu halde, yalan söylüyor, peygamber olduğunu uyduruyorum. Yahut da sizler, Allah'ın katından olduğu halde, bu hakkı yalan kabul ediyorsunuz. Fakat ben devamlı bir azabın olacağını söylüyor, bunu biliyorum. Dolayısıyla böyle bir iftiraya, düzmece yalana yeltenemem. Zira cehennem kâfirlerin yeridir. Yalancı peygamber de bir kâfirdir. Sizler ise beni yalanlıyorsunuz. Cehennem sizin yerinizdir.

Çünkü cehennem kâfirlerin yurdudur" demesini emretmiştir. Âyet bu manaya göre tıpkı, *"Biz veya siz, ya hidayet üzereyiz, ya sapıklık üzere"* (Sebe, 24) âyeti gibidir.

Cihat Edenler Hakka Erdirilir

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ۚ وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾

"Bizim uğrumuzda mücâhede edenler(e gelince), biz onlara elbette yollarımızı göstéririz. Şüphesiz ki Allah muhsinlerle beraberdir." (Ankebût, 69).

Allahu Teâlâ, bütün bu izahları ve imâları tamamlayıp, kâfirler buna rağmen iman etmeyince, mü'minlerin kalplerini, *"Bizim uğrumuzda mücâhede edenlere gelince, biz onlara elbette yollarımızı göstéririz"* buyurarak teselli etmiştir. Bu, "Kim, itaat ederek cihat ederse, Allah onu, cennete ulaştıracak yollara iletir" demektir.

Âyetteki, *"Şüphesiz ki Allah muhsinlerle beraberdir"* cümlesi *"İyi amel edenlere (muhsinlere), daha iyisi ve fazlası var"* (Yunus, 21) âyetinde ifade edilen hususa işarettir. O halde bu âyetteki, *"Biz onlara elbette yollarımızı göstéririz (onlara hidayet ederiz)"* cümlesi, o âyetteki *"daha iyi"*ye; *"Allah muhsinlerle beraberdir"* cümlesi de, beraberliğe bir işarettir. İhsanda bulunanın (iyi amel edenin) elde edeceği yakınlık ve beraberlik ise, hasenâtına ilave, "fazla"dan bir şeydir.

İşarî Mana

Burada hükmî (dolaylı) bir izah da olup şöyledir: *"Bizim uğrumuzda cihat edenler..."* ifadesi, "delillerimize bakan, buna gayret sarfedenler" manasına; *"Biz onlara elbette yollarımızı göstéririz"* cümlesi de, "Biz onlarda, bizi tanıma bilgisini (marifetullahı) meydana getiririz ve bunu alabildiğine izahlarla açıklarız" manasına işarettir.

Delilleri İnceleme

Şimdi diyoruz ki: Ehl-i sünnet kelamcılarımız şöyle demişlerdir: "Delillere bakma işi, istidlâl yoluyla elde edilecek ilmin şartı gibidir. Allahu Teâlâ, o delillere bakan kimsede, bu bakışının neticesinde bir ilim yaratır."

Bu hususta mana bakımından felsefeciler de kelamcılara muvafakat ederek şöyle demişlerdir: "Bir şeye bakıp tefekkür etmek, insanın nefsini, akla gelebilecek şekilleri almaya hazır hale getirir. Nefis, buna hazır olunca da, cismânî ve aklî şekilleri hibe edenin (verenin) feyzinden, nefiste bir ilim meydana gelir." İşte buna göre âyetin tertibi son derece güzeldir. Çünkü Allahu Teâlâ, delilleri zikredip, bu deliller, onlara ilim ve imanı anlatmayınca, Allah, "Onlar bakıp düşünmediler. Böylece de hakka-hakikate ulaşamadılar. Bu, ancak taassup ve inattan korunan müttakiler için bir hidayet yoludur. Dolayısıyla ancak onlar tefekkür eder ve bu tefekkürleri onları hakka ve hakikate ulaştırır" demek istemiştir.

Âyetteki, *"Allah muhsinlerle beraberdir"* cümlesi, istidlâlle elde edilebilecek bilgilerden daha üstün bir dereceye işarettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Bazı kimseler Hak'tan uzaktırlar, bir türlü yaklaşamazlar. Bunlar, kâfirlerdir. Bazıları ise, "nazar" ve "sulûk" ile yaklaşırlar. İşte bunların bu halleri, kendilerini Hakk'a götürür ve yaklaştırır. Bazılarının da Allah beraberlerinde olur, onlara yaklaşır. Onlar eşyayı O'ndan öğrenir, O'nu eşyadan öğrenmezler. Bir şeyle beraber olan, onu daha nasıl arar." O halde âyetteki, *"Daha zalim"* cümlesi birincilerine; *"Uğrumuzda cihat edenler"* cümlesi ikincilerine; *"Allah muhsinlerle beraberdir"* cümlesi de üçüncülerine işarettir. Kitabının sırlarını en iyi bilen Allah'tır. Hamd o âlemlerin Rabbine mahsustur. Salat u selam Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ailesine, ashabına ve bütün mü'minlere olsun.

***

RUM SÛRESİ

Sûre, 17. âyeti müstesnâ, Mekkî'dir.
Bu âyet ise Medenî'dir.
Sûrenin âyetleri altmıştır
Sûre, İnşikâk Sûresi'nden sonra nazil olmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ الرُّومُ ﴿٢﴾ فِيٓ أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُم مِّنۢ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ ﴿٣﴾ فِي بِضْعِ سِنِينَ ۗ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِن قَبْلُ وَمِنۢ بَعْدُ ۚ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾

"Elif, Lâm, Mîm. Edna'l-arz'da Rumlar mağlup oldu. Onlar, bu yenilmelerinden sonra, birkaç yıl içinde galip gelecekler. Önünde de sonunda da emir Allah'ındır. O gün mü'minler sevinecekler."

(Rum, 1-4)

Münasebet ve Nüzûl

Bu sûrenin, kendinden önceki sûreyle ilgi ve münasebetinin izahı ile, sebeb-i nüzulü de ortaya çıkacaktır. Biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak bir önceki sûrede, *"Ehl-i kitap ile en güzel bir şekilde mücâdele edin"* (Ankebût, 46) buyurup, müşriklerle mücâdeleyi de, *"Onlar, sağır, dilsiz ve kördürler. Artık onlar akledemezler"* (Bakara, 171) âyetinde de beyan ettiği gibi, onları akılsız kabul ederek sürdürüp, Ehl-i kitap da, *"Sizin de, bizim de ilahımız tektir"* (Ankebût, 46) âyetinde beyan edildiği gibi, ilah konusunda Hz. Muhammed (s.a.s)'e muvafakat edip, söylediği pek çok şeyde onu tasdik edip, bundan da öteye, *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler O'na inanırlar"* (Ankebût, 47) âyetinde de bildirildiği gibi, pek çoğu O'na iman edince, müşrikler Ehl-i kitaba kızmışlar ve onlara başvurmayı bırakmışlardır. Halbuki müşrikler, pek çok konuda Ehl-i kitaba danışıyorlardı. Farslı Mecûsîlerle savaştıklarında talih Ehl-i kitap aleyhine dönünce, müşrikler buna sevindiler. İşte Allahu Teâlâ, galibiyetin haklılığı göstermediğini, aksine Allah'ın sevdikleri kimselerin mükâfatını artırmak istediğinde bazen onlara belâ verip, düşmanlarını onlara musallat kıldığını, bazen de âhiret günü gelmezden önce, yine âhiret için, büyük azabı değil de, peşin dünya azabını onlar için tercih edeceğini göstermek için işte bu âyetlerini indirdi.

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Huruf-u Mukattaa**

Bu sûrenin hurûf-u mukattaa ile başlamasının hikmeti nedir?

Cevap: Daha önce, huruf-u hecâ ile başlayan sûrelerin evvellerinde, bu sûre ile Ankebût Sûresi'nde zikrettiğimiz o iki sûre hariç, -ki biz o iki sûre ile ilgili hikmeti orada anlatmıştık-, meselâ "الٓمٓ * ذٰلِكَ الْكِتَابُ" (Bakara, 1-2); "الٓمٓصٓ * كِتَابٌ..." (A'raf, 1-2); "طٰهٰ * مَا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ" (Taha, 1-2); "الٓمٓ * تَنْزِيلُ الْكِتَابِ" (Secde, 1-2); "حٰمٓ * تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" (Fussilet, 1-2); "يٰسٓ * وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيمِ" (Yâsin, 1-2); "صٓ وَالْقُرْاٰنِ" (Sâd,1) gibi, ya kitap, ya tenzîle, ya Kur'ân zikredilmiştir. Bu sûrelerde, hep mu'cize olan şeyler zikredilmiştir. Ankebût Sûresi'nde de izah edildiği gibi, bu sûrelerin başlarına bu harfler getirilmiştir. Bu sûrenin başında da bir mûcizeden bahsedilmektedir. Bu da, gaybdan (istikbalden) haber vermedir. Dolayısıyla dinleyen uyansın, onu bütün kalbiyle dinlemeye yönelsin, böylece de o mu'cize kendisine söylensin ve zihninde yer etsin diye, başına, manası bilinmeyen harfler getirilmiştir.

İKİNCİ MESELE: **Edna'l-arz**

Allahu Teâlâ, Arap toprakları manasında, فِى اَدْنَى الْاَرْضِ *"Arapların diyarına en yakın yerde"* buyurmuştur. Çünkü "**Arz**" kelimesinin başındaki elif-lâm ma'rifelik (belli bir yer manası) ifade eder. Araplarca belli ve malum olan yer ise, kendi toprakları ve yurtlarıdır. "غُلِبَتِ الرُّومُ" cümlesinden sonra gelen "سَيَغْلِبُونَ" cümlesi aynı şeyi ifade ettiği halde, ayrıca "مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ" demenin hikmeti nedir? Biz deriz ki: Bunun hikmeti, kudreti anlatmaktır. Bunu şöyle izah edebiliriz: Bu iş, Allah'ın emriyle olan bir iştir. Çünkü gâlip geldikten sonra mağlup olanlar ancak güçsüzlerdir. Binâenaleyh eğer onların gâlibiyetleri, kendi saltanatlarından ötürü olmuş olsaydı, mağlubiyetlerinden önce gâlib olmaları gerekirdi. Binâenaleyh onlar mağlup olduktan sonra gâlip geldiklerine göre bu, bu işin Allah'ın emriyle olduğuna delâlet eder. İşte bundan ötürü kendi güçsüzlükleri üzerinde tefekkür etsinler ve bu işin orduları sayesinde değil, Allah'ın emriyle olduğunu hatırlasınlar diye, *"bu yenilmelerinden sonra..."* ifadesi zikredilmiştir.

Hak Teâlâ'nın, فِى اَدْنَى الْاَرْضِ *"Arapların diyarına en yakın yerde"* tabiri alabildiğine güçsüz olduklarına işaret etmek için getirilmiştir, yani, "Onların güçsüzlükleri, düşmanlarının **Hicaz** yoluna (topraklarına) kadar ulaşıp, onlar beldelerinde iken, onlara gelip, kırıp geçirme noktasına varmıştır. Sonra gâlip geldiler, tâ **Medayin**'e ulaştılar ve orada **Rûmiyye** (kalesini)

kurdular, böylece bunca zaaftan sonra bu parlak zafere kavuşmalarının, sırf Allah'ın yardımı ile olduğu ortaya çıktı.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Kısmî Müphemliğin Hikmeti**

Cenâb-ı Hak, فِي بِضْعِ سِنِينَ *"birkaç yıl içinde"* buyurmuştur. Bu birkaç yılın, üç yıl ile on yıl arası bir müddet olduğu ileri sürülmüştür. Mu'cizenin o vakti belirleme yönünde meydana gelmesi, daha tam oluşu ifade ettiği halde, Cenâb-ı Hak, o vakti müphem bırakmış, net olarak belirtmemiştir, niçin?

Cevap: Bunun senesi, ayı, günü ve saati, bütün bunlar, Allah katında malumdu, bunları Peygamberi'ne açıklamıştı. Fakat ona, bunu diğer insanlara açıklaması hususunda müsâade etmedi. Çünkü kâfirler, inatçı idiler. Uzak beldelerde meydana gelen hadiselerin, inkârı mümkün olmayacak bir biçimde meydana geldiği malumdur. Fakat bunun vakti hususunda ihtilaf edilmesi mümkündür. İnatçı ve cedelci kimsenin, sözünde bir tenakuz meydana gelmesi için, vukû bulmazdan önce, hâdisenin vukuu konusunda boş söze dalması, ileri geri konuşması da mümkündür. Bu âyet nâzil olunca, **Hz. Ebu Bekir,** Rum'un gâlip geleceğini (kâfirlere) söylemiş, **Ubeyy b. Halef** ve diğer kâfirler de bunu yadırgamış, uzak bir ihtimal görmüşler. **Hz. Ebu Bekir** ile iddiaya gidip, üç seneye kadar bu işin olması hâlinde, on deve üzerinde bahse tutuşmuşlardı. Bunun üzerine, **Hz. Peygamber** (s.a.s), **Hz. Ebu Bekir'e** "بِضْعٌ" kelimesi, üçten ona kadar sayıları ifade eder. Dolayısıyla sen ona karşı, hem devenin sayısını, hem zamanın (yılların) sayısını artır" buyurdu. Böylece **Hz. Ebu Bekir** (r.a) ile, **Ubeyy b. Halef** develerin sayısını yüze, zamanı da yedi seneye çıkardılar ki bu, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in Rumların gâlip olma vaktini bildiğini gösterir.

Allahu Teâlâ sonra, *"Önünde de sonunda da emir Allah'ındır"* buyurmuştur. Bu, "Gâlibiyetten önce de sonra da veya bu müddetten önce de sonra da, yani eğer Cenâb-ı Hak onların bu müddetten önce gâlip gelmelerini istemişse, gâlip gelirler. Eğer Cenâb-ı Hak onların sonra gâlip olmasını istemişse, onlar onlara bıd-ı sininden sonra gâlib gelirler" demektir. Bu müddetin, bu şekilde takdir edilişi, bir acziyetin ifadesi değil, aksine bu geçerli ve tesirli bir ilâhi irâdenin mevcûdiyetini gösterir.

Âyetteki, "مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ" ifadeleri, izâfetten kesildikleri için, zamme üzere mebni kılınmışlardır. Çünkü zamme dışındaki iki hareke yani fetha ve kesre, bu iki kelimeye dâhil olan nasb ve cer hali ile karışır. Meselâ nasb,

"...جِئْتُ قَبْلَهُ اَوْ بَعْدَهُ" demende; cer ise, "...مِنْ قَبْلِهِ اَوْ مِنْ بَعْدِهِ" demende olduğu gibidir. Dolayısıyla i'rab bakımından yani merfû olma bakımından, bu iki şeyin misli kendisine dâhil olmadıkları için, bu iki kelime zamme üzerine mebnî kılınmışlardır.

Cenâb-ı Hak وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ *"O gün mü'minler sevinecekler"* buyurmuştur. Bu ifadeye, "Tıpkı müşriklerin Farslıların Rum'a gâlip gelişine sevinmeleri gibi, mü'minler de Rum'un Fars'a gâlip gelmesiyle sevinmişlerdir" manası verilmiştir. Ama doğrusu, mü'minler, kendileri, müşriklere gâlip geldikleri için sevinmişlerdir. Zira Rumların gâlip gelmeleri, Müslümanların Bedir'de müşriklere gâlip geldiği güne rastlamıştır. Eğer âyetin muradı, bir önceki manadaki gibi olsaydı, bu uygun düşmezdi. Çünkü henüz o günde, mü'minlere, Rumların gâlip geldiği, Farslıları kılıçtan geçirdiği haberi ulaşmamıştır. Dolayısıyla mü'minlerin bu hususta sevinçleri o günden, daha sonra olmuştur.

بِنَصْرِ اللّٰهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَآءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٥﴾ وَعْدَ اللّٰهِ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۖ وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ ﴿٧﴾

"Allah'ın yardımıyla, (Allah) kimi dilerse ona yardım eder. O, azîz ve rahîmdir. Allah bunu kesin olarak va'detti. Allah va'dinden caymaz. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler. Onlar bu dünya hayatından, bir dış görünüşü bilirler. Âhiretten ise onlar gâfillerin tâ kendileridir." (Rum, 5-7).

Cenâb-ı Hak, "بِنَصْرِ اللّٰهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَآءُ" ifadesinde, mastarı fiilden önce zikretmiş, وَاَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ *"Allah seni yardımıyla destekledi"* (Enfâl, 62) âyetinde ise, fiili "yardım" mastarından önce getirmiştir. Çünkü bu âyette murat, yardımın Allah'ın elinde olduğunu, O isterse yardım edeceğini, O istemezse yardım etmeyeceğini beyan etmektir, yoksa yardımın bizzat kendisini, meydana geleceğini haber vermek değildir. Enfâl Sûresi'ndeki âyetten murat ise, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan nimetini ortaya koymaktır. Çünkü Allah O'na bilfiil yardım etmiştir. O halde orada maksat,

bu "yardım" fiilinin bizzat kendisi ve tahakkukudur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak orada önce, fiili zikretmiş, sonra da bu fiilin kaynağının kendi katında olduğunu beyan etmiştir. Burada maksat ise, bu kaynağın ancak Allah katında olduğunu, Allah isterse, bunu yapacağını beyân etmektir. Dolayısıyla burada masdarı fiilden önce zikretmiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, *"O, azîz ve rahîmdir"* buyurup, bu iki ismini zikretmiştir. Çünkü eğer O, sevdiklerine yardım etmez, aksine onlara düşmanlarını musallat kılarsa, bu O'nun azîz oluşundan ve hiçbir şeye muhtaç olmayışından ötürüdür. Yok eğer sevdiklerine yardım ederse, bu da O'nun ona rahmetinden ötürüdür. Yahut şöyle diyebiliriz: Allah'ın, sevdiği kimselere yardım etmesi azîz oluşundan, düşmandan müstağnî oluşundan ve sevdiklerine rahmetinden dolayıdır. Eğer O, sevdiklerine yardım etmezse, bu da yine O'nun izzetinden, sevenlere ihtiyacı olmayışından ve rahmetinin, sevdiklerine âhirette ulaşacağından ötürüdür.

Allah Va'dinden Caymaz

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "وَعْدَ اللهِ لَا يُخْلِفُ اللهُ وَعْدَهُ" buyurmuştur. Bu, "Onlar gâlip geleceklerdir. Bunu Allah onlara va'detmiştir. Allah va'dinden dönmez. *"Fakat insanların çoğu bilmezler"* yani, O'nun va'dini ve va'dinden caymayacağını bilmezler" demektir.

Daha sonra Allahu Teâlâ, يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا *"Onlar bu dünya hayatından, bir dış görünüşü bilirler"* yani, "Onların ilimleri, dünyaya mahsustur. Hem sonra onlar dünyayı da olduğu gibi bilemezler. Çünkü onlar dünyanın ancak dış yüzünü, zâhirini bilirler. Bu zâhir de, dünyanın lezzetleri ve eğlenceleridir. Ama dünyanın iç yüzünü bilemezler. Bunlar da dünyanın zararları ve yorgunluklarıdır. Yahut onlar dünyanın görünen tarafını bilirler. Onun yok olacağını bilmezler." *"Âhiretten ise onlar gâfillerin tâ kendileridir"* demektir. Yani "Onlar âhiretten habersizdirler. Âyetteki ikinci "**hüm**" zamiri, gâfletin bizzat kendilerinden kaynaklandığını ifade eder. Yoksa âhireti hatırlatacak şeyler vardır. Bu tıpkı birisinin birisine, "Benim işime aldırmadın, gaflet ettin" dediğinde, o da, "Falanca beni meşgul etti" deyince, evvelki, "Seni o meşgul etmedi. Ama sen meşgul oldun" demesi gibidir.

Hilkat Boşuna Değil

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمًّى وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾

"Kendileri hakkında, iyiden iyiye düşünmediler mi? Allah gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri hak ile ve belli bir müddetin dolmasına sebep olmaktan başka bir sebeple yaratmamıştır. Hakikaten insanlardan çoğu Rablerine kavuşmayı cidden inkâr edicilerdir." (Rum, 8).

Cenâb-ı Hak, *"Kendileri hakkında, iyiden iyiye düşünmediler mi?"* buyurmuştur. Kâfirlerden, *"Fakat insanların ekserisi bilmezler"* (Rum, 8) âyetinde bildirildiği üzere, Allah'ın va'dini ve va'dinden caymayacağını inkâr ettikleri için, Allah'ı inkâr; ve yine *"Âhiretten ise onlar, gâfillerin tâ kendileridir"* (Rum, 7) âyetinde bildirildiği üzere, haşr-i inkâr sudûr edince, Cenâb-ı Hak, onların bu gafletlerinin ve bilmeyişlerinin kendi takdiri ile olduğunu beyan buyurmuştur. Aksi halde, hatırlama sebepleri mevcut olup, bu da onların bizzat kendi varlıklarıdır. Şâyet onlar o varlıkları ve nefisleri üzerinde iyiden iyiye tefekkür edecek olsalardı, Allah'ın bildiğini anlar ve haşri tasdik ederlerdi.

İnsan Kendi Bedenini Düşünsün

Allah'ın birliğini anlamaları hususuna gelince, Allah'ın onları en güzel biçimde yaratmış olmasından dolayıdır. Biz onların yaratılışlarının güzelliğine dair, onların milyonda bir cüz'ünü ele alalım: Allah, insanda, diğer uzuvların güç ve kuvvet elde edebilmeleri için gıdaları hazmeden bir mide yaratmıştır. O midenin, birisi yiyeceklerin girmesi, diğeri de çıkması için olan iki deliği vardır. O mideye yiyecekler girdiğinde, diğer delik kendisinden hiçbir zerrenin çıkmayacağı ve sızmayacağı bir biçimde kapanır. Ve o yiyecekleri, elverişli ve yarayışlı bir hale gelinceye kadar bir şey orada tutar. Daha sonra ise, o yiyecekler diğer delikten çıkıverir. Cenâb-ı Hak, midenin altında, tıpkı kendisiyle o şeylerin süzülüp saflaştığı süzgeç gibi, ince fakat sert damarlar ve delikler yaratmıştır. Böylece o süzgeçten, saf ve temiz olanları (kara) ciğere iner, tortusu da, çıkışa yönelik olan ve midenin altında yaratılmış olan bağırsaklara dökülür. Ciğere giden, mezkûr o damarlara İbranicede, el-Mâsârîkâ "اَلْمَاسَارِيقَا" adı verilir. İbranice, genelde, Arapçanın

bozulmuş bir şeklidir. Nitekim meselâ, **Mûsa** (a.s)'ya **Mîşâ; İlâh**'a da **Îl** denilir, vs. O halde **mâsârîkâ**'nın manası, ciğerin ihtiva edip, kendisini başka bir olgunluğa ulaştırdığı şeydir. Ki, bu mideden ciğere yönelen gıda ile birlikte, (o gıdanın) incelmesi ve adı geçen ince (kılcal) damarlara geçebilmesi için, fazladan bir sıvı da bulunur. Halbuki, ciğerin bu suya ihtiyacı yoktur. Böylece orada, bu su ayrılır; ciğer kabarcıkları tarafından böbreğe dökülür. Ki kendisiyle, böbreğin vs. şeylerin gıdalanması için, bu sıvıda hafifçe de bir kan vardır. Böylece süzülmüş olan saf kan ciğerden çıkar ve ana damarlara dökülür. Sonra bu ana damarlar kanallara, kanallar tali damarlara, tali damarlar da bir alt derecedeki damarlara, bunlar da kılcal damarlara ayrılır ve böylece, işte bu sayede o kan, bedenin tamamına dağılmış olur. İşte bu, insanın yaratılışındaki tek bir hikmet olup, Allah'ın fâil-i muhtar, kâdir, kâmil ve ilmi her şeyi kapsayan bir alîm olduğunu bilme hususunda kâfidir. Böyle olan ise, tek olur. Aksi halde, ortağı, kendisinin irâde ettiğinden başkasını irâde ettiğinde, aciz olur, irâdesini yürütemez.

İnsanın, haşre delâlet edişine gelince, bu şöyledir: İnsan, kendisi hakkında iyiden iyiye düşündüğünde, kendisindeki o kuvvetlerin yok olmaya yüz tuttuklarını, cüzlerinin de çözülmeye meylettiğini görür. O halde bu demektir ki, o insan için, ister istemez bir yokluk söz konusudur. Binâenaleyh, şâyet o insan için bir başka hayat olmamış olsaydı, o zaman onun, yok olmak için bu şekilde (sapasağlam) yaratılmış olması, abes ve anlamsız olurdu. Cenâb-ı Hak da buna, *"Ya sizi boş yere yarattığımızı mı sandınız?"* (Mü'minûn, 115) âyetiyle işaret etmiştir ki, bu gâyet açıktır. Çünkü, boş ve anlamsız yere bir şeyi yapan kimse, şâyet onu muhkem ve sapasağlam yapmaya çalışırsa, buna gülünür. Ama o onu, bekâ için yaratıp, "likâsız" (âhiret hayatı olmaksızın) da bekâ olmadığına göre, âhiret mutlaka var demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, enfüsî delilden sonra afakî delili zikretmiş ve *"Allah gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri hak ile ve belli bir müddetin dolmasına sebep olmaktan başka bir sebeple yaratmamıştır"* buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "اِلَّا بِالْحَقِّ" ifadesi, bu göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin yaratılışının, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine işâret içindir. Ki biz bunu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah gökleri ve yeri hak olarak yarattı. Şüphe yok ki bunda iman edenler için mutlak bir delâlet vardır"* (Ankebût, 44) âyetinin tefsirinde izah etmiştik.

Ama o izahı, burada da yapacağız. Zira yapılan tekrar, akıl sahipleri için bir takrir ve sağlamlaştırma ifade eder. Şimdi biz diyoruz ki, bu yaratma işi gerçek bir gaye olduğuna göre, onda batıllık (butlan) bulunmamaktadır. O halde bu demektir ki, yer ile gökte bir bozukluk yoktur. Çünkü fâsit olan

her şey, bâtıldır. Yer ile gökte veya bu yaratmada bozukluk olmadığına göre, yerde ve gökte, birden fazla ilâh yok demektir. Aksi halde Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Eğer her ikisinde (gökte ve yerde) Allah'tan başka tanrılar olsaydı onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti"* (Enbiyâ, 22) buyurduğu gibi, orada bir fesat ve bozulma olurdu. Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَجَلٍ مُسَمًّى *"Ve belli bir müddetin dolmasına..."* ifadesi de, onların kabullenemedikleri bir başka aslı ve esası hatırlatır.

Rabbe Kavuşmayı İnkâr Edenler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَاۤئِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ *"Hakikaten insanlardan çoğu Rabbine kavuşmayı cidden inkâr edicilerdir"* buyurmuştur. Yani, "Onlar, bu hayattan sonra, mutlaka bir kavuşma (likâ)nın veya mutluluk ya da bedbahtlık içinde sürüp gidecek bir bekânın olduğunu bilemezler" demektir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE: **Üslup Değişikliği**

Cenâb-ı Hak burada, enfüsî delilleri afakî delillerden; *"Gerek afakta gerek kendi nefislerinde âyetlerimizi onlara göstereceğiz"* (Fussilet, 53) âyetinde de afakî delilleri önce getirmiştir. Çünkü, bir şey anlatmaya çalışan, bir şey ifade ettiğinde onu, tercih ettiği yeni bir tarz üzere getirir. Binâenaleyh, şâyet onu, dinleyen ve yararlanmaya çalışan dinleyici anlarsa, ne âlâ. Aksi halde onu bir öncekinden daha açık bir şekilde ele alır ve üslûbunu, derece derece netleştirir... İstifade etmek isteyene gelince o da, ilk önce en açık olanı anlar, daha sonra, anlayamadığı o daha kapalı şeyi anlamaya doğru yönelir, ona terakkî eder, böylece de en son olarak zikredilen daha açığı anladıktan sonra onu, yani o kapalı olan manayı anlar. O halde bu demektir ki, ifade etmeye çalışan kimse tarafından en son olarak zikredilen şey, dinleyici nezdinde, ilk önce anlaşılandır.

Bu iyice bilinince, biz şimdi diyoruz ki, buradaki fiil, dinleyenlere nisbet edilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Kendileri hakkında, iyiden iyiye düşünmediler mi?"* buyurmuştur. Yani, "ilkin anlayıp da, bundan sonra, ikinci sırada anlayacakları şeye yönelmedikleri şeyler hususunda..." demektir. Ama, (Fussilet, 53) âyetinde iş, duyurana, anlatana nisbet edilmiştir. Böylece de O, ilk önce afakî delilleri zikretmiştir. Eğer onlar bunu anlayamazlarsa, sıra enfüsî delillere gelir. Çünkü insan, enfüsî delillerden gaflet edemez. Bu sıra, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, ayakta iken, otururken, yanları üstünde iken, Allah'ı hatırlayıp anarlar."* Yani, onlar Allah'ı, diğer haller hususunda enfüsî delillerle bilirler. Ve afakî delillerle de, *"Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler"* (Âl-i İmrân, 191) âyetinde de gözetilmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Hak ile Yaratma**

"...Hak ile yaratma" işinin, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine delâlet etmesinin yönü açıktır. Ama bunun, haşre delâlet etmesi ciheti nasıl izah edilebilir?

Cevap: Gökleri harap etmesi tahakkuku, akıl ile bilinmez; akıl ile ancak bunun mümkün olduğu bilinir. Ama bilfiil tahakkuk edeceği ise, ancak nakil ile bilinir. Çünkü Allahu Teâlâ, cennet ve cehennemi yarattıktan sonra ebedî kıldığı gibi, sonradan var olan şeyleri de, ebedî kılmaya kâdirdir. Halbuki yaratma işi, yok olmanın mümkün olduğunun delilidir. Çünkü yaratılmış olan şeyin, kıdemi (kadîm, ezelî ve ebedî oluşu) vâcip değildir. Binâenaleyh bunun yokluğu söz konusu olabilir. O halde muhbir-i sadık (Allahu Teâlâ ve Peygamber) bir şeyin mümkün olduğunu haber vermişse, insana düşen, onu tasdik etmek ve boyun eğmektir. Bir de, âlemin yaratılması hak ile olunca, bu hayattan sonra, sona ermeyen diğer bir hayatın olması gerekir. Çünkü bu hayat, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Bu dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir"* (Ankebût, 64) âyetiyle beyan ettiği gibi, ancak bir oyun ve eğlencedir. Halbuki, göklerin ve yerin, bir oyun ve eğlence olsun diye yaratılması abes ve anlamsızdır. Abes ise, hak değildir! O halde, gökler ve yer hak ile yaratılmış olduğuna göre, bundan sonra mutlaka bir hayatın bulunması gerekir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Farklı Anlatım**

Cenâb-ı Hak burada, *"Hakikaten insanlardan çoğu..."* buyurmuş, bundan önceki âyette de, *"Fakat insanların ekserisi..."* (Rum, 6) buyurmuştur. Niçin?

Cevap: Çünkü bundan önce bu iki asla (Cenâb-ı Hakk'ın birliği ve haşr) dair bir delil zikredilmemiştir. Burada ise Cenâb-ı Hak, açık deliller ve göz alıcı burhanlar zikretmiştir. Delilden sonra olacak imanın, delilden önceki imandan daha kuvvetli olacağında şüphe yoktur. O halde, delillerden sonra, bu "ekseriyet"ten bir topluluğun mutlaka iman etmesi gerekir. Binâenaleyh, o ekser (sayıca), artık o eskiden olduğu gibi kalmamıştır. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak, delil getirdikten sonra, *"...çoğu..."*; delilden önce ise, *"...insanların ekserisi..."* demiştir. Kendisinden gafil olmanın mümkün olmadığı delilden ve mümkün olsa dahi gaflet etmenin vukû olmayacağı delilden sonra -ki bu gökler ve yerlerdir. Çünkü, insanın, üzerindeki semâdan ve altındaki yerden habersiz olması akıldan uzak bir şeydir-, kendisinden gafil olunabilecek şeyi zikretmiştir ki, bu da onlarla ilgili darb-ı mesellerin hal ve durumlarının nakledilmesidir.

RUM SÛRESİ'NİN DEVAMI 17. CİLTTEDİR

İÇİNDEKİLER

Nûr 55. Âyetin Tefsiri **5**
Mü'minlere Dünyevi Hakimiyet Vaadi 5
Âyetten Çıkan Hükümler 5
Hz. Muhammed (s.a.s)'in Nübüvvetinin Doğruluğu 7
Amel İmândan Ayrıdır 7
Nûr 56-57. Âyetlerin Tefsiri **10**
Allah'a İtaat Yolu 10
Nûr 58-60. Âyetlerin Tefsiri **11**
İsti'zan 11
Erkeklere Ait Hükmün Kadınları da Kapsaması 12
İzin İsteyecek Köleler 13
İhtilam Yaşı 15
Büluğ Alameti Olarak Tüy Bitmesi 16
Bülûğ Alâmeti Olarak Boy 17
Bülûğ Öncesi Terbiye 18
Mahrem Olan Üç Vakit 19
O Vakitlerin Özelliği 20
Hizmetçilerin Yanında Avret Açılabilir mi? 20
İzin İsteme Emri Akrabalara da Şamil midir? 22
Kavâid Denilen Kadınlar 23
Nûr 61. Âyetin Tefsiri **24**
Akraba Evlerinde Yemek 24
Sakatların Muafiyeti 25
Akrabadan Çalana Had Uygulanmaz 29
Nûr 62-64. Âyetlerin Tefsiri **32**
Resûlullah'a Bağlılık 32
Emr-i Câmi Ne Demektir 32
Meşrû İzin Talebi 34
Şûra ve İctihad 35

FURKÂN SÛRESİ

Furkân 1-2. Âyetlerin Tefsiri **45**
Tebâreke Kelimesinin İzahı 45
Nezîr Vasfı 47
Allah'ın Dört Vasfı 49
Furkân 3. Âyetin Tefsiri **52**
Putların Acizliği 52
Furkân 4-9. Âyetlerin Tefsiri **55**
Resûlullah'ın Karşısında Şaşkın Kâfirler 55
Kâfirlerin Şüpheleri 55
Kur'ân'ın İ'cazı 56
Kur'ân Her Şeyi Bilenin Sözüdür 59
Peygamber'in Beşer Oluşu 60
Furkân 10-14. Âyetlerin Tefsiri **62**
Cehennemi Gören Münkirler 62
Resûlullah'ın Zühdü 64
Kıyâmeti Yalanlayanların Cezası 65

Cehennem Şimdi Mevcut mu? ... 66
Cehennemin Özellikleri ... 67
Allah Nizamını Değiştirebilir ... 67
Cehennemin Öfkesinin Sesi Duyulur mu? ... 68
Cehennem Ateşinin İkinci Özelliği ... 69
Cehennemin Dayyık Olması ... 69
Furkân 15-16. Âyetlerin Tefsiri ... 71
Müttakilerin Cenneti ... 71
Cennetin Ebedi Sıfatıyla Te'kidi ... 72
Kulun Mükâfat Hakkı Var mı? ... 72
Büyük Günahın Tevbesiz Affı ... 73
Fani Hayatın Tatminsizliği ... 75
Furkân 17-20. Âyetlerin Tefsiri ... 77
Ahirette Rüsvay Eden Sorgu ... 77
Tanrılaştırılan Varlıklar Hakkında ... 77
Allah İçin Sevgi ve Nefret ... 82
Şeriklerin Müşrikleri Reddi ... 84
Kebair İşleyenlerin Azâbı ... 85
Resûllerin Ortak Vasfı ... 86
İnsanlar Birbiriyle İmtihan Edilirler ... 87
Furkân 21-24. Âyetlerin Tefsiri ... 90
Âhirette İnkârcıların Durumu ... 90
Keyfe Göre Mu'cize Verilmemesinin Hikmetleri ... 93
Ödül Bekleyen Kâfirlerin Hüsranları ... 97
Cennette Mesken ile Dinlenme Yeri ... 101
Cennette Uyku Var mı? ... 102
Furkân 25-29. Âyetlerin Tefsiri ... 102
Kıyamet Günündeki Haşyet ve Nedâmet ... 102
Göğün Parçalanması ... 103
Meleklerin İnmesi ... 103
Furkân 30-31. Âyetlerin Tefsiri ... 109
Kur'ân'ı Garip Bırakanlar ... 109
Peygambere Beddua Yaraşır mı? ... 111
Furkân 32-34. Âyetlerin Tefsiri ... 112
Kur'ân'ın Parça Parça İndirilişinin Hikmeti ... 112
Haşirde Kâfirlerin Durumu ... 115
Furkân 35-36. Âyetlerin Tefsiri ... 116
Hz. Musa (a.s)'nın Kıssası ... 116
Furkân 37. Âyetin Tefsiri ... 118
Hz. Nûh (a.s)'un Kıssası ... 118
Furkân 38-39. Âyetlerin Tefsiri ... 119
Âd, Semûd ve Ashabu'r-ress'in Kıssası ... 119
Furkân 40. Âyetin Tefsiri ... 122
Lût (a.s)'un Kıssası ... 122
Furkân 41-44. Âyetlerin Tefsiri ... 124
Müşriklerin Resûlullah'la Alay Etmeleri ... 124
Kâfirlerin Hayvanlarla Mukayese Edilmesi ... 128
Furkân 45-49. Âyetlerin Tefsiri ... 129
Gölge, Uyku, Yağmur Nimetleri ... 129

Gölgenin Delâleti 130
Gecenin Elbise Kılınması 133
Uykunun Subât Olması 133
Canlıların Suya İhtiyaçları 136
Suyun Fıkıh Yönünden Hükmü 137
Kullanılmış Su Temizleyici Değildir 138
Guslün Keyfiyeti 139
Suyu Necis Kılan Durumlar 139
Suyun Vasfının Değişmesi 141
Suya Necaset Karışması 143
Temizlik Konusunda Kulleteyn Meselesi 146
Necaset Düşen Suyun Necis Olduğu 149
Su Dışında Temizleyici 151
Furkân 50-52. Âyetlerin Tefsiri 151
Cihad'ın Manası 155
Furkân 53. Âyetin Tefsiri 155
Suları Birbirine Karışmayan İki Deniz 155
Hicran Mahcûra Tabirinin izahı 156
Furkân 54. Âyetin Tefsiri 157
Bir Damla Sudan Yaratılan İnsan 157
Furkân 55-58. Âyetlerin Tefsiri 158
Şaşkın Kâfiri Hakka Davet 158
Resûlün Hasbîliği 160
Ebedi Allah'a Dayanmak 160
Furkân 59-60. Âyetlerin Tefsiri 161
Kâinatın Altı Günde Yaratılması 161
Arş'a İstiva Ne Demektir? 164
Furkân 61-62. Âyetlerin Tefsiri 167
Gökyüzü Düşünmeye Davet Eder 167
Gece ile Gündüzün Halef Olmaları 168
Furkân 63-67. Âyetlerin Tefsiri 169
Rahman'ın Has Kullarının Vasıfları 169
Furkân 68-71. Âyetlerin Tefsiri 176
Tevbenin Makbuliyeti 179
Günahların Yerine Sevap Yazılması 180
Tevbenin Tekrarının Hikmeti 181
Furkân 72. Âyetin Tefsiri 182
Furkân 73. Âyetin Tefsiri 183
Furkân 74. Âyetin Tefsiri 184
Furkân 75. Âyetin Tefsiri 187
Gurfe Mükâfatı 187
Kul Ameliyle Cennete Girer mi? 187
Furkân 76-77. Âyetlerin Tefsiri 188
Dua İbadetin Esasıdır 188
İnkârın Cezası 190

ŞUARÂ SÛRESİ

Şuarâ 1-4. Âyetlerin Tefsiri 193
Tebliğ Şevki 193

Kur'ân'ın Kâfirler İçin Mübîn Olması 193
Şuarâ 5-9. Âyetlerin Tefsiri 195
İman İçin Tefekkür 195
Halku'l-Kur'ân İddiasına Red 197
Şuarâ 10-11. Âyetlerin Tefsiri 198
Hz. Musa (a.s)'nın Risaleti 198
Şuarâ 12-14. Âyetlerin Tefsiri 200
Hârun (a.s)'u Teklif Etmesi 202
Şuarâ 15-17. Âyetlerin Tefsiri 203
Musa ve Harûn (a.s)'un Firavun'a Gönderilmeleri 203
Şuarâ 18-19. Âyetlerin Tefsiri 205
Firavun'un Musa (a.s)'ya Serzenişi 205
Şuarâ 20-22. Âyetlerin Tefsiri 207
Hz. Musa'nın Kıptî'yi Kasıtsız Olarak Öldürmesi 207
Kafir'in Yaptığı İhsan Hakkında 209
Şuarâ 23-31. Âyetlerin Tefsiri 210
Musa (a.s)'nın Firavun'a Tebliği 210
Firavun'un Rab Teâlâ Hakkında Sorması 211
Allahu Teâlâ'nın Zatını Anlamak İmkansızdır 215
Allah Cisim Değildir 216
Şuarâ 32-37. Âyetlerin Tefsiri 217
Âsânın Yılana Dönüşmesi 217
Şuarâ 38-42. Âyetlerin Tefsiri 220
Sihirbazların Meydana Çıkışı 220
Şuarâ 43-48. Âyetlerin Tefsiri 221
Âsânın Büyücülerin Oyununu Bozması 221
Büyücülerin Malzemeleri 223
Âsâ Yılanları Yuttu 224
Büyücüler Secdeye Kapandılar 224
Şuarâ 49-51. Âyetlerin Tefsiri 225
Firavun'un İtham ve Tehdit Etmesi 225
Firavun'un Telaşlanması 225
Büyücülerin Firavun'a Cevabı 226
Büyücülerin Muhabbet Makamına Çıkmaları 226
Şuarâ 52-62. Âyetlerin Tefsiri 227
İsrailoğullarının Miktarı 229
Hz. Musa (a.s) ve Ümmetinin Mısır'dan Çıkışı 230
Hz. Musa (a.s)'nın Kavmini Cesaretlendirmesi 232
Şuarâ 63-68. Âyetlerin Tefsiri 232
Denizin Yarılması 232
Hz. Musa (a.s)'nın Kavminin Denizi Geçmede Tereddütleri 233
Mü'minlerin Kurtulup Ötekilerin Denizde Boğulması 236
Şuarâ 69-77. Âyetlerin Tefsiri 238
İbrahim (a.s)'ın Kıssası 238
İbrahim (a.s)'in Kavmini Sorgulaması 239
Putları Düşman İlan Etmesi 240
Şuarâ 78-82. Âyetlerin Tefsiri 241
Ma'bud Olmak Halık'ın Hakkıdır 241
İbrahim (a.s)'in Allah'ı Tavsif Ettiği Hususlar 242

Allah'ın Başlıca Nimetleri; İnsanî Ruhu ve Bedeni 242
Allah'ın Doyurması, Gıdadan Yararlandırması 244
Allah'ın Şifa Vermesi Nimeti 244
Öldürüp Dirilten Allah'tır 245
Affeden Allah'tır 245
Hz. İbrahim'in İsmet Sıfatı 246
Mağfiretin Âhirete Bırakılması 246
Şuarâ 83-89. Âyetlerin Tefsiri 248
Duâdan Önce Hamd ü Senâ 248
İbrahim (a.s)'in Dilekleri 249
İbrahim (a.s)'in Hüküm Talebi 249
Marifetullah Hakkında 251
İbrahim (a.s)'in İyi Bir Nam Talebi 252
Hz. İbrahim'in Semavî Dinlerdeki Makamı 253
İbrahim (a.s)'in Cennete Varis Olma Talebi 253
İbrahim (a.s)'in Babasının Affedilmesi Talebi 253
İbrahim (a.s)'in Babası İçin Af Dilemesinin İzahı 253
İbrahim (a.s)'in Mahşerde Rüsvay Olmama Talebi 254
Kalb-i Selîm Sahipleri 255
Şuarâ 90-104. Âyetlerin Tefsiri 256
Ahiretteki Durum 256
Müşriklerle Putların Yüzleştirilmesi 258
Şuarâ 105-122. Âyetlerin Tefsiri 260
Hz. Nûh (a.s) Kıssası 260
Nûh Hakkında Mürselîn Denilmesi 261
Şuarâ 123-140. Âyetlerin Tefsiri 265
Hz. Hûd (a.s)'un Kıssası 265
Şuarâ 141-159. Âyetlerin Tefsiri 269
Sâlih (a.s)'in Kıssası 269
Hûd ve Sâlih Kavimlerinin Özellikleri 271
Şuarâ 160-175. Âyetlerin Tefsiri 273
Lût (a.s)'un Kıssası 273
Şuarâ 176-191. Âyetlerin Tefsiri 276
Şuayb (a.s)'ın Kıssası 276
Şuayb (a.s)'ın Kavminden İstedikleri 277
Şuarâ 192-196. Âyetlerin Tefsiri 281
Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Durumunu Bildirmesi 281
Kur'ân'ın Arap Lisanı ile Olması 288
Şuarâ 197-202. Âyetlerin Tefsiri 288
Benî İsrail Âlimleri ve Kur'ân 288
Arap Olmayan Birine Kitap Gelseydi 289
Kalplerde Küfrün Yerleşmesi 290
Şuarâ 203-209. Âyetlerin Tefsiri 291
Şuarâ 210-213. Âyetlerin Tefsiri 293
Şeytan Vahye Kaynak Olamaz 293
Şuarâ 214-220. Âyetlerin Tefsiri 294
Hz. Peygamber'e Aşireti Uyarma Emri 294
Namazda Hz. Peygamber (s.a.s)'in Arkayı Görmesi 297
Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ecdadının Mü'min Oldukları 297

Şuarâ 221-223. Âyetlerin Tefsiri **298**
Şeytanın Kâhinler ve Yalancılarla Münasebeti 298
Şuarâ 224-227. Âyetlerin Tefsiri **300**
Sapıkların Uyduğu Şâirler 300
Yapmadıklarını Söyleyen Şairler 301
Makbul Şâirler 301
Zâlimleri Bekleyen Sarsıntı 302

NEML SÛRESİ

Neml 1-3. Âyetlerin Tefsiri **305**
Kur'ân'ın Başlıca Vasıfları 305
Rehberliğin Mü'minlere Hasredilmesi 306
Neml 4-5. Âyetlerin Tefsiri **308**
Âhirete İnanmayanların Şaşkınlığı 308
Daî ve İlim Meselesi 308
Neml 6-9. Âyetlerin Tefsiri **311**
Kur'ân Vahyi ile Nebatatın Mukayesesi 311
Hz. Musa Kıssasının Ezberlenmesi 312
Ağaçlardaki İlâhî Zuhûr 314
O Mekânın Kutlu Olmasının Sebebi 315
Ateşten Gelen Nidanın Manası 315
Nidanın Hak Olmasının Ölçüsü 316
Neml 10-14. Âyetlerin Tefsiri **316**
Musa (a.s)'nın Teskîn Edilmesi 316
Musa (a.s)'ya Verilen Dokuz Mu'cize 318
Muarızların İçlerinden İnanmaları 319
Neml 15-19. Âyetlerin Tefsiri **319**
Dâvud (a.s) Kıssası 319
İlmin Önemi 320
Süleyman (a.s)'ın Dâvud (a.s)'a Vârisliği 321
Kuş Dilini Bilme Nimeti 322
Nebilerden Tevazu Dersi 322
Hz. Süleyman'ın Ordusu 323
Karınca Vadisi 323
Karıncanın Konuşması 324
Neml 20-24. Âyetlerin Tefsiri **326**
Süleyman (a.s)'ın Kuşları Teftişi 326
Hüdhüd'ü Sorması 327
Hüdhüd İçin Düşündüğü Ceza 328
Hüdhüd'ün Getirdiği Haber 328
Sebe'yi Yöneten Kıraliçe 329
Belkıs'ın Tahtı 329
Neml 25-28. Âyetlerin Tefsiri **331**
Süleyman (a.s) ile Hüdhüd'ün Muhaveresi 331
Neml 29-33. Âyetlerin Tefsiri **335**
Belkıs'a Gönderilen Mektup 335
Belkıs'a Gönderilen Mektubun Bazı Özellikleri 336
Belkıs'ın Şûra'ya Danışması 337
Neml 34-37. Âyetlerin Tefsiri **338**

Belkıs'ın Süleyman (a.s)'ı Sınaması 338
Ona Hediye Göndermesi 339
Neml 38-40. Âyetlerin Tefsiri 340
Süleyman (a.s)'ın Belkıs'ın Tahtını Getirtmesi 340
Tahtı Getirtme Sebebi 341
İfrit'in Teklifi 341
İlim Ehli Vezirinin Teklifi 342
İlim Ehli Kim İdi? 342
Katından Bir İlim Bulunanın Süleyman (a.s) Olduğu Hakkında 342
Şükür, Şükredene Fayda Verir 344
Neml 41-43. Âyetlerin Tefsiri 345
Süleyman (a.s)'ın Belkıs'ı Sınaması 345
Tahtın Görünüşünü Değiştirmesi 345
Belkıs'ın Şirki 347
Neml 44. Âyetin Tefsiri 347
Belkıs'ın Saraya Girişi 347
Cinlerin Belkıs'ı Kötü Tanıtmaları 348
Süleyman (a.s)'ın Belkıs'la Evlenmesi Hakkında 349
Neml 45-53. Âyetlerin Tefsiri 350
Salih (a.s)'ın Kıssası 350
İyi Yerine Kötüyü İsteme 351
İyi ile Kötünün Manası 352
Şehirdeki Dokuz Çete 353
Hilelerine İlâhî Ceza 353
Neml 54-58. Âyetlerin Tefsiri 354
Hz. Lût (a.s)'un Kıssası 354
Neml 59-60. Âyetlerin Tefsiri 356
Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'e Hitabı 356
Selam O Peygamberlere 356
Şerikler Lehine Hiçbir Sebep Yoktur 357
Gökleri Yaratan Allah'tır 358
Neml 61. Âyetin Tefsiri 359
Yeryüzüne Hayat Veren Allah'tır 359
Dağda Su Olmasının Sebebi 361
Neml 62. Âyetin Tefsiri 362
Mahlûkların Allah'a İhtiyaçları 362
Kabul Edilmeyen Dua Olur mu? 363
Neml 63. Âyetin Tefsiri 364
Neml 64. Âyetin Tefsiri 366
Neml 65-66. Âyetlerin Tefsiri 367
Gayb İlmi Allah'ındır 367
Neml 67-75. Âyetlerin Tefsiri 371
Ahireti İnkâr Karşısında Allah'ın Hilmi 371
Kâfir Yerine Mücrim Denilmesinin İzahı 373
Hz. Peygamber (s.a.s)'in Teselli Edilmesi 373
Allah Hakkında Asâ (عَسٰى) (Ola ki) Tabirinin İzahı 373
Allah'ı Görmekten Mahrumluk Ateşten Beterdir 374
Hemen Cezalandırmamanın İzahı 374
Neml 76-81. Âyetlerin Tefsiri 375

Kur'ân Rahmeti 375
Kur'ân'ın Mu'cizliğine Dair 376
Neml 82-86. Âyetlerin Tefsiri 378
Kıyamet Alâmeti 378
Dâbbetu'l-Arz 379
Gece ve Gündüzdeki Nimet 382
Neml 87. Âyetin Tefsiri 383
Kıyamet 383
Sûr Hakkında 383
Herkesin Dehşete Kapılması 383
Neml 88. Âyetin Tefsiri 384
Dağların Hareketi 384
Neml 89-90. Âyetlerin Tefsiri 385
İşlerin Karşılığı 385
Günahkâr Mü'minin Cezası 386
Neml 91-93. Âyetlerin Tefsiri 387
Kur'ân'ı Bilmenin Önemi 387

KASAS SÛRESİ

Kasas 1-6. Âyetlerin Tefsiri 393
Musa (a.s)'nın Misyonu 393
Firavun'un Azması 394
Firavun'un Zulmü 394
Rüyanın Muteberlik Derecesi 395
Firavun'un İfsadı 396
Kasas 7-9. Âyetlerin Tefsiri 397
Musa (a.s)'yı Irmakta Bulup Almaları 397
Musa (a.s)'nın Annesine Vahyedilmesi 398
Hz. Musa (a.s)'ın Doğumu 398
Kasas 10-11. Âyetlerin Tefsiri 403
Evlâdından Ayrı Kalan Anne 403
Kasas 12-13. Âyetlerin Tefsiri 405
Annesine Kavuşması 405
Kasas 14-17. Âyetlerin Tefsiri 408
Gençliğe Ermesi 408
Bedenî Gelişme Merhaleleri 408
Kıptî'nin Ölümüyle İlgili Bazı Meseleler 410
GafletEsnasında Şehre Girişi 410
Dövüşen İki Şahıs 411
Musa (a.s)'nın Kıptî'yi öldürmesi 412
Halk-ı Ef'al (Fiillerin Yaratılması) Meselesi 414
Bâtıla Yardımın Hükmü 414
Kasas 18-21. Âyetlerin Tefsiri 415
Şehirden Çıkması 415
Soydaşının Hz. Musa (a.s)'yı Tekrar Yardıma Çağırması 416
Meçhul Bir Mü'min 417
Kasas 22-28. Âyetlerin Tefsiri 418
Medyen'e Gitmesi 418
Medyen Kuyusunda 420

Yaşlı Babanın İki Kızı 421
Kızların Babası Kim? 422
Hz. Musa (a.s)'nın İsteği 423
Kızların Babasının Musa (a.s)'yı Daveti 424
Kadınla Babasına Gitmeleri 424
Ücret İstemeyişi 426
Kızlardan Biri ile Evlenme Teklifi 427
Akdin Yapılması 428
Kasas 29-32. Âyetlerin Tefsiri 429
Hz. Musa'ya Risalet Verilmesi 429
Ateşi Farketmesi 430
Ağaç İçinden Nida 431
Kelamullah'ın Mahiyeti Hakkında 431
Âsâ Hakkında 434
Yed-i Beyza 436
Kasas 33-37. Âyetlerin Tefsiri 438
Onun Harun (a.s)'u da Yardımcı İstemesi 438
Onlar Üzerindeki İlâhî Himaye 441
Büyü İddiaları 442
Kasas 38-43. Âyetlerin Tefsiri 443
Firavun'un Mu'cizeye Tepkisi 443
Firavun'un Basite İrcâya Çalışması 444
Tanrılık İddiasında Firavun'un Maksadı 445
Rab Hakkındaki Zannı 445
Firavun'un Hâmân'a İnşaat Emri Vermesi 447
Cehennem Öncüleri 448
Tevrat Basîret Kaynağı İdi 450
Kasas 44-47. Âyetlerin Tefsiri 451
Kesin Bilgi Vahye Dayanır 451
Medyen Hakkında Bilginin Kaynağı 453
Araplara Önce Peygamber Geldi mi? 456
Kasas 48-55. Âyetlerin Tefsiri 458
İlahî Vahyin Birliği 458
Vahy, Farklı Tarzlarda Gelir 459
Yahudilerin Vaktiyle Hz. Musa (a.s)'yı İnkârları 460
Ehl-i Kitabın İnanma Borcu 463
Kötülüğü İyilikle Uzaklaştırma 465
Kasas 56-57. Âyetlerin Tefsiri 466
Hidâyet Allah'tandır 466
Hidâyet Etmede Müşkil Durum 467
Müşrik Arapların Tepkisinden Korku 468
Kasas 58-59. Âyetlerin Tefsiri 471
Zulmün Akıbeti 471
Mekke Müşrikleri Niçin İmhâ Edilmedi? 472
Kasas 60-61. Âyetlerin Tefsiri 473
Hayat Dünyadan İbaret Değil 473
Kasas 62-66. Âyetlerin Tefsiri 474
Hesap Gününde Müşrikler 474
Saptıranların İtirafı 476

Şeriklerin Uzaklaşmaları 476
Kasas 67-70. Âyetlerin Tefsiri 479
İrade Allah'ındır 479
Tevbe Kurtuluştur 480
Allah'a Karşı Kul İradesi Olmaz 480
Başta da Sonda da Hamd Ona'dır 482
Hüküm Allah'ındır 482
Kasas 71-73. Âyetlerin Tefsiri 483
Gündüz, Gece Nimetleri 483
Kasas 74-75. Âyetlerin Tefsiri 485
Müşrikin Hesap Günü Durumu 485
Kasas 76-78. Âyetlerin Tefsiri 486
Azgın Zengin Modeli: Kârun 486
Kârun'un Azması 487
Kârun'un Serveti 488
Dünyalıkla Şımarmamalı 490
Kârun'un Gururu 491
Kasas 79-81. Âyetlerin Tefsiri 493
Kârun'un Feci Âkıbeti 493
Kasas 82-83. Âyetlerin Tefsiri 496
Kâfirler Felah Bulmazlar 496
Kasas 84-88. Âyetlerin Tefsiri 498
Vahiydeki Rahmet 498
İyiliğin Mükâfatı Kat Kat 499
Küfre Ebedî Cezanın İzahı 500
Mekke'nin Fethinin Müjdelenmesi 500
Vahiy Beklenmeden Gelmiştir 502
Resûl'ün Mükellefiyeti 502
Allah'tan Başka Her Şey Helâktedir 503
İki Vacibe Yer Yoktur 505
Her Şey Zaten Helâktır 506
Allah Cisim Olmaktan Münezzehtir 507

ANKEBÛT SÛRESİ

Ankebût 1-2. Âyetlerin Tefsiri 511
İmanın Mükellefiyeti 511
Münferit Harflerle Başlayan Sûreler 513
Ankebût 3. Âyetin Tefsiri 518
Öncekilerin İmtihanı 518
İmtihanla Bilme Konusu 518
Ankebût 4-5. Âyetlerin Tefsiri 520
Mücrimler Kaçamazlar 520
Hesaba İnananların Hâli 521
Ankebût 6. Âyetin Tefsiri 523
Allah Müstağnidir 523
Amel-i Sâlih 524
Amellerin Karşılığı 524
Ankebût 7. Âyetin Tefsiri 526
İman ve Amel-i Salih'in Mükâfatı 526

İman-Amel Münasebeti....526
Hüsn ve Kubh....527
Amelde Niyet....528
Amellerin Tasnîfi....528
Ankebût 8. Âyetin Tefsiri....531
Anne ve Babaya İyi Davranma....531
Ankebût 9. Âyetin Tefsiri....533
Sâlihler Zümresi....533
Ankebût 10-11. Âyetlerin Tefsiri....535
İman ve Çile....535
Zor Karşısında Münafik....536
Zafer Esnasında Münafık....538
Mü'minlere İlahî Yardım....538
Ankebût 12. Âyetin Tefsiri....540
Günahın Havalesi....541
Ankebût 13. Âyetin Tefsiri....542
Sebep Olmaktan Doğan Mes'uliyet....542
Ankebût 14. Âyetin Tefsiri....542
Nuh (a.s)'un Tebliği....542
Tebliğ Müddeti....543
İnsan Ömrünün Müddeti....544
Ankebût 15. Âyetin Tefsiri....545
Kurtuluş Gemisi....545
Ankebût 16. Âyetin Tefsiri....545
İbrahim (a.s)'in Tebliği....545
Ankebût 17. Âyetin Tefsiri....548
Putlar Rızık Veremezler....548
Ankebût 18. Âyetin Tefsiri....549
Peygamber'in Görevi Tebliğdir....549
Hz. İbrahim (a.s)'den Önceki Ümmetler....550
Ankebût 19. Âyetin Tefsiri....551
Ölümden Sonra İhya....551
Yaratma İşi Görülebilir mi?....552
Ankebût 20. Âyetin Tefsiri....553
Hilkatin Başlangıcına Bakın!....553
Ankebût 21-22. Âyetlerin Tefsiri....556
Mutlak İrade Allah'ındır....556
Ankebût 23. Âyetin Tefsiri....559
Münkir Rahmet Umamaz....559
Ankebût 24. Âyetin Tefsiri....562
Kıyamette Suya Kananlar....566
Ankebût 25. Âyetin Tefsiri....567
Putlaştırmada Sevmenin Rolü....567
Kıyametteki İnkâr....568
Yardımcılarının Olmayışı....568
Ankebût 26. Âyetin Tefsiri....570
Lut (a.s)'un Tasdiki....570
Hz. İbrahim (a.s)'in Hicretinin Yeri....571
Ankebût 27. Âyetin Tefsiri....571

Evlatlarının İmanı 571
İbrahim (a.s) Ahirette Sâlihlerdendir 573
Duasına İcabet 573
Ankebût 28-30. Âyetlerin Tefsiri 574
Lût (a.s)'un Tebliğ ve Tehdidi 574
Ankebût 31-32. Âyetlerin Tefsiri 578
İbrahim (a.s)'e Gelen Elçiler 578
Müjdenin Tehditle İlgisi 579
Lût (a.s) Lehinde Şefaat 580
Ankebût 33-35. Âyetlerin Tefsiri 581
Lût (a.s)'un Üzüntüsü 581
Lût (a.s)'un Karısının Günahı? 584
Başlarına İnen Feci Azap 585
O Beldenin Bakiyyesi 585
Ankebût 36-37. Âyetlerin Tefsiri 587
Şuayb (a.s)'ın Tebliği 587
Kavm-i Lût ile Medyen'in Farkı? 588
Cennete Lütufla Girilir 590
Ankebût 38-39. Âyetlerin Tefsiri 592
Ad ve Semûd 592
Firavun, Karun, Hâmân 593
Ankebût 40. Âyetin Tefsiri 593
İnen Felâketler 593
Ankebût 41. Âyetin Tefsiri 594
Şirk ve Örümcek Yuvası 594
En Çürük Ev 597
Ankebût 42. Âyetin Tefsiri 597
Ankebût 43. Âyetin Tefsiri 598
Misalleri Bilenler Anlar 598
Hilkat Hikmetlerle Doludur 599
Ankebût 44. Âyetin Tefsiri 599
Ankebût 45. Âyetin Tefsiri 601
Resûlullah'ı Teselli 601
Kitabullah'ın Özellikleri 601
Tilavet ve Salat 602
Namaz Münkerden Korur 603
Ankebût 46-47. Âyetlerin Tefsiri 608
Ehl-i Kitapla Münasebet 608
En Güzel Mücadele 609
Ankebût 48-49. Âyetlerin Tefsiri 611
Resul Yazma Bilmezdi 611
Şirk ve Zulüm 613
Ankebût 50. Âyetin Tefsiri 614
Mu'cize Allah'ın Elindedir 614
Mu'cize Olarak Kur'ân 615
Ankebût 51-52. Âyetlerin Tefsiri 615
Kur'ân'daki Rahmet Vechi 617
Allah'ın İlmi Her Şeyi Kuşatır 618
Allah'tan Başka Her Şey Boş 618

Ankebût 53. Âyetin Tefsiri **620**
Kâfirlerin Hemen Azap İstekleri 620
Ankebût 54-55. Âyetlerin Tefsiri **622**
Ateşin Özelliği 623
Ankebût 56. Âyetin Tefsiri **624**
Hicrete Teşvik 624
Kulluk Şerefi Mü'minlerindir 624
İman Vasfını Tasrîhin Sebebi 626
Âbide İbâdet Emri 626
İlahî Yardım Va'di 627
Ankebût 57. Âyetin Tefsiri **627**
Herkes Ölümü Tadacak 627
Ankebût 58. Âyetin Tefsiri **628**
Mü'minlerin Mükâfatı 628
Ankebût 59. Âyetin Tefsiri **630**
Sabır ve Tevekkül 630
Ankebût 60. Âyetin Tefsiri **631**
Rızk Allah'a Aittir 631
Rezzak Allah'tır 632
Tevekkülde Hayvan ve İnsan 633
Ankebût 61. Âyetin Tefsiri **634**
Müşrik Yaratıcıyı İkrar Eder 634
Ankebût 62. Âyetin Tefsiri **637**
Rızkın Bolluğu ve Darlığı 637
Ankebût 63. Âyetin Tefsiri **638**
Yağmur İndirip Yeşerten O'dur 638
Ankebût 64. Âyetin Tefsiri **639**
Halis Hayat Cennette 639
Cennetin Farklı Vasıfları 641
Dünya Kâfirin Cenneti 641
Ankebût 65. Âyetin Tefsiri **642**
Gemi Batarken Allah'a Yönelirler 642
Ankebût 66-67. Âyetlerin Tefsiri **643**
Mekke'deki Güvenlik 643
Ankebût 68. Âyetin Tefsiri **644**
Allah Adına Yalan Uyduranın Zulmü 644
Ankebût 69. Âyetin Tefsiri **646**
Cihat Edenler Hakka Erdirilir 646

RUM SÛRESİ

Rum 1-4. Âyetlerin Tefsiri **651**
Huruf-u Mukattaa 652
Kısmî Müphemliğin Hikmeti 653
Rum 5-7. Âyetlerin Tefsiri **654**
Allah Va'dinden Caymaz 655
Rum 8. Âyetin Tefsiri **656**
Hilkat Boşuna Değil 656
Rabbe Kavuşmayı İnkâr Edenler 658
Hak ile Yaratma 659